ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

1965

Fonds A.R.A.M

ARCHIVES A.R.A.M.
Collection GARODOUNI
Varoujan Arzoumanian
Marseille - Mars 2013

DOUBLE

ARCHIVES A.R.A.M.

Fonds A.R.A.M

Երգ սիրեցէք կեանքից, գինուց, ամէն բանից աւելի,
Երգն է միակ բալասանը անդնդախոր ցաւերի,
Երգ հիւսեցէք, առանց երգի՝ վիշտն աշխարհը կ'աւերի:

ՍԱՐՄԵՆ

ՆՈՐ ՔՆԱՐ

ՋԱՅՆԱԴՐՈՒԱԾ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԵՐԳԱՐԱՆ

612 ՄԵԾԱԴԻՐ ԷՋԵՐՈՎ

(Բարեփոխուած եւ ճոխացուած երրորդ տպագրութիւն)

ԿԱԶՄԵՑ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ **ԿԱՐՕ ԳԷՈՐԳԵԱՆ**

Եթէ ցարդ չէք գնած այս մեծածաւալ երգարանէն, գնեցէք օրինակ մը ձեր տան համար: Անոր մէջ պիտի գտնէք ձեր սիրած երգերը, — անոնք, որոնք կու գան վերյիշումներով լեցուն հի՛ն օրերէն եւ մինչեւ այսօր ալ կ'երգուին հաճոյքով եւ անոնք, զորս կը լսէք Երեւանի ձայնասփիւռէն կամ հայկական սկաւառակներէն եւ կ'երգէք ձեր կարգին, խանդավառութեամբ:

«Նոր Քնար»ին մէջ տեղ գտած են ընդամէնը 669 երգեր, որոնց 455ը — երկու երրորդէն աւելին — ձայնագրուած են: Իսկ այս ձայնագրուածներէն 36 մեներգներ հրատարակուած են դաշնակի ընկերակցութեամբ, ինչ որ բացառիկ արժէք մը կ'ընծայէ երգարանին բովանդակութեան:

Անգամ մը որ ունենաք «Նոր Քնար»ի այս նոր հատորը, պիտի համոզուիք որ այսքան ճոխ ու այլազան բովանդակութեամբ երգարան չէ հրատարակուած մինչեւ հիմա հայ իրականութեան մէջ:

ՈՒՆԵՑԷՔ ՈՒՐԵՄՆ ՕՐԻՆԱԿ ՄԸ ԱՄԷՆ ՏԱՆ ՀԱՄԱՐ ՀԱՃԵԼԻ ԱՅՍ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵՆԷՆ

Ստանալու համար դիմել հայ գրավաճառներուն եւ կամ ուղղակի հրատարակչէն՝

Garo Kévorkian, B. P. 2453, Beyrouth - Liban

Գինը՝ լաթակազմ կամ թղթակազմ 22/18 ֆրանսական ֆրանք, կամ 1·10/1·05 սթերլին, կամ 30/25 թուման եւ կամ 12/10 լիբանանեան ոսկի:

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԿԱՐՕ ԳԷՈՐԳԵԱՆ

ԱՄԵՆԱՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

1965

*

ՃԲ. ՏԱՐԻ

ՊԷՅՐՈՒԹ — ԼԻԲԱՆԱՆ

Fonds A.R.A.M

Documentation diverse

Garo KEVORKIAN

Annuaire pour tous.

Année 1965

Fonds A.R.A.M

ԿԱՐՕ ԳԷՈՐԳԵԱՆ

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳՐՔԸ

1965

*

ԺԲ· ՏԱՐԻ

ՊԷՅՐՈՒԹ – ԼԻԲԱՆԱՆ

PRINTED IN LEBANON

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Ահաւասիկ «Ամէնուն Տարեգրքի» 12րդ հատորն ալ, որ դժբախտաբար, այս անգամ եւս լոյս կը տեսնէ ֆանի մը շաբաթներու յապաղումով: Պատճառը, զանազան պրպտումներու առաջադրութեամբ, անցեալ տարի խմբագրին կատարած երկարատեւ ճամբորդութիւնն էր գաղութէ գաղութ: Այս ակամայ յապաղումը, սակայն, երբեմ չունի Տարեգրքի թարմութեան վնասելու բնոյթը: Տարեգիրքը կարելի է կարդալ տարւոյն բոլոր օրերուն եւ նոյնիսկ տարիներ անցնելէն ետք: Լաւ կ'ըլլար անշուշտ, եթէ միշտ հասնէր ան նոր տարուան նախօրեակին, իբրեւ տեսակ մը Ամանորի նուէր իր բոլոր ընթերցողներուն: Եւ սակայն, հակառակ մեր ջերմ ցանկութեան, անխուսափելի կը դառնան նման յապաղումներ, նկատի ունենալով որ *մէկ անձի* ուսերուն վրայ միայն կը ծանրանան Տարեգրքի հրատարակութեան հետ կապուած բոլոր աշխատանքները, ուսումնասիրական ճամբորդութիւններէն եւ պրպտումներէն սկսած մինչեւ խմբագրութիւնն ու տպագրութիւնը, առաքումներու եւ թղթակցութեանց վերջաբանով: Անհամբեր դարձած մեր հազարաւոր ընթերցողներէն, ուրեմն, կը խնդրենք ներողամիտ աչքով մօտենալ այս ակամայ յապաղումներուն: Կարեւորը Տարեգրքին անխափան հրատարակութիւնն է, — իրողութիւն մը, որ եղաւ ցարդ եւ պիտի ըլլայ նաեւ ապագային մեր հիմնական ձգտումն ու առաջադրութիւնը:

Ծանալով ընդարձակուած այս նոր հատորն ալ ունի իւրայատուկ բովանդակութիւն, մանաւանդ Մեծ Եղեռնի Ցիսնամեակին առթիւ: Այս առընչութեամբ, գրական բաժնին մէջ եւս տեղ տուած ենք կարգ մը արձակ էջերու, որոնք կապ ունին Հայաջինջ Եղեռնին հետ: Ունի նմանապէս գաղութներու իր բաժինը, որուն պատրաստութեան համար յանձն առած ենք ցարդ ամէն ծախք, թափառում եւ յոգնութիւն: Մնացեալ բաժիններն ալ նոխացուած են բազմատեսակ նիւթերով ու նկարներով: Թղթատելով ու կարդալով նաեւ այս հատորը, մեր ընթերցողները իրենք ալ պիտի հաստատեն, թէ նաեւ այս անգամ մեր կարելին ի գործ դրած ենք՝ շատ մը տեսակէտներով հետաքրքրական դարձնելու

Fonds A.R.A.M

համար անոր բովանդակութիւնը: Մեր տրամադրութեան տակ ունինք տակաւին բոլորովին անտիպ ուրիշ նիւթեր, — հին ձեռագիրներ, նկարներ, եւլն., զորս կարելի չեղաւ հրատարակել այս հատորով եւ որոնք, իրենց հերթին, տեղ պիտի գտնեն յաջորդական հատորներու մէջ:

Եւ հիմա, արձանագրելով այս բոլորը, կ'ուզենք մեր ընթերցողներուն ուշադրութեան յանձնել հիմնական պարագայ մը, Տարեգրքի գինին կապակցութեամբ: Այն՝ որ մինչեւ հիմա, մեր այս հրատարակութիւնը ժողովրդական լայն խաւերու մէջ տարածելու առաջադրութեամբ եւ հակառակ Տարեգրքի ընդարձակ ծաւալին, իրրեւ փոխարժէք նշանակած էինք շատ աժան գին մը: Հրատարակութեան հետ կապուած եւ երթալով աւելցող ծախքերը, սակայն, կը կեցնեն մեզ այնպիսի դժուարութեանց առջեւ, որ անոնց յաղթահարման համար, գիները աւելցնելէ զատ ուրիշ ելք չենք կրնար գտնել:

Եթէ մեր ընթերցողները կը փափաքին տեսնել «Ամէնուն Տարեգրքին» անխափան հրատարակութիւնը, — վստահ ենք որ կը փափաքին տեսնել, — ապա ուրեմն սիրով ընդառաջ պիտի երթան այս հարկադրական յաւելման, որ կը կատարուի այս հատորէն սկսեալ:

Ուրեմն, այսուհետեւ, բոլոր գաղութներու մեր ընթերցողները պիտի ունենան Տարեգիրքը ցարդ նշանակուած գիներուն վրայ փոքր յաւելումով մը:

Ասկէ զատ, կը դիմենք մեր ընթերցողներուն նաեւ մէկ այլ խնդրանքով, — ընել այնպէս, որ տարուէ տարի աւելնայ մեր այս բազմածախս հրատարակութեան տպաճանակը: Այս բանին համար աւելիովը բաւարարուած պիտի ըլլանք, եթէ, օրինակի համար, *մեր հինգ – վեց ընթերցողներէն դէթ մէկը* նոր բաժանորդ մը գտնէ եւ կամ Տարեգիրք մը նուիրէ իր հեռաւոր կամ մօտաւոր բարեկամին:

Ի սրտէ շնորհապարտ ենք բոլոր անոնց, որոնք այս ուղղութեամբ ցարդ ֆաջալերեցին մեր հրատարակութիւնը: Ու կը փութանք կանխաւ յայտնել մեր շնորհակալութիւնները նաեւ անոնց, որոնք միեւնոյն ձեւով ընթացք պիտի տան մեր այս խնդրանքին:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳՐՔԸ

Ա· ՄԱՍ

ՄԵՆՔ ԵՒ ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԸ

ՏԱՐԵԳՐՔԻՍ ԺԱ· ՀԱՏՈՐԻՆ ՄԱՍԻՆ

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԵՐ ՀԵՌԱԻՈՐ ԵՒ ՄԵՐՁԱԻՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԷՆ

ՅԱՏԿԱՆՇԱԿԱՆ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ ԳՐԱԴԱՏՆԵՐՈՒ

ԵՒ ԱՅԼ ՅՕԴՈՒԱԾԱԳԻՐՆԵՐՈՒ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐԷՆ ԵՒ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԷՆ

ԻՆՁՊԷՍ ՆԱԵԻ ՄԷԶԲԵՐՈՒՄՆԵՐ

ԳՐԱՍԷՐ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐՈՒ ԿՈՂՄԷ

ՄԵԶԻ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ՆԱՄԱԿՆԵՐԷՆ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԻՆՉ ԿԸ ԳՐԵՆ ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՆԵՐԸ

Հալէպ, 20 Փետրուար 1964

... Կարօ Գէորգեան.

Սուացանք 1964ի ձեր Տարեգիրքը: Ձեր յամառ աշխատանքին չնորհիւ, տասնեակ տարիներ չարունակ, Տարեգիրքը, իր զանազան նիւթերով, զոհացում տուաւ ամէնուն: Վստահ ենք, որ նոյն ոգիով պիտի չարունակէք գործը, հակառակ բազմաթիւ դժուարութեանց: Նոր տասնամեակի մը սեմին՝ կը չնորհաւորենք ձեզ յաջողութեան լաւագոյն մաղթանքներով:

ՂԵՒՈՆԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԶԷՊԷԵԱՆ
Առաջնորդ Հայոց Բերիոյ Թեմին

Նոր Ջուղա, 5 Ապրիլ 1964

... Երկար տարիներ առաջ երբ ուսանող էի Հռոմ, սովորած էի եւ այժմ էլ յիշեցի բանաստեղծ Ովրատիոսի բառերը, որոնք այս յառաջացած տարիքիս մէջ դեռ պահած են իրենց այժմէութիւնն ու թարմութիւնը. — «Նշերի ամբողջութիւնը խլում է նա, որ միացնում է օգտաւէտը հաճելիին:» Դուք եւս բարեխառնելով օդատւէտն ու հաճելին, խլում էք ամէն տարի հայ ժողովրդի մեծամասնութեան հիացումն ու գնահատանքը: Ցիրաւի որպիսի դովելի աշխատանք, որպիսի համբերութիւն: ... Համաձայն սովորութեանս, երեկոյեան, երբ միաքս յոգնած կը լինի թեմի ընթացիկ գործերով, ձեր Տարեգրքի ընթերցումը հեառքրքրական ժամանց է եւ սիրտանք:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԲԳԱՐԵԱՆ
Առաջնորդ Կաթողիկէ Հայոց Իրանի

Պէյրութ, 31 Յունուար 1964

Սուացայ 1964ի «Ամէնուն Տարեգիրքը», զոր, ինչպէս նախորդ տասնեակ տարիներուն, պատրաստած էք այնքան վերահասութեամբ, ընծայելով հայութեան՝ դրական, գեղարուեստական, տոհմային իրադործումներ, ներկայացնելով հայ դէմքեր, պատմական արժէքներ, համբաւաւոր վաստակաւորներ, հայրենիքին մէջ կատարուած նուաճումներ, միջազգային դէպքեր, պատմական դարադարձներ, այլազան այժմէութիւններ եւ ապրումներ, յիշատակելի անցքեր, լիբանահայ կեանքէ եւ ուրիշ զազութներէ լրացուցիչ տեղեկութիւններ, անհետացած դէմքեր, եւայլն: Ազգային եւ միջազգային կեանքի համապատկեր մը դեղեցկօրէն ներկայացուած: Ի սրտէ կը չնորհաւորեմ ձեզ:

ՄԵՍՐՈՊ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹԵՐԶԵԱՆ
Պատրիարքական Փոխանորդ Կաթողիկէ Հայոց

Լէոնիա (Մ. Ն.), 5 Փետրուար 1964

Այսօր հասաւ 1964ի Տարեգիրքդ, նախընթացներուն նման ճոխ պարունակութեամբ ստուար հատոր մը: Ապրիս: Գիրքը երբ ծրարէն հանեցի, ձեռքիս գործը թողուցի եւ էջ էջ, սկիզբէն մինչեւ վերջինը թղթատեցի, տեղ տեղ յամեցայ ու կարդացի, օրինակի համար Պատրիզակի վրայ դրածներդ եւ պատկերները դիտեցի կարօտաթաղձութեամբ մը, որ անպատմելի է:

ՎԵՐԱՊԱՏՈՒԵԼԻ Ա. Ա. ՊԵՏԻԿԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

Աթէնք, 17 Փետրուար 1964

... Ձեր այս ղեկեցիկ հրատարակութիւնը կը գովուի, որովհետեւ Գանձարան մըն է հայկական, ուր ամէն ոք կրնայ գտնել իր միտքը անուշցնող նիւթերու տեսակները, իր սիրտը յագեցնելու չափ հայկական մտածումներ եւ իր հայրենասիրական ոգին չերմացնելու համար տաքուկ զրուխիններ: Մեր չերմագին մաղթանքն է, որ «Ամէնուն Տարեգիրքը» բազում տարիներու կեանք ունենայ եւ միշտ ալ ըլլայ Գանձարանը հայ մտքին ու հայ սրտին:

ՅՈՎՍԷՓ Թ. Ծ. ՎՐԴ. ԽԱՆՑԵԱՆ
Վիճակաւոր Առաջնորդ
Յունաստանի Կաթողիկէ Հայոց

Նոր Ջուղա, 31 Մարտ 1964

... Համոյքով ստացայ 1964ի «Ամէնուն Տարեգիրքը» եւ նոյնքան ու աւելի համոյքով թերթատեցի եւ կարդացի: Գնահատելի ձեր այդ աշխատանքին համար սրտագինս կը մաղթեմ ձեզի երկար կեանք, որ կարենաք անխափան եռանդով շարունակել գայն, յօգուտ հայ գրականութեան եւ մանաւանդ գաղթաշխարհի պատմութեան:

ՆԵՐՍԷՍ Ծ. ՎՐԴ. ԲԱՀՏԻԿԵԱՆ
Առաջնորդ Իրանա – Հնդկաստանի Հայոց Թեմին

Լոս Անճելըս, 9 Մայիս 1964

... Ծայրէ ի ծայր կարդացի ձեր 1964ի «Ամէնուն Տարեգիրքը»: Թոյլ տուէք անդամ մը եւս չնորհաւորել ձեզ ձեր ղեկեցիկ գործին համար: Լուրջ հետեւողականութեան, ծրագրեալ եւ անխոնջ աշխատանքի եւ բծախնդիր խմբագրի յայտարար նշաններ են Տարեգրքի այլազան նիւթերուն ներդաշնակ դասաւորումը, ոճի խնամուած մաքրութիւնը, անթերի ուղղագրութիւնն ու տպագրութիւնը, որոնք առաւելութիւններ են, մանաւանդ նման հեղինակութեան մը պարագային: Ի սրտէ առողջութեան եւ առաւել յաջողութեան մաղթանքներ ձեզի, ձեր այս բարձրօրէն դաստիարակչական ծառայութեան մէջ:

ՍՄԲԱՏ Վ.ՐԴ. ԼԱՓԱՃԵԱՆ
Հոգեւոր Հովիւ Հայց. Առաքելական
Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ

Թէհրան, 1 Ապրիլ 1964

... Ձեր ղեկեցիկ պարահգը ամէն տարի զարդարուում է նորանոր ու քաղցրաբոյր ծաղիկներով եւ միշտ բուրում է ազգային հունչն ու ոգին: Թող նա ու նրա անխոնջ պարտիզպանը մնան մշտադալար չատ երկար տարիներ:

ՄԱՆՈՒԷԼ Ծ. ՎՐԴ. ԲՈԼԱՏԵԱՆ
Ժողովրդապետ Իրանի Կաթողիկէ Հայոց

Վենետիկ, Ս. Ղազար, 24 Մարտ 1964

... Ձմայլանքի եւ գնահատանքի խօսքեր ու զգացումներ միայն կը բխին սրտէս ձեր կոթողային գործին առջեւ: Ինչպիսի՛ դաստղութիւն, ճաշակ ու նրբութիւն ունենալու էք, որ այնքան համեղ կը գարձնեն «Ամէնուն Տարեգրքի» ընթերցումը: ... Ձեր այս աշխատանքին մէջ, որուն ուրիշ ազգեր բազմանդամ խմբագրական կազմերով եւ գրամական լայն միջոցներով պիտի կրնային հասնիլ, կը

Fonds A.R.A.M

տեսնեմ Հայ Ցեղին «դէպի ազբիւրը Լոյսին» ձգտումին մարմնացումը։ Քաջութիւն եւ նորանոր յաջողութիւններ կը մաղթեմ ձեզի անկեղծօրէն։

Հ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎՐԴ. ՊՉՏԻԿԵԱՆ
Միաբան Մխիթարեան

Թէհրան, 8 Ապրիլ 1964

Այս տարի եւս ձեր «Ամէնուն Տարեգիրքը» հասաւ մեզի։ Անհամբեր էինք զայն ընդունելու եւ արդէն այդ թանկագին գոհարը դրուեց գրադարանի մէջ իրեն համար յատկացուած տեղը։ Ուրախութեամբ կ'ուզեմ ձեզի յայտնել, թէ որքան գոհացուցիչ եւ սփոփարար մատեան մըն է ան կարօտով տանջուած հայ սրտերու համար։ Կ'աղօթեմ որ Աստուած ձեզի երկար եւ առողջ կեանք տայ, որպէսզի երկար տարիներ շարունակէք ձեր ազգանուէր գործունէութիւնը։

ՔՈՅՐ ԱՓՈԼԻՆ ԹՈՎՄԱՍԵԱՆ
Մեծաւորուհի Անարատ Յղութեան Քոյրերու
«Մարիամ» Վարժարանին

Պիքփայա, 23 Յունուար 1964

Կը շնորհաւորենք Ամանորին հետ լոյս տեսնող ձեր «Ամէնուն Տարեգիրքը»։ Գիտի ուզէինք, որ մեր շնորհաւորութիւնը հաւասարէր ձեր վաստակին մեծութեան, որով ամփոփած էք հայ կեանքը իր բազմակողմանի գործունէութեամբ եւ իր հին բայց անմեռ, այլեւ նոր ու յարաճուն դէմքերով։ Թող տասնամեակները շարունակեն յաջորդել իրարու միշտ աւելի բեղուն, միշտ աւելի փայլուն։

Հ. ՄԱՆՈՒԷԼ ՎՐԴ. ԹԱՇՃԵԱՆ
Մեծաւոր Մխիթարեան Վանատան

Պէյսայտ (Նիւ Եորք), 29 Մայիս 1964

Ձեր «Ամէնուն Տարեգիրքը» Հայ Մշակոյթի անդաստանին մէջ կը յայտնաբերէ նոր տեսակ տունկ մը ուռճացնելու եւ բեղմնաւորելու գեղեցիկ աշխատանքը։ Ամէն տարի, նուէր սպասող մանուկի մը յորդ յոյսով կը սպասեմ եւ անյագօրէն կը կարդամ անոր բովանդակած ճոխ նիւթերը, որոնք կ'ընդգրկեն մշակութային, պատմական եւ արուեստագիտական արժէքներ։ Ծով աշխատանք եւ անչափ զոհողութիւն ... Կը շնորհաւորեմ ձեր կորովի կամքն ու ճիգը, որով, նիւթական դժուարին պայմանները անտեսելով, կը ծառայէք Հայ Գրականութեան եւ անոր պաշտելի Խորանին։ Ականբախ է, որ անհունօրէն կը սիրէք «գիրն ու գալամը», որուն անսակարկ սպասարկողն ու ջերմեռանդ նուիրեալը կը հանդիսանաք։ Ուրեմն մեր ըղձանքն է, որ նորատեսակ ձեր տունկը կանաչի դալար տերեւներով եւ պտղաբերի մեր Մշակոյթի Տաճարին մէջ յաւերժօրէն, մշկենի բոյրով։

ԱՍՈՂԻԿ ՔՀՆՅ. ԳԸԼԸՃԵԱՆ
Հոգեւոր Հովիւ Լոնկ Այլընտի
Հայց. Առաքելական Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ

Պուէնոս Այրէս, 28 Յուլիս 1964

Այս տարի եւս բախտաւորութիւնն ունեցանք ողջունելու «Ամէնուն Տարեգրքի» ԺԱ. հատորը, որ կրկին այցի եկաւ լուսատենչ հոգիներն սփոփելու։ Ով որ դոյզն գաղափար մը ունի հրատարակչական գործին պահանջող աշխատանքին շուրջ, որ գերիվեր կը մնայ նիւթականէն, ան միայն կրնայ հասկնալ, թէ մարդ որքան տոկուն սիրտ ունենալու է, որպէսզի տոկայ անբացատրելի տաղտուկներու ծանրութեան։ ... Տարեգիրքը ձեռք առնողը հոգեկան վայելք մը կ'ունենայ ամէն

Fonds A.R.A.M

անգամ։ Կը բաւարարուիմ մաղթելով, որ գործին ծանօթները չզրկուին անկէ, իսկ անծանօթներն ալ գէթ նմոյշի համար փորձուին համտեսել եւ ըմբռնել, թէ որքա՛ն մեծ կորուստ մը ունեցած են անտեսելով անոր գոյութիւնը։

ՇԱՒԱՐՇ ՔՀՆՑ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

Երեւան, 7 Ապրիլ 1964

Հայկական ՍՍՌ Ալ. Մեասնիկեան պետական հանրապետական գրադարանի դիրեկցիան խորին շնորհակալութիւն է յայտնում ձեզ գրադարանին ուղարկուած «Ամէնուն Տարեգիրքը» 1964ի համար։

ԱՐԱՃԻ ԹԻՐԱԲԵԱՆ
Դիրեկտոր

Հալէպ, 15 Փետրուար 1964

Այս տարի եւս հասաւ ձեր «Ամէնուն Տարեգիրքը» որպէս երկնային մանանայ, որուն մէջ ամէն քիմքի, ամէն ճաշակի յարմար հիւթեղ սնունդ կայ։ «Վեհափառ Աշխատանք»ի հրաշքն է այս գործը, անհաւատալի բայց իրաւ։ Անտարակոյս չքեղ կոթող մը պիտի մնայ ատիկա Հայ Մատենագրութեան մէջ։

Հ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎՐԴ. ԴԵՐՋԱԿԵԱՆ
Տեսուչ Մխիթարեան Վարժարանի

Մարկիլ (Իրաք), 9 Մայիս 1964

(Տէր եւ Տիկին Ճորճ Մարտիկեաններուն ուղղուած նամակին պատճէնէն)

Շնորհակալութեամբ ստացանք ձեր կողմէ վարժարանիս նուիրուած Կարօ Գէորգեանի 1964ի «Ամէնուն Տարեգիրքը»։ Կը մաղթենք որ ձեր բարերարի ազնիւ ընթացքը միշտ տարածուած մնայ ամբողջ հայութեան վրայ։ ... Անուրանալի է, որ «Ամէնուն Տարեգիրքը», իր հին ու նոր դրուագներու հարուստ էջերով պարծանք մըն է մեր պատմութեան համար։ Կը մաղթենք որ հեղինակը միշտ կանգուն մնայ իր պատնէշին վրայ եւ Լուսաւորչի կանթեղին լոյսը միշտ անմար պահէ։

ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ
Մարկիլի Հայոց Ազգային Վարժարանի

Թէհրան, 10 Մայիս 1964

Նախորդ տարիներուն պէս այս տարի եւս ստացանք Տէր եւ Տիկին Ճորճ Մարտիկեաններուն նուիրած «Ամէնուն Տարեգիրքը»։ Ուրախ ենք յայտնելու, թէ ձեր մեղուաջան աշխատանքին պտուղը, իր ճոխ բովանդակութեամբ, սպասուածէն աւելի մեծ չափով օգտակար է մեր միջավայրին եւ ձեր ազգանուէր գործը դերիվեր է ամէն գնահատանքէ եւ արժանի քաջալերանքի։ Ուսուցչական կազմին եւ աշակերտութեան կողմէ խորին շնորհակալութիւններ։

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԻՒՆ
«Բերսաբէ» Վարժարանի

Տիթրոյիթ, 5 Փետրուար 1964

... Ցարատեւ կորովով կը շարունակես գործը։ Նման աշխատանքի մը միս–մինակ շարունակման տեսակէտէն, տասն եւ մէկ տարիները զօրաւոր կամքի եւ անսպառ եռանդի յատկանիշն են։ Տարեգրքիդ ամէն մէկ հատորը շատ աւելի ծաւալուն է, քան հանդուցեալ Թէոդիկինը։ Այս վերջինը կը տարբերի անով, որ հեղինակը ունէր պարարտ հող, այն ալ քթին տակը, մշակումի համար. պէտք չունէր թափառելու աշխարհէ աշխարհ. միայն Պոլիսը բաւական էր անսպառ նիւթ

Fonds A.R.A.M

մատակարարելու համար: Միեւնոյն ատեն ունէր ամէն հասակէ ընթերցող հասարակութիւն, որ կը կարդար նոյնիսկ երկրորդական դրոցներու ամէնէն աննշան դործերն իսկ: ... Բազմաթիւ անկիւններէ դիտած, աքանչելի դործ մըն է որ կը կատարես: Մատչելի կ'ընես նոր սերունդին, ի միջի այլոց, Հայաստանի ներքին, իրական հոդեկան աշխարհը: Ոյժ եւ յարատեւութիւն կը մաղթեմ քեզի:

ԿՈՊԵՌՆԻԿ ԹԱՆՏՐՃԵԱՆ

Պոսթըն, 16 Ապրիլ 1964

... Այս նոր Տարեգիրքդ ալ պատրաստուած է նոյնքան լաւ խնամքով եւ արդէն բռնած է իր չատ կարեւոր տեղը տարուայ հրատարակութեանց մէջ: Վըստահ եմ որ աւելի չատ ընթերցողներ ունի ան, քան որեւէ ուրիշ հայերէն գիրք: Գրքերը, մեր մէջ, դժբախտաբար պահանջ չեն եւ չատախ լոյս կը տեսնեն զոհողութեամբ... Տարեգրքերդ սակայն պահանջ դարձած են: Ուրիշ առիթով ալ ըսած եմ, որ ինձի համար պիտանի եւ հաճելի ընթերցումներ եղած են անոնք:

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Գահիրէ, 7 Մայիս 1964

... Ամէն տարի նոր բան մը կ'ըսես ընթերցողներուդ, բայց Տարեգրքիդ ամէնէն ապրող մասը մեր դաղութներու մասին տուած տեղեկութիւններդ են, տեսակ մը պատմութիւն հայ նոր դաղթականութեան: Այս պատմութեան համար դրեթէ միակ աղբիւրն է քու Տարեգիրքդ: Եթէ հնարաւորութիւն ունենաս եւ մեր միւս դաղութներն ալ ներկայացնես, քեզի կարելի է պատուանշան մը տալ: Դուն եղակի ես, բայց յոդնակի դործ կատարած ես:

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ԹԱՇԵԱՆ

Գահիրէ, 26 Մարտ 1964

Տարուէ տարի աւելի բարձր պատուանդանի մը վրայ կը տեսնեմ քեզ, չքեղ ու բովանդակալից Տարեգրքիդ հետ: Իրաւունք ունի ընթերցող հասարակութիւնը, որ ամէն անդամ անհամբեր կը սպասէ անոր: Երջանիկ ես դուն, որ լիուլի կը դնահատուի մեղուաջան աշխատանքդ: Կը մաղթեմ որ երկար տարիներով չդրկուինք Տարեգրքէդ եւ տաս մեզի լուսահեղեղ առատութեամբ մտքի եւ սրտի այս ուրախութիւնը:

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

Ֆրէզնօ, 11 Մայիս 1964

.. Տարեգրքերդ մեծ հետաքրքրութեամբ կը կարդացուին: Իրապէս հերքելեան աշխատանք կը պահանջէ՝ մին – մինակ նման հրատարակութիւն մը լոյս աշխարհ բերելը: Ջերմապէս դնահատելի է նաեւ այն, որ դիրքը դերծ է տպագրական կամ քերականական սխալներէ: Քաջութիւն կը մաղթեմ քեզի յարատեւելու Տարեգրքերուդ հրատարակութեան մէջ:

ՄԵԼԻՔ – ՇԱՀ

Աղեքսանդրիա, 13 Մայիս 1964

... Տան եւ մէկ տարիներու փորձառութիւնն ու հմտութիւնը ակներեւ է «Ամէնուն Տարեգրքի» բոլոր մասերուն մէջ: Տարուան մը հայ կեանքին պատկերը տալը, ամփոփ, ճշդրիտ եւ իր գլխաւոր, չահեկան դիծերուն մէջ, կ'ենթադրէ ոչ միայն հետաքրքրութիւն ու կարողութիւն, այլեւ դործը խորապէս սիրելու հակա–

Fonds A.R.A.M

միտութիւն մը, որ բանալին է ամէն յաջողութեան: Շատեր կը փափաքէին հոս ունենալ ձեր Տարեգրքէն եւ ղրկուեցան, որովհետեւ բաւականաչափ ղրկուած չէր եւ ստիպուեցան փոխ առնել ուրիշներէն, կարդալու համար: Այս պարագան յատկանշական է ու քաջալերիչ հայ գրքի մը համար:

ԳԱԲՐԻԷԼ ԹԱԳԻՈՐԵԱՆ

Լոս Անճէլըս, 16 Մարտ 1964

... Ոյժ եւ կարողութիւն քեզի, որպէսզի շարունակես ամէն տարի այսքան սքանչելի բովանդակութեամբ Տարեգիրքդ պատրաստել: Բաժանորդներդ հացի նման կը զգան անոր անհրաժեշտութիւնը եւ կը սպասեն անձկայ: Մեր սեղաններուն վրայ այլեւս իր պատուոյ տեղը ունի Տարեգիրքդ ու տարին տասներկու ամիս հետաքրքրական բան մը կը գտնենք միշտ կարդալու անոր էջերուն վրայ:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐԵԱՆ

Նիւ Եորք, 3 Օգոստոս 1964

... Բոլորս գիտենք եւ կը զգանք աշխատանքիդ ծանրութիւնը: Հրաշալի գործ կը կատարես: Աւելցնեմ նաեւ, որ առանց բացառութեան, բոլորս ալ ամէն տարի կը սպասենք Տարեգրքիդ:

ԱՐՇԱՒԻՐ ՇԻՐԱԿԵԱՆ

Նիւ Եորք, 21 Փետրուար 1964

Նորէն եկաւ հասաւ Տարեգիրքդ: Պրա՛վօ: Այս հատորը, ինչպէս բոլոր նախորդները, կը պահէ իր բացառիկ հետաքրքրութիւնն ու նորութիւնները:

ԼԵՒՈՆ ՔԷՇԻՇԵԱՆ

Նիւ Եորք, 29 Փետրուար 1964

... Աղուոր է ձեր Տարեգիրքը, շա՛տ աղուոր: Ձեմ կարծեր որ գտնուի մէկ անձ, որ կարենայ ստորագնահատել զայն: Խնամք, ճաշակ, բծախնդրութիւն ամէն մէկ էջի վրայ, սիրուած աշխատանքի մը եռանդը մատնող: Առանց այդ սէրէն ծնունդ առնող ոգեւորութեան, նման գործ մը կարելի պիտի չըլլար արդէն գլուխ հանել: Կասկած չունիմ, թէ բովանդակութեամբ մին միւսը գերազանցող հատորներ պիտի ըլլան յաջորդ բոլոր թիւերն ալ: Անսպառ եռանդ կը մաղթեմ ձեզի:

ԱՐՓԻՆԷ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

Փարիզ, 8 Մարտ 1964

... Բացառիկ հեղինակն ես «Ամէնուն Տարեգրքերուն», մէկը միւսէն աւելի ճոխ եւ բովանդակալից պատկառելի հատորներով: Այնպէս որ շատ անգամ դժուար է գտնել յարմար ու արժանի նոր վկայութիւն մը աշխատութեանդ համար: Խորհի՛լ, թէ անհատի մը աշխատութեան եւ մտածումին արդիւնքն է ամէն մէկ հատորը, աւելի քան 600 էջերով, մաքուր տպագրութեամբ եւ լաւորակ թուղթով:

ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Աբադան, 10 Մարտ 1964

... Ամէն տարի մեծ ծաւալով եւ այսքան յաջող, բովանդակալից եւ նորութիւններով լի Տարեգիրք հրատարակելը ինքնին գովելի մի ձեռնարկ է: Բէյրութում ապրողն ունեցայ տեսնելու, թէ ձեր եռանդն անսպառ է: Նման մի աշխատանք ոեւէ մէկ անհատի ուժերից վեր է, այն էլ հայ իրականութեան մէջ, եթէ նա չունենայ հաւատք, նուիրում ու սէր այդ աշխատանքի հանդէպ: ... Այստեղ գիտեմ որ շատ սիրուած է ձեր Տարեգիրքը եւ շատ տներում ուր հայ թերթ չի մտնում, ձեր Տարեգիրքը մուտք է գործում:

ՕՇԻՆ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

Փիրէա, 25 Փետրուար 1964

... Ամէն տարի նոր էջերու, արձակ եւ չափաւորեալ, հասարակական եւ ընկերային նոր դրութիւններու յաւելումն ու անոնց հետ կապուած ծանրագոյն սակայն անխոնջ աշխատանքը կը մղեն զիս դնահատելու եւ չնորհաւորելու քեզ: Դիւրին գործ չէ հայթայթել եւ դասաւորել այդքան պէսպիսուն նիւթեր, միւնոյն դրքի ծոցը, ըստ յարմարութեան եւ ըստ տեղի: Ըսեմ պարզօրէն, որ Տարեգրքիդ բարձրութեան հասած կամ անոր հետ մրցող ուրիշ որեւէ տարեգիրք լոյս չէ տեսած հայ իրականութեան մէջ: Տարեգիրքդ Աբարատ մըն է բոլոր հայ տարեգրքերու մէջտեղը ցցուած, վեհօրէն եւ արքայափառ:

ՍՕՍ – ՎԱՆԻ

Ֆորէսթ Հիլզ (Նիւ Եորք), 12 Փետրուար 1964

... Տարեգրքին այս տարուան հատորն ալ իր պէսպիսուն եւ հետաքրքրական բովանդակութեամբ կատարեալ յաջողութիւն մըն է: Ձեմ դիտեր թէ ինչպէ՛ս կրնաս ամէն տարի մէկը միւսէն աւելի յաջող գործ մը հրապարակ հանել:

ԱՐՇԱԿ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Ֆրէզնօ, 26 Մարտ 1964

«Ամէնուն Տարեգիրքը» Սփիւռքի Հայոց գրականութեան մէջ գրական կոթող մըն է, հեղինակին անսպառ չունչով խմբագրուած եւ համբերատար աշխատանքով հրապարակ հանուած պատուարեր վաստակ մը: Գրական ճաշակով, մաքուր հայերէնով, նիւթերու ճոխութեամբ եւ պատկերներու առատութեամբ կազմուած բովանդակից այս գիրքը ամէն Հայ պէտք է ունենայ իր գրադարանին մէջ:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ

Փասատինա (Գալիֆորնիա), 15 Մարտ 1964

... Ջերմ չնորհաւորութիւններ ձեր ճաշակաւոր եւ ժրաջան աշխատանքին համար: Տարեգիրքը հաճոյքով կարդացուելիք գործ մըն է իսկապէս:

ԲԱԲԳԷՆ ՍԱՍՈՒՆԻ

Ֆրէզնօ, 10 Փետրուար 1964

... Վերջին տասն եւ մէկ տարիներուն ընթացքին մեծ ջանք թափուած է ձեր կողմէ հրատարակելու ձեր Տարեգրքի յաջորդական հատորները, որոնք պատեհութիւն կ'ընծայեն ընթերցողին ծանօթանալու չատ բաներու եւ առանձնապէս հայ գաղութներու կեանքի հետ: Կը ցանկամ ձեր սահուն գրչին, որ հասնի «Ամէնուն Տարեգրքի» քսանամեակին:

ԴՈԿՏ. ՍՏԵՓԱՆ ՓԱՐՍԱԴԱՆԵԱՆ

Գահիրէ, 8 Մարտ 1964

... Իմ կարծիքով, այս մեծաչխատ գործը հայկական առաջին մեծածաւալ «Digest»ն է, որ կրնայ գոհացնել ամէնէն բծախնդիրներն ու նոյնիսկ յաւիտենական դժգոհները:

ԵՐՈՒԱՆԴ ԱՐԹԻՆԵԱՆ

Գահիրէ, 8 Մարտ 1964

... «Ամէնուն Տարեգիրքը» մեր հայապահպանման եւ ազատագրական գոյամարտի ջահերէն մէկն է, որ յատկապէս կը լուսաւորէ երիտասարդութեան ուղին: Անով մենք քիչ մը աւելի կը սիրենք մեր գրականութիւնը, քիչ մը աւելի կը ծանօ-

Fonds A.R.A.M

Թանանք մեր ազգային կեանքին եւ քիչ մը աւելի կը զօրեպնդուինք մեր տանելիք պայքարին համար: Տարեգիրքը նաեւ մեծ յաղթանակ մըն է մեր լրագրական աշխարհին մէջ:

ՎՐԷԺ – ԱՐՄԷՆ

Մոնմորանսի (Փարիզ), 1 Մարտ 1964

... «Ամէնուն Տարեգիրքի» 1964ի հոյակապ հատորն ալ ձեր անվհանգ կամքին ու աշխատանքին դեղեցիկ խորհրդանիշն է: ... Ձեր բոլոր ծանր յոգնութիւններուն դուն դուն վարձատրութիւնը ձեր հոգեկան գոհունակութիւնն է եւ ձեր բարեկամներուն անկեղծ գնահատանքը:

ՖԼՈՐԱ – ԱՆԱՀԻՏ

Ֆորէսթ Հիլզ (Նիւ Եորք), 5 Ապրիլ 1964

«Ամէնուն Տարեգիրքը», տարուէ տարի, հիանալի ճշդապահութեամբ մը կու գայ՝ իր հետաքրքրական եւ ճոխ նիւթերով հաճելի եւ ամէն ճաշակի յարմար մըթնոլորտ մը ստեղծելու մեր յարկերէն ներս: Խորին շնորհակալութիւն, որ նաեւ կիս հաղորդակից կը դարձնէք Տարեգրքին պարգեւած այս բազմակողմանի հոգեկան վայելքին: Դալար մնայ ձեր գրիչը եւ անսպառ՝ ձեր կորովը:

ԱՆՆԻԿ ՄԱԼԽԱՍ

Տիքրոյիթ, 20 Մայիս 1964

... Ընթերցասէր անձերու համար այլեւս պահանջ դարձած է ստանալ ամէն տարի «Ամէնուն Տարեգիրքը», որ կու տայ, գինքը թղթատողներուն կամ ընթերցողներուն, մաքի, սրտի եւ հոգիի այլազան անուագ:

ՆՈՅԵՄԻ ԱՂԱՊԱՊԵԱՆ

Ֆաշան (Փարիզ), 29 Մայիս 1964

... Սփիւռքը իրարու ծանօթացնելու եւ կապելու ամենագեղեցիկ եւ օգտակար ձեռնարկն է որ կ'ընէք: Ուրախ եմ որ արժանի յաջողութիւնը ունեցաք եւ ձեր տարիներու աքնաչան աշխատանքը անտեղի չանցաւ: Յաջողութիւն կը մաղթեմ ձեր գործին:

ՍԱԹՕ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Միտըլ Վիլէյճ (Նիւ Եորք) 26 Փետրուար 1964

... Նախորդներուն նման այլազան բովանդակութեամբ, օգտաշատ գիտելիքներով եւ նիւթերու ճոխ դասաւորումով գրաւիչ ու հաճելի է «Ամէնուն Տարեգիրքը»: Կը շնորհաւորեմ ձեզ, որ յարատեւօրէն կը հրատարակէք զայն եւ հաճելի ժամանց մը կ'ընծայէք բոլոր գրասէրներուն:

ՊԱՐՈՅՐ ԼՈՒՍԱՐԱՐԵԱՆ

Քարլզրուէ (Գերմանիա), 19 Մարտ 1964

... Միշտ զարմացած եմ ու նորէն կը զարմանամ, թէ ինչպէ՛ս կրնաս ամէն տարեվկիզբի այսպիսի նոր գործ մը գլուխ հանել եւ տարամարդել զայն հայ հասարակութեան: Ընթերցողները դեռ չատ բան կը սպասեն քեզմէ: Կը մաղթեմ որ անոնց այդ սպասումը միշտ կարենաս բաւարարել:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՇԵՐՈՒՆԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

Ի՞ՆՉ ԳՐԵՑԻՆ ԹԵՐԹԵՐԸ

«ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԻ» 1964Ի ՀԱՏՈՐԻՆ ՄԱՍԻՆ

... Պէյրութին ունի նաեւ մի այլ արժէքաւոր հրատարակութիւն, ինքնատիպ իր տեսակին մէջ: Կարօ Գէորգեանի «Ամէնուն Տարեգիրք»ն է, որ տասնամեակ մը ի վեր լոյս կը տեսնէ ճոխ բովանդակութեամբ եւ բարեխիղճ խմբագրութեամբ: Տարեգիրքը հայ կեանքին հանրագիտարանն է, որ առատ եւ փաստացի նիւթեր կը մատակարարէ հայ Սփիւռքի եւ Հայաստանի մասին: Ապագայ պատմագիրը երախտապարտ պիտի ըլլայ եւ աշխատանքը խնայած՝ «Ամէնուն Տարեգիրք»ի պատրաստի նիւթերը օգտագործելով:

(«Ասպարէզ», Ֆրէզնօ, խմբագրական, 4 Փետրուար 1964)

Վերջապէս հասաւ ամանորեան արմաղանս, ամէնուն ցանկալին, «Ամէնուն Տարեգիրքը»:

Փոքրիկ հատոր մը, որով կը կաղնդէ մեզ Կարօ Գէորգեան, հաւատարմօրէն, երբ կը նորնայ տարին:

Թէոդիկը, որ իր վարպետն էր, հիմա դարձած է աշակերտ: Եթէ բանասիրական ու պատմագիտական բաժինը եւս ճոխացնէ քիչ մը, այս Տարեգիրքը կը դառնայ անմրցելի: Գրական հանդիսութեանը նորաձեւութեան պէս է, չուտ կը հինանայ: Ակադեմական ուսումնասիրութիւններն են, որ, տարիներ ետքն իսկ, փնտրուած գիրքի մը արժէքը կու տան նման հրատարակութեանց:

(«Յառաջ», Փարիզ, 22 Փետրուար 1964) Շ. ՆԱՐԴՈՒՆԻ

«Ամէնուն Տարեգիրք»ի 11րդ հատորը կը մնայ նոր վկայութիւն մը բացառիկ նուիրումին իր խմբագրին, որ լարուած մեքենայի մը պէս, 1954էն ի վեր, դիւրերը ցերեկին խառնած, ըրաւ իր լաւագոյնը, լեցնելու համար կարեւոր պակաս մը Սփիւռքի մեր գրականութեան մէջ:

Թէոդիկէն եաք, չատեր փորձեցին տարեգիրք հրատարակել, բայց առաւելապար Կ. Գէորգեանին վիճակուեցաւ պատիւը՝ գրաւելու աթոռը «Ամէնուն Տարեգոյց»ներուն հեղինակին:

Գրականութեան մէջ տասնըմէկ տարին անդերազանցելի ժամանակաշրջան մը չէ անշուշտ, բայց «Ամէնուն Տարեգիրք»ի նման մեծածախս եւ պատկերազարդ հրատարակութիւն մը քիչերու արուած ձեռնարկ է: Ու Կ. Գէորգեան յաջորդաբար լոյս ընծայած իր տասնըմէկ հատորներով ապացուց, որ իր տասնճառած գործին մարդն էր ինք:

Ճաշակ, բծախնդրութիւն, գործը հետաքրքրական նորութիւններով օժտելու նախանձախնդրութիւն եւ տեսական պրպտում, կը մնան վստահ յաջողութեան:

Կրկնենք ուրիշներու հերթին մենք եւս, որ «Ամէնուն Տարեգիրք»երը հայելացումն են ազգային եւ միջազգային քաղաքական կեանքի ու արուեստի որոշ իրագործութեանց:

Կորուստի ենթակայ նկարներ, նամակներ, նշխարներ ու թանկագին մասունքներ չնորհիւ խմբագրին, տարեգոյցի մէջ իրենց անկիւնը գտած ու դարձած են ընթերցողին սեփականութիւնը:

... Ինչ որ ըրաւ Կ. Գէորգեան անցնող տասնըմէկ տարիներու ընթացքին իր «Ամէնուն Տարեգիրք»ով, արժանի է անկեղծ գնահատութեան:

Հրատարակութիւնը դարձած է այլեւս կարեւոր մէկ մասը գրքի սիրահարներու գրադարաններուն:

Fonds A.R.A.M

Գործը արժանի է աւելի ծաւալուն հետաքրքրութեան ու ասիկա յօդուտ մի՛չա մեր մշակոյթին եւ ընթերցողներուն:

(«Արմենիա», Պուէնոս Այրէս, 25 Փետրուար 1964) ՎԱՐԴԱՆ ԳԷՈՐԳԵԱՆ

Ահա տարի կարօ Գէորգեանի «Ամէնուն Տարեգիրքը» կը մտնէ նոր տասնամեակին մէջ: Ըսել կ՚ուզեմ՝ այլեւս վերջնականապէս դասած ըլլալով իր հունը, ան պիտի չարունակէ իր ճամբան հետզհետէ զարգանալով:

Ի՞նչ կը հասկցուի զարգանալ ըսելով: Ճոխութեան մասին չէ ակնարկութիւնը անկասկած, որովհետեւ, արդէն կարօ Գէորգեանի տարեգիրքերու յատկանիշներուն գլխաւորներէն է ասիկա:

Խորութեան մասին նոյնպէս խօսք չի կրնար ըլլալ, քանի որ առնք իրենց լրջութեամբ ու բովանդակալից պարունակութեամբ կը միտին ընթերցողներու մինչեւ հոն զոհացում տալու, նոյն առեն բաւարարելով ու հետաքրքրելով ամէնէն խստապահանջ մտաւորականը:

Ապա ուրեմն խօսքը զուտմ, բիւրեղացումի մասին է առաւելաբար: Դժուարին առաջադրանք մըն է ասիկա, քանի որ տարեգրքի մը խօսքը ուղղուած է այլազան ընթերցողներու: Եթէ զոհանայ տեղեկութիւններու հաղորդումով, լրագրի մը, «խազէթաճի»ութեան հասարակ տեղիքին մէջ իյնալու վտանգին ենթակայ է: Եթէ «սաւառնի» զուտ գրական, մտաւորական ոլորտներու մէջ, անհասանելի ըլլալու սահմանուած է կամ ծազկաքաղի, հանդէսի տարողութիւնը պիտի ընդգրկէ:

Ո՞րն է ուրեմն տարեգրքի մը բնոյթը:

Ասիկա սահմանելը գուցէ հրատարակիչը, ինքն ալ պիտի չկրնար: Անիկա որոշ զգայարանք մը ունի կարծես, որուն տպաւորելով կրնայ զոհացնել մեծամասնութիւնը:

Թէոդիկէն ի վեր, չատեր ձեռնարկեր են տարեգրքերու հրատարակութեան: Զենք դիտեր, թէ որքան յաջողեր կամ ձախողեր են. սակայն դիտենք, թէ չեն կրցած չարունակել:

կարօ Գէորգեանի «Տարեգիրքը» այսօր 11 տարեկան է: Ասիկա պատկառելի տարիք մըն է մեր մամուլի զանազան սեռերուն համար: Հազուադէպօրէն մեր պարբերական հրատարակութիւնները երկարատեւ կեանք կ՚ունենան, երբ մանաւանդ անհատական ձեռնարկներ են:

Յօդուածագիրը տալէ ետք Տարեգրքի բովանդակութեան գլխաւոր մասերը, կը շարունակէ եւ կ՚եզրակացնէ.—

... Յատուկ ուշադրութեան արժանի են զրքի հեղինակին հետեւեալ զրուցները.

«Հալածանքը զրողներու դէմ Խորհրդային Միութեան մէկ ծայրէն մինչը», «Երանաչնորհ Տ. Զարեհ Ա. Կաթողիկոս» եւ «Ճակատամարտի հնգեակը», ուր, նիւթերու չահեկանութեան հետ, կ՚ըմբռչինուի հմուտ հրապարակագրին պարզ, սակայն կուռ ոճը:

Ահա բոլորը, ինչպէս կը նկատէ ընթերցողը, ոչ միայն ազգային ու միջազգային կեանքի արձագանգը կը հանդիսանան, այլ նաեւ թանկագին օժանդակ են իրրեւ պատմութեան աստղաճ: Նոյն իսկ օտար մշակոյթին ծառայող հայագիտներու մասին արուած տեղեկութիւնները յատակ զաղափար մը կու տան հայ կեանքի մասին:

Պէ՞տք է ասենց վերջ աւելցնել այն պարագան, թէ մասնաւորաբար հայ զաղութներու մասին արուած տեղեկութիւնները թարմ ու հարազատ են, քանի որ հեղինակը անձամբ, անձնական չփումով հաւաքած է իր հաղորդած տեղեկութիւնները:

Fonds A.R.A.M

Տարեգրքին թարմութիւնը նաեւ անկէ, որ այնտեղ քիչ անգամ արտատպում-ներ կան, ուստի յաճախ անդիմադրելի կերպով արտատպելի են յօդուածները։

Վերջապէս գաղութահայ կեանքին, հաւանաբար նաեւ մայր հայրենիքին համար անհրաժեշտութիւն մըն է Կարօ Գէորգեանի Տարեգիրքը։

Ասոր համար է, որ ան լիովին կ'արդարացնէ իր անունը.

— «Ամէնուն Տարեգիրքը»։

(«Յուսաբեր», Գահիրէ, 15 Ապրիլ 1964) Պ. Թ. Մ. (Պերճ Թ. Մոմճեան)

Վեց հարիւր վաթսուն մեծադիր եւ մանրատառ էջերով, Կարօ Գէորգեան մեզի կը հրամցնէ այս տարուան՝ 1964ի իր «Ամէնուն Տարեգիրքը»։

Հատորը արգասիքն է խմբագրին տարուան մը երկունքին, — մտքի, սրտի եւ հոգիի երկունք։

Իւրաքանչիւր էջին վրայ նշմարելի է խմբագրին աչքէն, մտքէն եւ սրտէն թափուած կաթիլ մը։

Թերթատումը միայն պատկառելի հատորին, կը մատնէ բծախնդրութիւնը Կարօ Գէորգեանի՝ նիւթերու ընտրութեան նկատմամբ։

Պողպատէ ջիղեր եւ անսպառ համբերութիւն ունեցող մարդ մը միայն կըր-նայ նմանօրինակ հատոր մը հրամցնել հայ հասարակութեան ամէն տարի։

Եւ այն ալ ի՜նչ դժնդակ ու հոգեսպառ պայմաններու մէջ։ Մանաւանդ Սփիւռքի հայկական դժխեմ իրականութեան մէջ։

... «Նշխարներ»ը ամէնէն թանկարժէք մասը կը կազմեն Տարեգրքին։ Քըլ-չէներ՝ դեղնած ու մաշած թուղթերու, որոնք այլապէս դատապարտուած պիտի ըլլային փճանալու կամ հին դիւաններու փոշիներուն տակ մնալու, ամենայն բծա-խնդրութեամբ կը վերակենդանանան Տարեգրքի էջերուն մէջ, անցեալի նուիրական մասունքները սեփականութիւնը դարձնելով այսօրուան հայ ընթերցողին։

... Կարօ Գէորգեան չիրմաքարեր կը վերցնէ եւ յարութիւն կու տայ մեռել-ներուն։ Անցեալը կը դարձնէ ներկայ, եւ, ինչո՞ւ չէ, նաեւ ապագայ։ Հնութիւննե-րուն կու տայ իրենց արժանի տեղը, նրբազարդելով զանոնք իր խմբագրական ծանօ-թութիւններով։

«Հայ Կեանքը Երէկ եւ Այսօր», «Արուեստի Աշխարհ», «Հայաստան», «Մեր Գաղութները», «Անցքերը Անցեալ Տարեշրջանին» բաժինները ամբողջութեամբ գրի առնուած ու խմբագրուած են խմբագրին կողմէ։ Աշխատանք մը, որ կը պահանջէ ուշադիր հետեւողականութիւն եւ ջիղերու լարուածութիւն, ամբողջ տարին, օրը օրին հետեւելու համար մերօրեայ ազգային եւ միջազգային անցուդարձերուն։ Այլ մանաւանդ յարակցութիւն պահելու եւ դէպքերը ժամանակագրական կերպով ներ-կայացնելու խմբագրի կարողութիւն։

Ասոր համար ըսինք, որ 660 էջնոց հաստափոր Տարեգիրքը արգասիքն է Կարօ Գէորգեանի մտքի, սրտի եւ հոգիի տարուան մը երկունքին։

... Մէկ խօսքով, հանրագիտարան մըն է «Ամէնուն Տարեգիրքը», որ հա-ճոյքով եւ յափշտակութեամբ կը կարդացուի բոլորին կողմէ, — մեծէն թէ պզտի-կէն, գրագէտէն թէ գրասէրէն, արուեստագէտէն թէ արուեստասէրէն եւ ամէնէն հասարակ ընթերցողին կողմէ։

... 1964ի հատորով, Տարեգիրքը կը թեւակոխէ իր երկրորդ տասնամեակը։

Մեր անկեղծ մաղթանքն է, որ Կարօ Գէորգեան բախտն ունենայ ողջունելու քանի մը տասնամեակներ եւս։

(«Ազատ Օր», Աթէնք, 5 Մարտ 1964) Ա. (Ահարոն Ստեփանեան)

Fonds A.R.A.M

Երկրորդ տասնամեակի մը սեմին գտնուող «Ամէնուն Տարեգիրք»ին ԺԱ. հատորն ալ իր բացառիկ բովանդակութեամբ, նիւթերու ճոխութեամբ, ինչպէս նաեւ ծաւալով ու գեղատիպ արտաքինով, երախտաշատ աշխատանքի մը արգասիքն է: Համբերատար այլ մանուանդ բծախնդիր աքնութեան մը պտուղը: Պրկուած եւ հեւասպառ ճիգի մը դրական արդիւնքը:

Գոյն եւ նկարագիրը ունեցող այս հատորին մէջ եւս ներկայ է ճաշակի ակէր հեղինակը: Պիտանին անպէսին զատող, ներկայացուածը զտող եւ դասաւորող մչակը: Անցեալն ու ներկան իրար չաղկապող ու թեթեւ էջերէն մինչեւ գրական էջերու վայելքը պարգեւող կարօ Գէորգեանը:

Արդարեւ, «Ամէնուն Տարեգիրք»ի հեղինակը այս տարի եւս հրապարակ հանած է ստուար հատոր մը, որ կը գոհացնէ ամէնէն դժուարահաճ ընթերցողն անգամ, ամէնէն բծախնդիր գրասէրն իսկ:

... Հակառակ տարիներէ ի վեր իր առաջադրած ծրագրին՝ ամէն մէկ Տարեգրքով ներկայացնելու գաղութ մը, անոր անցեալն ու մանաւանդ ներկան, հեղինակը, դժբախտաբար, կարելիութիւն չէ ունեցած այս թիւով եւս ներկայացնելու մեր գաղութներէն մին:

Մաղթելով, որ ինչպէս ինք կ'ըսէ՝ յաջորդ տարի լրացնէ այս պակասը «հրատարակելով մէկ կամ քանի մը գաղութներու պատմութիւնը, միաժամանակ», կարօ Գէորգեան ներկայացուցած է յաւելուածական տեղեկութիւններ այն գաղութներէն, որոնց մասին գրած էր իր նախորդ հատորներուն մէջ:

Տարիներու ընթացքին լրիւ մանրամասնութիւններով եւ վաւերական թիւերով Սփիւռքի մեր երկին ու այսօրը ներկայացուած ըլլալու սահմանուած «Մեր Գաղութները» սքանչելի առաղձ պիտի կազմեն, անտարակոյս, տարաշխարհի մեր վերջին չիսնամեայ կեանքին մասին պատրաստուելիք աշխատութեան համար:

Արդարեւ, ապագայ պատմարանը ամէնէն առաջ եւ չատ հասկնալի պատճառով պիտի դիմէ «Ամէնուն Տարեգիրք»ի իրերայաջորդ թիւերուն, իբրեւ հարուստ աղբիւր մը՝ Սփիւռքի հայ կեանքին վերաբերեալ:

... «Ամէնուն Տարեգիրք»ին այս տարուան հատորն ալ ամէն առիթով հաճոյքով կարդացուող, միշտ ձեռքի տակ ունենալու փափաք յարուցանող աշխատասիրութիւն մըն է: Հատոր մըն է, որ իր նախորդներուն նման ունի նկարագիրը, համ ու հոտ:

Փնտռուած վայելք մըն է, որ կը գոհացնէ ամէն ոք, ամէն ժամ:

ԹԻՐԱՑՐ ՄԻՐԻՃԵԱՆ

Գրադարանիս դիրքերու չարքին, կարօ Գէորգեանի «Ամէնուն Տարեգիրքը»ի յաջորդական տասը հատորներէն եւթը, որոնք իրենց արժանի տեղը ունին, ահա՛ դրասեղանիս վրայ է տասնմէկերորդը, խնամուած բովանդակութեամբ, բազմաթիւ նկարներով եւ 659 էջերով:

Նախորդներուն նման Տարեգրքի 1964ի այս թիւն ալ էջ առ էջ կարդացի, հոգեկան վայելքով: Եւ այժմ, երբ անոր ամենավերջին էջն անդամ աւարտած եմ, ափսոսանք կը զգամ, որ աւելի էջեր չկային, — այնքա՜ն մեծ եղան գոհունակութիւնն ու յափշտակութիւնս անոր ընթիր ու այլազան, համով-հոտով բովանդակութենէն:

Տարեգրքի տասնըչորս մասերու ամէն մէկ բաժինը, բարեխիղճ ու հմտալից խմբագրութեամբ մը օղակուած, դիւթական համադրութիւն մը կը կազմեն:

Մասնագէտներուն թողլով այդ մասնաբաժանումներու մասին մանրամասնօրէն արտայայտուելու աշխատանքը, այսու անվերապահօրէն կը յայտնեմ, թէ այս տարուան ընթացքին բազմիցս պիտի վերակարդամ Տարեգրքի ներկայ թիւին էջերը,

Fonds A.R.A.M

մինչեւ որ ստանամ անոր յաջորդը, որուն պիտի սպասեմ անհամբերութեամբ:

Այս օրերուն, երբ համատարած դժգոհանքով կը չեշտուի, թէ Արտահայաստանի այլազան դպրոցներուն մէջ հայ դիրքերը ընթերցող չունին եւ թէ ոեւէ հայ հեղինակ յաջողած ու բախտաւոր պիտի նկատէ ինքզինք, եթէ քանի մը հարիւր դնորդ–ընթերցողներ ունենայ, «Ամէնուն Տարեգիրքը» ունի չուրջ երեք հազար դնորդ–ընթերցող:

Ըստ իս դպրոցիքը հո՛ն է, որ ան խմբագրուած է արդիական ըմբռնումով եւ նրբաճաշակ խնամքով, հետեւաբար իր ճոխ ու բազմազան բովանդակութեամբ եւ հեղինակին անթերի ոճովն ու խմբագրութիւնովը որքան հետաքրքրական, նո՛յնքան եւ ուսանելի հանրագիտարան մըն է, որ ամբողջական դոհացում կ'ընծայէ ամէն ճաշակի տէր ընթերցողներու:

... Էր ժամանակ, երբ մեր դրախօսները կը պատգամէին, թէ աւա՛ղ, մեզմէ յաւէտ բաժնուեցաւ աքանչելի Թէոդիկը եւ թէ անոր տեղը լեցնող մը, բռնող մը պիտի չգտնուի:

Սակայն, պատի՛ր հայութեան, ահա, աւելի՛ քան տասնամեակէ մը ի վեր գտնուեցաւ մէկը յանձին ձեռնհաս կարօ Գէորգեանի, որ, Սփիւռքի անթերթի մըթնոլորտին մէջ իսկ, ոչ միայն լեցուց երախտաչատ Թէոդիկին պարապ ձգած տեղը, այլեւ իր զմայլելի Տարեգրքերու չարքովն ու անոնց անկորնչելի բովանդակութեամբ գերազանցեց զայն:

Եթէ կան հայրենակիցներ, որոնք տակաւին գնած եւ կարդացած չեն կարօ Գէորգեանի նախորդող տարիներու եւ մանաւանդ այս տարուան Տարեգիրքը ու անոնց հասցէին ըրած գնահատանքս չափազանցութիւն կը նկատեն, կը թելադրեմ որ անոնք կարդան 1964ի տարեթիւը եւ տակէ ետք այլեւս տարակոյս չունիմ, որ անոնք եւս, ինձի՛ չափ, հաւանաբար ինձմէ՛ ալ աւելի գնահատեն զայն ու անհամբերութեամբ սպասեն որ հասնի յաջորդ հատորը:

Ա՛յդքան վստահ եմ:

(«Հայրենիք», Պոսթըն, 1 Մարտ 1964) ՀՐԱՉ ԴԱՐՊԱՍԵԱՆ

Կատարուած բազմաթիւ պրպտումներու, հետաքրքրական մատուցումներու եւ արժէքաւոր զրուխներու հաւաքածոներ եղած են «Ամէնուն Տարեգիրք»երը անցեալ 10 տարիներու ընթացքին ու այս տարի դարձեալ յաջողութիւն հիւրասենեակներու եւ գրադարաններու զարդն է 11րդ հատորը, որը «առաջինն է երկրորդ տասնամեակին լոյս տեսնելիք հատորներուն»:

Կասկած չունինք, թէ պիտի չարունակուին այս հատորները, որքան ատեն որ Աստուած կեանք տայ կարօ Գէորգեանին:

Արդ, առաջարկ մը, հիմնուած այս դիրքերու չարունակուելուն յոյսին վրայ:

Գիրքին սովորական 14 բաժիններուն մէջ փոփոխութիւն մը մտցնել եւ իւրաքանչիւր հատորին մէջ բաժին մը կամ երկու աւելցնել ամբողջական ուսումնասիրութեանց, մեր մշակոյթին առանցքը կազմող կարգ մը նուաճումներուն, գեղարուեստի, գրականութեան կամ կրթական մարզերուն մէջ:

Անցեալ տարիներուն վեր առնուեցան մեր գաղութները եւ ամէն տարի կ'առնուին հին նչխարներ, որոնք մեծ նպաստներ են մեր մշակոյթին եւ պատմութեան: Այժմ մեր կարծիքով ժամանակ է որ առնուին տարուէ տարի.—

Մեր միջնադարեան համալսարանները,

Մեր կրթական գործը ԺԹ. — Ի. դարերուն,

Ակնարկ մը մեր թատերգութեան պատմութեան վրայ,

Մեր մանրանկարչութիւնը,

Fonds A.R.A.M

Մեր երաժշտութեան մեծ դպաթինները,
Մեր քանդակագործութեան եւ ճարտարապետութեան յատկանիշները, եւն. եւն.։

(«Ձանասէր», 15 Ապրիլ 1964, խմբագրութիւն)

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻԻՆ ԲՈԼՈՐԻՆ

ՄԵՐ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Յատկապէս վերջաւորութեան ձգեցինք «Ձանասէր»ի խմբագրութեան գնահատականը, որպէսզի կարենանք անդրադառնալ՝ գրութեան վերջամասին մէջ բանաձեւուած առաջարկին։

«Ձանասէր»ի խմբագրութիւնը, անակնկալ զուգադիպութեամբ մը կ'ընդլայնէ այն ցանկութիւնը, զոր տաղանդաւոր գրագէտ եւ բանասէր Շաւարշ Նարդունի արտայայտած էր «Ցառաջ»ի 22 Փետրուար 1964ի թիւով (տեսնել իր գրածը 15րդ էջին վրայ)։ Իր ալ թելադրութիւնն է «փիլ մը ճոխացնել Տարեգրքի բանասիրական ու պատմագրական բաժինը», ինչ որ աւելի մանրամասնուած ձեւով կը թելադրէ նաեւ «Ձանասէր»ի խմբագրութիւնը։

Ըսենք անմիջապէս, որ թելադրութիւնը կը խօսի մեր սրտին, բայց անոր իրագործումը կը գտնենք անկարելի, երկու գլխաւոր պատճառներով.— Նախ այն, որ մեր ըմբռնած ձեւով ու առաջադրութեամբ, Տարեգիրքը, այդ կարգի ծանր, ընդարձակ եւ ակադեմական – մասնագիտական տարողութիւն ունեցող ճիւղերու հրատարակութեան յարմար վայրը չէ։ Ըլլալով գերազանցապէս ժողովրդական հրատարակութիւն մը, Տարեգիրքը նկատի ունեցած է միշտ ընթերցող բազմութեանց նախասիրութիւնները, որոնց հիման վրայ ալ կազմուած են միշտ անոր բաժանումները։ Եւ յետոյ, ընթերցողներու միջինը շահագրգռող գրական, գեղարուեստական, պատմական կամ ընդացիկ ճիւղերու մէկտեղման համար իսկ յաճախ անբաւարար կուգան Տարեգրքին էջերը, հակառակ իր ընդարձակ ծաւալին։ Պատմագիտական – բանասիրական երկարաշունչ ուսումնասիրութեանց եւս տեղ տրուելու պարագային, ուրեմն, կա՛մ հարկ պիտի ըլլայ մեր այլ բաժինները կրճատել եւ կա՛մ կարեւոր համբաւիով նոր էջեր աւելցնել, ինչ որ դուրս կը մնայ, յաւելեալ ծախքերու տեսակէտով, մեր հնարաւորութեան սահմաններէն։

Երկրորդ պատճառը այն է, որ խմբագրական եւ հրատարակչական հեւիհեւ աշխատանքներով տարուած, տրամադրելի ժամանակ պիտի չկրնայինք գտնել, եթէ որոշէինք՝ համբերատար ու այլատեսակ պրպտումներու կարօտ այդ կարգի վաւերական ուսումնասիրութիւններ եւս խմբագրել։ Գաղտնիք մը չէ, որ բացի մեր փոքրաթիւ աշխատակիցներու սիրայօժար մասնակցութենէն, Տարեգրքին հետ կապուած բոլոր աշխատանքները ծանրացած են եւ այսուհետեւ եւս պիտի ծանրանան մէկ հոգիի ուսերուն վրայ միայն, իսկ այդ ուսերը արդէն իսկ կը կիսին այդ աշխատանքներուն ծանրութենէն։

Կը կրկնենք, — թելադրուած ճիւղերը կը խօսին նաեւ մեր սրտին, բայց ի՞նչ ընենք, որ մեր սիրտը յօժար է, բայց մարմինը դժբախտաբար տկար՝ նաեւ այդ բեռը վերցնելու համար, անկախ այն միւս իրողութենէն, որ մեր ըմբռնած ձեւով ու դասաւորումով, Տարեգիրքը նման ճիւղերու հրատարակութեան եւս ծառայելու կոչուած հանրագիտարան մը չէ, ինչպէս ըսինք արդէն։ Մնաց որ, մեր հրատարակած 11 հատորներուն մէջ կան ճիւղեր, զորս կարելի է ճկատել Շ. Նարդունիի եւ «Ձանասէր»ի թելադրութեանց մասնակի իրականացումը։ Ատկէ աւելին չենք կրցած եւ պիտի չկրնանք ընել, դժբախտաբար, նաեւ յառաջիկային։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Բ. ՄԱՍ

ԳՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ԱՐՁԱԿ ԵՒ ՁԱՓԱԾՈՑ

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՏՈՒՆՏԻՐ ԷՋԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՁԱԿԱԳԻՐՆԵՐԷՆ, ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԷՆ

ԵՒ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՄԵՐ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԷՆ

Ի ՄԻՋԻ ԱՑԼՈՑ ԵՒ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ

ԱՒԹԻՒ ԳՐՈՒԱԾ ՔԱՆԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՎ

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐՈՎ, ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ

ԵՒ ԱՆՑԵԱԼԻ ԶՄՈՒՑՈՒԵԼԻՔ ՎԵՐՑԻՇՈՒՄՆԵՐՈՎ

ԵՒԱՑԼՆ, ԵՒԱՑԼՆ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՔԻՍՈՒՅԻՉԸ

Գրեց ՀՐԱՉԵԱՅ ՓՈՉԱՐ

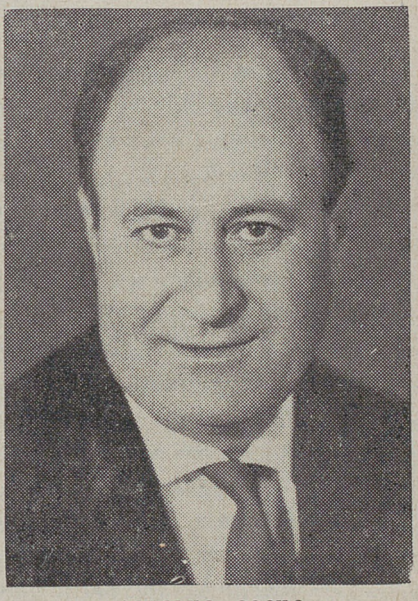

ՀՐԱՉԵԱՅ ՓՈՉԱՐ
Լուսանկար՝ Յոլակ Յովսէփեանի
(Պաղտատ)

Գնացքը կանգ առաւ Խարկովի կայարանում: Իմ ուղեկիցներն այնպէս խոր էին քնել, որ նրանցից ոչ մէկը արթնացաւ, չնայած խիստ ցնցուեց գնացքը կանգնելիս եւ հիմա էլ կառամատոյցում աղմուկ ու վազվզոց կար:

Կարող էի քնել հանգիստ, երանաւէտ քնով: Ասում եմ՝ կարող էի, որովհետեւ կամքս ազատ էր այդ րոպէին՝ անելու ցանկալին: Բայց չէի կարողանում, որովհետեւ միտքս չէր դադարում գործելուց, չէր պարպուում ցերեկուայ խոնջէնքներից, չէր ընդարմանում:

Ցուզուած էի լսածս պատմութիւններից եւ յուզմունքս աւելանում էր, երբ յիշում էի, որ վաղը պիտի առաջարկեն ինձ որեւէ եղելութիւն պատմել:

Ի՞նչ պատմէի, որ տպաւորութիւն թողնէր, զգացումներ շարժէր, խորհրդածութիւնների առիթ տար, մանաւանդ՝ ջութակահարի, գնդապետի եւ որմնադիրի պատմածներից յետոյ:

Պարտքս մեծ էր եւ հատուցելը թւում էր շատ դժուարին: Ջանում էի մտաբերել հետաքրքրական դրուագներ իմ վաղ պատանեկութեան օրերից, իմ թափառիկ, աստանդական կեանքի բոլոր տարիներից, երբ անցեալդ, ներկադ, ինքնութիւնդ ու ղէմքդ կորցնելու վտանգի տակ էիր: Մտաբերում էի հետաքրքրական դրուագներ, յուզիչ դէպքեր, բայց դրանք պատմել չէի կարող, որովհետեւ աչքովս

Fonds A.R.A.M

չէի տեսել ու ականջովս չէի լսել այն մարդկանցից, որոնց հետ կատարուել էին այդ բոլորը: Միեւնոյնը կը լինէր, որ ես պատմէի կարդացած որեւէ գրքի բովանդակութիւնը: Թէկուզ այդ պատմելիքս շատ յուզիչ լինէր, ուրիշի պատմած էր եւ ես պիտի կրկնէի միայն:

Գնացքը, վերջապէս, շարժուեց կայարանից: Ճակատս սառ ապակուն դրած, մտածում էի մայրենի լեզուի նուիրականութեան մասին եւ յանկարծ յիշեցի իմ մի ուսուցչին, որը կենդանացաւ, պատռեց հազարաւոր, տասնեակ հազարաւոր ճանաչածս ու տեսածս դէմքերից ու կանգնեց մտքիս առաջ: Այնքան կենդանի ու այնքան իրական, շօշափելի, որ յուզմունքից դողացի ամբողջ մարմնով:

×

Մեսրոպ էր անունը եւ որովհետեւ Թուրքերէնի ուսուցիչ էր, Մեսրոպ էֆենդի էին ասում բոլորը, իր բազում աշակերտներն ու պաշտօնակիցները դպրոցներում ու Ստամբուլի համալսարանում եւ հասարակութեան մէջ, ուր նա հաւասարապէս ճանաչուած էր թէ՛ հայ եւ թէ՛ Թուրք միջավայրում:

— Հարցրու Մեսրոպ էֆենդիին կարծիքը, — ասում էին իրար հայկական դպրոցներում կամ խմբագրութիւններում որեւէ գրական կամ լեզուական հարցի մասին վիճելու ժամանակ:

— Մեսրոպ էֆենդինին սէօզի'ւ դըր, յիշեցնում էր որեւէ Թուրք լրագրող կամ գրասէր, եթէ իր կարծիքը հաւանութիւն չէր գտնում:

— Եթէ հաւատ չէք ընծայում իմ կարծիքներիս, հարցրէք Մեսրոպ էֆենդիին, — աւելացնում էր մի ուրիշը՝ դարձեալ այդպիսի վէճի կամ ասուլիսի ժամանակ:

— Մեսրոպ էֆենդին ասաց...

— Մեսրոպ էֆենդին գրել է, որ...

— Մեսրոպ էֆենդիին պիտի հարցնեմ:

— Մեսրոպ էֆենդիին հարցրի, բացատրեց, որ...

Անառարկելի, ընդհանուրի կողմից ճանաչուած ու ընդունուած հեղինակութիւն էր, ամէն տեղ՝ հաճելի զրուցակից, բոլոր գրասէրների, լեզուագէտների ու լրագրողների համար՝ խորհրդատու, յայտնի ընտանիքներում ցանկալի հիւր: Եւ ամէն տեղ ու ամենուրեք հաճոյքով, խորին բաւականութեամբ ու հիացմունքով ունկնդրում էին նրա Թուրքերէն խօսակցութիւնը, լսում էին նրա գեղեցիկ, նրբին, դասականօրէն ճիշտ առոգանութիւնը: Յաճախ նա յիշեցնում էր, թէ արաբական կամ պարսկական ինչ դարձուածքներ, ինչ բառ ու բան էին մտել Թուրքերէնի մէջ, ինչով էին նրանք հարստացնում օսմանների ցեղի լեզուն եւ ինչով էին խաթարում նրա գեղեցկութիւնները: Մեդրեսէ աւարտած Արաբի պէս նա արաբերէն գիտէր եւ պարսիկ գիտունի պէս Փարսերէն:

Fonds A.R.A.M

X

... Սուրում էր գնացքը մութ դաշտերով: Բոլոր ուղեւորները քնած էին խոր քնով: Միջանցքում միայն ես էի կանգնած, ծխում էի ու ճակատս սառ ապակու վրայ պահած՝ յիշում էի պատանեկութեանս օրերը, աշակերտութեանս տարիները Կոստանդնուպոլսի մեր ազգային վարժարանում:

Նա մեր Թուրքերէնի ուսուցիչն էր եւ մենք, որ նախավերջին դասարանն էինք հասել, դեռ ոչ մի անգամ նրա բերանից հայերէն մի խօսք չէինք լսել: Յարգում էինք նրան, հպարտանում էինք նրանով, բայց չէինք սիրում: Նոյնիսկ ակնածանքով էինք նայում նրան, բայց սիրոյ զգացմունք չէինք տածում:

Դրանք տարբեր բաներ են:

Բարձրահասակ էր, տոհմիկ իշխանի կերպարանքով: Խոշորխոշոր, սեւ աչքեր ունէր, առասպելական Հելլենացու դէմք, ուժեղ կամք արտայայտող ծնօտ, լայն կուրծք, երկար թեւեր, մեծ, բայց գեղեցիկ ձեռքեր: Եւ ամենից գեղեցիկն այդ սպարտական մարմնի վրայ՝ նրա հոյակապ, կոթողական, հպարտ գլուխն էր:

Գեղեցիկ տղամարդ էր եւ ի վերուստ օժտուած շատ շնորհներով: Կենսազէտ լինելով, նաեւ գեղագէտ էր: Հագնում էր կոկիկ, ընտիր կտորներից վարպետ դերձակների ձեռքով կարած հագուստներ. օձիքը, միշտ օսլայած, անսխալ սպիտակութեամբ շողում էր, կօշիկների վրայ երբեք փոշու հատիկ չէր երեւայ: Հանդիպողները յարգանքով հանում էին գլխարկները նրա առաջ, ծանօթ–անծանօթի բարեւն ընդունում էր յարգալիր, հպարտ գլուխը թեթեւ խոնարհելով:

Ամէն մէկը հաղորդում էր, թէ ուրտե՞ղ է տեսել նրան, ո՞ւմ հետ է տեսել, նրա ի՞նչ խօսքն է լսել, ուրիշներն ի՞նչ են ասել նրա մասին: Եւ բնական էին համարում, որ սուլթանի որդին Մեսրոպ էֆենդու ընկերակցութիւնն է փափաքում, որ հայ մեծ գրող, իրաւագէտ ու Մեջլիսի ոսկեբերան պատգամաւոր Գրիգոր Զօհրապի ու բանաստեղծ Դանիէլ Վարուժանի ընկերը, սրտակիցն ու բարեկամն է Մեսրոպ էֆենդին:

Եւ, Մեսրոպ էֆենդին երկուսի մէջտեղ, հասակով երկուսից էլ բարձր, սրտով հաւասար ու խոնարհ, քայլում էր՝ մտերմիկ զրոյցներին նուիրելով թանկագին ժամեր իր բազմազբաղ առօրեայից: Բայց նա ո՞ր լեզուով է խօսում հայ վիպագրի ու բանաստեղծի հետ զբօսանքների այդ պահերին կամ ընտանեկան սեղանի շուրջ: Մի՞թէ դարձեալ Թուրքերէն, — մտածում էինք մենք ու չէինք պատկերացնում ականաւոր Թրքագէտին հայերէն խօսելիս, որովհետեւ չէինք լսել երբեք, ո՛չ մի անգամ, ոչ դասարանից ներս, ոչ էլ դրսում:

— Այդպիսի Հայից ի՞նչ օգուտ ունի հայ ազգը, ասում էր

Fonds A.R.A.M

ոեւէ մէկը մեր ընկերներից, երբ խօսք էր բացւում Մեսրոպ էֆենդու մասին:

— Լաւ չէ՞, որ հայ մարդն ուրիչ – ուրիչ ազգերի մէջ մեծ պատուի ու յարգանքի կ'արժանանայ:

— Բայց հայ ազգն ի՞նչ օգուտ ունի այդ պատուից ու յարգանքից:

Անվերջ էին մեր վէճերը եւ որեւէ տրամաբանական եզրակացութեան չէինք յանգում:

Մեսրոպ էֆենդին իսկապէս հեղինակն էր Թուրք լեզուի քերականութեան ամենից լուրջ դասագրքի, իսկապէս մաքուր Թուրքերէն խօսելու եւ Թրքական առոգանութեան դասատու էր եղել սուլթանի որդիներին: Նաեւ հայատառ Թուրքերէն Թերթ էր հրատարակում նա: Ասում էին հայ տառերով Թուրքերէն կարդալն աւելի դիւրին է, քան արաբական տառերով: Մեսրոպ էֆենդին հայատառ Թուրքերէն տպուող իր Թերթի մէջ հրատարակում էր ֆրանսական, իտալական, ռուս եւ հայ գրականութիւնից յուշիչ պատմուածքներ, բանաստեղծութիւններ եւ յօդուածներ՝ լուսաւորութեան մասին, աւանդութիւններ, որոնք ցոյց էին տալիս, Թէ Աստծու ստեղծած բոլոր մարդիկ նրա զաւակներն են, եղբայրներ են, ինչ լեզուով էլ խօսեն և ինչ կրօն էլ դաւանեն: Նոյնիսկ Թուրք մոլլաները լաւ ճանաչում ու խրատպէս յարգում էին նրան: Երիտասարդ կրօնաւորներին նա արաբերէն եւ պարսկերէն էր ուսուցանում, բացատրում էր Ղուրանը, սովորեցնում էր հասկնալ պարսկական հնամենի իմաստութիւնները՝ պարսիկ ձեռագրերը կարդալով: Ասում էին, որ դլխաւոր կրօնպետը Մեսրոպ էֆենդուն սիրելով է, որ բարեացակամ է Հայերի հանդէպ ու միշտ սուլթանից դէմասրտութիւն է հայցում հայ ժողովրդի համար:— «Քո այդ հպատակները օգտակար են տէրութեանդ համար, ամենակալ ու հզօր սուլթան, ասել էր նա. մեղք է սուր բարձրացնել այն ազգի վրայ, որի զաւակները նոյնիսկ Թուրքերին Թուրքերէն են սովորեցնում, Իսլամին՝ Ղուրանի խօսքերն են մեկնում»...

Ինչե՛ր ասես չէին ասում Մեսրոպ էֆենդու մասին: Մենք հպարտութեամբ էինք լսում այդ պատմութիւնները, որովհետեւ այդ երեւելին Հայ էր եւ մեր ուսուցիչն էր, բայց չէինք սիրում, որովհետեւ ոչ մի անգամ նա մեզ հետ հայերէն չխօսեց ու ոչ մի անգամ նոյնիսկ չժպտաց մեզ հայերէն: Չէինք սիրում, բայց հպարտ էինք զգում մեզ, որ Թրքական պետութեան մէջ կան այդպիսի Հայեր, մեր ժողովրդի անունն ու համարումը պահպանող այդպիսի անձնաւորութիւններ:

Պատահում էր, որ վէճի էինք բռնւում Թուրք տղաների հետ: Հազար ինը հարիւր ութի «հուրիաթ»ից եւ հազար ինը հարիւր ին-

Fonds A.R.A.M

նին՝ սուլթան Համիդի դահընկեցութիւնից յետոյ հնարաւոր էին դարձել այդպիսի վէճեր: Թուրք տղաները, որ մի քիչ մտքով զարթնած, անիծում էին համիդեան բռնակալութիւնը եւ իդիհատական էին, Հայերին ազատութիւն տալու մտքից բարկանում ու բորբոքւում էին:

— Դուք հպատակներ էք եւ լաւ կը լինի, որ այդ բանը յիշէք միշտ ու չմոռանաք, որպէսզի յետոյ, երբ զղջաք, ուշ չլինի, ասում էին նրանք մեզ:

— Բայց չէ՞ որ հուրիաթը եղբայրութիւն ու հաւասարութիւն է հռչակել, յիշեցնում էինք մենք:

— Մի բաժանուէք մեղնից, տղայքին ինքնավարութիւն մի պահանջէք, համարեցէք ձեզ օսմանցի թուրքեր եւ այն ժամանակ ձեզ վրայ էլ կը տարածուի եղբայրութեան ու հաւասարութեան ազնիւ սկզբունքը, պատասխանում էին նրանք ու աւելացնում.

— Իսկ եթէ ուզում էք Հայ մնալ, մի՛ մոռացէք, որ մենք տէր ենք, դուք՝ հպատակներ...

Մենք էլ էինք զարթնել: Զարթնել էինք ե՛ւ մտքով, ե՛ւ հոգով: Այդպիսի խօսքերն էլ բորբոքում էին մեր հոգու կրակը, որի վրայից ժամանակի ձեռքն հեռացրել էր մոխիրների շերտը:

— Մենք հպատակներ ենք, պատասխանում էինք մենք, բայց Մեջլիսում մտքերը լուսաւորւում են հայ գրող ու մեպուս Զօհրապի ճառերից եւ ձեր մայրերը նրան են չնորհաւորութիւն յայտնում, որ պահանջում է ազատութիւն տալ թուրք կնոջը, որպէսզի ձեր կրոսեր եղբայրները ձեզ նման ստրկուհիների որդիները չլինեն... Մենք հպատակներ ենք, բայց մենք ենք ձեզ համար քէօչկ ու սարայներ եւ մզկիթներ չինում, հայ Մեսրոպ էֆենդու գրքերով էք դուք ձեր լեզուն սովորում...

Մնապարծութիւնը զէնք էր մեզ համար՝ ստորացումներից պաշտպանուելու: Միամիտ ու կործանարար զէնք, որի կրակոցը չէր խոցում հակառակորդին, այլ զրգռում ու զազազեցնում էր նրան: Զկարողանալով տիրել մեզ բանականութեան զէնքով, հետագայում պիտի վրէժխնդիր լինէր զէնքի բանականութեամբ...

×

... Խաղաղ դիշեր էր: Գնացքը զիլ սուլում էր: Ոտքերս արդէն ցաւում էին լուսամուտի առաջ կանգնելուց, բայց քունս փախել էր հեռու, շատ հեռու: Կենդանացել էր մէջս վազուց մեռած, կորած պատանեկութեան աշխարհը: Ցարութիւն էին առել հոգուս մէջ նահատակուած հարազատներս ու ընկերներս եւ իր դեղեցիկ, ինքնավայել կերպարանքով կանգնել էր մտքիս մէջ Մեսրոպ էֆենդին, այնպէս, ինչպէս վերջին անգամ ծանրաքայլ մտաւ մեր դասարանը...

Fonds A.R.A.M

«Հայ Մեսրոպ էֆենդու դրքերով էք դուք ձեր լեզուն սովրում»...

Այդ խօսքերն էինք նետում մենք Թուրք տղաների երեսին: Ասում էին, որ Մեսրոպ էֆենդին բարկանում էր, լսելով որ մենք իր գործն ու գործունէութիւնը Թուրքերի երեսովն էինք տալիս: «Ես ամէն ինչ կ'ընեմ, որ Թուրք ու Հայ իրար հասկնան, համաձայն ըլլան միմեանց ու համերաշխ ապրին իրարու հետ: Իմ անունովս ու գործովս վէճի մտնել եւ թէկուզ խօսքով բզկտել իրար, հակառակ է նպատակիս», ասել էր նա ինչ–որ ընկերութեան տարեկան ժողովի մէջ:

Ինչո՞ւ պիտի հակառակ լինէր իր նպատակին իր իսկ աշակերտների հայրատութիւնն՝ իրենց ուսուցչի անունով ու գործով: Իսկ նրա գործերն ամէն տարի աւելանում ու չատանում էին: Պատմում էին, որ նոր դրքեր է դրել, որոնք չուտով պիտի տպագրուեն.— «Օսմանեան պետութեան պատմութիւնը», «Օսմանեան ժողովուրդը եւ անոր բարքերն ու յատկութիւնները»: Այս երկու դիրքերն էլ դրել է հայերէն՝ Հայերի համար եւ երկու դիրք էլ Թուրքերէն՝ Թուրքերի համար.— «Հայերը, նրանց ծագումն ու պատմութիւնը» եւ «Հայերը օսմանեան պետութեան մէջ»:

Թէ ինչ էր անում նա մեղնից հեռու, մեզ անմատչելի չրջանակների մէջ, դա մենք չէինք տեսնում, միայն պատմութիւններ էինք լսում նրա մասին, իսկ ինչ որ տեսնում էինք եւ լսում իրենից, չէր չոյում մեր ազգային ինքնասիրութիւնը: Չնայած որ այդպիսի դրքեր էր դրել նա՝ Թուրքերէն Հայերի մասին ու Թուրքերի համար եւ հայերէն Թուրքերի մասին ու Հայերի համար, բայց առաջուայ պէս դասարան էր մտնում իր վսեմափայլ կերպարանքով, իր խոշոր–խոշոր սեւ աչքերով նայում էր մեզ ու բարեւում Թուրքերէն.

— Սալամ, չոջուկլարըմ...

Կամ՝

— Սաբահընըզ խայր, ուշագլար...

Ինչ էին պէտք մեզ նրա դրած այդ դրքերը, նրա փառաբանուած հմտութիւնը՝ արաբերէնի ու պարսկերէնի, Ղուրանի ու հին – հին թարխիների մեկնութեան մէջ: Գոնէ մի անգամ մեզ հայերէն «Բարի լոյս» ասէր, ասէր՝ «Բարեւ, տղաք», լսէինք որ նրա չրթները հայերէն բառեր են արտասանում, տեսնէինք որ նրա աչքերը ժպտում են մեզ այն պայծառ, լուսեղէն ժպիտով, որը հեռուից տեսնում էինք նրա դէմքին, երբ Բեյօյի վրայ զբօսնում էր Զօհրապի, Վարուժանի ու Կոմիտասի հետ:

Մեզ համար նա միայն Թուրքերէնի ուսուցիչ էր եւ Թուրքի պէս միշտ մռայլադէմ էր մեր աչքում:

Մի անգամ քիչ մնաց լսէինք, թէ ինչպէս է նա հայերէն խո-

Fonds A.R.A.M

սում: Մեզանից մէկը նոյնիսկ լսեց: Բայց միայն մէկը: Խմբով դուրս էինք եկել Բոսֆորի ափերը դնալու: Քայլում էինք ուրախ խօսելով: Գարուն էր, օրը յստակ, օդը թափանցիկ: Քաղաքն ուրախ չողչողում էր: Յանկարծ մեզնից մէկը չընջաց· «Տղա՛ք, Մեսրոպ Էֆենդին Կոմիտասի, Վարուժանի ու Զօհրապի հետ կը գրօսնու»:

Մեզնից առաջ քայլում էին նրանք դանդաղ, հանդարտ: Հասակակից մայթով առաջ վազեցինք, որ դէմքերը տեսնենք: Եւ տեսանք: Տեսանք Կոմիտասին, Վարուժանին, Գրիգոր Զօհրապին եւ նրանց մէջ մեր Թուրքերէնի ուսուցիչ Մեսրոպ Էֆենդիին, որ հասակով բոլորից բարձր էր: Տեսանք: Հիմա էլ առաջ քայլում են նրանք միասին, կենդանի, ուրախ, լոյս ու ջերմութիւն, վեհութիւն ու վսեմութիւն տարածելով իրենց չուրջը: Երբե՛ք, երբե՛ք չեմ մոռանայ այդ արբշռան պահը, երբ նայում էի հայ հանճարի այդ չորս կոթողներին երկիւղածութեամբ, սրտի թրթիռով, աքանչացումով, ինքնամոռացութեամբ: Հիմա էլ, քառասուն տարի յետոյ, ուշ դիշերին, Երեւան – Մոսկուա երկաթուղով սլացող գնացքի մէջ, ճակատս լուսամուտի սառ ապակուն հպած, յիշում էի այդ պահերը եւ հոգիս համակւում էր բուռն երջանկութեամբ, որ տեսել եմ Կոմիտասին ու Զօհրապին, Վարուժանին եւ Մեսրոպին: Ինքս իմ աչքին բարձրանում, պատմական նշանակութիւն էի ստանում հէնց նրա համար, որ սեփական աչքով տեսել էի մեր ազգային այդ փառքերին եւ միաժամանակ տանջահար հոգիս համակւում էր սոսկումով ու ահաւոր զզուցումով, երբ յիշում էի նրանց ողբերգական բախտը:

Քայլում էին չորսով, բարի հայեացքներով դրկելով մարդկանց, քաղաքը, երկինքը, ծովը, աշխարհը: Գիտէի՞ն նրանք արդեօք այդ բոպէներին, որ հետագայ իրենց նայող հայ պատանիների մէջ կայ մէկը, որ պիտի ապրի դեռ չատ տասնամեակներ ու իր հոգու մէջ մինչ ի մահ պիտի պահի նրանց պատկերները, նրանց ոգին, որ մայրենի լեզուի ուսուցիչ դառնալով եւ ուսուցիչ մնալով իր ազգ կեանքի ընթացքին, այդ պատանին այդ օրն իրեն համակած մեծ զգացմունքը պիտի փոխանցի նորանոր սերունդներին, որոնք այդ պահերին դեռ աշխարհ չէին եկել:

×

... Գնացքը կանգնեց ինչ – որ կայարանում, կարծես յոգնած՝ ծանր չնչելով, ծանր փնչալով: Ես քայլում էի վագոնի միջանցքում, զգոյշ, յուշիկ քայլերով, որ խցերում ոտնաձայներս չլսուեն: Վաղը, ուրեմն, պիտի խնդրեն ինձ որեւէ եղելութիւն պատմել մայրենի լեզուի նուիրականութեան մասին: Երբ բարձրաձայն պատմում ես, մարդկանց դէպքերն են հետագրքրում եւ դու չես կարողանում հաղորդել այն տպաւորութիւնները, որ յարուցել են մէջդ այդ դէպ-

Fonds A.R.A.M

քերը եւ այն խորհրդածութիւնները, որ ծնել են նրանք մտքիդ ու հոգուդ մէջ: Ինչպէ՞ս պատմեմ ես նրանց, որ տեսայ մեր Թուրքերէնի ուսուցչին Կոմիտասի հետ բարեկամաբար, թեւ թեւի քայլելիս, Վարուժանի հետ, մեծ Գրիգոր Զօհրապի հետ, տեսայ եւ յետո՞յ...

... Մեր ընկերներից մէկն ասաց.

— Տեսնես, Կոմիտասի հե՞տ ալ Մեսրոպ էֆենդին Թուրքերէն կը խօսի...

Այդ հարցը բոլորիս չրթների վրայ էր, իսկ նա կանխեց մեզ: Որոշեցինք ես ընկնել: Մեզնից մէկը Թող եսեւից կամացուկ մօտենայ լսելու, թէ ինչ լեզուով է Մեսրոպ էֆենդին խօսում: Եսեւներից անձայն, ոտքերի մատների վրայ մօտեցաւ նրանց, այնքան մօտեցաւ, որ մեզ Թւում էր թէ կպաւ լայնաթիկունք Մեսրոպ էֆենդուն: Ու մի քանի րոպէ այդպէս դնալով նրանց եսեւից, յանկարծ չուռ եկաւ ու վազեց մեր կողմը: Ուրախացած էր, մեզ էլ ուրախ լուր պիտի բերէր: Դեռ մեզ չմօտեցած՝ ձայն տուեց.

— Հայերէ՛ն կը խօսէր, տղա՛ք,և այնպէս աղուոր հայերէ՛ն...

Մենք խմբուեցինք չուրջը.

— Ի՞նչ ըսաւ, պատմէ, ի՞նչ ըսաւ...

Մի պահ հանդստանալով, որ չունէր քաչի, արագախօս մեր ընկերը հաղորդեց մեզ, որ պարզ լսել է Մեսրոպ էֆենդու խօսքերը: Նա պարզ հայերէնով ասել էր.— «Նողկանք կը զգամ ես ամէն ազգային թշնամանքէ: Ազգերու համերաշխութիւնն իմ երազս է եւ ուխտած եմ ծառայելու այդ գաղափարին ու պիտի չչեզուխմ իմ ուխտէս:» Զօհրապն ասել է.— «Կը փափաքիմ որ յայդոցիս ազնիւ նպատակիդ ճանապարհին:» Կոմիտասն աւելացրել է.— «Ճշմարիտ է Մեսրոպի գաղափարը եւ ճանապարհը ճիշդ է. իրար յարգելու համար ազգերը պիտի ճանաչեն իրար, ճանաչելու համար պիտի պետնան մխմեանց լեզուներն ու մշակոյթը, Մեսրոպը ճիշդ է ասում:» Մեր ուսուցիչը Կոմիտասի այդ խօսքի վրայ ասել է.— «Ֆալլերան է ինձ համար հաւանութիւնդ, հայր սուրբ»...

Հետեւեալ օրը մեր դպրոցի բոլոր աշակերտները գիտէին, որ մենք լսել ենք Մեսրոպ էֆենդու, Կոմիտասի, Զօհրապի ու Վարուժանի զրոյցներից մի պատառիկ եւ լսել ենք, թէ ինչպէս Մեսրոպ էֆենդին հայերէն է խօսել: Բոլորը մեր խմբին երջանիկ էին համարում, իսկ մեր մէջ ամենաերջանիկը մեր ընկերն էր, որ լսեց իր ականջներով:

Բայց ահա հետեւեալ օրը կրկին դասարան մտաւ մեր Թուրքերէնի ուսուցիչ Մեսրոպ էֆենդին, ինչպէս միշտ՝ պատկառելի, ազդու կերպարանքով, ինչպէս միշտ՝ Թրքավարի եւ մռայլադէմ եւ ինչպէս միշտ՝ արտասանեց նա բարի լոյսի նոյն Թուրքերէն խօսքերը.

Fonds A.R.A.M

— Սալամ, չոջուկլարըմ...

Ու այնուհետեւ միշտ էլ այդպէս·

— Սաքաիրըրզ խայր, ուշագլար:

Հիմա արդէն սկսում էինք ատելութեան նմանուող տհաճ զգացմունք տածել դէպի այդ արքայատեսք մարդը, որ, ասում էին, ծնուել է հայ դարբնի ընտանիքում եւ հիմա էլ հայրը դարբնութիւն է անում:

Այդպէս անցնում էր ժամանակը: Ամէն օր նորութիւններ էին լինում երբեմնի բիւզանդական կայսրերի, հիմա օսմանեան պետութեան շքեղ ու աղքատիկ, փայլուն ու աղտոտ մայրաքաղաքում: Մէկ՝ եւրոպական նշանաւոր դերասաններն ու դերասանուհիներն էին յայտնւում Բոսֆորի ափերին ու ընդհանուր հետաքրքրութիւն ստեղծում, մէկ՝ քաղաքը յուզւում էր չգիտես որ աղբիւրից բխած «հաւաստի» լուրերով, թէ արիւնոտ սուլթան Համիդի կողմնակիցները յեղաշրջում են պատրաստում, Մեջլիսում սուր վէճեր էին լինում հասնելով երբեմն իրար զէնքով սպառնալու, մէկ՝ հանճարեղ Կոմիտասը համերգներ էր տալիս, հմայելով մարդկանց սրտերը, կամ Գրիգոր Զօհրապը նոր ճառ էր ասում Մեջլիսում՝ գրգռելով արիւնուշտ խաւարամիտներին:

Իսկ դպրոցական մեր առօրեան համարեա նոյնն էր մնում, — մի քիչ տեղեկութիւններ գիտութիւնների մասին եւ վարժութիւններ լեզուների մէջ: Հայոց նոր լեզուի ու գրաբարի քերականութիւնը, ֆրանսերէնը եւ անխուսափելի Մեսրոպ էֆէնդին ու նրա Թուրքերէն ողջոյնները ամէն առաւօտ, առաջին դասին.— «Սալամ չոջուկլարըմ»...

Այդպէս հասանք մենք վերջին դասարանին, երբ պատերազմը պայթեց: Թուցէ միայն նրա համար, որ «ադալեթ, մուսավատ» (արդարութիւն, հաւասարութիւն) հռչակողները կոտորեն, մոլուցքով ջանան ի սպառ ոչնչացնել մեր ժողովրդին:

Հազար իննհարիւր տասնհնգի գարնանը օսմանեան կայսրութեան հեռաւոր ծայրագաւառներից տեղահան էին անում ամբողջ գիւղերի ու քաղաքների հայ բնակչութեանն ու քշում դէպի հարաւ, դէպի Իրաքի ու Սուրիայի անապատները: Ինչպէս յետոյ գաղտնագրերը ցոյց տուին, վաղուց ծրագրուած ու պատրաստուած ժողովրդասպանութիւն էր դա, պատմութեան մէջ չեղած ու չլսուած: Վաղուց ծնուած ու հիմա այնպէս դաժանօրէն գործադրուող Թուրք պետական մտայնութիւնն էր յաղթանակում: Ամէն օր մէկը միւսից աւելի սահմռկեցուցիչ լուրեր էին լսւում: Տեղահան ժողովրդին զանգուածաբար սպանում էին տարագրութեան ճանապարհներին, ձորերը լցւում էին երեխաների, կանանց ու ծերունիների դիակներով, գետերը կարմրում էին նրանց արիւնից:

Fonds A.R.A.M

Մենք արդէն մանուկները չէինք եւ հասկանում էինք ժամանակի ահաւորութիւնը, վտանգի անկշռելի չափը, մեր ժողովրդի ու ամէն մէկիս բախտի ողբերգականութիւնը:

Հիմա հերթը մայրաքաղաքի մտաւորականութեանն էր հասել...

Եւ տագնապով, ահով, սարսափով, ողբերգականութեամբ լի անյուսութեան այդ օրերին կատարուեց այն, ինչ որ պիտի վազը պատմէի վազոնի իմ ուղեկիցներին՝ Յութակահարին, գնդապետին ու որմնադիրին:

×

Մի օր վազ առաւօտ, ծանրաքայլ ու պատկառելի՝ դասարան մտաւ Մեսրոպ էֆենդին: Նրան տեսնելով, մենք սոսկումով իրար նայեցինք եւ մեր մարմինները փչաքաղուեցին: Եկել է մեզ թուրքերէնի քերականութի՞ւնը սորվեցնելու, թուրքերէն մեզ «Բարի առաւօտ» մաղթելով: Ինձ այնպէս էր թւում, թէ հէնց որ բերանը բացի ու առաջին բառն արտասանի, տեղից վեր կը թռչեմ ու եղունգներով կը չանդռաեմ նրա խոչոր – խոչոր, սեւ աչքերը, կը դոռամ, կը ճչամ ու բոլորս կը թափուենք այդ թրքամոլ Հայի վրայ եւ մեր իսկ դասարանում կը խոշտանգենք նրան: Պատրաստ էի ես այդպիսի վայրենութեան եւ դասարանի միւս ընկերներս նոյնպէս:

Բայց ահա ծանրաքայլ, ղլուխը լայն կրծքին հակած, մօտեցաւ ամբիոնին Մեսրոպ էֆենդին, սովորականից աւելի մռայլ: Ամբիոնը նրա կրծքից ցածր էր: Լուռ մօտեցաւ, կռթնեց նրա վրայ, որ երբեք չէր անում ու նայեց մեզ: Նայեց խելագարի հայեացքով, որից բոլորս սարսռացինք: Եւ սկսեց խօսել: Օ՛, զարմանք, նրա շրթունքները հայերէն բառեր էին արտասանում.

— Սիրելի հայորդիներ... անուշի՛կ զաւակներս...

Այդ խօսքերը չհնչած ու շրթունքները դողացին, աչքերը լցուեցին, կրծքով յենուեց ամբիոնին: Վայելչատես, վսեմաշուք Մեսրոպ էֆենդին փոքրացել էր կարծես, փոքրացել ու խեղճացել էր:

Նայում էինք նրան ու թւում էր մեզ, թէ սարսափը դիշատիչ թռչունի կերպարանքով սաւառնում է մեր գլխավերեւում:

Մեսրոպը չէր կարողանում շարունակել իր խօսքը: Ահաւոր լռութիւն էր տիրում դասարանում: Թւում էր, թէ բոլորս այդպէս լուռ ու քարացած պիտի մնանք: Վերջապէս մեր ուսուցիչը շտկուեց, ամբողջ փառահեղ հասակով մէկ կանգնեց ամբիոնի առաջ ու շարունակեց իր կիսատ խօսքը.

— Զաւակնե՛րս, կրկնեց նա դողդողուն. անողորմ է իրականութիւնը մեզի համար... Ազգովին նահատակուելու եւ պատմութիւնէն հեռանալու սեւ վտանգը կախուած է Հայոց ազգի վրայ: Զաւակնե՛րս, հայորդինե՛ր, այս դիշեր կալանքի են առնուած Կոմիտաս,

Fonds A.R.A.M

Սիամանթօ, Վարուժան եւ բազում, բազում այլ... կեռ եաթաղանը պիտի անոնց հանճարեղ դանկերն ալ փչրէ...

Փլուեց ամբիոնին, երկու ափերով աչքերը ծածկեց: Մենք, որ ժպիտ չէինք տեսել նրա հայկական աչքերում, նրա հայերէն լացը տեսանք: Դասարանում լսուեցին հեծկլտոցներ: Ես հեկեկում էի ջղաձիգ ցնցումներով:

Քիչ յետոյ Մեսրոպ էֆենդին սթափուեց, վշտով եւ յուսաբեկ հայեացքով նայեց մեզ:

Ու խօսեց.

— Հիմա ոչինչ ունինք մենք, զաւակներս, ոչ յոյս ու ապաւէն, ոչ պէնք ու զօրութիւն: Ունինք միայն հայ լեզու եւ հայ պիրք... Պահպանեցէք, որ չկորնչին, պահպանեցէք հայ լեզուն եւ հայ պիրը, եթէ փրկուելիք այս եղեռնէն: Եթէ իմ յիշատակս յարգել ցանկանաք, սիրեցէք եւ զօրոց սերունդներուն աւանդեցէք հայ լեզուն ու հայ պիրը...

Լռեց: Մտացրիւ նայում էր մեզ, մենք չնչահեղձ՝ նրան էինք նայում: Դարձեալ դողացին շրթունքները, դարձեալ աչքերը լցուեցին, խոչոր – խոչոր, սեւ աչքերը ու վերստին խօսեց.

— Մնա՛ք բարեաւ, զաւակնե՛րս... Մնաք բարեա՛ւ: Այլեւս երջանկութիւնը պիտի չունենամ ձեզ տեսնելու...

Դարձեալ հեծկլտանքներ ու հեկեկոց լսուեցին դասարանում:

Այս անգամ, նահատակութեան գնացող առաքեալի պէս հանդարտ՝ աջ ձեռքը վեր բարձրացրեց ու կրկին քարացաւ այդ կեցուածքի մէջ:

— Գիտցէք միայն, զաւակնե՛րս, չարունակեց զարմանալի հանդիսատ ձայնով, որ ձեր թուրքերէնի խիստ ուսուցիչը խիստ սիրտ չունէր: Ան կը սիրէր ձեզ եւ բոլոր մանուկները, կը սիրէր բոլոր ազգերու լեզուները եւ ամէնէն աւելի՝ Հայոց նուիրական լեզուն: Գիտցէք, որ ան Հայ էր ծնած, Հայ ապրեցաւ եւ Հայ ալ պիտի մեռնի հպարտութեամբ: Իսկ դուք չմոռնաք վերջին խնդիրքս, — ապրեցուցէք հայ լեզուն ու հայ պիրը: Մնա՛ք բարեաւ...

Եւ երբ այդ խօսքերից յետոյ նա ծանրաքայլ ու լուռ դուրս եկաւ դասարանից, հասկացանք, որ գնում է մեռնելու, որ վաղը կամ դուցէ հէնց այսօր աշխարհը կը կորցնի այդ մեծ մարդուն:

Թուաց թէ կեանքը մէկէն դադարկուեց, կանգ առան բոլոր սրտերը, որ տրոփում էին եւ ներս խուժեց մահուան պաղ չունչն ու պարուրեց մեր հոգիները...

×

Գնացքը թափ առած, հեւիհեւ սլանում էր ընդարձակ դաշտերով: Բացւում էր վճիտ, յստակ, գեղեցիկ մի առաւօտ: Գինովցած

Fonds A.R.A.M

պէս երեքալով ես ներս մտայ վազոնի մեր խուցը: Ջուխակահարն ու որմնադիրը հանդիստ քնած էին. դնդապետն անկողնու մէջ նստած ծանր չնչում էր: Ինչ որ ղեզահատեր կուլ տուեց: Ես մի բաժակ ջուր բերի նրան: Երկու կում խմեց, չնորհակալութիւն յայտնեց ու բաժակը սեղանիկի վրայ դնելով, նկատողութիւն արեց ինձ.

— Ինչպէ՞ս կարելի է ամբողջ գիշերն արթուն մնալ, ի՞նչ էիք անում...

Պառկեցի քնելու: Երեւի դնդապետը թոյլ չէր տուել, որ ինձ արթնացնեն: Քնել էի մինչեւ օրուայ երկրորդ կէսը: Արթնացայ, դնացի լուացուելու, վերադարձայ մեր խուցը:

— Մի բաժակ օղի տամ, ասաց որմնադիրը, կը հանգստացնի:

— Շնորհակալ եմ, պատասխանեցի ես: Ոչ խմելու, ոչ էլ ուտելու ախորժակ ու տրամադրութիւն ունեմ:

— Գունատ էք, նկատեց ջուխակահարը:

Մի քանի ժամ յետոյ պիտի հասնէինք Մոսկուա:

— Իսկ դուք մտադիր չէ՞ք ձեր պարտքը հատուցելու, մայրենի լեզուի ընկեր դասատու, հարցրեց ջուխակահարը:

Դնդապետը նայեց ինձ ժպտալով:

— Կը խնդրե՛նք, ներողութի՛ւն, կրկնեց որմնադիրը:

Եւ ես նրանց պատմեցի այն ամէնը, ինչ յիշել էի ողջ գիշերը ոտքի վրայ արթուն մնալով, ճակատս լուսամուտի պաղ ապակուն դրած:

Երբ աւարտեցի, մեր խցում երկարատեւ լռութիւն տիրեց: Ցետոյ, ծանր չնչելով, դնդապետը հարցրեց.

— Ձեզ էլ նոյն հարցը տանք. ի՞նչ պատահեց յետոյ Մեսրոպ էֆենդու հետ:

— Այո՛, ես էլ պիտի հարցնէի, ասաց որմնադիրը...

Եւ ես լրացրի կիսատ մնացած պատմութիւնը:

×

... Նշանաւոր թրքագէտն ընդունելութիւն է խնդրում ներքին դործերի մինիստր Թալէաթ փաշայի մօտ:

— Գայլի որջն է դնացել, ասաց որմնադիրը:

— Այո՛, գայլի որջը, ամենակատաղի գայլն: Գնում է Թալէաթի մօտ ու ասում է.

— Ես եկել եմ խնդրելու ձեզի, փաշա, որ կալանքի առնէք զիս եւ այնպէս վարուիք հետս, ինչպէս բարեկամներուս եւ ընկերներուս հետ վարուեցաք, որովհետեւ ես ալ Հայ եմ: Եթէ խնդիրքս մերժէք, ինքս ինձ սատրացած պիտի դտամ...

Թալէաթը, ասում են, խնդրում է նրան նստել եւ սիրալիր հետը խօսելով, ասում է.

Fonds A.R.A.M

— Մենք ձեզ յարգում ու պնահատում ենք, Մեսրոպ էֆենդի։ Եւ չէինք ցանկանայ զրկուել ձեզնից...

— Հիմա պատիւ չէ ինձի համար ձեր յարգանքն ու պնահատութիւնը, ամենազօր Թալէաթին ընդհատելով պատասխանում է նա. հիմա կ'անպատուէք զիս կեանքս ինձի թողնելով...

Թալէաթն այն ժամանակ սեղանին է պարզում իր զերանաչափ թեւերը, իրար վրայ է դնում իր խոչոր, մսոտ թաթերը եւ բռնակալի լայն զէմքին խաղում է միայն իրեն յատուկ զիւական ժպիտը։

Ասում են՝ Թալէաթի այդ կեցուածքը սարսափ էր ազդում նոյնիսկ օտարերկրեայ դեսպաններին։ Մի անգամ Մորգենթաուն նրան ասում է. «Եթէ քաչէք ձեր թեւերը սեղանի վրայից, Թալէաթ փաշա, որպէսզի կարողանանք հանգիստ խօսել»...

— Մալի՛ւմ, ասում է Թալէաթը թաթերը երկարելով դէպի Մեսրոպ էֆենդին. դուք մեծ ծառայութիւններ էք մատուցած օսմանեան ցեղին եւ մենք կարող էինք մոռնալ, որ դուք էլ մէկն էք Հայերից, որոնց մենք պիտի ոչնչացնենք մեր ցեղի բարգաւաճման համար, Աստուծոյ ու մարդարէի հաւանութեամբ... Բայց դուք խնդրում էք, որ չտարբերենք ձեզ միւս Հայերից։ Ձեր նկատմամբ ունեցած իմ խորին յարգանքը թելադրում է ինձ չմերժել ձեր խընդիրքը, — ուղարկել ձեզ Զօհրապ էֆենդու մօտ, որին առանձնապէս համակրում էի, բայց որպէս օսմանցի, պարտաւոր էի նրան ոչընչացնել։ Օսմանցին իմ մէջ զերապանցում է մարդուն...

Թալէաթ փաչան համհարպի միջոցով չտապ իր մօտ է կանչում Ստամբուլի ոստիկանապետին։

— Բեարի բէ՛յ, զիմում է նրան բռնակալը, Մեսրոպ էֆենդին վիրաւորուած է, որ ուրիշ ականաւոր Հայեր չկան այլեւս Ստամբուլում, իսկ ինք ապրում է ողջ առողջ։ Մեռնելն իր համար պատիւ է համարում նա... մի՛ զրկիր նրան այդ պատուից, Բեարի բէյ։ Ես չեմ կարող մերժել Մեսրոպ էֆենդու նման յարգելի մարդուն...

— Օ՛, ինչ մեծահոգութիւն, փաչա՛... ձեզի միայն արժանի մեծահոգութի՛ւն, ասում է Մեսրոպ էֆենդին. օսմանեան պատմութիւնը ձեզի պէս մէկը դեռ չէ ծնել։ Հաւատացէք ինձի, որ դուք խոկապէս բոլորէն զերապանց եղաք, փաչա՛...

Պատմում էին, որ Մեսրոպ էֆենդին չատ ուրիշ ծանր խօսքեր է նետել ամենազօր Թալէաթի երեսին եւ այդպիսով արագացրել իր մահը, իր նահատակութիւնը...

×

... Գնացքը մօտենում էր Մոսկուային եւ արդէն երեւում էին մեծ մայրաքաղաքի լոյսերը։

Լուսակերտ, 8 Ապրիլ 1964

Fonds A.R.A.M

Խոստովանանք

Գրեց ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ

Խոստովանեմ. մէկ թուում եմ ես մի խենթ,
Մէկ էլ տեսար՝ իմաստուն,
Մէկ հաշտըւում, մէկ կռւում եմ ես ինձ հետ,
Մէկ արբայ եմ, մէկ՝ անտուն:

Մէկ թուում է, թէ երկար եմ ապրելու,
Մէկ՝ թուում է մահն ահա...
Մէկ թուում է ինձ յաւերժ է պահելու,
Իմ ճնարը բիւրակնեայ:

Մէկ էլ տեսար՝ կասկածանքով անպատում,
Սրտիս ցաւով ցաւագին,
Վշտիս ամպէ վարագոյրն է ինձ պատում,
Պատանիի՝ յոյսիս դիակին:

Մէկ էլ տեսար՝ ծովացաւ յոյսը մանուկ,
Ու նայելով Մասիսին՝
Որպէս հովիւն առնի ճերմակ մի գառնուկ,
Մասիսն առաւ իր ուսին...

Եւ աչքերըս ես գոցում եմ հիացքից,
Յոյսիս աչքը բացելով,
Յած եմ նայում ես Մասիսի բարձունքից
Վշտիս աչքը գոցելով:

Բայց այս բախտը անվախ, երկար չի տեւում,
Ազգ իմ, դու վէրք, ես՝ բալզամ:
Ո՞ւր է բալզամ, — բանտուած արծիւ են թըւում
Քո հողերը սրբազան:

Ծովի նման մէկ գնում եմ, մէկ՝ գալիս,
Ծովը սիրտս է անդադար:
Մէկ՝ վշտերիս գիշերն եմ սեւ, մէկ՝ հոգիս
Աստղ է թուում միշտ անմար:

Մէկ էլ տեսար՝ անյուսութեամբ վէրքերիս
Գահավիժեց աստղը վար...

Fonds A.R.A.M

Մէկ ինձ ցայտում, հօթը ցայտում երգերիս՝
Մէկ հանճար եմ, մէկ՝ անճար, —

Ա՛խ, ի՞նչ ասեմ, երբ արցունքն է վէրէերիս
Խոստովանանքն իմ անչար···

ՎԵՐՋԻՆ ԻՂՁՍ

Էլ իմ ոսկի երազը չէէ, ով աղջիկներ մրայօն,
Ոչ սէր կ'ուզեմ մահից այս կողմ, ոչ էլ այն կողմ՝ պանթէոն,
Դեռ էն գլխից մեզ հող տուեց, մեզ ծով տուեց բախտը մեր,
Աստուած տուեց, մարդը խլեց եաթաղանով հայակեր,
Հօթը միլիոն հայ սիրտ կերաւ, խլեց Հայոց սարն ու ձոր,
Տեսաւ աշխարհն ու էար մնաց ու լռում է մինչ այսօր:
Էլ չեմ կարող ես դիմանալ Հայոց վշտին ոտնակոխ,
Քանզի մի ողջ լեռնաշխարհից հազիւ մնաց մի բուռ հող,
Էլ չեմ կարող, ինձ այրեցէէ, բայց մոխիրս բուռ առ բուռ,
Տարէէ, ցրէէ Հայաստանիս հօթ կողմերը դեռ անդուռ:
Առաջին բուռն համասփիւռէէ կրծքին բանտուած Մասիսի,
Որ խառնուեն իր մեծ սրտին, հովանայ սիրտն իմ յոյսի,
Թէ չէ այսպէս, ինչպէս գառին հեռու կապեն մօր մօտից,
Թէ չձուլուեմ Արարատին, ես կը մեռնեմ կարօտից···
Երկրորդ բուռը լուռ շաղ տուէէ Մայր Արաքսի սրտի մէջ,
Որ հովանայ մոխիրս մէջ էլ կարօտավառ սիրտս խեղճ:
Երրորդ բուռս տարէէ, ցրէէ Ղարաբաղիս լեռներին,
Որ մուրազի ծաղկունէ դառնամ պանդուխտ հողիս ձեռներին:
Սրտիս մոխրի չորրորդ բուռը տարէէ Ծովակն իմ վաճայ,
Որ կարօտից մեռած սիրտս կենդանանայ, հովանայ···
Հինգերորդ բուռն՝ իմ Տարօնի դաշտերի մէջ շաղ տուէէ,
Որ հինգ հազար դարեր բախէ մոխրիս մէջ էլ սիրտս հէգ:
Վեցերորդ բուռն յոյսով տարէէ, սերմէէ Սասնայ սարերին,
Որ նա Սասնայ էպոս դառնայ՝ յառնի գալիէ դարերին···
Եօթներորդ բուռը իմ մոխրի, որպէս փիւնիկը սրտիս,
Դուէ շաղ տուէէ հազարագանձ աւերակում Անիիս,
Որ մոխիրս շաղախ դառնայ, երբ իղձերս կամարուեն,
Վեր գմբէթուող Անիիս մէջ հայ կանթեղներս վառուեն:
Առաջին բուռն ու վերջինը Արարատիս խառնեցէէ,
Որ Հայաստանն այս կողմ բերեմ, որ չմեռնեմ ես երբէէ:
Իսկ հուր մրուրըն իմ մոխրի, որպէս անշէջ մի ցասում,
Լցրէէ աչքը էար մարդկութեան, որ իմ վիշտը չէր կիսում,
— Թող կուրանան անխիղճ աչքերն՝ իմ մոխիրով մշտազայր,

Fonds A.R.A.M

Որ չեն տեսնում Հայոց վիշտը, այս էլ բանի՛ վշտի դար, —
Որ չքողեց հայ լերան շուրջն Հայոց ազգը ծովանար,
Որ մարմարէ կղզի դառած Մասիսն ինքն էլ հովանար,
Որ ծովանար Հայոց ազգը, կուլ չգնար ծովերին,
Վառուող սիրտս յաւերժ տալով եօթ կողմերիս հովերին,
Որ հովանայ հրաբուխս գէթ Մասիսի ձիւնի մէջ,
Անմահութիւնն, առանց Մասսի, մի վայրկեան է, սիրտ իմ խեղճ···

ԳՈՎՔ ՀԱՅՈՒՀԻՆԵՐԻՆ

Ա՛խ, չգիտեմ
Թէ ինչո՞ւ եմ
Իմ Հայուհուն այսքան սիրում,
Ի՞նչ եմ գտել
Կամ կորցրել,
Սեւ ու կապոյտ ծով աչքերում:
Ով չի տեսել աչքերն այս ծով,
Նա դեռ Հայոց ծով չի տեսել,
Վառուել վշտի հազար բոցով,
Վառուող սրտին հով չի տեսել:

Բայց թէ միայն աչքերը չեն,
Որ փախչելով՝ ձեզ կը կանչեն,
Բերանն ի՞նչ է,պարզ ու փոքրիկ,
Վարդի հազիւ մի զոյգ թերթիկ,
Բայց ձեզ կ'ասի դրախտն ուր է,
Թէ գէթ մի հեղ ձեզ համբուրէ···

Հապա մէ՞ջքը,
Իր վայրէ՞ջքը,
Եւ բամպակ է եւ թէ կրակ,
Դաշոյնի բուռ՝ մէջքը բարակ:
Հապա հպարտ
Իր կո՞ւրծքը վարդ:

Սիրտ իմ,ի՞նչպէս մտքից հանես,
Կուրծքը՝ գաղտնի դրախտ է ձեզ,
Կաթն է ճնած իր կոյս կրծքում,
Ինչպէս մանկիկն իր օրոցքում,
Երազի պէս կուրծքն անաղարտ՝
Ցերեկը բերդ, գիշերը վարդ:

Ով բերդամրոց կուրծքը բանայ,
Կը բանայ դուռն այգեստանի,
Ձմեռ գարուն միշտ կ'ունենայ
Դրախտն՝ էն իմ Հայաստանի,
Որպէս Աստղիկ աստուածուհուն
Պիտի պաշտէ իմ Հայուհուն:
Ա՛խ, շուրթերի նռնագինին
Թէ չխմես՝ կը խենթենաս, —
Խմողները Դաւթի նման,
Հազար բերդի դուռ կը բանան,
Երկաթն իրեն ձիւթ կը ծամեն
Քարից անգամ հաց կը համեն,
Աւել կ'ապրեն հարիւր տարի
Ծովափերին ծով աչքերի···

— Բայց թէ՝ միթէ՞ մի փուշ
չընկայ,
Ոչ մի վարդին հայ աղջկայ,
Որ գովում ես գլխակորոյս,
Աղջիկներին կոյս թէ անկոյս:
Միթէ՞ փուշ չէ շուրթեր մաշող
Շրթունքների շպարը ճոխ:

Բայց էլ ի՞նչ փուշ,
Երբ ձեզ գրկէ՝ վարդ է գարնան,
Կը կորցնի մարդն իր ճամբան·
Թէ Հայուհին աչքով անի, —
Ծերն էլ պիտի ջահելանայ՝
Թէ մի գիշեր համբոյրն առնի,
Մեռեալն անգամ՝ վեր կը կենայ,
Երբ իմանայ, որ իր մօտով

Fonds A.R.A.M

Կոյսն է անցնում մեր Վահագնեայ
Աստուածուհու շունչ ու հոտով:

Հապա ես չէ, էլ ո՞վ գովի
Հուրիներին իմ հայրենեաց,
Ծովինարին իմ հայ ծովի,
Նունուֆարին իմ Բզնունեաց,
Զարմանդուխտին իր հոյր Սիւն–
Սատանայի աչքից հեռու՝ [եաց,

Աստուածաճոյր կոյսին Լոռու·
Շողակաթին իմ Շիրակի,
Անահիտին՝ դստեր Հայկի,
Ղարաբաղի բաջագանգուր
Նազենիկին իմ վշտի ճոյր,
Երեւանի ոսկեհարօտ
Քոյր Վանուհուն վանակարօտ,
Որպէս կռուի աստուածուհուն՝
Խանդուբ խանում իմ
Սասնուհուն:

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐ

Ինձ էլ բերէք Մասսի ձիւնից, իմ յուշերի արցունքով,
Երբ կ'ազատէք լուրն ինձ բերէք ոչ թմբուկով, ոչ շուխով,
Քանզի սիրտս շատ է մաշուել Արարատիս կարօտից, —
Որ չմեռնեմ խնդութիւնից, լուրն ինձ բերէք ··· շշուկով:

×

Թէպէտ սիրտս լիճն է մահով, բայց ճնարս ահ չունի,
Հայրենիքիս շահից բացի, ուրիշ ոչ մի շահ չունի,
Եօթն անգամ է մօրից ծնուում բանաստեղծը բազմատանջ,
Թէպէտ սիրտս լիճն է մահով, բայց ճնարս մահ չունի:

×

Իրաւ, խենթ է իմ ճնարը, որ չի բախում այլ մի դուռ,
Բացի Հայոց բախտի դռնից, Մասսի դռնից աստղալուռ,
Բայց թէ սիրտս ազգերի դէմ բանամ՝ դրախտ կը բացուի,
Ծուռ եմ, իրաւ, բայց ծնուեցի որպէս մի նոր Սասնայ Ծուռ···

×

Լուսինն ինձ գաւ, լոյսն ինձ գինի, ես հարբած եմ այս գիշեր,
Համբուրում եմ անծանօթին, սրտաբաց եմ այս գիշեր,
Գիշերն է ծով գինիս դառել, աշխարհն հարբել ինձ նման,
Համբուրո՞ւմ են ամէնքն իրար, թէ՞ խաբուած եմ այս գիշեր···

×

Իմ մայր ազգին թէկուզ ինձ մօր պէս ծնած լինէի,
Աստուածային ամբրոսների կաթով սնած լինէի,
Ես լինէի թէկուզ ծնած անմահուքիւնն իմ Հայոց,
Էլի պիտի պարտք մնայի, թէկուզ Աստուած լինէի:

Fonds A.R.A.M

Ծաղկած Ալիքներ

Գրեց ԲԵՆԻԿ ՍԷՅՐԱՆԵԱՆ

ԲԵՆԻԿ ՍԷՅՐԱՆԵԱՆ

Մեր ծաղկաթաղ սարերից են գալիս Աղ – Բուղայի ջրերը, իրենց հետ բերելով ծաղիկների բոյրը: Եւ վճիտ են նրանք, ինչպէս մեր սարերում լինող կռունկի աչքը, քաղցրահամ են՝ իրենց մէջ խլրտող կարմրախայտից առուել եւ այնքան էլ սառն են, որ եօթն օրուայ ծարաւը եօթը կում հագիւ խմի:

Ահա կրկին նստել եմ գետափին եւ կարօտով նայում եմ չուրջս: Այստեղ, Ահլու ձորի ծերպերում, նրա մթին քարանձաւներում, Աղ – Բուղայի փախչկան ջրերի ափին կորցրի իմ կաթնաթոյր մանկութիւնը: Զարքե՞րը դողացան, թէ՞ ջրերը տարան, — չգիտեմ, բայց երբ ջրածիտը իջնում է մի թաց քարի վրայ, պոչը ամրացնելով ջուր է ցանում իր թեւերին եւ «ճըռթացնում» ու թըռչում է, — ինձ թւում է, թէ նա էր իմ մանկութիւնը, որ մի պահ դէմս ելաւ, «ճըռթաց» ու թռա՛ւ... Կամ երբ ոսկեթեփուկ մի ձկնիկ ջրի երեսն ընկնելով փայլկտում է ու մարում, թւում է, թէ նա էր իմ մանկութիւնը, որ կեանքիս վաղ գարունքին ծիածանեց ու կուլ գնաց Աղ – Բուղայի ջրերին...

Ուրա՞խ է գետը, որ կրկին այցի եմ եկել իրեն, — չգիտեմ, բայց այս անգամ նա իր հետ բերում է պէս – պէս ծաղիկներ, գարնան թարմ ծաղիկները, քչում իմ առաջով և տանում հեռու, հեռո՛ւ...

Կարծես այս գարնան իր ափերի հետ մխասին, մի զարմանահրաշ ուժով ծաղկել է նաեւ մեր Աղ – Բուղա գետը:

Եւ այնքան հրապուրիչ են նրա ծաղկած ալիքները:

Վաղորդեան արեւի չեզ ճառագայթների տակ երփներանգ լուսատիկների պէս փայլկտում են, ալիքների կատարը թառամ, ոսկեծամ նարգիզը, լեռնային շուշանը, կապոյտ զանգակը, սիրի – սիրիկ կանաչ թերթիկները:

Բայց իսկապէս, ո՞րտեղից են գալիս այս ծաղիկները, ո՞վ է այսպէս ճաշակով ընտրում ու քաղում: Մի՞թէ գետը, մի՞թէ մեր Աղ – Բուղան: Եւ ո՞ւմ համար, ի՞մ...

Fonds A.R.A.M

Օ՛, չնորհակալ եմ, պե՛տ, իմ մանկութեան օրրան, ինչքա՜ն ես ինձ ճօճել քո գանգակ ջրերում: Այժմ էլ հեռուներից դարձած քո որդու համար բերում ես մեծ, ծաղկաթաղ սարերի անգին նուէրները եւ ես կրկին արբենում, կրկին մանկանում եմ եւ հովի քաղցրաթով սլսլոցն ականջիս, չունչս չնչիդ ճուլած, քեզ հետ միասին չափ եմ առնում, չափ եմ ընկնում մեր նուիրական ձորերով, մեր աննման ձորերով...

Այս մաքերով տարուած չարժուեցի պետի ընթացքն ի վեր: Ճանապարհ չկար եւ քայլում էի ափամերձ բաղեղուտով: Գնում էի՝ ուչքս ու միտքս ալիքների կողմը...

Զգիտեմ որքան էի անցել, երբ մէկ էլ գլուխս վեր բարձրացընելով, պետի ոլորտում, մի բարձր թմբի վրայ մի ջահել կին տեսայ: Նա նստել էր կանաչների մէջ կիսաթեք, մի ձեռքի վրայ յենուած, իսկ միւսով գոգից հատ – հատ ընտրում էր ծաղիկներն ու նետում ջուրը: Նա այնքան յափշտակուած ու տարուած էր իր մտքերով, որ թւում էր, թէ ծաղիկների տեղ մտքերն է տալիս Աղ – Բուղայի ջրերին...

Շրջապատի մուդ – կանաչ գոնում պայծառօրէն գծւում էր կնոջ կերպարանքը: Նրա փոքր – ինչ նիհարաւուն, բայց վերին աստիճանի նուրբ ու գեղեցիկ դէմքը թախիծով էր պարուրուած, սեւորակ աչքերն անթարթ էին, հայեացքը՝ երազուն եւ պէտք է որ այդ կենտրոնացուած հայեացքում դեռն անչարժ թուար, ինքը սահելիս դէպի ցնորք աշխարհների դիրկը:

Հաւք էր, ասես, որ անտառից ելել, նստել էր բուրումնալից ծաղիկներով պատած այդ կանաչ թմբի վրայ: Բայց դուցէ մեր աննման Աստղիկն էր, որի համար, ուր որ է, ամպերը թրատելով պիտի յայտնուէր բոցագանգուր վահագնը:

Բաղեղուտի միջից ես ակնապիշ նայում էի նրան:

Այստեղ, կրծքիս խորքում, մէկն ասես չտապում էր կերտել այդ չքնաղ կնոջ լուսաշող արձանը եւ ես լսում էի քանդակող մուրճի անհանգիստ, բայց քաղցր զարկերի ձայնը...

Իսկապէս, ո՞վ էր այդ կինը, ինչո՞ւ էր մեն – մենակ նստել այստեղ, ինչո՞ւ էր ծաղիկներ նետում ջրի մէջ, ո՞ւմ համար...

Արդեօք նախախնամութիւնը չէ՞ որ մեզ երկուսիս այս ձորն է բերել: Արդեօք ինձ համար չէ՞ որ կինն ուղարկում է այդ երիտնեռանգ ծաղիկները:

Զգնա՞լ, չմօտենա՞լ նրան...

Բայց ահա նա ոտքի ելաւ: Գծուեց նրա նուրբ ու սլացիկ հասակը: Ահա, նա վերջին ծաղիկը նետեց ջուրը, փէչերը թափ տուեց, եւ դարձաւ ու հանգիստ քայլերով բարձրացաւ դէպի վեր:

Ես հեռու – հեռուից հետեւեցի նրան, ամէն կերպ ձգտելով

Fonds A.R.A.M

աննկատ մնալ: Կինը բռնեց մի կածան, որ տանում էր ձորաբերանից վեր, լեռնալանջի մէջ զետեղուած եայլան:

Վերեւում, Ծիրանաքարի հովուական վրանների առջեւ կապոյտ երիզներով ծխում էին կրակները: Մի փոքրիկ աղջիկ, Թարմ տերեւների փունջը Թեւի տակ, իր յետեւից քաշում էր եղնիկի պէս խլրտող ոսկեգեղմ հորթուկը: Վրանների արանքով հեւասպառ վազում էին երկու չալտիկ քոթոթ, մտնում կանաչները, հասնում իրար, Թաւալգլոր գալիս, կրկին վեր ցատկում, կրկին Թռչկոտում, ԹեւԹեւի ոլորուող զոյգ կծիկների պէս:

Ալպեան ցօղապօծ կանաչն արածելով, նախիրն իջնում էր առաւօտեան կիԹի:

Կինն արագացրեց քայլերը եւ հասաւ եայլան:

×

Այդ օրից ամէն առաւօտ ես գնում էի Ալ – Բուղայի ափը, նստում ու սպասում ծաղիկներին: Այնքա՜ն սովորել էի գետի ծաղկած ալիքներին, որ երբ ծաղիկներն ուշանում էին, սիրտս ակամայ նեղւում էր եւ անհանգստանում: Թւում էր, Թէ ձորի ժայռոտ ափերը, ճակատ – ճակատ եկող վայրի ցուլերի պէս մօտենում են իրար եւ նրանց ահարկու եղջիւրների արանքում օդը Թանձրանում եւ դառնում է հեղձուցիչ: Կարծես, գետը եւս շնչահեղձ էր լինում, վշշում ու Թշշում իր քարեղէն հունի մէջ:

Բայց հենց որ յայտնւում էր առաջին ծաղիկը, մանկան հրճուանքով ես ուզում էի նետուել ջրի մէջ, որսալ այն, հոտոտել, սեղմել կրծքիս եւ այդ բուրումնալից ծաղկից զգալ հմայքը նուրբ ու ալացիկ հասակով այն գեղեցիկ կնոջ, որի նկատմամբ իմ սիրտն արդէն լցուել էր մի անյայտ կարօտով, զգում էր մի անսահման ծարաւ մտերմուԹեան, հարազատ հոգու, հարազատ շնչի…

— Գուցէ նա եւս նոյնն է զգում, մտածում էի ինքնիրեն, գուցէ նա եւս նոյնն է կամենում: Գուցէ սպասում է ինձ եւ զարմանում իմ տարօրինակ խուսափման վրայ: Գուցէ նախատում է ինձ, համարելով զգացմունքից զուրկ մի Թուլամորթ արարած, որի սիրտը, բնուԹեան ձայնն առնելով, անընդունակ է արձագանգ տալու:

Մի՞Թէ… Հապա ինչո՞ւ չգնալ… Մինչեւ ե՞րբ այսպէս…

Եւ ահա վճռեցի հաւաքել նրա ուղարկած ծաղիկները, փնջել ու հենց այդ ծաղկեփնջով ներկայանալ իրեն:

Ծաղիկներն անցնում էին ափից շատ հեռու: Ջուրը սառն էր: Բայց ես չխորշեցի դրանից: Գետը մտայ, փնջեցի ծաղիկները եւ խանդավառ պատանու ցրուած ու յեղյեղուկ մտքերով ճանապարհ ընկայ դէպի նուիրական Թումբը:

Կինը նստած էր նոյն տեղը, նոյն դիրքով, ինչ տեսել էի առա-

Fonds A.R.A.M

ջին անգամ: Նա քաղած ծաղիկները լցրել էր գոգը եւ հատ – հատ ընտրելով, տալիս էր ջրերին: Նրա այս պարզ արարողութեան մէջ, քնքշանքի հետ միասին, կար մի անբացատրելի խորհուրդ, մի անմահանալի կախարդանք, գուցէ եւ մի սուրբ ուխտ, որի իմաստը թերեւս միայն ինքը հասկնար:

Թփերի միջով ես դաղտագողի չրջանցեցի թումբը, որպէսզի միանգամից դուրս գամ կնոջ մօտ եւ ծաղկեփնջի հետ միասին նրա առջեւ դնեմ իմ սիրտը:

Բայց զարմանքս ու չփոթմունքս իրար խառնուեցին, երբ թմբի գագաթը հասնելով, ես այնտեղ ոչ ոքի հանդիպեցի: Հրա՞շք էր... մի՞թէ... Չէ՞ որ քիչ առաջ հենց այստեղ էր նստած: Ահա եւ ծաղիկների մնացուկները: Նայեցի չուրջս, հեռուն...

Կինը դանդաղ բարձրանում էր իր սովորական ճանապարհով: — «Ուշացայ, ափսո՛ս, մնաց վազուան»...

Ուղում էի սրտաբեկ եւ դառնալ, երբ կանաչների միջից աչքովս ընկաւ ծալած մի թուղթ: — «Նամա՛կ, անցաւ մաքովս, երեւի նա է թողել»... Սրտատրոփ վերցրի այն: — «Արդեօք ի՞նչ կայ ամփոփուած թղթի այս փոքրիկ կտորի մէջ: Սիրոյ եւ մաերմութեան հոգեսփոփ խօսքե՞ր, թէ՞ նախատինք»...

Իսկոյն բացեցի: Սակայն, հենց առաջին հայեացքից աչքերս կարծես մթնեցին: Ո՛չ, նամակ չէր դա, այլ ռազմաճակատից ստացուած մահուան ծանուցագիրը, ինձ համար անյայտ մի զինուորի հեռոսական մահուան մասին, որ աւարտում էր մի սրտայոյզ վերջաբանով. — «Թաղման տեղը Սեւ ծով»...

Թէ ո՞ւմ մահն էր գուժում թղթի այդ կտորը, ի՞նչ կապ կար նրա եւ այն նուրբ ու սլացիկ կնոջ միջեւ, — ես ի հարկէ չգիտէի: Գիտէի միայն, որ այդպէս նաւաստիներին են թաղում:

Սրտիս խորքում զգայի մի անբացատրելի ամօթանք, խղճի ասեղնահարում, ասես զրժել էի մի ուխտ, ասես պղտորել էի մի սրբութիւն, ասես քանդել էի մի ծաղկեպսակ, որ հիւսուած էր վշտի ու սփոփանքի անթառամ ծաղիկներից...

Երբ հայեացքս ակամայ ընկաւ ձեռքիս ծաղկեփնջին, ասես բոց զարձած, ծաղկեփունջը այրեց մատներս:

— Ինչո՞ւ հաւաքեցի այս ծաղիկները... Չէ՞ որ սրանք ինձ համար չէին ... Ինչո՞ւ հաւաքեցի...

Ես զլխահակ իջայ Աղ – Բուղայի ափը, ծաղկեփունջը զգոյշ քանդեցի, ծաղիկները փռեցի ջրի երեսին եւ ամօթահար եւ դարձայ, հեռացայ դեռատիից, այլեւս երբեք չվերադառնալու համար...

ԲԵՆԻԿ ՍԵՅՐԱՆԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

ԱՄԷՆՔԻ ՊԷՍ

Գրեց ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ

ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ

Ա՜խ, ի՜նչ բախտ է կեանքում լինել
Ամէնքի պէս,
Ամէնքի հետ:
Գիշերները հանգիստ քնել՝
Ամէնքի պէս,
Ամէնքի հետ:
Լինել անդա՛րդ,
Լինել հանդա՛րտ՝
Ամէնքի պէս,
Ամէնքի հետ:
Կեանքին նայել պա՜ղ ու անթա՛րթ՝
Ամէնքի պէս,
Ամէնքի հետ,
Զմտածե՜լ վաղուայ մասին՝
Ամէնքի պէս,
Ամէնքի հետ,
Կեանքդ մատնե՜լ ինքնահոսի՝
Ամէնքի պէս,
Ամէնքի հետ···

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

Դու մի մեծ երթի գաւազանակիր
Եւ մեր պատմութեան մեծագո՜յն դիւան,
Մեր ազնուութեան գովասանագիր,
Մեր մտքի պահեստ, հոգու օթեւան:
Անցեալին պարգուած դու մեր լսափող
Եւ մեր խօսափող՝ գալիքին ուղղուած:
Դու մեր սրբութիւն՝ կնքուած Մեսրոպով,
Նարեկացիով օծուած ու յուզուած:

Դաժան դարերի ամէ՛ն մի ժամին
Շա՜տ բան է խլել մեզնից քշնամին,
Բարդելով վէրքին վէրք ու անարգանք,
Հեծութեան վրայ մի նոր հեծութիւն՝
Խլել է մեզնից հանգիստ ու յարգանք,

Fonds A.R.A.M

Խլել է մեզնից փառք ու մեծութիւն,
Խլել կեա՛նքը մեր եւ ... կեանքի՛ց էլ թանկ
Մեր հո՛ղը, հո՛ղը,
Մեր սուրբ հայրենի՛ք:

Շա՛տ բանից է մեզ զրկել վայրենին:
Մեր կերած հացին էսել է նա ժա՛նգ,
Բայց եւ ... դարաւոր քնիկ վայրերի
Կորըստի լեղի կարօ՛տն է էսել,
Մեր խումին խառնել մեր սուրբ մայրերի
Արցո՛ւնքը, սակայն ... եւ արի՛ւնը սեւ,
Բայց մենք չենք զրկուել ... մեր բերնի համից.
— Ջաղցրացել ենք մենք ... մեր ջաղցր բառով,
Մեր հայրենահամ աւուշ բարբառով:

Շատ բանից է մեզ զրկել քշնամին:
Իր ձեռքով նա մեր ձեռքերն է հատել,
Հատել է ականջ ու ոտնաքաթեր,
Աչքեր է հանել դաշոյնով իր սուր,
Կտրել է նաեւ արմատից լեզուն,
Եւ սակայն ... ի զո՛ւր.
Չի՛ հատուել լեզուն,
Մնացել է նա հատուելո՛վ անգամ...

Չկարողացան քեզ մեզնից խլել:
Եւ պարզ է հիմա, յստակ ու որոշ,
Որ չե՛ն էլ կարող քեզ մեզնից խլել,
Ինչպէս չեն կարող խլել մի դրօշ,
Որ հազարամեայ դաժան մարտերում
Փողփողացել է միշտ էլ ... սրտերո՛ւմ:

Ո՛չ, քեզ ո՛չ մէկը կուլ տալ չի՛ կարող.
Ագահ կոկորդում դու խոր ես խրւում:
Ո՛չ, քեզ ո՛չ մէկը փուլ տալ չի՛ կարող,
Ինչպէս երկինքը երբեք չի փլւում:
Չե՛ս խլուի երբե՛ք,
Չե՛ս փլուի երբե՛ք,
Ինչպէս արիւնից գոյնը չի խլւում...

Եւ ի՛նչ խաչագող դեռ պիտի հասնի,
Որ քեզ կամենայ գողանալ մեզնից
(Մի ասա «մեզնից», «աշխարհի՛ց» ասա)
Չէ՞ որ դու հիմա ո՛չ միայն լեզու,

Fonds A.R.A.M

Այլեւ մասո՛ւնք ես,
Մասո՛ւնք ես մի սուրբ,
Անկողոպտելի մասո՛ւնք սրբազան՝
Դարերի խորքից դարերին հասած:

Մասո՞ւնք...
Ինչպէ՞ս թէ մասունք: Մասունքըս ո՛րն է:
Մասունքի տեղը տուփն է կամ հորն է:
Իսկ դու՝ դարաւոր, բայց եւ առոյգ ես,
Գիսաւոր ծուխ ես, բայց եւ խարոյկ ես,
Ինչքան պարզ՝ նոյնքան ասպետական ես,
Շատերի մէջ ես, բայց պետական ես,
Եւ դրանով իսկ դու պէտքական ես
Այն պետութեանը, որ վաղը պիտի
Լուսնից ու Մարսից ինքն իրեն դիտի...

ԱՐԻ՛, ՆՈ՛Ր ՏԱՐԻ

Դո՛ւ, որ գալիս ես մեր մանուկների արդար պահանջով,
Իբրեւ պատասխան նրանց սրսփուն ակնկալիքի.
Դո՛ւ, որ գալիս ես մրսկան արտերի դողդոջուն կանչով,
Իբրեւ պատասխան նրանց կարիքի.
Դո՛ւ, որ ոտներըդ խճողել ես դեռ անցեալի ցանցով,
Մինչդեռ ձեռքերըդ մեկնել ես արդէն կանչող գալիքին, —
Արի՛, Նո՛ր Տարի,
Գալուստըդ բարի՛:

Արի՛, Նո՛ր Տարի,
Բայց ... այնպէ՛ս արի,
Որ ատոմական այս ահեղ դարի
Գոռ ժամացոյցը ինքն իրեն լարի
Մայրացած հարսի սրսատըրոփի համաչափութեամբ
Եւ նրա անտես սլաքները զոյգ
Իրենց վիրաւոր թեւաթափութեամբ
Ոչ թէ մեզ կրկին
Քարանձաւների անաչ խոռոչը մատնացոյց անեն,
Այլ Տիեզերքի անկոխ դաշտերին
Մեր զոյգ աչքերի հայեացքը տանեն...

Արի՛, Նո՛ր Տարի,
Բայց ... այնպէ՛ս արի,
Որ աւելանայ աշխարհի բարին
Եւ այդ աշխարհի բախտի վրայով

Fonds A.R.A.M

Խեւօրէն ձգուած մետաղալարին
Լարախաղացի ծպտըւած տեսքով Ձա՛րը չպարի,
Ողջ մարդկութիւնը դիելով ծանօթ ծաղրածուի տեղ···

Ձիւնն է վար իջնում
Ու ծածկում մայթեր, ծառեր ու թիթեղ,
Իսկ ուրիշ մի տեղ
Անձրեւն է կրկին
Երկինք ու երկիր մէկմէկու հինում,
Կարծես թէ հսկայ տաւիղ է շինում,
Որի հոսանուտ լարերի վրայ
Իրիկնամուտի տաւղահար ֆամին
Մրսած մատներով
Պիտի նուագի հինաւուրց տաղեր
Ի վերոյ սիրոյ,
Վասն խնդութեան,
Վասն մարդկային ոգու խենթութեան:

Անձրեւի տեսքով,
Ձեռն կերպարանքով
Այդ դու ես գալիս:
Արի՛, Նո՛ր Տարի,
Գալուստդ բարի՛:
Բայց ··· այնպէ՛ս արի,
Որ անձրեւը յորդ սրբելով տանի
Ոչ միայն կեղտը յոգնած մատների,
Այլ նաեւ փոշին ու մուրը հոգու,
Այլեւ խաւար խոհ ու խարդախ խոկում
Եւ ձիւնը իջնի որոգայթների՛,
Ծանրը ամօթից շինկած այտերի՛,
Ուրացումներից դեղնած – ժանգոտած սրտերի՛ վրայ
Եւ իր այդ ներմակ բարութեամբ շոայլ,
Մարդուն մարդու դէմ պարզերե՛ս անի···

Արի՛, Նո՛ր Տարի,
Բայց ··· այսպէ՛ս արի
Եւ ոչ թէ այնպէ՛ս, որ ձիւնը ներմակ
Դառնայ վարակի սաւան ու վերմակ
Եւ որ անձրեւի ջուրն աստուածածին
Մարդու արիւնը ջրի վերածի,
Ու նաւագա՛յքը, նաւագա՛յքն անբիծ
Մկրտուի իբրեւ մի ահեղ ու պիղծ

Fonds A.R.A.M

Նոր հիւանդութեան դիւային անուն,
Որից մինչեւ իսկ մահն է մահանում...

Արի՛, Նո՛ր Տարի,
Գալուստդ բարի:
Եւ արթնացրո՛ւ ֆռ թնդուն ֆայլֆով
Ուշ մնացածին,
Քնով տարուածին,
Տո՛ւր ապաֆիւնում հոգով ցաւածին,
Հիասթափուածին՝ նոր մի հիացում,
Սիրաթափուածին՝ մի նոր միացում.
Ձեռիցդ հաւատը փախուստ տուածին,
Իբրեւ Նոր Տարուայ բաղձալի նուէր,
Տուր նոր հաւատի կապակուռ թեւեր,
Մանկանը՝ մեծի մտքի լիացում,
Մեծին՝ մանուկի անարատութիւն,
Տափարակներին՝ Արարատութիւն
Իսկ Երկրագնդին մի առատութիւն,
Որ նրա վրայ Քաղցը այսուհետ
Ձուներնայ ոչ մի կայսրութիւն ու գահ
Ու Սարսափն իրեն թագակիր չզգայ.
Որ Ազատութիւնն իր բառէ գուներդ շապիկը ներքած
Տրուի ճախրանքի
Ու Մարդն ազատուի իր հին գերութեան նոր յաճախանքից,
Ու Մարդն այսուհետ ո՛չ մի տեղ երբեք չգուներուորուի
Եւ որ այլեւս ո՛չ մի ժողովուրդ,
Ո՛չ մի ազգ ու ցեղ
Պատմութեան ֆափից ու սեւ մրուրից չթուներուորուի,
Դառնայ լիազո՛ր, դառնայ լիիրա՛ւ, —
Ու մենք, վերջապէ՛ս, հասկանա՛նք իրար,
Ամէնքըս, բա՛ւ է, հասկանա՛նք իրար:
Նաեւ հասկանա՛նք,
Որ մեր իսկ արեան գնդիկը մանրը
Այս երկիր կոչուած գնդից աւելի մեծ է ու ծանրը...

Fonds A.R.A.M

Տատարած Գուրգէնը

Գրեց Խ. ԳԻԻԼՆԱԶԱՐԵԱՆ

Սաբահին մեռել էր վաղուց։

Պապս նրա մասին խօսելիս, աչքերը խոնարհեցնում էր ու հառաչում.

— Շարմաղ կնիկ էր օղորմածիկը...

Հայրս ձեռք էր առնում, խաղում էր ծերունու հոգու հետ ու մեղ աչքով անելով, ասում.

— Լաւ, ա՛յ հեր, ես հօ տեսել եմ, պառաւ էր, էլի...

Պապս բարկանում էր, ձերմակ բեղերը դողում էին, դողում էին ձեռքերը ու պայրոյթից լացակումած մրմնջում էր.

— Է՛, գառի ղաղրը զարզարը կ'իմանայ (ոսկեթել գործուածքի արժէքը ոսկերիչը կ'իմանայ)...

Նեղացած քաշւում էր իր սենեակը, նստում էր փոքրիկ սընտուկի վրայ, չիբուխ էր ծխում ու քաշում սաթէ թաղրեհը։

— Խեր, չառ, Աստած, խեր, չառ, Աստած...

Քաշում էր, փնթփնթում, որ լայ չլինի, քանի որ պապիս համար արբապղծութիւն էր հօրս ասածը, քանի որ «շարմաղ կնիկ էր օղորմածիկը»։

Հիմա պապս այլեւս չկայ, վերջերս մեռաւ։

Պապս կինօ տեսաւ, եղաւ թատրոնում, որտեղ, իր խոսոռվանութեամբ, «Թառլան կնանիք կային»։ Բախտաւոր մարդ էր, քառասուն թոռ ու ծոռ ունէր, տղաներն ու աղջիկները, «փառք Աստուծոյ անղալատ (անթերի) մեծացան», աղջիկները սիրուն հարսներ դառան, կնացին։ Ուրիշ տեղ աղջիկներ մեծացան, սիրուն հարսներ դառան, եկան պապիս տուն։ Բայց մեռնելու օրն իսկ, յանկարծ, որտեղից յիշեց Սաբահուն.

— Շարմաղ կնիկ էր օղորմածիկը...

Օրը շատ էր տխուր։ Հայրս մեղ աչքով չարեց, ծերունու հոգու հետ չխաղաց։

Պապս չնորհակալութեամբ նայեց հօրս, կապտած շրթունքներով ինչ որ բան չշնջաց ու ... մեռաւ՝ աչքերն իր երկաթեայ սընտուկին։

Նրա մահից յետոյ անտուկը բացեցին։ Այնտեղ ինչ ասես որ չկար, չուխայու կտոր, որ հնութիւնից հալմաչ էր եղել, մի դոյդ

Fonds A.R.A.M

«սաղրի սապոգ» (իչու կաշիէ կօշիկ), որ պապս բերել էր Բաղուից ու ափսոսալով չէր հագել, մի ջարդուած հայելի, քանչորս բերանի մի դանակ...

Անառուկը պաղտնարան ունէր, իսկ պաղտնարանում, մի զոյգ դառ բրդից գործած կարմիր – կանաչ դուլպայ կար ու դեղնած մի լուսանկար:

Մի ջահել կին էր, կլոր «լուսնակ» երեսով: Աչքերն խակապէս սիրուն էին, բայց դէմքն այնքան էլ դեղեցիկ չէր:

Նկարին տակ պապիս անվարժ ձեռագրով գրուած էր.

— «Սաբահի, 1891 ամի, գիւղն Օշական»:

Այսքանը չէր բաւարարել եւ դրանից ներքեւ դրել էր չգիտեմ ի՞նչ թէ ուրիշի ոտանաւորը.

«Կանգնել ես դէմ, կաշես ծարաւ,
Գեղեցկուբիւնդ ուշ ես տարաւ,
Հոգուս հոգուդ դնեմ գրաւ,
Աւա՛ղ, սիրուն, խղճա ինձի»...

Ու նորից. «Համազասպ, Սաբահի, 1891 ամի, գիւղն Օշական»...

Օշակա՞ն...

Պապիս հետ մեռաւ հին Օշականը: Հին գիւղի վերջին մարդն էր նա, որ տրամաբանեմ թաղել էր Տէրտէրանց Նիկոլին, Աւագենց Ռաֆիին, Ասլանի Վլասին, թաղել էր մէկիկ մէկիկ ու կարօտել, ինչպէս իր չարմաղ Սաբահուն էր կարօտել՝ մուղնեցի Հերիքնազի հետ ամուսնանալուց յետոյ, եօթանասուն տարի:

Պապիս դաղտնիքն իր հետ թաղեցին: Հայրս նրա մահից յետոյ, ոչ մի բառ չասաց Սաբահու մասին, բայց չգիտեմ ինչու, պապիս թաղել տուեց գիւղի գերեզմաննոցում, հենց Սաբահու կողքին: Մուղնեցի քեռիները նեղացան, մի քիչ փնթփնթացին, բայց հայրս բանի տեղ չդրեց:

Հիմա Հերիքնազը գերեզմանոցի մի ծայրում է, Համազասպը մի ուրիշ ծայրում ու միայն տատիս տապանագիրն է յամառօրէն պնդում.

— «Աստ հանգչի Հերիքնազ, կինն Համազասպի, ի գեղջէն Մուղնի»:

Պապիս հետ հին Օշականը մեռաւ:

×

Ականը, մականը,
Զարին ճակատը,
Օկօ վրնգը,
Տոտօ զրնգը,

Fonds A.R.A.M

Պստիկ թայուն,
Թայուն թաժա,
Կռիվչը, կակաչը...

Ես դուրս եկայ, դուրս եկան նաեւ Խաչօն, Ալբերտը, Բարթողը, Յովակիմը, Ցարուխիկը: Մնաց Սարահու Գուրգէնը, մնաց՝ որ աչքերը խփի, իսկ մենք պահուենք մեր միջնահանդի խաղողի այգու թմբերում:

Սարահու Գուրգէնը...

Զորս տարով մեզանից մեծ էր Սարահու Գուրգէնը: Բայց գիւղի նորաբաց դպրոցում մենք արդէն սովորել էինք երկուսին տասնվեց գումարել, իսկ Բարթողը երկուսին քսաներեք էր գումարում եւ ստանում էր ... քսանութ: Մինչդեռ Սարահու Գուրգէնը գրաճանաչ չէր, դպրոց չէր գնում:

Սա ինձ համար Գուրգէնի առաջին յատկանիշն էր եւ առաջին խորհրդաւորութիւնը: Երկրորդ խորհրդաւորութիւնը, որ ի հարկէ յատկանիշ չէր, այն էր որ Սարահու Գուրգէնը որբ էր, տուն չունէր եւ քնում էր Արզարանց դռնում: Բայց ամենամեծ խորհրդաւորութիւնն այն էր, որ Գուրգէնը Սարահունն էր, այսինքն պապիս ասած չարմազ Սարահու թոռը:

Գուցէ հենց այդ էր պատճառը, որ ես իմ ընկերներից ոչ մէկին այնքան չէի սիրում, որքան Գուրգէնին: Գուրգէնն ամենուրեք իմ պաշտպանն էր, իսկ ես նրա պոչը: Հենց որ զարունը բացւում էր, Գուրգէնն սկսում էր հանդ տանել Արզարանց տաւարը: Այդ նշանակում էր որ ես պիտի փախչեմ դպրոցից, մեր դռմից թաքուն հանեմ զանգակաւոր սպիտակ դառնուկիս եւ գիւղի միջով անցնող առուի կողքով աննկատ հասնեմ դետափ, ուր Գուրգէնն սպասում էր ինձ:

— Եկա՞ր, հարցնում էր:

— Եկայ:

— Հա՛, տէ լա՛ւ, տաւարը քշի՛:

Ու գնում էինք միասին: Ես ճիպտում էի Արզարանց տաւարը, իսկ Գուրգէնը հանդում դաշ ու սինձ էր որոնում:

Նա ինձ հետ երկար զրուցելու սովորութիւն չունէր: Բերում էր սինձը, թափում առջեւս, մի քարի տակ կրակ էր անում, կարտոֆիլ խորովում, կոչտացած մատներով կրակի միջով հանում էր տաք-տաք կարտոֆիլները եւ չգիտես բարկացա՞ծ, թէ գորովանքով ասում էր:

— Խժռի՛ (մանրէ՛)...

Ու ոչինչ այնքան համով չէր, որքան Սարահու Գուրգէնի խորոված մրոտ կարտոֆիլները:

Երբ ուտում վերջացնում էինք, մեծավարի ասում էր.

— Կերանք կշտացանք ուստա աչկերտով...

Fonds A.R.A.M

Այդ ժամանակ ես զղում էի, որ նա իսկապէս ուստա է, վարպետ, իսկ ես աշակերտ եմ մնայն, խեղճ ու կրակ աշակերտ, որ չնայած արդէն կարողանում էի երկուսին տասնվեց դումարել, բայց աչքարհիս ոչի՛նչ, ոչի՛նչ չէի հասկանում...

Նախանձում էի Սարահու Գուրգէնին, նախանձում էի, որ դպրոց չի գնում, Աբգարանց տաւարը մեծավարի հանդն է քշում, ճանաչում է սինճն ու դաղձը, մերկ ձեռքերով կրակից խորոված կարտոֆիլ է հանում եւ մանաւանդ, որ նա Սարահունն է, չարմաղ Սարահու թոռը:

Մի օր հենց այդպէս էլ ասացի: Ասացի որ նախանձում եմ: Ես սպասում էի, թէ նա կը ժպտայ, կոչտ ձեռքով դլխարկս աչքերիս կը քաշի ու մեծավարի կ'ասի.

— Բա՛, լղպոր (հաւկիթէն նոր ելած) կաթնակեր...

Բայց բոլորովին էլ այդպէս չեղաւ. ընդհակառակն տխրեց, աչքերը խոնաւացան ու չափազանց քնքշանքով ասաց՝ ինձ համար ոչ այնքան քնքոյշ մի նախադասութիւն.

— Էչն ինչ պիտի նուչն ինչ է...

Յետոյ արցունքը հաղիւ զսպելով, նա հանդամանօրէն բացատրեց, թէ նուչն ուսումն է, որ դպրոցում տալիս է ինձ տիկին Աստղիկը, իսկ էչը նա է, որ չի հասկանում նուչի արժէքը ... Նա չասաց թէ ով է էչը, բայց առանց այդ էլ հասկանալի էր...

Ես, ի հարկէ, միանդամից հալած իւղի տեղ չընդունեցի ընկերոջս ասածը, բայց դլխի ընկայ, որ չատ վատ է, երբ չար Մելիքը, հանդի ճանապարհին «փչացնում է» սայլապան Բարսեղին, կինը «սաթլչան» է լինում Մարգարանց կարպետները լուանալիս եւ մեռնում, իսկ հինդ տարեկան որդին մնում է որբ, աչքը սրա – նրա ձեռքին եւ ութ տարեկան հասակից, ծակ տրեխներով, հանդ է քշում Աբգարանց տաւարը:

Զգիտեմ ինչու, էչի ու նուչի այդ վիրաւորական առածից յետոյ ես աւելի սիրեցի Սարահու Գուրգէնին ու սկսեցի աւելի յաճախ փախչել դպրոցից, նրա հետ հանդ գնալու համար:

Նա դէմ էր նրան, կոպտանում էր և քարերով հալածում, բայց քարերն այնպէս էր նետում, որ ինձ ու դառնոն չկպչին: Իսկ երբ տեսնում էր, որ ես դիւղ դառնալու մտադրութիւն չունեմ, նեղացած փնթփնթում էր.

— Լա՛ւ, մօտ արի ... Ասած ա՝ հասկացողին մին ասա, չհասկացողին հազար ու մին...

Երբ տեսաւ որ չի կարողանում զսպել դպրոցից փախչելու իմ վատ սովորութիւնը, դրա հետ հաշտուեց, բայց իրեն մեղաւոր էր զդում ու չարացած ասում էր.

— Գոնէ դիրքդ հետդ բեր, տօ՛...

Fonds A.R.A.M

Սկսեցի դասագրքերով փախչել դպրոցից:

Հիմա արդէն տատարին ինքն էր նայում, որ հարեւան արտերը չընկնեն, իսկ ինձ նստեցնում էր եւ արհամարհանքով հրամայում.

— Կարդա՛, թէ չէ՝ ի՞նչ ես դառնալու, եա՛րաբ...

Կարդում էի, կարդում էի առաւօտից երեկոյ, միայն թէ Գուրգէնն ինձ չքշի, միայն թէ նրա մօտ լինեմ:

Ա՛խ, այդ «Կօշիկ սրբող Թովմասը»...

Այդպիսի մի պատմուռածք կար մեր դրքում. մենք դա դեռ չէինք անցել, իսկ ես մինչեւ դրան հասնելը խակի գլխի էլ չէի ընկնել, թէ դրքը կարող է այդքան հետաքրքրական լինել:

Կարդացի մի անգամ, էլի կարդացի, էլի, էլի ... մինչեւ երեկոյ կարդացի «Կօշիկ սրբող Թովմասը»: Երեկոյեան Գուրգէնը քմծիծաղով ասաց.

— Մեր տղայ, ո՞նց ա քո բանը, պարապած՝ մի երեսի ես մտիկ անում:

— Ախը լաւն ա էս պատմուռթիւնը:

— Լա՞ւն ա:

— Շատ ա լաւը:

— Դէ, կարդա՛, լսեմ:

Աղջամուղջի մէջ բարձրաձայն կարդացի «Կօշիկ սրբող Թովմասը»: Շատ հաւանեց եւ ես երկրորդ անգամ տեսայ աչքերը խոնաւացած:

— Լաղաթ տուեց, ասաց հագիւ արցունքը զսպելով:

Տաւարը տուն քշեցինք:

Երեկոյեան հայրս ինձ ծեծեց: Այդ օրը տիկին Աստղիկը մեր տանն է եղել ... Ջարդուած քնեցի, հօրս խոստանալով, որ էլ երբեք չեմ փախչի դպրոցից եւ ... առաւօտեան դարձեալ փախայ...

Այդ օրը Գուրգէնը առանձնապէս տխուր էր. ինձ քարերով հալածելու փորձ չարեց, ընդհակառակն, տարօրինակ կերպով քաշուած էր ու խոնարհ, կարծես թէ ինչ – որ բան էր թաքցնում ու ամաչում էր ինձնից: Ես մտածեցի, թէ դուցէ նա լսել է, որ հայրս ծեծել է ինձ ու դրանում իրեն մեղաւոր է զգում: Բայց ոչ, Գուրգէնի հոգին ուրիշ էր...

Երբ արդէն կերել էինք խորոված կարտոֆիլները, յանկարծ անբնական համարձակութեամբ ասաց.

— Մի դրքդ հանի, տեսնեմ:

Ծոցիցս հանեցի դիրքս:

— Բայց արա երէկուայ նաղլը (պատմուռթիւնը):

— «Կօշիկ սրբող Թովմա՞սը»:

— Հա՛, հենց էդ Թովմասը:

Ես բացի էջը ու հարցրի.

Fonds A.R.A.M

— Կարդա՞մ։

— Չէ, ասաց ու յանկարծ խեղճացաւ. տուր մի մտիկ անեմ։

Առաւ։ Երկար ժամանակ նայում էր, դիտում էր տառերն ու Թովմասի նկարը՝ խոզանակները ձեռքին։ Նայում էր ու աչքիս առաջ զգալապէս կուչ էր գալիս, փոքրանում։

— Էսքանը ո՞նց ես կարդում, ասո՛, երանի քեզ, թէ ես էլ կարդալ իմանայի՛...

— Աբի սովորեցնեմ, առաջարկեցի յանկարծ։

— Ճի՞շդ։

— Ճիշդ։

— Վա՛յ, ես քո հոգուն մատաղ, — մխանգամից նորից ձգուեց, խոչորացաւ ընկերս. դէ՛ դէյլաթ արա, չուտ...

Անցած բան է, բայց ասեմ, որ այդ օրը Աբգարանց տաւարը ընկաւ հարեւան արտերը. տաւարած ընկերս ուշք դարձնելու ժամանակ չունէր, տառերն էր սովորում։

Անչնորհք ուսուցիչ էի. ոչ էլ առաջին օրը թուղթ ու մատիտ ունէինք. թուղթը վախուկ մոխիրն էր, մատիտը՝ ընկերոջս ճիպոտը։ Բայց երանի թէ ամէն ուսուցիչ այնքան հասկացող աշակերտ ունենար, որքան Գուրգէնն էր, չարմաղ Սաբահու թոռը։

Մի երկու չաթաթ յետոյ Գուրգէնն արդէն տառերը ջոկում էր, իսկ ես տանը յայտարարեցի, թէ դիրքս կորել է։ Մի քիչ ծեծ կերայ, բայց ինձ համար նոր դասագիրք առան, իսկ հինը մնաց Գուրգէնի մօտ եւ խնամքով պահում էր Աբգարանց դոմում։

Գուրգէնին տառերը սովորեցնելիս, յանկարծ ես ինձ կարեւոր մարդ զգացի, եւ, որպէսզի աշակերտիցս խելացի երեւամ, սկսեցի մանրիկ դրքեր կարդալ չողգամի ու հազար ու մի այլ բաների մասին։ Եւ ինքս էլ չնկատեցի, թէ ինչպէս կապուեցի դրքի հետ, ինչպէս սիրեցի դիրքն ու ուսումը եւ մի օր էլ տուն դառնալով, առաջին անգամ տեսայ հօրս բարձրացրած ձեռքը, ոչ թէ ապտակելու, այլ զլուխս չոչելու համար։

— Ապրե՛ս...

Տիկին Աստղիկը այդ օր եղել էր մեր տանը...

Ահա բոլորը։

×

Գուրգէնը որը չմնաց, ուրիշ էին ժամանակները։ Համազասպի ու չարմաղ Սաբահու մրմունջի ժամանակն անցել էր այլեւս։ Սաբահու Գուրգէնն այլեւս զրահանոչ ու աչքաբաց տղայ էր։ Զգիտեմ ով օգնեց նրան։ Աւելի ճիշդ՝ բոլորն օգնեցին։ Թէեւ ուշացած, բայց դպրոց մտաւ։

Ցետո՞յ...

Fonds A.R.A.M

Դէ, էլ ի՞նչ յետոյ, — յետոն հասկանալի է։

Հիմա նա մեր գիւղում զոոտեխնիկ (կենդանաբոյծ) է, բեղեր ունի, իսկ բեղերի մէջ ճերմակ մազեր կան։ Երկյարկանի տուն ունի եւ վեց երեխայ, որոնցից ոչ մէկը որբ չէ։ Բայց, զարճեալ հին սովորութեամբ, մարդիկ դեռ եւս հարցնում են.

— Գուրգէ՞նը, ո՞ր Գուրգէնը, Սաթահու ո՞րբը։

Երբ գիւղում է լինում, անպայման գալիս է մօտս։

— Ա՛յ փչացած, ծիծաղում է։ ոչխար մորթեմ, որ հի՞ւր գաս։

Զոռով տանում է եւ աչխարհի բարիքը լցնում է առջեւս։

— Էս քեզ սինձ, էս քեզ զաղձ, էս քեզ խորոված կարտոֆիլ...

Ասում է, ծիծաղում, իսկ ամենափոքր աղջիկը, չորս տարեկան Սաթահին, զարմանում է, որ հայրիկը մոռացել է տանձ ու խընձորի անունը եւ կախանի խաղողին սինձ է ասում։

Յետոյ, Գուրգէնը բարձրացնում է գինու բաժակը եւ յանկարծ աչքերը խոնաւանում են։

— Քո կենացը, ախպե՛ր, ասում է քնքշութեամբ, ես քեզ չատ եմ պարտական, դու ինձ մարդ դարձրիր...

×

Չէ, Գուրգէ՛ն ջան, ես չեմ որ քեզ մարդ եմ դարձրել։ Ես էլ, դու էլ մարդ դարձանք այն օրը, երբ մեռաւ չարմազ Սաթահու ու իմ պապ Համազասպի մրմռուռով լի Օշականը։

Իսկ իմ ու քո հաշիւների մէջ դեռ դժուար է որոշելը, թէ ե՞ս քեզ չատ տուի, թէ՞ դու ինձ, մեր կեանքի արշալոյսին, երբ դու հանդած մոխրի վրայ քո ճիպոտով Հայոց այբուբենի առաջին տառերն էիր նկարում։

Խ. ԳԻԻԼՆԱԶԱՐԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌԱԾԱՆԻ

Աչքի տեսածը հաստատ է, քան ականջի լսածը։ × Առանց աքլոր էլ լիսը կը բացուի։ × Եզը մինչեւ որ ուղտի չափ ըլնի, ուղտը սարի չափ կ'ըլնի։ × Կացնի բերնին խփողը իր ձեռքը կը կարի։ × Հօրն ողորմի կայ, որ «չեն որդի» ասելուց վատ է։ × Ձամբորդի գնալն իր ձեռն է, դառնալն՝ Աստծու։ × Մատղի մսով փոր չի կըշտանայ։ × Ղուշն իր թեւերուց քրեհ (վարձք) չի ուզում։ × Մխեն ու ձուկը մի պղնձում չեն եփի։ × Նեղն ընկած կատուն ասլան կը դառնայ։ × Սեւ հաւը ճերմակ հաւկիթ կ'ածէ։ × Տուր՝ մի վախենա, առ՝ մի ամաչի։ × Աստոծ հազար ու մի դուռ ունի, հազարը փակի՝ մինը կը բացւի։ × Շիտակ խարազը եա՛ խելարէն, եա՛ տղայէն։ × Գելը որ պառաւնայ՝ չներին մասխարա կը դառնայ։ × Գղակս թողած տեսար՝ ջաղացպա՞ն դիտէիր։

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅՈՑ ԳՈՒՍԱՆԸ

Գրեց ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ

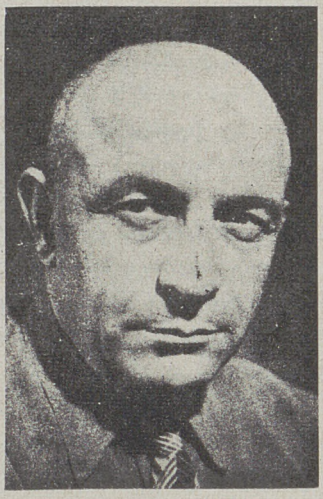

ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ

Գովերգելով լաւն ու բարին,
Կռիւ տալով չարերի հետ,
Քառորդ մի դար խօսում է նա
Հայոց հին – հին դարերի հետ:
Գալիս է նա բիւրեղացած
Ակունքներից ժողովրդեան,
Գեղգեղելով մեր բնաբի
Հազարամեայ լարերի հետ:

Ու պարզ որպէս Սիամանթոն
Եւ իմաստուն որպէս Շոթան,
Աւանդում է որդուց – որդի
Գողթան լեզուն, երգը գողթան,
Տանում է նա դէպի գալիք
Մեր երգերի ոսկէ շղթան
Եւ չի փոխում խօսքն իր արդար
Ամենաթանկ բառերի հետ:

Շատ է երգել նա մեզ համար
Եւ ինչքա՜ն է դեռ երգելու,
Ժամանակի հողմերի դէմ
Երբեք գլուխ չի թեքելու...
Մէջքը յեղած Արագածին,
Նայում է նա հեռուից – հեռու,
Մերթ ծիծաղով ու մերթ լացով
Խօսում Մասիս սարերի հետ:

Շիրազում էլ վարդեր չկան
Մեր Շիրազի վարդերի պէս,
Զարդեր չկան ուրիշ երգում
Նրա երգի զարդերի պէս,
Լիացնում է սիրտը մարդու
Հայրենական արտերի պէս
Եւ աշխարհի ծովն է մտնում
Մեր մեսրոպեան տառերի հետ:

Իմ բանաստեղծ ընկերն է նա
Մտքով խորունկ, հոգով պայծառ,
Ծերունու պէս բազմահմուտ,
Պատանու պէս հոգով կայտառ.
Համօ Սահեանն ասաւ, Շիրա՛զ,
Դու անտառ ես, ես բարդի ծառ,
Թող մի ճիչ էլ ես սօսափեմ
Քո շառաչուն ծառերի հետ:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ

Կեանքս վայրկեան է ճոռ դարերի մէջ,
Քո սարերի մէջ ծաղիկ է կեանքս,
Խուլ արձագանգ է խոր ձորերի մէջ,
Խոր ծովերի մէջ ալիք է կեանքս:

Թող թեւահարեն հաւքերդ վրան,

Fonds A.R.A.M

Ամուր, ապահով տանիմ է կեանքս,
Թող գան, կուտ ուտեն, ջուր խմեն, գնան,
Եւ ասեն բերմ ու բարիմ է կեանքս:

Ուրախ համբաւն է լաւի եւ բարու,
Ամպերից ելած մահիկ է կեանքս,
Թէ ինձն իրեն է միայն լոյս տալու,
Քո կեանքի համար չարիմ է կեանքս:

ԴՈՒ ՓՈԽ ԵՍ ՏՈՒԵԼ

Ո՛վ մայր բնութիւն, խելօք ու խոհեմ,
Դու ամենահին եւ ամենաւոր
Ամենապոէմ.
Դու փոխ ես տուել իմ այս ձեռքերը
Որ ես վարսերիդ զմրուխտը շոյեմ,
Հարթեմ եակատիդ կնճիռները խոր
Եւ ապաքինեմ սրտիդ վէրքերը:

Դու փոխ ես տուել իմ այս ոտքերը,
Որ ես քանդակեմ նրանց հետքերը
Քո բարձունքների քարերի վրայ,
Քո կանաչ – կարմիր դարերի վրայ:

Դու փոխ ես տուել իմ այս աչքերը,
Որ դու նրանցով ինձդ քեզ նայես,
Տեսնես բիւրաւոր քո հրաշքները, —
Տեսնե՛ս ծաղկունքիդ գոյները պէս – պէս,
Տեսնե՛ս հողմերիդ գալարումը խենթ,
Տեսնե՛ս, հիանա՛ս.
Եւ դու լիանա՛ս ինձդ քեզանով,
Եւ դու զարմանա՛ս ինձդ քեզանով,
Եւ դու թարմանա՛ս ինձդ քեզանով,
Եւ մտերմանաս դու ինձդ քեզ հետ:

Դու փոխ ես տուել իմ ականջները,
Որ ջրվէժներիդ շառաչը վսեմ
Եւ անտառներիդ հառաչը լսեմ
Եւ լսեմ անգամ
Ձանգակածաղկիդ լուռ ղօղանջները:

Դու փոխ ես տուել իմ շրթունքները,
Որ ես կըրկնեմ քո շշուկները,

Fonds A.R.A.M

Որ ես ցրանցով ֆո երգը սուլեմ,
Նրանցով փչեմ եղեգնեայ փողդ,
Շո՛ղդ համբուրեմ,
Ցօ՛ղդ համբուրեմ,
Համբուրեմ հո՛ղդ,
Որ օրօր ասեմ
Քունը փախցրած ֆո մրրիկներին
Եւ խորհրդաւոր հէքեաթներ պատմեմ
Հեռո՛ւ – հեռաւո՛ր մոլորակներին:

Դու փոխ ես տուել իմ սիրտն անհանգիստ,
Որ դու ցրանով
Արիւնդ բաշխես ծառ ու կանաչին,
Զգաս փոխարկման օրէնքները խիստ,
Զգաս երկունքի հրճուանքներն ամբողջ,
Քո բոլո՛ր, բոլո՛ր սարսուռներն զգաս
Եւ շօշափես ֆո զարկերակն առողջ:

Ո՛վ մայր բնութիւն, իմաստուն ու վեհ,
Դու այդ բոլորը ինձ փոխ ես տուել,
Որ զգա՛ս, տեսնե՛ս,
Շօշափե՛ս, լսե՛ս,
Պատճառաբանես ֆո անցուդարձը,
Որ մարդուն հասնես,
Հասնե՛ս, մարդանա՛ս,
Որ ֆու զօրութեամբ դու հպարտանաս,
Որ չձանձրանա՛ս ինձդ բեզանից,
Որ դու բաղցրանա՛ս ինձդ բեզանից,
Որ դու բարձրանա՛ս ինձդ բեզանից
Որ մնաս բարձր...

Ինչքան էլ որ դու ինձնով ճանաչես
Էութիւնը ֆո,
Ինչքան էլ որ դու իմ հոգով չափես
Վեհութիւնը ֆո,
Եւ ինչքան էլ որ դու ետ պահանջես
Տուածիդ վերջին բեկորը անգամ,
Միեւնոյն է, — ֆո տուածի համար,
Ո՛վ մայր բնութիւն,
Շնորհակալ եմ բեզնից մշտապէս,
Շնորհակալ եմ ես հազար անգամ:

Fonds A.R.A.M

ԵՍ ՀԱՍՏԱՏ ԳԻՏԵՄ

Ես մանե եմ գալիս նոր Երեւանում
Առոյգ, աչքաբաց իմ տղայի հետ,
Հազար ծանօթի բարեւ եմ առնում
Այգեստանից մինչ Ծիծեռնակաբերդ:
Նայում է տղաս իմ շրջապատին
Եւ մեծին վայել հարցեր է տալիս·
— Ո՞վ է բանդակել այս նուռը պատին,
Այս շէնքը, հայրիկ, եզ դո՞ւր է գալիս,
Ո՞վ է ծառերն այս տնկել մայթերին,
Այս փողոցն այսպէս մեզ ո՞ւր է տանում:
Պատասխանում եմ բոլոր հարցերին
Եւ տղաս հանգիստ գլխով է անում,
Սակայն աչքերը յառելով հեռուն
Դառնում է ու նոր մի հարց է տալիս·
— Հայրիկ, եղել ենք բոլոր տեղերում,
Ինչո՞ւ մի օր էլ չենք գնում Մասիս:
Ի՞նչ պատասխան տամ ես նրա հարցին
Եւ ինչպէ՞ս խօսիմ, որ ինձ հասկանայ:
Գլուխը դրել ամպեղէն բարձին,
Ննջում է կարծես Մասիսը հիմա···
— Տղաս, որքան մեր քաղաքը փուում
Ու բարձրանում է մեր քաղաքն այսպէս,
Մասիսը այնքան մեզ մօտ է թուում
Ու ցածր է թուում Մասիսն այնքան մեզ·
Այնպէս է ելնում մեր քաղաքը, որ
Մասիս գնալու էլ կարիք չկայ,
Բռնած իր բախտի ճանապարհը նոր,
Ինքն իր ոտքերով նա մեզ մօտ կը գայ:
Ու տղաս նորից գլխով է անում
Եւ հպարտ կանգնում Մասիսների դէմ,
Հասկանո՞ւմ է ինձ, այդ չեմ իմանում,
Բայց մի բան կեանքում ես հաստատ գիտեմ, —
Այնտեղ, ուր ես էլ հասել եմ մտքով,
Այնտեղ իմ տղան մանե կը գայ ոտքով:

ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

ՋԱՆԳՈՒԻ ԿԱՄՈՒՐՋԸ

Գրեց ԽԱՉԻԿ ԴԱՇՏԵՆՑ

ԽԱՉԻԿ ԴԱՇՏԵՆՑ

Ջուրը գնում է, կամուրջն է մնում,
Փա՛ռք գետի վրայ կամուրջ կապողին,
Ճանապարհից լաւ ի՞նչ կայ աշխարհում,
Հազար – հազա՛ր փառք ճամբայ շինողին:

Հրնւում է հոգիս լաւ խօսք լսելիս,
Լաւ խօսքդ խառնիր դու Ջանգու գետին,
Փա՛ռք նրան, ով որ ճամբով անցնելիս
Յիշում է նրան շինած վարպետին:

Կամուրջի տակով թող հոսի Ջանգուն,
Փա՛ռք այս կամուրջով գնացողներին,
Ճամբորդը գնում, ճամբան է մնում,
Փա՛ռք մեր աշխարհի ճանապարհներին:

Երգն էլ հիւսւում է ճանապարհի հետ
Եւ նրա հետ էլ մնում է կանգուն,
Լաւ երգն ու ճամբան ապրում են յաւէտ,
Փա՛ռք նրան ով որ ճամբան է երգում:

ԻՄ ԵՐԿԻՐԸ

Իմ երկիրն է չքնաղ Լոռին եւ Ակնի կիրճը անմահ,
Իմ պապերն են կերտել Վանը բրիչներով ուրարտական,
Ո՛վ մարդ, Հայոց տունն է ջո դէմ, զգոյշ անցիր դու իմ բակից,
Ամէն քարը որմ է՝ պոկուած մի հին բերդի աշտարակից:

Երէք հազար տարի անդուլ քայլել եմ ես մաքառելով,
Աշխարհաւեր ամէն զարկի ու փոթորկի կուրծքս տալով,
Իմ շուրջ փոշի դարձան անհետ Բաբելոն ու Ասորեստան,
Իսկ ես անվերջ Հայ եմ կոչւում եւ իմ երկիրը՝ Հայաստան:

Ես կերտեցի երանելի Անին շքեղ ու սիւնաշար,
Ու երգ դարձաւ ամէն աղիւս, նկար դարձաւ ամէն մի քար,
Բարձրանում եմ՝ ձեռքերիս մէջ նորից մարմար ու վէմ բռնած
Եւ երգերս աշխարհների ամենաբորբ երգին խառնած:

Եւ դեռ քանի՛ Թորամանեան, Օրբելի ու Մաո պիտի գան
Պեղեն կարմիր բլուրներն իմ, քաղաքներն իմ հնադարեան,

Fonds A.R.A.M

Եւ դեռ բանի լինէ ու լեռան պիտի դողան հիացմունքից,
կանգնած անցած փառքերիս դէմ եւ շլացած իմ նոր փառքից:

Ես չե՛մ մեռնի, բանի մի բար յիշեցնում է ինձ դեռ Անին,
Եւ Մուշի մօտ որոտում է նուիրական Արածանին,
Բանի Արաքսը մայրական վայր է իջնում իմ Բիւրակնից
Եւ Մասիսն է նայում նրան արեւաշող ամպի տակից:

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐ

Ամէն մէկը, որ եկաւ մի խօսք ասաց, հեռացաւ,
Ամէն մէկը ձո հոգում թողեց մի վիշտ ու մի ցաւ,
Ամէն մէկը իր հանգոյն բեզ ըմբռնեց, հասկացաւ,
Մէկը սիրեց ու ներեց, միւսն էլ ատեց ու անցաւ:

×

Սիրի՛ր, սիրի՛ր, դեռ սիրուց չի յագեցել ոչ մի մարդ,
Առանց սիրոյ չի բացուել վարդաբանում ոչ մի վարդ,
Բայց, իմացիր, ո՛վ սիրող, սիրոյ վիշտը դառն է շատ,
Նրա ցաւը մի դար է, իսկ բուրմունքը՝ ակնթարթ:

×

Մէկ անգամ էլ խենթի պէս վազէի ձո ետեւից,
Մէկ անգամ էլ սիրէի առաջուայ պէս ես նորից,
Քամին տանէր մազերս ու չբռնած ձո թեւից,
Մէկ անգամ էլ զգայի, որ թեթեւ եմ ես հովից:

×

Սուլթանն ասաց, Ֆաթիմա՛, մեռնելիս եմ կանչում բեզ,
Ի՞նչ կարող ես ցոյց տալ ինձ գոնէ վերջին իմ շնչում.
Ու Ֆաթիման իր բոից արձակեց մի հուր թռչուն.
— Աւա՛ղ, սուլթան, մեր ձեռից կեանքը էսպէս է թռչում:

×

Երգիդ հանդէպ չլինես դու աշխարհում դաւաճան,
Բնութիւնը չի սիրում ունայնամիտ խրախճան,
Ով իր ձայնով չի երգում, նա դառնօրէն կը զղջայ,
Այն ամէնը ինչ կեղծ է, շուտ վերջ ունի ու վախճան:

ԽԱՉԻԿ ԴԱՇՏԵՆՑ

Fonds A.R.A.M

ԻՄ ԾՆՆԴԱՎԱՅՐԸ

ԳՐԵՑ ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

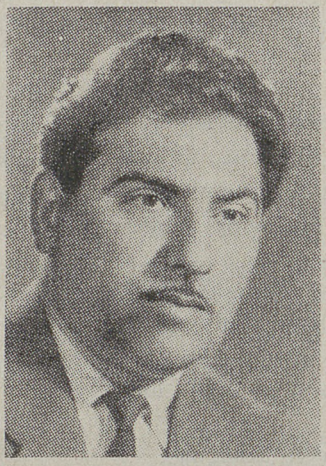

ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Քուռ գետը ու նրա ձախակողմեան վտակը՝ Թափարանը խոր ձորերով ու կիրճերով Թրատում են Ջաւախքի բարձրաւանդակը: Ձորերում այգիներ, դաշտերում հացահատիկ և լեռներում ոչինչ: Հարաւ – արեւելքում ճուպարեթի կուսական անտառներն են գանգրացնում լեռները, հիւսիս – արեւելքում ծփում է Փարւանայ լիճը, իսկ նրանից ծնուած Թափարան ջրարատ գետը մրգով ու բանջարեղէնով զարդարում է այգիներն ու բոստանները եւ կարմրախայտով՝ սեղանները: Բարձրաւանդակում իշխում է բարձրագահ Աբուլը եւ իր յաղթ ուսերին պահում Ջաւախքի կապոյտ երկնքի վրանը:

Ջարմանալի աշխարհ է: Երբ ոսկէ աչուն է ձորերում, սարահարթերում դաժանանում է ձմեռը: Լեռներում գարուն, ամառ, աշուն, ձմեռ՝ ձմեռ է: Վրացիները այս լեռնաստանը Սիրիը են կոչում: Իրաւունք ունեն. ամբողջ Վրաստանի ցուրտն ու սառնամանիքը ասես կուտակուել են այստեղ:

Իսկ ինձ համար նա աշխարհի ամենաստաք անկիւնն է, որտեղ ապրել եմ աւելի սրտով, քան խելքով: Ինքնաքննադատութիւն չէ սա, այլ փաստ, որովհետեւ պատանեկութեանս կիսատ – պռատ թողել, հեռացել եմ իմ ծննդավայրից: Եւ նա ինձ համար մնացել է մօրս սրտի նման ջերմ, տատիս ղրպանների նման քաղցր ու խորհրդաւոր եւ ընկերներիս պէս պարզ ու հասկանալի:

Այս բարձր լեռնաշխարհում անսահման պարզ ու կապոյտ է երկինքը, նոյնքան պարզ ու կապոյտ են ջրերը եւ այնքա՜ն սառն ու համով, որ խմողն անմիջապէս զգում է իր ատամներն ու ատամոքսը: Ջաւախքը մօտ է երկնքին, արեւի մերձաւոր բարեկամն է նա: Առաւել երկար են ցերեկները, իսկ գիշերները կարճ եւ մութ: Այդ է պատճառը, որ աստղերը նման են երկնքի լճին չաղ տուած սպիտակ չուշաններին: Օ՛, այդ գիշերները. լուսինը լրիւ մերկանում է մար-

Fonds A.R.A.M

դու Հայեացքի առջեւ եւ ամօթից դէս ու դէն ընկնում, դիպչելով ժայռերի առամնաւոր գլուխներին եւ սարերի գագաթներին։ Իսկ աստղերը այդ պահին խօսում են երկրի հետ, փափսում հովերին ու ծառերին, խմբերով լցւում գետերն ու լճերը եւ մինչեւ լոյս երկնքից շուշաններ են կաթում մեր լեռնաստանի ու մեր տափակ կտուրի վրայ...

ՔԱՂԱՔԸ

Ծնուել եմ Ջաւախքի կեդրոնում՝ Ախալքալաք քաղաքում։ Իմ մանկութեան տարիներին նրա բնակչութիւնը հազիւ թէ անցնէր երեք – չորս հազարից։ Այս փոքր քաղաքում շատերը բարեկամներ կամ առ նուազն ծանօթներ էին։ Զգիտեմ, հանրահռչակ քաղաքների մասին խօսւո՞ւմ է այնքան ակնածանքով ու հպարտութեամբ, որքան Ախալքալաքի մասին խօսում են Ջաւախցիները։

— Ո՞ւր կ՚երթաս, Սերո՛բ...

— Քաղաք։

— Ինչի՞...

— Կովը մորթել եմ, միսը պիտի ծախեմ...

— Թիֆլիս եա Երեւան տանես լաւ չէ՞...

— Եա՞ ... Ախալքալաքը չեղաւ – չեղաւ էդոնց չա՞փ էլ չեղաւ...

Անդօն զգում էր իր սխալը։

— Ըսածս էդ չէր, էնտեղերը միսը թանկ գին ունի։

— Քաղաքը միսն առանց փարի կը տամ, հըմը ուրիշ տեղ օսկով չեմ փոխի...

Զարմանալի քաղաքապաշտութիւն է, չէ՞ ... Մայրաքաղաքները կոչւում են միայն անուններով, իսկ քաղաքի կոչում շնորհում են միա՛յն Ախալքալաքին։

— Բարով տեսանք, ո՞ւր կ՚երթաս...

— Քաղա՛ք...

— Ո՞ր քաղաքը...

— Ինչի՞, ուրիշ քաղա՞ք էլ կայ...

Բայց քաղաքն իրօք լաւն է։ Ղըրխբուլաղ սակաւաջուր եւ Թափարւան ջրառատ գետերը թաւալում են ջրերը լեռներից եւ այստեղ, բազուկները երկարելով միանում են, իրենց մէջ առնելով քաղաքը։ Թերակղզու հատման կէտում՝ թափուած ատամներով եւ աչքերով կանգնած է դարաւոր բերդը։ Քաղաքն սկսւում է այստեղից եւ Տավշան – Թափա անտառազարդ սարի փէշին կանգ առնում։

Քաղաքում արդիւնաբերութիւն չկայ։ Գործարանի ծխով երբեք չի աղտոտել նրա երկինքը։ Տեղացի Վարդան Շահպարոնեանը 1915 թուականին կառուցել է հարիւր ձիանոց ելեկտրակայան, իսկ

Fonds A.R.A.M

Վահրամ ազան՝ լիմոնատի գործարան, որտեղ աշխատում են ընդամէնը հինգ բանուոր: Քաղաքը քաղաք են դարձնում արհեստաւորները, որոնք մեծ հռչակ ու համբաւ ունեն: Ոսկերիչները, թիթեղագործները, դարբինները, հիւսները, քարտաշները, որմնադիրները, եւայլն, եւայլն:

Այո՛, լաւն է քաղաքը, մանաւանդ նրա մարդիկը՝ պարզ, սրտաբաց, հիւրասէր: Եթէ խոստակահանջ ընթերցողն ինձ չմեղադրի տեղայնութեան մէջ, ես պատրաստ եմ անվերջ թուարկելու իմ համաքաղաքացիների բարեմասնութիւնները: Ախալքալաքը իմ հարբասուխիւնն է եւ նրա մարդիկը դիւտ են ինձ համար:

Քաղաքն ունի իր կուլտուրական հարուստ կեանքը: Իւրաքանչիւր շաբաթ օր դասախօսութիւն՝ ամենաբազմազան նիւթերով: Եւ յայտարարութեան պոչին՝ «Վերջում եւրոպական պարեր»: Սկզբում, եւրոպական պարերը սովորաբար վերջանում էին աղմուկ – աղաղակով, նոյնիսկ տուրուդմբոցով: Պատահել է, որ պարող կինը յաճախ պնացել է ոչ թէ տուն, այլ տարուել է քաղաքային հիւանդանոց: Հինը դիմադրում էր, բայց նորի արշաւանքը անհնար էր կասեցնել: Եւ վերջապէս գալիս է այն երանելի օրը, երբ եւրոպական պարերն այնպիսի ազատութիւն են ստանում, որ չարժում են նոյնիսկ կովկասեան, տեղական պարերի նախանձը:

Կուլտուրայի տունն ունի նաեւ դրամատիկ – խմբակ: Սրա օրը կիրակին է: Բեմադրւում է «Նամուս»ը: Սուսանի դերակատարը մեր դասախարակչուհին է՝ Էլիզը: Նրա ամուսինը՝ Սուրէնը ինչ – որ տեղի (բանուորներու ընկերակցութեան) վարիչ է: Սակայն վերջին գործադուլութեան ժամանակ, երբ Ռուստամը փորձում է բանալ Սուսանի կուրծքը եւ խալը գտնելու նպատակով անզգոյշ որոնումներ է կատարում, դահլիճում գտնուող արտեղի վարիչը այնու ամենայնիւ չի կարողանում զսպել իրեն.

— Գրի՛չ, ձեռդ քեղի քաչէ, Գրի՛չ, յուզուած գոռում է նա Ռուստամի դերակատարին, կոմիկականի վերածելով ամենաողբերգականը: Ներկայացումը տապալւում է, իսկ Էլիզը մի քանի օր ամօթից դասի չի գալիս, անսահման ուրախութիւն պատճառելով մեզ:

Գալոյեան Յարութը մեր փոքրիկ քաղաքի նշանաւոր մարդկանցից է, դրամատիկ – խմբի գեկավարը, գլխաւոր դերակատարն ու ռէժիսէօրը: Մի առաւելութիւն ունի, մոռացկոտ է եւ խառնում է դերերը: Վ. Վաղարշեանի «Օղակում» դրամայում խաղում է Մելիք ազայի դերը եւ այնտեղ, ուր Մելիք ազան յոխորտում է, թէ «ինձ Մելիք ազա կ'ասեն, խօսքս երկաթ է» ... Յարութը՝ «ինձ Անդրէաս Էլիզբարով կ'ասեն» ... ասելով, ոտքի վրայ կոմետիա է թխում՝ հանդիսականների համբերական քրքիջի ներքոյ.

— Ծօ՛, ազան իսկական դերասան է, բոլոր դերերը մէկէն

Fonds A.R.A.M

կ'ուզէ խաղալ, վա՜յ, հոգիդ ուտեմ, Յարո՛ւթ...

Ի հարկէ, նման հետաքրքրական անցքերը միշտ չէ որ ուղեկցում են մեր դրամատիկ – խմբին, բայց ինձ թւում է, որ հենց դրանց մէջ է նրա յաջողութեան գաղտնիքը: Մարդիկ գալիս են զուարճանալու, իսկ դերակատարները երբեմն, թէկուզ ոչ միտումնաւոր, բայց հնարաւոր եւ նոյնիսկ անհնար միջոցներով ընդառաջում են նրանց ցանկութեան եւ ուրախացնում: Ոչինչ այնքան կոմիկ չէ, որքան ողբերգականի կոմեհարցումը: Քիչ չեն օրինակները, երբ բեմական ծեծը վերածուել է իսկականի եւ ծեծուած դերակատարը հայհոյելով թողել – հեռացել է բեմից:

— Ծօ՛, իչու ձագ, ընչի՞ կը զարկես, բեմի կռիւը սուտ է...

— Սուտ կռիւ չկայ ... «ռևխ – մռեխդ կը ջարդեմ», — չարունակում է «Աբշալոյս» պիեսում խմբապետի դերակատարը եւ նորից ապտակում լրտեսին, — «ա՛ռ քեզի, ապրի դաւաճան»...

Իսկ «ապրի դաւաճանը» փոուել է դէպի, բեմի վրայ, հայհոյելով ե՛ւ ծեծողին, ե՛ւ բեմին, ե՛ւ դերասանութեան...

— Ես տուն կ'երթամ, դնացէք ձեզի համար էլ զարէք եւ ինչքան կ'ուզէք ծեծեցէք, ես ձե՛ր ... եւ լքում է բեմն ու դնում տուն:

Հարուստ է չրջկենտրոնի կուլտուրական կեանքը, եթէ նկատի ունենանք նաեւ երդեցիկ – խմբի գոյութիւնը, որը միշտ վէճի հետ է դրամատիկ – խմբի հետ, կիրակի օրուայ ելոյթի իրաւունքը նուաճելու համար:

ՀԱՅՐՍ ՈՒ ՄԱՅՐՍ

Կարմրաթուշ աղջիկ է եղել մայրս, — տատս է ասում: Բայց նա նաեւ կարմրաթուշ մայր է, այդ էլ ես եմ ասում: Սիրահարուել է հօրս հետ, երբ վերջինս, 1921 թուականին, 11րդ բանակի մի փոքրիկ զօրամասի կազմում մտել է Ջաւախք: Նա վաչկատ քաղաքական դեմքավար է եղել: Բակուրեանի լեռնանցքով Ջաւախք մտնող վաչկատ եռեւից, իր տունն ու օջախն է դարձել նաեւ դաւառի ամբողջ դաղթական հայութիւնը:

Տատս է պատմում.

— Թուրքերը սրանց պոպոզները (սրածայր գլխարկները) տեսան թէ չէ, «Ալլահ – Բիլլահ» կանչելով թողին փախան...

Փախել են թուրքերը, ուրեմն հնարաւոր է կեանք ստեղծել ու ապրել:

Ահա այստեղ, պոպոզաւոր հայրս հանդիպել է կարմրաթուշ մօրս եւ սիրահարուել: Այս մասին ես չունեմ ոչ համապատասխան տեղեկութիւն, ոչ էլ փաստաթղթեր: Իսկ իմ հարցասիրութիւնից՝ աւելի կարմրաթուշ է դառնում մայրս եւ լռում: Իմ կարծիքով, այդ հանդիպումը պէտք է տեղի ունենար միմինդում. հայրս պէտք է

Fonds A.R.A.M

ճառ արտասանէր, ողջունելով համագաւառացիներին, մայրս էլ պէտք է յուզմունքից աւելի կարմրած լինէր: Յետոյ հայրս պէտք է իջնէր ամբիոնից եւ անպայման նկատէր մօրս:

— Ի՜նչ կարմրաթուշ աղջիկ ես, — իր սովորութեան համաձայն, թեթեւ, ըերանի անկիւնով պէտք է ժպտար նա. — ո՞ւմ աղջիկն ես...

Մայրս աւելի կարմրելով պէտք է տար իր հօր անունը:

— Ձեր տունը ո՞րտեղ է, պէտք է առաջնար հայրս:

— Ադջի, հերի՛ք է, — աղջկայ թեւը պէտք է կամթէր տատս: Ի՞նչ ես օտար տղամարդու հետ չանա ծեծուտ, տուն չհանդամուի՛...

Իսկ մայրս պէտք է մեխուէր տեղում:

— Մո՞տ է ձեր տունը, — պէտք է ժպտար հայրս:

— Տուն չհանդամուի՛, — պէտք է հրամայէր տատս:

— Պատի ձորի ղլխին, — էլսելով մօրը, պէտք է չշնջար մայրս:

— Գանելը հե՞չ է, — պէտք է չարունակէր քննութիւնը հայրս:

— Տուն չհանդամուի՛, — պէտք է երրորդէր հրամանը տատս:

— Անկիւնի տունն է, մեծ պարտէզի մէջ, — բոլոր նշաններով տուն կը հրաւիրէր մայրս:

— Շնորհակալ եմ, անունդ կը բաչխե՞ս...

— Ադջի՛, դրողի տարած, տուն չհանդամուի՛...

— Շուչիկ է, — կ'ասէր մայրս եւ տուն կը չհանդամուէր, համոզուած որ Թուրքերի ղիմադրութիւնը կոտրող պոպոզաւորը հեշտութեամբ կը կոտրի նաեւ իր ծնողների ղիմադրութիւնը: Եւ տանը, կուշտ ծեծուելուց յետոյ, կարմրած այտերով եւ աչքերով, կ'երազէր պոպոզաւորին: Իսկ վերջինս չէր ուշանայ: Եւ չէր էլ ուշացել: Ամուսնացել էին: Երկու տարեկան չդարճած մահացել էր առաջին տղան: Անհամբեր սպասել էին երկրորդին...

ԻՄ ԾՆՈՒՆԴԸ

Մայրս առաւօտեան վեր է կացել սուր ցաւերից:

— Մեռնո՞ւմ եմ, մա՛, ասել էր տատիս:

— Ախր, ի՞նչ է պատահել, — ձեռքերը ծնկներին է խփել պառաւը:

— Ծննդաբերական ցաւերի նման է, ասել է մայրս:

— Եա՛, խաչակնքել է պառաւը ... ա՛խր, երկու ամիս ունես, աղջի՛, չլինի՞ թէ չար աչք է...

Եօթն ամսական եմ ծնուել, այսինքն օրապակաս: Հարեւան «բեղուր» Աննան լողացրել է ինձ եւ դարձել տատիս.

— Խպէս ծնուողները, Աստուած չանի, եա՛ կը մեռնին, եա՛, Աստուած թող լռող, կատարող ըլլի, մենճ մարդ կը դառնան...

Fonds A.R.A.M

ՀԵՐՈՍՈՒՀԻ ՄԱՅՐ

Գրեց ՀԵՆՐԻԿ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

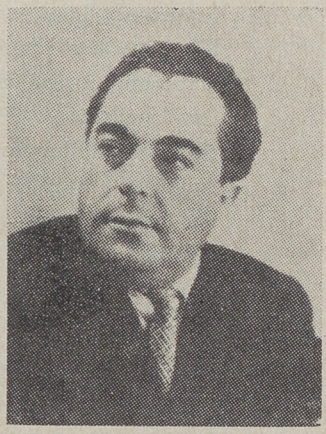

ՀԵՆՐԻԿ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

Հերոսուհի մայր,
Ես խոնարհւում եմ
Քո մեծ, մայրական վաստակի առաջ,
Դու, նախ եւ առաջ
Մա՛յր ես, սկիզբը
Եւ յարատեւող աղբիւրը կեանքի,
Առանց կասկածի
Ու երկընտրանքի
Դու արժանի ես հերոսի կոչման,
Սիրո՛յ, ճանաչմա՛ն:

Բայց մի՞թէ,
Մի՞թէ հերոս չէ նաեւ
Այն մայրը բարի,
Որը աշխարհին
Միայն մի հատիկ զաւակ է տըւել,
Որ Ֆո անուանով այս արեւի տակ
Սրտաբաց երդուել,
Կուրծքը դէմ տըւել,
Պահել է օջախն իր պապենական,
Դարձել է զինուոր մի նուիրական,
Հերկել է հողը,
Կամ թէ խոփեր է կոփել երկաթէ,
Եւ մի՞թէ, մի՞թէ
Չի կարող այդ վեհ կոչումը կրել
Մա՛յրն այն, որ մի օր աշխարհ է բերել
Մի մանչ՝ Սողոմոն,
Որ յետոյ, յետոյ դարձաւ Կոմիտաս,
Որ Ֆո գոյութեանն իմիդ հաւատաս
Նրա երգի պէս,

— *Ամէ՛ն ... վրայ է բերել տատս:*

«Բեղուոր» Աննան, ինչպէս տեսնում էք, վատ դուշակող է եղել: Ես չմեռայ, «մենձ» մարդ էլ չդարձայ: Բայց յոյսը լաւ բան է. ես ապրում եմ ու դեռ աւելին, — այստեղ ուզում եմ ցածրացնել ձայնս, — եւ հաւատում եմ, որ կը կատարուի գոնէ նրա դուշակութեան երկրորդ մասը:

— *Ամէ՛ն...*

ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

Կամ ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս
Հերոս չկոչել մեր այն մայրերին,
Որոնք տըւել են Ֆո սրտի, հոգու բոլոր գոյներին
Յարութիւն տուող թէկուզ մի Սարեան,
Մի Խաչատուրեան,
Աստղերի ուղին անհունութեան մէջ չափող մի որդի···
Որոնք դարձել են Ֆո ժողովրդի
Սիւներն անկոտրում, ճրագները վառ,
Դարձել հայրենի լեզու եւ բարբառ,
Ֆո հզօր սիրով պատիւդ են պահում Արարատից վեր,
Տալիս՝ աշխարհում ճախրելու թեւեր:

Մա՛յր, դու մարդկութեան կրա՞կն ես անշէջ,
Աշխարհի վիշտը, ուրախութիւնն ես կրում սրտիդ մէջ,
Դու լո՛յս ես, յո՛յս ես,
Ազնի՛ւն ու բարի՛ն,
Ես հոչակում եմ·
— Հերոսներ կոչել բոլո՛ր մայրերին:

Ե Ր Գ

Այս աղբի՛ւրը, այս պաղ ջո՛ւրը պէտք են մէկին,
Այս մեխա՛կը պէտք է բացուի մէկի կրծքին,
Այս ծաղի՛կը,
Այս շաղի՛կը,
Ձմրան միջից մեզ ժպտացող ձնծաղիկը,
Գինով լցուած այս գաւա՛թը,
Ո՛ւժը հզօր եւ հաւա՛տը,
Սէ՛րը, յո՛յսը,
Եօթ վոլտանոց լապտերի հետ
Նաեւ ֆնֆոյշ մոմի լո՛յսը,
Աթագածի կողքին թիկնած այս բլուրը,
Կոմիտասեան նուագի հետ
Մեր «Երա՛զ»ն ու «Պաղ աղբի՛ւր»ը,
Իմ տանի՛քը այս աստղաշատ երկնքի տակ,
Ո՛չ միայն սեւ, այլեւ աչքե՛րը կապուտակ,
Ո՛չ միայն վե՛ր, այլ նաեւ վա՛ր,
Այդ ամէնը ստեղծուել է մարդո՛ւ համար···
Ինչպէս բացուած կամ նոր բացուող ամէն ծաղիկ,
Ծովը պէտք է մերթ ծիծաղի,
Մերթ խոռվի ահագնօրէն,
Գետերը մերթ պիտ՝ վարարեն,

Fonds A.R.A.M

ԱՌԱԿՆԵՐ

ՋՐՊԱՐՏԻԶԻ ՎԵՐՋԻՆ ԻՂՁԸ

Գրեց ԱՐՇԱՒԻՐ ԴԱՐԲՆԻ

Բախտը մօտեցաւ
Հիւանդ գրպարտչին·
— Յայտնի՛ր, ասաց նա,
Քո իղձը վերջին·
Կ'ուզե՞ս՝ հենց հիմա
Քեզ տանեմ ծովափ...

Հիւանդը տնքաց՝
— Ինչպիսի՜ սարսափ...
Եթէ կարող ես՝ մահս ճգճգիր,
Գիրս աւարտեմ,
Ծրարն ուղարկեմ,
Նոր միայն հոգիս հանգիստ աւանդեմ,
Իսկ այնուհետեւ տա՛ր ինձ, ուր կ'ուզես,
Թէկուզ հասցրու խորքը դժոխքի,
Անկեղծ եմ ասում՝
Ես չեմ բողոքի:
Թող կիսատ նիւթս ես շարունակեմ,
Իղձս կատարուած՝ աչքերս փակեմ:
Թէ վերջին խօսքս դու չկատարես,
Ինչ – ինչ պատճառով գո՛րծս խաթարես,
Դագաղում անգամ կը գրեմ քո դէմ...

Եւ Բախտը ասաց·— Քեզ վաղո՜ւց գիտեմ·
Մահը քեզ համար

Մէկ էլ պէտք է մեղմ նազանքով
Անապատը լցնեն ծաղկով,
Դառնան առո՜ւ, դառնան վտա՜կ,
Գնա՜ն դէպի ծովերի գիրկը անյատակ,
Կեանքը պահեն այդ ամէնի բոյրով անմեռ...
Եւ քանի դեռ
Արեւը մեզ լո՜յս է տալիս,
Նոր ծաղիկներ, աղբիւրնե՜ր են աշխարհ գալիս,
Ծնւում է նոր երգը սրտից ու թեւածում,
Լուրթ ծովերի՜, անտառների՜
Կապո՜յտ բոցում...

ՀԵՆՐԻԿ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

Սարսափելի է լոկ այն պատճառով,
Որ այսուհետեւ չես կարողանայ
Հանդէս գալ ճառով,
Հին արխիւներում թերթեր էրէրել,
Ազնիւ մարդկանց դէմ դիմումներ գրել,
Շատերի կրծքից պիտակներ կախել,
Ամէն մաճուր բան ձիւթում թաթախել···
Ուստի վճռեցի
Քո վերջին իղձը թողնել անկատար,
Անաւարտ նիւթդ եւ ինքնահոսդ
Ա՛ռ ու էեզ հետ տար···

ԳՐԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿ

Նա պահանջում է շքեղ յորելեան
Ու դափնեպսակ,
Միշտ կուրծք է ծեծում·
— Ես անուն ունեմ, է՛ւ ան, է՛ւ հասակ:
Բայց ի՞նչ է գրել: — Մի փոքրիկ նովել
(Այն էլ իր կինն է կարդացել, գովել):

ՄՈՂԷՍԸ

Մողէսը կպած մի տափակ էարի,
Լուռ տաճանում էր արեգակի տակ,
Երբ նրա մօտով հսկայ փիղն անցաւ,
Մէջքին ծանր հակ:
Նա չուզեց նզմել փոքրիկ մողէսին
Եւ ճամբան թեքեց···
— Աժդահա փիղը ինձնից վախեցա՞ւ, —
Քիթը ցցելով մողէսը երգեց:

ԱՐՇԱԽԻՐ ԴԱՐԲՆԻ

ՀԻՄՆԱՀՈՐԵՑ

Գայլը բռնեց աւմեղ մի գառ
Եւ սկսեց երկար մի ճառ·
— Դու, լսել եմ, ա՛յ անպիտան,
Էլ չես նայում բաղ ու բոստան,
Որտեղ հասնում՝ դունչդ խոթում,
Տրորում ես ու կրծոտում···
Բայց ընդհատեց այստեղ գառը
Պարոն գայլի երկար ճառը·
— Թէ միտք ունես ինձ ուտելու,
Էլ ինչո՞ւ ես ջուր ծեծում դու:
—Միտքս էդ է, ձիշդ հասկացար,
Դու իմ զոհն ես որպէս օրէնք,
Բայց ուտելուց առաջ պիտի
Ամէն բան լաւ հիմնաւորենք···

ՎԱՐԴԳԷՍ ԲԱԲԱՅԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԳՐՈՂՆԵՐ

ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ···

Տէր կեղանի անոնց

Գրեց ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

Առաջին ընդհանուր պատերազմի յորձանքին մէջ ինկած Թուրքիան պարտուեցաւ 1918ի Հոկտեմբեր 30ին եւ իր զէնքերը դրաւ վար։ Անկէ ի վեր շատ ժամանակ է անցած ու չեմ յիշեր, թէ միւտիրն ու ես Ղանղալի ո՞ր մէկ վիւղն էինք այդ թուականին ու ստկէ քանի՞ օր կամ շաբաթ վերջն էր, որ յատուկ սուրհանդակով այդ լուրը հասաւ մեզի։ Կը յիշեմ սակայն պարագաները։

Թաց ու պաղ օդով օր մը, երբ վիւղի մուխթարին օտան նըստած ազմկալի էէյֆ կ'ընէինք, Թրջած ու յայտնօրէն հեռու տեղէ եկող Քիւրտ մը ներս ինկաւ, ու, «Միւժտէ, միւժտէ, միւժտէ՛ խթերիմ» պոռալով միւտիրին յանձնեց բարի լուրը պարունակող պաշտօնաթուղթը։ Անոր ընթերցումէն տեղեկանալով, թէ պատերազմը վերջացած է, ամէնքով ուրախացանք։ Միւտիրը, որ այդ պահուն պինով էր — ե՞րբ պինով չէր որ — հրամայեց ինծի քառասուն մէճիտիէ նուէր տալ լրաբերին։ Ներկաները միւտիրին տառատաճեռնութենէն խորտակէս տպաւորուած, հիացման ու գովքի բացագանչութիւններ արձակեցին ու նախանձեցան այդ անակնկալ բախտին արժանացող իրենց հայրենակցին։ Մինչ այդ, մեր ուրախութիւնը տեւականացնելու եւ անոր պաշտօնական դոյն տալու համար, մօտակայ վիւղը մարդ ղրկելով տաւուլ զուրնա բերել տուինք։ Խոյ մը մորթուեցաւ ու զէնքեր արձակուեցան երկինքն ի վեր։ Մեծ տօնակատարութիւն։

Կերուխումէն ետք, երբ ձեռքերը իրար չփելով ու թուքերը կուլ տալով աւետաբեր Քիւրտը քովս եկաւ իրեն խոստացուած քառասուն արծաթը դանձելու համար, իր կարծր ափին մէջ երկու արծաթ դնելով ճամբեցի զինքը։

— Ասով գոհ եղիր։ Նախ, քառասուն արծաթ չունիմ քեզի տալու համար, երկրորդ, եթէ նոյնիսկ ունենամ ու տամ, դայն առնելուդ համար վաղը միւտիրը մարդդ կը լացնէ, ըսի։

Մարդը դժգոհեցաւ, բայց ի վերջոյ, համոզուելով, գոհացաւ

Fonds A.R.A.M

տուածովս ու չնորհակալութիւն յայտնելով ելաւ գնաց։

Յաջորդ օրը նստելով մեր ձիերը վերադարձանք տուն, ուր դինարբուքը չարունակուեցաւ օրերով, մինչեւ որ մեր մօտ ու դիւղին մէջ գտնուող օղին հատաւ։ Այնատեն ձիաւորները ղրկեցինք չըրջակայ գիւղերը, որպէսզի օղի գտնեն։ Բաբեբախտաբար բոլորն ալ ձեռնունայն վերադարձան եւ մենք ալ քիչ մը հանդչելու պատեհութիւնը ունեցանք։ Մինչ այդ, արդէն ձմեռ էր եւ սկսած էր Քիւրթխատանի լեռներուն ահաւոր բուքը։ Լման չորս ամիս կարուեցանք աշխարհէն, մինչեւ որ ամբ հովերը փչելով ձիւները հալեցուցին։ Այն ատեն ալ դեռերը յորդեցան։ Կղզիացումը դեռ քանի մը ամիս ալ չարունակուեցաւ, քանի որ այդ երկրին մէջ կամուրջ ըսուած բանը գոյութիւն չունէր։ Այդ օրերուն, միակ մխիթարական բանը, մօտեցող գարնան ոռնաձայնն էր ու տաքուկ արեւը։ Ահաւոր ու երկարատեւ ձմեռէն վերջ, այդ արեւը մեղրի պէս քաղցր էր, եւ, մարդ ու անասուն, կարօտով ու սիրով կը խմէինք գայն ու առուով արիւնը քիչ մը աւելի արագ չրջան կ'ընէր մեր երակներուն մէջ։

Դաշտային աշխատանքները դեռ չէին սկսած, որովհետեւ հողը, հակառակ չոգի արձակելուն, դեռ թաց էր ու տեղ տեղ ձիւնակոյտերու մնացորդով արատաւոր։

×

Այդ օրէն ի վեր ահա դրեթէ կէս դար է անցած եւ ես չատ չատ գարուններ եմ տեսեր, բայց ոչ մէկ տեղի գարունը այնքան անուշ, չէշտուած ու գեղեցիկ թուած է ինծի, որքան Քիւրթխատանի լեռներուն ա՛յդ տարուան գարունը։

Կեանքի գարթօնքէն դինով չեղող ու անոր մէջ բաժին չունեցող բան չկար մեր չրջապատին մէջ։ Հողին ծոցի իր նինջէն նոր արթընցող յեսին սերմէն ու յեսին միջատէն սկսած, մինչեւ երկնքի նոր լուացուած կապոյտ սաւանին վրայ սաւառնող բազէներն ու ճնճղուկները գարնան փառքը կ'օրհներգէին։ Բնութիւնը լեցուած էր երգով ու երաժշտութեամբ։ Կ'երգէին մարդիկ, թռչունները, միջատները, գետերը, չուրերը, լեռներէն ու ձորերէն աճապարանքով վար հոսող առուները, հովերը, հովերէն չոյուող ծաղիկները։ Հովիւները դաշտերէն տուն կը վերադառնային գիրկերով ուլ ու գառնուկ, ծաղիկ ու էչխին — խաւարծիլ — բերելով հետերնին։ Արտերուն մէջ բանջար հաւաքող կիներ սիրոյ ու կարօտի մխացող լուռներ կ'երգէին։ Ծաղկած ծառերու կատարներէն կարծես ձիւն կը թափէր վար ... Խաղաղ գիչերներու աստղազարդ երկնքին վրայէն նաւող պայծառ լուսնին առջեւէն, տաք հովերու վրայ հեծած, սպիտակ ամպեր կ'անցնէին ու լճի սրսփուն մակերեսին վրայ, քաղցր ու ջերմիկ դեփեւռ մը, իր անունը կը գրէր։ Ամէն բան անուշ էր, կ'ուճէր, կը խլրտար, կը յորդէր։ Անուշ էին նաեւ դիւղի մատղաշ աղջիկնե-

Fonds A.R.A.M

րուն մարմրուն նայուածքներն ու չորորուն քալուածքները:

Շուտով հովերը քիչ մըն ալ տաքցան ու սկսան ալիք դնել աճող արտերու թարմ կանաչին մէջ ու սարէն, կոկռալով, էգ ագռաւները հրաւէր կարդացին արուներուն:

Մեղրով օծուն կապոյտ գիշերներու գաղտնապահութեան մէջ, երբեմն, քանի մը բարի ու բախտաւոր րոպէ, տիրուհիս, դերուհիս, սիրուհիս ու աստուածուհիս Գատրիէն կ'առնէի թեւերուս մէջ, ուր ան կը սարսռար յուզումէն եւ երջանկութեան հասունութենէն սիրտս դրախտի կը վերածուէր:

Ցերեկները, ինծի բաժին ինկած բախտաւորութեան հետ առանձին մնալու եւ անոր մասին անցնող հովերուն եւ վազող ջուրերուն պատմելու համար, կ'առանձնանայի խաղաղ անկիւն մը ու ժամերով, սիրածիս բացակայութեան, իր հասցէին աղուոր բաներ կ'ըսէի·

— Բալի՛կս, ճանի՛կս, հոգի՛ս ... Եթէ միայն գիտնաս թէ որքա՜ն շատ կը սիրեմ քեզ...

Գետափին բուսած ծեր ուռենին, իր կանաչ շուքը պղպղուն ջուրերուն մէջ նետած, մեղմօրէն կ'օրօրէր իր խոհուն գլուխը եւ ականջ կուտար խոստովանութիւններուս ու սիրոյ յորդումներուս: Հեռուն, դաշտերն ու արտերը ալիք – ալիք կը կանաչնային եւ տարմահաւերն ու արտոյտները կ'երգէին լիահագագ: Հիացիկ ու գորովագին՝ կը նայէի այս բոլորին ու կը մտածէի, թէ «կար ժամանակ մը որ ձմեռ էր ու այս բոլոր կենսունակութեան եւ գեղեցկութեանց վրայ ձիւնը կը տարածուէր»: Իրաւ է թէ, ձմեռն ալ ունէր իր գեղեցկութիւնները, քիչ մը դաժան ու քիչ մը բարբարոս թերեւս, բայց յամենայն դէպս գեղեցիկ: Օրինակի համար, օրեր տեւող ձիւնամըրրիկներուն յաջորդող յանկարծական ու սպիտակ, անծայրածիր խաղաղութիւնը, դաշտանկարներուն անարատ մաքրութիւնն ու խորունկ ձիւնին մէջ մեղմաձայն, ինքն իր հետ խօսող առուին մրմունջը, ձիւնի ծանրութեան տակ կորացող արտուճներու ճիւղերը եւ ծխնելոյզներու կատարին կազմուող ձիւնէ վեղարները: Ամէն անգամ, մրրիկներու վերջաւորութենէն ետք, երբ արեւը կրկին շողար, երկնքէն սեւ ագռաւներ կ'անցնէին կռկռալով եւ տանիքներուն վրայ դիզուած ձիւնը հալելով կը սկսէր արտասուել:

Հիմա՞, հիմա ամէն բան կ'երգէ· Նոյնիսկ դաշտի յետին ու անօգտակար միջատը: Հազար կանաչի մէջէն գոյներ կը հոսին ու կեանքը կը յորդի չորս դին ... Մինակ մեռնող ու հող դրուողներն են որ անմասն կը մնան այս վայելքէն: Օ՜, ի՜նչ բախտաւոր եմ, որ տարագրութեան ու անոր յաջորդած ահաւոր օրերուն չմեռայ: Չգընդակահարուեցայ ձորի մը մէջ կամ բլուրի մը կողին: Երեւակայել, որ եթէ մեռնէի, անշուշտ դիս թաղող մը պիտի չգտնուէր: Եւ աշխարհը, կամ պատահական անցորդներ, փոշիս կոխկռտելով պիտի

Fonds A.R.A.M

երթալին լրևնց հաճոյքին, պրաղումներուն ու սէրերուն ... Գարունը, առանց ինծի նորէն պիտի գար, լուսինը նորէն պիտի նայէր ամպերուն մէջէն, լճին ջուրերը նորէն պիտի ծփծփային եւ աղջիկները նորէն պիտի սարսռային կարմիր բերաններու վրայ քաղցրացող համբոյրներու ջերմութեան տակ:

Եւ ես, անմահն, անբաժին պիտի մնայի այս բոլորէն:

Ի՜նչ ահաւոր միտք, Աստուած իմ...

Ի՜նչ բախտաւորութիւն, որ ողջ եմ, առողջ եւ քսան տարեկան, փոխանակ հողին տակ եւ որդերու, բզէզներու խնջոյքի սեղանին վրայ ըլլալու...

Ձիւղ է որ իմ արիւնս, մեռած հազարաւոր աղգակիցներուս արիւնէն աւելի կարմիր ու թանկարժէք չէ, բայց իմս է եւ հետեւաբար անգին:

Հիմա ծննդավայրիս ու Հայաստանի գարունն ալ եկած ըլլալու է. արագիլներն ու ծիծեռնակները վերադարձած ըլլալու են եւ գաշտային աշխատանքները սկսած:

×

Առջի օր, միւտիրի բանջարանոցին համար սերմ դնելու նպատակով Զառա ղրկուած Քիւրոը վերադարձաւ եւ գաղտնօրէն ըսաւ ինծի, թէ հոն լսած է որ Հայերը Վանի մէջ պետութեան դէմ կռուած, յաղթած ու անկախութիւն, պէյլիք հռչակած են ... Ուրեմն ... ահա թէ ինչո՛ւ Թուրքերը ջարդեցին Հայերը ... «Հային ըլլալնուն համար», ըսաւ Քիւրոը:

Աստուած իմ, չատ ու քիչ, սխալ, անկարելի բան լսած էի, բայց այս մէ՛կը ... Այսպիսի ալ սո՛ւտ ... կոտորածէն եռք աշխարհի ո՞ր մէկ մասին մէջ՝ Թուրքերուն հետ կռուելով անոնց յաղթելու չափ մեծ թիւով Հայերը կրնան ողջ մնացած ըլլալ, բացի ... բացի Կովկասէն ... Իրա՛ւ է ... Թուրքին կեռ թուրը մինչեւ հոն չի՛ հասնիր ... Աստուած իմ, քի՛չ մնաց պիտի մոռնայի այս պարագան ... Իսկ Վանը մօտ է Կովկասին ... Ի՜նչ ապուշ եմ ... Այո՛, անշուշտ Կովկասցի Հայերը եկան ու օգնեցին Վանեցիներուն, որ անկախութիւն, կամ ինչպէս Թուրքերը կ'ըսեն, պէյլիք հռչակեն: Դպրոցական օրերու ընթերցումներէս դիտեմ, թէ Վանի մէջ, մեծ թիւով յեղափոխականներ կային: Ես այդ դիտեմ Ահարոնեանի գիրքերէն: Վազրիկը վանեցի չէ՞ր, ան չէ՞ր որ իր մատովը ծակած ու արնաթաթաւ կուրծքը ցոյց տալով «էս տեղ մի բան կայ, հանիր նրան» ըսած էր: Քի՞չ լացած եմ, քի՞չ լացած ենք տարեկից ընկերներուս հետ այդ տողերը կարդալով: Այդ օրերուն, եթէ մենք, ես ու դասընկերներս, ոեւէ մէկէն նախանձած ենք, ան ալ եղած է Վազրիկը, մեր բոլորին պաշտամի ու հիացման առարկան:

Ի՜նչ ապուշ եմ. քիչ մնաց այդ բոլորը պիտի մոռնայի ... Ու-

Fonds A.R.A.M

բիչ բան մըն ալ կայ, եթէ քիչ մըն ալ հոս մնամ ու արմատ նետեմ, թերեւս ալ բնա՛ւ չվերադառնամ ադկից: Առջի օր, Եւգինէն, որ իր քիւրտ ամուսինէն երկու թոմպուլիկ լակոտներ ունի, սրտաբեկ լացաւ, երբ Վանի մէջ Հայերուն անկախութիւն հաստատելու լուրը տուի իրեն եւ ըսի, թէ օր մը, թերեւս չուտով, կը վախճինք ու կը միանանք անոնց: Հազիւ խօսքս ատարտեր էի, երբ այնպիսի՛ աղիողորմ լաց մը փրցուց որ, կարծեցի թէ մէկը իր աղիքը բռնեց ու ոլորեց: Վախցայ:

— Ի՞նչ եղաւ, ինչո՞ւ կուլաս, հարցուցի:

— Ինչո՞ւ պիտի չլամ եղեր, հեկեկաց. երբ դուք երթաք, ես հոս բոլորովին մինակ ու օտարներու մէջ պիտի մնամ:

— Բայց քեզի ո՞վ ըսաւ, թէ քեզ հոս օտարներուն մէջ պիտի ձգենք ... կամ հետերնիս կուգաս եւ կամ, վերջը, մեծ պատրաստու-թեամբ, կուգանք ու քեզ ալ կ'ազատենք. չէ՞ որ տեղդ պիտենք:

Տխրօրէն գլուխը շարժեց ու չարունակեց լալ:

— Անկարելի է, ըսաւ:

— Ինչո՞ւ անկարելի է, մտիկ չըրի՞ր ըսածներս:

— Զե՛ս հասկնար, ախպարի՛կս, չե՛ս հասկնար...

— Ի՞նչ բանը չեմ հասկնար:

— Ես չեմ կրնար աս տունէն, աս տեղէն բաժնուիլ. երախա՛յ ունիմ... Հետս տանիմ՝ Թուրքին, Քիւրտին փիճերը հետը բերաւ պիտի ըսեն. հոս ձգեմ՝ չեմ կրնար ... Իմ արիւնէ՛ս, իմ մարմինէ՛ս են ծնած ... Փորիս մէ՛ջ են մեծցած ու կաթս ծծած ... Կը սիրեմ զիրենք, կը հասկնա՞ս, կը սիրե՛մ զիրենք...

Այս «կը սիրեմ զիրենք»ը այնպիսի ձեւով մը կը պռոատր երեսիս, որ կարծես ես իրեն «մի՛ սիրեր» կամ «ինչո՞ւ կը սիրես» ըսած ըլլայի, իսկ սիրելուն համար ալ պինք մեղադրած: Նման խորունկ հարցերու չէր հասներ խելքս: Գլուխս կախեցի եւ լուռ ու ընկճուած ելայ դուրս:

Ահա թէ ինչո՛ւ ուրախ եմ, որ ազատութեան լուրը իմ ալ արմատ նետելէս եւ կին ու զաւակներ ունենալէս առաջ հասաւ ականջիս:

Կ'ընդունիմ թէ ինծի ալ չատ դիւրին պիտի չըլլայ ... Բայց, խերն եմ անիծեր, առտու մը խաչս կը հանեմ ու կ'ելլեմ ճամբայ: Կարեւորը որոշելն է, թէ ճամբայ ելլելէ առաջ բան մը պիտի ըսե՞մ Գաւարիէին. կամ պիտի ունենա՞մ այդ աննման հրեշտակէն բաժնուելու չափ կամքի ոյժ:

Ի՜նչ լաւ պիտի ըլլար, եթէ ան ալ հետս գար...

Բայց դիտե՛մ, այդ անկարելի է:

×

Ինչպէս գաղթելու պատրաստուող թռչունները ճամբայ ել-

Fonds A.R.A.M

լելէ առաջ փորձեր ու մարզանքներ կ'ընեն, ես ալ, անոնց պէս, ու-նեցած չունեցածս պրպտնելու լեցուցած ճամբայ ելայ առաւօտ մը, բայց հապիւ կէս մղոն հեռացած, վերադարձայ եւս:

— Քիչ մըն ալ սպասէ, Արա՛մ, ըսի ինքզինքիս, աճապարանքդ ի՞նչ է. վան երթալով թագաւո՞ր պիտի ընտրուիս: Լրջօրէն խորհէ, թէ ո՞ւր եւ ո՞ր կողմը պիտի երթաս ... Բռնուելու պարագային ի՞նչ ինքնարդարացում պիտի ունենաս ... Հապա, եթէ ճամբան չան մը հանդիպելով զլո՛ւխդ ալ վրայ տաս...

Երբեմն միայն, ողջախոհութեան հազուագիւտ ու կարճ պա-հերու մէջ, կ'ըսէի ինքզինքիս, թէ այս բոլոր «որ»երը եւ «ուր»երը պատրուակները են, — Գաարիէէն չբաժնուելու համար հնարուած պատրուակները:

Ուրեմն ան աւելի՞ կ'արժէր քան հայութիւնս...

Միտքս ո՛չ կ'ըսէր այս հարցումին, իսկ սիրտս այո՛:

Կը տատամսէի եւ դիչերները անքուն ժամեր կ'անցընէի ան-կողնիս մէջ չափել – ձեւելով:

Մայիսի անձրեւները սկսան: Մեր դրան առջեւ, քիւրի պաշտ-պանութեան տակ կեցած եւ կռնակս չոր, կը դիտէի անձրեւը, որ անվերջ, միալար կ'իջնէր, մոխրոտ օդին մէջ արծաթէ թելեր քաչե-լով. իսկ երբ կայծակը պատռէր երկնքին կտաւը, այդ բացուածքէն ջուրը հեղեղի պէս կը հոսէր վար, ողողելով արտ ու դաշտ:

— Աղէկ որ ճամբան չեմ, ես օդին ո՞ւր կրնայի պատսպար-ուիլ ... Քիչ մըն ալ սպասեմ, կը համոզէի ինքզինքս ու երախտա-պարտ կը զգայի յորդ անձրեւին հանդէպ:

Վերջապէս օր մըն ալ արեգակը չոզաց մաքրամաքուր երկնքի մը վրայ: Ելայ դուրս եւ սկսայ ուշադիր դիտել: Երկինքը սկսաւ մխալ եւ չոզի արձակել: Համպակի պէս սպիտակ մշուշին մէկ մասը, աչքիս առջեւ, արեւին տակ հալեցաւ, լուծուեցաւ կարծես լոյսի առատութեան մէջ ու անհետացաւ. մէկ մասն ալ, լողալով, դնաց մտաւ դիմացի սարին կողը եւ հոն քնացաւ:

Որոշեցի:

— Եթէ վաղն եւ յաջորդ օրն ու միւս օրը արեւ – արեգակ ըլ-լայ, պիտի փախիմ:

Եւ որպէսզի չմոռնամ՝ երդուընցայ:

— Հօրս գերեզմանը թող վկայ ըլլայ:

— Երբ առաջին եւ երկրորդ օրերը լաւ արեւոտ անցան, որոչու-միս գործադրութեան քսանըչորս ժամ մնացած, գացի դարբինին տունը, իրեն ու իր կնոջ մնաք բարով ըսելու:

Ան, թախանձագին խնդրեց, պաղատեցաւ, որ ճամբայ ելլելէ առաջ լուր տամ միւտիրին եւ չնորհակալութիւն յայտնեմ իր ասպնջ-ականութեան համար: Զէ՞ որ քեզ ամէն քամիի ու փորձանքի դէմ

Fonds A.R.A.M

պաշտպանեց այսքան տարի, ըսաւ ան, գլխ համոզել ջանալով։

Բարկացայ։

— Ե՞ս, ե՞ս է որ շնորհակալ ըլլալու եմ իրեն, թէ՞ ան ինծի․ ի՞նչ տեսակ տրամաբանութիւն է ասիկա … Այսքան տարի փոր մը հացի համար աշխատեցայ իր դուռը … Քարտուղարն էի, ձիադարմանը, ծառան … Իր կաշառքները գանձեցի, իր գոմին աղբը մաքրեցի, իր օճախին համար փայտ ջարդեցի, խմելու եւ լոգանքի ջուրը կրեցի ուսերովս, դուռը կեցայ եւ հաւատարիմ շան մը պէս անքուն հսկեցի … Ո՞ր մէկն ըսեմ, ո՞ր մէկը թուեմ … Դուք աչքովնիդ տեսաք, բան մը կա՞յ որ չըրի կամ պակաս ձգեցի, ծառայութիւն մը կա՞յ որ չպահանջեցին ինձմէ … Ու հիմա ելլեմ այս բոլորին համար շնորհակա՞լ ըլլամ…

— Այդ բոլորը ըրիր, ճիշդ ես, գիտենք, բայց նորէն կը կրկնեմ, գնա՛ շնորհակալութիւն յայտնէ եւ իր տունը, իր հովանին ձգել ուզելուդ համար տրամաբանական պատճառ մը ցոյց տուր։

— Ի՞նչ տրամաբանական պատճառ կրնամ ցոյց տալ․ օրինակի համար, կրնա՞մ ըսել, թէ ա՛լ ձանձրացայ ձեզմէ, կեղծելէ, խլամութենէ, Միսալի՜մ անունէս…

— Քեզմէ այդ բաները ըսելը պահանջող չկայ։

— Հապա ի՞նչ … Վերջ ի վերջոյ, ուրկէ ալ ճամբայ ելլենք, հոն է որ կը հասնինք։

— Կրնաս ըսել, թէ մայրդ փնտռելու կ՚երթաս։

— Ըսած եմ իրենց, թէ իրենց ազգակիցները մայրս Եփրատի մէջ նետեցին։ Հետեւաբար չեմ կրնար զայն փնտռելու երթալ։ Հիմա անոր ոսկորներն իսկ չեն մնացած…

— Ես ա՛ն գիտեմ, որ իրեն ըսելէ վերջ երթալդ լաւ է։

— Ես ալ ա՛ն գիտեմ, որ եթէ ըսեմ, չեն ձգեր որ երթամ։

— Կը ձգեն։

— Չե՜ն ձգեր։ Վերջապէս ո՞վ զանոնք աւելի լաւ կը ճանչնայ, ե՞ս թէ դուն…

— Անշուշտ դուն։

— Ուրեմն չվիճինք, ըսի ձեռքս իրեն երկարելով, մնաս բարով։

— Երթաս բարով։ Աստուած հետդ։ Ու մեր հետը … ըսաւ մտածկոտ կերպարանքով մը․ խօսքս մտիկ չըրի՜ր…

Այն ատեն մտքէս չանցաւ եւ չկռահեցի իր վախին ու պնդումներուն պատճառը, բայց ամիսներ յետոյ, երբ ա՛լ Սեբաստիա էի ու ազատ, օր մը շուկան մեր գիւղացի Հայուհիի մը հանդիպեցայ։ Անշուշտ շատ ուրախացայ եւ հարցաքննեցի զինքը։ Ի՞նչ կար չկար, ո՞վ ինչ կ՚ընէր, ի՞նչ նորութիւն կար, ո՞վ ողջ էր եւ ո՞վ մեռած…

Ան էր որ պատմեց, թէ փախած գիշերս, միւտիրը, դարբինը իր մօտը կանչել տալով, մեռցնելու աստիճան ծեծեր էր։

Fonds A.R.A.M

Սիրտս կակծաց։

— Ինչո՞ւ, դարբինէն ի՞նչ կ՚ուզէր, հարցուցի։

— Կ՚ուզէր պիտնալ, թէ ո՞ւր եւ ո՞ր կողմը վախած ես։

— Թող ան ալ ծուռ – չիտակ բան մը ըսէր։

— Խե՜նթ ես ... թէ ոչ՝ մարդդ չես ճանչնար ... Բան մը ըսելու պարագային, ընդունած պիտի ըլլար, թէ գիտէր վախիլդ եւ մեղսակից, դաւակից պիտի համարուէր, իսկ այդ պիտի բուէր իր դատապարտութեան համար։

— Ի՞նչ պիտի ըլլար տարբերութիւնը. կ՚ըսես թէ այնպէս ալ ծեծը կերաւ, այնպէս ալ։

— Եթէ մեծ հանըմն ու Գաթրիէն չմիջամտէին, մարդը մեռցուցած էր ծեծին տակ, աւելցուց խօսակիցս։

Գաթրիէնն անունը լսելով սիրտս թունդ ելաւ։ Այդ պահուն պատրաստ էի եատ երթալով իր ոտքը իյնալու.

— Եկայ եա, բալիկ, ներէ՛, ներէ՛ մեղացեալիս...

— Ինչպէ՞ս է, լա՞ւ է, հարցուցի յուզումս հազիւ զսպելով։

— Ո՞վ։

— Գաթրիէն։

— Մեծցած է։ Էրջացած։

Ցեղոյ, աչքերուս մէջ նայելով, ըսաւ որ իրենք ամէնքն ալ չատ զարմացան։

— Ի՞նչ բանի զարմացաք։

— Զինքը ձգել հեռանալուդ համար։

— Ան իմ ի՞նչն էր որ պիտի չկրնայի իրմէ բաժնուիլ։

— Մեղ ինչի՞ տեղ կը դնես, ա՛յ տղայ։ Գեղին մէջ ամէն մարդ գիտէր, թէ գիրար կը սիրէիք։

— Միւսները ինչպէ՞ս են, Եղինէն, Մենտուհին, Մարիամը, ըսի ես խօսքը փոխել ջանալով։

— Աղէկ են, կ՚ապրին ձեւով մը։

— Օր մը անոնց ազատութեան ժամանակն ալ կուգայ, ըսի ես։

— Կը հաւատա՞ս ըսածիդ։

— Այո, կը հաւատամ։

— Ես չեմ հաւատար։

Ցուզուած էր։ Ալ բան չըսաւ։ Միայն մաղթեց, որ Աստուած հետս ըլլայ։ Ցեղոյ կռնակ դարձուց ու առանց եակին նայելու գնաց։

Ալ անկէ վերջ բնաւ չտեսայ զինքը։

×

Փախուստի պատրաստուելու վրայ էի, երբ չեղեցայ նիւթէս։ Ուրեմն դառնանք Քիւրտիստան։

Մայիսի վերջին չաբաթն էր։ Օրն ու թուականը չեմ յիշեր։

Fonds A.R.A.M

Արդէն Քիւրտիստանի մէջ մարդիկ Թուականներէ աւելի, տարւոյն եղանակներովն է որ կը չափէին ժամանակը։ Անձրեւները դադրած, ցերեկները տաք ու գիշերները զաղջ էին առ հասարակ։ Պատրաստեցի պայուսակս ուլի մորթէ մախաղ մը։ Մէջը դրի ձեռքի մը մեծութեամբ երկու հաց, զոր Մենտուհին փախցուց մառանէն, հերիւնս, կօշկակարի ասեղ մը, քանի մը կանգուն մոմուած լար եւ ուրիշ ոչինչ։ Ամբողջ ունեցած – չունեցածս աշխարհի երեսին։ Զանոնք պահեցի ճամբուս վրայ գտնուող քարակոյտի մը մէջ, որպէսզի յաջորդ օրը անցած ատենս առնեմ եւ վերադարձայ գիւղ։

Գիշերը ամէն ճիգ ըրի Գատրիէն գէթ քանի մը րոպէ առանձին տեսնելու համար, բայց բախտը չկամեցաւ։

Սրտաբեկուեցայ։

Կը հաւատայի, որ եթէ իրեն ըսելու ըլլայի, թէ վաղն առաւօտ տունը ձգելով ընդմիշտ կը հեռանայի, կ՚արգիլէր, կը պաղատէր որ մնամ, իսկ ես, այդպէսով եւ իր պզտիկ սիրտը չկոտրելու մտահոգութեամբ, ետ կը կենայի փախչելու մտադրութենէս։ Բախտէս՝ իրեն հետ առանձին մնալու եւ խօսելու պատեհութիւնը չներկայացաւ։ Անհանդարտ, անորոշ վախերով, մտահոգութիւններով ու տանջող մտածումներով չարչարուած գիշեր մը անցուցի։ Լուսցաւ։ Կենդանիները արօտատեղի ճամբեցինք ու լծուեցանք գոմերը մաքրելու եւ նման տաղտկալի աշխատանքներու։ Երկու ժամ ետքը, երբ կըթմանները տուն բերուեցան, կթուեցան ու կաթերը դոյլերու մէջ դըրուեցան պանիր շինուելու համար, մեր նախաճաշն ալ տուին։ Չեմ գիտեր թէ ինչպէս կերայ։ Ախորժակ չունէի։ Բայց ձեւով մը յաջողեցայ կուլ տալ առջեւս դրուած ջրալի ապուրը։ — «Ճամբայ պիտ՚ երթամ, տեղէ մը բան մը գնելու հնարաւորութիւն չունիմ, սով է. պէտք է, ուզեմ թէ չուզեմ, ուտեմ, որ ճամբան դիմանամ», կը մտածէի ես ինծի։ Կերածս փո՞րս գնաց թէ կռնակս, լուր չունիմ։ Ճաշած պահուս, Գատրիէն կայնած էր դրան առջեւ արեւուն մէջ եւ զուարթօրէն, բանէ մը անտեղեակ, կը շաղակրատէր մօրը հետ։ Ծաղանակագոյն մազերուն մէջ ոսկիի երանգներ կը փայփլէին եւ իր բերանը հասուն ելակի մը պէս կարմիր էր։ Այն աղուոր բերանը, զոր բազմաթիւ անգամներ համբուրած էի։

— Եթէ միայն գիտնա՛ր, կը մտածէի, աչքս բնաւ չհեռացնելով իր վրայէն եւ հաճոյքով խմելով իր ձայնը, զոր ա՛լ ուրիշ անգամ լսելու չէի…

Արա՛մ, եկուր քանի մը օր ալ սպասէ, այսքան տարի սպասելէդ ետք. մէկ երկու օրը մեծ տարբերութիւն մը ընելու չէ … Սպասէ, մինչեւ որ զինք առանձին տեսնելու առիթը ներկայանայ. այն ատեն կ՚առնես զինքը թեւերուդ մէջ, կը համբուրես գորովով ու կ՚ըսես, թէ մինչեւ կեանքիդ վերջը պիտի չմոռնաս զինքը, այլ պիտի

Fonds A.R.A.M

մնաս երախտապարտ, որը տղու օրերդ անհունօրէն քաղցրացնելուն համար ... Այո՛, սպասէ, մինչեւ որ կարենաս դինքը առանձին տեսնել եւ ըսել այս բաները ... Ըսել նաեւ, թէ ուշ կամ կանուխ, այս բաժանումը տեղի պիտի ունենայ, քանի որ օր մը իրարու հետ մեր պսակուիլը անկարելի է ...

Անշուշտ վախ չկայ, թէ դաղտնիքդ մէկուն կը յայտնէ ... Բայց, եթէ կենամ եւ հետը խօսելէ եառ երբ լայ ու ըսէ թէ, «մի՛ երթար, մի՛ լքեր զիս», ալ ո՞ւր կը մնայ ազդիս դառնալու որոշումս, վանէ անկախութիւնը, իմ հայութիւնս ու երդումս ... Եւդինէ մըն ալ ես չե՞մ դառնար հոս մնալէ ու արմատ նետելէ եառ:

Ելայ դուրս: Տափակ քար մը առի: Մէկ կողմին վրայ թթայ ու բոլոր ուժովս նետեցի օդին մէջ:

— Եթէ թաց կողմը վեր դայ, առանց երկար բարակ մտածելու, առանց վարանումի եւ առանց սպասելու ճամբայ պիտի ելլեմ անմիջապէս, խոստացայ ինքզինքիս:

Երբ գլուխս դետինն ինկած քարին վրայ թեքեցի չորն ու թացը տուպելու համար, սիրտս արագ կը բաբախէր: Ու տեսայ որ վճիռը տրուած էր: Մտայ տո՛ւն, առի ձին, «տանիմ արօտատեղի, կապեմ» ըսի քովիններուս եւ նետուեցայ մէջքին: Ճամբան, քարակոյտին քովը իջայ վար, պահած տեղէս հանեցի մախաղս, կապեցի մէջքիս ու նորէն նետուելով անասունին կռնակը, քշեցի դէպի մարզադետին: Հոն կապեցի զայն՝ օրեր առաջ այդ նպատակին համար հաստատուած ցիցի մը եւ վերջին անգամ ըլլալով առի խելացի անասունին գլուխը թեւե-

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ
ասկէ 45 տարիներ առաջ
երբ «ընտրեց ազատութիւնը»
եւ հեռացաւ Փիւրտիստանի լեռներէն
(նկարուած է Սեբաստիոյ որբանոցը)

Fonds A.R.A.M

բուս մէջ։ Կուչա մը սիրուրտեցանք եւ բոլոր եախս ձգած սիրելիներուս հաչուոյն մնաս – բարով ըսինք իրարու։ Երբ բաժնուեցայ, աչքերս թաց էին։

Ճամբայ ելայ հետիոտն։ Գիշերը երկար մտածած էի ձին ալ հետս առնելու մասին, բայց եկած էի այն եզրակացութեան, թէ խելացութիւն չէ այդ բանը։ Իրաւ է թէ, քիչ մը աւելի արագ ու նուազ յոգնութեամբ պիտի կատարէի ճամբորդութիւնս, բայց իրրեւ հետեւանք, հետագային աւելի երկար եւ աւելի խիստ կերպով պիտի հետապնդուէի։ Ձեռք անցուելու պարագային ալ պատիժս աւելի ծանր պիտի ըլլար։ Եւ յետոյ, ճամբաներուս վրայ ամէն անցորդի ուշադրութիւնը պիտի դրաւէի, եւ, ի հարկին, պիտի չյաջողէի մացառի մը կամ փոսի մը մէջ պահուելով, հետքս կորնցնել հետապնդողներէն։ Կար նոյնպէս այն պարագան, որ այս սքանչելի անասունին տիրանալու համար, ճամբուս վրայ դանուելիք ոեւէ աւազակ պիտի չվարանէր առանց բան մը ըսելու կողիս գնդակ մը տեղաւորել...

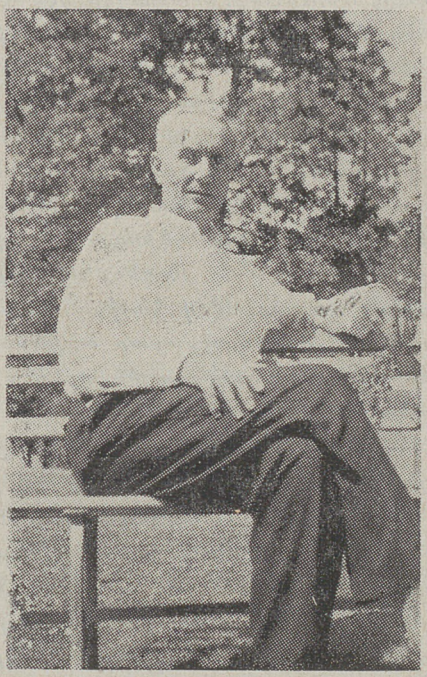

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ
իր ամենավերջին լուսանկարով

Ահա թէ ինչու, — «Ցէ՛ր, դուն դղջալ չտաս» ըսելով խաչակնքեցի եւ ճամբայ ելայ հետիոտն։

Գրեթէ կէսօր էր։ Գարնանային հաճելի օդով աղուոր օր մը։ Գլուխս զարճուցի ետ ու նայեցայ գիւղին։ Սիրտս քիչ մը կսկծաց։ Քանի՛ քանի սիրելիներ ու մտերիմներ կը ձգէի հոն, եւ հիմա եւ ալ բնաւ, բնա՛ւ տեսնելու չէի պատնէք։

Ժամերով վազեցի՛ թէ քալեցի, չեմ դիտեր. չեմ կրնար ըսել, չեմ յիշեր։ Կ'ուզէի ժամ առաջ հեռանալ, այսինքն բացակայութիւնս զգալի դառնալէ առաջ հետքս կորնցնել եւ մեզ անջատող տարածութիւնը հնարաւոր չափով մեծցնել։

Կաւատս, նեղ ճամբան լեցուն էր ուղեւորներով։ Գարուն էր, գաղջ, արեւ, բայց սով։ Մարդիկ գիւղէ գիւղ կ'երթային ծանօթէ մը կամ բարեկամէ մը ափ մը հացահատիկ կամ ալիւր փոխ առնելու, որպէսզի գաշտի խոտին հետ խառնելով ուտեն եւ չըլլան սովամահ։

Fonds A.R.A.M

Երբ պիս ճանչցող պիւղացիներէն մէկն ու մէկը պիս յարկանօք բարեւելէ եւ առողջութեան մասին հարցնելէ ետք ուզէր նաեւ դիտնալ, թէ ո՞ւր կ'երթամ, ճամբուն վրայ գտնուող յայորդ գիւղին անունը կուտայի պարզապէս եւ կ'ըսէի, թէ միւտիր պէյը պիս գործով հոն կը ղրկէ։

Ժամեր անցան։ Զորերուն մէջ չուք ինկաւ եւ իմ չուքս ալ դաշտի երկայնքին բարեւի մը հասակին չափ երկարեցաւ։ Թռչունները սկսան իրենց բոյներու հանդիստին վերադառնալ։ Ես չէի գիտեր, թէ ո՞ւր եմ եւ որեւէ գիւղ կամ բնակարանէ ո՞րքան հեռու կը գտնուիմ։ Զորի մը մէջէն մաքուր, սառնորակ առու մը կը վազէր։ Ծոգնած էի։ Հոն կանգ առի ու լուացուեցայ։ Կուշտ մը խմեցի եւ կաղդուրուեցայ։ Մախաղէս կէս հաց առի եւ կերայ, պատառը բերնիս մէջ մտածելով, թէ Գատրիէլին եփած հացն էր։ Օրեր առաջ, անոր ձեռքը դպած էր այդ հացին, երբ, օճախին առջեւ նստած, իր սիրուն դէմքը տաքութենէն կարմրած ու աչքերը փալփլուն, կ'եփէր գայն։ Այն ատեն կրնա՞ր մտքէն անցընել, թէ օր մը ինծի իրրեւ ճամբու պաշար պիտի ծառայէր այդ հացը ... Արդեօք ի՞նչ կ'ընէր այս պահուս, ի՞նչ կը մտածէր, որո՞ւ հետ կը խօսէր կամ որո՞ւ վրայ կը խնդար ... Գիտէ՞, դիտցա՞ն որ փախած եմ ... Ա՛լ բնաւ պիտի չտեսնեն զիս ... Արդեօք միւտիրը կ'ափսոսա՞յ, որ մինչեւ հիմա որեւէ պատրուակով հաշիւս մաքրել չտուաւ ... Չէ՞ որ դիտակցաբար թէ անդիտակցաբար առիթներ չա՞տ եմ տուած ... Կամքովս ետ երթալու պարագայիս արդեօք կը ներէ՞ ինծի, թէ՞ ծանրագոյն պատիժով կը պատուհասէ զիս ... Նայիլէ հանըմն ու Գատրիէլն, գիտեմ, երկուքն ալ, ինչպէս միշտ, իմ կողմս կը բռնեն. բայց այս անդամուան մեղանչումս ներելի կը դտնե՞ն...

Նման մտածումներով լեցուն գլուխս առած, ճամբայ ելայ նորէն։ Երկնքին վրայ քանի մը աստղեր, դունատ ու մանր, պլպլալ սկսան։ Աստուա՛ծ իմ, ահա արդէն գիշեր է եւ չուրջս անտառ խոկ չկայ, որ գիշերը ծառի մը վրայ բարձրացած քնանամ։ Բարի՛ Աստուած, այժ տուր ոտքերուս եւ քայլերս առաջնորդէ, որ տեղ մը հասնիմ։ Աղօթեցի ու սկսայ վազել։ Ճամբուս ձախ կողմը, հեռուն, բլուրի մը կողին լոյս մը պլպլաց։ Ուրախացայ եւ քալեցի դէպի դեղնաւուն այդ կէտը։ Շուն մը հաչեց ու կին մը, լաչակին պոչովը մինչեւ քիթը ծածկուած, դիմաւորեց զիս։

— Ա՛պա, ըսի յոգնած ձայնով մը, այս գիշեր պառկելու տեղ մը կուտա՞ս ինծի. Աստուծոյ ճամբորդն եմ. բա՛ն չեմ ուզեր. ոչ ուտելիք, ոչ ալ խմելիք։ Փառք Ալլահին ու մարգարէին, կուշտ եմ։ Վարը, ձորին մէջ աղուոր ջուր մը կայ, հացս թաթխեցի մէջը եւ կերայ։ Պառկելու տեղ մը կ'ուզեմ միայն...

Դիտմամբ Ալլահն ու մարգարէն իրար խառնեցի, որպէսզի լաւ,

Fonds A.R.A.M

հաւատացեալ մխալիմանի ապաւորութիւն ձգեմ վրան, քանի որ ինք լաչակով գլխին ու բերանը ծածկած էր, ինչպէս սովոր են ու պարտաւոր ընել բոլոր ուղղափառ մխալիմանները:

Ճառս ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ եւ հարցուց թէ մէօհթէսիո՞ եմ:

— Այո, ըսի, մէօհթէսի եմ (դաւանափոխ Հայերը այդ անունով կը ճանչցուէին):

Զարմո՛ւկ, անցաւ մտքէս, ինչո՞ւդ պէտք թէ ես մէօհթէսիո՞ եմ թէ ոչ, քեզի՞ ինչ ... ինչպէ՞ս ալ առաջին ակնարկով կրցար գուշակել ... եթէ դուն գուշակեցիր, ուրեմն ուրիշներն ալ կրնան գուշակել, ինչ որ լաւ բան չէ՛ ...

— Ես տեղ չունիմ, մխս – մինակ կին մըն եմ, ըսաւ խօսակիցս, բայց սա բլուրին հեռուը խոշոր գիւղ մը կայ: Գիւղապետը, Խալիլ աղան, խանեթտան մարդ է: Իր օտայէն հիւրեր պակաս չեն: Վատահ եմ, որ քեզի քնանալու անկիւն մը կուտայ: Գնա՛ հոն:

— Մօրուսաւոր, երեք կնոջ ու երկու մանչու տէր մա՞րդ մըն է այդ Խալիլ աղան:

— Այո, ինչէ՞ն պիտցար, կը ճանչնա՞ս դինքը:

— Այո՛, ճանչուտրներ ենք եւ հին բարեկամներ: Իր գիւղին այսքան մօտ ըլլալը չէի պիտեր: Մնաք բարով:

— Երթաս բարով: Սա կանաչ բլուրը որ դառնաս, կը տեսնես գիւղին լոյսերը:

Վրաս ուժ եկաւ: Սուտ չէի, երբ անծանօթ կնոջ ըսի, թէ Խալիլ աղան կը ճանչնայի: Տարիներ առաջ, երբ մխտիրը իր ընտանիքով Ելլիճէ կը փոխադրուէր, ես ալ իրենց հետ էի, նոր իրենց ծառայութեան մէջ մտած: Կէս ճամբան, գիշեր մը մնացինք Խալիլ աղային տունը հիւր: Ետքը, մեր տեղաւորուիլ ու պաշտօնավարել սկսեցինք շատ ետքը, օր մը, Խալիլ աղան փոխ – այցելութեան եկաւ մեզի: Զինքը հիւրասիրեցինք ու ճաշի սեղանին ես սպասարկեցի: Անշուշտ յիշելու էր այս բոլորը: Ինչէ՞ն պիտի դիտնայ, թէ ես փախստական եմ. կ'երթամ եւ պաղատեմ որ կը պարնեմ իր դուռը եւ հիւր կ'ըլլամ իրեն ...

Դրան առջեւ, իր տղաներէն մէկը հարցուց, թէ ո՞վ եմ եւ ի՞նչ կ'ուզեմ:

— Դուն Խալիլ աղայի որդի՞ն ես, չէ՞:

— Այո՛:

— Ես իր բարեկամն եմ:

— Որ այդպէս է, եկուր ներս, ինք ներսն է, օտան եւ հիւրեր ունի:

— Շնորհակալ եմ:

Ներսը դեռ նոր կը բռնկէր լոյս ու տաքութիւն տալու համար

Fonds A.R.A.M

վառուած օճախը եւ սենեակը կիսամութ էր։

— Բարե՛ւ, Խալիլ աղա, ճանչցա՞ր զիս, ըսի ուրախութեամբ իր ձէմը կայնելով եւ ձեռքը բռնած, իբրեւ դերպոյն յարգանքի նշան, գլուխս վրան ծռելով։

— Ձայնդ ծանօթ ըլլալ կը թուի, բայց սենեակը մութ է եւ լաւ չեմ տեսներ, ո՞վ ես, արդարացաւ եւ ուզեց դիտնալ ծերունին։

— Միւսլիմն եմ, Գուճուրզատէ Նազըմ պէյին քարտուղարը եւ ծառան. քեզի համար անգամ մը նամա՛կ ալ գրած եմ։

— Անչո՛ւշ, անչո՛ւշ, բարի եկար, պէյը ինչպէ՞ս է, ինչպէ՞ս են կինը, զաւակները։ Վերջին կնոջմէն մանչ զաւակ ունեցա՞ւ։

— Ո՛չ, դժբախտաբար, չունեցաւ։ Քու գիտցած երկու աղջիկներովդ է դեռ։

— Մէկուն համար կ'ըսեն թէ տիւնեա կիւզելի է, իրա՞ւ է։

— Իրաւ է։ Տիւնեա կիւզելիէն ալ աւելի բան մըն է։

— Դուն գինքը տեսա՞ծ ես, քեղմէ նամեհրամ չէ՞ն։

— Ես գինքը ամէն օր կը տեսնէի։ Հանըմները ինձմէ չէին պահուեր։ Ես ընտանիքի անդամ կը համարուէի։

— Աս էֆէնտիները կը ճանչնա՞ս, խօսակցութեան նիւթը փոխեց ծերունին ձեռքովը սէտիրի դորգերուն վրայ նստած երկու թուրքեր ցոյց տալով։

— Ո՛չ, չեմ ճանչնար, պատիւը ունեցած չեմ։

— Մէկը թահսիլտար — հարկահաւաք — Հասան էֆէնտին է, իսկ միւսը, մօրուսաւոր էֆէնտին, ժանտարմաներու հարիւրապետ Ահմէտ Շիւքրի էֆէնտին։

Ցետոյ գլուխ ներկայացուց անոնց.

— Գուճուրզատէ Նազըմ պէյի ծառան՝ Միւսլիմը։

— Մէօհթէտի՞ է, հարցուց հարիւրապետը։

— Այո՛, բայց լաւ խալամ մըն է։ Միւտիր պէյին ալ բազուկը։ Պէյը չատ գոհ է իրմէ։

Ցետոյ դարձաւ ինծի.

— Ուրկէ՞ կուգաս եւ ո՞ւր կ'երթաս, տղա՛ս։

— Տունէն կուգամ ու կ'երթամ Շապին Գարահիսար։ Նազըմ պէյը ժառանգական խնդիր մը ունէր հոն։ Ինք պետութեան գործերով չատ զբաղուած ըլլալուն, գիս ղրկեց գայն կարգադրելու համար, ըսի ես առանց վարանելու։

— Աստուած գործդ յաջողցնէ։

— Շնորհակալ եմ։

Քիչ յետոյ ճաշեցինք։ Եւ իմ՛նչ ճաշ ... Խոշոր կլոր ափսէ մը պլղուրի փիլաւ, — ոսպով խառնուած — վրան՝ բուրումնաւէտ կարագի մէջ կարմրցուած կէս գառնուկ, սպիտակ սառի հաց եւ առատ մածուն։

Fonds A.R.A.M

Լաւ ճաչին յաջորդող մարսողական թուլութենէն ու յոգնութենէս ընկճուած, ես մրափել սկսայ: Խալիլ աղան, վիճակս տեսնելով, ծառան կանչեց ու պատուիրեց, որ ինծի համար անկողին պատրաստեն: Ես իր հոգածութեան համար չնորհակալութիւն յայտնելէ ետք, յաջորդ օրուան օդը դուշակելու մտքով ելայ դուրս: Ցուրտ էր: Հորիզոնի երկնքի մութ թաւիշին վրայ բռունցքի մեծութեամբ խոշոր աստղեր կը չողային անօրինակ փայլով: Արեւմուտքէն փչող մեղմ հով մը կար: Եւ ղեղնորակ լուսնին մը կը փրփրէր՝ մեղմ հովէն ծփացող արտերու ալիքներուն վրայ:

Ամէն ինչ խաղաղ էր եւ երկնքին վրայ, գալիք պայծառ առաւօտին խոստումը կար: Ուրախացայ: Առաւօտուն օդը լաւ պիտի ըլլար: Հորհելով որ մխուիրին կողմէ ղրկուած ոչ մէկ Ֆիւրտ գիշերով մինչեւ այս տեղերը կուգայ դիս փնտռելու համար, անվրդով մտայ անկողին ու քնացայ խաղաղութեամբ: Բայց, քնանալէ առաջ լաւ մը խնդացի, երեւակայելով այն պահը, երբ մխուիրը պիտի իմանար, թէ իր անունով հիւր եմ եղած իր բարեկամին տունը եւ դառ ու փլաւ կերած ոստիկանապետի մըն ալ ընկերակցութեամբ: Ո՛վ գիտէ որքան պիտի հայհոյէ եւ կեավուրս – մեավուրս մէկ ընէ...

Պառկած սենեակիս պատուհանը երկնքին դէմ սկսած էր դուռնատիլ, երբ արթնցայ: Հարկահաւաքն ու ոստիկանապետը դեռ խորունկ կը քնանային:

Անաղմուկ հագուեցայ եւ մատներուս ծայրին կոխելով ելայ դուրս: Ամպամած թուղղ երկնքի մը վրայ պայծառ արշալոյսի մը խոստումը կար: Ծառայ մը անցաւ բակէն եւ դոմի մը խորքէն աքլոր մը կանչեց: Տրեխներուս կապերը ամրացնելու վրայ էի, երբ դըլխուս վրայ տնկուեցաւ տանտէրը եւ հարցուց թէ ինչո՞ւ այսքան կանուխ եմ ելած:

— Օդին տաքնալէն առաջ կ'ուզեմ ճամբաս կարճեցնել, ըսի եւ հարցուցի, թէ Ջառան որքան հեռու է:

— Եթէ հիմա ճամբայ ելլելու ըլլաս, արեւուն երկնքին վրայ բարտիի մը հասակին չափ բարձրանալէն առաջ կը հասնիս, ըսաւ:

— Ի՜նչ լաւ ... Կ'ենթադրեմ թէ մինչեւ այն տաեն, գայմագամ պէյն ալ դրասենեակ եկած կ'ըլլայ եւ գինքը դիւրութեամբ կը տեսնեմ, յարեցի ես սուտ մը եւս հնարելով:

— Գայմագամ պէյին հետ ի՞նչ գործ ունիս:

— Նամակ մը պիտի առնեմ, տեսակ մը թէզքէրէ, անցագիր:

— Աստուած հետդ ըլլայ. ճամբաները դէշ են, չա՜տ դէշ. չունով գայլով լեցուն:

— Գիտեմ, ահա թէ ինչու կ'ուզեմ ձեռքս պաշտօնական թուղթ մը ունենալ:

— Առաջ Աստուած, ողջ – առողջ կ'երթաս կուգաս:

Fonds A.R.A.M

— Ձեր աղօթքին չնորհիւ, ձեր աղօթքի՞ն չնորհիւ...

Ձեռքերը լայն մէջքին չուրջը ոլորուած գօտիին մէջը խրած, կայներ էր գլխուս վերեւ: Ինչ մնաց պիտի խնդրէի իրմէ, որ ներս երթայ եւ ինծի ըրդուճ մը հաց բերէ նախաճաշի համար, բայց քաջութիւնը չունեցայ:

— Ատուած մեծ է, պիս անօթի չի ձգեր, ըսի ինքն իրենս եւ դառնալով տարէց Քիւրտին, ըսի.

— Մնաք բարով, Խալիլ աղա, պարտքը տալով, ճամբան քալելով կը հատնին: Շնորհակալութիւն հիւրընկալութեանդ համար: Եւ եթէ պատահի, որ մօտ օրերս միւտիր պէյին հանդիպիս, ըսէ իրեն, որ ես, իր պատուէրին համաձայն, օճախիդ քով դիշեր մը անցուցի, հիւրդ եղայ:

— Հիւրն Ատուծոյ է, աղա՛ս, բարի եկար: Վերադարձիդ նորէն հանդիպէ մեզի: Հիմա սա նեղ ճամբան բռնէ ու քալէ մինչեւ որ դեառը հասնիս: Ջուրը անցնելէդ ետք, այիդ դանուող խճուղին առ. քեզ չիտակ կը տանի Ջառա. անկէ անդին նորէն մէկուն կը հարցնես ճամբադ:

Մարդուն դեռ ըսածը առու մըն էր: Բաւական խորունկ ու պաղ: Լեռնային ակերէ հաւաքուելով հոսող ջուրը, արեւուն հետ չիման գալով տաքնալու պատեհութիւն չէր ունեցած դեռ:

Ջրափին նստայ եւ սկսայ աճապարանքով տրեխներուս կապերը թուլցնել, որպէսզի դէթ մինչեւ մէջքս հանուիմ: Ցետոյ միտքս փոխեցի: Բարի արեւը կը բարձրանայ չուտով ու կը չորցնէ վրասդլուխս, ինչո՞ւ ժամավաճառ ըլլամ ... Մէկ ալ տեսնես, ո՛վ գիտէ, պիս հետապնդողները կը հասնին եռեւէս: Անոնք ձիաւոր, ես՝ ոտաւոր:

Ու մտայ ջուրը: Մարմինս, պաղէ աւելի, այրուցք կը զգար: Ծռեցայ, ափով ջուր առի եւ լուացի դէմքս, ճակատս, դանկս, բերանս, վիզս:

Ու աղօթեցի:

— Հայ օճախի մը միակ ու վերջին մնացորդն եմ, Տէ՛ր, պահէ պիս եւ քայլերս առաջնորդէ ուղիղ ճանապարհով:

Խաչակնքելէ ետք միւսին անդրադարձայ, որ աղօթքիս վերջին մասը Գուրանէն էր:

Երբ դիմացը անցայ եւ ջուրը թօթուեցի վրայէս, դրեթէ երջանիկ էի եւ թեթեւցած: Աչխարհը աւելի դեղեցիկ թուեցաւ ինծի: Ոչ միայն թուեցաւ, այլեւ, իրապէս դեղեցիկ էր: Խաղաղ ու դեղեցիկ: Արեւը արդէն ծագած կը չողար լեռնակատարներուն վրայ եւ կը խոստանար վար գալ: Արտոյտները նետերու պէս դաշտերէն վեր կը բարձրանային երգելով ու անոնց կը ձայնակցէին թուփերու մէջ պահուած ցախասարիկները: Ճամբուն եզերքը դանուող խրամներու

Fonds A.R.A.M

մէջ բուսած կակաչներու բոսոր բաժակներուն վրայ գիշերուընէ մնացած ցօղը, չոգիանալէ առաջ, վար ինկած աստղի փոշիին պէս կը փայլփլէր:

Որքա՜ն գեղեցիկ էր աշխարհը և որքա՜ն հրապուրիչ: Եթէ միայն մարդիկ գայլերու պէս իրարու կոկորդ նետուած, իրարու արիւն չխմէի՜ն...

Քսան տարեկան չեղած, քսան լերան ծանրութեամբ հոգ դիզուեցաւ ուսերուս, խորհեցայ տխրութեամբ, իսկ հոգերուն մեծագոյնը՝ թշնամի աշխարհի մը մէջ գլուխս ուսերուս վրայ կարենալ պահելու հոգն էր:

— Բարի՛ Աստուած ... Դուն դրիր այս գլուխը այս ուսերուն վրայ. հետեւաբար օգնէ եւ կամեցիր, որ մնայ հոն, նախապէս դրած տեղդ, աղօթեցի ես ջերմեռանդութեամբ. մի ձգեր որ մարդիկ սըրբագրեն սեփական ձեռքիդ գործը...

Շատ չանցած, հեռուէն երեւցաւ Զառայի համայնապատկերը եւ ականջիս հասաւ արթնցող քաղաքին անորակելի բզզիւնը: Ճամբուս մէկ կողմը, դաշտերուն մէջ բանջար հաւաքող կիներ կային, միւս կողմը՝ հովիւ մը իր նախիրին հետ: Ու դիմացս՝ քաղաքին համայնապատկերը: Համայնապատկեր մը, որուն նմանը, Գարահիսարը ձգելէս ի վեր, չէի տեսած: Ինծի շատ ծանօթ թուող այդ տեսարանը սիրտս լեցուց յուզումով. կարծես երկար, շա՜տ երկար բացակայութենէ մը ետքը, հայրենի տունս ու սիրելիներուս կը վերադառնայի: Ա՛լ չդիմացայ, ինկայ գետին եւ անմխիթար երախայի մը պէս կուշտ մը լացի: Լացի, լացի, լացի՜...

Երբ ոտքի ելայ, հոգիս կարծես զինքը խեղդող վիշտէն թեթեւցած էր:

— Կեանքիս ճամբան մինչեւ հիմա դերբուկ եղաւ, ըսի ես ինծի եւ միտքս ինկան քրտերէն երգի մը բառերը.— «Եթէ աշխարհի բոլոր շատ դարդ ունեցողները ի մի հաւաքեն, իմ դարդս, բոլորի դարդի գումարէն աւելի շատ կ՚ըլլայ:» Հակառակ այս երգի վշտալի բովանդակութեան, զայն երգեցի անտարբերօրէն, գրեթէ զուարթութեամբ եւ շարունակեցի ճամբաս:

Միւտիրին՝ իր օթեւաններն ու ճամբորդութիւնները նկարագրող պատմութիւններէն տեղեակ էի, թէ Զառայի մէջ Սառըդ անունով հայ սրճարանատէր մը կար: Քաղաք մտնելէս յետոյ, մէկու մը հարցնելով ստուգեցի տեղը եւ գացի գտայ:

Սրճարանի օճախին առջեւ, 40 – 50 տարեկան մարդ մը, գըլխուն փէս ու փէսին վրայ ալ բարակուկ գունաւոր չիթ մը, սուրճին ճէզվէն օճախին մէջ փրփրցնելով ներս ու դուրս կ՚ընէր:

— Էֆէնտի, անունդ Սառը՞դ է, հարցուցի Թուրքերէնով:

— Այո, ինծի Գահվէճի Սառըդ կ՚ըսեն:

Fonds A.R.A.M

— Ես Հայ եմ, ըսի այս անգամ հայերէն:

— Ես ալ Հայ եմ, պատասխանեց ան ժպտելով եւ զգուշութեամբ չորս կողմը նայելով:

— Անունս Միւսլիմ է: Հայու անունս Արամ: Նաղըմ պէյին քարտուղարն էի, փախայ գովէն:

— Ա՜տ ո՞ր Նաղըմն է, իմին դիտցա՞ծս, Գուճուրզատէ՞ն:

— Այո:

— Հասցէս ա՞ն տուաւ քեզի:

— Հասցէդ չէ, բայց անունդ ան տուաւ: Քանի մը անգամ հոս է իջեւանած: Երբ տուն եկաւ, քու խօսքդ ըրաւ եւ ըսաւ որ Հայ ես եւ հոս սրճարան ունիս:

— Սպասէ, հիմա կուգամ, ըսաւ եւ արդէն պատրաստուած սուրճը առնելով դնաց դուրս:

Քանի մը րոպէէն վերադարձաւ եւ գովս պալով, ձեռքը երկարեց ու «բարի ես եկեր» ըսաւ:

— Բարի տեսանք: Լսեցի որ Հայերը վանի մէջ անկախութիւն են հռչակեր, լուր ունի՞ս, իրա՞ւ է:

— Իրաւ է:

Ու խնդաց: Ցետոյ, զարմանքս տեսնելով լրջացաւ եւ հարցուց, թէ ատ լուրը ուրկէ՞ առի:

— Մեր գեղի Քիւրտերը ըսին:

— Ա՜տ լուրը երեք տարուան լուր է, տղաս...

— Հոգ չէ հին է, բայց իրաւ է, չէ՞:

— Այո, այո, իրաւ է:

— Փառք քեզ Տէ՛ր, փառք քեզ Աստուա՛ծ...

— Ա՜տ լուրը առնելուդ համա՞ր փախար միւտիրին գովէն:

— Այո, հապա ինչո՞ւ պիտի փախէի:

— Որ վա՞ն երթաս:

— Այո, հապա ո՞ւր:

— Անոնք ալ թաղաւորդու կը փնտռէին...

— Թաղաւոր – մաղաւոր չէ, բայց լաւ ձի խնամել գիտեմ, թաղաւորին ձիերուն հոգ կը տանիմ:

— Հիմա ի՞նչ կ'ուզես ինձմէ:

— Գիչերուան մը համար պառկելու տեղ:

— Իմ տեղս անյարմար է: Շատ ոստիկան ու պաշտօնեայ կը մտնեն կ'ելլեն հոս: Հետս վեր տանիք եկուր: Քեզի դիմացէն Հայու մը տունը ցուցնեմ՝ դնա հոն. անոնք քեզի տէր կ'ըլլան:

Բարձրացանք տանիք:

— Ահա ատ դիմացի տունը կը տեսնե՞ս, դնա հոն:

— Կ'երթամ, քանի որ Հայ են: Անուննին ի՞նչ է:

— Սեդրակ, բայց դիտե՞ս, Հիլմիի փոխած է. Մարանկոզ Հիլմի: Կահավաճառ է:

Fonds A.R.A.M

Աչքերս չողացին։ Ուրախացայ։

— Մայր մը, կին մը եւ քենի՛ մը ունի Մարանկոզ Հիլմին։

— Այո, ինչէ՞ն գիտես։

— Բոլորն ալ կապուտաչուի՛ են։

— Այո, բայց ըսէ նայիմ ինչէ՞ն գիտես։

— Ձիրենք կը ճանչնա՛մ, պոռացի հրճուագին, կը ճանչնա՛մ դիրենք...

— Աւելի աղէկ. ի՞նչ պարագաներու տակ ճանչցած ես զիրենք։

— Գէշ պարագաներու տակ։ Գարաճա Վերան էինք։ Ես, մխիթիրն ու իր ընտանիքը. հոն էին նաեւ կարգ մը զառացի հարուստներու տղաքը, իբրեւ գինուոր, որպէսզի ճակատ չերթան։ Կիները հետապնդելէ զատ բա՛ն գործ չունէին։ Հիլմիենք ալ հոն էին։ Իր քեռին, չէկ, կապուտաչուի ու սիրուն, Թուրքին մէկուն աչքը խածեր էր եւ Թուրքը գիշեր ցերեկ եաեւէն էր։ Կը սպառնար կա՛մ վախցնել եւ կա՛մ բոլորը, ամբո՛ղջ ընտանիքը սպաննել։ Ճարահատ՝ դիմեցին մխիթիրին։ Մայրերնին, ծերուկը, եկաւ ու հանըմին ոտքերը ինկաւ. լացաւ, պաղատեցաւ, «օճախդ ինկայ» ըսաւ ... Դուն գիտես, երբ Թուրքի մը օճաղընա տիւշտիւմ ըսես, կը կակուղնայ։ Տէր ելան անոնց եւ իրենց պաշտպանութիւնը օրինականացնելու համար, աղջիկը նշանեցին հետս։ Անշուշտ ձեւական էր այդ նշանառութը, բայց իր դերը կատարեց։ Միւտիրը Թուրք անառակը քովը կանչեց եւ ըսաւ, որ իր հետապնդած աղջիկը իր քարտուղարին նշանածն է, հետեւաբար պէտք չէ նեղութիւն տայ անոնց ... Ալ ինծի կը մնար չարաթը քանի մը անգամ Հիլմիենց ճաշի երթալ ու «նշանածիս» հետ հոս ու հոն երեւիլ յաճախ։ Այնպէս որ օտար չեմ իրենց համար։ Տուներնին համով բաներ կերած եմ։

— Աշխարհը պզտիկ տեղ մըն է, ըսաւ Սատրդ ժպտելով։

— Այնպէս կը թուի, ըսի ես, որո՞ւն մտքէն կ'անցնէր...

— Թերեւս ձեւական նշանառութը ալ իրականի կը վերածէք։

— Հաւանականութիւն չկայ։ Ես այս տեղուանքը կեցողը չեմ։ Վտանգաւոր է թէ՛ ինծի եւ թէ՛ անոնց համար։ Ցետոյ, հազիւ քսան տարեկան եմ. աճելէ՞ս ի՞նչ է...

— Աղէ՛կ, տղաս, գնա անոնց տունը, թերեւս անոնք ալ քեզ տեսնելով կ'ուրախանան։

Վազելով հասայ Սեդրակենց դրան առջեւ և ուռնակը բարձրացընելով զարկի։ Ծերունի մայրը, քիչ մը աւելի սպիտակահեր եւ քիչ մը աւելի դողդոջուն, եկաւ բացաւ դուռը։

— Մայրի՛կ, ըսի վիզը նետուելով։

— Կեցիր տեսնեմ ո՞վ ես դուն, տղա՛ս։

— Ձճանչցա՞ր ... Արամն եմ։

— Վա՛յ, աչքս քորնա՛յ ... ինչպէ՞ս չճանչցայ...

Fonds A.R.A.M

Եւ, թեւերէս բռնած, դիս կեցուց իր դէմը եւ վերէն վար քննեց.

— Մեծցեր, երիտասարդ ես դարձեր, եավրո՛ւս, ըսաւ ու սկսաւ լալ:

— Չ՛, ինչո՞ւ կուլաս, մեծնալո՞ւս համար...

— Եկուր ներս, եկուր վե՛ր, ախպարդ, աղջիկները պի՛ ուրախանա՛ն...

Ներս առաւ դիս եւ դուռը դոցեց: Մեր աղմուկէն, իր հարսը, վերի յարկը առաջնորդող սանդուխի գլուխն եկաւ:

— Աղջի՛, վար եկուր, տես ո՞վ է եկեր, ըսաւ ծերունին արցունքները սրբելով:

— Քա, մարիկ, Արա՛մն է...

Վեր տարին ու նստեցուցին դիս: Ուրախացանք: Քիչ մը լացինք, քիչ մը խնդացինք: Ջուր տաքցուցին ու լուացին գլուխս, ոտքերս:

— Սեդրակին եաեւէն մարդ ղրկեցի, հիմա ուր է, ուր չէ, կու գայ, եավրո՛ւս ... Ինչպէ՞ս ես, ինչպէ՞ս եղաւ որ միտդ իննկանք, մեր տունը ինչպէ՞ս գտար, հարցուց ծեր կինը մեր նստած սենեակէն ներս մտնելով:

Պատմեցի ամէն բան: Ըսի թէ վախստական եմ եւ հետքս կորսընցնելու համար պէտք է որ չուտով հեռանամ:

— Հիմա ուր է, ուր չէ, Սեդրակս տուն կուգայ. տեսնենք ան ի՞նչ կ՛ըսէ: Հիմակուհիմա հոս ապահով ես, հոգ մի ըներ:

Փորս կշտացուցին ու տաքուկ դուրդուրանքով չրջապատեցին դիս:

Երբ Սեդրակ տուն եկաւ ու լսեց պատմութիւնս, հարցը փոխուեցաւ:

— Ո՞ւր պիտ՝ երթաս, ըսաւ, հիմա հոս ազատութիւն է եւ Հայերու հանդէպ հալածանքը վերջացած է: Քու մխիթրիդ չան ակռան մինչեւ հոս չի հասնիր: Կը կենաս հոս եւ միասին դործի մը կը ձեռնարկենք: Եթէ ուրիշ բան ալ չկարենանք ընել, խանի մը կը բանեցընենք: Քենիս ալ, որ առեն մը սուտ նշանածդ էր, օրինական նշանածդ կը դարձնենք: Կ՛ամուսնանաք եւ մեզի հետ ու մեզի պէս երջանիկ կ՛ըլլաք:

Քենին, որ սպիտակ մորթով, կապոյտ աչքերով թոմպուլիկ ու սիրուն աղջիկ մըն էր, վիզը թեթեւ մը մէկ կողմին ծռած, իր տաքուկ նայուածքով ինծի նայեցաւ ու ժպտեցաւ ամօթխածութեամբ:

— Սեդրակ, անո՛ւշ ախպարս, ըսի քիչ մը յուզուած ու քիչ մը չփոթած, չնեղանաս: Բաներ կան որ դուն չես գիտեր եւ ես ալ, ինչ ինչ պատճառներով, չեմ կրնար ձեզի ըսել: Եկայ հոս մէկ գիշերուան համար: Մէկուկէս օր վազած եմ անընդհատ ու յոգնած: Աս մէկ գի-

Fonds A.R.A.M

չերը մնամ հոս եւ վաղը կ՚երթամ։

— Ո՞ւր երթալ միտքդ դրած ես, ընդմիջեց զիս ծերուկ կինը։

— Հիմակուհիմա Սեբաստիա։ Հա՛, կ՚ըսէի որ աս մէկ գիշերը կը մնամ հոս և վաղը գլուխս առած կ՚երթամ կը կորսուիմ։ Նայեցէք որ մարդ չիմանայ ձեր տունը օր մը անցնելս ու ձեր մօտ պատսպարուիլս։ Չեմ ուզեր որ իմ պատճառովս գլխացաւ ունենաք։ Եթէ նոյն իսկ օր մը, զիս հոս ղրկող Սատըղը հարցնելու ըլլայ, թէ «ձեզի հայ մանչ մը ղրկեցի, եկա՞ւ գտա՞ւ ձեզ», ըսէք «ո՛չ, չտեսանք, ի՞նչ տեսակ մանչ էր, ո՞վ էր, ինչացո՞ւ էր» ... ուրացէք պարզապէս։

Երեւութապէս համոզուեցան։

— Այդ պարագային, ըսաւ Սեդրակ գլուխը քերելով, երթամ մեր Աղքատախնամի ատենապետը տեսնեմ եւ Սվազի մեր կեդրոնին ուղղուած յանձնարարական մը առնեմ. ո՛վ գիտէ, թերեւս հոն անոնց օգնութեան պէտք ունենաս։

Շնորհակալ եղայ եւ ան գնաց առնելու յանձնարարականս։

Իրիկունը, մոմի մը լոյսին տակ նստած, հին և ուրախ – տխուր յիշատակներ քրքրեցինք։

— Երթան ու ալ ետ չգան ատ սեւ օրերը, ըսաւ ծերուկ կինը աչքերը սրբելով։

— Ամէն, ըսաւ իր հարսը։

— Այո՛, մենք ազատեցանք, բախտաւոր էինք, գլուխնիս վրայ չտուինք, հապա գացածնե՞րը, ըսի ես։

Այսպէսով էր որ խօսակցութիւնը ինկաւ այն հունին մէջ, ուր կ՚իյնար, անխուսափելիօրէն, ամէն անգամ որ քանի մը վերապրողներ իրարու մօտ գային։

Մեռածնե՛րը ... Անդարձ մեկնածներն ու կորսուածները ... Ջրախեղդ եղածներն ու գնդակահարուածները ... սրածուածներն ու Թոպամահ եղածները ... կրակն ու անյատակ հորերը նետուածները ... Սովի ու հիւանդութեանց ճիրաններուն մէջ հազար տանջանքով մահացածնե՛րը...

Ահա մեր յաւիտենական մղձաւանջը ... ողջ մնացածներուս անմար վշտի աղբիւրը...

Չկրցանք զանոնք մոռնալ, մոռնալ իրենց տանջալի մահը, որովհետեւ մեր փորուելիք աչքերովն էինք տեսած այդ բոլորը։

Գիտենք որ անոնք ոչ փոս փորող ունեցան, ոչ ալ՝ վրանին լացող կամ բերան մը աղօթող։ Ալ ինչպէ՞ս մոռնայինք...

Գիշերը ուշ ատեն մտանք անկողին։ Ծերունի կինը վերմակս շտկեց ու քովէս վերջին հեռացողն եղաւ։

— Վաղը ճամբորդ ես, եավրո՛ւս, նայէ որ լաւ մը քնանաս, կազդուրուիս։

×

Fonds A.R.A.M

Առաուն կանուխ, մութնուլուսուն արթնցայ։ Հագուեցայ։ Շուտով անոնք ալ ելան ու նախաճաշ պատրաստեցին։ Նախորդ օրուան ջերմ, մաերմիկ ու անվերապահ մթնոլորտը անհետացած էր, տեղը տալով վերապահ պաշտօնականութեան։ Օտարացած էի կարծես։ Գաղտնօրէն նայեցայ «նշանածիս» դէմքին ու նշմարեցի, որ գիշերը չէր քնացած ու շատ լացած էր։ Սիրտս խշխշաց։ Զղջացի փախած ըլլալուս համար ալ, Սատրպի սրճարանը դացած ըլլալուս համար ալ, Սեդրակենց տան դուռը զարկած ըլլալուս համար ալ։

Այս մտածումներով տանջուած, բերնիս մէջ չատցող պատառը կուլ տալ կ'աշխատէի, երբ թարմատի աղջիկը յանկարծ սեղանը ձգեց եւ լացը զսպելու համար գոյդ ափերով բերանը փակած վազեց գովի սենեակը եւ դուռը ամուր մը փակեց։

Ամօթէս գետինն անցայ։ Աչքերս լեցուեցան։ Պատասխանատուն ես էի։ Ակամայ վիշտ պատճառած էի իր անդորրութիւնը գտած այս ընտանիքին։ Բերանս բացի որ բան մը ըսեմ, բայց ձայնս դուրս չեկաւ։ Ծերունին, վիճակս տեսնելով, հարկ համարեց միջամտել։

— Հոգ մի ըներ, տղա՛ս, աս ալ կ'անցնի, կը մոռնայ ... Ու չատ մի տեսներ, ջահիլ է, սիրտ ունի կուրծքին տակ...

— Եթէ դիտնայի թէ, ըսի կախած գլուխս վերցնելով, եթէ դիտնայի թէ...

— Գիտնալու ու չգիտնալու բան չկայ, տղա՛ս, Աստուած ասանկ է կամեցեր ... Ճակատնուս ինչ որ դրած է՝ ան կ'ըլլայ։ Ըսել է խըսմէթ չէ եղեր...

Դժոխք փախչիր, Արա՛մ, դժոխք փախչիր ու չգայիր այս տունը, ոտք չկոխէի՛ր այս տունը, կը յանդիմանէի ինքզինքս, ինչո՞ւ եկար ու այս տան բնակիչներուն խաղաղ կեանքը վրդովեցիր։

Խորհեցայ՝ ելլեմ, պահրիչին ապաստանած սենեակին դրան առջեւը երթամ, քաղցր ձայնով ու դուրդուրանքով համոզեմ որ բանայ դուռը, մտնեմ ներս, առնեմ գինքը թեւերուս մէջ ու դորովագին բացատրեմ, թէ գինքը չուզելուս համար չէ որ կը մերժեմ հոս մնալ եւ հետը ամուսնանալ, այլ զօրաւոր պատճառներ ունիմ, արգելքներ ... Պատճառներ, որոնք կրնան գիս ալ, իրենց ընտանիքն ալ կործանել։ Քաջութիւնը պակսեցաւ ու ես չըրի այդ բանը։ Բայց երբ Սեդրակ վրաս յանդիմանական նայուածք մը նետելէ ետք բացէ ի բաց հարցուց, թէ «հաւնեցա՞յ կերած ապուրիս, գո՞հ եմ իր օճախին խաղաղութիւնը տակնուվրայ ընելուս համար», ա՛լ չդիմացայ, թեւէն բռնեցի եւ գինքը մէկ կողմ քաշելով, ըսի ականջին.

— Սեդրակ, լաւ մտիկ ըրէ։ Գարաճա Վերանցի քիւրտ Հասանը կը ճանչնաս, չէ՞։ Քու ներկայութեանդ պատմած է, թէ գիւղին կլայկեղողը, Հայ մը, սպաննեց իր Գարատաղ ատրճանակին փողը անոր ականջին մէջ կոխելով ու ջանալով դնդակը միւս կողմի ծակէն չիտակ

Fonds A.R.A.M

դուրս հանել ... կը յիշես, չէ՞: Մէջքի ճերմակ բուրդէ գօտին ալ անկէ առած էր, զայն սպաննելէ վերջ ... Ա՛ս բաները ես ինքզինքէս չեմ հնարեր. քու ներկայութեանդ պարծենալով ինք պատմած է ... Ակռէ զատ, իր ըսելովը, ինը ուրիշ Հայեր ալ սպաննած էր: Իր հետը երկուքուկէս տարի, մխիթարին ծառայութեան մէջ էի: Մրցակիցներ էինք եւ իրար կ'ատէինք: Անցեալ ամառ, երբ լեռ ու ձոր լեցուած էր էշխիաներով ու զինուորական փախստականներով, դիշեր մը, երբ ան ու ես հսկողութիւն կ'ընէինք մխիթրին տան չուրջը, «մոլորուած» դնդակէ մը վիրաւորուեցաւ ան: Զէնքին ձայնը լսելով, մխիթրը դուրս ելաւ դիշերանոցով եւ իր հոգեվարքը ապրող Հասանը, դուրս թափուած աղիքները ափովը փորը կոխելով, չունչ ունեցաւ իր վրայ հակած մխիթրին ըսելու, թէ զինքը ես զարկի ... Ես անշուշտ ուրացայ: Զինուորական փախստական ըլլալուն համար, դիակը, յաջորդ դիշեր, երեք հոգիով անտառին մէջ թաղեցինք զաղանօրէն: Ժամանակ անցաւ եւ ես կը կարծէի, թէ հարցը փակուած, մոռցուած էր: Երկու ամիս առաջ, դիշեր մը, դինով եղած մէկ պահուն, մխիթրը ինծի նեղանալով ըսաւ, որ «սէն Հասանը նասըլ հօփլատտըն իսէ, պէն տէ սէնի պիր կիւն հօփլատաճաղըմ» ... Հիմա կը հասկընա՞ս, թէ ինչու աս տեղուանքը, մխիթրի թաթին հասողութեան սահմաններուն մէջ մնալ չեմ ուզեր ...

— Ախպար, չըսե՞ս թէ ատանկ բաներ կան, ղոզ ելաւ Սեդրակ. իրաւունք ունիս, գնա եւ որքան չուտ ու որքան հեռու՝ այնքան լաւ: Դրամ ունի՞ս ... Ահա Սերաստիոյ մեր ներկայացուցչին ուղղուած յանձնարարականը: Աստուած հետդ ըլլայ: Անունը գրուած է տոմսակին վրայ ու իր հասցէն Իրրանոսեանի վաճառատունն է:

Ցաւելով բաժնուեցայ իրենցմէ, կրկին պատուիրելով, որ նոյն իսկ Սատըղին չիմացնեն, թէ ես դիշեր մը իրենց հիւր եմ եղած:

Սեդրակին հետ, ան առջեւէս, ես ետեւէն, իրարու անծանօթ երկու մարդոց պէս, ելանք չուկայ: Հոն ինծի ճամբայ մը ցոյց տալով ըսաւ.

— Ասիկա փօսթա եօլուն է, չիտակ կը տանի Սեբաստիա:

Ու բաժնուեցանք:

Իր հեռանալէն յետոյ կանգ առի փուռի մը առջեւ, ուր գաթայի պէս բուրումնաւէտ եւ աղուոր հացեր կը ծախէին եւ երկու փիտէ դնեցի: Ուրիշ տեղ մըն ալ քիչ մը չամիչ առի ու դրի մախաղիս մէջ: Ո՛վ դիտէ, ուրիշ տեղ ծախու ուտելիք կրնայի՞ դտնել:

Հաղիւ քաղաքէն դուրս ելած, հանդիպեցայ իշապանի մը: Մի-ջակ տարիքով, ապուշի դիմագծերով պարզամիտ թուրք մը ըլլալ կը թուէր:

— Մէրհապա էֆէնտի, ուրկէ՞ կուգաս եւ ո՞ւր կ'երթաս, ըսի քովը մօտենալով եւ քայլերս իրենցներուն յարմարցնելով:

Fonds A.R.A.M

— Եէնի Քէօյ կ'երթամ ։ Կիներէս մէկը հօրը տունը ղրկեր էի․ անօթի են եղեր․ լուր ղրկեր էր․ կ'երթամ տուն բերելու ։ Թէեւ մենք ալ շատ բան մը չունինք ուտելու, բայց կթման կով մը եւ երկու այծ ունիմ․ դաշտն ալ բանջար կայ․ ձեւով մը, մինչեւ կալի պահը, կ'ապրինք ։

Բարեկամացանք ։ Ու միասին, խօսիլ – խնդալով, կէսօր ըրինք ։ Ճուրջերնիս ճամբորդներ շատ կային ։ Հոգ կը տանէի էշերուն ու իրենց բեռներուն, այն տպաւորութիւնը ձգելով, թէ ես ու Թուրքը միասին ենք ։ Երբ կանաչ մարգագետնի մը քովէն կ'անցնէինք, մարդը ըսաւ որ «կէսօր ըլլալու է, որովհետեւ մեր շուքերը, կարճցած, մեր տրեխներու ծայրին կ'իյնան ։ Ի՞նչ կ'ըսես, քիչ մը կենանք ու ճաշե՞նք, էշերն ալ մէկ – երկու բերան կ'արածեն» ։

Համաձայնեցայ ։ Կանգ առինք ։ Միացուցինք մեր ճաշերը ։ Ես չամիչ ու ցորենի հաց հանեցի, ան սեւ հացով՝ պանիր ։

— Պիսմիլլաh, ըսի հացի առաջին պատառը կտրած պահուս ։

Մարդը զարմացած երեսս նայեցաւ ։

— Ես քեզ Էրմէնի կարծած էի, ըսաւ ։

— Ըսել է կեավուրի կը նմանիմ, ըսի ես վշտացած ձեւացնելով ։

— Ի՛նչ գիտնամ, դէմքէդ, վրայ գլուխէդ․․․

— Վրայ գլխուս ի՞նչ կը նայիս ․․․ այս օրերուս ինչ գտնենք, ան կը հագնինք ։

Համոզուեցաւ ։ Մինչեւ էտինք միասին քալեցինք ։ Իրիկուան դէմ մեր ճամբաները զատուեցան ։

Արեւուն մարը մտնելէն առաջ հասայ Գոչասար ։ Մտածումը առաւ զիս ։ Պառկելու տեղ մը պէտք էր գտնէի բոլորովին անծանօթ այս գիւղին մէջ ։

Սկսայ շուկան թափառիլ ։ Աչքերս ու ականջներս լայն բացած էի ։ Մանրավաճառի կրպակ պահող մարդ մը տեսայ ։ Ջառայի Սատըգին երկուորեակն ըլլալ կը թուէր ։ Երբ Հայու սեւ խոշոր աչքերով աղջնակ մը, աջ ափը ամուր սեղմած, այդ կրպակին մօտեցաւ բան մը գնելու համար, ես ալ մօտեցայ եւ աչք ու ականջ կտրած, մտիկ ըրի ։

— Գալուստ էմի, մայրիկս բարեւ ըրաւ եւ ըսաւ որ․․․

Աղջնակին հեռանալէն ետք մօտեցայ կապերտի հնամաշ կտորի մը վրայ ծալապատիկ նստած Հայուն եւ ըսի․

— Գալուստ հօրեղբայր, ես Հայ եմ ։ Նոր փախայ Թուրքերուն քովէն ու կ'երթամ Սեբաստիա ։ Աս գիշեր պառկելու տեղ չունիմ ։

— Տղա'ս, եթէ սա դիմացի խահուէն երթաս, չայ մը խմես ու քառսուն փարա տաս, կը ձգեն որ հոն պառկիս ։ Տեղը տաքուկ է ու բարի մարդիկ են․ վախնալու պատճառ մը չունիս ։

Այդպէս ալ ըրի ։ Բազմաթիւ օտարազգիներու հետ, որոնց թի–

Fonds A.R.A.M

ւը ամէն ժամ կը չառնար, մէկ կարգի վրայ պառկեցայ: Իրապէս տեղը տաքուկ էր, բայց ոչլոտ: Առտուն ծոցս կը փրփրէր: Կարաւաններ կ'անցնէին կռնակէս...

Մուֆթուլուսուն արդէն ճամբուս վրայ էի: Այս անգամ թէպտիլը հէվա — օդափոխութեան — ղրկուած դինուոր մը ընտրեցի իրեւ ուղեկից, եւ, իրիկուան դէմ, կաւոտ կարմիր բլուրէ մը անցնելով, մտայ Սեբաստիա:

Հոն դտայ ապպականներ, ծանօթներ, Ամերիկացիներ, դպրոց, որբանոց եւ կազմակերպուած ազգային կեանք: Գտայ պաշտպանութիւն եւ տարիներով հայակարօտ մնացած ըլլալուս, յօժարութեամբ ամէն հայ տղու հետ ընկեր ու բարեկամ եղայ: Վախերէ ու մտահոգութիւններէ ղերծ, վեց ամիս ապրեցայ այդ մեծ քաղաքին մէջ ու ահա, տարիներ յետոյ, երբ կը մտածեմ հոն անցուցած օրերուս մասին, կը զոնեմ որ անոնք կեանքիս երջանկադոյններէն էին:

×

Աչնան անցայ Պոլիս: Տեսայ ծովը: Ուսանողութիւն: Նոր հորիզոններ ու նոր ընկերներ: Նոր բարեկամներ ու նոր սէրեր: Բայց չմոռցայ, մինչեւ հիմա ալ չեմ մոռցած Քիւրտիստանի լեռներուն մէջ ապրած նեղ օրերու իմ բարեկամներն ու բախտակիցները:

Անոնք մնացին հոն, օտարին դուռը:

Մենք զանոնք ձգեցինք օտարին դուռը:

Տէ՞ր չեղանք, թէ՞ չկրցանք ըլլալ անոնց...

Չեմ գիտեր:

Եւ ահա քառասուն եւ աւելի տարիներէ ի վեր, յաճախ յուզումէս խեղդուելով ու սիրտս արիւնելով, կը գրեմ անոնց մասին: Կը գրեմ անոնց մասին, գործածելով եւ տալով իրենց Հայու, իսկ հետագային ալ իրենց պարտադրուած Թուրքի անուննները: Ճշդրտորէն կը նկարագրեմ դէպքերը, վայրերը, տէրերն ու տիրուհիները, ակնկալելով որ օր մը, տեղ մը, նամակ մը, լուր մը, խապրիկ մը կը հասնի... Կը սպասեմ, որ այդ անբախտներէն մէկը կամ միւսը ազատուած ըլլայ ու զրածներս կարդալով, երջանիկ մտածումը ունենայ հետս յարաբերուելու եւ զրէ ինծի ըսելու համար, թէ ինք Մենտուհին է, կամ Հայկանոյշը, կամ Սիբանը, կամ Մարիամը, Գրիգորը, Խորէնը կամ Սեդրակը...

Գրէ եւ ուղէ գիտնալ, թէ կը յիշե՞մ զինքը...

— Արամ ախպար, ես Մարիամն եմ, կը յիշե՞ս զիս, չե՞ս մոռցած...

Ինչպէ՞ս թէ չեմ յիշեր... Ինչպէ՞ս թէ կրնամ մոռցած ըլլալ... Դուք որ կը կոչուէիք Աբեւ, Հայկանոյշ, Մարիամ, Եւգինէ, Մենտուհի, Խորէն, Գրիգոր, Մուրատ ... Ինչպէ՞ս կրնամ մոռնալ, չյի-

Fonds A.R.A.M

չէ՞ ձեզ ... Բալիկնե՛ր, մոռցուելիք տղաք ու աղջիկնե՛ր էիք դուք...

Ահա, մօտ յիսուն տարի առաջ պատահած այս դէպքերուն ու ձեր մասին կը զրեմ յուզումով եւ դուրդուրանքով. աչքս ճամբան՝ միշտ յուսալով ու ակնկալելով, որ ձեզմէ մէկն ու մէկը ազատուած կրնայ ըլլալ ու բախտաւոր օր մը, զրածներս կարդալով, երջանիկ մտածումը կ'ունենայ ինծի զրելու, թէ

— Արա՛մ ախպար, ես Գրիգորն եմ, կամ Խորէնը, կամ Աննան, կամ Մեննուհին: Քիւրտիստան միասին ենք եղած, կը յիշե՞ս, չե՞ս մոռցած զիս...

Ահա, մօտ յիսուն տարի է, ի զո՞ւր կը սպասեմ...

Ու հոգիս լուռ կ'արտասուէ ձեզի համար:

Կորսուած անբա՛խտ բալիկներ, հոգիս կ'արտասուէ ձեզի համար...

Ձեզ հոն, դաժան օտարին դուռը, զերի ու ծառայ ձգեցինք:

Ու հոտած հարէմներու մէջ՝ զարդ:

Ամօթ չէ՞ մեզի...

Եւ, եթէ վստահ չըլլայի ձեր մաքրամաքուր հոգիներու բարութեան, պիտի թելադրէի որ անիծէք մեզ...

Նիւ Եորք, Մայիս 1964

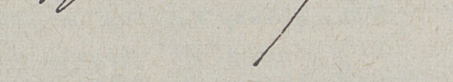

ԾՆՆԴԱՎԱՅՐԻՆ ՅԻՇԱՏԱԿԸ

... Այս բաժանումը մահուան մը տրտմութիւնը կուտայ ինծի ու ցաւագին բաներ կը յիշեցնէ:

Աւերման մը արհաւիրքը կը պտտի կարծես աչքիս առջեւը: Կը զգամ թէ ա՛լ կ'օտարանամ ես, ինձս, ինձ համար ու հոգիս անծանօթ, անհաղորդ միջավայր մը կը փոխադրուի, կորսնցնելով իր բոլոր զգայութիւնները, իր փափկութիւնը, իր զուարթութիւնը:

Տան սէրը, ո՛չ, ուրիշ մը պիտի չկրնայ փոխարինել ու ոչ ալ ուրիշ մը զայն յիշեցնել:

Ինծի պէս ամէն անոնք, որ ծննդավայրին յիշատակը ունենան, կը կարծեմ թէ արցունք մը պիտի զգան իրենց կոպերուն ետեւ եւ հառաչանքով պիտի յիշեն կորսուածները:

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

ԿԱՂԱՔԸ

Գրեց ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

Երազային է, աւելի քան դաժանօրէն իրական, երբ կը հաս-տատուի յիշողութեանս մէջ, վերաչինուած լուսեղէն քանդակներով։

Անձրեւայոյզ առաւօտ մըն էր աշնան, երբ հասած էի անոր դռներուն առջեւ, հեւասպառ, կարօտներուս խաչը ուսիս։ Հեռուն, սրբազան լեռ մը մառախուղը կը թանձրացնէր եւ կը պատռէր զայն իր ամպածրար կատարով։

Հեպղհեպ անձրեւը դադրեցաւ։ Ջերմիկ արեւ մը ոսկեջրեց փողոցին ծառերը։ Յանկարծահոս աղբիւրի մը պէս ժայթքեց ուրա-խութիւնը սրտէս, երբ ժողովուրդի մը ներկայութիւնը զգացի չուրջս։ Մայրենի լեզուիս հնչիւնները, անտեսանելի հազարաւոր փեթակներէ վախչող մեղուներ ըլլային կարծես։ Անոնց ոսկեհուր պարսը կը ծած-կէր դիս։ Ինքզինքս չղթայուած կը զգայի՝ մինչեւ այն առեն երբեք չզղացուած բերկրանքի մը յորձանուտ ալիքներէն։

Քաղաք, որ սպասումներուս մթնասուեր պարտէզը կը ծաղ-կեցնէ իր տարօրինակ եւ խորհրդաւոր դեղեցկութեամբ։

Քաղաք, որ յարուցեալ պատկերը հանդիսացար սիրելի կեր-պարանքներուս, որոնք ժամանակի անդոհալից դիշերին մէջ ի զուր երազեցին հակող ճրագի մը չողը։

Ծանօթներու հանդիպումը, զաղանօրէն անբուժելի վէրքի մը ցաւատանջ կոտրանքը եղաւ սրտիս մէջ։ Անոնց մէջ կային ոմանք, որ երիտասարդ տարիներուս երկնակամարին կապոյտը կը պահէին դեռ իրենց աչքերուն մէջ։ Աչքեր որ զառնահոս արցունք թափած էին աքսորի մէջ եւ չէին կրնար այլեւս համարձակօրէն բացուիլ աչխար-հի լոյսին։ Յարութիւն անունով դերասան մը մանուանդ մղեց զիս սարսափով անդրադառնալու չուրջս բարձրացող բանտերուն, զորս չէի տեսներ եւ որոնց մէջ կը տանջուէին ազատատենչ հոգիներ, ամե-նածանր չղթաներու զարնուած։

Ծերունազարդ բանտատեղ մը կար, որ աւետարանական պատ-րիարքի մը զաւկին անունը կը կրէր։ Անոնց հետ բարեկամացած էի Լոյսի Քաղաքին մէջ։ Կը նմանէր վիրաւոր առիւծի մը, որ զառնա-կակիծ ափսոսանքով կը յիշէր անցեալի խորտակուած երկինքները։ Կը յիշէր մարմարեղէն պարտէզ՝ կախարդական վէնետիկը եւ լուսա-ճաճանչ Փարիզը։ Կը յիշէր կեանքը, որուն բզկտուած ծիրանին մու-բացկանի մը ցնցոտին էր հիմա։ Եւ ի՛նքն էր անմխիթար, թշուառ

Fonds A.R.A.M

մուրացկանը, որ վերեզման իջաւ սարսափազդու փառքի մը որդնահար պահներով:

Քաղաք, որուն քերթողները կ'երկրպագէին բռնակալի մը անիծեալ արձանին առջեւ ու դեղօններ կը հիւսէին անոր արեւշատութեան համար:

Պիտի ուզեմ որ միշտ երազային ըլլաս դուն, երբ կը հաստատուիս յիշողութեանս մէջ, վերաշինուած լուսեղէն քանդակներով:

Քաղաք, որուն դռներուն առջեւ օր մը կանգ առի խոնջ եւ հառաղնաց, կարօտներուս խաչը ուսիս վրայ:

Անակնկալ պարագաներու մէջ հանդիպեցայ նաեւ Յովհաննէս անունով դպրոցական ընկերոջ մը: Բարեկամութեան ամենավճիտ ջուրերուն մէջ մկրտուած էր ան: Անցեալի առիւծասիրտ այդ տղան կանխահասօրէն ծերացած, բարոյապէս ընկճուած մէկն էր հիմա: Երկար առեն ապրած էր սարսափի մէջ: Իր ոտքերուն ձայնն իսկ, փողոցի սալաքարերուն վրայ, չարաղուշակ արձագանգ մը կը թուէր իրեն: Մաերմական քանի մը ժամեր անցուցի ընկերոջս տունը: Կարծես թէ սենեակին պատերուն մէջ ձայնապիր մեքենաներ գետեղուած ըլլային, — հազիւ լսելի ձայնով կը խօսէր ան: Ես ալ նմանապէս, որպէսզի չզգացնէի, թէ իրապէս անհեթեթ բան մը կար մեր չուրջը:

Թերեւս ամէնէն յուզիչ ու ցաւագին յուշն է այն քաղաքէն, որուն երբեմն կը տենչայի բնակիչն ըլլալ մինչեւ կեանքիս վերջին օրը:

Քաղաք, որուն փողոցներուն եւ տուներուն յաճախանքը կը դպայի աւետեաց երկրի մը տեսլեքին քաղցրութեամբ:

Բայց դուն պիտ ընդոստ արթնցողի մը վերածեցիր, ընդոստ արթնցողի մը, որուն լայնածիր աչքերուն կը պարզուէր սարսափելի իրականութիւնը:

Շարունակեցի սիրել քեզ, որովհետեւ արիւնավառ քարերուդ մէջ վայրագօրէն կը բաբախէր ցեղին սիրտը: Հազար անգամ խոցուած, բզկտուած էր այդ սիրտը եւ դեռ կ'արիւնէր:

Որովհետեւ, աւերակ տաճարներէդ դաղտնօրէն կը ծաւալէր խունկը, զոր ծխած էին հոգեկան կրակով սուրբերն ու նահատակները:

Որովհետեւ, սպաննուած քերթողներուդ ուրուականները կը յածէին գիշերներուդ մէջ ու ո՛չ մէկ ճրագ չողիկ մը ունէր ազատութեան արեւէն:

Անոնք որ չէին տուած բռնակալին իրենց սարկութեան անարգ տուրքը, բանտի կամ աքսորի մէջ վերջացուցած էին իրենց բազմաչարչար կեանքը: Բայց անոնք նախապէս հրեղէն պատգամներ տուած էին ժողովուրդին դաղտնահիւս տողերու մէջ: Անոնք արիւն էին եւ կրակ: Արիւն՝ որ չցամքեցաւ երբեք: Կրակ՝ որ բորբոքեցաւ սաստկաշունչ փոթորիկներէ:

Fonds A.R.A.M

"ՀԱՅ ԵՄ ԵՍ"

Գրեց Ա. ԱՐՓԻՆԵ

Կը պիտէր չուրջը և կը դղար աչնան քայլ առ քայլ մօտենալը...

Օդին մէջ էր արդէն անոր զով չունչը. լճի ջուրերուն սարսուռ տուող զեփիւռին մէջ, սաղարթներու փսփսուքին մէջ:

Կանաչ մարգին վրայ սկսեր էր տերեւաթափը և հեռուներէն, հեռուներէ՛ն կարծես կը լսէր աչնան ոտնաձայնը, ամէն րոպէ անոր մօտալուտ վերադարձը յիշեցնող արտում չչուկները:

Օրէ օր քիչ մը աւելի կը համոզուէր ու գալիին աչքերուն մէջ խակ կը տեսնէր, թէ այս երկիրը իր տեղը չէր ... Այս մեծ ու փարթամ քաղաքը, իր բազմաթիւ երկնաքլացներով, իր լուսայորդ լայն պողոտաններուն վրայէն հոսող բիւրաւոր ինքնաշարժներով ու եռայող բազմութիւններով, ահագնեցիկ բան մը ունէր իրեն համար. հոգին խռովող, հոգին վրդովող բան մը, նոյնիսկ տունէն ներս, բոլորովին օտար իր բարբառով...

Թոռնիկները գրկելու, զանոնք սրտին սեղմելու անհաւատալի թուող երազը իրականացեր էր վերջապէս. իր թեւերը հասեր էին անոնց եւ իր թարշամած այտերն ու շրթները՝ անոնց պիրկ ու կլոր այտերուն:

— Ա՛խ, իմ անուշ ձագերս, ես ձեր հոգուն մատաղ, զոչեր էր արցունքները սրբելով եւ անոնց սեւ ու խոչոր աչքերուն մէջ նայելով, — ա՛խ, ես ձեր հոգուն մատաղ...

Եւ սակայն լեզուի պատուարը կարծես չառաչով մը ինկեր էր

Քաղաք մտանութեան եւ արհաւիրքի, որուն հորիզոնին մէջ կը բարձրանար սրբազան լեռ մը, սպասելով որ խորէն ահեղաճայն մռնչէր չղթայակապ թագաւորը:

Քաղաք, որ հիմա լաբիւրինթոս մըն ես, որուն աւազները ծածկած են անպատանելի դուռը:

Գիտեմ որ դերեզման մ'իսկ պիտի չէնորհես ինծի, բայց քանի որ երազային քաղցրութեամբ սիրեցի քեզ, օտար հողը, որուն ծոցին մէջ պիտի հանգչիմ, խնկաբուրուած պիտի ըլլայ քո՛ւ պարտէզներուդ ծաղիկներէն...

Փահիրէ, 1964

Fonds A.R.A.M

իր ու անոնց մէջեւ, իրեն յառած այդ սեւուլիկ աչքերուն մէջ օտարոտի բան մը դնելով։

Ութ երկար տարիներու կարօտով նայեր էր զաւկին, բայց օրերու ընթացքին այդ նայուածքը սկսեր էր ծանրանալ մեղադրանքներով, որոնց իրրեւ պատասխան՝ սիրտը խոցող սա խօսքերը տղուն չրթներէն.

— Մայրի՛կ, պէտք է հասկնաս, պէտք է հաշտուիս ... Դիւրի՞ն է կը կարծես ... Ալիսը հազիւ կը հասկցնէ ինքզինքը, ինչպէ՞ս կ'ուզէիր, որ մանչերս սորվէին ... Գիտցիր, որ սորվին իսկ, անդամ մը որ ղպրոց երթան, օտար տղոց խառնուին, այլեւս կը մոռնան ... Մինակ մենք չենք. քիչ մը կեցիր, չուրջդ դիտէ եւ պիտի տեսնես, որ ամէնուն ալ ցաւը այդ է։ Բայց երբ մեծնան, կը սկսին հետաքրքրուիլ, դիրքեր կը կարդան, Հայուն ով ըլլալը կը սորվին եւ նորէն Հայ կը մնան, դուն ինաւ հոգ մի ըներ։

Տղուն համակերպութիւնը խոցեր էր սիրտը։

Տէ՛ր Աստուած, իր զաւա՞կն էր այսպէս խօսողը...

Շշմած, քարացած դիտեր էր զայն իր խոնաւցած աչքերով։

Այդպէ՞ս մեծցուց զայն ... ի՞նչ թերացաւ արդեօք ... ինչ, որ անցաւ անապատէն եւ երբեք չմոռցաւ, որ հայ մայրը մահուան սաուերին տակն իսկ իր զաւկին սորվեցուց հայ դիրը, հայ լեզուն։ Ինչ, որ այնքա՜ն կանուխէն զրկուեցաւ հայ դպրատան սուրբ չէմէն, ամէն զրկանք աչք առաւ, որ զաւակը ուսում առնէ եւ ծանօթացուց իր պապերէն մնացած սրբութիւններուն, մեծ ու սրբազան գործերուն։

Հաշտուի՛լ ... Ինչպէ՞ս հաշտուիլ, երբ կոտորուած, կոտորակուած իր ժողովուրդի մնացորդներուն ծիլերը այսպէս, օտարականներու նման, այս անծանօթ լեզուով կը բարբառէին իր շուրջը։

Ո՞վ կրնար չափել իր կուրծքին տակ կոտտացող վէրքին ուժգնութիւնը, զաւկին անտարբերութենէն յառաջացող դառնութեան ծովը...

×

— «Մայրի՛կ, ես այս երկրին մէջ ապագայ չեմ տեսներ, Ամերիկա պիտի երթամ», ըսեր էր օր մը, արհեստ մը նրբութիւններուն տիրանալու պատրուակով, բայց իրականին մէջ, այդ մեծ ու ազատ երկրին մէջ հաստատուելու արեւոտ հեռանկարը փայփայելով։

Սարսափեր էր ինք. զգացեր էր անհամար զրկանքները, անհամար վտանգները, զորս կրնար դիմաւորել մեծ երկիրներու մեծ քաղաքներուն մէջ առանձին ու օտար երիտասարդ մը։

Բոցեղէն աչքերով բազմագլխանի հրէշներու նման այդ վտանգները կրնային կուլ տալ իր որդին ... Գուցէ հրեշտակատիպ արտաքինով ցոփուհիներ զայն իրենց թակարդին մէջ ձգել փորձէին...

Fonds A.R.A.M

Ջանացեր էր համոզել զաւակը, բայց չէր յաջողեր ու մեկնե–լէն եաք, իր նամակները եղեր էին խրատականներու շարքեր, օտար աղջիկներէ հեռու մնալու անվերջ յիշեցումներ:

Ու հիմա, օրէ օր քիչ մը աւելի կը տեղեկանար այն դժուարու–թիւններուն, որոնք ցցուեր էին իր զաւկին դէմ: Դիւրին չէր եղեր կեանքը: Տաժանելի օրեր էր անցուցեր: Եւ վերջապէս, օր մը, հա–ւաքոյթի մը մէջ ծանօթացեր էր Ալիսին, հաւներ էր, սիրեր էին զի–րար եւ անկէ վերջ, հեզհեզէ, աւելի տանելի էին դարձեր կեանքն ու պայմանները:

Բայց կը տեսնէր, թէ այս մեծ ու աղմկոտ քաղաքի պողպատէ կրունկներէն կարծր բան մըն էր նսեր իր զաւկի հոգիին վրայ, զայն անծանօթ դարձնելով իրեն:

— Մայրի՛կ, մի նեղուար, կ'ըսէր երբեմն Ալիսը. Տիքը ծանր կը զործէ, կը նըրվըղնայ, էակէ է հնանկ կը խօսայ...

Տիքրանը եղեր էր Տիք եւ այս ափերուն վրայ ծնած իր երի–տասարդ հարսին չըթներէն բոլորովին օտար չեշտերով դուրս կու գար մայրենի լեզուն:

Ինք որ ապրեր էր հայաշատ քաղաքներու մէջ ու վարժուած էր երիտասարդութեան մաքուր ու հիացումի արժանի հայերէնին, ապ–շահար, աւելի ճիշդ ահաբեկուած կը նայէր իր թարմատի հարսին ու անոր նմաններուն, ի լուր այս աւերուած մայրենի լեզուին:

Եւ սակայն, կային հազուագիւտ ու հրաշալի բացառութիւններ եւ իր յոյնած ու ծեր ուղեղը չէր կրնար ըմբռնել, թէ ինչո՞ւ բոլորը, բոլորը չէին յաջողեր եւ իրենց պապերուն լեզուովը խօսիլը հրաշքի համազօր կը նկատուէր...

×

— Պէ՛ ճանըմ, հայերէն խօսեցէք, որ մայրիկն ալ հասկնայ... անանկ չէ՞, մայրիկ...

Հայեր էին չուրջը ... Զաւակը, հարսը, ուրիշ երիտասարդ զոյգ մը, աղջիկ մը եւ այդ հարցումը ուղղուղը՝ պարոն Ցակոբը:

Գլխու չարժում մը եղաւ իր պատասխանը, որ կը նշանակէր — «ինչպէս որ կ'ուզեն»:

Կտրած սրտով Հայուհի մըն էր ինք այլեւս. ըմբռնացած, ընդվզած ու լռած: Եթէ հայերէն իսկ խօսէին, չատ բան չէր հասկնար արդէն. բառերուն կէսէն աւելին օտար էր եւ անհարազատ այդ եղա–նակը ուղղակի անհանդուրժելի՝ իր ականջներուն, զորս կ'ուզէր խցել, խցե՛լ ու չլսել...

×

Գեղեցիկ էր սա պարտէզը. հեռու՝ ծովափի աղմուկէն ու եռուզեռէն, հեռու՝ կիսամերկ մարմիններու տգեղ ցուցադրութենէն:

Fonds A.R.A.M

կը դիտէր լիճն ու կղզեակները, որոնք կարծես հրաչքով ջուրէն դուրս ելած մանրանկար պուրակներ էին եւ իրրեւ բնակիչ ունէին իրենց ափերուն վրայ արեւ ծծող բաղերու երամներ, որոնք ատենը մէյ մը ազմուկով կ'իջնէին ջուրը:

Երբեմն, մանուկներէն ոմանք հացի պատառներ կը նետէին, իսկ ուրիշներ կը հալածէին, կը փախցնէին զանոնք: Արեւէն տակ, անոնց դլուխները գմրուխտի փայլեր կ'արձակէին եւ անոնց նաղանքով անցքը ջուրերուն չարժում կուտար:

Թռռնիկները, Մայքն ու Ճիմին, մարդին վրայ պարկող աղաւնիները կերակրելով զբաղած էին:

Ցիչեց Վարդանիկը: Այլեւս յաճախ կը յիշէր Վարդանիկը, իր դրացի լուացարարուհիին մանչուկը:

Զայն դիտելով, թռռներուն կարօտովը այրած էր. երազած էր զանոնք ծունկերուն վրայ առնել ու համով – համով հէքեաթներ պատմել...

Ու հիմա, հոն էին անոնք, ջուրին մօտ, աղաւնիներուն պիտակ նետելով զբաղած: Եթէ կանչէր, պիտի չդայինն իր քովը, եթէ հէքեաթ մը պատմէր, պիտի չհասկնային ոչինչ, մինչ Վարդանիկը, յափշտակութեամբ ու խոշոր բացուած փայլատակող աչքերով իր շրթներէն կը կախուէր:

— «Մա՛յք, Ճիմի, ձագերս, քովս եկէք», կը կանչէր երբեմն. տղաքը, իրենց անուններուը լսելնուն, կը նայէին, կը ժպտէին ու կը փախչէին:

Հապիւ հինգ դարուններու արեւը վայելած Վարդանիկը սակայն ՀԱՑ էր. անոր երակներուն մէջ հայ քաջերուն, հայ հերոսներուն արիւնն էր որ կ'եռար, անոր էութեանը մէջ կարծես ցեղին ձայնը կ'որոտար...

— «Վարդանիկ, դուն ո՞վ ես», հարցումին ի պատասխան, խկոյն, աթոռի մը վրայ կը բարձրանար ան եւ ձեռքը կուրծքին պարնելով, սեւ ու խոշոր աչքերէն ալ կայծեր արձակելով կը դոչէր. — «Հա՛յ եմ ես, Հա՛յ եմ ես, քա՛ջ Վարդանին թոռն եմ ես»...

— «Ապրի՛ս տղաս, չա՛տ ապրիս», կ'ըսէր լինք ու միտքը թռռներուն քով կը թռչէր...

×

— Աղուոր է պէ սա պարտէզը, ըսելիք չկայ ... կը նայիս սա ջուրին, սա ծառերուն ու սիրտդ կը բացուի, — խօսողը պարոն Յակոբն էր զարձեալ: Գիտէ՞ք, տարիներով, ամառը ամէն չաբաթավերջի եւ կամ արձակուրդի հոս եկողներ կան եւ սա կիւզելիմ պարտէզը ոտք չդրած եւ կ'երթան: Մա՞րդ են պէ ատոնք: Ժամերով աւազին վրայ փռուին, ուտեն, խմեն, սիրուբրին, իշտէ ատչափ: Կը

Fonds A.R.A.M

նայիմ սա փայլուն, աղուոր ջուրին, կը նայիմ ծառերու կանանչին,— «Ցակո՛բ, կ՚ըսեմ, սա պզտըլիկ կզզիները կամրջակներով իրարու կապես, աղուոր միւզիք ու սեղաններ դնես, սուրճ ու լոխում ծախես»… հէ՞, ի՞նչ կ՚ըսէք…

Խնդացին բոլորը, բայց չխնդաց ինք: «Կարօտ, ծննդավայրի կարօտ», մտածեց եւ սիրտը խոցուեցաւ կարծես:

Կը դիտէր այս տարէցները եւ կը զգար, թէ ազատ ու հարուստ այդ երկրին մէջ բան մը կը պակսէր անոնց, բան մը կը կրծէր իրենց հոգին ու կը տառապէին, ինչպէս կը տառապէր ինք, ինչպէս Իւրաքանչիւր անցնող օրուան հետ քիչ մը աւելի կը զգար, թէ իր տեղը հոն, իր աղջկան, իր քրոջ քովն էր: Հոն, ուր հիւղակներու մէջ Վարդանիկներ կը մեծնային ու Հայ կը մնային:

×

— Աման, տղա՛ս, ատի նետե՞ս մի կոր, գոչեր էր օր մը, երբ տղան, պզտիկներուն անհամար խաղալիկներէն մին աղբամանը կը նետէր:

— Հապա ի՞նչ պիտի ընեմ, մայրիկ, սենեակնուն մէջ քալելիք տեղ չէ մնացեր, ամէն եկող բան մը կը բերէ:

— Չէ՛, տղաս, չէ՛, ես ատի Վարդանիկին կը տանիմ, աւելցուցեր էր իսկոյն:

— Կոտրած բանը կը տարուի՞ եղեր, մայրիկ, երթալիք ատենդ միտքս ձգէ, ես նոր մը կ՚առնեմ, քանի՞ փարանոց բան է կը կարծես…

— Չէ՛, օղուլ, չէ՛, տուր ես հեղ մը աչքէ անցընեմ, կը փակցընեմ, կը շտկեմ, դուն բան մը առնել կ՚ուզես նը, խոշորկեկ չոքոլաթ մը առ…

Վառ գոյներով սիրուն ինքնաշարժ մըն էր: Թուլցած անիւը թելով մը ամրացուց ու տարաւ պահեց: Այդ օրուընէ, ամէն անգամ որ մէկ կողմ նետուած, աչքէ ելած բան մը գտնէր, միւսին քով կը պահէր: Զուարթ գոյներուն թարմութիւնը տակաւին պահած խամաճիկ մը, որուն փրթելու մօտ եղող թեւը կապեր, միացուցեր էր: Բրդոտ շնիկ մը, որուն ինկած, կորսուած աչքերուն տեղ փոքր սեւ կոճակներ էր փակցուցեր: Ու տակաւին ինչե՛ր, ինչե՛ր, պզտիկ ձիեր ու գինուորներ կամ նախապատմական կենդանիներ:

Անգամ մըն ալ, դրեթէ նման առիթով մը, տարբեր ձեւով օգտըւած էր…

Հարսը կը նետէր տղոց եւ ամուսինին ծակած գուլպաները, երբ վրայ հասաւ ու զարմանքով գոչեց.

— Աղջի՛կս, ես կը կարկտնէի, գո՞րծս ինչ է, ինչո՞ւ կը նետես…

Այն ատեն, հարսին աչքերուն մէջ տեսաւ անախորժ բան մը,

Fonds A.R.A.M

որ կը զգացնէր, թէ իր գործին խառնուող չէր ուզեր:

— Ես առտուք Վարդանիկին կը տանիմ, աւելցուց խկոյն, գի-տակցելով որ առիկա պիտի մեղմէր սառեցուած կացութիւնը, որ հաճելի չէր, որ դժուարին էր՝ երկար մնալու պարագային տեղի ու-նենալիք անախորժութեանց, վիրաւորանքներու, փոթորիկներու...

Եւ, պահած խաղալիքներուն ծրարը սկսաւ պատկառելի կեր-պով մեծնալ եւ ուռիլ՝ թուղթերուն այլեւս պատռուած կամ մէկ կողմ դրուած գգեստներովը:

Երբեմն կը բանար, մէկիկ մէկիկ ձեռքէ կ՚անցընէր եւ Վար-դանիկին հրճուանքը երեւակայելով ինք ալ կը հրճուէր:

Որոշած էր բոլորը մէկ անգամէն չտալ, ո՛չ, մանաւանդ խա-ղալիքները...

Յաճախ, բաղդատութիւնը կ՚ընէր ասոնց, որոնց սնտուկներէն խաղալիքը կը յորդէր եւ Վարդանիկին՝ որ բեռնատար կառքի դեր կատարող տախտակէ տուփ մը միայն ունէր: Կը լեցնէր զայն հողով, քարով, խոտով կամ ինչ որ ձեռքին տակ գտնէր եւ չուանէն բռնած, ուրախ բացագանչութիւններով ու սեւ գանգուրները խաղցնելով, փողոցի երկայնքին կը վազվզէր երջանկութեամբ:

Յիշեց, թէ ինչպէս, անգամ մը, ծառի մը տակէն քարեղնդակ մը գտաւ, մաքրեց, լուաց եւ Վարդանիկին տուաւ. այնքա՜ն մեծ եղաւ տղեկին հրճուանքը, կարծես արեւը տուած ըլլային իրեն:

×

Ու հոն, ջուրին մօտ, մարգին վրայ, Թոռնիկները պխտակ կը նետէին աղաւնիներուն եւ ինք կը յիշէր նորէն Վարդանիկը, ինչպէս կը յիշէր, երբ տղաքը այս կամ այն կերակուրը ուտել մերժէին:

Օր մը, ներս մտած էր անոնց հիւղակէն, — մէկ կողմին կքած, խարխլած հիւղակ մը, որ կարծես, կանգուն մնալու համար բլուրին կպած, կը տքար: Ներսը՝ տախտակէ պզտիկ սեղանի մը առջեւ Վար-դանիկը կը ճաշէր եւ ապուրի պնակի մը մէջէն չոր լուբիան անյագօ-րէն կը դգալէր: Դիտեց զայն պահ մը, ապա, «Վարդանի՛կ, ըսաւ, քչիկ մըն ալ ինծի կուտա՞ս»:

Տղեկը կանգ առաւ յանկարծ. խոշոր բացուած մտածկոտ աչ-քերով մէյ մը իրեն նայեցաւ, մէյ մը պարպուելու մօտ եղող ամանին եւ իր արագ գործող պզտիկ ուղեղին մէջ չողաց լոյսը:

— Աճի՛ է, աճի՛, գոչեց իսկոյն...

Ժպտեցաւ, յիշելով Վարդանիկին դէմքի ծամածռութիւնը այդ պահուն: — «Հողիդ սիրեմ, արեւդ սիրեմ, ձագուկս», չընջաց ու կրկին ժպտեցաւ:

Գալէն առաջ, զաւակն ու Թոռները տեսնելու երազը թեւեր կու տար հոգիին: Հիմա, կարծես այդ նոյն կարօտը կը զգար Վարդանի-

Fonds A.R.A.M

կին համար, — անհամար զրկանքներով մեծցող Վարդանիկին, որ էութեամբը Հայ էր…

Հոս, իր Թոռները, եթէ նոյնիսկ օր մը կարդային հայ քաջերու, հայ հերոսներու, հայ մեծ արքաներու մասին, անոնց ակնարկին մէջ երբեք պիտի չիյնար այն կայծը, որ կը վառէր Վարդանիկին աչքերը, անոնց էութիւնը երբեք պիտի չընկէր այն հուրով, որ Վարդանիկի արիւնին ու ձայնին մէջն էր, երբ աթոռին վրայ բարձրացած կը գոչէր.

— «Հա՛յ եմ ես, Հա՛յ եմ ես, քա՛ջ Վարդանին Թոռն եմ ես»…

Ու յանկարծ, զուարթացած, աշխուժացած ձայնով մը գոչեց.

— Տիգրան, եավրո՛ւս, երթալիք ատենս, Վարդանիկին քանի մը հատ խոշորկեկ չոքոլաթ առնելու չմոռնաս…

Չնկատեց իսկ շուրջիններուն ապշահար նայուածքը, իր այդ յանկարծակի յիշեցումին առթած զարմանքը: Միտքը Թռած էր հեռուները, անցած էր ծովերը…

… Շուրջը, կանաչ մարգին վրայ տերեւաթափը սկսեր էր արդէն ու սաղարթներուն մէջ տխուր չչուկներ էին ինկեր…

Նիւ Եորք, 1964

ՈՐԲԵՐԸ

Ժամուն բակին՝
Եղբայրագի՛ն
Աոընթեր,
Մեծ ու պզտիկ
Ծալլապատի՛կ
Են նստեր:

Աւագներէն
Եկածներ են
Անոնք հոս.
Հիւր են եկեր,
Ունին վէրքեր
Ուղխահոս:

Անոնց այլայլ,
Գերամբռա՛յլ
Ճակտին վրայ՝
Դեռ հողմը հին
Անապատին
Կը սուրայ…

Կորսըւածնե՛ր, —
Կորզըւածնե՛ր
Սեւ Դաւէն,
Աղջիկ ու մանչ՝
Ցեղին կանանչ
Ապաւէն…

Թշնամին ժիտ
Անոնց վընիտ
Թուշերուն՝
Հիւսեր է դրոշմն
Իր անողորմ
Փուշերուն:

Բիծեր կապոյտ,
Վիհեր՝ անքո՛յթ
Յաւերժի,
Որոնց վերեւ
Մէկ մէկ արե՛ւ
Վըրէժի…

Չեն բարբառիր,
Լոկ անյարիր
Կը նային
Սեւ ու խըռով
Աչուըներով
Երկնային:

Ու կը տոկան, —
Ու կը խոկան,
Կը խոկա՛ն,
Թէ ե՞րբ պիտի
Լուսափթթի
Ապագան…

1919, Գ. ԿԱՌՎԱՐԵՆՑ

Fonds A.R.A.M

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՕՐԵՐԷՆ

ԳՐԵՑ ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ

ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ

Զինուոր ջորեպանները խըռպոտ, խօլական ձայնով մը կը բացագանչեն.

— Հէ՛յ, հոլա, հոյ, հէ՛յ...

— Տի՛հ, չոյ, չոյ, տի՛հ...

— Հէ՛յ, հոլա, հոյ, հէ՛յ...

Կէսօր է: Զեթնիքները առջեւէն, ապա մենք, լեռնային թընդանօթաձիղներս, ապա Ուսթաչաները, ապա ալպեան զինուորները, ապա դարձեալ մենք, կը դիմենք Տուրմիթորի բարձունքը, ուր հաւաքուած են ըմբոստներու խումբեր ... Պէտք է զանոնք ոչնչացնել ... ո – չըն – չա – ցը – նե՛լ: Կը քալենք ու կը մաղլցինք. յոգնութեան խօսք չի կրնար ըլլալ. տրանջա՝ ո՛րքան որ կ'ուզես, բայց չարուճակէ քալել եւ մաղլցիլ: Պէտք է ոչնչացնել Եուկոսլավիոյ երկրորդ բարձրագոյն գագաթ Տուրմիթորի (2534 մէթր) վրայ ապաւինած հրոսակներու խմբաւորումները...

Անտառի ցանցին մէջ, ալպեան եւ ալպեան թնդանօթաձիգ զինուորները կը բարձրանան մէթր վաղելով եւ մէթր մաղլցելով ահարկու լերան կողերն ի վեր. անոնց առջեւ, ձախին եւ աջին Զեթնիքներն են եւ Ուսթաչաները. այս վերջիններս, հագիւ կրակած, կը նետուին դեպին, ապա յենուելով գոյդ արմուկներուն վրայ, կ'ելլեն ոտքի, կը վազեն, կը կրակեն ու դարձեալ կը նետուին դեպին:

Ո՞ւր է թշնամին, ո՞վ է թշնամին: Սպանները, մեր հրաշալի երիտասարդ սպանները, թեթեւ գնդացիրներն ու վեցհարուածեան ատրճանակներն ի ձեռին, մասնաւորապէս կը հսկեն Զեթնիքներուն վրայ, ապա Ուսթաչաներուն, որոնք մէկ վայրկեանէն միւսը կրնան իրենց դրօշակը փոխել:

Վա՛յ իրենց, եթէ այդպիսի փորձ կատարելու ըլլան: Առանց այլեւայլի, մեր երիտասարդ սպանները պատրաստ են տեղն ու տեղը չանսաւոր ընելու զանոնք: Հրամա՛նն է:

Fonds A.R.A.M

Մինչ Պլագոնի, Արթուրոյի եւ Վալտեմարինի հետ, խառնուած կէս Ձեթնիք եւ կէս ալպեան զինուորներու, կը վազեմ դէպի Տուրմի-թորի բարձունքը, փոսի մը մէջ երկնցած կը տեսնեմ ալպեան հինգ ռազմիկներ, երկու ծանր գնդացիրներու ետին։

— Ի՞նչ կ'ընէք հոս, տղա՛ք...

— Թշնամիին կը սպասենք. վարնո՛ց Ցուղա, վարնո՛ց սատա-նայ...

— Չէ՞ք գիտեր որ վերջիններն էք այլեւս. շուտ ոտքի՛. կրնաք պաշարուիլ եւ այն ատեն...

Մեր խառնիխուռն խումբին, որ տքալէն ու հեւալէն դէպի Տուրմիթորի բարձունքը կը դիմէր, կը միանան ալպեան հինգ զին-ուորները եւ երկու ծանր գնդացիրներ։

— Ճաքոմօ, խմբակովդ պաշտպանէ՛ յառաջացման աջ թեւը։

— Դուք, ալպեան ռազմիկներ եւ թնդանօթաձիգներ, ձախ թեւը։

— Ձեթնիքները հրեցէք առա՛ջ։

— Ուսթաշաները հրեցէք առա՛ջ։

— Տէր գնդապետ, հարկաւո՞ր է հեռախօսել Ալպեան Հրամա-նատարութեան։

— Ո՛չ, տեղակալ Միքելէ. առա՛ջ, առա՛ջ։

— Ովքե՞ր են անոնք, որ կ'իջնեն խճուղիէն վար։

— Թշնամիներ են, տէր խմբապետ։

— Գնդացիրնե՛րը, գնդացիրնե՛րը. կրա՛կ խճուղիին վրայ. կրա՛կ որեւէ շարժման վրայ...

Ալպեան երկու զինուորներ ուսերէն վար կ'առնեն զէնքերը եւ մարախի տոտիկները յիշեցնող իրենց նիհարկեկ սրունքները խրելով հողին մէջ, կ'երկննան անոնց կողքին ու կը սկսին կրակել։ Միաժա-մանակ կը սկսին գործել ականանետերը։

Եօթը – ութ հրոսակներու խումբը կը տեղաւորուի ժայռերու ետին եւ ամենայն պաղարիւնութեամբ կը պատասխանէ մեր կրակին։ Հինգ – վեց վայրկեաններու ընդհատումէ մը ետք, կը տեսնենք որ ապստամբներէն մին կ'ելլէ ոտքի ու հոլաձեւ դառնալով ինքն իր վրայ, քթին բերնին վրայ կը թաւալի գետին, բազուկները լայն բա-ցած եւ մարմինը անշարժ։ Միւս վեցը կը շարունակեն կրակել, ար-գիլելով մեր յառաջացումը։

Գնդապետը ժայռի մը ետեւէն կը հրամայէ.

— Կռնակէն պաշարել ու հարուածել ձեռնառումբերով. կռ-նակէ՛ն ... դէպի ետ, դէպի առաջ, կռնակէ՛ն...

Այս ըսելով, տասնեւվեցամեայ պատանեկի մը պէս դուրս կը ցատկէ իր պատսպարանէն ու կը սկսի շարժիլ հրոսակներուն ուղ-ղութեամբ։

Տեղակալ Միքելէն եւ ենթասպայ Սերճօն կը նետուին իրենց

Fonds A.R.A.M

մեծաւորին վրայ եւ զեռին կը պառկեցնեն զայն, մինչ անոնց զլուխները ուն վրայէն կը սուրան գնդակները։

Ասոր վրայ, հինգ զինուորներ, կորաքամակ կը չարժին առաջ. անոնցմէ մին, անհանգարտ, իր աջ բազուկով կոր զիծ մը ձեւացնելով, զլուխն վրայէն կը նետէ ձեռնառումբը եւ կը չարունակէ վազել, քթին – բերնին վրայ իյնալու ձեւով մը։

— Կոնակէ՛ն, ձեռնառումբերո՛վ ... փա՛թելի փուռքի, փա՛թելի փուռքի ... մեռցուցէ՛ք զանոնք, կը հրամայէ զարճեալ գնդապետը...

Ալպեան սուրհանդակ մը լեռն ի վար վազելով կը պոռայ.

— Ամէն ոք դէպի վե՛ր, դէպի բարձունքը. կռիւը տաքցած է. ամէն կողմէ գնդակ կը տեղայ մերիններուն վրայ. դէպի վեր, դէպի վե՛ր...

— Ինչո՞ւ չի բանիր հեռախօսը։

— Ամէն ինչ փճացած է, տէ՛ր գնդապետ ... դէպի վե՛ր...

Ալչէն, ձախէն, եռեւէն, առջեւէն, բոլոր զինուորները կ'ելլեն ոտքի ու կորաքամակ կը սկսին վազել դէպի Տուրմիթորի բարձունքը, բռնած իրենց հրացաններուն մէջտեղէն, դէպի հողը երկարող զուդահեռական գծով։

Պլազոնի, Արթուրոյի եւ Վալտեմարինի հետ յորձանքին մէջ ինկած, կը վազեմ դէպի առաջ, դէպի Տուրմիթորի բարձունքը։

Երբ իմ կարգիս, հրացանս յանձնելով Պլազոնի, կը պատրաստուիմ բախտակիցներուն հետ ցատկել ժայռի մը վրայէն, քթիս բերնիս վրայ կ'իյնամ զետին։

— Արթո՛ւրօ, տէր տեղակալը...

— Վալտեմարի՛ն, տէր տեղակալը...

Պլազոնի ձայնն է, — սքանչելի՛ տղայ...

Երեքը մէկ կը նետուին վրաս, մինչ ես, ելլելով ոտքի, կ'ըսեմ իրենց.

— Բան մը չէ, բան մը չէ՛. դէպի առա՛ջ, դէպի առա՛ջ...

Երբ, մենք եւս, մեր կարգին, ոտք կը դնենք Տուրմիթորի բարձունքը, գնդակի սոյլէն զատ բան չի հասնիր ականջիս։ Ո՞ւր են մերիններըը, ո՞ւր է Թշնամին, ո՞ր ուղղութեամբ կը կրակէ Զեթնիքը, Ուսթաչան եւ ինչո՞ւ չեմ վիրաւորուիր...

Այսպէս, խառնաչփոթութեան մը մէջ, որուն ոչ սկիզբը կայ կարծէք եւ ոչ ալ վախճանը, գնդակները կ'երթան ու կուգան ... իսկ այս բոլորին վերեւ, ամպերու մէջ կ'երթան ու կուգան երկու արծիւներ ... Հովը կ'ելլէ զարճեալ, ամպերը կը չքանան ու ամպերուն պէս կը չքանան նաեւ ըմբոստները։ Կ'արժէ՞ր այդքան իրարանցում, ցաւ, վանդ եւ յոգնութիւն, որպէսզի ամէն ինչ եւ ամէն բան չքանար յանկարծ ամպերուն պէս։ Գէթ ինկած ըմբոստներուն անչնչացած

Fonds A.R.A.M

մարմինները տեսնելու գոհունակութի՜ւնը ունենայինք ... Ո՛չ, ասկէ ալ պիտի զրկուինք, որովհետեւ ապստամբները ըրած են իրենց հոգեբանական հաշիւները:

Լռութիւն: Վերջին ջորիները կը հասնին, ջորեպաններու խըռպոտ, խօլական բացագանչութիւններուն մէջ.

— Հէ՜յ, հոլա, հոյ, հէ՜յ...

— Տի՛հ, չոյ, չոյ, տի՛հ...

— Հէ՜յ, հոլա, հոյ, հէ՜յ...

Լռութիւն: Կը բարձրանան վրանները, կը գրաւուին եւ կ՚ամբարպնդուին դիրքերը: Զինուորներէն ոմանք, երեսնին կը լուան ձիւնով, ուրիշներ՝ խնձորի պէս կը խածնեն զայն:

Գիշեր է. կը հնչէ փողը:

Հինգ հազար ռազմիկներ կը քնանան Տուրմիթորի բարձունքներուն վրայ:

Յոգնած եւ սպառած, առանց հանելու ոտնամաններս, կ՚երկըննամ արջառամորթ վերարկուիս վրայ, ուսերուս քաշելով երկու վերմակներս եւ կը ջանամ քնանալ: Ցուրտ է, կը մսիմ:

— Մի՛քելէ, քո՞ւն ունի՞ս:

— Դեռ ոչ, Վինչենցօ. ե՞րբ պիտի վերջանայ այս դժոխքը:

— Այս դժոխքը վերջանալիք չունի:

— Է ալլո՞րա ... այն ատե՞ն...

— Ծիծղն ըսելով, Մի՛քելէ, այս կեանքը այնքան ալ անհաճոյ չէ ինծի, միայն թէ...

— Միայն թէ՞...

— Մեռնելու վախը չըլլար...

— Վարնո՛ց Յուղա ... վարնո՛ց սատանայ...

— Համաձայն չե՞ս ինծի հետ, Մի՛քելէ:

— Բերանս ա՛լ աւելի աւրել մի տար, Վինչենցօ ... Վարնո՛ց Յուղա ... վարնո՛ց սատանայ...

— Օ՜, գիշեր բարի ուրեմն, բարեկամս:

— Գիշեր բարի քեզի՛ ալ, Վինչենցօ:

— Գիշեր բարի:

Վրանէս դուրս, Տուրմիթորի բարձունքին իջած գիշերը ճերմըկցած է լուսինով: Ի՜նչ խաղաղութիւն: Երկինքը աստղերով լեցուն է եւ շրջակայ իրերայաջորդ անտառները բերնէ բերան առլցուն՝ իրենց շունչը ռնած մանր – մունր լռութիւներով, որոնց խորքին, անտարակոյս, հրոսակները կը խնամեն իրենց վիրաւորները:

Ինձմէ քսան մէթր անդին, գիշերապէտները, հրացաննին անցուցած իրենց ուսերուն, ժայռի մը բարձունքէն դէպի հիւսիս եւ հարաւ կը նային: Ուրիշ զինուորներ, խարոյկին շուրջը բոլորուած, ձեռքերնին կը տաքցնեն, մեղմաձայն երգելով:

Fonds A.R.A.M

Երգածնին «Գնդապետին կտակն» է, — հրաչալի, հրաչալի՛ երգ մը։

Զորս հոգի են ու քառաձայն կ՚երգեն. ի՜նչ համաչափութիւն, ձայնի մեղմացման եւ պոռթկումի ի՜նչ աստիճանաւորում. վա՜յ անպիտաններ...

Առաւօտ է։ Կը բարձրանամ չոճիի մը վրայ ու կը դիտեմ Տուրմիթորի բարձունքը։

Կը կարծէք որ պապա՞թ մըն է ան, աղուոր, կլոր կամ սրածայր չէնք – չնորհք պապա՞թ մը, քանի որ լեռ ըսուածը այդ պատկերը կ՚արթնցնէ մեր երեւակայութեան մէջ։

Ո՛չ, Տուրմիթորի բարձունքը, աղուոր, կլոր կամ սրածայր պապաթ մը չէ. հոն, եօթը – ութ ժամեր անցնողն ալ չատ բան միտքը պահած չի կրնար ըլլալ, որովհետեւ ամէն ինչ իրար անցած է, — ժայռ, խորխորատ, անտառ, ամպ, մշուշ ... կ՚ունենաք այն տպաւորութիւնը, թէ հազար դլխանի հրէշ մըն է ան, անհամար բազուկներով, որոնք կը չարժին խաւարին մէջ, եղան պոչի ծանր ու ծոյլ չարժումներով։

Այս կէտին, հարց տանք մենք մեզի, — ո՞վ յաղթեց, ո՞վ յաղթուեցաւ։ Մոնթենեկրոյի կամ Գարատաղի մէջ նման հարցումները դրեթէ անըմբռնելի են։ Կը զարնես, կը զարնուիս. կը կրակես, նետուելով առաջ, ապա, քիչ ետքը, զէնքդ կողքիդ սեղմած կը նահանջես, դարձեալ կրակելով. բայց, վստահօրէն երբեք պիտի չհասկնաս, — յաղթեցի՞ր թէ յաղթուեցար։ Մոնթենեկրոյի մէջ, թերեւս, յաղթելն ու յաղթուիլը չէ կարեւորն ու անկարեւորը։ Կարեւորը մահուան դէմ ելլելու քաջութիւն ունենալն է. մնացեալը կը տնօրինէ բախտը, ճակատագիրը, անյեղլիին քմահաճոյքները։ Դուն դերակատար չես. քու անունդ գործիք է։ Գարատաղի անկարեկիր բնութիւնը կը խաղայ քու եւ նմաններուդ քաջութեանը հետ, կը խնդա՞յ ալ ձեր վրայ, երբ դուն եւ նմաններդ իրար անցած, կը պատրաստուիք մեծ – մեծ բաները ընել, առանց անդրադառնալու, թէ գործերնիդ ձեր թշնամիին հետ ըլլալէ առաջ, իր ծործորներուն եւ լեռներուն հետ է, իր լեռներուն հե՞տ...

Երկարապատում ճամբորդութենէ ետք, զոր սկսած էինք արեւածագէն չատ առաջ, կը հասնինք ա՛լ չեմ յիշեր ո՛ր գիւղը, ուր, երեկոյեան դէմ, ընդարձակածաւալ դաչտին մէջ ճիարչաւ կայ։ Ժողովուրդը գրաւած է դէպի ապատ բնութիւնը դիմող բոլոր ճամբաները. դրեթէ անհնարին է յառաջանալ։

— Մէկ կո՛ղմ, մէկ կո՛ղմ...

Բայց, ո՛չ լաղ կայ, ո՛չ ալ խօսք հասկցող։

Ժողովուրդը կարծէք չի լսեր եւ չի տեսներ մեզ. հազարաւոր գլուխներ ուղղուած են մէկ ուղղութեամբ միայն, — դէպի լայնա-

Fonds A.R.A.M

ծաւալ դաշտը, ուր տասնեակ մը ձիավարիկները իրենց կարճլիկ հասակներուն բոլոր տանթիմէթրերը հպարտօրէն պտտցնելով պտըլիկ ոտքերնուն վրայ, երկուքը մէկ կը չափեցնեն մարակները իրենց փոթ-փոթ եղած և մինչեւ ծունկերը հասնող կաշիէ ոտնամաններուն չուրջ:

Անոնց այս չարժուձեւերը խնդուքս կը պրգռեն: Կը քալեն լարուած վիճակի մէջ, բարձրահասակ երեւալու անտանելի մարմնախաղին ենթակայ:

— Մէկ կո՛ղմ, մէկ կո՛ղմ...

Բայց, ըսի արդէն, ո՛չ լսող կայ եւ ո՛չ ալ խօսք հասկցող:

Այն տեղ, չորս սպաներ, հեծած իրենց նժոյգներուն վրայ, պրեթէ չչտահի կը նետուին դէպի պիւղը տանող կեդրոնական ճամբան: Ժողովուրդը, ձեռքերն ու ձայները բարձրացնելով կը թեքի աջ ու ձախ: Այս բացուածքին մէջ կը խուժեն մեր պինուորներն ու ջոկինները, յառաջանալով դէպի պիւղին կեդրոնը, հուսկ յետոյ երթալով վրան զարնելու լերան ստորոտը, փայտաչէն կամրջաղլուխին աջ կողմէն մինչեւ ցորենի դաշտերուն սահմանները:

Ժայռի մը վրայ կանգնած կը դիտեմ ձիաբշաւը: Ձիավարիկները, իրենց պտըլիկ մարմինները ամփոփած ձիերու վզին, զոյգ ոտքերու կրկնակ հարուածներով կը թմբկահարեն անոնց կողերը, նոյն տեղն խրախոյսի անըմբռնելի միավանկեր տեղացնելով անոնց գլխուն վրայ եւ ականջներուն մէջ: Անասունները կը սուրան, հեւալէն եւ փրփրելէն: Թերեւս, անարուեստ է այս ձիավարիկներուն արուեստը, սակայն, ամէնը մէկ, այսպէս ծռած իրենց նժոյգներուն վզին վրայ եւ պրկուած փոքրիկ մարմինները դունդի պէս կլորցուցած եւ սեղմ՝ ուժի եւ հաստատամտութեան պատկերը կը յայտնաբերեն, ինչ որ ողեւորիչ է: Կարծէք, ձիւնամրրիկի մէջ ինկած դունդ մըն են, որ կը դլորակի առաջ:

— Դէպի առա՛ջ, դէպի առա՛ջ...

Վերջին աչք մըն ալ կը նետեմ ընդարձակածաւալ դաշտին վրայ: Ձիարշաւը արդէն վերջացեր է: Խումբ մը աղջիկներ, ծաղկեփունջեր ձեռքերնուն, կը վազեն դէպի առաջ, կ՚անցնեն առջեւէս ու կը կորսուին տարօրինակ կամարի մը տակ, որուն ճարտարապետական կառոյցին եւ ոճին մասին անհնարին կ՚ըլլայ ինձ պատշաճ ածական մը փակցնել...:

— Դէպի առա՛ջ, դէպի առա՛ջ...

— Տէ՛ր տեղակալ, դէպի առա՛ջ...

Ի՞նչպէս եղաւ, որ անորոշ հեռաւորութենէ մը ականջիս հասաւ «Սուլթանին արցունքը» ժողովրդական երգը, զոր ամիսներ առաջ, սիրելի Մարիուքեան երգած էր ինձ համար. ի՞նչպէս եղաւ ... Մարիուքեան, «Սուլթանին արցունքը», Գերմաններուն դէմ ինկած իր եղբայրը՝ Իվանը, Մամիչքան...

Fonds A.R.A.M

— Դէպի առա՛ջ, դէպի առա՛ջ...

— Տէ՛ր տեղակալ, դէպի առա՛ջ...

Վերջին պինուորներուն եւ ջորիներուն հետ, որոնք իրենց ուսերուն եւ քամակներուն կը կրեն մեր լեռնային թնդանօթներուն ռումբերն ու կաղնիները, խառնիխուռն, կը չարժիմ առաջ, անօթի, ծարաւ, յոգնած եւ սպառած:

Մարխուազան ... մեր «Կռունկ»ը յիշեցնող «Սուլթանին արցունքը» ... Գերմաններըը ... Իվանը ... Մամիչքան...:

Ի՜նչ անոյշ աղջնակ մըն էր Մարխուազան:

Աչքերս խոնաւցեր են. մեր «Կռունկ»ը...

Երբ կը հասնիմ փայտաչէն կամուրջին մօտակայքը, արդէն բազմաթիւ վրաններ ոտքի ելեր են: Ձոհարարները կրակ վառելու վրայ են:

— Արթուրօ, ո՞ւր է Պլազոնը.

— Լուր չունի՞ք, տէ՛ր տեղակալ, կը պատասխանէ ան դէմքի պրկումով մը:

Կասկածը կը բռնէ զիս:

— Արթուրօ, ո՞ւր է Պլազոնը, կը կրկնեմ, ձայնս յանկարծ յուզմամբ լեցուելով:

— Տէ՛ր տեղակալ, քիչ ... քիչ առաջ...

— Հէ՞...

— Քիչ առաջ, Պիսոնի ջորին, ահռելի աքացիով մը զայն դեռնէ դեռին չպրտեց. դէմքին ալ մասը պատռած է...

— Ի՞նչ, Պլազոնը արիւնի մէջ...

Ալ ու ձախ դառնալով կը բացագանչեմ.

— Սոքքա՛լ, Վալտեմարի՛ն...

— Հրամայեցէք, տէ՛ր տեղակալ:

— Դեղերը, դե ... վիրակապե՛րը...

Դեռ նոր բարձրացած անկանոն վրանի մը տակ, գրեթէ մերկ հողին վրայ, երկնցած է իմ սիրելի Պլազոնս. գլխուն տակ երկու պոյտ կօշիկ եւ սպազաւարա մըն են դրեր իրրեւ բարձ, վրան՝ ծալլուած վերմակ մը...:

— Պլազո՛ն...

— Սինեոր Թենենթէ, տէ՛ր տեղակալ...

— Ի՞նչ կը զգաս, Պլազոն...

Ձեռքը յամրաբար կը տանի ալ այտին, որուն վրայ մարդուս սիրտը վոթ – վոթ ընդոզ խոչոր վէրք մը տարօրինակ արտայայտութիւն մը կուտայ անոր լեռնցիի առոյգ դիմագծին: Ալ աչքը ուռած՝ անտեսանելի է:

Ծունկի կուզամ օդնական պինուորիս քովիկը եւ չեմ կրնար չծռիլ վրան, համբուրելու համար ճակատը, ապա կը հականեմեմ

Fonds A.R.A.M

վէրքը, կը խնամեմ, կը փաթթեմ եւ յարմար կը նկատեմ ներարկել նաեւ դնդերախտը չէզոքացնող շիճուկը:

— Շնորհակալ եմ, ախ՛ր տեղակալ:

— Պլազոն, սիրելի՛ գինուորս...

Ձախ աչքը կը լեցուի արցունքով. այս առիթով եւս, վայրկեան մը կը փակեմ աչքերս, խեղդելու համար ներսիդիս կուտակուող յուզումը:

— Վալտեմարի՛ն, Սոքքա՛լ, վրանիս տակ փոխադրեցէք Պլազոնը:

— Բայց ... ախ՛ր տեղակալ ... կը մրմնջէ վիրաւորը:

— Վալտեմարի՛ն, Սոքքա՛լ, վրանիս տակ փոխադրեցէք Պլազոնը, արձառամօրթ վերարկուս ալ փռեցէք անոր վրայ:

— Բայց ... ախ՛ր տեղակալ ... կը կրկնէ վիրաւորը:

Վրանէն դուրս կ'ելլեմ անմիջապէս. կարծէք իմ աչ այսս ու աչքս են որ մատնուած են ահռելի ցաւի մը. կարծէք ջերմի մէջ եմ: Տէ՛ր Աստուած, որքա՜ն կը սիրեմ այս տղաքը:

Իրիկունը յառաջացած է արդէն. ներքին անհուն բաւարարութեամբ մը լիացած՝ կը քալեմ ծառերուն տակ ու կը զգամ, որ առաջին փթթող աստղերը, իրենց նրբահիւս թեւիկները թափահարելէն կու գան, կը հաւաքուին գերյուզեալ հոգւոյս մէջ: Երջանիկ եմ:

Միլանօ, 1964

Ինձա Բայիւ Աթաոյան

ԻՆՉՊԷ՞Ս ԿՐ ԳՐԷ ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ

- Ջահոմօ, խմէհվէ պաշդպահէ՛ յառաջեալա ազ թիւք:
- Դա՛ք, ալպաա ռաշդիւհ ի թեդաօթա՛կ ձիւհ, ֆախ թիւք:
- Ձիթէյէրդ հրէյէք առա՛ջ:
- Ուսթաշաթիւք հրէյէք առա՛ջ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌԱՁԱՆԻ

Տուն խախուտ, մըհանա (պատրուակ) կարկուտ: × Կ'երթայ երեւանէն բրինձ բերելու, կուգայ օր ճաւարը տնէն են տարեր: × Գոմը քնել է, Սուլթան Մուրատ երազում կը տեսնի: × Ես գիտեմ թէ մարդ ես դառել, դու մի ասի մարդակ (տանիքի գերան) ես: × Երուսաղէմ հասանք, քոռ վարդապետի ձեռ պաչեցինք: × Ինն էլ պէտք է, որ տասն ըլլի: × Ծաչն եկաւ, դեւն խափանաւ: × Ցաւը բոներ է իրիկնանը, տրորւի կը (կը տանջուի) տէրտէրը: × Խնճորկեցի կաղը Հընտըստան է հասել:

Fonds A.R.A.M

Որբանոցի Գիշեր

Գրեց ՇԱՒԱՐՇԱՆ

Գիշերը հասաւ։ Ու գիշերը Որբանոցին մէջ աւելի ահարկու է, քան գերեզմաննոցին մէջ ... Դէպի իրենց խուցերը ուղղուելով մահապարտներու նման, սոսկումով համակուած, կը պատրաստուէինք անկողին մտնել, իբրեւ թէ գիտակ, թէ կարիճներ լեցուած ըլլային այնտեղ ... Աղաղարարող զանգ ու սուլիչի յաջորդական ձայները կը հրահանգէին հսկիչին մարել լոյսերը կեդրոնի լամբերուն, որոնց չիջումին հետ կը սկսէր մեր մղձաւանջը...

Գերեզմաններէն դուրս ցատկող ուրուականներ կը դառնայինք, իսկ գիշերապահն էր իրական հրէշ մը, որ ինքզինքը ցոյց կուտար, երբ հսկիչը իր պաշտօնը լրացուցած հեռանար։

Զբօսանքի ատեն, քանի – քանի անգամներ մեզմէ չատեր հրահրիչներէն պատժուած էին, արտակարգ տոկունութեամբ մեր վազվզուքն ու դնդակի խաղերը դադրեցնելով։ Աւելի որբի յատուկ ռազմավարութիւն մըն էր, զոր միայն մենք կրնայինք յղանալ։ Ուժասպառ ու չնչատ, ողջ – մեռեալ դառնալէ ետք միայն կ'ընդհատէինք մեր հոգեմաչ խաղն ու վազվռտուքը, որպէսզի գիշերը քուրջի նման անկողին իյնայինք եւ մեռելային անշարժութեամբ կարենայինք քնանալ եւ հանգստանալ։

Ձուր կ'անցնէին մեր բոլոր ճիգերը։ Լոյսը հազիւ մարած, դառնակալ ոգիները մէջտեղ կ'ելլէին ու կը սկսէին իրենց դերակատարութեան։

Գիշերապահի պաշտօնին կոչուած քանի – քանի հուժկու մարդիկ եկան, սակայն, հոգեկան ցնցումներու հետեւանքով, փախուստ տուին որբանոցէն...

Անոնցմէ մին ըսած էր իր յաջորդին.

— Որբանոցին տակը դեւերու որջ մը կայ ... զգուշացիր։ գիշերը թաքստոցը կը բացուի եւ բանակը դուրս կը թափի։ Հազիւ կըցայ ես ինքզինքս պատուհանէն վար նետել եւ ազատիլ...

×

Հնչեց ազդարար զանգը, աղօթեցինք եւ կեդրոնական մեծ լամբերը մարեցան։ Օրուան հսկիչը եկաւ, քննեց ինծի բախտակից ու մահերիմ ընկերոջս՝ խոհանոցին մէջ աշխատող եւ ընդհանրապէս խոհանոցը պահպող Թիկնեղ Սողոմոնին անկողինն ու ծածկոցները եւ դոհացած՝ գիշեր բարի ըսաւ ու հեռացաւ։

Fonds A.R.A.M

Պահ մը խոր լռութիւն տիրեց եւ տղաքը թաղուեցան Մովսէսի մայրական գրկին մէջ։ Աչքերս չէի փակեր, այլ սեւեռած կը դիտէի Սողոմոնի կուրծքին արագ ելեւէջն ու չնչառութիւնը։

Քովէս, բարեթողը մեղմիւ ձայնեց Յակոբին.

— Եղբայր, քնացա՞ր...

— Չէ, չքնացայ...

— Ո՞ւնդ փախաւ...

— Հա՛, աղբարս, հա՛, փախաւ...

Խօսակիցը սասռեց ընկերը, բայց դիմացինը անճարակ դուրս եկած ըլլալով, հարց – պատասխանը չարունակուեցաւ։

— Յակո՛ր, սուտ մի խօսիր, մեղք է։ Ո՞ւնդ փախաւ, թէ ոչ լացդ բռնեց։

— Իրաւունք ունիս, եղբա՛յր, լացս բռնեց։

— Ինչո՞ւ նորէն ծայրէն սկսար։

— Մեր դեղին այրիլը միտքս իննկաւ։

— Պատմէ՛, լսեմ, վերջը միասին կուլանք...

Սողոմոն կծկուեցաւ եւ լարեց ականջները։

— «Մեր թաղը հաւաքուած էր հարսնեւոր բազմութիւնը։ Գիւղին միւս կողմէն, Քեռի Մարտոյի դրան առջեւ ուրիչ խումբ մը հրացանի աւետարեր ազդարարութեան կը սպասէր, ճամբայ իյնալու համար։ Մենք քոյրս հարս պիտի տանէինք, անոնք ալ փեսան պիտի բերէին եւ ժամուն բակը խումբերը պիտի դիմաւորէին։ Այդ օր ուրիչ 11 զոյգեր ալ կային եւ 12 պսակ միասին պիտի օրհնուէր։

«Տաւուլ – զուռնային աղմուկն ու ազգային – յեղափոխական երգերը օդը կը թնդացնէին։ Եկեղեցւոյ բակը սակայն հասած – չհասած, ուրախ դէմքերը յանկարծ այլափոխուեցան եւ ժպիտները անյայտացան։ Բակին մէջ գտնուող բանկալէն ներս նայեցանք եւ սարսափահար՝ քարացանք։ Ահիկա աննախընթաց դէպք մըն էր։ Տասնեակ մը թուրք ոստիկաններ տաք խօսակցութեան բռնուած էին։ Պատէն կախուած փամփչատակալներն ու հրացանները մեզ ահաբեկեցին։ Այս հանդիսաւոր առիթով չուները հոս ի՞նչ գործ ունէին, կը հարցընէր բազմութիւնը։

«Մեր յուզումն ու ապշանքը զսպելով մօտեցանք, հետեւելու համար տեղի ունեցող խօսակցութեան։ Ոստիկանապետը կ'առաջարկէր թաղականութեան՝ հարսնիքը չսկսած լուր տալ ժողովուրդին, տեղահանութեան պատրաստուելու համար։ Մերոնք կ'ընդդիմանային, դիտել տալով որ արարողութիւնը վերջանալուն միայն զոյժը կը հաղորդէին բազմութեան։

«Տասնապետ մը չհամբերեց եւ դուրս ցատկելով ընդմիջեց հարսնեւոր բազմութեան չփոթ խօսակցութիւնը.

— «Ինչո՞ւ ապուշ կարեր էք, տուն դարձէք եւ պատրաստու-

Fonds A.R.A.M

Թիւն տեսէք՝ վաղն առաւօտուն ճամբայ իյնալու եւ հարս – փեսաները ղէպի աքսոր առաջնորդելու համար…

«Գայլ ինկած էր դառնուկներու հօտին մէջ…

«Իրարանցումը մինչեւ դաս հասաւ, անկէ ալ խորան բարձրացաւ: Քահանաներն ալ չփոթած, իրարու հետ վէճի բռնուեցան: Տէր Մարտիրոսին վրայ կաթուած իջաւ եւ լեզուն բռնուեցաւ: Միւսները չարունակեցին վիճիլ·

— «Այս տրամադրութեամբ հարանի՞ք կ՚ըլլայ…

— «Մեռնելու համա՞ր պատկենք…

«Աւագերէց Տէր Վարդան լռեցուց զանոնք·

— «Մեր պարտքը, Ս· Խորանին առջեւը եկող դոյզները պատկել է: Եթէ ճակատագիրը ուրիշ անօրինութիւն ունի, թող անդենական երթան մեղրալուսինի…

«Տասներկու դոյզները դասին մէջ չարուած էին կողք – կողքի: Հարսնեւորներու յուզման մակընթացութիւնը ցնցած էր դիրենք: Զոյգ մը խնդրեց աւագերէցէն՝ պատկի տեղ Հանդստեան Կարգ կատարել:

«Տէր Վարդան սաստեց զանոնք·

— «Ս· Պատկի Խորհուրդը մենք կը կատարենք, Հանդստեան Կարգը Աստուծոյ կը պատկանի…

«Հարսի ձեռնաուութիւնը սկսած էր եւ ըսուած՝ «Առեալ զձեռն եւայի, տուեալ ի յաջն Ադամայ», եկեղեցին յանկարծ կրակ առաւ եւ սկսաւ բռնկիլ…

«Բարթող, աղբա՛ր, ղէպքը վերյիչելով, սարսափը դիս նորէն խառնեց: Մարմինս փուշ – փուշ կ՚ըլլայ, դիւղիս վերջին դիշերուան յիշատակը վերապրելով … Աղբա՛ր, բոցերը կռնակս այրեցին, քիչ մը չփէ, վերջն ալ սկսիմ լացով փորձել անկողինիս մէջ ինկած կրակը մարել»…

Ցակոբին խօսքը կիսատ մնաց: Սենեակին խորէն անդրաշխարհեան աղաղակ մը բարձրացաւ: Սրտաճմլիկ աղաղակ մը, որ ննջարանին պատուհանները դղրդացուց·

— Կը տանին կո՛ … կը տանին կո՛ … քօրի՛ս կը տանին կո՛…

Ալլոտ Մկոն վեր թռաւ անկողինէն, աչքերը չփեց, ինքնագիտակցութեան դալու համար ինքզինքը ապտակեց, նայուածքը չորս կողմ պտտցուց, հասկցաւ ուր գտնուիլը եւ ընդհատելու տեղ, ձայնը աւելի բարձրացնելով, սկսաւ աղիողորմ լալ ու ճչալ·

— Ա՛խ, նորէն քուրիկիս տեսայ … հարս երթալու ճամբուն վրայ չունները բռնեցին տարին բզկտելու: Ա՛խ, նորէն տեսայ քուրիկիս, Թագուհի՛ս, որ կուլար, կ՚աղաչէր ու կը պոռար·

— «Զե՛մ երթար, չե՛մ երթար, ես չուներուն չե՛մ երթար»… Ո՛ւր քուրիկս կուլար եւ դեռնէ – դեռին կը զարնուէր, քարերը կը սարսռացնէր ու ձեռքերը ինձի կ՚երկարէր· — «Աղբարի՛կ, ազատէ դիս, չուները բզիկ – բզիկ պիտի ընեն, մեղքցիր, ազատէ՛ դիս»…

Fonds A.R.A.M

Եւ խլլոտ Մկօ, սրտաճմլիկ ճիչով մը չարունակեց.

— Ա՛խ, չկրցայ ազատել անմեղ հրեշտակ – քուրիկս, ա՛խ, նորէն տեսայ, կ՚աղաչէր, կը պաղատէր որ ազատեմ զինքը, ա՛խ, չկրցայ, չկրցա՛յ...

Տղան սկսաւ դառնօրէն արտասուել ու կրկնել իր յանկերգը: Ապա, զայրոյթէն գլուխը թաղեց սաւաններուն մէջ եւ աւամներով խածաւ զանոնք:

Խլլոտ Մկոյի լացը խեղդուեցաւ դասարանին ամէնէն վոքրահասակ տղուն՝ միականի Բզէզ Թորոսի ճիչերուն մէջ...

— Օդնութի՛ւն, օդնութի՛ւն, օդնութի՛ւն ... Մորթեցի՛ն, մամայի՛ս մորթեցին, օդնութի՛ւն, օդնութի՛ւն...

Թորոս դիւահարի պէս ցատկեց տեղէն եւ ընկերներուն վրայ կոխկռտելով, փորձեց փախչիլ զինք հալածող մղձաւանջէն, հասաւ պատին, զարնուեցաւ եւ յաւէն կսկիծովը չարունակեց աղերսը՝ «օդնութի՛ւն, օդնութի՛ւն» ... Ապա մէկ աչքը յառեց երկինք, հասնելիք օդնութիւնը տեսնելու համար եւ սպասե՛ց ... Երկինքն ու պատը սակայն իր դիմաց ամրացուած դանելով, ուչաթափ վար ինկաւ: Քիչ հաքը, երբ աչքը բացաւ, հասկցաւ որ երազ էր տեսածը եւ լռելու տեղ, սկսաւ ա՛լ աւելի ուժգին ճչալ...

— Ա՛խ, մամայիս տեսայ, հոգի կուտար: Մե՛ղք որ երազ էր. երանի իրաւէն եղած ըլլար ... Պապաս ալ արիւններուն մէջ կը տապլտկէր, իսկ պզտիկ աղբարիկս անուշ – անուշ կաթ կը ծծէր, մէկ ձեռքով մամայիս կուրծքին կը զարնէր, մխսով գիս կը կանչէր ... Ա՛խ, մամայիս տեսայ, հոգի կուտար. երանի՛ իրաւ եղած ըլլար, միայն թէ նորէն տեսնէի...

Միականին սարսափած ընդհատեց աղերսը, որովհետեւ տասնեակ մը քնացողներ զարհուրած վեր թռան: Դեւ Յակոբը մղձաւանջէն արթնցած, ինքզինքը տակաւին անոր մէջ կը կարծէր եւ աչքերուն կոպիճներուն մէջ կը պատկերացնէր ահն ու սարսափը զինքը հալածող ճիւաղին, որ, մատները մագիլներու պէս չարժելով, ալ ու ձախ զոհեր կը փնտռէր, անոնց սրտերուն մէջ խրելու համար զանոնք: Արթընցողները ահաբեկ, կծկտեցան պատին տակ, յետոյ իրարու մօտեցան եւ դիրար պաշտպանելու յոյսով պարիսպ ձեւացուցին:

Դեւի աչքերուն հնոցը սկսաւ բռնկիլ: Բերանը բացաւ, թեւերը չարժեց, ապա կծկուելով՝ ոյժերը հաւաքեց եւ սկսաւ կոկորդին խորէն ճչալ.

— Մամայի՛կ, մամայի՛կ ... մի՛ մեռնիր, սպասէ, ըսելիք ունիմ ... Ականջներդ դոցէ, մամայի՛կ, քուրիկիս ձայնը չլսես ... չէ՛, չէ՛, բա՛ց, իմ ձա՛յնս լսէ: Հարիկս, աղբարիկս սառեցան, մամայի՛կս, դուն գիս տաքցուր ... անուշի՛կ մամայիկս, կը սառիմ, տաքցո՛ւր գիս...

Զարհուրելի կանչը իրարանցում ստեղծեց: Դեւ Յակոբ տակաւ

Fonds A.R.A.M

սառոյ մարդու սրսփանքով կը չարունակէր մենախօսել, երբ գիշերապահ հրէշ Աբոն ցցուեցաւ անոնց դիմաց, հաստ մականը սպառնագին դեմին զարկաւ եւ քանիցս իր ահարկու երեւոյթը հաստատող չեչոտով դռռաց.

— Եթէ լռութիւնը խանգարէք, ասոր տակ ձեզ կը ճզմեմ...

Հրէշը, իր սպառնալիքը հաստատող ճոկանը երիցս տախտակամածին զարնելու չհասաւ: Սողոմոն ղդացուց իր ներկայութիւնը, կծկտած տեղէն վազրի պէս խոյացաւ անոր վրայ եւ թեւէն բռնելով, հոլի պէս դուրս նետեց սենեակէն:

Գողիաթը ինքն իր վրայ քանի մը չրջան ըրաւ, սարսափած՝ թէ այս անյայտ ոգին ուրկէ դուրս ելաւ եւ հասնելով պատին, կեցաւ: Սողոմոն դիտեց անոր թաւալումը եւ զայրոյթին բովանդակ թափովը հաչուեպահանջի ազդարարութիւնն ըրաւ.

— Շա՛ն լակոտ, եթէ թալէադը չես՝ խաչդ հանէ եւ յետոյ մտիր այս հոգեառունէն ներս ... ձեռքիդ մականով գլուխդ կը փըչրեմ, եթէ անգամ մըն ալ այս կերպով հոս դաս...

Ու հրէշը փախուստ տուաւ հաչուեպահանջէն:

Պատահարը մոռցնել տալու եւ Աբոն արդարացնելու համար դիտել տուի.

— Սողոմոն, եղբա՛յր, չես դիտեր թէ ամէն գիշեր ինչ զարհուրելի դէպքեր կը պատահին հոս. եթէ Աբոն չըլլայ, բոլորս ալ կորած ենք:

— Այս եղածը ամէն գիշեր կը կրկնուի՞:

— Ասիկա բան մը չէ: Եթէ առջի գիշեր հոս ըլլայիր, խելքդ գլխէդ կ'երթար: Սամուէլն ու Բարդէնը կոկորդ – կոկորդի եկան: Ձեղքերը, իրենց երապին մէջ գիրենք հալածող գազանին հետ կռուելու համար իրարու դէմ ելան եւ գիրար բզկտեցին: Ամբողջ ննջարանը մէջ ինկաւ եւ երկու մասի բաժնուած՝ չկրցաւ պատել: Եթէ Աբոն չհասնէր, անոնք գիրար խեղդած էին:

— Եաքը ի՞նչ եղաւ:

— Եաքը երկուքն ալ կապեցին եւ բուժարան տարին...

Սողոմոն սկսաւ խորհրդածել: Ու խղճահար՝ դիտեց ահաւոր մղձաւանջներէ հալածական իր բախտակիցները, որոնք փռուած էին իր դէմը եւ կը չարունակէին վերյիչել ջարդերու անցքերը ... Զգաց, որ Մեծ Եղեռնը դեռ կը չարունակէր իր աւերը գործել այս մատաղ հոգիներուն մէջ: Ապա աչքերը գոցեց, կատաղութեամբ սկսաւ չըրթները խածնել ու մռնչեց.

— Ահաւո՛ր է որբանոցի գիշերը ... Օ՛, Աստուած իմ, ե՞րբ պիտի լուսնայ...

Ու Սողոմոն, մինչեւ լուսաբաց, մահամերձներու վրայ հսկող մոմի նման սպառեցաւ որբերու սնարին վերեւ...

Պուէնոս Այրէս, 1964

ՇԱՒԱՐՇԱՆ

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳՐՔԸ

Գ. ՄԱՍ

ՆՇԽԱՐՆԵՐ

ԲԱԶՄԱԹԻՒ ԱՆՏԻՊ ՆԿԱՐՆԵՐ

ԽՄԲԱՆԿԱՐՆԵՐ, ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

ԵՒ ՀԻՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒ ՁԵՌԱԳՐԵՐ

ՆԱՀԱՏԱԿ ԿԱՄ ԲՆԱԿԱՆ ՄԱՀՈՎ ՄԵՌԱԾ

ԳՐԱԳԷՏՆԵՐԷ, ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐԷ

ԵՒ ԱՅԼ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐԷ

ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԵՒ ՃՇԴՈՒՄ ՄԸ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՆԿԱՐՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԵՒԱՅԼՆ, ԵՒԱՅԼՆ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԷՏ

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԻՆ ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանին մէջ խնամքով եւ առանձին թղթածրարի մէջ պահուած են՝ գրական բազմատեսակ շնորհներով օժտուած Արտաշէս Յարութիւնեանին կամ գրչանունով Մալկարայի Կարոյին նամակները, զորս պարբերաբար ուղղած էր ան իր ծննդավայրէն, Պոլիս բնակող իր մտերիմ բարեկամին՝ ծանօթ հրապարակագիր եւ ծաղրանկարիչ Արամ Անտոնեանին, որ մինչեւ իր մահը վարած էր վերոյիշեալ հիմնարկութեան մատենադարանապետի պաշտօնը:

«Նշխարներ»ու բաժինը այս տարի կը բանանք նահատակ գրագէտին յատկացուած քանի մը էջերով — երկու նամակներ, երկու նկարներով — եւ անոր բանտարկութեան, կրած չարչարանքներուն եւ սպանութեան նկարագրականով:

Մալկարա, 18 Մարտ 1909

Սիրելի Արամ,

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Չպատասխանեցիր ինծի. բայց կ'ենթադրեմ որ չկրցար, ժամանակ չունեցար պատասխանելու: Նախապէս գըրածս գրած է. եթէ ինծի շահաւոր գործ մը գտնես «Ժամանակ»ին մէջ, իմացուր: Սպասելով այդ կարգադրութեան, զոր ի գլուխ հանելու պարապուրդ ունենալ չես թուիր, ես անհամբեր եմ քեզի նորէն գրելու եւ իմ անկեղծութիւններուս ամէնէն խորունկովը ծափահարելու զքեզ ու «Խարազան»դ: Հրաշալի՛ ես, Արամ, պռավօ՛. գիտցիր որ մեծ տաղանդ մը կայ մէջդ caricaturiste-ի: Ըսէ միայն ինծի, թէ ամէնէն առաջ ես եղայ քեզի révéler ընողը: Այսպէս կամ այնպէս՝ պիտի փայլիս, անմոռանալի պիտի մնաս, իբր humoriste եւ իբր caricaturiste. հայկական caricature-ի վարպետ մըն ես այսօր. այս բոլորը, մտիկ ըրէ ինծի, ահագին ուրախութեամբ մը կ'ըսեմ, իբր թէ այդ յաջողութիւնը իմս ըլլար: Ուրիշ բան ընելու պէտք չունիս. ահա գտած ես ինքզինքդ: Ծաղրէ՛, խա՛ծ, խարազանէ՛ անողոքաբար, անխնայ: Կ'սպասեմ որ կարգը ինծի գայ. հաճոյքով ինքզինքս կ'ենթարկեմ ճիրաններուդ: Միայն ընդհանուր դիտողութիւն մը ունիմ, զոր պէտք է նկատողութեան առնես. գրութիւններդ մի՛ աղտոտեր գռեհկութիւններով, *աղտոտ անկիւններու* պրպտումներով, ի՞նչ տեղը կայ. դուն պէտք չէ որ ջլթիկ ծաղրածուէ մը որեւէ մազ ունենաս. դուն երգիծաբանը պէտք է մնաս եւ իբր այն ուռճանաս: Օրինակի համար տիկին Եսայեանի մասին գրածդ բոլորովին անտեղի էր. ի՞նչ պէտք: Ասիկա ոչ թէ par pudeur, ո՛չ, ամենեւին, այլ par goût. տարբերութիւնը մեծ է: Դուն շատ խօսք մտիկ ընող մարդ չես, բայց այնքան վստահ եմ իմ մասիս ունեցած համբերողութեանդ վրայ, որ այս դիտողութիւնը ըրի եւ պիտի սպասեմ, որ ինծի երկարօրէն օր մը գրես աշխատութիւններուդ մասին: Կ'ուզեմ նաեւ գիտնալ, թէ վարպետներ կ'ուսումնասիրե՞ս: Յետոյ, լաւ միտքս ինկաւ, ուրիշ դիտողութիւն

Fonds A.R.A.M

մը ալ պիտի ընեմ· թերթիդ մէջ տեղ չունին եւրոպական, միւֆայական(*) դրոշմ ունեցող ծաղրանկարները կամ նկարները: Original արտադրութիւններդ միշտ լաւ են: Ֆէյեանի série–ն առ հասարակ հրաշալի է· վերջին թիւին մէջ Նորատունկեանն ալ գլուխ – գործոց մըն է: Ուրիշ հարցում մը· ինչո՞ւ ամէնուն տակն ալ չես ստորագրեր: Ցայտնի է թէ ամէնքը ֆու շինածներդ չեն, բայց այն ատեն պէտք է աղբիւրները ցոյց տաս: Յետոյ, տանկական տափակութեամբ պատկերներն ալ վռնտէ «Խարազան»էդ:

Հապա՞ նիւթական յաջողութիւնը: Փարա կը շահի՞ս: Ապագան մտածէ, Արա՛մ, խե՛նթ, անխոհե՛մ տղաս· կնիկդ ու տղադ ալ մտածէ երբեմն եւ մերթ ընդ մերթ ֆաին մը ոսկի տուր կնոջդ, թող անկիւն մը պահէ:

Միտիս այնիսան ցրուած է, որ ուրիշ բաներ ալ պիտի ըսէի դեռ: Բոլոր ծաւօթ գրագէտներուն portrait - charge–երը պիտի չպատրաստե՞ս: Ի՛նչ սճաչելի série մը կ'ըլլար: Larousse–ի գրատունը ծաղրանկարի վրայ գիրք մը հանած է· չեմ գիտեր ինչ տեսակ բան է· տեսա՞ր դուն:

Այսօր զանազան աշխատութիւններով յոգնած, աւելի չեմ կրնար գրել· արդէն բաւական երկար եղաւ: Վերջերս Թլկատինցին ալ կը գանգատէր լռութենէդ· գրեցի իրեն թէ շատ զբաղուած էիր: Բայց պիտի սպասեմ որ այս նամակս անպատասխան չթողուս: Երկար գրելու ես ինձի: Ապա թէ ոչ մահուան դատապարտել կուտամ զքեզ ··· Միհրդատ Հայկազնին կամ Վահէ Արգուեանին ձեռքով:

Կը համբուրեմ զքեզ

ԱՐՏԱՇԷՍ

Վերջին «Խարազան»իդ վրայի պատկերը լաւ չհասկցայ: Խարազանը բռնող *սաթիրը* դո՞ւն ես արդեօք· կը նմանի· իսկ միւսնե՞րը· չե՞ս բացատրեր ինձի:

Մալկարա, 11 Յունիս 1911

Սիրելի Արամ·

Կենսագրութիւնս կ'ուզես: Աղէկ: Բայց պարզապէս՝ ծնած եմ հոս, 1873 Հոկտ· 3ին· յաճախած եմ գիւղիս նախակրթարանը, առանց շրջանաւարտ ըլլալու: Դպրոցէն յետոյ խանութ մտած եմ, ուր կը մնամ, եւ ուր, պարապ ժամերուս, ըրած եմ ընթերցում եւ գրականութիւն: Ուրիշ՝ ոչինչ:

Վահանը (եղբայրը, Ծ· Խ·) ծնած է 1877 Մայիս 22ին, Մալկարա: Գիւղիս նախակրթարանէն ելած է, անցնելու համար խանութ: Միշտ իրարու ֆով եղած ենք: Գրականութենէն զատ, Վահանը մասնաւոր ընդունակութիւն ունի արհեստագիտական աշխատութիւններու· ունի նաեւ արուեստագիտական հակումներ:

Լուսանկար չունիմ որ ղրկեմ· Վահանն ալ չունի:

Բայց ի՞նչ բանի կ'ուզես ծանօթացնել այս բոլորը: Երկու տող չէի՞ր կրնար գրել: Կ'սպասեմ:

Քուկդ՝ ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

(*) Mucha Ալֆոնս (1860 – 1939) չեխ նկարիչ – գծագրիչ մը, որ 900ական թուականներուն Փարիզ հաստատուելով, դարձաւ մէկը այն արուեստագէտներէն, որոնք այդ շրջանի «նոր արուեստը» ստեղծեցին: Իր արուեստը, շնորհալի եւ հնարամիտ, ի յայտ եկաւ գծագրական արուեստի բոլոր ճիւղերուն մէջ:

Ծ· Խ·

Fonds A.R.A.M

Մոլիտոս, 11 Յունիս 1911

Սիրելի Վարար.

Հետաքրքրական նամակ: Այդ պատճառով՝ նամակ եմ, 1873 Նոյեմբեր 3-ին. լուծուած եմ գիրքն ստանալուս համար շնորհակալութիւն յայտնել: Գրքէն ետոյ նամակը մղած եմ, որ կը տար, և որ, պատմել տալով, ըսած եմ նիստեր և գործակատարս: Կարդալ՝ պիտի:

Վերջապէս Նոյեմբեր 6 1877 մը 22 ին, Մոլիտոս: Գիրքին ստանալուն նամակ է, ուշացումս ներում խնդրելով: Որքա՜ն հետաքրքրական կայ, վերջապէս ծանուցանելով ինձ զոհացուցած ըլլալը ուշ պատասխանելուս պատճառաբանութեան: Ուշ ստանալս պատասխանելուս Նոյեմբեր:

Ուշացումիս կարեւոր ոչ կայ. վերջապէս ալ կարեւոր:

Այդչ եւս ինչ ուշ կարդալ ծանօթիլ այս նամակին: Ինչո՞ւ ուշ ինձ կարդալ տալ: Յիշատակ:

Ձերդ

Ստեփանոս

Fonds A.R.A.M

Մալկարայի մէջ, փլատակ մզկիթի մը առջեւը նկարուած: Ձախէն աջ՝ Վահան Յարութիւնեան, Արտաշէս Յարութիւնեան, Արամ Անտոնեան եւ Թորգոմ Գալըճեան:

ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԻՏԻՆ ԵՂԵՐԱԿԱՆ ՄԱՀԸ

Եւ հիմա, ձեր ջիղերը զսպելով, կարդացէք բանտակից ականատեսի մը պատմածները՝ ողբացեալ Արտաշէս Յարութիւնեանի եւ իր ծերունի հօրը եղերական նահատակութեան մասին·—

... Երբ Իզմիթի կայարանը լքանք, մեզ ղեկաւորող ժանտարմաներէն մէկը հրացանի բունով սպառնալ Արտաշէսին եւ հրամայեց անոր անպատճառ քալելով երթալ մինչեւ բանտ: Յե՛տք Արտաշէսը առարկեց, թէ ոտքերը ուռած են (սաստիկ ծեծած էին զայն) եւ չի կրնար քալել: Ժանտարման սկսաւ զարնել անոր, մինչ Արտաշէսը կը պոռար· — «Մեզ սպանեցէք ձիս, աւելի լաւ է:» Վերջապէս վայրագ ոստիկանը տեղի տուաւ եւ Արտաշէսը չալկուեցաւ մեր ընկերներէն մէկուն կողմէ:

Մեզ տարին Հայոց եկեղեցին: Արտաշէսը, ծերունի հայրիկը եւ ես տեղաւորուեցանք աջակողմի դասը: Հոս, հազիւ թէ հայր ու տղայ զարմանեցին իրենց ոտքերը եւ ահա, Պոլսոյ բանտերուն անօրէն Չէթէճի Իպրահիմը եկաւ եւ հայրն ու Արտաշէսը տարաւ իրարէ թէ հարցաքննուելու: Ժամ մը անց՝ զարձեալ բերին զանոնք, չարաշար խոշտանգուած եւ դանակոծուած: Ամէկ եաքը, հայր ու տղայ, մեր օգնութեամբը, իրարու վէրքերը քանըմման կ'ընէին: Ծերունի հայրը կուլար, բայց Արտաշէսը կը զսպէր ինքզինքը:

Օգոստոս 10/23ին Իպրահիմը նորէն եկաւ, հայրն ու որդին տարաւ եւ զարձեալ ծեծելէ ու խոշտանգելէ եաք առանձնացուց զանոնք եկեղեցիին դէմ թաղականութեան խորհրդարանը: Ապա զարձեալ վերադարձուց մեր քովը:

Հէք Արտաշէսը, մեղի հետ խօսքի պահուն յաճախ կ'ըսէր, թէ անխուսափելի է իր սպանութիւնը: Հակառակ ասոր, բնաւ չընկճուեցաւ իր յաւերուն մէջ եւ արիութեամբ քալեց դէպի մահ:

Fonds A.R.A.M

— «Գիտեմ թէ, կ'ըսէր յաճախ, պիտի սպաննեն զիս եւ ասիկա գիտնալով, կ'ուզեմ հետեւաբար հաշտուիլ մահուան գաղափարին հետ: Իսկ այդ բանին հասնելու համար, պէտք էր որ կեանքի կապակցութիւններս խզէի արտաքին աշխարհի հետ: Եւ ահա, ենթադրեցի պահ մը, թէ ես ո՛չ մէկ ազգական, ծանօթ կամ բարեկամ ունիմ աշխարհի վրայ: Ոչ ոք կը ճանչնայ զիս: Կային սակայն ծնողքս, քոյրս ու եղբայրս: Անոնցմէ բաժանումս դժուար եղաւ, բայց ամբողջ ուժովս ատոր մէջ ալ յաջողեցայ: Ծնողքի, եղբօր եւ քրոջ գաղափարը նախապաշարում մըն է միայն: Տեսէք, ես անոնց հետ ալ խզեցի կապս եւ այժմ հրճուանք կը զգամ աշխարհի մէջ մինակ ըլլալուս համար: Եթէ գիտնայի՛ք թէ մահը դիմաւորելու ինչքա՜ն հեշտ եղանակ մըն է ասիկա»...

Ու Պոլսէն մեր ճամբորդութենէն 20 օր ետքը, Օգոստոս 18/31ի գիշերը, մինչ ամէնքս պառկած էինք, ժամը 11ի առենները, Զէթէպաշը Իպրահիմ, միշտ իր թիկնապահ ապաշա չէթէներուն ընկերակցութեամբ, դաշոյններով եւ հրացաններով զինուած, ահ ու սարսափի մէջ արթնցուցին մեզ իրենց ահարկու ձայնով.

Մալկարալը Արթին օղլու Արտաշէս...

Մալկարալը Պօղոս օղլու Արթին...

Ոտքի ելան իսկոյն երկուքը մէկ, քնաթաթախ, ո՜վ գիտէ ինչ դժնդակ տեսիլներու մէջէն արթնցած: Գթութիւն աղերսելու բառ մը անգամ չարտասանեցին՝ ոչ Ինքը, Արտաշէսը, ո՛չ ալ հայրը: Արտաշէսը իր ժամացոյցը երկնցուց Թորգոմ Գալընեանին, որ այդ գիշեր պառկած էր մեր երկուքին մէջտեղը. յետոյ, խօսքը չէթէներուն ուղղելով հարցուց, թէ կրնայի՞ն իրենց գոյքերը միասին առնել: Ասոնք, իրենց տարտամ պատասխանով հասկցուցին, թէ առնելը կամ չառնելը միեւնոյն էր: Մենք, մնացեալ բանտարկեալներս, այդ ահաւոր վայրկեանին, չկրցանք գէթ «երթա՛ք բարով» մը ըսել մեր տարաբախտ ընկերներուն, որոնք, առանց իրենց ետեւը կարենալ նայելու, անյայտացան կիսամութին մէջ:

Յաջորդ առտուն ստուգեցինք, թէ եկեղեցիին դուռը պահակ սպասող ոստիկան – զինուորները կողոպտած էին զանոնք: Ատկէ անդին ա՛լ որոշ բան մը չիմացանք իրենց մասին: Մէկ անգամ միայն տեղեկացայ, որ Օգոստոս 19/1 Սեպտեմբերի օրը, երկու անծանօթ հայ կալանաւորներ սպաննուած են Իզմիթի եւ Տէրպէնտի կայարաններուն միջեւ...

ԱԶԳԻՆ ՎԻՃԱԿԸ

... Հօտն անհովիւ՝ մոլոր ու շփոթ, աներեւոյթ եւ անզուսպ ալիքներ յախուռն կը յուզին ի խորս մեր հալածական եւ ողբալի կենաց ծովու: Անմիտ որսորդներ բոլորած՝ միամիտ ձկներ ցանցած: Մթնոլորտը թոյն կը տեղայ, բուժիչ ուժ չկայ: Աւերած, սարսափ ու սանձարձակ կեղեքում մէկ կողմէն, անտարբերութիւն, օտարամոլութիւն ու ցեխոտ սրտեր միւս կողմէն: Փառասիրութիւն, փութկոտութիւն մէկ երեսէն, ապիկարութիւն, տգիտութիւն միւս երեսէն: Իւրաքանչիւր ոք իր պաշտօնն զգեցած է իբր հանդերձ, յոր մերկութիւն մտաց ծածկի ի միամիտ աչաց: Մեր մարմինը նեխած է, մեր հոգին ապականած, մեր կեանքը դիակնացած ... Ո՞ւր է մեր խռհական խորհենացին, թող ելլէ՛ արիւնքամ հողու տակէն եւ ողբայ մեր խակերու սիրտն ու հոգին, միտքն ու գործը: Մեր նախնիք իրենց պաշտօնին փարած էին անձնահեղձութեամբ, իսկ մենք կը յափշտակենք գործն ընչաքաղցութեամբ:

Սիրտս փլած է:

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Fonds A.R.A.M

ՇԱՐՔ ՄԸ ԱՆՏԻՊ ՆԿԱՐՆԵՐ
ՏՈՔԹ· ՌՈՒԲԷՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ՕՐԵՐԷՆ

Իտալիոյ մէջ անցեալ տարուան մեր շրջապտոյտի ընթացքին պատեհութիւնը ունեցանք՝ Տարեգրքիս հաւատարիմ բարեկամներէն միլանոյաբնակ Տոքթ· Երուանդ Արզումանեանի միջոցով ստանալու մեր շատ թանկագին նահատակներէն Տոքթ· Ռուբէն Չիլինկիրեանի (Ռ· Սեւակ) շարք մը անտիպ նկարները, Սանթա Մարկերիթա – Լիկուրէ (Ճենովայի շրջան) բնակող Լեւոն Ազնաւուրեանէն: Նկարները, Օր· Թաննի Աբէլլի նկարին եւ բանի մը ուրիշներու բացառութեամբ, հաշուած են 1909 – 1911 թուականներուն, Լ· Ազնաւուրեանի կողմէ, որ Լոզանի համալսարանին մէջ եղած է Տոքթ· Ռ· Չիլինկիրեանին մտերիմ դասընկերը: Լ· Ազնաւուրեան ծնած է Տրապիզոն եւ իբրեւ նկարիչ ընթացաւարտ եղած է համալսարանի բազմարուեստեան վարժարանէն:

Հրատարակելով այս հօթը նկարները, խորագոյն յուզումով կ'ողեկոչենք հաղցր յիշատակը անզուգական Ռուբէն Սեւակին, որուն — եւ իր այլ գրչեղբայրներուն — նահատակութեան յիսնամեակը կը բոլորուի այս տարի:

Ռ· Սեւակ իր խոկումներուն անձնատուր

(Աւելցնենք այս առթիւ, որ ողբացեալ Տոքթ· Ռուբէն Չիլինկիրեանի եւ Դանիէլ Վարուժանի նահատակութեան հետ կապուած քամնելի անցքերը, ականատես եւ իրազեկ Արամ Անտոնեանի վկայութիւններով, արձանագրած ենք Տարեգրքիս 1959ի եւ 1960ի հատորներուն մէջ (առաջինով՝ էջ 134 եւ երկրորդով՝ էջ 223):

ՏԻԿԻՆ ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿԻ
ՅՈՒԶԻՉ ՄԷԿ ՆԱՄԱԿԸ ԻՐ ԱՄՈՒՍՆՈՅՆ

Այս թանկագին նկարներու կողքին հրատարակութեան կուտանք նաեւ այն վերջին նամակը, զոր տիկին Ռուբէն Չիլինկիրեան գրած էր 17/30 Օգոստոս 1915ին, Պոլսէն, ուրիչ մտաւորականներու հետ Զանգեզուր աքսորուած իր ամուսնոյն:

Նամակը ետ կուգայ ... տարիներ ետքը եւ ցրուիչը, տիկին Թաննի Չիլին-

Fonds A.R.A.M

կիրեանը հոն չգտնելով — մեկնած էր Պոլսէն — կը յանձնէ զայն Բանկալթի, Քիւրքճեան դեղարանը, ուրկէ կը տրուի Տոքթ. Վահրամ Թորգոմեանին, որ կը պահէ զայն եւ պատերազմէն ետքը կը յանձնէ Սեւակի այրիին:

Յուզումով մխայն կարելի է կարդալ զայն: Կը հրատարակենք նոյնութեամբ, ֆրանսերէնով, այլեւ հայերէն թարգմանութեամբ, ֆրանսերէն չգիտցող մեր ընթերցողներուն համար:

Ահաւասիկ նամակը, որուն պահանին վրայ գրուած է.

RECOMMANDEE

Monsieur le Docteur
Roupen Tchilinguirian
Tchanguiri

Pancaldi, le 17 Août 1915

Adorable Roupen.

J'ai reçu ta dixième carte. Mais il me semble que tu n'a pas reçu toutes les lettres ou cartes que je t'envois toujours recommandées. Ci cela continue ainsi, je porterai plainte à la poste ou au gouvernement. Je suis contente que tu te portes bien. Moi, depuis une semaine, je me sens très mal. Ça vient du désespoir qui m'envahit. Bien des choses se passent ici. Enfin j'espère que l'ennemi sera bientôt aneanti, pour que cette guerre finisse une fois pour toutes. As - tu reçu les 9 L. turques de la Régie? As - tu écrit à Getrmayan? As - tu écrit à Osman bey pour l'appartement? Moi je quitte cet appartement, je n'ai pas de sou pour payer. Je ne sais pas encore ce que je deviendrai avec les gosses. Ne te soucie pas. Je pense toujours que notre gouvernement ne peut pas punir ainsi des gens si innocents, qui n'ont rien fait que lui obéir et qui étaient des gens tranquilles et sages, comme nous le sommes. C'est horrible ce que je souffre! Heureusement

Օրիորդ Jannie Apell, Տոքթ. Ռ. Չիլինկիրեանին զուիցերիացի կինը, ընշանուած շրջանին նկարուած: Այս նկարը Տոքթ. Ռ. Չիլինկիրեան ձօնած է Լեւոն Ազնաւուրեանին մօրը:

Fonds A.R.A.M

Տէր եւ տիկին Տոքթ. Ռուբէն Չիլինկիրեան

que les enfants ne savent rien, qu'ils sont en bonne santé et joyeux et en comparaison avec bien d'autres, nous ne sommes pas encore les plus malheureux!

Ah, Roupen, c'est à l'amour qu'il faut s'accrocher, il n'y a que lui qui peut nous soutenir. Je t'adore, mon très cher Roupen et je t'envois mille baisers de la part de Lévon et Chamirame, qui dorment

Ռ. Սեւակ ուսանողական համազգեստով

Ռ. Սեւակին մէկ այլ նկարը

Fonds A.R.A.M

tous les deux maintenant comme des anges, des amours.

Ta JANNIE

Adresse. Madame Tchilinguirian
Pancaldi, Rue Nalband, No. 1

Ահաւասիկ եւ թարգմանութիւնը.—

Բանկալթի, 17 Օգոստոս 1915

Պաշտելի Ռուբէն.

Ստացայ տասներորդ բարտը: Բայց ինծի կը թուի թէ դուն չես ստացած իմ բոլոր նամակներս կամ բարտերս, զորս միշտ *ըզքոմանտէ* կը դրկեմ էեզի: Եթէ ասիկա այսպէս շարունակուի, պիտի բողոքեմ նամակատան կամ կառավարութեան: Գոհ եմ որ լաւ ես: Ես, շաբաթէ մը ի վեր, շատ վատ կը զգամ ինքզինքս: Գատեառը յուսահատութիւնն է, որ կ'ողողէ զիս: Հոս շատ մը բաներ տեղի կ'ունենան: Վերջապէս կը յուսամ որ թշնամին պիտի բնաջնջուի շուտով, որպէսզի միանգամ ընդ միշտ վերջանայ այս պատերազմը: Ռէժիէն ստացա՞ր 9 թրբական ոսկին: Գրեցի՞ր կէթրմայանին: Գրեցի՞ր Օսման պէյին, ափարթըմանին համար: Ես կը ձգեմ այս ափարթըմանը, տասնոց չունիմ վարձքը վճարելու համար: Դեռ չեմ գիտեր թէ ինչ պիտի ընեմ փոթրիկներուն հետ: Հոգ մի ըներ: Ես միշտ կը խորհիմ, որ

Ռուբէն Սեւակ
Լոզանի հանրային պարտէզին մէջ

Լ. Ազնաւուրեան, Ռ. Սեւակին մտերիմը

Fonds A.R.A.M

մեր կառավարութիւնը չի կրնար այսպէս պատժել այսման անմեղ մարդիկ, որոնք իրեն հնազանդելէ զատ ուրիշ բան չեն ըրած եւ որոնք հանդարտ ու խելացի մարդիկ էին, ինչպէս մենք ենք: Զարհուրելի է տառապանքս: Բարեբախտաբար տղաքը բան չեն գիտեր եւ առողջ են ու զուարթ: Եւ շատ մը ուրիշներու հետ քաղդատելով, մենք տակաւին ամէնէն դժբախտները չենք:

Ա՛լս, Ռուբէն, սիրոյն պէտք է կառչիլ, ան է միայն, որ կրնայ մեզ պահել: Կը պաշտեմ քեզ, իմ շա՛տ սիրելի Ռուբէնս եւ կը դրկեմ հազար բաղդը համբոյրներ Լեւոնին եւ Շամիրամին կողմէ, որոնք, երկուքն ալ կը ճնահան հիմա, հրեշտակներու պէս, սէրերու պէս:

Քու ԹԱՆՆԻԴ

Խե՛ղճ տիկին Սեւակ...

Նամակը գրուած էր այն թուականին, երբ — հետագային հասատատուած ականատեսի եւ իրազեկներու վկայութեամբ — իր ամուսինը, Դանիէլ Վարուժանին եւ ուրիշ երեք հոգիի հետ, չորս օր առաջ, 13/26 Օգոստոս 1915ին, խժդժօրէն սպաննուած էին Զանգըրըի եւ Գալայճըքի մէջտեղը, Թիւնէյ դիւղին մօտերը: Ա՛յն ալ ինչպէ՛ս ... Բոլորը մէկ մերկացնելէ ետք, մէկիկ մէկիկ կապած են ծառերու եւ գաշոյններով, դանդաղօրէն մորթոտած են, առանց ակռանջ կախելու անոնց սրտաճմլիկ աղաղակներուն, որոնք օդը կը թնդացնէին...

Հ. ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆԻՆ

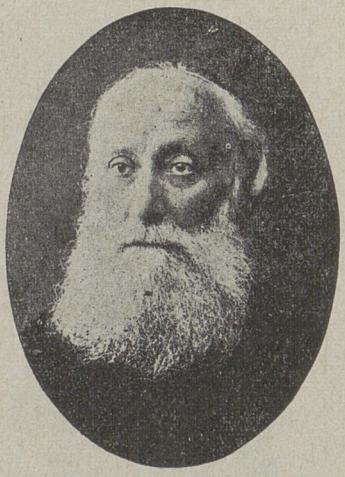

ՀԱՅՐ ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ

Ա.ւ գերարգոյ Տէր
Մաղաքիա Եպս. Օրմանեան

Վենետիկ, Ս. Ղազար, 19/31 Մայիս 90 (1890)

Գերարգոյ Սրբազան Տէր,

Ի նկատեալդ պահու հաս մաղթողականդ հեռագիր, որքան աննկնկալ այնքան եւ պատուական, զարթուցիչ հին յիշատակաց եւ լաւագունից թերեւս եւ յըստակագոյն աւուրց: Շնորհ ունիմ յարգութեանդ եւ ի սեռն (մաքուր) սրտէ, եւ վերադասեմ զմեծարանսդ բան զյոգունց (շատ մը) աշխարհիկ արանց, զի որոց վիճակեցաւ խորհրդազգած լինել խորոցն Աստուծոյ, հարկ է թէ անտուստ (հոնկէ) միայն ակն ունիցին զօրհնութիւն եւ զօգուտ անձանց եւ ընկերաց: Զնոյն եւ ես ուխտիւ խնդրեմ ի Տեառնէ, որ ներեաց անարժանիս զայնքան ամս պաշտել զսեղան իւր, պահել եւ հանել մասն բարի

Գերյարգոյ Տէրութեանդ
Ն. Ծ. (նուաստ ծառայ)
Հ. ՂԵՒՈՆԴ Մ. ԱԼԻՇԱՆ Ո. Կ. (Որդեգիր Կուսին)

Fonds A.R.A.M

Վիեննա, Ս. Ղազար, 19/31 Դեկտ. 90

Հիւրընկալ Արեւմուտքի մեծ

Ի վերադարձիս տեսնելս է՛լ աւելի հաստատեցի զգացումս, զոր ունէի ձեր մասին եւ զոր յայտնեցի ձեզ Փարիզի մեր հանդիպման ժամանակ: Ձեզի համար ապրելու եւ ի սէր ձեր գործելու, եւ վերստին շէմքարանալու համար հայրենի ազգիդ ուրախութեան. զի որոյ սիրեցեալ նորին խաչելութենէն հետէ նայելէ մեծագործ, հայելէ եւ ձեր անդրանիկ գրոյն ամէն առեւտրի շահեցողութենէ եւ շահատոյց մեքենայ եւ ընչերաց. ձեզնէ դուք ուրիշ խնդիրներ չունիք, որ երբեմն անոնք մոռնան շահիլ ան տղայոց համար, որոնք եւ հարեւ տուած բոլորի

Հիւրընկալ Արեւմտեան

Ձ. Պետրոսեան-Թումանեան

Ձեր Հիւրընկալ մեծ
Ստեփանոս եւդր Օրմանեան

Fonds A.R.A.M

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՄԱՆԵԱՆ

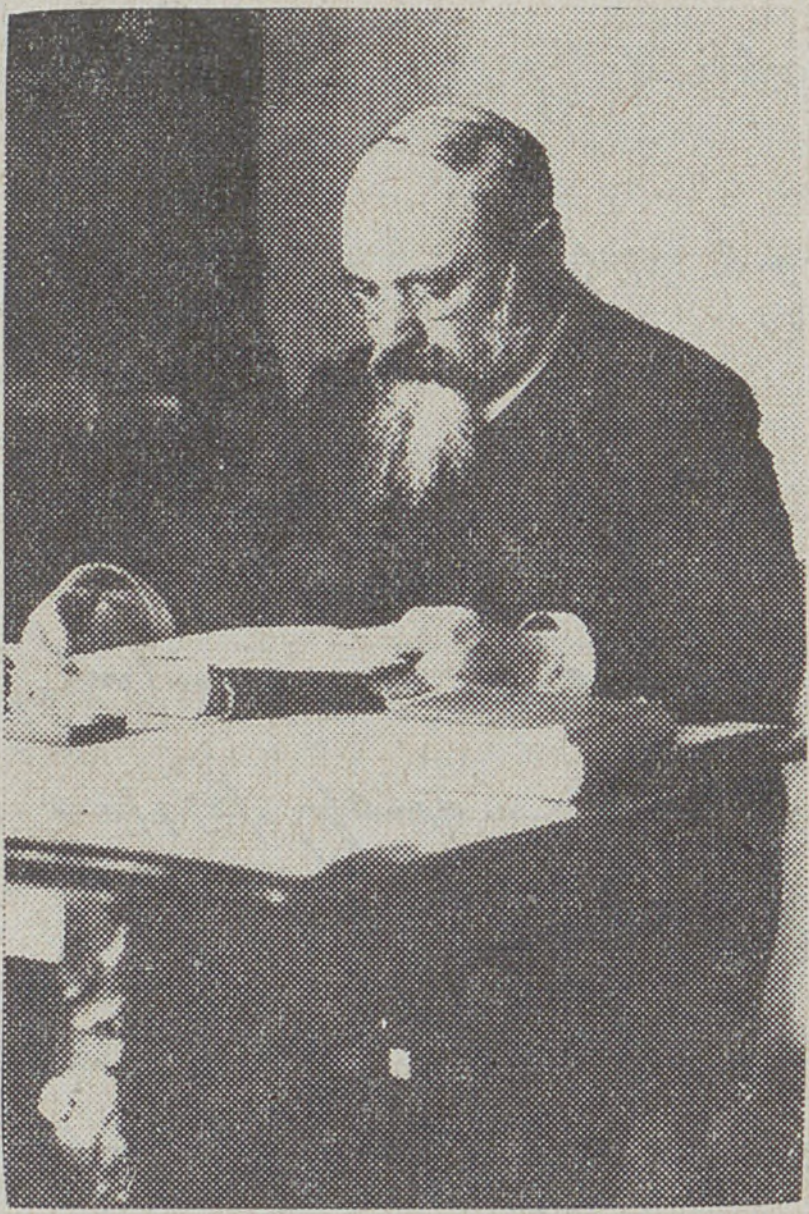

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՄԱՆԵԱՆ
(Անտիպ նկար)

Իր անունն ու գործը մինչեւ այսօր Հայաստանի մէջ յիշուող եւ Նոր Հասնող գիտնականներուն ալ իբրեւ ուղեցոյց ծառայող մեծանուն ճարտարապետ Թորոս Թորամանեանի անտիպ նկարն է այս մէկը, որ քաշուած է 1912ին, իր աշխատասենեակին մէջ։

Անցեալ տարի Հայաստանի մէջ տօնուեցաւ անոր ծննդեան հարիւրամեակը, որ կը զուգադիպէր նաեւ մահուան երեսնամեակին։ Ծնած էր ան 1864ի Մարտին, Շապին Գարահիսարի մէջ։ Իբրեւ ճարտարապետ վկայուած է Պոլսոյ համալսարանէն եւ ապա, չորս տարի, 1900 — 1903, խորացուցած է իր մասնագիտութիւնը Փարիզի մէջ, ուսումնասիրելով միաժամանակ ճարտարապետութեան պատմութիւնը։ Այնուհետեւ, բանասէր Կ. Բասմաջեանի հետ գացած է Անի, ճարտարապետական յուշարձանները ուսումնասիրելու նպատակով։ Մինչ այդ սկսած էին արդէն Զուարթնոցի պատմական տաճարին պեղումները։ Շնորհիւ Թորամանեանին, կարելի եղած է կորուստէ փրկել տաճարին շատ մը բեկորները։

Այնուհետեւ Թորամանեան, միանալով Անիի պեղումները կատարող եւ իր կարգին անուանի Նիքոլա Մառին, գիտական մեթոտներու կիրարկումով, գործօն մասնակցութիւն բերած է այդ աշխատանքներուն։ Ասոնց զուգընթաց, առանձին գրքոյկներով եւ յօդուածներով հրատարակած է ան ուսումնասիրութիւններ իր կատարած պեղումներուն, հետազօտութեանց եւ հաստատումներուն մասին։ Թորամանեան հիմնովին ջրած է եւրոպացի որոշ մասնագէտներու այն սխալ տեսակէտները, թէ հայկական ճարտարապետութիւնը արդասիքն է մեծ ազգերու մշակոյթներուն ազդեցութեան։ Եւ փաստերով երեւան բերած է մեր ճարտարապետութեան ինքնատպութիւնը։ Անոր հայթայթած փաստերուն եւ գիտական տուեալներուն հիման վրայ էր, որ վիեննացի փրոֆ. Սթրժիգովսկին, օգտագործելով նաեւ իր պրպտումները, 1918ին հրատարակեց «Հայերու ճարտարապետութիւնը եւ Եւրոպան» անունով երկու թանկարժէք հատորներ։

Ամբողջ երեսնամեակ մը, Թ. Թորամանեան, գիտնական մարդու իր տաղանդը տրամադրեց մեր բազմադարեան ճարտարապետական մշակոյթի յայտնաբերման եւ տոռվ իսկ անջնջելի հետք մը ձգեց իր ետին։

Մեռաւ ան 1 Մարտ 1934ին, Երեւանի մէջ։

Անոր արժէքի գնահատման տեսակէտով շատ ուշագրաւ է Աւետիք Իսահակեանի հաստատումը իր յուշերուն մէջ։

— «Թորոս Թորամանեանը, կը գրէ ան, իր սխրալի գործերով, բոլոր ժամանակների հայ ժողովրդի համար դարձաւ Թորոս ճարտարապետ եւ մեծացաւ, պատմականացաւ, անմահացաւ։ Եթէ ճարտարապետութիւնը քարացած երաժշտութիւն է, ապա Թորոս ճարտարապետը այդ քարացումը վերածել էր կենդանի երգի։ Նա մեր հոյակապ աւերակների եւ յուշարձանների նոյնքան հոյակապ երգիչն է։»

Fonds A.R.A.M

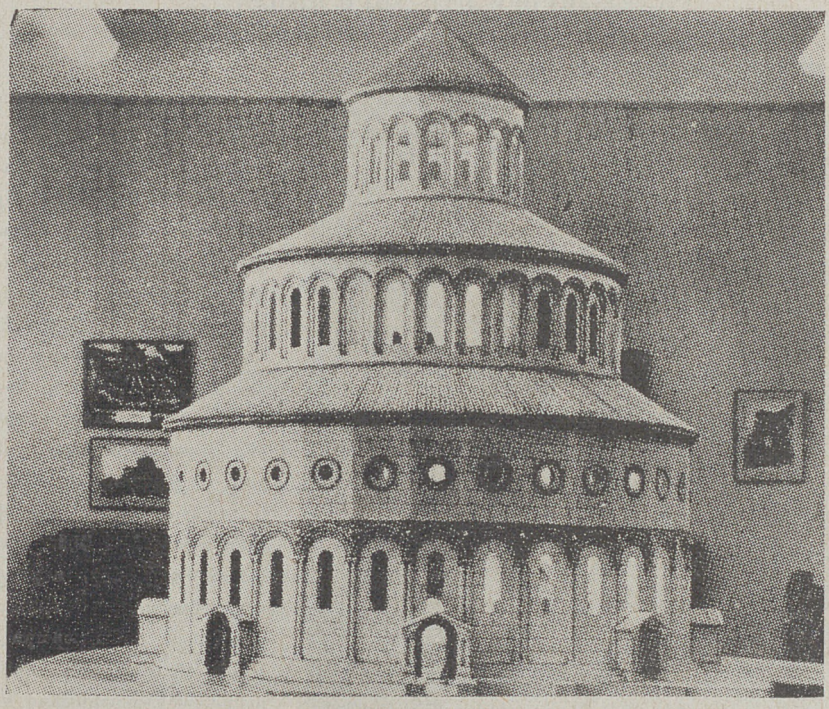

Ջուարիճոց տաճարի (Է· դար) վերակազմութեան նախագիծը
ըստ ճարտարապետ Թորոս Թորամանեանի

ՊՈԼՍՈՅ ԵՐԲԵՄՆԻ ՈՐԱԿԱԻՈՐ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԸ

Այս յուշանկարը կուգայ այն օրերէն, երբ վերելքի մէջ էին հայ երկրորդական վարժարանները Պոլսոյ զանազան կեդրոններուն մէջ: Այդ վարժարաններէն մէկն էր նաեւ Մաբրիգիւղի Պէզազեան վարժարանը, որ կը փայլէր իր որակաւոր ուսուցչական կազմով: Ահա այդ կազմի ուսուցիչներէն խումբ մըն է որ կը տեսնուի այս նկարին մէջ: Խմբանկարը բաշուած է՝ վարժարանին կողմէ Ֆլորիայի մէջ կազմակերպուած դաշտագնացութեան մը առթիւ, 1920ի Յունիսին: Նկարուածները, ձախէն աջ՝ Գեղամ Գավաֆեան, Ստեփան Կուրտիկեան, կարապետ Քիւրքճեան եւ Յակոբ Օշական, իսկ յառաջամասին երկնցածը՝ Պետրոս Պ· Ատրունի:

Fonds A.R.A.M

ՀԱՐԻՒՐ ՄԷԿ ՏԱՐՒ ԱՌԱՋ

ՍԷՆ ՓԵԹԵՐՍՊՈՒՐԿԻ ՄԷՋ ՔԱՇՈՒԱԾ ՀԱՋՈՒԱԳԻՒՏ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐ ՄԸ

Ո՛վ պիտի կրնար մտքէն անցնել, թէ նորապսակ ամոլի այս նկարը կը ներկայացնէ փեսայութիւնը Գամառ Քաթիպա գրչանունով հանրածանօթ ժողովրդական հայրենաշունչ բանաստեղծ Յովհաննէս Պատկանեանին: Նորափեսայ Ր. Պատկանեանը նկարուած է նորահարսին հետ պսակադրութեան օրն իսկ, 23 Փետրուար 1864ին, Ռուսաստանի երբեմնի մայրաքաղաք Սէն Փեթերսպուրկի մէջ, ուր կը պաշտօնավարէր պատերազմական նախարարութեան դիւանատունը, զինուորականի աստիճանով եւ համազգեստով: Այդ թուականէն չորս տարի առաջ, 1860ին, աւարտած էր ան տեղւոյն արեւելեան լեզուներու համալսարանական դասընթացքը: (Գամառ Քաթիպա ծնած էր Նոր Նախիջեւան, 1830ին եւ մեռաւ 1892ին):

ՔԱԼԷ՛ ԿՈՒՐՕՐԷՆ

Կը խլե՞մ ... Քալէ՛, յիմար տարագիր,
Ժըպիտ մը շուրթիդ՝ կարապի՛ն համար,
Ներքնապէս լալով, միտդ դէպ՝ երկիր,
Շեղջուած մահերու վրայէն անհամար,
Քալէ՛, դուն քալէ՛, յիմա՛ր տարագիր...

Քնարի զառամա՛ծ թելի մը փարած,
Թալանէ, բոցէ հեռու, ա՛հ, հեռո՛ւ,
Քալէ՛, դուն, բերքոտ հայրենահալած,
Հո՛ւր, արի՛ւն երգէ ազատ լեռներու,
Քնարի զառամա՛ծ թելի մը փարած...

Քալէ՛: Մինչեւ ե՞րբ: Քալէ՛ կուրօրէն,
Քալէ՛, մինչեւ որ Արեւն հրակէզ
Իր մարը մտնէ ծովէն ու ծովէն
Ու օ՛ր մը այլե՛ւս չի ծագի բեզ...
Բաքէ՛ ... կեա՞նքն է այս ... Քալէ՛ կուրօրէն,,,

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿԻՆ ՄԷԿ ՆԱՄԱԿԸ
ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊ. ՕՐՄԱՆԵԱՆԻՆ

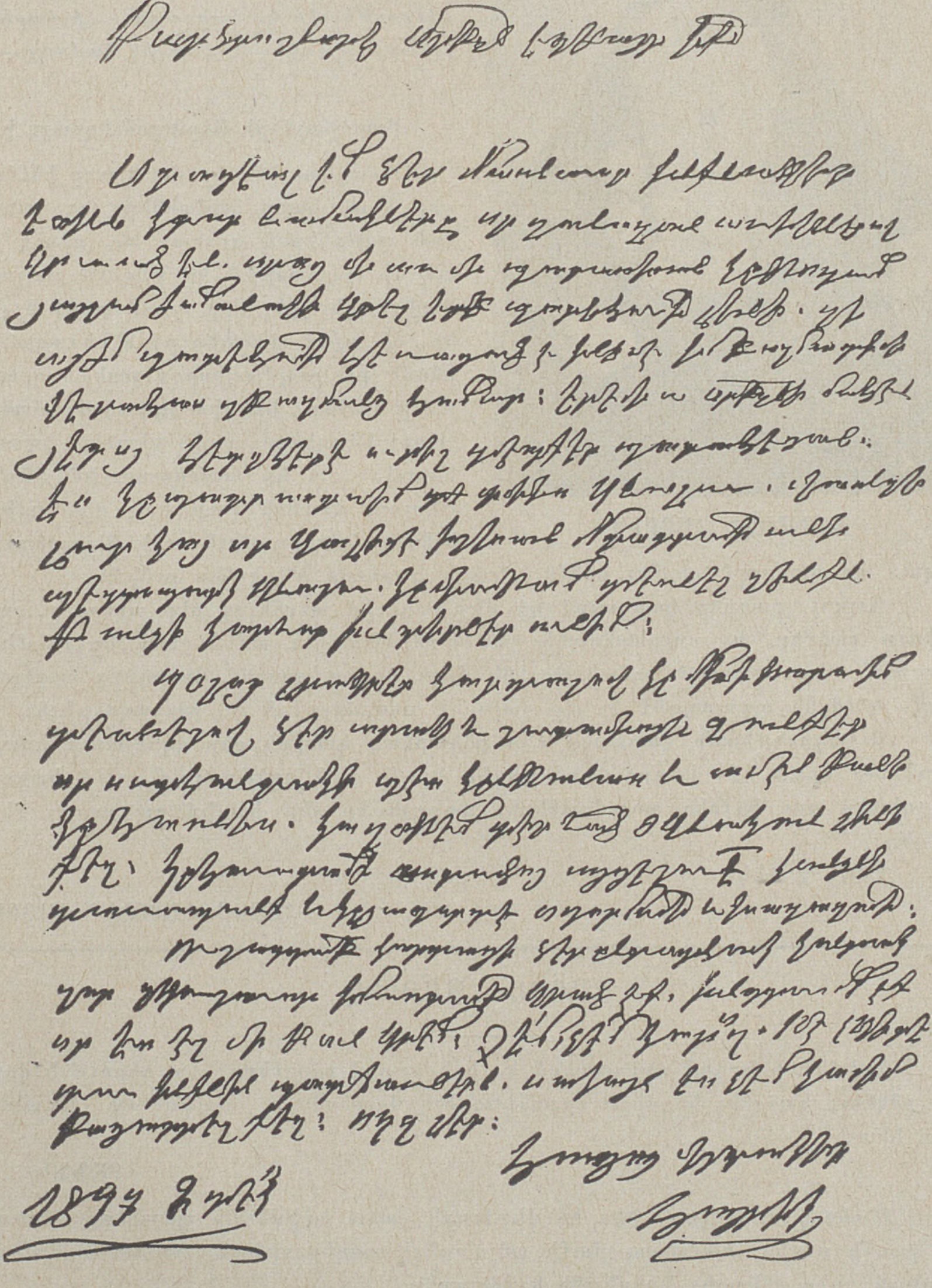

Դժուար կարդացուող իր ձեռագրի ինքնատպութեամբ, Հայոց Կաթողիկոս Խրիմեան Հայրիկին այս նամակը ուղղուած է Պոլսոյ Պատրիարք Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեանին, 2 Դեկտեմբեր 1897ին: Մեր Տարեգրքի 1960ի թիւով (էջ 131) հրատարակած էինք՝ իբրեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Խրիմեան Հայրիկի հանդիսաւոր օծման նկարը: Այս անգամ, մեր այս հատորով եւ այստեղ կցուած առանձին էջով հրատարակութեան կուտանք նաեւ անոր անդրանիկ կոնդակին լու-

Fonds A.R.A.M

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

սանկարեալ օրինակը: Ձեռագիր նամակը կը հրատարակենք նաեւ տպագրով, որպէսզի կարելի ըլլայ կարդալ դիւրութեամբ: Կոնդակը արտագրելու հարկ չկայ, որովհետեւ արդէն տպագիր է եւ դիւրութեամբ կը կարդացուի (ի հարկին խոշորացոյցով): Ահաւասիկ նամակը.—

Բարձրաշնորհի Սրբազան եղբայր իմ.

Ստացեալ եմ ձեր մասնաւոր ինքնագիր եօթն կտոր նամակները որ զանազան առիթներով գրուած են, որոնց մի առ մի պատասխան կը թողում յայլում ժամանակի գրել երբ պատեհութիւն լինի, զի այժմ պատեհութիւն հեռացած է ինձմէ իմ բազմապիսի վերահաս զբաղմանց համար: Երեմիա Սրբազանի մահէն յետոյ հետզհետէ ուրիշ դէպքեր պատահեցան: Ես կը պատրաստուիմ Տփղիս գնալու, վասնզի լուր կայ որ Գալիցէ իշխան մտադրութիւն ունի Պետրսպուրկ գնալու. կը փութամ տեսնել զինքն, քանզի կարեւոր խնդիրներ ունիմ:

Պօլսոյ լրագրեր կարդալով կը մխիթարուիմ տեսնելով ձեր արագ եւ շուտափոյթ ջանքեր, որ սուրհանդակի պէս կ'ընթանաս եւ ամէն բանի կը հասնիս: Կ'աղօթեմ տէր Աստուած օգնական լինի քեզ: Կը հաւատամք Աստուծոյ այցելութեան. կ'անցնի տառապանք եւ կը յաջորդէ ողորմութիւն եւ խաղաղութիւն:

Ուշադրութեամբ կարդացի ձեր ընդարձակ կոնդակ զոր զգուշաւոր իմաստութեամբ գրած էք. խնդրում էք որ ես էլ մի բան գրեմ: Չե՛մ, չե՛մ կարող. թէ չգիտես դու ինքնին պատճառներն, սակայն ես չեմ կամիմ բացատրել քեզ: Ողջ լեր:

1897, 2 Դեկ.

ՀԱՅՈՑ ՎՇՏԱԿԻՐ ՀԱՅՐԻԿ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿԸ

Խրիմեանը հոգով բանաստեղծ է, իսկ սրտով առաքեալ: Նա սիրում է գործել, ընկնել, կանգնել եւ միշտ պատերազմիլ վտանգների մրրկածուփ խռովութեան հետ:

ՐԱՖՖԻ

Մանուկ եւ ծեր, հեզ եւ վիթխարի, ահա Խրիմեանի պատկերը: Հաւատալ խօսքի ուժին, հաւատալ մտքի անյաղթելի ազդեցութեան, հաւատալ ճշմարտութեան, ահա Մկրտիչ Խրիմեանի նշանաբանը:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Չկար նրա համար ոչ իշխան, ոչ ծառայ, ոչ հարուստ, ոչ ալ աղքատ, ամէնքը միեւնոյն արժէքն ունէին նրա աչքում: Այդ տեսակէտից նա կատարեալ բանաստեղծ էր: Միայն մի բանի առաջ էր խոնարհւում նրա անկախ ու հպարտ հոգին — ժողովրդի:

ՇԻՐՎԱՆԶԱԴԷ

Fonds A.R.A.M

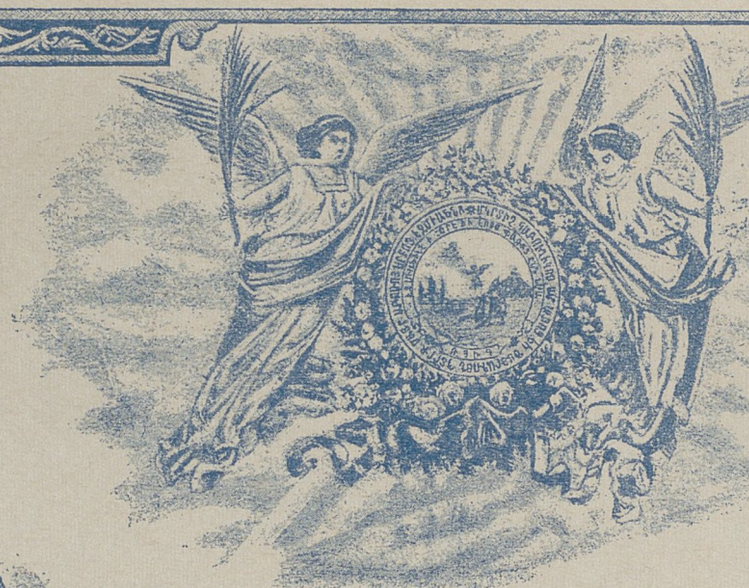

ԿՐՏԻՉ ԾԱՌԱՅ ՔՈՒ ԵՒ ԱՆՀԱՄԱՆԵԼԻ ԿԱՄՕՔՆ ԱՅՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵԻ„ „ „ „

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԲԵՁՈՐ ԱԹՈՌՈՑ ՍԵՐԱՐԱՏԵՍՆ ՍՐԱՓԻԷԼԻԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍԻՐԵՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

ՈՂՋՈՅՆ քեզ Առաքելական նկեղեցի Հայաստանեայց, Թագէոսի, Բարթուղիմէոսի և Գրիգորի աւետարանական ծնեալք ի Քրիստոս։ աճեալք և զարգացեալք Աստուածպաշտութեան,

ՈՂՋՈՅՆ քեզ Պարի Սիոն լեռան Աստուծոյ կրունացեալ։ Իթէ ի քեզ երևեցաւ լոյսն աշխարհի Մարմնացեալ Քրիստոս Նոյն Սիոնէին ևէ ի Երուսաղէմ յառաքելական սուրբ Էջմիածնին։

ՈՂՋՈՅՆ քեզ Տուն և առաքելական Սիոն Սրբոյ Յակոբեանց։ Որքան Հանուր միաբանական ուխտին Հայոց։ որ իրրև խոյակիր գինւոր և պաշտէք զանձրևական սուրբ տեղիս և ամենայն անձնուիրաբեմեալ պատրաստեալք զրհնէն Հայոց ցանկալին և նախանձելին Հանգերից աղանց։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ կամաւորեալքդ և Զաւրաքարշէից որ ընդ Համազօրակից եղբայր էք ի վարել և առնել զպատուն Քրիստոսի նկեղեցւոյն։ գիտէք Թէ քանի մեծ է պատասխանատուութիւն մեր առաջի մեծ Հովանաւորին որ ի բարեբաստիկ ոք է մէջը վերջ Տեառն Հոգին համարս ունի ասալ։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Հալիւք և Առաջնորդք փորձիկ Հօտի Հայոց։ որ արիաձև ոյզք Հակէք և արաձէք զՀաւատացեալ Հօտն Քրիստոսի։ յիշելով զրան Ցեառն Թէ Հովիւ քաջ զանձն իւր դնէ ի վերայ ոխերացս։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Վարդապետք նկեղեցւոյ։ որ ուսուցանէք և աւետարանէք զՀան Հիմոց։ մեքենարեցեք։ Վիրիմարեցէք դժոզոխութ։ դի լի եղև տրամադեամբ։ Թողեալ լերինս մեզք իւր ասէ Աստուած։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Քաշանայք Խորհրդոյն. Աստուծոյ։ որ մատակարար էք սուրբ խորհրդոյ նկեղեցւոյն։ զաստիարաքաք և պահապան ընծանական սրբութեան և գիտէք Թէ քանի մեծ է պատուն ձեր։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Սարկաւագունք։ որ խոտն արկանէք առաջի Սեղանոյն Աստուծոյ և մատակարար էք որդւոյն և ալգեաորն։ յիշեցէք զիաց սարկաւագն մեծին Ներսիսի Նմանողք լերուք և նմայ

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Դպիրք որ քաղցրագայն երգոք Շարականաց և տաղից շարէիք զՀոգին Քրիստոսանգամութեան և ժողովուրդն պատրաստ։ սիրել զԱստուած։ զսէր զիմիմեանս հաստատել։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Շարք և Կարգաւորք վանական ուխտին որ պահապան Հրեշտակաք էք մնացեալ Նշխարացս վանաբնից որք յաւերժական պարծանաց յիշատակ են մեր նախին հրեշտակք և գրաւիչ սուրբ Տարց։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ վարժապետք և ուսուցիչք։ Ձեզ յանձնեալ է տղայոց կրթութիւն և դաստիարակութիւն մանկանց ի պէս պէս ուսմունս և գիտութիւնս որոյ նպատակն է միայն վարել և առնել զմարդկին ի լաւագոյն կեանս։ ոչ միայն ի բարեբաստիկ վիճակս աշխարհի այլև ի Վերին Քրիստոսի արքայութիւնս

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Խմբագիրք Հայոց որ ճգնեք անդադար յաշխատութիւնս և իրրև Հրատարակիչս մտանեսիկ գրով և Թղթով վարեք զժողովուրդն ի յառաքելութիւնն և ջանայիք զիրենէն ի բանալով զնոս նոցա ընդառնել գլաւն և խորհիլ ի վաստէն Զգուշ զգոյշ ջանայիք միշտ ի չէնել։ զի այս է ձեր պատուոյ պարտիք։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ յորինիչ մատենագրիք և թարգմանիչք գրոց ի դանազան լեզուաց հեղինակութեանց։ զորս ազգասէր դամարիք բարձրացան կրթութեան և ձեռնտու արուեստին գիտութեան։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Բարիքար Մեկնիչներ որ քաջքննելովդ զգրեալսէր աշխատասէր մշանի ի լոյս հանէք զնուռս վաստակն և ընծայէք ազգին սրով ճոխանան և հարստանան աղբատիկ մատենադարանք Հայոց։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Նախանձաւորք սուրբ կրօնիս եկեղեցասէրք ժողովրդասէր բարեպաշտ Ոգիք։ որ շինէք զեկեղեցիս և զպրեանցս Հաստատելով և պահելով կրօնի և ազգին ուսմունքն որոյ Հիմն Քրիստոս է Ներկեալ եկեղեցւոյ և ժողովրդի յորոյ ի Աստուածպաշտութիւնս որ քան զամենայն ինչ զօրաւոր է։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ ուսանող մանկունք և օրիորդք եղբարք և քոյրք որ Ձեռն ի Ձեռն ուսեալ ի մխոր Թրթռայք և գայք ի կրթութեան տանարին բարեկամանալի և երջանկի էք։ եթե Հաւատոյ կրեմութեամբ պատասխանել մխիթարոց Ձեռն ազգ յաւուր պատկառելի Աստուծոյ մատենադարանք Հայոց։

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ Մայրապատարագիչ և գաւառական քաղաքացիք։ որ պարապիք ի Ձեռնակերտ արուեստս և ի շահաստեղծութիւնս որ տղիտութիւն յանաշ վարել զգործս Ձեր խնամոտելեամբ և Ձարտարապետութեամբ։ միշտ մրցելով և զարգանալով ըստ պահանջմանն ժամանակիցն

ՈՂՋՈՅՆ Ձեզ բնակիչք գաւառաց և լերանց հիանալի երկրագործք ժողովուրդ որ սիրէք զՀողն և մատ զդպրանն և տաւար գուք աշխարհի բարի և անխարդախ վաստակիչ մշանի էք։ գուք Հարատաւ զարդ որդիք էք Նահապետ մերոյ։ գործեցէք զերկիրք և պահեցէք գիտելով Թէ մերոյն երկիրն է Ձեր կեանք և զօրութիւն։ մի՛շտ Ջանացէք անկորստ պահել ազգ Հայրենասուր ժառանգութիւնս

Ձնո ողջունելոյ զամենայն կատարագաւ Ձեր։ ժողովուրդ Հայոց։ դառնամ արդ պատմել Ձեզ Թէ դինչ ապաւ ճեր ընդ իս և գիտէք զարձեն զի Հօրևակեցաւ ընդ ամենայն աշխարհ։

Ձէ տրուէս կամին մարդիկ ազնպէս առնեն Ցեր։ տղ կարէ հաւատ լինել անդրեին Թէ խեղամուտ ապատցէ զնու Մինչ փորձիկ և կրասեր էի ը մէջ եղբարց և ապատէի զիմ փորձիկ Հօտն ի լուսոն վարագայ։ առ Հաւանեալ Քրիստոսի Աւազ քուրբ Նշանին։ Ձեռն Ցեառն կալաս զիս։ ած յերբեսաչէմ և կացոյց ի վերայ լերինն Սիոնի։ ուր երևեցաւ բանն քժիչկ մարգարէութեան և վերաճորգիչ Հնացեալ մարդոյն։

Ցերեսուն ամաց անտի մինչև ցեօթանասուն ամն իրրև խեղդեցէն մի տևար անօթ մինչև վարեալ և գլորեալ ընդ քարաքոսաս եղէալ առապարս աշխարհի։ այնպէս եղէ զի կարծեցին մարդիկ Թէ խպատ Քահանայութեայ։ և զի՞նչ էր։ որ կենդանի պատկեր գիս մինչև հեղութիւն և խպատ Հանգերութիւն։

Ձեզ ի Սիոնէ մատ էր Տիրոգիչ բրուան Ցեառն։ որ անդրէն վերստին Տորոգեաց զրեկեալ անօթս մխանգամ և երկիցս Հիւանդացաս յոյժ։ այնպէս Թուեցաս ինձ Թէ Հասեալ կամ առ գուռն գերեզմանին։ և եղէ ես որպէս զուռացան մերձ ի Հատանիլ։ սերտ իմ և չունէ գնալ յիս։ լացի և գոլեցի։ ալ Ցեր գնա տարաժամ է առացիր գնա բարեպատակի պարտս ունիմ առ գնդ և առ եկեղեցին Թողլ տուր զարձ զոգէ իմ զի կենդից և վերարերեալ։ Ո՜Հ Թէ մեռանիմ չիամ պարտական առաջի գո ահաւոր առենդան։

Լաւաս ինձ Ցեր և ողորմեացաս և յանել ինձ նոր կեանս վերացոյց ի լեռնէն Սիոնի։ եգ ի Սիոն Աշրարատատ ի կաձուրիկէ Էջմիածնին և ասաց Պրդի մարդոյ գնա կացուցի գգնդ ասանդ Հայոց և Հովիս վարատեալ Հօտին տուր Գրիգորիս։ Ացա գնդ ժամ և ժամանակ։ երկի վճարեսս գործոցս քոց։

Խոնարհելով առաջի երկնից Հոր կամաց և մեծարելով զՀամազգային միաձոյն ընարութիւնն աշխատելի գամ ի վճարել զմեծագոյն Նուիրական պարտս իմ։ զոր ունիմ առ Նկեղեցին Հայաստանեայց և առ ժողովուրդ Հայոց և գիտեմ Թէ քանիք շատ բարեմտիրի և բարեպատիկ են չատ և կրեմ պատասխս

Ալ ես մինչ Հասեալ կամ ի ծերութիւն և անցեալ զեօթասաներն ամն մինչ Ձեռս ի վեր կոխեալ սպրեն ածեն ինձ գոտիս իւ կաղացից տմարել գպրեան պարտս գունէ փորձական տարագնդին չափով զոր ինձ առանդեալ է Ցերն և պահպանել չաշագործել տոկոսիք և պարզերես կալ առաջի պահպանչորին։

Մինչ խոհամ զարհուրիմ։ եաս ով նկեղեցի Հայաստանեայց որ ընդ ամենայն Հեռաւոր աշխարհս տրփռեալ կամ տարտարեալ ի Հայրենի քո ուսեին չը գիտեմ Թէ որպէս կարեմ վարել զհոգևական տեսչութիւն իմ։ Մինչ նաստեալ Ազգարատ մինչ ի Հնդիկս և Յունդ և այլ Հեռավոցրս զօրեմ տեսանել զնոսա և գիտեմ Թէ Ցեառ է ինձ արաձել զհոսն տեփական։ որ ընդ ամենայն աշխարհս ցիր և ցան կան։ անտես չայայ իսոց և ուր վիրեն Հասանել սուք այցելութեան իմոյ։

Այո՛ ստաքելոյ ես ի լեռնէն Ձեիճենաց։ այլ չեմ ազատ առաքելոյ չրջել ոչ ի հեթանոսս։ այլ չամենայն եկեղեցիս Հայոց։ կենդանեի բարեատուլ քարոզել և ուսուցանելոյ։ այլք ինչ տեսանել զգուս Հօտին իմոյ և Հոգալ զդարմանեն Ալ գինչ իշէ մարդոյն գարմանեն Ոչ Թէ գիտեմ ծանոթացեն անցանէր գրեն։

Ցատուի մենոյ ինձ միայն որ ըստ նախնի սովորութեան Հօտասէր Հովտաց Ընդհանրական գրով և Թղթով խօսիլ ընդ Ձեզ։ ժողովուրդ Հայոց։ Թէ չերկիրի ստտ մինչև մտռեալ իդեմ և Թէ չերկինս զի և ամգ կենդանի եմ Հոգևով ուր Հոգիք մեր նախին սուրբ Հարց կան և ազօխեին վասն Ձեր։

Ալ ունիմ ես ասալ որ մտ են և տեսանեն զՁեզ։ Նորա են իմ ընտրելակից եղբարքդ Հովիւք և Առաջնորդք փուրագնիւք վիճակագ որոց յանձնեալ է։ ոչ չինէն այլ երկնատես Հովուել և յանձանձիլ պահել և Հաստատուել ի Հաւատս Առաքելական նկեղեցւոյն Հաստատանեալոյ։ որոյ Հիմն Քրիստոս և Քարգուվրիչս եղեն և զաղջ շինուածն ած ի կատար Հրաչալի Նաշատակութեամբ տուր Գրիգոր Լուսաւորչին։

Գիտէք։ քանկ և Հաչակելս Թէ չաւուր Հանգիստ օչնան մեքում առաքի Խնան սուրբ Ջածարին ուսուցեցի Հաստատուիլ մնալ առ այդ Հիմն և չրնուածն առաքելական եկեղեցւոյս Հայաստանեայց և պինդ պահել զաանդութիւնս մեր նախնի սուրբ Հարց։ զգուշանալ չարամասել զանձին Հայրենիդ։

Եւ գուք իսկ ուսատակից էք ընդ իս և զնոյն ուղիան ունիք ի Ձեռնադրութենէ Ցնորհից անարատ և անարատ պահել զչնիքն որ առանձեալ է մեզ ի Քրիստոսէ յԱրարիչէդ և ի սրբազան Հայրապետացդ։

Ցատի կայ և մնայ մեզ ամենեցուն երկիւղածութեամբ Ծառայել առաքի Ցեառն։ զի ունիք մեք իւրաքանչիւր զմեծ պատասխանատուութիւն ըստ ատոհանի և Ցնորհից։ որ առեալ են ի Հոգւոյն պատուել զեկեղեցին Հոգալ զհոն եկեղեցւոյն և եթե չարչարել ատ պատրաստի և առաքի մեր Քրիստոսի խաչ չօժարութեամբ կրել և երեսալ զՀետ զօրագիտոյն որ ատաց։ որ ոչ ատզե զհայ իւր և եկեսցէ գինի իմ չէ ինձ արժանի։ Ցնորհ մեծ է մեզ եթե սիրալ և Հաստերութեամբ զնոյն խաչ։

Աղօթեցէք վասն իմ ալ գործակից Հոգևոր իմ Եղբարք զի գիտէք Թէ խոյն իմ Ցանդագոյն է։ զոր եդ ի վերայ Թիկանց իմոյ Նեղութեան մեր առ Ցնորհակալ Նահատակ Նախնեացն։

Խակ գուռ Նկեղեցի և ժողովուրդ Հայոց։ որ ընտրեցիք զիս Հովիս Ձեզ։ ես ապաստան լինիմ ապօթից Ձերոց և Հաւատամ Թէ լսէ Ցեր Ձայնի ապաչանաց Ցերոց և պահէ զիս վասն սիրելի Նկեղեցւոյն իւրոյ։ կեցից ես վասն Ձեր և գուք վասն Քրիստոսէր։ Ամէն։

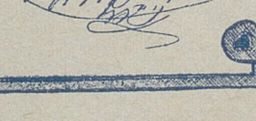

Գրեցաւ տեղերակի կոնդակս օրհնութեան ի 15 Դեկ. 1893 ամի Քրիստոսական և ըստ տասնից Ոգնեի
ի Մայր Աթոռս Հայաստանեայց ի Ս. Էջմիածին
ի վանատրապատ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊԻՆ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆԸ
(ՄԻՆՉԵՒ 1900 ԹՈՒԱԿԱՆԸ) ԵՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԵՐԿՈՒԽՆ ԱԼ ԻՐ ՁԵՌՔՈՎ ԳՐՈՒԱԾ

Իր այս նամակին որուն ուղղուած ըլլալը յայտնի չէ՝ կարեւորն ալ այդ չէ անշուշտ, այլ այն, որ Գր. Զօհրապ ինք իր ձեռքով կը ներկայացնէ իր կենսագրական դիծերուն ամփոփումը, մինչեւ որոշ թուական մը։

CABINET
DE
Mr KIRCOR ZOHRAB
Քիւչէրի Հան
STAMBOUL

Constantinople, le 22 մարտ 1900

Ա. Պատկան Տէր,

1861, յունուար ամսոյ ի Կոստանդնուպոլիս (Կ. Պոլիս)։

Ուսումնասիրութիւնս ամսոյ մի կոստանդնուպոլսահայ ս. Օրիորդաց Ազգային Հոգեվարժարանի հայկական ընտանութեան կարգին մէջ։

Ուսումնական ասոյ ի Թերոյէ Հայոց նախնական վարժարանի երկրորդական կարգին մէջ (École des Petits Chanoines) ուսման ասոյ կարգին շրջանաւարտ եղած ի 1880 թ.։

Հետեւեալ տարուան ասոյ ի Կարդ Դրամագրական վարժարանի մէջ։ Ուսումնական կարգին նոյնպէս ասոյ ի 1883 թ. ~~ապրիլին~~ Գրամատունական ընտանութեան ընդունուելէ յետոյ։

Հետեւեալ ամսոյ ի 1878 թ., մարտ ու ապրիլ, Թուղթերօճակ վարժարանը.

Fonds A.R.A.M

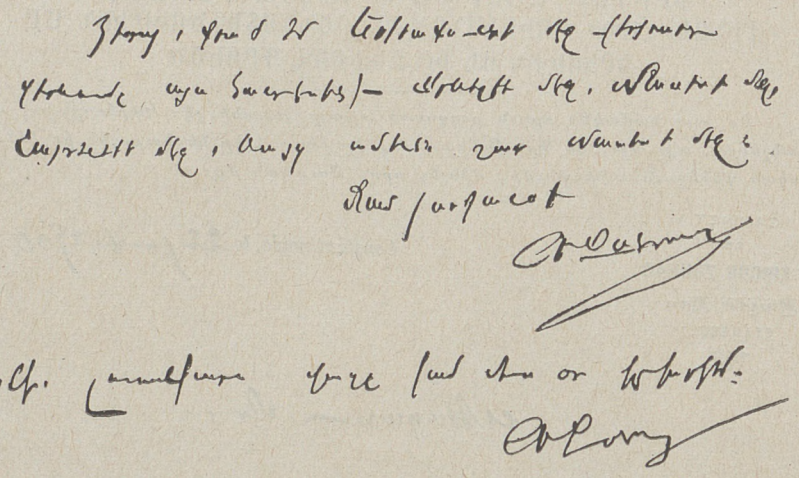

Կ· Պոլիս, 22 Յունիս 1900

Մեծապատիւ Տէր,

1861, յունիս կամ յուլիսին ծնած եմ Պէշիքթաշ (Կ· Պոլիս)։

Նախնական կրթութիւնս առած եմ Պէշիքթաշի Մաբրուհեան եւ Օրթագիւղի Թարգմանչաց եւ հոնտեղի հռովմէականներու Լուսաւորչեան վարժարաններուն մէջ։

Բարձրագոյն կրթութիւնս առած եմ Բերայի կայսերական Համալսարանին երկրաչափական վարժարանին մէջ (Ecole des Ponts et Chaussées) ուրկից առաջին վկայականով շրջանաւարտ եղած եմ 1880ին։

Իսկոյն, իրաւագիտութիւն ուսած եմ Պօլսոյ Իրաւագիտութեան վարժարանին մէջ։ Փաստաբանի վկայականն առած եմ 1883ին· այդ թուականէն՝ փաստաբանութեան ասպարէզը կը շարունակեմ։

Հրապարակագրութեան սկսած եմ 1878ին, որչափ որ կը յիշեմ, Թիւլպէնտեանի Լրագրովը (թերթին անունը՝ *Լրագիր*, Ծ· Խ·)։

Յետոյ գրած եմ երկրագունտի մէջ — (երկրորդ վերհրատարակութիւնը (պիտի ըլլայ վերերեւումը, Ծ·Խ·) այս հանդէսին) — Արեւելքի մէջ, Մասիսի մէջ, Հայրենիքի մէջ, բայց ամենէն շատ Մասիսի մէջ։

Մնամ յարգանօք

Գ· ԶՕՀՐԱՊ

Յ·Գ· Լուսանկարս վաղը կամ միւս օր կը խրկեմ։

Գ· ԶՕՀՐԱՊ

Ահաւասիկ եւ Գ· Զօհրապին մէկ քերթուածը·—

ՏԱՐԱԿՈՅՍ

Տանթելներուդ փրփուրովը կը մըտնես
Երեքլոով՝ նաւու մը պէս, ալեհեր ծ,
Աչերու մէջ ցանկութիւններ կը գըտնես,
Ու կը հրճուիս կնկան մը պէս այլամերծ։

Մատուցումի մը պէս կարծես կը ծրփաս
Կոհակաւէտ մարմնիդ բոլոր գիծերը,

Fonds A.R.A.M

Ծրփաձիով մը օձագալար, խօլական,
Եւ կը զմայլին ապշած տըղան եւ ծերը:

Ամեն այրերն յորձաձիիդ մէջ կը դառնան,
Ու կը փոխուին խեղօճներն ալ խենդերու,
Սուրբերն անգամ իսկոյն վրադ աչք կը բառնան,
Հոսանքն ես դուն սարսուռներու, տենդերու:

Ըսէ՛ շիտակ, քէ սիրեցիր բիչ մը զիս,
Ո՛վ հասուն կին, որ խոնչէնիդ մարմնիդ մէջ՝
Տարիներուն դէմը կ՝ելլես կ՝ընդվզիս,
Ջիւնածաղի՞կ արդեօք կամ Հուրն ես անշէջ:

13/26 Մայիս 1908, Բարիզ

Գ. ԶՕՀՐԱՊ

Տաղտկութիւն

Աստիճանաւոր փոփոխութիւն եւ հոգեկան
Տարտամութիւն առաջ կու գայ,
Աշխարհ ալ դիւրաթափանց եւ կիզիչ,
Ու իր տեսարանն ալ կու գայ ու կ՝երթայ:

Առանց ցաւի եւ ոչ ալ ուրախութեան,
Հոգիս կը մնայ անտարբեր ամէն բանի,
Ինչպէս ամպոտ եւ ցուրտ առաւօտներու,
Հանգիստ եւ ցած ծուխերը կը բարձրանան:

Ամէն ինչ ինծի կ՝երեւայ անիմաստ,
Եւ ես տեսնելով ոչ մէկ տեսարան,
Անտրտունջ անկարօտ խնդալ, լալ ալ կարենալով,
Հանգիստ եւ ցած առաւօտներու պէս եմ:

Ըսէ՛ շիտակ, քէ սիրեցիր ինծի զիս,
Ո՛վ հասուն կին, որ խոնչէնիդ մարմնիդ մէջ՝
Տարիներուն դէմը կ՝ելլես կ՝ընդվզիս,
Ջիւնածաղի՞կ արդեօք կամ Հուրն ես անշէջ:

13/26 Մայիս 1908
Բարիզ

Գ. ԶՕՀՐԱՊ

Fonds A.R.A.M

ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ ՄԸ ԱՌԱՋ

Սթալինեան բռնապետութեան գոհերէն ծանօթ գրագիտուհի Զապէլ Եսայեան Ա. համաշխարհային պատերազմի վերջին երեք տարիները անցուց Կովկասի մէջ, ուր գացած էր 1915ի Օգոստոսին, նոյն տարուան գարնան Պոլսէն փախուստ տալէ եւ Պուլկարիա ապաստանելէ ետք: Կովկասի մէջ ունեցաւ աճ գրական եւ հասարակական գործունէութիւն: Մեր խմբագիրը հաշուած է Պաքուի մէջ, 1916ի Մարտին, Զապէլ Եսայեանի մէկ դասախօսութենէն ետք: Նկարին մէջ, նստածները, ձախէն աջ՝ Եղիշէ Հինյ. Գեղամեանց, բանաստեղծ Յովհաննէս Յովհաննիսեան, Զապէլ Եսայեան, Աստուածատուր Վաչեանց (որ մեռաւ Փարիզ, 1963 Դեկտեմբերի վերջերը — տեսնել «Մահագրութեան» բաժինը) եւ Տիգրան Յովհաննիսեան: Ոտքի, ձախէն աջ՝ Մխիթար Տէր Անդրէասեան եւ տիկին Սառա Տաղեան:

Կովկասի մէջ Զապէլ Եսայեանի գործունէութեան հետ կապուած է Թիֆլիսի Հայոց Ազգային Խորհուրդին կողմէ անոր ուղղուած եւ 16 Դեկտեմբեր 1917 թուակիր հետեւեալ նամակը, զոր ստորագրած են Խորհուրդին նախագահը՝ Աւետիս Ահարոնեան եւ քարտուղարը:

Ահաւասիկ նամակը նախ տպագրով.—

Մեծարգոյ Տիկին Զաբէլ Եսայեան

Ազգային Խորհուրդը որոշեց Ձեր եւ պ. Բարբիէի աշխատանքների համար տրամադրել մի որոշ գումար, որի սահմանը պիտի որոշէր Խորհուրդիս նախագահը Բագու անցած ժամանակ: Նկատելով, որ նրա գալը յետաձգւում է, Ձեզ յատկացուելիք դրամից փոխադրւում է առ այժմ երեք հազար րուբլի (3000 ր.) որ կը խնդրենք կիսել պ. Բարբիէի հետ:

Նախագահ Խորհուրդի՝ Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Անդամ – քարտուղար՝ (անընթեռնելի)

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԽՈՐՀՈՒՐԴ

АРМЯНСКІЙ НАЦІОНАЛЬНЫЙ
СОВѢТЪ

«16» Դեկտեմբեր 1917 թ.
№ 37

[illegible]

ԵՕԹԸ ՀԱՐԻՒՐ ՏԱՐՈՒԱՆ ՀՆՈՒԹԵԱՄԲ
ԿԻԼԻԿԻՈՑ ՀԵԹՈՒՄ Ա. ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հեթում Ա. Թագաւոր կիլիկեան գահը բարձրացաւ 11 տարեկանին (1226ին) եւ մինչեւ չափահաս դառնալը, երկիրը կառավարուեցաւ բանակի հրամանատար Կոստանդին Դունաստաբլի մէջոցով: Այնուհետեւ իշխեց ան մինչեւ 1270 թուա-

[illegible]

կանը: Հակառակ իր չատ փոքր տարիքին, Հեթում Ա.ը ամուսնացուցին՝ Լեւոն Բ.ի աղջկան Զապէլի հետ, որ, նոյնպէս անչափահաս եւ սակայն, 5 տարուան ամուսնութենէ մը ետք Անտիոքի գուքս Բոհեմոնդի զաւկին Փիլիպէ հետ, այրեցաւ էր

Fonds A.R.A.M

ամուսնոյն մահով: Հեթում Ա.ի պսակադրութիւնն ու օծումը տեղի ունեցան մի-եւնոյն օրը Տարսոնի մէջ եւ այսպէսով հիմը դրուեցաւ կիլիկիոյ Հեթումեան արքայատոհմին, որ իշխեց մինչեւ 1342 թուականը: Ութեմն Հեթում Ա. թագաւորեց ընդամէնը 44 տարի, չատ ալեկոծ պայմաններու մէջ, որոնք ստեղծուած էին նախ ձկնկիզ խանի գլխաւորութեամբ Մոնկոլ – Թաթարներու արշաւանքով եւ ապա եգիպտական յարձակումներով: Կիլիկիան անխուսափելի աւերումէ փրկելու նպատակով, Հեթում Ա. յաջողեցաւ բարեկամական դաշինք կնքել Մոնկոլ – Թաթարներու հետ: Ասոնց ակարացումէն եաք, սակայն, դարձաւ ան թիրախը Եգիպտոսի Մամլուքներու յարձակումներուն, որոնց հետեւանքով կիլիկիան գրաւուեցաւ 1266ին եւ ենթարկուեցաւ թշնամիի ասպատակութեանց: Երկու տարի եաքը հաշտութիւն կնքուեցաւ, եւ, դարձեալ երկու տարի եաքը, 1270ին, կիլիկեան գահը բարձրացաւ Հեթում Ա.ի որդին՝ Լեւոն Գ.:

ՁԾԴՈՒՄ ՄԸ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԽՄԲԱՆԿԱՐԻ ՄԸ ԱՌԹԻՒ

Տարեգրիս 1960ի թիւով (էջ 135) հրատարակած էինք այս խմբանկարին մէկ տարբերակը եւ ցաւալի շփոթութեամբ կամ աւելի ճիշդը նմանողութեամբ մը, այդ խմբանկարի ձախէն աջ առաջին անձը ներկայացուցած էինք իբրեւ Լ. Ակնունի:

Ներկայ խմբանկարը, զոր տրամադրեց մեզի Լեւոն Ագճաւուրեան (Իտալիա), կը ներկայացնէ միեւնոյն անձերը, տարբեր շարքով եւ միաժամանակ ֆաշուած: Լ. Ակնունիին նմանցուած անձը, որ այս նկարին մէջ շարքի 5րդն է (ձախէն աջ), այդ շրջանին Լոզանի համալսարանի բժշկական ճիւղը յաճախող Թիֆլիսցի Ղազարեանն է (փոքր անունը մոռցուած է), իսկ ձախէն առաջինն ալ, զոր չէինք ճանչցած 1960ի նկարի հրատարակութեան ժամանակ, եգիպտահայ դեղագործական ուսանող Ագատեանն է (փոքր անունը նոյնպէս մոռցուած): Ուրեմն, այս խմբանկարի շարքով, անձերն են, ձախէն աջ՝ Ագատեան, Ռուբէն Զիլինկիրեան, Արշակ Զօպանեան, Կոմիտաս Վարդապետ, Ղազարեան եւ Գասպար Իփէկեան: Նկարուած է Լոզան, Մոնպլեզիրի պարտէզը, 1910ին:

Fonds A.R.A.M

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻՆ ԱՅՍ ՆԿԱՐԸ

«Սովետական Գրականութեան» անցեալ տարուան 4րդ թիւին մէջ հրատարակուած է նահատակ բանաստեղծ Դանիէլ Վարուժանի այս ինքնատիպ նկարը: Տարեգրքիս 1958ի հատորին մէջ ալ (էջ 210) մենք հրատարակած էինք՝ 1914ի ամառը, Պարտիզակ, Ս. Մինասի բարձունքը քաշուած խմբանկար մը, որուն մէջ — հիմա է որ կ'անդրադառնանք — ուրիշներու կարգին ներկայ է նաեւ Դանիէլ Վարուժանը, դէմքի միեւնոյն արտայայտութեամբ եւ կեցուածքի միեւնոյն ձեւով: Տարեգրքի այդ հատորը ունեցողները կրնան դիտել եւ զատորոշել զայն (վերի շարքը, ձախէն աջ 8րդը): Եւ որպէսզի ընթերցողը նաեւ հիմա կարելիութիւնը ունենայ հաստատելու մեր ըսածը, կը հրատարակենք նաեւ այդ խմբանկարին մէկ մեծցուած հատուածը: Այս երկու նկարներուն բաղդատութիւնը երեւան պիտի բերէ, որ «Սովետական Գրականութեան» հրատարակած նկարը, իր բոլոր մանրամասնութիւններով — կեցուածքով, նայուածքով, գլխու մազերով — յար եւ նմանն է խմբա-

Պարտիզակի խմբանկարին մէկ մասը

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

նկարին մէջ տեսնուողին, այնքան նման, որ վստահօրէն, խմբանկարի այս դէմքն է որ — ռըթուշի ենթարկուելէ ետք — հրջուած ձեւով մեծցուած եւ վերարտադրուած է Երեւանի գրական ամսաթերթին մէջ:

ԻՄԱՍՏԸ ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԻՆ

... Մենք կ'ապրինք ոչ թէ վայելելու համար այսուհետեւ, ո՛չ: Ղազարոսին պէս, որ գերեզմանէն դարձաւ, մենք ժպիտ չունինք այլեւս, բայց Ղազարոսին նման մենք կը ծառայենք՝ մեռելներու յարութեան հաւատքը ներշնչելու անոնց, որ եկած են ու պիտի գան մենէ ետքը...

Ժպիտ չունինք, բայց քրտինք, բայց արիւն ունինք դեռ եւ պիտի աշխատինք, պիտի աշխատինք:

30 Սեպտեմբեր 1919

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

ՆԱՄԱԿ ՄԸ Յ. Գ. ՄՐՄՐԵԱՆԷՆ
ԳՐՈՒԱԾ ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆԻՆ

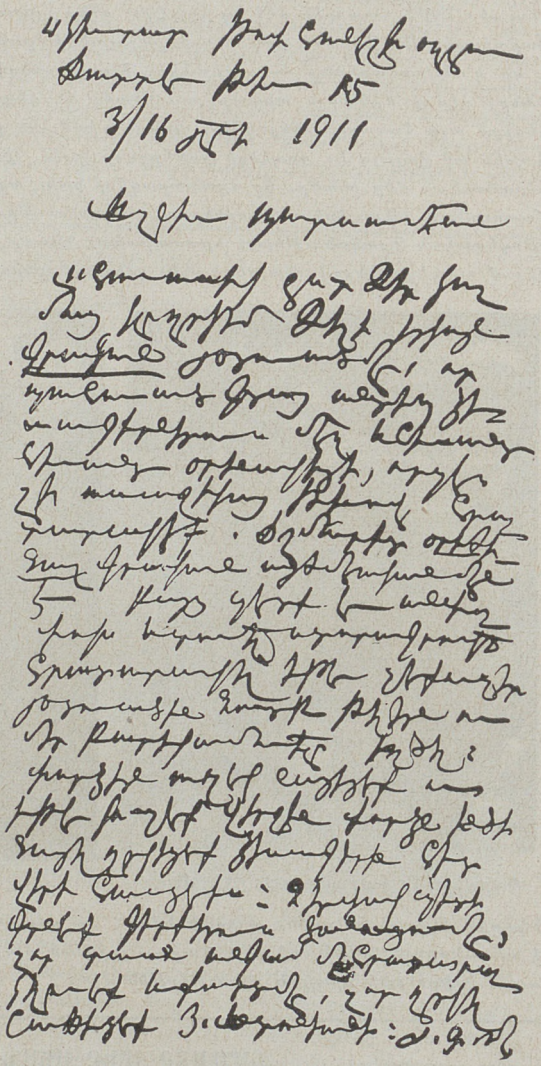

Ի սպառ անհետացած դրական սերունդի մը ներ-կայացուցիչներէն մէկը ե-ղաւ՝ իմաստասիրական եւ վերացական ոլորտներու մէջ սաւառնած Յարութիւն Գ. Մրմրեանը: Մենակեաց մը, որ տարիներով բոլո-րեց զրեթէ ինքնամեկու-սացած կեանք մը եւ իր տարողութեան չափանի-շով, զանազան դիմաստ-ուերներու, ճամբորդական նոթերու եւ կարգ մը այլ դրութեանց չարքին, առեղ-ծագործեց ընդարձակ եւ ընդհանրապէս բնազանցա-կան էջեր այլազան նիւթե-րու շուրջ, որոնք անշուշտ եղան նաեւ իր ապրում-ները:

Իւրայատուկ խառնը-ւածքով եւ նախասիրու-թիւններով իսկական տէր-վիշ մը եղաւ ան: Ոճերը կը նկատէր, օրինակի համար, մսացու կենդանիներու զե-նումը, այս պատճառով ալ դէմ էր մսակերութեան եւ կաշխէ որեւէ իր չէր զոր-ծածեր...

Ապրեցաւ 66 տարի (1860 — 1926), որոնց վերջին տասնամեակը՝ նիւ-թական դժուարին պայ-մաններու մէջ: Ապրուս-տին համար ամբողջ ակնկալութիւնը կապուած էր իր հեղինակած, բայց դժուար ծախուող եւ հետեւաբար անվաճառ մնացած գրքերու սպառման հետ: Արդարեւ, ի միջի այլոց, այս մտահոգութեան հետ կապուած է նաեւ մեր հրատարակած եւ Մերուժան Պարսամեանին ուղղած իր նամակը:

Ահաւասիկ այդ նամակը նաեւ տպագրով, ընթերցման դիւրութեան համար.—

Fonds A.R.A.M

Սկիւտար
Թոփհանէլի օղլու Ճատտէ թիւ 15
3/16 Յուլիսի 1911

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՄՐՄՐԵԱՆ

Ազնիւ Պարսամեան.

Ահաւասիկ ըստ Ձեր կամաց կը ղրկեմ Ձեզի երկայն *գրական* յօդուած մը, որ պահուած գտայ անտիպ ձեռագիրներուս մէջ եւ հիւանդ հիւանդ օրինակեցի, որպէս զի առաջիկայ թիւով հրատարակէք. ընշմարիտ *օրիժինալ* գրական այժմէական մըն է, բայց պէտք է անփոփոխ եւ տուեալ ստորագրութեամբ հրատարակել՝ եթէ չէք ուզեր յօդուածին նուրբ թելերն ու մեր բարեկամութիւնը եղծել: Փորձերն ալ կայեցէք ու եթէ կ'ուզէք վերջին փորձն ինծի նայիլ ղրկեցէք ձեռագիրին հետ վերի հասցէիս: Ներփակ պիտի գտնէք գիրքերուս ծանուցումը, զոր տասն անգամ մը հրատարակելու էի եւ բարտ մը, զոր ղրկել հանեցէք Յ. Անտոնեանին:

Ց. Գ. Մ.

ՅՈՒՇԱՆԿԱՐ ՄԸ ՊԱԱԼՊԷՔԷՆ

Գահիրէ գումարուած Հ. Ց. Դաշնակցութեան 1947ի Ընդհ. ժողովէն ետք, չատ մը պատգամաւորներ այցելեցին Պէյրութ: Այդ այցելուներու կարգին էին նաեւ մեր նկարին մէջ տեսնուածներէն երկուքը, ողբացեալ Ռուբէն Տէր Մինասեանն ու Շաւարշ Միսաքեանը (նստած, ձախէն աջ): Ոտքի կեցածներէն աջ կողմինն է՝ նոյնպէս ողբացեալ Արամ Սահակեանը, իսկ ձախինը՝ Պէյրութի դաշնակցականներէն Յովհաննէս Պայթարեանը, որ ընկերացած էր անոնց: Նկարը քաշուած է Պաալպէքի, հնադարեան սիւներուն առջեւ, նոյն տարուան ամառնամուտին:

Fonds A.R.A.M

ՅՈՒՇԱՆԿԱՐ ՄԸ ԵՐԵՒԱՆԷՆ

Հին ու նոր հայ երաժշտագէտներու այս խմբանկարը հաշուած է երեւան, շուրջ քառասնամեակ մը առաջ: Մէջտեղը նստողն է Ալեքսանդր Սպենդիարեան, ձախէն առաջինը՝ Անուշաւան Տէր Ղեւոնդեան, որ Հայ Արուեստի Տան երաժշտական Սեկցիային նախագահն էր եւ երրորդը՝ Ս. Բարխուդարեան: Ոտքի վրայ կեցողները, նոյնպէս ձախէն աջ, հետագային մեծ անուն հանած երաժշտագէտ եւ երգահան Կարօ Զաքարեանն է եւ Վ. Տալեանը:

ՍՐՏԱԳԻՆ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Նշխարներ»ու այս հետաքրքրական բաժնին ոոխացման կապակցութեամբ մասնաւորաբար, Տարեգրիս խմբագրութիւնը, իր եւ Տարեգրքի բազմահազար ընթերցողներուն սրտագին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ Վենետիկի Մխիթարեան Հայրերուն, Հ.Բ.Ը. Միութեան Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանի ընդհանուր վարիչ Տոքթ. Արմենակ Սալմաստեանին, ինչպէս նաեւ ամէն անոնց, որոնք մեծ հաճոյակատարութեամբ դիւրացուցին մեր գործը եւ օժանդակեցին մեզի, նոր նիւթեր ու նկարներ ապահովելու տեսակէտով, անցեալ տարի Եւրոպայի մէջ մեր խմբագրին կատարած շրջապտոյտի ընթացքին: Այս բաժնին մէջ հրատարակուած զանազան ձեռագրերու եւ նկարներու կարգին, իրենց կողմէ մեզի տրամադրուած ուրիշ ձեռագրեր ու նկարներ ալ հրատարակուած են այս հատորի այլ բաժիններուն մէջ («Մեծ Եղեռնի 3ինամեակ», «Մեր գաղութները», եւլն.), ինչպէս պիտի հրատարակուին նաեւ մեր յաջորդ հատորներուն մէջ:

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Դ. ՄԱՍ

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ

ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ

ՀԱՅԱՋԻՆՋ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻՆ

1915 - 1965

... Անցեալներու իրենչ յիշատակ եւ սիրուած մեռելներու իրենչ ահեղաբեր յարութիւն,

Իրենչ խլրտում ոտքի կեցող ոսկորներու,

Եւ մանաւանդ իրենչ կարօտի համբոյրներ, իրենչ ողջագուրում եւ իրենչ սէր...

(Մեռելոցի Օր) ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Fonds A.R.A.M

ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ

Ա՛յսպէս երգեց վերածնուհին, երբ բացաւ
Թեւերն ուղիղ դէպ՝ երկինք,
Երբ մատներն իր մըխըրճեցան մեղմօրէն
Կապոյտին մէջ լուսածոր·
— «Կ՚ելլե՞մ, կ՚ելլեմ, նախնիրներու ծրնունդ եմ,
Կըրակին չափ գերահզօր, գերբնական
Ինչպէս մարդուն գիտակցութիւնն, — ու կ՚ելլե՞մ:
Վայրկեան մ՚ալ դեռ եւ ահա
Վարդի թերթէ ծրնած ոգւոյ մ՚հանգուսակ
Ա՛լ կ՚ազատեմ ոտքերս արեան ճօղերէն:
... «Մե՞ծ պիտ՝ ըլլամ, յաւերժակա՞ն պիտ՝ ըլլամ· —
Ձիս տաճցըննողն, ո՛վ ազգեր,
Ձեզ տաճցըննող ճաճանչի նոյն թափը չէ՞:
Մոխիրն հըսկայ պապերուս
— Արեւու շէջ մըննացորդ —
Օր մը նըւա՞զ մինթէ եղաւ ահաւոր,
Կամ մինթէ ան, մատեաններուն մէջ այսօր
Դեռ չի՞ սըրսփար, չի՞ յուսար:
Զարկիս ներքեւ կը փափախէ զարկն հուժկու
Մըշեցիի, Վանեցիի·
Մարմարեղէն բազուկներուս թափն ըմբոստ,
Փայլակն աչքիս, կոյս հոգւոյս մոռնչն անվեհեր,
Կ՚ըսեն թէ ներսըս կ՚ապրի
Սիրտ մը մատակ առիւծի,
Սիրտ մը պղընձէ սիրով, վրէժով ֆինայոյգ···

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Fonds A.R.A.M

Գործ՝ Միհաս Միհասեանի, Նիւ Եորք, 1964

Խորհրդանշանը թրքական Մեծ եղեռնագործութեան
եւ Հայկական Հոյակապ Վերածնունդին

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ՄԻ՛ ՄՈՌՆԱՔ ... ՄԻ՛ ՄՈՌՑՆԵՔ

ՄԵՐ ԱՐԵԱՆ ՀԱՏՈՒՑՈՒՄԸ

Հայալինչ Մեծ Եղեռնին Ցխնամեակն է այս տարի: Ցխնամեակը այն սարսռազդեցիկ անցքերուն, որոնք մեր դարաւոր պատմութեան էջերուն վրայ արձանագրուեցան իբրեւ աննախընթաց նախճիրի մը ամբողջութիւնը եւ որոնց զոհ դնաց թրքական դժոխքին մէջ ապրող եւ չուրջ երեք միլիոնի հասնող հայ ժողովուրդին կէսը մօտաւորապէս:

Եղեռնական այդ թուականէն մինչեւ այսօր, ամէն տարի, հայկական Սփիւռքի բոլոր կէտերուն վրայ կազմակերպուեցան սգատօնները եւ այդ առիթներով ոգեկոչուեցան մեր նահատակներուն յիշատակը, խոր յուզումով եւ յարգանքի սրտաբուխ արտայայտութիւններով: Այս տարի այդ սեւ ու տխուր թուականի չխնամեայ տարելիցին առթիւ, յարգանքի այդ արտայայտութիւնները պիտի ստանան բնականաբար աւելի հանդիսաւոր բնոյթ, ըստ էութեան եւ ըստ ձեւի: Ու ասով, հայկական բազմութիւնները, բոլոր երկինքներու տակ, դաղութներու մէջ հրապարակային մեծազանգուած ձեռնարկներով, իսկ մայր երկրէն ներս՝ հոգեկան խոր ապրումներով, պիտի դան անդամ մըն ալ հաստատելու, թէ չէ մոռցուած ու պիտի չմոռցուի երբեք Հայոց պատմութեան ամէնէն տխուր էջը կազմող այդ անլուր ողբերգութիւնը: Չէ մոռցուած ու պիտի չմոռցուի, որովհետեւ տակաւին բաց կը մնայ մեր արեան մեծ հաշիւը արիւնկզակ ջարդարարին հետ:

Թուրքը, մեզ կոտորելով ու կոտորելէն ետքն ալ ողջ մնացածները փոշիի ամպերու նման չորս հովերուն տարտղնելով այնպէս ձեւացուց ու կը չարունակէ մինչեւ այսօր ալ ձեւացնել, թէ միանգամ ընդ միշտ փակուած է արեան այդ հաշիւը եւ ա՛լ առնելիք – տալիք չունի Հայերուն հետ: Ան կը կարծէ կամ կարծել կը ձեւացնէ, թէ Հայերը, ուզեն թէ չուզեն, հաշտուած են կատարուած – վերջացած իրողութեան հետ, մանաւանդ, երբ իր «վերընձիւղած» ուժին առջեւ, հայութեան համար պահանջներ արժեցնելու հնարաւորութիւններ չկան: Այս պատճառով ալ կարեւորութիւն չի տար ան իր իսկ ձեռքով գործուած Մեծ Ոճիրին ու անոր հետեւանքներուն, կարեւորութիւն չի տար մեղի ու մեր արդարադոյն իրաւունքներուն: Կ'անդօսնէ մեզ: Կը ծաղրէ: Եւ «մինուէրին վրայ ընկողմանած՝ քահ – քահ կը խնդայ, երբ հայկական դատի մասին կը լսէ», ինչպէս ըսած էր տարիներ առաջ ամբոխավար թուրք վարիչ մը, անասնական քրքիջով ու հեգնանքով:

Fonds A.R.A.M

Թրքական ամբողջ այս անտարբերութիւնը, ամբողջ այս ծաղրանքն ու արհամարհանքը, սակայն, խորք չունին: Վասնզի Թուրքը շատ լաւ գիտէ իր կտրելիք ձեռքերով ըրածը: Ու գիտէ մանաւանդ մե՛ր տրամադրութիւնը իր մասին: Գիտէ այսինքն, թէ հաշիւը կը մնայ միշտ բաց եւ այդ վիճակով կը փոխանցուի սերունդէ սերունդ: Գիտէ, որովհետեւ լաւ սերտած է գէթ ի՛ր պատմութիւնը: Ու մասնաւորապէս իր այդ պատմութեան նորագոյն շրջանը: Այսինքն գիտէ, թէ արիւնարբու Իթթիհատը ինչո՞ւ սարքեց այդ գաղանային եղեռնագործութիւնը: Եւ, գիտցած ըլլալուն համար ալ, հարկադրօրէն պիտի գիտնայ նաեւ, թէ օրին մէկը, իր գործած Մեծ Ոճիրը պիտի ունենայ իր անխուսափելի հատուցումը:

Դուք չէք գտներ ոեւէ քրէական ոճրագործ, որ ոճիր մը գլուխ հանելէն ետք ներքնապէս չանդրադառնայ իր արարքի զարհուրանքին: Թափուած արիւնը ձգողական ոյժ մը ունի դէպի իրեն քաշելու ոճրագործին մտածումը: Եւ նոյնիսկ քայլերը: Թուրքը ա՛յդ տիպի ոճրագործն է: Խղճահարութի՞ւն է այդ երեւոյթը: Ի հարկէ ոչ: Որովհետեւ չարագործը խիղճ չունի: Խիղճը մաքուր զգացում է եւ առաքինութիւն: Ներքին փոթորկում: Գործուած չարիքի մը համար զիղջ ու ափսոսանք: Թուրքը, ինչպէս քրէական ամէն ոճրագործ, չունի այս յատկութիւնները: Անոր անդրադարձը իր գործած ոճրին շուրջ արդիւնքն է անդիմադրելի գիտակցութեան մը, թէ դար ալ եթէ անցնի իր եղեռնական արարքին վրայէն, պիտի գայ հատուցման օրը, այս կամ այն ձեւով ու արդիւնքով:

Հակառակ իր ուրացումներուն, Թուրքը գիտէ նմանապէս, որ իր ահաւոր ոճիրը նուազագոյն արդարացումն իսկ չունի մարդկային բանականութեան, խղճին եւ օրէնքին առջեւ: «Մուքաթէլէ» (փոխադարձ ջարդ) բացատրութիւնը, — միակ շիւղը, որուն կառչեցաւ ինքնարդարացման մէջ անզօր ջարդարարը, հրապարակային հաշուետուութեան առաջին շրջանին, — ծիծաղ միայն պատճառեց: Մեզ զանգուածօրէն ջարդելու համար չունէր ան ինքնապաշտպանութեան հարկադրանքը, չէր գտնուեր հետեւաբար հարուածը հարուածով փոխադարձելու անհրաժեշտութեան առջեւ: Եթէ նոյնիսկ ունեցած ըլլար ան այդ հարկադրանքը, հարիւր հազարաւոր անտէր կիներու, անկար ծերերու եւ անմեղ մանուկներու վրայ պիտի չնետէր իր արիւնոտ թաթը: Ընդհակառակն, հազարաւոր արձանագրութիւններով, փաստաթուղթերով ու վկաներով հաստատուեցաւ, որ հայասպան ոճիրը յղացուեցաւ, կազմակերպուեցաւ եւ գործադրուեցաւ ամենայն պաղարիւնով: Զափուած – ձեւուած մանրամասնութիւններով: Կանխամտածօրէն: Եւ հետապնդուած նպատակի մը համար: Այլապէս Արդարութիւնը, Պերլինի մէջ, պիտի չխարանէր բոլոր ժամանակներու մեծագոյն ոճրագործը, անպարտ արձակելով շանսատակ ճիւաղ

Fonds A.R.A.M

Թալէաղին սքանչելի ահարեկիչը՝ Սողոմոն Թէհլիրեանը:

Արդ, Թուրքը, այս բոլորը կամայ – ակամայ ղռալէ եւ ըմբռնելէ եաք, հարկադրօրէն ունի նաեւ այն խոր դիտակցութիւնը, թէ հայ ժողովուրդը, անխտրօրէն եւ իր բոլոր խաւերով, անցած, ներկայ ու գալիք իր բոլոր սերունդներով կը մնայ պահանջատէրը իր անկորնչելի իրաւունքներուն: Բայց կը մնայ հետեւաբար թափուած արեան եւ իր աւերուած հայրենիքին հաշիւը, օրին մէկը, հաստուցման միակ ճանապարհով գոցուելու համար:

Զոհաբերութեան եւ նահատակութեան միեւնոյն ճամբաններէն քալած ոչ մէկ ժողովուրդի գոյապայքարը արժեց այնքան սուղ որքան մերինը: Բայց եւ ոչ մէկ ժողովուրդ, անհաշիւ կորուստներէ եւ դերմարդկային զոհաբերութիւններէ եաք մնաց այնպէս իրաւազուրկ, ինչպէս մնաց մեր ժողովուրդը: Ու մենք աւելի ծանրօրէն տառապեցանք զարհուրանքովը մեր կորուստներուն, որովհետեւ արդարութիւնը չբսաւ իր վերջին խօսքը մինչեւ այսօր:

Շա՛տ է խօսուած ու գրուած այն դառնութեան մասին, զոր զգացած ենք մեր տառապանքներուն եւ հիասթափութեանց հետեւանքով: Եւ դեռ չա՞տ պիտի խօսուի ու գրուի, մինչեւ որ փոխուին մեզ չըջապատող պայմանները եւ հաստուցում գտնեն մեր զոհերը, մեր մաքառումները, մեր թափած արիւնն ու անապատներու աւազներուն մէջ թաղուած մեր թանկագին նշխարները:

Մարդկութիւնը նեղե՞ց մեծ եղեռնագործին եւ սպունգով սրբեց իր ալ խղճին վրայ թափած հայ արիւնը: Ու ներեց, դիտնալով հանդերձ, թէ ողջ ու կանգուն է դեռ մէկ ու կէս միլիոն նահատակներուն բո՛ւն իսկ իրաւատէրը, որ չներեց ու պիտի չներէ հայակեր Թուրքին: Իր զոհերուն հաշիւը ունի ան մաքրելիք ջարդարարին հետ եւ չի կրնար հետեւաբար մոռնալ երբեւիցէ այն ոճիրը, զոր Թուրքը իրրեւ կատարուած իրողութիւն պարտադրեց մեզի: Չի կրնար մոռնալ ու խաչ քաշել եղածին վրայ, եթէ նոյնիսկ տարիներ տեւէ դեռ մեր այսօրուան վիճակը:

Մեծ եղեռնին Յիսնամեակը հանդիսաւոր պատեհութիւնը պիտի ընծայէ հետեւաբար մեր ժողովուրդին, բոլոր ձեւերով ու բոլոր ճամբաններով հաւաքաբար բանաձեւելու համար իր արդար իրաւունքները: Զենք լռած մինչեւ այսօր ու պիտի չլռենք մանաւանդ այս տարի, երբ, յիսնամեայ սուգն ու մեր իրաւազրկեալ վիճակին կսկիծը մեր սրտերուն մէջ, ազդովին պիտի ոգեկոչենք յիշատակը մեր նահատակուած սիրելիներուն:

Անխախտ է մեր հաւատքը, թէ պիտի հնչէ հատուցման ժամը, ուշ կամ կանուխ, բայց անպատճա՛ռ: Ու պիտի հնչէ մեր երկարամեայ սպասումներուն պսակումով եւ ոտնակոխուած արդարութեան վերջնական յաղթանակով:

Կ՚ապրինք, կը տեսնենք:

Fonds A.R.A.M

ՀՈՅԼԸ ՄԵՐ ՄԵԾԱՆՈՒՆ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ

Այսքան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք,
Թող ողջ աշխարհ Հային կարդայ նախատինք…
ԱՒԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Մեծ Եղեռնի Յիսնամեակին յատկացուած այս էջերը կը բանանք յարգանքի մեր տուրքը տալով ամէնէն առաջ մեծանուն նահատակներու այն լուսեղէն փաղանգին, որ առաջին թիրախը դարձաւ հայակեր գազանին, համատարած սպանդի եղերական օրերուն:

Հետագային, իրենց զանգուածային ձերբակալութեանց թուականով ալ բնորոշուեցաւ Մեծ Սուգի Թուականը — 11/24 *Ապրիլ* 1915: *Մէկ գիշերուան մէջ խլուեցան անոնք իրենց ընտանեկան յարկերէն հիման վրայ այն սեւ ցանկերուն, որոնք պատրաստուած եւ ոստիկանութեան «Քըմը Սիասի» կոչուած քաղաքական բաժանմունքին յանձնուած էին՝ զինադադարէն ետքը մէկը միւսին ետեւէն դիտապաստ գետին փռուած հայանուն մատնիչներու կողմէ: Խլուեցան, տարուեցան եւ ա՛լ չվերադարձան իրենց սիրելիներուն մօտ: Խժդժօրէն սպաննուեցան անոնք Թրքական դժոխքի այլազան կէտերուն վրայ, հրէշատիպ Թալէաթի եւ անոր անմիջական գործակիցներու կտրուկ հրամաններով եւ նախօրօք նշանակուած ոճրագործներու ձեռքով:*

Պոլսոյ մտաւորականներուն մատնուած ճակատագրին ենթարկուեցան, այդ եղեռնական թուականէն առաջ կամ անկէ ետքը, նաեւ գաւառի կարկառուն դէմքերը, — գրագէտներ, հասարակական գործիչներ, եկեղեցականներ եւ շատ ուրիշներ, — որոնք նոյնպէս ինկան դահիճներու հարուածներուն տակ:

Եւ երբ ղեկավար դէմքերու ամայութիւնը տիրեց ամենուրեք, դահիճը իր ծանրագոյն հարուածը իջեցուց անպաշտպան մնացած բազմութեանց գլխուն, երկրին մէկ ծայրէն միւսը եւ իջեցուց այնպիսի անգթութեամբ մը, որուն նմանը չէր տեսնուած մինչեւ այդ թուականը աշխարհի որեւէ մէկ կէտին վրայ:

Յաջորդական էջերու վրայ ըրած ենք շատ խտացած վերաքաղը այն բոլոր դժոխային անցքերուն, որոնք յանգեցան հայկական մայր զանգուածի վերջնական անճիտումին: Հրատարակած ենք քստմնելի մէկ նկարագրականը Տէր Զօրի ահաւոր կոտորածներուն: Թրքական աղբիւրներէ քաղուած վաւերական վկայութիւններով ու անհերքելի փաստերով անդրադարձած ենք իթթիհատական հրէշներու որոշումներուն ու հրահանգներուն, ի գործադրութիւն իրենց ոճրային ծրագիրներուն, որոնց ողբերգական արդիւնքը պիտի ըլլար մեր ժողովուրդին անխնայ բնաջնջումը: Ու վերջապէս արձանագրած ենք

Fonds A.R.A.M

դեռ ուրիչ բաներ, որոնք կապուած են այդ եղեռնական թուականին եւ անոր յաջորդած օրերու իրադարձութեանց հետ:

Ուրեմն, ահաւասիկ փոքր մէկ մասը՝ ուղիղ չիսուն տարիներ առաջ խժդժօրէն սպաննուած հայ ժողովուրդի առաջատար դէմքերուն, որոնք, մէկմէկ լուսապսակ իրենց ճակատներուն վրայ, հեռացան այս աշխարհէն, աշխա՛րհն ու իրենց ճակատագիրն անիծելէն, իբրեւ ժառանգութիւն մեզի ձգելով իրենց սուրբ յիշատակն ու անկորնչելի կտակը.

— Տէ՛ր եղէք մեր թափած արեան...

1) Գրիգոր Զօհրապ

2) Սիամանթօ

3) Դանիէլ Վարուժան

4) Է· Ակնունի

5) Ռուբէն Զարդարեան

6) Յ· Շահրիկեան

7) Գարեգին Խաժակ

8) Ա· Վռամեան

9) Թլկատինցի

Fonds A.R.A.M

10) Արտ. Յարութիւնեան

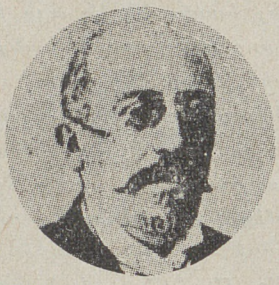

11) Մելիոն Կիւրճեան

12) Վարդգէս

13) Գեղամ Բարսեղեան

14) Ռուբէն Սեւակ

15) Ե. Սրմաֆէշլեանլեան

16) Տոքթ. Ն. Տաղաւարեան

17) Տիրան Քէլէկեան

18) Տոքթ. Կ. Փաշայեան

19) Սարգիս Բարսեղեան

20) Իշխան

21) Հրաչ Թիրեաճեան

Fonds A.R.A.M

22) Սարգիս Մինասեան

23) Մարզպետ

24) Բարսեղ Շահպազ

25) Վահան Հիւսիսեան

26) Մ. Եօթնէղբէրեան

27) Գէորգ Վիշապեան

28) Հ. Պօյաճեան (Մուրատ)

29) Փարամազ

30) Տոքթ. Պէննէ

31) Գեղամ Վանիկեան

32) Արամ Աչըճպաշեան

33) Երուանդ Թոփուզեան

Fonds A.R.A.M

34) Վահագն Տաթեւեան

35) Բարբող Զօրեան

36) Գագիկ Օգանեան

37) Գարմէն

38) Ներսէս Փափազեան

39) Հ. Համբարձումեան

40) Սմբատ Բիւրատ

41) Տիգրան Զէօկիւրեան

42) Յովհ. Գազանճեան

43) Շաւարշ Քրիսեան

44) Լեւոն Լարենց

45) Արիս Իսրայէլեան

Fonds A.R.A.M

46) Գարեգին Կոզիկեան

47) Յ. Ճանկիւլեան

48) Փրոփ. Յ. Պուճիգանեան

49) Տոքթ. Յ. Յովհաննիսեան

50) Տիգրան Օտեան (Ասօ)

51) Մայր Գ. Փիլիպոսեան

52) Ներսէս եպ. Դանիէլեան

53) Սմբատ եպ. Սաատէթեան

54) Յակոբ եպ. Թոփուզեան

55) Անդրէաս եպ. Զէյէպեան

56) Միք. եպ. Խաչատուրեան

57) Ստ. եպ. Իսրայէլեան

Fonds A.R.A.M

58) Վեր· Խ· Վարդանեան

59) Արտ·Ծ·Վ·Գալէնտէրեան

60) Ս·Ծ·Վ·Օտապաշեան

61) Գեղամ Վ·Թէվէէլեան

62) Վարդան Ծ·Վ·Յակոբեան

63) Գէորգ Ծ·Վ·Թուրեան

Երզնկայի չորս եկեղեցիներուն նահատակուած քահանաները

... Մահեր՝ առանց վերջաբանի, աշխատանք՝ դառն, յամառ, երկար աշխատանք՝ առանց յաղթանակի, — ահա՛ գերագոյն վիշտը, աւելի ծանր քան նոյն ինքն մահը, աւելի կսկծարեր քան յայնաբերան վէրքերը վատթար հարուածներէն ...

Է· ԱԿՆՈՒՆԻ

Fonds A.R.A.M

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ԳԻԾԵՐ

1) ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ.— Գրագէտ, բանաստեղծ, հրապարակագիր, բեմբասաց, օսմանեան փարլամէնթի անդամ եւ միջազգային համբաւի տէր փաստաբան։ Մշակած գրական սեռը անմահացուց ան իր գեղեցիկ նորավէպերով, որոնք ամփոփուած են երեք գրքերու մէջ — «Խղճմտանքի Ձայներ», «Կեանքը ինչպէս որ է» եւ «Լուռ Ցաւեր»։ Աշխատակցած է հայ մամուլին եւ մասնաւորաբար գրական պարբերաթերթերուն, իր սահուն ու զմայլելի ոճով գեղեցկացած գրուածքներով։ Նահատակուեցաւ Ուրֆայէն երկու ժամ անդին, «Շէյթան տէրէսի» կոչուած ձորին մէջ, Օգոստոս 2ին, 54 տարեկանին։

2) ՍԻԱՄԱՆԹՕ.— Բուն անունով Ատոմ Եարճանեան, ծնած Ակն եւ աշակերտած պոլսահայ վարժարաններու մէջ։ Օսմանեան Պանքայի գրաւումէն ետք, 1896ին, անցած է Ժընեւ, ուր զբաղած է գրականութեամբ եւ ինքնազարգացումով։ Այնտեղ ալ յայտնուած է իրրեւ իր նմանը չունեցող դիւցազներգակ բանաստեղծ, որ արագ վերելքով մը դարձաւ հայկական բանաստեղծութեան գագաթներէն մէկը։ «Հիւրրիէթ»էն ետք վերադարձաւ Պոլիս եւ նուիրուեցաւ գրական – ստեղծագործական կեանքի։ Իր քերթուածները ամփոփուած են «Դիւցազնօրէն», «Հոգեվարքի եւ Յոյսի Ջահեր», «Կարմիր Լուրեր Բարեկամէս», «Հայրենի Հրաւէր» եւ «Ս. Մեսրոպ» անունով ծանօթ գրքոյկներու մէջ, որոնք հրատարակուեցան նաեւ իբրեւ «Ամբողջական Գործեր» նախ Ամերիկայի եւ ապա, իր մահէն ետք, Գահիրէի մէջ։ Նահատակուեցաւ 37 տարեկանին։

3) ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ.— Բուն անունով Չպուքքեարեան։ Իր կարգին, մէկը ժամանակակից հայկական բանաստեղծութեան գագաթներէն։ Ծնած է Սեբաստիոյ Բրգնիք գիւղը։ Ընթացաւարտ՝ Վենետիկի Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանէն եւ Կանտի համալսարանէն (Պելճիքա)։ Պոլիս վերադառնալով, գիւանագիտական ասպարէզի համար պատրաստուած Վարուժանը նուիրուեցաւ ուսուցչական ասպարէզին։ Իրրեւ տնօրէն պաշտօնավարեց Սվազի եւ Թոքատի ազգ. վարժարաններուն եւ կաթողիկէ համայնքի Բերայի Լուսաւորչեան վարժարանին մէջ։ Քերթուածները ամփոփուած են «Սարսուռներ», «Ցեղին Սիրտը», «Հեթանոս Երգեր» եւ «Հացին Երգը» անուններով հանրածանօթ գրքերու մէջ։ Նահատակուեցաւ Չանղըրըի հըրջակայքը, Թիւնէյ գիւղին մօտերը, 31 տարեկանին։

4) Է. ԱԿՆՈՒՆԻ.— Բուն անունով Խաչատուր Մալումեան, ծնած՝ Մեղրի։ Նշանաւոր հրապարակագիր, բեմբասաց եւ հանրային – քաղաքական գործիչ, որուն շատ բեղուն գործունէութիւնը սկսաւ Թիֆլիսի մէջ եւ ապա յաջորդաբար շարունակուեցաւ Սէն Փեթերսպուրկ, Ժընեւ, Փարիզ, Պոլիս եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ։ Հրապարակագրական իր քաղցր ու պատկերաւոր ոճը մնաց անհասանելի եւ եւ եզակի՝ հայկական ժամանակակից հրապարակագրութեան մէջ։ Աշխատակցած է դաշնակցական թերթերուն։ Իսկ հայրենական – յեղափոխական շունչով օծուն իր յօդուածներէն լաւագոյնները ամփոփուած են զանազան գրքոյկներու մէջ, — «Կովկասեան Վէրքեր», «Դէպի Երկիր», «Մեծ Իղձալիտը», եւլն.։ Բոլոր տեսակէտներով ուշագրաւ եղաւ իր գործունէութիւնը ազգային – քաղաքական գետնի վրայ եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ, իրրեւ մէկը միշտ փնտռուած ղեկավար դէմքերէն եւ գործակիցը Քրիստափորին, Զաւարեանին եւ Ռոստոմին։ Նահատակուեցաւ 50 տարեկանին։

5) ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ.— Ծնած է Խարբերդ։ Սկիզբները իրեն ասպարէզ ընտրած է ուսուցչութիւնն ու յեղափոխական կեանքը։ Ծննդավայրին եւ ապա Մանիսայի մէջ զբաղած է ուսուցչութեամբ, նուիրուելով միաժամանակ հրապարա-

Fonds A.R.A.M

կազրութեան: Այս մարզին մէջ յայտնուած է ան իրրեւ մէկը մեր կարողագոյն հրապարակագիրներէն: Եղաւ ան նաեւ տատանողաւոր գրագէտ մը, որ իր կուռ ու պատկերաւոր արձակով սքանչելի էջեր ձգեց Հայոց գրականութեան: Արտասահման ապաստանելով, 1905էն սկսեալ հրատարակեց դաշնակցական «Ռազմիկ» թերթը Ֆիլիպէ մէջ: «Հիւրիւթ»էն եաք վերադարձաւ Պոլիս, գործաւ «Ազատամարտ»ի խմբագրապետը եւ իրրեւ այդպիսին մնաց մինչեւ թերթին հրատարակութեան վերջին օրը՝ 10/23 Ապրիլ 1915: Ինք գրած է թերթի խմբագրականներուն մեծ մասը: Իր գրական ստեղծագործութիւնները ամփոփուած են «Ցայգալոյս» հատորին մէջ: Հրատարակած է նաեւ «Մեղրագետ»ներու չորքը (դասագիրք): Նահատակուեցաւ 41 տարեկանին:

6) ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ.— Գրչանունով՝ Ատամ, ծնած է Շապին Գարահիսար: Հ. Յ. Դաշնակցութեան կարկառուն դէմքերէն՝ կարող բեմբասաց, հրապարակագիր, հանրային – քաղաքական գործիչ եւ փաստաբան, վկայուած՝ Սէն Փեթերսպուրգի համալսարանէն: Իր հրապարակագրութիւնը միշտ բնորոշուեցաւ տրամաբանական կուռ շղթայաւորումով, սուր ոճով եւ պայքարունակ խոյանքով: Սարսափն էր ան պահպանողական – յեղափոխական հոսանքներուն, մանաւանդ Պոլսոյ մէջ, ուր հաստատուած էր 1908էն եաքը: Մինչեւ իր վերջին շունչը մնաց ան դաշնակրական պայքարի անկուն մարդը: Եղաւ գլխաւոր աշխատակիցներէն մէկը Պոլսոյ «Ազատամարտ»ին: Իր երկերն են «Պետական նորոգութիւնն ու հողային հարցը», «Մեր Հաւատամքը», «Բարենորոգումներու հարցը», «Օսմանեան կայսրութեան անկման պատմութիւնը» եւլն.: Նահատակուեցաւ 55 տարեկանին:

7) ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԱԺԱԿ.— Բուն անունով Գարեգին Զաքարեան: Ծնած է Ալեքսանդրապոլ, այժմու Լենինականը: Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանը երեք տարի յաճախելէ եաք, ուսուցչութիւն ըրած է Կովկասի մէջ: Աւարտած է Փրնեւի համալսարանին ընկերային գիտութեանց ճիւղը, 1893ին: Այնուհետեւ ունեցած է թափառական կեանք մը, իրրեւ դաշնակցական գործիչ, խմբագիր կամ ուսուցիչ Աղեքսանդրիոյ, Իզմիրի, Ռուսճուքի, Պոլսոյ եւ ապա Շուշիի եւ Թիֆլիսի մէջ, ուր պաշտօնավարած է իրրեւ խմբագիր «Մշակ» օրաթերթի եւ ուսուցիչ Ներսիսեան վարժարանի: Բանտարկուած է Կովկասի մէջ մէկուկէս տարիով եւ ապա, 1912ին Պոլիս հասնելով, տատանձած է Սամաթիոյ ազգ. վարժարանին տնօրէնութիւնը: Համոզումով ընկերվարական՝ մաս կը կազմէր ան Հ. Յ. Դաշնակցութեան ձախ թեւին: Եղաւ լաւ հեռուոր եւ լաւ հրապարակագիր մը: Գրած է Կովկասեան թերթերու եւ Պոլսոյ «Ազատամարտ»ին մէջ: Ունի առանձին գիրքերով ուսումնասիրութիւններ — «Հարկերը Տաճկաստանում», «Հայրենիք եւ ազգային չարժումներ», «Հայկական չարժման պատճառները», «Ի՞նչ է ազգութիւնը», «Ի՞նչ է դասակարգը», «Հին Արեւելք», եւլն.: Աւելնօք, գրչանունը եղած է նաեւ «Բարա Գասապար»: Նահատակուեցաւ 48 տարեկանին:

8) Ա. ՎԱՄՄԵԱՆ.— Բուն անունով՝ Օննիկ Տէրձակեան: Ծնած է Պոլիս, ուրկէ, Լ. Շանթին հետ կը գրկուի Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանը: Վկայուելէն եաք կը վերադառնայ Պոլիս: Կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը 1892ին եւ կը լծուի յեղափոխական գործունէութեան, մանաւանդ ուժանակի փոխադրութեան գործին: Օսմանեան Պանքայի գրաւումէն եաք, 1896ի աշնան, Գալլիպոլի մը անցագրով կ'անցնի Ֆիլիպէ եւ ապա Ժընեւ, ուր ժամանակ մը կը վարէ «Դրօշակ»ի խմբագրութիւնը: Այնուհետեւ կ'անցնի Ամերիկա, իրրեւ «Հայրենիք»ի խմբագիր: Կովկաս է 1907ին եւ յաջորդ տարին, «Հիւրիւթ»էն եաք կ'անցնի Վան, հասարակական գործիչի հանգամանքով: Տարի մը եաքը կը հաստատուի Պոլիս: Պետական երեսփոխան ընտրուած է Վանէն եւ իր այդ հանգամանքը պահեց մինչեւ իր ձերբակալութիւնը, 1915ին: Ա. Վամմեան հանդիսացաւ մէկը մեր կարողագոյն ազգային – քաղաքական գործիչներէն, մանաւանդ իրրեւ հրապարակագիր եւ բեմբա-

Fonds A.R.A.M

սայ։ Եղաւ Պոլսոյ «Ազատամարտ»ին գլխաւոր աշխատակիցներէն մէկը։ Արիւնարբու կուսակալ Ճէվտէթի խարէութեամբ ձերբակալուեցաւ Վանի մէջ եւ այնուհետեւ հետքը չգտնուեցաւ։ Նահատակուեցաւ 44 տարեկանին։

9) ԹԼԿԱՏԻՆՑԻ.— Բուն անունով Յովհաննէս Յարութիւնեան, ծնած է Խարբերդի Թլկատին գիւղը։ Նախակրթութիւնը ստանալէ ետք կը զարգանայ ինքնաշխատութեամբ եւ կը նուիրուի ուսուցչութեան, որ եղաւ իր միակ ասպարէզը։ Հասցուց բազմաթիւ սաներ, որոնց մէջ եւ Ռուբէն Զարդարեանը։ Ուսուցչական զբաղումներու կողքին, նուիրուեցաւ ան նաեւ գրական կեանքին եւ դարձաւ մէկը գաւառական գրականութեան մատի վրայ համրուող տիրական դէմքերէն։ Իր սրատես ու թափանցող մտքով, այլեւ գրելու իր ճարտարութեամբ, թանկագին վաւերական տէր գրագէտ մը եղաւ ան եւ դարձաւ հեղինակը բազմաթիւ պատմուածքներու, քրոնիկներու, քերթուածներու եւ թատերագրական էջերու։ Աշխատակցած է պոլսահայ թերթերուն։ Յիշատակենք իր գործերէն «Ո՞ր մէկուն ետեւէն» եւ «Էնդի դէմէն» հետաքրքրական թատերախաղերը։ Մահէն 12 տարի ետք, 1927ին, «Թլկատինցիի Սաներու Միութիւն»ը Պոսթընի մէջ հրատարակեց իր հեղինակութիւնները, «Թլկատինցին եւ իր գործը» անունով հատորի մը մէջ։ Աղէտի տարին կը գտնուէր Խարբերդ եւ նահատակուեցաւ 57 տարեկանին։

10) ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ.— Իր ծննդավայրին՝ Մալկարայի մէջ ինքնաշխատութեամբ ձեւաւորուած գրագէտ եւ գեղագէտ բանաստեղծ մը եղաւ ան եւ յաճախ գործածեց «Մալկարացի Կարօ» գրչանունը։ Իր քերթուածները ամփոփուած են «Լքուած Քնար», «Երկունք» եւ «Նոր Քնար» անունով երեք գրքերու մէջ։ Իննսունական թուականներէն սկսեալ եւ մինչեւ իր մահը աշխատակցած է պոլսահայ թերթերուն, քերթուածներով, արձակ էջերով եւ քննադատականներով։ Վերջին տարիներուն գրական քննադատներէն մէկն էր չաբաթաթերթ «Ազատամարտ»ին։ Այս հատորի «Նշխարներ»ու բաժնին մէջ հրատարակած ենք իր երկու նամակները եւ եղերական սպանութեան յուզիչ մանրամասնութիւնները։ Նահատակուեցաւ 42 տարեկանին։

11) ՄԵԼՔՈՆ ԿԻՒՐՃԵԱՆ.— Գրչանունով՝ Հրանդ։ Ծնած է Հաւաւ (Բալու)։ Գրագէտ եւ բազմավաստակ ուսուցիչ։ Մանկական տարիքին գաղթած է Պոլիս եւ ուսումը ստացած է Սկիւտարի Ճեմարանին եւ Ս. Խաչ վարժարանին մէջ։ Այնուհետեւ ընդգրկած է ուսուցչական ասպարէզը, դասաւանդելով հայկական դպրութիւնն ու գրաբարը, Ռոտոսթոյի եւ Պոլսոյ ազգային վարժարաններուն մէջ։ Անցած է Վան, 1896ի դէպքերէն ետք եւ հոն հիմնած է Արծրունեան վարժարանը։ Ապա վերադարձած է Պոլիս։ Իբրեւ դաշնակցական ձերբակալուելով աքսորուած է Գաթէմունի, ուր մնացած է 10 տարի եւ զբաղած է ուսուցչութեամբ։ «Հիւրրիէթ»ին դարձեալ գացած է Պոլիս եւ պաշտօնավարած է իբրեւ ուսուցիչ, մասնակցելով միաժամանակ ազգային – հասարակական կեանքին։ Գրական տաղանդով օժտուած, 1883էն սկսեալ աշխատակցած է պոլսահայ թերթերուն։ Իր գլուխ – գործոցը եղաւ «Պանդուխտի կեանքէն» ընդհանուր խորագրին տակ տուած եւ գաւառական կեանքէ առնուած սքանչելի պատկերները, որոնք այնքան յուզումով կարդացուեցան ժամանակին ու կը կարդացուին նաեւ այսօր։ Հրատարակած է նաեւ ուրիշ գործեր։ Նահատակուեցաւ 56 տարեկանին։

12) ՎԱՐԴԳԷՍ.— Բուն անունով Յովհաննէս Սէրէնկիւլեան, Կարնոյ համանուն գերդաստանէն։ Ծննդավայրէն կը հեռանայ 20 տարեկանին, կ'անցնի Պոլիս, կը նուիրուի ուսուցչական ասպարէզին եւ ի միջի այլոց կը վարէ նաեւ Կէտիկ Փաշայի ազգ. վարժարանին տնօրէնութիւնը։ Կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը 1892ին, կը բանտարկուի եւ ապա ազատ ձգուելով, Օսմանեան Դրամատան գրաւումէն ետք, 1896ին, կ'անցնի Պուլկարիա, հոնկէ Ժընեւ եւ ապա Կովկաս։

Fonds A.R.A.M

Գաղտնօրէն կ'անցնի Վան 1899ին եւ հոն ձերբակալուելով 1903ին, կը դատապարտուի մահուան: Ֆրանսական միջամտութեամբ մահավճիռը կը փոխուի ցմահ բանտարկութեան: Տաժանելի պայմաններու մէջ բանտարկուած կը մնայ զանազան քաղաքներու բանտերուն մէջ, մինչեւ «Հիւրրիէթ»ի հռչակումը: Այնուհետեւ երեսփոխան կ'ընտրուի իր ծննդավայրէն եւ կը հաստատուի Պոլիս: Իբրեւ հանրային-քաղաքական անձնուէր գործիչ իր կեանքը ամբողջական նուիրում մը եղաւ իր ժողովուրդին: Մեծ անուն ունէր Պոլսոյ պետական եւ ազգային կեանքին մէջ եւ իր խիզախ կեցուածքով դարձած էր մոլեռանդ Թուրք ղեկավարներուն աչքին փուշը: Նահատակուեցաւ՝ իր անբաժանելի ընկերոջ Գ. Զօհրապի հետ, Ուրֆայէն երկու ժամ անդին, ձորի մը մէջ, 44 տարեկանին:

13) ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.— Ծնած է Պոլիս եւ ուսումը ստացած է Կէտիկ Փաշայի ազգ. վարժարանը, Վարդգէսի եւ Լ. Շանթի պաշտօնավարութեան շրջանին եւ անոնց շունչին տակ թրծուած է դաշնակցական երիտասարդի իր խառնուածքը: Առաջին օրէն հակում ունեցած է լրագրական ասպարէզին համար եւ իբրեւ խմբագիր իր նախաքայլերը առած է Պոլսոյ «Սուրհանդակ»ին մէջ, Շ. Միսաքեանին հետ: Ու դարձեալ միասին հրատարակած են «Ազդակ» գրական շաբաթաթերթը: Իսկ «Ազատամարտ»ի հրատարակութենէն սկսեալ մինչեւ դադարումը աշխատած է այդ թերթի խմբագրական կազմին մէջ, միաժամանակ լոյս ընծայելով նաեւ «Մեհեան» գրական հանդէսը, Յ. Քիւֆէճեանին եւ Կ. Զարեանին հետ: Ստորագրած է գրական գեղեցիկ էջեր, պատկերներ եւ պատմուածքներ, որոնց մէջ ի յայտ կուգայ վաւերական գրագէտը: Փարիզի մէջ, մահէն տարիներ ետքը, հատորի մը մէջ ամփոփուեցաւ իր գրական ժառանգութիւնը: Նահատակուեցաւ 32 տարեկանին:

14) ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ.— Աւազանի անունով՝ Ռուբէն Չիլինկիրեան, ծնած Սիլիվրի: Տեղւոյն նախակրթարանէն ետք յաճախած է Պարտիզակի Ամերիկեան Բարձրագոյն Վարժարանը եւ աւարտած է Պոլսոյ Պէրպէրեանը: Այնուհետեւ մեկնած է Լոզան, ուրկէ ստացած է իր բժշկական վկայականը եւ հոն ալ մնացած է մինչեւ 1914: Կարծէք սեւ ճակատագրի անիմանալի մղումով է, որ այդ թուականին գնաց եւ հաստատուեցաւ Պոլիս, հազիւ տարի մը անց դառնալու համար Մեծ Եղեռնի զոհերէն մէկը: Տաղանդաշատ գրագէտ, բանաստեղծ եւ մասնագիտացած բժիշկ, ըստ ամենայնի: Իր քերթուածները թաթաւուն են մարդկային, հայրենասիրական եւ սիրային նուրբ զգայնութիւններով: «Կարմիր Գիրքը» անունն ունեցող հատորին մէջ ամփոփուածները ստեղծագործած է Կիլիկիոյ 1909ի կոտորածներուն տպաւորութեան տակ: Գլուխ - գործոցներն են «Վերջին Հայերը» պոէմը եւ «Լէմանի լիճը»: Արձակ գրականութեան եւ մշակած իւրայատուկ սեռին մէջ անմրցելի մնաց ան իր «Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր»ով, որոնք լափուելով կարդացուեցան եւ իր մահէն ետքն ալ լոյս տեսան գրքի բազմաթիւ տպագրութիւններով: Տաբարախտ Տոքթ. Ռուբէն Չիլինկիրեան, որուն շարք մը անտիպ նկարները հրատարակած ենք այս հատորի «Նշխարներ»ու բաժնին մէջ, նահատակուեցաւ 30 տարեկանին:

15) ԵՐՈՒԱՆԴ ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ.— Գրչանունով՝ Երուխան, գրական, հրապարակագրական եւ ուսուցչական շնորհներով օժտուած դէմք մը, ծնած Պոլիս (Խասգիւղ) եւ յաճախած Ներսէսեան եւ Կեդրոնական վարժարանները: Իբրեւ գրագէտ կը յայտնուի ան «Արեւելք»ի եւ «Մասիս»ի մէջ, մանաւորաբար ձկնորսներու կեանքէն քաղուած պատմուածքներով: Այնուհետեւ, 1896ի դէպքերէն ետք, կ'ապաստանի Վառնա, ուր կը հրատարակէ «Շարժում» եւ «Շաւիղ» թերթերը, թղթակցելով միաժամանակ «Բիւզանդիոն»ին: Եգիպտոս կը փոխադրուի 1904ին եւ հոն կը մնայ մինչեւ «Հիւրրիէթ»ի հռչակումը, զբաղելով գրականութեամբ եւ ուսուցչութեամբ: Այնտեղ, Սմբատ Բիւրատին հետ կը հրատարակէ «Սիսուան» ամսաթերթը եւ Արփիարի սպանութենէն ետք կը դառնայ «Լուսաբեր»ի խմբագրապետ:

Fonds A.R.A.M

Պոլիս վերադարձին կը սահմանէ «Արեւելք»ի խմբագրապետի պաշտօնը: Ցետոյ կը նշանակուի Սկիւտարի Ս. Խաչ վարժարանին տնօրէն եւ կը պաշտօնավարէ 3 տարի: Ի վերջոյ, 1913ին կը հրաւիրուի Խարբերդ, ուր կը փոխադրուի ընտանեօք եւ կը սահմանէ ազգ. վարժարանին տեսչութիւնը: Երուանդ Սրմաքէչխանլեանի հեղինակութիւններէն առանձին գրքերով լոյս տեսած են «Ամիրային աղջիկը», որ գլուխգործոց մըն է, «Հարազատ որդի»ն եւ այլ պատմուածքներ «Կեանքին մէջ» անուանով ժողովածուին մէջ: Նահատակուեցաւ Խարբերդի մէջ, 45 տարեկանին:

16) ՏՈՔԹ. Ն. ՏԱՂԱԻԱՐԵԱՆ (Զաւըրճեան).— Բժշկապետական եւ բանասիրական տաղանդով օժտուած եւ ազգային – հասարակական կեանքին մէջ եւս գործօն դեր ունեցած դէմք մը: Ծնած է Սեբաստիա եւ ուսումը Պոլսոյ մէջ սահմանէ ետք, Ֆրանսայի մէջ կատարելագործած է, վկայուելով նախ իբրեւ երկրագործական ճարտարապետ եւ ապա իբրեւ բժիշկ: Հաստատուած է Պոլիս, ուրկէ քանի մը անգամ փախուստ տուած է ձերբակալուելու նախօրեակին: Ապրած է փարիզ եւ Գահիրէ, ուր եղած է Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութեան հիմնադիրներէն մէկը: «Հիւրիւրիէթ»էն ետք վերադարձած է Պոլիս եւ ընտրուած է օսմանեան փարլամէնթի անդամ իր ծննդավայրէն: Վարած է բազմաթիւ պաշտօններ ազգային – հասարակական մարմիններու մէջ: Հեղինակն է ան երկու տասնեակ բանասիրական, բժշկապետական եւ պատմագիտական գրքերու: Անտիպ մնացած է 10 հատորներէ բաղկացած «Կենդանաբուծութիւն»ը: Նահատակուեցաւ 53 տարեկանին:

17) ՏԻՐԱՆ ՔԷԼԷԿԵԱՆ.— Բնիկ կեսարացի եւ միջազգային տարողութեամբ օրագրող եւ հրապարակագիր: Նախակրթութիւնը Պոլսոյ ազգ. վարժարաններուն մէջ ստանալէ ետք յաճախած է Մարսէյլի առեւտրական դպրոցն ու փարիզի դիտութեանց կամաւորը: Ինքնաշխատութեամբ մասնագիտացած է անգլերէն, ֆրանսերէն եւ թուրքերէն լեզուներու մէջ: Ու նեռուած է լրագրական ասպարէզ: Խմբագրած է թուրքերէն եւ հայատառ թուրքերէն թերթեր Պոլսոյ մէջ: Անպահովութեան հեռաւանդով դադրած եւ երկար տարիներով ապրած է Եւրոպա եւ Եգիպտոս: Աչխատակցած է անգլերէն եւ ֆրանսերէն թերթերու, իբրեւ յօդուածագիր կամ թղթակից: Իր հրապարակագրական ասպարէզին ամէնէն նշանակալից — այլեւ վերջին — հանդրուանը եղաւ Պոլսոյ «Սաբահ» օրաթերթը, որուն խմբագրապետը եղաւ՝ «Հիւրիւրիէթ»ին Պոլիս վերադառնալէն ետք, մինչեւ իր եղերական վախճանը: Իր անուան «Տալ – Բեաֆ» սկզբնատառերով ստորագրած եւ ազատական չունչով գեղուն խմբագրականները մեծ կշիռ ունէին Թուրքիոյ քաղաքական կեանքին մէջ: Տիրան Քէլէկեան, որ կ'անդամակցէր Սահմանադիր – Ռամկավար կուսակցութեան, նահատակուեցաւ 53 տարեկանին, Սեբաստիոյ մօտը, Գըզըլ Ըրմաք գետի կամուրջին վրայ, ուր սպաննուելէ ետք գետը նետեցին զինքը: Այս կամուրջը եղաւ ուրիշ անհամար Հայերու ալ նահատակութեան վայրը:

18) ՏՈՔԹ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՓԱՇԱՅԵԱՆ.— Ծնած է Պոլիս, Կէտիկ Փաշա: Աւարտած է Պոլսոյ բժշկական համալսարանը եւ յաջորդաբար պաշտօնավարած է Բալու, Մալաթիա եւ Տիվրիկ, իբրեւ քաղաքապետական բժիշկ: Դաշնակցական՝ փոքր տարիքէն, երկու անգամ բանտարկուած, դատուած ու մահուան դատապարտուած է իր յեղափոխական գործունէութեան համար: Առաջին անգամ ներում ստացած է՝ Սվազի դատաւորին աչքը գարմանելուն չնորհիւ, իսկ երկրորդին, Շապին Գարահիսարի մէջ, ներման արժանացած է Պոլսոյ ֆրանսական դեսպանին միջամտութեամբ: Կ'անցնի Պարսկաստան եւ 7 տարի գործօն աշխատանք կը տանի յեղափոխական – կուսակցական կեանքի մէջ: Ապնուհետեւ 3 տարի կը մնայ Ադեքսանդրիա, ուր կը հրատարակէ «Հորիզոն» թերթը, իր բացի «Կամպէթթա» անունով տպարանին մէջ (1903 – 1906): Նորէն կ'անցնի Պարսկաստան, ուր կը մնայ 6 տարի եւս, մինչեւ որ «Հիւրիւրիէթ»էն ետք Պոլիս վերադառնալուն, օսմանեան փարլամէնթի երեսփոխան կ'ընտրուի Սեբաստիայէն: Վերջին տարիներուն, Տոքթ. Կարապետ

Fonds A.R.A.M

Փաշայեան կ'անդամակցէր «Ազատամարտ»ի վարչական կազմին: Հրատարակած է զանազան առողջապահական դիրքեր եւ քանի մը նորավէպեր: Եղաւ ան ազգային-յեղափոխական – հասարակական կեանքի ուշադրաւ դէմքերէն մէկը: Նահատակուեցաւ 51 տարեկանին:

19) *ՍԱՐԳԻՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ*.— *Ճանչցուած էր նաեւ Շամիլ անունով: Այս երկու անուններն ալ, սակայն, կեղծանուններն էին բնիկ զանձակեցի եւ անունով Լեւոն Օտոպաչեանին, որ հանդիսացաւ Հայ Յեղափոխութեան արժանաւոր ռազմիկներէն ու զործիչներէն մէկը, Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ եւ տարիներով զործեց Վանայ եւ Կարնոյ մէջ: Իր յեղափոխական զործունէութեան իրրեւ վարպետը, կը ներկայանար ան իրրեւ Վանայ ազգային վարժարաններուն չքնաղ տեսուչ, պաշտօն մը, զոր ունեցած է նաեւ Կիրասոնի մէջ: Ինքն ալ մէկն էր Եըլտըզի զժոխային մեքենայի կազմակերպիչներէն, ինչպէս նաեւ հիմնադիրներէն մէկը Վանայ «Աչխատանք» թերթին: Պոլիս կը մնար 1913էն ասդին եւ մինչեւ 1915, աղէտի տարին: Նահատակուեցաւ 40 տարեկանին:*

20) *ԻՇԽԱՆ*.— *Բուն անունով Նիկողայոս Պօղոսեան, բնիկ զանձակեցի: Անհուն ռազմիկ եւ մտաւորական, որ կանուխէն մտած էր Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը: Իր արդիւնաշատ զործունէութեան դլխաւոր կեդրոնը կ'ըլլայ Վանը, ուր կը դառնայ դեկավար դէմք մը: Կը կազմակերպէ քաղաքը, Շատախը, Հայոց Ձորը, Թիմարը եւ այլ զաւառական կեդրոններ եւ յաճախ կը մասնակցի կռիւներուն: Այժ կուտայ կրթական զործին եւ բանալ կուտայ նոր դպրոցներ, մանաւանդ «Հիւրիւէթ»էն եաք: Կ'աշխատակցի «Աչխատանք» թերթին, կը բանախօսէ, կ'անդամակցի ազգային մարմիններու: Պայթած էր 1914ի պատերազմը, երբ Շատախի վրայ կը կատարուի քրտական յարձակում մը: Դէպքը կ'առնէ ծանր համեմատութիւններ եւ Վանայ կուսակալին՝ ձէվտէթի կանխամտածուած հատանութեամբ, Իշխանը, չորս ընկերներով կը մեկնի Շատախ, քննութիւն կատարելու համար: Ահա այս առիթն է որ կ'օգտագործէ ձէվտէթ եւ ճամբու ընթացքին, առաջիս պիչերն իսկ, քնացած առենին դաւադրօրէն սպաննել կուտայ Իշխանն ու իր ընկերները: Նահատակուեցաւ 35 տարեկանին:*

21) *ՀՐԱԶ ԹԻՐԵԱՓԵԱՆ*.— *Յեղափոխական խիզախ զործիչ, որ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը անցաւ իննսունական թուականներու կէսին, երբ գիւղատնտեսութիւն կ'ուսանէր Ցարանսա, Նանսիի համալսարանը: Հազիւ տարի մը անցած, ամենայն նուիրումով ու յանդգնութեամբ մաս կազմեց ան Բարսէղն Սիւնիի, Արմէն Գարոյի եւ իր այլ ընկերներու այն խումբին, որ 1896ի Օգոստոս 13/26ին զրաւեց Պոլսոյ Օսմանեան Պանքան: Պոլսէն Մարսէյլ տարուելէ եաք, զաղանօրէն անցաւ Իզմիր, միշտ յեղափոխական առաքելութեամբ եւ հոն ալ ձերբակալուելով զատապարտուեցաւ ցմահ բերդարգելութեան: Ազատ արձակուեցաւ «Հիւրիւէթ»ին եւ Պոլիս վերադառնալով, աչխատեցաւ «Ազատամարտ»ի վարչութեան մէջ, մինչեւ այն օրը երբ պայթեցաւ սպրիլեան աղէտը: Թաքստոցի մէջ էր, երբ իմացաւ, որ անունմահանունի եւ բնական թոզի նմանութեամբ, իր տեղը ձերբակալուած էր բերացի նպարավաճառ մը: Ամենայն վեհանձնութեամբ ներկայացաւ ոստիկանութեան եւ պարզեց սխալմունքը, յայտնելով որ ինքն է փնտռուողը եւ ոչ թէ հայ նպարավաճառը: Ու այսպէս, ճամբայ հանուեցաւ սպաննուելու համար: Մնած էր Տրապիզոն եւ նահատակուեցաւ 44 տարեկանին:*

22) *ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ*.— *Հրապարակագիր, քաղաքական զործիչ եւ ուսուցիչ, — իր այս երեք հանգամանքներով ուշադրաւ դէմք մը հանդիսացաւ ան իր զործած բոլոր վայրերուն մէջ: Մնած է Զէյնկիլէր եւ Պոլսոյ կեդրոնական վարժարանէն վկայուելէ եաք փոխադրուած է Ժընեւ, ուր հետեւած է քաղաքական եւ ընկերային գիտութեանց դասընթացքներուն, աչխատակցելով միաժամանակ «Իրօ-*

Fonds A.R.A.M

չակ»ին։ Ինը տարի հոն մնալէ ետք փոխադրուած է Պոսթըն եւ մինչեւ 1905 երկու տարի վարած է «Հայրենիք»ի խմբագրութիւնը։ Դարձեալ Ժընեւ՝ չորս տարի։ Պոլիս կը վերադառնայ «Հիւրրիէթ»էն ետք եւ կը զբաղի ուսուցչութեամբ։ Կը դառնայ «Ազատամարտ»ի մնայուն աշխատակից։ Ունէր լաւ յղկուած, ինքնատիպ լեզու, որ առանձին փայլ մը կուտար իր հրապարակագրութեան, մանաւանդ իր ստորագրած քրոնիկներուն։ Հմուտ էր Ֆրանսերէնի եւ պատրաստած էր Ֆրանսերէնէ Հայերէն բառարան մը, որ մնաց անտիպ եւ հաւանաբար կորսուեցաւ։ Կեղծանունն էր Արամ Աշոտ։ Ձերբակալուեցաւ Ապրիլ 11/24ի գիշերը եւ նահատակուեցաւ 42 տարեկանին։

23) ՄԱՐԶՊԵՏ.— Բուն անունով Ղազար Ղազարեան։ Ծնած է Թոմարզա (Կեսարիա)։ Որբացած՝ կը ղրկուի Պոլիս եւ ուսումը Պէզճեան վարժարանին մէջ ստանալէ ետք, կ'երթայ Մինիխ եւ կը վկայուի իբրեւ մասնագէտ մանկավարժ։ Այնուհետեւ իբրեւ դաշնակցական գործիչ կ'անցնի նախ Ժընեւ եւ ապա Պարսկաստան, ուր, Մալխասին յաջորդելով, կը դառնայ Խոյի շրջանին մէջ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը։ Կը մասնակցի պարսկական յեղափոխութեան կռիւներուն։ Ապա կը մեկնի Վան ու Պիթլիս, միշտ կուսակցական առաքելութեամբ։ «Հիւրրիէթ»էն կը հաստատուի Պոլիս եւ կը նշանակուի Եէնի Գարուի վարժարանին տնօրէն։ Պուլկարիա կը ղրկուի կազմակերպական գործով եւ 1914ին, պատերազմի հռչակման օրերուն, կը վերադառնայ Պոլիս։ Հոն ալ կը ձերբակալուի եւ կ'աքսորուի, բայց ճամբու ընթացքին կ'անյայտանայ խորհրդաւոր պարագաներու տակ։ Ասկէ անդին գրեթէ ամէն տեղ է, իբրեւ Թուրք ... Հաճի։ Մարդ չի կռահեր իր ինքնութիւնը։ Կը դառնայ բանակին հայթայթիչ եւ իր դիրքին շնորհիւ, մահէն կ'ազատէ հարիւրաւոր Հայեր։ Զինադադարէն քանի մը օր առաջ, սակայն, ձիով ճամբորդած ատենը կ'իյնայ վար եւ ծանրօրէն վիրաւորուելով կը նահատակուի 37 տարեկանին։

24) ԲԱՐՍԵՂ ՇԱՀՊԱԶ.— Ծնած է Պօյաճըգէօյ (Պոլիս) եւ Մայր վարժարանին, Կեդրոնական վարժարանին եւ Գատըգէօյի Մխիթարեան վարժարանին մէջ ուսանելէ ետք, գացած է Վենետիկ եւ վկայուած է Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանէն։ Դաշնակցական մկրտուած է հոն Ա. Ահարոնեանի մէկ այցելութեան առթիւ։ Պոլիս վերադարձէն ետք, Օրմանեան Պատրիարքին դէմ գործուած մահափորձին հետեւանքով փախած է Եգիպտոս, ուր ապրած է 5 տարի, զբաղած է առեւտուրով եւ կարեւոր դեր ունեցած է տեղւոյն ազգային կեանքին մէջ, ի յայտ բերելով հանրային գործիչի իր ընդունակութիւնները։ Կրակուրոտ բանախօս էր եւ կարող հրապարակագիր։ «Հիւրրիէթ»էն ետք Պոլիս վերադառնալով, իբրեւ դաշնակցական գործիչ շրջած է ներքին գաւառները։ Իբրեւ այդպիսին գտնուած է նաեւ Պուլկարիա եւ Փարիզ, ուր յաճախած է համալսարանի իրաւաբանական ճիւղը, աշխատելով միաժամանակ «Փրօ Արմենիա»յի խմբագրութեան մէջ, Մ. Վարանդեանին հետ։ Պատերազմի նախօրեակին, 1914ին, Պոլիս կ'երթայ, Վիկտոր Պէռարի կողմէ իրեն վստահուած առաքելութեամբ մը եւ հոն ալ կը բռնուի։ Նահատակուեցաւ 32 տարեկանին, բանտէ բանտ քաշկռտուելէ եւ խոշտանգուելէ ետք, գիշեր մը, Մէզրէի (Խարբերդ) բանտի պատին առջեւը սպաննուելով։

25) ՎԱՀԱՆ ՀԻՒՍԻՒՍԵԱՆ.— Սքանչելի դէմք մը հայ ժողովուրդի հերոսական պատմութեան մէջ։ Փոքր տարիքին մտնելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը, ինքզինքը նուիրեց ան իր շրջանի հայ երիտասարդութեան դաստիարակութեան եւ կազմակերպութեան։ Իրեն գաղափարակից ընկերներու հետ, իր ծննդավայրին՝ Շապին Գարահիսարի մէջ հիմնեց լսարան, թատրոն, արհեստակցական միութիւններ եւ քարոզչական ու կրթական գործերով յաճախ այցելեց շրջակայ հայաբնակ գիւղերը։ Դարձաւ բոլորին պաշտամունքի առարկան։ Եւ երբ կեղեքումներն ու սպանութիւնները ծայր տուին, ձերբակալուելու համար առաջին փնտռուողներէն

Fonds A.R.A.M

մէկը ինք եւ իր ընկերները եղան։ Բոլորը մտան Թաքստոց։ Դահիճները, չկարենալով իր հետքը գտնել, ձերբակալեցին ծերունի հայրը՝ Նազարէթ Հիւսիսեանը եւ կախեցին Սեբաստիոյ մէջ։ Բաժակը յորդեցաւ, երբ 2/15 Յունիս 1915ին, մէկ անգամէն ծայր տուին ընդհարումները հայկական Թաղին մէջ։ Եւ ասիկա եղաւ հաւաքական ինքնապաշտպանութեան ազդանշանը։ Բոլոր տուներէն սկսաւ կրակ տեղալ ոստիկաններուն վրայ։ Վահանը անցաւ գործի։ Հերոսները յարձակեցան բանտին վրայ, ուր սակայն ողջ մարդ չէին ձգած։ Եւ այնուհետեւ, շուրջ հինգ հազար հոգիով բարձրացան բերդը, ուր սկսաւ կատաղի դիմադրութիւնը։ Վահանին գործակիցներն էին աննման Ղուկաս աղբարը, Գարակէօզեան եղբայրները եւ ուրիշներ, որոնք ղեկավարեցին ապստամբութիւնը ամբողջ 23 օր։ Կռիւը ելք չունէր եւ ի վերջոյ Թշնամին գրաւեց բերդը, ուր ծայր տուին ձերբակալութիւններն ու սպանութիւնները։ Կիներն ու փոքրիկները քշեցին բերդէն վար եւ լեցուցին եկեղեցին, հոնկէ այլուր փոխադրելու համար։ Բերդի գրաւման նախորդ գիշերը, Վահան եւ ուրիշ 70ի չափ մարտիկներ, պաշարման շղթան ճեղքելով, շարունակեցին կռուիլ ամիսներով, մինչեւ որ բոլորովին սպառեցան եւ ինկան Թշնամիի հարուածներուն տակ։ Այս պատմական հերոսամարտի զոհերէն մէկն ալ եղաւ անմոռանալի Վահանը, որ նահատակուեցաւ 28 տարեկանին։

26) ՄԿՐՏԻՉ ԵՕԹՆԷՂԲԷՐԵԱՆ.— Հերոսական դէմք մը Հայ Յեղափոխութեան պատմութեան մէջ եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան զինուորեալներէն մէկը, որ անմահացաւ իր բազմաթիւ յանդուգն նախաձեռնութիւններով, մանաւանդ իր ծննդավայրին՝ Ուրֆայի պատմական հերոսամարտի օրերուն, իբրեւ գլխաւոր ղեկավարը կռիւներուն։ Գործած է ոչ միայն Ուրֆայի մէջ, այլեւ Հալէպ, Զէյթուն, Տիգրանակերտ եւ Սասուն։ Եղած է յանդուգն ու ճարպիկ ահաբեկիչ, որ պատուհասած է փորձանք դարձած կամ իր ծրագիրները խանգարող բազմաթիւ Թուրքեր։ Մեծ դեր ունեցաւ ան Ուրֆայի բնակչութեան սպառազինման մէջ եւ աներեւակայելի ու շատ վտանգաւոր հնարքներով յաջողեցաւ ձեռք անցնել զէնք ու զինամթերք մեծ քանակութեամբ։ Իր խիզախութիւնը սահման չէ ճանչցած այն 7 տարիներու ընթացքին, որոնք յատկանշուեցան մէկը միւսէն հոյակապ իր քաջագործութիւններով։ Եւ երբ տրուեցաւ ինքնապաշտպանութեան ազդանշանը 29 Սեպտեմբեր 1915ին, աննման հերոսը գտնուեցաւ կռիւներու առաջին գիծերուն վրայ եւ մինչեւ 26 Հոկտեմբեր, հերոսամարտին վերջին օրը, կռուեցաւ քաջաբար եւ նոյն իսկ հիւանդանոցին մէջ, ուր մնաց կարճ ժամանակ մը, վիրաւորուած ըլլալուն պատճառով, վարեց ան կռիւները, գործակից ընկերներուն հետ խորհրդակցաբար։ Եւ, հերոսամարտի վախճանին, արիւնաքամ եւ ուժասպառ, երբ տեսաւ որ պիտի իյնայ Թշնամիին ձեռքը, գնդակով մը վերջ տուաւ իր Թանկագին կեանքին եւ նահատակուեցաւ 30 տարեկանին։

27) ԳԷՈՐԳ ՎԻՇԱՊԵԱՆ.— Բուն անունով Սարգիս Քէչեան։ Ծնած էր Կեսարիա եւ հոն ալ ստացած էր իր ուսումը։ Առեւտրական գործով Իզմիր փոխադրուելով, այնտեղ կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը եւ կը դառնայ քարոզիչը անոր գաղափարներուն եւ գործադրիչը անոր որոշումներուն։ Հետապնդման ենթարկուելով, 1906ին կը յաջողի ապաստանիլ Եգիպտոս եւ ի բացակայութեան կը դատապարտուի ցմահ տաժանակիր աշխատանքի։ Շատ չատերու հետ «Հիւրրիէթ»ին կը վերադառնայ իր ծննդավայրը, ուր կը լծուի ազգային – հասարակական գործունէութեան։ Աղէտի տարին, Կեսարիոյ բոլոր երեւելի Հայերուն եւ իր ընկերներուն հետ կը ձերբակալուի եւ հրէշային չարչարանքներու կ՚ենթարկուի բանտին մէջ։ Կը դատուի տեղւոյն պատերազմական ատեանին առջեւ եւ իր ընկերները փրկելու մտահոգութեամբ, իր վրայ կ՚առնէ իր եւ անոնց դէմ բանաձեւուած բոլոր մեղադրանքները եւ կը դատապարտուի մահուան։ Վճիռը կը գործադրուի կախաղանով, 2 Յունիս 1915ին եւ խիզախ յեղափոխականը կը նահատակուի 31 տարեկանին։

Fonds A.R.A.M

28) *ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՊՕՅԱՃԵԱՆ.— Յեղափոխական աննկուն ղեկավար, որ եւ եղաւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան առաջին հիմնադիրներէն մէկը, 1888ին: Ունեցաւ փոթորկոտ գործունէութիւն մը այն բոլոր տարիներուն, երբ բռնապետի թաթը բանտ կամ աքսորավայր չէր նետած զինքը: Ինք եղաւ մէկը 1895ի Սասնոյ ապստամբութեան ղեկավարներէն, Միհրան Տամատեանի եւ Գէորգ Չավուշի հետ: Այդ շրջանին ալ ձերբակալուելով ղրկուեցաւ Բաղէշի բանտը, ուր մնաց երկու տարի եւ դատապարտուեցաւ մահուան: Օտար միջամտութեամբ մահապատիժը փոխուեցաւ ցմահ բերդարգելութեան եւ արգելափակուեցաւ ափրիկեան Թարապլուսի մէջ: Յաջողեցաւ փախիլ 1904ին, անցաւ Ֆրանսա եւ հոնկէ Ամերիկա: «Հիւրրիէթ»ի վաղորդայնին վերադարձաւ Պոլիս եւ օսմանեան փարլամէնթի երեսփոխան ընտրուեցաւ Ատանայէն: Պոլիս թէ գաւառները, ուր ապրեցաւ մինչեւ իր մահը, ունեցաւ ան բեղուն գործունէութիւն, աշխատանքի բոլոր մարզերուն մէջ: Ճանչցուած էր ան նմանապէս Մուրատ կեղծանունով: Ծնած էր Հաճըն եւ նահատակուեցաւ 48 տարեկանին, կախաղան հանուելով 24 Օգոստոս 1915ին, Կեսարիոյ մէջ:*

29) *ՓԱՐԱՄԱԶ.— Այլ անուամբ Մատթէոս Սարգիսեան կամ Ռոստոմցի Համբարձում Գրիգոր՝ Փարամազ ծնած է Ղարաբաղ եւ պատանեկան տարիքէն մտնելով Հնչակեան կուսակցութեան շարքերը, արագ վերելքով մը կը դառնայ անոր տիրական դէմքերէն մէկը: Մեծ դեր ունեցած է Վանայ ինքնապաշտպանութեան կռիւներուն եւ հայ – թաթարական ընդհարումներու շրջաններուն: Երկար տարիներով գործած է Կովկասի մէջ եւ ղեկավարած է հնչակեան մարմինները, մեծ ժողովրդականութիւն վայելելով ամենուրեք: Հնչակեան կուսակցութեան Քոնսթանցա գումարուած ընդհ. ժողովէն վերադարձած է Պոլիս, շատ չանցած, իր 19 գաղափարակից ընկերներուն հետ ձերբակալուելու եւ միշտ անոնց հետ կախաղան բարձրանալու համար Պոլիս, Պայազիտի հրապարակին վրայ, 2/15 Յունիս 1915ին: Նահատակուեցաւ ան շուրջ 40 տարեկանին: Հետագային հաստատուեցաւ, որ 20 նահատակներն ալ մատնուած էին իրենց ընկերներէն եւ այս պարագան գիտէին մահապարտները (կարդալ էջ 215ը Թէոդիկի 1916 – 1920ի Տարեցոյցին մէջ):*

30) *ՏՈՔԹ. ՊԷՆՆԷ ԹՈՐՈՍԵԱՆ.— Այլ անունով Պետրոս Մանուկեան: Մէկ ուրիշը՝ կախաղան բարձրացուած 20 հնչակեան նահատակներէն: Ծնած էր Հիւսէյնիկ (Խարբերդ), աւարտած էր «Եփրատ» գոլէճը 1903ին եւ ապա վկայուած էր Պէյրութի ամերիկեան համալսարանի բժշկական ճիւղէն: Ամերիկա անցնելով՝ կատարելագործած էր իր մասնագիտութիւնը եւ ապա վերադարձած էր Պոլիս, ուր ի գործ կը դնէր իր արուեստը, միաժամանակ գործօն մասնակցութիւն բերելով տեղւոյն ազգային – հասարակական կեանքին: Նահատակուեցաւ շուրջ 35 տարեկանին: Կախաղանին կատարէն Տոքթ. Պէննէի վերջին խօսքերը եղած են. —* «Մի կախէք այս անմեղները, ես եմ ըրած ամէն ինչ, զի՛ս կախեցէք ... Մենք հոս քսան հոգի ենք, բայց գիտցէք, որ մեր ետեւէն քսան հազար ուրիշներ պիտի գան մեր վրէժը լուծելու ... Կեցցէ՛ Հայաստան»...

31) *ԳԵՂԱՄ ՎԱՆԻԿԵԱՆ.— Ծնած է Վան եւ տեղւոյն Երամեան վարժարանէն վկայուելէ ետք կ'երթայ Պոլիս եւ 1913ին կ'աւարտէ հոն իրաւաբանական վարժարանը: Եղաւ ան Հնչակեան կուսակցութեան նորահաս ուժերէն մէկը: Աշխատակցած է հնչակեան թերթերէն «Կայծ»ին եւ «Հնչակ»ին: Նահատակուեցաւ 23 տարեկանին, Պայազիտի 20 կախաղաններէն մէկուն վրայ փչելով իր վերջին շունչը:*

32) *ԱՐԱՄ ԱՉԸՔՊԱՇԵԱՆ.— Բնիկ արաբկիրցի: Ծննդավայրին մէջ ուսումը ստանալէ ետք Պոլիս անցնելով, քանի մը տարի կը հետեւի իրաւաբանական վարժարանին եւ այդ շրջանին կը մտնէ Հնչակեան կուսակցութեան շարքերը: Ինք ալ եղաւ 1897ի Գումգափուի ցոյցին կազմակերպիչներէն մէկը: Յետոյ անցաւ Եւրո–*

Fonds A.R.A.M

պա, ուրկէ զրկուեցաւ Փոքր Հայքի շրջանը, հայ երիտասարդութիւնը կազմակերպելու համար։ Անձնուիրաբար գործեց ան Սեբաստիա, Շապին Գարահիսար եւ այլ վայրերու մէջ։ Կուսակցութեան կեդր. վարչութեան անդամակցեցաւ 1905էն մինչեւ կախուիլը իր 19 ընկերներուն հետ։ Նահատակուեցաւ 55 տարեկանին։

33) *ԵՐՈՒԱՆԴ ԹՈՓՈՒԶԵԱՆ.— Բնիկ պարտիզակցի՝ ուսումը ստացած է իր ծննդավայրին մէջ եւ այնուհետեւ իբրեւ ուսուցիչ պաշտօնավարած է Ատափազար եւ Կէյվէի շրջանը։ Ծանօթ էր ան «Բանուոր» կեղծանունով եւ այդ անունով ալ կ'աշխատակցէր հնչակեան թերթերուն։ Իր միւս ընկերներուն պէս կախաղան հանուեցաւ Պայազիտի հրապարակին վրայ եւ նահատակուեցաւ 22 տարեկանին։ Ապագայ խոստացող Երուանդը, չուանը վզին անցուելէ ետք բացագանչած էր.—* «Ամենայն տեղ մահը մի է, մարդ մի անգամ պիտ' մեռնի, բայց երանի, որ իւր ազգի ազատութեան կը զոհուի»...

34) *ՎԱՀԱԳՆ ՏԱԹԵՒԵԱՆ.— Կուսակցական գործիչ, ծնած Սեբաստիա։ Դաշնակցական մկրտուած է Բարգէն Սիւնիի կնքահայրութեամբ։ Պանքայի դէպքէն ետք, 1896ին կ'անցնի Պուլկարիա, հոնկէ Փարիզի եւ Լոնտոնի վրայով Ամերիկա, ուր կը մնայ 1897 – 1906։ Ժամանակ մը կը դառնայ գործիչ, իսկ 1907ին կը մասնակցի Հ. Յ. Դ. Վիեննայի Ընդհ. Ժողովին։ Պոլիս կը վերադառնայ «Հիւրրիէթ»ին, իբրեւ դաշնակցական Պատասխանատու Մարմնի անդամ եւ կը զբաղի զէնքերու հայթայթման գործով։ Կը մասնակցի նաեւ Հ. Յ. Դ. Վառնայի Ընդհ. Ժողովին, 1909ին։ Ատանայի կոտորածէն ետք կը նշանակուի հոն բացուած որբանոցին տնօրէն եւ հոն ալ կը մնայ մինչեւ իր նահատակութիւնը։ Ձերբակալուեցաւ, դատուեցաւ եւ մահուան դատապարտուելով իբրեւ «խռովարար», մահավճիռը գործադրուեցաւ Ատանայի մէջ 27 Նոյեմբեր 1916ին։ Նահատակուեցաւ 40 տարեկանին։*

35) *ԲԱՐԹՈՂ ԶՕՐԵԱՆ.— Կեղծանունով՝ Ժիրայր։ Ծնած է Թամզարա եւ ուսումը ստացած է ծննդավայրին մէջ եւ ապա Երզնկա։ Պոլիս փոխադրուելով կ'անցնի Ֆիլիպէ եւ կը ստանձնէ Ռ. Զարդարեանին հրատարակած «Ռազմիկ»ին վարչական գործերը։ Կը վերադառնայ Պոլիս «Հիւրրիէթ»ին, եւ, իր կարգին նահատակուած Օննիկ Սրապեանին հետ կը հիմնէ «Լուսաղբիւր» հրատարակչական ձեռնարկը, որ առաջին հերթին լոյս կ'ընծայէ Ռ. Զարդարեանի «Մեղրագետ»ներուն շարքը եւ ապա ուրիշ գրքեր։ Մաս կը կազմէր ան «Ազատամարտ»ի վարչական կազմին մինչեւ վերջը։ Նահատակուեցաւ 36 տարեկանին։*

36) *ԳԱԳԻԿ ՕԶԱՆԵԱՆ.— Շապին Գարահիսարի զաւակ, որ եղաւ Հնչակեան կուսակցութեան աչքի զարնող դէմքերէն մէկը։ Իբրեւ այդպիսին ալ ձերբակալուելով, բանտարկուեցաւ Կիրասոնի եւ Տրապիզոնի մէջ, մէկուկէս տարի։ Ուսուցչական պաշտօններ վարած է ծննդավայրին մէջ եւ Մարզուան։ Անուն ունի նաեւ իբրեւ բանասէր։ Հեղինակն է երկու հատորներու, — «Հայապատում» (Հայոց պատմական դերը) եւ «Պատմութիւն հայ լեզուի եւ բանահիւսութեան»։ Հրատարակած է «Հայկունի» կիսամսեան Մարզուանի մէջ։ Նահատակուեցաւ 33 Տարեկանին։*

37) *ԳԱՐՄԷՆ.— Նախկին Տաճատ վրդ. Մելքոնեան, էջմիածնական միաբանութենէն։ Վարդապետ ձեռնադրուած է 1904ին, բայց հետագային, դաշնակցական գործիչի պարտականութեանց բերմամբ, ձգած է սքեմը եւ նուիրուած է կրթական ասպարէզին, պաշտօնավարելով գաւառական կեդրոններու մէջ, — Մուշ, Թալաս, եւլն.։ Նահատակուեցաւ տարագրութեան ճամբաներուն վրայ, 35 տարեկանին։*

38) *ՆԵՐՍԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ.— Ծնած է Ագուլիս եւ փոքր տարիքին Վան փոխադրուելէ ետք, կը ղրկուի Պոլիս, Եէտիգուլէի որբանոցը։ Հոնկէ կ'անցնի Արմաշ եւ բոլորելով Դպրեվանքին շրջանը, կը ձեռնադրուի վարդապետ՝ Տ. Մաշտոց անունով։ Այնուհետեւ, իբրեւ հոգեւոր հովիւ կը ղրկուի Ամերիկա, ուր միաժամանակ կը յաճախէ Գոլըմպիա համալսարանը եւ կը վկայուի իբրեւ աստուածաբան։ Ամե-*

Fonds A.R.A.M

րիկայի մէջ է որ կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը։ Ինը տարի պաշտօնավարելէ ետք կը փոխադրուի Կովկաս եւ կը մասնակցի հայ – թաթարական կռիւներուն։ Ապա, իբրեւ առաջնորդ կը ղրկուի Թէհրան, ուր կը մնայ երկու տարի։ Կլանուած՝ ազգային – յեղափոխական գործերով, կը ձգէ սքեմը եւ կ՚երթայ դարձեալ Ամերիկա, ուր, 1906ին, կը ստանձնէ «Հայրենիք»ի խմբագրութիւնը։ «Հիւրրիէթ»ին կը վերադառնայ Պոլիս եւ կը դառնայ «Ազատամարտ»ի հայկական բաժնին խմբագիրը, մինչեւ վերջին օրը։ Կը ձերբակալուի Ապրիլ 11/24ի գիշերը եւ կը նահատակուի 43 տարեկանին։

39) *ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ*.— Ծնած է Պոլիս եւ հոն ալ, Եսայեան եւ Կեդրոնական վարժարաններուն մէջ ստացած է իր ուսումը։ Լրագրողի ձիրքով օժտուած, ընդգրկեց ան լրագրական ասպարէզը եւ հազիւ տարի մը «Սուրհանդակ»ի մէջ աշխատելէ ետք, առաջին օրէն մաս կազմեց «Ազատամարտ»ի խմբագրական կազմին եւ այնտեղ ալ մնաց մինչեւ վերջին օրը։ Փորձառու հրապարակագիր էր միաժամանակ եւ յաճախ կ՚երեւար «Ազատամարտ»ի մէջ, տնտեսական եւ պետական – օրէնսդրական հարցեր շօշափող յօդուածներով։ Քաջ լեզուագէտ՝ կ՚աշխատակցէր ան նաեւ տեղական ֆրանսերէն թերթերուն եւ թղթակիցն էր «Պերլինէր Թակէպլաթ», «Քէօլնիշէ Ցայթունկ» եւ «Իւմանիթէ» թերթերուն։ Նահատակուեցաւ 25 տարեկանին։

40) *ՍՄԲԱՏ ԲԻՒՐԱՏ*.— Բուն մականունով Տէր Ղազարենց։ Ծնած է Զէյթուն։ Բազմավաստակ ուսուցիչ եւ վիպագիր։ Ուսուցչական պաշտօններով ծառայած է քիչ մը ամէն տեղ, — Մարաշ, Զէյթուն, Սիս, Սամսոն, Կիւմիւլճինա, Գատըգիւղ, Գահիրէ, Աղեքսանդրիա, Պուքրէշ, եւլն.։ Իբրեւ հնչակեան գործիչ գաւառները շրջած ատենը ձերբակալուած է կնոջը հետ եւ երկուքով հինգ տարի մնացած են Մարաշի եւ Հալէպի բանտերը։ Ազատ արձակուելուն՝ մեկնած է Եգիպտոս, ուր ապրած է վեց տարի։ «Հիւրրիէթ»ին վերադարձած է Պոլիս եւ շարունակած է ուսուցչական աշխատանքը, հրատարակելով նաեւ «Գաղափար» թերթը (42 թիւ)։ Գրած եւ առանձին գրքերով լոյս ընծայած է ազգային եւ յեղափոխական կեանքէ առնուած բազմաթիւ վէպեր, — «Բանտէ բանտ», «Եըլտըզէն Սասուն», «Որդեսպան ծնողքը», «Վեղարաւոր հերոսը», «Արիւնի ճամբուն վրայ», «Ազատութեան համար», եւլն.։ Նահատակուեցաւ 53 տարեկանին։

41) *ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻՒՐԵԱՆ*.— Ծնած է Կիւմիւշխանէ եւ 13 տարեկանին պատըսպարուած է Էնկիւրիի Կարմիր Վանքի որբանոցը, իսկ հետագային, իր Վաճքը ծանօթ վէպին մէջ պատկերացուցած է որբանոցին ներքին կեանքը։ Ընթացաւարտ՝ Պոլսոյ Պէրպէրեան վարժարանէն, երկար տարիներով պաշտօնավարած է հոն իբրեւ պատմութեան, աշխարհագրութեան եւ օտար ազգաց պատմութեան ուսուցիչ։ Աշխատակցած է մամուլին իր նորավէպերով, քերթուածներով եւ քննադատականներով։ Միքայէլ Շամտանճեանին հետ հրատարակած է «Ոստան» եռամսեայ մեծ պարբերագիրքը։ Նորավէպերու մէկ հաւաքածոն լոյս տեսած է «Հայրենի ձայներ» անունով գրքին մէջ։ Նահատակուեցաւ 31 տարեկանին։

42) *ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ*.— Ծնած է Թոքատ եւ ինքնաշխատութեամբ դարձած է կարող գրչի մարդ։ Աշխատակցած է գրեթէ բոլոր պոլսահայ եւ արտասահմանի թերթերուն, ընդհանրապէս լեզուաբանական եւ բանասիրական ուսումնասիրութիւններով, որոնց մէկ մասը լոյս տեսած է նաեւ առանձին գիրքերով, ինչպէս «Եւդոկիոյ Հայոց գաւառաբարբառը», որ արժանացած է Իզմիրեանց գրական մրցանակին։ Հեղինակն է ան «Արդի հայերէն լեզուի քերականութիւն»ներու շարքին (երեք գիրք), որոնք մինչեւ այսօր ալ կը գործածուին դպրոցներու մէջ իբրեւ դասագիրք։ Հրատարակած է նաեւ «Մագնիսականութիւն» եւ «Ողեհարցութիւն» անուններով երկու գիրքեր։ Վարած է ուսուցչական պաշտօններ։ Եղեռնի տարին կը գտնուէր Թոքատ եւ այնտեղ ալ նահատակուեցաւ 45 տարեկանին։

Fonds A.R.A.M

43) ՇԱՒԱՐՇ ՔՐԻՍԵԱՆ.— Հիմնադիրը հայ մարմնակրթական չարժման, չուրջ վաթսունամեակ մը առաջ: Ծնած է Պոլիս (Պէչիկթաչ) եւ Պէրպէրեան վարժարանին ու Ռոպէրթ Գոլէճին մէջ իր ուսումը ստանալէ ետք, Փարիզի եւ Լոնտոնի մէջ 4 տարի հետեւած է մարմնակրթական դասընթացքներու: Վկայուելով՝ վերադարձած է Պոլիս եւ նշանակուած է մարմնակրթանքի ուսուցիչ զանազան հայ դպրոցներու, հիմնելով միաժամանակ մարմնամարզական ակումբներ կարգ մը արուարձաններու մէջ: Հրատարակեց ան 1911ին «Մարմնամարզը», որ լոյս տեսաւ չորս տարի, նախ իրրեւ ամսաթերթ, յետոյ՝ կիսամսեայ: Ց. Թ. Հինդլեանին հետ հրատարակեց նաեւ «Պոյ սկաուտը եւ իր կեանքին նպատակը» գրքոյկը: Իր կարգին ձերբակալուելով, նահատակուեցաւ 29 տարեկանին:

44) ԼԵՒՈՆ ԼԱՐԵՆՑ.— Կամ Քիւրչճեան: Ծնած է Պոլիս (Սամաթիա): Ընթացաւարտ Ռոպէրթ Գոլէճէն: Կուսակցական պատկանելիութեամբ՝ վերակազմեալ Հնչակեան: Պոլսէն կ'անցնի Ամերիկա եւ հոն կը հրատարակէ «Ձայն Հայրենեաց» թերթը: Ցետոյ կը մեկնի Եգիպտոս, ապա Աթէնք եւ «Հիւրրիէթ»ին կը վերադառնայ Պոլիս, ուր նոյնպէս կը զբաղի լրագրութեամբ: Գրած է բանաստեղծութիւններ, զրոս ամփոփած է «Դրախտի երգեր» գրքին մէջ: Հայերէնի թարգմանած է Գուրանը (անգլերէնէն) եւ Լինչի երկհատոր «Հայաստան»ը: Նահատակուեցաւ 40 տարեկանին:

45) ԱՐԻՍ ԻՍՐԱՑԼԵԱՆ.— Գրչանունով՝ Իսրայէլ Տխրունի: Ծնած է Կիւմիւշխանէ: Ընթացաւարտ՝ Վենետիկի Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանէն: Հ.Ց.Դաշնակցութեան չարքերը կը մանէ Ամերիկայի մէջ, ուր կը յաճախէր դիւղատնտեսական վարժարան: Կը տանձնէ հոն գործիչի պաշտօն եւ կ'աշխատակցի «Հայրենիք»ին: Պոլիս կը վերադառնայ 1910ին եւ կը պարապի ուսուցչութեամբ, միաժամանակ աշխատակցելով «Ազատամարտ»ին յօդուածներով եւ քերթուածներով: Կը զբաղի նաեւ քարոզչական աշխատանքով: Կը ձերբակալուի մասուորականներու բազմութեան հետ եւ կը նահատակուի 30 տարեկանին:

46) ԳԱՐԵԳԻՆ ԿՈՉԻԿԵԱՆ.— Գրչանունով Եսայեմ եւ հրապարակագիր: Ծնած է Բալու եւ ուսանած է Զարսանճագի եւ Խարբերդի մէջ: Կ'անցնի կովկաս եւ կ'անդամակցի Հնչակեան կուսակցութեան: Հոն ալ կը ձերբակալուի եւ բանտը կը մնայ երկու տարի: Այնուհետեւ կ'երթայ Ժընեւ 1903ին եւ կը հրատարակէ «Բանուոր» ընկերվարական հանդէսը: Ռուսական յեղափոխութեան օրերուն, 1905ին, կը փոխադրուի Թիֆլիս եւ յաջորդաբար կը խմբագրէ «Կեանք», «Ձայն» եւ «Գործ» թերթերը: Պոլսոյ մէջ, ուր գացած էր «Հիւրրիէթ»էն ետք, աշխատակցած է «Մանդումէ»ին եւ հրատարակած է «Նոր կեանք» չարաթաթերթը, Հրանտ Նազարեանցին հետ: Այնուհետեւ ուսուցչական պաշտօնով փոխադրուած է Տրապիզոն, ուր եւ ձերբակալուած է ազէտի օրերուն: Տարագրուելով, ճամբու ընթացքին, կնոջը հետ միասին կը նետուին դեպը եւ կ'ըլլան ջրամոյն: Նահատակուեցաւ 37 տարեկանին:

47) ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՃԱՆԿԻԼԵԱՆ.— Ծնած է Վան: Հնչակեան գործիչ, որ ունեցաւ արկածալից կեանք մը: Ձերբակալուեցաւ, խոշտանգուեցաւ, արգելափակուեցաւ Աքիայի բերդին մէջ եւ ազատելով ապաստանեցաւ Եգիպտոս: Մնաց հոն մինչեւ «Հիւրրիէթ»ի հռչակումը եւ ապա անցաւ Պոլիս եւ հոն ալ հաստատուեցաւ: Կ'ունենար ազգակցական յեղյեղներ ազգային երեսփոխանական ժողովին մէջ, հակազդեցութեան պայքարի գծով եւ անվերջ կը հոլովէր Վանն ու Աղթամարը, «զըմմէն կերան»ի բացագանչութիւններով: Ճակատագրի խաղով, տարագրութեան իր ընկերները եղան դաշնակցական դեկավարներ, որոնց հետ ալ խողխողուեցաւ Տիարպէքիրի ճամբուն վրայ: Նահատակուեցաւ 60 տարեկանին:

48) ՓՐՈՖ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊՈՒՃԻՒԱՆԵԱՆ.— Ծնած է Զնգուշ: Աւարտելէ ետք «Եփրատ» գոլէճը, կ'անցնի Ամերիկա եւ կ'ուսանի փիլիսոփայութիւն ու մանկա-

Fonds A.R.A.M

վարժութիւն: Վկայուելով, կը վերադառնայ Խարբերդ եւ կը ստանձնէ գոլէճի տնօրէնի պաշտօնը, զոր կը վարէ 6 տարի, մինչեւ 1915: Աշխատակցած է պոլսահայ եւ ամերիկահայ մամուլին, հետաքրքրական յօդուածներով: Նահատակուեցաւ ան Խարբերդի մտաւորականներու հոյլին հետ, 42 տարեկանին:

49) ՏՈՔԹ. ՅԱԿՈԲ Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ.— Դաշնակցական անձնուէր գործիչ: Ծնած էր Էօտէմիշ եւ իբրեւ բժիշկ վկայուած է Պէյրութի Ֆրանսական համալսարանէն, 1914ին: Նախ քան վկայուիլը, տարիներով տարած է կուսակցական – կազմակերպական աշխատանք Փոքր Հայքի եւ Կիլիկիոյ շրջաններուն մէջ: Ոգեւորութիւն ստեղծող հրապարակախօս էր եւ յաճախ կ'երեւար բեմերու վրայ, իր կրակոտ խօսքերու հմայքին տակ պահելով ունկնդիրները: Զանգուածային տեղահանութեանց նախօրեակին, 1915ի գարնան, ձերբակալուեցաւ ան Իզմիրի մէջ եւ բանտարկուելով, ենթարկուեցաւ անպատմելի խոշտանգումներու: Բանտը մնաց մինչեւ նոյն տարուան Դեկտեմբերի 3ը: Այդ թուականին, սաստիկ ցուրտ օդով եւ խումբ մը ուրիշ հայ բանտարկեալներու հետ ճամբայ հանուեցաւ դէպի աքսոր: Եւ սակայն, ճամբու ընթացքին հիւանդանալով, ուժասպառ ինկաւ Իսլահիէի մէջ: Նահատակուեցաւ ան 25 տարեկանին:

50) ՏԻԳՐԱՆ ՕՏԵԱՆ.— Ճանչցուած էր նաեւ իր Ասօ կեղծանունով: Ծննդավայրը՝ Վան, ուրկէ, 16 տարեկանին կը մեկնի Պարսկաստան եւ տասնամեակ մը ամբողջ կը պաշտօնավարէ իբրեւ ուսուցիչ վարժարաններու մէջ: Այնտեղ է որ կը մտնէ Հնչակեան կուսակցութեան շարքերը եւ կ'աշխատակցի հնչակեան մամուլին: Ինք ալ հրատարակած է «Երկիր» թերթը, ինչպէս նաեւ զանազան գիրքեր, — «Կարմիր օրեր», «Հաւսէ», «Դատաստան», «Դիւցազնուհին», եւլն.: Կը պատկանէր ան դժգոհ հնչակեաններու խումբին, որ չմասնակցեցաւ Քոնսթանցայի ժողովին: Գործունէութեան դաշտը եղաւ Վանը նաեւ «Հիւրրիէթ»էն ետք, ուր եւ ձերբակալուեցաւ, նետուեցաւ բանտ եւ մնաց հոն մինչեւ Վանի ապստամբութեան պայթումը: Արիւնարբու կուսակալ Ճէվտէթը պայթման օրն իսկ եւ վաղօրէն բանտին մէջ սպաննել տուաւ Ասօն եւ իր չորս ընկերները, իբրեւ «հայրենիքի դաւաճան»: Նահատակուեցաւ ան 35 տարեկանին:

51) ՄԱՅՐ ԳԱՄԻԼ ՓԻԼԻՊՊՈՍԵԱՆ (Լիւսի).— Անարատ Յղութեան Քոյրերու Թոքաթի Տան մեծաւորուհին, որ իր կրօնական ուխտը կատարած է 1890ին եւ զանազան վայրեր պաշտօնավարելէ ետք փոխադրուած է իր ծննդավայրը Թոքատ, 1902ին: Այդ թուականէն մինչեւ իր ալ տեղահանութիւնը, պաշտօնավարած է հոն իբրեւ Տան մեծաւորուհի: Եօթը մայրապետներով ճամբայ հանուած եւ միացուած են տարագրուող կիներու կարաւանին: Ճամբու ընթացքին, աւազակին մէկը կը յարձակի երիտասարդ մայրապետի մը վրայ եւ կ'առեւանգէ զայն: Այս տեսնելով, Մայր Գամիլ կը նետուի առեւանգիչին վրայ եւ քարով մը կը ճեղքէ անոր գլուխը: Արդիւնքը կ'ըլլայ այն, որ քաջարի մեծաւորուհին կը հալածուի աւազակէն, ձեռք կուտայ օձիքը եւ կ'անյայտացուի միանգամ ընդ միշտ: Կ'ենթադրուի թէ սպաննուած ըլլալու է Թոքատի մօտերը: Նահատակուեցաւ ան 59 տարեկանին:

52) ՆԵՐՍԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ.— Բազմարդիւն անցեալով եւ հնչակեան պատկանելիութեամբ եկեղեցական մը, որ ծնած էր Եարփուզ (Զէյթուն): Սիսի մայրավանքին եւ ապա Սամաթիոյ Սահակեան վարժարանին մէջ ուսանելէ ետք, ժամանակ մը ուսուցչութիւն ըրած է Ատանա եւ վարդապետ ձեռնադրուած է 1890ին: Առաջնորդական փոխանորդ էր Իսկէնտէրունի մէջ, երբ, իբրեւ Զէյթունի ապստամբութեան կազմակերպիչ կասկածուելով բանտարկուած է Հալէպի մէջ 1896ին եւ ապա աքսորուած է Դամասկոս: Օրմանեան Պատրիարք կը յաջողի փոխադրել զայն Պոլիս, ուր կը մնայ 10 տարի, իբրեւ քարոզիչ Սկիւտարի: Ապա տեսչական պաշտօնով, 1907ին կը ղրկուի Սիս ու դարձեալ, Կիլիկիոյ ջարդերէն ետք,

Fonds A.R.A.M

1909ին կը ձերբակալուի եւ կը բանտարկուի իբրեւ Հաճընի ինքնապաշտպանութեան ղեկավար։ Տարի մը բանտ մնալէ ետք, 1911ին կը ձեռնադրուի եպիսկոպոս եւ 1914ին, իբրեւ առաջնորդ կը ղրկուի Եոզկատ, ուր կը գտնուէր Մեծ Եղեռնի օրերուն։ Աշխատակցած է պոլսահայ թերթերուն «Սսական Վարդապետ» գրչանունով։ Հեղինակն է երկու գրքերու, — «Կեանքն առանց հաւատքի» եւ «Կաթիլ մը ջուր այրած սրտերու»։ Նահատակուեցաւ 47 տարեկանին։

53) *ՍՄԲԱՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԱԱՏԷԹԵԱՆ*.— Իր պատրաստութեամբ եւ ազգային-հասարակական կեանքի մէջ իր փորձառութեամբ ու անձնուիրութեամբ մեծարժէք եկեղեցական մը։ Ծնած էր Ատափազար եւ ուսումը ստանալով Արմաշի Դպրեվանքին մէջ, վարդապետ ձեռնադրուած էր 1895ին, դասընկեր ունենալով Զաւէն վրդ. Եղիայեանը, որ հետագային բարձրացաւ Պոլսոյ պատրիարքական աթոռը։ Իբրեւ քարոզիչ յաջորդաբար պաշտօնավարած է Կէյվէի հայարնակ գիւղերուն մէջ (1896), Պալաթ եւ Կէտիկ Փաշա (1897) եւ Շապին Գարահիսար (1898 – 1907)։ Ի վերջոյ առաջնորդ կը նշանակուի ան Կարնոյ Թեմին (1907) եւ կը պաշտօնավարէ հոն մինչեւ Մեծ Եղեռնի Թուականը։ Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է 1910ին։ Կարնոյ ընդարձակ Թեմին մէջ ամէն ուղղութեամբ գործելու լայն ասպարէզ գտաւ ան մանաւանդ «Հիւրրիէթ»ի հռչակումէն ետք (1908) եւ իր արդիւնաշատ գործունէութեամբ սիրուեցաւ բոլորէն։ Հարուածը իջաւ իր ալ գլխուն, երբ ծայր տուին աքսորեան սարսափները, զանգուածային կոտորածներու իբրեւ սկզբնաւորութիւն։ Մեծ Եղեռնին զոհ դացած առաջին հոգեւորականներէն մէկը եղաւ ան եւ Կարնոյ քահանայից դասին հետ նահատակուեցաւ Երզնկայի մօտերը, 44 տարեկանին։ Ներսէս Լամբրոնացիի վերաբերեալ իր մէկ ուսումնասիրութիւնը արժանացած է Իզմիրեան գրական մրցանակին, 1903ին։

54) *ՅԱԿՈԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈՓՈՒԶԵԱՆ*.— Բնիկ պարտիզակցի։ Հայ կաթողիկէ Թեմին Առաջնորդ Մշոյ շրջանին մէջ։ Ձեռնադրուած է 1879ին եւ յաջորդաբար վարած է Պիլէճիկի, Պանտրմայի եւ քանի մը այլ վայրերու ժողովրդապետութիւնները, ինչպէս նաեւ մասնաւոր պաշտօններով գտնուած է Վան (3 տարի) եւ Պրուսա (10 տարի)։ Մուշ փոխադրուած է 1911ին եւ հոն ալ նահատակուած է 60 տարեկանին, Մեծ Եղեռնի տարին, 11 Յունիս 1915ին։ Գազանները, զինքն ալ, մեծ թիւով նորչէնցի հաւատացեալներու հետ լեցուցած են յարդանոց մը եւ բոլորին վրայ քարիւղ թափելով, ողջ – ողջ այրած են Մեղրագետի եզերքը։

55) *ԱՆԴՐԷԱՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՉԷԼԷՊԵԱՆ*.— Բնիկ տիգրանակերտցի, եպիսկոպոսական օծում ստացած է 1899ին եւ երկար տարիներով, իբրեւ հայ կաթողիկէ համայնքներու ժողովրդապետ եւ ապա Թեմական առաջնորդ պաշտօնավարած է իր ծննդավայրին եւ այլ շրջաններու մէջ։ Մեծ Եղեռնի սեւ Թուականին, 18 Սեպտ. 1915ին, նահատակուած է ան եղերական պայմաններու մէջ, 67 տարեկանին։ Ջարդարարները քշած են զայն Եպիսկոպոսարանէն, Անարատ Յղութեան Քոյրերուն եւ քանի մը այլ հաւատացեալներու հետ եւ հազիւ հասած Տիգրիսի եզերքը, ողջ – ողջ թաղած են փոսի մը մէջ, գլուխը գետնին հաւասար եւ թեւերը դուրս։ Սկսած են քարկոծել եւ չնական հեգնանքով մը ստիպած են մայրապետները, որպէսզի մէկիկ մէկիկ մօտենան եւ համբուրեն՝ ցաւերու մէջ տառապող եւ իր հոգեվարքը ապրող եպիսկոպոսին փուշէն վէր ցցուած աջը ... Քիչ ետքը նահատակուած են նաեւ երեք մայրապետները եւ միւս հաւատացեալները, միեւնոյն տեղը։

56) *ՄԻՔԱՅԷԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ*.— Բնիկ խարբերդցի։ Քահանայ ձեռնադրուած է Զմմառի մէջ 1867ին եւ Մալաթիոյ հայ կաթողիկէ Թեմին համար եպիսկոպոս օծուած է 1899ին։ Կը պաշտօնավարէր իր Թեմին մէջ, երբ օր մը, համատարած կոտորածներու շրջանին կը ձերբակալուի, կը տարուի կառավարչատուն եւ հոն, հազար ու մէկ նախատինքներու ենթարկուելէ ետք, կիցերու տակ չէնքի

Fonds A.R.A.M

սանդուղներէն վար գլորուելով, կը տարուի բանտ, արիւնլուայ եւ ուշակորոյս վիճակի մէջ: Հոն կը մերկացնեն զայն, կը սկսին ծեծել եւ իրեն թշնամի միւթթիին ներկայութեան կ'առաջարկեն խոստմանալ: Երբ մերժումը կ'ըլլայ կարուկ, կրակ կը վառեն մերկ փորին վրայ եւ սո՛ւրճ կ'եփեն բոցերուն մէջ ... Ի վերջոյ եւ ի լրումն ամենայնի, լանջախաչին չգիտցով եւ չուանով կը խեղդեն ժամերով չարչարուած եկեղեցականը: Նահատակուեցաւ ան 68 տարեկանին:

57) ՍՏԵՓԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԻՍՐԱՑԼԵԱՆ.— Բնիկ մշեցի: Հայ կաթողիկէ թեմին Առաջնորդ Խորհրդի: Քահանայ ձեռնադրուած է 1890ին եւ իրրեւ ժողովրդապետ պաշտօնավարած է Աբարկիրի եւ այլ չրջաններու մէջ: Հակառակ կուսակալէն ստացած հաւաստիքին, թէ իրեն եւ իր ժողովուրդին մազին դպող պիտի չըլլայ, 12 Յուլիս 1915ի գիշերը կը ձերբակալուի երկու վարդապետներու, չորս մայրապետներու եւ ուրիշ 25 ընտանիքներու հետ եւ բոլորը մէկ, նախ կառքերով եւ ապա հետիոտն կը տարուին Քէղին խանէն մէկ ժամ հեռու ձորի մը մէջ եւ բոլորը մէկ, Յուլիս 14ի առաւօտուն, վայրագօրէն կը սպաննուին հոն, նախապէս իրենց հարցուելէ եթէ, թէ ... ինչ ձեւով կ'ուզեն մեռնիլ ... Քափիւէն կրօնաւոր մը՝ Հայր Լուի, ականատեսներէ քաղած տեղեկութիւններով վկայած է, թէ Իսրայէլեան եպիսկոպոս նախընտրած էր հրացանազարկ ըլլալ: Ու այսպէս, 30 գինակիր մարդասպաններ, քանի մը երիտասարդ կիներ եւ մայրապետ մը առեւանդելէ եթէ, բոլորը կը չարեն մէկ կարգի վրայ եւ կը գնդակահարեն տեղն ու տեղը ... Նահատակուեցաւ 49 տարեկանին:

58) ՎԵՐԱՊԱՏՈՒԵԼԻ ԽԱՉԻԿ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ.— Մէկը բազմաթիւ հայ աւետարանական հովիւներէն, որոնք Թրքական դժոխքի ամբողջ տարածութեան վրայ նահատակուեցան, Մեծ Եղեռնի սեւ օրերուն: Ծնած էր Սասնոյ Սեմալ գիւղը եւ յետ ձեռնադրութեան նշանակուած էր հովիւ Պիթլիսի հայ աւետարանական համայնքին: Ազգայնական չունչով տոգորուն եւ յեղափոխական խառնուածքով մէկն էր ան եւ սերտ կապ կը պահէր Հայոց Առաջնորդարանին ու ազգային մարմիններուն հետ: Երբ ծայր տուած էին ջարդերը Մեծ Եղեռնի օրերուն, Հ. Ց. Դաշնակցութեան Սալնոյ Զորի ականաւոր գործիչ Արմենակ Յոխիկեան (Սլաք) եւ Վեր. Խ. Վարդանեան կը դիմեն կուսակալին, ջարդերուն եւ հալածանքներուն վերջ մը տալու խնդրանքով: Հազիւ սակայն հեռացած կառավարչատունէն, կը ձերբակալուին եւ չարչարանքներու ենթարկուելէ եթէ, ոճրագործները, նոյն այդ չէնքին առջեւը քրիւղով կ'այրեն երկուքն ալ ... Նահատակուեցաւ ան 50 տարեկանին:

59) ԱՐՏԱԻԱԶԴ Ծ. ՎՐԴ. ԳԱԼԷՆՏԷՐԵԱՆ.— Ծնած էր Եէնիճէ (Պրուսա) եւ աշակերտելով Արմաչի Դպրեվանքին, վարդապետ ձեռնադրուած էր 1901ին: Ցաջորդաբար պաշտօնավարած է իրրեւ առաջնորդական փոխանորդ Երզնկայի (1902–1907), իրրեւ տեղապահ Եւդոկիոյ (1907 – 1911) եւ ի վերջոյ իրրեւ առաջնորդ Ուրֆայի (1911 – 1915) թեմերուն մէջ: Իր հովուութեան ամէնէն արդիւնաւոր շրջանը բաղկացաւ ան Ուրֆայի մէջ եւ ամէն տեսակէտով օգտակար հանդիսացաւ, շնորհիւ իր աչխատելու եռանդին ու անվհատ կամքին: Գնահատելով իր արդիւնաչատ գործունէութիւնը, թեմին գաւառական ժողովը դիմում կատարեց Պատրիարքարանին, որպէսզի եպիսկոպոս ձեռնադրուի, բայց ապէտ պայմանով կարելի չեղաւ իրականացնել թեմին ցանկութիւնը: Գրական հակում ունէր, բայց աւելի չեչտուած էր իր մօտ գեղարուեստագէտը: «Մխիթեանական Հարց եւ Շնորհալի»ն իր վարդապետական թէզն էր, որ առանձին գրքոյկով ալ հրատարակուեցաւ, իսկ «Յարուցեալ»ը հանդիսացաւ երաժչտական յայտնի հրատարակութիւն մը: Նահատակուեցաւ ան 39 տարեկանին, Գարաճուրունի ճամբուն վրայ, Ուրֆայի ապստամբութեան պայթումէն չուրջ երկու ամիս առաջ, Զօհրապի եւ Վարդգէսի նահատակութենէն քանի մը օր եթէ:

Fonds A.R.A.M

60) *ՍԱՀԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ.— Ծնած էր Սեբաստիա եւ աւարտած էր Արմաշի Դպրեվանքը, վարդապետ ձեռնադրուելով* 1901*ին, Արտաւազդ վրդ. Գալէնտէրեանին հետ: Արմաշէն անցած է Պոլիս եւ քարոզչի պաշտօնին հետ, հայկական մատենագրութիւն եւ կրօնք դասաւանդած է Կեդրոնական Վարժարանի եւ Նոր Դպրոցի մէջ: Փոխադրուած է Սեբաստիա իբրեւ առաջնորդական տեղապահ եւ տեսուչ Արամեան վարժարանին: Տեղապահի եւ առաջնորդի պաշտօններ վարած է նաեւ Ամասիա, Մարզուան, Սամսոն եւ Պրուսա: Դէպի Երզնկա ճամբայ ելած էր ան իբրեւ տեղւոյն առաջնորդ,* 1915*ի սկիզբները եւ դեռ տեղը չհասած, անծանօթ անկիւն մը նահատակուեցաւ* 40 *տարեկանին: Պոլսոյ եւ գաւառի բոլոր աշխարհական դէմքերուն եւ եկեղեցականներուն մէջ առաջին զոհը եղաւ ան:*

61) *ԳԵՂԱՄ ՎՐԴ. ԹԷՎԷՔԷԼԵԱՆ.— Փայլուն ապագայ խոստացող եկեղեցականի մը բոլոր շնորհներով օժտուած եւ Պոլսոյ մէջ մանաւանդ լաւ անուն հանած մէկը եղաւ ան: Ծնած էր Էնտիրէս (Շապին Գարահիսար) եւ Արմաշի Դպրեվանքէն վկայուելէ ետք վարդապետ ձեռնադրուած էր* 1909*ին: Ուսուցչական եւ քարոզչական պաշտօններ վարած է իր ծննդավայրին եւ Պոլսոյ մէջ մինչեւ* 1912*, երբ ընտրուած է առաջնորդ Քղիի Թեմին: Սահուն գրիչ ունէր եւ աշխատակցած է Պոլսոյ «Հայրենիք»ին եւ «Ազատամարտ»ին, իսկ առանձին գրքոյկով մըն ալ լոյս տեսած է իր «Նոր կշիռ, նոր արժէքներ» ուսումնասիրութիւնը: Քղի կը մնար, երբ պայթեցաւ* 1915*ի աղէտը եւ ինքն ալ նահատակուեցաւ այնտեղ,* 32 *տարեկանին:*

62) *ՎԱՐԴԱՆ Ծ. ՎՐԴ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ.— Ծնած է Սասնոյ Ահրոնք գիւղը եւ ուսումը Ս. Կարապետի վանքը ստանալէ ետք վարդապետ կը ձեռնադրուի* 1880*ին, իբրեւ անդամ վանքի միաբանութեան: Ունեցաւ ան շատ բեղուն գործունէութիւն մը իբրեւ հոգեւորական, իբրեւ ուսուցիչ, այլ եւ իբրեւ յեղափոխական գործիչ Կէնճի, Գուլբի եւ Սլիվանի մէջ: Սասուն – Տալւորիկի* 1893 – 94*ի ջարդերուն գտնուեցաւ պայքարի առաջին գծերուն վրայ եւ Ֆրանսերէն տեղեկագրով մը, Տարօն հասած եւրոպացի քննիչներուն պարզեց Թրքական խժդժութիւնները: Իր հեռատեսութեամբ կրցաւ ան կոտորածէ փրկել Մուշը եւ շրջակայքը* 1895*ին: Արդէն Մշոյ Թեմին առաջնորդական տեղապահն էր այդ տարիներուն, — պաշտօն մը, որմէ քաշուեցաւ* 1899*ին եւ մտնելով Ս. Կարապետի վանքը դարձաւ փոխ – վանահայր եւ ապա վանահայր: Իր պաշտօնավարութեան այդ շրջանին եւ մինչեւ Մեծ Եղեռնի պայթումը, ունեցաւ ան օգտաշատ գործունէութիւն մը վանքին ու տաճարին նորոգութիւններով եւ անոնց համար ձեռնարկած հանգանակութեանց արդիւնաւորումով: Մշոյ առաջնորդ Խաչախանեան Սրբազանի անակնկալ մահէն ետք* (10/23 *Ապրիլ* 1915), *իբրեւ առաջնորդական տեղապահ փոխադրուեցաւ Մուշ եւ այդ հանգամանքը ունէր երբ ձերբակալուեցաւ: Շատ մը երեւելիներու հետ, զինքն ալ բոկոտն ու խոշտանգուած ճամբայ հանեցին Մուշէն եւ վրան քարիւղ թափելով ողջ – ողջ այրեցին Ալի Ջոնան գիւղին մէջ: Նահատակուեցաւ ան* 69 *տարեկանին:*

63) *ԳԷՈՐԳ Ծ. ՎՐԴ. ԹՈՒՐԵԱՆ.— Ծնած է Ռոտոսթօ եւ իր ուսումը յաջորդաբար ստացած է ծննդավայրի ազգային եւ Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարաններուն մէջ: Երկու տարի* (1893 – 95) *տեսուչ Զօրլուի ազգ. վարժարանին: Երկու տարի ալ Եգիպտոս աշխատելէ ետք,* 1899*ին կ'երթայ Ամերիկա եւ* 1906*ին կը վկայուի Տորչէսթրի համալսարանի աստուածաբանական վարժարանէն եւ իր այդ մասնագիտութեամբ կը դասախօսէ այնտեղ: Վերադարձին կը պաշտօնավարէ իբրեւ տեսուչ Գահիրէի եւ ապա Կալկաթայի վարժարաններուն: Վարդապետ կը ձեռնադրուի* 1911*ին եւ ժամանակ մը Արմաշի Դպրեվանքը դասաւանդելէ ետք, քարոզիչ կը կարգուի Կէտիկ Փաշայի եւ Մաքրիգիւղի մէջ: Տրապիզոնի առաջնորդական տեղապահ կ'ընտրուի* 1913*ին: Պոլիս կը գտնուէր ընդհանուր պատերազմին սկիզբները եւ կը փութայ վերադառնալ իր Թեմը: Այդ երթալն էր եւ օր մը կը հեռագրէ Պատրիարքարան, թէ Կարին կը տանին զինքը, պատերազմական ատեանին առջեւ դատելու համար: Կը տանին եւ կը սպաննեն դեռ Կարին չհասած: Նահատակուեցաւ ան* 43 *տարեկանին:*

Fonds A.R.A.M

ԻՆՉՊԷ՞Ս ՆԻՒԹՈՒԵՑԱՒ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ

ԲՈՒՆ ԻՍԿ ԹՐՔԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԷ ՔԱՂՈՒԱԾ ՓԱՍՏԵՐ ՈՐՈՆՔ ԿԸ ՊԱՐԶԵՆ ԵՂԵՌՆԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԲՆՈՅԹՆ ՈՒ ԾԱՒԱԼԸ

Մեծ Եղեռնի իրագործումէն ետք, այս յիսուն տարիներու ընթացքին, լեռնակուտակ նիւթեր դիզուեցան գրքերու մէջ եւ մամուլի էջերուն վրայ, երեւան բերելով ոչ միայն անոր դիւային յղացման փաստերը, այլեւ քստմնելի մանրամասնութիւնները կազմակերպուած զանգուածային տեղահանութեանց ու համատարած կոտորածներուն: Շատ բաներ գրուեցան ու պատմուեցան մինչեւ այսօր եւ ապահովաբար, տակաւին երեւան հանուելիք շատ բաներ պիտի պատմուին, նոր փաստերու եւ վաւերաթուղթերու լոյսին տակ եւս պատկերացնելու համար գործուած ահաւոր Ոճիրը:

ՃԻՒԱՂՆԵՐՈՒՆ ՊԵՏԸ ԹԱԼԷԱԹ որուն ժահրոտ ուղեղը ոճիրներուն տեսակը յղացաւ հայ ժողովուրդը բնաջնջելու համար եւ որուն սատակը փըռուեցաւ Պերլինի մէջ 15 Մարտ 1921ին, վրիժառու հերոս Սողոմոնին մէ՛կ գընդակով:

Յիսնամեակը պատեհութիւն կ՚ընծայէ նաեւ մեզի, շատ ամփոփ մէկ վերաքաղը ընելու համար այդ բոլոր անցքերուն, անոնց յղացման ու գործադրութեան մանրամասնութիւններով: Պատեհութիւն կ՚ընծայէ՝ արձանագրելու համար ամէնէն առաջ այն պարագաները, որոնց ներքեւ, Իթթիհատ – Թէրաքքըն *ղեկավարող բորենիները վճռեցին բնաջնջել Թուրքիոյ ընդարձակ տարածութեան վրայ ապրող հայ ժողովուրդը:*

ԻԹԹԻՀԱՏԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

Հայերու բնաջնջումը որոշուած է՝ 10 *Օգոստոս* 1910*ին եւ ապա* 1911*ի Հոկտեմբերին Սելանիկի մէջ գումարուած Իթթիհատականներու գաղտնի ժողովներուն մէջ: — «Թուրք տարրին գերակայութիւնը ոչ – Թուրք տարրերու վրայ», — այս էր «սկզբունքը», որուն հիման*

Fonds A.R.A.M

վրայ, ամէնէն ծայրայեղ միջոցները նախատեսուած էին 1910ի ժողովին, բոլոր ոչ–Թուրք տարրերու դէմ: Իսկ 1911ի ժողովը կուգար բոլոր այդ տարրերու մէջէն անջատելու հայ տարրը եւ մասնաւոր որոշումներ տալու անոր զանգուածային բնաջնջման համար:

Բոլոր այս որոշումները պահուեցան շատ գաղտնի: Ոչ միայն չդրսեւորուեցան, այլեւ, ընդհակառակն, անընդհատ եւ կեղծաւորաբար տարփողեցին հիւրրիէթ, ատալէթ, մուսավաթ, ուխուվվէթ (ազատութիւն, արդարութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն) շլացուցիչ կարգախօսները, օրօրելու եւ քնացնելու համար ոչ–Թուրք տարրերը: Եւ սակայն, խորքին մէջ, հայաջինջ դաւը կը խմորուէր եւ յարմարագոյն պատեհութեան կը սպասէր պայթելու համար:

ՊԷՀԱԷՏՏԻՆ ՇԱՔԻՐ
հայասպանութեան ահաւոր դաւին գլխաւոր գործադրիչը, որ վրիժառու հերոս Արամ Երկանեանին արձակած գնդակով սատկեցաւ 17 Ապրիլ 1922ի գիշերը եւ որուն թարախ կապած արիւնը աղտոտեց Պերլինի մաքուր մէկ փողոցը:

ՈՃԻՐԸ «ՀԻՄՆԱՒՈՐՈՂ» ԳԱՐՇԵԼԻ «ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ»

Տրուած գաղտնի որոշումներուն իբրեւ «հիմնաւորում», երիտասարդ իթթիհատականներու Սելանիկ գումարած 1911ի գաղտնի ժողովին մէջ բանաձեւուած են հետեւեալ սահմռկեցուցիչ «սկզբունքները».—

1) Ըստ բնութեան օրէնքներուն, ստորադաս ցեղերը պէտք է գերադաս ցեղերուն կերն ըլլան:

2) Ջարդելը ազնուականութեան ցասումն է անարգ ցեղերու դէմ, որոնք նկատուած են իբրեւ վտանգաւոր թշնամիներ:

3) Անգամ մը որ որոշուած է, ջարդերու ծրագիրը պէտք է գործադրել ամբողջութեամբ, առանց ոեւէ մէկը ազդուելու եւ առանց տարուելու զգացական պարագաներէ: Անգթութիւն չէ ասիկա, այլ գերադաս տարրի մը ոգիին արիասրտութիւնը:

4) Զինուորական անհրաժեշտութիւն մըն է ժողովուրդներու ջարդը, առանց տարիքի եւ սեռի խտրութեան:

5) Թշնամի ցեղի մը մանուկները ջարդելը կանխարգել միջոց մըն է ազգային պաշտպանութեան:

6) Իրենց մայրերու արգանդներուն մէջ իսկ ապրելու անարժան

Fonds A.R.A.M

են այս մանուկները, իբրեւ աստուածամերժ շառաւիղներ:

7) Կայսրութեան գոյութիւնը կախում ունի երիտասարդ-թուրք (*Ժէօն – Թիւրք*) կուսակցութեան ուժէն եւ բոլոր հակամարտ գաղափարներու զսպումէն:

Այս պարբերի «սկզբունքները», կրօնական հիմնաւորում ունեցող այլ տեսակէտներու պարզաբանումով ալ, արժանացած են գաղտնի տպագրութեան, Իթթիհատի պաշտօնաթերթերէն Հիլալը Ահմերի մէջ (կարմիր Մահիկ):

ՅԱՐՄԱՐԱԳՈՅՆ ԱՌԻԹԸ ՈՐ ՆԵՐԿԱՑԱՅԱՒ 1914ԻՆ

Շատ բնական է, որ Իթթիհատը յարմարագոյն առիթի պիտի սպասէր, իր հռչակած այս ոճրային «սկզբունքները» կիրարկելու համար:

Պալքանեան պատերազմը (1912 – 13) չընծայեց այդ պատեհութիւնը, որովհետեւ Թուրքը, իր պատմութեան մէջ չեսած խայտառակ պարտութիւնը տեսաւ չորս քրիստոնեայ պետութեանց կայծակնային հարուածներուն տակ: Այդ պատեհութիւնը պիտի ներկայանար երկու տարի անոյ, 1914ին, համաշխարհային առաջին պատերազմի բռնկումով, երբ, կռնակը Գերմանիոյ տուած եւ դաշնակիցներու դէմ պատերազմ հռչակած Թուրքին ձեռքերը ազատ էին այլեւս, ամենայն վայրենութեամբ կիրարկելու համար 1911ին հրատարակուած «սկզբունքները»:

ԷՆՎԷՐ ԿՈՉԵՑԵԱԼ ՃԻՒԱՂԸ
որ կրցաւ օձիքը ազատել հայ ահաբեկիչի ձեռքէն եւ որ սակայն սպանուեցաւ Թուրքեստանի մէջ, կարմիր բանակին դէմ մղած կռիւներու ընթացքին:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ԿԵՑՈՒԱԾՔԸ

Այս պատերազմը պատեհութիւնը կ'ընծայէր նաեւ հայ ժողովուրդին հետապնդելու՝ հայրենի անկախութեան հետ կապուած դարաւոր երազին իրականացումը: Թուրքիա ապրող հայութիւնը չէր կրնար ոտանձնել նախաձեռնութիւնը այս գետնի վրայ: Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կարնոյ Ընդհ. Ժողովը, 1914ին, արեւմտահայ ժողովուրդի ապահովութեան մտահոգութեամբ, յստակօրէն բանաձեւած էր իր դիրքը, պայմած պատերազմի կապակցութեամբ: — Հատա-

Fonds A.R.A.M

տարմօրէն կատարել ամէն պարտականութիւն օսմանեան հայրենիքին հանդէպ: Կեղծիք չէր ասիկա, այլ առարկայական դնահատումը տեղծուած կացութեան:

Այսպէս ըլլալով հանդերձ, սակայն, կարելի չէր կաշկանդել հայ ժողովուրդին արեւելահայ հատուածը, որպէսզի իր կարգին չկատարէր ի՛ր պարտականութիւնը ռուսական հայրենիքին հանդէպ, ռուսեւթուրք պատերազմի պայթումէն եառ: Կարելի չէր զսպել նաեւ Կովկասի եւ ընդհանրապէս արտասահմանի հայութիւնը, որպէսզի ներկայացուած առիթը չօգտագործէր՝ ճակատ յարդարելու համար հայ ժողովուրդի դարաւոր թշնամիին դէմ եւ հետապնդելու՝ ծով արիւնով նուիրագործուած իր արդար պահանջներուն իրագործումը: Այս հման վրայ էր, որ ռուսական բանակներու կողքին կազմակերպուեցաւ կամաւորական չարժումը:

ՀԱՅՁԱԿԵՐ ՀՐԷՇ ՃԷՄԱԼ ՓԱՇԱՆ
որ դիտապաստ գետին փռուեցաւ Թիֆլիսի մէջ, 25 Յուլիս 1922ին, խոտորջուրցի Ստեփան Ծադիկեանին կազմակերպած եւ նոյնպէս խոտորջուրցի երկու երիտասարդ հերոսներու գործադրած ահաբեկումով: (Նկարը բաշուած է այն շրջանին, երբ, Ատաթայի կուսակալ էր եւ խուզած էր մօրուքը):

Թուրքը, հետագային եւ նոյն իսկ դէպքերու պարզացման ընթացքին, այս հակաթուրք չարժումով փորձեց «արդարացնել» իր ոճրապարտ ու հայասպին ծրագրին գործադրութիւնը: Եւ սակայն, փաստերով հաստատուած ճշմարտութիւնը այն է, որ եթէ նոյնիսկ, հայ ժողովուրդի Թուրքիային դուրս ապրող զանգուածը չկռուէր Թուրքին դէմ, այս վերջինը իր ընդհլիքը դարձեալ պիտի ընէր եւ գործադրէր՝ 1910ին եւ 1911ին Մելանիկի ժողովներուն մէջ արուած եւ Էիլալը Ահմէդով «պատճառաբանուած» իր հրէշային ծրագիրը: Ու պիտի գործադրէր՝ աւելի անձամբ ճակատութեամբ եւ առանց վախնալու հայ կամաւորներու վրիժառութենէն եւ անոնց կայծակնային միջամտութենէն, ինչպէս եղաւ յատկապէս Վասպուրականի Հերոսամարտի օրերուն:

Կամաւորական չարժումը, հետեւաբար, Իթթիհատի ձեռքին դարձաւ պարագայական պատրուակ մը, «հիմնաւորելու» համար Թուրքիոյ հայ ժողովուրդին դէմ ձեռք առնուած ու առնուելիք միջոցները:

Fonds A.R.A.M

ՄԻՎԼԱՆ ԶԱՏԷ ՌԻՖԱԹԻՆ ՊԱՏՄԱԾՆԵՐԸ ԵՒ ԻԹԹԻՀԱՏԱԿԱՆ ԲՈՐԵՆԻՆԵՐՈՒ ԳԱՂՏՆԻ ՄԷԿ ԺՈՂՈՎԸ

Իթթիհատի կարկառուն ղեմքերէն եւ կեդրոնական կոմիտէի անդամներէն Մէվլան Զաատ Ռիֆաթ, որ իր հանգամանքին բերմամբ իսկ տեղեակ էր իր կուսակցութեան դաւադրական ծրագիրներուն, խղճահարութիւնը ունեցաւ 1918ի վերնադարձին տարիներ եւթը պարակելու՝ հայ ժողովուրդի բնաջնջման հետ կապուած բոլոր հիմնական լրագարձութիւնները: Իր Օսմանեան Յեղափոխութեան Յուշերը պատմական դրքին մէջ, օրինակի համար, մանրամասնօրէն կը նկարագրէ ան Իթթիհատի այն դարչելի ժողովը, որ գումարուած է 1915ի ամառը, երբ արդէն սպանդանոց դարձած էր Թուրքիան, մէկ ծայրէն միւսը:

ՍԱՅԻՏ ՀԱԼԻՄ ԿՈՉԵՑԵԱԼԸ որուն «սատրազամ» եղած շրջանին եւ իր ալ անմիջական մեղսակցութեամբ գործադրուեցաւ հայաջինջ Մեծ Եղեռնը եւ որ իր կարգին սատկեցաւ Հռոմի մէկ փողոցին մէջ, 6 Դեկտեմբեր 1921ին, վրէժխնդիր հերոս Արշաւիր Շիրակեանին արձակած գնդակներով:

Թալէաթի նախագահութեամբ գումարուած այդ ժողովին մէջ, Տոքթ. Նազըմ կը դանդաղի, թէ Հայերը չեն յարգած իրենց խոստումը եւ «մեզի դէմ կռուող չէթէական խումբեր կազմակերպած են»: Յետոյ, «Վանի մէջ, Արամ Մանուկեան անունով հայ ապըստամբապետ մը առժամեայ կառավարութիւն հիմնած է», իսկ «Արեւելեան Գարահիսարի (Գարահիսարը Շարքի — Շապին Գարահիսար) Հայերն ալ բերդը դրաւելով ապստամբութեան դրօշակ պարզած են»:

Թալէաթ.— «Այո՛, Տոքթ. Նազըմին խօսքերը իրականութիւն են. այս լուրերը կրկին գլուխ կը բարձրացնեն. պէտք է ասոնց հաշիւը վերջնապէս մաքրել:»

Հասան Ֆէհմի (Շէյխ իւլ իսլամ).— «Մատանաները տանին, թող կոբչին, ասոնց անիծապարտ մարմինը դժոխքի բաժին դառնայ:»

Աղա օղլու Ահմէտ, «պարապ խօսքերն ու անէծքները մէկ կողմ ձգենք» ըսելով բացատրութիւն կ'ուզէ վանի դէպքին մասին եւ Թալէաթ կը բացատրէ յայտարարելով, որ հակառակ «Դաշնակցութեան դեկավարներուն հետ Էրզրումի մէջ սաորգրուած փրոթոֆոլին, Հայերը, ռուս բանակին կամաւորները զրկած եւ խոստմնա-

Fonds A.R.A.M

դրուժ եղած են», իսկ Վանի մէջ ալ, «Մանուկեան ճարպիկ գտնուելով ապստամբած է եւ կուսակալ Ճէվտէթը փախուստի մատնելով, իր վարչութեան տակ կազմած է առժամեայ կառավարութիւն մը»:

Գարա Քէմալ.— «Թող կորչին, Վանը մերն է, Նուիրական Իթթիհատ Թէրաքքըին կը պատկանի, ոչ ոք կրնայ խլել»:

Թալէադ կը կարդայ՝ Ռոստով լոյս տեսած ռուսերէն թերթի մը մէջ Սեւերեան անունով Հայու մը գրած մէկ յօդուածը, որ փառաբանանքն է Վանի Հերոսամարտին եւ հայ կամաւորներու դիւցազնական խոյանքին: Ժողովականներու մէջ ծայր կուտայ հակահայ կատաղութիւնը «անկցին»ներով եւ «կորչին»ներով:

ԱՂԱ ՕՂԼՈՒ ԱՀՄԷՏ
այլ անուամբ Ահմէտ Աղայեւ, որ իր ծննդավայր Ազրպէյճանէն Պոլիս փոխադրուելով դարձաւ Իթթիհատի ղեկավարներէն մէկը եւ մասնակցեցաւ հայ ժողովուրդին դէմ նիւթուած մեծ դաւին:

ԻՆՉՊԷ՛Ս «ԿԸ ՊԱՏՃԱՌԱԲԱՆԵՆ» ԻՐԵՆՑ ԸՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

Խօսք կ'առնէ դարձեալ Տոքթ. Նազըմ եւ կը յայտարարէ.

Տոքթ. Նազըմ.— «Պարապ խօսքերով նաւ չի քալեր. պէտք է արագ գործել: Եթէ 1909ին, Ատանայի եւ այլ վայրերու մէջ մեր կատարել տուածին նման տեղական ջարդերով պիտի գոհանանք, օգուտի տեղ վնաս կը հասնի, մեր մաքրագործել առաջադրած միւս տարրերը՝ Արաբները եւ Քիւրտերը կ'արթնցնէ եւ վտանգը մէկի տեղ երեք կ'ըլլայ, կը մեծնայ եւ գործադրութիւնը կը դժուարանայ: Կը կրկնեմ. եթէ այս մաքրագործումը ընդհանուր եւ վերջնական պիտի չըլլայ, օգուտի տեղ վնասը անպայման է: Հայ ազգը պէտք է արմատախիլ ընել. մեր հողին վրայ մէկ Հայ պէտք չէ մնայ, հայ անունը պէտք է մոռցուի եւ ասկէ յարմար առիթ չի գտնուիր. խնդիրը կատարուած իրողութիւն մը կը դառնայ եւ կը փակուի: Այս անգամուանը բնաջնջումի գործողութիւն մը պիտի ըլլայ: Թերեւս ձեզմէ ոմանք ըսեն, թէ այսչափը վայրագութիւն կ'ըլլայ. երախաներէն, ծերերէն եւ անկարներէն ի՞նչ վնաս կրնայ հասնիլ, որ ասոնց ամբողջին ալ բնաջնջման հարկ տեսնուի. ասիկա քաղաքակրթութեան եւ մարդասիրութեան հակառակ է. Տոքթ. Նազըմ կը չափազանցէ, չի տրամաբաներ: — Խնդրեմ, էֆէնտիներ, այսչափ տկար եւ գթասիրտ մի ըլլաք. աղէկ մտածեցէք. մենք այս

Fonds A.R.A.M

յեղափոխութիւնը ինչո՞ւ կատարեցինք. ես Թուրքին եւ միայն Թուրքին ապրելը, այս հողին վրայ անկախ իշխող մը ըլլալը կը փափաքիմ. հետեւաբար ոչ – Թուրք տարրերը պէտք է ջնջուին, ո՛ր ազգութեան եւ կրօնքին ալ պատկանած ըլլան. այս երկիրը պէտք է մաքրել ոչ – Թուրք տարրերէն. կրօնքը իմ քով ոչ մէկ արժէք ունի. իմ կրօնքը Թուրանն է։»

Տոքթ. Պէհաէտտին Շաքիր (բառերը մէկիկ մէկիկ չեչեւլով).— *«Մովսէսի պէս Թշուառական մը, Յիսուսի պէս պարապ մարդ մը եւ Մուհամմէտի պէս որբ մը երբ կրցած են աշխարհի վրայ մէյմէկ կրօնք հիմնել, ինչո՞ւ մեզի պէս կամքի տէր մտաւորականներ չհիմնենք եւ չընդհանրացնենք Թուրանի կրօնքը։»*

«ՎԱ՛Յ ՄԵԶԻ, ԵԹԷ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԲՆԱՋՆՋՈՒՄ ՉԿԱՏԱՐՈՒԻ»...

Տոքթ. Նազըմ (չարուճնակեչլով).— *«Վա՛յ մեզի, եթէ վերջնական բնաջնջում չկատարուի... այն ատեն մեր այսօրուան տեղը չենք կրնար նսեմել. յեղափոխութիւնը չի խղճար, այլ միայն կը մտածէ իր հետապնդած նպատակին մասին, եւ, ինչ արգելք որ ալ պատահի, կը փլչնէ, կ'անհետացնէ։»*

ԹԱԼԷԱԴԻՆ ԱՐԲԱՆԵԱԿԸ ՊԷՏՐԻ Պոլսոյ ընդհանուր ոստիկանապետը, որ սարսափն էր Պոլսոյ Հայերուն եւ որ ոստիկանութեան քաղաքական բաժնի (Թըմըր Սիյասէ) պետ Ռէշատի հետ ձեռք ձեռքի տուած, մէկ գիշերուան մէջ ձերբակալել տուաւ կոտորելու դատապարտուած հայ մտաւորականներու բազմութիւնը։

Տոքթ. Պէհաէտտին Շաքիր.— *«Մեր ազգային կալուածին մէջ Թրքական բարգաւաճումը միայն կրնանք արտօնել. հետեւաբար ստիպուած ենք մեր հողը մաքրել՝ անհարապատ եւ վնասակար խառնուրդը, այսինքն հինէն մնացած ազգերը արմատախիլ ընելով։ Այսօր, օսմանեան խառնուրդը ազգային դրոշմ չունի. հայ, յոյն, պուլկար, պոշնաք, փոմաք, սերպ, արնաւուտ, քիւրտ, չէրքէզ, արաբ, վրացի եւ լազ տարրերը, օսմանցի անուան տակ ամբողջութիւն կազմած են. պէտք է սրբագրել այս դաղափարը։»*

Հասան Ֆէհմի (Շէյխ իւլ իսլամ).— *«Մարդարէն ըսած է. «Քիւլ մուգիր ըքթով», այսինքն ամէն վնասակար բան պէտք է անհետացնել. ուստի, քանի որ Հայերու վնասը հաստատուած է, քանի*

Fonds A.R.A.M

որ անոնք ապստամբած են եւ ազատութեան հերոս Էնվէր փաշային քեռայր Ճէվտէթ պէյը փախցուցած են, մէկ անհատ իսկ չմնալու պայմանով բնաջնջումը օրինական է. ես նոյնիսկ պատրաստ եմ փէթ-*վա տալու այս բանին համար. Ղուրանին համաձայն, ծեր, երախայ, կին եւ անկարողներ նկատի չեն առնուիր եւ բոլորը մէկ կը բնաջնջուին. ներեցէք որ բնաջնջումի դիւրին ձեւն ալ պարզեմ. հիմա պատերազմի մէջ ենք. զէնք վերցնելու կարող հայ երիտասարդները կը ղրկենք պատերազմի առաջին գիծերը եւ դիմացէն Ռուսերու, իսկ ետեւէն ալ, մասնաւոր կերպով ղրկուելիք մեր ուժերու կրակին տակ կ՚առնենք եւ կը բնաջնջենք. ատկէ ետք կը հրամայենք, որ մեր հաւատացեալները, տունը մնացած ծերերը, կիներն ու երախաները մաքրագործեն, անոնց ինչքերը կողոպտեն և աղջիկները առեւանգեն:»*

Գարա Քէմալ.— *«Ապրիս, խո՛ճա, տեսա՞ք մեզի վայել կրօնապետը:»*

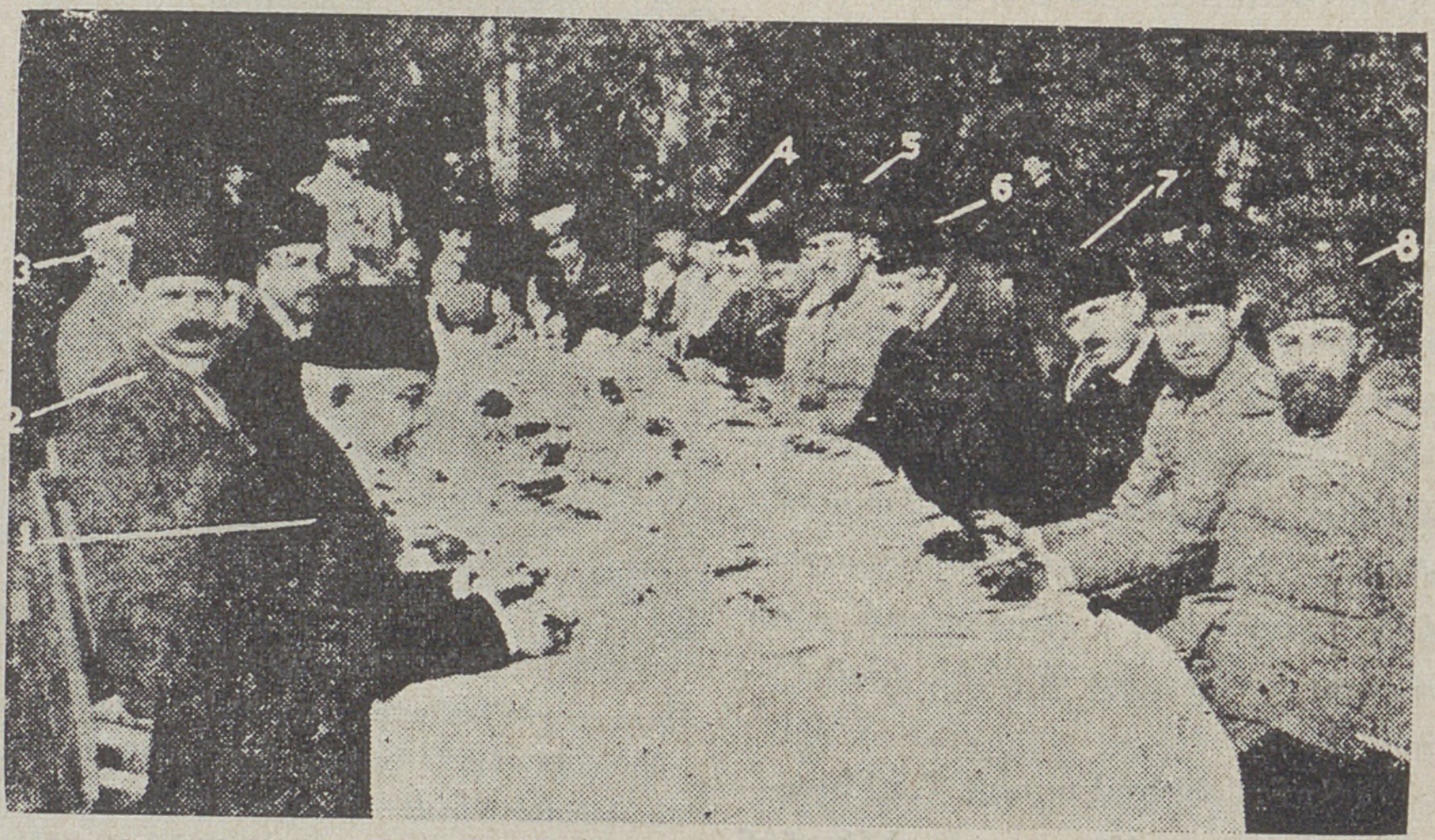

Մարդակերպ գազաններ, որոնք Հայու արիւնը առատօրէն լակելէ ետք, դեռ ախորժա՜կ ալ ունին կերակուր լակելու, կոչունքի մը սեղանին շուրջը բոլորուած: Նկարին մէջ՝ 1) Սայիտ Հալիմ, 2) Միդհատ Շիւքրի՝ Իթթիհատի ընդհ. քարտուղարը, 3) Ահմէտ Ռիզա, 4) Հիւսէյին Ճահիտ, 5) Էնվէր, 6) Թալէաթ, 7) Րահմի եւ 8) Ճէմալ փաշա:

Էնվէր.— *«Բնաջնջման եղանակը որոշելը գործադիր մարմնոյն պարտականութիւնն է:»*

ՎՃԻՌԸ Կ՚ԱՐՁԱԿՈՒԻ ՄԻԱՁԱՅՆՈՒԹԵԱՄԲ

Վերջին խօսքը կ՚առնէ Ճավիտ եւ կ՚ըսէ.

Ճավիտ.— *«Եզրակացնենք. տրուած բացատրութիւնները հարցը ըստ բաւականի լուսաբանեցին. Հայերը, երկար տարիներէ ի վեր իրենց ապրած այս հայրենիքին դէմ դաւաճանելով եւ բոլոր առիթ-*

Fonds A.R.A.M

նները օգտագործելով, Թուրքին թշնամիներուն հետ ձեռք ձեռքի տուին, — այն Թուրքին, որ իրենց հանդստութիւնն ու բարգաւաճումը կ'ապահովէր. այո՛, Հայերու մէկ անհատն իսկ չմնալու պայմանով, բնաջնջումը սոսկալի անհրաժեշտութիւն մըն է մեր աղգային քաղաքականութեան տեսակէտէն. ուրեմն քուէի դիմենք։»

Եւ, «Թալէաղի հրամանին վրայ հաւաքուեցան քուէները, որոնց արդիւնքով եւ միաձայնութեամբ որոշուեցաւ՝ մէկ անհատն իսկ չմնալու պայմանով բնաջնջել Հայերը» (Մկվլան Զաաէ Բիֆաթ)։

Ամփոփեցինք Իթթիհատի այդ ամառնային գաղտնի ժողովին մէջ արտայայտուած եւ միաձայնութեամբ ընդունուած «սկզբունքները», որոնք այնքան յստակօրէն եւ առանց տարակոյս մը ձգելու կը հաստատեն կանխամտածուած Մեծ Ոճիրը, որ արդէն սկսած էր դոր-

Զարդի տեսարան.— Տարիներ առաջ այս նկարը գտած էինք Թաւրիզի մէջ։ Այն ատեն ըսողներ եղան, թէ ձեռով գծուած նկար է եւ ոչ թէ լուսանկար։ Այսուհանդերձ, գծանկար թէ լուսանկար, հարազատ պատկերացումն է կոտորածի տեսարանին։

ծաղրուիլ դեռ այդ ժողովէն 4 – 5 ամիս առաջ։

... ԵՒ ԱՐԻՒՆԱՐԲՈՒ ՊԻՀԱՒԷՏԻՆ ՇԱՔԻՐԸ Կ'ԱՆՑՆԻ ԳՈՐԾԻ

Ուրեմն, «սկզբունքները» ճշդուելէն եւ որոշումները արուելէն ետք կը մնար «գործին» կազմակերպումը։ Պիհաւէտին Շաքիր կոչուած բորենին առանձնաց այդ մէկը, ջարդելու մէկ մասնագիտացած ոճրագործի ամենա՛յն պատրաստակամութեամբ։ Եւ, Իթթիհատի

Fonds A.R.A.M

կեդրոնին հաւանութեամբ ու իր գլխաւորութեամբ կազմուեցաւ եռանդամ գործադիր մարմին մը, որուն, իրեն հետ կը մասնակցէին ուրիշ երկու բորենիներ, յանձին Տօքթ. Նազըմի եւ կրթական նախարար Միտհատ Շիւքրիի, որ հետագային դարձաւ ընդհանուր քննիչ տարագրութեանց եւ գնաց Հալէպ, ուր մնաց եւ գործեց ամիսներով։ Ահա, այս եռանդամն էր որ կազմակերպեց Մեծ Եղեռնը, ինքնագլուխ իշխանութեամբ մը, որ կը բնորոշուէր Իթթիհատի կեդրոնէն եւ անոր ենթակայ կառավարութենէն ստացուած բացարձակ լիազօրութիւններով։

Բոլոր այդ արիւնոտ անցքերուն մեծարժէք վկաներէն Մէվլան Զատէ Ռիֆաթ, իր գրքին մէջ սահմռկեցուցիչ մանրամասնութիւններով պատմած է տրուած որոշումներն ու անոնց գործադրութեան եղանակները, որոնք, ինչպէս կը նկարագրէ ան, ամբողջութեամբ

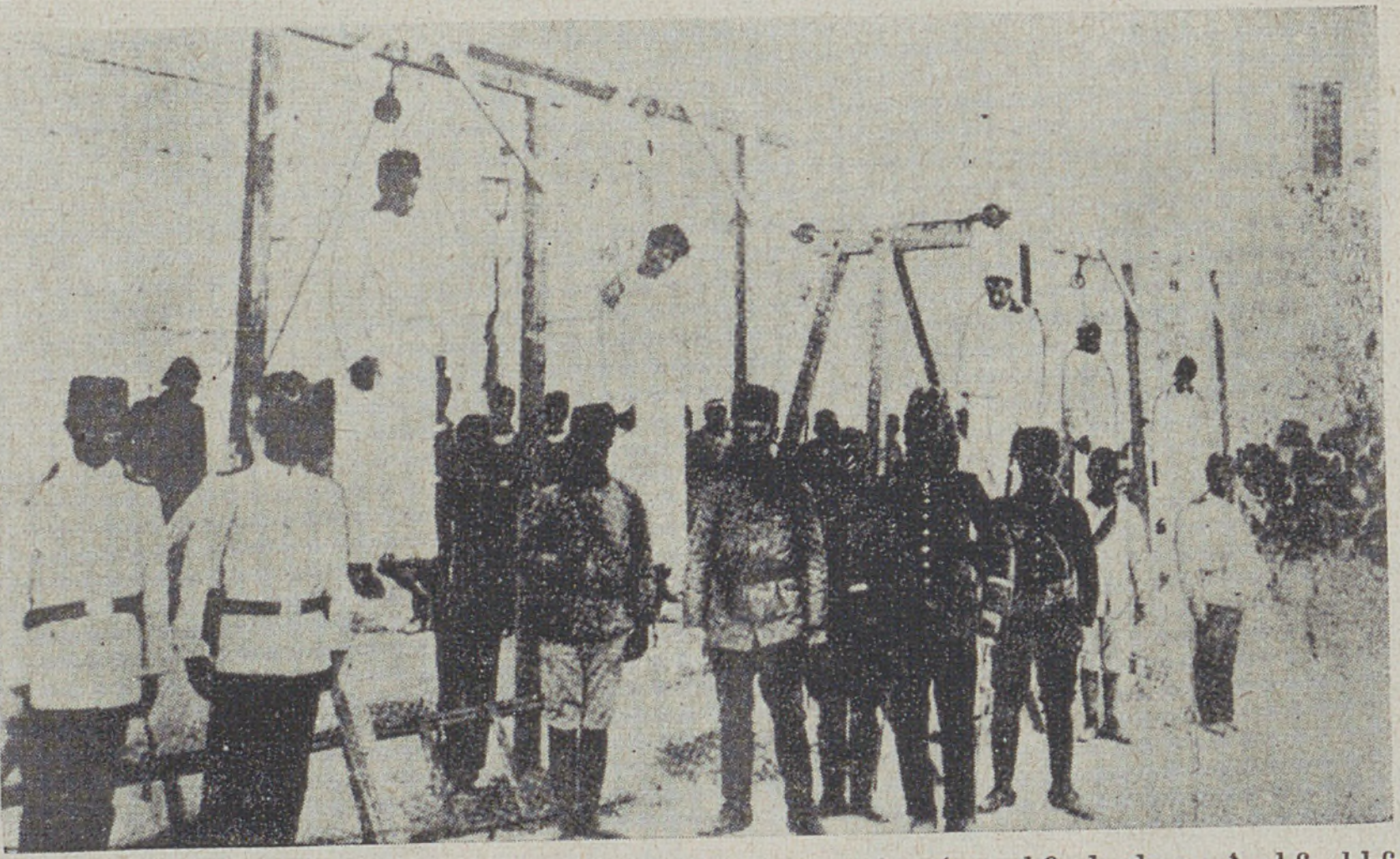

Զարդերուն հետ նաեւ կախաղանները, որոնց ծայրէն կախուած են հինգ անմեղ Հայեր, Հալէպի մէջ, 1915ին։

յղացուած էին Պէհաէտտին Շաքիրին կողմէ եւ արժանացած իր երկու ընկերներուն հաւանութեան։ Տարեգրքիս էջերը, դժբախտաբար, աւելի քան անբաւարար են այդ բոլորը արձանագրելու համար։ Յիշատակենք միայն քանի մը գլխաւոր կէտեր ըսելու համար, որ եռանդամ կոմիտէն որոշեց՝ հայ ժողովուրդը տեղահան ընելու, կողոպտելու, կոտորելու կամ անօթի մեռցնելու գործը վստահիլ Թրքական բոլոր բանտերու մէջ արգելափակուած մարդասպաններուն, որոնք, անմիջապէս ազատ արձակուելով, կազմեցին 10 – 12·000նոց բանակ մը։ Արհեստով ոճրագործներու այս բանակը բաժնուեցաւ 40 – 50 հոգինոց խումբերու, որոնք դիրքեր գրաւեցին այն բոլոր ճամբաներուն վրայ, ուրկէ պիտի անցնէին տեղահանեալներու կարաւանները։ Ու-

Fonds A.R.A.M

տիկանները կարաւանները կը յանձնէին այս ոճրագործներուն, որոնց պարտականութիւնն էր ճամբու ընթացքին սպաննել բոլորը, առանց տարիքի եւ սեռի խտրութեան: Այդպէս ալ եղաւ եւ ամբողջ երկիրը, մէկ օրէն միւսը վերածուեցաւ դժոխքի:

ՃԻԽԱՂՆԵՐՈՒ ՊԵՏ ԹԱԼԷԱԴԻ ԾԱԾԿԱԳՐԵԱԼ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Անշուշտ, կ'ըսէ Մէվլան Զատէ Ռիֆաթ, Թալէադ, վարչական կեդրոններուն հաղորդած էր՝ բոլոր Հայերը մինչեւ վերջին մարդը սպաննելու վերաբերեալ հրահանգները, իսկ «Ճէմիէթ»ի, այսինքն Իթթիհատի կեդրոնն ալ տեղեակ պահած էր այս մասին իր կեդրոններն ու քննիչները: Աւելորդ է ըսել, թէ հրէշը, իբրեւ օրուան ներքին նախարարը, օրը օրին կը հետեւէր անսանձ ու համատարած եղեռնագործութեան բոլոր փուլերուն, կը սաստէր թերացումները, պաշտօնանկ կ'ընէր թերացողները եւ վալիներուն ու միւթէսարըֆներուն ուղղուած հեռագրական բազմատեսակ եւ ծածկագրեալ հրաման-

«Զարդել հինգ տարեկանէն վեր բոլոր հայ մանուկները», — այս էր հրամանը ջարդարար Թալէադին: Իսկ եօթը տարեկանէն վար եղողները, ուր որ գտան հաւաքեցին, թխեցին թրքական որբանոցներու մէջ եւ թրքացուցին: Նկարը ցոյց կուտայ Դամասկոսի որբանոցին որբերը, զորս աչքէ կ'անցնէ՝ այդ շրջանին Սուրիոյ եւ Լիբանանի տէր – տիրական դահիճ Ճէմալ փաշան: Իրեն կ'ընկերանան թիկնապահը Նուսրէթ եւ տարագրութեանց Դամասկոսի գործադիր մարմնոյն տնօրէնը Հասան:

ներով կը հրահանգէր չխնայել ոչ ոքի:

Կուտանք տասնեակ մը նմոյշներ այդ ծածկագրեալ հեռագիրներէն, որոնց բոլորն ալ ուղղուած են Հալէպի կուսակալութեան (կը քաղենք Նայիմ պէյի յուշերէն).—

3 Սեպտեմբեր 1915 — թիւ 502

Հրամայած էինք ձեզի կատարել գործողութիւնները նախ եւ առաջ յիշեալ ժողովուրդի (Հայերու) այրերուն վրայ. կը հրահան-

Fonds A.R.A.M

գեւէ որ ճոյները ընէէ կիներուն եւ մանուկներուն: Նշանակեցէէ վստահելի պաշտօնեաներ այս բանին համար:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱԴ

3 Հոկտեմբեր 1915 — թիւ 544

Թիւ 1843 եւ 2 Սեպտեմբեր 1915 թուակիր գաղտնի հրամանագրով մը բացատրուած էր ձեզի, թէ ինչ պատճառով Ջօրի սանճաքը ընտրուած էր իբրեւ աքսորավայր: Եւ որովհետեւ բնակչութեան կողմէ Հայերու դէմ գործուելիք բոլոր ոճիրները պիտի ծառայեն կառավարութեան վերջնական նպատակին, օրինական արձանագրութիւններ պահելու հարկ չկայ այս բոլորի մասին: Անհրաժեշտ հրամանները տրուած են նաեւ Ջօրի եւ Ուրֆայի կառավարութիւններուն:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱԴ

16 Սեպտեմբեր 1915 — թիւ 1181 (*տեսնել Հանդիպակաց էջի թուրքերէն բնագիրը*)

Նախապէս հաղորդուած էր, թէ կառավարութիւնը, ճէմիէթի (Իթթիհատի) հրամանին վրայ, որոշած է ամբողջովին բնաջինջ ընել Թուրքիա ապրող բոլոր Հայերը: Այս որոշման եւ հրամանին հակառակողները չեն կրնար մնալ կայսրութեան պաշտօնական կազմերուն մէջ: Պէտք է վերջ մը տալ անոնց գոյութեան, որքան ալ ոճրային բլլան ձեռք առնուած միջոցները եւ տարիքի կամ սեռի խտրութիւն պէտք չէ դնել, ոչ ալ ականջ տալ խղճի հետ կապուած նկատումներու:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱԴ

5 Նոյեմբեր 1915 — թիւ 603

Կ'իմանանք որ Սըվազէն, Մամուրէթ իւլ Ազիզէն (Խարբերդ), Տիարպէքիրէն եւ էրզրումէն եկած մանուկներ կ'որդեգրուին կարգ մը իսլամ ընտանիքներու կողմէ կամ կ'առնուին իբրեւ ծառաներ, երբ անոնք մինակ կը մնան իրենց ծնողքներուն մահուան հետեւանքով: Կը տեղեկացնենք ձեզի, թէ ձեր նահանգին մէջ գտնուող այս կարգի մանուկները պէտք է հաւաքել եւ զրկել իրենց աքսորավայրերը, այս մասին անհրաժեշտ հրամանները տալով նաեւ ժողովուրդին:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱԴ

23 Նոյեմբեր — թիւ 691

Գաղտնի միջոցներով ոչնչացուցէք Արեւելեան Նահանգներու այն բոլոր Հայերը, որոնք կ'անցնին ձեր ձեռքը:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱԴ

1 Դեկտեմբեր 1915

Հակառակ այն իրողութեան, որ ամէն բանէ առաջ անհրաժեշտ է բնաջնջել հայ եկեղեցականները, կ'իմանանք որ անոնք կը զրկուին Սուրիոյ եւ Երուսաղէմի պէս կասկածելի վայրեր: Այս կարգի թոյլ-

Fonds A.R.A.M

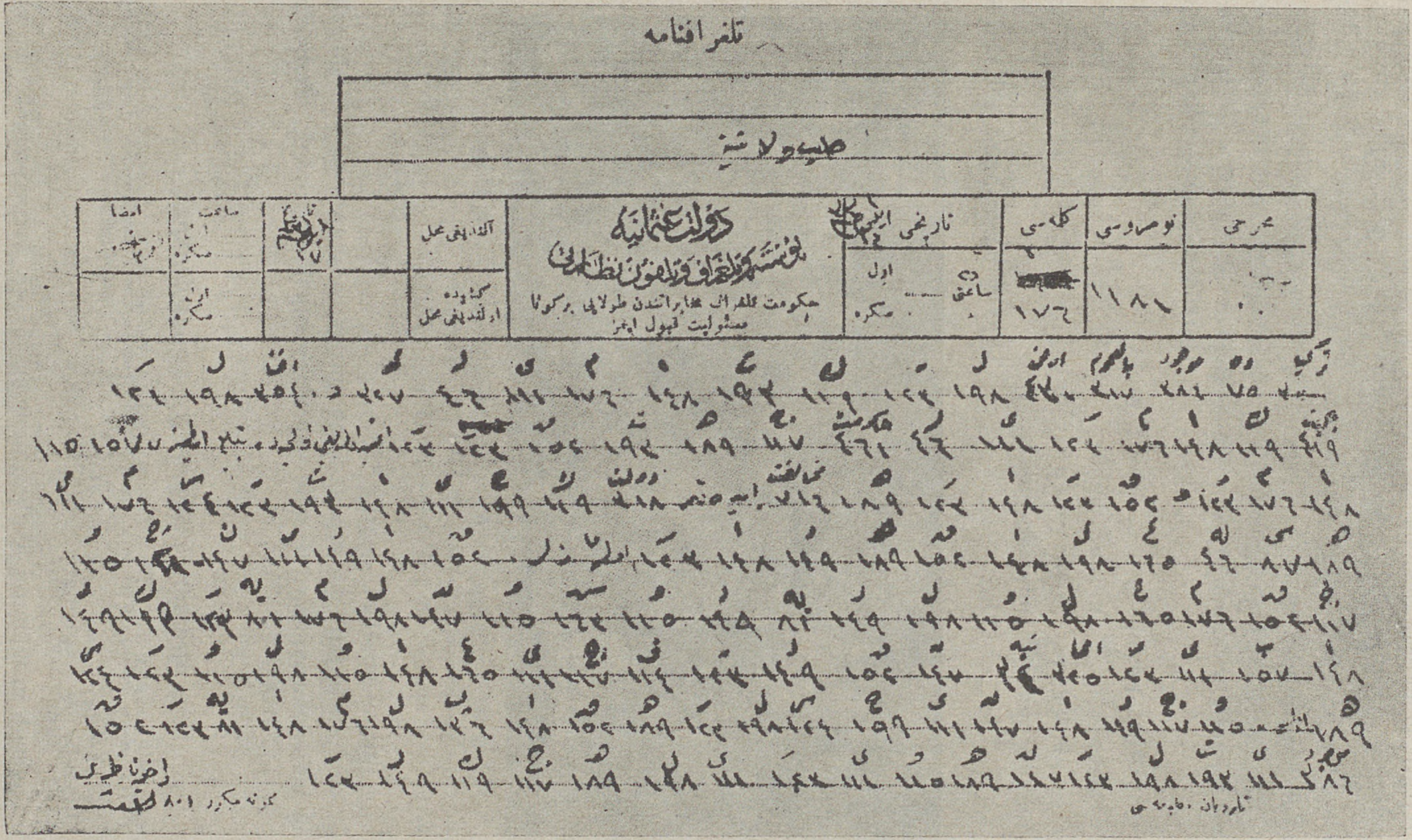
تلغرافنامه

حلب ولایتنه

دولت عثمانیه

Բնագիրը 16 Սեպտեմբեր 1915 թուակիր եւ թիւ 1181 ծածկագրեալ հեռագրին, որ ստորագրուած է Ներքին նախարար Թալէաթի կողմէ

Fonds A.R.A.M

տուբիւն աններելի թերացում մըն է: Նման ըմբոստ մարդոց աֆսորավայրը բնաջնջումն է: Կը հրահանգեմ ձեզի ըստ այնմ գործել:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱՌ

3 Դեկտեմբեր 1915

Հայերը, Հալէպի շրջակաները գտնուողները ամէնէն առաջ, ղրկեցէք իրենց աֆսորավայրերը եւ տեղեկացուցէք ինծի այս մասին:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱՌ

17 Դեկտեմբեր 1915 — թիւ 762

Հաղորդեցէք բոլոր անոնց, որոնք իսլամանալով կ'ուզեն փրկուիլ ընդհանուր տարագրութիւններէն, թէ պէտք է իսլամ դառնան անոնք իրենց աֆսորավայրերուն մէջ:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱՌ

Թրքացած հայ որբուհիներու մէկ խմբանկարը, որուն կեդրոնը նստած է նշանաւո՛ր «գրագիտուհի» եւ հօրը կողմէն Հրեայ Խալիսէ էտիպ հանըմը, — ամէնէն նուիրեալը անտէր մնացած մանուկները թրքացնելու առաքելութեան մէջ:

4 Յունուար 1916 — թիւ 820

Կը հրամայեմ հիւսիսէն եկող բոլոր Հայերը ղրկել շիտակ իրենց աֆսորավայրերը, առանց զանոնք անցընելու որեւէ քաղաքի կամ գիւղի մէջէն:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱՌ

ՈՃՐԱԳՈՐԾ ԷՆՎԷՐՆ ԱԼ ԿԸ ՀԵՌԱԳՐԷ...

Եւ ահա նոյն մըն ալ՝ բոլշեւիներու պետ Թալէաթին դործակից Էնվէրի հեռագրական հրամաններէն.

27 Փետրուար 1915

Նկատի ունենալով ներկայ պարագաները, կայսերական կառավարութիւնը հրատարակած է հրամանագիր մը ամբողջ հայ ցեղի

Fonds A.R.A.M

բնաջնջման համար: Ասոնց նկատմամբ պիտի կատարուին հետեւեալ գործողութիւնները.—

1) Երկրին մէջ ապրող եւ օսմանեան հպատակ բոլոր Հայերը, հինգ տարեկանէն վեր, պիտի հեռացուին բաղաքներէն եւ ջարդուին:

2) Կայսերական բանակներուն մէջ ծառայող բոլոր Հայերը, առանց որեւէ միջադէպի տեղի տալու, պիտի անջատուին իրենց զօրաբաժիններէն, պիտի տարուին հանրային աչքէ հեռու մեկուսի վայրեր եւ գինդակահարուին:

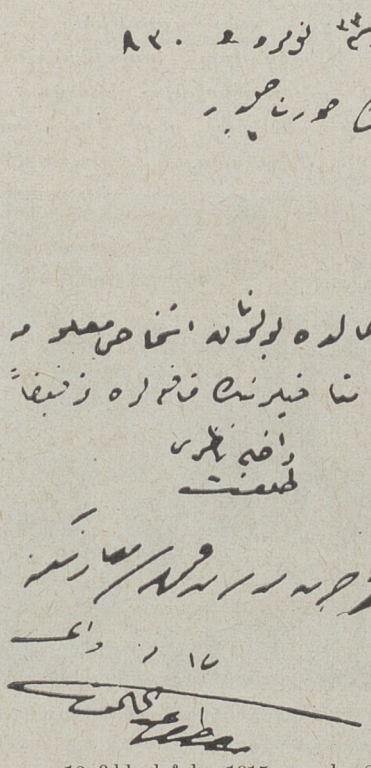

12 Դեկտեմբեր 1915 — թիւ 830 հրամանագրին թուրքերէն բնագիրը

Հաւաքեցէք եւ պահեցէք միայն այն որբերը, որոնք չեն կրնար յիշել իրենց ծնողքներուն ենթարկուած տառապանքները. մնացածները ճամբեցէք կարաւաններուն հետ:

Ներքին նախարար՝ ԹԱԼԷԱՊ

Հրամանագրին տակը ստորագրած է Հալէպի արեւելքբու վալին Մուսթաֆա Ապտիւլխալիֆ:

3) Բանակին մէջ գտնուող հայ սպաները պիտի բանտարկուին իրենց գունդերուն պատկանող զօրանոցներու մէջ ցնոր տնօրինութիւն:

Այս երեք հրամաններուն ամէն մէկ գունդի հրամանատարներուն հաղորդուելէն 48 ժամ ետքը պիտի հրատարակուի մասնաւոր հրաման մը, ասոնց գործադրութեան համար:

Ընդհ. հրամանատարութեան ներկայացուցիչ
եւ պատերազմական նախարար՝ ԷՆՎԷՐ

Fonds A.R.A.M

ԱՄԲՈՂՋ ՀԱՅԱՇԽԱՐՀԸ ՀԱՄԱՏԱՐԱԾ ՍՈՒԳԻ ՄԷՋ

Ու այսպէ՛ս ... Իրերայաջորդ չորս տարիներու ընթացքին դարձադրուեցան այս կարգի հազարաւոր հեռադրական կարուկ հրամաններ, որոնց հիման վրայ ալ դլուխ հանուեցաւ մեծ ոճիրը: Համատարած սուգի մէջ մխրճուեցաւ ամբողջ հայաշխարհը: Իրարու յաջորդեցին զանգուածային ձերբակալութիւններն ու տեղահանութիւնները: Բոլոր այր մարդիկը անջատուեցան եւ սպաննուեցան, իսկ բոլորովին անպաշտպան մնացած կիները, աղջիկները, մանուկները եւ ծերերը, կարաւան առ կարաւան քշուեցան՝ տարագրութեան ճամբաներուն կամ անապատային տարածութեանց վրայ սպաննուելու, խոշտանգուելու, հիւծելու եւ անօթի – ծարաւ մեռնելու համար:

Հայաբնակ ոչ մէկ չրջան, քաղաք կամ գիւղ, ղերծ մնաց համատարած աղէտէն: Հեռաւոր Էխիրնէէն, Ռոտոսթոյէն, Պրուսայէն,

Այսպէ՛ս, ցնցոտիներով ծածկուած եւ կիսամերկ վիճակի մէջ հաւաքուեցան վերապրող հայ որբերը, զինադադարի վաղորդայնին:

Պանտրմայէն, Իզմիթէն, Ատափազարէն, Պարթիզակէն, Պիլէճիկէն, Էսկիշէհիրէն մինչեւ Եոզկատ, Թոքատ, Էնկիւրի, Ամասիա, Մարզուան, Սեբաստիա, Շապին Գարահիսար, Սամսոն, Կիրասոն, Տրապիզոն եւ Կարինէն, Բաբերդէն, Երզնկայէն, Քէմախէն դէպի հարաւ, մինչեւ Մուշ, Բաղէշ, Սղերդ, Բալու, Ակն, Արաբկիր, Խարբերդ, Կիւրին, Մալաթիա, Տիարպէքիր, Ուրֆա, Զնգուշ, Մարտին եւ այս տեղերէն ալ դէպի արեւմուտք, մինչեւ Մարաշ, Այնթապ, Ատանա, Հաճըն, Տէօրթեոլ, Մերսին, Տարսոն, Սիս, Զէյթուն, Թալաս, Կեսարիա, — յիշելու համար կարեւորագոյն կեդրոնները, — իրարու հետէ պարպուեցան իրենց հայ բնակիչներէն, վայրագօրէն բնաջնջուելու համար:

Fonds A.R.A.M

ՎԱՒԵՐԱԿԱՆ ԹԻՒԵՐ

Հետագային վաւերական թիւեր արձանագրուեցան հաստատելու համար հայասպան եղեռնագործութեան ծաւալը: Ասոնց մէկ քանին գէթ յիշած ըլլալու համար արտագրենք Նայիմ պէյի յուշերուն մէջ կարգ մը վայրերու համար արձանագրուածները: Անցքերուն իրագէկ այս Թուրք պաշտօնատարին հաշուածով՝

Ռէս իւլ Այնի շրջանին մէջ, ուր համախմբուած էին բոլոր կողմերէ հոն հասած տարագրեալները, սպաննուած կամ անօթի – ծարաւ մեռած են 70·000 հոգի:

Ինթիլլիի մէջ, ուր հաւաքուած էին՝ մեծ մասով Պաղտատի երկաթուղիի շինութեանց վրայ աշխատող բազմութիւններ, կոտորուած են 50·000 հոգի:

Իսկ Տէր Զօրի մէջ նահատակուածներուն, սպաննուածներուն կամ անօթի – ծարաւ մեռածներուն թիւն ալ եղած է մօտաւորապէս 200·000:

Ասոնցմէ զատ, ըստ Արամ Անտոնեանի հաւաքած թիւերուն, ժանտատենդի եւ անօթութեան հետեւանքով Իսլահիէի մէջ մեռած են 150·000 հոգի, Կաթմայի եւ Ազազի մէջ 60·000, Պապի մէջ 80·000 եւ Մէսքէնէի մէջ աւելի քան 100·000, առանց հաշուելու Հալէպի մէջ եւ ճամբաներուն վրայ մեռածները:

ՆՈՅՆՔԱՆ ԵՒ ԱՒԵԼԻՆ ԱՅԼ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Նայիմ պէյին եւ Արամ Անտոնեանին արձանագրած այս թիւերը, որոնց գումարը 700·000ը կ'անցնի, կը վերաբերին տարագրութեանց վերջին հանգրուաններու զոհերուն, մինչդեռ այս թիւերու նոյնքան եւ աւելին կը բարձրանայ համրանքը այն բոլոր նահատակներուն, որոնք բնաջնջուեցան Ինթիլլի, Ռէս իւլ Այն, Մէսքէնէ և Տէր Զօր չհասած: Այսպէսով եւ առանց չափազանցութեան, մէկուկէս միլիոնի կը հասնի թիւը մեր ընդհանուր կորուստներուն, հայաջինջ սարսափներու չորս տարիներու ընթացքին:

Հետագայ էջերուն վրայ հրատարակած ենք նաեւ Արամ Անտոնեանի սրտաճմլիկ մէկ յուշագրութիւնը, յատկապէս Տէր Զօրի եւ յարակից շրջաններու մէջ բեմադրուած ողբերգութեան մասին: Այդ մէկը միայն պիտի բաւէր պատկերացնելու եղեռնագործութեան բնոյթն ու տարողութիւնը, այլ շրջաններու մէջ եւս կազմակերպուած կոտորածներու մասին: Ու պատկերացնելով, տեւապէս անխծելու այն բոլոր հրէշները, որոնք գլուխ հանեցին հայ ժողովուրդի գոյութեան դէմ նիւթուած եւ մարդկային պատմութեան մէջ իր նախընթացը չունեցող Մեծ Դաւը եւ որոնց մէկ մասին գզուելի դէմքերը կը տեսնէ ընթերցողը այս էջերուն վրայ:

Fonds A.R.A.M

ՄԵՐ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ

ԻՐԵՆՑ ՄԱՏՈՒՑԱԾ ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

Մեծ Եղեռնի տարիներուն եւ այնուհետեւ, զինադադարի կընքումէն ետք, հայ ժողովուրդը երախտապիտութեամբ իմացաւ անունները այն ազանչելի օտարներուն, որոնք, պաշտօնական հանգամանքով թէ անհատապէս, իրենց հրապարակային գայրոյթը պոռթկացին թուրք ոճրագործներուն դէմ եւ փաստերու լոյսին տակ մեղադրեցին զանոնք, իբրեւ կազմակերպիչները հայկինյ համատարած սպանդին:

Հայ ժողովուրդին ի սպաս իրենց մատուցած մեծ ծառայութեանց իբրեւ արդար փոխարինութիւն, անհրաժեշտօրէն պիտի յիշուին նաեւ այդ մեծանուն դէմքերը, Մեծ Եղեռնի Ցխնամեակին առթիվ: Պիտի յիշուին, որպէսզի երբեք չմոռցուին անոնց առնական, հոյակապ կեցուածքը մեր մեծ դժբախտութեան ամէնէն տագնապալի օրերուն եւ այնուհետեւ, երբ հատուցման հարցը դրուած էր սեղանի վրայ:

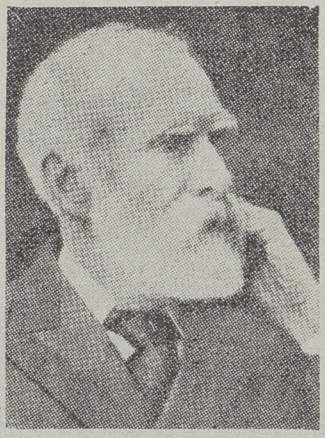

ԴԵՐԿՈՄՍ ՊՐԱՅՍ

Հրապարակ եկան անոնք իրենց դիրքերով, յօդուածներով, տեղեկագրերով, ճառերով, յայտարարութիւններով, վկայութիւններով, դիմումներով եւ ի նպաստ մեր գատին ծառայելու եւ օգտակար հանդիսանալու անսահման պատրաստակամութեամբ: Երբեմն ինչ որ մարդկօրէն կարելի էր ընել ոչ միայն քրէական անարդ ոճրագործի աթոռներուն վրայ դամելու համար մարդակերպ ու մարդակեր ճիւաղները, այլեւ արթնցնելու մարդկութեան խիղճը, յօդուտ մեր բազմաչարչար ժողովուրդին եւ անոր արդար գատին:

Ահաւասիկ առաջիններէն մէկը, Դերկոմս Պրայսը, որ հակառակ իր յառաջացած տարիքին, տեղահանութեանց եւ կոտորածներու ամէնէն տաք շրջանին, 1916ին, արտասահմանի հայ եւ օտար մամուլին, մանաւանդ նամակներէ, պաշտօնական տղրիւրներէ եւ ճամբորդներէ քաղուած տեղեկութիւններով եւ զանազան վաւերաթուղթերով պատրաստեց իր նշանաւոր գիրքը (684 էջ) — «Հայերու հանդէպ վերաբերումը օսմանեան կայսրութեան մէջ», — որ լոյս տեսաւ իբրեւ բրիտանական կառավարութեան «Կապոյտ Գիրք»երէն մէկը եւ պաշտօնապէս ներկայացուեցաւ արտաքին նախարար Ֆալլո-

Fonds A.R.A.M

տոնի դերկոմս Կրէյին եւ խորհրդարանին։ Աշխարհահռչակ պատմագէտ Արնոլտ Թոյնպիին խմբագրութեամբ եւ դասաւորումով դերկոմս կամ լորտ Պրայսի պատրաստած այս պատկառելի հատորը, իբրեւ պաշտօնական հրատարակութիւն մանաւանդ, ռումբի մը պէս պայթեցաւ անգլիական եւ միջազգային հանրային կարծիքին առջեւ, որ օրը օրին իրազեկ դարձաւ հայ ժողովուրդին դէմ գործուած Մեծ Ոճիրի քստմնելի մանրամասնութեանց, մինչեւ 1916ի առաջին ամիսները քաղուած տեղեկութեանց վրայ անշուշտ։

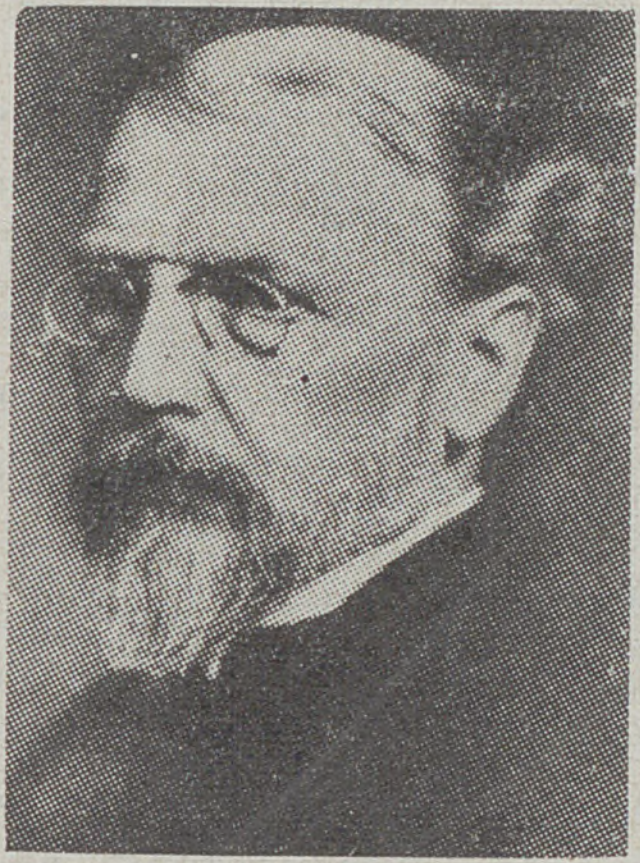

ՏՈՔԹ. Ե. ԼԷՓՍԻՈՒՍ

Ասկէ զատ, Արնոլտ Թոյնպի ինք եւս հրատարակեց հայկական կոտորածներուն վերաբերեալ գիրք մը — «Վայրագութիւնները Հայոց դէմ — Ազգի մը սպանութիւնը», իր գայրոյթն ու դատապարտութեան խօսքը արձակելով Թուրք ոճրագործներու երեսին։

Լորտ Պրայսէն ալ արժէքաւոր դէմք մը հանդիսացաւ գերմանացի այն մեծ մարդասէրը, որ Եոհաննէս Լէփսիուս անունով ճանչցուեցաւ դեռ պատերազմի առաջին տարիներուն։ Աւելի արժէքաւոր նաեւ այն իրողութեամբ, որ Գերմանացի մըն էր ինք, այսինքն քաղաքացին այն պետութեան, որ Թուրքիոյ զինակիցն էր եւ ապա այն հանգամանքով, որ աղէտի այդ տարիներուն գտնուեցաւ ան Պոլիս ու գաւառները եւ աչքերովը տեսաւ հայ ժողովուրդին բնաջնջումը։ Ուրիշ կարեւոր պարագայ մըն ալ այն էր, որ Ե. Լէփսիուս, առաջին օրէն իսկ ահազանգ հնչեցուց եւ բողոքի ձայն բարձրացուց Պերլինի մէջ, պաշտօնական շրջանակներու մօտ իր կատարած դիմումներով եւ ներկայացուցած գաղտնի տեղեկագրերով։ Տարիներով ծառայեց ան հայ ժողովուրդին ու պաշտպանեց անոր իրաւունքները այնպիսի նուիրումով մը, որ սահման չճանչցաւ։ Հրատարակեց նմանապէս երկու գիրքեր, — «Զեկուցում Թուրքիոյ հայ ժողովուրդի կացութեան մասին» (1916) եւ «Գերմանիա եւ Հայաստան — Դիւանագիտական վաւերաթուղթերու հաւաքածոյ» (1914 - 1918)։ Եւ վերջապէս, ինք եղաւ նաեւ գլխաւոր վկաներէն մէկը, մեր Թանկագին հերոս

ՀԷՆՐԻ ՄՈՐԿԸՆԹԱՈՒ

Fonds A.R.A.M

Սողոմոն Թէհլիրեանի դատավարութեան ընթացքին։

Անմոռանալի դէմք մը, նոյնպէս, Պոլսոյ ամերիկեան դեսպան Հէնրի Մորկընթաուն, որ մինչեւ 1917, այսինքն մինչեւ Միացեալ Նահանգներուն մասնակցութիւնը պատերազմին, դուլ ու դադար չճանչցաւ եւ անհամար դիմումներ ըրաւ Ջարդարար հրէշներու՝ Թալէաթի, Ենվէրի եւասոնց նմաններուն մօտ, ջանալով մեղմել անոնց ոճրային թափը։ Եւ անդամ մը, երբ Թալէաթ կ'ուրանար իրեն դէմ ուղղուած մեղադրանքները, պոռաց անոր երեսին — «Սուտերով դուք պետութիւն չէք կրնար կառավարել։» Մորկընթաու եւս, հետապային հրատարակեց դիրք մը — «Օրատեարէն էջ մը» — ձաղկելով ոճիրներն ու ոճրագործները։

ՊԵՆԵՏԻԿՏՈՍ ԺԸ.

Իր բարձր դիրքին եւ հեղինակութեան համապատասխան կեցուածք ունեցաւ կաթողիկէ աշխարհի գերագոյն պետը՝ Պենեդիկտոս ԺԵ. Պապ, որ 28 Յուլիս 1915ին, ի միջի այլոց եւ Թուրքիոյ մէջ ծայր տուած սպանդին ակնարկելով, բոլորին ուղղուած կոչի մը մէջ դրեց հետեւեալ տողերը.— «Պէտք է լաւ խորհիլ, որ ազգերը չեն մեռնիր։ Հարստահարուած եւ ստրկացուած՝ թէեւ կը տանին իրենց պարտադրուած լուծը, բայց ատիկա իրենց մէջ կը պատրաստէ փոխվրէժը եւ սերունդէ սերունդ կը փոխանցէ թշնամութեան եւ ատելութեան տխուր ժառանգը։» Ու դարձեալ, Քահանայապետը, 10 Սեպտեմբեր 1915ին, սուլթան Մոհամմէտին ուղղեց՝ Թրքական եղեռնագործութիւնը դատապարտող նամակ մը, որ բնականաբար չատ դժգոհ ձգած էր Իթթիհատական Ջոլիերը։ Այս դժգոհութեան իրագեկ, Պապը, 6 Դեկտեմբեր 1915ին դումարուած Ծիրանաւորներու ժողովին առջեւ չեշտեց Թրքական ոճիրին բնոյթը, յայտարարելով որ «դժբախտ Հայերը կոտորուած են գրեթէ ամբողջութեամբ»։

ՄՈՆՍԷՆԵՕՐ ՏՈԼՉԻ

Իր ունեցած պաշտօնական կապերով եւ կատարած բազմատեսակ դիմումներով Քահանայապետին արժանաւոր ներկայացուցիչը եղաւ Պոլսոյ պապական նուիրակը՝ Մոնսէնեէօր Անժ – Մարի Տոլչի։

Fonds A.R.A.M

ՆԱԽԱԳԱՀ ՈՒԻԼՍԸՆ

Հակառակ իտալացիի իր հանդամանքին, գերմանական եւ աւստրիական դեսպաններուն միջամտութեամբ կրցաւ ան մնալ Պոլիս եւ տեւապէս ընթացք տուաւ Պոլսոյ եւ գաւառներու հայկական շրջանակներէն իրեն եղած դիմումներուն, իր կարգին ալ առնելով պաշտօնատուներու դրուները: Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանն ալ միշտ կը դիմէր իրեն եւ կ'ապահովէր անոր թանկագին աջակցութիւնը:

Միացեալ Նահանգներու Նախագահը Ուիլսըն իր կարգին հանդիսացաւ հայ ժողովուրդի անկեղծ պաշտպաններէն մէկը: Խորապէս ազդուած անոր զանգուածային բնաջնջումէն, շատ խիստ բառերով դատապարտեց ան Թուրք ոճրագործները, պատերազմի վերջանալուն նախօրեակին խօսած իր մէկ ճառով, ուր կ'ըսէր բառ առ բառ.— «Զէնքերը վար պիտի չդնենք, մինչեւ որ Թուրքիոյ կողմէ ճնշուած ազգերը չգտնեն իրենց ազատութիւնը: Թուրքիա իր վայրագութեամբ գլեց անցաւ իր տէրերը (Գերմանացիները): Հայերու հանդէպ գործադրուած մեթոտիկ ջարդերը կը ստիպեն մեզ աւելու Եւրոպայի վրայէն այս տգէտ ու վատառողջ աւազակախումբը: Հայաստանին պէտք է տրուի իր պատմական իրաւունքը: Թուրքիայէն աւելի ապրելու իրաւունքն ունի ան, որովհետեւ աւելի լաւ կրնայ ինքզինք կառավարել: Ուշ կամ կանուխ Թուրքիա պիտի հանուի դատաստանի առջեւ, հաշիւ պիտի տայ իր արարքներուն համար եւ այն ատեն պիտի պահանջուի իրմէ իրենց տէրերուն վերադարձնել՝ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր թալանուած իրերը:» Այս սկզբունքներով ալ Նախագահ Ուիլսըն գործեց մինչեւ վերջը եւ մանաւանդ մինչեւ այն օրը, երբ գծեց Հայաստանի անկախ Հանրապետութեան սահմանները, ըստ Սեւրի դաշնագրին:

ՃԷՅՄՍ ՃԷՐԱՐՏ

Պէտք չմոռնանք նաեւ Պերլինի ամերիկեան դեսպան Ճէյմս Ճէրարտը, որ, մինչեւ գերմանեւամերիկեան յարաբերութեանց խզումը, տեւապէս բողոքեց գերմանական կառավարութեան մօտ, պահանջելով անոր կտրուկ միջամտութիւնը Պոլսոյ մէջ, հայաջինջ կոտորածներուն վերջ մը տալու համար: Ամերիկա վերա—

Fonds A.R.A.M

դարձին եւս, ծէյմս ծէրարտ մնաց հայկական դատի եւ իրաւունքներու աննկուն պաշտպաններէն մէկը։

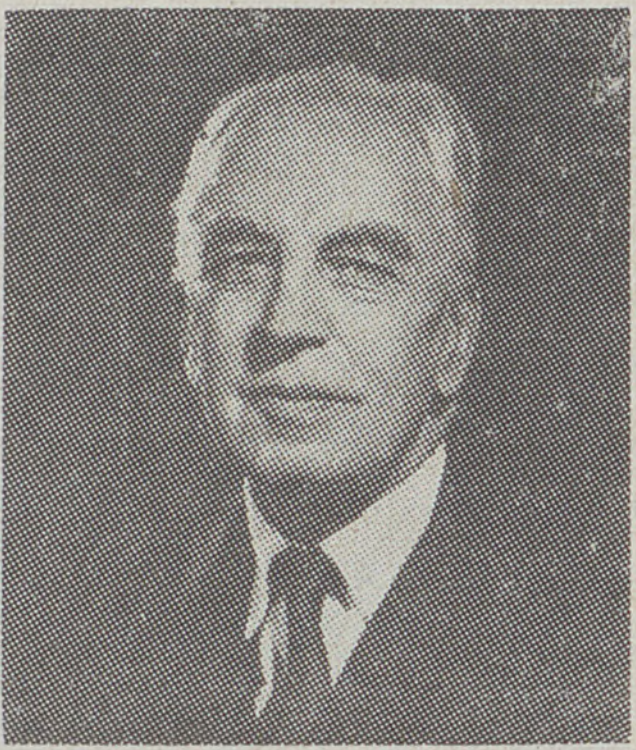

ԱՐՆՈԼՏ ԹՈՅՆՊԻ

Ու տակաւին հայկական դատին եւ իրաւունքներուն թունդ պաշտպանները հանդիսացան միջազգային ականաւոր դէմքերէն Գլէմանսոն, Լոյտ Ճորճը, Էլէֆթէրիոս Վէնիզէլոսը եւ Լուիճի Լուծաթթին — յիշելու համար կարեւորագոյնները — որոնք, ներկայացող պաշտօնական կամ անպաշտօն պատեհութիւններով, խարանեցին Թուրք կառավարութիւնը, հայկական ջարդերը կազմակերպած ըլլալուն համար պատերազմի տարիներուն։

Արձանագրեցինք այս քանի մը կարեւոր անունները, որոնց վրայ հարկ է աւելցնել նաեւ այն օտար գրագէտները, հրապարակագիրները, օրագրողները եւ հանրային – քաղաքական դէմքերը, որոնք, իրենց հրատարակութիւններով ինքնաբերաբար արծարծեցին Թրքական եղեռնագործութեան բնոյթն ու տարողութիւնը եւ հրաւիրեցին աշխարհի ուշադրութիւնը հայ ժողովուրդին մատնուած աղէտին հանդէպ։ Յիշատակենք, ուրեմն, այս շարքէն, անուանի օրագրող եւ հրապարակագիր Հէրպըրթ Աստմզ Կիպընզը, որ միջազգային մամուլին մէջ լոյս ընծայած հայանպաստ յօդուածներէն եւ թղթակցութիւններէն զատ, հրատարակեց նաեւ արժէքաւոր գիրք մը — «Արդիական պատմութեան սեւագոյն էջը — Հայաստանի ջարդերը», Մեծ Եղեռնին հետ կապուած անցքերուն մօտենալով առարկայօրէն։

Յիշատակենք տակաւին Անտրէ Մանտէլշթամը, գինադադարէն ետքը իր հրատարակած կարեւոր մէկ գիրքով — «Ազգերու Դաշնակցութիւնը և պետութիւնները հայկական հարցին առջեւ»։

ՀԷՐՊԸՐԹ ԿԻՊԸՆԶ

Ու նաեւ, «Հայերու բնաջնջումը» անունով գիրքը Ռընէ Փինոյին, որ գրեց նաեւ Լորտ Պրայսի գրքին Ֆրանսերէն թարգմանութեան յառաջաբանը։

Յիշատակենք նմանապէս Էմիլ Տումէրկի գիրքը — «Հայաստան, ջարդերը և արեւելեան հարցը», ինչպէս նաև Է. Պիրշթատի «Մեծ դաւաճանութիւնը» անունով հրատարակութիւնը։ Եւայլն, եւայլն։

Կը կրկնենք։ — Մեծ Եղեռնի Յիսնամեակը լաւագոյն պատեհութիւնը կ'ըն-

Fonds A.R.A.M

ԴԱՀԻՃՆԵՐԸ ԿԸ ԽՕՍԻՆ...

— «Հայաստանը միշտ եղած է Ռուսերու հետ, իսկ Ռուսերը կը հանդիսանան մեր երդուեալ ու պատմական թշնամիները. այդ պատճառով ալ մենք մեր ճամբուն վրայ կը սրբենք այն բոլորը, որ կը խանգարէ դէպի Արեւելք տարածուելու մեր նպատակը: Մենք պէտք է ճամբայ հարթենք դէպի Ազրպէյճան, Դաղստան եւ Թուրքեստան. իսկ դուք, Հայերդ, կեցած էք այդ ճամբուն վրայ:»

Այսպէ՞ս բարբառած էր ճէմալ փաշա, Պաթումի մէջ 1918 Մայիսի վերջերը գումարուած ժողովին առջեւ, խօսքը ուղղելով հայ պատուիրակութեան, առանց ծամծմելու բառերը եւ հայկական նոր կոտորածներու սպառնալիքով:

Այսպէ՞ս բարբառած էր արիւնկզակ ճիւաղը, որուն «մարդասիրական բարեմասնութեանց» վրայ ալ չ՛ա՞տ խօսուեցաւ դինադադարէն ետք եւ որ սակայն, տասնեակ հազարաւորներու կարգին նաեւ մեր աննման Զօհրապին ու Վարդգէսին ալ դահիճը եղած էր:

Այսպէ՞ս բարբառած էր դարչելի մարդասպանը, որ հրճուանքէն իր արիւնոտ թաթերն էր չփած, երբ Պէյրութի եւ Դամասկոսի կեդրոնական հրապարակներուն վրայ կախել տուած էր երկու տասնեակ արար երեւելի հայրենասէրներ:

Ահա այս ոճրագործն էր որ պէտք էր պատուհասուէր միանգամ ընդ միշտ Հայու վրիժառու բազուկով եւ Հ. Ց. Դաշնակցութեան արձակած մահավճռով:

Եւ պատուհասուեցաւ ան Թիֆլիսի մէջ այնպիսի յանդգնութեամբ մը, որ ափ ի բերան ձգեց բոլորը:

Մէկ այլ հրէշ, որ էնվէր կոչուեցաւ, պատերազմական նախարարի իր հանդամանքով, Պոլսոյ ամերիկեան դեսպան Հէնրի Մորկընթաուի երեսն ի վեր արձակած է հետեւեալ խօսքերը.

— «Եթէ յաղթական ըլլանք, ուրէ մէկը պիտի չհամարձակի մեր ըրածներուն հաշիւը պահանջել մեզմէ. իսկ ընդհակառակն, եթէ պարտուինք, նոյնիսկ եթէ միանգամ ընդ միշտ անհետացանք, հայկական հարցը լուծուած պիտի ըլլայ սա պարզ իրողութեամբ, որ Հայերը այլեւս գոյութիւն պիտի չունենան: Ատենօք մեզի պատկառանք պարտադրող ձեր մարտանաւերը հիմա այլեւս ոչ մէկ վախ կը պատճառեն մեզի: Դուք ձեր գործերով զբաղեցէք եւ միջամտուխ մի ըլլաք մեր գործերուն:»

Նոյն այդ էնվէրը «բացատրելով» հայասպան ոճիրներուն բնոյթը հայ ժողովուրդին, օրհնութեամբ եւ երախտագիտութեամբ յիշելու անունները այս ականաւոր դէմքերուն, որոնք միշտ կեցան մեր կողքին, մեր տառապանքի ամէնէն սեւ եւ մեր սպասումներու ամէնէն յուսատու օրերուն:

Fonds A.R.A.M

թը, մէկ այլ անգամ յայտարարած է ամերիկեան «Եունայթըտ Փրէս»ի Պոլսոյ թղթակից Հէնրի Վուտին.

— «Երկու միլիոն Հայերու մէջէն անմեղները եւ յանցաւորները զանազանելը շատ դժուար է մեզի համար. ասոնց ամէնը քննջնջելով վստահ ենք, որ յանցաւորները ձեռք անցուցած կ'ըլլանք:»

Երբ բացարձակ անղօրութեան դատապարտուած Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքը Զաւէն արքեպիսկոպոս դիմած է օրուան վարչապետ Սայիտ Հալիմին, հակահայ հալածանքներուն վերջ տալու խընդրանքով, ստացած է անկէ հետեւեալ պատասխանը.

— «Պատերազմէն առաջ դուք միացաք Համաձայնական Պետութեանց, ուզելով անջատուիլ օսմանեան կայսրութենէն: Հետեւաբար, ինչ որ այսօր կը պատահի Հայոց, արդիւնքն է ծրագրի մը, որ գլուխ պիտի հանուի:»

ԻՍԿ ՄԵՐ ՕՏԱՐ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ ԸՍԻՆ

Դեսպանատան կողմէ ստացուած տեղեկագիրներուն մէջ յիշուած եղելութիւնները, որոնք պատմուած են վստահութեան բացարձակապէս արժանի վկաներու կողմէ, չուքի մէջ կը թողուն ամենադաղանային եւ ամենադիւային անգթութիւնները իսկ, որոնք երբ եւ իցէ ի գործ դրուած կամ երեւակայուած ըլլան աշխարհի պատմութեան մէջ:

ՀԷՆՐԻ ՄՈՐԿԸՆԹԱՈՒ

Գերմանիա բարոյապէս պատասխանատու է իր թուրք դիւանակից կողմէ ի գործ դրուած ոճիրներուն համար: Գերմանացիները, դէպքերու սկիզբէն իսկ, պիտի կրնային կասեցնել դանոնք. Վանկէնհայմ (Պոլսոյ գերմանական դեսպանը) իր նուազապոյն ճիգն իսկ մերժեց ի գործ դնել, արդիւնելու համար ամբողջ ցեղի մը փճացումը:

ՀԷՆՐԻ ՄՈՐԿԸՆԹԱՈՒ

Զարդերու բնորոշումը.— «Գարշանք մը, որ ճշմարտութեան բոլոր ատորոգելիներն ունի, բայց եւ այնպէս կը մնայ անճշմարտանման եւ անըմբռնելի, նոյնիսկ ամէնէն անհաւատարակիչ երեւակայութեանց համար:»

ԷՄԻԼ ՏՈՒՄԷՐԿ

— Օ՛, եթէ քրիստոնեայ աշխարհը դիտնար իմ դիտցածս, աչքով բոլոր տեսածներս ու ականջով լսածներս, պիտի հարցնէր ինքն իրեն, թէ ա՞րդեօք աշխարհի բոլոր մարդակերները եւ բոլոր վայրենի գազանները Իսթանպուլ խուժած չէին...

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՀԻՒՊԱՏՈՍ ԿՈՐԻՆԻ

Fonds A.R.A.M

ՄԵԾ ՈՃԻՐԸ

ԵՐԿՈՒ ՀԱՐԻՒՐ ՀԱԶԱՐ ՀԱՅԵՐՈՒ ԲՆԱՋՆՋՈՒՄԸ
ՏԷՐ ԶՕՐԻ ԱՆԱՊԱՏԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ

ԴԺՈՒԽԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ՍՊԱՆՆՈՒԵՑԱՆ 3000 ՈՐԲԵՐ

ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ոչ մէկ ընթերցող պիտի կրնայ անկասկած առանց տամկացած աչքերու կարդալ նաեւ հետագայ էջերը, ուր, սարսափելի մանրամասնութիւններով նկարագրուած են Տէր Զօրի զանգուածային կոտորածները։ Բոլոր տեղեկութիւնները, որոնց կ'ընկերանան նաեւ երկու քարէհներ, քաղուած են 1918ի դինադադարէն առաջ եւ հաքը, Հալէպի մէջ եւ այլուր, այդ դժոխային տաբինները տեղւոյն վրայ ապրած հայ, արար եւ թուրք ականատեսներէ եւ արձանագրուած են՝ իր կարգին ահ ու սարսափի միեւնոյն տաբիները այդ կողմերը անցուցած եւ ամէն կարգի վտանգներէ հրաշքով ազատած ծանօթ հրապարակագիր եւ ազգային – հասարակական գործիչ Արամ Անտոնեանի ձեռքով։

Հրատարակուած այս նկարագրականը արտաքրած ենք Արամ Անտոնեանին դաստուրած եւ մասամբ անտիպ արձանագրութիւններէն, որոնք ի պահ կը մնան Հ. Բ. Ը. Միութեան Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանի յատուկ թղթածրարին մէջ։ Պատմութեան մէկ մասը, յայտնօրէն, ամփոփումն է իր տեսածներուն եւ կատարած պրպտումներուն, իսկ մէկ մասն ալ արձանագրութիւնն է այն յուշերուն, տեղեկութեանց եւ վաւերաթուղթերուն, զոր, դեռ պատերազմի օրերուն Հալէպի մէջ, զաղտնօրէն եւ զրամի փոխարէն Արամ Անտոնեանին եւ անոր զործակիցներուն ծախած էր տեղւոյն տարագրութեանց զործադիր կոմիտէին քարտուղարը Նայիմ Էֆէնտին կամ ինչպէս հաքը կոչուեցաւ՝ Նայիմ պէյը, օգտագործելով իր ձեռքին տակ ունեցած եւ տեղահանութեանց վերաբերեալ զաղտնի թղթածրարները։

Մեր այս նկարագրականը, սակայն, փոքր մէկ մասն է ամէն բանի իրազեկ Նայիմ պէյի հայթայթած վկայութեանց ու հաստատումներուն, զոր Արամ Անտոնեան, նոյն այդ պէյէն ստացած վաւերագրերով ու նկարներով, այլեւ իր տեսածներն ու լսածներն ալ աւելցնելով, հրատարակեց Պոսթընի մէջ, 1921ին, «Մեծ Ոճիրը» անունը կրող իր զրքով (304 էջ)։ Նախ քան այս հրատարակութիւնը, սակայն, միեւնոյն պիրքը թարգմանուած էր նաեւ ֆրանսերէնի եւ անգլերէնի, — ֆրանսերէնը, 1920ին, Փարիզի մէջ, «Documents officiels concernant les massacres arméniens» անունով եւ 168 էջերով, իսկ անգլերէնը Լոնտոնի մէջ, նոյն թուականին, բոլորովին կրճատուած, 84 էջերով միայն եւ «The Memoirs of Naim bey» անունով։ Հայերէն եւ ֆրանսերէն հատորները չատոնց սպառած ըլլալով անգտանելի են, իսկ անգլերէնը, միեւնոյն ծաւալով եւ յաւելուածական կարգ մը նկարներով, այլեւ իրրեւ «Վաւերագրային Շարքի Ա. Հատոր», վերահրատարակուեցաւ անցեալ տարի Ամերիկայի մէջ, «Հայկական պատմական պրպտումներու կազմակերպութեան», կամ, աւելի ճիշդը, փրոֆ. Մանասէ Սեւակի նախաձեռնութեամբ։

Այս էջերուն վրայ Արամ Անտոնեանին պատմածները չեն կրնար տալ անշուշտ ամբողջական պատկերը Տէր Զօրի ահաւոր նահճերուն, — այնքան ընդարձակ է եղեռնագործութեան ծաւալը, — բայց կը բաւէ յատակօրէն բնորոշելու աննախընթաց ազէտը, որուն զոհ գացին, օրեր, ամիսներ ու տարիներ տեւած տառապանքներէ ետք, աւելի քան 200·000 կիներ, մանուկներ եւ ծերունիներ, անապատային անսահման տարածութեանց վրայ։

Fonds A.R.A.M

Ահաւասիկ ուրեմն այդ նկարագրականը, իր սարսափելի եւ անբեւեակայելի մանրամասնութիւններով (*)։

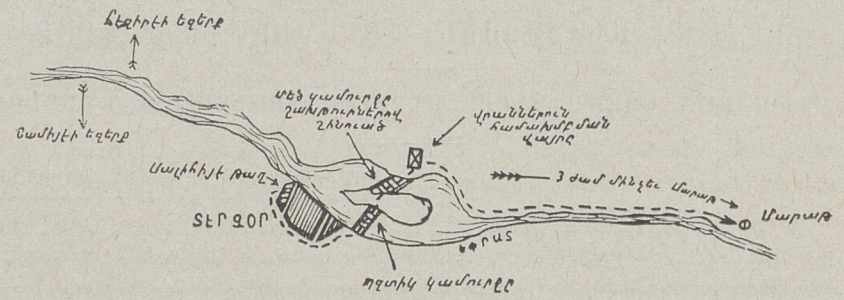

Տէր Զօր խաղաքի անմիջական շրջանակը։ Աղեղով մը վերջացող կէտ – կէտաւոր գիծը ցոյց կուտայ «սէվճիյաք»ներու բռնած ճամբան դէպի Մարաշ։

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

(*) Պատերազմի հռչակումէն ետք, 1914ին, Արամ Անտոնեան կը պաշտօնավարէր Պոլսոյ մէջ իբրեւ գինուորական գրաճննիչ։ Իր քուրմ մէկ պաշտօնակցին մատնութեան վրայ ձերբակալուեցաւ՝ Սահակ Ծ. վրդ. Օտապաշեանին ձերբակալութիւնն ու Սղերդի ջարդերը պատրիարքարան տեղեկացուցած ըլլալուն յանցանքով եւ յանձնուեցաւ պատերազմական ատեանին։ Ատեանը չկրցաւ հաստատել ամբաստանութիւնը, բայց, իբրեւ նախազգուշութիւն, հեռացուց զայն գրաճննիչի իր պաշտօնէն եւ նետեց «ամէնէ թապուրը»ներու մէջ։ Շատ չանցած փախաւ ու այս անգամ, Ապրիլ 11/24ին ձերբակալուեցաւ միւս մտաւորականներուն հետ եւ աքսորուեցաւ Զանղըրը։ Հոնկէ էր որ ճամբայ հանուեցաւ դէպի Տիգրանակերտ, 32 ուրիշ բանտարկեալներու հետ, բայց ճամբու ընթացքին իջնած եւ ոտքը կոտրած ըլլալով, փոխադրուեցաւ հիւանդանոց։ Լաւանալուն՝ զինքն ալ խառնեցին Տէր Զօր հշուող կարաւաններէն մէկուն, բայց դարձեալ փախաւ եւ ապաստան գտաւ Տարսոնի մէջ։ Մնաց այնտեղ ինն ամիս եւ նորէն ձերբակալուելով, դրկուեցաւ Մարտին, խիստ հսկողութեան տակ։ Կրցաւ սակայն հոնկէ ալ փախուստ տալ եւ երկար ամիսներով Տէր Զօրի աճապատին մէջ թաքստոցէ թաքստոց թափառելէ ետք յաջողեցաւ վերադառնալ Հալէպ ուրիշ անունով մը։ Շատ չանցած հոն ալ օձիքը ձեռք տուաւ եւ ինչ մնաց դարձեալ պիտի ախորուէր, եթէ Հալէպի իր ազդեցիկ բարեկամներուն միջամտութեամբ չյաջողէր մնալ հոն։ Ուրեմն, հոն գտնուած շրջանին էր, որ կրցաւ ան կապ հաստատել Նայիմ պէյին հետ եւ հետզհետէ ստացաւ անկէ, դրամի փոխարէն, ինչպէս ըսինք, տեղահանութեանց հետ կապուած վկայութիւնները ու վաւերաթուղթերը — հրամանագրեր, ծածկագիր հեռագրեր, նամակներ, նկարներ, եւլն. — որոնց հիման վրայ ալ կազմեց ան իր «Մեծ Ոճիրը» հատորը։ Ասկէ զատ, Պոլսոյ մէջ հրատարակեց ան նաեւ «Այն սեւ օրերուն» անունով մէկ այլ գիրք, որ կը պարունակէ Մեծ Եղեռնէն հաղուած դրուագներ։

Fonds A.R.A.M

ԱՂԵՒԱՐԾ ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆԸ ԱՐԻՒՆԱԼԻ ԱՆՑՔԵՐՈՒՆ

Հազար տարի էդ երկրում արեւն ելաւ արիւնո՛տ,
Ու մայր մտաւ արիւնոտ, որպէս թրով զարկած աչք,
երկիրը ծո՛ւվ էր արեան, երգը՝ երկրում մահուան քօթ,
Ու չէր վառւում օթերում լոյս փրկաբեր մի հրաշք:

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

Չէքի պէյ ... Մի՛ մոռնաք զարչելի անունը այս մարդակերպ ճիւաղին, որ Տէր Զօրի անապատները քչուած հարիւր հազարաւոր Հայերու զանգուածային կոտորածներուն դլխաւոր կազմակերպիչը հանդիսացաւ, տեղւոյն միւթէսարըֆի իր հանգամանքով: Ի՛նք կազմակերպեց «սէվքիյաթ»ները (տարագիրներու առաքումները), ամէնէն դիւային հնարքները ի գործ դնելով, որպէսզի մա՛րդ չազատի համայնակուլ սպանդէն:

Այսպէս, կոտորուելու համար ճամբայ հանուելիք «սէվքիյաթ»ներու սկզբնաւորութեան օրերուն, Չէքի, հաշուելով որ դժուար պիտի ըլլայ քաղաքին մէջ դանուող տարագիրները մէկիկ մէկիկ դտնել եւ հաւաքել, յայտարարեց թէ բոլոր Հայերը պէտք է կեդրոնանան Սալիհլի թաղը, եթէ կ՛ուզեն փրկել իրենց կեանքերը: Աւելի վստահութիւն ներշնչելու համար ըսաւ, որ տեղացիները դժդոհ ըլլալով այսքան չատ Հայերու քաղաքին մէջ ներկայութենէն, բողոքած են կեդրոնական կառավարութեան: Կառավարութիւնն ալ, որոշած է մաննաւոր քաղաք մը չլինել Հայոց համար Սուվար – Շէհատաէ դծին վրայ, հետեւաբար «սէվք» ըլլալիք Հայերը պիտի դրկուին հոն, իբրեւ դործաւոր աշխատելու համար քաղաքի չինուածքին մէջ:

Եւ Չէքին, մասնաւորաբար այս խարէութեամբ յաջողեցաւ ստուար բազմութիւններ կեդրոնացնել Հայերէն եւ դրկել դանոնք դէպի սպանդանոց: Շատ չանցած երեւան հանուեցան եւ ձերբակալուելով քչուեցան նաեւ այն Հայերը, որոնք չհաւատալով Չէքիի հնարած ստուին, չարունակած էին պահուըտիլ իրենց թաքստոցներուն մէջ:

Անցնելէ առաջ զարհուրելի «սէվքիյաթ»ներու նկարագրականին, բանանք փակագիծ մը Զաւէն Պաստրիալքի Տէր Զօրէն անցքին մասին:

ՉԱՒԷՆ ՊԱՍՏՐԻԱՐՔ ԱՔՍՈՐԻ ՃԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱՅ ՏԷՐ ՁՕՐԻ ՄԷՋ

Դէպի Պաղտատ աքսորուելու ճամբուն վրայ, երբ Պաստրիալքը Տէր Զօր հասաւ, սարսափ կը տիրէր արդէն հոն ապաստանած Հայոց մէջ: Հոն հասած օրն իսկ, Հայերը տարտամօրէն իմացան, որ բարձրաստիճան անձնաւորութիւն մը եկած է քաղաք, բայց չէին դիտեր թէ ինչ ազդ մէկն էր ան: Կը կարծէին թէ եկողը քննիչ մըն է, ինչ որ սրտապնդեց դիրենք ազօտ յոյսերով: Յաջորդ օրը միայն տեղա-

Fonds A.R.A.M

ցիներէն իմացան, որ եկողը Հայ մըն է: — «Ձեր մեծերէն մէկը եկած է» կ'ըսէին: Իսկ երբ հաստատեցին, թէ ան նոյն ինքն Զաւէն Պատրիարքն է, բոլորն ալ տխրեցան, որովհետեւ, չգիտնալով թէ Պաղտատ կ'աքսորուի, կարծեցին թէ զինքն ալ բերած են հոն սպաննելու համար: Իսկ անոր սպաննուիլը նախատեսելով, կ'ունենային այն նախազգացումը, թէ իրենց ալ օրերը համրուած են այլեւս:

Այդ օրերուն Տէր Զօրի մէրքէզ մէմուրը վաւաւհամբաւ Գավատար օղլու Մուսթաֆան էր: Այս հրէշը, միւթէսարըֆ Զէքիին եւ իր օգնական Պէտրիին հետ կը մշակեն Պատրիարքը սպաննելու ծրագիր մը: Պատրիարքը կ'աքսորուէր գրեթէ մինակ. հետը կար միայն քրոջը աղջիկը: Անապատէն անցած էին անոնք գրեթէ անշշուկ եւ Տէր Զօր գալուն մասին, կառավարական մարդոցմէ զատ ուրիշ ոչ ոք տեղեկութիւն ունէր: Պէտրի, որ Պատրիարքին պիտի ընկերանար իբրեւ հետեւորդ, կը ստանձնէ սպանութեան գործը: Երեքով ճամբայ կ'ելլեն եւ կը հասնին Անէ, որուն քայմաքամն էր այդ օրերուն պարկեշտ մարդ մը, Տէր Զօրի Մէճլիսը Իտարէի պաշ – քեաթիպ Ալի Սայիպ պէյի մէկ ազգականը: Պէտրի չիտակ կ'երթայ քայմաքամին մօտ եւ կը բացատրէ ծրագիրը: Կ'ըսէ, թէ սպանութիւնը պիտի կատարուի այնպիսի պայմաններու մէջ, որ յայտնուելու պարագային իսկ ոչ ոքի վրայ պատասխանատուութիւն պիտի ծանրանայ: Ուրեմն ծրագրուած էր, որ Անէէն մեկնելէ ետք, գաղտնօրէն անոնց կառքին հետեւող արաբներ յանկարծ պիտի յայտնուէին իբրեւ աւազակներ եւ հրացանի բռնելով կառքը, պիտի սպաննէին Պատրիարքը:

Հետագային պաշտօնանկ եղած քայմաքամը խստիւ կ'ընդդիմանայ եւ կը սպառնայ խրողութիւնը հրապարակել, եթէ սպանութիւնը գործուի: Կ'ըսէ, թէ կեդրոնի կառավարութեան որոշումը պէտք է գործադրուի եւ Պատրիարքը ապահով կերպով հասցուի Պաղտատ: Պէտրի կը հակաճառէ եւ կը պնդէ, բայց անօգուտ եւ քայմաքամի պնդումներուն վրայ կը ստիպուի լքել սպանութեան ծրագիրը:

Այս եղելութիւնը պատմած է նոյն ինքն Ալի Սայիպ պէյ Տոքթ. Մարգարեանին:

ԳԱՐՇԵԼԻ ՍՐԲԱՊՂԾՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Տէր Զօրի մէրքէզ մէմուրը Գավատար օղլու Մուսթաֆան, շրջանի արիւնկզակ միւթէսարըֆ Զէքի պէյին աջ բազուկը դարձաւ ջարդերուն ու խոշտանգումներուն մէջ: Մուսթաֆա այնթապցի էր եւ իր տունը կը գտնուէր Տապաղխանէ փողոցը: Իբրեւ չափազանց անողորմ ու բարբարոս հրէշ մը, Հայոց ճշմարիտ սարսափն էր ան: Բոլոր խոշտանգումներն ու չարչարանքները կը կատարուէին իր հսկողութեամբ: Այս հրէշը, 1917ին, Տէր Զօրի Սուրիանիներու եկեղեցին հանրատուն դարձուց, քաղաքին մէջ վերապրող հայ կիներն ու աղջիկները բռնի այդ եկեղեցին լեցուց եւ օրինակը ինք տալով, մղեց

Fonds A.R.A.M

բոլորը, որպէսզի լլկեն ու պղծեն զանոնք անխնայօրէն: Այս զարչելի արարքն ու սրբապղծութիւնը կատարեց ան Զէքի պէյի յաջորդած

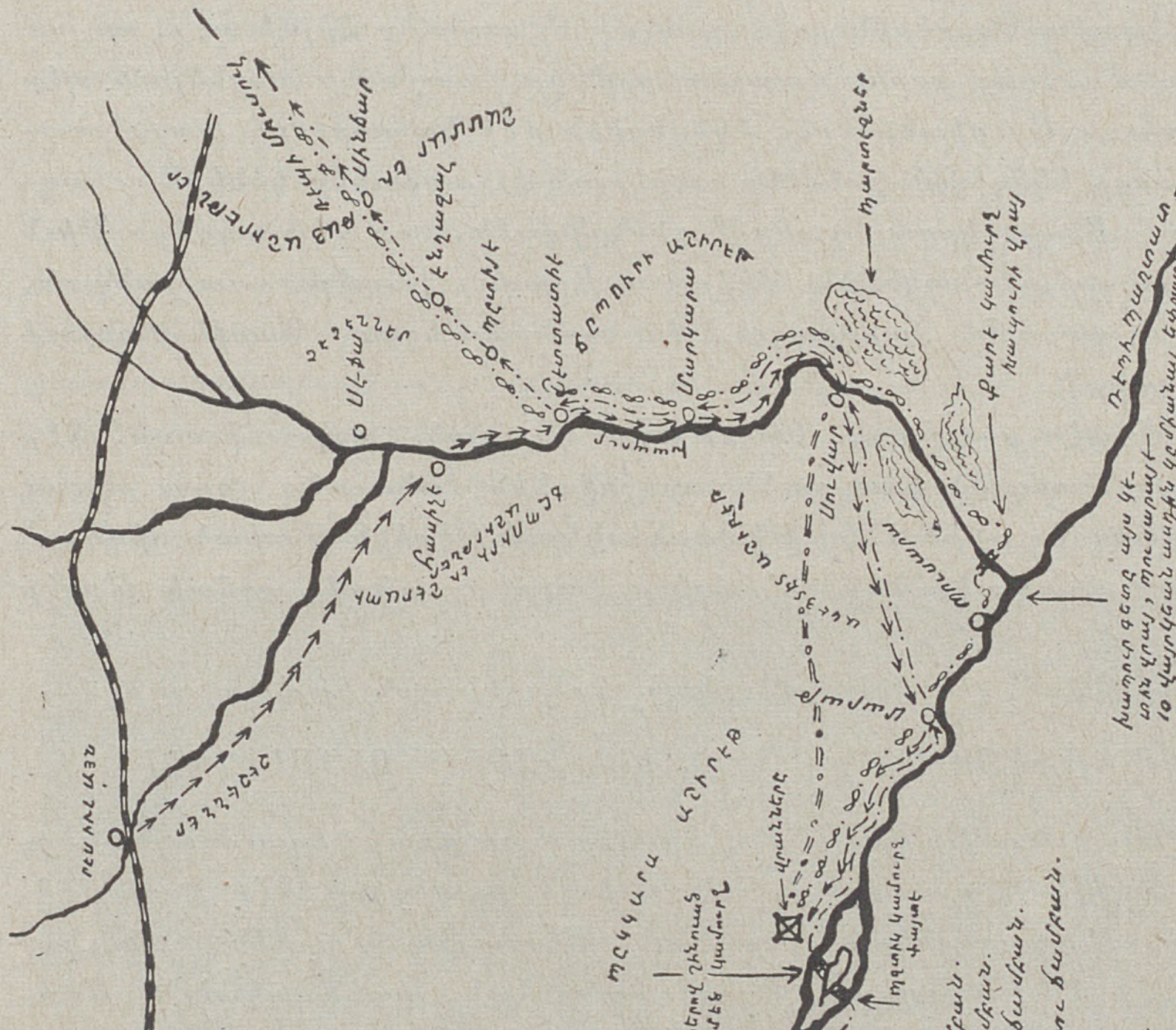

Տէր Զօրի անապատային ընդարձակ տարածութիւնը, զանազան մանրամասնութիւններով եւ «սէվքիյաթ»ներու համար սահմանուած ճամբաներով: Քարտէզը գծուած է Արամ Անտոնեանի կողմէ, որ գծագրիչի շնորհ ալ ունէր:

միւթէսարրըֆին՝ Այնթապի ամերիկեան հիւանդանոցին զիմացը բնակող բնիկ այնթապցի Ապտիւլ Գատէրի հաւանութեամբ: Մուսթաֆային պէս արիւնկզակ մարդ մըն ալ ասիկա էր եւ կատաղօրէն թշնամի

Fonds A.R.A.M

էր Հայոց. եթէ դանդուածային ջարդերը Զէքի պէյ կոչուած գազանը գլուխ հանած չըլլար, վստահօրէն ինք պիտի կազմակերպէր, գուցէ աւելի դժոխային պայմաններու մէջ։

Ապտիւլ Գատէրին յաջորդած միւթէսարըֆը Հիլմի պէյ, որ լաւ համբաւ մը ձգեց իբրեւ մարդասէր մէկը, պաշտօնի անցնելուն պէս վերջ տուաւ Սուրխանիներու եկեղեցիին մէջ կատարուող խայտառակութեանց, եկեղեցին յանձնեց տէրերուն եւ արձակեց կիներն ու աղջիկները։ Բայց չկրցաւ դպիլ Մուսթաֆային, որ մեծ ազդեցութիւն ունէր բոլոր շրջանակներու մէջ։ Իսկ Ապտիւլ Գատէր, շատ չանցած, ունեցաւ պաշտօնի բարձրացում եւ նշանակուեցաւ Գասթամպոլուի միւթէսարըֆ։

Ինչպէս ըսուեցաւ, Մուսթաֆա կոչուած այդ ճիւաղը, Տէր Զօրի համատարած կոտորածներու շրջանին մանաւանդ ցոյց տուաւ մեծ եռանդ եւ գործունէութիւն։ Տեսնելով Զէքիին թափած ճիգերը՝ որ առաջ գաղթականներուն հաշիւը մաքրելու դծով, յաճախ կ'ըսէր անոր.

— Պէ՛յս, բնաւ հոգ մի ըներ, ես ամէն բան կը կարգադրեմ...

ՄՈՒՍԹԱՖԱՅԻ ՄԷ՛Կ ՄԱԶԻՆ ԻՍԿ ԿԱՐԵԼԻ ՉԵՂԱՒ ԴՊԻԼ...

Պատերազմի վախճանին, երբ Հալէպը գրաւուեցաւ դաշնակիցներէն եւ իթթիհատական իշխանութիւնն ալ վերցաւ Տէր Զօրի մէջ, տեղւոյն վերապրողները կազմեցին «Ազգային Մարմին» անունով Միութիւն մը (Նախագահ՝ Եղնիկ Փանոսեան, ատենապետ՝ Կ. Մորճիկեան, ատենադպիր՝ Սահակ - Մեսրոպ)։ Նոր նշանակուած արաբ կառավարիչը ընթացք չտուաւ Ազգային Մարմնի դիմումին՝ Մուսթաֆան ձերբակալելու մասին, առարկելով որ այդ կարգի ոճրագործները պիտի դատուին միջազգային ատեանի մը առջեւ եւ հետեւաբար ինք իրաւասութիւն չունի խառնուելու այդ ատեանին ընելիք կարգադրութեանց, խոստացաւ միայն խնդիրը տեղեկացնել Հալէպ։

Մուսթաֆա, տեսնելով որ Տէր Զօրը ապահով տեղ մը չէ այլեւս իրեն համար, ապաստանեցաւ Հալէպ։ Ազգային Մարմինը անմիջապէս լուրը հասցուց Հալէպ, ուր դիմում կատարուեցաւ Սուրիոյ եւ Հայաստանի քոմիսէր Փիքօյին։ Այս վերջինը մեծ դժուարութեամբ կրցաւ բանտարկել Մուսթաֆան, որ ազդեցիկ բարեկամներ ունէր այնտեղ։ Այդ բարեկամները կ'ուզէին մինչեւ անգամ մէրքէզ մէմուրի պաշտօնով վերահաստատել զայն Հալէպի մէջ։ Բանտարկութիւնն իսկ արդիւնք մը չտուաւ եւ մարդիկ Մուսթաֆայի մազի մէկ թելին իսկ չդպան...

ԶԷՔԻՆ ԻՆՉՊԷ՞Ս ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵՑ ՏԷՐ ԶՕՐԻ ՋԱՐԴԵՐԸ

Զէքի շատ լաւ ձի կը նստէր։ Արաբներն անգամ, որոնք սքանչելի ձիավարներ են, մեծ գովեստով կը խօսէին այս մասին։ Ունէր

Fonds A.R.A.M

Մէօհրէն անունով սեւ գամբիկ մը, որուն վրայ հեծած, չատ անգամ, 10 – 12 ժամուան ճամբան կը կարէր 6 – 7 ժամէն: Սովորաբար, սակայն, ֆայթոն կը նստէր եւ առով կը հետեւէր «սէվքիյաթ»ներուն մինչեւ Մարաթ եւ Սուվար: Զէքիին բարբարոսութիւնը սոսկում կը պատճառէր մինչեւ անգամ իր հաւատարիմ արբանեակներուն եւ արիւնկզակ Չէչէններուն:

«Սէվքիյաթ»ներուն սկսելէ առաջ գնաց ան Ռէս իւլ Այն ու Հասիչէ եւ ամբողջ ամիս մը զբաղեցաւ հոն ջարդերու կազմակերպութեամբ, բանակցելով մասնաւորաբար Սէֆայի եւ Ռէս իւլ Այնի չրջանակները ապրող Չէչէններուն հետ: Այս վերջիններուն ամենայն պատրաստակամութեամբ ստանձնեցին գործը, իրենց աջակից ընտրելով նաեւ ոսպանութեանց եւ ալան – թալանի վարժուած թուրք, չէրքէզ եւ այլ չարագործներ: Զէքիին չյաջուց բոլորն ալ կատարուելիք կողոպուտներով: Ու այսպէս յանձն առին անոնք 200·000ի հաս-

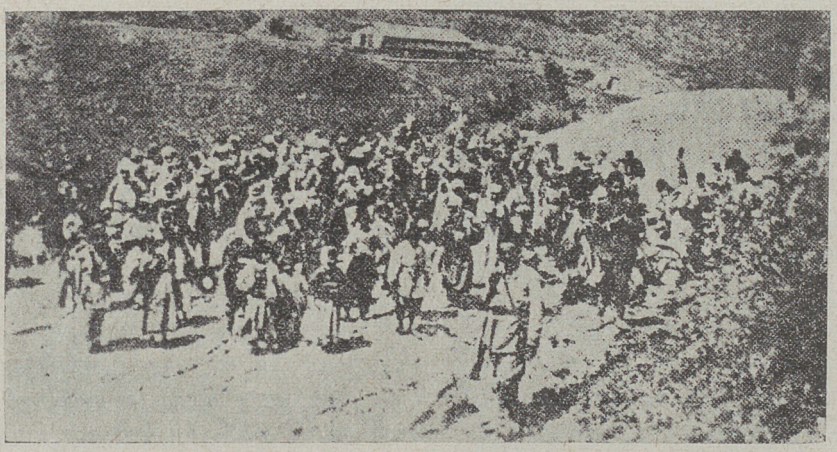

Մահապարտներու կարաւանը կը բալէ ու կը բալէ՛, մեծով – պզտիկով, տարագրութեան ճամբաներուն վրայ…

նող տարապրեալներու բնաջնջման գործը:

Տէր Զօր վերադարձին, Զէքի հետը բերաւ Չէչէններու բազմութիւն մը: Եւ, ժանտարմաններուն, Թուրքերուն, Չէրքէզներուն եւ այլ չարագործներու հետ ասոնց վստահուեցաւ «սէվքիյաթ»ներուն հսկողութիւնը թէ՛ ճամբաներուն վրայ եւ թէ՛ Մարաթ – Սուվար դծի համախմբման կէտերուն չուրջը: Ասո՛նք ալ պլուխ՝հանեցին զանազանագային կոտորածները:

«Սէվքիյաթ»ները այնքան չահարեր էին, որ ժանտարմաները մինչեւ 50 դեղին ոսկի կուտային իրենց պետերուն, որպէսզի իրենք ալ ընկերանան կարաւաններուն: Եւ ասոնք, թէ՛ ներքին գաւառներու մէջ եւ թէ՛ անապատային տարածութեանց վրայ կ՝ըսէին մահապարտ բազմութեանց, թէ «ձեզ սպասի ոսկիի գնած ենք, — գումարները կը

Fonds A.R.A.M

մեծցնէին անշուշտ, — հետեւաբար առնց արժէքով ոսկեղրամ, գոհարեղէն կամ նոր հագուստներ պէտք է տաք մեզի»: Եւ եթէ չտային, բռնի կ՚առնէին:

Շահարեր էին «սէվքիյաթ»ները նաեւ այն իրողութեամբ, որ տարագրեալները, ճամբայ հանուած առեննին, աժան – աժան կը ծախէին իրենց ունեցած իրերը: Շատերը, խանութներ բացած ըլլալով, ապրանքներ ունէին, բայց մանաւանդ գոհարեղէն եւ ոսկեղէն կը մնար շատ մը ընտանիքներու մօտ, այնքան վաճառումներէ եւ կողոպուտներէ ետք:

«ՍԱ ՇՈՒՆԵՐԸ ԻՆՉՈ՞Ւ ԿԸ ՍՊԱՍՑՆԵՆ ԱՅՍՏԵՂ»...

Ռէս իւլ Այնէն վերադարձին, Ջէքի կանգ առաւ նաեւ Սուվարի, Շէտտատէի եւ մանաւանդ Մարաթի մէջ, որուն միւտիրն էր այդ միջոցին Տէր Զօրի ծանօթ հայասէր պէլէտիէ րէյիսի Հաճը Ֆատըլին մէկ ազգականը՝ Մուհամմէտ Լապէյին: Երբ գաղանը առաջարկեց անոր ղեկավարել կոտորածները, Մուհամմէտ մերժեց եւ ասոր վրայ Ջէքի, կատղած, պաշտօնանկ ըրաւ զայն անմիջապէս եւ անոր տեղ իբրեւ առժամեայ միւտիր Մարաթ ղրկեց քոմիսէր Պէտրին, որ, ինչպէս պատմեցինք, քիչ մնաց պիտի սպաննէր Զաւէն Պատրիարքը: Այնտեղ կը գործէր նաեւ շրջանի վայրենի մէպուս Մուհամմէտը, որ, Պոլսէն դարձին, տեսնելով Տէր Զօր խռնուած Հայերու բազմութիւնը, բացագանչած էր.

— Սա շուները ինչո՞ւ կը սպասցնեն այստեղ, ինչո՞ւ չեն ղրկեր եւ փճացներ, այսպէ՞ս կը գործադրեն պետութեան հրամանները...

Միեւնոյն խօսքերով արտայայտուած էր ան նաեւ տեսնելով բազմութիւնը հայ որբերուն, զորս Հայերու բարեկամը քաղաքապետ Հաճը Ֆատըլ պատսպարած էր որբանոցի մը մէջ, իր կամքէն բոլորովին անկախ դժոխային պայմաններու մէջ:

ԻՆՉՊԷ՞Ս ՃԱՄԲԱՅ ԿԸ ՀԱՆՈՒԷԻՆ ՄԱՀԱՊԱՐՏ ԿԱՐԱՒԱՆՆԵՐԸ

«Մուսուլ» երթալիք «սէվքիյաթ»ները (հաւանաբար երեք «սէվքիյաթ») պէտք էր ղրկուէին Մարաթ – Պուսարա ճամբով, անցնէին Խապուրի վրայ շինուած քարէ կամուրջէն եւ բարձրանային Սուվար: Այս ճամբան, միշտ գետի ափերէն անցնելուն, շատ աւելի լաւ էր քան Մարաթ – Սուվարի գիծը, որ կ՚անցնէր անջրդի անապատէն: Ջէքի դիտմամբ ընտրած էր այս վերջին գիծը, որպէսզի աւելի տաժանելի դարձնէ կարաւաններուն գնացքը եւ մանաւանդ աւելի դիւրութեամբ իրականացնէ սպանդի իր դժոխային ծրագիրը (տեսնել էջ 205ի քարտէսը):

Կարաւանները, քաղաքի Սալիհիէ թաղի համախմբման կեդրոնէն ճամբայ հանուելէ ետք, կանգ կ՚առնէին վրաններուն յատկաց-

Fonds A.R.A.M

ուած վայրը: Երբ ջարդուելու համար ճամբայ հանուեցան մեծ «սէվքիյաթ»ները, Մէսքէնէի պիծէն և Ռաքքայի շրջանակներէն վար իջած աւելի քան 10·000 տարապրեալներ կային հոն, վրաններու տակ: Այնքան չատ էին հիւանդները, որ սոխպուած էին հողը փորելով գետնին տակը «հիւանդանոց» մը չինել եւ հոն տեղաւորել, աւելի ճիշդը ողջողջ գերեզման դնել զանոնք:

Ահաւոր, աննկարագրելի՛ էր այդ բազմութեանց թշուառութիւնը, հակառակ անոր որ կարողութեան սէր տարապրեալներ ալ կային անոնց մէջ: Զէքի կոչուած ճիւղը արդիլած էր Տէր Զօրի վաճառորդներուն ուտելիք եւ այլ բաներ տանիլ հոն եւ ծախել հիւծածծիւրած բազմութիւններուն: Անոնց համար, չան կամ կառուի միս ուտելը խնջոյքի պէս բան մը դարձած էր...

ԱՀԱԻՈՐ ՏԱՌԱՊԱՆԴԸ ԴԺԲԱԽՏ ՀԱՑՈՒՀԻՆԵՐՈՒՆ

Ջարդարարները, այս բազմութեանց մէջէն 7 – 800 անտէր կիները զատելով տարած էին Պուսարա եւ լքած էին զետին եզերքը: Բոլորն ալ ծայրայեղ թշուառութեան մէջ էին: Մէկ քանին ունէին վրաններ, որոնք սակայն կողոպտուեցան: Ոչ մէկուն որեւէ ողորմութիւն չէր ըլլար անոնց, այլ նոյնիսկ չէին արտօներ, որ շրջակայ արտերուն մէջ ինկած ցորենի հատիկները հաւաքեն կամ բոյսերը ուտեն: Աւազակները ամէն օր կը մտնէին անոնց մէջ եւ լաւագոյնները առեւանգելով, կը հեռացնէին մէկ քանի քայլ անդին եւ կը լկէին միւսներու աչքերուն առջեւ: Այս դժոխային տեսարանները իրարու կը յաջորդէին ամէն օր: Լկուած կիները, եթէ դեղեցիկ ըլլար, կ'անցնէր ձեռք ձեռք· չատ անգամ մինչեւ 15 – 20 հրէչներ, մինեւնոյն օրը եւ յաջորդաբար կը լկէին զայն: Ցաւի աղաղակներուն վերջը չէր գար: Եղան կիներ, որոնք իրենց դէմքերը ճանկռտելով պատառ պատառ ըրին, որպէսզի տգեղ երեւնան եւ աղաչին այլ զարհուրանքէն:

Փստմնելի եւ ահաւոր վիճակը կաշի – ոսկոր մնացած սովահար կնոջ մը, որ ձեռին անցած քանի մը կ'ուտէ այլայլած նպատածով, շրջուած դոյլի մը վրայ նստած եւ հաւանաբար գոհացնելու համար իր տեսիլն սահմռկած օտար անցորդի մը հետաքրքրութիւնը...

Բոլոր այս կիները, աննշան բացառութեամբ, անօթութենէ եւ

Fonds A.R.A.M

հիւանդութենէ մեռան Պուսարայի մէջ: Պատահօրէն սատկած ձիու մը դիակը ապրեցուց դիրենք չարաթի մը չափ: Սարսափելի կռիւներ տեղի կ'ունենային այդ որդնոտած մսի կտորներուն համար, որոնք ձեռքէ ձեռք կը խլուէին: Կերան մինչեւ անգամ ձիուն ոսկորները, քարերու միջոցով զանոնք ծեծելով ու փոշիացնելով: Երբ այլեւս ուտելիք բան չմնաց, սկսան ուտել իրենց զաւակներուն դիակները...

Մարդակերութեան այս դէպքերը տեղի ունեցան նաեւ ուրիշ տեղեր, մասնաւորաբար Մարաթի մէջ, Տէր Զօրի «օէվքիյաթ»ներու ընթացքին եւ Ռաքքայի շրջակաները:

Ու այսպէս, զանգուածային կոտորածները տեւեցին չուրջ հինգ ամիս եւ այլեւս գաղթական դրեթէ չէր մնացած Տէր Զօրի մէջ, բացի Մէնզիլը աշխատող սակաւաթիւ Հայերէ եւ հայ փոսպաններէ, որոնք տակաւին կը պահուէին, որովհետեւ պէտք ունէին անոնց աշխատութեան:

Գրաւոր պատմուածը՝ նաեւ նկարով: Տարագրութեան ճամբաներուն վրայ սովահար մնացած Հայուհիներ, սատկած ձիու մը միսերը կը հաւաքեն ուտելու համար...

ՈՐԲԵՐՈՒ ԲԱԶՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՄԱՀՈՒԱՆ ՃԱՄԲԱՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

«Որբանոցը», այդ չրջանին, կը գտնուէր զարհուրելի վիճակի մէջ: Աւելի քան 800 բոլորովին անպաշտպան մանուկները, աղջիկ եւ տղայ, խռնուած էին զարշելի աղտեղութեանց մէջ, մեծ մասամբ առանց հագուստի եւ անօթի կը տուայտէին այդ անանուն որջին մէջ, ուր արեւուն լոյսն անգամ կը զլացուէր իրենց: Հալած, մաշած, կաշի – ոսկոր մնացած եւ ամէն կարգի սարսափներու ամենօրեայ յաճախանքին ենթակայ թշուառներ էին այդ որբերը: Ոմանք կը յաջողէին փախիլ այդ դերեզմանէն, ուր ողջ – ողջ թաղած էին զիրենք եւ կը սկսէին թափառիլ քաղաքի փողոցներուն մէջ, ափերնին բացած եւ

Fonds A.R.A.M

պատառ մը չոր հացի համար հազար ու մի աղերսանք բերաննին։ Ընդհանրապէս, դժուար ճարուող հացէն աւելի ծեծ էր կերածնին, երբ ձեռք կ՚անցնէին իրենց թափառումներուն ժամանակ։ Ապտակներով, կիցերով եւ հայհոյանքներով կը քշէին փողոցներէն եւ նորէն կը տանէին, այդ չըլլալիք «որբանոց»ը կը թխէին։

Ու այսպէս, մեծ մասով հիւանդ, անօթի, անկար ու դողդոջուն այդ 800 խլեակները կը տապլտկէին անպատմելի թշուառութեան մէջ, երբ օր մը, որբերու բնաջնջման մէջ մասնագիտացած եւ Հաքքը պէյ կոչուող ճիւաղը անոնց այլ բախտակիցներուն վերջին հունձքը բրաւ Մէսքէնէի գծին վրայ։ Հոն եւ այլ կայքերու մէջ գտնուող բոլոր որբերը հաւաքելով ճամբայ հանեց զանոնք դէպի Ապու Հարրար։ Այլակերպեալ, անբանացած եւ անճանաչելի դարձած, կիսամերկ ու բոկոտն, մանուկներու եւ պատանիներու այդ բազմութիւնը, անօրինակ վայրագութեամբ մը եւ ձմրան ամէնէն ցուրտ օրերուն քշուեցաւ մահուան ճամբաներուն վրայ։ Շատեր ինկան կէս ճամբան, իսկ ուրիշներ, անճար ու անօթի կայքէ կայք թափառած ատեննին իրենց շունչը փչեցին աշիրէթներու վրաններուն շուրջը կամ աւելի հեռաւոր կէտերու վրայ ու մնացին այդպէս անթաղ, կմախացած ու որդնոտած...

Մեծ Եղեռնէն վերապրած անմեղ մանուկներ ցնցոտիներու մէջ

Աննկարագրելի էր իրենց թշուառութիւնը։ Կը քալէին մեծ մասամբ բոպիկ ոտքերով եւ պատռտած շապիկներով։ Հոգի չէր մնացած իրենց վրայ փախչելու եւ շրջականերէն պատառ մը հաց մուրալու համար։ Շատերուն մարմինները ուռեր, կարմրեր եւ չարաւոտ վէրքերու խարաններով ծածկուած ահռելի մսագունդեր դարձեր էին։ Եւ այդ վէրքերը, անխնամ մնալով, որդնոտեր էին։ Խե՜ղճ պզտիկները իրենց մատներով կը քաշէին ու կը հանէին այդ որդերը իրենց վէր–

Fonds A.R.A.M

քերուն մէջէն եւ գետին նետելէ առաջ կը վարանէին, կը կենային, անգամ մը – երկուք կը նայէին անոնց կակուղ եւ խղոտ մարմիններուն, որոնք կը գալարուէին իրենց մատներուն շուրջը, կը նայէին կարծէք գարհուրելի՛ ըղձանքով մը, իբրեւ թէ ուտել ուզէին զանոնք, — այնքա՛ն անօթի էին ... Իրենց ցաւը պոռալու կարողութիւնն անգամ չունէին այլեւս ու այսպէս, մէկը միւսին ետեւէն, անձայն ու անշշուկ կ'իյնային ճամբաներու կամ անապատային տարածութեանց աւազներուն վրայ...

ՀԱՔՔԸ ԿՈՉՈՒԱԾ ՄԱՐԴԱԿԵՐՊ ԳԱԶԱՆԸ

Հաֆըզ անունով կիլիկեցի կառապան մը, որ այդ օրերուն մարդակերպ գազան Հաքքըն Տէր Զօր տարած էր, պատմեր էր թէ ան, ճամբու ընթացքին, դիտմամբ այդ դիակներուն եւ իրենց վերջին վայրկեանները ապրող մանուկներուն վրայէն քշել կուտար կառքը, սարսափելի հայհոյանքներ արձակելով եւ բացայայտ հրճուանք մը արտայայտելով։ Եւ ահա, դէմը բլրակի մը կուշտին, Հաքքըն կը նշմարէ միս–մինակ լքուած եւ ցաւերէն տընքացող փոքրիկ մը։ Դժուար էր կառքը քշել բլրակին վրայ եւ անոր անիւներուն տակ ճզմել՝ տակաւին ապրիլ յամառող այդ խեղճ մանուկն ալ։ Հաքքըն, կատղած, անմիջապէս կը հանէ ատրճանակը եւ երեք գնդակ կը պարպէ անոր վրայ ... Քանի մը օր ետքը, վերադարձին, նոյն կէտին վրայ փնտռեր էր ան սպաննուած երախային դիակը եւ տեսեր էր, թէ ագռաւներու երամ մը ծածկած էր այն կէտը, ուր քանի մը օր առաջ հոգին փչած էր թշուառ երախան...

Որբերու դահիճը
մարդակեր հրէշ Հաքքըն

ՄԷԿ ԱՅԼ ՀՐԷՇ՝ ՕՆՊԱՇԸ ՐԱՀՄԷՏՏԻՆԸ

Մէսքէնէի որբերուն մէկ կարաւանը, շուրջ 300 հոգի, իջեր էր Աբու Հարրար, ուր կը գտնուէր այդ շրջանին տխրահռչակ միւտիրը՝ Օնպաշը Րահմէտտինը։ Միւտիրը չէր արտօնած, որ որբերը մտնեն հոն։ Ասոր վրայ, ժանտարմաները որբերը տարած ձգած էին քառուղիի այն կէտին վրայ, ուրկէ, Սիֆֆինի անապատը քողարկող սարերը կը սկսին։ Քիչ ետքը, Րահմէտտին գացեր էր զանոնք ճամ–

Fonds A.R.A.M

բու դնելու: Տակաւին կարաւանը ճամբայ չելած, որբերէն 4 – 5 հոգի յանկարծ խոյացեր էին Օնպաչըի ձիուն վրայ եւ անոր յետոյքն ի վար փերթ – փերթ ինկող թրիքին մէջէն սկսեր էին պատել չմառսուած գարիի հատիկները եւ բերաննին նետել: Անասունը, այդ անակընկալ խուժումէն վախնալով խրտչեր էր եւ քիչ էր մնացեր, որ Օնպաչըն վար նետէ վրայէն: Այս տեսնելով, արիւնարբու հրէշը, կատաղութեան նոպայէ մը բռնուած, ձին քշած էր տղոց խումբին վրայ եւ բոլորն ալ ճղմեր էր անոր սմբակներուն տակ ... Եւ ասիկա ծայրն էր իր զազանային կատաղութեան: Օնպաչըն, միեւնոյն ձեւով կը յարձակի նաեւ միւս որբերու բազմութեան վրայ եւ տասնեակներով կը սպաննէ զանոնք սուրով, դէնքով ու ձիուն սմբակներով...

Անտէր մնացած մանուկ մը

ՅՕՇՈՏՈՒՈՂ ՓՈՔՐԻԿՆԵՐՈՒ ԱՀԱՒԵԼԻ ԱՂԱՂԱԿՆԵՐԸ ԽԱՓԱՆԵՐ ԷԻՆ ՈՒՐԻՇ ԱՄԷՆ ՁԱՅՆ ԱՆԱՊԱՏԻՆ ՄԷՋ...

Գառորդ ժամ եաքը կարաւանը նորէն ճամբայ կը հանուի: Հազիւ սակայն 150 փոքրիկներ կրցած էին պահել իրենց քալելու կարողութիւնը: Միւսները չէին կրնար տեղերնէն չարժիլ, — ճղմուած էին Օնպաչըի յարձակումներուն հետեւանքով եւ կամ ծանրօրէն վիրաւորուած, արիւններու մէջ կը լողային: Շատերուն կողերը պայթած էին եւ դուրս ինկած աղիքներու եւ կղկղանքի կոյտերու մէջ, մէկիկ մէկիկ կը փչէին իրենց վերջին շունչը, աղեխարչ ճիչեր արձակելով...

Շարունակութիւնը հարսանի՛ք էր... ապուռներուն համար: Ականատես տեղացի վրանաբնակներ կը պատմէին, թէ ապուռները, իրենց յարձակումներուն թիրախ դարձուցած էին մասնաւորաբար խեղճ որբուհիներուն դէմքերը, որովհետեւ այլեւս միս չէր մնացած անոնց մարմիններուն վրայ: Մոլեգնօրէն կը նետուէին անոնց աչքերու խոռոչներէն ներս, կը կտցահարէին կոպերը, կը բզկտէին այտերը եւ բաց մնացած բերաններու մէջէն կը փրցնէին անոնց լեզուները, ուրախութեան կռինչներով ... Այդ ականատեսները կը պատմէին, թէ լման երկու օր, այդպէս ողջ ողջ յօշոտուող փոքրիկներուն ահռելի վայնասուններէն խափաներ էին ուրիշ ամէն ձայն ու աղմուկ անապատի այդ անիծեալ կէտին վրայ...

Այս ահաւոր մարտիրոսագրութիւնը լոկ հրճուանք կրնար պատ-

Fonds A.R.A.M

ճառել Հաքքըին ոճրային խառնուածքը ունեցող մարդակերպ գազանի մը: Ապահով էր ան այլեւս, թէ իր հաւաքած որբերը չէին արձակուած ու փրկուած: Մինչեւ անգամ հպարտութեամբ արձանագրեր էր ան իր յուշատետրին մէջ այդ դժոխային բարբարոսութեան հեղինակին՝ Օնպաշը Բաշմէտաինին անունը: Շատ չանցած, երբ ինքն ալ, Ջէքին ալ վերադարձած էին Պոլիս, քանի որ այլեւս Ջարդուելիք Հայ չէր մնացած, Ապու Հարրարի աննշան տասնապետը, աստիճանի եւ պաշտօնի անօրինակ բարձրացումով մը, Բաքքայի ժանտարմա քոմանտանը կը կարգուէր...

ՄԻՒՍ ՈՐԲԵՐՈՒՆ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ

Միւս որբերը աւելի բախտաւոր չեղան:

Մէսքէնէի գիծէն վար բերուածներուն հետ, այդ 800 որբերն ալ, Դեկտեմբերի ցուրտ օրով մը, կառքերու մէջ լեցուելով ճամբայ հանուեցան:

Մահապարտ ու դժբախտ որբերը ամայութեան մէջ լքուած

Ասոնք, նախ քան ճամբայ հանուիլը տեղաւորուած էին քաղաքէն դուրս խոշոր շէնքերու մէջ: Նոյնիսկ անուանապէս չէին Թրքացուած: Սկիզբները Մէնգիլը կը նայէր անոնց: Մէնգիլի քոմանտանը՝ Նուրէտտին պէյ, որ կը սիրէր Հայերը, առատ հաց, դեղ, օճառ եւ հագուստ կու տար անոնց եւ «քարավանա»ներ կը պատրաստէր: Աւելի ետքը անոնց հոգատարութիւնը ստանձնեց նոյնքան հայասէր Տէր Զօրի քաղաքապետ Հաճը Ֆատըլը: Դէմքերը սկսած էին գոյն առնել եւ տրամադրութիւնները բարձրանալ:

Եւ սակա՛յն...

Երբ օր մը, Ջէքի կոչուող հրէշը քննական պտոյտով այցելեց որբերուն, կատղեցաւ մէկ անգամէն: Քանի մը անգամ ազդարարեց Հաճը Ֆատըլին, որպէսզի ետ կենայ պաշտպանելէ որբերը, բայց

Fonds A.R.A.M

տեսնելով որ իր ազդարարութիւններն ու հրամանները չեն գործադրուիր, պաշտօնանկ ըրաւ զայն եւ անոր տեղը պէլէմիէ ըէյիսի նշանակեց իր արբանեակներէն՝ Անէի նախորդ քայմաքամ Թուրքի Մահմուտը: Դժոխքի չրջանն էր որ կը վերսկսէր տարաբախտ տղոց համար:

Մէսքէնէյի, հարրարցի եւ համայի կառապաններ, որոնք Տէր Զօր կ'աշխատէին Մէնղիլին մօտ, հրաման ստացան պատրաստելու իրենց կառքերը: Եւ որբերը կարգ կարգ չարեցին, բեռցուցին զանոնք այդ կառքերուն մէջ: Կարաւանը ճամբայ ելաւ: Մեծ կամուրջէն անցած տեղերին զետը նետեցին հիւանդները, իսկ կամուրջէն անդին բռնեցին Սուվարի ճամբան, բայց փոխանակ Պուսարայի վրայով Սուվար ուղղուելու, անցան անապատի ճամբայէն, որ ուղիղ Սուվար կը տանի եւ կամուրջէն սկսեալ կը տեւէ 12 ժամ:

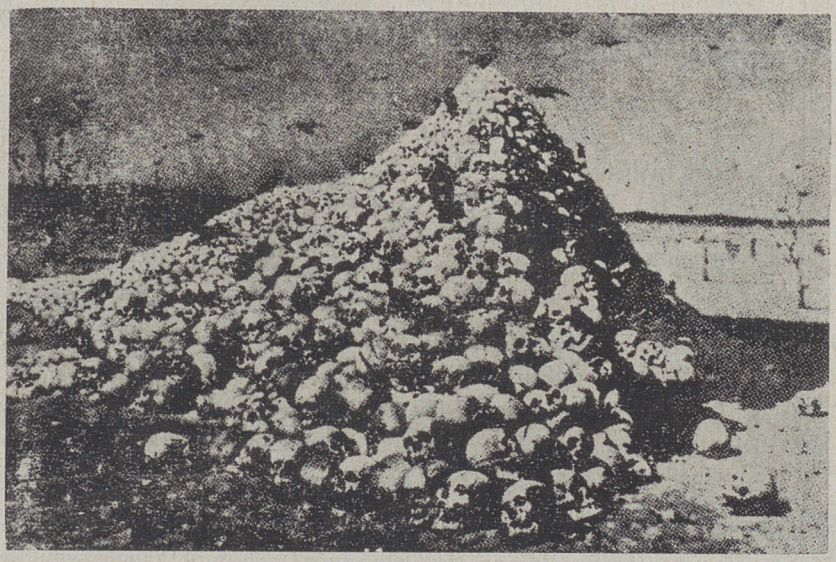

Պատերազմի վախճանին Տէր Զօրի անապատին մէջ հաւաքուած գանկերու բլուր մը...

Խեղճերը սաստկօրէն կը տառապէին ցուրտէն ու ծարաւէն: Զէքքին, որ քանի մը ժամ ընկերացաւ կարաւանին, «մարդասիրօրէն» 1200 օխա հաց առած էր բանակին հացի հայթայթիչ նիկոմիդիացի փոապան Օննիկ Քիւրտեանէն, առանց բան մը վճարելու:

ԻՆՉՊԻ՞Ս ՍՊԱՆՆՈՒԵՑԱՆ ԴԺԲԱԽՏ ՈՐԲԵՐԸ ԱՊՏՈՒԼԼԱՀ ԿՈՉՈՒԱԾ ՄԷԿ ԱՅԼ ՀՐԻՇԻ ՁԵՌՔՈՎ

Այս «սէվքիյաթ»ին բուն վարիչն էր Տէր Զօրցի խոփած զապտի մը՝ Ապտուլլահ, որ անապատին ամէնէն ամայի մէկ անկիւնը քշեց

Fonds A.R.A.M

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻՆ ՀԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Խորհրդապատկեր մը ահա, որ իր բոլոր յղացումներով կը համադրէ Հայաջինջ Սարսափները:

Ծուխ, բոց, խաւար ու աւե՛ր ամենուրեք:

Անձրեւող հայ արիւնը թանձրօրէն լճացած եւ արեան այդ լիճէն լուտասներու ամ ա ն դուրս կ'ելլեն թափօր – թափօր ուրուականները մեր բոլոր նահատակներուն...

Մահասփիւռ սուրերով գինուած պատուհասը երկարած է վիշապի իր ճանկերը Հայաշխարհին վրայ...

Շէն աւաններ փլատակ ու լճուն, իսկ մահապարտ բազմութիւններ կը շարունակեն իրենց վայրէջքը, սուիններու սարսափին տակ, խեղճերը: Ու հոն, անոնց մէկ մասը օդը հանեց հեսը բերած պայթուցիկ նիւթերով, մէկ այլ մասը թխեց աւազակոյտերով կազմուած որջերու մէջ եւ թրջուած յարդի ու թաց վայտերու ծուխով խեղդեց պանոնք, իսկ մնացածներն ալ, որոնք չարժելու անկարող էին այլեւս, քով քովի եւ վրայէ վրայ պառկեցուց գետին, վրանին յարդ ու քարիւղ թափեց եւ ողջ – ողջ այրեց: Իսկ մինչեւ մահավայրը հասնելնին, Ապտուլլահ, իրենց ողբուկոծով զինք անհանդստացնող տղաքը մէկիկ մէկիկ նետած էր ճամբուն վրայ, որպէսզի հոն փչեն իրենց վերջին շունչը...

Մահացած զոհերու ճակատագրին արժանացան նաեւ այս բոլորին ականատես կառապանները: Անոնք ալ սպաննուեցան դահիճ Ապտուլլահին կարգադրութեամբ: Անոնէր մնացած կառքերը միայն վերադարձան Տէր Զօր, ժանտարմաներու միջոցով:

Fonds A.R.A.M

ՎԵՐԱՊՐՈՂՆԵՐՈՒՆ ՄՂՁԱՒԱՆՋԸ

դէպի դժոխային անդունդները մահուան...

Պատերազմ է համայնակուլ եւ թնդանօթները կը գոռան իրենց ծխարձակ փողերուն ընդմէջէն...

Ու մահուան բաժակնե՜ր, մահապարտներու բաժին...

Հայ Գիրք ու Քնար՝ սուինահար բզկտուած եւ գրչակիր ձեռքեր իրենց բողոքը կը պոռթկան ոճրագործ բազուկին դէմ...

Մասիսն ամպամած, աւերիչ փոթորիկով: Ու մահիկն արիւնամած...

Եւ բուե՜ր, բուե՜ր, բուե՜ր, Հայաշխարհի բովանդակ տարածութեան վրայ...

Գծեց ՄԵԼՔՈՆ ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ

Որբերու տեղահանութիւնը կատարուեցաւ Տէր Զօրի վեցերորդ «սէվքիյաթ»էն ետք: Զանոնք քշելու համար, Զէքին հնարեց «օրինաւոր» պատճառ մը: Տեղւոյն Թուրք առողջապահական միւտիրին գրել տուաւ տեղեկագիր մը, ուր կ'ըսուէր, թէ որբերուն թիւը աւելցած ըլլալով, անոնց համախմբումը, Տէր Զօրի մէջ կամ շրջակայքը, կըրնար ժանտատենդի կամ այլ տարափոխիկ հիւանդութեանց պատճառ դառնալ: Հետեւաբար անհրաժեշտ է անոնց հեռացումը...

Ու այսպէս, մահասարսուռ տառապանքներէ ետք, շուրջ երեք հազար անմեղ մանուկներ եւ պատանիներ, մանչ ու աղջիկ, զոհ գացին Թուրք ջարդարարներու ճիւաղային մոլեգնութեան, Տէր Զօրի շրջանին մէջ...

Այս ահաւոր կոտորածներէն ազատեցան միայն երկու փոքրիկներ: Մէկը՝ 13 – 14 *տարեկան Օննիկ անունով ռոտոսթոցի տղեկ մը,*

Fonds A.R.A.M

որ որջի մը անկիւնը կծկտած ըլլալով ծուխէն չէր խեղդուած եւ ետքը, սթափելով, կրցած էր դուրս գալ ու փախիլ։ Այս տղան, ինքն իր գլխուն, Տէր Զօր վերադարձաւ, ապաստան գտաւ Օննիկ Քիւրտեանին մօտ, բայց արդէն խիստ հիւանդ եւ շատ վախցած, հազիւ կրցաւ 3 – 4 ամիս ապրիլ։

Երկրորդ ազատողը եղաւ Աննա անունով Շապին Գարահիսարցի աղջնակ մը, որ բանակին մէջ սպայ եղբայր մը ունէր։ Այս աղջնակը, միեւնոյն պայմաններու մէջ ազատեցաւ, փախաւ եւ կրցաւ հասնիլ Ուրֆա։ Իր պատմածները կէտ առ կէտ կը հաստատէին՝ մանուկներու այս կոտորածին վերաբերեալ Հալէպի ազգային մարմիններուն քաղած տեղեկութիւնները։

ՄԱ՛ՐԴ ՋԿՐՑԱՒ ԴՊԻՐ ՆԱՅԻՒ ԱՊՏՈՒԼԼԱՀԻՆ, ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ…

Հալէպը ազատագրուելէ ետք, Ապտուլլահ կոչուող հրէշը հոն գնաց։ Այդ օրերուն Հալէպ էր Սուրիոյ եւ Հայաստանի Ֆրանսական քոմիսէր Փիքօն։ Տեղւոյն ազգային մարմինները տեղեկագրեցին իրեն մանուկներու կոտորածը կազմակերպած Ապտուլլահին ներկայութիւնը Հալէպի մէջ եւ պահանջեցին անոր ձերբակալութիւնը։ Փիքօն խոստացաւ, որ պէտք եղած հրամանը կու տայ զայն ձերբակալելու համար, մինչդեռ հրէշը, քանի մը օր ամենա՛յն հանգստութեամբ քաղաքին փողոցները չափչփելէ ետք, նորէն ելաւ Տէր Զօր գնաց ամենայն ապահովութեամբ եւ հոն ալ անհետացաւ…

ՋԽՆԱՅԵԼ ՄԻՆՉԵՒ ԱՆԳԱՄ «ՈՃՐԱԳՈՐԾՆԵՐՈՒՆ»

Պալի «սէվքիյաթ»ներու ամէնէն սաստիկ շրջանին, Հալէպի ընդհ. գատախազութիւնը Պալ ղրկած էր հետեւեալ «խիստ սաիպողական» հեռագիրը.—

«Ղայէթ միւսթաճէլ.— Էրմէնիլէրտէն ճինայէթլէ մահքիւմ վէ միւթթէհիմ օլանլարտան, վէլէվ ժանտարմա տայրէսինճէ տէրտէսթ իտիլմիշ օլսա պիլէ, թէվքիֆ իթմէյէրէք հէմէն իլէրիէ սէվքի։»

(Անմիջապէս առաջ քշել Հայերէն անոնք, որոնք ոճրագործութեամբ դատապարտուած եւ ամբաստանուած են. վար չդնել զանոնք, եթէ նոյնիսկ ոստիկանութեան կողմէ ձերբակալուած են։)

Այս հեռագիրը տրուած էր՝ դատական նախարարութեան կողմէ Հալէպ հասած հրահանգի մը վրայ։ Պալի հեռագրատան պաշտօնեան, որ Թուրքերէնի շատ տեղեակ չէր, կարծելով որ ընդհանուր գաղթականներուն վերաբերեալ բան մըն է, հեռագիրը տուած էր՝ Հաճընի հեռագրատան եւ նամակատան երբեմնի տնօրէն եւ այդ շրջանին Հալէպ պաշտօնավարող Կարապետ Էվլիխանեանին, որպէսզի կարդայ։

Յստակ էր հեռագրին իմաստը.— Ջխնայել մինչեւ անգամ «ոճ–

Fonds A.R.A.M

ԱՐԱԲ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ՁԵՌՔԷՆ ԵԿԱԾԸ ԸՐԱՒ

ՕԳՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՏԱՐԱԳՐԵԱԼ ԲԱԶՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԹԵԹԵՒՑՆԵԼՈՒ ԱՆՈՆՑ ԶԱՐՀՈՒՐԵԼԻ ՏԱՌԱՊԱՆՔԸ

Մեծ Եղեռնի ցիռնամեակին առիթով, ուրիշ շատ մը բաներու կարգին, երախտապիտօրէն պիտի անդրադառնանք նաեւ այն կեցուածքին, զոր արաբ ժողովուրդը ունեցաւ 1914 – 1918ի սարսափի օրերուն, իր բոլոր կարելիութիւնները ի գործ դնելով օգնելու համար տարապրեալ հայ բազմութիւններուն եւ ներկայացած բոլոր առիթներով փրկելու համար անոնց կեանքը:

Դիւրին բան մը չէր ասիկա իրենց համար, նկատի ունենալով որ Թուրքերը եւ առանձնապէս Իթթիհատի վարիչները լարուած էին նաեւ իրենց դէմ եւ տուգորուած էին հակարաբական առելութեամբ զգացումներով: Այս հիմնական պատճառով ալ Հայոց հասցուելիք ամէն օգնութիւն, դրսեւորուելու պարագային, կրնար վտանգել եւ իրենց հանդիսան ու կեանքը: Եւ սակայն, անոնք, ամէն վտանգ արհամարհելով, իրենց կարելին ըրին եւ նոյնիսկ անկարելին իրագործեցին, ամէն կարգի օժանդակութիւն ընծեռելու համար համատարած ոչնչացման յորձանքին մէջ բռնուած անակը ու անապաւէն հայ բազմութիւններուն:

Արաբական երկիրներու եւ արտասահմանի մէջ ապրող կամ տարիներու ընթացքին բնական մահով մեռած տասնեակ հազարաւոր Հայեր իրենց կեանքը կը պարտին յատկապէս Սուրիոյ, Իրաքի եւ Լիբանանի Արաբներուն, որոնք պահեցին եւ պաշտպանեցին զիրենք ամէն կարգի վտանգներու դէմ եւ կերակրեցին ու խնամեցին ամենայն բարեսրտութեամբ: Մանաւանդ Հալէպ – Հոմս – Դամասկոս – Հաւրան գիծը ապահովութեան գօտի մը դարձաւ այդ կողմերը նեռուած եւ գժբախտութեան մէջ իսկ բախտաւոր նկատուած Հայերու համար:

Առաջին օրէն իսկ ի յայտ եկած եւ պարագայէ պարագայ իրագործուած այս հայասիրական զգացումները առաւել եւս չեչտուեցան, երբ Իթթիհատական մարզակեր ճիւաղները հարուածը չեչտակի իջեցուցին նաեւ Արաբներու գլխուն, 1916ի Մայիս 6ին Դամասկոսի եւ

բազմածներուն», որոնք, բանտերու մէջ մնալով, կրնային օրին մէկը փրկուիլ: Իսկ «ոճրագործ» ըսելով, այդ օրերուն պէտք էր ընդհանրապէս նկատի ունենալ այն բոլոր Հայերը, որոնք, մեծ մասով, իրենց չգործած յանցանքներուն համար կը տառապէին թրքական բանտերու մէջ:

Ուրեմն պէտք էր կոտորել բոլոր Հայերը, անխտիր, որպէսզի փրկուելիք մարդ չմնար...

Fonds A.R.A.M

պէյրութի մէջ կախաղան բարձրացնելով 21 արաբ երեւելիները, ինչպէս նաեւ չատ ուրիշներ, ուրիշ վայրերու մէջ: Առաւել եւս չեչուեցան, որովհետեւ բոլոր Արաբները, այս դէպքերուն հետեւանքով մանաւորաբար, բոլոր Հայերուն պէս դարձան կատաղօրէն հակաթուրք: Եւ, հոգեբանական այդ վիճակին մէջ, կրկնապէս պարտք սեպեցին իրենց՝ օգնել նոյն այդ Թուրքերուն կողմէ վայրագօրէն հալածուած Հայերուն:

Արաբական բարեսրտութիւնն ու ասպնջականութիւնը դրսեւորուեցան նաեւ հետագային եւ մանաւանդ 1920 – 1921ի կիլիկեան աղէտի օրերուն, երբ Սուրիան ու Լիբանանը լայնօրէն բացին իրենց դռները միեւնոյն թրքական հալածանքներէն փախած Հայերուն առջեւ եւ ամէն դիւրութիւն ընծայեցին անոնց զարպանալու ազգային, քաղաքական եւ տնտեսական մարզերու մէջ:

Հայ ժողովուրդը խոր երախտապիտութեամբ պիտի յիշէ այս բոլորը մանաւանդ Մեծ Եղեռնի Ցխնամեակին առթիւ:

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԽՂՃԻՆ ՊՈՌԹԿՈԻՄԸ

Ֆրանսայի նշանաւոր քաղաքական դէմքերէն, Ֆրանսական Ակադեմիայի անդամ եւ երեսփոխան Տընի Քոչէն (1851 – 1922), Սողոմոն Թէհլիրեանին անպարտութեան վճիռը լսելէ ետք, երեսփոխանական ժողովին բեմէն յայտարարեց հետեւեալը.

— «Ես կարգապահութեան մարդն եմ եւ կը պատկանիմ ձախ կողմին, բայց ոճիրներ կան, որոնք վիս ալ կը դարձնեն յեղափոխական եւ ասոնցմէ է՝ անպաշտպան ժողովուրդի մը կոտորածը:

«Ուրեմն անդամ մը եւս մարդկային խիղճը պոռթկաց ի նպաստ մէկ սպանիչի՝ Սողոմոն Թէհլիրեանին, որ դատարան չէր պտած ամբաստանելու համար իր պատիւը աղարտողները. այդ պատճառով ալ իր անձնական կորովը դարձնելով իր ժողովուրդին լուռ թարգմանն ու պերճախօս վրիժառուն, վերականգնեց արդարութիւնը: Զգանուեցաւ մէ՛կ մարդ, որ պատիժ պահանջէր սպանիչին համար այն վիճակին, որ երէկ ամբողջ կայսրութեան մը հզօրագոյն անձնաւորութիւնն էր: Արդարութեան դղացում մը եռաց սրտերուն մէջ այն տանջերկու զբաղանացի երդուեալ դատաւորներուն, որոնք արձակեցին իրենց վճիռը: Ու այսպէս, բռնակալ կառավարութիւն մը դատապարտուեցաւ եւ ատով ալ լուծուեցաւ անզօր ժողովուրդի մը վրէժը:»

Tout est ruines et deuil,
Les Turcs ont passés par là...

VICTOR HUGO

Fonds A.R.A.M

ԹՈՒՐՔ ՊԱՇՏՕՆԱՏԱՐՆԵՐ

ՈՐՈՆՔ ԸՆԴՎԶԵՑԱՆ ՀԱՅԵՐՈՒ ԶԱՆԳՈՒԱԾԱՅԻՆ ԲՆԱԶՆԶՄԱՆ ԴԷՄ

Հալէպի նահանգը, տարագրութեանց չրջանին ունեցաւ քանի մը կուսակալներ, որոնք, իրերու բերմամբ, իրարու յաջորդեցին։

Սկիզբի չրջանին կուսակալն էր պարկեշտ ու մարդասէր Թուրք մը՝ Ճէլալ պէյը, որ առաջին օրէն իսկ ճակատաբաց ընդվզեցաւ Հայերու բնաջնջման ձեռնարկներուն դէմ եւ մերժեց ընդ առաջ երթալ իրեն տրուած հրամաններուն։ Երբ սաստաւ ան Թալէաթին առաջին հրամանագիրը, անմիջապէս հեռագրեց Պոլիս.

— Ես այս նահանգին կուսակալն եմ եւ չեմ կրնար անոր դահիճը ըլլալ։

Այս հեռագրին վրայ ալ դարձաւ պաշտօնանկ։

Ճէլալ պէյի օրով Հալէպի ընդհանուր ոստիկանապետն էր Ֆիքրի պէյ եւ պանուելով անոր աղեցութեան տակ, միչտ առիթներ ու ձեւեր կը ստեղծէր ձգձգելու իրեն փոխանցուած հրամանագրերուն գործադրութիւնը եւ առհասարակ կ'ուզէր օգտակար ըլլալ վտանգուած Հայերուն։ Մնաց ան պաշտօնին վրայ, Ճէլալ պէյին յաջորդած կուսակալ Պէքիր Սամի պէյին օրով ալ։

Պէքիր Սամի պէյ, որ հեռագային, քէմալական չարժման չըրջանին Մուսթաֆա Քէմալի գլխաւոր ալջակիցներէն մէկը եղաւ, նոյնպէս ղէմ էր հայկական տեղահանութեանց եւ առհասարակ հայ ժողովուրդին դէմ ձեռք առնուած հակամարդկային միջոցներուն։ Այս իսկ պատճառով չկրցաւ մնալ ան պաշտօնին վրայ եւ իր կարգին պաշտօնանկ հռչակուեցաւ ներքին նախարար Թալէաթին կողմէ։

Այնուհետեւ կուսակալ նչանակուեցաւ եւ երկար ժամանակ այդ պաշտօնին վրայ մնաց Թալէաթին ճիշդ ուղած մարդը, Մուսթաֆա Ազտիւլհալիք կոչեցեալը, — Հայոց կատաղի թշնամի արիւնարբու դազան մը, որուն չբրածը չմնաց իր պաշտօնավարութեան չրջանին։ Իր օրով սարսափի մէջ էր Հալէպի ամբողջ նահանգը, եւ, մանաւանդ այնտեղ համախմբուած տարագրեալները ապրեցան իրենց տառապանքին ու զոյութեան ամէնէն ծանր օրերը։

Դեռ Հալէպ չհկած եւ Բաղէչի կուսակալ եղած չրջանին, այս բորենին, հազարաւոր հայ մանուկներ հաւաքելով տարած էր Զահալա կոչուած տեղը եւ հոն, Թուրք երեւելիներուն եւ ամբոխին ներկայութեան ողջ – ողջ այրելով զանոնք, բացագանչած էր.— «Հայաբնակ գաւառներու մէջ ընդ միչտ պէտք է սրբել հայ անունը, Թուրքիոյ ապահովութեան համար։» Այրելէն ետքն ալ, առաջուընէ փորուած փոսերու մէջ նետել տուած էր այս խեղճ փոքրիկները, որոնցմէ դեռ ողջ մնացածներուն հծծիւնը տեւած էր օրերով...

Այս բարբարոս Թուրքը իրեն օգնական ունէր իրմէ աւելի ան-

Fonds A.R.A.M

դուխ ու մարդակեր մէկը՝ Ապտիւլլահատ Նուրին, որ աւելիովը կը դործադրէր Հայոց բնաջնջման վերաբերեալ հրամանները։ Երբ զրամ ունեցող Հայերը կը ջանային կաշառքով փրկել իրենց կեանքը, այս հրէշը կաշառք չէր առներ բնաւ։ Ու չէր առներ, որովհետեւ, ինչպէս ինք կ'ըսէր, «կը վախնամ որ առնելիք դրամիս փոխարէն Հայ մը պիտի ազատեմ մահէն»...

Այս երկուքին ալ իրրեւ օգնական կը դործակցէր Էյուպ Սապրի անունով երբորդ ճիւաղ մը։

Ահա, այս երեք դազաններն էին, որ դլուխ հանեցին Հալէպի չրջանին տեղահանութիւններն ու կոտորածները, կարճ ժամանակի ընթացքին։

Օր մը, Ապտիւլհալիք կը հեռադրէ Տէր Զօրի միւթէսարըֆ Ալի Սուատ պէյին, ըսելով որ պէտք է անապատային չրջանները դրկել Ռէս իւլ Այնէն ճամբուելիք Հայերը։ Եւ Սուատ պէյ կը պատասխանէ հեռադրով եւ կ'ըսէ.

— «Փոխադրական միջոցներ չկան այս բազմութիւները դէպի անապատ ճամբելու համար։ Եթէ ձեր նպատակը այս մարդիկը կոտորել է, ես ոչ ըրած եմ եւ ոչ ալ կրնամ ընել այդ բանը։»

ՄՈՒՍԹԱՖԱ ԱՊՏԻՒԼՀԱԼԻՔ

Հայոց կատաղի թշնամի արիւնաքամ գազան մը, որ Հալէպի կուսակալ եղած շրջանին ամէն տեսակ վայրագութիւններ գործել տուաւ իր վարչական հասողութեան շրջանակին մէջ, հայ տարագրեալներու դէմ։

Անմիջական հակազդեցութիւնը կ'ըլլայ Ալի Սուատ պէյին ալ պաշտօնանկութիւնը։ Այն ատեն է որ ասպարէզ կ'իջնէ Զէքի կոչուած հրէշներուն հրէշը, որ Տէր Զօրի միւթէսարըֆ նշանակուելով, կը յաջողի բնաջնջել բոլոր տարագրեալները, աներեւակայելի վայրագութիւններով։

Տաղնապի ծանրագոյն օրերուն, Ռէս իւլ Այնի քայմաքամն էր Հայոց բարեկամ մէկ ուրիշ առաքինի Թուրք, Եուսուֆ Զիա պէյը։ Երբ Վանի հայակերը կուսակալ ձեվէտը, Մուշի եւ Պիթլիսի Հայերը բնաջնջելէ ետք, միեւնոյն առաքելութեամբ եւ կուսակալի հանդամանքով կը փոխադրուի Ատանա, Ռէս իւլ Այնէն անցած ատեն կը տեսնէ հոն համախմբուած 50·000 Հայերու բազմութիւնը։ Եւ, դառնալով Եուսուֆ Զիա պէյին, կը բացականչէ կատաղութեամբ.

Fonds A.R.A.M

— Այս շուները կ՚ապրի՞ն դեռ ... Կը հրամայեմ որ ջարդէք բոլորն ալ...

— Ես չեմ կրնար թափել արիւնը այսքան անմեղներու, որոնք ոչ մէկ վնաս հասցուցած են ինծի, կ՚ըլլայ Եուսուֆ Զիա պէյին կտրուկ պատասխանը: Եւ, այս մերժումին վրայ ալ կը հեռացուի պաշտօնէն:

Պէտք արձանագրենք հոս անունը նաեւ մէկ ուրիշ պարկեշտ եւ պատուախնդիր Թուրքի, որ կեանքովը վճարեց՝ Հայոց դէմ չարիք մը չհասցնելու իր հաստատամտութիւնը: Անունը՝ Կալիպ պէյ, Հալէպի փոստ – հեռագրատան տնօրէնը:

Կալիպ պէյ, Հալէպ չփոխադրուած, միեւնոյն պաշտօնով կը գտնուէր Էրզրում, ուր պաշտօնավարած շրջանին գացած էր Սելանիկի 1911ի իթթիհատական համաժողովին, իբրեւ շրջանին ներկայացուցիչը: Էրզրումի մէջ ունէր ան բազմաթիւ հայ բարեկամներ, որոնք, Սելանիկէն իր վերադարձին, կ՚ուզեն իմանալ թէ ինչ անցած դարձած է համաժողովին մէջ:

— Եթէ կարելի ըլլար այս համաժողովին տուած որոշումներուն մանրամասնութիւնները յայտնել ձեզի, ձեր գլխուն մազերը պիտի տնկուէին, կ՚ըսէ Կալիպ պէյ:

Բարձր դիրք ունէր ան եւ նոյնիսկ իրեն առաջարկուեցաւ ընդունիլ փոստ – հեռագրական նախարարի պաշտօնը Պոլսոյ մէջ: Կալիպ պէյ մերժեց կտրուկ կերպով եւ նախընտրեց պահել իր համեստ պաշտօնը: Երբ ծայր տուին տեղահանութիւններն ու կոտորածները Էրզրումի եւ շրջաններուն մէջ, հրաժարեցաւ իր պաշտօնէն, բայց դարձեալ նոյն պաշտօնով ղրկուեցաւ ան Հալէպ: Ու հոն էր, որ բաւական ժամանակ ետքը, ի տես կեդրոնի կառավարութեան անողոք կեցուածքին և իբրեւ բողոք գործուած ոճիրներուն դէմ, այլեւ հաստատելու համար, թէ ինք ոչ մէկ դեր ունեցաւ հակահայ հալածանքներուն մէջ, անձնասպանութեամբ վերջ տուաւ իր կեանքին...

Ու տակաւին, աւելի քան բարի եւ մարդասէր ծերունի մը եղաւ Մալաթիոյ կառավարիչ Նապի պէյը, որ չուզեց հրամայուած ձեւով գործադրել Հայոց տեղահանութեանց եւ բնաջնջման հրամանները եւ այդ պատճառով ալ պաշտօնանկ եղաւ: Իբրեւ իր յաջորդը Պոլսէն Մալաթիա ղրկուած քիւրտ Ռէշիտ փաշան ալ, ինքզինքը վտանգի ենթարկելու գնով, միջոցներ ձեռք առաւ ապահովելու համար տեղահանեալներու անվտանգ փոխադրութիւնը եւ այդ պատճառով ալ հալածուեցաւ չարագործներու փոհմակին կողմէ:

Արձանագրենք նմանապէս այն սքանչելի վճռակամութիւնը, զոր ցոյց տուաւ Քէօթահիոյ կառավարիչ Ֆուատ փաշան, քաղաքին հայ բնակչութիւնը տեղահանութենէ եւ ուրիշ ամէն կարգի վտանգներէ զերծ պահելու համար: Եւ յաջողեցաւ իր այս քաղաքականութեան մէջ մինչեւ պատերազմին վախճանը: Ոչ միայն տեղացի Հայերը փրկեց, այլեւ ապաստան տուաւ Էսկիշէհիրէն, Պիլէճիկէն,

Fonds A.R.A.M

Ատափազարէն, Պարտիզակէն, Գոնիայէն, Աֆիոն Գարահիսարէն, Էնկիւրիէն եւ այլ վայրերէ Ջէօթահիա փախած Հայերուն:

Իզմիրի կուսակալ Րահմի պէյն ալ բարեացակամ վերաբերում ունեցաւ տեղւոյն Հայոց հանդէպ ընդհանրապէս եւ ընթացք չտուաւ զանգուածային տեղահանութեան վերաբերեալ հրամաններուն:

Կարելի էր դեռ երկարել չարքը այս կարգի թուրք պաշտօնատարներուն, որոնք ըմբոստացան Հայ ժողովուրդի բնաջնջման հրամաններուն դէմ, Թուրքիոյ զանազան շրջաններուն մէջ եւ որոնք, սակայն, փոքրաթիւ բացառութիւններով, հեռացուեցան իրենց պաշտօններէն: Այս կարգի բարի եւ մարդասէր Թուրքերը, դժբախտաբար, կը ներկայացնէին չատ փոքր թիւ մը բռնեններու բազմութեան մէջ, որոնք ողողած էին թրքական դժոխքը, մէկ ծայրէն միւսը: Եւ սակայն ի գործ դրին անոնք իրենց կարելին, Հայ մը աւելի կարենալ փրկելու համար համատարած սպանդէն:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻՆ ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍՔԵՐԸ

Հանգուցեալ վաստակաւոր հրապարակագիր եւ ուսուցիչ Սարդիս Սրենց («Ճակատամարտ»ի Ծերուկը), որ, իր կարգին իբրեւ տարագրեալ ղրկուած էր Զանղըրը եւ ապա հրաշքով փրկուած էր սոսկ մահէ, նախ Գոնիա եւ ապա Պոլիս փախելով, իր յուշերուն մէջ կը պատմէ, Թէ սպաննուելու համար Զանղըրըէն Թիւնէյ տարուած վերջին օրը, Դանիէլ Վարուժան, դինք չրջապատող Հայերուն ուղղելով իր խօսքը, բաած է բառ առ բառ.

— «ՁԻՄ ՄԻ ՄԽԻԹԱՐԻՔ, ՅԵՂԻՄ ԱՊԱԳԱՆ ԵՐԱԶԵԼՈՎ ՊԻՏԻ ՄԵՌՆԻՄ»...

Ասոնք եղած են հանճարեղ քերթողին վերջին խօսքերը:

ԶՂՋՈՒՄ ՉԵՆՔ ԶԳԱՐ

Բարձրագլուխ ու անյողդողդ՝ կանգնած ենք մահուան դէմ մեր ահաւոր ցաւին հետ, որ մեր փառքն է միանգամայն եւ հպարտութիւնն ունինք պատմութեան աւանդելու դիւցազնութեանց ամէնէն սխրալին, հպարտութիւնն ունինք հետագայ դէռ տառապող մարդկութեան փոխանցելու ազատութեան ամէնէն հզօր սարսուռները:

Զղջում չենք զգար, ո՛չ վշտակրութիւն եւ ո՛չ մէկ ստրջանք մեր հոգեվարքի պահուն, երբ բարբարոս սուրը փշրէ մեր վերջին ոսկորը եւ խմէ մեր արիւնին վերջին կաթիլը: Մենք տեսանք թէ ազգերու արդարութիւնը անարգանքի ցիցին գարկուած է, մենք համոզուեցանք թէ տիեզերական խղճմտանքը վաղուց իր կուսութենէն զրկուած է:

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

ՋՕՀՐԱՊ ԵՒ ՎԱՐԴԳԷՍ ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ

ՏՈՔԹ. ԳՐԼՐՃԵԱՆԻՆ ԵՒ ՕՆՆԻԿ ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆԻՆ ՊԱՏՄԱԾՆԵՐԸ ԶԱՆՈՆՔ ՓԱԽՑՆԵԼՈՒ ԾՐԱԳԻՆ ՄԱՍԻՆ

Ջօհրապն ու Վարդգէսը դաւադրօրէն սպաննելու վերաբերեալ ակնարկութիւնները եղած են օսմանեան փարլամէնթի Դամասկոսի նախկին երեսփոխան Շիւքրի պէյ էլ Ասալիի կողմէ, որ այդ շրջանին Հալէպի քաղաքային քննիչն էր (միւլֆիէ միւֆէթթիշի) եւ որ օր մը, քաղաքապետութեան բժիշկներէն Տօքթ. Թէվֆիք պէյին ըսած էր, որ Տօքթ. Տաղաւարեանին ընկերացող խումբը (Ակնունի, Խաժակ, Ռ. Զարդարեան, Ս. Մինասեան եւ Յ. Ճանկիւլեան), որ Ուրֆա – Սեւերեկ ճամբով դէպի Տիարպէքիր ճամբայ հանուած էին, հոն չհասած պիտի սպաննուին անպատճառ եւ թէ նոյն այդ դժբախտութիւնը պիտի վիճակի նաեւ Ջօհրապին ու Վարդգէսին, որոնք նոյնպէս եւ իրրեւ թէ պիտի ղրկուին Տիարպէքիր։

Շիւքրի պէյ էլ Ասալի աւելցուցած էր, թէ կը խօսի չատ վստահելի տեղեկութեանց վրայ հիմնուելով եւ խորհուրդ տուած էր Տօքթ. Թէվֆիք պէյին, որ կարելի եղած զգուշութեամբ այս լուրը հասցնէ Հալէպի հայկական շրջանակներուն։

Տօքթ. Թէվֆիք պէյ, նոյնպէս Արաբ եւ չատ յանդուգն ու ճարպիկ երիտասարդ մը, օգնականն էր Հալէպի քաղաքապետութեան բժշկապետ Տօքթ. Գրլրճեանին, որուն հետ կապուած էր մտերմութեամբ։ Բնական է, կը խորհի, անոր իմացնել Շիւքրի պէյ էլ Ասալիին հաղորդած լուրը, բայց Տօքթ. Գրլրճեան չ'ուզեր հաւատալ եւ աւելի վստահ ըլլալու համար կը դիմէ ուղղակի աղբիւրին։

ՇԻՒՔՐԻ ՊԷՅ ԷԼ ԱՍԱԼԻԻ ԿԱՐԾԻՔԸ ՋՕՀՐԱՊԻՆ ՄԱՍԻՆ

— Տո՛քթոր, կ'ըսէ իրեն Շիւքրի պէյ էլ Ասալի, օսմանեան փարլամէնթի երեսփոխան եղած չրջանէս լաւ յիշատակներ պահած եմ Ջօհրապ էֆէնտիէն։ Իր զարգացումը, պերճախօսութիւնն ու ազնուական մարգու նկարագիրը խորապէս տպաւորած են զիս։ Մենք անկեղծօրէն կը յարգենք զինքը եւ անձնապէս ալ կրնամ հաւաստել ձեզի, թէ ո՛չ Թուրքերուն, ո՛չ Հայոց եւ ո՛չ ալ Արաբներուն մէջ երկրորդ Ջօհրապ մը չկայ այս պահուս։ Վստահ եղէք, որ պիտի սպաննեն զայն։ Կըրնամ նաեւ աւելցնել, որ օրուան կառավարութիւնը, Հայոց հետ իր հաշիւը մաքրելէ առք, անմիջապէս պիտի նետուի մեր վրան ու թերեւս ես ալ, ուրիշ չատ մը Արաբներու հետ, Ջօհրապին բախտակից ըլլամ։

Արդարեւ, տարի մը առքը, 1916ի գարնան, Շիւքրի պէյ էլ Ա-

Fonds A.R.A.M

սալի, աւելի քան 200 Արաբներու հետ դատուեցաւ Պէյրութի մերձակայ Ալէյի պատերազմական ատեանին առջեւ, իբրեւ գործօն անդամ՝ նախապատերազմեան շրջանին գոյութիւն ունեցած «Էլ Լամէրքէզիէ» (Ապակեղբոնացում) անջատողական կազմակերպութեան եւ մահուան դատապարտուելով կախաղան հանուեցաւ, ուրիշ 20 արաբ ականաւոր դէմքերու հետ: Մահուան դատապարտուեցան նաեւ 54 Արաբներ ի բացակայութեան, որովհետեւ կարելի չէր եղած զանոնք ձեռք անցնել: Տօքթ. Գըլըճեանին օգնականը Տօքթ. Թէվֆիք պէյ, որ իր սովորական ճարպիկութեամբ ոչ միայն յաջողած էր Հիճազ փախիլ ու ազատիլ, այլեւ հետք ալ չէր ձգած իր ետին, այնպէս որ դատավարութեան ընթացքին անոր անունն անգամ չէր արուած:

ՓԱՆՈՒՍԸ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԻԱԿ ՄԻՋՈՑԸ

Տօքթ. Գըլըճեան, Շիւքրի պէյ էլ Ասալիի հետ տեսնուելէն ետք, անմիջապէս, անսալով իր օգնականին թելադրութեան, կը սկսի խորհիլ փախուստի ծրագրի մը վրայ, որ իր համոզումով միակ միջոցն էր փրկելու երկու մեծանուն տարապրեալները: Բայց ինք, իբրեւ Հայ եւ առհասարակ անտեղեակ տեղական պայմաններուն, գործնական աջակցութիւն մը չէր կրնար ընծայել այս գործին եւ հետեւաբար, անոր կազմակերպութեան ամբողջ հոգը կը փոխանցէ Տօքթ. Թէվֆիք պէյին: Ինք չատ չատ կրնար երկարաձգել տալ Զօհրապին եւ Վարդգէսին դէպի Տիարպէքիր առաքման թուականը, որպէսզի կարելի ըլլայ ժամանակ ունենալ գործին պատրաստութեան համար: Արդէն Զօհրապ առողջական չատ վատ վիճակի մը մէջ էր եւ որքան ալ զայն խնամող բժիշկը Տօքթ. Ալթունեանն էր, այնուհանդերձ, ինք միայն, իբրեւ քաղաքապետութեան բժշկապետ, պաշտօն ունէր որոշելու Զօհրապին ու Վարդգէսին ճամբայ հանուելու թուականին յեռաձգումը: Մինչեւ այդ օրը արդէն քանիցս տեղեկագիր տուած էր, թէ երկուքն ալ եւ մանաւանդ Զօհրապ, սրտի հիւանդութիւն ունէին եւ հետեւաբար ի վիճակի չէին ճամբորդելու:

ՀԱՄԻՏ ԷԼ ՃԱՊՐԻՒՆ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

Երկու բժիշկներու այս խորհրդակցութենէն քանի մը օր ետքը, Տօքթ. Թէվֆիք պէյ յաջողած էր գտնել փախուստի գործին համար անհրաժեշտ մարդը, Համիտ էլ Ճապրին, Հալէպի Ճապրիներու ազդեցիկ գերդաստանէն, որոնք մեծ հողատէրներ էին եւ ունէին իրենց սեփական գիւղերը Հալէպի շրջանին մէջ: Համիտ էլ Ճապրի, այն ատեն, 40 տարեկանի մօտ չատ առոյգ, խիզախ ու արկածախնդիր մարդ մըն էր եւ մեծ ազդեցութիւն ունէր ոչ միայն իրենց գերդաստանին պատկանող գիւղերուն մէջ, այլեւ աւելի վարերը, Եփրատի երկու եզերքներուն վրայ բնակութիւն հաստատած Արաբներու մօտ: Անշուշտ

Fonds A.R.A.M

դրամն ալ դեր պիտի խաղար այս ձեռնարկին մէջ, որուն մասնակցողները լիովին պիտի վարձատրուէին։

Շատ պարզ էր Համիտ էլ Ճապրիին ծրագիրը։ Յատկապէս կազմակերպուած եւ զինուած Արաբներ, ճամբու ընթացքին, իբրեւ աւազակներ պիտի յարձակէին, կառքը պիտի թալլէին եւ Զօհրապն ու Վարդգէսը առեւանգելով պիտի փախցնէին Ճէզիրէի շրջանը, որուն բազմաթիւ արաբ գիւղերէն ամէն մէկը կրնար բոլորովին ապահով թաքստոց մը դառնալ անոնց համար։ Այս Արաբները, արդէն, իրենց մօտ ապաստանած ոեւէ անձ ոչ միայն չէին մատներ, այլեւ, մինչեւ անգամ, ոստիկանական հետապնդման մը պարագային զայն չէին յանձներ։ Պէտք էր իրենց վերջին մարդն ալ սպաննել, հետապնդուողը ձեռք անցնելու համար։

Արդէն, Զօհրապ եւ Վարդգէս երկար պիտի չմնային այդ գիւղերուն մէջ։ Արաբական տարազով ծպտուած պիտի առաջնորդուէին Տէր Զօրի միւթէսարըֆութեան եւ Պաղտատի վիլայէթի կարգ մը մասերուն մէջ թափառական ապրող Էնէզէ Արաբներու մօտ, որոնք պետական հսկողութենէն բացարձակապէս անկախ կենցաղ մը ունէին եւ կրնային շուտով զանոնք անցընել անգլիական զրաւման գծէն ներս։

ԻՆՉ ՃԱՄԲՈՎ ԱԼ ՂՐԿՈՒԷԻՆ ՈՒՐՖԱ, ԴԻՒՐԻՆ ԷՐ ՓԱԽՑՆԵԼԸ

Այս ծրագիրը կազմած ատեն, Համիտ էլ Ճապրի նկատի ունեցած էր այն երկու եղանակները, որոնցմով Զօհրապ եւ Վարդգէս կրնային տարուիլ Ուրֆա, այսինքն կառքով կամ երկաթուղիով։ Եթէ կառքով տարուէին, կամ այն է որ պիտի ընտրուէր հիւսիսի գիծը, Հալէպ – Պիրէճիկ ճամբան եւ կամ հարաւէն, Հալէպ – Մունպուճ – Սուրուճ ճամբան։ Աւելի հաւանական էր որ տարուէին առաջին գծով, որովհետեւ ամէնէն կարճն էր։ Ո՛ր ճամբան ալ ընտրուած ըլլար, Համիտ էլ Ճապրիին մարդիկը կրնային յարձակումը գործել յարմարագոյն թուած կէտի մը վրայ։

Երկաթուղիով տարուելու պարագային ալ պայմանները չէին փոխուեր։ Ճիշդ է, Արաբները չէին կրնար յարձակիլ կառախումբին վրայ, բայցատոր պէտք ալ չկար։ Որքան ալ երկաթուղիով ճամբայ հանուէին, Զօհրապ եւ Վարդգէս կառքով միայն կրնային Ուրֆա ժամանել, որովհետեւ Հալէպը երկաթուղիով կապուած չէր Ուրֆային։ Հալէպէն մեկնող կառախումբը, յաջորդաբար անցնելով Աքթէրինի, Ճարապլուսի, Սիֆթէքի եւ ուրիշ քանի մը փոքր կայարաններէն կը հասնէր Արաբ Բունարի կայարանը, ուր երկու ճիւղերու կը բաժնուէր Պաղտատի երկաթուղին եւ ուր, Ուրֆա գացող ճամբորդները պարտաւորուած էին վար իջնել, իրենց ճամբան կառքով շարունակելու համար։ Համիտ էլ Ճապրի կը նախընտրէր, որ յարձակումը գործուի Արաբ Բունարէն անդին, այսինքն Հալէպի վիլայէթէն դուրս։ Իսկ

Fonds A.R.A.M

Ուրֆայի սանճաքը, ուր կը գտնուէր Արաբ Բունար կայարանը, օրեր առաջ ենթարկուած էր Տիւարպէքիրի վիլայէթին։ Այնպէս որ եթէ յարձակումը կատարուէր, զործին քննութիւնը տեղի պիտի ունենար ոչ թէ Հալէպի, այլ Տիարպէքիրի մէջ։

ԿՈՒՍԱԿԱԼ ՊԷՔԻՐ ՍԱՄԻ ՊԷՑ ԿՌԱՀԱԾ ԷՐ ԸԼԼԱԼԻՔԸ

Ասիկա անշուշտ ապահովութիւն մըն էր Համիտ էլ ձապրիին եւ իր Արաբներուն համար։ Ապահովութիւն մըն էր մանաւանդ Հալէպի կուսակալ Պէքիր Սամի պէյի եւ ոստիկանութեան տնօրէն Ֆիքրի պէյի համար, որոնք ծանօթ էին իրրեւ հայ տարագրեալներուն հանդէպ բարեացակամութիւն ցոյց տուող անձեր։ Տարակոյս չէր մնար, հետեւաբար, որ եթէ Զօհրապին ու Վարդգէսին առեւանգումը տեղի ունենար Հալէպի վիլայէթին մէջ, չտեր պիտի կասկածէին, թէ անոնք օժանդակած կամ առնուազն դիւրացուցած են փախուստը։

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

Այս երկու անձերն ալ, իրենց պաշտօնական հանդամանքներուն բերմամբ, չէին կրնար անշուշտ որեւէ մասնակցութիւն ունենալ փախուստի գործին մէջ, բայց անշուշտ գիտէին, թէ ի՛նչ ճակատագիր կը սպասէ Զօհրապին եւ Վարդգէսին, այդ պատճառով ալ համոզուած էին, թէ փրկութեան միակ միջոցը այդ էր։ Օր մը, նոյնիսկ, Պէքիր Սամի պէյ, որ ծագումով Չէրքէզ մըն էր, իր այս նախաձեռնութիւնը անուղղակի կերպով հակցուցած էր Զօհրապին, երբ ան, բոլորովին յուսահատ վիճակի մէջ յայտնած էր իրեն, թէ չատ կը տարակուսի դէպի Տիարպէքիր իրենց ուղեղնացութեան ելքին մասին։

Հարցը այն էր, թէ կը յաջողէ՞ր այս ծրագիրը։ Համիտ էլ ձապրի բնաւ տարակոյս ու վարանում չունէր այդ մասին։ Երկու տարագրեալներուն իրրեւ հսկող պիտի ընկերանային ոստիկան մը եւ քանի մը ժանտարմաներ։ Ինք յոյս ունէր, թէ կարելի կ'ըլլայ ոստիկանութեան տնօրէն Ֆիքրի պէյէն խնդրել, որ անոնց ընկերանալիք ոստիկանը «վստահելի» մէկը ըլլայ։ Չէր սխալած ան իր այս ակնկալութեան մէջ, որովհետեւ հետագային այդպէս ալ եղաւ։ Գալով ժանտարմաներուն, Համիտ էլ ձապրի ոչ իսկ կարեւորութիւն կ'ընծայէր անոնց, այն պարզ պատճառով, որ դրեթէ բոլորն ալ Արաբներ էին։

Fonds A.R.A.M

Տօքթ. Գըլըճեան, որուն տուած տեղեկութեանց վրայ խմբագրուած են այս էջերը առաւելապէս, իր կարգին բացարձակ վստահութիւն ունէր զործին յաջողութեան նկատմամբ:

ԾՐԱԳԻՐԸ ԿԸ ՊԱՀՈՒԻ ԴԱՂՏՆԻ

Աւելորդ է ըսել, թէ Համիտ էլ ճապրիին հետ կատարուած բանակցութիւններն ու կայացած համաձայնութիւնը բացարձակապէս պաղտնի պահուած էին: Տօքթ. Գըլըճեան, որ չարունակ, երբեմն նոյնիսկ պիչերները, կ'այցելէր Զօհրապին եւ Վարդգէսին, ոչ մէկ ակնարկութիւն ըրած էր անոնց՝ փախուստի ծրագրին մասին: Մինչեւ անգամ բա'ն չէր ըսած Օթէլ Պարոնի տիրոջ եւ Պարոն անունով ծանօթ Օննիկ Մապլումեանին, որ ամենայն անձնուիրութեամբ ինքգինքը, իր յարաբերութիւնները եւ իր ունեցած մեծ ազդեցութիւնը լայնօրէն տրամադրած էր ամոքելու համար Զօհրապին եւ Վարդգէսին տխուր վիճակը, իրեն աջակից ունենալով իր փոքր եղբայրը՝ Արմենակ Մապլումեանը կամ Պպոիկ Պարոնը, ինչպէս կը կոչէին զինքը:

ՎԱՐԴԳԷՍ

ԶՕՀՐԱՊԻՆ ԳԼԽԸ ՆԱԽԱԶԳԱՅՈՒՄՆԵՐԸ

Յուլիս 22ի չորեքշաբթի օրը, Տօքթ. Գըլըճեան նորէն կ'այցելէ Զօհրապին, որ իրեն կը յանձնէ թուրքերէնով գրուած իր ինքնակենսագրութիւնը (ֆիւնիէ): Զայն, իրեն տրուած նոթերուն վրայ խմբագրած էր Զաքարիա Պզտիկեան, մատուցանելու համար Տիարպէքիրի պատերազմական ատեանին, որուն առջեւ իրրեւ թէ պիտի դատուէին: Զօհրապ, բոլորովին ուժաթափ, կորսնցուցած էր գրելու կարողութիւնը:

— Տօքթո'ր, կ'ըսէ Զօհրապ, խնդրեմ, ասիկա մաքուրի քաշել տալիք, ինծի չատ պէտք կրնայ ըլլալ Տիարպէքիրի մէջ:

Տօքթ. Գըլըճեան, ամենայն սիրով կը յայտնէ իր հաճութիւնը, աւելցնելով որ ինք անձամբ պիտի կատարէ այդ աշխատանքը:

Յետոյ Զօհրապ դարձեալ կ'ենթարկուի իր յոռետես նախազգայումներուն:

— Տօքթո'ր, կ'ըսէ, պիտի մեռնինք ... անպատճառ պիտի դատապարտեն մեզ եւ սպաննեն...

Fonds A.R.A.M

Տօքթ. Գըլըճեան կը ջանայ զինք ապահովցնել, բայց Զօհրապ կը պատասխանէ մռայլօրէն.

— Ոչ մէկ յոյս ունիմ, որ Տիարպէքիրի մէջ օրինական դատավարութիւն մը պիտի ըլլայ ... Մեր վճիռները տրուած են արդէն. մնացած ամէն բան պարզ ձեւակերպութիւն մը պիտի ըլլայ...

ՏԻԿԻՆ ԶՕՀՐԱՊԻՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ԵՐԿՈՒ ՅՈՒԶԻՉ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Ամբողջ յոյսը կեդրոնացած էր այդ միջոցին կնոջը վրայ, որ Պոլսոյ մէջ ամէն ջանք կը թափէր իր փրկութեան համար եւ որ իրեն ղրկած վերջին նամակով կը յայտնէր, թէ Խալիլ պէյ, որուն վրայ շատ յոյս դրած էր, կը մերժէ միջամտել այս խնդրին(*)։ Խալիլ պէյի այս մերժումին վրայ էր, որ Զօհրապ գրած էր իր կնոջ այն երկու յուզիչ նամակները, որոնք քանիցս հրատարակուեցան թերթերու մէջ։ Այս պատմութեան հետ իրենց ունեցած սերտ առնչութեամբ, տեղ կու տանք այստեղ նաեւ այդ երկու նամակներուն։ Ահա առաջինը.—

«Հալէպ, 2/15 Յուլիս 1915, Եշ.

«Սիրական, մէկ հատիկ հոգիս, կեանքս.

«Հիմակ, սիրական կինս, ա՛լ վերջին վարագոյրը կը սկսի մեզի համար։ Հաւատալս չի գար, որ Խալիլ պէյը ամէն երախտիք մոռցած ըլլայ եւ օգնութեանս չհասնի. ուստի յոյսս իր վրայ է, մէյ մըն ալ անմեղութեանս վրայ, բայց այս միջոցիս անմեղութիւնը ստակ մը չ՚արժեր։

«Իմ ինչ վիճակի մէջ ըլլալուս մասին բացատրութիւն չեմ տար, որպէսզի քու քաջութիւնդ ալ չկոտրեմ։ Երկու անգամ է որ լուսինը կը տեսնեմ եւ զքեզ ու զաւակներս աչքիս առջեւ կը բերեմ եւ կը համբուրեմ։ Երրորդ լուսինն ալ այսպէ՞ս պիտի ըլլայ արդեօք։ Վտանգի մէջ եմ, աշխատէ՛, աշխատէ՛։

«Ես այնպէս կը հաւատամ, որ Տիարպէքիրի մէջ քննութիւն, դատարան, եւլն. շուտով պիտի կատարեն եւ ամէն բան լմնցնեն, fait accompli ընեն, ասիկա գիտցած եղիր։

«Աւելի գրելու ոյժ չունիմ. թէ որ ողջ չմնամ, զաւակներուս վերջին պատուէրս ու կտակս է որ միշտ սիրով ըլլան իրարու հետ, զքեզ պաշտեն եւ սիրտդ չցաւցնեն ու ... զիս ալ յիշեն։

(*) Խալիլ պէյ կոչուածը, յայտնի իթթիհատական գործիչ, վարած է օսմանեան փարլամէնթին նախագահութիւնն ու եղած է նաեւ արտաքին նախարար։ Երբ, 31 Մարտ 1909ի յետադիմական շարժման պայթումին, բոլոր իթթիհատականները ծակէ ծակ մտած էին, ոմանք մինչեւ արտասահման փախելով, Շէյխ Վահտէթթիի թունալից քարոզութիւններէն գրգռուած ապստամբ զինուորները կը փնտռէին նաեւ Խալիլ պէյը, զայն սպաննելու դիտաւորութեամբ։ Զօհրապն էր որ յաջողեցաւ փրկել անոր կեանքը եւ պահեց իր բնակարանին մէջ մինչեւ այն օրը, երբ Մահմուտ Շէվքէթ փաշային բանակը Պոլիս մտնելով զսպեց ըմբոստութիւնը։

Fonds A.R.A.M

Ահա միակ հարստութիւնս․ անոնց գրկին մէջ հոգիս տալ՝ ի՜նչ ուրախութիւն․ չեմ գիտեր թէ Աստուած այս բաղձանքս պիտի կատարէ՞ ։»

Շատ հաւանաբար մէկ – երկու օր ետքը ղրկած է նաեւ հետեւեալ երկրորդ ու շատ կարճ նամակը, որուն վրայ Թուականը կը պակսի․—

«Իմ կտակս է, որ բոլոր գոյքս մանչ ու աղջիկ զաւակներուս մէջ հաւասարապէս բաժնուի ։

«Ամէնքնիդ դարձեալ կը համբուրեմ․ աղօթեցէք, աշխատեցէք, մի՛ յուզուիք ։ Ու, թէ որ յաջողիք արդիւնք մը ձեռք բերել, թէեւ շատ տկար է յոյսս, չըլլայ որ մի միայն իմ փրկութեանս համար ըլլայ․ առանց Վարդգէսի դառնալս այլապէս մահ մը կ՚ըլլայ ։»

Զօհրապ գիտէր, որ կինը իր նամակներուն պէտք չունի՝ իր փրկութեան համար կատարած աշխատանքները չարունակելու համար, բայց, ինչպէս Տոքթ․ Գըլըճեան կ՚ըսէր, տակաւին կը յուսար, որ պիտի յաջողի գէթ լաւագոյն զգացումները արթնցնել Խալիլ պէյի մօտ ։

— Կինս ալ, ինծի հետ, կը պատմէր Զօհրապ, մեր սեփական յարկին տակ հիւրասիրեց զայն, Մարտ 31ի ապստամբութեան դժընդակ օրերուն, առանց իսկ անդրադառնալու այն ծանր վտանգներուն, որոնց կրնայինք ենթարկուիլ այդ պատճառով ։

Եւ, պահ մը խորհելէ ետք, կը մրմնջէր․

— Եթէ զայն մեր տունը գտնէին, մեզ ալ միասին կը սպաննէին․․․

ՈՍՏԻԿԱՆԱԿԱՆ ԱԶԴԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Այն միջոցին, երբ Տոքթ․ Գըլըճեան եւ Զօհրապ խօսակցելու վրայ էին, լուր կու տան որ ոստիկանութեան տնօրէն Ֆիքրի պէյին կողմէ ղրկուած ոստիկան մը կ՚ուզէ իրենց հետ տեսնուիլ ։

Երբ ոստիկանը ներս կը մտնէ, իսկոյն կը յայտնէ, թէ պէտք է պատրաստութիւն տեսնեն, որովհետեւ կառախումբը յաջորդ գիշերը ճամբայ պիտի ելլէ Հալէպէն դէպի Ուրֆա, կամ որ նոյնն է՝ դէպի Արաբ Բունար, ուրկէ անդին կառքով պիտի չարունակեն ճամբորդութիւնը ։

Զօհրապ, որ միշտ կնոջմէն նոր լուրի կը սպասէր, կը ջանայ քանի մը օր եւս յետաձգել տալ իրենց մեկնումը, առարկելով որ շատ անհանգիստ է, ինչ որ կը հաստատեն Տոքթ․ Գըլըճեանն ու Վարդգէսը, որ այդ պահուն մտած էր Զօհրապին սենեակը ։ Բայց ոստիկանը կ՚առարկէ, թէ ինք պարզ հրամանակատար մըն է եւ իրաւասութիւն

Fonds A.R.A.M

չունի վճռելու այդ խնդիրը։ Կը խոստանայ սակայն եղած առարկութիւնը փոխանցել անօրէն Ֆիքրի պէյին։ Ու կը մեկնի։

Նոյն դիշերը, Տոքթ. Գըլըճեան մաքուրի կը քաշէ Զօհրապին ինքնակենսագրութիւնը եւ յաջորդ օրը, հինգշաբթի, 23 Յուլիս, պաշտօնին պարտադրած դործերը արագօրէն վերջացնելով, կ՚երթայ Օնիկ Մպղումեանին մօտ եւ կը յայտնէ անոր՝ նախորդ օրը ոստիկանին հաղորդած հրահանգը։ Մպղումեան կ՚ըսէ, որ եթէ դործը միայն Ֆիքրի պէյի ձեռքն է, թերեւս կարելի ըլլայ բան մը ընել։

ՓԱԽՈՒՍՏԻ ԾՐԱԳԻՐԸ ԿԸ ՊԱՐԶՈՒԻ ՕՆՆԻԿ ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆԻՆ

Երկուքով կ՚ուղղուին դէպի Օթէլ Րոտ էլ Ֆարաճ։ Ճամբու ընթացքին, Տոքթ. Գըլըճեան Մպղումեանին կը հաղորդէ փախուստի ծրագիրը, իր բոլոր մանրամասնութիւններով եւ այդ մասին Համիտ էլ Ճապրիին հետ ցոյցացած համաձայնութիւնը։ Մպղումեան, որ տեղեակ էր Շիւքրի պէյ էլ Ասալիի այն մտավախութեան, թէ Զօհրապին ու Վարդգէսին դէպի Տիարպէքիր ճամբորդութիւնը անպայման պիտի յանդի մահուան, ոչ մէկ առարկութիւն կ՚ընէ փախուստի ծրագրին մասին, մանաւանդ որ չատ լաւ կը ճանչնար Համիտ էլ Ճապրիին եւ մեծ վստահութիւն ունէր անոր վրայ։

— Եթէ դործը ճիշդ ու ճիշդ ծրագրուած ձեւով կատարուի, կ՚ըսէ Մպղումեան, անկարելի է որ պտնուի անոնց հետքը։ Այս մասին որեւէ տարակոյս չունիմ։ Բայց խնդիրը հոն է, որ Զօհրապ եւ Վարդգէս պիտի հաւանի՞ն...

Տոքթ. Գըլըճեան կը խնդրէ, որ ինքն ալ իրեն ոյժ տայ՝ այս ծրագիրը անոնց պարզած միջոցին, քանի որ փրկութեան ուրիշ ոչ մէկ ելք կայ։

Իրենց հետ, Օթէլ Րոտ էլ Ֆարաճ կը հասնի նաեւ նախորդ օրը եկած ոստիկանը եւ երեքը մէկ կը մտնեն Զօհրապին սենեակը, ուր կը պտնուէր նաեւ Վարդգէս։ Ոստիկանը կը յայտնէ, թէ անօրէն Ֆիքրի պէյին հաղորդած է իրենց խնդրանքը, քանի մը օր ալ Հալէպ մնալու մասին։

— Բայց, կ՚աւելցնէ, միւսիր պէյը ըսաւ որ եթէ այս դիշեր մեկնելիք կառախումբով ճամբայ չելլեն, յայտնի չէ թէ մէյ մըն ալ ե՞րբ ուրիշ կառախումբ մը պիտի ըլլայ։ Այն առեն պիտի ստիպուին կառքով ճամբորդել հոսկէ մինչեւ Ուրֆա, ինչ որ չատ դժնդակ ճամբորդութիւն մը պիտի ըլլայ իրենց համար։

Արդարեւ, այդ օրերուն, ինչպէս մինչեւ պատերազմին վախճանը եւ ատկէ ալ անդին, բացարձակապէս կը պակսէր հանքածուխը, որուն տեղ փայտ կը դործածէին եւ երկաթուղիով երթեւեկը բոլորովին դժուար ու առեղծուածային բան մը դարձած էր։

Fonds A.R.A.M

ՄԵԾ ԱՆԱԿՆԿԱԼ ԶՕՀՐԱՊԻՆ ԵՒ ՎԱՐԴԳԷՍԻՆ ՀԱՄԱՐ

Երբ ոսոխականը կը մեկնի, Տոքթ. Գըլըճեան, խօսքը Զօհրապին ուղղելով կը յայտնէ, թէ պէտք է անպատճառ 2 – 3 օր աւելի մնան, որովհետեւ, կ'աւելցնէ, «փախուստի ծրագիրը մը պատրաստուած է ձեր երկուքին համար, եւ, ինչպէս Պարոնն ալ կրնայ հաստատել, չատ վստահելի անձի մը միջոցով»։

Այս մեծ անակնկալը, ինչպէս կը սպասուէր, կը սրէ երկուքին ալ հետաքրքրութիւնը։ Զօհրապ, չատ անհամբեր, կը խնդրէ բժիշկէն, որ աւելի բացէն խօսի եւ բժիշկն ալ մանրամասնօրէն կը պարզէ Համիտ էլ Ճապրիին ծրագիրը եւ կը պարզէ այնպիսի համոզիչ կերպով, որ Զօհրապ պահ մը կը խանդավառուի եւ կը սկսի ուրախութենէն լալ։

— Ուրեմն պիտի կրնա՞նք ազատիլ, կը մրմնջէ հեծկլտալով։

Ապա կ'աւելցնէ.

— Տոքթո՛ր, այդ ըսած գործդ անչուշտ դրամով կրնայ ըլլալ, իսկ մեր երկուքին ալ վիճակը յայտնի է, դրամը ուրկէ՞ պիտի գտնէք։

Տոքթ. Գըլըճեան կը վստահեցնէ պինքը, յայտնելով որ ամէն ինչ մտածուած է այդ առնչակցութեամբ։

— Դրամը չուտով կրնամ դոյացնել, անհոգ եղէք, կ'ըսէ. եթէ նոյնիսկ գժուարութեան մը մտանուիմ, ինչ որ անյուսալի է, Պարոնը մեզի հետ է. կը բաւէ որ 2 – 3 օրուան ժամանակ ունենանք մեր առջեւ։

Յետոյ կը կրկնէ իր յանձնարարութիւնը, որ մերժեն այդ դիշեր մեկնիլ եւ ամէն միջոց ի գործ դնեն 2 – 3 օրուան պայմանաժամ եւս ձեռք ձգելու համար, նոյնիսկ եթէ այդ յետաձգումով պարտաւորուին կառքով մեկնիլ Ուրֆա։

— Ի հարկին, կ'աւելցնէ Տոքթ. Գըլըճեան, եթէ անհրաժեշտ ըլլայ, կրնամ տեղեկագիր մը խմբագրել, յայտնելով որ ձեր սրտի հիւանդութիւնը բոլորովին ծանրացած ըլլալով, որեւէ տեղափոխութիւն, յողնութիւն կամ յուզում կրնայ աղիտաբեր հետեւանքներ ունենալ։

«ԵՍ ԿԱՂ, ԱՆ ՁԵՐ ՈՒ ՀԻՒԱՆԴ»...

Զօհրապ, պահ մը դեռ կը խանդավառուի փախուստի ծրագրով։ Յետոյ կը սկսի խորհրդակցիլ Վարդգէսին հետ, որ ոչ միայն չէր բաժներ իր խանդավառութիւնը, այլեւ բոլորովին հակառակ էր փախուստի այդ ծրագրին։ Վերջապէս, Վարդգէս կը դառնայ բժիշկին եւ կ'ըսէ.

— Տոքթո՛ր, ես կաղ, ան ձեր ու հիւանդ, չեմ կարծեր որ կրնանք մեր այս վիճակով անապատները թափառիլ ... Ոչինչ ինձի մտավախութիւն կը պատճառէ դատավարութեան ելքին նկատմամբ և

Fonds A.R.A.M

վստահ եմ, որ պիտի կրնանք մենք զմեզ արդարացնել ... Մինչդեռ, եթէ փախած ատեններս բռնուինք, այլեւս յոյսի ամէն դուռ կը փակուի մեր առջեւ...

Բժիշկն ու Պարոնը կը յուսադրեն զիրենք, կրկնելով որ գործը լաւ ձեռքերու մէջ է եւ անպատճառ կը յաջողի: Սակայն Վարդգէս կը յամառի եւ վերջ ի վերջոյ կը համոզէ նաեւ Զօհրապը:

Ճարահատ եւ չատ ընկճուած, բժիշկն ու Պարոնը հրաժեշտ կ'առնեն ու կը մեկնին:

ԱԿՆՈՒՆԻՆ ԵՒ ԻՐ ՀԻՆԳ ԸՆԿԵՐՆԵՐՆ ԱԼ ԼԱԻԱՏԵՍ ԷԻՆ

Այս ամբողջ ատակցութեան ընթացքին ո՛չ մէկ մտավախութիւն Զօհրապի եւ Վարդգէսի մօտ, թէ Տիարպէքիր հասնելէ առաջ կրնան ճամբան սպաննուիլ:

ՕՆՆԻԿ ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆ (ՊԱՐՈՆ)

Այս մտավախութենէն զերծ էին նաեւ Ակնունին եւ իր հինգ ընկերները, որոնք իրենցմէ առաջ ճամբայ հանուած էին Հալէպէն: Բոլորն ալ մեկնած էին այն համոզումով, որ ապահով կը հասնին Տիարպէքիր, ուր պիտի դատուէին պատերազմական ատեանին առջեւ: Նոյն իսկ Տօքթ. Տաղտաւարեան, որ ոչ մէկ կուսակցութեան կը պատկանէր, մտածելով որ կրնան զինք մեղադրել իբրեւ անդամ Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութեան, ճամբայ ելլելէ առաջ հետեւ առած էր Միութեան ծրագիրը – կանոնադրին թուրքերէն թարգմանութենէն քանի մը օրինակ, որպէսզի ներկայացնէ զանոնք պատերազմական ատեանին եւ ղիւրութիւնն ունենայ ատեանը համոզելու, թէ իր պատկանած Միութիւնը չէր կրնար որեւէ քաղաքական գործունէութիւն ունենալ:

Այդ օրերուն, Տօքթ. Տաղտաւարեան տեղեկութիւն ունէր, թէ Բարեգործականի Հալէպի մասնաճիւղին ատենապետը Տօքթ. Սամուէլ Շմաւոնեան բանտարկուած է եւ թէ կը հետապնդուին մասնաճիւղին անդամները: Բայց պատճառը ոչ թէ Միութեան ծրագիրն էր, այլ պարզ վաշչական թերացում մը: Միութեան Հալէպի անդամները, իրենց մասնաճիւղը կազմած ատեններն արտօնութիւն չէին խնդրած կուսակալութենէն, խորհելով որ Միութիւնը արտօնուած է Պոլսոյ կեդրոնական կառավարութենէն եւ ծրագիրն ալ վաւերացուած: Այդ,

Fonds A.R.A.M

խուզարկութեանց առեն, Տօքթ. Ս. Շմաւոնեանին մօտ գտնուած էր Միութեան մէկ չրջաբերականը, Պօղոս Նուպար փաչայի նկարով, բայց դժուար չէր եղած ապացուցանել, թէ այդ չրջաբերականը ոչ մէկ կապ ունի փաչային քաղաքական գործունէութեան հետ, այլ կը վերաբերի լոկ Միութեան գործերուն, որոնք ոչ մէկ քաղաքական գոյն ունին: Այնպէս որ Տօքթ. Ս. Շմաւոնեան չուտով արձակուած էր բանտէն եւ խնդիրը գոցուած էր դրամական պարզ տուգանքով մը:

«ՋՕՀՐԱՊ ԵՒ ՎԱՐԴԳԷՍ ՀՖԷՆՏԻՆԵՐԸ ՃԱՄԲԱՅ Կ'ԵԼԼԷՆ»

Մաղլումեան, Տօքթ. Գըլըճեանէն բաժնուելէն եաք կ'երթայ ուղղակի Ֆիքըի պէյին մօտ եւ կ'իմացնէ, թէ Ջօհրապ եւ Վարդգէս նոյն պիչերը կառախումբով պիտի մեկնին, հակառակ անոր որ Ջօհրապ իրապէս հիւանդ է:

— Ուրախ եմ, կ'ըսէ Ֆիքըի պէյ, որովհետեւ եթէ պիրենք կառքով ղրկէի, միշտ մտահոգ պիտի մնայի, ճամբաներու անապահովութեան մասին խորհելով:

Մաղլումեան կը հարցնէ, թէ հետեւորդներ պիտի տրուի՞ն անոնց:

— Այո, կը պատասխանէ Ֆիքըի պէյ, ոստիկան մը եւ քանի մը ժանտարմաներ պիտի ընկերանան:

— Կրնայի՞ խնդրել, որ անոնց ընկերանալիք ոստիկանը լաւերէն մէկը ըլլայ:

Ֆիքըի պէյ կը մտածէ պահ մը եւ յետոյ կ'ըսէ.

— Եթէ Տուրսունը անոնց ընկերացնեմ, գոհ կը մնա՞ք:

— Անշուշտ, կը պատասխանէ Մաղլումեան. ես հիմա պանդոկ կ'երթամ եւ անոնց կ'իմացնեմ այս կարգադրութիւնը:

Ոստիկանապետը կ'աւելցնէ նաեւ, թէ Տուրսունին հրահանգ պիտի տայ, որպէսզի մինչեւ Տիարպէքիր ընկերանայ անոնց:

Շնորհակալութիւն յայտնելով, Մաղլումեան կը մեկնի:

Քիչ եաքը, Ֆիքըի պէյ կը հեռագրէ Ուրֆայի միւթէսարըֆութեան.

— «Ջօհրապ եւ Վարդգէս հֆէնտիները այս գիչերուան կառախումբով ճամբայ կ'ելլեն: Կառք ղրկեցէք Արաբ Բունար եւ առէք:»

... ԵՒ ԿԸ ԳՈՐԾՈՒԻ ԵՊԵՐԵԼԻ ՈՃԻՐԸ

Ու այսպէս, երկու մեծանուն գէմքերը կը հասնին Ուրֆա, 7 – 8 օր կը գիչերեն հոն այն պանդոկը, որուն նկարը կը կցենք այս տողերուն եւ Օղոստոս 2ին կառքով ճամբայ կը հանուին դէպի Տիարպէքիր, բայց հազիւ երկու ժամ ճամբորդած, «Շէյխան Տէրէսի» կոչուած ձորին մէջ կը պաշարուին՝ կանխաւ հոն ղրկուած չէթէներու կողմէ: Ոճրագործները կը կեցնեն կառքը եւ կը հրամայեն երկուքին

Fonds A.R.A.M

ալ վար իջնել: Զօհրապ կ'իջնէ, մինչ Վարդգէս կը պոռայ.

— Ո՛չ, վար չեմ իջներ, կառքին մէջ մեռցուցէք զիս...

Այդպէս ալ կ'ըլլայ: Վարդգէսը կը սպաննեն կառքին մէջ, իսկ Զօհրապին գանկը կը փշրեն, արխնլուայ գետին փռելէ ետք...

Կառապանը, որ ինքզինքը իբրեւ Թուրք կեղծող Հայ մըն է եղեր, կը վերադառնայ Հալէպ եւ կը պատմէ եղածը:

Չէթէները բնականաբար կը կողոպտեն իրենց զոհերը: Զօհրապին ամուսնական մատանին եւ ժամացոյցը ծախուած են Ուրֆայի մէջ, իսկ Փէսը, կ'ըսուէր թէ անցած է օտար միսիոնարուհիի մը ձեռքը: Իսկ Վարդգէսէն որեւէ հետք չէր մնացած:

Սպանութիւնը գլուխ հանեց՝ Հայաստանի կողմերը զանգուածային կոտորածներ կազմակերպելէ ետք Ուրֆայի շրջանը եկած Չէրքէզ Ահմէտ անունով հրէշ մը, ուրիշ երկու ոճրագործներու հետ, մէկը՝ Էնվէրին մէկ ազգականը Խալիլ եւ միւսը Նազըմ անունով մէկը:

ԹՈՒՐՔ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳՐԻ ՄԸ ԳՐԱԾԸ

Զինադադարէն ետք, Թուրք հրապարակագիր մը՝ Ահմէտ Րէֆիք, իր մէկ գրութեամբ (26 Դեկտ. 1918) պատմեց, թէ Ճէմալ փաշա (իբրեւ թէ) զայրացած է լսելով գործուած սպանութիւնները եւ հրամայած է ձերբակալել Չէրքէզ Ահմէտը, ինչ որ տեղի ունեցած է Էսկիշէհիրի մէջ: Ահմէտ Րէֆիք արձանագրելով այս պարագան կ'ըսէ.

— «Չէրքէզ Ահմէտ հայկական եղեռնին կարեւոր մէկ փաստն է: Գացի զինք անձամբ լսելու: Հարցուցի թէ ինչե՛ր ըրած է:

— «Պէ՛յ եղբայր, պատասխանեց ան, գացէք տեսէք, Վանն ու շրջակայքը Քեապէի հողին պէս ըրի: Այսօր հոն Հայու մը չէք կրնար հանդիպիլ: Հայրենիքին այնչափ ծառայեցի: Թալէադի պէս հէրկէլէները Պոլսոյ մէջ սառով գարեջուր խմեն եւ զիս հոս ձերբակալե՛ն... Ասիկա իմ արժանապատուութեանս կը դպի: Ես այս երկրին ծառայութիւն ըրի:

— «Շատ լաւ, Զօհրապը եւայլն ի՞նչ եղան:

— Ա՛, չլսեցի՞ք ... Ամէնքն ալ սատկեցուցի»...

ՃԷՄԱԼ ՓԱՇԱՅԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

Չէրքէզ Ահմէտին ձերբակալութիւնը իրականութիւն է: Իրականութիւն մը, սակայն, որ ձեւականութեան մը սահմաններէն անդին չ'անցնիր: Աչքերու փոշի փչելու պէս բան մը, որ տրամաբանութեան չի դիմանար: Ու չի դիմանար այն պարզ պատճառով, որ Ճէմալ փաշա կոչուած հրէշը, որ այդ օրերուն սուրիական շրջանակին տէր – տիրականն էր, եթէ կամենար, կրնար առանց այլեւայլի, ի հարկին գաղտնօրէն, փրկել տարաբախտ Զօհրապն ու Վարդգէսը, պահելով կամ փախցնելով զանոնք ամենայն դիւրութեամբ: Անոնք սպաննուեցան վստահօրէն իր իսկ կարգադրութեամբ:

Fonds A.R.A.M

Մեծ Եղեռնը կազմակերպած Իթթիհատի գլխաւոր ղեկավարներէն մէկը եղած ըլլալու իրողութենէն անկախաբար, Զօհրապն ու Վարդգէսը փրկած չըլլա՛լը միայն պիտի բաւէր, որ պատուհասուէր ան վրէժխնդիր ահաբեկիչներու ձեռքով: Եւ պատուհասուեցաւ ըստ արժանւոյն, անմոռանալի Ստեփան Ծաղիկեանին կազմակերպած ահաբեկումով, Թիֆլիսի մէջ:

ԶՕՀՐԱՊԻՆ ԵՒ ՎԱՐԴԳԷՍԻՆ ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԸ

Վերջացնելու համար արձանագրութիւնը այս իրադարձութեանց, վերյիշենք նաեւ այն, որ Զօհրապ եւ Վարդգէս ձերբակալուեցան՝ Ապրիլ 11/24ի զանգուածային ձերբակալութիւններէն չորս շաբաթ ետքը, Մայիս 7/20ին: Զօհրապ ձերբակալուեցաւ կէս գիշերին, իսկ Վարդգէս՝ յաջորդ օրը առաւօտուն, երկուքն ալ իրենց բնակարաններուն մէջ: Շաւարշ Միսաքեան կը պատմէ իր յուշերուն մէջ, թէ այդ օր գացած էր Վարդգէսին տունը, Այաշ եւ Չանղըրը աքսորուածներուն մասին լուրեր առնելու համար, երբ կինը, դուռը բանալով, խորապէս յուզուած ըսած է, թէ հինգ վայրկեան առաջ

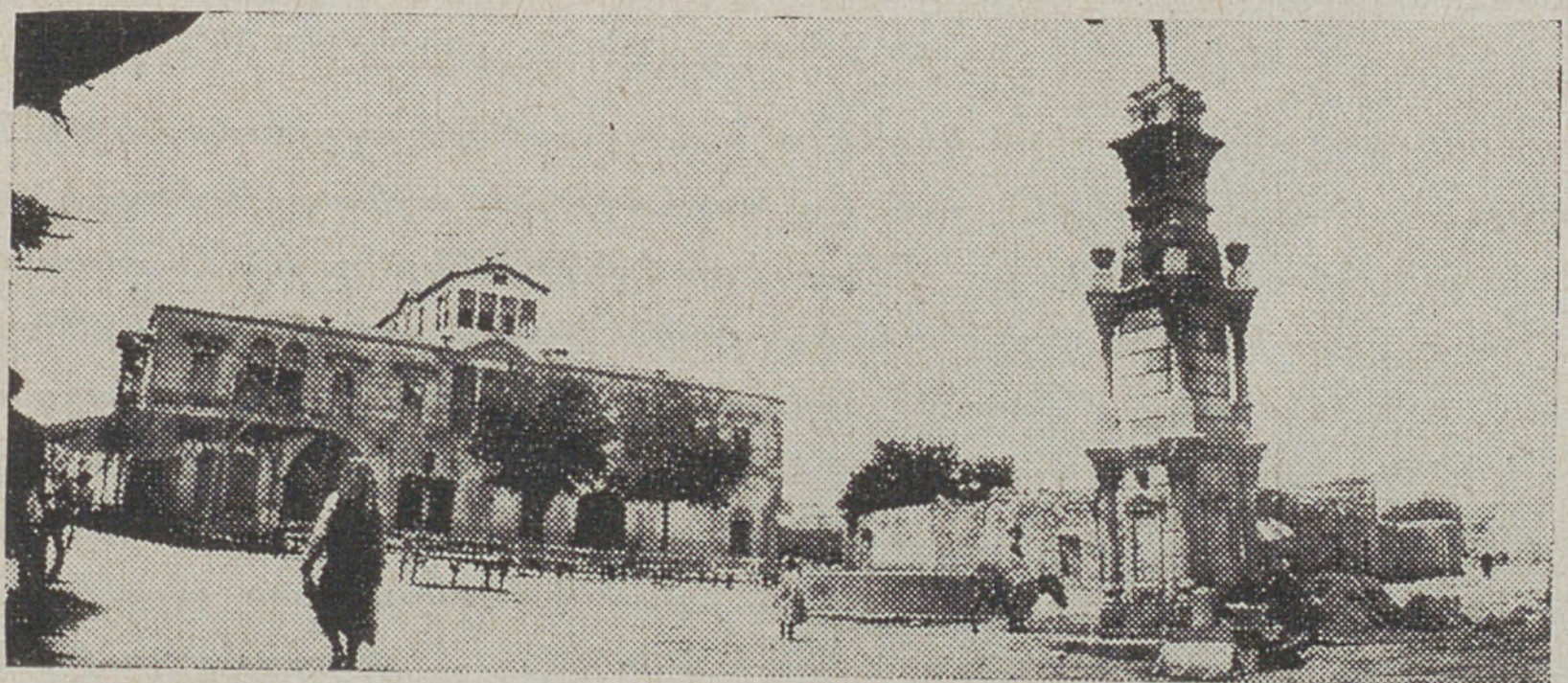

Ուրֆայի այն պանդոկը, ուր Զօհրապ եւ վարդգէս ապրեցան իրենց վերջին օրերը···

տարած են ամուսինը 10 – 15 ոստիկաններով եւ թէ, իմացած է, որ ձերբակալած են նաեւ Զօհրապը: Ոստիկանները, որոնց կ՚ընկերանար թրքացած խաֆիէ Հիտայէթը, խուզարկած են անոնց բնակարանները եւ եղած – չեղած թուղթերը տոպրակներու մէջ լեցնելով տարած են:

Օսմանեան փարլամէնթի այս երկու մեծանուն երեսփոխանները իրարու հանդիպած են ոստիկանութեան «Գըսմը Սիյասի»ի բաժանմունքը, ուրկէ, անմիջապէս եւ ոստիկանական խիստ հսկողութեան տակ, փոխադրուած են Հայտար փաշայի կայարանը եւ կառախումբ նստեցնելով, ճամբայ հանուած են դէպի սպանդանոց...

Ու փակենք, արձանագրելով հրէշ Թալէաթին զզուելի մէկ նենգամտութիւնը, որով, Զօհրապին սպաննուած ըլլալը իմանալէ ետք, անձամբ բացած է ան հեռաձայնը եւ անշուշտ ... «ցաւո՛վ» տեղեկացուցած է տիկին Զօհրապին՝ ամուսնոյն մեռած ըլլալուն լուրը...

Fonds A.R.A.M

ԹՈՒՐՔԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆ ՎԱՂԵՄԻ ԲՈԼՇԵՒԻԿԸ

Ֆէմալական չարժումը իր բոլոր միջոցներով քաջալերած խորհրդային աշխարհի դլխաւոր պրոպականդիստը Ռատէք եղաւ մէկը այն դարչելի օտարներէն, որոնք, դիտնալով հանդերձ հայ ժողովուրդին դէմ գործուած Մեծ Ոճիրին ահաւորութիւնը, լրբութիւնն ունեցան արդարացնելու՝ նողկանքի եւ դատապարտութեան սիւնին դամուած ջարդարար Թուրքը։

Ահա թէ ինչպէ՛ս բանաձեւած էր Ռատէք իր այդ այլանդակ արդարացումը։—

— «Իթթիհատը, դրեց ան սեւով ճերմակի վրայ, իր երկրին անկախութիւնը պահելու նպատակով արեց ինչ որ կարող էր անել։ Նա վճռեց ոչնչացնել ամբողջ հայ ժողովուրդը։ Եւ կասկածից դուրս է, որ Պոլսոյ մէջ նստած իթթիհատական ղեկավարները այս հարցին մէջ շարժուեցին *պետական անհրաժեշտութեան* գաղափարով։ Թուրքիոյ համար հարցը շատ սուր էր դրուած — ապրել կամ մեռնել։ Նրանք նախընտրեցին ապրել։»

(«Նոր Աշխարհ», թիւ 3, Հոկտեմբեր 1922, Թիֆլիս)

Եւ ըսել որ Ռատէքի կողմէ այս անպատկառ յայտարարութիւնը կատարուած օրերուն դեռ ողջ էր խորհրդային աշխարհի միահեծան դիկտատորն ու բոլշեւիզմի հիմնադիրը Լենին, ինչ որ կը հաստատէ, թէ խորհրդային պրոպականդիստը ըսած է այդ խօսքերը իր մեծաւորին իսկ հրահանգով, առ նուազն անոր դիտակցութեամբ։ Մնաց որ ինքը Լենին տարբեր կարծիք չունէր՝ ընդհանրապէս հայ ժողովուրդի բնաջնջման մասին։ Երբ Հայոց պաշտպանութեան համար դաղափարակից հայ համայնավարներու մէկ պատուիրակութեան կողմէ դիմում եղած էր իրեն, Լենին պատասխանած էր։— «Յեղափոխութիւնը 15 միլիոն մարդոց կեանքը արժեց մեզի։ Եթէ հարկ ըլլայ մէկ միլիոն Հայեր ալ զոհել, այդ եւս պիտի կատարուի անհրաժեշտօրէն»...

Ու դարձեալ, միեւնոյն Ռատէքը, նոյն այդ օրերուն, 21 Հոկտեմբեր 1922ին, հեռաւեալ խոստովանութիւնը ըրած էր «Նիւ Եորք Հէրըլտ Թրիպիւն»ի Մոսկուայի թղթակցին։—

— «Ռուսաստան կանգնած է Թուրքիոյ կռնակը, որովհետեւ, ամէն ինչ որ կը զօրացնէ միջազգային իմպերիալիզմի կողմէ շահագործուած ժողովուրդները, կը զօրացնէ նաեւ Ռուսաստանը, որ կը գտնուի միեւնոյն իմպերիալիստական վտանգի շուրջին տակ։»

Աւելորդ չէ թերեւս վերյիշել, թէ հայ ժողովուրդին հանդէպ թոյնով լեցուած այս մարդը իր կարգին սպանուեցաւ Սթալինի հրամանով, 1934 – 36 թուականներու գանգուածային մաքրագործումներու ընթացքին, որոնց զոհերը եղան ի միջի այլոց Զինովիեւ, Քամենեւ, Պուխարին, Ռիհով, Թուխաչեւսքի, եւայլն։

Fonds A.R.A.M

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏՆԵՐ

… եւ ռազմիկներն, ընձառիւծներ դարաւած,
Ըսպասելով ահեղաշունչ վայրկեանին,
Լերան կողին կը մոլեգնին, կը սպառնան,
Մինչդեռ անդին գիշերուան մէջ, կասկածոտ,
Լուսնին *Մահիկը* ցըրտադող սարսափով
Տաւրոսին վրայ կը դեղնի:

(Արծիւներու կարաւանը) ԴԱՆԻԵԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Կարգ մը էջերու վրայ ակնարկեցինք այն հերոսական խոյանքներուն, որոնց զիմեց ոչնչացման դատապարտուած հայ ժողովուրդը դերադոյն ընդվզումով մը, հայաչատ որոշ շրջաններու մէջ: Ցեղափոխական ոգորումներու եւ պոռթկումներու քանեւհինգ տարիները մեր ժողովուրդին մօտ զօրացուցած էին ինքնապաշտպանութեան բնազդը, որ կը թելադրէր կռուելու ընդունակ բոլոր Հայերուն փոխադարձել հարուածը հարուածով: Ահա այս բնազդն էր որ զօրծնապէս դրսեւորուեցաւ կարգ մը կեդրոններու մէջ, երբ յորդած էր համբերութեան բաժակը եւ ոչնչացման վտանգը դամոկլեան սուրի պէս կախուած էր ժողովուրդի գլխուն վերեւ:

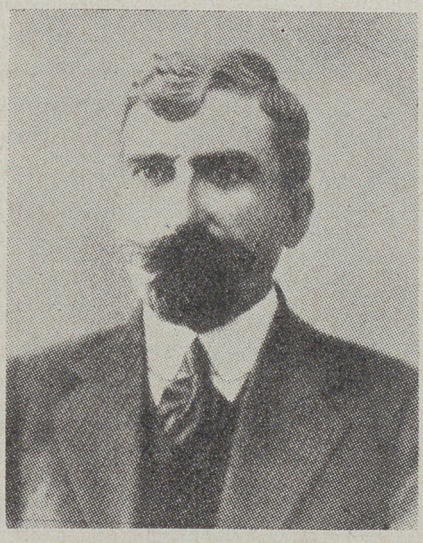

ԱՐԱՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
Վասպուրականի Հերոսամարտին
անմոռանալի դեկավարը

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

Հերոսական Վասպուրականը տուաւ առաջին ազդանշանը, երբ պիչաեաքու պատրաստ ձեվէպէթը սրած էր արդէն իր մատիլները եւ սկսած էր զօրծադրել իր դաւադրական ծրագիրները, Իշխանի, Վռամեանի եւ ասոնց ընկերներուն սպանութիւններով: Եւ, 5/18 Ապրիլ 1915ին, մէկ անգամէն պայթեցաւ համաժողովրդական ապստամբութիւնը, ազգային – քաղաքական բոլոր հոսանքներու մասնակցութեամբ եւ Վանայ բոլոր կէտերուն վրայ: Սահմռկած էր ճիւաղ ձեվէպէթը, ոչ միայն այն նախատեսութեամբ, որ իշխանութիւնը կը սահի ձեռքէն, այլ այն իրողութեամբ, որ պիտի չյաջողի գլուխ հանել Վասպուրականի 185·000 Հայերը ամբողջութեամբ տեղահանելու եւ բնաջնջելու իր ծրագիրը: Եւ երբ իր անխուսափելի ճգնաժամը հասաւ

Fonds A.R.A.M

վերջակէտին, ձկվակէթ եւ իր զօրածակիցները վախան ու անհետացան հրապարակէն: Ցաղթանակած էր համաժողովրդական ապստամբութիւնը Մայիսի 6/19ին եւ արդէն, երկու օր ետքը, հայ կամաւորներու գունդը, աննման Դրոյի առաջնորդութեամբ կը մտնէր Վան: Այսպէսով, չուրջ 110·000 հոգի փրկուեցան բնաջնջումէ եւ դէպքերու ընթացքով հետագային դաղթեցին Հայաստան: Վանայ նահանգին մէջ, սակայն, կարճ ժամանակի ընթացքին կոտորուած էին չուրջ 75·000 հոգի: Փրկուած էին միայն Շատախն ու Փեասն գաշտի կարգ մը գիւղերը, իրենց մղած պաշտպանողական կռիւներուն եւ հայ կամաւորական գունդին ժամանման չնորհիւ:

ՇԱՊԻՆ ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

Վասպուրականի հերոսամարտին յաջորդեցին ուրիշ դանդուածային պոռթկումներ ալ, նախ Շապին Գարահիսարի մէջ, ուր, կըղզիացած եւ արտաքին ամէն օժանդակութենէ զրկուած հայութիւնն ալ դատապարտուած էր բնաջնջման: Շրջակայ գիւղերու եւ գիւղաքաղաքներու Հայերը, չուրջ 20·000 անձ, տարագրուած ու կոտորուած էին մեծ մասով եւ կարգը եկած էր Շապին Գարահիսարի 7000 Հայերուն: Երբ խուզարկութիւններն ու սկզբնական ձերբակալութիւնները դանակը հասցուցին ոսկորին, Յունիս 2ին սկսաւ ինքնապաշտպանութիւնը քաղաքի բոլոր հայաբնակ թաղերուն մէջ, ուր, վտանգի նախատեսութեամբ, պատրաստութիւններ տեսնուած էին արդէն: Եւ երբ թրքական ուժերը յաջողեցան լուսթեան դատապարտել այդ թաղերը եւ կրակի տուին բնակարանները, ժողովուրդը, չուրջ 5000 հոգի, մեծով – պզտիկով, բարձրացաւ բերդը եւ ամբողջ 23 օր հերոսաբար կռուեցաւ իր վրայ յարձակող թրքական մեծ ուժերուն դէմ, բազմաթիւ զոհեր խլելով անոնցմէ եւ իր կարգին զոհեր տալով անհաւասար կռիւներու ընթացքին: Ինքնապաշտպանութեան բոլոր դիրքերը քանդուելէ ետք, թշնամին գրաւեց բերդը, կոտորեց գրեթէ բոլոր այր մարդիկը եւ կիներն ու անչափահասները հաւաքելով, նետեց տարագրութեան ճամբաներուն վրայ: Հազիւ 70 կռուողներ, 6 խումբերով եւ Վահան Հիւսիսեանի, Ղուկաս Աղբօր, Լեւոն Գարակէօզեանի եւ Պուրնազեան եղբայրներու առաջնորդութեամբ, յաջողեցան ճեղքել թրքական չղթան Յունիս 25ի գիշերը եւ հեռանալով, տաժանելի պայմաններու մէջ չարունակեցին կռուիլ բլուրներու եւ լեռներու վրայ եւ ի վերջոյ, ամիսներ դիմադրելէ ետք, մեռան գէն ի ձեռին, հերոսի մահով:

ՄՈՒՍԱՏԱՂԻ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

Հերոսական ինքնապաշտպանութեան երրորդ արծուեբոյնը հանդիսացաւ Մուսատաղը, Թուսկանի կարգով: Տեղահանութեան

Fonds A.R.A.M

հրամանը տրուած էր նաեւ լեռնային այս շրջանի Հայերուն, Յուլիս 30ին, իսկ հայաբնակ 6 գիւղերու բնակիչները, շուրջ 4200 հոգի, նախաճաշելով վտանգը, օրեր առաջ ապաստանած էին լեռը եւ դրաւած էին իրենց պաշտպանողական դիրքերը, այնտեղ կեդրոնացնելով նաեւ իրենց ունեցած զէնքերն ու ռազմամթերքը: Կռուող մարտիկներու թիւը կը հասնէր 600ի եւ իրենց այս համբարքով, անոնք կատաղօրէն դիմադրեցին իրենցմէ տասն անգամ աւելի եղող եւ ամէն կարգի զէնքերով զինուած թրքական ուժերուն, մարդկային եւ նիւթական մեծ կորուստներ պատճառելով անոնց: Պաշտպանողական այս կռիւներու առաջին օրէն իսկ, կռուողները ծովեզերք իջեցուցած էին երկու տասնեակ մարտիկներ, պատահօրէն տեսնուելիք դաշնակից մարտանաւերէն օգնութիւն ուզելու համար: Ու բախտը կը ժպտի իրենց, երբ օր մը, Սեպտեմբերի առաջին շաբթուն, կը նշմարեն Ֆրանսական «Կիչէն» մարտանաւը, որուն հրամանատարը, օրերէ ի վեր ապառաժի մը վրայ պարզուած եւ վրան կարմիր խաչ գծուած հրակայ դրօշը տեսնելով, կը մօտենայ ծովեզերք եւ նաւակի մը միջոցով վեր կ'առնէ հոն սպասողներէն քաջասիրտ ծերունի մը: Եւ, տեղեկանալէ ետք կացութեան, հեռագրով բերել կուտայ քանի մը ուրիշ մարտանաւեր ալ Փորթ Սայիտէն եւ Կիպրոսէն: Ու այսպէս, մինչ մարտանաւերը կը ամրակոծեն թրքական դիրքերը, լեռը ապաստանած ժողովուրդը կ'իջնէ ծովեզերք եւ մէկուկէս օրուան ընթացքին, բոլորն ալ կը մտնեն մարտանաւերէն ներս ու կը փոխադրուին Փորթ Սայիտ: Քառասուն օր տեւած դիմադրութիւնը վերջ կը գտնէ այսպէսով Սեպտեմբեր 10ին: Հայերը ունեցած են 20 զոհեր եւ 6 վիրաւորներ, իսկ թշնամին 300 մեռեալ եւ աւելի քան 600 վիրաւոր: Մուսատաղի Հերոսամարտը, հետագային, կրկնապէս անմահացաւ երբին տակ Փրակա ծնած գերմանացի գրագէտ Ֆրանց Վէրֆէլի, իր «Մուսատաղի 40 օրերը» պատմական գրքով, որ բազմաթիւ օտար լեզուներու կարգին Թարգմանուեցաւ նաեւ հայերէնի եւ ամէն տեղ կարդացուեցաւ յափշտակութեամբ:

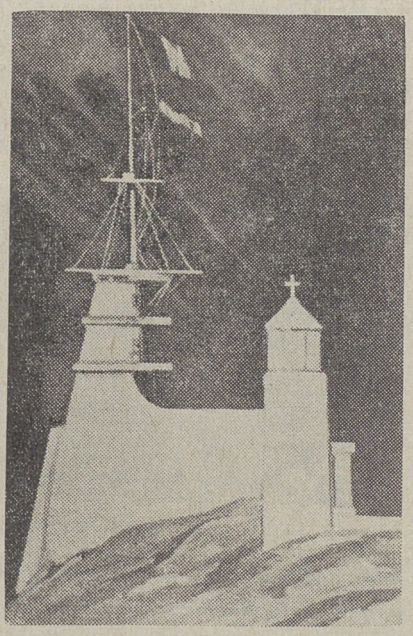

Մուսատաղի Հերոսամարտին յուշարձանը լերան բարձունքին (ֆանդուած անշուշտ Սանճաճի պարպումէն ետք):

Fonds A.R.A.M

ՈՒՐՖԱՅԻ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

Եւ, դարձեալ Թուականի կարգով, Ուրֆայի Հերոսամարտը: Սկսաւ ան Սեպտեմբերի 29ին, մեծանուն հերոսներ Մկրտիչ Եօթնէղբէյեանի, Յարութիւն Ռասթկէլէնեանի եւ պինուորական խորհուրդին մաս կազմող իրենց 5 ընկերներուն ղեկավարութեամբ: Ուրֆայի մէջ ալ, դեռ Մայիսէն սկսեալ, նոյնն էին կառավարութեան կողմէ կիրարկուած միջոցները հայ ժողովուրդի դլխատման համար: Նպատակը՝ զրկել հայութիւնը կռուելու եւ դիմադրելու ընդունակ տարրերէն, որպէսզի յետոյ կարելի ըլլայ դիւրութեամբ դլուխ հանել տեղահանութիւնն ու կոտորածները: Զօրահաւաքը մէկն էր այդ միջոցներէն, մէկն էր նաեւ երիտասարդներու ձերբակալութիւնն ու սպանութիւնները եւ ասոնց կարգին բնակչութեան ապազինումը: Նախատեսելով պայթելիք աղէտը, ղեկավարութիւնը ամէն պատրաստութիւն տեսած էր ինքնապաշտպանութեան եւ յարձակողականի դիմելու համար: Շատ չանցած իրականացաւ այդ նախատեսութիւնը եւ հայկական դիրքերէն սկսան յարձակումները, վոխադարձելով թրքա-

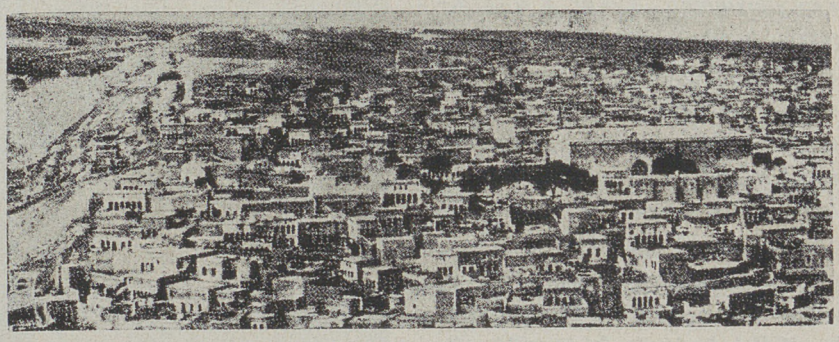

Ուրֆայի հայկական ընդարձակ թաղամասը

կան ուժերու գլուխը եւ մեծ կորուստներ պատճառելով անոնց: Օրերով մղուեցան կատաղի կռիւներ, որոնց մասնակցեցան Ուրֆայի բոլոր Հայերը, մեծով – պզտիկով, գոհուելով եւ երկու հազարէ աւելի գոհեր խլելով թշնամիէն, Հերոսամարտի ամբողջ տեւողութեան ընթացքին: Ի վերջոյ սակայն անկարելի եղաւ չարունակել դիմադրութիւնը: Թշնամին, իր թնդանօթներուն ուժով քարուքանդ ըրաւ հայկական դիրքերը եւ կրակի տուաւ հայկական ընդարձակ թաղամասը: Ու այսպէս, Հոկտեմբեր 23ին վերջ գտաւ նաեւ այս պատմական Հերոսամարտը: Առանց այս հերոսական խոյանքին ալ, բոլոր հայաբնակ շրջաններու կարգին, դատապարտուած էին նաեւ Ուրֆայի 30·000 Հայերը, բնաջնջուելու համար տարագրութեան ճամբաներուն վրայ: Հերոսամարտը, սակայն, հնարաւորութիւն տուաւ կռուողներուն լծելու իրենց վրէժը անողորմ թշնամիէն եւ ի վերջոյ նահատակուելու հերոսներու վայել մահով:

Fonds A.R.A.M

ՏԱՐՕՆԻ ՊԱՐԱԳԱՆ

Տարօնի չրջանն ալ դարձաւ թատերաբեմը բուռն կռիւներու, որոնց ընթացքին կռուող բազմութիւնները, տեղ – տեղ, հերոսական խոյանքներով կուրծք տուին թշնամիի յարձակումներուն: Սասունը անդամ մըն ալ արդարացուց իր համբաւը, մնալով արծուեբոյնը հայ հերոսներուն, ինչպէս եղաւ Մոնուսը, չատ մը կէտերու վրայ մղած իր հերոսական կռիւներով: Եւ սակայն այսքանը բաւական չէր պաշտպանելու համար մանաւանդ Մուշն ու Մշոյ դաշտը, առաջինը իր 9000նոց հայ բնակչութեամբ եւ երկրորդը՝ իր 100է աւելի հայաբնակ գիւղերով: Անցքերուն իրապէկ անձերու կարծիքով ուշացած էր այս չրջանի եւ ընդհանրապէս Տարօնի պաշտպանողական կազմակերպութիւնը: Վերլուծելով բոլոր այդ անցքերը, Կարօ Սասունի, իր «Պատմութիւն Տարօնի Աչխարհի» մեծածաւալ դրքին մէջ կը դրէ.

— «Տարօնի աչխարհի բազմաթիւ գաւառներուն եւ գիւղերուն մէջ հերոսական կռիւներ եւ ճակատամարտներ տեղի ունեցան, դիմադրելով մինչ վերջին վայրկեանին, երբ «դանակը ոսկորին հասաւ»: Անվճռականութիւնը չլսաեց հին յեղափոխութեան այս օրենքը: Սպասումը ուժերը կամազուրկ դարձուց: Օգնութիւնը (ռուսական – կամաւորական, Ծ.Մ.) չհասաւ: Եւ Տարօնը կռուեցաւ, երբ թշնամիին դանակը իր ոսկորին հասած էր: Կռուեցաւ երկար եւ արիւնլուայ: Պատուաւոր մահուան փառապսակը իրենց ճակատին՝ չատերը իրենք հայրենի սրբազան հողին վրայ, չատերն ալ ազատեցան չատ ուշ, գերմարդկային ճիգերով, ծիւրած, փիղիքապէս քայքայուած, բայց հերոսական անվթար կերպարանքով:» (էջ 882):

Հաւաքական պոռթկումներով դրսեւորուած բոլոր այս առնական խոյանքները հանդիսացան՝ կռուելով փրկուելու կամ հերոսական մահով նահատակուելու միակ ելքն ու միջոցը, Մեծ Եղեռնի չղթայապերծման այդ ահաւոր օրերուն: Եւ, յաղթական թէ չախչախուած, այդ հերոսամարտները արձանագրուեցան Հայոց նորագոյն պատմութեան էջերուն վրայ, իրենց ամբողջական փառքով ու փայլով, իրրեւ արտայայտութիւնը հայ ժողովուրդին ապրելու եւ մահով մա՛հը զգեանելու վճռականութեան:

Շապին Գարահիսարի տեսարանը, իր պատմական բերդով

Fonds A.R.A.M

ՎՐԷԺԻ ՁԱՆԱՊԱՐՀՈՎ

ՄԵԾ ՈՃՐԱԳՈՐԾՆԵՐԸ

ՄԷԿԻԿ ՄԷԿԻԿ ԻՆԿԱՆ ՄԵՐ ԱՆՆՄԱՆ ԱՀԱԲԵԿԻՋՆԵՐՈՒ ՇԵՇՏԱԿԻ ՀԱՐՈՒԱԾՆԵՐՈՒՆ ՏԱԿ

... Ո՛հ, ի՞նչպէս մօտենալ ձեր Սարսափին, ի՞նչպէս երգել, ի՞նչպէս ջատագովել, ի՞նչպէս շեփորել զձեզ:

Դուք, ինքնիշխան եւ գերագոյն դատաւորներդ բոլոր արիւնքերան բռնապետներուն...

Ահաւասի՛կ որ ձեր խրոխտ հասակները միմիանակ եւ հերոսաբար աշտարակուեցան...

Եւ մինչեւ այսօր մեր բոլոր թշնամիները տեսա՛ն որ ձեր կապարէ գնդակները մարմինէ մարմին եւ ուղեղէ ուղեղ կ'անցնին...

(Ահաբեկիչներ) ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Համաշխարհային առաջին պատերազմի աւարտումին, երբ իր բոլոր երեսներով ու եղերական մանրամասնութիւններով պարզուեցաւ ԻԹԹիհատական Ջոլիբին կողմէ կազմակերպուած հայաջինջ Մեծ Եղեռնին ծաւալը եւ վերապրած բազմութիւնները սկսան վերադառնալ աքսորավայրերէն, ազգային – քաղաքական բազմատեսակ աշխատանքներու կարգին, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմինը վճռեց երեւան հանել հայակեր հրէշներու թաքստոցները եւ ահաբեկել զանոնք մէկիկ մէկիկ:

Պատրաստուեցաւ ցանկը 20ի չափ ԻԹԹիհատական ղեկավարներու, որոնք մահուան դատապարտուեցան առանց այլեւայլի: Եւ սկսան նախապատրաստական աշխատանքները, ամէնէն առաջ մահապարտ բորենիներու թաքստոցները երեւան հանելու ուղղութեամբ: Ծանր ու ժամանակ պահանջող դործ էր ասիկա, որովհետեւ բոլորը, դեռ Մուդրոսի զինադադարը չկնքուած, լեզուպատառ փախուստ տուած էին զանազան երկիրները, բայց մասնաւորաբար Գերմանիա, որ, այդ օրերուն, իբրեւ Թուրքիոյ զինակից ու բարեկամ պետութիւն, զլխաւոր ապաստանը կրնար դառնալ փախստական հրէշներուն:

«ԵԹԷ ՈՐՈՇԱԾ ԵՆ ՍՊԱՆՆԵԼ ԶԻՄ, ՊԻՏԻ ՍՊԱՆՆԵՆ»...

Եւ, աստիճանաբար կծիկը սկսաւ քակուիլ, չնորհիւ հետապնդողներու յամառ ու հետեւողական ճիգերուն, մասնաւորաբար Գերմանիոյ մայրաքաղաքին՝ Պերլինի մէջ: Տարի տեւեց այս դժուարին աշխատանքը, բայց եւ այնպէս պսակուեցաւ յաջողութեամբ, երբ Պերլինի մէջ դանուեցաւ հետքը հայակեր բորենիներու պարագլուխ

Fonds A.R.A.M

Թալէաթին, որ Ալի Սալիհ կեղծանունով եւ իբրեւ ծպտեալ օտարական ապաստանած էր Գերմանիոյ մայրաքաղաքը, խումբ մը ուրիշ հրէչներու հետ։ Ամէն միջոց ձեռք առած էին անոնք իրենց հետքերը ծածկելու համար, բայց երբ օր մը, իր մերձաւորները յանձնարարած էին Թալէաթին ապրիլ զգուշութեամբ, որպէսզի զոհ չերթայ հայ ահաբեկիչներու ղնդակին, բորենին ըսած էր.

— Ինչ զգուշութիւն որ ի գործ դնեմ, անօգուտ է։ Եթէ որոշած են սպաննել զիս, պիտի սպաննեն անպատճառ, ապատում չկայ...

Ճիշդ նախատեսած էր Մեծ Ոճրապործը բոլոր ոճրապործներուն պէս, որոնք ունին իրենց գործած ոճիրներուն պիտակցութիւնը եւ չեն տարակուսիր, թէ յայտնուելու պարագային, մահը պիտի ըլլայ նաեւ իրե՛նց բաժինը։

Ու մահը պիտի ըլլար Թալէաթին ալ բաժինը, է՛րբ որ ալ ըլլար եւ ո՛ւր որ ալ ըլլար։

Այդպէս ալ եղաւ։

Թալէաթ սատկեցաւ 15 Մարտ 1921ին, օր ցերեկով, ամէնուն պաշտելի թանկագին հերոս Սողոմոն Թէհլիրեանին արձակած մէ՛կ ղնդակով, Պերլին, Հարաէնպէրկ պողոտայի մայթին վրայ։

ՍՈՂՈՄՈՆ ԹԷՀԼԻՐԵԱՆ

ԹԱԼԷԱԴԻՆ ԵՏՔ ՆԱԵԻ ՍԱՅԻՏ ՀԱԼԻՄԸ

Հետապնդումներու դործին լծուած դաշնակցական հետախոյզներու աշխատանքը կը շարունակուէր ամէն ուղղութեամբ։ Ու ահա հետքերէն մէկն ալ դըտնուեցաւ — ուրկէ՞ ուր — Հռոմի մէջ։ Ուրիշներու կարգին հոն ապաստանած էր նաեւ արիւնարբու Իթթիհատի անմիջական գործակիցներէն եւ հետեւաբար Մեծ Եղեռնի կազմակերպիչներէն Թուրքիոյ այդ չրջանի վարչապետը կամ «սատրազամ»ը՝ փաշա Սայիտ Հալիմ փաշան։ Ու ահա, այս ոճրագործ ձերուկի հետքերուն վրայ է այս անգամ աննման Արշաւիր Շիրակեանը, որ յամառօրէն եւ ամիսներով հետապնդեց զայն, գործադրելիք ահաբեկման պարագաներն ու յարմարութիւնները ճշդելու եւ իջեցնելիք հարուածին օրն ու ժամը որոշելու համար։

Հասաւ վերջապէս այդ օրն ու ժամը եւ Արշաւիր, 6 Դեկտեմբեր 1921ին, ուրեմն Թալէաթի պատուհասումէն լիոն ամիս ետքը, հերոսական խոյանքով մը նետուեցաւ Սայիտ Հալիմը իր թիկնապահին

Fonds A.R.A.M

հետ փոխադրող կառքին վրայ եւ տարճանակի չեչտակի հարուածներով սատկեցուց զայն, արագօրէն սուրացող կառքին մէջ։

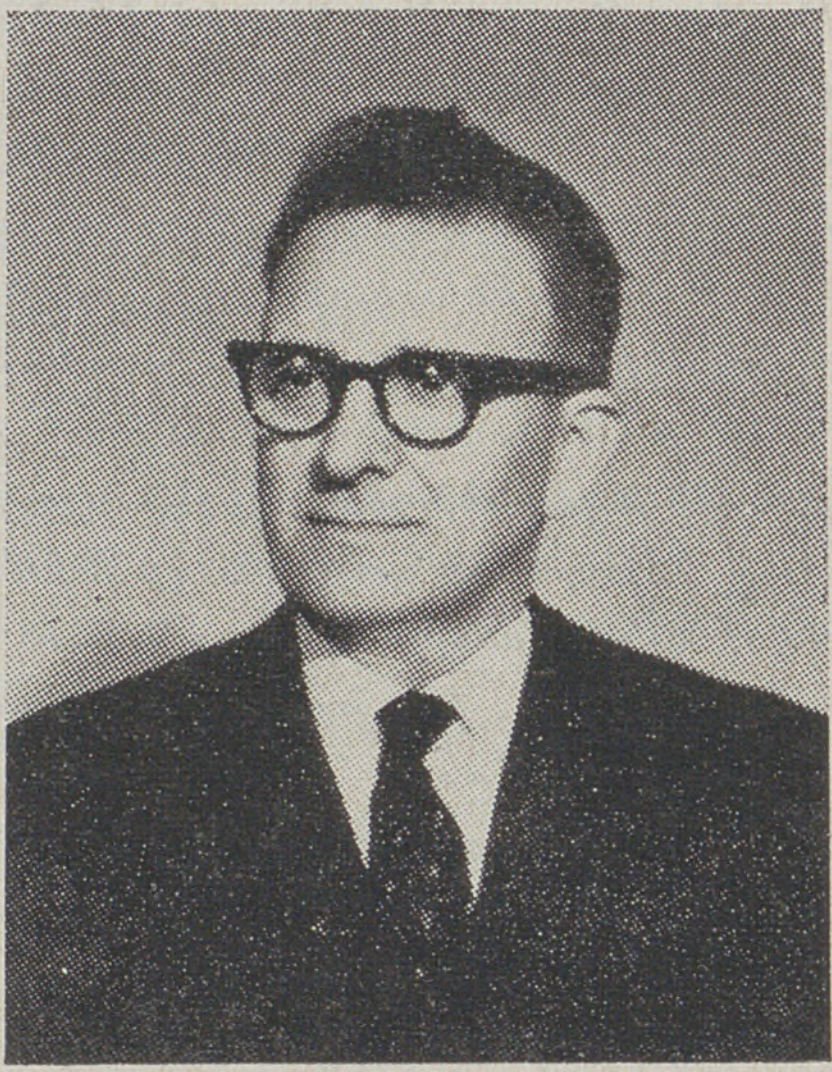

ԱՐՇԱՒԻՐ ՇԻՐԱԿԵԱՆ

ԿԱՐԳԸ ԵԿԱՒ ՊԷՀԱԷՏԴԻՆԻՆ ԵՒ ՃԷՄԱԼ ԱԶՄԻԻՆ

Սողոմոն ձերբակալուած էր ահաբեկումը գործելուն պէս, որովհետեւ անցորդներով լեցուն փողոցներուն մէջէն փախելու կարելիութիւնը կը պակսէր իրեն։

Արշաւիր, շնորհիւ իր ճկուն եւ արագաշարժ կազմին, այլեւ օգտուելով սրընթաց կառքի գրնացքէն, յաջողեցաւ արագօրէն անհետանալ ահաբեկման անմիջական շրջանակէն եւ կորսնցնել իր հետքը։ Երկու չաբաթ հազիւ անցած կը վերադառնար ան Պոլիս, ուր, նոյն այդ օրերուն փոխադրուած էր Սայիտ Հալիմին դիակը, Թուրքերու կողմէ հանդիսաւոր յուղարկաւորութեամբ թաղուելու համար։ Կը վերադառնար Պոլիս, այս անգամ նոր յանձնառութիւններով երթալու համար Պերլին, ուր գտնուած էին պատուհասուելիք երկու այլ բորենիներու՝ Ջարդերու կազմակերպիչ Պէհաէտտին Շաքիրին եւ Տրապիզոնի մարդակեր կուսակալ Ճէմալ Ազմիին հետքերը։

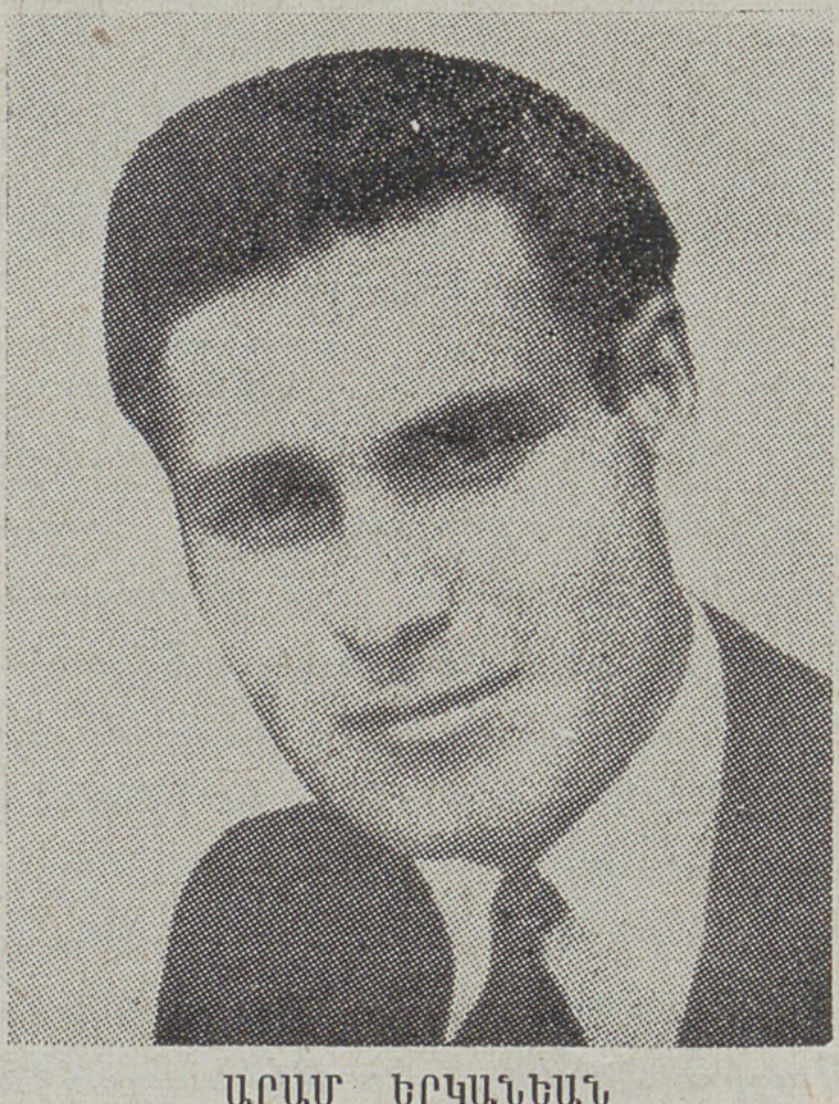

ԱՐԱՄ ԵՐԿԱՆԵԱՆ

Այս անգամ, իր հետն էր անմոռանալի ու սիրելի Արամ Երկանեանը։ Պատուհասուելիքները երկու հոգի ըլլալով, անոնք երկուքով եւ նոյն օրը, նոյն ժամուն պիտի կատարէին ահաբեկումները, — Արշաւիրը պիտի սատկեցնէր Ճէմալ Ազմին եւ Արամը՝ Պէհաէտտին Շաքիրը։

Մինչեւ սատկեցնելու օրն ու ժամը, սակայն, տեսնուելիք ահագին գործեր կային։ Գտնուած էր հետքը Ճէմալ Ազմիին, որ ծխախոտի կրպակ մը բացած էր Պերլինի բանուկ մէկ փողոցին վրայ։ Անկարելի դարձած էր սա-

Fonds A.R.A.M

կայն ստուգել, թէ ո՛ւր կը մնայ Պէհաէտտին Շաքիրը։ Միւս կողմէն, արագօրէն գործելը դարձած էր ստիպողական անհրաժեշտութիւն, որովհետեւ բորենիները, մէկիկ մէկիկ սկսած էին հեռանալ Պերլինէն եւ անցնիլ Թուրքիա, Մուսթաֆա Քէմալին քով, կամ Խորհրդային Միութիւն, ապաստան գտնելով բոլշեւիկեան ղեկավարներու մօտ։ Այս վերջին երկիրը ապաստանած էին արդէն Էնվէրը, Ճէմալ փաշան եւ ուրիշներ։ Այս պատճառով ալ բացարձակապէս անհրաժեշտ դարձած էր օր առաջ մաքրել՝ տակաւին Պերլին մնացողներուն հաշիւը։

Ճէմալ Ազմիին հետքը գտնուելէն ետք, կը մնար երեւան հանել նաեւ Պէհաէտտին Շաքիրին թաքստոցը, որպէսզի դիւրանար անոր ալ հետապնդումը եւ կարելի ըլլար հետեւիլ անոր շարժումներուն։

ՀՐԱՉ ՓԱՓԱԶԵԱՆ ՊԷՀԱԷՏՏԻՆ ՇԱՔԻՐԻ ՀԵՏՔԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

ՀՐԱՉ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Ու ահա, բեմին վրայ կը յայտնուի՝ մասնաւորաբար այդ պարտականութեամբ Պերլին ղրկուած անմոռանալի Հրաչ Փափազեանը։ Կ'երթայ հոն իբրեւ «Հարագատ» Թուրք, Մէհմէտ Ալի անունով եւ իբրեւ «հիւանդ» դարմանուելու համար։ Ու կ'երթայ ... թլփատուելէ ետք, որպէսզի պատահական որեւէ կասկած չհրաւիրէ իր վրայ։ Իր այդ կեղծ հանգամանքով ալ կը ծանօթանայ Ճէմալ Ազմիին եւ անոր տղուն Էքմէլի հետ։ Եւ, այս ծանօթութեան յաջորդած բարեկամութեան շնորհիւ կը յաջողի թափանցել բազմաթիւ գաղտնիքներու, կը ծանօթանայ ուրիշ բորենիներու հետ, կը հետեւի անոնց շարժումներուն, կը տեղեկանայ անոնց գործերուն ու ծրագիրներուն եւ ի վերջոյ, շուրջ եօթը շաբաթ շարունակուած հետապնդումներէ ետք, կը յաջողի Երեւան հանել՝ Ալփ կեղծանունին տակ թաքնուած Պէհաէտտին Շաքիրին թաքստոցը, — Սավինեի հրապարակին վրայ բացուող Կրոլմանշթրասէ փողոցի թիւ 22 շէնքը, երկրորդ յարկ։

Ամէն ինչ պարզ ու յստակ էր այլեւս և կարգը եկած էր երկեակ ահաբեկումներու գործադրութեան, ինչ որ կը կատարուի առանց ժամանակ կորսնցնելու։ Եւ, օրհնեալ գիշեր մը, Զաւկի Մեռելոցին

Fonds A.R.A.M

երկուշաբթի օրը, 17 Ապրիլ 1922ի կէս գիշերին, Արշաւիրին ու Ա-րամին պատուհասող բազուկները, իրենց ատրճանակներուն չէշտակի հարուածներով, երկու բորենիներն ալ միաժամանակ կը փռեն գետին։

«ԿՏԱԿՆ ԷՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ»

Գերմանական ոստիկանութիւնը հակառակ իր երկարատեւ հե-տապնդումներուն եւ ղէպքէն անտեղեակ ու անմեղ բազմաթիւ Հա-յերու ձերբակալութեան, չկրցաւ գտնել ահաբեկիչներուն հետքերը։ Բոլորն ալ, մեծ վտանգներ դիմագրաւելով, անցան արտասահման։

Այս տարեսկիզբին լոյս պիտի տեսնէ Արշաւիր Շիրակեանին յուշերը — «Կտակն էր Նահատակներուն» — առանձին գիրքով։ Բա-ցառիկ հետաքրքրութեամբ կարդացուելիք այդ գիրքը պատեհութիւնը պիտի ընծայէ ընթերցողներուն դիտելու, թէ ի՛նչ արկածներով եւ ինչպիսի՛ վտանգներու կուրծք տալով, խիզախ ու ճկուն Արշաւիրը յաջողեցաւ հեռանալ Պերլինէն, եւ, երկրորդ անգամն ըլլալով, Պուլ-կարիոյ վրայով վերադարձաւ Պոլիս։

ՇԱՀԱՆ ՆԱԹԱԼԻԻՆ ԴԵՐԸ

Թալէաղի, Պէհէտտին Շաքիրի եւ ճէմալ Ազմիի ահաբեկում-ներուն մէջ, իբրեւ կազմակերպիչ իր դերը ունեցաւ ամերիկահայ ծա-նօթ դրող Շահան Նաթալին, որ, յեղինադադարեան չրջանի մա-րդոյ տեւողութեան երեսեւեկեց Պոլիս – Վիեննա – Պերլին գծին վը-րայ, հետախուզելու եւ գտնելու համար վիսատական հրէչներուն հետքերը, այլեւ ահաբեկումները կատարելիք անձերու հետ Պերլինի մէջ խորհրդակցաբար որոշելու սպանութեանց վայրերն ու օրերը։ Անգլեւսաքսոնեան իր արտաքինը, ամերիկեան հպատակի իր հանգա-մանքն ու «եան»ով չվերջացող եւ օտար անունի նմանող իր մակա-նունը ամբողջ երեք տարի, որեւէ կասկած չարթնցուցին իր մասին, Թուրքերու մօտ։ Եւ, ազատ–համարձակ Պոլիս դնաց ու եկաւ ան Հ. Ց. Դաշնակցութեան Պատասխանատու Մարմնոյն հետ խորհրդակցե-լու եւ ըստ հերթի առնուելիք քայլերը որոշելու համար։ Բոլոր պա-րագաներու տակ իր անունն ալ, ուրիչներու կարգին, իր տեղը ունե-ցաւ յետպատերազմեան ահաբեկումներու պատմութեան մէջ։

ԳՐԻԳՈՐ ՄԷՐՃԱՆՕՓԻ ՊԱՐԱԳԱՆ

Ահաբեկչական աշխատանքներու մէջ իր մասնակցութիւնը ու-նեցաւ նաեւ Գրիգոր Մէրճանօփը, որ նախ քան պատերազմը կը մնար Պոլիս եւ պատերազմի պայթումէն ետք չղթայազերծուած հալա-ծանքներու ժամանակ ձերբակալուեցաւ, բայց օգտուելով պուլկա-րահպատակի եւ լաւ պուլկարերէն գիտցողի իր հանգամանքէն, յա-ջողեցաւ ազատիլ եւ մեկնիլ Պուլկարիա։ Զինադադարէն ետք վերա-դարձաւ Պոլիս եւ ինքզինքը դրաւ Հ. Ց. Դ. Պատասխանատու Մարմ-

Fonds A.R.A.M

նոյն տրամադրութեան տակ։ Ստանձնեց պարտականութիւնները՝ փնտռուած թուրք պաշտօնատարներն ու հայանուն խաֆիէները հետապնդելու եւ անոնց թաքստոցները երեւան հանելու աշխատանքներուն մէջ։ Ցեղով զրկուեցաւ Հռոմ, մի եւնոյն առաքելութեամբ եւ ըստ պարագայի իթթիհատական բորենիներու դէմ ահաբեկումներ կազմակերպելու պարտականութեամբ։ Ահաբեկիչ մը չէր ինք· այդ հանդամանքով իրեն կ'ընկերանար Արշաւիր Շիրակեանը, որ, չատ չանցած, գլուխ պիտի հանէր այնտեղ Սայիտ Հալիմ փաշային սպանութիւնը։ Կարելի չէր եղած սակայն արդիւնաւոր գործակցութիւն մը հաստատել իրենց միջեւ։ Իր յուշերուն մէջ սքանչելի Արշաւիրը լաւ վկայութիւններ չունի դժբախտաբար Գրիգոր Մէրճանօֆին համար։ Ընթերցողը այդ յուշերն ալ կը կարդայ եւ կը տեղեկանայ մանրամասնութեանց։ Աւելին գրելը այս էջերուն համար չէ։

ԿԱՍԵՑԱՒ ՎՐԷԺՆԴԻՐ ԲԱԶՈՒԿՆԵՐՈՒՆ ԹԱՓԸ ԵՒՐՈՊԱՑԻ ՄԷՋ

Տասներեք ամիսներու ընթացքին Պերլինի եւ Հռոմի մէջ գործուած այս չորս ահաբեկումներէն ետք, որոնց վրայ աւելցած էր նաեւ Ճիվանչիրին ահաբեկումը Պոլսոյ մէջ, կասեցաւ վրէժառու բազուկներուն թափը եւրոպական երկիրներու մէջ։ Մնացեալ մահապարտները հեռացած էին Պերլինէն եւ այլ վայրերէ եւ եթէ հեռացած ալ չըլլային, սեղմուած էր աշխատանքի դաշտը։ Քէմալական արագընթաց յաջողութեանց հետեւանքով, Պոլիսը դադրած էր ըլլալէ ահաբեկչական գործունէութեան կեդրոնը։ Ցաջող հարուածը, ըստ նախագծուած ծրագրի, պիտի իջնէր Տօքթ· Նազըմի դլխուն, բայց ժամանակ կը պահանջէր Քէմալին մօտ ապաստանած այդ ճիւաղին հետքը գտնելու գործը։ Իսկ այդ ժամանակը երթալով կը պակսէր։ Եւ, 1922ի Սեպտեմբերը բոլորովին վերջ կու տար՝ տարուբերը նախատեսուած մնացեալ աշխատանքներուն։

Եւ սակայն, սուրբ գործը պիտի չարունակուէր այս անգամ Պոլսէն դուրս ու եւրոպական երկիրներէ հեռու այլ կեդրոնի մը մէջ։ Այն ալ այնպիսի կեդրոն մը, ուր Ձեկան աչալուրջ կը հսկէր ամենուրեք եւ ամէն կարգի կասկածելի շարժումներու վրայ։

Հակառակ այս հիմնական անպատեհութեան, Հ· Ց· Դաշնակցութիւնը իր առնական հասակը պիտի ցցէր դարձեալ, դինելու համար հինգերորդ ահաբեկումը գլուխ հանելիք հերոսներուն բազուկները, որոնք պիտի իջնէին այս անգամ Թիֆլիս ապաստանած մէկ այլ ճիւաղի՝ Իթթիհատի պատասխանատու դէմքերէն եւ Մեծ Եղեռնի գլխաւոր դերակատարներէն ձէմալ փաշայի գլխուն։

ՁԷՄԱԼ ՓԱՇԱՅԻՆ Ա.ՀԱԲԵԿՈՒՄԸ

Հասաւ ատոր ալ օրն ու ժամը եւ 25 Յուլիս 1922ին, օր ցերեկով, ահաբեկչական գործունէութեան մասնագէտ խոտորկուրցի

Fonds A.R.A.M

Թանկագին Ստեփան Ծաղիկեանի անմիջական ղեկավարութեամբ, նոյնպէս խոտորջուրցի երկու երիտասարդ հերոսներ, Պետրոս Տէր Պօղոսեան եւ Արտաշէս Գէորգեան, ամէն վտանգ աչք առնելով, դիտապաստ գետին փռեցին Ճէմալ փաշա կոչուած գազանը, իր երկու թիկնապահներուն հետ, Թիֆլիսի մէջ, Չեկայի շէնքին առջեւը, ափ ի բերան ձգելով բոլորը եւ այդ բոլորին մէջ ամէնէն առաջ Չեկայի ղեկավարները, արիւնարբու Բերիայի գլխաւորութեամբ։ Բազմաթիւ անմեղներ բանտարկուեցան ու տառապեցան ահաբեկման յաջորդած ամիսներուն, բայց ահաբեկիչները չգտնուեցան։

Պարագաներու հարկադրանքին տակ, Ճէմալ Փաշայի ահաբեկումով վերջ կը գտնէր Հ. Յ. Դաշնակցութեան ահաբեկչական գործունէութիւնը եւ կը դադրէին ահաբեկիչներու հասողութենէն հեռու մնացած իթթիհատական բոլենիներուն հետապնդումները։ Քաղաքական եւ պատերազմական անցքերը նպաստեցին ոճրագործներուն եւ ապահովեցին զանոնք վրիժառու բազուկներու հարուածներուն դէմ։

Ծիւաղ Ճէմալ փաշայի ահաբեկիչ հերոսներէն Պետրոս Տէր Պօղոսեան եւ ահաբեկման կազմակերպիչը Ստեփան Ծաղիկեան (նկարին աջ կողմը)։

ՄԻՒՍՆԵՐՆ ԱԼ ՍԱՏԿԵՑԱՆ ՈՒՐԻՇՆԵՐՈՒ ՁԵՌՔՈՎ

Եւ սակայն կար ճակատագրին նախասահմանումը։ Հայու ձեռքով սատկելիք ճիւաղներէն մէկ քանին պատուհասուեցան տարիներ ետքը ուրիշներու ձեռքով։ Ոճրագործ Էնվէրը գնաց Թուրքեստան եւ տեղւոյն «Պասմաջի» Իսլամներուն հետ ճակատ յարդարեց բոլշեւիկներու դէմ։ Հոն ալ սպաննուեցաւ բոլշեւիկներուն դէմ կռուած ատենը, 4 Օգոստոս 1922ին։

Իսկ Հ. Յ. Դաշնակցութեան կազմած սեւ ցանկին մէջ գտնուող Տոքթ. Նազըմը եւ Իթթիհատական դահլիճին անդամներէն ելմտական նախարար Ճավիտը կախուեցան Էնկիւրիի մէջ 26 Օգոստոս 1926ին, «Իսթիքլալ» դատարանին վճիռով եւ Մուսթաֆա Քէմալի կեանքին դէմ դաւ նիւթած ըլլալնուն համար(*)։

(*) Արդարեւ, այդ տարուան Յունիսին, Իզմիրի եւ Պոլսոյ մէջ երեւան հանուած էր դաւադրական ցանց մը, զոր կը գլխաւորէին իթթիհատական երեւելիներ

Fonds A.R.A.M

ՃԻՎԱՆՇԻՐԻՆ ԱՀԱԲԵԿՈՒՄԸ ՄԻՍԱՔ ԹՈՐԼԱՔԵԱՆԻ ՁԵՌՔՈՎ

Թուրք դահիճներուն դէմ կատարուած ահաբեկումներու շըրջանին եւ Թալէաթի սպաննուելէն շուրջ չորս ամիս ետքը, 19 Յուլիս 1921ին, միշտ Հ. Յ. Դաշնակցութեան մահավճռով եւ սիրելի Միսաք Թորլաքեանին ձեռքով Պոլսոյ մէջ ահաբեկման ենթարկուեցաւ Ազըրպէյճանի ներքին նախարար Պէհպուտ խան Ճիվանշիրը, որ, 1920ին Թիֆլիսի մէջ Արամ Երկանեանի ձեռքով սպաննուած վարչապետ խան Խոյսկիին հետ կազմակերպած էր 1918 Սեպտեմբերի Պաքուի կոտորածները:

Այս ահաբեկումն ալ կ'իյնար իթթիհատական պարագլուխներու դէմ գործադրուած մահավճիռներու շրջանակին մէջ, տրուած ըլլալով որ Պաքուի ջարդարարները կազմակերպած էին այդ կոտորածները, օգտուելով Թրքական ուժերուն Պաքուի մէջ ներկայութենէն եւ անսալով՝ իրենց իշխանութեան վերջին օրերը ապրող իթթիհատական հրէշներու թելադրութեանց:

ՄԻՍԱՔ ԹՈՐԼԱՔԵԱՆ

Սողոմոնին պէս, Միսաքն ալ ձերբակալուեցաւ սպանութիւնը գործելէն ետք, եւ, միշտ Սողոմոնին պէս, անպարտ արձակուեցաւ Պոլսոյ անգլիական դատարանին վճիռով:

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆԸ
ԻՐ ԿԱՐԳԻՆ ԽԱՐԱՆԵՑ ԹԱԼԷԱԹԻՆ ԵՂԵՌՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Շատ աւելի մեծ ու պատմական նշանակութիւն ունեցաւ սակայն Սողոմոնին անպարտութիւնը Պերլինի մէջ, այն պարզ պատճառով, որ սպաննուածը թիւ 1 պատասխանատուն էր հայաջինջ Մեծ Եղեռնի կազմակերպման, իբրեւ իր բոլոր հրէշային մանրամասնու-

---

եւ որուն ահաբեկիչները պիտի սպաննէին Քէմալը, անոր Իզմիր այցելութեան առթիւ: Քէմալ ճամբայ կ'ելլէ կառախումբով Յունիս 18ին, բայց կէս ճամբան չհասած, Իզմիրէն ստիպողաբար կը տեղեկացնեն իրեն, թէ դաւադրութիւն մը երեւան հանուած է այդ առաւօտ իր կեանքին դէմ եւ ձերբակալութիւններ կատարուած են: Քէմալ անմիջապէս կը հեռաձայնէ տեղւոյն իշխանութեանց եւ կը հարցնէ, թէ *ձերբակալուածներուն մէջ Հայեր կա՞ն*: Երբ «ո՛չ, չկան» կ'ըլլայ պատասխանը, կը հրամայէ շարունակել ճամբան եւ կը հասնի Իզմիր...

Fonds A.R.A.M

թեանց մէջ այդ եղեռնը յղացողը, նիւթողն ու գործադրութեան եղանակները ճշդողը: Հերոսին պատահական դատապարտութիւնը պիտի նշանակէր Մեծ Եղեռնին արդարացումն ու սատակած հրէային անպարտութիւնը: Այս պատճառով ալ, աշխարհի բոլոր Հայերը եւ անոնց հետ մեր բոլոր օտար բարեկամներն ու թշնամիները անձկութեամբ կը սպասէին դատավարութեան ելքին:

Եւ, երկօրեայ դատավարութենէ մը ետք, այդ ելքը եկաւ հաստատելու, թէ իրապէս, արդար, խղճամիտ ու անկողմնակալ դատաւորներ կային Պերլինի մէջ:

Դատավարութիւնը սկսաւ 2 Յունիս 1921ին, Պերլինի նահանգային Գ. դատարանին առջեւ եւ վերջացաւ յաջորդ օրը, Յունիս 3ին, 12 երդուեալներու միաձայնութեամբ արձակուած եւ Սողոմոնին անպարտութիւնը հռչակող վճիռով:

Ոճիրն ու մեծ ոճրագործը դատապարտող եւ մեր մէկուկէս միլիոն նահատակներուն վրէժը նուիրագործող վճիռ մըն էր արձակուածը, որ անսահման խանդավառութիւն ստեղծեց աշխարհի ամէն կողմը:

Այս բոլորը մանրամասնօրէն արձանագրուած են Սողոմոն Թէհլիրեանի յուշերուն եւ վիճնական Մխիթարեաններու հրատարակած դատավարութեան սղագրական արձանագրութեանց մէջ(*):

ՅԱԽՏ ՓԱՌՔ ՈՒ ՊԱՏԻՒ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՆՈՐ ՀԱՐՈՒԱԾՈՂ ՈՒԺԸ ԴՐՍԵՒՈՐԱԾ ՄԵՐ ՀԵՐՈՍՆԵՐՈՒՆ

Յուշերու «Երկու խօսք»ին մէջ, Վահան Նաւասարդեան կը գրէ.— «Սողոմոն Թէհլիրեանին յուշերը Թալէաթի սպանութեան լրիւ պատմութիւնը չեն: Տակաւին հասած չէ պահը ահաբեկման ամբողջական պատմութիւնը հաւրութեան սեփականութիւնը դարձնելու համար: Այս երախտաշատ գործը կը մնայ մեզ յաջորդող սերունդին: Ապրիլեան եղեռնին գալիք պատմիչը, Թալէաթի սպանութիւնը իր բոլոր ծալքերով ներկայացնելու համար առատ նիւթ պիտի գտնի նաեւ Հ.Յ.Դ. Դիւանին մէջ: Սակայն Սողոմոն Թէհլիրեանին ներկայ յուշերը միշտ պիտի կազմեն հիմնական ատաղձը այդ պատմութեան:»

Ու պիտի կազմեն այդ ատաղձը, որպէսզի, Թալէաթի եւ իր

(*) Իր Յուշերուն մէջ Սողոմոն Թէհլիրեան երախտագիտութեամբ կ'արձանագրէ դատավարութեան ամէնէն կարեւոր վկային՝ Տոքթ. ե. Լէփսիուսի յայտարարութեանց նշանակութիւնն ու ճգած խոր տպաւորութիւնը: — «Շմոեցուցիչ ապացոյցներ թողեց, կ'ըսէ ան, Լէփսիուսի դէկուցումը ոչ միայն անառարկելի հաստատութեան, այլեւ փաստաբաններուն եւ դատաւորներուն վրայ: Ցոն Կորտոնը խոստովանեց, որ այդպիսի լրիւ գաղափար չունէր այդ զարհուրելի դէպքերուն մասին: Հասարակութիւնը արտայայտում էր իր յուզումը չչուկներով: Դատախազ Գոլնիկը չփոում էր գլուխը՝ առջեւը դրած թղթերուն վրայ հակած: Երդուեալները դեռ խորասուզուած էին կիսատ մնացած նոթագրութիւններուն մէջ: Նախագահը մի պահ չիմացաւ ասելիքն ու անելիքը:»

Fonds A.R.A.M

գործակիցներու ահաբեկման հետ կապուած եւ ցարդ գաղտնի պահուած այլ ծալքերու յայտնութեամբ եւս երեւան բերուի Հ. Յ. Դաշնակցութեան ունեցած դերն ու վճռականութիւնը, յանուն մեր պաշ-

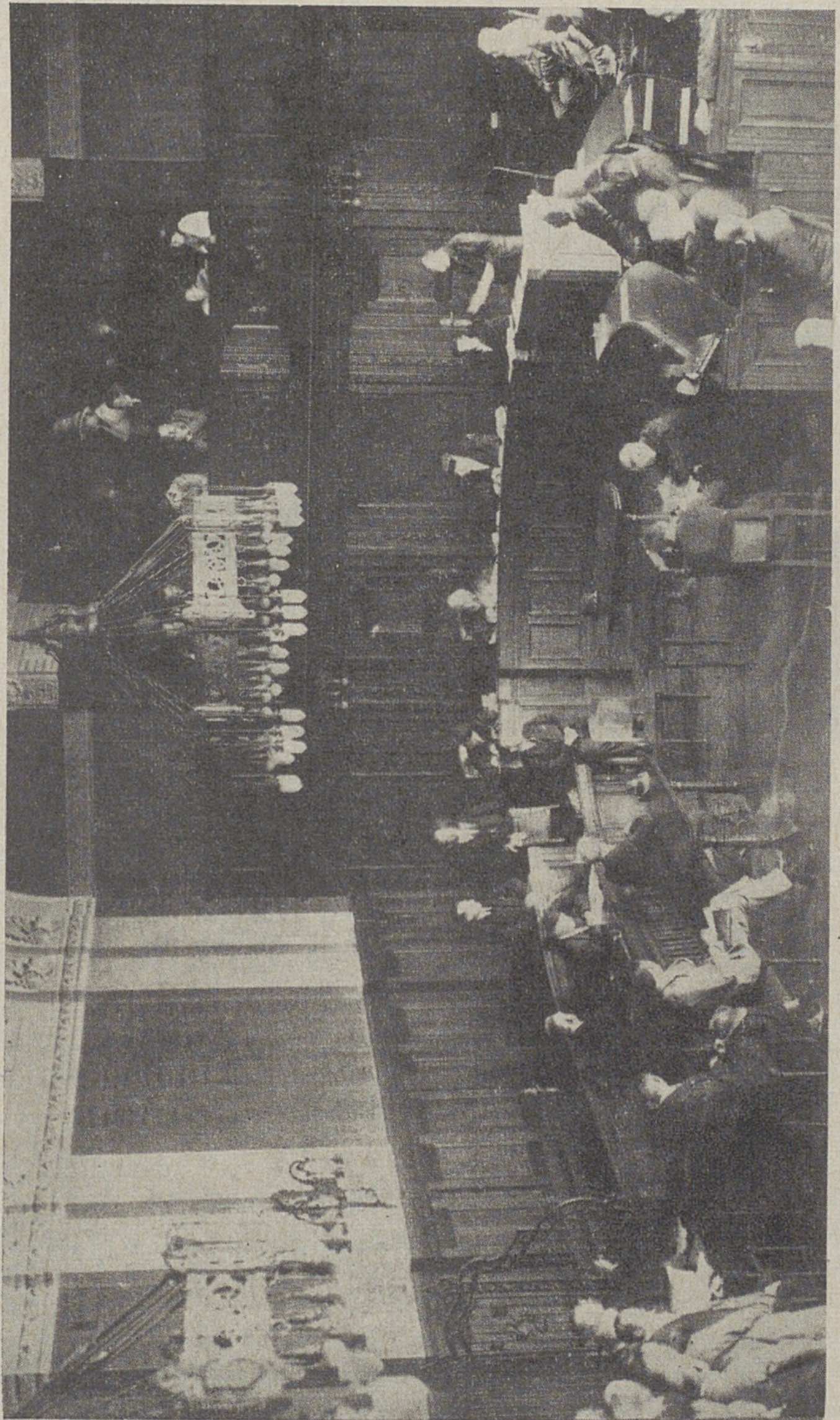

Տեսարան մը Սողոմոն Թէհլիրեանին դատավարութենէն, Պերլինի մէջ։ Ճակատը՝ դատական ատեանը, որուն կեդրոնը՝ նախագահ Տոքթ. Լեմպերկ եւ անոր ձախին ու աջին՝ դատաւորներ Բաքէ եւ Տոքթ. Լաֆս։ Ատեանի ձախին՝ ընդհ. դատախազ Գոլնիկ եւ աջին՝ թարգմանիչ Վարժապետեան։ Դատասրահին ձախ կողմը, ամբաստանեալի օթեակին մէջ ոտքի՝ Սողոմոն Թէհլիրեան, վարը՝ պաշտպան փաստաբանները՝ Ատոլֆ ֆոն Կորտոն, Տոքթ. Վէրթաուէր եւ Տոքթ. Նիմայէր, իսկ աջ կողմը 12 երդուեալները։ Վերը օթեակին մէջ եւ վարը ձախ կողմը՝ ունկնդիրներու բազմութիւնը։

տելի նահատակներուն եւ յանուն հայ ժողովուրդին կազմակերպուած եւ յաջողութեամբ պսակուած վրէժխնդրական ձեռնարկներուն մէջ։

Եթէ գոյութիւն ունեցած չըլլար Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, Մեծ

Fonds A.R.A.M

Եղեռնը իր արեան հատուցումը ունեցած պիտի չըլլար, սատկած ճիւաղները պիտի չարունակէին դեռ ապրիլ տարիներով եւ անկասկած նոր զաւեր ալ պիտի նիւթէին հայ ժողովուրդին դէմ:

Ցաւ՛ը փառք ու պատիւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան հարուածող ուժին եւ այդ ուժը հերոսաբար դրսեւորած մեր թանկագին ահաբեկիչներուն:

Սողոմոն, իր անպարտ արձակումէն շաբաթ մը ետքը, այս խարտը դրկած էր Փարիզ, Արամ Անտոնեանին, որ իբրեւ պաշտպան վկայ, Պերլին գացած էր դատավարութիւնը սկսելէն առաջ: Դատավարութեան ընթացքին, սակայն, ի նպաստ Սողոմոնին տրուած վկայութիւնները այնքան պերճախօս էին, որ դատական ատեանը բաւարար գտաւ ըսուածները եւ պաշտպան փաստաբաններուն ալ հաւանութեամբ, նոր վկաներու — հետեւաբար եւ Արամ Անտոնեանին — ունկնդրութեան պէտք չտեսնուեցաւ:

ԹՈՂ ԱՐԱԲՆԵՐՆ ԱԼ ՄԵՌՆԻՆ ՀԱՅԵՐՈՒՆ ՀԵՏ...

Երբ, 1915ի վերջերը, տարագրութեանց ամէնէն ծանր օրերուն, Քիլիսի, Աքթէրմի, Պապի եւ այլ չրջաններու մէջ ամէն օր հարիւրաւոր տարագրեալներ կը մեռնէին ցուրտէն, անօթութենէն եւ համաճարակներու համեմատութիւնները առած հիւանդութիւններէն, Նայիմ պէյ, իբրեւ տարագրութեանց Հալէպի կոմիտէի աւագ քարտուղարը, հարցուցած է իր պետին՝ արիւնկզակ զաղան Ապտիւլլահատ Նուրիին, թէ արդեօք լաւ չէ՞ր ըլլար, եթէ ժամանակ մը դադար տուէր Հայերու տարագրութեանց, որպէսզի մեզմանային՝ Միջագետքի ամրողջ ժողովուրդին սպառնացող համաճարակները: Դաղանը պատասխանած է.

— Տղա՛ս, այս ձեւով, մենք գմեզ կ'ազատենք երկու վտանգաւոր տարրերէ միաժամանակ: Հայերուն հետ մեռնողները Արաբները չե՞ն: Գէ՞չ բան է ասիկա: Թուրքիոյ ապագային համար անհրաժեշտ ճամբան է որ կը բացուի...

Fonds A.R.A.M

ՅՈՒԴԱՆԵՐՈՒՆ ԲԱԺԻՆԸ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՈՒՀԱՍՈՂ ԲԱԶՈՒԿԸ

ԻՋԱՒ ՆԱԵՒ ՀԱՅԱՆՈՒՆ ՄԱՏՆԻՉՆԵՐՈՒ ԳԼԽՈՒՆ

… Դաւաճաննե՛ր, ինչպէ՛ս կրցաք դուք արեւին լոյսը վայելել եւ աստուածային աստղերուն տակէն անցնիլ…

Ե՛ս կ'ուզէի ձեզ աստուածաբար հազար անգամ վերստեղծել եւ ե՛ս կ'ուզէի ձեզ հազար անգամ գերեզմանել…

Ա՜հ, մահը գթութիւն է ձեզ համար…

Աքցաններով ձեր միսը, հիւլէ առ հիւլէ, ժլատօրէն պէտք է քերծել…

(Դաւաճաններ) ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Յանկարծակի պայթած դէպքերը ցոյց տուին, որ Իթթիհատի պարագլուխները, ընդհանուր տեղահանութեանց ծրագիրը գործադրելէ առաջ որոշած էին անդէկ, անգլուխ եւ անպաշտպան ձգել հայ ժողովուրդը։ Եւ, այդ որոշման գործադրութիւնն էր որ յանդեցաւ Ապրիլ 11/24ի գիշերուան զանգուածային ձերբակալութեանց, Պոլսոյ մտաւորական եւ ազգային – քաղաքական շրջանակներուն մէջ։

*Իթթիհատը, սակայն, առանձինն եւ մէկ գիշերուան մէջ իր այդ դժոխային ծրագիրը գլուխ հանելու ի վիճակի չէր, պարզ այն պատճառով որ ձեռքի տակ չունէր ձերբակալուելիք բոլոր հայ մտաւորականներուն եւ ազգային – քաղաքական գործիչներուն անուններն ու անոնց բնակարաններուն ճշգրիտ հասցէները։ Այս բանին համար, հետեւաբար, բացարձակապէս անհրաժեշտ էր հայ մտաւորական եւ ազգային – քաղաքական շրջանակներուն մօտէն ծանօթ հայ մատնիչներու գործակցութիւնը։ Ու բնաւ նեղութիւն չքաշեց ան գտնելու քանի մը հայանուն հրէշներ, որոնք անհրաժեշտ աշխատանքը պիտի տանէին, պատրաստելու համար ձերբակալուելիք անձերուն ցանկերը եւ յանձնելու զանոնք ոստիկանութեան քաղաքական բաժնին (*Գըամը Սիյասի*) պետ՝ կոտրտած հայերէն մը խօսող, բայց Թուրք հայատեաց Ռէշատ պէյին։*

Երբ վերջացաւ այս նախապատրաստական աշխատանքը, Գըամը Սիյասին *անցաւ գործի անմիջապէս եւ մէկ գիշերուան մէջ հաւաքեց աւելի քան 270 մտաւորականներ եւ ազգային դէմքեր, Պոլսոյ բոլոր թաղերէն եւ հեռաւոր արուարձաններէն։ Ասով ալ ծայր տուաւ ողբերգութիւնը։*

Այս ցանկերու պատրաստութեան մէջ ամէնէն կարեւոր դերը խաղաց Պոլսոյ ազգային շրջանակներուն մէջ վաղուց ծանօթ Պէշիքթաշի նախկին մուխթար Արթին Մկրտիչեանը։ Իթթիհատին հակա–

Fonds A.R.A.M

ռակորդ մըն էր եւ Իթթիլաֆին հետ գործակցած էր ան 1912ի երեսփ. ընտրութիւններուն, երբեմն համախոհ այլ տարբերու հետ: Թրքական գործաչարժէն եառ պաշտօն ստանձնեց պրաքննութեան եւ պաղտնի ոստիկանութեան մէջ եւ իր այդ հանգամանքներով, չգործած չարիքը չմնաց մինչեւ պատերազմին վախճանը: Ապրիլ 11/24ի գիշերը մինչեւ առաւօտ գործի վրայ եղաւ, կարեւորագոյն ձերբակալութիւնները յաջողցնելու եւ տուներու մէջ խուզարկութիւններ կատարելու համար: Համբանք չունեցան իր գոհերը նաեւ առաջին գիշերուան զանգուածային ձերբակալութիւններէն եառ: Մատնեց եւ ձերբակալել տուաւ շատ մը ուրիշներ ալ հետագայ տարիներու ընթացքին:

Այս հրէչն էր, որ ի վերջոյ, երբ դադրեցան իթթիհատական սարսափները, իր անարգ կեանքովը վճարեց հասցուցած բոլոր չարիքները: Հետագային Թալէաթին սպանութեամբ ամբողջ հայ ժողովուրդին պաշտելի կուռքը դարձած Սողոմոնը, 21 Մարտ 1919ի գիշերը, զնդակներու տեղատարափով մը, իր իսկ բնակարանին մէջ, ճաշասեղանին առջեւը սատկեցուց այս սատկելիք խաֆիէն:

Ահաւասիկ եւ Համայեակ Արամեանց կոչուող դաւաճանը, որ իր կարգին, իր լրտեսական ծառայութիւնները իւրովսանն ի սպաս բերաւ իթթիհատական բորենիներուն: Իր պարագան միւս լրտեսներէն շատ աւելի զզուելի կը դարձնէր զինքը պարզ այն իրողութեամբ, որ ան տասնեակ տարիներ աղգասիրութենէ ճառած եւ յանուն յեղափոխութեան երդում – պատառ եղած էր: Հնչակեան կուսակցութեան սիւներէն էր, եւ, ժողովներու մէջ թէ բեմերու վրայ, իր ճառերը կը սկսէր միշտ «ես, որպէս սոցիալ դեմոկրատ հնչակեան» նախաբանով: Ան ալ, Արթին Մկրտիչեանին պէս, ինքզինքը դրած էր ոստիկանութեան տրամադրութեան տակ: Եւ ինք, աչքի դարնող հնչակեաններէն միակը եղաւ, որ Պայազիտի հրապարակին վրայ կախուած 20 հնչակեան նահատակներուն — իր երբեմնի ընկերներուն — պէս, կախադանին չուանը չտեսաւ իր վզին չուրջը: Բռնի տիրացաւ կէտիկ վարչայի ազգային վարժարանի տեսչական պաշտօնին, ընդհանուր սարսափի այդ օրերուն յայտնուեցաւ դարձեալ հրապարակի վրայ, եւ, ի միջի այլոց Իթթիհատին ծախուած հայերէն թերթի մը մէջ յօդուածներ թխեց Վասպուրականի Հերոսամարտին եւ անոր զեկավար Արամ Մանուկեանին դէմ: Զինադադարին, իր կարգին Իթթիհատին ծախուած այս մարդը յանդգնութիւնը ունեցաւ հրատարակելու ... «Ազատ Մարդ» անունով թերթ մը եւ փորձեց հրապարակով արդարանալ, — դժբախտաբար մինչեւ այսօր ալ կան զայն արդարացնել փորձող մարդիկ, — բայց ինքնարդարացման ամէն փորձ անօգուտ էր այլեւս: Պատրաստուած սեւ յանկով, Հ. Յ. Դաշնակ-

Fonds A.R.A.M

յութիւնը վինքն ալ դատապարտած էր մահուան եւ օրին մէկը, մահավճիռը դործադրուելու կէտիկ փաչայի մէջ, եկեղեցւոյ դրան առջեւ, քաջարի ահաբեկիչ Եղիա Աբչակի (պիթլիսցի Աբչակ Մուշեղեանի) ձեռքով:

Վահէ Իհսան կամ Եսայեան կոչեցեալը մէկ այլ դաւաճան էր, որ պատերազմի ամբողջ տեւողութեան չրջանին, Պոլիս բնակող հարիւրաւոր դաւառացի հայ երիտասարդներու դահիճը դարձաւ: Կը վայելէր ոստիկանութեան բացարձակ վստահութիւնը եւ ապահովար, Արթին Մկրտիչեանին պէս, քոմիտէի ստուիճան ու հանդամանք ունէր: Գրաքննիչ էր մի ժամանակ, այլեւ տուները խուզարկող պաշտօնի ոստիկան: Զինադադարէն ետք խելացութիւնը չէր ունեցած անհետանալու հրապարակէն. ընդհակառակը կը չարունակէր դործակցիլ քէմալական իշխանութեան ծառայող Պոլսոյ թուրք ոստիկա-

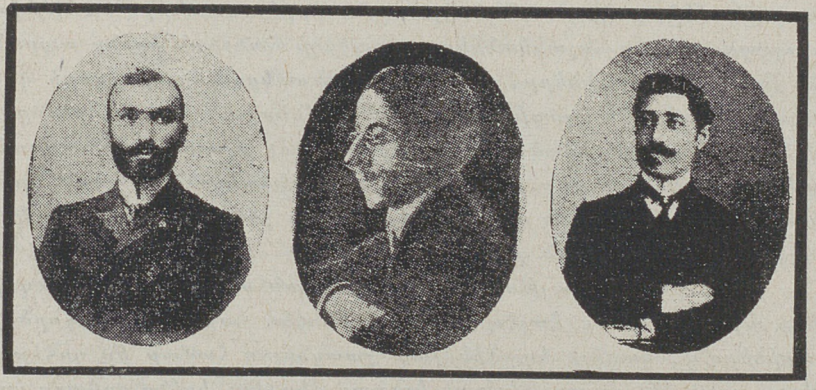

Հայաւուն դաւաճաններէն երեքը, ձախէն աջ՝ Արթին Մկրտիչեան, Արշաւիր կամ Արթիւր եասեան եւ Հմայեակ Արամեանց:

նութեան հետ: Հասած էր հետեւաբար անոր ալ պատուհասման ժամը: Եւ այդ պատուհասումը դլուխ հանեց՝ դեռ այն առեն չատ երիտասարդ, բայց սակն կարդի խաֆիէներուն դէմ կատաղի ոխով լեցուած, իսկ աւելի ուշ Սայիտ Հալիմին եւ Ճէմալ Ազմիին դիակները փռած թանկագին Աբշաւիր Շերակեանը, օր ցերեկով, ոստիկաններու եւ անցորդներու աչքերուն առջեւ, Պոլսոյ Թարլապաշը պողոտային վրայ: Իր յանդգնութեան ու ճարպիկութեան չնորհիւ յաջողեցաւ ան փախիլ եւ հեռքը կորնչնել անմիջապէս, ինչպէս փախած ու անհետացած էին Սողոմոնն ու Եղիա Աբչակը:

Այս դաւաճաններու կարդին, դերազանցապէս վտանգաւորը մէկը եղաւ նաեւ այն միւս խաֆիէն, որ ճանչցուեցաւ Արթիւր կամ Ար-

Fonds A.R.A.M

չափիր Եասեան անունով։ Իր անհամար մեղքերէն վեր՝ ընկերադաւ մը ամէնէն առաջ։ Կ'անդամակցէր Հնչակեան կուսակցութեան եւ Եղիպտոս ապրած չըլլանին, 1913ին, մասնակցեցաւ Քոնսթանցայի մէջ դումարուած հնչակեան պատգամաւորական ժողովին, իբրեւ Եգիպտոսի մանաճիւղին ներկայացուցիչը։ Ժողովին աւարտումէն ետք, տրուած բոլոր դաղտնի որոշումները արձանագրած, չունէը Պոլիս առաւ ան եւ ունեցած ամբողջ պաչարը յանձնեց ոստիկանութեան, անշուշտ յանձնելով նաեւ պատգամաւորներուն եւ դուրսը մնացող այլ հնչակեաններուն անունները։ Եւ, կրկնապէս անարդ այս դաւաճանութեան պտուղը քաղե՞ց հրէշը, երբ առաւօտ մը, Պոլսոյ Պայազիտի հրապարակին վրայ կախուած տեսաւ իր քանի ընկերները ... Եգիպտոս ապրած տարիներուն, երբ նոյնպէս կը զբաղէր ցուցմունքներով ու մատնութիւններով, հետապային նահատակուած դաշնակցական գործիչ Բարսեղ Շահպազ, թափանցած ըլլալով այս դարչելի ճիւաղին էութեան, մերկացուցած էր զայն յօդուածով մը, Պոլսոյ «Ազատամարտ»ին մէջ, ամբաստանած էր զայն իբրեւ մատնիչ եւ նոյնիսկ զղուչացուցած էր հնչակեանները, որպէսզի ճանչնան իրենց ապրանքը։ Բայց հնչակեանները, յայտնօրէն կուսակցական պայքարի գոյն տալով Բարսեղ Շահպազի այդ մերկացումներուն, բնաւ կարեւորութիւն չէին տուած եղած թելադրութեան. ոչ միայն չէին տուած, այլեւ, ինչպէս տեսանք, առօ՛ք – փառօք նստեցուցած էին զայն Քոնսթանցայի ժողովին մէջ, որպէսզի չաս չանցած ուտէր իր կուսակցական ընկերներուն գլուխը...

Պատերազմի պայթումէն ետք Եասեան մնաց Պոլիս եւ «գործեց» այնտեղ. գնաց Հալէպ, «գործեց» նաեւ այնտեղ եւ «գործեց» տարիներո՛վ, կարելի եղածին չափ չատցնելու համար իր զոհերուն թիւը. ըրաւ ինչ վատութիւն որ կուզար ձեռքէն, իրենց օրհասը ապրող տարագրեալներու բազմութեանց մէջ եւ բնաւ չմտաբերեց, որ այդ լափելուն փսխելն ալ կայ ... Ու փսխե՞ց ... Զկրցաւ ազատել օձիքը ձեռքէն անոնց, որոնց կը վիճակէր այլեւս դատաստանը, վերադարձին ետք ... Ու դիշեր մը, Գարեգին Զաւուշ անունով հանրածանօթ Գարեգին Մարզարեանը, իր քանի մը ընկերներուն հետ, հոգեառ հրեշտակներու պէս նետուեցան հրէշին վրայ եւ իբրեւ խեղդակապ ծառայող չուանը անցընելով անոր վզին, սառեցուցին զայն առանց այլեւայլի...

Կային դեռ ուրիշ խաֆիէները ալ, որոնք, իրենց կարգին պիտի պատուհասուէին, բայց դիտնալով իրենց գլխուն գալիքը, անհետացան հրապարակէն։

Ասոնցմէ մէկն էր նախկին արմաշական կարգալոյծ վարդապետ մը, Համազասպ անունով, ոստիկանութեան բացարձակ վստահելին,

Fonds A.R.A.M

որ չատերուն գլուխը այրեց եւ որ, Արթին Մկրտիչեանին հետ, տեւապէս լրտեսած ու հետապնդած էր Աւետիս Ահարոնեանն ու պատուիրակութեան անդամ իր ընկերները, Պոլսոյ մէջ, 1918ի Յունիսէն սկսեալ մինչեւ դինադադար: Շատ վնասուեցաւ դինադադարէն եաքը, բայց կարելի չեղաւ հետքը գտնել:

Ասոնցմէ էր նմանապէս Հիտայէթ անունով հանրածանօթ, մօրուսաւոր եւ դաժան տեսքով այն միւս խաֆիէնը, որ իր դաւակիցներուն պէս ծախած էր հոգին սատանային: Նախկին կաթողիկէ կրօնաւոր մըն էր, որ հայութիւնն ու կրօնքն ալ ուրանալով, խլամացած, Թրքացա՛ծ էր: Պատերազմի ամբողջ տեւողութեան, իր կարգին փորձանք դարձած էր ան յատկապէս դաւառացի հայ երիտասարդներու գլխուն եւ անոնցմէ չատերը աքսորել տուած էր: Ու տակաւին, անձամբ հսկած էր՝ Ապրիլ 11/24ին եւ այնուհետեւ կատարուած ձերբակալութեանց վրայ եւ իր մասնակցութեամբ ձերբակալուածները առաջնորդած էր ոստիկանատուն: Ինք եղած էր մէկը այն 10 – 15 ոստիկաններէն, որոնք ձերբակալած էին Զօհրապն ու Վարդգէսը իրենց բնակարաններուն մէջ, Ապրիլ 11/24ին չաբաթներ եաքը: Ու նաեւ ընկերացած էր Զաւէն Պատրիարքին, դէպի Պաղտատ իր աքսորի ճանապարհին: Ու դարձեալ ինք, Արթին Մկրտիչեանին հետ, հետեւած էր Շաւարշ Միսաքեանին հարցաքննութեանց եւ խոշտանգումներուն, ամենայն լրբութեամբ եւ ամէն ճիգ թափելով, որպէսզի առաւել եւս ծանրացնէ անոր կացութիւնը: Եւ դեռ ինչե՛ր, ինչե՛ր, ի՛նչ մատնութիւններ, դաւաճանական ի՛նչ արարքներ, անմեղ Հայերու բանտարկութիւններ եւ աքսորներ...

Զինադադարէն եաք, ժամանակ մը, համարձակութիւնն ունեցաւ մնալու Պոլիս, բայց եաքը կծիկը դրաւ: Հաստատուեցաւ որ ապաստանած էր Անատոլու, քէմալական վարագոյրին միւս կողմը:

Կային ուրիշ խաֆիէններ ալ, որոնցմէ մէկը, զէյթունցի փոլիս կարապետը կարելի եղած էր մաքրել Սուրիոյ մէջ: Ատրճանակի հարուածներով պղեհնուեցաւ նաեւ՝ Շաւարշ Միսաքեանն ու անոր հետ բազմաթիւ ուրիշ հայ երիտասարդներ ծուղակը ձգած եւ ոստիկանութեան յանձնած, Թուրքին ծառայող եօթանասնամեայ պուլկար Վլատիմիրը, որ իրրեւ գավազ կը ծառայէր Պոլսոյ պուլկարական դեսպանատան մէջ:

Մէկ խօսքով, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնոյն կազմակերպած ահաբեկումներով եւ երբեմն, Պոլսէն դուրս, անհատական նախաձեռնութիւններով, իրարու եաեւէ դժոխքի բաժին դարձան այն գարշելի դաւաճանները, որոնք ամբողջ չորս տարի դործակցած էին էթթիհատական բոլշեւիներուն հետ եւ դարձած էին փորձանք – պատուհաս, անտէր ու անպաշտպան մնացած հայ ժողովուրդի գլխուն:

Fonds A.R.A.M

ԲԱՀԱԷՏՏԻՆ ՇԱՔԻՐ

Գրեց Ա. Ա. ՀԱՐՈՆԵԱՆ(*)

ԱՒԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Երիտասարդ Թիւրքերի ժողովատեղին։ Իմ դէմ ու դէմ նըստած է Իտիհատի կեդրոնի անդամ Բահաէտտին Շաքիր։ Մենակ ենք։

Նա ինձ ընդունեց արտասովոր սիրալիրութեամբ, ասես հին, սրտակից բարեկամ էր տեսնում. փոխադարձ ողջոյնից սկսեալ մինչեւ հրաժեշտը — մօտ ժամ ու կէս — իր զուարթ, քաղաքավար ու յարգալից ընթացքը մազի չափ չփոխուեց։

Բարձրահասակ, բարեկազմ ու առնական մի տղամարդ է։ Շագանակագոյն մազեր ու մոխրագոյն աչքեր ունի, որոնք իր զրոյցի, իր բառերի չեչտին համապատասխան ու նեղդաչնակ թարթում են ու խաղում են այս ու այն կողմ։ Մնամքավ ածիլած իր երեսի

(*) Թրքական յառաջխաղացումը Կովկասի մէջ, 1918ի կէսերուն, մտահոգութիւն պատճառած էր Թուրքիոյ զինակից գերման եւ աւստրիական կառավարութեանց, որոնց բանագատումով, Թուրքիա հարկադրուեցաւ ժողով մը հրաւիրել Պոլսոյ մէջ, դեռ նոր անկախութիւն հռչակած Հայաստանի, Վրաստանի եւ Ազրպէյճանի մասնակցութեամբ, ճնշելու համար կովկասեան զանազան հարցեր։ Հայաստանի պատուիրակութեան նախագահեց Աւետիս Ահարոնեան, որ Պոլիս հասաւ Յունիսի սկիզբները։ Այդ առթիւ ալ, բար դնելով սրտին վրայ, հանդիպումներ եւ խօսակցութիւններ ունեցաւ ան իթթիհատական ջոլիրի մեծերուն հետ եւ տարիներ ետքը, 1931ի Մայիսին, շատ հետաքրքրական յօդուածաշարքով մը իր տպաւորութիւնները ու յուշերը հրատարակեց Պոսթընի «Հայրենիք» օրաթերթին մէջ։ Այդ հանդիպումներէն մէկը ունեցած էր ան նաեւ տեղահանութեանց եւ կոտորածներու գլխաւոր կազմակերպիչ Պէհաէտտին Շաքիր կոչուած հրէշին հետ։ Կ'արտատպենք վաղուց մոռցուած այդ յօդուածը, ուր այնքան յստակօրէն բնութագրուած է նենգամիտ Թուրքը, իր բովանդակ կեղծիքին, ստախօսութեան եւ անչափելի լրբութեան մէջ։ Կարդացէք այս բանի մը էջերը եւ օրինեցէք անկորնչելի յիշատակը թանկագին Արամ Երկանեանին, որ լուծեց նահատակներուն վրէժը, շանսատակ դարձնելով Պէհաէտտին Շաքիր կոչեցեալ գազանը, գիշեր մը, Պերլինի բանուկ մէկ փողոցին մէջ։ (Շաքիրին նկարը տեսնել էջ 178։)

Fonds A.R.A.M

ողբկութիւնը անախորժ փայլ ունի, որի մէջ լողում է հասատ, մոնդոլական չրթունքների ժպիտը: Ձայնը թաւ է ու գալարուն եւ ոչ անախորժ: Իր ձեւերը կիրթ ու քաղաքավար:

Ամբողջ այդ արտաքինը, եւրոպական իր կեցուածքը, ղրուցելու անուշ եղանակը կարող է համայել, եթէ չդիտես ո՞վ է առջեւդ նըստած: Իմ ուշադրութիւնը սակայն կեդրոնացած է իր աչքերին: Այդ պոյզ մոխրագոյն դունդերը միանգամայն անմասն են իր ժպիտին եւ չարժուում, պլպլում են իրենց համար առանձին եւ իր խօսքերից, իր ձայնի բիթմից անկախ իրենց մտածումներն ունին: Երբեմն միայն մեր երկար զրոյցի ընթացքին ու հակառակ իր կամքին այդ հայեացքը մատնում է խօսակցիս ներքինը չդիտես ի՛նչ նենգ խաղով. այն ժամանակ պողպատի մի անսիրտ պաղութիւն համակում է ինձ եւ մենք երկուով էլ բնազդօրէն ցած ենք նայում:

Թուրքի հետ խօսելիս միշտ աչքերին նայեցէք. մնացածը — կիրթ չարժումները, անուշ ձայն, խօսք, չէյտ եւ փաղաքշիչ ժպիտ — սոսկ օձը դիւթող տերվիշի երգ է:

Ես մի քանի խօսքով եւ առանց հաւատի պարզում եմ իմ առաքելութիւնը Պոլսում, աւելացնելով, որ հասկանալի պարագ ունիմ բանակցելու ե՛ւ Իտտիհատի վարիչների հետ առաջին հերթին:

Նա ցաւ է յայտնում, որ իրենց նախագահը դոկտոր Նազըմը մի քանի օրով բացակայ է քաղաքից, իսկ առանց նրան այդքան կարեւոր գործ դժուար է կատարել:

— Որչափ ուրախ եմ ձեր գալստեանը, չարունակում է նա. մենք չատ եւ չատ խօսելիք ունինք եւ հաւատացած եմ, չատ կնճիռներ, չատ թիւրիմացութիւններ հեշտութեամբ կը հարթուին, որովհետեւ վերջ ի վերջոյ մեր մէջ պատահածն ի՞նչ է, — պարզ թիւրիմացութիւններ, որ այնպէս չհաղորդեցին մեծ պետութիւնները, թշուառութեան մատնելով մեր ժողովուրդները ... Այո՛, հաւատացէք ինձ, առանց մեծ պետութիւնների անդադրում, չարամիտ միջամտութիւնների, հաչտ ու սիրով պիտի ապրէինք կողք – կողքի, որպէս եղած է անցեալում ... Մենք միշտ մեծ վստահութիւն ենք ունեցած դէպի հայ ժողովուրդը եւ քանի քանի պետական կարեւոր պաշտօններ վստահած ենք իրենց ... Ի՞նչ լաւ որ եկաք, փոխադարձ չփոփով կը պարզուին բոլոր թիւրիմացութիւնները. մենք պէտք է իրար հասկնանք. Հայ եւ Թուրք ստեղծուած են միասին ապրելու եւ ձեռք ձեռքի տուած աշխատելու համար խաղաղ եւ արդիւնաւէտ եղանակով. միայն այդ անիծուած պետութիւնները չեն առնեն...

Եւ նա միշտ նոյն եղանակով, նոյն ժպտով, նոյն քաղցրալուր բառերով խօսում էր, խօսում էր երկար ... Էլի հրապուրիչ բաներ էր ասում, անդադար դառնում էր «տխուր թիւրիմացութիւններին», ինչպէս վախտական ոճրագործը իր գործած ոճրի վայրին եւ ես

Fonds A.R.A.M

լսում եմ հատ ու կտոր բառեր, հայ – թուրք համերաշխութիւն ... թիւրիմացութիւններ ... օտար միջամտութիւն ... սէր, բարեկամութիւն, ազատութիւն, արդարութիւն...

Հոգեկանս զարհուրելի է:

Ու մինչ նա խօսում է, իմ ցաւոտ մտածումները դառնում են Հայոց աշխարհի եղեռնին եւ մանաւանդ Տրապիզոնի ջարդին, որ կազմակերպել է առջեւս նստած այս քաղցրախօս, ժպտադէմ եւ եւրոպական կիրթ ձեւերով մարդը, — Աստուա՛ծ իմ, հնարաւո՞ր է այս: Բայց ես պիտեմ, պիտեմ, որ Տրապիզոնի զարհուրանքը նա՛ է կազմակերպել եւ նա է, որ կողովների մէջ մեր մանուկներին ծովն է թափել հարիւրներով...

Ահա նա կանդնած է ծովափին իր այս վէս հասակով, յաղթական ու միշտ ժպտադէմ, հրամաններ է տալիս ... Մնողների ողբ ու կոծ, երախաների վայրն, ծիծաղկոտ եւ հանդարտ ծով, պայծառ արեւ, ոսկեչող երկինք, ոչինչ, ոչի՛նչ չի կարողանում մաղի չափ մեղմել, թուլացնել այս մարդակերպ հրէշի արիւնարբու եռանդն ու մարդախոշոր կորովը: Կողովները հասնում են իրար յետեւից, մակոյկները թուրք հռհռացող նաւավարներով գնում են դէպի ծովի բացերը ... հրեչտականման մանկիկների դիակները ծփծփում են ալիքների վրայ:

Եւ մի տղամարդ, ժպտուն ու ահարկու նայում է տեսարանին հրճուանքով, նայում է եւ մարդասպանի իր ժպիտը խաղում է չքնաղներին, մինչ քիչ անդին, փողոցներում ու հրապարակներում, թուրք կանայք յաղթանակի արբշիռ ու լկտի պարն են պարում...

Եւ նա դեռ խօսում է չատ սիրուն, չատ բարձր, պաղուտկան բաներ եւ ինչպէ՞ս է ժպտում ... Հապա ո՞ւր է այն միւս մարդը, որ մատերն ու ճակատը հովերին տուած, ծովափին ցնծում էր՝ խեղդուող մանուկների ճիչերը, ճըռճըռոցը լսելով ... Ո՞ւր է թագնուում նա, ինչպէ՞ս է աներեւութանում ի սպառ, միայն եղեռնի ժամին յայտնուելու համար ... Ահա թուրք առեղծուածը, մթին, հրէշաւոր եւ ամէնէն դժուարալուծելին ու զարհուրելին, որ, երբ եւ իցէ դրուել է մարդկութեան առջեւ...

Ու նա դեռ խօսում էր.

— Դոկտոր Նազըմը բացակայ է, ինչպէս ասացի. ես այժմ այստեղ մինակ եմ. երբ վերադառնայ, մենք նորէն կը հանդիպենք, կը վերաքննենք մեր յարաբերութիւնների խնդիրը:

×

Մեր զրոյցի նիւթը սպառուած էր, բայց ես տեղիցս չշարժուեցի:

— Թոյլ կը տա՞ք արդեօք ձեզ մի հարց ուղղել, մի տեղեկու-

Fonds A.R.A.M

թեան համար, մի հարց, որ քաղաքականից աւելի զուտ մարդկայնութեան խնդիր է: Ի՞նչ եղան մեր աքսորուած մտաւորականները...

Հարցումս նրան յանկարծակիի բերեց: Նա մի վայրկեան լռեց, առանց խոժոռուելու, առանց ինքզինքը կորցնելու, միայն իր դաւադիր ժպիտը փռուեց, լայնացաւ եւ աչքերի մէջ պողպատի փայլը զօրացաւ, ապա անմիջապէս ինքզինքը գտաւ.

— Օ՛, աքսորուածնե՞րը ... իրաւունք ունիք ... Ա՛հ, պատերազմի դաժան, անողորմ անհրաժեշտութիւն ... Գիտէք, հասկանում էք անչուչա. մեր բարեկամները՝ Զօհրապ, Վարդգէս, Ակնունի եւ միւսները ... Ի՞նչ ընկերական հաւաքոյթներ միասին, ի՞նչ բարեկամական զրոյց ու հանդիպումներ, ի՞նչ թղթակցութիւններ ... Հա՛, լաւ յիշեցրիք, պիտեմ որ սա ձեզ մեծ հաճոյք պիտի պատճառի...

Եւ գրասեղանի արկղից մի թուղթ հանելով ինձ մեկնեց արուեստակեալ յուզմունքով.

— Ձանաչո՞ւմ էք անչուչա այս ձեռագիրը...

Նայեցի երկար: Ակնունու գիրն էր եւ իր ստորագրութիւնը: Նայեցի եւ լուռ յետ տուի:

— Պահում եմ իբրեւ թանկագին յիշատակ, չարունակեց նա. ի՞նչ մարդ է, ի՞նչ ընկեր, ամէնքը, ամէնքը...

— Ի՞նչ եղան մեր աքսորուած մտաւորականները, կրկնեցի հարցումս յամառօրէն եւ նայելով իր աչքերին:

— Այո՛, այո՛, իրաւունք ունիք այս հարցումն ինձ ուղղելու, ասաց նա վարանոտ ու ժպիտը չքացաւ:

— Դուք պիտէք անչուչա, թէ ինչ եղաւ նրանց ճակատագիրը: Կարծեմ մի փոքր իրաւունք ունիմ զէթ նրանց մահուան պարագաները իմանալու: Մայրեր կան, որոնք սպասում են իրենց զաւակներին, կանայք՝ որ տակաւին ակնդէտ են ամուսիններուն ճամբին, զաւակներ՝ որ հայրիկ, հայրիկ են կանչում ... այս ամէնքն իրաւունք ունին իմանալու զէթ, թէ իրենց սրտի հատորը կենդանի՞ է, թէ մեռած...

— Ի՛նչպէս կարող էք դուք նրանց մահուան մասին խօսել: Ի՛նչպէս են զօրում ձեր շրթունքները այդ բառն արտասանել: Ինչպէս ասացի, պատերազմի անիրաւ անհրաժեշտութեան հարկադրանքով սոխակուած եղանք նրանց առժամապէս հեռացնել դէպի ներքին գաւառները, դէպի հարաւ, արաբական չրջանները, մինչեւ Դիարբէքիր, մինչեւ Սիւրիա, իսկ նրանցից լուրեր գալիս էին եւ այնուհետեւ լռութի՛ւն ... Ակնյայտ է, պարզ է, չարունակեց նա քաղցր ժպտով, որ մեր տեղական իշխանութիւնները դիմամբ աչք գոցեցին եւ թողին, որ նրանք ազատ արձակ անցնեն աւելի հեռուները, իրանց ընտրած վայրերը եւ բնականօրէն նրանցից այլեւս լուր չեկաւ եւ անչուչա հիմա այդ մարդիկ ողջ – առողջ ապրում են ամէն մէկը ոեւէ Արաբի մօտ, մինչեւ պատերազմը վերջանայ ... Ահա ճշմարտութիւնը ... Օ՛,

Fonds A.R.A.M

ա՛չ, ի՛նչպէս կարելի է նրանց մահուան մասին խօսք անել ... Այս թող բնաւ ձեր մաքովը չանցնի...

Լսեցի սրբապիղծ սուտը, որի իւրաքանչիւր բառը հոգիս էր վառում: Պատմելու եղանակից, իր աչքերի փայլից պարզ էր, որ նրանցից ոչ մէկը չէր ապրում եւ այս գաղանը գիտէր, որ այդ այդպէս է: Գիտէր եւ յօրինում էր այդ չերիւրածոյ պատմութիւնը:

Կ'երեւի թէ իմ թերահաւատութիւնը դէմքիս շատ էր բացայայտ: Նա փորձեց ցրել կասկածները.

— Ա՛հ, մէկ այս արիւնահեղութիւնը դադարի, այս պատերազմը վերջանայ, Աստծով ամէնքն էլ յետ կը գան...

— Կ'ուզէի աւելի որոշ ու յստակ տեղեկութիւններ, ասացի. տարաբախտաբար, նրանց կենդանութեան այլեւս ոչ ոք չի հաւատում...

— Օ՛, ինչպէ՞ս կարելի է այդպիսի ծանր մտածումներ ունենալ. կարող էք վստահեցնել մերձաւորներին...

Ես ոտքի ելայ: Նա չարունակեց:

— ... Որքան անգամ Վարդգէս, Ակնունի նստած են, ա՛յ, այս բազկաթոռի մէջ, ուր դուք էիք նստած եւ խօսել ենք ժամերով, վիճել, վիճաբանել, միչա մնալով սրտակից բարեկամներ...

Աղջէն սանդուղների վրայ էի, իջնում էի:

— Որչա՛փ յուշեր, չարունակեց նա վերեւից. Վարդգէսը վերջին անգամ այսպէս, ձեզ պէս իջնում էր այս սանդուղներով եւ դիտէք, ուրախ մարդ էր, կատակում էր վարից վեր ... ա՛հ, ի՛նչ մարդ էր, ի՛նչ անուշ մարդ...

Դուրս ընկայ փողոց: Շնչարգելում էի: Լայն չնչեցի եւ շտապով հեռացայ մահահոտ որջից:

Փարիզ, 1931 Մայիս

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Եւ հիմա, անգամ մը եւս ճանչցէք Պէհաէտտին Շաքիր կոչուող գազանը, իր իսկ ստորագրած եւ 18 Փետրուար ու 25 Մարտ 1915 թուակիր երկու նամակներով: Կու տանք կարգ մը հատուածներ, քաղելով Արամ Անտոնեանի գրքին ֆրանսերէն թարգմանութենէն — «Documents officiels concernant les massacres arméniens» — էջ 96 – 100: Նամակներու թուրքերէն բնագրերուն տակը յստակ ստորագրութիւն չըլլալուն պատճառով, ոչ Արամ Անտոնեան եւ ոչ ալ զանոնք իրեն յանձնած Նայիմ պէյը կամ Էֆէնտին, գիտէին նամակագրին ով ըլլալը: Գրքի հրատարակութենէն ետքը միայն Պոլսոյ մէջ հաստատուեցաւ, որ նամակագիրը Պէհաէտտին Շաքիրն է, — այն հրէշը, որ դեռ աղէտը չպայթած, Փետրուարին եւ Մարտին, յանուն Իթթիհատի կեդրոնին կամ «պատասխանատու իշխանութեան հրամանով», ինչպէս գրուած է նամակներուն գլուխը, տարագրու-

Fonds A.R.A.M

թեանց եւ կոտորածի հրահանգները կու տար ի միջի այլոց եւ այդ օրերուն Ատանայի եւ ապա Հալէպի իթթիհատական պատուիրակ Ճէմալ պէյին (*Ատանա միւրախխասը Ճէմալ պէյէ*)։ Ահաւասիկ այդ ճանի մը հատուածները։ (Փակագծերու մէջ առնուածները մեր բացատրութիւններն են)։

— «*Ճէմիէթը* (Իթթիհատը) *որոշած է ազատել հայրենիքը այս անիծեալ ցեղի ցանկութենէն* (ըսել կ'ուզէ՝ Հայոց տարածած ու տարածելիք խռովութիւններէն) *եւ իր հայրենասիրական ուսերուն վրայ առնել պատասխանատուութիւնը այն նախատինքին, զոր պիտի կրէ օսմանեան պատմութիւնը։*

«Ճէմիէթը, անկարող՝ մոռնալու անցեալի նուաստացումն ու դառնութիւնները, լեցուած՝ վրէժխնդրութեան գաղափարներով եւ վստահ՝ իր ապագային, որոշած է բնաջնջել Թուրքիա բնակող բոլոր Հայերը, առանց ողջ ձգելու ոեւէ մէկ անհատ եւ այս մասին լայն լիազօրութիւններ տուած է կառավարութեան։

«Ջարդերու կազմակերպման վերաբերեալ անհրաժեշտ հրահանգները կառավարութիւնը պիտի տայ կուսակալներուն եւ բանակներու հրամանատարներուն։ Իթթիհատի բոլոր պատուիրակները, ուր որ ալ ըլլան, պիտի հետապնդեն այս ծրագրին իրականացումը։ Հանդուրժելի պիտի չըլլայ, որ Հայ մը օգնութիւն մը կամ պաշտպանութիւն մը գտնէ։»

(18 Փետրուար 1915) ՊԷՀԱ

— «*Ինչպէս ըսուած է մեր* 8 *Փետր.* 1915 *Թուակիր նամակին մէջ, Ճէմիէթը որոշած է մինչեւ արմատը փճացնել եւ ոչնչացնել այստեղ ապրող, տարիներէ ի վեր իր ճիգերու ճամբուն վրայ իր դէմը պայքարող զանազան ուժերը, իսկ այս ընելու համար ստիպուած է դժբախտաբար դիմել շատ արիւնալի միջոցներու։ Վստահ եղէք, որ մենք իսկ կը յուզուինք մտածելով այդ միջոցներու գարհուրանքին վրայ, բայց Ճէմիէթը, իր յաւիտենական գոյութիւնը ապահովելու համար, ուրիշ ելք մը չի տեսներ։*

«Մինչեւ որ ծանօթ անձերու (ըսել կ'ուզէ Հայոց) *դէմ ձեռք առնուած միջոցները իրենց արդիւնքը չտան, լաւ պիտի չըլլար գրաւիլ ուրիշներով* (այսինքն Յոյներով, Արաբներով, Չերքէզներով, եւլն.)։ *Առ այժմ, նպատակայարմար նկատուած է օրինական միջոցներով պատժել երեւելիները միայն* (ինչ որ տեղի ունեցաւ նամակի թուականէն 17 օր ետքը, ոչ օրինական միջոցներով եւ Ապրիլ 11/24ի զանգուածային ձերբակալութիւններով) *եւ ասիկա պիտի ըլլայ ապագայ գործողութեանց մեկնակէտը։»*

(25 Մարտ 1915) ՊԷՀԱ

Fonds A.R.A.M

ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ ՄԱՏՈՒՌԸ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԻ ՇՐՋԱՓԱԿԻՆ ՄԷՋ

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին շրջափակը, ամբողջ աշխարհի մէջ այն միակ վայրն է, ուր մատնաւոր դուրգուրանքով

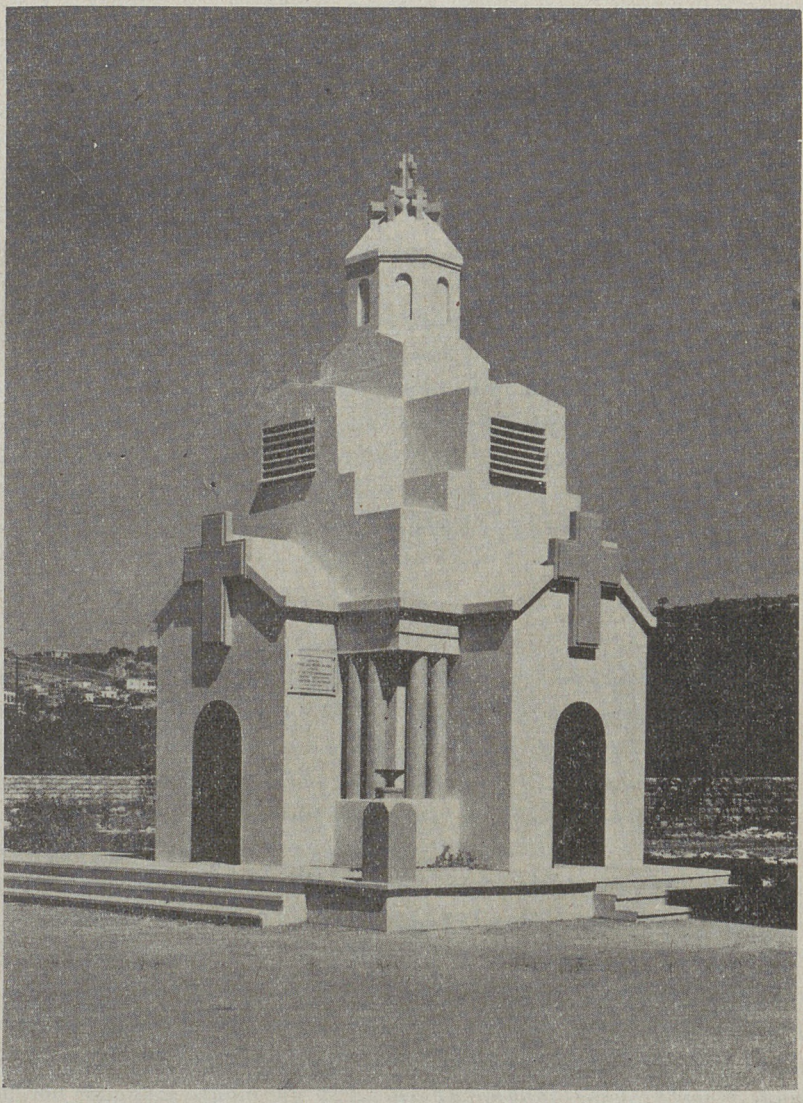

Նահատակաց Յուշադամբան – Մատուռը Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանի շրջափակին մէջ

պահուած են Տէր Զօրի անապատէն հաւաքուած հազարաւոր դանկերն ու ոսկորները մեր թանկագին նահատակներուն: Ամփոփուած են

Fonds A.R.A.M

անոնք մայր – տաճարին քովը կառուցուած Նահատակաց Մատրան մէջ, որ դարձած է ուխտատեղի Կաթողիկոսարան այցելող մեր բոլոր ազգակիցներուն համար:

Ամէն տարի, Համապզդային Սպասօնին օրը, Ապրիլ 11/24ին, երբ Պէյրութի եւ Պուրճ Համուտի բոլոր հայկական խանութները կը

Նահատակաց Ցուշադամբան – Մատրան խորանը
Ձախատի իւղանկար – խորհրդապատկերը գործն է նկարիչ Օննիկ Աւետիսեանի

փակուին ի յարգանս նահատակներուն, հաղարաւոր հաւատացեալներու ներկայութեան եւ մայր տաճարին մէջ մատուցուած Պատարագէն

Fonds A.R.A.M

եաք, կը կատարուի Հոգեհանգիստ անոնց յիշատակին, մատրան առջեւը։ Այս տարի, Մեծ Եղեռնի Ցխնամեակին առթիւ, աւելի հանդիսաւոր փայլ մը պիտի ստանան անշուշտ Պատարագն ու Հոգեհանգիստը եւ չատ աւելի հոծ թիւով հայրենակիցներ ներկայ պիտի գտնուին արարողութեանց։

Նահատակաց Մատուռը, իր զեղակերտ արտաքինով, կառուցուած է կիպրաբնակ Վահրամ Իւթիւճեանի բարերարութեամբ։

(Լուսանկարները տրամադրեց մեզի Վարուժան Սկթեան)

ՄՈՒՍԹԱՖԱ ՔԷՄԱԼՆ ԱԼ

ՀԱՇԻԻ ՊԱՀԱՆՋԱԾ ԷՐ ԻԹԹԻՀԱԴԱԿԱՆ «ԱԽԵԼՑՈՒԿՆԵՐԷՆ» ԿՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐՈՒՆ ԴԷՄ ԳՈՐԾՈՒԱԾ ՈՃԻՐՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ...

Գրքիս 250րդ էջին վրայ ակնարկած ենք այն դաւադրութեան, որ նիւթուած էր 1926ին, Մուսթաֆա Քէմալի կեանքին դէմ եւ որուն հետեւանքով, յետ դատավարութեան, մահուան դատապարտուեցան չորք մը իթթիհատական դէմքեր եւ ասոնց կարգին, Մեծ Եղեռնի պատասխանատուներէն Տոքթ. Նազըմն ու ելմտական նախարար Ճաւիտ պէյը։

Այդ օրերուն, Մուսթաֆա Քէմալ, որուն վրայ կը ծանրանայ հարիւր հազարաւոր Հայերու եւ Յոյներու ջարդին ու աքսորին ալ պատասխանատուութիւնը, ամերիկեան թերթի մը թղթակցին հետ ունեցած երկար տեսակցութեան ընթացքին կոկորդիլոսի արցունքներ թափելով Իթթիհատի քրիստոնեայ զոհերուն վրայ, համարձակութի՛ւնը ունեցած էր ընելու հետեւեալ յայտարարութիւնները.

— «Այս դաւադիրներուն ցոյց տալու վրայ եմ, թէ թուրք հանրապետութիւնը կարելի չէ կործանել մարդասպաններով կամ անոնց ոճրային ծրագիրներով։ Նախկին Երիտասարդ Թուրքերու (Իթթիհատականներու) այս աւելցուքները, որոնք հաշիւ պէտք էր տային մեր միլիոնաւոր բրիստոնեայ հպատակներու զանգուածային եւ անողոք տարագրութեանց ու ջարդերուն համար, ըմբռնուածքային հանրապետութեան տիրապետութեան ներքեւ։ Մինչեւ այսօր անոնք ապրեցան կողոպուտի, զողութեան, կաշառակերութեան միջոցով եւ անընդունակ զարձան ու չհաշտուեցան իրենց ճակտի քրտինքով պարկեշտօրէն ապրելու զաղափարին հետ։ Ընդդիմադիր կուսակցութեան դիմակին տակ այս տարրը, որ մեր երկիրը մեծ պատերազմին մղեց հակառակ ժողովուրդի կամքին եւ պատճառ զարձաւ թուրք երիտասարդութեան թափած արեան հեղեղին, ինչքէր փաչայի ոճրապարտ վտառակրութիւնը զոհացնելու համար, վատօրէն եւ ստորին միջոց-

Fonds A.R.A.M

ներով դաւադրած է իմ կեանքիս, ինչպէս նաեւ իմ դահլիճի անդամներուն կեանքին դէմ :»

Երեւակայեցէ՛ք…

Իթթիհատականներէն յանո՛ւն … հայ ժողովուրդին հաշիւ պահանջելու ելած Մուսթաֆա Քէմալը, այդ խօսքերը արտասանած պահուն բնաւ չէ անդրադարձած, որ ինքն ալ հաշուետու է՝ ի՛ր սանձարձակ իշխանութեան օրով Հայերու եւ Յոյներու դէմ Հայաստանի, Կիլիկիոյ, Իզմիրի եւ Անատոլուի այլ շրջաններուն մէջ գործուած զանգուածային ոճիրներուն համար :

Չէ անդրադարձած նմանապէս, որ ինքը իբրեւ Թուրքիոյ ազատարարը պաշտող Թուրք ժողովուրդը եւ մանաւանդ երիտասարդութիւնը, ի՛ր օրովն իսկ շէհիտ (նահատակ) եւ սո՛ւրբ հռչակեց իրենց «միլիոնաւոր քրիստոնեայ հպատակներու զանգուածային եւ անողոք տարագրութեանց ու ջարդերուն» մեծագոյն պատասխանատուն, սատկած Թալէաթը … Իբրեւ այդպիսին ալ կը դաւանին այդ հրէշը մինչեւ այսօր եւ ամէն տարի, մահուան տարեդարձին, թափօր կազմած, ծաղկեպսակներով կը զարդարեն անոր դարշելի դամբարանը Պոլսոյ Ազատութեան Բլուրին վրայ, ճառեր կը խօսին եւ հայրենասիրական ցոյցեր կը կազմակերպեն :

Թալէա՛թ եւ Մուսթաֆա Քէմալ, — պատմութեան դատաստանով եւ մանաւանդ հայ ժողովուրդին համար, այս երկուքը մեծ տարբերութիւն մը չունին իրարմէ : Տարբերութիւնը, ոճիրները գործուած ժամանակին, կիրարկուած բնաջնջման եղանակներուն եւ զոհերու համրանքին մէջ է միայն :

ԵԳԻՊՏԱՑԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՄԸ

ՅԱՐԳԱՆՔԻ ԽՕՍՔԵՐԸ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ

Անցեալ տարի, Գահիրէի Նիր Իսթ Ակումբին մէջ, զանազան Միութեանց նախաձեռնութեամբ կազմակերպուած Ապրիլեան Եղեռնի ոգահանդէսին ներկայ գտնուեցաւ նաեւ Արաբական Միացեալ Հանրապետութեան բնակարանային նախարարը Մոհամէտ Ապու Նուսէյր, որ կարճ բայց սրտագրաւ խօսքերով արտայայտեց իր յարգանքը մեր նահատակներու յիշատակին : Ահա իր խօսքերը·

— «Երբ տեղեկացայ, թէ այստեղ պիտի հաւաքուիք յարգելու համար ձեր բիւրաւոր նահատակներուն յիշատակը, առիթը յարմար նկատեցի անձնապէս մասնակցելու ձեր ոգատօնին, որովհետեւ, բռնակալութեան մը դէմ պայքարած եւ մարտիրոսացած ամէն մէկ յեղափոխականի յիշատակը նուիրական է մեզի համար :

«Թրքական բռնապետութիւնը արիւնը հոսեցուց ազատատենչ Հայերուն, որոնք կը պայքարէին իրենց հայրենիքին ազատութեան

Fonds A.R.A.M

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՍԱՐՍԱՓՆԵՐԸ

ԻՐ ԱԶՔԵՐՈՎԸ ՏԵՍԱԾ ԳԵՐՄԱՆԱՑԻԻ ՄԸ ՊԱՏՄԱԾՆԵՐԸ

Մեծ եղեռնի ցիանամեակին յատկացուած այս էջերը փակելէ առաջ կը թարգմանենք նաեւ հատուած մը՝ տարագրութեանց սարսափները իր աչքերովը տեսած Գերմանացիի մը՝ Արմին Թ. Վէկնէրի 1919 Յունուար թուակիր այն ընդարձակ յուշագրէն, զոր ուղղած էր ան Պերլինէն Նախագահ Ուիլսընին, ի պաշտպանութիւն տառապած ու նահատակուած հայ ժողովուրդի իրաւունքներուն, երկարօրէն նկարագրելով միաժամանակ տարագրեալներուն ենթարկուած ահաւոր չարչարանքները։

— Օսմանեան կայսրութեան բոլոր չրջաններէն, ուր հայ ցեղը ապրած էր աւելի քան երկու հազար տարիներէ ի վեր, կը գրէ Արմին Թ. Վէկնէրը, Հայերը քշուեցան դէպի Միջագետքի ամայի տարածութիւնները։ Այդ մարզիկը կը սպաննուէին խումբերով եւ չղթաներով ու չուաններով իրարու կապուած կը նետուէին գետը կամ կը զգորուէին լեռն ի վար։ Կիներն ու մանուկները կը ծախուէին հրապարակով, չուկաներու մէջ։ Ծերերն ու տղաքը մահացու հարուածներով կը զրկուէին բռնադատեալ աշխատանքի։ Եւ սակայն այսքանն ալ բաւական չէր։ Իրենց ոճրապարտ ձեռքերուն վրայի արատը անջնջելի դարձնելու համար, չարագործները, ժողովուրդը իր ղեկավարներէն եւ ներկայացուցիչներէն զրկելէ եաք, կը քշէին մարդիկը քաղաքներէն դուրս, օրուան եւ դիշերուան բոլոր ժամերուն, խլելով դանոնք իրենց անկողիններէն կիսամերկ վիճակով, կը կողոպտէին անոնց տուները, կ'այրէին գիւղերը, կը քանդէին կամ մզկիթներու կը վերածէին եկեղեցիները, կը գրաւէին անասուններն ու կառքերը, կը խլէին հացը իրենց զոհերուն բերաններէն, հազուստները անոնց կռնակէն եւ ոսկեղէնը անոնց վրայէն։ Սպաները, գինուորները, վիւնները իրարու հետ կը մրցէին արիւն լակելու իրենց վայրենութեամբ, զպրոցներէն կը խլէին փափկասուն որբուհիները, իրենց անասնական կիրքերուն յագուրդ տալու համար, բիւրերով կը ծեծէին մահամերձ կիները կամ այն բոլոր կիները, որոնց ծննդաբերու-

---

համար, ինչպէս նաեւ արիւնը ազատասէնչ Արաբներուն։ Ուրեմն, ազատութեան ճանապարհին վրայ Հայերու եւ Արաբներու արիւնը միասնաբար հոսեցաւ։ Մենք ձեռք բերինք մեր անկախութիւնը, ինչպէս դուք, այդ արիւնի ճամբուն հետեւելով, պիտի չարունակէք ձեր պայքարը լաւագոյն ապագայի մը ի խնդիր։ Այդ ճանապարհին, հայ եւ արաբ ժողովուրդներու զործակցութիւնը միշտ կանգուն պիտի մնայ։»

Fonds A.R.A.M

թիւնը մօտ ըլլալով հապիւ թէ կրնային քաշկռտել իրենց մարմին-ները, մինչեւ որ իյնային եւ մեռնէին: Ճամբաներէն անցնող ճամ-բորդները, սարսափով կը հեռացնէին իրենց աչքերը այս յարաչարժ բազմութեանց վրայէն, որոնք կը քչուէին դիւային վայրագութեամբ:

Բարձր Հայքի իրենց հայրենիքէն տեղահանուած եւ հազար-ներէ բաղկացած խումբերը Հալէպի չրջակաները կը հասնէին միայն հարիւրներով, մինչ դաշտերը լեցուած էին ուռած, սեւցած դիակնե-րով, որոնք կը պահէին պղծուած եւ իրենց զոզոցած հազուստնե-րէն մերկացուած վիճակով եւ որոնց պարշահոտութիւնը օդը կը վա-րակէր: Անոնց ողբերգութիւնը հեղնել ուզող ոտիկաններ, երբեմն, սովահար մարդոց նիհար ձեռքերուն մէջ կը դնէին պատառ մը ու-տելիք, որմէ զրկուած էին, պարզապէս այդպէսով անոնց հոգեվարքը երկարելու համար:

Հալէպի դռներուն առջեւն անդամ հանդստանալու արտօնուած չէին անոնք: Բոպիկ ոտքերով, կիպիչ արեւին տակ, ջերմէն եւ այլ հիւանդութիւններէ տկարացած, կը քչուէին անոնք անդադար դէպի խոպան վայրերու ամայութիւնները: Այնտեղ կը մեռնէին անոնք ֆիւրտերէն սպանուելով, ոտիկաններէն կողոպտուելով, գնդակա-հարուելով, կախուելով, թունաւորուելով, դաշունահարուելով, խեղդուելով, համաճարակներէն հնձուելով, ջրամոյն դառնալով, սառելով, ծարաւէն ու անօթութենէն իյնալով եւ իրենց մարմինները կը լքուէին, որպէսզի տարբաղադրուին կամ չնազայլերու կեր դառ-նան: Մանուկները լալով – ճչալով կը մեռնէին, այրերը կը նետուէին ժայռերէն վար, մայրերը զրկած իրենց մանկիկները կը նետէին առ-ուակներու մէջ եւ կիները, դաւակները զրկած, երգելով կը նետ-ուէին Եփրատ գետը: Մեռան անոնք երկրիս վրայ գոյութիւն ունե-ցող բոլոր տեսակի եւ բոլոր դարերու մահերով:

Տեսած եմ խենթեցած տարագրեալներ, որոնք իրրեւ ուտելիք իրենց հազուստներն ու կօշիկները կը կրծէին եւ կիներ, որոնք կ'ե-փէին իրենց նորածին մանկիկներուն մարմինները...

Քանդուած քարվանսարայներու մէջ կը պառկէին անոնք դիակ-ներու եւ կէս մը նեխած մարմիններու քովը, ոչ ոքէ զուրկ զոնելով եւ իրենց մահուան սպասելով: Որքա՜ն երկար պիտի կրնային անոնք քաշկռտել իրենց թշուառ գոյութիւնը, խոտ ուտելով կամ գարիի հատիկներ փնտռելով ձիերու թրիքին մէջ:

Այս բոլորը սակայն մէկ մասն է միայն իմ տեսածներուս, ծա-նօթներէ կամ ճամբորդներէ լսածներուս եւ կամ տարագրեալներու բերնով լինելի պատմուածներուն:

Եթէ, պարոն Նախագահ, բաղդատէք Անգլիոյ մէջ Լորտ Պրայ-սի եւ Գերմանիոյ մէջ Տօքթ. Եոհաննէս Լէփսիուսի պատմած սար-սափները իմ պատմածներուս հետ, պիտի տեսնէք թէ չեմ չափա-

Fonds A.R.A.M

դանցեր: Կրնամ ենթադրել, որ ունիք այս բոլորը ձեր ձեռքին տակ: Ուրեմն ի՞նչ իրաւունքով կ'ընեմ այս դիմումը ձեզի: Կ'ընեմ մարդասիրական իրաւունքով եւ կատարելու համար սուրբ խոստում մը:

Երբ անապատին մէջ ես անցայ տարապրեալներու հաւաքման վայրերէն, երբ սովահարներու եւ մեռնողներու քովն ի վեր նստայ անոնց վրաններուն տակ, երբ զգացի իրենց աղերսարկու ձեռքերը իմ ձեռքերուս մէջ եւ երբ լսեցի ձայները իրենց քահանաներուն, որոնք վերջին անգամ օրհնեցին չատ մը մեռեալներ, երդում ըրի պատմել այս բոլորը ի պաշտպանութիւն իրենց, եթէ երբեք դարձեալ Եւրոպա վերադառնայի: Ուղղի եւ մարդկութեան ձայնը երբեք պիտի չլռեն իմ մօտ. այդ պատճառով ալ կ'ուղղեմ ձեզի այս խօսքերը:

Թուրքիոյ եւ ձեր դաշնակիցներուն միջեւ կնքուած զինադադարը, որուն կը սպասէին անձկութեամբ բոլոր Հայերը ի սփիւռս աշխարհի, հազիւ թէ յիշատակեց հայկական հարցը: Արդեօ՞ք Հայերը անգամ մըն ալ յուսախաբ պիտի ըլլան: Պէտք չէ որ այս վոքր ազգին ապագան մեծ պետութեանց անձնասիրական ծրագիրներուն եաեւը, մութին մէջ նետուի: Փրկեցէք, պարոն Նախագահ, Եւրոպային պատիւը:

Երբ դուք, ճնշուած ազգերու ախոյեանը դառնալու գերագոյն դաշափարը ըրած էք ձեր քաղաքականութեան առաջնորդող սկզբունքը, պիտի ըմբռնէք անշուշտ, որ այս բառերուն մէջ կը խօսի զօրաւոր ձայն մը, միակ ձայնը, որ ունի ամէն ժամանակ լսուելու իրաւունքը, — մարդկութե՛ան ձայնը:

ՄԱՀՈՒԱՆ ԿԱՄՈՒՐՋԸ

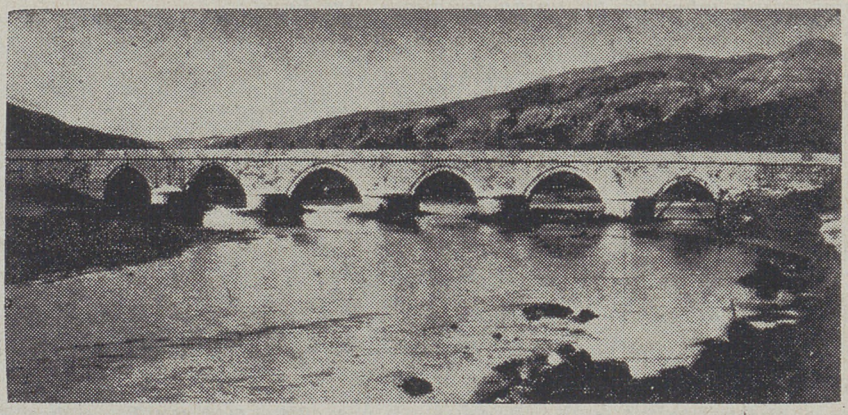

Սեբաստիոյ մօտերը, Գըզըլ Ըրմաֆ գետի այն մեծ կամուրջը, ուրկէ ջարդարարները վար նետեցին եւ ջրամոյն խեղդեցին անհամար տարագրեալներ, ասոնց կարգին նաեւ անուանի հրապարակագիր Տիրան Քէլէկեանը:

Fonds A.R.A.M

ԻՐԻԵՒ ՎԵՐՋԱԲԱՆ

ԻՆՉԵ՞Ր ԸՐԻՆ ՄԵՋԻ ԱՆՑԵԱԼԻՆ ՄԷՋ

ԵՒ ԻՆՉ ՊԷՏՔ Է ԸՆԵՆՔ ՄԵՆՔ ԱՅՍ ՏԱՐՕՒԱՆ ԸՆԹԱՑՔԻՆ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

Թիւրքի հետ մենք զարհուրելի դատ ունենք — արիւնի եւ հողի դատ: Եթէ հնարաւոր է, որ արեան հատուցումի պահանջը, կամ կոշտ բառով ասենք, վրէժխնդրական զգացումը ժամանակի հետ մաշուի ու թուլանայ, հողի յափշտակութիւնն ու աւերը սակայն երբեք չեն մոռցուի եւ կը մնան որպէս յաւիտենապէս մխացող վէրք անթիւ սերունդներին: Որովհետեւ Թիւրքն աւերել, խոպանացրել եւ գրաւել է մեր երեք – չորս հազար տարուայ հայրենիքը:

ԱԻԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Խանդարելով Մեծ Եղեռնի անցքերուն կապակցութեամբ մեր հրատարակած նիւթերուն չարքը, վերջաւորութեան ձգեցինք թարգմանութիւնը Գերմանացի Արմին Վէգնէրի յուշագրի մէկ հատուածին, որպէսզի անոր վերջաբանին վրայ հիմնաւորենք մեր ալ ըսածին ու ըսելիքին վերջաբանը:

Տարագրութեանց հարուածներուն տակ տարտղնուած ու մահապարտ բազմութեանց սարսափելի չարչարանքները աչքերովը տեսած, ընդվզած եւ հոգեպէս ցնցուած այս Գերմանացին, իր յուշագրին վերջաբանով կ'արձակէ «ամէն ժամանակ լսուելու իրաւունքը ունեցող զօրաւոր ձայն մը, ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱ՛Ն ձայնը», բարեմաօրէն հաւատալով, որ այդ ձայնը պիտի կրնար ցնցել նաեւ խիղճերը անոնց, որոնք, եթէ ոչ մարդասիրօրէն, այլ դէթ իբրեւ խակ ստանձնած պաշտօնական յանձնառութիւններով, ջարդարարը պատժելու եւ ջարդուածին հատուցումը ապահովելու պարտականութիւնը ունէին առանց այլեւայլի:

Քանի մը տարի անցած, սակայն, Արմին Վէգնէր լինք ալ տեսաւ, թէ ի՛նչ կ'արժէր այդ ձայնն ու զայն արձակող մարդկութիւնը:

Ա՛յն մարդկութիւնը, որ ծախեց իր խիղճն ու պատիւը սատանաներուն, դիւանագիտական, քաղաքական, ինուորական եւ տնտեսական չուկաներու ցանցին մէջ:

Ա՛յն մարդկութիւնը, որ ոճրագործին ձեռքերը փչրելու տեղ, համբուրեց զանոնք ու տարաւ ճակտին:

Ա՛յն մարդկութիւնը, որ զոհը հռչակեց իրաւազուրկ եւ դահիճը իրաւատէր:

Ա՛յն մարդկութիւնը, որ ոչ միայն նիւթական որեւէ հատուցում չպարտադրեց մեղ թալանած, մեր ունեցած տունն ու տեղը,

Fonds A.R.A.M

հողն ու հայրենիքը գրաւած աւազակին, այլեւ ամարդօրէն ուրացաւ արեան ծովերով եւ հերոսական խոյանքներով նուիրագործուած մեր բոլոր իրաւունքներն ու պահանջները։

Ա՛յն մարդկութիւնը, որ այս բոլորը կատարելէ ետք, մէկ օրէն միւսը դարձաւ իր երէկուան ու մեր յաւիտենական թշնամիին զինակիցն ու հլու կամակատարը, օդնեց անոր իր բոլոր միջոցներով, զրամով, զէնքով ու խորհուրդներով եւ կեցաւ անոր կռնակը։

Մարդկութի՜ւնը...

Այսինքն զայն մարմնաւորող եւ ամէն մարդի մէջ զրսեւորող մեծերը, որոնք ըրին այդ բոլորը անխղճօրէն, եւ, Թուրքին հետ ձեռք ձեռքի տալով, խեղդկապ անցուցին մեր վրէն։

Փակեցին միջազգային առեւտուրներու բոլոր դռները մեր առջեւ, որպէսզի չլսուի ընդվզման ու բողոքի մեր ձայնը։

Ցաղթական Սեւրը փոխանակեցին Լոզանի անարդ դաշնագրով։

Հայրենիք ունեցող հայ ժողովուրդը զարձուցին՝ օտարի դրռները ափ առնելու եւ ասպնջականութիւն փնտռելու դատապարտուած հայրենազուրկ զաղթական։

Եւ, նոյն այդ Լոզանի մէջ հասցուցին մեզ հողի չերտ մը, օճա՛խ մը մուրալու ստորնացման, որպէսզի ստանայինք «հողը չի՛ տրուիր, կ՚առնուի» պատասխանը՝ զարերով միշտ տալու վարժուած եւ իր բռնագրաւած հողերը իրենց տէրերուն վերադարձնելու ստիպուած Թուրքէն, Համիթին բերնով...

Ըրին այս բոլորը եւ աւելին։

Լքեցին մէ՛կ անդամէն իր ազատութիւնը զրած Կիլիկիան եւ Ֆրանքլէն Պույեռն կոչեցեալ Թրքասէրին նախաձեռնութեամբ, 20 Հոկտեմբեր 1921ին կնքեցին՝ այդ չրջանը Թուրքերուն վերադարձնող Ֆրանքեւթուրք համաձայնագիրը։

Այսքանն ալ չբաւեց եւ նոյն այդ Ֆրանսան, 16 տարիներ ետքը, 23 Յունիս 1937ին Անգարայի մէջ կնքեց մէկ այլ համաձայնագիր, որ այս անդամ Ալեքսանդրէթի Սանճաքն ալ Սուրիայէն խլելով կը վերադարձնէր Թուրքիոյ։

Կիլիկիոյ լճման մէջ մեղսակից զարձաւ նաեւ Անգլիան, որ իր ձեռքին տակ զտնուող 150·000 Թուրք զերիները անմիջապէս վերադարձուց Մուսթաֆա Քէմալին, որպէսզի անոնցմով զօրացնէ Հայաստանը չախչախելիք Քեազիմ Գարապէքիրի բանակն ու Կիլիկիան քարուքանդ ընելիք քէմալական չէթէները։

Եւ, մեր երկու մե՛ծ դաշնակիցները, ձեռք ձեռքի տուած, իրական ու բարոյական — կամ անբարոյական — ամէն տեսակի զէնքերով զինեցին Գարապէքիրին բաղուկը, որպէսզի, այս անդամ Թուրքիոյ ազատարար Քէմալի՛ն անունով, կոտորէ ան երկու հարիւր հազար Հայեր Կարսի եւ Արտահանի չրջաններուն մէջ։

Fonds A.R.A.M

Զինեցին, որպէսզի Մեծ Եղեռնէն վերապրած եւ իր դարաւոր հայրենիքին մէջ հազիւ տուն – տեղ եղած Կիլիկիոյ հայութիւնը, երկու տասնեակ հազարէն աւելի նոր զոհեր տալէ ետք, մնացեալ հարիւր հազարով հեռանայ իր օճախէն եւ ապաստանի արաբական հիւրընկալ երկիրներ:

Զինադադարէն հազիւ քանի մը տարի ետքը թաւալած այս արիւնալի դէպքերը մոռցուցի՞ն Մեծ Եղեռնը, իր բովանդակ զարհուրանքով ու հետեւանքներով:

Մոռցուցի՞ն այն բոլոր յանձնառութիւնները, զորս ունէին այդ մեծերը, դատելու եւ դատապարտելու համար արիւնկզակ Թուրք ոճրագործները եւ արդար հատուցում ընելու մեր մէկուկէս միլիոն նահատակներուն:

Պատերազմի ընթացքին, 1915ի Մայիսին, յանուն Երրեակ Համաձայնութեան, Անգլիան, Ֆրանսան եւ Ռուսիան հանդիսաւոր ազդարարութիւն ուղղեցին Թուրք կառավարութեան եւ «նկատի ունենալով Թուրքիոյ այս նոր ոճիրները մարդասիրութեան եւ քաղաքակրթութեան դէմ», յայտնեցին Բարձրագոյն Դրան, թէ «այդ ոճիրներուն համար իրենք անձամբ պատասխանատու պիտի նկատեն օսմանեան կառավարութեան բոլոր անդամները, ինչպէս նաեւ այն պաշտօնեաները, որոնք մասնակից եղած են նման կոտորածներու»:

Պատերազմը վերջացաւ եւ սակայն ոճրագործներու մազի մէկ թելին իսկ չդպան այդ հանդիսաւոր ազդարարութիւնը ըրած մեծերը, եթէ չհաշուենք օրուան Թուրք կառավարութեան կողմէ կատարուած ձերբակալութիւնները չուրջ վեց տասնեակ պատասխանատու իթթիհատականներու, որոնք քանի մը ամիսով Մալթա ղրկուեցան օդափոխութեա՞ն եւ ապա մէկիկ մէկիկ վերադարձան իրենց տեղերը կամ ապաստանեցան Մուսթաֆա Քէմալին մօտ:

Մինչ, մեծ վեզիր Թէվֆիք փաշայի հովանիին տակ կազմուած ոճրադատ ատեանը կախաղանին չուանը անցուց Եոզկատի ջարդարար միւթէսարրֆ Քէմալի վիզէն եւ գէթ ի բացակայութեան մահուան դատապարտեց Թալէաթն ու անոր գործակիցներէն մէկ քանին, յաղթական մեծե՞րը, որոնք գրաւած էին Պոլիսը եւ կրնային, պարտաւո՛ր էին, ըստ իրենց 1915 Մայիսի յանձնառութեան, իրե՛նք ձերբակալել, դատել ու դատապարտել ոճրագործները, ոչ մէկ քայլ առին այս ուղղութեամբ եւ ասիկա այն պարզ պատճառով, որ արդէն իսկ սկսած էր սիրաբանութիւնը քէմալականներուն հետ եւ մրցակցութիւնը իրենց միջեւ:

Երբ այսպէս կը դասաւորուէին իրադարձութիւնները — եւ կը դասաւորուէին արագ խմորումներով — ալ ո՞վ պիտի մտածէր անտիրութեան դատապարտուած հայ ժողովուրդին մասին: Ո՞վ պիտի բռնէր ջարդարարին օձիքէն եւ հաշիւ պահանջէր: Ո՞վ պիտի յարգէր Սեւրի դաշնագրով ճշդուած յանձնառութիւններն ու պարտաւորու-

Fonds A.R.A.M

թիւնները, մեր հողային պահանջներէն սկսեալ մինչեւ նիւթական հատուցումները:

Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Ազգային Պատուիրակութեանց նախագահները՝ Աւետիս Ահարոնեան եւ Նուպար փաշա, Փարիզի հաշտութեան համաժողովին ներկայացուցած պահանջագրով ճշդած էին հայ ժողովուրդին նիւթական կորուստները պատերազմի ընթացքին: Ըստ այդ մանրամասնուած պահանջագրին՝

	Ֆրանք
Մեր մարդկային կորուստներուն հատուցումը կը դնահատուէր	6·761·350·000
Քաղաքներու բնակչութեանց վնասները՝ 90·000 ընտանիքներու համար	3·235·550·000
Գիւղերու բնակչութեանց վնասները՝ 270·000 ընտանիքներու համար	4·601·610·000
Գումար	14·598·510·000
Որուն վրայ կ'աւելցուէր կովկասահայութեան վնասները	4·532·472·000
Ու այսպէսով հատուցումներու ընդհ. գումարը կ'ըլլար	19·130·982·000

Տասնեւինը միլիառ հարիւր երեսուն միլիոն ինը հարիւր ութսուն երկու՞ հազար ֆրանք...

Մինչդեռ 19 ֆրանք անգամ կարելի չեղաւ դանձել յաւիտենապէս մեզի պարտական ջարդարարէն:

Ու ասիկա, չնորհիւ մեր մե՛ծ դաշնակիցներու հայատուր քաղաքականութեան եւ ուրացումներուն...

Ինչպէ՞ս չանդրադառնալ երկրորդ աշխարհամարտէն ետքը թաւալած անցքերուն եւ ինչպէ՞ս չվերյիշել Նիւրընպէրկը, ուր, Հիթլէրի հրամանով Հրեաներուն դէմ գործուած ցեղասպանութիւնը գտաւ իր անխուսափելի հատուցումը:

Պատասխանատուները կախաղաններու վրայ քաւեցին իրենց ոճիրները, իսկ հիթլէրական Գերմանիոյ ժառանգորդ Դաշնակցային Գերմանիան դատապարտուեցաւ վճարելու 825 միլիոն տոլարի հատուցում մը, 14 տարիներու ընթացքին (մինչեւ 1966ի վախճանը), բնաջնջուած Հրեաներու ժառանգորդներուն:

Ու վճարեց:

Վճարեց եւ պիտի չարունակէ վճարել, մինչեւ որ կատարուի հատուցումներուն հաշուեյարդարը:

Երբ 1918ի Հոկտեմբերին Թուրքերը անձնատուր եղան յաղթականներուն, մեծ պետութեանց մտքէն իսկ չանցաւ կիրարկել այն քաղաքականութիւնը, զոր կիրարկեցին անոնք 1945ին, իրենց առջեւ ծունկի եկած Գերմանիոյ դէմ:

Fonds A.R.A.M

Ոչ այն ատեն եւ ոչ ալ հետագային մեր գետն ու բողոքը մտիկ ընող չգտնուեցաւ։ Անտեսուեցանք։ Արհամարհուեցանք։ Մոռցուեցանք։

Հրեաներուն բնաջնջումը կազմակերպելու նախօրեակին, հետագայ պատասխանատուութիւնները կօչիկներուն տակը գրող Հիթլէրը, մեր գործին նկատմամբ ըրած էր շատ ճիշդ բնորոշում մը, — «այսօր ո՞վ կը յիշէ առաջին աշխարհամարտի հայկական ջարդերը»...

Եւ իրապէս, ամարդօրէն մոռցուած էին մեր մարդկային, հոգեյին եւ նիւթական բոլոր կորուստները։

«Ցեղասպանութիւն» (genocide) բառն անգամ նուիրագործուեցաւ եւ բառարաններու մէջ տեղ գտաւ երկրորդ աշխարհամարտի վաղորդայնին միայն, բնորոշելու համար Հրեաներուն բնաջնջումը հիթլէրականներուն ձեռքով, կարծէք, Հայերուն բնաջնջումը, առաջին աշխարհամարտին, ցեղասպանութիւն եղած չըլլար։

Ինչպէ՞ս եւ ինչո՞ւ փոխուեցան ըմբռնումներն ու գործելու եղանակները մէկ պատերազմէն միւսը։

Երկկուան անզգաները հետագայի՞ն զգայուն դարձան եւ չկըրցան մարսել հրէասպան եղեռնը, ինչպէս մարսեր էին հայկականը, ահաւո՛ր անզգայութեամբ մը։

Եւ մի՞թէ հետագային բացուեցաւ անոնց իմացական ու հոգեկան աչխարհը բարոյական տարրական սկզբունքներու եւ պարտաւորանքներու առջեւ։

Ոչ մէկը, ոչ ալ միւսը։

Ըմբռնումներն ու գործելու եղանակները փոխուեցան, որովհետեւ արեւմտեան դաշնակիցներու համար մեքենայութեանց, փոխադարձ մրցակցութեանց, պարտեալին հետ սիրաբանելու եւ սեփական չահերու եւ չահագործումներու հողը չկար Գերմանիոյ մէջ, 1945ի վինաղադարէն եաքը, ինչպէս կար այդ հողը Թուրքիոյ մէջ, 1918ի վաղորդայնին։

Ու փոխուեցան, որովհետեւ հրեայ ժողովուրդին վերապրող զանգուածը, գաշնակից երկիրներու մէջ իր ունեցած դիրքին ու զգեցութեան չնորհիւ, պարտադրեց իր կամքը յաղթականներուն եւ ընել տուաւ իր ուզածը։

Մենք երկու միջոցներէն ալ զրկուած էինք, այդ պատճառով ալ մնացինք պատն երեսին, անտէր ու անպաշտպան։

Մեծերու պաշտպանեալը դարձաւ Թո՛ւրքը եւ ընել տուաւ իր ուզածը ի վնաս մեզի։

×

Այսքանը, սակայն, դեռ մէտալին մէկ կողմն է։

Կայ նաեւ միւս կողմը, ուր իր ամբողջ հասակով կանգնած է Հորհրդային Միութիւնը։

Fonds A.R.A.M

Բոլշեւիզմը չունէր մեր մեծ դաշնակիցներուն ունեցած յանձնառութիւնները մեզի հանդէպ։ Այդ իսկ պատճառով ազատ ու անկաշկանդ էին իր ձեռքերը ուզածը ընելու ի վնաս մեզի եւ մեր դատին։ Եւ ըրաւ։

Պրէսթ Լիթովսքի մէջ Գերմանիոյ եւ իր դաշնակիցներուն հետ 3 Մարտ 1918ին կնքած հաշտութեան դաշնագրով, որուն տակը ստորագրողներէն մէկն էր բոլշեւիկի Թալէաթը, Խորհրդային Միութիւնը հաւանեցաւ Թրքական հող հռչակել ամբողջ Արեւմտեան Հայաստանը։

Այսքանը չէր բաւեր եւ ահա, Թրքական պարտութեան յաջոր-

Հայաստանի բարձրէսը ըստ Սեւրի դաշնագրին (մէկ երրորդէն պակասը մեր ձեռքը, երկու երրորդէն աւելին, աւերակ ու ամայի, քշնամիի կրունկներուն տակ)...

դած եւ մեր մեծ դաշնակիցներուն օգնութեամբ ոտքի կանգնած Քէմալը, Հայաստանի Հանրապետութիւնը խորհրդային օգնութեամբ ալ ջախջախելէ ետք, բարեկամական նոր դաշինք կնքեց բոլշեւիկներուն հետ Մոսկուայի մէջ, 16 Մարտ 1921ին եւ ասով կրկնապէս նուիրագործեց Պրէսթ Լիթովսքի դաշնագրով հայ ժողովուրդին պարտադրուած իրաւազրկումները։

Fonds A.R.A.M

Իսկ մինչեւ այս կրկնակի նուիրագործումը, Մոսկուան, 1917էն սկսեալ եւ մանաւանդ 1919 – 1920 թուականներուն, դրամով, զէնքով, ռազմամթերքով եւ կոչերով թեւ ու թիկունք դարձաւ Քէմալին եւ դիւրացուց անոր արշաւանքը Հայաստանի վրայ, 1920ի վերջին ամիսներուն:

Ահաւասիկ հարազատ պատկերը Ամին Վէհնէրի յիշատակած մարդկութեան եւ անոր արարքներուն:

Ինչպէ՞ս չյիշել այստեղ խարանիչ խօսքը մեծանուն նահատակ Ռուբէն Զարդարեանին, որ արդար ընդվզումով մը կը բնորոշէր նոյն այդ մարդկութեան եւ զայն առաջին հերթին մարմնաւորող մեծ պղերուն բարոյականը, երբ կ'ըսէր·

— «Մենք տեսանք թէ ազգերու արդարութիւնը անարգանքի ցիցին զարկուած է, մենք համոզուեցանք թէ տիեզերական խղճմտանքը վաղուց իր կուսութենէն զրկուած է»...

Եւ այս պատկերացումը դեռ այն օրերուն, երբ «անարգանքի ցիցին զարկուած արդարութիւնն» ու «կուսութենէն վաղուց զրկուած տիեզերական խղճմտանքը» յետպատերազմեան անկման համեմատութիւնները չէին առած, միանգամ ընդ միշտ եղծանելու համար մարդկութեան դիմագիծը:

Հայալինջ սարսափներու պայթած ու ծաւալած օրերուն, Սոֆիայի մէջ կը հրատարակուէր «Հայաստան» երկշաբաթաթերթը, Լիպարիտ Նազարեանցի եւ Տիգրան Արզումանի խմբագրութեամբ: Պոլսոյ հետ դաղտնի կապ հաստատած այս թերթը, օրը օրին կ'արձանագրէր դժոխքի բազմաթիւ անկիւններէն իրեն հասած սարսռազդեցիկ տեղեկութիւնները եւ այսպէսով տեղեակ կը պահէր արտաքին աշխարհը:

Պուլկարահայ դաղութը, ի լուր այս տեղեկութեանց, սուգի օր հռչակեց Օգոստոսի 4ը եւ այս առթիւ, «Հայաստան», հրատարակեց ցնցող խմբագրական մը, սեւ շրջանակի մէջ:

Խորագիրը՝ «Պատմութեան եւ ո՛չ մարդկութեան համար»:

Ու բովանդակութիւնը (միայն քանի մը հատուած).—

— «Անկասկած ատելի է մեզի թշնամին, մեզ շրջապատող, մեզ խեղդող գազանը: Բայց ան եղկելի գոյութիւն մըն է իր անասնական խելագարութեան մէջ: Բուն մեղադրելի ճստարանին վրայ պէտք է դնել յառաջադէմ մարդկութիւնը, այն՝ որ մարդակերներէ պետութիւն կազմեց, պատուով ու փառքով ընդունեց անոր ներկայացուցիչները մայրաքաղաքներու մէջ, դրամ, զէնք տուաւ անոնց եւ ապա ազատ թողեց անոր երախը, որպէսզի լափէ, կլանէ իր բովանդակ շրջապատը:

«Քաղաքակիրթ» աշխարհը կը տեսնէ այս բոլորը, բայց կ՚ոչ լուսաւոր մարդկութեան մէջ մէ՛կ ըմբոստ ձայն, անհնազանդ, ընդ-

Fonds A.R.A.M

վզող հոգի մը, որ աղաղակէ.— «Դո՛ւրս, թշուառականներ, հեռո՛ւ այս վայրերէն։»

«Եւ ոճրագործներու վոհմակը կը շարունակէ պետութիւն ճանչցուիլ եւ անոնց խեղկատակ ճմոյշները կուլտուրական աշխարհի մայրաքաղաքներուն մէջ կը ցցեն իրենց անպատկառ դրօշակը, որուն նշանաբանը սկիզբէն ի վեր եղած է մարդասպանութիւն եւ աւազակութիւն։

... «Սակայն կա՛յ պատմութիւնը, որ վեր է մեր անփառունակ ժամանակակիցներէն։ Թող այդ պատմութիւնը արձանագրէ մարդկութեան անպարկեշտութիւնը։»

Ահա՛ Արմին Վեգներլի չճանչցած մարդկութիւնը, որ իր լայն բաժինը ունեցաւ մեր զանգուածային բնաջնջման եւ աներեւակայելի տառապանքներուն մէջ։

×

Եւ հիմա։

Ցիտուն տարի եաքը մենք կը մնանք մեր վաղեմի դիրքերուն վրայ, ամուր եւ անսեղմելի։ Դիրքերուն վրայ մեր այն իրաւունքներուն, որոնք արեան հեղեղներու մէջ սրբագործուեցան եւ փախանցուեցան հետագայ սերունդներուն։

Այդ հետագայ սերունդներէն մէկն է այսօրուանը։ Եւ ապահովաբար մէկ ուրիշը պիտի ըլլայ վաղուանը։

Մեր դատը դատ է այսօր ալ մեզ անճիտած թշնամիին հետ։ Արեա՛ն դատ։ Կորուսեալներո՛ւ դատ։ Բռնազբաւուած հայրենիքի՛ դատ։ Մեր նահատակներուն կողմէ մեզի փոխանցուած կտակի՛ դատ, որ երբեւիցէ ժամանցման ենթակայ չէ։

Այս այսպէս ըլլալէն եաք, Մեծ Եղեռնին Ցիսնամեակը պատեհութիւնը կ'ընծայէ հայ ժողովուրդին, տրամաբանական ու նպատակայարմար բոլոր միջոցներով արծարծելու համահայկական այդ դատը, նախատեսելով հանդերձ, թէ աշխարհի այժմու կացութեան մէջ, մեր պահանջները գործնականացնելու միջոցներն ու մեր իրաւունքներուն տիրանալու ակնկալութիւնները տակաւ են ընդհանրապէս։ Ջմոռնանք, որ Թուրքը այսօր ալ կը շարունակէ մնալ մեր երբեմնի մե՛ծ դաշնակիցներու մէկ մասին չվճարած պաշտպանեալը եւ հետեւաբար, նաեւ անոնց ապաւինելով պիտի դիմադարձէ մեր բոլոր դիմումներուն։

Մեր դատին պաշտպանը չէ նաեւ Ազգերու Միութիւնը, որուն լիազօրները վերջին տարիներուն քանիցս յայտարարեցին, թէ հողային ոչ մէկ պահանջ ունին Թուրքերէն։

Իրերու առարկայական տուեալները այսպէս ըլլալով հանդերձ, սակայն, բեռ մը մեզք չալկած պիտի ըլլանք ազգովին, եթէ կարելութեանց առաւելագոյնով չօգտագործենք այս Ցիսնամեակը, պա-

Fonds A.R.A.M

հանջատէրի եւ բողոքողի մեր ձայնը հասցնելու համար աշխարհի չորս կողմը։ Այլեւ, մեր քարոզչական միջոցներով եւ փաստական հիմերով աշխարհի ուշադրութիւնը հրաւիրելու Մեծ Եղեռնին եւ Մեծ Եղեռնագործին վրայ։

Լայնատարած Սփիւռքը ունինք մեր տրամադրութեան տակ, անհրաժեշտօրէն տարուելիք այս աշխատանքներուն համար։ Բոլոր գաղութներու մէջ ունինք բազմատեսակ կազմակերպութիւններ, որոնք պէտք է լծուին գործի, միացեալ ղեկավարութեան մը ցուցմունքներով։ Ունինք բազմութիւնը մտաւորականներուն, որոնք պիտի ստանձնեն այդ աշխատանքներուն քարոզչական բաժինը։ Ունինք հազարաւոր ունեւորներ, որոնք, համաժողովրդական նուիրատուութիւններուն միացնելով իրենց ալ լայն մասնակցութիւնը, առխոզաբար պիտի ապահովեն ըլլալիք ծախքերը։ Բովանդակ հայութիւնը ոտքի պիտի հանենք արտասահմանի այն բոլոր երկիրներուն մէջ, ուր կարելիութիւններն ունինք արծարծելու մեր դատը եւ լսելի դարձնելու մեր բողոքը։

Տարուելը անհրաժեշտ ու անյետաձգելի այս աշխատանքները, սակայն, պիտի տարուին բովանդակ հայաշխարհի միացեալ ճակատով։ Եթէ ամէն գաղութ եւ ազգային – քաղաքական ամէն հոսանք իր գիտցածն ու կրցածը միայն պիտի ընէ, եթէ այս շատ կարեւոր գործին մէջ ալ բոլորին մուրճերը պիտի չզարնեն միեւնոյն սալին վրայ, եթէ այս նպատակով պիտի չստեղծուի միացեալ ազգային ճակատ մը եւ գործին գլուխը պիտի չանցնի բոլոր հոսանքներու եւ եկեղեցական բոլոր հաստատածներու գործակցութեամբ կազմուած կեդրոնական մարմին մը, այդ մարմնոյն ենթակայ ուրիշ մարմիններու ալ ստեղծումով գաղութներու մէջ, երբեք չյուսանք, որ կատարուելիք դիմումներն ու մղուելիք պայքարը պիտի կրնան արդիւնաւորուիլ նոյնիսկ նուազագոյն յաջողութեամբ։

Գէթ մէկ տարուան համար եւ ա՛յս ճակատին վրայ վերջ պիտի գտնեն մեր ներքին պայքարներն ու անհասկացողութիւնները, որպէսզի տարուելիք աշխատանքը ստանայ իրապէս համազգային կերպարանք։ Այդ աշխատանքը ա՛յդ ձեւով տանելու ուղղութեամբ առաջին ազդանշանը տուին արդէն անցեալ ամառ մեր երկու Կաթողիկոսները, իրենց կոնդակներով, որոնք համագործակցութեան կոչը կ՚ուղղէին ի սփիւռս աշխարհի ցրուած մեր ժողովուրդի բոլոր հաստատածներուն։ Գիտենք, որ այս ճակատին վրայ համագործակցութեան ոգիին արտայայտիչն են նաեւ Կաթողիկէ Հայոց Կաթողիկոս – Պատրիարքն ու Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ հոգեւոր պետերը։ Կը մնայ, հետեւաբար, հաւաքական գործակցութեամբ կազմել տարուելիք աշխատանքին ծրագիրը եւ անցնիլ գործի անմիջապէս, սկսելով նախ եւ առաջ Պէյրութէն, իբրեւ կրօնական երկու գերագոյն հաս–

Fonds A.R.A.M

տատուքեանց եւ ազգային – քաղաքական կազմակերպութեանց կեդրոնավայրը:

Տարի մը ժամանակ ունինք մեր առջեւը, նախագծուելիք աշխատանքները իրականացնելու համար: Եւ ապահովաբար, մինչեւ Տարեգլուխս այս հատորին հրապարակ ելլելը, կատարուած կ'ըլլան որոշ ձեռնարկներ եւ կապ ալ հաստատուած կ'ըլլայ ուրիշ գաղութներու հետ: Հարցին յաւելեալ ընդլայնումը կը վիճակի առաւելապէս մեր թերթերուն եւ այս նպատակով հրաւիրուելիք համազգային ժողովներուն: Կարեւորը՝ իւրացումն է հիմնական այն սկզբունքին, որով բոլոր աշխատանքները պիտի տարուին մէ՛կ ճակատով, ձեռք ձեռքի տուած եւ յանուն ընդհանրի ու տարաշխարհի բովանդակ հայ ժողովուրդին:

Չկայ մէ՛կ Հայ, որու սրտին չխօսի մեր նուիրական դաւը:

Չկայ մէ՛կ Հայ, որ ինքզինքը չնկատէ կտակակատարը մեր անմոռանալի նահատակներու վերջին կամքին, — չմոռնա՛լ թափուած ծով արիւնը եւ տէ՛րը ըլլալ իրենց դաւին ու կտակին:

Չկայ մէ՛կ Հայ, որ այսօր ալ սարսուռ չզգայ իր երակներուն մէջ, անդրադառնալով Մեծ Եղեռնի ահաւոր սարսափներուն:

Ու չկայ մէ՛կ Հայ, որ այս բոլորը զգալէ եւ գիտնալէ ետք, չուզէ դառապարտութեան իր խարանող խօսքը լսել անդամ մըն ալ անիծեալ եղեռնագործին:

Ահա պատեհութիւնը — Մեծ Եղեռնին Ցիսնամեակը:

Զի բաւեր, սակայն, այս տարուան սուգի հանդիսութիւնները ըստ ձեւի եւ ըստ խորքի բացառիկ պատրաստութիւններով կազմակերպելէ ետք, գոհանալ միայն այդքանով, — այդ մէկը իր կարգին, իրրեւ յարգանքի պարտադիր արտայայտութիւն մեր թանկագին նահատակներու յիշատակին:

Կարեւորագոյնն ու անյետաձգելին՝ հաւաքական ճիգերով եւ միջազգային չափանիշով տարուելիք դուրսի աշխատանքն է, որ պէտք է դլուխ հանուի ի պին ամէն զոհողութեան եւ ծրագրուած ձեւով:

Այլապէս, Թուրքն է որ պիտի խնդայ դարձեալ մեր երեսին, ամենայն անպատկառութեամբ:

ՀԱՅԵ՛Ր, ՄԻԱՑ�էՔ

Մէկ բան, որ գաղութներու մէջ ապրող բոլոր Հայերուն անհրաժեշտ է, միութիւնն է: Բաւական չէ որ անոնք արթուն ըլլան: Պէտք է որ անոնց արթնութիւնը արտայայտուի միահամուռ կերպով: Անոնք պէտք է ունենան միայն մէկ միտք եւ մէկ հոգի: Անոնք պէտք է ըլլան իրարու հետ, սպառնալիքներու ենթակայ իրենց եղբայրներուն պաշտպանութեան համար: Հայոց դաւը համամարդկային դատ է եւ սակայն Եւրոպայի եւ աշխարհի ուշադրութիւնը գրաւելու համար բոլոր Հայերու ձայները պէտք է միանան մէկ ձայնի մէջ: Անոնց փրկութեան պայմանը միասնական գործունէութիւնն է:

(«Դրօշակ», 1901, Յուլիս) ԱՆԱԹՈԼ ՖՐԱՆՍ

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Ե· ՄԱՍ

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆԻ

ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՎԱԹՍՈՒՆԱՄԵԱԿԸ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀԻՆ ՁԵՌԱԳԻՐ ՄԷԿ ՆԱՄԱԿԸ

ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԵՐ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՄԵԾԱՆՈՒՆ ԲԱՐԵԿԱՄ

Է· ՎԷՆԻԶԷԼՈՍԻ ԾՆՆԴԵԱՆ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԸ

ՈՂԲԱՑԵԱԼ ԿՈՊԵՌՆԻԿ ԹԱՆՏՐՃԵԱՆԻՆ ԳՐԱՃԸ

ԱՐՄԱՇԻ ՈՐԲԵՐՈՒՆ ՄԱՍԻՆ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ՈԳԵԿՈՉՈՒՄ

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆԻՆ

ԵՂԵՐԱԿԱՆ ՄԱՀՈՒԱՆ ՎԱԹՍՈՒՆԱՄԵԱԿՆ Է ԱՅՍ ՏԱՐԻ

Յաւերժութեան մէջ անմահութեան վառապսակով հանդչող Քրիստափորին տասնամեակներով հաչուըւող տարեդարձն է այս տարի։

Անոր եղերական մահուան վաթսունամեակը։

Վաթսունամեակը այն թուականին, երբ անսպասելի արկածով մը, յեղափոխական գործունէութեան դաշտին վրայ ամբահար մահացաւ ան, Սոֆիայի մէջ, 5/18 Մարտ 1905ին։

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Տարեդրձիս 1955ի Բ. հատորով տուած էինք մեր յարգանքի եւ յիշատակի տուրքը մեծանուն Քրիստափորին, իր մահուան յիսնամեակին առթիւ։ Եւ տուած էինք Մեծ Եղեռնի քառասնամեակին նուիրուած էջերուն առընթեր։ Այս տարի եւս միեւնոյն զուգադիպութիւնը, — իր տարեդարձը վեց եւ Մեծ Եղեռնինը հինգ տասնամեակներով։

Պարտական կը զգանք մենք զմեզ տալու այդ միեւնոյն տուրքը եւ ոգեկոչելու իր յիշատակը նաեւ այս տարի։ Տալու, ոգեկոչելու եւ անդամ մը եւս երկիւղածօրէն խոնարհելու պատկառելի մեծութեանը առջեւ այն անփոխարինելի Հսկային, որ ամենայն խիզախութեամբ նետուեցաւ մեր ազատագրական պայքարի ճանապարհին վրայ եւ դարձաւ այդ ճամբուն նախակարապետն ու առաջնորդը, իր երկու անբաժանելի ընկերներուն՝ Սիմոնին եւ Ռոստոմին հետ։

Մեզ ճնշող ու բնաջնջող բռնապետութեան դէմ հաւաքական նախաձեռնութեամբ եւ միջոցներով կռուելու ճամբան հարթուած չէր մինչեւ Քրիստափորին եւ իր զաղափարակիցներուն յայտնութիւնը։ Իսկ անկազմակերպ եւ պատահական դիմադարձութիւններով հնարաւոր չէր զսպել կարմիր Սուլթանին դաւերն ու ոճիրները, հայաչխարհի ընդարձակ տարածութեան վրայ։ Այս իրողութեան յատակատես գիտակցութիւնը ունեցաւ Քրիստափոր, իր ընկերներուն հետ եւ մէկ

Fonds A.R.A.M

օրէն միւսը կեանքի կոչեց հայ ժողովուրդին կազմակերպուած ուժը, յանձին Հ. Յ. Դաշնակցութեան: Անկէ անդին կը մնար վարել գործը եւ կիրարկել կարելի ու անկարելի այն բոլոր միջոցները, որոնք գլասաութեան պիտի բերէին արիւնկզակ Համիտն ու իր հրամանները վը չարժող կեղեքիչներն ու ջարդարարները:

Քրիստափորին մահարձանը Սոֆիայի գերեզմանատան մէջ

Իր եւ իր ընկերներուն շունչին տակ եւ անոնց ցուցմունքներով իրագործելի առաջադրութիւնները այնքան խանդավառող էին ու գրաւիչ, որ ստեղծուած կազմակերպութեան շուրջը արագօրէն համախմբուեցան զոհաբերելու, կռուելու եւ այլ միջոցներով պայքարելու ընդունակ բազմութիւնները մեր սքանչելի հերոսներուն ու գործիչներուն: Ինչ որ այնուհետեւ արձանագրուեցաւ Հայոց ժամանակակից պատմութեան մէջ իբրեւ հերոսական խոյանք եւ սխրագործութիւն, այդ բոլորը հայ ժողովուրդը պարտական մնաց անմահ Քրիստափորի եւ իր ընկերներու արդիւնաշատ վաստակին:

Դէպքերն ու անոնց ձեւաւորման մէջ Քրիստափորին ունեցած նախաձեռնութիւնները ծանօթ են բոլորին: Ու ծանօթ է մասնաւորաբար այն յանդուգն ձեռնարկը, որ օդը պիտի հանէր եղեռնագործը եւ որուն նախապատրաստական աշխատանքներու ճամբուն վրայ ալ նահատակուեցաւ Մեծ Յեղափոխականը:

×

Մահուան վաթսունամեակի այս առիթով կը հրատարակենք նաեւ լուսանկարը Քրիստափորի մահարձանին, որ բարձրացուեցաւ 1924ին, իր եւ իր կողքին նահատակուած գործակցին՝ Վռամշապուհ Քէնտիրեանի դամբարաններուն վրայ, Սոֆիայի գերեզմանատան մէջ: Լուսանկարը քաշուած է անցեալ Յուլիսին, Սոֆիա այցելած բարեկամի մը կողմէ, որ ծաղիկներու փունջով մըն ալ զարդարած է՝ իր կիսանդրիովն իսկ պատկառանք ներշնչող Հսկային դամբարանը:

Fonds A.R.A.M

Պէտք ուզէինք այժմ պարագայօրէն վեր առնել նշանակալից իրողութիւն մը: Մահարձանը, Քրիստափորին կիսանդրիով, Վռամշապուհին քանդակեալ դէմքով եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան զինանշանով մնացած է անաղարտ, այսինքն այնպէս, ինչպէս որ էր Պուլկարիոյ համայնավարացումէն առաջ: Համայնավարները — եւ Հայերը անոնց մէջ մասնաւորաբար — Դաշնակցութեան բարեկամները չեն եւ Պուլկարիան գրաւելէ ետք, ամէն տեսակ չարիք հասցուցին անոնք իրենց ճանկը ինկած դաշնակցականներուն: Ձերբակալեցին, աքսորեցին, սպաննեցին: Քանդեցին ու փճացուցին ինչ որ անցաւ իրենց ձեռքը, — ակումբ, տպարան, թերթ, գրադարան, թղթածրարներ, եւլն., — որպէսզի Դաշնակցութեան անցեալէն հետք մը չմնայ պուլկարահայ գաղութին մէջ: Զգուշ միայն Քրիստափորի մահարձանին, անոր վրայ քանդակուած արձանագրութեան եւ նոյնիսկ Հ. Յ. Դաշնակցութեան զինանշանին(*):

Այս տեսանելի իրականութիւնը ապացոյց է, որ Քրիստափորը, դաշնակցական ղեկավարի իր հանգամանքովն իսկ, յարգելի դէմք է նա՛եւ համայնավարներուն համար: Մահարձանին անաղարտ պահպանումը կը դրսեւորէ յարգանքի այդ արտայայտութիւնը, — երեւոյթ մը, որ արժանի է ամէն գնահատանքի: Ու կը դրսեւորէ այն ապացոյցը, թէ կուսակցական եւ քաղաքական ամէն նկատումէ վեր, Քրիստափոր, իր անձով ու գործով, սիրելին է հայկական բոլոր հատուածներուն, այլ խօսքով ամբողջ հայ ժողովուրդին, առանց բացառութեան:

Այս է իրողութիւնը: Եւ, այս իսկ իրողութեամբ, հայ ժողովուրդը, մէկ մարդու պէս պիտի խոնարհի անզուգական Հսկայի յիշատակին առջեւ, նաեւ այս տարի, անոր մահուան վաթսունամեակին առթիւ:

(*) Մահարձանին վերի կողմը, Հ. Յ. Դաշնակցութեան զինանշանին ներքեւ գրուած է.— «ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ — 1859 - 1905 — Աւագ Հիմնադիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան:» Իսկ Վռամշապուհի քանդակեալ դէմքին տակը.— «ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ ՔԷՆՏԻՐԵԱՆ — 1870 - 1905 — Գործակից Քրիստափորի:»

Մահարձանին յետնամասն ալ, մարմարեայ «փլաք»ի մը վրայ կը կրէ հետեւեալ արձանագրութիւնները.— «ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ, Աւագ Հիմնադիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան, ծնած՝ 1859ին, ինկած՝ Վիտոշի ստորոտը 1905 Մարտ 5/18ին:» Եւ յետոյ, հետեւեալ հատուածը Քրիստափորէն. — «Չկայ աշխարհում ոչ մի լսարան, ուր կարելի լինէր ժողվել այնքան ունկնդիրներ, որքան ունենում է գործի ասպարէզը նետուած յեղափոխական քարոզիչը: Յարատեւ կռիւ, — ահա թէ ուր է մեր փրկութեան բանալին: Ք. Մ.» Յետոյ. — «ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ ՔԷՆՏԻՐԵԱՆ, 18 Մարտ 1905ին նահատակուած Ք. Միքայէլեանի հետ:» Իսկ ամէնէն վարը, «փլաք»ը կը կրէ նաեւ պուլկարերէն փոխադրութիւն մը, հայերէնին մօտաւոր իմաստով: Այնքան յաջող այս մահարձանը գործն է արձանագործ Գրիգոր Ահարոնեանին, որ ներգաղթի կարաւանով, տարիներ առաջ փոխադրուեցաւ Հայաստան եւ հոն ալ կը գրաղի իր արուեստով:

Fonds A.R.A.M

ԵՐԵՍՆԱՄԵԱԿ ՄԸ ԱՌԱՋ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀԻՆ ԴԷՄ

ՍՈՖԻԱՅԻ ՄԷՋ ԵՂԱԾ ՄԱՏՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Տարեգրքիս 1963ի հատորին մէջ հանդամանօրէն անդրադարձած ենք այն արդիւնաշատ գործունէութեան, զոր ունեցաւ՝ իբրեւ դաշնակցական գործիչ ամերիկահայ գաղութը այցելած անմոռանալի Գարեգին Նժդեհը, 1932 – 1934 թուականներուն։ Առանձնապէս նորահաս երիտասարդութեան մօտ տարաւ ան յեղաշրջող աշխատանք, որուն արդիւնքով կեանքի կոչուեցան՝ ներկայիս իբրեւ Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութիւն ճանչցուած Ցեղակրօն Ուխտերը։

Այս աշխատանքի կողքին, Գ. Նժդեհ տարաւ նաեւ կուսակցական եւ հասարակական աշխատանք։ Ամէն տեղ եւ յաճախ անընդհատ յաջորդականութեամբ երեւցաւ ան հանրային բեմերու վրայ։ Աքանչելի բեմբասաց էր եւ գիտէր իր խօսքին խորքով, ուժգնութեամբ եւ արտայայտելու եղանակով հմայել ունկնդիրը բազմութիւնները։

Իր գործունէութեան երկրորդ տարեշրջանը, 1933ի կէսէն մինչեւ 1934ի կէսը, զուգադիպեցաւ ամերիկահայ գաղութի ծանրակշիռ պառակտման օրերուն։ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, իր համակիր բազ-

Fonds A.R.A.M

մութիւններով մէկ կողմէն եւ հակադաշնակցական հոսանքները ամբողջութեամբ միւս կողմէն, ազգային – կուսակցական դէմքի վրայ լծուած էին պայքարի մը, որ երթալով կը ստանար ծանրակշիռ համեմատութիւններ: Շիքահոյի ցուցահանդէս, Եռադոյնի դէպք եւ ազգային ընտրութեան ժողովի պառակտում, որոնք

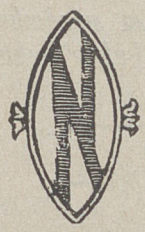

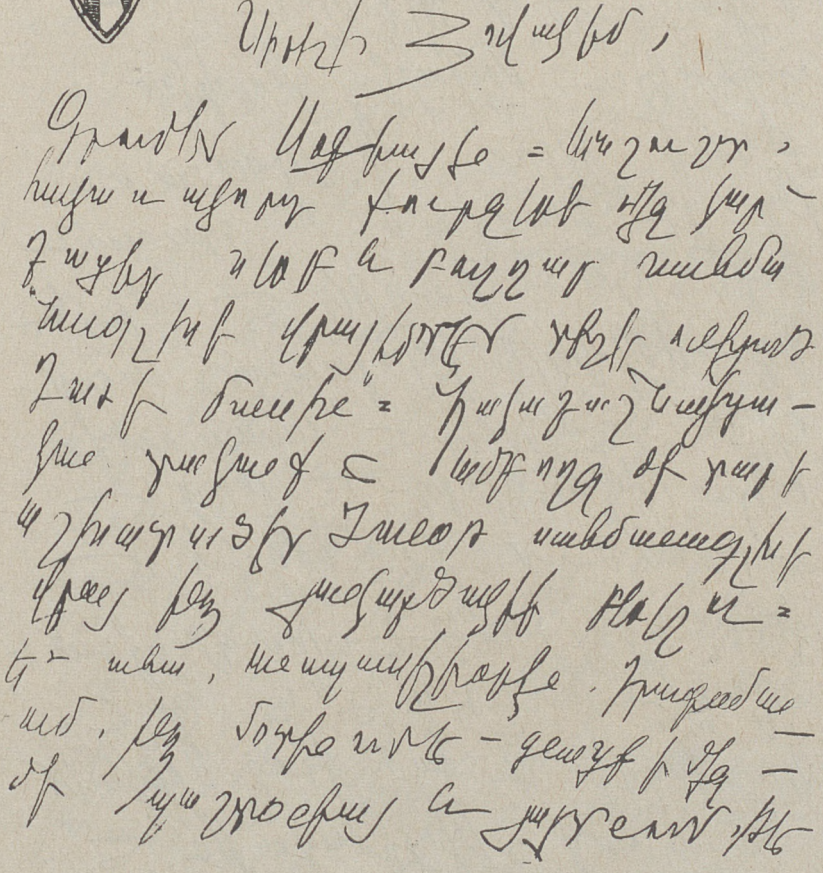

Գ. Նժդեհ իր այս նամակով կը պատմէ գլխուն եկածը...

բնականաբար չղթայազերծած էին նաեւ լրագրական կատաղի պայքար մը, կը յանգէին ի վերջոյ Ղեւոնդ արք. Դուրեանի սպանութեան (25 Դեկտ. 1933ին), որ կու գար դոյլերով իւղ թափելու արդէն իսկ բռնկած կրակին վրայ:

Ահա, դէպքերու այս ծանրակշիռ շրջանին կը զուգադիպէր նաեւ Գ. Նժդեհին իրրեւ կուսակցական գործիչ ներկայութիւնն ու

Fonds A.R.A.M

գործունէութիւնը գաղութին մէջ: Եւ բնականաբար, ան ալ գարձաւ հակադաշնակցական յարձակումներուն գլխաւոր թիրախներէն մէկը: Սպանութեան մեղսակիցներ երեւան հանելու իրենց ճիգերուն մէջ հոլովեցին նաեւ Գ. Նժդեհին անունը: Անշուշտ որ այդ յարձակումները չէրցան տեղ մը հասնիլ եւ իր գործունէութեան երկամեակը ա-

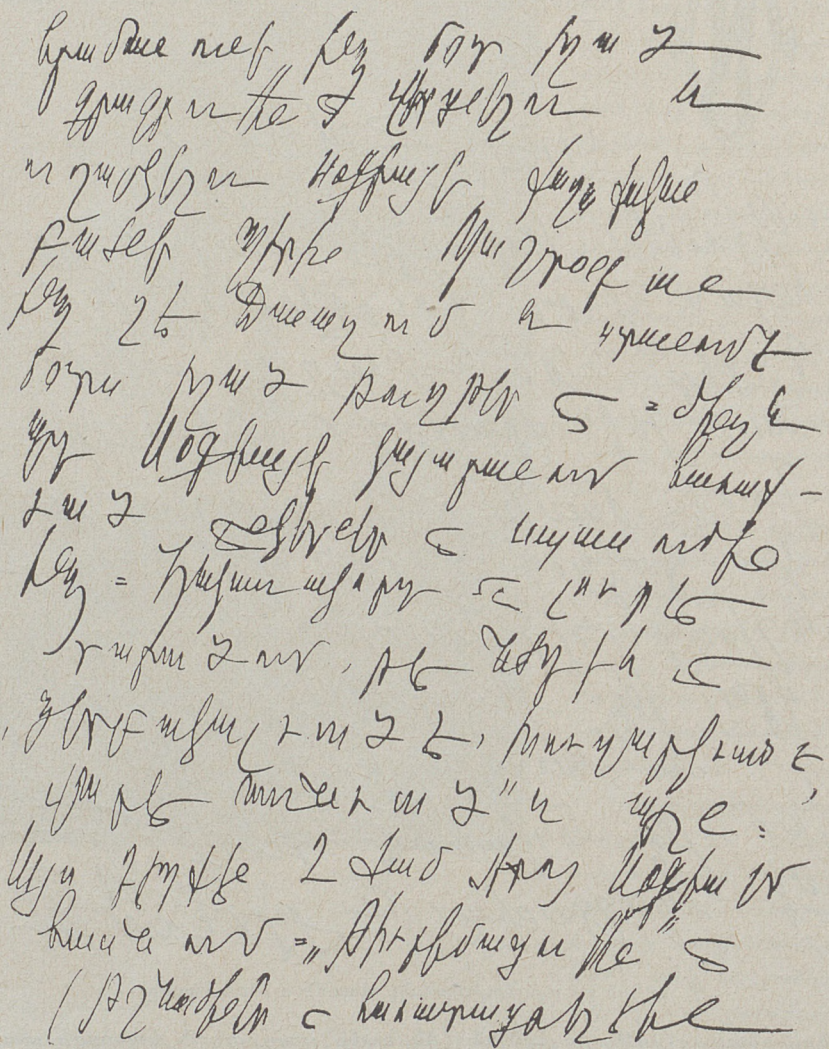

տարեվերջ, Գ. Նժդեհ, 1934ի աշնան վերադարձաւ իր բնակավայրը՝ Սոֆիա, ուր զբաղուեցաւ մեծ խանդավառութեամբ:

Իրմէ առաջ, սակայն, ամերիկահայ հակադաշնակցականներուն Սոֆիայի համախոհները լուրը հասցուցած էին պուլկար ոստիկանութեան, եւ, Ամերիկայի մէջ գործուած սպանութիւնը տեղեկագրե-

Fonds A.R.A.M

լով ու անոր կազմակերպութիւնը Գ. Նժդեհին վերագրելով կը հրապարէին ռասիկանութեան ուշադրութիւնը, յայտնելով որ Պուլկարիոյ մէջ եւս ... սպանութիւն գործել տալու առաքելութեամբ կը վերադառնայ ան Սոֆիա: Կատարուած մատնութեան հետեւանքով ալ Գ.

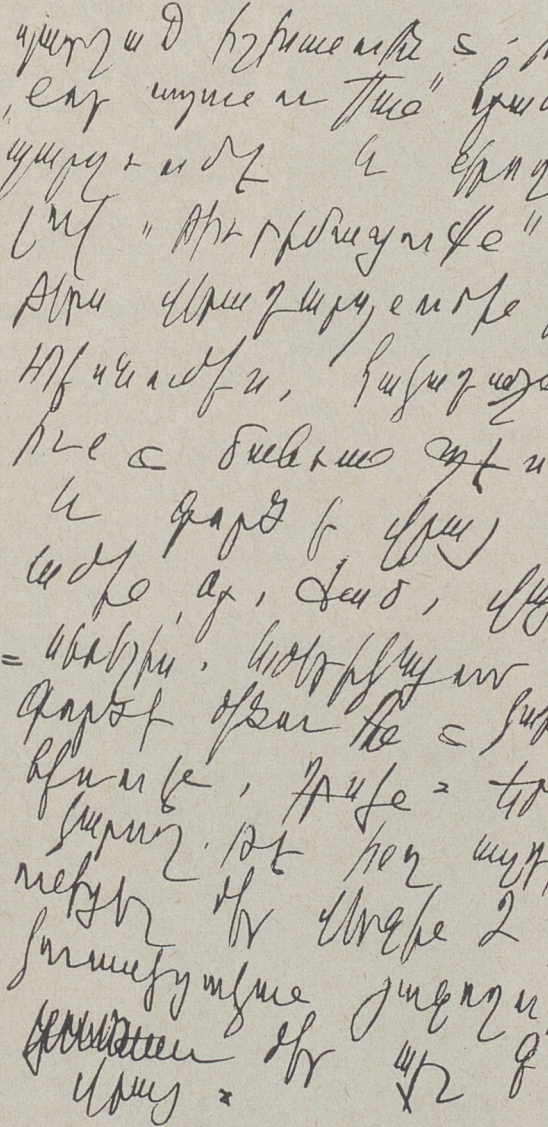

Նժդեհը կը խուզարկուէր սահմանագլխի կայարանին մէջ եւ կը գրաւուէին մօտը ունեցած թուղթերը:

Նամակը, զոր իր բնագրով կը հրատարակենք այս էջերուն վրայ, կը պատմէ այդ եղելութիւնը Շիքակօ բնակող ընկերներէն Յովակիմ Գ. Յովակիմեանին:

Fonds A.R.A.M

[illegible]

1934, 25 [illegible]

[illegible]

Ar. G. Nejdeh
Rue Tzar-Boris, 92
Sofia - Bulgarie

Fonds A.R.A.M

Գ. Նժդեհին կինը՝ Եւփիմէ, իրենց որդեգրին՝ Վրէժի հետ:

Պատեհութիւն մըն էր այս նամակը ոգեկոչելու համար անդամ մըն ալ իր յիշատակը, մանաւանդ որ այս տարեսկիզբին կը լրանայ քսանամեակը համայնավարներ ը ո ւ կողմէ իր ձերբակալութեան, բանտարկութեան եւ աքսորին նախ դէպի Երեւան եւ այնուհետեւ Սիպերիա, ուր երկարատեւ տառապանքներէ ետք աւանդեց իր հոգին եւ Թաղուեցաւ հոն, անյայտ անկիւն մը, 1957ին: (Գրած ենք այս մասին Տարեգրքիս 1958ի հատորին մէջ, էջ 160 – 164:)

Այս տողերուն կը կցենք այս անգամ նկարը նաեւ իր կնոջը՝ Եւփիմէին եւ իրենց որդեգրեալ զաւկին: Գ. Նժդեհի ձերբակալութեան յաջորդած էր նաեւ ձերբակալութիւնը Եւփիմէին, որ տարիներով տառապեցաւ բանտի եւ աքսորավայրի մէջ եւ ի վերջոյ չկրցաւ դիմանալ ու մեռաւ ամուսնոյն մահէն ետք, Պուլկարիոյ խուլ մէկ անկիւնը, ամէն բանէ զրկուած: Ողբերգութիւն մը եղաւ խեղճ կնոջ կեանքը աւելի քան տասնամեակ մը, պարզ այն պատճառով, որ Գ. Նժդեհի կինն էր ինք եւ հետեւաբար պէտք էր տառապէր անոր պէս: Ու տառապեցուցին, մարդկօրէն անըմբռնելի անխղճութեամբ մը...

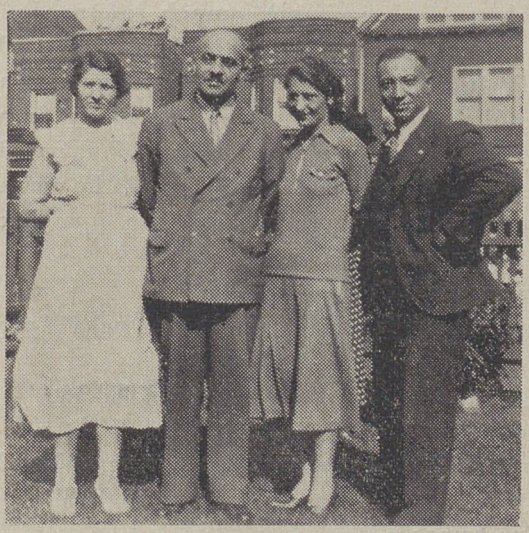

Գ. Նժդեհ նկարուած Շիքակօ, 1934ի Ապրիլին, ընտանեկան շրջանակի մէջ: Ձախէն աջ՝ Նազելի Իսպիրեան (մեռած), Գ. Նժդեհ, տիկին Յ. Յովակիմեան եւ Յովակիմ Գ. Յովակիմեան:

Fonds A.R.A.M

Գ. Նժդեհին ձեռագիրը բաւական դժուար կարդացուելուն համար, նամակը կը հրատարակենք ատորեւ նաեւ տպագրով.—

Սիրելի Յովակիմ,

Գրում եմ Սօֆիայէն: Անշուշտ, հակառակորդ ֆուրջերի մէջ կարդացիր սերբ եւ բուլղար սահմանագլխի վրայ իմ դէմ տեղի ունեցած դաւի մասին: Հակադաշնակցական տականքը ամբողջ մի տարի աշխատած էր ծանօթ սահմանագլխի վրայ ինձ յանկարծակիի բերելու: Եւ ահա, անսպասելիօրէն, Դրագօմանում (*սահմանագլխի առաջին պուլկարական կայարանը, Ծ.Խ.*) ինձ մօտենում է — գնացքի մէջ — մի պաշտօնեայ եւ յայտնում, թէ հրաման ունի ինձ մօտ եղած գրագրութիւնը վերցնելու ու ուղարկելու Սօֆիայի ֆաղաքական բաժնի պետին: Պաշտօնեան ինձ չէ ճանաչում եւ ստանում է մօտս եղած թուղթերը: Մինչեւ այդ Սօֆիայի կայարանում հաւաքուած ընկերները սպասում են ինձ: Հակառակորդ մը լուր է տարածում, թէ Նժդեհը «ձերբակալուած է, խուզարկուած է, վար է առնուած» եւայլն: Այս դէպքէն 2 ժամ յետոյ Սօֆիա եմ հասնում: «Թիւրիմացութիւն»ը (թշնամիները հաւատացրել էին պատշաճ իշխանութիւնը, թէ Ն–ը «նոր սպանութեան» հրաման է բերում) պարզւում է եւ ներողութիւն խնդրելով «թիւրիմացութեան» համար, թուղթերս վերադարձնում են ինձ:

Տեսնում ես, հակադաշնակցական շնութիւնը մահաւան պէս արթուն է եւ գործի վրայ ամէն տեղ եւ ամէն օր, ժամ, վայրկեան:

= Սիրելի՛ս, Ամերիկայում կատարուած գործի մեծութիւնը կարելի է դիտել հեռուէն, դրսէն: Երեւակայել չես կարող, թէ ինչ ազդեցութիւն է ունեցել մեր վերջին 2 տարւայ կուսակցական յաջողութիւնը մեր այլ գաղութների վրայ: Ցեղակրօնութեան հանդէպ հիացում և բերկրանք կայ: Այդ ամենը հալալ լինի ձե՛զ, Ամերիկայինե:

Սօֆիա էր ընկ. բժ. Համօ Օհանջանեանը: Քննեց ինձ եւ գտաւ, որ լեարդս լրջօրէն վնասուած է, իսկ սրտիս էլ մկանները զգալապէս տկարացել են: Իբրեւ թէ բժշկւում եմ, տեսնե՛նք:

Կյուսամ, որ բոլորդ էլ լաւ էք:

Համբոյրներս ցեղակրօն բալիկներիդ, ազնիւ եւ ազիզ էրոջս Եւգինին եւ էե՛զ:

1934, 25 Նոյեմբեր — Քոյդ Նժդեհ

Սօֆիա

Բարեւէ՛ բոլոր ընկերներին եւ —ուհիներին ու ցեղակրօններին:

ՆՈՅՆ

Իմ հասցէն —

Mr. G. Nejdeh
Rue Tzar Boris, 92
Sofia - Bulgarie

Fonds A.R.A.M

×

Այս տողերուն կը կցենք նաեւ չորս նկարները, որոնց երեքը քաշուած են Պոսթընի «Հայաստան» Ֆէմփլին մէջ, 15 Սեպտեմբեր 1963ին, Գ. Նժդեհի արձանին բացման օրը եւ չորրորդը՝ շուրջ երեսնամեակ մը առաջ, Սան Ֆրանչիսքօ, ուր քանիցս այցելած էր Թանկապին ռազմիկն ու հեւտորը, Ամերիկա գտնուած չրջանին:

Արձանին շուրջը բոլորուածները նորահաս երիտասարդներ էին այն օրերուն, երբ Գ. Նժդեհ քարոզչական արշաւով կը չրջէր ամերիկահայ գաղութին մէջ եւ ընդհանուր ուսանախընթաց ոգեւորութեան մէջ հիմը կը դնէր Ցեղակրօն Ուխտերուն: Դաստիարակուեցան անոնք երբենց ուսուցչին շունչով եւ այդպէս ալ մեծցան, հասնելու համար այսօր իրենց չափահասութեան տարիքին, իրրեւ հաւատաւոր գաղնակցականներ: Իսկ չորս նկարներէն երկուքին մէջ, Գ. Նժդեհի կողքին կը տեսնենք Սան Ֆրանչիսքոյի գաղնակցականներէն Յովակիմ Խուչպուեանը, որ միշտ գտնուեցաւ այնտեղ եւ այլուր, իրեն չատ սիրելի աղգային հերոսին հետ եւ գործակալ, այս անգամ երեսնամեակի տարբերութեամբ, անոր կողքին կը տեսնենք դինքը, կիսանդրիին առջեւը:

Գ. Նժդեհին արձանը Ամերիկեան Աստղազարդ Դրօշին եւ Հայկական Եռագոյնին մէջտեղը: Ձախին՝ Մկրտիչ Յարութիւնեան եւ աջին՝ Շաւարշ Պետրոսեան եւ տիկին Ստելլա Ռստիկեան:

Անցեալ տարուան մեր հաւաքով նկարագրած էինք կիսանդրիին պաշտօնական բացման հանդիսաւոր թիւնը եւ յիշատակած էինք, որ անոր չինութեան նախաձեռնութիւնը տուած էր Յովակիմ Խուչ-

Fonds A.R.A.M

Հանդիսութեան օրը, Գ. Նժդեհի արձանին շուրջը բոլորուած: Ձախէն աջ՝ երեմ Ագեան, Յովակիմ Խուշպուլեան, Ճէյմս Թաշճեան, Բէնըք Պարոնեան, Աստուր Կիրակոսեան, տիկին Ե. Ագեան եւ տիկին Ա. Կիրակոսեան:

պուլեանը: Կազմած էր ան յանձնախումբ մը, որուն մէջ գործնական աշխատանքի գծով իր ալ բաղուկը եղած էր Hairenik Weekly-ի խմբագիր ճէյմս Թաշճեանը: Այս նպատակով ալ կազմակերպուած էր նըւիրահաւաքու թ ի ւ ն մը, որուն արդիւնքով ալ ապահովուած էր արձանին չինութեան եւ Պէյրութէն Ամերիկա փոխադրութեան ծախքերը:

Յովակիմը կամ Խուշպուլը, ինչպէս մտերմօրէն կը կոչեն զինք, մինչեւ այսօր ալ իր բոլոր ընկերը-

Յովակիմ Խուշպուլեան Գ. Նժդեհի արձանին առջեւ, Պոսթընի «Հայաստան» էմփիին մէջ:

Fonds A.R.A.M

ներուն հետ զմայլանքով կը վերյիշէ Գ. Նժդեհին տարած փրկարար աշխատանքները ամերիկահայ գաղութին մէջ եւ հոգեւին կապուած կը մնայ միշտ անոր յիշատակին: Հանրային կեանքին մէջ ալ, ընդհանրապէս, Խուշպուլին նուիրումը սահման չէ ճանչցած մինչեւ այս օր եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ եղած է ան մէկը այն անհամար խոնարհներէն, որոնց համար կուսակցութիւնը դասուած է միշտ իրենց պաշտած սրբութեանց կարգին: Եւ, աւելի քան վստահ ենք, որ այդպիսին ալ պիտի մնայ ան մինչեւ իր կեանքին վերջը:

×

Ինչպէս գրած էինք մեր անցեալ տարուան հատորով (էջ 575), Գ. Նժդեհի յիշատակին նուիրուած արձանին բացումը տեղի ունեցաւ 15 Սեպտեմբեր 1963ին, արժանի շուքով եւ յարգանքի ջերմ արտայայտութիւններով:

Երեսուն տարիներ անցած են այն օրէն, երբ Գ. Նժդեհ հեռացաւ Ամերիկայէն, բայց հակառակ ժամանակի այս տարածութեան, ամերիկահայ գաղութի դաշնակցական եւ համակիր բազմութեանց մօտ անմոռանալի մնացած է մինչեւ այս օր անոր յիշատակը:

Գ. Նժդեհ Յովակիմ Խուշպուլեանին հետ նկարուած Սան Ֆրանչիսքոյի մէջ:

Առաւել եւս անմոռանալի է այդ յիշատակը Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ, որոնք մինչեւ այսօր ալ կը դաստիարակուին անոր շունչով ու կ՚ընթանան անոր բացած ճամբէն, լաւագոյնս թրծուելով իբրեւ իրենց ցեղային արժէքին գիտակցութիւնը ունեցող հայ երիտասարդներ: Այս պատճառով ալ խոր են երախտագիտական զգացումները իրենց կազմակերպութեան անմոռանալի հիմնադրին հանդէպ:

Հ. Ե. Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ Hairenik Weekly-ն

Fonds A.R.A.M

առիթը կ'ունենայ միշտ արտայայտելու այդ զգացումները եւ թարմացնելու իրենց մեծ ուսուցչին յիշատակը: Նման առիթ մը եղաւ արձանին բացման հանդիսութիւնը, երբ թերթը բացառիկ բովանդակու-

The HAIRENIK WEEKLY

VOL. XXIX. 29-1542 • THURSDAY, SEPTEMBER 19, 1963 • Price Ten Cents

IN HONOR OF

GENERAL KAREKIN NEJDEH [1888—1954]

GENERAL KAREKIN NEJDEH

By JOHN DER HOVANESSIAN

At the initiative of the Armenian Youth Federation of America, through the zealous efforts of Unger Hovsep Khoushboulian, and under the aegis of the Central Committee of the ARF of North America, this past Sunday the bust of Karekin Nejdeh was unveiled with due solemnity at the AYF section of Camp Haiastan, Franklin, Mass.

And this honor which has been accorded Nejdeh is only just to the memory of the legendary Nejdeh who lived an equally legendary life from the Balkan war as far as the land of the Siunik and the Monastery of Datev. The Armenian people loved him and sang his praises when he was alive, and it is only just that the organization which he founded, the Armenian Youth Federation of America, has invoked the spirit of its founder and become inspired by his memory.

The people of Armenia, and especially the Siunik, with its sky-piercing mountains and deep canyons, are the eternal witnesses of his heroic exploits, and the Armenian community of America gratefully recalls his name—the field worker of the Armenian Revolutionary Federa-

(CONTINUED ON PAGE 3, COLUMNS 4-5)

THRONGS PARTICIPATE in SOLEMN DEDICATION OF NEJDEH MONUMENT AT A.Y.F. CAMP IN FRANKLIN

FRANKLIN, Mass., Sept. 15 — In an outpouring of devotion, which in its intensity remembered the stirring events of three decades past a large throng this afternoon paid solemn tribute to the memory of General Karekin Nejdeh, an Armenian freedom fighter who, after founding the Armenian Youth Federation of America, returned to his home in exile in Bulgaria where he was captured by Russian Communist troops and exiled to Siberia, there losing his life.

Impressive ceremonies, opened with a winding procession from the Camp Haiastan grounds here to the AYF Camp circle, and climaxed by the emotional scene of the unveiling of the Nejdeh Monument by patriots John Der Hovanessian and Hamasdegh, both of whom spoke on the occasion, fittingly honored the memory of the Armenian hero.

Speakers included Mr. Arthur Giragosian, A.R.F. Central; Mrs. Stella Rostigian, A.R.S. Central; Kenneth Baronian, A.Y.F. Central; Mr. Hovagim Khoushboulian, Nejdeh Memorial Monument Committee. Mrs. Anahid Changelian sang Anthems.

More than $1000 were donated to the Monument Fund. Full details of this extraordinary function next week.

Karekin Nejdeh The Believer

By HAMASDEGH

Faith, essentially, is sentimental and separates the abstract from the idealistic; man must believe without reasoning, otherwise life becomes a labyrinth. Men must believe in order not to get lost in that labyrinth and faith is the creation of man, the spiritual world which harbors God and Eternity.

Soaring far above the bitter reality, Nejdeh experienced that spiritual flight, as a soldier, as a party field worker, and as a thinker. And he wove this texture with a halo of poetry, without having written one word of poetry. There was rhythm in his life and in the moments he lived; there was rhythmic harmony in his khustubian calls on the mountains of Zangezour and he wove the same kind of harmony in his party and national labors, always winged and lofty.

If he had lived in the Fifth century he easily could have been one of the disciples of Mashtots, chasing with his Gospel sermons the demons of the land to the Median border. In reality, he was not the accepted man of the armies. Even when he spoke of the Expedition of Khanasor, he put it into his own original thinking. He spoke with aphorisms, putting thought into his words. His thinking had the nobility of beng sincere.

His faith was Armenia and the Armenian people, a faith which bordered on metaphysics by virtue of his power and his new strokes of the brush. Patriotism was the secret of his power, a patriotism which was Parnassian. He spoke as if he had discovered the original clay of the exist-

(CONTINUED ON PAGE 4, COLUMNS 1-2)

Philosophy of Nejdeh

By James G. Mandalian

Infinitely more than his exploits on the battle field, his stubborn resistance stand in Zangezour, and his redemptive role in the transfer of thousands of Armenian political prisoners into the safety of Iran, far more important than the magnetism of his personality, his charm and his oratorical powers or his organizing genius as the founder of the Armenian Youth Federation of America, what gave dimension and weight to Nejdeh's personality was his philosophy.

Those of us who knew him closely in the historic days of 1933, when, at the invitation of the A.R.F. Central Committee of America, he came to this country and magnetized the Armenian multitudes from the Atlantic to the Pacific shores, Armenian audiences respected him primarily for the sake of his philosophy. And it is that philosophy which still persists in the senior organization and in the Armenian Youth Federation which he founded.

This is true because Nejdeh's philosophy was Nejdeh himself.

What was the philosophy of Nejdeh?

First, to Nejdeh, the supreme

(SEE PAGE 4, COL. 1)

Nejdeh— Soldier and Orator

By REUBEN DARBINIAN

Of all our famous revolutionary leaders who were endowed with unusual military talents, it was only Nejdeh who combined the military with his oratorical powers, a talent with which he was able to arouse and even to hypnotize the multitudes.

Nejdeh gave indisputable proof of his military capabilities in Zangezour where, with his limited popular guerilla bands, he succeeded in offering a heroic resistance to the onrushing regular armies of the Soviet. And if today Zangezour is a part of Armenia, and not a part of Azerbaijan, we owe that fact in great measure to Nejdeh's military talent, as well as to his political realism.

Nejdeh gave the indisputable proof of his oratorical powers in America where, with his compelling and infectious appearance, he enchanted not only the old generation which understood well the language he spoke, but also the generation which was born in this country and spoke a different language. Who does not know that, in this remote land, his greatest achievement was the creation of the Tzeghagrons—the Armenian Youth Federation of today?

This was really something like a miracle when we consider the fact that Karekin Nejdeh did not know a word of English and yet, with his hypnotic word, and his enchanting personality, he enthused the English-speaking youth and rallied them under the Armenian National Tricolor.

True, to a certain extent, our English language Hairenik Weekly had paved the ground for his work and was

(CONTINUED ON PAGE 4, COLUMNS 4-5)

Անուշադրութեամբ անշուշտ, այս էջին վրայ Գ. Նժդեհի մահուան թուականը արձանագրուած է 1954: Պիտի ըլլայ 1957:

Թեամբ Թիւ մը նուիրեց Գ. Նժդեհի յիշատակին:

Ուշ ստացանք այդ Թիւը, այդ պատճառով ալ ձկրցանք տեղ

Fonds A.R.A.M

տալ անոր ամփոփուած բովանդակութեան անցեալ տարուան մեր հատորին մէջ։ Այս էջերուն միացնելով, կը հրատարակենք այս անգամ անոր առաջին էջը նոյնութեամբ եւ լուսանկարուած բնագրով, ցոյց տալու համար թէ դնահատանքի ինչ արտայայտութիւններով Գ. Նժդեհի զործունէութեան լաւատեղեակ զրիչները բերած են իրենց աչխատակցութիւնը չարաթաթերթի այդ բացառիկ թիւին եւ սխալերիան սառնամանիքներուն մէջ նահատակուած մեծանուն ռազմիկին ու դաչնակցական զործիչին յիչատակը ոդեկոչելով, վեր առած են արժէքն ու կարեւորութիւնը ամերիկահայ զաղութին մէջ անոր ապահոված մեծ յաջողութեան։ Բազմաթիւ զրողներու աչխատակցութեամբ եւ ամբողջութեամբ Գ. Նժդեհին նուիրուած բացառիկ թիւ մըն ալ հրատարակած էր «Հայրենիք» օրաթերթը, այդ առթիւ։

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀ Կ'ԸՍԷ

Արիութիւնն է ոստայնանկում ազգերի անկախութեան ու հզորութեան դրօշը։ Անարիութիւնը՝ պատանէն ազգերի։

Այն օրէն, երբ Հայը վախենալ սկսեց մահից, այն օրէն օտարը թագաւորեց Հայաստանում։

Ես տեսայ մեր վարած ճակատամարտներում, տեսայ ամենաընտիրը Հայու — մեռնելու մտքի հետ հաշտուած, ամէն գնով յաղթելու անտեղիտալի վճռակամութեամբ դէպի թշնամին խոյացող հայ գինուորը։ Ճանաչեցի եւ ամենավատը Հայու — վախկոտութեան յանցանքի մէջ բռնուած անարին։

Առաջինը կը մեռնէր ապրեցնելու համար իր ազգն ու նրա զենքի հմայքը· երկրորդը կ'ապրէր ամէն գնով՝ ապրեցնելու համար թշնամու փառքը։

Առաջինը ինձ համար աւելի բարձր էակ է քան մարդ։

Երկրորդը՝ աւելի անասուն քան Հայ եւ մարդ։

Եւ քանի կայ այդ վերջինը, թրքութիւնը իր գոյութեան ապահովութիւնը պիտի փնտռէ մեր ժողովուրդի չգոյութեան մէջ։

×

Երբ թրքութիւնն այսօր կաշուից դուրս է գալիս սրբելու մեր տեղագրական հետքերն իսկ մեր պատմական հայրենիքում, ես ծիծաղում եմ նորա անյատակ տգիտութեան վրայ եւ հարց տալիս· — Պիտի կարողանա՞ս սպանել հայ ժողովրդի պատմական յիշողութիւնը։ — Ո՛չ, նրա փոխարէն պատասխանում է իրականութիւնը։ Իմ երկիրը առժամապէս մնալով օտար լծի տակ, չի կարող դառնալ այդ օտարի հայրենիքը, քանզի Արեւելքի խուժը, որ թրքութիւն կը կոչուի, ոչինչ ունի տուած այդ երկրին — ո՛չ մեծ մեռելներ, ո՛չ միտք, ո՛չ զգացում, այն ամէնը, որ կը ստեղծէ անհիւթեղէն հայրենիքը։

Գ. ՆԺԴԵՀ

Fonds A.R.A.M

ՆՈՐ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԷՆ ՀԵՌՈՒ, ՕՏԱՐ ՀՈՂԻ ՎՐԱՅ

(ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐԵԱՆԻ ԵՒ ԿՈՊԵՌՆԻԿ ԹԱՆՏՐՃԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ)

Գրեց Կ. Գ.

Չեմ գիտեր ինչպէ՛ս սկսիլ այս տողերը, երբ կը գտնուիմ մեզմէ յաւէտ բաժնուած երկու սիրելիներու մասին արտայայտուելու հարկադրանքին տակ:

Գիտենք, որ մահը, դաւադրօրէն եւ ամէն ատեն կը հետեւի մեր քայլերուն, իջեցնելու համար իր հարուածը յաճախ չսպասուած վայրկեանին: Գիտենք, որ հարկատու ենք իրեն բոլորս ալ, տարիներու ո՛ր հանգրուաններուն վրայ ալ կեցած ըլլանք: Ոչ ժամանակին կը նայի ան, ոչ տարիքին եւ ոչ ալ հաշուի կ՚առնէ՝ ապրելու, աշխատելու եւ վայելելու հետ կապուած մեր առաջադրութիւններն ու ակնկալութիւնները: Կամքը իրն է եւ մենք, իբրեւ կամազուրկ մահապարտներ, ենթակայ ենք իր դատաստանին: Անողոք, ըստ ամենայնի, բայց եւ վճռական ու անտեղիտալի:

Հաշտուիլ ի յառաջագունէ մահուան գաղափարին հետ գործը չէ այն բոլոր մահկանացուներուն, որոնք չեն գտնուիր գաղափարական խոյանքներով իրենց կեանքը արժեցնելու անհրաժեշտութեան առջեւ: Հերոսներն են որ չունին մեռնելու վախը, վասնզի կեանքը կը ստորադասեն անոնք բարձր նպատակի մը համար զոհուելու գիտակցութեան: Այլ պարագաներու տակ եւ բոլորին համար քաղցր է կեանքը, որքան ալ այդ քաղցրութեան հետ եւ երբեմն նոյնիսկ ատկէ ալ աւելի վիշտեր, նեղութիւններ ու դժուարութիւններ ըլլան ապրողներուն բաժինը:

Կարելի է այս բոլորի մասին երկարօրէն խորհրդածել, բայց եւ այնպէս կարելի չէ նաեւ անզգայօրէն տանիլ հարուածը, երբ կը գտնուինք թանկագին էակի մը, սիրելիի մը կորուստը ողբալու անդիմադրելի ստիպման տակ: Վիշտն ու սուգը այդ պարագային կը դառնան ապրողին բաժին, երբ, մինչեւ վերջին րոպէն կեանքին կառչած մեռեալը այլեւս բա՛ն չի զգար եւ չ՚անդրադառնար իր պատճառած ցաւին եւ իր շուրջը ձգած պարապութեան:

×

Այդ վիշտով եմ համակուած, երբ կը գրեմ այս տողերը, ողբալու համար կորուստը իմ երկու շատ սիրած ընկերներուս, որոնք իրարու ետեւէ հեռացան այս աշխարհէն, անցեալ տարի, Ամերիկայի մէջ, կարծէք ժամադրուած ըլլային «էնդի դէմը»:

Fonds A.R.A.M

Մէկը՝ Գրիգոր Ամիրեանը։

Միւսը՝ Կոպեռնիկը, Թանտրճեանը։

Երկուքն ալ հանրածանօթ դէմքեր, որոնց ապրումներուն չըքնաղիծն ու գործունէութեան դաշտը եղաւ հայ կեանքը, իր բոլոր ելեւէջներով եւ փոթորկայոյզ ցնցումներու կամ հանգարտ վերելքի բոլոր փուլերուն մէջ։ Մարդկօրէն բնական իրենց անձնական նախասիրութիւնները մնացին միշտ երկրորդական դիրքու վրայ, որոնց վերեւ եւ բոլոր պարագաներու տակ, դերիչխեց միշտ հայ ժողովուրդին անձնուիրօրէն ծառայելու դիտակցութիւնն ու կամքը։ Ու այսպէս, աւելի քան չիսնամեակ մը, հայրենի հողերուն վրայ թէ հայերկիքէն հեռու, օտարութեան մէջ։

Երկուքն ալ մաս կը կազմէին սերունդի մը, որ կ'ապրի տակաւին վերջնաւոր վրայ եղող իր մնացորդներով եւ որուն վիճակեցաւ տեսնել մեր ժամանակակից պատմութեան լաւ ու վատ օրերը, յաղթական անցքերու յաջորդականութեամբ եւ զարհուրելի աղէտներու թաւալումով։ Իրենք ալ ապրեցան՝ հայ ժողովուրդը ապրեցնելու ընդհանուր ճիգին բերելով իրենց մասնակցութիւնը, իրենց բաժին ինկած պարտականութիւններով եւ աշխատանքի այլազան մարզերուն մէջ։ Գործեցին եռանդով ու հաւատքով, այլ մանաւանդ դիմադրաւելով այլատեսակ դժուարութիւններ։ Գործեցին հայրենի սահմաններէն ներս այնքան ատեն որ այնտեղ մնալու կարելիութիւնը ունեցան, իսկ երբ պակսեցաւ այդ կարելիութիւնը եւ ստիպուեցան անցնիլ արտասահման, յայտնուեցան անոնք զարձեալ զանազան ուղղութիւններով ընդլայնուած աշխատանքի գաշտի մը մէջ։ Իսկ ժամանակներն ու պարագաները այնպէս ուզեցին, որ աշխատանքի այդ գաշտին մէջ մնան անոնք մինչեւ իրենց մահը, երկար տասնամեակներով։ Եւ երբ հնչեց վերջին հրաժեշտի պահը, փակեցին անոնք իրենց աչքերը հեռաւոր հայրենիքի անյագ կարօտով եւ հայ ժողովուրդին ապագային նկատմամբ անխախտ հաւատքը իրենց հոգիներուն խորը։

ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐԵԱՆ

Այսպէս էին ապրեր եւ այսպէս ալ մեռան։

×

Fonds A.R.A.M

Գրիգոր Ամիրեանին հետ ընկերական յարաբերութիւններս վերյիշելու համար մտովի կը նետուիմ յիսուն տարի առաջ, երբ առաջին անգամ ճանչցայ զինքը 1914ի գարնան, Սոֆիայի մէջ։

Փառաւոր ու մարմնեղ արտաքինով եւ բոլորակ դէմքի մը վրայ ոլորուած պեխերով երիտասարդ մըն էր ան այդ օրերուն(*)։ Համակրելի, տաքարիւն եւ հաղորդական, ըստ ամենայնի։ Ճիշդ տարի մը անցած էր այն թուականէն, երբ, Թուրքերու անճնառուութեամբ Խարբերդի երեք ամսուան պաշարումը վերնալէն ետք, իբրեւ թրքական բանակի սպայ դերի ինկած էր Պուլկարներուն ձեռքը։ Եւ, ուրիշ սպաներու հետ փոխադրուած էր Սոֆիա։ Կարճ ժամանակ մը միայն մնացած էր գերութեան մէջ։ Դեռ պալքանեան պատերազմի աւարտումէն եւ ռազմագերիներուն Թուրքիա վերադարձումէն շատ առաջ, Պուլկարները, ուրիշ հայ գերիներու կարգին, ազատ ձգած էին նաեւ Գրիգորը։ Իսկ հաշտութեան կնքումէն ետք չէր ուզած այլեւս վերադառնալ Թուրքիա։ Հաստատուած էր Սոֆիա եւ հոն ալ մնաց մինչեւ 1914ի աշունը, ընդամէնը մէկուկէս տարի։

Հեռացաւ ան Պուլկարիայէն եւ անցաւ Կովկաս, ինչպէս անցան, այդ օրերուն, Անդրանիկը, Նժդեհը եւ ուրիշներ, կամաւորական չարժման բերելու համար իրենց մասնակցութիւնը։ Այդ երթալն էր եւ ա՛լ դիրար չտեսանք, մինչեւ Հայաստանի անկախութեան խորհուրդը։ Եօթը տարուան բաժանումէ մը ետքն էր դարձեալ որ հանդիպեցանք իրարու Պոլսոյ մէջ, ուր մնաց ան մինչեւ 1922ի աշնան խուճապի եւ փախուստի օրերը։ Յետոյ անցաւ Ռումանիա։

Գրիգոր Ամիրեան, մինչեւ 1917ի աշունը մաս կազմեց նախ կամաւորական զօրամասերուն եւ ծառայեց իբրեւ զօր. Սեպուհին թիկնապահը եւ ապա, անկախութեան հռչակումէն ետք, մտաւ հանրապետական բանակի չարքերուն մէջ, ուր եւս ծառայեց մինչեւ Հայաստանի խորհրդայնացումը։ Իր կեանքին ամէնէն արդիւնաչատ չրջանը հանդիսացան զինուորական ծառայութեան այդ վեց տարիները։ Դեռ պալքանեան պատերազմին իր մտասեւեռումն էր՝ զպրոց աւարտած սպայի իր ծառայութիւններով օգտակար ըլլալ օրին մէկը Հայաստանին եւ հայ ժողովուրդին։ Մեծ անակնկալ մը եղած էր իրեն համար, երբ, Խարբերդի պաշարումը վերնալէն եւ դերի իյնալէն ետքը, պուլկար սպայէ մը տեղեկացած էր, որ Անդրանիկն ու Նժդեհը, իրենց կամաւորներու վաշտով մասնակցած են Թուրքերու դէմ մղուած կռիւներուն, պուլկարական բանակի չարքերուն մէջ։

— Ներե՛ն եմ անիծեր այդ բախտ ըսուածին, որ թրքական սխալ զօրամասի մը մէջ նետեց զիս, կ՚ըսէր ինծի այդ օրերուն. եթէ ինկած

(*) Այդ տարիներու Ամիրեանը ընթերցողը կրնայ տեսնել Տարեգրքիս 1962ի հատորի 170րդ էջին վրայ հրատարակուած խմբանկարին մէջ։

Fonds A.R.A.M

ըլլայի այն ճակատին վրայ, ուրկէ կը յառաջանայինմեր կամաւորները, ամէն վտանգ աչք առնելով կ'անցնէի անոնց կողմը եւ կը կռուէի հասարակաց թշնամիին դէմ: Ախտո՞ս որ բախտ չունեցայ...

Երկու տարի եաքն էր որ պիտի ունենար այդ բախտը, երբ լինքզլինքը պիտի գտնէր նոյն այդ թշնամիին դէմ, կովկասեան ճակատին վրայ:

Բոլշեւիզմը, դժբախտաբար, ուրիշ չատերու կարգին նաեւ իրեն ղլացաւ՝ հայկական բանակի չարքերուն կամ երկրի պետական կեանքին մէջ դեռ երկար ժամանակ ծառայելու դոհունակութիւնը: Շատ խոր էր իր ցաւը, թէ լինքն ալ դարճած էր այլեւս արտասահմանի ապրանք: Որքան ալ հանդստաւէտ եղած ըլլար իր կեանքը հետագային, այդ ցաւը ամօքում չդտաւ:

Երբ 1961ին դարձեալ հանդիպեցանք իրարու Լոս Անճէլըսի մէջ, վերյիշեցինք հին օրերը: Հայրենիքը վերստին տեսնելու ամէն յոյս կորսնցուցած էր: Կը դանդատէր ճակատագրին դէմ, որ հայրենիքէն անջատած եւ այդ հեռաւոր ափերը նետած էր զինք: Ու կ'ափսոսար, որ օրին մէկը օտար հողի մէջ պիտի հանդչէին իր ալ ոսկորները: Զունէր վերահաս մահուան նախազդացումը այդ օրերուն, բայց գիտէր, որ այլեւս, այդ տարիքին հասած, ըլլալիքը այդ էր ի վերջոյ:

Եւ այդ ըլլալիքն էր որ եղաւ: Հիւանդկախ կեանք մը բոլորեց վերջին մէկ տարուան ընթացքին, անցուց տագնապի օրեր, ժամանակ մը գարձեալ վերագտաւ իր յարաբերական առողջութիւնը, ապա նորէն ցնցուեցաւ, մինչեւ որ չկրցաւ դիմանալ վերջին, ճակատագրական ցնցումին եւ փակեց իր աչքերը, խոր վիշտ պատճառելով իր բոլոր սիրելիներուն, — իր ընտանեկան պարագաներուն եւ զինքը մօտէն ճանչցող եւ շատ սիրող իր բոլոր ընկերներուն:

×

Այս վիշտը չէր բաւեր եւ ահա, շատ կարճ ժամանակ մը եաքը հասաւ դուժկան հեռագիրը նաեւ Տիթրոյիթէն.

— Մեռա՛ւ Կոպեռնիկը...

Շշմեցայ եւ տամկացան աչքերս: Չէի կրնար, չէի ուզեր հաւատալ, որ ճիշդ է նաեւ ա՛յդ դոյժը:

Ուրեմն այսքա՞ն անողոք էր մահը, որ առանց իր հասցնելիք հարուածի հետեւանքներուն անդրադառնալու եւ առանց ազդարարութեան, մէկ անդամէն կը խլէր կը տանէր նաեւ սքանչելի Կոպեռնիկը, որ, հակառակ ժամանակէ մը ի վեր խանգարուած իր առողջական վիճակին, ամէն իրաւունք ունէր ապրելու տակաւին, արժեցնելու համար աշխատելու եւ իր հեռաւոր ու մօտաւոր չրջապատին օգտակար ըլլալու ցանկութիւնն ու եռանդը:

Fonds A.R.A.M

Եւ իրապէս, անսպառ եռանդի արտայայտիչը եղած էր ան իր ամբողջ կեանքի ընթացքին: Իր երիտասարդական օրերէն սկսեալ մինչեւ ծերութեան նախապուրը, ուր դարձեալ կանչնած էր ան զոր-ծելու ընդունակ իր տրամադրութիւններով եւ իր վաղեմի խանդա-վառութեամբ:

Այդպէս ապրած էր եւ այդպէս ալ կ'ուզէր ապրիլ մինչեւ վեր-ջը, որքան ալ, կեանքի մայրամուտին, իր առողջական վիճակը թոյ-լատու չըլլար այդ բանին համար: Ու բախտին հետ կեանքի նախա-սահմանումն ալ օգնեց, որ ապրի իր ուզածին պէս, ի վերջոյ սակայն փուլ գալու համար աշխատանքի պատնէշին վրայ: «Կաթին հետ մը-տածը հոգիին հետ դուրս պէտք էր գար», — այդպէս ալ եղաւ, տաս-նամեակներ չարունակ ամենայն նուիրումով գործելէ եւ սպա-ռելէ ետք:

ԿՈՊԵՈՆԻԿ ԹԱՆՏՐՃԵԱՆ

Սրտի տպնապով անկողին ինկած էր նախանցեալ տարի: Կրցաւ դիմակալել վտանգը եւ լաւացաւ: Պէտք էր հանդստա-նար երկար ժամանակով, նոր եւ ապահովարար աւելի ծանր հար-ուած մը կարենալ կանխելու հա-մար: Եւ սակայն չկրցաւ համբե-րել: Ելաւ ոտքի եւ չարունակեց աշխատիլ:

Մահէն տասն ամիս առաջ էր, երբ երկար ճամբորդութեան մը եւ անոր յաջորդելիք աշխա-տանքին յոգնութիւնները աչք առնելով, մասնակցեցաւ ան Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գերագոյն ժողովին, այնպէս, ինչպէս մասնակցեր էր տակէ առաջ, ուրիշ եր-կարատեւ եւ աւելի յոգնեցուցիչ ժողովներու, առողջական տեսակէ-տով սակայն բոլորովին տարբեր պայմաններու մէջ: Աւելի քան ամիս մը ղրկուեցաւ Լրեն պարտադրուած հանգիստէն եւ ընտանեկան չըր-ջապատի խնամքէն, մնաց անքուն, մասնակցեցաւ ժողովի բոլոր նիս-տերուն եւ անշուշտ որ տուժեց ի վնաս իր խախտած առողջութեան: Հոգը չէր սակայն եւ ղղուչական միջոցներ ձեռք առնելով հանդերձ, չատ ալ չմտածեց այդ ուղղութեամբ: Կարեւորը գործն էր եւ իր ալ բերելիք նպաստը այդ գործին, ինչ որ ալ ըլլային հետեւանքները իր այդ յոգնութիւններուն:

Եւ, այդ գործին կապուած, Կոպեոնիկ Թանտրճեան ամբողջ յիսնամեակ մը բոլորեց հասարակական, կուսակցական եւ ազգային-

Fonds A.R.A.M

քաղաքական աշխատանքի այլազան մարզերուն մէջ, Սուրիայէն մինչեւ Հայաստան եւ Պոլսէն մինչեւ Ամերիկա։ Այլեւ յաճախ այլուր, — Ֆրանսա, Եգիպտոս, Լիբանան եւ ուրիշ երկիրներ, ուր կ'այցելէր եւ կը մնար կարճ կամ երկար ժամանակով։

×

Ամերիկահայ գաղութի պատմութեան կապակցութեամբ, այս Տարեգիրքը, 1963ի իր հատորով տուած էր գնահատանքի հրապարակային տուրք մը այս բազմավաստակ գործիչին, վեր առնելով արժէքն ու տարողութիւնը անոր օգտաչատ աշխատանքին։ Այդ միեւնոյն տուրքն է որ կ'ընծայուի այժմ անգամ մըն ալ եւ այս անգամ իրրեւ սրտաբուխ յարգանք իր քաղցր յիշատակին։ Այս էջերէն զատ, ընթերցողը յաւելուածական տողեր պիտի գտնէ նաեւ իր մասին, հատորիս «Մահագրութեան» բաժնին մէջ։ Եւ սակայն, ինչ որ ալ գրուի քիչ է գարձեալ, Կոպեռնիկը իր ամբողջ արժէքով հանրութեան ներկայացնելու եւ մանաւանդ պատմութեան փոխանցելու համար։

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը մտաւորականներու եւ գործիչներու իր ստուար փաղանգով անհամար դէմքեր ընծայաբերած է հայ ժողովուրդին, իր գոյութեան ու գործունէութեան եօթանասուն եւ հինգ տարիներու ընթացքին։ Այդ դէմքերէն մէկը եղաւ նաեւ Թանտըճեանը իր գործելու եռանդով, ձեռնհասութեամբ, մշակուած մտքով, փորձառութեամբ, մաքուր նկարագրով եւ միշտ պատրաստակամ տրամադրութիւններով։ Եղաւ ան մէկը ամէն տեղ եւ ամէն առթիւ վիճառաւածներէն, յարդուածներէն եւ սիրուածներէն։ Մէկը այն ընտրեալներէն, որոնց բացակայութեամբ մեր հաւաքական կեանքն էր որ պիտի կաղար կամ առ նուազն խարխափէր մութին ու անստուդութեան մէջ։ Կոպեռնիկն ու իր նմանները, իրենց արթնամտութեամբ եւ իրատեսութեամբ, իրենց կամքով ու կարողութեամբ յաջողեցան հարթել չատ մը դժուարութիւններ իրենց անցած ճամբաներուն վրայ։ Ջյուսահատեցան երբեք եւ չկքեցան պատասխանատուութեանց ծանրութեան տակ, որովհետեւ ունէին իրենց կոչման գիտակցութիւնը։ Եւ այս գիտակցութիւնը կեանքի ասպարէզը նետուելու առաջին օրէն իսկ դրսեւորուեցաւ Կոպեռնիկին մօտ եւ ուղղութիւն տուաւ իր սկզբնական ու հետագայ բոլոր քայլերուն։

×

Ճանչցայ գինքը քառասուն եւ չորս տարիներ առաջ, Պոլսոյ մէջ, երբ նոր վերադարձած էր Հայաստանէն, իր փոխադրած որբերու բազմութեամբ։ Այնտեղ ալ գտնուեցաւ աշխատանքի առաջին դըժուարութեան վրայ։ Թրծուած եւ տաք ու պաղ չատ տեսած մէկն էր ան դեռ այդ օրերուն։ Մարդամօտ, ընկերական եւ միշտ անկեղծ իր

Fonds A.R.A.M

խառնուածքով սիրուած էր իր չրջապատէն: Գրեթէ ամէն օր կու գար «Ճակատամարտ»ի խմբագրատունը եւ կը դառնար խմբագիրներուս հաճելի ղրուցակիցը: Ինքն ալ, ուրիշներու հետ, համեմն էր ընկերական հաւաքոյթներուն: Կը յայտնուէր նաեւ բեմերու վրայ, հանդիսութեանց առիթներով եւ կ'արժանանար ունկնդիրներու դնահատանքին:

Երբ, 1922ի աշնան քանդուեցաւ նաեւ «Ճակատամարտ»ի օճախը եւ մէկիկ մէկիկ հեռացանք Պոլսէն, ինք մնաց այնտեղ եւ անմոռանալի Մանուկ Աբօլեանեանին հետ խմբագրեց Թերթը: Շատ աւելի եաքն էր, որ իր կարգին հեռացաւ Պոլսէն եւ անցաւ Ամերիկա:

Այս էջերուն կցուած է նաեւ իր ընդարձակ մէկ յուշագրութիւնը, զոր ղրկած էր անցեալ փետրուարին, երբեւ լրացում ողբացեալ Հայկ Սէրէնկիւլեանի մահուան առթիւ տարեդրձիս անցեալ տարուան հատորի «Մահադրութեան» բաժնին մէջ արձանագրուած տեղեկութեանց: Իր մահէն եաք մանաւանդ եւ իր յիշատակին ոգեկոչումով, այդ էջերը պիտի կարդացուին անշուշտ հետաքրքրութեամբ:

×

Եւ հիմա...

Ի՜նչ դառն է անդրադառնալ, որ ինձ համար ալ այնքան թանկագին կոպեռնիկը հեռացած է մեզմէ միանգամ ընդ միշտ, պարապ ձգելով իր տեղը ընտանեկան ու բարեկամական եւ մեր կուսակցական ու ազգային կեանքին մէջ:

Եւ ի՜նչ դառն է խորհիլ, որ իրեն հետ նոյնքան թանկագին Սմիրեանն ալ հրաժեշտ տուած է անցաւոր կեանքին, իր ալ ճգած անջնջելի յիշատակներով ապրելու համար այսուհետեւ մեր սրտերուն մէջ:

Շատ դժուար է հաշտուիլ սիրելիներու կորուստին հետ: Դժուար ըլլալով հանդերձ, սակայն, հաշտուելէն զատ ուրիշ ճար չունինք:

Երանի՜ իրենց, որ լուսեղէն հետքեր ձգելէ եաք հեռացան կեանքէն, որպէսզի անոնց սեւեռին մեր աչքերը ամէն անգամ, երբ իրենց կորուստովը մխիթարուելու եւ ղիրենք վերյիշելու առիթներ պիտի ստեղծենք մենք, դեռ եւս ապրիլ յամառողներս...

Կ. Գ.

ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ

... Մեզնից աւելի հալածական եւ տգէտ նախնիքը, տանջանքների բովից անցնելով մեզ թողին մի մեծ ժառանգութիւն — Հայրենիք: Ի՞նչ, մի՞թէ մենք պէտք է մեր ապագայ սերունդներին Հայրենիքի փոխարէն թողնենք լոկ հսկայական գաղութներ, ցիր ու ցան, ովկիանոսի այս եւ այն կողմը, չշաղկապուած ո՛չ մի զգացմունքով:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

Fonds A.R.A.M

ՅՈՒՇԵՐ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

ՈԴԻՍԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՇԻ ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ

Գրեց ԿՈՊԵՒՆԻԿ ԹԱՆՏՐՃԵԱՆ (*)

Պիտի ուզէի կարգ մը փաստական ճշդումներ արձանագրել «Ա-մէնուն Տարեգրքի» անցեալ տարուան հատորով հրատարակուած եր-կու յիշատակութեանց կապակցութեամբ, — մէկը՝ ողբացեալ Հայկ Սէրէնկիւլեանի մահուան առթիւ գրուածն է եւ միւսը՝ «Ճակատա-մարտ»ի հնդեակը» գրութիւնը:

Արմաշի գիւղատնտեսական վարժարանին յղացումն ու իրակա-նացումը կը պատկանին Հայ Գիւղատնտեսական Միութեան եւ ոչ թէ Պոլսոյ Գաղթականաց Յանձնաժողովին, ինչպէս գրուած էր Տարե-գրքին մէջ: Այս Միութեան ալ գործօն վարիչները եղած են երկու գաչնակցական եւ մէկ ռամկավար գիւղատնտեսներ:

Գաչնակցականներէն մէկն էր Հալքալըի գիւղատնտեսական վարժարանէն ընթացաւարտ եւ ազգային երեսփոխան Սեպուհ Ստե-փանեանը, որ Միութեան ժրաջան քարտուղարն էր եւ որուն ճիգերուն չնորհիւ, առ նուազն 20 հայ երիտասարդներ գիտական բարձրագոյն ուսում ստացան ամերիկեան համալսարաններու մէջ: Տարիներով աշ-խատակցեցաւ Պոլսոյ «Ճակատամարտ»ին եւ Պոսթընի «Հայրենի-ք»ին: Շատ ցաւալի վախճան մը ունեցաւ ան, երբ հետագային, պա-տուհանէն վար նետուելով անձնասպան եղաւ Աղեքսանդրիոյ մէջ:

Ռամկավարն էր չատ ազնիւ մարդ մը՝ Հրանտ Տանճիկեանը, իր կարգին ընթացաւարտ Հալքալըէն եւ Պելճիքայի անտառաբանա-կան վարժարանէն, ուր կարդացած էր պետական ծախքով: Այդ չըր-ջանին տեսուչն էր ան Պոլսոյ պետական անտառաբանական վարժա-րանին: Հետագային ուսուցիչ եղաւ Նիկոսիոյ Մելքոնեան վարժարա-

(*) Առանձին յուզումով հրատարակութեան կու տանիմ մեզմէ առ յաւէտ բաժնուած Կոպեռնիկ Թանտրճեանին այս ընդարձակ յուշագրութիւնը, զոր գրկած էր մեզի անցեալ փետրուարին, — Տարեգրքի մասին գնահատականով մը, զոր ընթեր-ցողը կը գտնէ 10րդ էջին վրայ, — թելադրելով՝ ողբացեալ Հայկ Սէրէնկիւլեանի կենսագրական նոթերուն մէջ Արմաշի եւ Նոր Բայազիտի գիւղատնտեսական վարժա-րաններուն շուրջ անցեալ տարուան հատորով տրուած համառօտ տեղեկութիւննե-րէն: Յուշագրութեան առանցքը այդ վարժարաններն են, իրբեւ իրապէս հետաքըր-քրական եւ անցեալի անցքերուն հետ կապուած պատմական նիւթ: Նոյնիսկ հետա-քրքրական են, սակայն, մէջ ընդ մէջ կատարուած այն միւս յիշատակութիւնները, որոնք արձանագրուած են ներկայացնելու համար ուրիշ անցքեր եւ անձեր: Ամէն ինչ պատմուած է այնտեղ այնպիսի առարկայական պարզութեամբ եւ ապրումնե-րով, որ նիւթին ամբողջութիւնը կը կարդացուի մեծ հետաքրքրութեամբ:

Ա. Տ.

Fonds A.R.A.M

նին մէջ, ուր ամէն ինչ քիթէն բերնէն բերին եւ ի վերջոյ այնտեղ ալ փակեց իր աչքերը:

Երկրորդ դաշնակցականն ալ այս տողերը գրողն էր, նմանապէս ընթացաւարտ Հալքալըէն եւ փոխ-քարտուղարը Գիւղատնտեսական Միութեան:

ՈՐՈ՞ՆՔ Կ'ԱՆԴԱՄԱԿՑԷԻՆ ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Միութիւնը կազմուեցաւ Պոլսոյ մէջ, զինադադարէն ետք եւ կը հաշուէր 40 – 50 մասնագէտներ, որոնց մէջ կային եւրոպական իմաստով գիտնականներ: Մէկը՝ Գէորգ Թորգոմեանը, Թուրքիոյ չերամաբուծութեան հեղինակաւոր վարպետը եւ հիմնադիրը Պրուսայի չերամաբուծական վարժարանին:

Մէկ ուրիշն էր Նշան Գալֆայեանը, գիւղատնտես, մասնագէտ չերամաբուծութեան, ուսուցիչ Հալքալըի գիւղատնտեսական վարժարանին եւ երկրագործական նախարարութեան գիտական հիմնարկութեան տնօրէն: Եղած է ան իմ ալ ուսուցիչս: Տնտնալով կը խօսէր, բայց իր հմտութեան ըսելիք չկար, հեղինակութիւն էր իր մասնագիտութեան մէջ: Պոլսոյ հայութեան ցրւումէն ետք անցաւ Պարսկաստան, ստանձնեց պետական պաշտօն եւ ստացաւ խան-ի տիտղոս: Պարկեշտ եւ ազգասէր մարդ էր եւ կ'անդամակցէր ռամկավար – ազատական կուսակցութեան:

Ահա եւ Վահան պէյ Սուրէնեանը, սկիւտարցի, ընթացաւարտ գերմանական եւ ֆրանսական գիւղատնտեսական վարժարաններէն, այգեմշակութեան մասնագէտ եւ երկրագործական նախարարութեան ամէնէն հեղինակաւոր պաշտօնատարներէն մէկը, որ ընդհանուր տնօրէն ալ եղաւ իր դասընկերոջ՝ նախարար եւ հայասէր Ճէլալ պէյի օրով: Հետագային, Մեծ Եղեռնի շրջանին, այս Ճէլալ պէյը, իբրեւ Հալէպի կուսակալ, շատ օգտակար եղաւ հայ տարագրեալներուն: Ես ալ, Վահան պէյի միջոցով եւ իր կարգադրութեամբ լաւ պաշտօն ունեցայ Հալէպի մէջ, մինչեւ իր պաշտօնանկութիւնը՝ Հայերուն օգտակար ըլլալուն մեղադրանքով:

Ու դարձեալ մէկ ուրիշը՝ Նուրեանը, շատ խելացի եւ նշանաւոր գիտնական, Նուրեաններու գերդաստանէն. Թունդ համակիր դաշնակցականներուն, աւելի ճիշդը՝ առանց անդամատետրի դաշնակցական:

Նմանապէս Ալլահվէրտին, Պոլսոյ հայ կաթողիկէ համայնքէն, հեղինակաւոր բուսաբան եւ Հալքալըի վարժարանին փոխ – տնօրէն, որ կը դասախօսէր ֆրանսախառն Թուրքերէնով մը:

Այլեւ Տէվէճեանը, Օսմանեան դրամատան պաշտօնեայ եւ Թուրքիոյ միակ հեղինակաւոր ձկնաբանը, շատ քաղցրաբարոյ մարդ մը եւ լաւ Հայ:

Fonds A.R.A.M

Եւ վերջապէս Խորէն Ճամճեանը, ճարտարապետ, որ գիւղատնտեսական մը չըլլալով հանդերձ ինկած էր մեր մէջ, նորաստեղծ Հայաստանին օդտակար ըլլալու տենչով։

ԿԸ ՎԱԽԵՐԱՅՈՒԻ ԱՐՄԱՇԻ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ ԲԱՆԱԼՈՒ ԾՐԱԳԻՐԸ

Ուրեմն ասոնց եւ մեր այլ ընկերներուն յղացումն էր Արմաշի գիւղատնտեսական վարժարանին հիմնումը, միակ նպատակ ունենալով պատրաստուած գիւղատնտեսներ հասցնել Հայաստանի համար։

Ծրագիրը ներկայացուեցաւ Զաւէն Պատրիարքին եւ Ազգային Կեդրոնական Վարչութեան, որոնց հաւանութիւնը առնուելէ ետք, փոխանցուեցաւ Ազգային Ընդհանուր ժողովին, որուն անօրէնն էր՝ ամէնուն այնքան սիրելի Մատթէոս Էպլիղաթեանը։ Վերջապէս ծրագիրը ընդունուեցաւ եւ եղաւ նաեւ պիւտճէի յատկացում։ Այս միջոցին, չատ անդամներ Արմաշ գացինք եկանք, չէնքեր, հողեր քննելու եւ ձեռնարկը գործնականացնելու համար։

Այս աշխատանքներէն ետք, վարժարանին վարչութիւնը յանձնուեցաւ Հայկ Սէրէնկիւլեանին, որ յաճախած էր Նանսիի գիւղատնտեսական վարժարանը, Ֆրանսական գիւղատնտեսական վարժարանէ մը չրջանաւարտ Ռաֆայէլ Ազատուլլահին եւ ինծի։

ՈՐԲԵՐՈՒՆ ԹԻՒԸ ՇՈՒՐՋ ԵՐԿՈՒ ՀԱՐԻՒՐ ՀՈԳԻ

Որբերը, որոնց տարիքը կը տարուբերէր 14ի եւ 20ի միջեւ, հաւաքեցինք որբանոցներէն, թիւով չուրջ 200 հոգի եւ փոխադրեցինք Արմաշ։ Մայրենի լեզուն չէին գիտեր հաւասար չափով եւ չատերուն խօսածը թուրքերէնի, քիւրտերէնի, արաբերէնի եւ հայերէնի խառնուրդ մըն էր։ Ասկէ զատ, կարգապահութեան մասին ալ գաղափար չունէին։ Հինգ – վեց ամիսը բաւեց, սակայն, որ ոչ միայն կարգապահութեան վարժուին, այլեւ հայրենիքի գաղափարը զօրանայ իրենց մէջ, չնորհիւ սկաուտական չարքերու մէջ իրենց ստացած կրթութեան։ Շատ կը սիրէին ֆութպոլը եւ ատով ալ կապուեցան ինծի, ինչպէս այլ կապերով սիրեցին միւս ուսուցիչներն ու պաշտօնեաները։

Վեց ամսուան աշխատանքը, լերան լանջին եւ բնութեան առանձնութեան մէջ, պսակուեցաւ աքանչելի արդիւնքով։ Ուսուցիչներն ու տղաքը կապուեցան իրարու։

ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՇՏՕՆԵԱՆԵՐԸ

Վարժարանին ուսուցիչներն էին, տարիքի կարգով, Ռաֆայէլ Ազատուլլահ, Սիմոն Ազապալեան (Սանասարեանէն), Վարդգէս Քալոնի (ուսողութեան ուսուցիչ, այժմ գրավաճառ Ամերիկա, Նիւ – արք, Նիւ Ճըրզիի նահանգ), Արտաշէս Սարգիսեան (հայերէնի դասախօս, որ հետագային պաշտօնավարեց Հալէպ, իբրեւ կիւլպէնկեան

Fonds A.R.A.M

վարժարանի ուսուցիչ եւ ապա Պէյրութ, Բարեգործականի վարժարաններէն մէկո՛ւն մէջ), Սիմոն Թիւթէլեան՝ վարժարանին հիւսէյնիկցի դեղագործ – ուսուցիչը եւ ես:

Ասկէ զատ ունէինք հսկիչներ, որոնք դասերո՛ւն ալ կը հետեւէին միաժամանակ: Ասոնցմէ էր պարտիզակցի Զաւէն Սարունին, սքանչելի երիտասարդ մը, որ երկրորդ աշխարհամարտին սիպերիական աքսորավայրին մէջ տասնամեակ մը տառապելէ ետք վերադարձաւ Ռումանիա, բայց չդիմացաւ եւ աւանդեց իր հոգին: Յետոյ՝ Օվաճըքէն կամ Մէրտէկէօզէն Մարտիկ Պէրպէրեանը, որ մառանապետն էր եւ հետագային, Սեպուհ Ստեփանեանին ճիգերով անցաւ Ամերիկա, Լենսինկէն ընտացաւարտ եղաւ իբրեւ ծաղկամշակութեան մասնագէտ, բայց շատ չապրեցաւ. իր զաւակը՝ Խաժակը դասախօս է այժմ Այովայի համալսարանը: Ուրիշ հսկիչ մըն էր արմաշցի Պաղտասար Միքայէլեանը, որ յետոյ իբրեւ Կիւլպէնկեան սան անցաւ Ամերիկա, դարձաւ քիմիագէտ եւ մեռաւ երկու տարի առաջ: Ու տակաւին, պարտիզակցի Գեղեցիկը, որ կարծեմ նոյնպէս մեռած է եւ սասունցի Կարճ Մարտիրոսը, Թունդ դաշնակցական եւ յետոյ Թունդ համայնավար, որ մեռաւ Պէյրութի մէջ:

ՀԻՆԳ – ՎԵՑ ԱՄԻՍ ՋԱՆՑԱԾ ՊԱՅԹԵՑԱՒ ՔԷՄԱԼԱԿԱՆ ՎՏԱՆԳԸ

Արմաշի վարժարանին դասընթացքները շարունակուեցան հազիւ 5 – 6 ամիս: Սկսաւ գալ քէմալականներու հոտը եւ ծայր տուաւ մեր անհանգստութիւնը: Հաստատեցինք գիշերային պահակներու

ՀԱՆԴԻՊԱԿԱՑ ԷՋԻՆ ԽՄԲԱՆԿԱՐԸ

Արմաշի գիւղատնտեսական վարժարանին որբերը, Պոլսէն Հայաստան փոխադրուելու նախօրեակին, լուսանկարուած Պոլիս, Արնավուտքէօյի Հայոց վարժարանին բակը, 1920ի ամառը: Այս խմբանկարը գտանք Լոնտոն, Յովհաննէս Զալըքեանին մօտ, որ նոյնպէս մաս կազմած էր որբերու այդ բազմութեան: Դժբախտաբար, նկարին ձախ կողմի մէկ մասը պատըռուած էր եւ կտո՛րն ալ կորսուած, այնպէս որ կարելի եղաւ նկարել միայն մեր հրատարակած մասը: Խմբանկարին կեդրոնը նստած է որբերուն անձնուէր պաշտպանը տիկին Յակոբեան, որուն ձախ կողմը նստած են Հայկ Սէրէնկիւլեան եւ դեղագործ Սիմոն Թիւթէլեան, իսկ աջ կողմը՝ Ռաֆայէլ Ապտուլլահ (որ անցեալ տարուան Օգոստոսին մեռաւ Փարիզ – Մոնմորանսիի ծերանոցը), յետոյ Վարդգէս Քաջունի եւ Զաւէն Սարունի: Ասոնց ձախ եւ աջ կողմն ու առջեւը նստողներուն անունները չկրցանք ստուգել. ամէն պարագայի տակ, այդ անունները յիշուած են այս եւ նախորդ երկու էջերուն վրայ. եթէ ճանչցողներ կան եւ կը տեղեկացնեն մեզի, կը ճշդենք մեր յաջորդ հատորով: Որբերու շարքերուն մէջ ալ, վերի կողմէն 3րդ շարքի ձախէն 2րդը, որուն վրայ կայ X նշանը, տաղանդաւոր գրագէտ Լեւոն – Զաւէն Սիւրմէլեանն է:

Fonds A.R.A.M

դրութիւնը թէ՛ դպրոցին մէջ եւ թէ՛ վանքի բակին չորս անկիւնները։ Ինամատարութենէն զաղանի դիւղերը չրջելով եւ փոխարժէքը դըպրոցի պիւտճէէն վճարելով, ապահովեցինք 20 մաուդէր հրացաններ։

Սկսանք կապ պահել չրջակայ դիւղերուն հետ եւ լրատու մարդիկ ունեցանք։ Որոշած էինք փախիլ Պոլիս, երբ քէմալականները սկսէին մօտենալ։

Fonds A.R.A.M

Ուսուցիչներու եւ մանաւանդ ընտանիք ունեցողներու մօտ (Ա–ղապալեան, Սէրէնկիւլեան, Սարգիսեան եւ ես) սկսած էին մտահո–գութիւնները: Պէտք էր փախուստի կանոնաւոր ձեւ մը ապահովել: Ամիսներով անհանգիստ գիշերներ անցուցինք: Եւ երբ մօտեցան քէ–մալականները, կազմակերպեցինք փախուստը Իզմիտի ճամբով:

ՓԱԽՈՒՍՏԻ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նախ չափահաս որբերէն պատեցինք 20 կտրիճ տղաք, որոնց ամէն մէկուն տրուեցաւ մէյմէկ մաուզէր 500ական փամփուշտներով: Անոնց հետ պիտի մնայինք ես, Զաւէնը, Գեղեցիկը, Մարտիկը, դե–պազործ Սիմոնը եւ Մարտիրոսը: Պիտի մնայինք մինչեւ վերջին պահը եւ եթէ հարկադրուէինք, հետիոտն պիտի փախէինք մինչեւ Սկիւ–տար: Քարտէսն ալ պատրաստած էինք մանրամասնօրէն:

Որոշած էինք մնալ մինչեւ վերջին պահը, որովհետեւ չէինք ուզեր այնքան լաւ կազմակերպութիւն մը մէկ հարուածով քանդել: Հարիւրաւոր արտասաղներով ցանք ըրած էինք. այդ աշխատանքին իրենց դուքաններով սիրայօժար մասնակցած էին մերձաբնակ պիւ–զացիները, նոյնիսկ Թուրքեր: Ունէինք ընդարձակ բանջարանոցներ եւ խոզանոց, որուն սիրահարն էր Սիմոն Ազապալեանը: Ցետոյ, մթե–րանոցը լեցուցած էինք ամիսներ բաւելիք պաշարով: Այս բոլորը քէ–մալականներուն ձգելը ոճիր պիտի ըլլար: Ուսուցչական եւ վարչա–կան ժողովներով որոշած էինք մեր ընելիքին բոլոր մանրամասնու–թիւնները: Առաջին հերթին պիտի փճացուէին ցանքերը, ինչպէս նաեւ մթերքը, եթէ կարելի չըլլար ծախել կամ փոխադրել զանոնք:

Ուրեմն, դեռ քէմալականները չհասած նախ կազմակերպեցինք որբերուն եւ ընտանիքներուն փոխադրութիւնը, առաջինները 180 հո–գի, ընտանիքները 4: Կարաւանը ճամբայ պիտի ելլէր կէս գիշերին, տղաքը քալելով, ընտանիքները քանի մը կառքով եւ բոլորն ալ Իզ–միտի ճամբով, որ թէեւ Ատափազարի ճամբայէն քիչ մը աւելի եր–կար էր, բայց աւելի լաւ եւ մանաւանդ աւելի ապահով էր:

ՓՈՔՐ ՄԻՋԱԴԷՊ ՄԸ ԿԷՍ ԳԻՇԵՐԻՆ

Երբ պահը հասաւ, տղաքը չարեցինք սկաուտական կարգով, անուն – անուն կանչելով եւ մնալիքները պատելով: Եւ հոն էր որ պա–տահեցաւ միջադէպ մը, որ եռքէն խղճիս խայթ եղաւ: Անուններու ընթերցումէն եռք, յանկարծ, կարգապահութիւնը խանգարելու չէշ–տով, որբերէն մէկը պոռաց.

— Պարո՛ն, ես ինչո՞վ պակաս եմ այսինչէն եւ այնինչէն (ա–նուններ տուաւ), որ դիս ալ վար չէք դներ անոնց հետ...

Սկաուտ մըն էր, աշակերտ մը ըլլալով հանդերձ եւ թոյլա–տրելի չէր նման արտայայտութիւն մը, մանաւանդ դիշերուան այդ

Fonds A.R.A.M

պահուն: Կանչեցի զինքը, խօսիւ յանդիմանեցի իր անկարգապահութեան համար եւ ապտակեցի:

— Գնա՛, տեղդ կեցիր, ըսի. ատիկա քու գիտնալիք բանդ չէ...

Լուռ համակերպեցաւ և անձայն, անշշուկ գնաց, կարգը մտաւ:

Այս անկարգապահ տղան, հետագային իր գրական տաղանդով հռչակուած Վազգէն (Օննիկ) Շուշանեանն էր:

Տարիներ ետքը, երբ Փարիզի մէջ իրարու հանդիպեցանք, յիշեցինք այդ միջադէպը եւ խնդացինք:

ԿԱՐԱՒԱՆԸ ՃԱՄԲԱՅ ԵԼԱՒ ԻՍԿ ՄՆԱՑՈՂՆԵՐԸ ԹՈՒՆԱՒՈՐԵՑԻՆ ՑԱՆՔԵՐԸ

Վերջապէս Արմաշի կարաւանը ճամբայ ելաւ դէպի Պոլիս, ուր հասաւ ողջ – առողջ: Մենք մնացինք մօտ ամիս մը: Մառանը պարպեցինք ամբողջութեամբ, մթերքին մէկ մասը ծախեցինք աժան գիներով, մնացածն ալ ղրկեցինք Պոլիս:

Քէմալականները օր ըստ օրէ աւելի կը մօտենային. պէտք էր նաեւ մտածել ցանքին մասին: Խորհեցայ արտէնիքի սրսկումներով թունաւորել: Կանչեցի գիւղին մուխթարը՝ պատուական Ներսէսը, որ կը վարէր նաեւ շրջանի կուսակցական գործերը, մինչեւ Ատափազար եւ Արսլանպէկ եւ իրեն պարզեցի ծրագիրս: Պէտք էր զգուշացնել՝ գիւղացիին նախիրն ու անասունները թունաւորումէ զերծ պահելու համար: Ներսէսը յանձն առաւ տեղեակ պահել նախիրի տէրերն ու հովիւները: Արտերու շուրջն ալ զետեղեցինք զգուշական նշաններ եւ արտէնիքի անհրաժեշտ լուծոյթը պատրաստելով, սրսկեցինք կանաչութիւններուն ու դեռ նոր հասնող բանջարեղէններուն վրայ:

Վերջացած էր այլեւս մեր գործը եւ մենք ալ, քէմալականներուն Արմաշ հասնելէն մէկ – երկու օր առաջ, ճամբայ ելանք եւ հասանք Պոլիս:

ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՆԱԽԱՐԱՐ ՍԻՄՈՆ ՎՐԱՑԵԱՆԻՆ ԱՋԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Շատ չանցած, Ազգային Խնամատարութեան եւ Գիւղատնտեսական Միութեան որոշումով ես մեկնեցայ Հայաստան, Արմաշի գիւղատնտեսական վարժարանը հոն փոխադրելու կարգադրութիւնները ընելու համար: Դպրոցին տէր ու տիրական այս մարմիններուն նպատակն էր՝ գիւղատնտեսական գիտութեան նախատարերքը ստացած այս տղաքը ղրկել հայրենիք, որպէսզի հոն շարունակեն իրենց ուսումը: Ողբացեալ Շաւարշ Միսաքեան մէկն էր այս ձեռնարկը քաջալերողներէն: Ինծի տուաւ նաեւ յանձնարարական նամակ մը, ուղղուած Սիմոն Վրացեանին, որ այդ օրերուն Հայաստանի գիւղատնտեսական նախարարն էր:

Fonds A.R.A.M

Երբ Ս. Վրացեան տեղեկացաւ մեր ծրագրին, ոչ միայն սիրով ընդ առաջ գնաց, այլեւ ատկէ ետքն ալ ձեռքէն եկած օժանդակութիւնը չխնայեց:

Պոլսէն ճամբայ ելլելուս նախօրեակին, Գիւղատնտեսական Միութեան կարեւոր անդամներէն եւ անտառապէտ Հրանտ Տանճիկեան, որու մասին դրեցի արդէն, ըսաւ ինծի.

— Կոպեռնի՛կ, դուն դաշնակցական ես, կ՚երթաս Հայաստան, իսկ ես ռամկավար եմ եւ բարեկամ չունիմ այնտեղ: Երբ հասնիս հոն, պատկան իշխանութեան յայտնէ, որ պատրաստ եմ ես ալ հոն երթալու եւ աշխատելու իբրեւ անտառապէտ, որպէսզի այսպէսով կարենամ իմ կարգիս հայրենիքիս ծառայել:

Հայաստանի չորս կողմը պտտելէս եւ բացի Դիլիջանէն անոր ամէն կողմը ծառազուրկ եւ լերկ տեսնելէս, այլ մանաւանդ ամէն տեղ իբրեւ աղբ թրիքի գործածութեան ականատես ըլլալէս ետք, դիտցայ որ հայրենիքը որքա՜ն պէտք ունի Տանճիկեանի արժէքով դիտնականներու:

Խօսեցայ այս մասին Ս. Վրացեանին, որ սիրայօժար ընթացք տուաւ խնդրանքիս եւ անհրաժեշտ քայլերն ալ առաւ, բայց ի՜նչ ափսոս, որ չարաթը ուրբաթէն առաջ եկաւ, իրերայաջորդ դէպքերու հետեւանքով...

ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ ԲԱՅՈՒԵՑԱԻ ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԻՏԻ ՄԷՋ

Գիւղատնտեսական նախարարութիւնը որոշեց դպրոցը հաստատել Նոր Բայազիտի մէջ: Տեղական 200 – 250 երկսեռ աշակերտներուն պիտի միանային մեր 200 որբերը եւ պիտի կազմէին 14 – 20 տարեկան 400 – 450 աշակերտներու բազմութիւն մը: Նախ քան տղոց ժամանումը մեզի տրամադրուեցաւ քաղաքի կեդրոնին քարաշէն դպրոցի մեծ շէնքը: Դպրոցին անունը որոշուեցաւ «Նոր Բայազիտի միջնակարգ դպրոց» եւ ես նշանակուեցայ վերատեսուչ վարժարանին: (Ա-րեւելահայերը միջնակարգ վարժարաններու տնօրէնները կը կոչեն այս բառով:)

Տղաքը եկան Հայաստան եւ իրենց հետ եկաւ նաեւ ուսուցիչներէն եւ այլ պաշտօնեաներէն Ռաֆայէլ Ապտուլլահը, Հայկ Սէրէնկիւլեանը, դեղագործ – ուսուցիչ Սիմոն Թիւթիւլեանը, հսկիչ – սկաուտապետ Զաւէն Սարունին, Սկիւտարէն Բարթամ Պասմաճեանը, որ դարձաւ դպրոցին դոյքապահը եւ ասոնց հետ նաեւ կինս ու երկու զաւակները: Ասոնց կ՚ընկերանար նաեւ Հալէպէն ընթացաւարտ պիւզանտես Զարմայր Մարտիրոսեանը, մեծ մօրը հետ: Զարմայր պիտի ըլլար դիւզատնտես դաւառական չրջանի մը մէջ. այս մասին նախապէս առած էի Ս. Վրացեանին հաւանութիւնը:

Բացինք դպրոցը, երբ աշուն էր արդէն: Շէնքին ապակիները

Fonds A.R.A.M

մեծ մասով կոտրած էին 1920ի մայիսեան կռիւներու ընթացքին։ Արհեստաւոր չկար, չկար նաեւ ապակի կտրող աղամանդ։ Մինչեւ երեւան երթալով կըցայ կտրիչ ճարել վանեցի ոսկերիչներէ եւ վերադառնալով, գոյք ապակիները մէկ ըրինք եւ բացերը ծածկեցինք։

Աղքատութիւն էր ամէն կողմ։ Դռնէ դուռ մուրալով, 20·000 բնակիչ ունեցող քաղաքի Հայերէն անկողնի կազմածներ ճարեցինք եւ չոր խոտերով ու եղիպտացորենի չոր տերեւներով անկողիններ չինեցինք։ Լաւն այն էր, որ տղաքը իրենց հետ բերած էին առատ ճերմակեղէն, ինչպէս նաեւ Ամերիկեան Նպաստամատոյցէն ստացուած պահածոյ ուտելիքները։ Այս պայմաններու մէջ ալ անցանք դործի։ Աղքատ բայց երջանիկ էինք, որ կը դանուէինք մեր հայրենիքին մէջ։

Պոլսէն եկած ուսուցիչներուն միացան նաեւ տեղական պատրաստուած ուժեր։ Կազմը ամբողջացուցինք եւ դասերը սկսան։ Ուսեասեղէնի հարցն ալ կարղադրուեցաւ գոհացուցիչ չափով։

Ցիշեմ այստեղ, որ այդ օրերուն, Նոր Բայազիտի քաղաքապետն էր Վահան Ազբրիկեանը, այժմ Պոսթընն։ Հրաւիրած էինք զինքն ալ իբրեւ հայերէնի դասախօս։ Շէնչող մարդ էր եւ չատ հիւրասէր, այժմ հանդուցեալ կնոջը՝ Մագթաղին հետ։ Պոսթընի մէջ, վերյիչելով այդ օրերը, յաճախ կ'ըսէր։

— Նոր Բայազիտում ես Թանտրճեանին պոռն էի որպէս քաղաքապետ, իսկ նա իմ պոռն էր որպէս վերատեսուչ...

Սարսափելի է Նոր Բայազիտի ձմեռը։ Սեպտեմբերին կը սկսի արդէն ձիւնել։ Այդ շրջանը աւելի անառնաբուծական յարմարութիւններ ունի, քան թէ երկրագործական, չնորհիւ իր բնական ու հարուստ արօտավայրերուն։ Անուանի էր կաթնատնտեսութեան եւ մեղուաբուծութեան մէջ։ Հոկտեմբերին արդէն ամէն կողմ կը սառի եւ բերքն անդամ երբեմն սառի վրայ կը կամնեն։ Կլիման առողջ է եւ ջուրը լաւ։ Ունի նաեւ հանքային ջուր։ Մեղուին ճաճճ կ'ըսեն։ Ճաճճ ունի որ ըսեն մէկու մը համար, կը նշանակէ որ հարուստ է։

ԿԱՐՃ ՏԵՒԵՑ ՆԱԵՒ ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԻՏԻ ԴՊՐՈՑԻՆ ԿԵԱՆՔԸ

Ափսո՛ս որ չատ կարճատեւ եղաւ մեր բնակութիւնը նաեւ Նոր Բայազիտի մէջ։ Դէպքերը իրարու յաջորդեցին եւ մենք հարկադրուեցանք հոնկէ ալ փախիլ 18 Յունուար 1921ին։

Բոլշեւիկները դրաւած էին արդէն քաղաքը Յունուար 6ին։ Մինչեւ մեր փախուստը խաղաղութեան չենթարկուեցանք, բայց քաղցը սկսաւ։ Ուսուցիչները սկսան մէկիկ մէկիկ հեռանալ։ Տղաքը կը քալլերէի ըսելով, որ կամ կը մնանք միասին եւ կամ կը վերադառնանք միչտ միասին։ Անօթի էինք եւ սկսած էինք հայ մուրալ գիւղերէն։

Տեղական չէկիստը, զոր տեղացիք «հաւու դող» Հայկ կը կոչէին, խիստ հետապնդման ենթարկած էր զիս եւ տեղւոյն պատուա-

Fonds A.R.A.M

կան առաջնորդ Եզնիկ վարդապետը, որ համակիր մըն էր ժողովրդական կուսակցութեան եւ վարժարանին ալ գրաբարի ուսուցիչը։

ԵԶՆԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՀԱՄԱԶԱՍՊԻՆ ՊԱՐԱԳԱՆ

Իրիկուն մը, կէս գիշերին, տունս եկաւ ան։ Կը վերադառնար հարսանիքէ մը, ուր ներկայ եղած էր նաեւ չէկիստ Հայկը։ Խօսակցութեան ընթացքին, «հաւու գող»ը լսեր էր իրեն, թէ «դուն եւ դըպրոցի վերատեսուչը հակայեղափոխական գաղտնի ժողովներ կը սարքէք»։ Այդ օրերուն էր, որ քաղաքին հրամանատարը՝ քաջարի հերոս Համազասպ, միամտօրէն հաւատալով Աւիս Նուրիջանեանի բարեկամական հրաւէրին եւ հակառակ Վ. Աֆրիկեանին, նահանգապետ Միշային եւ իմ խորհուրդներուն, մեկնեցաւ Երեւան, բանտարկուեցաւ եւ Փետր. 18ի ապստամբութեան նախօրեակին կացնահար սպաննուեցաւ բանտին մէջ...

Այդ գիշերը լսի Եզնիկ վարդապետին.

— Պէտք է այս գիշեր իսկ փախիս եւ էշով, ձիով, հետիոտն կամ որեւէ այլ ձեւով ապաստանիս Էջմիածին. գիտցած եղիր, որ քու ալ, իմ ալ կեանքը վտանգի տակ է։

ՀԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ ՅԵՂԿՈՄԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ԿԱՍԵԱՆԻՆ

Մտիկ չըրաւ։ Ես մեր փախուստը ծրագրած էի արդէն, բայց անկէ առաջ դիմումներ կատարեցի Երեւան Կասեանին, որ ոչ միայն Յեղկոմի նախագահն էր, այլեւ գիւղատնտեսական գործավար։ Գրաւոր դիմումս արժէք չունեցաւ։ Տղոցը անօթութիւնը պատրուակելով, հեռագրատունէն «խօսեցայ» հետը ափարաթի վրայ, ըստ տեղական բացատրութեան, այսինքն հեռագրով։ Ըսածդ ու ստացուած պատասխանը անմիջապէս կ'արձանագրուէր երիզին վրայ։ Ուրեմն Կասեան, խնդրանքս գոհացնելու խոստում տուաւ, բայց յետոյ ոչ մէկ արդիւնք։ Ինք կակուղ կոմունիստ էր. բուն, Աւիսի նման բոլշեւիկները զինք «հայ տիրացու» կը կոչէին։

Երկրորդ հեռագրական «տեսակցութեանս» լսի, որ «մենք Հայաստան եկած ենք գիւղատնտեսութիւն սորվելու համար. սակայն սա կարելի չէ անօթի փորով. կամ մեզի հաց տուէք եւ կամ թոյլ տըւէք, որ վերադառնանք Պոլիս»։ Այս անգամուան խոստումը աւելի վճռական էր, բայց, դարձեալ ապարդիւն։ Անտանելի դարձած էր այլեւս տղոց կացութիւնը եւ անօթութիւնը փնտռել կու տար նախապէս ձեռք անցուած սեւ – սեւ ցեխանման հացը։

Կասեանին մօտ ըրած դիմումներս թելադրած էր ինծի տեղւոյն Յեղկոմի նախագահ Ենկոյեանը, պատուական մարդ մը, որ նախապէս եղած էր սոցիալ – դեմոկրատ, իսկ այժմ անուշ ջուրի բոլշեւիկ. համակրանքով տոգորուած էր մեզի հանդէպ եւ կ'ուզէր, որ իրի-

Fonds A.R.A.M

կունները, մութը կոխելէն ետք տունը երթայի եւ տեսնէի զինքը։

Եւ վերջապէս իրիկուն մը ըսաւ.

— Փախէք, միայն թէ ճամբայ ելէք կէս գիշերէն ետք…

ՓԱԽՈՒՍՏԸ ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԻՏԷՆ ԿԷՍ ԳԻՇԵՐԻՆ

Երկար մտածելու ժամանակ չկար։ Սեւանայ լճին եզերքէն մինչեւ Ելենովկա, հոնկէ ալ մինչեւ Դիլիջան լաւ խճուղի էր, ճամբան ինծի ծանօթ եւ քարտէս ալ ունէի։ Կազմակերպեցի տղաքը, որոնք արտակարգօրէն զգօնապահ եւ հակահամայնավար էին։ Մառանին մէջ մնացած էր խոշոր զանգուածներով աղուճա (աղին պատուականը), Կողբի հանքերէն հանուած։ Կողբն էր Հայաստանի մեծագոյն եւ լաւագոյն աղահանքը, բայց Թուրքերու ձեռքն էր անցած 1920ի հայեւթուրք կռիւներու ընթացքին։ Այնտեղ էր որ նահատակուեցաւ Սասունցի Մանուկը, 1920 Սեպտեմբերի սկիզբը։ Մարմինը փոխադրուեցաւ Երեւան եւ կատարուեցաւ համազգային անօրինակ թաղում, ամբողջ ժողովուրդի մասնակցութեամբ։ Դագաղին առջեւէն մինակը կը քալէր օրուան պատերազմական նախարար պաշտելի Ռուբէնը, հնոտի հագուստներով եւ տարատի մաշած ծայրերէն թելեր կախուած։ Փառաւոր թաղում էր եւ վերյիշումը միշտ կը յուզէ զիս։

Ուրեմն, քալելով պիտի փախէինք Վրաստան, Պաթում եւ հոնկէ, եթէ Տէրը կամենար եւ վերէն մանանա թափէր, պիտի հասնէինք Պոլիս։ Յանդգնութի՞ւն թէ յիմարութիւն, չեմ գիտեր, բայց գիտեմ որ երկուքն ալ կրնայ ընել անօթի մարդը, մանաւանդ որ մեր պարագային, տղոց բազմութիւնը ոյժ կու տար մեզի։

Կար նաեւ ճամբան դէպի Պարսկաստան, Բասարգեչար — Դարալագեազ — Զանգեզուրի վրայով, բայց սաստիկ ձմեռ էր եւ ճամբաները ոչ միայն լաւ չէին, այլեւ պատած էին ձիւնով — սառոյցով։ Անկարելի էր ճամբայ ելլել այդ ուղղութեամբ. նախընտրեցինք հետեւաբար Պաթումի ճամբան։

Կէս գիշերին հաւաքուեցանք քաղաքին ծայրը։ Դրամի տեղ աղերը տուինք մալական փուրկոնճիներուն (կառապաններուն), չորս կառք ունեցանք, կիներն ու փոքրիկները տեղաւորեցինք անոնց մէջ եւ ճամբայ ինկանք։

«ԵՍ ԿԸ ՊԱՐԶԵՄ ԱՅՍ ԴՐՕՇԸ, ԵՐԲ ՄԵՐՈՆՔ ՆՈՐԻՑ ԿԸ ԳԱՆ»…

Մեր փախուստի մասին տեղացի ուսուցիչներէն երկու հոգիի միայն լուր տուած էինք, մէկը Պուտաքճեանն էր, ռուսական դաստիարակութեամբ ճէնթլմէն եւ չէզոք՝ մաթեմաթիկի ուսուցիչը, միւսը՝ դպրոցին քարտուղար Հայրապետը, ժողովրդական կուսակցութեան անդամ ազնիւ պաշտօնեայ մը։ Այս վերջինը ինծմէ ուզեց դըպրոցին մեծ, մետաքսեայ եռագոյն դրօշը, զոր տղաքը բերած էին Պոլսէն իրենց հետ եւ ըսաւ.

Fonds A.R.A.M

— Ընկեր վերատեսուչ, ես կը պարզեմ այս դրօշը այն օրը, երբ մերոնք նորից կը գան եւ քո տեղ ե՛ս ճառ կը խօսեմ նրա ներքեւ...

Ժողովրդական կուսակցութեան համակիր եղնիկ վարդապետն ու անդամ Հայրապետը մերոնց գալուն կը սպասէին, մէկը ազատ պատարագելու, իսկ միւսը ճառ խօսելու համար: Ախո՛ս, որ երկուքն ալ չհասան իրենց մուրազին: Եաքէն լսեցինք, որ ջրամոյն խեղդած էին Սեւանի մէջ, սառած մակերեսը ճեղքելով եւ ջուրը նետելով...

ՋԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԱՆՏ ԴԻԼԻՋԱՆԻ ՄԷՋ

Ուրեմն, սառած մառներով եւ ուռած ականջներով հասանք Օրտաքլու հայ գիւղը: Գիւղացիները ընդունեցին մեզ սրտաբաց, իսկ գիւղին կոմխարը քննեց Ենկոյեանին տուած թուղթերը: Տաքցանք, դիչերեցինք եւ բաւական մը կազդուրուեցանք, հակառակ որ շատ աղտոտ գիւղ մըն էր Օրտաքլուն: Առտուն հասանք Ելենովկա, Սեւանայ լճին սկիզբը, ուր կը մնար, իսկ այդ օրերուն հոնկէ փախած էր «ծովային նախարար» կոչման արժանացած մեր շատ սիրելի Տիգրան Ծամհուրը, որ գնդակի մը զոհ գնաց Փետրուար 18ի ապստամբութեան առաջին օրը, խորհրդարանին վրայ եռագոյնը պարզած առեն:

Ելենովկայէն Սեւանը քերելով եւ ապա անցնելով դէպի Սիմոնովկա տանող ճամբէն, հասանք Դիլիջան, աքանչելի բնութեամբ եւ անտառներով չրջապատուած այդ գեղատեսիլ վայրը: Դիլիջանի մէջ մեզ ձերբակալեցին եւ ամբողջ բազմութեամբ երկու ամիս մնացինք Զեկայի բանտը: Բախտն ու մեր ճարպիկութիւնը օգնեցին, որ հոնկէ ալ կարենանք հեռանալ, աւելի ճիշդը փախիլ, եւ, Ղարաքիլիսէի ճամբով հասնիլ ի վերջոյ Պաթում:

ՍԻՄՈՆ ԹԻՒԹԼԵԱՆԻՆ ԴԼԽՈՒՆ ԵԿԱԾԸ

Պաթումի մէջ հանդիպեցանք Հայկ Սէրէնկիւլեանին եւ Սիմոն Թիւթլեանին, որ մահէն ազատած էր հրաչքով: Այդ եւս պատմեմ եւ վերջացնեմ մեր ոդիսականին պատմութիւնը:

Մինչ կասեանին հետ կը բանակցէի հաց ունենալու համար, յարմար նկատեցի նաեւ Հայկն ու Սիմոնը երեւան ղրկել պաշտօնական դիմումնագրով մը, որպէսզի անձամբ ներկայանան կասեանին եւ պարզելով մեր կացութիւնը, օգնութիւն խնդրեն: Երկուքով կը հասնին Երեւան, բայց վտանգ տեսնելով, չեն կենար հոն եւ Ղարաքիլիսէ կը վերադառնան, Թիֆլիս երթալու համար: Հայկը կը յաջողի հասնիլ Թիֆլիս, իսկ խեղճ Սիմոնը կը մնայ Ղարաքիլիսէի սահմանը: Հոն կը հանդիպի իրեն հայրենակից էկկիստ հայ համայնավարի մը (այս պատմութիւնը ինք ըրաւ եաքը Պաթումի մէջ): Խօսակցութեան ընթացքին, բարեմտօրէն կ'ըսէ անոր, թէ «սիրելի՛ս, Ռուսահայերուն բոլշեւիկ ըլլալը կ'ըմբռնեմ, բայց իրրեւ հիւսէյնիկցի քու կարմրիլդ

Fonds A.R.A.M

ինչպէ՞ս բացատրեմ»: Վա՛յ, դո՞ւն ես ըսողը եւ չէկիստը կը մտանէ պինքը: Սիմոնը կը բանտարկեն եւ ձեւական դատէ մը ետք կը դատապարտեն մահուան: Կը յանձնեն երկու պինուորներու, որպէսզի տանին եւ գնդակահարեն: Զինուորները սակայն կը խղճան, կը տանին մինչեւ Սանահին եւ ազատ կ'արձակեն վրացական սահմանին վրայ:

Պաթումի մէջ, Նէր Իսթ Ռըլիֆի ներկայացուցիչ քէփթըն Եասյին չնորհիւ կրցանք ամերիկեան չոգենաւի մը մէջ տեղաւորուիլ, բոլոր ազոյմով, այլեւ 8 – 10 կամաւորներով: Ստուգման առեն, չոգենաւին բարի յոյն նաւապետը պահեց այս կամաւորները ածուխի մթերանոցին մէջ եւ բոլորս ալ հանգիստ ճամբորդութենէ մը ետք հասանք Պոլիս:

ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍՔ ԱԼ «ՁԱԿԱՏԱՄԱՐՏ»Ի ՄԱՍԻՆ

Հիմա, քանի մը խօսք ալ Տարեգրքի 1964ի հատորով հրատարակուած «Ձակատամարտ»ի հնդեակը» գրութեան մասին, որ թէեւ համառօտ, բայց այդ չրջանի յուչերով լեցուն հաճելի նիւթ մըն էր:

Հնդեակին քառեակը, որուն մէջ նաեւ Տարեգրքին խմբագիրը, մեկնած էր արդէն: Խմբագրապետը՝ Շաւարչ Միսաքեան մնաց մինչեւ 1922ի Նոյեմբեր 22ը եւ ապա, Հ. Յ. Դ. Պոլսոյ կեդր. Կոմիտէին պնդումին վրայ, մեկնեցաւ Սոֆիա:

Կուսակցութեան Պատասխանատու Մարմինն ու կեդրոնական Կոմիտէն որոշեց նշանակել փոխանցման յանձնախումբ մը, կուսակցական եւ այլ գործեր վարելու համար, անդամակցութեամբ Յ. Ամատունիի, Լեւոն Գեւոնեանի, Վ. Քրմոյեանի եւ այս տողերը գրողին, իսկ Թերթին խմբագրութիւնը յանձնուեցաւ Մանուկ Աւլանեանին եւ ինծի, Շահան Նաթալիին խմբագրապետութեամբ:

Յ. Ամատունին եւ Շահանը սակայն երկար չմնացին եւ մեկնեցան Ամերիկա, իսկ մենք, Մանուկին հետ չարունակեցինք Թերթին խմբագրութիւնը: Շաւարչը ամիսներով աչխատակցեցաւ Սոֆիայէն եւ հասցուց իր խմբագրականները: Շէնքը այրելէն ետք փոխադրուած էինք Կալաթա, Յովակիմեան տպարանը եւ կ'աչխատէինք այնտեղ: Սոֆիայէն մեկնումին պատճառով Շաւարչին աչխատակցութիւնը դադրելէն ետք, Մանուկը բացուեցաւ եւ լա՜ւ բացուեցաւ, իր հիւթեղ խմբագրականներով:

Ի վերջոյ, Ռումանիա հաստատուած Պատասխանատու Մարմնոյն արտօնութեամբ, ես ալ, ընտանեօք, 8 Օգոստոս 1923ին ճամբայ ելայ դէպի Ամերիկա եւ հոն ալ հաստատուեցայ վերջնական կերպով:

Տիթրոյիթ, 5 Փետրուար 1964

Fonds A.R.A.M

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ԴԷՄՔ ՄԸ

ԷԼԷՖԹԵՐԻՈՍ ՎԷՆԻԶԷԼՈՍ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՄԵԾԱՆՈՒՆ ԲԱՐԵԿԱՄՆ ՈՒ ՊԱՇՏՊԱՆԸ

Անցեալ տարի, Յունաստանի բոլոր չրջաններուն մէջ տօնուեցաւ ժամանակակից հելլենական պատմութեան ամէնէն նշանաւոր դէմքերէն էլէֆթէրիոս Վէնիզելոսի ծննդեան հարիւրամեակը (1864–1964)։ Ցոյն ժողովուրդը, իր բոլոր խաւերով ընծայեց իր յարգանքի տուրքը այս առթիւ եւ ոգեկոչեց անոր յիշատակը, անգամ մըն ալ անդրադառնալով այն մեծ ծառայութեանց, զորս մատուցած էր ան հելլենական հայրենիքին անսահման նուիրումով մը եւ երկար տարիներով։ Ոչ միայն վարած էր ան երկրին քաղաքական դէկը ամէնայն ձեռնհասութեամբ, այլ եւ, արտաքին ճակատի վրայ իր ձեռք ձգած յաջողութիւններով, ապահոված էր անոր վերելքն ու մանաւանդ սահմաններուն ընդարձակումը։

ԷԼԷՖԹԵՐԻՈՍ ՎԷՆԻԶԷԼՈՍ

Իր ծննդավայրին՝ Կրետէի մէջ ինք պայթեցուց եւ զեկավարեց Թրքական դերիշխանութեան դէմ ուղղուած ապստամբութիւնը, որ յաղթանակեց 1897ին եւ Կրետէն դարձաւ ինքնավար։ Այնուհետեւ Թրքական տիրապետութիւնը անուանական նշանակութիւն մը միայն ունեցաւ այնտեղ մինչեւ 1913 թուականը եւ պալքանեան պատերազմին արդիւնքով, կղզին կցուեցաւ մայր հայրենիքին։

Մասնաւոր հրաւէրի վրայ անցաւ ան Աթէնք 1910ին եւ դարձաւ վարչապետ։ Թունդ հակաթուրք, իր ձգտումն էր իրագործել պալքանեան պետութեանց դինակցութիւնը, Թրքական լուծէն ազատագրելու համար ուրիշ չրջաններ ալ։ Ձգտումը իրականացաւ 1912ի դարնան եւ նոյն տարուան աշնան ծայր տուաւ պալքանեան պատերազմը։

Մինչեւ այդ թուականը Յունաստանի սահմանները կը վերջանային Թեսալիոյ մէջ։ Այդ յաղթական պատերազմին արդիւնքով, անոնք իրենց մէջ առին արեւելեան եւ արեւմտեան Մակեդոնիոյ, ինչպէս նաեւ Եպիրոսի ընդարձակ չրջանները։

Fonds A.R.A.M

Իսկ երբ պայթեցաւ առաջին աշխարհամարտը, համաձայնական ճակատին միանալու իր որոշումով, Է. Վէնիզելոս ծանր բախում ունեցաւ վերմանասէր կոնստանդին թագաւորին հետ, հեռացաւ Աթէնքէն եւ 1916ի Սեպտեմբերին Սելանիկ անցնելով, կազմեց այնտեղ ազգային անկախ կառավարութիւն մը, այդ չրջանը զրաւած դաշնակիցներու կողքին: Կոնստանդին թագաւորի պահընկեցութենէն ետքն է որ 1917ի Յունիսին վերադարձաւ Աթէնք եւ զարձաւ այնուհետեւ Յունաստանի վերադոյն պետը:

Պատերազմը վերջացաւ եւ այս անգամ, Նէոյիի դաշնագրով, Յունաստան տիրացաւ նաեւ Պուլկարներէն խլուած Թրակիոյ արեւմտեան մասին: Ու զարձեալ Նէոյիի եւ Լոզանի դաշնագրերով, Յունաստանին տրուեցան եգէականի չարք մը կարեւոր կղզիները, — Միթիլլի, Քիոս, Սամոս, Թասոս, եւայլն:

Այլ հատուածներու իշխանութեան տենչն ու արքայասէրներու ճակատին կազմութիւնը թշնամական հոսանք ստեղծեցին Է. Վէնիզելոսի դէմ: Հեռացաւ ան երկրէն 1920ին, ապա նորէն վերադարձաւ 1924ի Յունուարին, ամիս մը անցած զարձեալ հեռանալու համար պինուորական յեղաշրջման մը հետեւանքով: Զորս տարի ետքը, 1928ին կատարուած հանրաքուէին արդիւնքով, վերադարձաւ անգամ մը եւս, վերստանձնեց երկրին դեկը, զոր իր ձեռքը պահեց մինչեւ 1933: Այն ատեն, Եորկիոս Բ. թագաւորին պահակալութեամբ, ստիպուեցաւ միանգամ ընդ միշտ մեկնիլ հայրենիքէն եւ հաստատուիլ Փարիզ: Հոն ալ մեռաւ յաջորդ տարին, 1934ին եւ թաղուեցաւ իր ծննդավայրին՝ Կրետէի մէջ:

Այս բոլորը կապ մը չունին անշուշտ մեր այս բաժնի հայ կեանքին հետ: Անհրաժեշտ էր սակայն կատարել այս համառօտ արձանագրութիւնը, նախ երեւան բերելու համար հակաթուրք յեղափոխականի, արթուն քաղաքական գործիչի եւ ճկուն դիւանագէտի այն արժանիքները, որոնցմով փայլեցաւ ան իր երկրին եւ միջազգային աշխարհի մէջ երկար տասնամեակներով եւ ապա այդ արժանիքներով բացատրելու համար նաեւ իր սերտ կապը հայ ժողովուրդին հետ:

×

Էլէֆթէրիոս Վէնիզելոս, իր ամբողջ կեանքի ընթացքին եղաւ մեր անկեղծ բարեկամն ու պաշտպանը: Ամէնէն անկեղծներէն մէկը մեր բոլոր օտար բարեկամներուն մէջ: Իրրեւ թրքական լուծէն ազատուած եւ անոր դէմ պայքարած հայրենասէր մը, տարբեր տրամադրութիւններ չէր կրնար ունենալ միեւնոյն լուծին տակ տառապող հայ ժողովուրդին հանդէպ: Եւ ապահովաբար տարբեր տրամադրութիւններ չէր կրնար ունենալ նաեւ զղացական նկատումներով եւ ... արեան զձով:

Յունահայ զաղութի պատմութեան հրատարակութեան առըն-

Fonds A.R.A.M

չութեամբ, երկու անգամ պատեհութիւնն ունեցանք խօսելու համառօտակի այս մեծանուն կրեատչին մասին (հատոր 1957, էջ 263–264 եւ 1960, էջ 265 – 267)։ Բայց որովհետեւ կարդացուածը մոռցուած կ'ըլլայ, աւելորդ չենք նկատեր նաեւ այս առթիւ արձանագրութիւն մը ձգել այդ մասին, ա՛յս հատորի ընթերցողներուն համար։

Ժամանակին չատ խօսուած է Է. Վէնիզէլոսի հայկական ծագման մասին։ Խօսած է մինչեւ անգամ ինքը։ Իր նախագահած եւ 1919–1920 թուականներուն Փարիզի հաշտութեան համաժողովներուն մասնակցած հելլենական պատուիրակութեան անդամներէն մէկը, տարիներ առքը, Սելանիկի օրաթերթերէն «Թախիտրոմոս»ի 9 Օգոստոս 1928ի թիւին մէջ պատմեց, թէ Է. Վէնիզէլոս, Փարիզի հելլենեւհայ բանակցութեանց ընթացքին յամառօրէն պնդեց Հայաստանին կցել Տրապիզոնը (ինչ որ եղաւ ուիլսընեան սահմանադրումով)։ Անոր այս պահանջին կ'ընդդիմանային Ցունաց պատրիարքական տեղապահը Տորոթէոս եւ Տրապիզոնի մետրապոլիտը Խրիսանթոս, որոնց զարմանք կը պատճառէր հելլէն վարչապետին այս պնդումը։ Եւ օր մը, երբ վէճը սուր համեմատութիւններ առած էր, Է. Վէնիզէլոս, Հայաստանին օգտակար ըլլալու իր ցանկութիւնը բացատրած էր ի միջի այլոց եւ զգացական հիմերով։ Եւ, ժպիտը դէմքին ըսած էր.

— Ի՞նչ կ'ուզէք որ ընեմ. կը համակրիմ հայ ազգին եւ կը սիրեմ Հայերը։ Կ'ըսեն թէ հայրս հայկական ծագում ունի...

Եւ ինչո՞ւ չէ, քանի որ հայ գաղթականութեան հետքեր կան Կրեատչի մէջ դեռ ԺԷ. դարէն սկսեալ, եւ, օրինակի համար, մինչեւ այսօր կանգուն մնացած Գանտիա կամ Իրաքլիոն քաղաքի հայկական եկեղեցին կառուցուած է 1636ին, իսկ այդ դարերու Հայերէն հետքեր գրեթէ չեն մնացած, որովհետեւ խառն ամուսնութիւններով, բոլորն ալ ձուլուած են Յոյներուն հետ։ Այս պարագային, ուրեմն, ինչպէ՞ս կարելի է տրամաբանական չնկատել Է. Վէնիզէլոսին ենթադրութիւնը իր հայկական ծագման մասին։

Ենթադրութիւն թէ իրականութիւն, մեծանուն Կրեատչին կամ «Պարպա Վէնիզէլոս»ը, ինչպէս կը կոչէր զինք յոյն ժողովուրդը, «Հօրեղբայր» կամ «մօրեղբայր» իմաստը տալով այդ որակումին, այնու ամենայնիւ մնաց միշտ մեր անձնուէր պաշտպանը եւ երբեք չդլացաւ իր աջակցութիւնը մեզի եւ մեր դատին, մանաւանդ 1918ի զինադադարէն առք, մինչեւ Սեւրի դաշնագրին կնքումը։

Հ. Հ. Պատուիրակութեան նախագահը Ա. Ահարոնեան էջեր յատկացուցած է իր յուշագրութեան մէջ (Սարդարապատից մինչեւ Սեւր եւ Լոզան) Է. Վէնիզէլոսի հետ ունեցած բազմաթիւ խորհրդակցութեանց մասին, որոնց ընթացքին, մեր սքանչելի բարեկամը պաշտպանած է միշտ մեր տեսակէտները ու պահանջները։ Իսկ Սեւրի դաշնագրի կնքման օրը, կը գրէ Ա. Ահարոնեան, «երբ վերջացաւ

Fonds A.R.A.M

ստորագրութիւնը եւ բազմութիւնը վեր կացաւ, Վէնիզէլոս առաջինը վազեց դէպի ինձ, ձեռս բռնեց երկու ձեռով եւ գրեթէ բացագանչեց յուզուած· — «Mes félicitations, mon cher président, après vous, c'est moi qui est le plus heureux pour l'Arménie :» (Շնորհաւորութիւններս, իմ սիրելի նախագահ, ձեզմէ յետոյ ես եմ Հայաստանի համար ամենաերջանիկ անձը :)

Իր այս սրտաբուխ արտայայտութիւնը միայն պիտի բաւէր ըմբռնելու համար, թէ եղբայրական ի՛նչ անքակտելի կապերով կապուած էր անմոռանալին Է· Վէնիզէլոս Հայաստանին եւ հայ ժողովուրդին հետ :

×

Է· Վէնիզէլոսի ծննդեան հարիւրամեակին տօնակատարութիւնները սկսան Օգոստոս 23ին, չորեքշաբթի համար մինչեւ տարեվերջ, երկրին բոլոր կողմերը : Մեծ ծաւալ ստացան հանդիսութիւնները մասնաւորաբար Աթէնքի մէջ, ուր, Օգոստոս 23ի կիրակի օրը հոգեհանդիսատ կատարուեցաւ մայր տաճարին մէջ, Յունաստանի Տ· Մրիսոսթոմոս արքեպիսկոպոսի նախագահութեամբ : Ներկայ գտնուեցան վարչապետ Ա· Փափանդրէու, բոլոր նախարարները, երեսփոխանները, պետական եւ քաղաքական դէմքեր, եւայլն : Ներքին նախարարին հրաւէրով ներկայ գտնուեցան նոյնպէս Հայոց առաջնորդը Տ· Սահակ արք· Ալվազեան եւ Ազգ· կեդր· Վարչութեան ատենապետը Ներսէս Յակոբեան : Տ· Սահակ արք· կ'անդամակցէր նաեւ համահելլենական հանդիսութեանց կազմակերպիչ կեդր· մարմնոյն :

Օգոստոս 30էն մինչեւ Սեպտեմբեր 12, Աթէնքի բատիոկայանէն բազմաթիւ հեռարձակումներ եղան Է· Վէնիզէլոսի կեանքին ու գործին մասին : Բացումը կատարեց անոր գործակիցներէն նախկին նախարար Ձիմպիտարոս, որ ըսաւ ի միջի այլոց· — «Անմահութեան անցաւ ան իրրեւ Մեծն Էլէֆթէրիոս Վէնիզէլոս : Անոր դերեզմանը չի պտնուիր միայն Ակրոթիրիի (Կրետէ) հողմածեծ բլուրին վրայ, այլ ներկայ է նաեւ Յունաստանի բոլոր կողմերը, որովհետեւ ամբողջ Յունաստանը դարձաւ Հոկայի դուրդուրանքին առարկան :» Հեռարձակութեան թատերակները անոր կեանքէն եւ երգուեցան՝ ժամանակին անոր ձօնուած բազմաթիւ երգեր : Բացուեցաւ նաեւ ցուցահանդէս մը, ուր ցուցադրուեցան մեծանուն կրետացիին հագուստները, գիրքերը, գրիչները, ակնոցները եւ այլ իրեր, ինչպէս նաեւ այն ինքնաշարժը, որուն մէջ կը գտնուէր ան, երբ Աթէնքի մէջ, իր հակառակորդներուն կողմէ մահափորձ կատարուեցաւ իրեն դէմ, 6 Յունիս 1933ին :

×

Աթէնքի ազգային Առաջնորդարանին կողմէ տրուած հրահանգին համաձայն, հոգեհանգստեան պաշտօններ կատարուեցան Յու-

Fonds A.R.A.M

նաստանի բոլոր հայկական եկեղեցիներուն մէջ եւ այս առթիւ խօսեցան պատարագիչ քահանայ հայրերը։ Այս ձեռնարկը առիթ մը եղաւ, որ յունահայ գաղութն ալ յոյն ժողովուրդին հետ երախտագիտօրէն վերյիշէ այն օրերը, երբ մեծանուն Կրետացին հեռատեսօրէն կառավարեց իր հայրենիքը, հակառակ իր ճամբուն վրայ ցցուած ներքին եւ արտաքին դժուարութեանց, իսկ իբրեւ իր վարած քաղաքականութեան չօշափելի ժառանգութիւն, յոյն ժողովուրդին ձգեց ան այսօրուան ընդարձակ Յունաստանը։

ՓԱՐԻԶ ՄՏՆՈՂ ԱՌԱՋԻՆ ԶԻՆՈՒՈՐԸ 1944ԻՆ

Անցեալ տարի Փարիզի մէջ եռօրեայ հանդիսութիւններով տօնուեցաւ գերմանական ուժերու անձնատուութեան եւ մայրաքաղաքի վերագրաւման 20ամեակը։ Արդարեւ, 24 Օգոստոս 1944ին էր, որ զօր. Լըքլէրի Ֆրանսական ուժերը մտան Փարիզ։ Առաջին մտնողները եղան հարիւրապետ Ռէմոն Տրոնի զրահապատ կառքերը, որոնք կանգառին քաղաքապետարանի շէնքին առջեւ, անհամար Ֆրանսացիներու խանդավառ ցոյցերուն եւ բացագանչութեանց մէջ։

Ծիշդ այդ պահուն, Ֆրանսական դիմադրական ճակատի կամաւորներուն կողմէ երկու օր առաջ գրաւուած ձայնասփիւռի կեդրոնին խօսնակը Փիէր Կրէնէս, բարձրախօսը ձեռքին ելլելով առաջին անգամ հոն հասած Շանփոպէր զրահապատ կառքին վրայ, յայտարարեց քաղաքապետարանի շէնքին առջեւը խռնուած բազմութեան.

— Հիմա պիտի լսէք Փարիզ մտած առաջին Ֆրանսացի զինուորին, առաջին Ֆրանսացի պարզ զինուորին ձայնը։

Եւ անմիջապէս, բարձրախօսը բռնելով անակնկալի եկած եւ կառքին մէջէն դուրս ելած պարզ զինուորի մը դէմքին առջեւը, հարցուց անոր.

— Ո՞րտեղացի էք եւ ո՞վ էք։

— Պոլսեցի եմ, անունս է Գրիգոր Փիրլեան, պատասխանեց ան, ժողովուրդի խելայեղ ծափերուն եւ բացագանչութեանց մէջ։

Անակնկալի եկած հայ զինուորին պէս, այս տողերու ընթերցողներն ալ անակնկալի պիտի գան անկասկած իմանալով, որ 24 Օգոստոս 1944ին Փարիզ մտած առաջին զինուորը եղած է Հայ մը։

Ունկնդիրներն ալ հասկցա՞ն արդեօք զինուորին Հայ մը եղած ըլլալը, թէ՞ Պոլսոյ անունը լսելով ... Թո՛ւրք մը կարծեցին զայն...

Զըսե՞նք այս առթիւ, թէ իրապէս, ո՛ր քարը որ վերցնէք, տակէն Հայ մը կ'ելլէ անպատճառ...

Արդարեւ, բախտի ի՜նչ խաղ է, որ տասնեակ հազարաւոր Ֆրանսացի զինուորներու մէջ Հայու մը կը վիճակի առաջին անգամ Փարիզ մտնելուն պատիւը։

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Է· ՄԱՍ

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՇԽԱՐՀ

ՇԷՑՔՍՊԻՐԻ ԾՆՆԴԵԱՆ 400ԱՄԵԱԿԸ

ՀԱՆՃԱՐԵԼ ԹԱՏԵՐԱԳԻՐԸ ՀԱՑ ԲԵՄԻՆ ՎՐԱՑ

Շ· ԱԶՆԱՒՈՒՐԻ ԱՑՑԸ ՀԱՑԱՍՏԱՆ

ԱՇՈՏ ՄԱԼԱՔԵԱՆ ԵՒ ՏԻՐԱՆ ԿԱՌՎԱՐԵՆՑ

ՀԻՆԳ ՀՌՉԱԿԱՒՈՐ ԹԷՆՈՐՆԵՐ

ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ՄԵԹՐՈՓՈԼԻԹԸՆ ՕՓԵՐԱՑԻՆ ՄԷՋ

ՀԱՑ ԵՐԳՉՈՒՀԻՆԵՐ ՕՏԱՐ ԲԵՄԵՐՈՒ ՎՐԱՑ

ՀԱՑՆՐԻԿ ՀԱՑՆԷԻՆ ԳՈՒՇԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՋԱՆԱԶԱՆ ՆԿԱՐՆԵՐ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ՆԻՒԹԵՐ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԱՆՄԱՀՆԵՐԷՆ

ՇԷՅՔՍՊԻՐԻ ԾՆՆԴԵԱՆ ՉՈՐՍ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԸ

ՀԱՆՃԱՐԵՂ ԹԱՏԵՐԱԳԻՐԸ ԵՒ ՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆՆ ՈՒ ԴԵՐԱՍԱՆՆԵՐԸ

Անցեալ տարուան գարնան, Անգլիոյ մէջ մեծ շուքով տօնուեցաւ աշխարհահռչակ թատերագիր Ուիլեըմ Շէյքսպիրի ծննդեան 400ամեակը: Հանդիսութիւնները բացառիկ փայլ մը ստացան մանաւանդ իր ծննդավայրին՝ Սթրէթֆորտ – օն – Էյվընի մէջ, ուր աշխարհ եկած էր ան 23 Ապրիլ 1564 թուականին:

Բոլոր ժամանակներու մեծագոյն անգլիացի թատերագիրը եղաւ ան եւ ստեղծագործեց այնպիսի թատերախաղեր, որոնք բեմական դասական արուեստի հիմնաքարերը եղան եւ հակառակ դարերու թաւալման, երբեք չըկորսնցուցին իրենց թարմութիւնն ու տիրապետող ազդեցութիւնը ընթերցողներու եւ հանդիսականներու վրայ: Ու տակաւին, դարեր ալ անցնին, պիտի պահեն անոնք իրենց անմրցելի արժէքն ու պատմական կարեւորութիւնը:

ՈՒԻԼԵԸՄ ՇԷՅՔՍՊԻՐ

Հանճար մըն էր որ յայտնըւեցաւ իրմով Անգլիոյ խուլ մէկ անկիւնը եւ ապա, Լոնտոնի մէջ ձեւաւորուեցաւ դարերուն փոխանցուելիք իր բովանդակ շքեղութեամբ:

Վաճառականութեամբ զբաղող մէկն էր հայրը, որ ունեցաւ երեք զաւակներ եւ կրթեց զանոնք այդ փոքր քաղաքին մէջ: Ուիլեըմ ամուսնացաւ 19 տարեկանին իրմէ 8 տարիով մեծ աղջկան մը հետ: Ունեցաւ երեք զաւակներ, բայց կազմեցին դժբախտ ընտանիք մը եւ չկրցան հաշտուիլ իրարու հետ: Այս պատճառով Ուիլեըմ ձգեց ընտանիքը եւ գնաց Լոնտոն, ուր մնաց թշուառութեան մէջ: Հազիւ կրնար օրուան հացը ճարել, թատրոններու դռներուն առջեւ հարուստներու ձիերուն վրայ հսկելով: Այնուհետեւ, 21 – 22 տարեկանին, մտաւ Լայսէսթրի դուքսին թատերախումբին մէջ, որուն դերասաններէն երեքը իր քաղաքակիցներն էին: Կարճ ժամանակէն սկսաւ ան թատերախաղեր գրել թատերախումբին

Fonds A.R.A.M

համար եւ այնպիսի յաջող ստեղծագործութիւններ եղան անոնք, որ Շէյքսպիր զարճաւ չատ գնահատուած, ծափահարուած եւ փնտռուած թատերագիր մը: Մնաց Լոնտոն աւելի քան 25 տարիներ եւ այդ չըր-ջանին էր որ գրեց ան մէկը միւսէն զմայլելի ողբերգութիւններ ու կատակերգութիւնները: Երբեք սակայն չէլացաւ վառքէն եւ նոյնիսկ արհամարհեց հանդիսականներուն ծափերը կամ պալատին ընծայած պատիւներն ու չնորհները. մոռցաւ մինչեւ անդամ իր ընկերներն ու դործակիցները, որոնք իրենց բեմական արուեստով կենդանացուցած էին իր թատերախաղերը: Այնուհետեւ անձայն – անչշուկ վերադար-ձաւ իր ծննդավայրը եւ անհետացաւ հրապարակէն: Ապրեցաւ քանի մը տարի եւս եւ մեռաւ այնտեղ 1616ին, 52 տարեկանին:

Իր երեք տասնեակ ստեղծագործութիւնները կ'ընդգրկեն 25 տարիներու ժամանակաշրջան մը, որոնց մէջ ամէնէն արդիւնաւորը եղաւ 1601 – 1607ի վեցամեակը: Այս վեցամեակի ընթացքին էր որ ստեղծագործեց ան Յուլիոս Կեսարը, Համլէթը, Օթելլոն, Մաքպէ-

Ուիլեըմ Շէյքսպիրին ծնած տունը Սթրէթֆորտ – օն – Էյվընի մէջ

թը, Լիր արքան, Անտոնիոս եւ Կղէոպատրան եւ քանի մը ուրիշներ: Ասկէ առաջ եւ 1588էն սկսեալ ստեղծագործած էր արդէն Սխալներու կատակերգութիւնը, Ցամեցայնի վախճանն է գովելին, Միջամառնա-յին գիշերուան երազը, Անսանձ կնոջ սանձահարումը, Ռոմէոյ եւ Ժիւլիէթը, Ռիչըրտ Բ·ը, Հէնրի Դ·ը, Ռիչըրտ Գ·ը, Վենետիկի վա-ճառականը, Հէնրի Ե·ը, եւլն: Իսկ վերջին հնգամեակին, 1608–1613, ունեցաւ ուրիչ ստեղծագործութիւններ, — Պերիկլէսը, Փոթորիկը, Բազում աղմուկ վասն ոչնչին, Ինչպէս որ կ'ուզէք, Ձմրան հէքեա-թը, երկու ազնուական զարմիկները, Հէնրի Ութերորդը, եւայլն:

Իր կենդանութեան, թատերախաղերուն մէկ մասը տպագրուե-ցաւ, թէեւ անյաջող կերպով, բեմական կեանքի իր երկու ընկերնե-րուն կողմէ: Իսկ հետագային, գարերու ընթացքին, հրատարակու-թիւնները համբանք չունեցան: Թարգմանուեցան աշխարհի բոլոր լե-զուներով եւ ներկայացուեցան համաշխարհային բոլոր բեմերու վրայ:

Fonds A.R.A.M

Շէյքսպիրի թատերախաղերէն լաւագոյնները թարգմանուեցան նաեւ հայերէնի, իսկասոնց մէջ յաջողագոյնները եղան Յովհաննէս Խան Մասեհեանին թարգմանածները: Ոչ միայն թարգմանուեցան, այլեւ հարիւրաւոր անգամներ բեմադրուեցան հայկական բեմերու վրայ, հայ դերասաններու մասնակցութեամբ:

Հայկական բեմադրութիւնները, սակայն, հազիւ ունին հարիւրամեակի մը պատմութիւնը: Եւ, զարմանալի կերպով, անդրանիկ բեմադրութեան պատիւը կ'երթայ Վենետիկի Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանին:

Այդ եղաւ 29 Յունուար 1864-ին, Շէյքսպիրի ծննդեան 300ամեակին առթիւ: Վարժարանին ուսանողութիւնը դպրոցի սրահին մէջ բեմադրեց Մաֆպէթը, ոչ սակայն իր ամբողջական կառոյցով: Հարկադրանքի տակ մոցուած էին փոփոխութիւնները, պակսեցուած էր դերակատարներու թիւը եւ մանաւանդ կրճատուած էին կանացի դերերը, որովհետեւ այդ ժամանակներուն կարելի չէր աղջիկները դռնել բեմ հանելու համար: Մաֆպէթը, այնտեղ, խաղցուեցաւ 9 վէպատուր դերակատարներով միայն:

Պետրոս Ադամեան Համլէթի դերով

Այս բեմադրութիւնը արձագանգեց առաջին անգամ Պոլսոյ մէջ եւ երկու տարի ետքը, 1866-ին, հանճարեղ թատերագրի մահուան 250ամեակին առթիւ, դերասան Յակոբ Վարդովեան իր կարգին բեմադրեց Մաֆպէթը ամբողջութեամբ, ինքն ալ կատանձնելով Մաքպէթին դերը:

Նոյն տարուան Մայիսի 8ին էր, որ Շէյքսպիրը յայտնուեցաւ նաեւ արեւելահայ բեմին վրայ, Թիֆլիսի մէջ եւ դերասան Գէորգ Զմշկեանի նախաձեռնութեամբ բեմադրուեցաւ Վենետիկի վաճառա-

Fonds A.R.A.M

կանին չորրորդ արարուածը, որուն մէջ Շայլոքի դերը ստանձնած էր ինքը, Զմշկեան։ Թէ այս եւ թէ հետագային բեմադրուած այս թատերախաղը, սակայն, կրճատուած եւ ձեւափոխուած էր ըստ Զմշրկեանի հասկացողութեան եւ բեմական կարելիութեանց։

Նոյն Զմշկեանը եղաւ նմանապէս հայ թատրոնի առաջին Օթէլլոն, համանուն թատերախաղի երեք արարուածներուն բեմադրութեամբ, 11 Յունիս 1867ին։ (Թարգմանութիւնները կատարուած են ֆրանսերէն հրատարակութիւններէն։) Իսկ ամբողջական բեմադրութիւնը եղած է, դարձեալ Զմշկեանի բեմադրութեամբ, 23 Ապրիլ 1883ին։

Ասոնց յաջորդեց Համլէթը, Թիֆլիսի մէջ, 20 Նոյեմբեր 1880ին։ Ոչ միայն հայ իրականութեան, այլեւ ամբողջ Արեւելքի մէջ Համլէթի առաջին բեմադրութիւնն էր ասիկա, այն ալ նշանաւոր դերասան Պետրոս Ադամեանին դերակատարութեամբ եւ նոյնքան նշանաւոր Մ. Մնակեանի, Սիրանոյշի, Վերգինէ Գարագաշեանի եւ այլ դերասաններու մասնակցութեամբ։

Պետրոս Ադամեան Թիֆլիսի մէջ խաղաց նաեւ Օթէլլոն 17 Փետրուար 1886ին, Յովհաննէս Աբէլեանի գործակցութեամբ եւ Լիր արքան՝ նոյն տարուան Նոյեմբեր 6ին։

Այնուհետեւ Շէյքսպիրը ամէն տեղ է, — Պոլիս, Երեւան, Պաքու, Իզմիր, Պուլկարիա, Ամերիկա եւ Հայաստանի, Կովկասի, Թուրքիոյ եւ այլ երկիրներու գաւառական քաղաքներուն մէջ։

Բազմաթիւ հանրածանօթ հայ դերասաններ եւ դերասանուհիներ մարմնաւորած են Շէյքսպիրի շատ մը թատերախաղերուն հերոսները, ըստ նախընտրութեան։ Ասոնց կարգին եւ ասկէ առաջ յիշուածներուն հետ նաեւ, թուականներու մօտաւոր կարգով, Յ. Սեւումեանը եւ կինը Լիւսին, Թ. Ֆասուլեաճեանը, Ա. Վրոյրը, Յ. Զարիֆեանը, Կ. Գալֆայեանը, Օ. Մայսուրեանը, Ի. Ալիխանեանը, Ամօ Խարազեանը, Արուս Ոսկանեանը, Վահրամ Փափազեանը, որ Օթէլլոյի դերով առաջին անգամ բեմ եկաւ Պոլսոյ Օտէօն թատրոնին մէջ 12 Օգոստոս 1908ին, Ա. Շահխաթունին, Մ. Մանուէլեանը, Էլիզ Պինէմէճեանը, Ա. Արմենեանը եւ կինը Ե. Դուրեան – Արմենեանը, Ենովք Շահէնը, Յասմիկը, Տրդատ Նշանեանը, Վ. Վաղարշեանը, Մ. Ջանանը, Անդրանիկը եւ կինը՝ Պերճուհին, Հրաչեայ Ներսէսեանը, Մանուէլ Մարութեանը, Գոհար Գասպարեանը եւ ուրիշ շատեր։ Համլէթի դերով քանիցս բեմ եկած է նաեւ Սիրանոյշը։

Իսկ բեմադրուած թատերախաղերը եղած են, ասկէ առաջ յիշուածներուն հետ, Անսանձ կնոջ սանձահարումը, Ռոմէոյ եւ Ժիւլիէթը, Ռիչըրտ Գ.ը, Միջամառնային գիշերուան երազը, եւայլն։ Ամէնէն աւելի բեմադրուած են սակայն Վենետիկի վաճառականը, Լիր արքան, այլ մանաւանդ Համլէթը եւ Օթէլլոն, այս վերջինը մանաւ–

Fonds A.R.A.M

բարբար: Չէ եղած թատերախումբ մը, որ ամէն ժամանակ իր խաղացանկին վրայ ունեցած չըլլայ Օթէլլոն եւ բեմադրած չըլլայ զայն յաջողական ներկայացումներով:

Բոլոր այս նախաճեռնութիւններով, Շէյքսպիրը եղած է նաեւ հայ թատրոնի լաւագոյն խարխիններէն մէկը:

վահրամ փափազեան՝ Օթէլլո եւ Արուս Ոսկանեան՝ Տէզտէմոնա

×

Շէյքսպիրի մահուան 300ամեակին առթիւ, 1916ի Մայիսին, Լոնտոնի մէջ կայացաւ հանդիսութիւն մը, Անգլեւհայ Կոմիտէին նախաճեռնութեամբ: Այս առթիւ խօսեցան Յովհաննէս Մասեհեան,

Fonds A.R.A.M

Լորտ Պրայս, Գ. Ֆընտըքլեան, իսկ գրող եւ նկարչուհի Զապէլ Պօյաճեան կարդաց անգլերէնով գրած եւ Շէյքսպիրին ձօնուած իր մէկ քերթուածը, «Հայաստանի սէրը Շէյքսպիրին» խորագրով:

Իր շահեկանութեան համար, կու տանք ստորեւ այդ կտորը, Դաւիթ Դաւթեանի թարգմանութեամբ եւ տաղաչափութեամբ.—

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍԷՐԸ ՇԷՅՔՍՊԻՐԻՆ

Ո՛վ անծանօթ, մեծ ոգի, որ մեզ հետ ես տակաւին,
Թէեւ երեք ձիգ դարեր քո հեռանալն են անցել,
Կա՞յ մի երկիր կամ մի ցեղ, անտեղեակ քո համբաւին,
Որ քեզանով չի գերուել, ուրախացել ու տխրել:

Ինձ թւում է, որ տունդ Հայաստանն է հինաւուրց,
Ուր առաջինն ինձ գերիր քո կերպարով աննման
Եւ իմ սրտին ձայնակցեց քո նուագը քաղցրահունչ,
Հայաստանն իմ տեսնում եմ ամէն անցքում բեմական:

Հոգեվարքի, պայքարի ու խաւարի միջով այն
Շողում է մեղմ լոյսը քո ու կը շողայ դարերում,
Ազգերը քեզ բերում են իրենց ընծան մեծարման,
Թշնամիդ էլ քո առջեւ իր գլուխն է խոնարհում:

Ի՞նչ կարող է բերել քեզ Հայաստանը իմ թշուառ,
Նա ճակատը զարդարող ոսկեայ թագըն իր չունի
Եւ քո շիրմին դնում է միայն փշէ պսակն իր,
Մարգարտաշար ու շողուն՝ արցունքներով իր գոհար:

Այս հանդիսութեան առթիւ Անգլեւհայ Կոմիտէին շնորհաւորական հեռագիր ուղղած էր Յովհաննէս Թումանեան, Կովկասի Հայ Գրողներու Միութեան անունով:

×

Ոչ ոք կրցաւ գերազանցել Յովհաննէս խան Մասեհեանը Շէյքըսփիրի գործերուն հայերէն թարգմանութեան մէջ: Այս իրողութեամբ ալ, հայկական թատերախումբերը անոր թարգմանութիւնները բեմադրած են ընդհանրապէս մեր բեմերուն վրայ: Քառասնամեայ աշխատանքով թարգմանած է ան Շէյքսփիրի գործերէն 12 թատերախաղեր, որոնց կարգին Համլէթը, Օթէլլոն, Մաքպէթը, Լիր Արքան, Վենետիկի վաճառականը, *եւայլն:*

Զուգադիպութեամբ մը, անցեալ տարի լրացաւ նաեւ Յովհաննէս խան Մասեհեանի ծննդեան հարիւրամեակը: Ծնած է ան Թէհրան, 1864ին եւ ուսումը Փարիզ ստանալէն ետք մտած է դիւանագիտական

Fonds A.R.A.M

ասպարէզի մէջ։ Եղած է Շահին աւագ Թարգմանը եւ աւելի ուշ նշանակուած է դեսպան Անգլիոյ, Գերմանիոյ եւ Ճափոնի կառավարութեանց մօտ։ Ընտրուած է նաեւ Իրանի խորհրդարանի անդամ։ Թէհրանի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ բակին մէջ զետեղուեցաւ անոր կիսանդրին եւ անցեալ տարի տօնուեցաւ հոն անոր ծննդեան հարիւրամեակը։

ՇԷՅՔՍՊԻՐԸ ԸՆԴԱՄԷՆԸ 14 ԳԻԾԵՐՈՎ

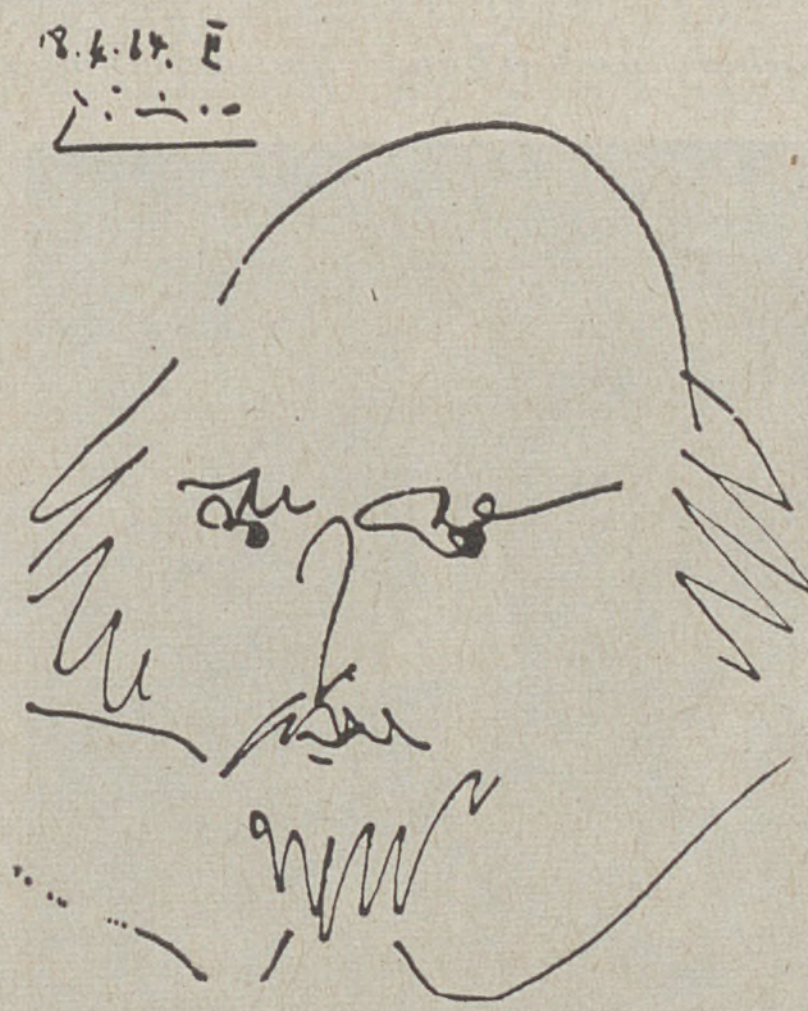

Այս մէկ գծանկարն ալ վերացական արուեստի վարպետ Փապլօ Փիքասոյէն։

Շէյքսպիրն է իր ամբողջ պարզութեան մէջ։

Փիքասոն տուած է հանճարեղ արուեստագէտին դիմագիծը ընդամէնը 14 գիծերով։

Ռոլընտ Փէնրոզ, որ բրիտանական արուեստի պահակներէն մէկն է, կը պատմէ թէ նախանցեալ տարուան Նոյեմբերին այցելած է Փիքասոյին եւ յանձնարարած է անոր գծել Շէյքսպիրի դիմանկարը, հանճարեղ Թատերագրի ծննդեան 400ամեակի անցեալ տարուան փառատօնին համար։ Փիքասոյին հաճելի թուած է թելադրութիւնը եւ ուզած է ունենալ հանճարեղ արուեստագէտին զանազան դիմանկարները, որպէսզի աշխատի անոնց հիման վրայ։ Իրեն յանձնուած նկարներէն երեքը օգտագործելով եւ ամէն մէկուն հինգ վայրկեան տրամադրելով, պատրաստած է ան երեք գծանկարներ, որոնց մէջ ամէնէն յաջողը նկատուած է մեր այս հրատարակածը։

Հինգ վայրկեանի մէջ, 25×20 սանթիմէթր մեծութեամբ թուղթի մը վրայ մատիտով գծուած այս նկարին համար Փիքասոյին վճարուած է հազա՛ր սթերլին...

Վճարուած է այսքան, բայց շատ հաւնուած է։ Մեծն Բրիտանիոյ նկարչական թանգարանին փոխ - տնօրէնը Տօքթ. Ռոյ Սթրոնկ ըսած է այս առթիւ.

— Արուեստի ուշագրաւ գործ մըն է, սքանչելիք մը։ Ժամանակակից մեծ արուեստագէտ մըն է, որ կը ներկայացնէ մեզի անցեալի մէկ մեծ արուեստագէտը։

Fonds A.R.A.M

ՇԱՐԼ ԱԶՆԱՒՈՒՐ ԵՐԵՒԱՆԻ ՄԷՋ

Աշխարհահռչակ երգիչ Շարլ Ազնաւուր Երեւան գնաց անցեալ տարուան Մարտի սկիզբները եւ Մարտ 7ին, 8ին եւ 9ին տուաւ հոն երեք երգահանդէսներ։ Իրեն կ'ընկերանային քոյրը՝ Այտան, ֆրանսացի դաշնակահարը եւ Փարիզի Ֆրանս – Սուար օրաթերթին թղթակիցը, որ օրը օրին հեռագրով տեղեակ պահեց ընթերցողները Ազնաւուրին յաջողութեանց եւ ստեղծած ոգեւորութեան մասին։

Բոլոր տոմսերը նախօրօք ծախուած էին կամ մեծ մասով մասնաւոր հրաւիրեալներու տրամադրուած։ Առաջին երգահանդէսին ներկայ գտնուեցան կառավարական անձնաւորութիւններ, նախարարութեանց պաշտօնատարներ, կուսակցական դէմքեր, գործարաններու տնօրէններ, իսկ երկրորդ եւ երրորդ երգահանդէսները վայելեցին առաւելապէս ուսանողներու բազմութիւնն ու Ֆրանսայէն Հայաստան հաստատուած հայրենադարձները։ Այս վերջինները մանաւանդ, երգերու բառերն ալ հասկնալնուն համար, արտակարգօրէն յուզուեցան ու խանդավառուեցան։ Թղթակիցը կը պատմէ, թէ կային շատեր, որ իրենց աթոռներուն մէջ թաղուած կու լային, իսկ ուրիշներ ոտքի ելլելով կը պոռային ու կը ծափահարէին, — այնքան խոր էր տպաւորութիւնը։

Շարլ Ազնաւուր կ'երգէ Երեւանի մէջ

Դժբախտաբար, Երեւանի լայն հասարակութիւնը անմասն մնաց այս վայելքէն պարզ այն պատճառով, որ տոմսակ չկրցաւ ունենալ։ Այդպէս ալ պիտի ըլլար, որովհետեւ սրահը հազիւ 1400 աթոռ ունէր եւ հետեւաբար երեք երգահանդէսներուն կրցան ներկայ գտնուիլ միայն 4200 հոգի, մինչ, կ'ըսէ թղթակիցը, երկո՛ւ միլիոն Հայեր կ'ուզէին տեսնել զինքը եւ լսել բեմին վրայէն։ Այս կացութեան առջեւ, երգահանդէսները հեռարձակուած են նաեւ հեռատեսիլի միջոցով, ինչ որ հազուադէպօրէն կը թոյլատրուի օտար արուեստագէտներու։

Իրեն հանդէպ ցոյց տրուած համաժողովրդական համակրանքը

Fonds A.R.A.M

մանաւանդ խորապէս ապաւորած եւ յուզած է Շարլ Ազնաւուրը։ Վերադարձին, Փարի – Փրէսի աշխատակցին հետ ունեցած տեսակցութեան ընթացքին խօսելով այս մասին, ըսած է ան ի միջի այլոց.

— Երբ փողոցները կը պտտէի, երբեմն մէկը կը մօտենար ինծի եւ փոքրիկ նուէր մը կու տար. բան մը չէր, բայց հաճոյք կը պատճառէր։ Ես ալ բաժնեցի տասը հազար չոր մելանով ապիւններ, որոնց վրայ գրուած էր անունս։ Պէտք էր հարիւր հազար հատ տարած ըլլայի հետս։ Առաջին ներկայացումէս եաք, արդէն, փողոցը ամէն մարդ կը ճանչնար զիս։

«Գործի ճամբորդութիւն մը չէր ըրածս, այլ զգացական այցելութիւն մը, — արդէն ես զրամի մասին զրասեղանիս եաեւը նստած առենս միայն կը խօսիմ։ Զէք կրնար երեւակայել, թէ որքա՜ն ազգականներ գտայ Երեւանի մէջ։ Ամէն իրիկուն 50 – 60 հոգի կը սպասէին սրահի արուեստագէտներու յատուկ մուտքին առջեւ։ Եկան անհամար զարմիկներ, մեծ եղբօրս զինուորական ընկերները, նոյնիսկ կեղծ մեծ հայրիկ մը ... Ասոնցմէ տասնեակ մը ներս կ'առնէի, մնացեալները համբերութեամբ կը սպասէին, որ երգահանդէսը աւարտելէն եաք դուրս ելլեմ։

Հանդիպում մեծ մայրիկին հետ

«Ինծի համար ամէնէն յուզիչ պահը եղաւ, երբ մեծ մայրիկիս հետ դրկախառնուեցայ։ Իննսունեւվեց տարեկան է, բայց հազիւ ութսուն ցոյց կու տայ։ Դիմաւորեց զիս ձեռքին ծաղկեփունջ մը բռնած։ Հայերէնով խօսեցանք եւ «չնորհակալ եմ» ըսի։ Շատ երջանիկ էր որ երկրիս լեզուն չէի մոռցած։»

Մեծ մայրիկը (հօրը կողմէն) շատ պնդած է, որ Երեւան հաստատուի եւ ա՛լ չվերադառնայ Փարիզ։ Նոյնիսկ իրեն համար գտած է գեղեցիկ հարսնցու մը...

Հայաստանի բոլոր թերթերը խանդավառ յօդուածներ հրատարակեցին Շարլ Ազնաւուրի մասին, վեր առնելով անոր արուեստին հմայքն ու գեղեցկութիւնը։ Ուշագրաւ յօդուած մըն ալ հրատարակեց Մոսկուայի «Իզվեստիա» թերթին յաւելուածը՝ «Նետելիա» (Կիրակի) շաբաթաթերթը։

Fonds A.R.A.M

Իրրեւ նմոյշ կ'արտատպենք քանի մը հատուածներ Երեւանի «Գրական Թերթ»ի մէկ յօդուածէն։

— «Ազնաւուրը դերազանցեց Երեւանցիներուն սպասելիքները։ Գերազանցեց նրանով, որ հանդէս եկաւ բոլորովին նոր խաղացանկով։ Գրեթէ չհնչեցին այն երգերը, որոնք ժամանակին տրուել էին ուն–կընդիրներուն։ Եւ յետոյ, այս նոր երգացանկը Երեւանցիներուն հնա–րաւորութիւն տուեց ճանաչելու ոչ միայն հիանալի երգչին, այլեւ ստեղծագործ արուեստագէտին։ Շարլ Ազնաւուրը երգեց գրեթէ միայն իր ստեղծագործութիւններից։ ... Զարմացնում, գրեթէ ցըն–ցում է Ազնաւուր արտիստը իր կատարողական բարձր արուեստով։ Ունենալով բաւական փոքր ձայն, նա կարողանում է ընդարձակել նրա հնարաւորութիւնները, չնորհիւ իր անկրկնելի վարպետութեան։ Շարլ Ազնաւուրը հիմնականում սիրոյ երգիչ է, սիրոյ ապրումների, տառապանքների երգիչ։»

Շարլ Ազնաւուր Երեւանէն մեկնեցաւ Լենինգրատ։ Մոսկուա ե–ղած էր արդէն Երեւան չհասած։ Այնտեղ ալ տուաւ երգահանդէսներ, որոնք խոր տպաւորութիւն ձգեցին ռուս հասարակութեան վրայ։ «Թաս» խորհրդային հեռագրական գործակալութիւնը, այս մասին հաղորդած իր տեղեկութեանց առթիւ աւելցուցած էր, որ Շարլ Ազնաւուր Երեւանի մէջ երգած է նաեւ հայերէնով, ինչ որ ճիշդ չէր։ Իր երեք երգահանդէսներուն յայտագիրներն ալ բաղկացած էին ֆը–րանսերէն երգերէ ու թէեւ հասարակութիւնը լեզուն չէր հասկնար, բայց խորապէս կը տպաւորուէր անոնց երաժշտութեամբ եւ մանա–ւանդ երգչին հաղորդական չունչով եւ արտայայտութիւններով։

«Թաս»ի չփոթութիւնը կ'երեւի յառաջ եկած է՝ այդ օրերուն Երեւանի «Գրական Թերթ»ին մէջ հրատարակուած եւ իրրեւ թէ յատ–կապէս Երեւանի համար գրուած երգէ մը, որ սակայն թարգմանու–թիւնն էր Շարլ Ազնաւուրի կողմէ դեռ 1954ին գրուած եւ երգուած ֆրանսերէն երգի մը։ Եւ իրապէս, կարդալով այդ երգը, անտեղեակ ընթերցողը կը կարծէ, թէ գրուած է ան յատկապէս Երեւանի համար եւ այդպէս ալ երգուած է հայերէնով։

«Քաղաքից քաղաք» անունով հրատարակուած այդ երգը, նը–մանողարար թարգմանուած եւ տաղաչափուած է «De ville en ville» երգին բառերուն վրայ, բայց չէ երգուած։ Պարզապէս, թարգմանիչը փարիզը փոխած է Երեւանի եւ ըստ այնմ հրատարակած է թերթին մէջ։

Հնարաւորութիւն տալու համար ընթերցողներուն, որպէսզի բաղդատեն երգին ֆրանսերէն բնագիրը թարգմանութեան մէջ կա–տարուած փոփոխութեանց հետ, ստորեւ կը հրատարակենք թէ՛ ֆը–րանսերէնը եւ թէ՛ բարեփոխուած հայերէնը։

Ահաւասիկ երկուքն ալ։—

Fonds A.R.A.M

DE VILLE EN VILLE

Paroles et Musique de
CHARLES AZNAVOUR

De ville en ville m'en suis allé,
En enlaçant les filles
Que j'ai rencontrées,
Et j'ai trouvées gentilles,
Et j'ai promené mes vingt ans,
De par le vaste monde,
Et j'ai fané plus d'un printemps,
Qu'elle soit brune ou blonde.

J'ai goûté de chaque pays
Le vin et les caresses,
Puis m'en suis venu à Paris
Dépenser ma jeunesse,
Le parfum de chaque carrefour
M'a mis le cœur en fête,
Avec Paris j'ai fait l'amour
Qui m'a tourné la tête.

Alors j'ai perdu la raison
Comme pour une maîtresse,
Paris m'a fait goûter le fond
De nouvelles ivresses,
Dans les rues j'allais en chantant
Sans avoir un centime
Et j'ai vécu de l'air du temps
Que Paris offre en prime.

A ma mort je veux mes amis
Que l'on me porte en terre
Dans les flancs même de Paris
Pour goûter à sa chair,
Dans son cœur je veux reposer
Comme dans le lit d'une blonde,
Pour que Paris puisse me garder
Jusqu'à la fin du monde.

ՔԱՂԱՔԻՑ ՔԱՂԱՔ

Խօսք եւ երաժշտութիւն
ՇԱՐԼ ԱԶՆԱՒՈՒՐԻ

Շատ քաղաքներ տեսայ, անցայ
Ու աղջիկներ տեսայ բիւր,
Հանդիպումներ շատ ունեցայ,
Տեսայ ե՛ւ սէր, ե՛ւ համբոյր.
Դեռ քսանս չլրացած
Ողջ աշխարհը ման եկայ,
Կանաչ գարունս սլացաւ
Ճամբաներով հեռակայ։

Եւ ամէն տեղ տեսայ քանի՛
Հրապոյր ու քանի՛ սէր,
Մինչ բերեցի Երեւանին
Մատաղ կեանքը իմ նուէր,
Ու իմ անցած ամէն ճամբայ
Մի թել թողեց իմ հոգում,
Երեւանի սիրով սակայն
Այրուեց սիրտս մորմոքուն։

Ինչպէս սիրած աղջկայ մօտ
Կորցրեցի խելք ու միտք,
Ու Երեւանը արեւոտ
Արբեցրեց ինձ ընդմիշտ.
Երգը շուրթիս անցնում էի
Փողոցներով ցնծագին
Եւ գեփիւռը մեղմիկ – մեղմիկ
Փայփայում էր իմ հոգին։

Մի իղձ ունեմ. եթէ մի օր
Մահը չոքի իմ դրան,
Ամբողջ հոգով կը ցանկամ որ
Իմ դին տարուի Երեւան,
Թող որ հանգչեմ նրա գրկում
Նրա սրտում յաւիտեան։

Թարգմանեց
ՍԱՂԱԹԷԼ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Ֆրանսերէն բնագրին հետ բաղդատութիւնը ցոյց կու տայ, որ թարգմանիչը երկու տող պակաս թարգմանած է ոտանաւորը։

Այս տեղեկութեանց վրայ աւելցնենք, որ Շարլ Ազնաւուրին արձանը, դերասանուհի Բրիճիտ Բարտոյի եւ դերասան Ժան Կապէնի արձաններուն հետ զետեղուած է Փարիզի Կրէվէն Թանգարանին մէջ, ուր կը գտնուին հին եւ ժամանակակից մեծ դէմքերուն արձանները։

Fonds A.R.A.M

ԱՇՈՏ ՄԱԼԱՔԵԱՆ - ԱՆՐԻ ՎԷՐՆԷՕՅԻ

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՇԱՐԺԱՆԿԱՐԻ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՄԷՋ

Այլեւս աշխարհահռչակ դարձած չարժանկարի բեմադրիչ Աշոտ Մալաքեանին կամ ֆրանսական անունով Անրի Վէրնէօյին վերելքը կը չարունակուի անընդհատ։ Եւ «Ամէնուն Տարեգիրքը» կ՚օգտագործէ յաջորդական պատեհութիւնները, անոր գործունէութեան վերաբերեալ նոր տեղեկութիւններ հաղորդելու համար՝ Հայու մը յարաճուն յառաջդիմութեամբ խանդավառուած եւ չարժանկարի արուեստով հետաքրքրուած ընթերցողներուն։

Գլխու պտոյտ կու տան իրապէս այդ յաջողութիւնները, որոնք Անրի Վէրնէօյը կը կեցնեն ֆրանսական եւ միջազգային չարժանկարի առաջին գծերուն վրայ։ «Լը Ֆիլմ Ֆրանսէ» չաբաթաթերթը կ՚որակէ զայն ֆրանսական եւ միջազգային չարժանկարի մուտքի անտուկներուն ախոյեանը։ Իսկ «Փարի – Փրէս» կը գրէ, թէ նախանցեալ տարի բեմադրուած «Սատրերկրեայ մեղեդի» ֆիլմին յաջողութիւնը փախցուցած է բոլոր ֆրանսացի արտադրիչներուն քունը։ Միայն Փարիզի մէջ այդ ֆիլմը տեսած են 510·000 հոգի, իսկ հասոյթներուն ընդհանուր դումարը պիտի հասնի երեք եւ կէս միլիառ ֆրանքի։ Այս թիւերուն հասած կամ նոյնիսկ զանոնք անցած բացառիկ յաջողութիւններ եղած էին նաեւ անոր նախորդ ֆիլմերէն մէկ քանին։ Ֆէլիսնասէլին մասնակցութեամբ բեմադրուած «Կովը եւ բանտարկեալը» ունեցած էր 700·000 հանդիսական, իսկ Ժան Կապէնի «Նախադահը»՝ 500·000, Փարիզի մէջ։

ԱՇՈՏ ՄԱԼԱՔԵԱՆ – ԱՆՐԻ ՎԷՐՆԷՕՅ

Բոլոր այս աննախընթաց յաջողութիւնները, կ՚ըսէ «Գանաւա» չաբաթաթերթը իր կարգին, նախանձը սրած են բազմաթիւ մրցակիցներու՝ բեմադրիչներու, առաջնակարգ դերասաններու եւ քննադատներու, որոնք «միշտ ալ մեծած են իրեն տալ «մեծ իրագործումներու հեղինակ»ի տիտղոսը։ Անոր անունին չէք հանդիպիր որեւէ ծաղկաքաղի մէջ։ Եւ անկասկած սրբապղծութի՛ւն պիտի գոչեն ա-

Fonds A.R.A.M

նոնք, եթէ չարժանկարի սրահի մը տէրը կազմակերպէ «Վէրնէօյի փառատօն» մը»: Եւ «Գանահան», ամբողջ էջ մը բռնած իր այդ յօդուածին վրայ դրած է ուշադրաւ վերնագիրը.— «Բոլորը Անրի Վէրնէօյի դէմ են, բացի հանդիսականներէն:»

Անրի Վէրնէօյ, այսուհանդերձ, դանգատ չունի քննադատներուն դէմ, մանաւանդ որ անոնց դրչով ըսածը յաճախ կը հերքուի իրականութեամբ եւ ստացուած արդիւնքներով:

Փարիզեան «Լէքսփրէս»ի քննադատը, օրինակի համար, սուր կերպով քննադատած էր «Մաորերկրեայ մեղեդի»ն, զոր որակած էր «կոչտ պատմութիւն մը, թմրեցնող ֆիլմ մը, խեղճ դերակատարներ, եւ այս բոլորը սխալով Անրի Վէրնէօյին, որ կ'երեւակայէ, թէ Տըլոնը, Կապէնը եւ Օտիաբը քով քովի բերելը կը բաւէ ֆիլմի մը յաջողութիւնը ապահովելու համար»:

Ֆիլմին արտակարգ յաջողութենէն եաք, Անրի Վէրնէօյ կը բռնէ քննադատին օձիքէն եւ կ'ըսէ անոր.

— Բնաւ չեմ դանգատիր. ֆիլմ մը չհաւնիլը քննադատին իրաւունքն է. մեզի պիտի դիտնայ, որ Կապէնն ու Տըլոնը քով քովի բերելը այնքան ալ դիւրին բան չէ: Եթէ ֆիլմը ձախողի եւ դուն տարածողները չկարենան դանձել իրենց ըրած կանխավճարները, այն ատեն է որ բոլորը կը ծառանան բեմադրիչին դէմ:

Բան մը, որ Անրի Վէրնէօյի պարագան չէր «Մաորերկրեայ մեղեդի»ին համար: Ասով ալ, իրականութիւնն ու ապահովուած արդիւնքը հերքեցին «Լէքսփրէս»ի քննադատին տեսակէտները:

Բացառիկ յաջողութիւն մը եղաւ նաեւ «Մաորերկրեայ մեղեդի»էն եաք Անրի Վէրնէօյի բեմադրած «100·000 տոլար արեւի տակ» արկածախնդրական ֆիլմը, որ դարձուած է Մարոքի անապատային ճամբաներուն վրայ, կիզիչ արեւին տակ:

Անցեալ ամառ, աւելի քան երեք ամիս, մնաց ան Տիւնքէրք, ուր դարձուց իր տեսակին մէջ աննախընթաց նոր ֆիլմ մը, «Week-end à Zuydcoote» (Շաբաթավերջը հարաւային ծովեղերքի վրայ), որ կը ներկայացնէ 300·000 հոգիի հասնող անգլեւֆրանսական զօրամասերուն նահանջը գերմանական ուժերուն առջեւ 1940ին: Այս կարգի ֆիլմերը ցարդ կը պատրաստուէին Ամերիկայի մէջ եւ այժմ ա՛յս ֆիլմը առաջարկ կը կարդայ ամերիկեան արտադրիչներուն: Ցըրանսական չարժանկարը մինչեւ հիմա երբեք չէր փորձած այսքան լայնածաւալ գինուորական գործողութիւն մը, որուն ամէն կերպով աջակցած է Ֆրանսայի պատերազմական նախարարութիւնը: Տրամադրած է նաւեր, օդանաւեր, թնդանօթներ, զրահապատ կառքեր, մոնօներով պայթուցիկներ, գնդացիրներ, սպաներ եւ հազարաւոր գինուորներ: Պատահարին վրայ կը տեսնուին աւելի քան 4000 գինուորներ եւ անթիւ գինուորներու դերակատարներ, որոնք կը մղեն հերո-

Fonds A.R.A.M

ական նահանջին ընկերացող պատմական մեծ ճակատամարտը Թըրնամիին դէմ, Տիւնքէրքի ափերուն վրայ:

Այս բազմածախս ֆիլմն ալ, որ սկսաւ ներկայացուիլ Ֆրանսայի մէջ անցեալ տարեվերջին, կ'արձանագրուի իբրեւ Անրի Վէրնէօյի յաջողագոյն ստեղծագործութիւններէն մէկը:

Տեղեակ այս բոլոր յաջողութեանց, այլեւ «Սաորերկրեայ մեպիզի» ֆիլմին ապահոված արտակարգօրէն մեծ հասոյթին, ամերիկեան չարժանկարի մեծագոյն արտադրիչներէն Մէթրօ – Կոլտուին – Մայէր պայմանագրութիւն կնքեց անցեալ տարի Անրի Վէրնէօյին հետ, երեք ֆիլմերու պատրաստութեան համար: Այս նպատակով դըներց ան Հոլիվուտ եւ անձամբ ծանօթացաւ ամերիկեան այդ մեծ ընկերութեան տնօրէնին՝ Ռոպըրթ Օ'Պրիէնի եւ փաստաբաններուն հետ: Ըստ պայմանագրութեան, ֆիլմերը պիտի դարձուին Հոլիվուտի եւ պարագայօրէն այլ երկիրներու մէջ, բայց աշխատակիցներու ընտրութիւնը ինք պիտի ընէ: Փարիզի մէջ պիտի պատրաստուին խօսակցու-

Տիւնքէրքի չարժանկարէն տեսարան մը

թիւնները, նիւթը չարժանկարի յարմարցնելու աշխատանքը, դասաւորումները, եւայլն, որոնց աւարտումէն ետքն է որ Անրի Վէրնէօյ, իր անմիջական գործակիցներով պիտի երթայ Հոլիվուտ կամ այն վայրը, ուր ֆիլմը պիտի բեմադրուի եւ նկարուի:

Ֆիլմերէն մէկը, օրինակի համար, որ պիտի կրէ «Կարաւաններ» անունը, պիտի դարձուի Աֆղանիստանի մէջ, ուր Անրի Վէրնէօյ մեկնեցաւ անցեալ Հոկտեմբերի կէսին: Կը նախատեսուի, թէ ճէյմս Միչընըրի վէպէն առնուած «Կարաւանները» արկածախնդրական ֆիլմը պիտի ըլլայ Մէթրօ – Կոլտուին – Մայէրի լաւագոյն արտադրութիւններէն մէկը եւ բեմադրիչին համբաւը առաւել եւս պիտի տարածէ Ամերիկայի եւ այլ երկիրներու մէջ:

Հոլիվուտ երթալուն առթիւ, Անրի Վէրնէօյի առաջին հար-

Fonds A.R.A.M

յումը եղած է Մէթրօ – Կոլտուին – Մայէրի տնօրէնին, թէ իրապէս սիրա՞ծ է «Սառըերկրեայ մեղեդին»: — «Հապա ի՞նչ պատճառով կը կարծէք որ նստած էք այս պահուս դրասենեակիս մէջ», եղած է տնօրէնին պատասխանը: Իրեն մատուցուած պայմանագրութիւնը ունէր 90 յօդուածներ: Երբ Անրի Վէրնէօյ դիտել տուած է, թէ ի՛նք պիտի ընտրէ իր աշխատակիցները Ֆրանսայէն, ներկայ դանուող 12 փաստաբաններէն մէկը դիտել տուած է.— «Պարո՛ն Վէրնէօյ, մենք Ամերիկայի մէջ ունինք օրէնքներ եւ դուք չէք կրնար զանոնք փոխել:» — «Ամերիկայի օրէնքները փոխե՞լ ... ե՞ս, այսքան պզտիկ Վէրնէօյս (բթամատն ու ցուցամատը կը բանայ լուցկիի տուփի մը բարձրութեամբ): Քաւ լիցի: Այդ պարագային մէկ բան կրնամ ընել, — կ'առնեմ օդանաւը, կը վերադառնամ Փարիզ եւ այդ կ'ըլլայ միակ լուծումը:»

Ի վերջոյ ընդունուած են իր բոլոր պայմանները: — «Չէին կրնար չընդունիլ, կ'ըսէ Վէրնէօյ, վասնզի կը վախնան որ կ'երթամ ուրիշի մօտ եւ կը պայմանագրուիմ անոր հետ: Եւ յաճախ կ'ընդունին եւ կը պայմանաւորուին, որպէսզի ուրիշ մը ձեռք չանցնէ հանուած եւ փնտռուած բեմադրիչը:»

×

Ընթացք տալով իրեն եղած հրաւէրին, Անրի Վէրնէօյ, անցեալ Սեպտեմբերին գնաց Ցունաստան եւ ներկայ դտնուեցաւ Սելանիկի Միջազգային Տօնավաճառի տնօրէնութեան կողմէ կազմակերպուած չարժանկարի փառատօնին: Այդ առթիւ եւ ի մէջ այլոց ցուցադրուեցաւ նաեւ իր «100·000 տոլար արեւին տակ» ֆիլմը:

×

Փակենք այս տողերը արձանագրելով նաեւ «Գանտիա»ի աշխատակցին ապշեցուցիչ մէկ «պիւտը»:

Աչոա Մալաքեանին հայրը՝ հանգուցեալ Յակոբ Մալաքեան Ռոտոսթոցի է, ինչպէս է նաեւ ինքը, Աչոան, որ իր ծննդավայրէն հեռացած է երկու տարեկանին: Այդ, Անրի Վէրնէօյի մասին հրատարակած իր դրութեան մէջ, թերթին աշխատակիցը կը դրէ, թէ «հայրը ... Թուրք մըն է, որ Մարսէյլ գաղթած է հակաքրիստոնեական հալածանքներուն առեն» (Son père, Turc, réfugié à Marseille lors des persécutions antichrétiennes).

Երեւակայեցէ՛ք...

«Թուրք» մը, որ իր երկրէն կը փախի, նոյն այդ Թուրքերու կողմէ քրիստոնեաներուն դէմ կազմակերպուած հալածանքներուն հետեւանքով...

Թուրքի՛ն ձեռքէն փախած ողբացեալ հայրը ողջ ըլլար եւ խնդա՛ր, կարդալով այնքան անտրամաբանական ու ծիծաղելի այս այլանդակութիւնը...

Fonds A.R.A.M

ՏԻՐԱՆ ԿԱՌՎԱՐԵՆՑ

ԻՐ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

Մեր անցեալ տարուան հատորով անդրադարձած էինք այն բոլոր յաջողութիւններուն, զորս տաղանդաւոր երաժշտագէտ եւ երգահան Տիրան կամ Ժորժ Կառվարենց ապահոված էր Ֆրանսայի երաժշտական կեանքին մէջ, կարճ ժամանակի ընթացքին: Իր վերելքն ու յաւելեալ յաջողութիւնները չարունակուեցան նաեւ անցեալ տարի եւ չարունակուեցան այնպիսի ծաւալով մը, որ աշխատանքի եւ ըստեղծագործութեան ճամբուն վրայ չունչ առնել չտուին իրեն: Բառին լրիւ առումով կքած է ան իր ներշնչումներու եւ յանճնառութեանց ծանրութեան տակ: Դադար չունին իր յղացումները, որոնք արագ ձեւաւորումով մը կը դառնան երգ եւ երաժշտութիւն: Գնահատուած է բոլորէն չարժանիկարի համար պատրաստած իր երաժշտութիւններով եւ երգերով: Անցեալ տարի մասնակցեցաւ ան կարմիր Խաչի հիմնադրութեան հարիւրամեակին առթիւ կազմակերպուած միջազգային մրցումի մը եւ 2 փաստաներկարներէն մէկուն երաժշտութեան յօրինումով չահեցաւ առաջնութիւնը: Իր այդ հեղինակութիւնը նուազուեցաւ հարիւրամեակին նուիրուած չարժանիկարի ցուցադրութեան ընթացքին: Աւտր նման եւ տակէ ալ աւելի արժէքաւոր իր այլ յաջողութիւնները, Ժորժ Կառվարենցը դարձուցած են այժմ փնտռուած տաղանդ մը նաեւ Ամերիկայի մէջ, չարժանիկարի համար իր յօրինած եւ յօրինելիք երաժշտութիւններով:

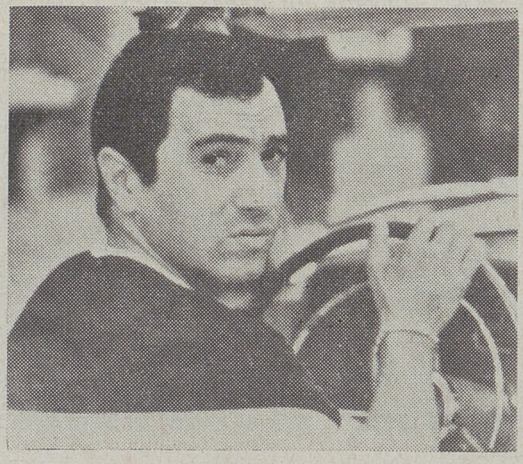

Տիրան – Ժորժ Կառվարենց

Ծանր աշխատանքի հետ կապուած իր յողնութիւնները կը թեթեւնան բարեբախտաբար, շնորհիւ արագ աշխատելու իր վարժութեան: Կ'աշխատի դիչերները ընդհանրապէս, բայց երբեմն կ'աշխատի նաեւ ոտքի վրայ, ընթացիկ այլ աշխատանքներու կարճատեւ ընդմիջումներով, երբ եղանակի մը կամ երգի մը ներշնչումը ձեւաւորուած է իր մտքին մէջ: Երգի մը եւ անոր ընկերացող նուագին յօրինումը կը խլէ երմէ քանի մը ժամեր միայն: Եւ, երկու – երեք չաբա-

Fonds A.R.A.M

թէն կը յաջողի աւարտել երկու ժամ տեւելիք շարժանկարի ֆիլմի մը երաժշտութեան ձեւաւորումը, այն ալ գիշերները աշխատելով։

Ստեղծագործական այս աշխատանքը մէկ մասն է միայն իր առօրեայ յոգնութիւններուն։ Ասոր կողքին կան նաեւ Շարլ Ազնաւուրին եւ իր սեփականութիւնը եղող եւ Editions French - Music անունով ծանօթ հրատարակչական տան գործերը, զորս ինք կը ղեկավարէ, 6 – 7 աշխատակիցներու գործակցութեամբ։

Փարիզի «Սինէ Մոնտ» շաբաթաթերթի թղթակցին հետ ունեցած մէկ տեսակցութեան ընթացքին, անցեալ Օգոստոսին, Կառվարենց ըսած է, որ արդէն իսկ վերջացուցած է Մարքօ Փոլօ, Սօրայա եւ Ճերմակ փիղին տաճարը ֆիլմերուն երաժշտութիւնները(*), վերջացնելու վրայ է Ամազոնի աստուածուհին ֆիլմինը, սկսած է պատրաստել նաեւ երաժշտութիւնը Ժան Կապէնի եւ Ֆէրնանտէլի կազմած «Կաֆէր» ընկերութեան առաջին ֆիլմին ու տակաւին երաժշտութիւնները ոստիկանական ֆիլմի մը՝ Սթամպուլի գործողութիւն եւ ամերիկեան երկու ֆիլմերու՝ Պէնկալի արճակազէնները եւ Մոհիկաններուն վերջինը։

Ստեղծագործելու ընդունակութիւն եւ ժամանակ պահանջող այս աշխատանքներու կողքին, Կառվարենց կը շարունակէ միաժամանակ երգեր յօրինել Ֆրանսացի երգիչներու եւ երգչուհիներու համար։ Արդէն իսկ պատրաստած է կամ աւարտելու վրայ է 30ի չափ նոր երգեր, Շարլ Ազնաւուրին գործակցութեամբ։ Ասոնց մէջ է Սիլվիա Վարդանին համար պատրաստածը՝ Ամէնէն գեղեցկուհին՝ պարելու համարը, Պահէ գիշերը՝ Հալիտէյին համար եւ տակաւին ուրիշ երգեր՝ Շըվալիէին նման վաղեմի երգիչներու համար, ինչպէս Մակուկավարին Թուխսքը, եւայլն։

Ու տակաւին, Դեկտեմբերի վերջերը, «Փարիզի Թատրոն»ին մէջ բեմադրուած պիտի ըլլար երաժշտական կատակերգութիւն մը՝ Երեք հրեշտակներ եկած են, որուն նիւթը առնուած է Հիւսոնի Հրեշտակներուն խոհանոցը թատերախաղէն։ Այս կատակերգութեան երաժշտութիւնն ու երգերն ալ յօրինուած են Կառվարենցին կողմէ։

Դժուար է ըմբռնել, թէ ինչպէ՛ս կը հասնի ան բոլոր այս աշխատանքներուն, մանաւանդ, երբ օր մը Ամերիկա է, օր մը Իտալիա, ուրիշ օր մը ուրիշ տեղ, անշուշտ միշտ գործով։ Եւ սակայն կը հասնի՛, — ապացոյց՝ իր լարուած աշխատանքին արդիւնքներն ու յաջողութիւնները։

(*) Հնդկական կեանքէ առնուած Ճերմակ փիղին տաճարը ֆիլմը սկսաւ ներկայացուիլ անցեալ աշնան Ֆրանսայի մէջ։ Ֆիլմին մէջ կայ հնդկական պարերու տեսարան մը։ Կառվարենց նուագել տուած է այնտեղ պարի կշռոյթին յարմարցուած ... Սայեաթ Նովայի Ես քու ղիմեթըն չ՚իմ գիտի երգին եղանակը, զոր անշուշտ մեծանուն աշուղի երգերուն ծանօթ Հայերը միայն կրնան հասկնալ։

Fonds A.R.A.M

ԹԱՇԿԻՆԱԿՈՎ ԱՂՋԻԿԸ

Արուեստը, իր բոլոր ճիւղերով կը ծաղկի Հայաստանի մէջ։ Երաժշտութիւնը, թատրոնը, նկարչութիւնը, քանդակագործութիւնը, ճարտարապետութիւնը և կըծանկարչութիւնը ամէն տարի կ'արձանագրեն նոր ոստումներ, որոնք ինքնատիպ են եւ վեղեցիկ։ Հայաստան այցելողները իրենց աչքերովը կը տեսնեն եւ ականջներովը կը լսեն բոլոր այս իրագործումները եւ կը վերադառնան խանդավառ տրամադրութիւններով։ Իսկ Սփիւռքը կը տեսնէ պիրքերու եւ թերթերու մէջ, կը տեղեկանայ այցելուներէն եւ կամ կը լսէ ձայնասփիւռի միջոցով ու կ'ունենայ ընդհանրապէս միեւնոյն տպաւորութիւնը։

Արուեստի իբրեւ նմոյշ մեր հրատարակած այս քանդակը, որ գործն է քանդակագործ Ս. Բազդասարեանի եւ կը ներկայացնէ «Թաշկինակով աղջիկը», հատատում մըն է այս ուղղութեամբ, իբրեւ արուեստի վեղեցկօրէն արտայայտիչ ստեղծագործութիւն։

Եւ Ս. Բազդասարեանը դեռ մէկն է այն տաղանդաւոր քանդակագործներէն, որոնցմով հարուստ է մեր հայրենիքը։ Այլապէս դեղեցիկ իրենց գործերով անուն ունին հոն վեթերան քանդակագործները Արա Սարգսեանը, Յակոբ Գիւրջեանն ու Երուանդ Քոչարը եւ ասոնց հետ՝ Սուրէն Սահեանեանը, Այծեմնիկ Ուրարտուն, Ղուկաս Ջուբարեանը, Գ. Բազալեանը, Արա Յարութիւնեանը, Ա. Մելիքեանը եւ ուրիշներ։

Fonds A.R.A.M

ՀԻՆԳ ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԹԷՆՈՐՆԵՐ

ՈՐՈՆՔ ԿԸ ՓԱՅԼԻՆ ՕՓԷՐԱՅԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԲԵՄԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

Բեմական բոլոր ձայներու մէջ ամէնէն հազուագիւտը թէնորն է ։ Գերմանիոյ մէջ կատարուած վիճակագրութիւն մը երեւան բերած է, որ արական ձայներուն աւելի քան երեք չորրորդը պարիթոն են եւ պաս ։ Դժուար է դերն ու արուեստը թէնորին, որ ստիպուած է մեծ մասով երգել իր տարողութեան առաւելագոյնով եւ անսովոր պըրկումի ենթարկելով իր ձայնալարերը ։

Հակառակ ամէնէն լաւ վճարուած երգիչները ըլլալնուն, թէնորները միշտ նեղն են նիւթապէս ։ Աշխարհի ամէնէն նշանաւորներէն Գարուզօն, օրինակի համար, յաւիտենապէս դժգոհ էր իր նիւթական վիճակէն եւ ուրախութենէն կը ճառագայթէր, երբ իւրաքանչիւր ներկայացումէն ետք կը ստանար իր վարձատրութիւնը Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Օփէրայէն եւ ընկալագրին վրայ, իր ստորագրութեան տակ միշտ կը գրէր «Հիանալի», «Հոյակապ» ։

ՌԻՉԸՐՏ ԹԸՔԸՐ

Այսօր ալ սակաւաթիւ են թէնորները ։ Ասոնց մէջ ամէնէն առաջին գծի վրայ կու գայ Ամերիկացի մը՝ Ռիչըրտ Թըքըր, 49 տարեկան, լայն կուրծքով եւ սքանչելի ձայնով արուեստագէտ մը ։ Անունը միայն կը բաւէ ողողելու Մեթրոփոլիթընի սրահը հանդիսականներով ։ Ուրիշ թէնորներ կրնան թերեւս մրցիլ իրեն հետ մէկ անգամ, բայց յաջորդական ներկայացումներու մէջ շատ ետ կը մնան իրմէ ։

Վերջին տարիներուն Մեթրոփոլիթընի բեմին վրայ յայտնուած են ուրիշ չորս թէնորներ եւս, բարձր վճարումներով (աւելի քան 2000 տոլար մէկ գիշերուան համար), բայց բոլորին մէջ Թըքըր կու գայ առաջին գծի վրայ ։ Ասոնք են Նիքոլա Կէտտա, Ճոն Վիքըրզ, Մարիօ տէլ Մոնաքօ եւ Ֆրանքօ Գորէլլի ։

Fonds A.R.A.M

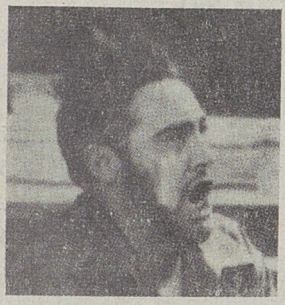

ՄԱՐԻՕ ՏԷԼ ՄՈՆԱԿՕ

Այս չորս երգիչներն ալ ամերիկեան բեմի վրայ երգած են այլ երկիրներու մէջ ուշադրաւ յաջողութիւններ ունենալէ ետք: Թէքըը, իր արուեստով յայտնուած է 1945ին եւ այնուհետեւ բեմ եկած է 25 դէմքերով, քնարերգական թէնորէն մինչեւ լիրիճօ սփինքթօ ըսուածը (քնարերգականին եւ դրամատիկին մէջտեղը): Չէ յատկանշուած մասնաւոր դերով մը, այլ երգած է Լուչիա տի Լամէրմուրի վիպական պէլ ճանթոյէն մինչեւ Թիւրանտոթի ճարտասանական ոճը: Ու միշտ ալ ստեղծագործած է կարգ մը չատ ինքնատիպ դերեր, ինչպէս Տոն Խոզէն Գարմէնի, Ռոտոլֆոն՝ Պոհեմի եւ Մանթուայի դուքսը՝ Ռիկոլէթթոյի մէջ:

Իտալացիները կ'ըսեն, թէ օփէրան երգչի կոկորդին մէջ է: Այդպէս է Թըքըրին համար: Անոր կոկորդէն դուրս եկող ձայնը տաք է, չատ հաղորդական եւ յուզական ջերմութեամբ թրթռուն, որ կըրնայ ամէնէն մեղմ դռնաւորումէն բարձրանալ մինչեւ ամէնէն ուժեղ ֆորթիսիմոն, նայած զգացական արտայայտութեանց պահանջին: Դեռ չէ երգած ան Գանիոյի դերը Փալիաչչի օփերային մէջ: «Փալիաչչին, կ'ըսէ ան, կը թրթռացնէ ձեր մարմնոյն բոլոր լարերը. երբ 50ը անցնիմ, պատրաստ պիտի ըլլամ այդ դերն ալ խաղալու:»

Միւս թէնորը՝ Նիքոլա Կէտտա, որ 38 տարեկան է, կը բնորոշուի, իբրեւ քնարերգակ թէնոր, իր դրամատիկ կարողութեամբ: Ծնած է Շուէյի մէջ եւ սահուն կը խօսի անգլերէնը: Շնորհիւ իր այս կարողութեան, իր առաջին փայլուն յաջողութիւնը ունեցաւ ան 1958ին վաւէսա օփէրային մէջ: Զաւակն է Տոնի Քազաքներու երգչախումբին մէջ պաս երգողի մը: Սթոքհոլմի մէջ դրամատուրգի պաշտօնեայ մըն էր, երբ որոշեց երգիչ – դերասան դառնալ: Եւ, Շուէյի Արքայական Թատրոնին մէջ բեմ գալէ ետք, հրաւիրուեցաւ Միլանոյի Լա Սքալա թատրոնը: Եւրոպայի եւ Ամերիկայի բեմերուն վրայ խաղացած է աւելի քան 70 դերեր, մեծ մասով ոչ – իտալական օփերաներու մէջ, ինչպէս Կրիկորիի դերը Պորիս Կոտունովի, Թամինոյինը՝ Դիւքական ֆլիւթի եւ մանաւանդ գլխաւոր դերը՝ Կունոյի Ֆաուստին մէջ: Ձայնը մասնաւորապէս ծաւալուն չէ, բայց ճեւաւորուած է չատ նրբութեամբ եւ արտայայտչական ուժգնութեամբ, ըստ իւրաքանչիւր դերի պահանջին:

ՃՈՆ ՎԻՒՐԸՋ

Fonds A.R.A.M

ՆԻՔՈԼԱ ԿԷՏՏԱ

Երրորդը՝ Ճոն Վիքըրզ, 37 տարեկան։ Մարմինն ու կուրծքը կը համապատասխանեն արհեստով գօտեմարտիկի մը կազմին եւ ձայնը ունի դրամատիկ թէնորի մը բոլոր յատկութիւնները։ Ծնած է Գանատա, ուր, իբրեւ սիրող երգիչ մասնակցած է եկեղեցական երգչախումբերուն եւ զանազան օփէրէթներու։ Կը պաշտօնավարէր զանատական ընկերութեան մը մէջ, երբ Թորոնթոյի Երաժշտանոցը, իր ձայնը լսելէ ետք, ստանձնեց երեք տարուան իր երաժշտական ուսման եւ ձայնամարզումի ծախքերը։ Ասով ալ սկսաւ երգչի իր ասպարէզը, որ դեռ առաջին շրջանին, 1957ին, արտակարգ յաջողութեամբ բեմ հանեց զինքը Գովընթ Կարտընի Օփէրային մէջ, Պերլիոզի Տրովադացիները օփէրային էնէասի դերով։ Օժտուած է ան նաեւ դերասանական արտակարգ յատկութեամբ եւ շնորհիւ իր այս ընդունակութեան խրագործեց ան Օթէլլոյի դերը համանուն օփէրային մէջ, Տոն Խոզէնը՝ Գարմէնի, Ֆլորէսթանինը՝ Ֆիտէլիոյի եւ Զիկմունտինը՝ Տի Վալքիւրէի մէջ։ Իր ծաւալուն, հմայիչ ձայնը շատ յարմար է Վակնէրի օփէրաներուն համար, բայց Վիքըրզ չ'աճապարեր դառնալու գերմանական բացատրութեամբ Հէլտէնթէնոր կամ Հերոսատիպ թէնոր մը։ — «Կը սիրեմ Վակնէրը, կ'ըսէ ան, բայց ես կուզեմ երգել ոչ թէ 10, այլ դեռ 25 տարի, — այնքան ծանր է Վակնէրը։» Իր արուեստակիցներէն շատերը կը բաժնեն այս տեսակէտը։ Արդարեւ, երգիչ Մելքիորի բեմէն քաշուելէն ասդին ոչ մէկ իրապէս մեծ Հէլտէնթէնոր յայտնուեցաւ օփէրայի բեմին վրայ, — հունգարացի թէնոր Սանտոր Գոնեան միայն խոստում մըն է այս տեսակէտով։

Չորրորդ թէնորն է Մարիօ տէլ Մոնաքօն, 44 տարեկան, որ համբաւի տիրացաւ, երբ սոփրանօ Ռոան Սուտէրլանտը բեմ հանեց զինքը, հետագային սակայն խզելու համար իր գործակցութիւնը անոր հետ։ — «Շատ աղմկալի թէնոր մըն է Մարիոն», կ'ըսէր երգչուհին։ Եւ իրապէս, Մարիօ տէլ Մոնաքօ, որ իբրեւ երգիչ յայտնուեցաւ իտալական բանակին մէջ եւ յաջողութեամբ երգեց Գովէնթ Կարտընի բեմին վրայ, յաճախ պրկուած եւ ուժեղ շեշտերով կը մեկնաբանէ իր դերերը միջին եւ ցած ձայնանիշերու վրայ։ Բայց սքանչելի է, երբ կը վերանայ դէպի բարձր ձայնանիշերը, ուր ի յայտ կու գայ ան իր ձայնի շատ յաջող ձեւաւորումներով։ Այս ձայնին «աղմը-

ՖՐԱՆՔՕ ԳՈՐԷԼԼԻ

Fonds A.R.A.M

կալի» ուժգնութեամբ ալ լաւագոյն արտայայտիչն է ստենտորեան պոռթկումներ պահանջող դերերու, ինչպէս Մանրիքոյի դերն է Իլ Թրովաթորէի, դլխաւոր դերը՝ էրնանիի եւ Օթէլլոյի դերը՝ համանուն օփէրային մէջ: Հոյակապ է մանաւանդ Օթէլլոյի իր դերով:

Եւ վերջապէս հինգերորդ թէնորը՝ Ֆրանքօ Գորէլլին, 39 տարեկան: Այնքան արագ վերելք մը ունեցաւ ան Իտալիոյ մէջ, որ դինքը կոչեցին «Սփոթինիք թէնոր»: Նաւային ճարտարապետ մըն էր ինք եւ մինչեւ 24 տարեկան ըլլալը չհետեւեցաւ երաժշտական դասընթացքներու: Իր ամբողջ պիտցածը կու գար նչանաւոր երգիչներու սկաւառակներուն ունկնդրութենէն: Երբ աւարտեց իր երաժշտական ուսումը, մաս կազմեց ան Լա Սքալայի երգիչներու խումբին եւ բեմ եկաւ երկրորդական դերերով: Բախտը սակայն մէկ անգամէն ժպտեցաւ իրեն, երբ անգամ մը երգեց Մարիա Գալլասին հետ Սփոնթինիի Լա Վէսթալէ օփէրային մէջ եւ չատ գնահատուեցաւ: Ու տակէ անդին վայելեցաւ իր ալ ատաղը: Եւ սակայն յայտնուեցաւ ան միաժամանակ իր ... կոչտութեամբ եւ կռուազանութեամբ: Անգամ մը ծեծեց հանդիսական մը, կարծելով որ նախատած է դինքը եւ մէկ ուրիչ անգամ, վէճի մը հետեւանքով, ձեռքի սուրովը վիրաւորեց պաս Պորիս Խրիսթովը: Հակառակ իր այս անհանդուրժելի խառնուածքին, կը մնայ ան փնտռուած թէնոր մը իր տարածուն եւ ուժեղ դրամատիկ ձայնով, որ կը մօտենայ նաեւ պարիթոնի մը ձայնին: Ուժեղ է իր արտայայտչական յատկութիւններով եւ կը տպաւորէ ունկնդիրները, մանաւանդ, ինչպէս ինք կ'ըսէ, երիտասարդ եւ դեղանի աղջիկները...

«ԱՄԵՐԻԿԱ, ԱՄԵՐԻԿԱ»

Անցեալ տարուան յաջող նորութիւններէն մէկն էր Իլիա Քազանին այս ֆիլմը, որուն հերոսն է Սթաւրոս Թոփուզօղլու անունով Ցոյն մը, նոյն ինքն բեմադրիչին հօրեղբայրը: Թրքական հալածանքներէն փախելով, Սթաւրոս, երիտասարդ տարիքին կը յաջողի զաղթել Ամերիկա, ոչ միայն ազատ երկրի մը մէջ ապրելու, այլեւ թրքական դժոխքին զարհուրանքը պատմելու համար արար աշխարհին: Ու կը պատմէ՝ իր եղբօրորդւոյն պատրաստած այս ֆիլմին մէջ, առարկայօրէն ու այլազան դրուագներով: Բեմադրութեան կը մասնակցին նաեւ թրքական մխիթարեան հաստատութեան ենթակայ Հայեր: Միջազգային մամուլը մեծ գնահատանքով արտայայտուեցաւ այս ֆիլմին մասին:

Իլիա Քազան ծագումով Ցոյն մըն է, բայց, զարմանալի կերպով, «Ֆիկարոյ»ի մէջ ըսուած է.— «Ֆիլմը կը սկսի ինֆինութեան հաստատումով մը· — «My name is Elia Kazan»... Անունս Իլիա Քազան է· ես ծագումով Հայ եմ եւ ծնողքներս գաղթած են Միացեալ Նահանգները:» Իսկ մէկ այլ ամսաթերթ, «Սինէմա 64», այս հաստատումը կը ներկայացնէ եւ կ'ըսէ.— «Արեան գծով Ցոյն եմ եւ ծնունդով Թուրք» ... Եւ որովհետեւ «ծնունդով Թուրք» է, կը ներկայացնէ զայն իբրեւ «Emigrant Turc arrivé aux Etats - Unis» (Միացեալ Նահանգները հասած Թուրք գաղթական): Ձիչդ Աչոա Մալաքեանի հօրը մասին ըսուածին կրկնութիւնը, ինչպէս գրած ենք 341րդ էջին վրայ...

Արեան գիծ, ծնունդ, ծագում, — Ցոյն, Հայ, Թուրք, — բոլորը մէկ եւ միեւնոյն անձին մասին, բոլորը իրար խառնուած, կատարեա՛լ թնճուկ, օտարին համար մանաւանդ չփոթեցուցիչ եւ անըմբռնելի...

Fonds A.R.A.M

ԼՈՒՍԻՆ ԻՇԽԱՆԵԱՆ

ԼՈՒՍԻՆ ԻՇԽԱՆԵԱՆ

Հայաստանի եւ Սփիւռքի Հայերը, ինչպէս նաեւ ամենազգի երաժշտասէրները ամերիկեան նախաձեռնութեան պարտական մնացին այն անփոխարինելի վայելքը, որ ընծայուեցաւ իրենց՝ ամերիկահայ նշանաւոր դաշնակահարուհի օր. Լուսին Իշխանեանի շրջապտոյտով, զանազան երկիրներու մէջ, 1963ին եւ 1964ին:

Օր. Լ. Իշխանեան կ'ուսանի Գոլըմպիա համալսարանին մէջ եւ յաճախ բեմ կու գայ, իր արուեստին վայելքը պարգեւելով ունկընդիրը բազմութիւններուն: Բազմաթիւ մրցակիցներու մէջէն ինք ընտրուած էր 1963ին, ներկայացնելու համար Միացեալ Նահանգները Փրակայի միջազգային փառատօնին: Նոյն տարին էր, որ հրաւէր առացաւ ան Մոնրէալի Միւզէենէն: Եւ, համալսարանին թոյլտուութեամբ, այլեւ ամերիկեան կառավարութեան ծախքով ձեռնարկեց իր երկարատեւ շրջապտոյտին, որու ընթացքին տուաւ բազմաթիւ նուագահանդէսներ եւ դասախօսութիւններ:

Եղաւ Մոսկուա եւ ռուսական այլ քաղաքներ. այնուհետեւ դէպի Երեւան: Տարի մը առաջ, 1962ին, եղած էր ան արդէն անգամ մը Հայաստան, ուր գացած էր ուսումնասիրելու հայկական հին ձայնագրութիւնը եւ երկու անգամին ալ, իր արուեստով արժանացած էր հայրենի երաժշտագէտներու եւ երաժշտասէրներու դնահատանքին:

Շրջապտոյտը այնուհետեւ չարունակուեցաւ առանց դադարի և արուեստագիտուհին յաջորդաբար այցելեց Պաղտատ, Թէհրան, Թաւրիզ, Նոր Ջուղա, Սպահան, Շիրազ, Աբատան, Քարաչի, Գոլըմպօ (Սէյլան), Գահիրէ, Ամման, Դամասկոս, Հալէպ, Պէյրութ, Աթէնք եւ դեռ շատ մը ուրիշ քաղաքներ:

Օր. Լ. Իշխանեան խանդավառօրէն դնահատուեցաւ ամէն տեղ, ամէնուն կողմէ: Այդ դնահատանքը սակայն կրկնապէս չեշտուեցաւ իր ազգակիցներուն մօտ, երբ անոնք դէմ առ դէմ դտնուեցան իր ջերմային ծագումով հպարտ, հայկական զգացումներով զեղուն, եւ, հակառակ Ամերիկա ծնած – մեծցած ըլլալուն, մայրենի լեզուն ամե-

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅՆԷԻ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆԸ

ՎԻՆՉԷՆՅՕ ՊԵԼԼԻՆԻ

Հրէական ծագումով գերմանացի նշանաւոր բանաստեղծ Հայնրիխ Հայնէ (1797 – 1856), որ կէօթէէն եաք Գերմանիոյ մեծագոյն քնարերգակ քերթողն է եւ որ վերջինը եղաւ նաեւ իր հայրենիքի վիպասաչա արուեստագէտներէն, մտերիմ բարեկամն էր խտալացի անուանի երաժշտագէտ եւ ի միջի այլոց նորմա եւ Սոնճամպուլա օփէրաներուն հեղինակ Վինչէնցօ Պելլինիի (1801 – 1835):

Իրիկուն մը, հրաւիրուած էր ան ընդունելութեան մը Պելլինիի բնակարանին մէջ, որ կը գտնուէր Փլեթօ, Փարիզի չրջակաները եւ ուր կը մնար ան ի Փիւրիթանի անունով նոր օփէրա մը գրելու նպատակով, Փարիզի իտալական թատրոնին համար: Ընդունելութիւնը տեղի կ'ունենար ճիշդ այդ նոր օփէրայի առաջին եւ չատ յաջող բեմադրու-

---

նայն սահունութեամբ խօսող արժէքաւոր Հայուհիի մը հետ:

Իրողութիւնն ալ այն է, որ այս առաւելութիւնները կը պարտի ան իր ընտանեկան դաստիարակութեան: Հօրը գծով կը սերի ան հեբրայական Զէյթունէն, մօրը գծով՝ Զարսանճադ – Բեռլինէն: Իսկ մականունն ալ կու գայ Զէյթունի իշխանական մէկ գերդաստանէն: Մայրը ունեցած է բեմական չնորհ եւ երկար տարիներով մաս կազմած է, այլ խումբերու կարգին, նաեւ գերասանապետ Յ. Զարիֆեանի թատերախումբին: Մօրը մղումով եւ չորս տարեկանէն սկսեալ, օր. Լ. Իշխանեան բեմ եկած է արտասանութիւններով եւ երգերով: Իսկ, հազիւ եօթնամեայ, տուած է իր առաջին նուագահանդէսը:

Երաժշտական արուեստի գծով երեւան բերած իր այս տաղանդին չնորհիւ արժանացած է ան կրթաթոշակի եւ ամբողջ 15 տարի այդ թոշակով չարունակած եւ կատարելագործած է իր երաժշտական ուսումը ձիւլիըրա երաժշտական ակադեմիային մէջ:

Օր. Լ. Իշխանեան աւարտած է Գոլըմպիա համալսարանին հայագիտական դասընթացքը: Այս դասընթացքին հետեւողները կ'ուսանին նաեւ մեր ոսկեղենիկ գրաբարը, այնպէս որ տաղանդաչատ արուեստագիտուհին գիտէ մայրենի լեզուն հին ու նոր երկու ճիւղերով, գրաբարով եւ աշխարհաբարով: Եւ իրապէս, անսխալ կը կարդայ եւ կը գրէ ան հայերէնը: Իսկ իր մայրենի լեզուէն եւ անգլերէնէն զատ գիտէ նաեւ ֆրանսերէն, սպաներէն եւ ռուսերէն:

Fonds A.R.A.M

թեան առթիւ, բազմաթիւ արուեստագէտներու ներկայութեան:

Երիտասարդ արուեստագէտը, որ այն ատեն հազիւ 34 տարեկան կար, ի պատիւ հիւրերուն դաշնակի վրայ կը նուագէր իր սեփական ստեղծագործութիւններէն մէկը, երբ Հայնէ յանկարծ նստած տեղէն վեր ցատկեց, կամաց մը մօտեցաւ դաշնակին առջեւը վերացած Պելլինիին եւ ընդմիջելով նուագը, իր երկու ձեռքերովը բռնեց Պելլինիին ձեռքերը:

Ամէն մարդ ապշած կը տեսնէր այս անսպասելի միջամտութիւնը, առանց սակայն պիտնալու թէ ինչ էր պատահած: Այն ատեն Հայնէ, խօսքը իր բարեկամին ուղղելով, հանդիսաւոր այլ տխուր շեշտով մը ըսաւ անոր.

ՀԱՅՆՐԻԽ ՀԱՅՆԷ

— Իմ սիրելի բարեկամս, պատրաստուէ, որովհետեւ չատ չուտով պիտի մեռնիս...

Պելլինի, սարսափած, ոտքի ելաւ, քաշեց ձեռքերը Հայնէին ձեռքերէն եւ հեռացաւ անոր մօտէն: Այն ատեն Հայնէ դառնալով միւս հրաւիրեալներուն ըսաւ.

— Այո, դժբախտաբար ճիշդ է դուշակութիւնս ... Հազար ափսոս, որ հանճարները այսպէս չուտ կը մեռնին...Ցիշեցէք Ռաֆայէլը, Բերկոլէզը, Մոցարտը, Պայրընը եւ հիմա ալ ահա մեր չատ սիրելի Պելլինին...

Ապշուեցան անշուշտ բոլորը, յուզուեցան եւ ցնցուեցան: Պելլինի դոյնը նետեց եւ երկու ցուցամատները դնելով կզակներուն վրայ, «եղջիւրներու նշանը» ըրաւ: Նախապաշարեալ Իտալացիները այդպէս կ'ընէին չար աչքէ պաշտպանուելու համար:

Եւ իրապէս, ճիշդ ելաւ Հայնէին դուշակութիւնը:

Երեք օր ետքը Պելլինի մեռաւ մէկ անգամէն, «աղիքային սուր ջերմի» մը հետեւանքով, ինչպէս կը կոչէին այն ատեն այս մահացու հիւանդութիւնը...

ՇԷՅՔՍՊԻՐ Կ'ԸՍԷ

Ներողամտութիւնն է որ կը ներչնչէ աղօթքը եւ նոյն ինքն աղօթքն է, որ կ'ուսուցանէ մեզի ներողամտութիւնը: × Խաղաղութեան ժամանակ ոչ մէկ բան այնքան լաւ կը պատշաճի մարդուն, որքան համեստ ու խոնարհ քաղցրութիւն մը: Բայց երբ պատերազմին փոթորիկը կը պայթի ձեր ականջներուն, այն ատեն կապկեցէք վագրին խօսքը: × Ամէն սարուկ իր ձեռքին մէջ ունի իր սարկութիւնը թօթափելու կարողութիւնը: × Մարդիկը հրապուրելու համար մարդոց նմանէ եւ նմանէ անմեղ ծաղիկին, բայց եղիր այն օձը, զոր ան կը թաքցնէ:

Fonds A.R.A.M

ԱՆԱՅԻՍ ՊՈՋԱՊԱԼԵԱՆ

ԱՆԱՅԻՍ ՊՈՋԱՊԱԼԵԱՆ

Իր ասպարէզին մէջ լաւագոյնս յաջողած երգչուհի մըն է Անայիս կամ Լուիզ Պոզապալեանը, որ կը բնակի Միլանօ։ Քանիցս բեմ եկած է ան օփէրայի միջազգային բեմերուն վրայ Պելճիքայի, Սկովտիոյ ու Իտալիոյ մէջ եւ արժանացած է արդար դնահատանքի իրրեւ երգչուհի – դերասանուհի։ Ստանձնած է կարեւոր դերեր դասական օփէրաներու մէջ, ինչպէս Անտոնիայի դերն է Օֆէնպախի Հոֆմանի Էքսթաքներուն եւ Տոննա Էլվիրայինը՝ Մոցարտի Տոն Ճովաննիի օփէրային մէջ (մեր այս նկարը)։ Բացառիկ յաջողութիւններ ունեցաւ ան նաեւ Վէրտիի Օթէլլօ օփէրային մէջ։ Տէզդէմոնայի դլխաւոր դերով բեմ եկաւ ան Կլասիկօ, Պըրմինկհէմ եւ Փալէրմօ։ Անգլիական եւ իտալական թերթերը դովեստով արտայայտուեցան իր յաջողութեանց մասին։ Մի քանի հրաւէրներ կը ստանայ ան Օփէրաներու անօրէնութիւններէն, որոնք կը վստահին իրեն պատասխանատու դերեր եւ ինքն ալ լիովին կ՚արդարացնէ անոնց վստահութիւնը։

Անայիս Պոզապալեան պէյրութցի է եւ Լիբանանի երաժշտանոցը մեծ յաջողութեամբ աւարտելէն ետք, չորս տարի առաջ դնաց Միլանօ, իր ամուսնոյն՝ Նուպար Պոզապալեանին հետ, որ իր կարգին, անցեալ տարի աւարտեց բեմադրական արուեստի դասընթացքները Միլանոյի մէջ։ Իտալիա հաստատուելէն վեց ամիս հազիւ անցած, մասնակցեցաւ ան միջազգային մրցումի մը Պրիւքսէլի մէջ եւ բաղմաթիւ մրցակիցներու կարգին խլեց առաջնութիւնը։ Այս յաջողութիւնն էր որ դարձուց զինք փնտռուած եւ դնահատուած երգչուհի-դերասանուհի մը օփէրայի բեմերուն վրայ։ Մինչեւ այսօր ալ կը շարունակէ ան իր վերելքը, իրերայաջորդ յաջողութիւններով, որոնք մօտաւոր ապագային եւ վստահօրէն, զինք պիտի հասցնեն աւելի բարձրերը նաեւ ուրիշ երկիրներու մէջ։

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳՐՔԸ

Զ· ՄԱՍ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՆՈՐ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄՆԵՐ ԵՐԵՒԱՆԻ ՄԷՋ

ՍԵՒԱՆ ՓԱՂԱՔԸ ԵՒ ՍԵՒԱՆԱՑ ԳԵՂԵՑԻԿ ԼԻՃԸ

ՁՈՒԿԻ ՁԱՆԱՁԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐՈՎ

ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՄԷՆԷՆ ԵՐԿԱՐ ՓԱՊՈՒՂԻՆ

ՀՆԱԴԱՐԵԱՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐՈՒ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԸ

Ա· ՄԻԿՈՅԵԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ

ԿԻՆ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ՄԸ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՆՈՒԱԳԱԽՈՒՄԲԻ ՂԵԿԱՎԱՐ ՕՀԱՆ ՏՈՒՐԵԱՆ

ՁԱՆԱՁԱՆ ՆԿԱՐՆԵՐ ԵՒ ԱՅԼ ՆԻՒԹԵՐ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ԵՐԵՒԱՆԸ

ՏԱՐՈՒԷ ՏԱՐԻ ԿԸ ԳԵՂԵՑԿԱՆԱՑ ՆՈՐ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄՆԵՐՈՎ

Երեւանը շինարարական դետնի վրայ տեւական վերելքի մէջ է: Տարուէ տարի կ'ընդարձակուի անոր տարածութիւնը, կը բազմանան կառուցումները բնակարաններով եւ այլ շէնքերով, կը բացուին նոր հրապարակներ եւ փողոցներ, կը չատնան փոխադրական միջոցները, եւ, բոլոր այս աշխատանքներով, առաւել եւս կը դեղեցկանայ Հայաստանի մայրաքաղաքը:

Այժմ արդէն, Երեւանը 640·000նոց քաղաք է: Տարիներ ետքը կ'ունենայ ան չուրջ մէկ միլիոն բնակիչ: Այս նախատեսութեամբ ալ պիտի չարունակուին բնականաբար շինարարական աշխատանքները նաեւ յառաջիկայ տարիներու ընթացքին: Պիտի չարունակուին մանաւանդ բնակելի շէնքերու կառուցումները, ոչ միայն հանդստաւէտ պայմաններ ստեղծելու համար՝ ներկայիս փոքր բնակարաններու մէջ պարփակուած բնտանիքներուն, այլեւ բաւարարելու համար օրըստօրէ բազմացող բնակչութեան պահանջները:

Անցեալ տարի կառուցուեցաւ չուրջ 200 հազար քառակուսի մէթր բնակելի տարածութիւն, նախանցեալ տարուան 154 հազարին դէմ, մասնաւորաբար Երեւանի ծայրամասերուն մէջ, ուր բացուեցան նոր հրապարակներ եւ փողոցներ:

Միւս կողմէ կ'ընդարձակուին մայրաքաղաքին կանաչ տարածութիւնները: Յարդ իւրաքանչիւր բնակիչի կ'ինկնար 8 քառակուսի մէթր կանաչ տարածութիւն· այս տարի այդ տարածութիւնը պիտի հասնի 14 քառակուսի մէթրի: Առանձնապէս պիտի անկուին պտղատու ծառեր Արովեան փողոցին վրայ, Երեւանեան լճի չրջակայքը եւ ուրիշ տեղեր: Սայաթ Նովա փողոցին վրայ պիտի անկուին տարբեր տեսակի կեռասենիներ:

Նոր ծաւալ կը ստանան նաեւ փոխադրական միջոցները: Տարբեր երթուղիներով կը սլանան 130 նոր օթոպուսներ եւ չարքի կը մտնեն տրոլէյպուսի եւ հանրակառքի նոր վագոններ:

Ու տակաւին Երեւանցիներու տրամադրութեան տակ կը դրուին նոր մարզադաշտեր, լողաւազաններ, սրճարաններ եւ հանգստի ու ժամանցի այլ վայրեր:

Առաւել եւս ուշագրաւ են հետզհետէ կառուցուելիք բազմայարկանի նոր շէնքերու նախագծերը: Անցեալ տարի սկսաւ արդէն այս շէնքերուն կառուցումը: Ամէնէն առաջ պիտի աւարտի Սայաթ Նովա փողոցին վրայ բարձրանալիք եւ Անի կոչուելիք մեծ հիւրանոց-պանդոկը: Ինչպէս յայտ կու տայ մեր հրատարակած նախագիծը, շէնքը պիտի ունենայ 14 յարկեր, որոնց 12ը պիտի յատկացուին 600

Fonds A.R.A.M

յաճախորդներու բնակութեան, մէկ եւ երկու հոգինոց սենեակներով: Իսկ գետնայարկն ու առաջին յարկը պիտի ունենան 400 հոգինոց ճաշարան, ընդունելութեան սրահ, նամակատուն – հեռագրատուն, հեռախօսի խցիկներ, յուշանուէրներու խանութներ, եւայլն: Շէնքին կառուցը պիտի զառնայ զալար տանիք, կանաչութիւններով, լողատզանով, սրճարանով եւ գիշատարանով: Եւ հոնկէ կարելի պիտի ըլլայ դիտել ու վայելել Երեւանի համայնապատկերը: Շէնքին կառուցման համար, դուրսով եւ ներսով պիտի գործածուին երանգներով հարուստ հայկական չինաքարեր:

Երկրորդ բազմայարկանի շէնքը պիտի կառուցուի 26 կոմիսարներու փողոցին վրայ, նախկին կոլտնտեսային շուկային դիմաց: Այս շէնքն ալ պիտի ունենայ 12 յարկեր՝ մէկ, երկու եւ երեք սենեակնոց 270 յարկաբաժիններով եւ բնակարանային անհրաժեշտ յարմարութիւններով:

Բնակութեան յատկացուելիք երկրորդ բարձր շէնքը, միեւնոյն

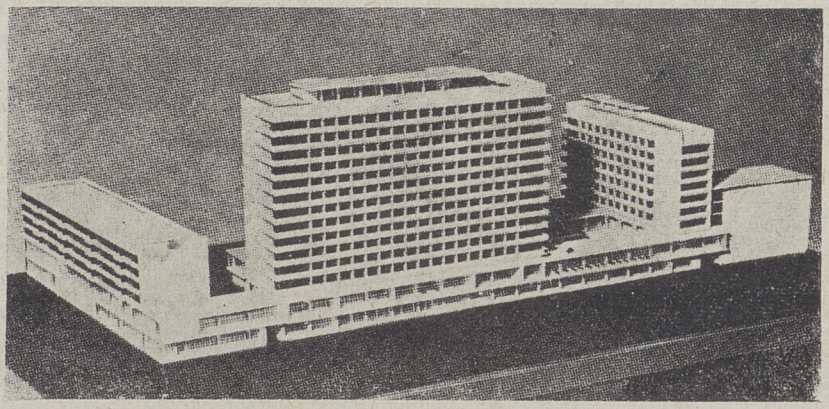

Երեւանի Ա.նի պանդոկին նախագիծը

ծաւալով, պիտի կառուցուի Հոկտեմբերեան պողոտային վրայ, երկաթուղային կամուրջին մօտերը: Այս կարգի բարձր շէնքերու կառուցումը պիտի չարունակուի նաեւ յառաջիկայ տարիներուն, աւելի մեծ թափով մը: Նման շէնքեր պիտի բարձրանան նոյնպէս մայրաքաղաքի հնամեայ թաղերէն Կոնտի այժմեան անշուք տնակներուն տեղը, ինչպէս նաեւ Էջմիածնի խճուղիին եւ Աչտարակ տանող ճամբուն մէջտեղը գտնուող եւ Եռաբլուր կոչուող ամայի տարածութեան վրայ:

Շինարարութիւնը կը չարունակուի նմանապէս մշակութային կառուցումներու ծրով: Այսպէս, 26 կոմիսարներու պուլվարին մէջ եւ Թատրոնի նախկին շէնքին տեղը վերջանալու վրայ է կառուցումը պետական Գաբրիէլ Սունդուկեան թատրոնի նոր շէնքին, որ աւելի մեծ է եւ աւելի չքեղ ու արդիական: Հանդիսասրահը նախատեսուած

Fonds A.R.A.M

է 1000 հոգիի համար, ունի ընդարձակ ճեմասրահներ, փորձերու եւ պերասաններու սենեակներ եւ այլ յարմարութիւններ: Շէնքը պատրաստ պիտի ըլլայ այս տարեվերջին:

Մէկ այլ նորութիւն է բացօթեայ ընդարձակ թատրոնը, 6էն մինչեւ 8000 հանդիսականներու համար եւ օդատարածելի ամառնային եղանակին:

Երեւանի նախկին չուկային տեղն ալ, որ կը գտնուի Հոկտեմբերեան պողոտային եւ Մարքսի ու 26 կոմիսարներու փողոցներուն մէջտեղը, կը կառուցուի սինեմայի մեծ շէնք մը 4000 հանդիսականներու համար եւ մեծ ու փոքր երկու սրահներով: Այս երկու սրահները բաժնող միջնորմը կը ծառայէ իբրեւ պատառ Ֆիլմերու ցուցադրութեան, երկու սրահներուն համար: Պէտք եղած պարագային կը հանուի չարժական միջնորմը եւ այդ պարագային մէջտեղ կու գայ չատ ընդարձակ սրահ մը, ուր տեղի պիտի ունենան բազմամարդ հաւաքոյթներ: Գետնայարկը կ'ունենայ ճեմասրահներ, սրճարան եւ տոմսերու վաճառման կիչէներ:

Երեւանի ամառնային լողաւազանը

Մինչեւ տարեսկիզբը վերջացած պիտի ըլլար նաեւ չինութիւնը Հայաստանի մեծագոյն մարզարանին, ամէն կարգի մարզախաղերու եւ մրցումներու համար:

Ընդարձակուող քաղաքի մը համար անհրաժեշտ են նաեւ համապատասխան ճամբաներ, որպէսզի դիւրանան մէկ կէտէն միւսը փոխադրութիւնները: Եւ որովհետեւ այդպիսին է Երեւանը, կարեւոր են հետեւաբար կամուրջները, չարժական սանդուղները եւ ճոպանուղիները:

Fonds A.R.A.M

Մայրաքաղաքի բնակիչները չատոնց կ'օգտուին Հրազդանի կիրճը կամարող երեք մեծ կամուրջներէն։ Այժմ նախագծուած է կառուցումը նաեւ ուրիշ երեք կամուրջներու, որոնցմէ մէկը պիտի նեռուի դարձեալ Հրազդանի վրայ եւ իրարու պիտի կապէ ոչ միայն Նոր Արաբկիրն ու այժմեան Շահումեանի չրջանը, այլեւ այն նոր թաղամասերը, որոնք պիտի ստեղծուին յառաջիկային Հրազդանի ափերուն վրայ։

Երկրորդ նոր կամուրջը պիտի դառնայ Երեւանեան լիճին պատնէշը, իսկ երրորդը պիտի կառուցուի Աւանի ձորին մէջ, որ Նորքը կը միացնէ Նոր Զէյթունին։

Շարժական սանդուղ պիտի չինուի հոն, ուր Թամանեան փողոցը կը բացուի Քանաքեռի սարալանջին դէմը։ Այս սանդուղը քաղաքին կեդրոնը պիտի միացնէ Նոր Արաբկիրին։ Եւ մօտ ժամանակէն Երեւանցիները պիտի կրնան այս ծառադարդ սարալանջով մէկ – երկու վայրկեանէն հասնիլ Յաղթանակի հանրային պարտէզը։

Իսկ Գետառի եզերքը, հոն, ուր կը կարուին Նալբանդեան եւ Կիրով փողոցները, կը չինուի առաջին ճոպանուղին (ֆիւնիֆիւլէր)։ (Ճոպան կը նշանակէ պարան, այս պարագային՝ մետաղեայ հաստ պարան, որուն վրայէն եւ օդին մէջ կը սլանան ճամբորդատար վագոնները։) Օդային այս ճամբան ձգուած է Գետառի եզերքէն մինչեւ Նորք։ Վագոններէն իւրաքանչիւրը կրնայ փոխադրել 25 ճամբորդ եւ երկու եւ կէս վայրկեանէն կը կարէ 500 մէթր հեռաւորութիւն։

Երկրորդ ճոպանուղի մըն ալ կը չինուի Հրազդանի կիրճին մէջ եւ Պարոնեան փողոցը կը կապէ մայրաքաղաքի երկրորդ բարձրադիր հանգստավայրին՝ Ծիծեռնակաբերդին։ Երկու ճոպանուղիներն ալ պատրաստ պիտի ըլլան այս տարեվերջին եւ պիտի ունենան 1800 մէթր երկարութիւն։ Օդային այս ճամբաները չատ բանով պիտի թեթեւցնեն մայրաքաղաքի փոխադրական միջոցները եւ հնարաւորութիւն պիտի տան երեւանցիներուն իրենց հանգստեան ժամերը անցնել Նորքի եւ Ծիծեռնակաբերդի գեղատեսիլ վայրերուն մէջ։

ՃԱՇԱԿԱԻՈՐ ԺԱՄԱՑՈՑՑՆԵՐ.— Երեւանի ժամացոյցներու գործարանը սկսաւ հրապարակ հանել թեւի նոր ժամացոյցներ, առ այժմ 10 տեսակ, որոնց մէկ քանին կը ծախուին արդէն։ Տեսակ մը կայ, որ կափարիչով եւ թեւնոցով ամրողջութեամբ ոսկի է եւ մեծ մասին մեքենաները ունին 15 – 17 քարեր։ Այս նոր ժամացոյցներէն երկուքը կը կոչուին Սեւան եւ Նայիրի։ Իսկ գործուցիչ Երեւան ժամացոյցները կ'արտածուին 28 հեռաւոր երկիրներ, ուրկէ բազմաթիւ ապսպրանքներ կը տրուին միշտ։ Աշխատող այս ժամացոյցները անցեալ տարի ցուցադրուեցան Թէհրանի, Իզմիրի, Ձենովայի, Պուտափէշթի, Լայփցիկի եւ այլ վայրերու միջազգային տօնավաճառներուն մէջ։

Fonds A.R.A.M

ՍԵՒԱՆ ՔԱՂԱՔԸ

ԻՐ ՆՈՐ ՅԱՏԱԿԱԳԾՈՎ ԵՒ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

Տարուէ տարի կ'ընդարձակուի եւ կը բարեզարդուի նաեւ գեղատեսիլ Սեւանի ափերուն փռուած համանուն քաղաքը: Հետզհետէ կը կառուցուին նոր ու գեղեցիկ չէնքեր եւ կը բացուին նոր թաղամասեր ու նոր փողոցներ: Մօտ ապագային առաւել եւս կը գեղեցկանայ Սեւանը, ուր աստիճանաբար կը գործադրուին պատրաստուած նախագծերը, որոնք նկատի ունեցած են տեղւոյն իւրայատուկ բնութիւնն ու կլիմայական պայմանները:

Արդէն իսկ մասամբ կառուցուող քաղաքը կ'ընդգրկէ ներկայիս անոր հարաւ – արեւելեան մասը եւ ամբողջութեան մէջ կը նախա-

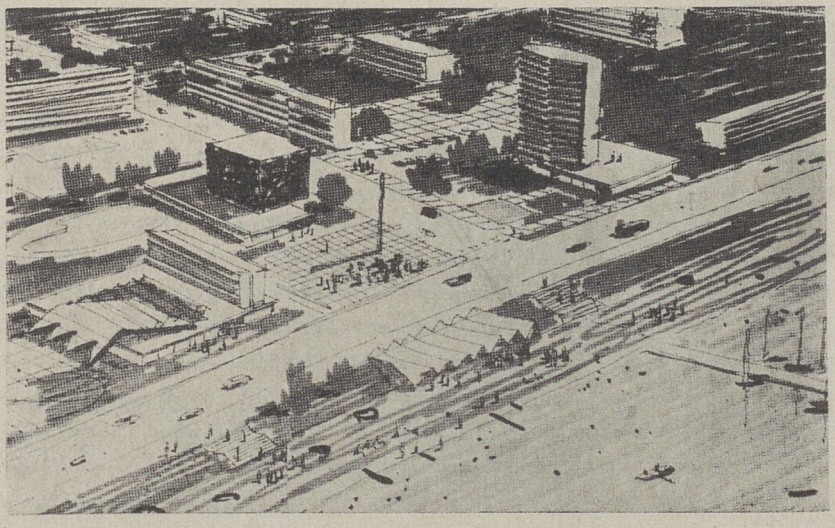

Սեւան քաղաքի լճափի բարեզարդման նախագիծը

տեսուի բնակելի գարձնել պիտի 54 – 56·000 բնակիչներու համար: Նախագծողները, այս գետնի վրայ հաշուի առած են բնակչութեան բազմացման հեռանկարը, արդիւնաբերական ձեռնարկներու եւ այլ հիմնարկութեանց մէջ աշխատող եւ յառաջիկային աւելնալիք աշխատաւորներու թիւը նախատեսելով:

Քաղաքի հիւսիս – արեւմտեան չորքանին մէջ, ուր կը գտնուի երկաթուղային կայարանը, պիտի տարածուի արդիւնաբերական թաղամասը: Ներկայիս գոյութիւն ունեցող ապակեթելի եւ այլ նիւթերու գործարաններուն մօտ արդէն իսկ կը բարձրանան նոր հիմնարկութիւնները եւ մթերանոցները: Այս թաղամասը բնակելի միւս չորքաններէն պիտի անջատուի կանաչութեանց առողջապահական գօ-

Fonds A.R.A.M

տիով, որպէսզի զործարաններուն ծուխը, ինչպէս նաեւ ձմրան քամիները չկարենան թափանցել բնակելի շրջաններէն ներս:

Լճի հարաւ – արեւմտեան մասը ծանօթ է իր զոգաւորութեամբ, այդ պատճառով՝ ալ նպատակայարմար չէ զոնուած բնակելի չէնքեր բարձրացնել այնտեղ, որպէսզի բնակիչները չզրկուին լիճը ուղած ատեննին տեսնելու հաճոյքէն: Յարմար նկատուած է այնտեղ ստեղծել այգիներ, հանրային պարտէզներ եւ ծառախիտ պուրակներ: Այսպէսով զգալապէս կը մեղմանայ նաեւ լեռնային կլիման: Դարձեալ, այս զօտիին մէջ կը չինուի քաղաքի մարզական կեդրոնը, իր մարզադաշտով եւ լայն խաղավայրերով:

Լճափին կը կառուցուին մշակութային կեդրոններ, — թատրոն, սինէմա, հիւրանոց, կեդրոնական զրադարան եւ կառավարական չէնքեր:

Մշակութային այս շրջանակի ալ ու ձախ կողմերուն վրայ, լճի կորագծով կը կառուցուին քաղաքի չորս նոր քաղաքամասերը: Հինգերորդ քաղաքամասը կը զառնայ այժմու քաղաքը: Զորս քաղաքամասերէն իւրաքանչիւրը կ՚ունենայ 6 – 12·000 բնակիչ, մսուր – մանկապարտէզ, մարզադաշտ, հանրային պարտէզ, առեւտրական հաստատութիւններ, մշակութային կեդրոններ, եւայլն:

Նորակառոյց Սեւանի երկու բաժանումներէն մէկն ալ կ՚ունենայ զպրոց, կեդրոնական զարմանատուն, թատրոնի եւ սինէմայի սրահներ եւ հանրային սպասարկման այլ չէնքեր: Միւսը կ՚ընդգրկէ պանդոկ, պիոնէրներու (սկաուտներու) եւ զպրոցականներու պալատը, կեդրոնական զրադարանը, զրամատիկ թատրոնը, ցուցահանդէսի սրահը եւ այլ հանրային վայրեր, որոնցմէ կ՚օգտուին բոլոր քաղաքամասերը: Ասոնք պիտի երկարին լճափին երկայնքով եւ ունենան բազմայարկանի չէնքեր, բոլորն ալ լճահայեաց: Ճիշդ լճափէն ալ կը սկսի լողափը (փլաժ), իր սրճարաններով եւ զբօսարաններով: Լողափի արեւելեան մասին վրայ կը տարածուի հանդստեան զօտին եւ կ՚ունենայ պանդոկներ, վանսիոններ, բնակելի տաղաւարներ, եւայլն: Հանրապետութեան այլ վայրերէն եւ խորհրդային այլ երկիրներէ մարդիկ կու գան Սեւան օդափոխութեան եւ լրենց հանգստեան շրջանը կ՚անցնեն բնութեան սքանչելի ծոցին մէջ: Քաղաքէն ներս լրջեր փոխադրական միջոց կ՚օգտագործուին օթոպուսներն ու նաւերը: Իսկ քաղաքի վերի մասին մէջ զտնուող երկաթուղային կայարանը կարճ ճանապարհով կը կապուի նաւամատոյցին եւ այդ ճամբան կը զառնայ քաղաքին առանցքը, իր պեղեցիկ, քարակերտ չէնքերով:

Հիմա ալ Սեւանի մէջէն կ՚անցնի Երեւան – Թիֆլիս մայրուղին, որ շատ կէտերու վրայ կ՚ընդհատէ քաղաքին փողոցները, ինչ որ կը դժուարացնէ երթեւեկը քաղաքէն ներս: Որպէսզի վաղուան Սեւանը

Fonds A.R.A.M

վերջ մնայ այդ անպատեհութենէն, քաղաքին նոր յատակագիծը պատրաստողները, ընդհատուող ճամբաները փոխադրած են տարբեր տարածութեանց վրայ, այնպէս որ մայրուղին եւ քաղաքի փողոցները իրար չեն խաչաձեւեր:

Եւ վերջապէս, քաղաքին դէմը, լճի մէւս ափին վրայ, պիտի բարձրանայ պիոներական ճամբարը, արեւոտ «Արեւիկ»ը, սկաուտներու համար իր բոլոր յարմարութիւններով:

Նկատի առնուած է նմանապէս արտաքին աշխարհի հետ յարաբերուելու համար անհրաժեշտ փոխադրական միջոցներուն բարեկարգումը: Դեռ տասնամեակ մը առաջ Սեւանը կտրուած էր Հայաստանի մեծ կեդրոններէն: Փոխադրական միակ միջոցն էր օթոպիւսը, որ չէր կրնար բաւարարել Սեւանայ լճի չրջակայ պէտքերուն եւ Սեւան քաղաքին օրըստօրէ աճող պահանջները: Շինուեցաւ այն տաճն երկաթուղին, որ Երեւանի կայարանէն հասաւ նախ Հրազդան եւ ապա Սեւան:

Հետագային չոգեկառքը փոխարինուեցաւ ելեկտրաքարշով: Այժմ կը չարունակուին Երեւան – Լենինական երկաթուղին ելեկտրականացնելու աշխատանքները, որոնց աւարտումէն ետք, ելեկտրական կառախումբեր պիտի կրնան երթեւեկել Երեւանէն մինչեւ հեռաւոր Լենինկրատ:

Բոլոր այս աշխատանքներու աւարտումով, Սեւանը պիտի դառնայ Հայաստանի պեղեցկագոյն քաղաքներէն եւ մանաւանդ օդափոխութեան վայրերէն մէկը:

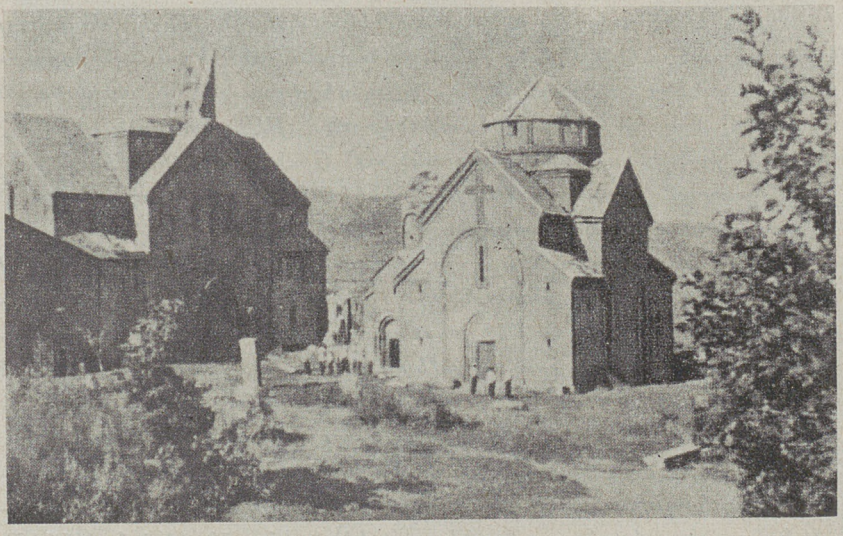

Սեւանայ կղզին իր հնադարեան վանքով ու եկեղեցիով

Fonds A.R.A.M

ՍԵՒԱՆԱՅ ԼՃԻՆ ՀԱՄԵՂ ՁՈՒԿԵՐԸ

ԵՒ ԶԱՆՈՆՔ ՇԱՏՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՏԱՐՈՒՈՂ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ

Լեռներու դեղեցկուհի Սեւանայ լիճը, իրապէս, աշխարհի անձեռակերտ հրաշալիքներէն մէկն է։ Մայր բնութիւնը թափած է իր գանձերը անոր ջուրերուն մէջ եւ չրջապատին վրայ։

Սեւանայ լճին համբաւը տարածուած է նաեւ իր համեղ ու բարձրարժէք ձուկերով, իր հանրածանօթ իշխանով, կողակով եւ բեղլուով։ Սկիզբէն իսկ ծանօթ են հոն իշխան ձուկին չորս տեսակները, — դեղարքունին, դոլակը, ամառնային բախտակը եւ ձմեռնային բախտակը։ Այս վերջիններուն այսպէս կը կոչուին, որովհետեւ մէկ տեսակը ամառն է որ կը բազմանայ, միւսը՝ ձմեռը։ Այս չորս տեսակներն ալ, երբ դեռ չեն նախապատրաստուած բազմացման համար ունին հաճելի տեսք, փոքր գլուխ, լեցուն իրան, արծաթափայլ թեփուկներ եւ վարդագոյն համեղ միս։ Իրենց այս վիճակին մէջ իշխան ձուկի այս տեսակները իրարմէ դանդազանելը բաւական հմտութիւն կը պահանջէ։ Մինչ բազմանալու ժամանակ, երբ գրեթէ չի սնանիր եւ իշխանին մարմինը կը նիհարնայ, գլուխը կը մեծնայ եւ թեփուկները կը կորսնցնեն իրենց արծաթեայ փայլը, տեսակները դանդազանելը կը դիւրանայ. բազմանալէն եաք, սակայն, երբ դարձեալ կը սկսին լաւ սնանիլ, քանի մը ամսուան մէջ կը վերստանան իրենց նախկին տեսքն ու համը։

Անկախ այս նմանութիւններէն, բոլոր տեսակներն ալ կը բազմանան տարւոյն տարբեր ժամանակներուն եւ տարբեր պայմաններու մէջ։ Այսպէս, դոլակը կը բազմանայ Դեկտեմբերէն մինչեւ փետրուար եւ բացառապէս լճին մէջ եւ ջրեղերքէն բաւական հեռու. դեղարքունին կը բազմանայ ուշ աշնան եւ միայն դետերու մէջ. ամառնային բախտակը՝ Մայիս եւ Յունիս ամիսներուն, թէ՛ դետերուն եւ թէ՛ լճին մէջ. իսկ ձմեռնային բախտակն ալ՝ Յունուարին եւ միայն լճին մէջ։ Ուշագրաւ է, որ այս վերջինը ձկնկիթը կը տեղաւորէ լեղերքէն ոչ շատ հեռու, խոշոր աւազի եւ ծովախճի մէջ։

Բոլոր այս տուեալները կը հաստատեն, թէ լճի մակարդակի մասնակի ցածնալէն եւ բնական պայմաններու փոփոխութենէն ամէնէն շատ կը տուժեն լճին մէջ բազմացող իշխան ձուկերը։ Այս նկատումով ալ, դեռ ասկէ քառասնամեակ մը առաջ, ջրակենսաբանական կայանին դիտնականները անհրաժեշտ սեպեցին անյապաղ սկսիլ ամառնային բախտակի եւ դեղարքունիի արհեստական բազմացման։ Այս հիման վրայ ալ դիտական կայանը Կամօ (Նոր Բայազիտ) քաղաքին եւ Կարճաղբիւր դիւղին մէջ հիմնեց ձկնաբուծական մեծ գործարանները, որոնք սկսան բազմացնել տարեկան 45 – 50 միլիոն ձկնկիթ։

Բայց, այսքանն ալ բաւական չէր, որովհետեւ ուսումնասիրու-

Fonds A.R.A.M

թիւնները ցոյց տուած էին, որ ձուկերու տակր կենսունակութեան պատճառով մատղաշ ձկնիկներն ալ տակր կ'ըլլային: Այս կարեւոր անպատեհութիւնն ալ վերցնելու նպատակով, գիտական կայանին նախագծով, դեռ չորս տարի առաջ, Սեւան քաղաքի մէջ կառուցուեցաւ ձկնարուծական մեծ գործարան մը, որ ունի իշխան ձկնիկներու համար անհրաժեշտ կերի եւ պանդան խոտեղէններու բազմացման բաժանմունքներ: Այս հիման վրայ վերակառուցուեցան նաեւ ձկնարուծական հին գործարանները: Սեւանի ձկնարուծական գործարանին կից, չուրջ եօթը հեկտար տարածութեան վրայ, ստեղծուեցան արհեստական լճակներ:

Այժմ, բազմացուած ձկնիկները նախ գործարաններու բաժանմունքներուն եւ ապա արհեստական լճակներուն մէջ կը պահուին մինչեւ որ անոնց քաշը քանի մը տասնեակ անգամներ աւելնայ. այ-

Սեւանայ լճի հոչակաւոր իշխան ձուկը

նուհետեւ բաց կը թողուին անոնք լճի ջուրերուն մէջ: Այս միջոցառումներով կարելի եղած է իշխան ձկնիկներու բազմացումը հասցնել մէկի ղէմ մինչեւ 25 առ հարիւր համեմատութեան:

Վերջին տարիներուն լուծուեցաւ նաեւ իշխան ձուկի ամէնէն արժէքաւոր տեսակին՝ ձմեռնային բախտակին արհեստական բազմացման հարցը: Զրկուած ըլլալով բնական բազմացման հնարաւորութիւններէն, այս ձուկը սկսած էր պակսիլ եւ դուցէ օր մըն ալ անոր պաշարները սպառէին բոլորովին: Հարցն այն է, որ ձմեռնային բախտակը կը բազմանայ ձմեռը եւ կ'որսացուի ամառը, երբ ձկնկիթը հասունցած չէ բազմացման համար: Այժմ, ձկնարուծական նոր գործարանին երկար նաւակներու նմանող ջրաւազաններուն մէջ, ձուկի այդ տեսակը կը պահուի 10 – 15 օր, մինչեւ որ ձկնկիթը հասունցնայ, քամուի եւ բազմացման համար ղրկուի գործարանները:

Fonds A.R.A.M

Սեւանայ լճի ձուկերուն տարեկան որսը կը հասնի 9 – 10·000 ցենտների (մէկ ցենտները 100 քիլոկրամ է)։ Մինչդեռ հաշիւները ցոյց տուած են, որ Ջրաւազանին կերը թոյլ կու տայ ձուկի պաշարները աւելցնել 2 – 2·5 անգամ։ Այս նախատեսութեամբ, 30 տարի առաջ, հեռաւոր Լատոկա եւ Ջուդ լիճերէն Սեւան բերուեցան ձուկի երկու նոր տեսակներ, որոնք լաւ յարմարեցան նոր պայմաններուն եւ սկսան իրենց նախկին Ջրաւազաններէն երկու անգամ աւելի աճիլ։ Յիսունական թուականներուն այս նոր տեսակի ձուկերուն որսը կը հասնէր տարեկան 100 – 200 ցենտների։ Արհեստական բուծումով, այժմ կը ստացուի չուրջ 2000 ցենտներ։ Ձկան այս նոր տեսակը իւղոտ եւ համեղ է իչխան ձուկին չափ եւ հաճելի է մասնաւորապէս տապակուածը։

Այժմ Մարտունիի ձկան պահածոներու գործարանը կը պատրաստէ հարիւր հազարաւոր պահածոներու տուփեր ձուկերու այս տեսակներով, որոնք կը սպառին Հայաստանի ամէն կողմը եւ որոնց մէջ առաջին տեղը կը բռնեն իչխանի տեսակները։

Սեւանի ձուկերէն կողակը կը սնանի բուսական կերով, բայց երկար ժամանակէ ի վեր անոր արհեստական բուծումը կապուած էր որոշ եւ անլուծելի կարծուած դժուարութեանց հետ։ Այժմ Ջրակենսաբանական կայանը հարթած է նաեւ այդ դժուարութիւնները եւ մօտ ատենէն կը սկսի ձուկի այս տեսակի արհեստական բազմացումն ալ։

Վերջին 2 – 3 տարիներուն Սեւանի ձկնաբուծութիւնը հասած է աննախընթաց չափերու։ Մէկ տարուան ընթացքին, 1963ին, Սեւանայ լճին համար բազմացուած են աւելի քան 100 միլիոն ձկնկիթ։

Աշխատանքներ կը տարուին նաեւ բազմացնելու Հայաստանի մէս Ջրաւազաններուն ձուկի պաշարները։ Ձկնիկներ բաց կը թողուին այն բոլոր աւազաններուն մէջ, ուր քիչ են ձկան պաշարները կամ բազմացման պայմանները աննպաստ։ Վերջին երեք տարիներու ընթացքին 10 միլիոն կողակի եւ 2·5 միլիոն իչխանի ձկնիկներ բաց թողուած են Մարմարիկ, Փամբակ, Քասախ գետերուն եւ Սեւ լճին մէջ։ Սեւանի Ջրակենսաբանական կայանը պատրաստած է նաեւ ծրագիրը չուրջ 200 հեկտար արհեստական լճակներու կազմութեան, Այղրը լճի ջրջակայքի աղուտներուն վրայ, այնտեղ եւս ծածան տեսակի ձուկեր բազմացնելու համար։ Իչխան ձուկը առաւել եւս չատցնելու աշխատանքներ կը տարուին նաեւ Լիճք գիւղին մօտերը, 120 հեկտար տարածութեան վրայ լճակներ ստեղծելով։

Այս բոլորը ցոյց կու տան, որ ամէն ինչ կը կատարուի Սեւանայ լճին ձուկի պաշարը հետզհետէ աւելցնելու համար։ Իսկ երբ աւարտի կառուցումը այն Ջրանցքին, որով Արփա գետին ջուրերը պիտի հոսին Սեւան, ձուկի պաշարի յաւելման համար պիտի բացուին աւելի մեծ հեռանկարներ։

Fonds A.R.A.M

ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԵԾԱԳՈՅՆ ՓԱՊՈՒՂԻՆ

ՍԵՒԱՆԱՅ ԼԻՃԸ ԱՐՓԱ ԳԵՏԻՆ ՋՈՒՐԵՐՈՎ ԼԵՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Մեր Տարեգրքի 1963ի հատորով (էջ 332 – 336) մանրամասն տեղեկութիւնները արձանագրած էինք այն հսկայական ծրագրին մասին, որով Հայաստանի կառավարութիւնը առաջադրած էր բարձրացնել Սեւանայ լճին մակերեսը, որ չատ իջած էր վերջին տարիներու ընթացքին։

Ծրագիրն էր Արփա գետի ջուրերուն մեծ մասը հասցնել դէպի լիճը, որպէսզի վերադանձ ան իր երբեմնի բարձր մակարդակը։ Այս նպատակով պիտի բացուէր աւելի քան 48 քիլոմէթր երկարութեամբ երկու փապուղիները, բլուրներու ընդերքէն եւ ծովու մակերեսէն 2000 մէթր բարձրութեան մը վրայ եւ այդ փապուղիին մէջէն Արփա գետին ջուրերը պիտի հասնէին ու թափէին լճին մէջ։

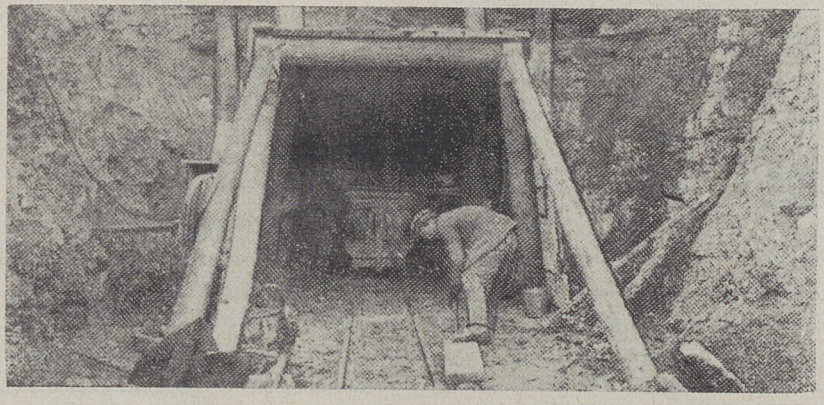

Առաջին փապուղիի առաջին հանքախորշի մուտքը

Արդէն իսկ սկսած են եւ մեծ թափով կը շարունակուին փապուղիի առաջին մասի շինութեան աշխատանքները, դիտական ճըշդրիտ հիմերու վրայ։ Այս առաջին մասի երկարութիւնը պիտի հասնի 18 քիլոմէթր 650 մէթրի, որուն աւարտումէն ետք փապուղին պիտի ընդհատուի Եղեգիս գետի կիրճին մէջ եւ հոն ալ գետը պիտի մխանայ Սեւան երթալիք Արփա գետի ջուրերուն։ Այստեղ ալ պիտի սկսի երկրորդ փապուղին, որ պիտի ունենայ 29 քիլոմէթր եւ 650 մէթր երկարութիւն։

Կարելի չէ անշուշտ կարճ ժամանակի ընթացքին 48 քիլոմէթր երկարութեամբ փապուղիի երկու կողմերէն դուրս բերել մէկ միլիոն 623 հազար խորանարդ մէթր հող եւ 858 հազար խորանարդ մէթր այլ նիւթեր։ Պարպումի աշխատանքները դիւրացնելու համար բլուրներու վերէն ալ, զանազան կէտերու վրայ բացուած են չորս անցքեր, որոնց խորութիւնը կը հասնի, ըստ տեղի, 192էն մինչեւ 663 մէթրի։ Պար-

Fonds A.R.A.M

պատմը կատարելու հետ միասին, փապուղիին ներսը պիտի ծածկուի 19·000 խորանարդ մէթր քարի չարուածքով եւ 254·000 խորանարդ մէթր երկաթ – պետոնով: Այս բոլորէն զատ, դետին հունը առժամապէս փոխելու համար պիտի չինուի նաեւ 238 մէթր երկարութեամբ օժանդակ փապուղի: Ու տակաւին Արփա դետին ջուրերը սանձելու համար դուրսը պիտի կատարուի 530·000 խորանարդ մէթր հողային եւ քարային աշխատանք: Հողային այն չերտը, որ կը լեցուի Վայոց ձորի երկու կիրճերուն միջեւ, պիտի ունենայ 234 մէթր երկարութիւն եւ 10 մէթր լայնք:

Հայաստանի փապուղի փորող վարպետները ունին մեծ փորձառութիւն: Սեւան – Հրազդան ջրելեկտրակայաններու չինութեան ժամանակ անոնք փորած են 38 քիլոմէթր երկարութեամբ փապուղի: Այս իրողութեամբ ալ, անոնք պիտի յաջողին ամբողջ աշխատանքը վերջացնել լաւ արդիւնքներով, մինչեւ 1969 թուականը:

Արփա – Սեւան փապուղին առաջինն է աշխարհի մէջ ոչ միայն իր երկարութեամբ, այլեւ կառուցման բարձրութեամբ: Իսկ կառուցման համար ծախք նախատեսուած է մօտ 50 միլիոն րուբլի:

Պեղումներու ընթացքին տեղի ունեցած պայթումները կը խանդարեն Սիւնեաց աշխարհի դարաւոր լռութիւնը: Բայց, այդ պայթումներու չնորհիւ ալ օրըստօրէ կ'երկարին փոքր վակոններու երկաթգծերը դէպի բլուրներու խորքը:

Հին ու նորաւարտ մասնագէտներ եւ հարիւրաւոր երիտասարդներ լծուած են չինարարական այս մեծ ու արտասովոր աշխատանքին: Գիշեր – ցերեկ ելեկտրական լոյսերը կը վառին հեռուհեռէ խորացող փապուղիի խորչերուն մէջ եւ աշխատանքը առաջ կը տարուի արագընթաց յաջողութիւններով:

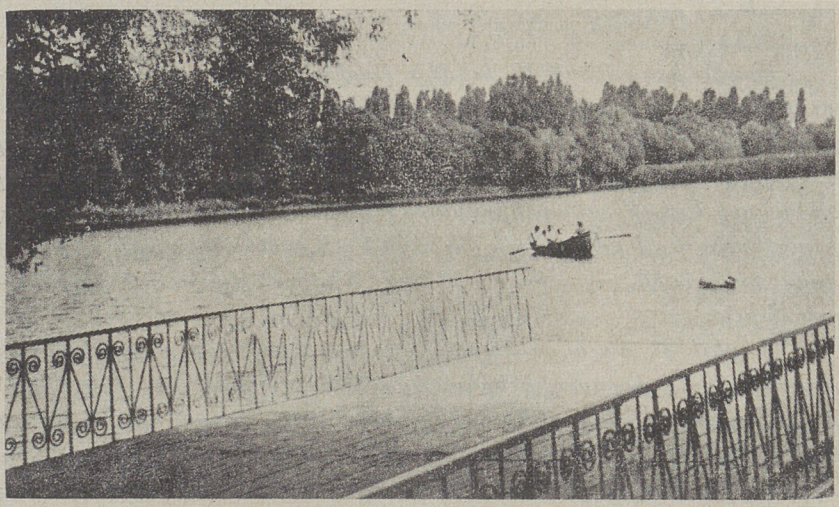

Հայրենի տեսարաններէն Այղըր լիճը

Fonds A.R.A.M

ԱՆԱՍՏԱՍ ՄԻԿՈՅԵԱՆԻ

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ ԻԲՐԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ

Անցեալ տարուան Յուլիսի 13 – 15ին, Մոսկուա – Կրեմլինի մէջ դումարուեցաւ Խորհրդային Միութեան Գերագոյն Սովետի չորրորդ նստաշրջանը, որու ընթացքին, օրակարգի այլ հարցերու կարգին վաւերացուեցաւ նաեւ՝ Խորհրդային Միութեան առաջին փոխ – վարչապետ Անաստաս Միկոյեանին նշանակումը իբրեւ Գերագոյն Սովետի Նախագահութեան նախագահ, որ կը նշանակէ նախագահ Խորհրդային Միութեան: Այս առթիւ կարգացուեցաւ Գերագոյն Սովետի հետեւեալ որոշումը, որ անշուշտ ընդունուեցաւ եւ հաստատուեցաւ միաձայնութեամբ.—

ԱՆԱՍՏԱՍ ՄԻԿՈՅԵԱՆ

ՍՍՌՄ Գերագոյն Սովետի որոշումը

Ընկ. Ա. Ի. Միկոյեանին ՍՍՌՄ Գերագոյն Սովետի նախագահութեան նախագահ ընտրելու մասին.

Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկաների Միութեան Գերագոյն Սովետը որոշում է.

Ընկ. Անաստաս Իվանովիչ *Միկոյեանին* ընտրել ՍՍՌՄ Գերագոյն Սովետի նախագահութեան նախագահ:

ՍՍՌՄ Գերագոյն Սովետի նախագահութեան
նախագահի տեղակալ՝ Ի. ՇԱՐԻՊՈՎ
ՍՍՌՄ Գերագոյն Սովետի նախագահութեան
քարտուղար՝ Մ. ԳԷՈՐԳԱՁԷ

Մոսկուա, Կրեմլ, 15 Յուլիսի 1964 թ.

Անակնկալ մը եղաւ Ա. Միկոյեանին այս ընտրութիւնը աշխարհի ամէն կողմը ոչ թէ անոր համար, որ Ա. Միկոյեան չունէր Խ. Միութեան առաջին քաղաքացին դառնալու արժանիքը, այլ այն նկատումով, որ գործնական կեանքի մէջ այնքան արդիւնաշատ աշխատանք տարած Ա. Միկոյեանը, մէկ օրէն միւսը կը ստանար հանգամանք մը, որ այլեւս կարելիութիւն պիտի չտար իրեն չարունակելու

Fonds A.R.A.M

ՎԵՐԳԻՆԷ ԹԱՌԱՅԵԱՆ

ՄԷԿՆ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԷՆ

Վերգինէ Թառայեան
իր ֆիմիական աշխատանոցին մէջ

Վերգինէ Թառայեան մէկն է Հայաստանի առաջնակարգ գիտնականներէն, որոնք գիտութեան դանազան ճիւղերուն մէջ արդար համբաւի արժանացած դէմքեր են:

Ծնած է Թիֆլիս եւ 15 տարեկանին սկսած է աշխատիլ դեղարանի մը մէջ եւ վարժուելով այդ աշխատանքի նրբութեանց, այլեւ սիրելով այդ մասնագիտութիւնը, 20 տարեկանին արձանագրուած է տեղւոյն համալսարանի քիմիական – դեղագործական դասընթացքին եւ աւարտած է զայն 1929ին, 25 տարեկանին: Այնուհետեւ ընտանիքին հետ փոխադրուած է Երեւան:

Այնտեղ սկսաւ ան աշխատիլ քիմիական կեդրոնական հաստատութեան մէջ եւ հոն ալ նետուեց գիտահետազօտական առաջին քայլերը, ուսումնասիրելով Հայաստանի հարուստ հանքաչխարհը եւ անոր քիմիական բաղադրութիւնները:

Գիտական պրպտումներով եւ ստեղծագործական ապրումներով հարուստ չրջան մը բոլորելէ ետք հրաւիրուեցաւ դասախօսելու Երեւանի բաղմարհեստեան հիմնարկութեան մէջ: Դասախօսելով հանդերձ չարունակեց իր գիտահետազօտական ուսումնասիրութիւնները: Եւ վերջապէս երկարամեայ պրպտումներէ եւ փորձերէ ետք յաջողեցաւ

ճկուն քաղաքագէտի եւ ճարպիկ բանագնացի իր պաշտօնները, մասնաւորաբար արեւմտեան երկիրներու մէջ: Հանրապետութեան նախագահը Ա. Միւռեհեան մէջ անուանական հեղինակութիւն մըն է լոկ եւ փաստօրէն ենթակայ է Գերագոյն Սովետին եւ կոմկուսի դեկավարութեան: Այս իրողութեամբ ալ, Ա. Միկոյեան, երկրի ներքին կեանքին մէջ եւ արտաքին աշխարհի առջեւ չունի այլեւս այն գործնական հեղինակութիւնը, զոր ունէր կառավարութեան առաջին փոխ – վարչապետը եղած չրջանին:

Fonds A.R.A.M

մշակել հանքատեսակներու ստուգման ու տարրալուծման իւրայատուկ մեթոտ մը, որուն համար ալ ստացաւ քիմիական գիտութեանց թեկնածուի գիտական աստիճան։

Թիֆլիս երթալով 1954ին, Վերգինէ Թառայեան տեղւոյն համալսարանին մէջ պաշտպանեց իր երկրորդ թէզը, ստացաւ քիմիական գիտութեանց տոքթորի աստիճան եւ որոշ ժամանակ ետքն ալ փրոֆէսէօրի կոչում։

Անուանի գիտնականը աւելի մեծ պատուի արժանացաւ երկու տարի ետքը, երբ ընտրուեցաւ Հայկական Խորհրդային Հանրապետութեան Գիտութեանց Ակադեմիայի Թղթակից – անդամ, իբրեւ առաջիններէն մէկը այդ պատուին արժանացած հայ կիներու մէջ։

Հեղինակն է ան յիսունէ աւելի գիտահետազօտական արժէքաւոր աշխատութեանց։ Ասոնց մէջ ամէնէն աւելի լայն տարածում գըտան իր այն գործերը, որոնք նուիրուած էին քիմիական տարրալուծման մէջ սնդիկային աղերու կիրարկման։ Իր մեթոտը հնարաւոր կը դարձնէր աւելի արագ եւ աւելի պարզ ձեւով որոշելու հանքային քարերու մէջ տարբեր տեսակի տարրերու ներկայութիւնը, երբեմն առանց անոնց նախնական մշակման։ Այս մեթոտը ունեցաւ գիտական եւ գործնական կարեւոր նշանակութիւն եւ լայնօրէն կիրարկուեցաւ յատկապէս Հայաստանի մէջ, որուն ընդերքը այնքան հարուստ է այլազան հանածոներով։

Վերգինէ Թառայեանը այժմ մէկն է Հայաստանի պետական համալսարանի գնահատուած եւ սիրուած դասախօսներէն։ Արդիւնաշատ գործ կը տեսնէ ան քիմիական ճիւղին համար առաջնակարգ մասնագէտներ պատրաստելու ուղղութեամբ եւ անոնցմէ շատեր կ՚աշխատին արդէն երկրի քիմիական արդիւնաբերութեան մէջ։

Անոր ընտանիքն ալ տեսակ մը քիմիական փոքր «հաստատութիւն» է։ Իրմէ զատ, քիմիագէտներ են նաեւ իր աղջիկը Նելլին եւ փեսան Ստեփանը։

Արդէն 60 տարեկան է ան, ճերմկած են մազերը, բայց տակաւին երիտասարդական անսպառ եռանդով կը շարունակէ իր աշխատանքը քիմիական հետազօտութեանց մարզին մէջ։

«ՄԽԻԹԱՐ ՍՊԱՐԱՊԵՏ»Ը ԲԵՄԻ ՎՐԱՅ.— Անցեալ տարի Թիֆլիսի Ստեփան Շահումեան թատերախումբը բեմադրեց Սերօ Խանզադեանի «Մխիթար Սպարապետ» վէպը, որ այնքան մեծ ընդունելութիւն գտած էր Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ։ Վէպը իր գլխաւոր մասերով վերածուած է երեք արարնոց թատերգութեան, դերասաններ Ա. Քաջլորեանի եւ Ա. Արարեանի կողմէ։ Բեմադրութիւնը գտած է մեծ յաջողութիւն եւ առաջին ներկայացման ներկայ գտնուած է նաեւ Սերօ Խանզադեանը։

ԴԱՐԱՒՈՐ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

ԿԸ ՆՈՐՈԳՈՒԻՆ ԵՒ ԿԸ ՊԱՀՊԱՆՈՒԻՆ ՄԵԾ ԽՆԱՄՔՈՎ

Հայաստանը, իր ներկայ նեղ սահմաններուն մէջ անգամ, հարուստ է հեռաւոր անցեալէն եկած ճարտարապետական բազմաթիւ յուշարձաններով: Քանի մը հազարի հասնող այդ յուշարձանները, իրենց կարգին զարձած են պատմիչը հայ ժողովուրդի ստեղծագործական խլպախումներով հարուստ անցեալին:

Երկրին մէջ պարբերաբար կը կատարուին պեղումներ, որոնք նոր լոյս կը սփռեն մեր պատմութեան դժուար վերծանելի շրջաններուն եւ մանաւանդ նախաքրիստոնէական դարերուն վրայ, որոնց մասին կը պակսին գրաւոր աղբիւրները եւ միակ վկաները կը մնան նիւթական մշակոյթի յուշարձանները:

Ալթալա բերդը (10րդ դար) վերաձորոգումէն առաջ

Այս տեսակէտով մեծ արդիւնքներ տուած են Սեւանի ափերուն երեւան հանուած հնադարեան դամբարանները, Շէնգաւիթի բնակավայրը, Արին-Բերդի եւ Կարմիր-Բլուրի ուրարտական ամրոցները, Գառնի ամրոցը, Հայաստանի պատմական մայրաքաղաք Դուինի եւ այլ վայրերու պեղումները, եւայլն:

Հետզհետէ հարստացող յուշարձաններու ցուցակը այժմ կը պարունակէ 2469 ճարտարապետական եւ հնագիտական անուններ, որոնք կը դասուին պետական պահպանութեան տակ: Ամէն մէկ արձան ունի գիտական արձանագրութիւն, որուն մէջ կան հակիրճ տեղեկութիւններ անոր կառուցման ժամանակի, կառուցողի, կառուցուած վայրի եւ վերանորոգման մասին:

Ճարտարապետական յուշարձաններու պահպանութեան եւ ուսումնասիրութեան գործին մէջ կարեւորագոյնը կոթողներու վերանորոգման աշխատանքներն են, որոնց նպատակն է ապահովել յուշարձաններուն պահպանումը եւ կանխել հետագայ խարխլումներն ու ա-

Fonds A.R.A.M

ւերումները: Այդ աշխատանքները կը կատարուին ամէն տարի: Անցեալ քառասնամեակի ընթացքին հիմնովին կամ մասնակի կերպով վերանորոգուած են չուրջ 160 առանձին եւ խմբական յուշարձանները:

Նորոգման այս գործը ինքնին ունի դարաւոր պատմութիւն: Բազմաթիւ արձանագրութիւններ պահպանուած են յուշարձաններու պատերուն վրայ՝ կատարուած նորոգութեանց մասին: Անցեալին մէջ, սակայն, յուշարձաններու քայքայուած մասերը կը նորոգուէին ոչ միշտ իրենց նախնական ձեւերուն համապատասխան արդիւնքներով, այլ յաճախ անոնց կը տրուէին ժամանակի ճաշակին, կառուցման միջոցներուն եւ կարելիութեանց համապատասխան լուծումներ: Այսպէսով, մեզի հասած եւ նորոգութիւն տեսած յուշարձանները յաճախ կը պատկանին ոչ թէ մէկ, այլ քանի մը տարբեր դարաշրջաններու եւ գործն են ոչ թէ մէկ վարպետի, այլ վարպետներու քանի մը սերունդներու: Այս կարգէն են, օրինակի համար, Էջմիածնի մայր տաճարը, Երերոյքի եւ Տեկորի կառուցուածքները, ինչպէս նաեւ աշխարհիկ եւ հոգեւոր բնոյթ ունեցող կարգ մը ճարտարապետական մեծ համակառոյցներ:

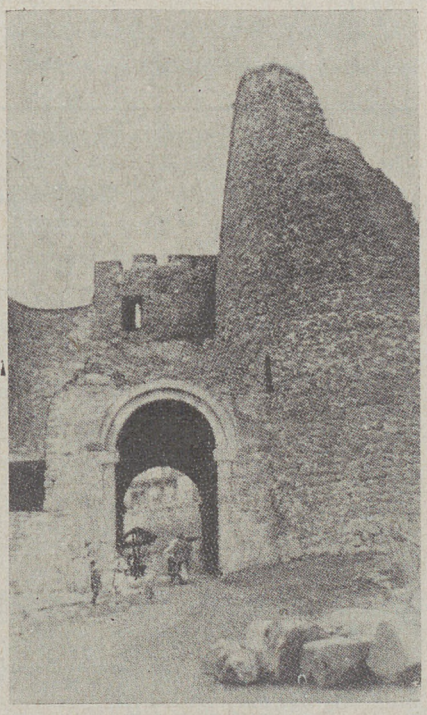

Ախթալա բերդը (10րդ դար)
վերանորոգումէն ետքը

Տարբեր են յուշարձանի նորոգութեանց արդիական սկզբունքները: Այժմ հարցը կը կայանայ նորոգուող յուշարձանի ճարտարապետական սկզբնական ձեւերուն անաղարտ պահպանման մէջ: Թոլլատրելի միակ յաւելումը թիթեղեայ ծածկն է, որ հետագայ քայքայումներու դէմ կը պաշտպանէ յուշարձանը:

Վերջին տարիներուն նորոգուած են հայկական ճարտարապետութեան յուշարձաններէն Լմբատը, Տեղերը, Ամաղուն, Կարմրաւորը, Ծիրանաւորը, Արատաւպիքը, Բղին – Նորավանքը, Արուճը, Սեւլիմի եւ Թալինի իջեւանատները, Սանահինի, Երեւանի, Աշտարակի, Ագարակաձորի կամուրջները, ինչպէս նաեւ Սանահինի, Հաղբատի Մարմաշէնի, Ծաղկաձորի, Ախթալայի, Բջնիի, Խոր – Վիրապի եւ ուրիշ շատ մը յուշարձաններու մեծ համակառոյցները: Ներկայիս նո-

Fonds A.R.A.M

րոզման ընթացքի մէջ են Գուշավանքը եւ Թալինի ու Պաղնիի կառոյցները։ Դեռ չատ են այսուհանդերձ նորոգելիները, ինչպէս Ամբերդն է, Խորանաշատը, Խորակերտը, Երերոյքը եւ ուրիշներ։

Պետութիւնը, ամէն տարի, մեծ դումարներ կը ծախսէ բոլոր այս յուշարձաններու պահպանման համար։ Այժմ ժողովուրդն ալ սկսած է բերել իր նպաստը այդ ծախքերուն։ Այս նպատակով, անցեալ տարի կազմուեցաւ յուշարձաններու պահպանման ժողովրդական ընկերութիւն մը, որուն առաջին համագումարը կայացաւ Երեւանի մէջ, Փետրուարին։ Ընկերութեան նախագահ ընտրուեցաւ վաստակաւոր նկարիչ Մարտիրոս Սարեան։ Արդէն իսկ ընկերութեան կ'անդամակցին 50·000 հոգի, որոնք պատրաստ են իրենց նիւթական օժանդակութիւնը բերելու, ըստ կամս, պատմական յուշարձաններու պահպանման այս կարեւոր գործին։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂՈՂԻ ՆՈՐ ՏԵՍԱԿՆԵՐ

Հայաստանի մէջ այգեմշակութեան զարգացման գծով միշտ կարեւր եղած է սեղծել խաղողի — ինչպէս նաեւ այլ պտուղներու — նոր տեսակներ։ Պաղամշակութեան հիմնարկութիւնը աշխատած է ցարդ 42 տեսակ խաղողներու վրայ, որոնց մէջ Զուարթնոցը, Հադիսին, Մեղրավաղահասը եւ Արմենիան արդէն իսկ արմատաւորուած են, իսկ մնացեալներուն փորձարկութիւնները կը շարունակուին։ Ասոնց կարգին են Ուրարտու, Նորակերտ եւ Թալին խաղողները, որոնք կը մշակուին Թալինի եւ Կոտայքի շրջաններուն մէջ։

Բոլոր այս նոր տեսակները սովորականէն մէկ ամիս առաջ կը հասունանան։ Օդոստոսին արդէն չաքարի ուժը կը հասնի 100ին 27–28ի եւ մէկ հեկտարէն կը ստացուի 150 – 190 ցենտներ բերք (մէկ ցենտները 100 քիլոկրամ է)։

Միջազգային համբաւ ունին արդէն Արմենիա, Արագած եւ Սեւան խաղողի տեսակները, որոնք, ցուցադրուելով 1962ին Գերմանիոյ Էրֆուրթ քաղաքի պիւզանտեսական ցուցահանդէսին մէջ, արժանացած են ոսկեայ մետալի։

ԿԵՆԴԱՆԱԲՈՒԾՈՒԹԻՒՆԸ.— Անցեալ տարուան Յուլիս 1ին, Հայաստանի մէջ գոյութիւն ունէր 478·975 գլուխ մեծ եղջերաւոր անասուններ, որոնց 144·063ը կովեր։ Վիճակագրական տուեալներու համաձայն եւ նախորդ տարուան թիւերուն հետ բաղդատելով, եղջերաւոր անասուններուն համբանքը աւելցած է 100ին 2·3ով, խոզերունը՝ 100ին 23·7ով, ոչխարներուն եւ այծերունը՝ 100ին 5·7ով, իսկ հաւերուն եւ այլ թռչնապղիներուն թիւը պակսած է 100ին 5·9ով։ Քիչ մը պակսած է նմանապէս կաթին, հաւկիթին եւ բուրդին արտադրութիւնը։

Fonds A.R.A.M

ՋՈՒՐԸ ԻՐ ՃԱՄԲՈՎ Կ'ԵՐԹԱՅ...

Անցեալ տարի Երեւանի պետական հրատարակչականը լոյս ընծայեց հայրենաշունչ բանաստեղծ Յովհաննէս Շիրազի քերթուածներուն նոր մէկ հրատարակութիւնը «Քնար Հայաստանի» (Բ. հատոր), 20.000 տպաքանակով: Գրքին լոյս տեսնելն ու սպառիլը մէկ եղած է Հայաստանի մէջ: Քանի մը օրուան մէջ դարձած է անգտանելի եւ ... սեւ շուկայի ապրանք:

Կասկածէ դուրս է, որ այս նոր հատորը չի պարունակեր Յ. Շիրազի նորագոյն բանաստեղծութեանց ամբողջութիւնը: Խորհրդային գրաքննութիւնը դուրս ձգած է կարգ մը ազգայնաշունչ էջեր, որոնք հրատարակուեցան արտասահմանի հայ մամուլին մէջ: Այսուհանդերձ, հրատարակուածը միայն կը բաւէ անգամ մը եւս զմայլելու մեծ բանաստեղծի արուեստին վրայ, որ իրական կոթող մըն է Հայոց նոր գրականութեան մէջ:

Այլ առիթներով ալ գրած ենք, որ Յ. Շիրազ չէ սիրուած կարգ մը թթու համայնավարներու կողմէ, իր թունդ ազգայնաշունչ արտայայտութեանց համար: Թիրախը դարձած է ան յաճախ անոնց սուր քննադատութեանց եւ նոյնիսկ սքօղեալ սպառնալիքներուն: Տաղանդաշատ քերթողը սակայն չէ ազդուած երբեք իր սքանչելի արուեստին վարերը սողացող այդ խօսքերէն: Ընդհակառակն, այդ խայթոցները յաւելեալ զրգիռ մը եղած են կարծէք ստեղծագործելու համար մէկը միւսէն թանկագին եւ միշտ միեւնոյն շունչով օծուն նոր քերթուածներ: Այս հատորին հրատարակութեամբ Յ. Շիրազի տասնապատկըւած ժողովրդականութիւնը նոր փաստ մըն է, թէ ինքն է արդարը եւ ոչ թէ իր ձախլիկ քննադատները, որոնց գլուխը կը գտնուէին, ինչպէս անցեալ տարի գրած էինք, Հայաստանի Կոմպարտիայի դէմքերէն Եակով Զարոբեանը, Յովհաննէս Բաղդասարեանը եւ ուրիշներ:

Բոլոր պարագաներու տակ, սակայն, Յ. Շիրազին դէմ դիրք բռնողներ կան տակաւին: Ասոնցմէ է Վազգէն Մնացականեան կոչուող մէկը, որ քննադատած է Շիրազը այս անգամ Մոսկուայի «Իզվէսթիա» թերթի Յունուարի թիւերէն մէկուն մէջ, իր կարգին կրկնելով, թէ ան ծուռ ճամբու մէջ է, երբ կը զբաղի միայն անցեալով:

Վստահ ենք, որ նաեւ ա՛յս քննադատութեան պատասխանը եղած է Յ. Շիրազի գրչէն ելած ազգայնաշունչ նոր քերթուած մը:

Ջուրը իր ճամբով կ'երթայ ... Ու կ'երթայ նոյնիսկ այն պարագային, երբ Յ. Շիրազ պաշտօնապէս կը դառնայ ի պատուի, ինչպէս դարձաւ անցեալ տարի: Արդարեւ, Յունիս 24 թուակիր հրամանագրով մը պարգեւատրուեցաւ ան «Աշխատանքի կարմիր դրօշի շքանշան»ով, «խորհրդային գրականութեան զարգացման մատուցած իր ծառայութեանց համար»:

Ասո՞ր ինչ պիտի ըսեն ամչնալ չգիտցող Զարոբեաններն ու Բաղդասարեանները...

Fonds A.R.A.M

ՕՀԱՆ ՏՈՒՐԵԱՆ

ՕՀԱՆ ՏՈՒՐԵԱՆ

Նախանցեալ տարուան աշնան, երաժշտական եղանակի բացման առաջին նուագահանդէսը տեղի ունեցած էր Լայփցիկի մէջ, Հայաստանի սիմֆոնիք նուագախումբի գլխաւոր խմբավար Օհան Տուրեանի ղեկավարութեամբ։ Վարած էր ան այնտեղ «Հեւանգհաուղէն» նշանաւոր նուագախումբը, որուն ծանօթ էր 1962էն եւ որ իր ղեկավարութեամբ նուագած էր Դ. Շոստակովիչի 11րդ Սիմֆոնին։ Այնքան գնահատուած էր, որ գինք հրաւիրեցին դարձեալ 1963ի աշնան, երաժշտական եղանակի բացումը կատարելու համար։

Նուագախումբը այս անգամ եւ յաջորդաբար նուագեց Ա.Պրուքնէրի Շրդ եւ Մոցարտի Հաֆնէր Սիմֆոնիները, ինչպէս նաեւ Պերլիոզի «Ֆանտաստիկ» Սիմֆոնին, Ալեքսանդր Յարութիւնեանի «Տօնական նախերգանք»ը եւ ուրիշ ստեղծագործութիւններ։ Լայփցիկի եւ Արեւելեան Պերլինի թեղթերը գնահատեցին Տուրեանին վարպետութիւնը իբրեւ սիմֆոնիք նուագախումբի խմբավար։ Երաժշտական քննադատները «Օհան Տուրեան իր յաջողութեան գագաթնակէտին էր», «Արտիստական հրաշք», «Կախարդող Տուրեան» եւ ասոնց նման բնորոշումներով արտայայտեցին իրենց հիացումը երիտասարդ խմբավարի մասին։

Ունկնդիրները ամէնէն աւելի տպաւորուած են գերմանական սիմֆոնիք երաժշտութեան շատ տարածում մկէ երկի՝ Անտոն Պրուքնէրի Շրդ Սիմֆոնիի ինքնուրոյն եւ նուրբ մեկնաբանութեամբ։

Լայփցիկի Օփէրան հրաւիրած է Օհան Տուրեանը ղեկավարելու նաեւ Մոցարտի կամ Վակնէրի օփէրաներէն մէկը։ Հրաւէրը ընդունուած է խմբավարին կողմէ։

Օհան Տուրեան, որ Փարիզէն Հայաստան փոխադրուեցաւ չորրորդ տասնամեակ մը առաջ, կը կոչուէր Թաչատուրեան։ Մականունի կրճատումով է որ դարձած էր Տուրեան։ Իսկ հիմա Հայաստանի մէջ կը կոչեն զայն Դուրեան։

... Շատ տարիներ առաջ, երգիծաբան Նշան Պէչիկթաշլեան ակնարկելով մականունի այս կրճատման, գրած էր, թէ ան Թաչատուրեանը Տուրեանի վերածած է, որպէսզի չշփոթուի Արամ Թաչատուրեանին հետ...

Fonds A.R.A.M

«ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ»

Կանխիկ բաժանորդագրութեան ձեւով Հայաստանի մէջ սկսած է արձանագրութիւնը ամէն անոնց, որոնք պիտի ուզեն ունենալ ի մօտոյ հրատարակելի հայերէն նոր եւ ընդարձակ բառարան մը՝ «Հայոց լեզուի հոմանիշների բառարան»ը։ Ծաւալը կը նախատեսուի 90 պրակ (1440 էջ)։ Հեղինակն է Ա. Մ. Սուքիասեան։ Այս բառարանը կը պարունակէ արդի հայերէն գրական լեզուի արեւելահայ եւ արեւմտահայ ճիւղաւորումները, ինչպէս նաեւ գրաբարի, միջին հայերէնի եւ գաւառաբարբառներու աւելի քան 80.000 հոմանիշ բառեր եւ դարձըւածքներ։ Առաջին անգամն ըլլալով այս գործին մէջ տեղ տրուած են այն բոլոր նորաբանութիւններուն եւ բառերուն, որոնք չկան Ս. Մալխասեանցի քառահատոր բառարանին մէջ։

Ու տակաւին տրուած են բառի մը բոլոր իմաստներն ու իմաստի նրբերանգները, արեւելահայերէնի, արեւմտահայերէնի եւ գաւառաբարբառներու համապատասխան հոմանիշներով, ի հարկին նաեւ կարճ բացատրութիւններով։

Այս բառարանը, որ պիտի կրնայ իբրեւ ուղեցոյց ծառայել բառերու ճիշդ գործածութեան համար, բացատրական, ուղղագրական եւ հոմանիշներու բառարան է միաժամանակ, որմէ լայնօրէն պիտի կրնան օգտուիլ գրողները, խմբագիրները, թարգմանիչները, ուսուցիչները, ուսանողները, բարձր դասարաններու աշակերտները, եւլն.։

Այս տեղեկութեանց կարգին կ'ըսուի, թէ «բառարանում կարգաւորուած են ուղղագրական նորմաները», առանց սակայն ճշդելու, թէ նո՞ր թէ հին ուղղագրութեամբ կազմուած է այս արժէքաւոր աշխատութիւնը։ Ս. Մալխասեանցին թոյլատրած էին կազմել իր բառարանը հին ուղղագրութեամբ։ Եթէ այս արտօնութիւնը տրուած չէ նաեւ Ա. Մ. Սուքիասեանին, հա՜պա՛ր ափսոս։ Նման բան մը պիտի նշանակէր ջուրը պատէն վեր հանել եւ վնասել ամբողջ գործին։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԿԱՆ ՑԱՆՑԸ

Հայաստանի վիճակագրական վարչութեան պատրաստած տախտակներուն համաձայն, աշակերտութեան ընդհանուր թիւը 1963 – 64 տարեշրջանի առաջին կիսամեային հասած է 510.500 հոգիի։ Նախակրթարաններու մէջ կ'ուսանին շուրջ 450.000 աշակերտ, որոնց 26.700ը կ'աշխատին միաժամանակ զանազան գործարաններու կամ ագարակներու մէջ եւ կը յաճախեն գիւղական դպրոցներ։ Նախորդ տարեշրջանին հետ բաղդատմամբ, այս թիւը աւելցած է 39.300ով։ Գիշերօթիկ եւ երկօրեայ դպրոցներ յաճախողներու թիւն է 16.400։

Մօտաւորապէս 27.000 հոգի աւարտած են անցեալ տարի ութամեայ դպրոցներ, նախորդ տարիէն 4000 աւելի։ Միջնակարգ վարժարաններէ ընթացաւարտ եղած են 7000 աշակերտ, 2500 հոգի

Fonds A.R.A.M

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑԻՆ ԿԻՍԱՆԴՐԻՆ ԳՈՐԻՍԻ ՄԷՋ

Անցեալ տարուան մեր հատորով արձագանգ եղած էինք դանգատի մը, զոր Գորիսէն նամակագիր մը ուղղած էր Երեւանի թերթերէն մէկուն, յայտնելով իր զժգոհութիւնը, թէ հակառակ չորս տարիներ առաջ տրուած խոստումի մը, դեռ եւս Գորիսի մէջ չէ բարձրացուած եղբայրազաւ մատնութեան զոհ եւ մեծանուն զրպետ Ակսել Բակունցին կիսանդրին: Այս առթիւ սահեցուցած էինք մեր կողմէ քանի մը տողեր, ըսելու համար որ հաւանաբար, հակառակ իր բոլոր մեղքերուն Երեւանի մէջ տակաւին դէմք ու հեղինակութիւն նկատուող եւ Բակունցի մահուան դլխաւոր պատասխանատուն եղող Նայիլի Զարեան կուչեցեալն է այդ ձգձգումին պատճառը...

Կը թուի սակայն, թէ անոր այդ հաւանական ընդդիմութիւնը փըչըրուած է ի վերջոյ, եւ, ինչպէս մեր այս նկարը ցոյց կու տայ, նահատակ զրպետին կիսանդրին բարձրացուած է անցեալ տարի, անոր ծննդավայրին՝ Գորիսի համանուն փողոցին մէջ:

Յուշարձանը, որ պաղալակ չինուած է, դործն է քանդակագործ Գրիգոր Բազալեանի եւ ճարտարապետ Զ. Տօնիկեանի:

աւելի նախորդ տարեշրջանէն: Գիւղական եւ բանուորական դպրոցներու շրջանաւարտներու թիւն ալ եղած է 3800:

Բարձրագոյն ուսումնական հաստատութեանց մէջ կ'ուսանին 29·100 հոգի, 3200 հոգի աւելի նախորդ տարիէն, իսկ միջնակարդ մասնագիտական վարժարաններու մէջ՝ 23·100 հոգի, նախորդ տարիէն 3000 աւելի: Անցեալ տարի այս հաստատութիւններէն ընթացաւարտ եղան 3900 հոգի:

Այս բոլորէն զատ 13·000 հոգի ալ հետեւած են դանազան դասընթացքներու, այսպէս կոչուած 109 «ժողովրդական համալսարաններու» մէջ:

Fonds A.R.A.M

ԱՐՁԱԳԱՆԳՆԵՐ

ԽՈՒԼԵՐՈՒ ԵՒ ՀԱՄՐԵՐՈՒ ԳԻՇԵՐՕԹԻԿ ԴՊՐՈՑ.— Լենինականի մէջ կառուցուեցաւ երեք յարկանի գիշերօթիկ դպրոցի շէնք մը, ուր պիտի պատսպարուին խուլ եւ համր 160 պատանիներ եւ աղջիկներ։ Շէնքին կից կան սկաուտական հաւաքատեղի, մարզարան եւ այլ յարմարութիւններ։ Դպրոցը պիտի բացուի այս տարի։

ԳԵՏԵՐՈՒ ՋՈՒՐԵՐԸ.— Հայաստանի մէջ կը հոսին 220 մեծ ու փոքր գետեր, որոնց երկարութիւնը կը հասնի 5250 քիլոմէթրի։ Գետերէն 11ը Քուռ գետի եւ անոր 11 գետակներու վտակներն են, իսկ մնացորդը կը պատուին Արաքսի աւազանին մէջ։ Հայաստանի բոլոր գետերուն տարեկան հոսքը կը հասնի 6100 միլիոն խորանարդ մէթրի, որուն 1200 միլիոնը միայն կ'օգտագործուի ջուրի մատակարարման եւ ոռոգման համար։ Մնացած չուրջ 4900 միլիոն խորանարդը կը թափի կասպից ծով։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆԸ.— Վիճակագրական տուեալներու համաձայն, 1 Յուլիս 1964ին, Հայաստանի բնակչութեան թիւը հասած էր 2·100·000 հոգիի, 92·500 հոգի աւելի նախորդ տարուան թիւէն։

ՊԵՏԱԿԱՆ ՆՊԱՍՏՆԵՐ.— Ըստ վիճակագրական տեղեկագրութեան, Հայաստանի մէջ 1963ին պետութենէն նպաստներ ստացած են 150·000 հանդստեան կոչուածներ, 21·000 ուսանողներ եւ 83·000 բազմազաւակ մայրեր։ Պետութեան հաշուոյն խնամուած են աւելի քան 43·000 մանուկներ մանկապարտէզներու եւ մանկամսուրներու մէջ, իսկ 66·000 բանուորներ, ծառայողներ եւ դպրոցականներ բուժուած եւ հանգստացած են ապաքինարաններու, հանգստեան տուներու եւ սկաուտական ճամբարներու մէջ։

Ց. ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ.— Անցեալ տարուան Մայիսին, Հայաստանի բոլոր կողմերը արտակարգ հանդիսութիւններով տօնուեցաւ հանճարեղ երգիծաբան Ցակոբ Պարոնեանի ծննդեան 120ամեակը։ Այս առթիւ պետական համալսարանն ու գիտութեանց ակադեմիայի գրականութեան հիմնարկութիւնը կազմակերպեցին մասնաւոր հաւաքոյթներ։ Հրատարակուեցան Ց. Պարոնեանի հեղինակութեանց Բ. եւ Գ. հատորները, ինչպէս նաեւ մեծ տպաքանակով՝ «Մեծապատիւ մուրացկաններ»ը։ Հատոր մըն ալ հրատարակուած է ռուսերէնով, ինչպէս նաեւ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը հայերէնով։ Ու տակաւին, գրականութեան եւ արուեստի թանգարանը կազմակերպեց անմահ երգիծաբանին նուիրուած ցուցահանդէս եւ գաւառական բոլոր քաղաքներու ու գիւղերու մէջ տեղի ունեցան դասախօսութիւններ Ց. Պարոնեանի գրականութեան մասին։ Եւ վերջապէս, հրապարակ

Fonds A.R.A.M

հանուեցաւ առանձին դրոշմաթուղթ Յ. Պարոնեանին դիմանկարով, իսկ կիսանդրին ալ դետեղուեցաւ իր անունով կոչուող դպրոցին առջեւ:

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՍՊԱՌՈՒՄԸ.— Կատարուած արձանագրութեանց համաձայն, վերջին յինամեակի ընթացքին Հայաստանի մէջ հրատարակուած են 27·000էն աւելի գիրքեր եւ գրքոյկներ, ընդամէնը 156 միլիոնի հասնող տպաքանակով: Ներկայիս երկրին մէջ կան 2600 գրադարաններ, 20 միլիոն գիրքերով եւ թերթերով:

Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ.— Հայաստանի դիտութեանց ակադեմիայի լեզուաբանական հիմնարկութիւնը, պատկան մարմիններու որոշումով, պիտի կրէ այսուհետեւ Հրաչեայ Աճառեանին անունը: Այս որոշումը տրուած է նկատի ունենալով մեծանուն լեզուաբանին մատուցած եզակի ծառայութիւնները ընդհանրապէս լեզուագիտութեան եւ մասնաւորապէս հայ լեզուին:

ԴԱՇՆԱԿԻ ՁԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԸ.— Երեւանի դաշնակի նոր դործարանը հրապարակ հանեց արդէն «Երեւան» վաճառանիշով 300 դաշնակներ, որոնք արժանացան մասնագէտներու ջերմ դնահատանքին: Նկատի ունենալով Խորհրդային Միութեան դանազան քաղաքներէն հասնող ապսպրանքները, մէկոգներ ձեռք կ'առնուին ընդլայնելու համար այս գործարանը, որպէսզի կարենայ տարեկան հազարաւոր դաշնակներ արտադրել: Քանի գործատուներ ալ կ'արտադրեն ուրիչ նըւագարաններ եւ մանաւանդ հայկական երաժշտական գործիքներ:

ԱՄՊԵՐՈՒ ՌՄԲԱԿՈՆՈՒՄ.— Արդիական դրութեամբ սկսած է Արարատեան դաշտի բերքերուն սպառնացող կարկտաբեր ամպերուն ռմբակոծումը: Այս ամպերը հալածող ռմբաձիգ վաշտը հաստատուած է Արագածի կողերուն վրայ, Աշտարակի շրջանին մէջ: Ռումբերը պատրաստուած են մասնաւոր բաղադրութեամբ մը, որ կը հալեցնէ կարկուտը եւ կը վերածէ անձրեւի: Վաշտը գործի կ'անցնի ամէն անդամ, երբ կարկուտի վտանգը կը կախուի երկնքին մէջ: Այս ձեւով քանիցս աւերումէ փրկուած են ընդարձակ այդիներ եւ մրգատասանները: Արդէն իսկ 60·000 հեկտար տարածութիւն կը դանուի այս ռումբերու պաշտպանութեան տակ եւ յառաջիկայ տարի այս տարածութիւնը պիտի հասնի 150·000 հեկտարի:

ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԷՆ.— Անցեալ տարեշրջանին, Հայաստանի միջնակարգ, բարձրագոյն եւ մասնագիտական վարժարանները յաճախած են 100 հայ եւ օտար ուսանողներ Լիբանանէն, Սուրիայէն, Իրաքէն, Եթովպիայէն, Ֆրանսայէն, Միացեալ Նահանգներէն, Հնդկաստանէն, Գուպայէն եւ այլ երկիրներէ: Այսուհետեւ, արտասահմանէն 50 հայ ուսանողներ պիտի կրնան իրենց ուսումը ստանալ բարձրագոյն ուսումնարաններու եւ 20 ուսանողներ ալ միջնակարգ վարժարաններու մէջ:

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Ը· ՄԱՍ

ՄԵՐ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

ՀԱՅԵՐԸ ԱՆԳԼԻՈՑ ԵՒ ԻՏԱԼԻՈՑ ՄԷՋ

ՀԱՄԱՌՕՏ ԱԿՆԱՐԿ ԱՆՑԵԱԼԻՆ ՎՐԱՑ

ԶԱՆԱԶԱՆ ԱՆՑՔԵՐՈՎ, ԳՈՐԾՕՆ ԴԷՄՔԵՐՈՎ

ԵՒ ՀԻՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐՈՎ

ԵՐԿՈՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒՆ ԱՑԺՄՈՒ ՊԱՏԿԵՐԸ

ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ, ԴՊՐՈՑՆԵՐ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԷՄՔԵՐ

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԸ

ՀԻՆ ՈՒ ՏԻՊԱՐ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԸ

ԲՈԼՈՐ ՏՈՒԵԱԼՆԵՐՈՎ, ԵՒԱՅԼՆ, ԵՒԱՅԼՆ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԱՆԳԼԻՈՅ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

ԻՐ ԱՆՑԵԱԼ ԵՒ ՆԵՐԿԱՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՄԲ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅԵՐԸ ԱՆԳԼԻՈՅ ՄԷՋ·— ՄԱՆՉԷՍԹԸՐԻ ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ·— ԱՌԱՋԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ 95 ՏԱՐԻՆԵՐ ԱՌԱՋ·— ՄԻԹԻՆԿՆԵՐ Ի ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐՈՒ·— ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿԵԴՐՈՆԸ ԼՈՆՏՈՆԻ ՄԷՋ·— ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿԻՆ ՄԷԿ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ·— ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԻՒՐՕ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԵՍՊԱՆԱՏՈՒՆ:

Կարգ մը աղբիւրներու համաձայն, Անգլիոյ մէջ Հայեր ապրած են դեռ ժէ· դարու սկիզբները, Օլիվիըը Գրոմուէլի տիրապետութեան շրջանին, երբ բաւական թիւով հայ գաղթականներ Ամսթէրտամէն անցած են երկրին հարաւային կողմը, Փլայմըթ քաղաքին շրջակաները, ուր ունեցած են իրենց սեփական թաղամասը եւ մեծ մասով զբաղած են ոսկերչութեամբ: Շինած են հոն նաեւ աղբիւր մը, որուն ճակատը տեղաւորած են քար մը, հայերէն արձանագրութեամբ:

ԳՐՈՄՈՒԷԼԻ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔԸ ՀԱՅԵՐՈՒՆ

Կը պատմուի թէ օր մը, երբ հակարքայական չարժման առաջնորդ Գրոմուէլ կ'անցնի այդ թաղէն եւ կը տեղեկանայ, թէ հոն Arminian-ներ կը բնակին, կը կանչէ անոնց երեւելիները եւ կ'ուզէ դիտնալ, թէ իրենք արքայականնե՞ր են թէ ապստամբները: Հայերը կը պատասխանեն, թէ իրենք կը հպատակին օրինաւոր իշխանութեան, առանց հետաքրքրուելու, թէ ինչ կազմ ունի ան: Գրոմուէլ, որ ըմբոստացած էր այդ օրերու օրինաւոր արքայական իշխանութեան դէմ, կը սրտնեղի եւ կը սպառնայ բոլորն ալ դլխատել, եթէ վերադարձին հպատակութիւն չյայտնեն իրեն: Հայերը կը սարսափին եւ առանց ժամանակ կորսնցնելու կը թողուն իրենց տունն ու տեղը եւ կը վերադառնան Ամսթէրտամ:

Այս պատմութիւնը ըրած է առենօք Փլայմըթի մերձակայ դիւղաքաղաքի մը թանգարանին տնօրէնը, աւելցնելով որ Հայոց չինած աղբիւրի ճակատին քարը, հայերէն արձանագրութեամբ, կը դտնուի Street դիւղաքաղաքին թանգարանը: Ամէն պարագայի տակ, հետագային, ոչ այս քարը դտնուած է եւ ոչ ալ երեւան հանուած են՝ այդ

Fonds A.R.A.M

ժամանակաշրջանին Անգլիոյ մէջ Հայեր ապրած ըլլալը հաստատող վաւերական հետքեր։

Ինչ կը վերաբերի Գրոմուէլին հետ կապուած պատմութեան, եղածը կը վերագրուի անուններու նմանութենէ մը ծագած թիւրիմացութեան։

ARMENIAN-Ի ԵՒ ARMINIAN-Ի ԹԻՒՐԻՄԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Եկեղեցական ընդհանուր պատմութեան մէջ կայ 1560ին Հոլանտա ծնած եւ 1609ին վախճանած Arminius James կամ Jacques անունով բողոքական աստուածաբան մը, որ բարեկարգեալ աստուածաբանութեան մէջ կը ճանչցուի իբրեւ հակադաւանական վարդապետութեան հիմնադիրը Հոլանտայի մէջ։ Այս վարդապետութիւնը, որ իր Եկեղեցին ալ ունեցաւ Արմինիուսի մահէն ետք, ճանչցուեցաւ իբրեւ Arminianisme եւ իր արձագանգները գտաւ նաեւ Անգլիոյ մէջ, Գրոմուէլի տիրապետութեան շրջանին։ Կ՚ենթադրուի թէ կրօնական գետնի վրայ արտակարգօրէն մոլեռանդ Գրոմուէլը, Հոլանտայէն գաղթած Armenian–ները շփոթած կ՚ըլլայ հոլանտական Arminianisme–ի հետեւորդներուն հետ եւ այդ պատճառով ալ ըրած կ՚ըլլայ Հայերուն ուղղուած իր սպառնալիքը։

Մեթոտական Եկեղեցիին վարդապետներն ալ առեւօք ինկած են այս թիւրիմացութեան մէջ, կարծելով որ իրենց Եկեղեցւոյն ռահվիրաները եղած են ... Հայերը։ Եւ ասիկա դարձեալ այն պատճառով, որ 1744ին Ուէսլիի հիմնած Մեթոտական Եկեղեցին իւրացուցած է նաեւ Arminianisme–ի վարդապետութիւնը։ Անուններու այս նմանութենէն ծագած է նաեւ մեթոտականներու թիւրիմացութիւնը։

Այսքանը իբրեւ նախաբան։ Հիմա անցնինք Անգլիա հաստատուած Հայոց վաւերական պատմութեան։

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅԵՐԸ ԱՆԳԼԻՈՅ ՄԷՋ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԸ

Առաջին հաստատուողները եղած են 1830 – 1835 թուականներուն Պոլսէն Անգլիա փոխադրուած եւ Լոնտոնի, Լիվըրփուլի եւ մասնաւորաբար Մանչէսթըրի մէջ տեղաւորուած հայ վաճառականներ, որոնց գլխաւոր զբաղումը եղած է կերպասեղէն, երկաթեղէն եւ այս կարգի այլ ապրանքներ արտածել Թուրքիա։ Տեղեկանալով այս շահաբեր առեւտուրին, 1850 – 1860 թուականներուն ուրիշ վաճառականներ ալ կը փոխադրուին Անգլիա Պոլսէն եւ Իզմիրէն։ Ասոնց բոլորն ալ լաւ դիրքեր ապահոված են անգլիական շուկային մէջ, ունեցած են իրենց առեւտրական հաստատութիւնները, թէեւ միշտ մրցակցութեան մէջ եղած են իրարու հետ։

Լիվըրփուլի եւ մասնաւորաբար Մանչէսթըրի մէջ կային 30է աւելի Հայեր 1862ին։ Ասոնց նախաձեռնութեամբ, այդ թուականին,

Fonds A.R.A.M

իրրեւ առաջին հոգեւոր հովիւ Մանչէսթըը կը հրաւիրուի իր ժամանակի կարողագոյն եկեղեցականներէն կարապետ վրդ. Շահնազարեանցը եւ կը վարձուի Ըրմֆորտ փողոցին թիւ 151 մատուռը, ուր կը մատուցուի անդրանիկ հայկական Պատարագը, 31 Մարտ 1863ին։ Աւելի ուշ, 20 Օգոստոս 1864ին, մասնաւոր խնդրանքի մը վրայ, ե-րուսաղէմի Պատրիարքարանը Մանչէսթըը կը ղրկէ Քրիստոսի խաչափայտէն մասունք մը։

Կարապետ վրդ. Շահնազարեանց կը պաշտօնավարէ չորս տարի եւ միաժամանակ կը հրատարակէ «Երկրագունդ» անունով ղրական պարբերաթերթ մը։ Այդ շրջանէն արձանագրութիւններ չեն մնացած ներքին – համայնական կեանքին մասին։ Կանոնաւոր արձանագրութիւնները պահուած են 6 Սեպտեմբեր 1866էն սկսեալ։

ՄԱՆՉԷՍԹՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ

Այնուհետեւ, իրրեւ հոգեւոր հովիւ Մանչէսթըը կու գայ Յոբէլ վրդ. Կիւրոյեանը, երբ արդէն աւելի չատցած էր Հայոց թիւը։ Համայնքը կ'որոշէ ունենալ իր սեփական եկեղեցին, որուն կառուցումը, ազգային ընդհ. ժողովին որոշումով, կը սկսի 1869ին Հայ (High) սթրիթի վրայ եւ կ'աւարտի 1870ին։ Կառուցման ծախքը, 2725 սթերլին, կը հայթայթուի ընդհանուր հանգանակութեամբ։ Եկեղեցին կը կոչուի Ս. Երրորդութեան անունով։

Կարգ մը եկեղեցականներու կարճատեւ պաշտօնավարութենէն ետք, 1873ին հոգեւոր հովիւ կ'ընտրուի Ղեւոնդ վրդ. Փիրղալէմեանը, որուն գործունէութեան շրջանը, մինչեւ 1878ի վերջը, կը զուգադիպի երկու կարեւոր անցքերու, որոնցմով կը զբաղէր նաեւ անգլիական մամուլը, — մէկը՝ Հայաստանի սովն էր եւ միւսը հայկական հարցը։ Մանչէսթըրի Հայերը կը հետաքրքրուին նախ սովեալներու խնդրով եւ 1000 սթերլին հաւաքելով կը ղրկեն Պատրիարքարան։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ԵՒ ԱՆԳԼԻՈՅ ՀԱՅԵՐԸ

Իսկ հայկական հարցի արծարծման կեդրոններէն մէկն ալ Անգլիան ըլլալով, Մանչէսթըրի Հայերը կը լծուին աշխատանքի, Թուրքիոյ մէջ Հայոց ենթարկուած տառապանքը անգլիական հանրային կարծիքին ծանօթացնելու համար։ Ներսէս պատրիարք Վարժապետեան եւ Խրիմեան Հայրիկ, իրենց նամակագրութիւններով այժ կու տան այս աշխատանքին, որուն մէջ գլխաւոր դերը կը ստանձնեն լոնտոնաբնակ Սէթ Ազգարը, այլ մանաւանդ Լիմիրցի Գարեգին Փափազեանը, որ սերտ բարեկամ եղած է իր ժամանակի ամէնէն հայասէր գէմքերէն Ճէյմս Պրայսին, — այն աղնուական մարդուն, որ մինչեւ իր մահը, իրրեւ դեկոմս կամ լորտ Պրայս, ոգի ի բուին պաշտպանեց մեր դատն ու իրաւունքները։ Նաեւ այդ շրջանին, Ճէյմս

Fonds A.R.A.M

Պրայս, դործակցելով Կլատսթոնին, լորտ Տէրպիին եւ Գարեդին Փափազեանին հետ, անդնահատելի ծառայութիւններ մատոյց մեր դատին եւ տեւապէս, արեւելեան հարցի կողքին արծարծեց հայկական հարցը։

Քաղաքական դոյն ունեցող այս աշխատանքները տանելու նպատակով կազմուեցաւ նաեւ Հայկական Կոմիթէ մը, Սէթ Աբզարի պատուակալ նախագահութեամբ եւ Գարեդին Փափազեանի առենապետութեամբ։ Վերջացած էր արդէն ռուսեւթուրք պատերազմը եւ պիտի դումարուէր Պերլինի վեհաժողովը։ Այս առթիւ, աւելի կը զօրանայ անդլեւհայ դործակցութիւնը պետական դէմքերու մօտ դիմումներով, հրատարակութիւններով եւ քարոզչական այլ ձեռնարկներով։

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ ԱՆԳԼԻՈՑ ՄԷՋ

Խրիմեան Հայրիկ, Պերլինի վեհաժողովի նախօրեակին Պոլսէն կ'երթայ նախ Լոնտոն եւ ապա Մանչէսթըր, ուր տեղական ուժերու դործակցութեամբ աշխատանքներ կը տարուին արծարծելու համար հայկական հարցը։ Հայրիկ տեսակցութիւններ կ'ունենայ Կլատսթոնի, լորտ Գարնարվընի, լորտ Շաֆթսպըրիի, Ուէսթմինսթըրի դուքսին, Քէնթըրպըրիի արքեպիսկոպոսին եւ ուրիշ դէմքերու հետ եւ այնուհետեւ կը մեկնի Պերլին։

Ծանօթ են Պերլինի վեհաժողովին արդիւնքները, որոնք այնքան խոր հիասթափութիւն պատճառեցին ժամանակին։ Թէեւ տակէ եաքն ալ աշխատանքները չդադրեցան Անդլիոյ մէջ բարենորոգմանց ծրադրին դործադրութիւնը ապահովելու համար, բայց ամէն ինչ անցաւ ապարդիւն եւ Թուրքը մնաց միշտ չուրին երեսը։

ԼՈՆՏՈՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՎԱՐԺՈՒ ՄԱՏՈՒՈՒՐԸ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ՀԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐ ԱՆԳԼԻՈՑ ՄԷՋ

Մանչէսթըրի համայնքին մէջ արդիւնաւոր դործունէութիւն ունեցաւ Սուքիաս վրդ. Պարոնեանը, որ պաշտօնավարեց ամբողջ 13 տարի, մինչեւ 1896։ Վախճանեցաւ ան Լոնտոնի մէջ 1903ին եւ համայնքը, ի յարդանս իր վաստակաչատ հոգեւոր հովուին, մարմինը փոխադրեց Մանչէսթըր եւ 1910ին արձան մը դետեղեց անոր դերեզմանին վրայ։

Լոնտոնի մէջ առաջին վարժու մատուռը բացուեցաւ 1885ի Յունուարին, նախաձեռնութեամբ Եսայի վրդ. Աստուածատուրեանի, որ նախապէս կարճ ժամանակ մը Մանչէսթըր պաշտօնավարելէ եաք հրաժարած էր եւ այս անգամ Լոնտոն կ'երթար, տեղւոյն փոքրաթիւ համայնքը Մանչէսթըրի կեդրոնէն անջատելու համար։ Գործնական արդիւնք մը չունեցաւ անջատման այս ձեռնարկը, բայց մատուռը բաց մնաց մինչեւ 1901։

Fonds A.R.A.M

Մանչէսթըր նոր հովիւ մըն ալ ունեցաւ 1896ին, յանձին Թորոս քհնյ. Ջուղայեցիի, որ համալսարանական զարդացում ունէր եւ որուն պաշտօնավարութեան վեց տարիները, սակայն, պայթակղութեան քար դարձան համայնքին մէջ:

Այս շրջանին դուպադիպեցաւ Արիմեան Հայրիկին այն կարդադրութիւնը, որով կը ստեղծէր Եւրոպայի Առաջնորդութիւնը եւ իրրեւ շրջան առաջնորդ կը դրկէր Գէորգ եպիսկ. Իւթիւճեանը: Եւ սակայն, ներքին ու արտաքին արգելքներու բերմամբ ձախողած ըլլալով իր առաքելութեան մէջ, Իւթիւճեան եպիսկոպոս ի վերջոյ կ'անցնի Անգլիա եւ 1903ին կը հաստատուի Մանչէսթըրի մէջ, իրրեւ այցելու հովիւ եւ քարոզիչ: Այդպիսին ալ կը մնայ տարիներով:

Այդ տարիներուն եւ այնուհետեւ ուրիշ քահանաներ ալ պաշտօնավարեցին Մանչէսթըրի համայնքին մէջ, որուն անդամներուն թիւը ժամանակի ընթացքին հասաւ մինչեւ 600ի:

ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՈՐԾԵՐՈՒ ՀԱՆԴԷՊ

Պէտք է արձանագրել, որ այս համայնքը, իր կազմութեան առաջին օրէն եւ մինչեւ վերջը, լաւագոյնս բերած է իր օժանդակութիւնը համահայկական կարօտութիւնները մեղմացնելու նպատակով կատարուած ձեռնարկներուն: Եղած է առաւտաձեռն եւ ընդ առաջ գացած է արտասահմանէն կատարուած բոլոր դիմումներուն:

Բաւական զօրաւոր եղած է անոր մօտ նաեւ ազգային – քաղաքական գիտակցութիւնը, եւ, ինչպէս ակնարկեցինք արդէն, բերած է ան իր մասնակցութիւնը հայ ժողովուրդին իրաւունքները պաշտպանելու ուղղութեամբ տարուած քարոզչական աշխատանքներուն եւ անգլիական շրջանակներուն մօտ կատարուած դիմումներուն:

Եւ իրապէս, Անգլիան, հայկական հարցի արծարծման առաջին օրերէն մինչեւ առաջին աշխարհամարտին յաջորդած տասնամեակը, եղաւ մեր դատի հետապնդման գլխաւոր կեդրոններէն մէկը, թէեւ վերջ ի վերջոյ առանց չջափելի արդիւնքներու:

ԲԱԶՄԱՄԱՐԴ ՄԻԹԻՆԿՆԵՐ ԼՈՆՏՈՆԻ ՄԷՋ

Համիտեան բռնապետութեան շրջանին, երբ Թուրքիայէն դուրս ամէն կարգի աշխատանքներ կը տարուէին հակաթուրք պայքարի դեմնին վրայ, Լոնտոնն ալ եղած էր այդ աշխատանքի կեդրոններէն մէկը: Այնտեղ առաւելապէս հաւաքուած էին հնչակեան գործիչներ, որոնց սկզբնական շրջանի ներքին համերաշխ գործակցութիւնը, սակայն, շիտակ յանգէր ծանրակշիռ պատակոման:

Հնչակեաններու կեդրոնը, իր տպարանով եւ թերթերով (Հընչակ, Ապտակ, Գաղափար) Աթէնքէն Լոնտոն փոխադրուեցաւ 1894ին: Նոյն տարուան Յուլիսի վերջերը կը պայթէր Սասնոյ ապստամբու-

Fonds A.R.A.M

թիւնը, որուն յաջորդած կոտորածներուն առաջին արձագանգները հասան Լոնտոն Տէյլի Թելէկրաֆի թղթակցին՝ Տիլընի կողմէ թուրքիայէն տրուած հեռագրերով: Անգլիոյ հանրային կարծիքին մօտ այնքան ցնցող տպաւորութիւն ձգեցին այս տեղեկութիւնները, որ մամուլը մէկ – բերան պահանջեց անգլիական կառավարութեան անմիջական միջամտութիւնն ու հայկական հարցին լուծումը: Լոնտոնի մեծ սրահներուն մէջ տեղի ունեցան նաեւ բազմամարդ միթինկներ, որոնց ընթացքին քանի մը տասնեակ անգլիացի չատ անուանի քաղաքական դէմքեր եւ հանրային գործիչներ դատապարտեցին թրքական վայրագութիւնները եւ պահանջեցին պաշտպանել հայ ժողովուրդը նոր վտանգներու դէմ: Հայ գաղթին մեծագոյն պաշտպաններէն կը տրսթոն, այդ չրջանին, առողջական պատճառներով քաչուած էր քաղաքական ասպարէզէն եւ հակառակ իրեն եղած դիմումներուն, չկրցաւ խօսիլ այս միթինկներուն մէջ: Բաւական ժամանակ անցնելէն ետքն էր, որ հրապարակ եկաւ ան դարձեալ եւ «մեծ մարդասպան» մակդիրը փակցուց սուլթան Համիտի ճակտին: (Ուիլլըմ Կլատսթոն մեռաւ 1898ին, 89 տարեկանին:)

ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ՊԱՌԱԿՏՈՒՄԸ ԵՒ ՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սասնոյ ապստամբութեան յաջորդած այս միթինկները, իրրեւ նախանչան «ըլլալիք» միջամտութեանց, մեծ խանդավառութիւն ըստեղծեցին նաեւ Լոնտոնի պահպանողական հայ վաճառականներուն մօտ: Եւ սակայն, մինչ ապստամբութեան ղեկավարը հերոս Մուրատ կը չարչարուէր Մշոյ եւ Բաղէշի բանտերուն մէջ, անդին, Լոնտոնի Հնչակեան կեդրոնի իր ընկերները զիրար կը բզկտէին: Ծայր տուած էր պառակտումը հոն դժբարուած հնչակեան ընդհանուր պատգամատորական ժողովին մէջ: Ըմբոստներու ղեկավարներն էին Արփիար Արփիարեան, Յարութիւն Ճանկիւլեան, Գարեգին Զիթճեան եւ ուրիշներ, որոնք հակառակ էին կուսակցութեան դաւանած ընկերվարական վարդապետութեան եւ որոնք հետագային հիմնեցին Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութիւնը: Նախկին կազմին հաւատարիմ մնացած էր Աւետիս Նազարբէկեան, որ իր փոքրաթիւ ընկերներուն հետ չարունակեց «Հնչակ»ին հրատարակութիւնը Լոնտոնի մէջ եւ որ սակայն քանի մը տարի ետքը ձգեց աշխատանքը եւ հեռացաւ Լոնտոնէն:

Հնչակեաններու պառակտումը երթալով աւելի խորացաւ, մանաւանդ վերակազմեալ Գարեգին Զիթճեանի սպանութեամբ Օտէսայի մէջ, 13 Յունիս 1903ին, հնչակեան ահաբեկիչի մը ձեռքով եւ Լոնտոնի հնչակեան կեդրոնին որոշումով: Այս ահաբեկման պատասխանը տրուեցաւ անմիջապէս Լոնտոնի մէջ, ուր, քանի մը ամիս ետքը, վերակազմեալ ահաբեկիչներու ձեռքով միաժամանակ սպաննուեցան ե-

Fonds A.R.A.M

բեք հնչակեան գեկավարները՝ Սաղաթիէլ Սադունին, Ա. Գրիգորեանը եւ Ս. Սմիձեանը։

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻՆ ՂՐԿԱԾ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Անգլիոյ մէջ այդ տարիներու անցքերուն պատմութիւնը փակենք զուարճալի դրուագով մը։

Հայոց Կաթողիկոսը Խրիմեան Հայրիկ պատուիրակութիւն մը ղրկած էր Եւրոպա, մեծ պետութեանց մօտ դիմումներ կատարելու եւ Սանոյ 1904ի նոր ապստամբութեան հետեւանքով նախատեսուած կոտորածներու առաջքը առնելու նպատակով։ Պատուիրակութիւնը, որուն կ՚անդամակցէին Սարաճեան եւ Այվազեան եպիսկոպոսները եւ իբրեւ թարգման՝ բժիշկ Յովհաննէս Լորիս – Մելիքեանը, որ սակայն անգլերէն չէր գիտեր, կը հասնի Լոնտոն։ Օրեր անցնելէն ետք, պատուիրակութիւնը ժողովի կը հրաւիրէ Լոնտոնի համայնքը եւ գեկուցում կու տայ իր կատարած դիմումներուն մասին։ Պատուիրակները փակ դռան էին եւրոպայի դրեթէ բոլոր մեծ դիւանագէտներուն դռները իրենց առջեւ։ Լոնտոնի մէջ անոնք ուզած էին ներկայանալ թագաւորին, բայց մերժուած էին։ Արտաքին նախարարն անգամ չէր ուզած ընդունիլ զանոնք։ Յաջողեր էին միայն ներկայանալ Քէնթըրպըրիի արքեպիսկոպոսին եւ Թայմզ–ի արտաքին բաժնի վարիչ – խմբագրին։ Իրրեւ թարգման, Սրբազաններուն ընկերացած էր Բաֆֆիին մեծ զաւակը՝ Արամը, որ հետագային, անձնական խօսակցութեան մը ընթացքին, պատմած էր հետեւեալը այս մասին.

«ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԸՍԱԾԴ ԱՍԱՆԿ ԸԼԼԱԼՈՒ Է»...

— Պատուիրակները միանգամայն անպատրաստ էին ներկայացնելու հայկական հարցին վերաբերեալ իրենց տեսակէտները։ Արքեպիսկոպոսն ու Թայմզ–ի խմբագիրը չորք մը չատ կարեւոր հարցումներ կու տային, իսկ մեր պատուիրակները անմիջական եւ կտրուկ պատասխաններ տալու տեղ, կը սկսէին իրարու հետ խորհրդակցիլ եւ նոյնիսկ վէճի բռնուիլ, թէ ինչ պատասխան պիտի տան։ Շատ անյարմար ու չիմար կացութեան մէջ էինք։ Եւ, վերջ ի վերջոյ պարզուեցաւ, որ Քէնթըրպըրիի արքեպիսկոպոսն ու Թայմզ–ի խմբագիրը չատ աւելի լաւատեղեակ էին Թուրքիոյ անցուդարձերուն ու հայկական հարցի ելեւէջներուն եւ չատ ալ լաւ կը ճանչնային Հայաստանը, քան մեր եպիսկոպոսները։ Օրինակի համար, պատուիրակները ի միջի այլոց խնդրեցին, որ Հայաստանի բոլոր քաղաքներուն մէջ անգլիական հիւպատոսներ նշանակուին, որպէսզի կարենան հսկել Թուրք կառավարութեան վրայ եւ կանխել անոր վայրագութիւնները։

— Ըսէք, խնդրեմ, հարց տուաւ Քէնթըրպըրիի արքեպիսկոպոսը, Թայմզ–ի խմբագրին ներկայութեան, այդ ո՞ր քաղաքն է, ուր մենք հիւպատոս չունինք։

Fonds A.R.A.M

— Մուշը, օրինակի համար, պատասխանեցին Սրբազանները։

— Բայց չէ՞ որ Մուշը դաւառական քաղաք է, դիտել տուին անոնք, իսկ հիւպատոսները կը պահուին միայն նահանգային կեդրոններու մէջ։ Մուշը, իրրեւ դաւառական քաղաք ենթակայ է Պիթլիսին եւ հոն մենք միշտ հիւպատոս ունեցած ենք։

Արամ Բաֆֆի վերջացուցած է իր պատմածը ըսելով.

— Երբ դուրս եկանք Քէնթըրպըրիի արքեպիսկոպոսին քովէն, Այվատեան եպիսկոպոս, իր զեղչկական պարզութեամբ դարձաւ Սարաճեան եպիսկոպոսին եւ ըսաւ.

— Տեսա՞ր եպիսկոպոսը, Սրբազան ... Եպիսկոպոս ըսածդ ալ ըշտէ ասանկ ըլլալու է եւ ոչ թէ մեզի պէս աւանակ...

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԻՒՐՕ, ԴԵՍՊԱՆԱՏՈՒՆ, ՀԻՒՊԱՏՈՍԱՐԱՆ

Անգլիոյ մէջ քաղաքական աշխատանքներու ամէնէն եռուն շրջանը եղաւ նախ 1913ը, երբ կը ձեւակերպուէր Հայաստանի բարենորոգումներուն հարցը եւ ապա 1918 – 1920ը, երբ անկախ Հայաստանի պահանջները արժեցնելու ուղղութեամբ դիմումներ կը կատարուէին նաեւ անգլիական կառավարութեան մօտ։ Լոնտոնի մէջ գոյութիւն ունէր Ազգային Բիւրօ անունով մարմին մը, որ լաւ գործ տեսաւ քաղաքական դեկանի վրայ, Արամ Բաֆֆիին առաջնորդութեամբ։ Այս մարմնոյն շուրջը բոլորուած էին եւ իրենց կարգին կարեւոր դեր ունեցան Պօղոս Նուպար փաշային հնդկահայ ներկայացուցիչը Ճէյմս Մալքոմ, Արշակ Սաֆրաստեան, Զապէլ Պօյաճեան, Միս Պրաուն, Միս Ռոպինսըն եւ կարգ մը ուրիշ երկրորդական անձեր։ Ազգային Բիւրոն հրատարակեց բազմաթիւ դրքոյկներ եւ կազմակերպեց միթինկներ, Հայաստանին, հայ ժողովուրդին եւ հայկական դատին շուրջ հետաքրքրութիւն ստեղծելու առաջադրութեամբ։

Հայաստանի անկախութեան հռչակումէն եաք, մանաւանդ 1919 եւ 1920 թուականներուն, երբ անհրաժեշտ էր նաեւ պաշտօնական կապ պահել Անգլիոյ պետական շրջանակներուն հետ, Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Ազգային Պատուիրակութեանց նախագահները Աւետիս Ահարոնեան եւ Պօղոս Նուպար փաշա յաճախ Լոնտոն գային, հայկական իրաւունքներու հետապնդման համար։ Ա. Ահարոնեան իր այդ բոլոր դիմումներն ու տեսակցութիւնները օրը օրին եւ մանրամասնօրէն արձանագրած է իր ընդարձակ յուշագրութեան մէջ (Սարդարապատից մինչեւ Սեւր եւ Լոզան)։

Իսկ Հայաստանի Հանրապետութիւնը Անգլիոյ կողմէ եւս պաշտօնապէս ճանչցուելէ եաք, Լոնտոնի մէջ ունեցանք մեր դեսպանատունը։ Դեսպանն էր գօրավար Ց. Բագրատունի եւ քարտուղարը՝ Ժիրայր Միսաքեան։ Այնուհետեւ, պայթած յաղորդական աղէտներէն եաքն ալ, դեսպանատան պաշտօնական հանդամանքը ճանչցուեցաւ

Fonds A.R.A.M

անգլիական կառավարութեան կողմէ մինչեւ 1924: Յետոյ փակուեցաւ եւ հիւպատոսական աշխատանքները յանձնուեցան Արշակ Բաֆֆիին, որ սակայն հազիւ թէ կը հետաքրքրուէր հայ կեանքով եւ հայ ժողովուրդին վիճակով: Այս ալ չարունակուեցաւ երկու տարի եւ 1926ին, Հայաստանի Հանրապետութեան Փարիզի Պատուիրակութեան կարգադրութեամբ, հիւպատոսարանին հետ կապուած բոլոր աշխատանքները վստահուեցան Թիւրայր Մխաքեանին, Անգլիոյ արտաքին նախարարութեան պիտակցութեամբ եւ հաւանութեամբ:

«Հայկական Պատուիրակութիւն» անունով ճանչցուած իր գրասենեակը տեսակ մը հայկական տեղեկատու դիւան էր եւ միաժամանակ հիւպատոսարան, որ ճանչցուած էր ոստիկանութեան, մնացեալ իշխանութեանց եւ օտար հիւպատոսարաններու կողմէ: Պատկան մարմիններու կողմէ ճանչցուած էր ան նաեւ իբրեւ միակ կապը Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ իրենց միջեւ: Իր այս հանգամանքով ալ, 1945 – 46 թուականներուն, ի դիմաց Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ հայկական դատին կապակցութեամբ ներկայացուց ան երկու յուշագրեր արտաքին նախարարներու խորհրդաժողովին եւ Միացեալ Ազգերու կազմակերպութեան:

Թիւրայր Մխաքեան պահեց իր այս հանգամանքները մինչեւ 1948, երբ հեռացաւ Լոնտոնէն եւ փոխադրուեցաւ Ամերիկա:

ՓՈՔՐԱԹԻՒ ՀԱՅԵՐ ԲԱԶՄԱԹԻՒ ՎԱՅՐԵՐԷ

Ինչպէս գրեցինք, Թուրքիայէն զացած վաճառականներով կազմուած է Անգլիոյ փոքրաթիւ հայ գաղութը, սկզբնական չրջանին: Հետագայ տարիներուն, սակայն, սկսաւ բազմանալ ան նաեւ Կովկասէն, Պարսկաստանէն եւ այլ երկիրներէ փոխադրուած Հայերով: Հաստատուեցան հոն Հայեր Թուրքիոյ բազմաթիւ չրջաններէն, — Թալասէն, Կեսարիայէն, Խարբերդէն, Կիլիկիայէն, Վանէն, Մուշէն, Կարինէն, Պաղտատէն եւ այլ վայրերէ: Հայեր զացին Պարսկաստանի, Հնդկաստանի եւ Ծայրագոյն Արեւելքի այլ քաղաքներէն, — Ջուղայէն, Թէհրանէն, Թաւրիզէն, Ուրմիայէն, Կալկաթայէն, Ռանգունէն, Ճաւայէն, Սինկափուրէն, Կիլրոսկն, Գահիրէէն, Աղեքսանդրիայէն, այլեւ Կովկասէն, — Երեւանէն, Ալեքսանդրապոլէն, Ղարաքաղէն, Ախալցխայէն, Թիֆլիսէն, Բաքուէն, եւայլն: Իսկական խառնուրդ մը՝ հայկական երեք հատուածներու ներկայացուցիչներով կազմուած եւ ասիկա դեռ այն օրերուն, երբ 300ը չէր անցներ ամբողջ գաղութին համրանքը:

Հետագայ տարիներուն այս համրանքը աւելցաւ աստիճանաբար: Արձանագրութեան մը համաձայն, գաղութին մէջ երեսփոխանական ժողովի ընտրութիւններ կատարուած են 14 Փետրուար 1926ին: Ըստ ցանկի, այդ թուականին Անգլիոյ մէջ կ՚ապրէին 550 Հայեր, ո-

Fonds A.R.A.M

ընդ մէջ 21 տարեկանէն վեր քուէարկելու իրաւունք ունեցողներու թիւն էր 367: Քուէարկութեան մասնակցած են 152 հոգի եւ ընտրած են 24 երեսփոխանները:

Քանի տարիները անցան, անչուչա մեկնողներ եւ մեռնողներ չատ եղան: Բայց ժամանակի ընթացքին ոչ միայն լեցուեցաւ առոնց տեղերը, այլեւ չատ աւելի մեծ թիւ մը կազմեցին նոր գացողներն ու հոն հաստատուղները: Եւ այսօր, կիպրոսէն փոխադրուած գաղթականներով մանաւանդ, Անգլիոյ հայ գաղութին համրանքը բարձրացած է չուրջ 4000ի, հաշուելով նաեւ զանազան վայրերէ առժամապէս հոն հաստատուած երկսեռ ուսանողները:

Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ 1922ԻՆ ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆԻ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԵԱՄԲ

Առաջին համաշխարհային պատերազմէն ետքն էր որ Լոնտոնի հայ համայնքին մէջ դլուխ հանուեցաւ այժմու Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն կառուցումը, Գալուստ Կիւլպէնկեանին բարերարութեամբ: Այդ տարիներուն Լոնտոնի Հայոց թիւը կը հասնէր 300ի, որոնց համար ղալւի պակաս մը զարձած էր սեփական աղօթատեղիի մը չզոյութիւնը: Մանաւանդ որ հայկական ոճով եկեղեցի մը ձգողական ոյժ կրնար ունենալ յաւելեալ մերձեցում մը ստեղծելու համար այլազան այլ եկեղեցիներու եւ մասնաւորաբար Անգլիկան եկեղեցիին հետ, որուն պետը՝ Քէնթըրպըրիի արքեպիսկոպոսը, իր հանդամանքին բերմամբ, քաղաքական չատ կարեւոր դիրք ունի Անգլիոյ մէջ եւ կը նշանակուի երկրորդ անձը թագաւորէն կամ թագուհիէն ետք:

Համայնքը հաստատելով եկեղեցւոյ կառուցման անհրաժեշտութիւնը, ընդհ. ժողով գումարեց 15 Մայիս 1919ին, նախագահութեամբ Աբէլ Ծ. վրդ. Նազարեանի, որ այդ տարուան սկիզբները պաշտօնի կոչուած էր իբրեւ հոգեւոր հովիւ եւ որոշեց հանդանակութեան ձեռնարկել այս նպատակով: Ամիսներու ճիգերով կարելի եղաւ հաւաքել 6500 սթերլին, ինչ որ բոլորովին անբաւարար էր նպատակին իրագործման համար: Բայց իբրեւ առաջին քայլ գնուեցաւ այն հողը, որուն վրայ կանգնած է այսօր Ս. Սարգիս եկեղեցին:

Գտնուելով կառուցման անկարելիութեան առջեւ, դիմում կատարուեցաւ փարիզաբնակ Գալուստ Կիւլպէնկեանին, որպէսզի դառնայ կառուցման բարերարը: Դիմումը արդիւնաւորուեցաւ եւ Գ. Կիւլպէնկեան հաւանեցաւ, պայմանով որ հողն ու կառուցումը 15·000 սթերլինէն աւելի չարժեն: Այս պարագային հողին համար վճարուած 6500ը պիտի զանձուէր խոստացուած 15·000էն, որպէսզի հողն ալ բարերարը գնած ըլլար: Եւ սակայն, այս կարգադրութեամբ, մնացեալ 8500ով կառուցումը կը դառնար զարձեալ անկարելի: Այս իրողութեամբ ալ նոր դիմում եղաւ բարերարին, որ այս անգամ հաւանեցաւ

Fonds A.R.A.M

15.000ին վրայ աւելցնել եւս 6500, որպէսզի առաջին գումարով գլուխ հանուի կառուցումը եւ երկրորդով վճարուած ըլլայ հողին փոխարժէքը:

Գալուստ Կիւլպէնկեան իր բարերարութեան համար դրած էր հետեւեալ պայմանները.— 1) Եկեղեցին պիտի կառուցուի իր հօրը Սարգիսի եւ մօրը Տիրուհիի յիշատակին եւ պիտի կոչուի հօրը համանուն Սուրբին անունով: 2) Ոճը պիտի ըլլայ հարազատօրէն հայկական, եւ, ինչպէս ինք ընտրած էր, ճիշդ Հաղբատի վանքին գանգակատան ձեւով: 3) Եկեղեցիի կողքին պիտի կառուցուի առանձին շէնք մը իբրեւ Առաջնորդարան եւ հոգեւոր հովիւին բնակարան: 4) Պիտի կազմուի խնամակալներու մարմին մը, որ պիտի ստանձնէ եկեղեցւոյ հոգատարութիւնը:

Լոնտոնի Հայոց Ս. Սարգիս եկեղեցին

Այս պայմաններով ալ, 11 Փետրուար 1922ին, Ս. Սարգսի օրը կատարուեցաւ եկեղեցւոյն հիմնարկէքը, իսկ 11 Յունուար 1923ին ալ տեղի ունեցաւ օծումը: Եկեղեցիի մուտքին վերև, քարի մը վրայ փորագրուած է հետեւեալ արձանագրութիւնը.—

«Ի յաւերժացումն յիշատակի սիրեցեալ լուսահոգի ծնողաց·իւրոց՝Մահտեսի Սարգսի եւ Տիրուհւոյ Կիւլպէնկեան, կառոյց զեկեղեցիս Ս. Սարգիս այր բարեպաշտ եւ ազգասէր Գալուստ Սարգիս Կիւլպէնկեան, ի հայրապետութեան Տ. Տ. Գէորգայ Ե. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, յամի Տեառն 1922 եւ ըստ տոմարիս Հայոց ՌՅՀԲ: Յիշատակ նոցա օրհնութեամբ եղիցի:»(*)

(*) Այս քարի սկզբնական արձանագրութեան մէջ կար նաեւ յաւելեալ յիշատակութիւն մը — «եւ ի հովուութեան գաղութիս բարեջան Աբէլ Ծ. վարդապետի Նազարեան» — որ քանի մը տարի ետքը, պայթած հանրածանօթ գայթակղութեան

Եկեղեցիի արեւմտեան կողմի ճակատին վրայ ալ պետեղուած է այս միւնոյն արձանագրութիւնը անգլերէնով։

Եկեղեցին կը գտնուի Լոնտոնի լաւագոյն եւ կեդրոնական թաղերէն մէկուն՝ Քէնսինկթընի մէջ, ամէն կարգի հաղորդակցութեան միջոցներու մերձաւորութեամբ։ Իր ժամանակին եւ իր մեծութեամբ բաւարար էր եկեղեցին հաւիւ 300 անձ հաշուող համայնքին համար, այսօր սակայն, երբ աւելի քան տասնապատկուած է համայնքին համրանքը, չատ նեղ կու գայ, մանաւորաբար տօնական օրերուն։

ԿԵՆՍՈՒՆԱԿ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Իր այսօրուան 4000նոց համրանքին չնորհիւ, ընդհանրապէս կենսունակ ամբողջութիւն մը կը ներկայացնէ Անգլիոյ հայ գաղութը։ Անպատեհութիւն մըն է միայն այդ չատ տարածուն մայրաքաղաքին մէջ Հայոց ցրուած ըլլալը։ Սովորական բան մըն է այդ ցրուածութիւնը, իրարմէ կէս, մէկ եւ երբեմն մինչեւ երկու ժամ առնող հեռաւորութիւններով, հակառակ փոխադրական արագընթաց հաղորդակցութեանց ընծայած դիւրութիւններուն։ Մարդիկ իրարու երես կը տեսնեն՝ ընդհանրապէս կիրակի եւ տօն օրերուն եկեղեցի երթալով ժամը 10·30էն ետքը։ Մինչեւ երեք տարի առաջ հոն ալ կը վերջանային հանդիպումները եւ այնուհետեւ, չարաթ մը ետքը նորէն իրարու հանդիպելու կարելիութիւնը կ'ունենային։ Պայմանները բարելաւուեցան, երբ 1961ին գնուեցաւ Հայ Տան չէնքը, Ս. Սարգիս եկեղեցիին չատ մօտիկ փողոցի մը մէջ։ Այս կարգադրութեան չնորհիւ ալ, Հայերը — բարեկամներ, ընկերներ եւ ծանօթներ — սկսան աւելի յաճախ իրարու հանդիպիլ եւ աւելի երկար մնալ իրարու հետ։ Եւ հանդիպիլ ու մնալ կիրակի եւ տօնական օրերուն մինչեւ ուշ գիշեր, այլեւ այն

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԼԻՊԷՆԿԵԱՆ

հետեւանքով, ջնջուեցաւ նոր բարի մը գետեղումով։ Արդարեւ, հոգեւորական կոչման բոլորովին անարժան եւ իբրեւ մարդ՝ անպատիւ ու անկարագիր այս Աբելը, ընտանեկան բոյն մը բանդելէետք, խայտառակօրէն փախաւ Լոնտոնէն, գնաց Փարիզ, սեռմը նետեց վրայէն եւ ի վերջոյ ապաստանեցաւ Էջմիածին, դարձաւ բոլշեւիկ եւ հրատարակեց հոն «Անաստուած» ամսաթերթը...

ԽՄԲ.

Fonds A.R.A.M

բոլոր երեկոներուն, երբ դասախօսութիւնները, ժողովները եւ այլ հաւաքոյթներ կը կազմակերպուին Հայ Տան մէջ:

Հանդիպումներէն եւ դրոյցներէն աւելի կարեւորը, անշուշտ, այս հաւաքոյթներն են: Հաւաքավայրերու պակասը, ամէն տեղ եւ ամէն ժամանակ, կը դժուարացնէ ընդհանրապէս մշակութային ձեռնարկներու կազմակերպումը եւ անշարժութեան կը դատապարտէ այդ գետնի վրայ աշխատելու ընդունակ ուժերը: Այս դժուարութեանց առջեւը գտնուած են նաեւ Լոնտոնի Հայերը, մանաւանդ երիտասարդները եւ գտնոնք վերցնելու համար էր, որ Համայնական Խորհուրդին նախաձեռնութեամբ կարելի եղած է գնել Հայ Տան այժմու նեղկայանալի շէնքը: Իրողութիւնը այն է, որ լաւագոյնս արդիւնաւորուած է այդ նախաձեռնութիւնը եւ Լոնտոնի համայնքը, հանրային – մշակութային գետնի վրայ վերջին տարիներու իր աշխուժութիւնը կը

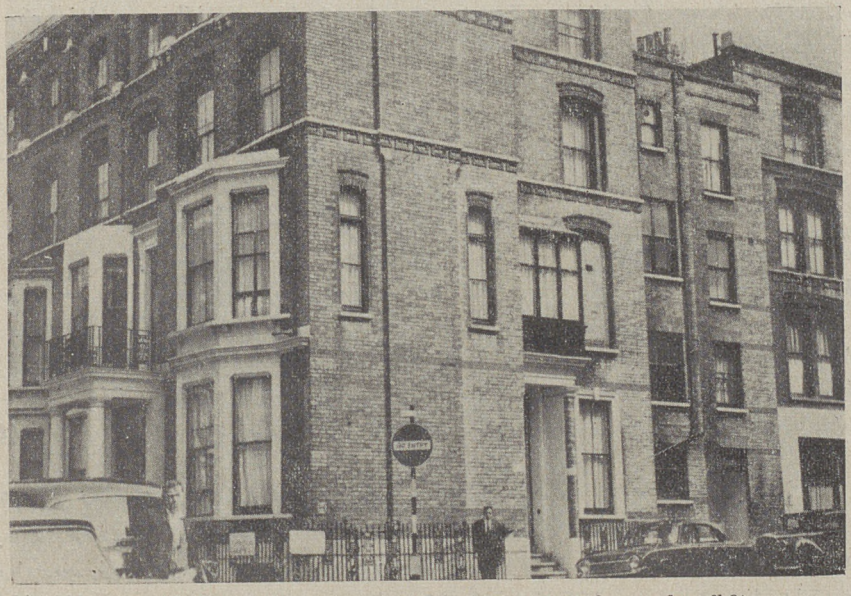

Լոնտոնի Հայ Տան ազգապատկան շէնքը (մուտքը ա կողմէն)

պարտի առաւելապէս այդ հմայական ձեռնարկին յաջողութեան: Մեր անցեալ տարուան այցելութեամբ տուիթը տրուեցաւ մեզի հաստատելու այս իրականութիւնը, ի պատիւ Լոնտոնի հայ համայնքին:

Այս ընդհանուր հաստատումը ընելէ ետք, առանձին առանձին արձանագրենք այն բոլոր տեղեկութիւնները, զորս կրցանք հաւաքել անցեալ տարի, համայնքին մէջ գործող մարմիններու, միութեանց եւ այլ կազմակերպութեանց ու անձերու մասին, որոնք հաւաքաբար եւ ձեռք ձեռքի տուած կ'ապահովեն հանրային կեանքին աշխուժութիւնը, չեչտելով միաժամանակ տարուող օգտաշատ աշխատանքին հայեցի բնոյթը:

Fonds A.R.A.M

ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ ԵՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Ցիշատակուեցաւ արդէն, թէ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ կառուցման օրէն սկսեալ կազմուած է Խնամակալ Մարմին մը, որուն վըստահուած է եկեղեցւոյն հոգատարութիւնն ու անոր հետ կապուած գործերու յանձնանձումը: Այս առթիւ, բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեանի եւ իր հաւանութեամբ կազմուած անդրանիկ Խնամակալ Մարմնոյն միջեւ, 1923ի Յունուարին ստորագրուած է նոտարական պայմանագրութիւն մը կամ ակտ մը (Trust Deed), որ կը ճշդէ Խնամակալութեան պարտականութիւնները:

Այդ պայմանագրութեան տակ, բարերարի կողքին ստորագրած առաջին խնամակալները (Trustees) եղած են Սթիֆըն Սթիֆընց, Յակոբ Ջէհեայեան, Տիգրան Նէվչէհիր, Աւետում Յակոբեան եւ մինչեւ Լոնտոնէն իր խայտառակ փախուստը՝ Աբէլ Ծ. վրդ.: Ժամանակի ընթացքին Խնամակալութենէն քաշուած կամ մեռած են բոլոր այս խնամակալները եւ ըստ պայմանագրութեան, հետզհետէ անդամակցած են ուրիշ անձեր:

Խնամակալութեան սկզբնական կազմը բաղկացած էր 5 հոգիէ. այսօր, ժամանակի ընթացքին կատարուած յաւելումներով, այս թիւը բարձրացած է 11ի, թէեւ ներկայիս կ'անդամակցին 10 անձեր:

Բարերարին հետ կնքուած պայմանագրութեան համաձայն, խնամակալներէն մէկուն հրաժարման կամ մահուան պարագային, խնամակալ մարմնոյն նախագահը կը ներկայացնէ երկու թեկնածուներ եւ անդամները գաղտնի քուէարկութեամբ կ'ընտրեն անոնցմէ մէկը:

Եկեղեցւոյն հողն ու չէնքերը ըստ օրինի սեփականութիւնն են այս Խնամակալութեան, որուն ենթակայ է նաեւ հոգեւոր հովիւը: Համայնական Մորհուրդը կամ ուրիշ որեւէ ազգային մարմին իրաւունք չունին խառնուելու եկեղեցւոյն հետ կապուած գործերու: Ամէն ինչ կը կարգադրուի Խնամակալ Մարմնոյն որոշումներով: Ինք կ'ընէ բոլոր ծախքերը կամ դանձումները, եկեղեցական հասոյթներու գծով, ինք կը վճարէ հոգեւոր հովիւին թոշակը կամ կը կատարէ եկեղեցւոյն հետ կապուած բոլոր գործերու յանձնանձումը:

Գործը արդէն ինքն իրեն կը քալէ եւ զբաղելիք չատ բաներ չկան: Այս է պատճառն ալ, որ Խնամակալ Մարմինը չորս ամիսն անգամ մը միայն կը գումարէ իր նիստերը եւ կը զբաղի — եթէ կան — օրակարգի հարցերու քննութեամբ: Հոգեւոր հովիւը, այս պարագային Հայրապետական Պատուիրակ Տ. Պօսակ արքեպիսկոպոս, չի մասնակցիր Խնամակալութեան նիստերուն:

Fonds A.R.A.M

Ինամակալ Մարմնոյն անդամներն են.—

Պատուական նախագահ՝ Նուպար Կիւլպէնկեան (հնագոյնը), նախագահ՝ Սարգիս Քիւրքճեան, քարտուղար՝ Գէորգ Քիւրքճեան, դանձապահ՝ Ռոպերթ Մայքըլ եւ անդամներ՝ Լեւոն Ապաճեան, Նուպար Էքսէրճեան, Արտաշէս Խաչատուրեան, Վահան Կիւմիւշճեան, Զարլի Զօհրապ եւ Գրիգոր Կիւլպէնկեան:

Գալուստ Կիւլպէնկեան կենդանութեանը ձգած է հիմնադրամ մը Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն անունով եւ այս դրամարկղը կը բաւէն եկեղեցւոյն ընթացիկ ծախքերը դոցելու համար:

Դարձեալ, իր կենդանութեան, բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնած էր բարեսիրական մարմին մը St. Sarkis Charity Trust անունով եւ 400·000 սթերլին հիմնադրամով: Այս դրամարկղն նպաստ-

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Վազգէն Ա.ի Լոնտոն այցելութեան առթիւ նկարուած, 1963 Հոկտեմբերի սկիզբներէն: Նկարին մէջ, նստած, ձախէն աջ՝ Քէնթըպրիի Արքեպիսկոպոսը Տոքթ. Մայքըլ Ռէմզի, Վեհափառը եւ Տ. Պսակ արքեպ. Թումայեան:

ներ կը տրուին զանազան բարեսիրական կազմակերպութեանց, ի չարս ասոնց նաեւ Լոնտոնի Ս. Փրկիչ հիւանդանոցին:

Ըստ բարերարի պայմանին, այս դրամարկղը, Trust-ին կազմութենէն 5 տարի ետքը պիտի դառնար անոր սեփականութիւնը ամբողջութեամբ: Ճակատագրի խաղով, սակայն, բարերարը մեռած է 5 տարին լրանալու միայն մէկ շաբաթ մնացած. այս պատճառով ալ, յետ մահու, այդ դրամարկղն ալ նկատուած է Գալուստ Կիւլպէնկեանին սեփականութիւնը եւ պետութիւնը, ի չարս հարկային այլ զանճոմ-

Fonds A.R.A.M

Ներու, իբրեւ ժառանգական տուրք պրաւած է Հիմնադրամին կէսը՝ 200·000 սթեռլինը: Մնացեալ կէսն է որ այնուհետեւ դարձած է

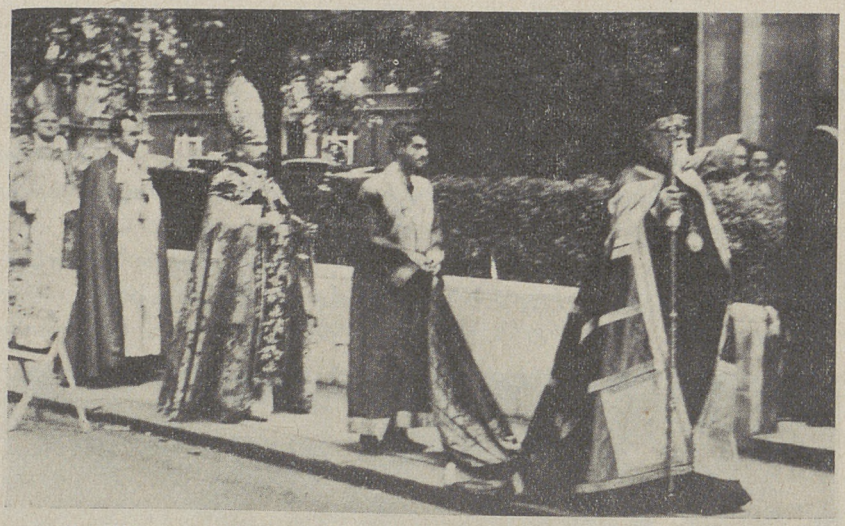

Ս· Մեսրոպի ծննդեան 1600ամեակին առթիւ 22 Յուլիս 1962ին կազմակերպուած տօնակատարութեան մասնակցեցաւ նաեւ Փէնթըրպրիի Արքեպիսկոպոսը, որ թափօրով կ'առաջնորդուի Լոնտոնի Ս· Սարգիս եկեղեցին: Արքեպիսկոպոսին կը յաջորդէ Տ· Պսակ արբեպ· Թումայեան:

Ս· Մեսրոպի ծննդեան 1600ամեակի տօնակատարութենէն ետք տեղի ունեցաւ հացկերոյթ, որուն մասնակցեցան ի միջի այլոց եւ ձախէն աջ՝ Նուպար Կիւլպէնկեան, Լոնտոնի Ցունաց եպիսկոպոսը, Սըր Հէրբրի Լուֆ, Լոնտոնի Ռուսաց եպիսկոպոսը, Տ· Պսակ արբեպ· Թումայեան եւ Սարգիս Փիւրճեան:

Charity Trust–*ին սեփականութիւնը:*

Բարեսիրական այս մարմինը, հակառակ իր անունին, ոչ մէկ

Fonds A.R.A.M

կապ ունի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն հետ: Այսուհանդերձ կ'օգնէ եկեղեցիին, եթէ օգնութեան կարիքն ունենայ:

Մարմնոյն անդամներուն մեծ մասը Անգլիացիներ են. իրրեւ անդամ կը մասնակցին միայն 3 Հայեր:

Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ հասցէն է.—
Armenian St. Sarkis Church
Iverna Gardens — High Street
Kensington — London W. 8
Հեռաձայն WES 0152

ԼՈՆՏՈՆԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
(LONDON ARMENIAN COMMUNITY COUNCIL)

Մինչեւ այս Խորհուրդին կազմութիւնը, Լոնտոնի հայ համայնքը, որ զգալապէս չատցած էր երկրորդ համաշխարհային պատերազմէն ետք այնտեղ հաստատուած հայ գաղթականներով, չէ ունեցած ընտրովի համայնական մարմին մը: Օրուան պահանջներէն մղուած, այլեւ կարգի դնելու համար համայնքին ընթացիկ գործերը, այդ առենուան հոգեւոր հովիւը Տ. Շնորհք վրդ Գալուստեան (Պոլսոյ այժմու Պատրիարքը), խումբ մը ազգայիններու գործակցութեամբ, 1947ին ստեղծած է այս մարմինը, որ մինչեւ այսօր ալ կը գործէ համայնքին մէջ:

Խորհուրդին նպատակը եղած է մօտէն հետաքրքրուիլ համայնքին կեանքով, օգտակար ըլլալ իր օժանդակութեան կարիքը ունեցող ազգայիններու, հաստատել հայերէնի դասընթացք փոքրիկներու համար եւ իրականացնել հայկական կեդրոնի մը հիմնումը Լոնտոնի մէջ:

Անդամագրութեան դրութիւն չի կիրարկուիր Համայնական Խորհուրդի ընտրութեան համար: Առանց սեռի եւ տարիքի խտրութեան, ամէն Հայ որ երկու կամ աւելի տարիներէ ի վեր հաստատուած է Անգլիոյ մէջ եւ լրացուցած է իր 18րդ տարիքը, իրաւունք ունի մասնակցելու Խորհուրդին ընտրութեան, որ կը կատարուի քուէարկութեամբ, իսկ Խորհուրդին անդամակցելու համար թեկնածուները պէտք է լրացուցած ըլլան իրենց 21րդ տարիքը եւ Անգլիոյ մէջ ալ հաստատուած ըլլան հինգ կամ աւելի տարիներէ ի վեր:

Իր գործունէութեան 17 տարիներու ընթացքին, Համայնական Խորհուրդը կրցած է ընդհանրապէս իրականացնել իր առաջադրութիւնները: Ճանչցուած է անգլիական իշխանութեանց կողմէ, ներկայացուցած է հայ համայնքը պետական չրջանակներու մօտ, հրաւիրուած եւ մասնակցած է, օրինակի համար, արքայական զահակալութեան հանդիսութեանց, ներկայացած առիթներով կապ պահած է ներքին նախարարութեան եւ այլ պաշտօնատուներու հետ, հարթած է

Fonds A.R.A.M

նորեկ Հայերու մատնուած պատահական դժուարութիւնները պատկան դրասենեակներու մօտ, եւայլն: Իսկ իր լաւագոյն յաջողութիւնը եղած է Հայ Տան հիմնումը, չէնքին գնումով, ստացուած արտօնութեամբ եւ օժանդակ մարմիններու եւ յանձնախումբերու կազմութեամբ: Զի դրպիր միայն եկեղեցւոյ հետ կապուած գործերով: Իր միջոցներու եւ ուժերու սահմանին մէջ, Խորհուրդը ազգային, հանրային եւ մշակութային դեռնի վրայ տարած է օգտաչատ աշխատանք:

Կ'ընտրուի ամէն չորս տարին անգամ մը եւ ունի իր առանձին դրասենեակը Հայ Տան մէջ:

Համայնական Խորհուրդի այժմու կազմին կը մասնակցին հետեւեալ ազգայինները.—

Նախագահ՝ Եդուարդ Պէնլեան, փոխ – նախագահ՝ Յարութիւն Ն. Մուրթաֆեան, քարտուղար՝ Հրանտ Ապաճեան, դանձապահ՝ Գրի-

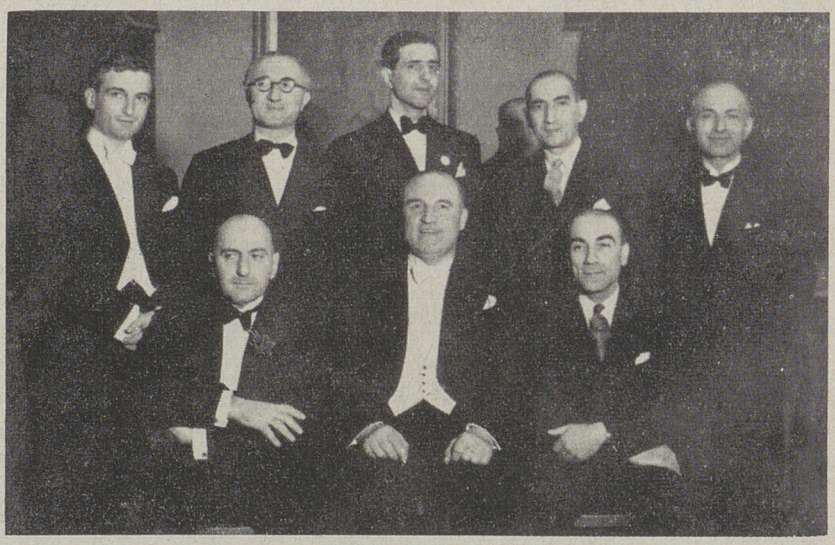

Լոնտոնի Համայնական Խորհուրդին առաջին կազմը, 1947ին: Նստած, ձախէն աջ՝ Եդուարդ Պէնլեան, Սարգիս Քիւրքճեան եւ Զարլզ Զօհրապ: Ոտքի, ձախէն աջ՝ Ունճեան, Յակոբ Էսէֆեան, Արտաշէս Խաչատուրեան, Ռոպըրթ Մայբըլ եւ Հրանտ Ապաճեան: Խմբանկարէն կը բացակային մնացեալ երեք անդամները՝ Արշակ Սաֆրաստեան, Տոքթ. Իւթիւճեան եւ Ալպէռ Շահինեան:

գոր Կիւլպէնկեան եւ անդամներ՝ Հայկ Գալուստեան, Տոքթ. Նուպար Տէրունեան, Տոքթ. Գրիգոր Կորկոտեան, Արտաշէս Խաչատուրեան, Հայկ Ապաճեան, տիկիններ Ֆլորա Ապաճեան եւ Սրբուհի Մատոթ: Հիմնադիրներէն կը մնան Եդ. Պէնլեան եւ Արտ. Խաչատուրեան:

(*) Յառով կ'արձանագրենք, որ հակառակ մեր իրերայաջորդ դիմումներուն, չկրցանք ունենալ Լոնտոնի ազգային – հասարակական *այսօրուա՛ն* կեանքը պատկերացնող նոր խմբանկարներ: Այս պատճառով ալ հարկադրուած ենք գոհանալ տարիներ առաջ հաշուած կարգ մը հին խմբանկարներու հրատարակութեամբ միայն:

Fonds A.R.A.M

ԼՈՆՏՈՆԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅ ՏԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

(LONDON ARMENIAN COMMUNITY TRUST — ARMENIAN HOUSE LTD.)

Համայնական Խորհուրդը, որ կազմուեցաւ առաջին օրէն ուզած էր հիմնել հայկական կեդրոն մը, զանազան արգելքներու հետեւանքով ստիպուած էր յետաձգել ծրագրին գործադրութիւնը, բայց ի վերջոյ կարելի եղած էր իրականացնել զայն 1960ին։

Շէնքը, որ գնուեցաւ այս թուականին եւ որուն բացումը որոշ յարդարումներէ ու նորոգութիւններէ ետք, կատարուեցաւ 1962ին, Համայնական Խորհուրդի սնտուկին արժեց 11·500 սթերլին։ Ակռ զատ, սարքաւորումներու եւ նորոգութեանց համար ծախսուեցաւ 5000 սթերլին, իսկ կարասիներու գնման յատկացուեցաւ 3500 սթերլին, որուն 2000ը տրամադրեցաւ Լիզպոնի Կիւլպէնկեան Ֆոնտէն։ Ընդհանուր գումարին 18·000 սթերլինը գոյացաւ Համայնական Խորհուրդի սնտուկին մէջ այս նպատակին համար ի պահ դրուած դրամով, կանխիկ նուիրատուութիւններով եւ տրուած խոստումներով։

Պէտք է այս առթիւ արձանագրել, թէ չէնքը գնուելէն ետք բաւական ժամանակ առին արտօնութիւն տրանալու ձեւակերպութիւնները։ Շէնքը գտնուելով բնակարանային թաղի մը մէջ եւ մինչ այդ գործածուած ըլլալով իբրեւ բնակարան, թոյլատրելի չէր ակումբի վերածել զայն։ Անհրաժեշտ էր այդ նպատակով ստանալ մասնաւոր արտօնութիւն, ինչ որ, հակառակ զանազան դժուարութեանց, գլուխ հանուեցաւ յամառ դիմումներու եւ տրուած համոզիչ բացատրութեանց չնորհիւ։

Խորհուրդը կազմեց London Armenian Community Trust *անունով Հոգաբարձութիւն մը, որ յառաջիկային պիտի գառնայ Հայ Տան միակ իրաւատէրը։*

Ստեղծուեցան նաեւ Ընկերակցութիւն մը եւ Յանձնախումբ մը։ Ընկերակցութիւնը, որ կը կոչուի Armenian House Ltd., *պատասխանատու է օրէնքին առջեւ իբրեւ բարեսիրական հիմնարկութիւն, իսկ Տան Վարչութիւնը* (House Committee), *որ կազմուեցաւ այս Ընկերակցութեան կողմէ, ըստ Հայ Տան կանոնադրութեան կը վարէ Տան ներքին գործերը։ Եւ վերջապէս այս Վարչութիւնն ալ իր կարգին կազմեց երկու Յանձնախումբեր, մէկը՝ Մշակութային Յանձնախումբը, որուն պարտականութիւնն է զարկ տալ Հայ Տան ձեռնարկներուն եւ կազմակերպել երգահանդէսներ, երաժշտական ձեռնարկներ, չարժանկարի ներկայացումներ եւ դասախօսութիւններ, որոնց երբեմն օտար դասախօսներ ալ կը հրաւիրուին, ինչպէս նաեւ պահել*

Fonds A.R.A.M

եւ ճոխացնել զրադարանը, իսկ երկրորդը՝ Փոնտի Հայթայթիչ Ցանճնախումբը, որուն պարտականութիւնն է եկամուտի աղբիւրներ ապահովել Հայ Տան, պարահանդէսները, վիճակահանութիւնները եւ հասութաբեր այլ ձեռնարկներ կազմակերպելով:

Ասոնցմէ զատ դոյութիւն ունի նաեւ մէկ այլ Հոդաբարձութիւն կամ Trust, որ կազմուած է Հայ Տան նախագահ եդուարդ Պէնլեանի նուիրատուութեամբ: Իրրեւ մնայուն հիմնադրամ, այս նուիրատուութիւնը, 7 տարիներու ընթացքին, տուրքերու վերացումէն եաք, պիտի ներկայացնէ 15·000 սթերլինի դումար մը, որ պիտի դործածուի Հայ Տան կարիքներուն: Այս նպատակով ուրիշներ ալ տրամադրած են որոշ դումարներ:

Աչխատանքի այս բաժանումներով ալ յառաջ տարուեցան ու կը տարուին ցարդ Հայ Տան դործերը եւ կ'արդիւնաւորուին յաջողութեամբ, հակառակ զերադաս եւ ստորադաս այս բոլոր մարմիններու խճողման: Այս կը նշանակէ, որ դործին կամ աչխատանքին ներդաշնակութիւնը ապահովուած է եւ բոլորը զիրար կը հասկնան:

Հայ Տունը հինդ յարկով չէնք մըն է եւ ունի երկու սրահներ, ուր տեղի կ'ունենան դասախօսութիւններ, զեկուցումներ, հարց – պատասխանի մրցումներ, եւայլն: Ունի իր ժողովասենեակները Համայնական Խորհուրդին, Հայ Տան Ընկերակցութեան, Երիտասարդաց Միութեան, Մչակութային Ցանճնախումբին եւ զրադարանին համար: Գետնայարկը վերածուած է արճարան – ճաչարանի, ուր կիրակի օրերը կը պատրաստուին հայկական կերակուրներ: Ունի նմանապէս ժամանց – խաղերու սենեակը եւ ամէնէն վերի յարկաբաժինն ալ տրամադրուած է չէնքի վարիչին բնակութեան: Անթերի եւ արդիական է չէնքին կահաւորումը, ինչ որ առաչին իսկ ակնարկով կը տպաւորէ այցելուն:

Հայ Տան Մչակութային Ցանճնախումբը դործի անցաւ 1962ին, Տան բացումէն անմիչապէս եաքը եւ մինչեւ այսօր կը չարունակէ իր դործունէութիւնը: Կը պահէ Հայ Տան զրադարանը, չուրչ 1500 հատորէն, անդլերէն եւ ֆրանսերէն դիրքերով, որոնց մէջ են նաեւ Տոքթ. Հայկուհի Իւթիւճեանի զրադարանին արժէքաւոր դիրքերը: Եւ, պահելով հանդերձ, կը ջանայ ճոխացնել զայն: Այս նպատակով, յարաբերութեան մէջ է ան Հայաստանի, Մերձաւոր Արեւելքի եւ այլ կեդրոններու հրատարակչական հաստատութեանց հետ: Սերտ կապ դոյութիւն ունի իր եւ Լոնտոնի Հայ Երիտասարդաց Միութեան միջեւ, մչակութային զանազան ձեռնարկներ դործակցաբար իրագործելու համար: Եւ երկու չարաթը անդամ մը կը դումարէ իր հերթական նիստերը:

Ցանճնախումբը առիթներ ստեղծած է միչտ եւ օգտուած է Հայաստանէն եւ արտասահմանէն Լոնտոն այցելող մտաւորականնե-

Fonds A.R.A.M

րու ներկայութենէն, դասախօսութիւններ կամ այլ հանդիպումներ կազմակերպելու համար: Իր նախաձեռնութեամբ, անցեալ տարուան Հոկտեմբերին եւ տասնօրեայ տեւողութեամբ տօնուեցաւ հանճարեղ Շէյքսպիրի ծննդեան 400ամեակը, հայ եւ օտար բազմաթիւ ներկայներու մասնակցութեամբ: Այս առթիւ մեծանուն թատերագրի դերձին մասին խօսեցաւ պրոֆէսր Շ. Նարդունի, որ հրաւիրուած էր Փարիզէն:

Հայ Տան Յոնտի Հայթայթիչ Յանձնախումբն ալ ունի օգտակար գործունէութիւն, մանաւանդ ամառնային եղանակին, իր կազմակերպած հասութաբեր ձեռարկներով:

Այս բոլորը կը հաստատեն, թէ Հայ Տունը Լոնտոնի հայ համայնքին աշխոյժ ու կենսունակ կեդրոնն է եւ պէտք է նկատել զայն հայապահպանման կարեւորագոյն ապրակը Անգլիոյ մայրաքաղաքին մէջ:

Այժմ, արձանագրենք անուանները այն անձերուն, որոնք կ'անդամակցին Հայ տունը կանգուն պահող վերոյիշեալ մարմիններուն:

Հայ Համայնքի Հոգաբարձութեան (Trust) անդամներն են.— Նախագահ՝ Յարութիւն Ն. Մութաֆեան, քարտուղար՝ Հրանտ Ապաճեան, գանձապետ՝ Գրիգոր Կիւլպէնկեան եւ անդամներ՝ Լեւոն Ապաճեան, Հայկ Գալուստեան, Տոքթ. Գրիգոր Կորկոտեան, Եդուարդ Պէնլեան եւ Ս. Մկրեան:

Հայ Տան Ընկերակցութեան (Armenian House Ltd.) անդամներն են.— Եդուարդ Պէնլեան՝ նախագահ: Հրանտ Ապաճեան՝ քարտուղար եւ Գրիգոր Կիւլպէնկեան՝ գանձապետ:

Հայ Տան Վարչութեան (Committee) կ'անդամակցին Հայկ Գալուստեան (նախագահ), Յարութիւն Ն. Մութաֆեան եւ Եդուարդ Պէնլեան:

Մշակութային Յանձնախումբին անդամներն են.— Արտաշէս Յաչատուրեան՝ նախագահ, Եդուարդ Գիւլբէնկեան՝ քարտուղար, Օր. Լուիզ Վարդուկեան՝ պրոգրամնապետուհի եւ Յարութիւն Այվազեան՝ գանձապետ:

Իսկ Յոնտի Հայթայթիչ Յանձնախումբին կ'անդամակցին տիկիններ Ս. Մատաթ, Յ. Սթէլեան, օրիորդներ Մ. Պոդոսեան, Ս. Կիւլպէնկեան, Լ. Կոստանեան, Ա. Զէյթըր, Մ. Զիլինկիրեան եւ պրն Հայկ Գալուստեան, Ա. Խաչիկեան, Տ. Ուզունեան, Կ. Պետրոսեան, Գ. Դաւթեան եւ Յ. Զէրչիսահակեան:

Հայ Տան հասցէն է.—

Armenian House
25, Cheniston Gardens — High Street
Kensington — London W. 8
Հեռաձայն WES 6916 և 6873.

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Այս աշխոյժ եւ գործունեայ Միութիւնը կազմուած է 1953ին, խումբ մը ուսանողներու կողմէ։ Առաջին ընդհանուր ժողովին մասնակցած են 12 հոգի, ջնջած են նախնական ծրագիրը – կանոնագիրը մը եւ ընտրած անդրանիկ վարչական կազմը, որուն անդամակցած են Օր. Սեդա Աբրահամեան՝ նախագահուհի, Գէորգ Պալըքեան՝ քարտուղար, Եղուարդ Գիւլբէկեան՝ դանձապահ, Յովհաննէս Ամիրխանեան եւ Վահրամ Գրիգորեան։

Միութեան հիմնական նպատակը եղած է ի մի համախմբել հայ երիտասարդները հայկական առողջ մթնոլորտի մը մէջ եւ ընկերական կապ հաստատել իրենց միջեւ։

Այնուհետեւ 2րդ ընդհանուր ժողովը գումարուած է 1955ի Յունուարին եւ ծրագիրը – կանոնագրին վերջնական ձեւ մը տալէ ետք, որոշուած է առաւել եւս ընդարձակել գործունէութեան դաշտը։ Իսկ այդ գործունէութիւնը սկզբնական շրջանին դրսեւորուած է վիճաբանական ժողովներով, ազգային տօներու առթիւ կազմակերպուած հաւաքոյթներով, խրախճանքի երեկոներով եւ տեղական մշակութային ձեռնարկներու արուած խմբական այցելութիւններով։

Հիմնադրութենէն 11 տարիներ ետքն ալ միեւնոյնն է ընդհանուր պատկերը, բայց գործունէութեան դաշտն ու տարողութիւնը ընդարձակուած է մեծ համեմատութիւններով։ Այս իրողութեան գլխաւոր ապացոյցը այն է, որ Միութիւնը ունի այսօր 185 երկսեռ անդամներ։

Առաջին օրէն իսկ իրրեւ հիմնական սկզբունք ընդունուած է, որ Միութիւնը հեռու պիտի կենայ քաղաքական հարցերէ եւ պիտի դրծէ բոլորովին անկախ ու չէզոք դեռնի վրայ։

Երիտասարդաց Միութիւնը ունի իր անդամներով կազմուած երգչախումբը, թատերախումբը, պարախումբը եւ մայրենի լեզու դասաւանդող ուսուցչական կազմը։ Այս ուժերով, իր աշխատանքը կը տանի ան երկու ճակատներու վրայ, նախ Լոնտոնի հայ կեանքին մէջ եւ ապա, երբ առիթներ ներկայանան, արտաքին ճակատի վրայ։

Ներքին դծով պարբերաբար կը կազմակերպուին մշակութային ձեռնարկները, թատերախումբին, երգչախումբին եւ պարախումբին մասնակցութեամբ։ Թատերախումբը անցեալ տարեշրջանին, Վարուժան Մարչեանի դեկավարութեամբ բեմադրեց Լ. Շանթին «Եսի մարդը» թատերախաղը։ Ձեռնարկը այնքան յաջող էր, որ խումբը, Ֆրանսայի Հայ Կատոյա Մաչի հրաւէրով, փարիզ ալ դնաց անցեալ տարուան Ապրիլին եւ հոն ալ չորս անդամ բեմադրեց զայն։

Երգչախումբը, իր կարգին, Երջանիկ Մըսրեանի խմբավարութեամբ արձանագրած է փայլուն յաջողութիւններ։

Fonds A.R.A.M

Շաբաթը մէկ անգամ տեղի կ'ունենայ հայերէնի դասաւանդութիւն, որուն ներկայ կ'ըլլան նոյնիսկ Անգլիացիները, մեր լեզուն սորվելու ցանկութեամբ:

Կը կազմակերպուին նմանապէս վիճաբանական հաւաքոյթներ, դրական երեկոներ, դասախօսութիւններ եւ արտասանական մրցումներ, երիտասարդութիւնը չհաղորդող նիւթերով:

Իբրեւ սրբազան պարտականութիւն, Միութիւնը, ամէն տարի, Սպասօնի մասնաւոր ձեռնարկով մը, Ապրիլ 11/24ին կ'ոգեկոչէ մեր անմոռանալի նահատակներուն յիշատակը եւ այս առթիւ յուշատրեր կը գրուէ օտար կազմակերպութեանց, մատնանշելով Մեծ Եղեռնին բնոյթն ու հայ ժողովուրդին իրաւունքները:

Լոնտոնի վուլիչ Գոլէճի միջազգային ցուցահանդէսին մասնակցած հայ ուսանողներուն մէկ մասը, իրենց յատկացուած բաժնին մէջ նկարուած:

Անցեալ տարուան սկիզբները Միութիւնը կազմեց ֆութպոլի հայկական անդրանիկ խումբը Անգլիոյ մէջ:

Եւ վերջապէս, ամէն Հոկտեմբերին տեղի կ'ունենայ Միութեան տարեկան պարահանդէսը, ուր կ'ընտրուի օրուան դեղեցկուհին (Miss A. Y. S.):

Իսկ արտաքին ճակատի վրայ, Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը կը մասնակցի դաշնային հասատատութեանց կազմակերպած մշակութային ձեռնարկներուն եւ կ'օգտագործէ առիթը օտարներուն ծանօթացնելու համար հայութիւնն ու հայ մշակոյթը: Այս ուղղութեամբ, անցեալ Յուլիսին, Միութեան պարախումբը Հայկ Մբոբլեանի ղեկավարութեամբ մաս-

Fonds A.R.A.M

նակցեցաւ Commonwealth Institute–ին կողմէ կազմակերպուած միջազգային մրցումի մը եւ չահեցաւ երկրորդ մրցանակը: Երիտասարդուհին ալ ունեցած է այս կարգի ելոյթներ:

Հայ Երիտասարդաց Միութեան աշխատանքի կեդրոնն է Հայ Տունը, ուր ունի ան իր սեփական սենեակը:

Միութեան ներկայ վարչութեան անդամներն են.— Նախագահ՝ Սահակ Օվանէսոֆ, փոխ – նախագահուհի՝ Օր. Յասմիկ Թադէոսեան, քարտուղար (հայերէնի) Սահակ Գրիգեաչարեան, քարտուղար (անգլերէնի) Շահէն Մովսիսեան եւ դանձապահուհի՝ Օր. Ֆլորա Տէր Գրիգորեան:

Բոլոր այս տեղեկութիւնները կը հաստատեն այն կարեւոր դերը, զոր կը տանի Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը Լոնտոնի հայ կեանքին մէջ եւ իրարու կը կապէ բազմաթիւ երկիրներէ Անգլիոյ մայրաքաղաքը հաւաքուած հայ երիտասարդները, վառ պահելով անոնց մէջ ամէն բանէ առաջ Հայ Ոգին:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Լոնտոնի հայ երիտասարդութիւնը մեծ մասով կը բաղկանայ ուրիշ երկիրներէ հոն հաւաքուած երկսեռ ուսանողներէ, որոնք բնազդական մղումով մը դգացած են քով քովի գալու եւ հաւաքական աշխատանք տանելու անհրաժեշտութիւնը: Այդ մղումին արդիւնքը եղած է, օրինակի համար, կազմութիւնը բազմանդամ Հայ Երիտասարդաց Միութեան, որ այնքան կարեւոր դեր կը խաղայ համայնքին մէջ:

Այդ երիտասարդներուն մէջ եղած են, այժմ ալ կան եւ միշտ պիտի ըլլան այնպիսիները, որոնք իրենց ապրած երկիրներուն մէջ ունեցած են քաղաքական համոզումներ եւ մաս կազմած են համապատասխան կազմակերպութեանց: Անոնց կարգէն եղած են նաեւ դաշնակցական երիտասարդները, որոնց թիւը, տարուէ տարի աւելցած է դժբաղդաբար Լոնտոնի մէջ:

Նախ քան դաշնակցական կազմի մը ստեղծումը դժուարութիւն ունեցած են այնտեղ անհատ դաշնակցականները, որոնք առիթէ առիթ քով քովի կու գային հաւաքական ձեռնարկ մը կազմակերպելու համար: Երբ թիւը չատցաւ, այն ատեն անհրաժեշտ նկատուեցաւ բոլոր դաշնակցականները համախմբել եւ անոնցմով ստեղծել կուսակցական – օրինական կազմ մը, որ այժմ դոյութիւն ունի եւ կը կրծէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Նաւասարդեան Կոմիտէ անունով:

Կազմակերպական այս գործի վրայ առաջին քայլը առնուեցաւ 3 Յունուար 1960ին, երբ դումարուեցաւ խորհրդակցական ժողով մը, որուն յետոյ յաջորդեցին ուրիշ երկու ժողովներ եւս Յունուար 10ին եւ Փետրուար 14ին: Այս ժողովներուն մէջ ալ ստեղծուեցաւ Լոնտոնի

Fonds A.R.A.M

դաշնակցական կազմը, որ վաւերացուեցաւ Հ· Յ· Դ· Եւրոպայի կեդր· Կոմիտէին կողմէ 14 Մարտ 1960ին:

Կազմին մէջ առնուեցան նորեկները ալ, որոնց երդման արարողութիւնը կատարուեցաւ դաշնակցական գործիչ Տօքթ· Երուանդ Խաթանասեանի ներկայութեան:

Ուրեմն, 1960ի առաջին օրերէն սկսեալ լսելի դարձաւ Նաւասարդեան Կոմիտէին ձայնը Լոնտոնէն, իր կազմակերպած հրապարակային ձեռնարկներով, — Մայիս 28ի, Հ· Յ· Դաշնակցութեան Օրուան եւ Փետրուար 18ի ոճնակատարութիւններով, որոնք ամէն տարի արձանագրեցին վայրկեան յաջողութիւններ: Այս հանդիսութեանց առիթներով, ամէն անգամ հրաւիրուած են բանախօսներ Փարիզէն,

Հ· Յ· Դաշնակցութեան Լոնտոնի Նաւասարդեան Կոմիտէի անդամներուն մէկ մասը, նկարուած 1960ին, Տոքթ· Ե· Խաթանասեանի եւ այժմ հանգուցեալ տիկին Մէրի Տօնապետեանի ներկայութեան:

իրրեւ ամէնէն մօտակայ վայրը Լոնտոնէն: Կոմիտէն, տարբեր առիթներով օգտագործած է նմանապէս Լոնտոն այցելած ուրիշ դաշնակցականներու ներկայութիւնը եւ լսած է նաեւ անոնց խօսքը:

Հրապարակային այս ձեռնարկներու պատեհութիւններով, Հ· Յ· Դ· Նաւասարդեան Կոմիտէն կը ցրուէ թռուցիկներ, բացատրելու համար Հ· Յ· Դաշնակցութեան գաղափարաբանութիւնն ու քաղաքական ուղեգիծը: Կ'աշխատի նմանապէս թերթերու տարածման

Fonds A.R.A.M

համար, բաժանորդներու արձանագրութեամբ: Եւ վերջապէս արտասահմանի մամուլին ղրկած թղթակցութիւններով տեղեակ կը պահէ այլ գաղութներու ընթերցողները Լոնտոնի հայ կեանքի մասին:

Մէկ խօսքով, ազգային մարմիններու եւ հանրային կազմակերպութեանց կողքին, Նաւասարդեան Կոմիտէն ալ կը կատարէ իրեն բաժին ինկած պարտականութիւնները, սատարելով համայնքի վերելքին, փոխադարձ հասկացողութեան համերաշխ մթնոլորտի մէջ:

ՀԱՅ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնը, իր կազմութեան առաջին օրերէն, այսինքն 1907 թուականէն, իր մասնաճիւղը ունեցած է Մանչէսթըրի մէջ: Հիմնադիրներէն Պօղոս Նուպար փաշային կողմէ ղրուած նամակով մը Մանչէսթըր կ'երթայ Երուանդ պէյ Աղաթօն եւ 1 Յուլիս 1907ին դումարուած համայնքի ընդհանուր ժողովին մէջ կը պարզէ Միութեան հետապնդած նպատակները, որոնց համաձայն կը դանուին ժողովականները: Ապա, տեղւոյն վրայ իսկ կը կազմեն անդրանիկ մասնաճիւղը եւ առաջին վարչութեան անդամ կ'ընտրեն այդ չրջանի աչքի պարնող Հայերէն Ֆրնտըպլեանը, Եալտըզճեանը, Իփլիկճեանը, Ժամկոչեանը, Թոփալեանը, Տէօվլէթեանը եւ Գրիգորիսեանը: Աշխատանքը սակայն կը սկսի 1908ին, 18 անդամներով, որոնց թիւը 1909ին կը բարձրանայ 35ի: Երբ, Կիլիկիոյ որբերու հոգածութեան համար կազմուած Որբախնամ Միութիւնն ալ կը միացուի Հ. Բ. Ը. Միութեան մասնաճիւղին, անդամներուն թիւը կը հասնի 112ի: Ասոնք, իբրեւ անդամավճար, տարեկան մինչեւ 270 սթերլին յատկացուցած են Միութեան, այդ չրջանին:

Մասնաճիւղ մըն ալ կը կազմուի Լոնտոնի մէջ 1910ին եւ առաջին աշխարհամարտի չրջանին կը գործակցի Լոնտոնի Հայ Կարմիր Խաչին հետ, նպաստներ հասցնելով հայ ազէտեալներուն:

Այս մասնաճիւղին ալ նպատակը եղած է օգնել արտասահմանի կարիքներուն, պարբերաբար կատարուած նուիրահաւաքութիւններով եւ Միութեան կեդրոնին խորհրդակով: Իր կարեւոր ձեռնարկներէն մէկը եղած է՝ մասնաճիւղին նախագահ Սուրէն Ճրճրեանի նախաձեռնութեամբ 1947ին կազմակերպուած ներդաղթի ֆոնտին հանգանակութիւնը, որուն դումարը հասած է 5000 սթերլինի: Իսկ Հ. Բ. Ը. Միութեան 50ամեակին առթիւ 1956ին ձեռնարկուած հանգանակութեան հասոյթը յատկացուած է՝ ներկայիս Հայ Տան մէջ գոյութիւն ունեցող դրադարանին:

Հ. Բ. Ը. Միութեան Լոնտոնի մասնաճիւղի ներկայ վարչութեան կ'անդամակցին Սարգիս Քիւրքճեան՝ նախագահ, Արտաշէս Խաչատուրեան եւ Նորայր Զիլինկիրեան՝ փոխ – նախագահներ, Երուանդ Նիկողոսեան՝ քարտուղար եւ Ա. Թոսունեան՝ դանձապահ:

Fonds A.R.A.M

ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՏԻԿՆԱՆՑ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

Լոնտոնի Համայնական Խորհուրդին ալակից Տիկնանց Ճանճնախումբը կեանքի կոչուած է 1947ին, Խորհուրդի կազմութեան առաջին օրերուն ու ատկէ ի վեր կը տանի իրեն բաժին ինկած աշխատանքը, օգտաչատ արդիւնքներով։ Ցոգնեցուցիչ է այդ աշխատանքը, բայց կը տարուի հաճոյքով ու նուիրումով եւ համայնքին օգտակար ըլլալու ցանկութեամբ։

Ճանճնախումբը կը կազմակերպէ համայնքին տարեկան պարահանդէսը, կ'ունենայ հաւաքոյթներ տիկիններու մասնակցութեամբ, կը տօնէ Մանուկներու Օրը, կը քաջալերէ մանուկներու կիրակնօրեայ հայերէնի դասընթացքը եւ հոգ կը տանի եկեղեցիի բարեզարդման։

Տիկնանց Ճանճնախումբին ամէնէն գործունեայ անդամուհին եւ նախագահուհին, անոր կազմութեան առաջին օրէն եղած է տիկին Շուշանիկ Պէնլեանը (Ծնեալ Պալաքեան), որ մինչեւ իր մահը հոգեւին փարած էր տարուած բոլոր աշխատանքներուն, քաջալերիչ օրինակ դառնալով իր ընկերուհիներուն։

Ճանճնախումբի այժմու կազմին կ'անդամակցին տիկիններ Ս. Մատաթ (նախագահուհի), Ֆ. Ապաճեան, Կիւլպէնկեան, Աչճեան, Հիլի, Պօյաճեան եւ Արաթուն։

ՀԱՅԵՐ ՄԱՆՉԷՍԹԸՐԻ ՄԷՋ ԵՒ ԱՅԼՈՒՐ

Մանչէսթըրի հին համայնքին մասին գրեցինք արդէն հանգամանօրէն։ Այժմու համայնքին թիւը կը տարուբերի 3 – 400ի մէջեւ, քաղաքին մէջ եւ շրջակաները։

Համայնքին մէջ ի գործու է հին կանոնագիրը, որուն հիման վրայ կը գործէ ժողովուրդին քուէով ընտրուած Հոգաբարձութիւն մը (Trust)։ Կայ նաեւ եկեղեցական մարմին մը, որ կը գրաւի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ գործերով։ Եկեղեցական ծախքերը կը հոգայ համայնքը։ Բաւական թիւով նորեկ Հայեր ալ հաստատուած են այժմ Մանչէսթըրի մէջ։ Նախապէս, համայնքին առաջնակարգ դէմքն էր հանրածանօթ առեւտրական՝ այժմ հանգուցեալ Մարքօ Պաքրճեանը։

Մանչէսթըրի համայնքին հոգեւոր հովիւն է Տ. Աշոտ քահանայ Տէր Ճարութիւնեան։

ՍաուԹփորթի մէջ կ'ապրին չուրջ 15 – 20 հոգի։ Ուրիշներ ալ կը բնակին, հինգով – տասնով, զանազան քաղաքներու մէջ։ Իրլանտայի մէջ ալ կան փոքրաթիւ Հայեր։

Հայրապետական Պատուիրակ Տ. Պսակ արքեպիսկոպոս կ'այցելէ երբեմն Մանչէսթըրի համայնքին։

Անգլիոյ մէջ չկան Հայ կաթողիկէ եւ Հայ բողոքական համայնքներ։

Fonds A.R.A.M

ՈՒՐԻՇ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ինչպէս կարգ մը ուրիշ գաղութներու մէջ, Անգլիոյ հայ գաղութի փոքրիկները ալ մասնուած են իրենց մայրենի լեզուն սորվելու դժուարութեան: Այս պատճառով ալ ենթակայ են՝ ժամանակի ընթացքին օտարանալու վտանգին: Բարեբախտաբար մեծ մասով հայախօս գաղութ է եւ դէթ տուներու մէջ փոքրիկները դէշ – աղէկ կը հասկնան խօսուած հայերէնը: Ազգային իշխանութիւնն ալ կը ջանայ օգտակար ըլլալ այս գետնի վրայ, հնարաւորութեանց սահմաններուն մէջ: Կայ հայերէնի կիրակնօրեայ դասընթացք մը, որուն, երկու չաբաթը անգամ մը, կը հետեւին 50 փոքրիկներ: Բնակավայրերու հեռաւորութեանց պատճառով կարելի չէ եղած դնել չաբաթականի վերածել այս դասընթացքը: Կը դասաւանդեն տիկին Ալիս Գոն Ռօյ,

Լոնտոնի հայերէնի կիրակնօրեայ դասընթացքին հետեւող փոքրիկներէն խումբ մը

տիկին Յասմիկ Սթիլհանու եւ օրիորդ Մայտա Պօղոսեան: Տ. Պսակ Սրբազանն ալ մօտէն կը հետեւի տարուած աշխատանքին:

Կայ նմանապէս 15 հոգինոց երկսեռ դպրոց դաս, որուն դպրապետն է Տիլդա Ուզունեան: Ուրարտակիր սարկաւագն է Յարութիւն Ալթըդողալեան, իսկ երգեհոնի վրայ նուագողը՝ Անայիս Պօղոսեան:

Լոնտոնի մէջ, միշտ ալ, ժամանակաւոր բնակութեամբ գտնուած են երիտասարդ հայ հոգեւորականներ, որոնք հետեւած են զանազան համալսարաններու աստուածաբանական ճիւղերու դասընթացքներուն: Անցեալ տարեշրջանին համալսարան յաճախողներու մէջն էին Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանի միաբաններէն Տ. Տաթեւ վրդ. Սարգիսեան (Kings College) եւ Տ. Արսէն վրդ. Աւետիքեան (Darham University): Այս հոգեւորականներն ալ երբեմն կը մասնակցին ժամերգութեանց:

Fonds A.R.A.M

ԶԱՆԱԶԱՆ ԱՍՊԱՐԷԶՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ՅԱՋՈՂԱԾ ՀԱՅԵՐ

Անգլիան, իբրեւ արդիւնաբերական եւ առեւտրական մեծ կեդրոն, բազմաթեւակ հնարաւորութիւններ ընծայած է մեր այն բոլոր ազգակիցներուն, որոնք իրենց ընդունակութիւններով, ճարպիկութեամբ եւ հետեւողական աշխատանքով կրցած են օգտուիլ ներկայացած պատեհութիւններէն:

Ցաջորդական էջերու վրայ իրենց անուններով, նկարներով, կենսագրական համառօտ գծերով եւ ապահոված յաջողութիւններով ներկայացուցած ենք կարգ մը դէմքեր, որոնք դիրքի տէր են այսօր Անգլիոյ մէջ: Զկրցանք աւելի ընդարձակել այս բաժինը, որովհետեւ պակասեցաւ մեզի ուրիշներու հետ եւս ծանօթանալու կարելիութիւնը: Այնպէսի կ'արձանագրենք հետեւաբար անունները Լոնտոնի հին համայնքի անդամներէն Հայկ Ունճեանի եւ Ցակոբ ու Հրանտ Էսկիֆեան եղբայրներու, որոնք դորգի վաճառականներ են եւ Լեւոն Ապաճեան ընկերութեան, որ ունի գորգ մաքրելու ընդարձակ գործատեղի մը:

Կան անուն ունեցող Հայեր նաեւ ուրիշ ասպարէզներու մէջ: Ասոնցմէ են՝

Ֆելիքս Աբրահամեանը, «Սընոէյ Թայմզ» թերթին երաժշտական քննադատը:

Մանուկ Բարիքեանը՝ անուանի ջութակահար – սոլիստ:

Օլիվ Զօրեանը՝ մանչէսթըրցի, նոյնպէս ջութակահար–սոլիստ:

Հրաչ Գասպարեանը՝ ջութակի ուսուցիչ:

Տիկին Էլէնա Գիւտեանը՝ դաշնակահարուհի:

Հայկազ Միքայէլեանը՝ պետական ճարտարապետ, որ կը բնակի Տարհամ – Փիթըրլի կոչուող նոր քաղաքի մը մէջ:

Համառօտակի ներկայացուցինք Անգլիոյ հայ գաղութին անթեւալը: Իր այսօրուան տուեալներով արձանագրեցինք նաեւ անոր ներկայ վիճակը: Կը մնայ մտածել ապագայի մասին, ըսելու համար որ այս գաղութը դեռ երկար ժամանակով ի վիճակի պիտի ըլլայ պահելու իր հայկական առողջ դիմագիծը: Զախջախիչ մեծամասնութեամբ թարմ ամբողջութիւն մըն է ան, հայախօս գաղութներէ գացած եւ մնայուն կամ ժամանակաւոր կերպով հոն հաստատուած գաղթականներու եւ ուսանողներու բազմութեամբ: Այս տուեալով, այլեւ այն նախատեսութեամբ, որ պիտի չարունակուի այսօրուան աշխոյժ կեանքը, բոլոր տարրերու ներդաշնակ համագործակցութեամբ, գաղութը, վստահօրէն, իր այժմու հայեցի առողջ դիմագիծը պիտի փոխանցէ նաեւ ապագային, ի մեծ ուրախութիւն գալիք սերունդներուն:

Fonds A.R.A.M

ԴԷՄՔԵՐ ԱՆԳԼԻՈՅ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԷՆ

Տ. ՊՍԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

Տ. ՊՍԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ
Հայրապետական Պատուիրակ

Անգլիոյ մէջ պաշտօններ վարած բազմաթիւ հայ հոգեւորականներու մէջ, պաշտօնավարութեան ամէնէն երկար չրջանը բոլորող եկեղեցականն է Տ. Պսակ արքեպիսկոպոս Թումայեանը, որ հոն կը մնայ 15 տարիներէ ի վեր, Հայրապետական Պատուիրակի իր հանդամանքով:

Սրբազանը Լոնտոն հաստատուած է 6 Դեկտեմբեր 1949ին, յաջորդելով Պոլսոյ այժմու Պատրիարք Տ. Շնորհք արքեպ. Գալուստեանին (այն ատեն դեռ վարդապետ):

Ծնած է ան Պարտիզակ 1912ին եւ մանկական տարիքին տեղահանուած է ծնողքին հետ: Զինադադարին վերադարձած է նորէն իր ծննդավայրը եւ յաճախած է տեղւոյն վերաբացուած ազգային Ներսէսեան վարժարանը: Կարճ տեւած է սակայն վարժարանին գոյութիւնը եւ քէմալական արշաւանքին հետեւանքով ուրիշ աշակերտներու հետ ինքն ալ փոխադրուած է նախ Պոլիս, Օրթագիւղի եւ Եէսիլ Գուլէի որբանոցները եւ ապա, Պոլսէն ալ հեռանալով, Ճունաստան, Սիրայի որբանոցը:

Մինչեւ 14 տարեկանը մնացած է ան այնտեղ եւ ապա, 1926ին, ղրկուած է Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանը, ուր եւ ստացած է իր միջնակարգ ուսումը: Եկեղեցական ասպարէզի ընդդրկումով, սարկաւագ ձեռնադրուած է 1930ին եւ վարդապետ՝ 1934ին, Թորգոմ Պատրիարքի ձեռամբ: Այնուհետեւ, երկար տարիներով վարած է այնտեղ զանազան պաշտօններ եւ եղած է երաժշտութեան ուսուցիչ:

Երուսաղէմէն փոխադրուած է Աղեքսանդրիա 1943ին եւ վեց

Fonds A.R.A.M

տարի պաշտօնավարած է հոն իբրեւ առաջնորդական փոխանորդ եւ պետահայ թեմին:

Ի վերջոյ Լոնտոն փոխադրուած է 1949ին եւ ստանձնած է իր այժմու պաշտօնը:

Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոս եպիսկոպոս ձեռնադրած է զինք 1955ին, իսկ 1963ին ալ շնորհած է արքունեան տիտղոսը:

Լոնտոնի մէջ չարունակած է իր ուսումը նախ երկու տարի Kings College-ի աստուածաբանական վարժարանին մէջ եւ ապա տասը տարի մասնագիտացած է երաժշտութեան մէջ, աւարտելով Guildhall School of Music and Drama հաստատութեան դասընթացքները: Երկու հաստատութիւններէն ալ ստացած է համապատասխան վկայականներ:

Տ. Պսակ արքեպ. Թումայեան սիրուած է իր հօտէն: Սիրուած է նաեւ օտար եկեղեցական շրջանակներէն եւ յատկապէս Քէնթըրպրիի արքեպիսկոպոսէն, որուն հետ կապ կը պահէ թէ՛ անձնապէս եւ թէ՛ մասնաւորաբար էջմիածնի Վեհափառին ներկայացուցչի իր հանդամանքով:

ՆՈՒՊԱՐ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ

ՆՈՒՊԱՐ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ

Ամբողջ աշխարհի մէջ հանրածանօթ Գալուստ Կիւլպէնկեանին կամ ինքնատիպ որակումով «Պարոն Հարիւրին Հինգ»ին զաւակն է Նուպար Կիւլպէնկեան, որ իր կարգին նշանաւոր է մէջաղգային աշխարհի մէջ ունեցած իր դիրքով:

Հայկական հարստութեան տէր մէկն է այսօր Նուպար Կիւլպէնկեան, թերեւս մէկը աշխարհի ամենամեծ հարուստներէն: Եթէ ճիշդ են անգլիական թերթերուն դնահատումները, անոր հարստութիւնը կը հասնի մէկ միլիառ 750 միլիոն տոլար հաշուող առասպելական դումարի մը: Իսկ տարեկան եկամուտը կ'անցնի 10 միլիոն տոլարը, որ կը դոյանայ հօրմէն ժառանգ մնացած եւ այժմ իր կողմէ դանձուող Իրաքի նաւթային արտադրութեան 100ին 5ի չահաբաժինէն:

Ինչպէս ծանօթ է, Գալուստ Կիւլպէնկեան իր հարստութիւնը

Fonds A.R.A.M

մեծ մասով կտակեց վորթուհալեան բարեսիրական եւ այլ հաստատութեանց եւ այսպէսով, իրենց ներքին անհամաձայնութեանց հետեւանքով, զրկեց իր զաւակը այդ հարստութենէն: Զկրցաւ սակայն զրկել Իրաքի քարիւղի հասոյթին 100ին 5էն, որ հօրը մահէն ետք եւ մինչեւ այսօր, ըստ ժառանգական եւ բաժնեհաւրական իրաւունքի, դանճուած է Նուպար Կիւլպէնկեանին կողմէ:

Լաւ չեն իր յարաբերութիւնները հօրը հարստութեան մեծ մասին տիրացած վորթուհալեան բարեսիրական հաստատութեան հետ: Մինչեւ անգամ չորս տարիներէ ի վեր դատի մէջ է ան Լոնտոնի ճայնասփիւռի կայանին հետ, որ կրճատած էր՝ յիշեալ հաստատութեան դէմ այդ կայանի աշխատակցին ըրած եւ յարձակողական քնոյթ ունեցող իր յայտարարութեանց կարեւոր մէկ մասը:

Աւելի քան ինքնատիպ են իր խոստուածքին դիծերը: Նուպար Կիւլպէնկեան, որ 68 տարեկան է այժմ, կը հաղուի միշտ վայելչօրէն եւ 40 տարիներէ ի վեր ամէն առաւօտ բաճկոնի լամբակին վրայ կը դնէ նախորդ օրուանէն տարբեր ղոյնով որճածաղիկ մը: Այս ծաղիկները բերել կու տայ ան օդային ճամբով աշխարհի բոլոր կողմերէն եւ երբեմն մշակել կու տայ նոյնիսկ անոնց ղոյները ապսպրանքի վրայ: Այնքան հետաքրքրուած է ան այս ծաղիկի տեսակներով, որ անդամ մը մեծ դումար ծախսեց ունենալու համար անոր նոր մէկ տեսակը: Ներկայ պիտի ըլլար յուշահանդէսի մը, որ տեղի պիտի ունենար՝ տեղւոք իր յաճախած Հարրոյի դպրոցին մէջ: Եւ որովհետեւ ճերմակ եւ կապոյտ էին այս դպրոցին ղոյները, յուշահանդէսէն դեռ տարի մը առաջ ապսպրանք տուաւ ան Լասսա, թիպէթցի պարտիզպանի մը, որպէսզի այդ ղոյներով որճածաղիկ մը պատրաստէ իրեն: Բաղմաթիւ փորձերէ ետք, պարտիզպանը յաջողեցաւ եւ Նուպար Կիւլպէնկեան մասնաւոր օդանաւ ղրկելով Լասսա, Լոնտոն փոխադրել տուաւ այդ հազուագիւտ ծաղիկը...

Ահա եւ տարօրինակ ինքնատպութեան երկու ուրիշ նմոյշներ:

Ունի ան դեղեցիկ Ռոլս – Ռոյս ինքնաշարժ մը, որուն վերնամասը սակայն փոխել տալով, անցնել տուած է հին օրերու թաքսիի մը ծածկը ... Եւ յետոյ, թէեւ սակաւակեր է, բայց կ'ուզէ որ ճաշի պահուն կերակուրի եւ անուշեղէնի չատ մը հազուագիւտ տեսակները դանուին սեղանին վրայ: Իր ուտելիքը մէկ կամ երկու տեսակ է, բայց առանց այդ ճոխ այլազանութեան, ճաշը անկատար կը թուի իրեն...

Նուպար Կիւլպէնկեան պատուակալ նախագահն է հօրը հիմնել տուած Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ Ննամակալութեան: Ազգային – հասարակական կեանքով սակայն չատ չի հետաքրքրուիր, այլ մասնաւոր առիթներով եւ հրաւէրի վրայ միայն ներկայ կ'ըլլայ պաշտօնական հանդիսութեանց, ինչպէս եղած էր Ամենայն Հայոց Տ. Վազգէն Ա. կաթողիկոսի Լոնտոն այցելութեան առթիւ:

Fonds A.R.A.M

ԽԱՉԻԿ (ՔԷՅ) ՄԹՈՒՊԵԱՆ

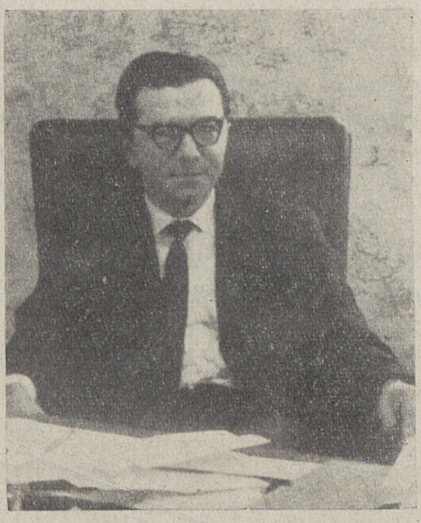

ԽԱՉԻԿ – ՔԷՅ ՄԹՈՒՊԵԱՆ

Արժէքաւոր, ծանօթ դէմք մը Լոնտոնի համայնքէն, — մէկը, որ իրրեւ "self made man", բացառիկ յաջողութիւններ ունեցած է ճարտարարուեստական եւ առեւտրական ասպարէզներու մէջ միաժամանակ եւ դրաւած է դիրք մը, որ կրնայ մրցիլ իր ճիւղի որեւէ մէկ հաստատութեան հետ իր արտադրած ապրանքներով:

Խաչիկ, կամ ինչպէս Անգլիացիները կը կոչեն զինք, Քէյ Մթուպեան, ծնած է Ատանա, 6 Յունուար 1921ին: Մանուկ հասակէն փոխադրուած է Կիպրոս ծնողքին հետ եւ հաստատուած են Լառնաքա: Տեղւոյն տղայոց վարժարանէն ընթացաւարտ ըլլալէ ետք վկայուած է նաեւ Ամերիկեան Ակադեմիային:

Գործի մը կապուելու առաջադրութեամբ Լոնտոն կը փոխադրուի ան 1945ին եւ մինչեւ 1949 կը զբաղի այնտեղ առեւտուրով: Այս թուականին կ'անցնի Նիւ Եորք, եւ, իրրեւ մասնագիտութիւն ընտրելով հիւսուածեղէնի գործը, ճարտարարուեստական եւ առեւտրական ասպարէզներու մէջ կ'ապահովէ վայրկեան վերելք մը: Եւ երբ գործը կ'ընդլայնի, Միջին Արեւելքի հրապարակներուն հետ մօտէն կապուելու նպատակով կ'երթայ Իտալիա, եւ, պահելով հանդերձ Նիւ Եորքի իր կեդրոնատեղին, Միլանոյի մէջ կը հիմնէ հիւսուածեղէնի երեք գործարանները: Ու հոն, Իտալիոյ տնտեսական կեանքին մատուցած իր ծառայութեանց իրրեւ գնահատանք, իտալական կառավարութեան կողմէ կը պատուըի Commendatore Ereditario *տիտղոսով, որ փոխանցման ժառանգական իրաւունքը կուտայ ենթակային:*

Բոլոր այս հանգրուանները եղան մէկ մէկ կամուրջ, ի վերջոյ հասցնելու համար զինք իր վերջնական կայքը, Լոնտոն, 1958ին եւ իրականացնելու այնտեղ իր մեծագոյն ձեռնարկը, հիւսուածեղէնի ճարտարարուեստին մէջ: Այժմ, արդէն եօթնեքսորդ տարին կը բոլորէ իր հաստատած Brentford Nylons Ltd. *ընկերութիւնը, որ իր տեսակով կը դասուի Անգլիոյ առաջնակարգ գործարաններու շարքին եւ իր արտադրութիւններով կը մրցի բոլորին հետ:*

Fonds A.R.A.M

Այս ընդարձակ գործարանը օժտուած է նայլըն կերպասեղէնի պատրաստութեան ամէնէն արդիական մեքենաներով: Դերձանն է որ կը գնուի միայն դուրսէն եւ ատով ալ կը հիւսուին նայլըն կերպասեղէնի բոլոր տեսակները: Հիւսուելէն ետքն ալ, կերպասները, վարպետ արհեստաւորներու ձեռքով կը կարուին եւ կը դառնան հագուստեղէն ու ամէն տեսակի ճերմակեղէն, այլ մանաւանդ սաւանները, որոնք փնտռուած ապրանք են հրապարակին վրայ: Գործը ժողովրդական լայն շրջանակներու մէջ ալ ծանօթացնելու համար, անշուշտ իր անխուսափելի տուրքը կու տայ ան նաեւ ռէքլամին եւ մամուլով յայտարարուած ծանուցումներուն: Ձեռնարկի ծաւալին մասին կարելի է դաղափար մը կազմել երբ ըսենք, թէ 1963ին, միայն մէկ տարուան ընթացքին, Մթռպեանի ընկերութիւնը 250 հազար սթերլին ծախսած է ծանուցումներու համար:

Գործարանին մէջ կ'աշխատին աւելի քան 320 արհեստաւորներ, որոնց մէջ մեծ թիւ մը կը կազմեն Հայերը:

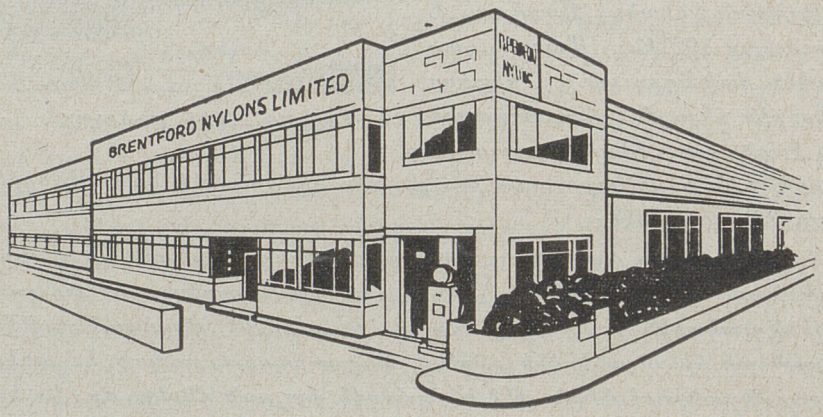

Խաչիկ – Բէյ Մթռպեանի նայլըն կերպասներու գործատան շէնքը Լոնտոնի մէջ

Լոնտոնի մեծ գործարանէն զատ, Հիւսիսային Իրլանտայի եւ Սկովտիոյ մէջ ալ երեք գործարաններ կ'աշխատին Պրէնդֆորտ ընկերութեան հաշուոյն: Աւելորդ է ըսել, թէ այս պայմաններու մէջ, ձեռնարկը ունի ապագային առաւել եւս ընդարձակուելու բոլոր առնելիները, չնորհիւ իր հիմնադրին կամքին եւ աշխատասիրական ձեռներէցութեան: Անգլիական շրջանակները ուղղակի կը գործանան տեսնելով ապահովուած յաջողութիւնը, այն ալ այսքան կարճ ժամանակամիջոցի մը ընթացքին:

Ուժեղ են ապագային զգացումները Խաչիկ Մթռպեանին մօտ: Իր գործարանի նորակերտ ու մեծ շէնքին վերեւ, երկու կողմերը կը բարձրանան երկու ձողեր, որոնցմէ մէկուն վրայ կը ծածանի Անգլիական Դրօշակը, իսկ միւսին վրայ Հայկական Եռագոյնը:

Խաչիկ Մթռպեան ամուսնացած է անգլիական ազնուական ըն-

Fonds A.R.A.M

տանիքի մը՝ Կալկաթայի երբեմնի զինուորական կառավարիչ Brigadier general Buckland*–ի աղջկան՝* Clemency*–ին հետ, որ հայերէն ալ կը խօսի եւ կապուած է հայութեան: Ունին երեք մանչ եւ մէկ աղջիկ զաւակներ:*

Իր յարաբերութեանց մէջ միշտ սիրալիր եւ հաղորդական, Խաչիկ Մթռպեան լայնօրէն կ'ալջակցի բոլոր հայկական ձեռնարկներուն եւ առանձնապէս հետաքրքրուած է Հ. Յ. Դ. Նաւասարդեան Կոմիտէի գործունէութեամբ:

Իսկ իր անհատական նախաձեռնութեանց գծով, ունի ան հիմնական սկզբունք մը, — երբեք չյուսահատիլ եւ անկարելին կարելի դարձնել: Այս անսեղխտալի հաստատամտութեամբ ալ կրցած է ան կեանքի մէջ արձանագրել իր բացառիկ յաջողութիւնները, որոնց չափելի արդիւնքն է Լոնտոնի իր մեծ գործարանը, ամէնէն առաջ:

ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ Ն. ՄՈՒԹԱՖԵԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ Ն. ՄՈՒԹԱՖԵԱՆ

Լոնտոնի առեւտրական հրապարակի առաջաւոր դիրքերէն մէկուն վրայ գտնուող դէմք է նմանապէս Յարութիւն Ն. Մութաֆեանը: Հաստատուած է այնտեղ 1945էն ի վեր: Ծնած ըլլալով Թուրքիոյ Ունիա քաղաքը 21 Մարտ 1915ին, փոքր տարիքին փոխադրուած է Պոլիս եւ հոն կեդրոնական վարժարանը աւարտելէ ետք, կարճ ժամանակ մըն ալ յաճախած է Սէն Պլնուա դպրեվանքը: Այնուհետեւ անցած է Լոնտոն, ստացած է այնտեղ իր բարձրագոյն ուսումը եւ անմիջապէս նետուած է առեւտրական ասպարէզ: Ազեքսանդրիա փոխադրուած է 1939ին, բայց է հոն իր առեւտրական գործին մասնաճիւղը եւ ապա, զինադադարի կնքումէն ետք, վերջնական կերպով հաստատուած է Լոնտոն:

Այդ թուականէն ասդին գտնուեցաւ ան յարաճուն վերելքի մէջ, ի վերջոյ հիմնելու համար միջազգային համբաւ վայելող ներածման եւ արտածման առեւտրական մեծ հաստատութիւն մը:

Յարութիւն Ն. Մութաֆեան, քաջասիրտ, սուրճի, չայքարի, չոր պտուղներու եւ այս կարգի ապրանքներու մեծաքանակ ապառման

Fonds A.R.A.M

մասնագէտն է: Մեծ անուն ունի մանաւանդ իրրեւ ամէն կարգի չոր պտուղներու գնորդ եւ հայթայթիչ: Ճանչցուած է աշխարհի ամէն կողմը իրրեւ «չոր պտուղներու թագաւորը»: Միակ հայկական հաստատութիւնն է, որ կ'անդամակցի Լոնտոնի, Նիւ Եորքի եւ Փարիզի Ապրանքներու Փոխանակութեան (Commodity Exchange) միջազգային մեծ կազմակերպութեան:

Ըսենք նաեւ այն, որ օտար առեւտրական շրջանակներու հետ յարաբեր չափան մէջ ըլլալով հանդերձ, Յարութիւն Ն. Մութաֆեան երբեք չէ խղճած հայ կեանքէն եւ մասնաւորաբար Լոնտոնի ազգային – հասարակական շրջանակներէն: Կապուած է այդ կեանքին ու շրջանակներուն հետ իր անվերապահ գործակցութեամբ: Նախագահն է ան Հայ Համայնքի Հոգաբարձութեան (Trust), փոխ – նախագահը Համայնական Խորհուրդին եւ անդամներէն մէկը Հայ Տան Վարչութեան (Committee): Եւ, բնականօրէն, իր լայն աշակցութիւնը կը բերէ Լոնտոնի հայ կեանքին առանցքը կազմող այս մարմիններուն:

ՀԱՅԿ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

ՀԱՅԿ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

Անգլիոյ հայ գաղութի հանրածանօթ դէմքերէն մէկն է նաեւ Հայկ Գալուստեան: Բնիկ Իրանահայ, ծնած է ան 1910ին եւ ամուսնանալով 1944ին, բախտաւորուած է երեք զաւակներով: Դժբախտութիւնը ունեցած է սակայն կորսնցնելու իր կինը՝ Հելէնը, 1961ին, անբուժելի հիւանդութեան մը հետեւանքով:

Հայկ Գալուստեան, արագ վերելքով մը կարեւոր յաջողութիւններ արձանագրած է Լոնտոնի առեւտրական կեանքին մէջ: Լծուած է ան ծանր ու թեթեւ ճարտարարուեստի միջազգային ներկայացուցչութեանց գործին, որ ընդլայնուած է աստիճանաբար, իր ձեռնարկատիրութեան չնորհիւ: Անգլիոյ մէջ կը ղեկավարէ ան կարգ մը անգլիական ընկերութիւններ, որոնք մասնաճիւղեր ունին ասիական եւ ափրիկեան երկիրներու մէջ: Արտածումներու առեւտրականն գծով ալ կապուած է օդանաւեր, ինքնաշարժներ եւ փոխադրակառքեր պատրաստող բրիտանական մեծ ընկերութեանց հետ, ինչպէս

Fonds A.R.A.M

"British Aircraft Co-operation"ն է, "Rolls Royce Ltd."ը, "Western Aircraft Helicopters"ը, "Metropolitan - Cammell Carriage and Wagon Co. Ltd."ը, եւայլն:

Իր այս յաջողութիւններով, Հայկ Գալուստեան արժանացած է նաեւ իր օտար շրջապատի դնահատանքին: Ընտրուած է ան անդամ Տնօրէններու Հիմնարկութեան (Fellow of the Institute of Directors) *1958ին, դարձեալ նոյն թուականին՝ անդամ Արուեստներու, Արդիւնաբերութեանց եւ Առեւտուրի Քաջալերման Արքայական Ընկերակցութեան* (Fellow of the Royal Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce) *եւ այնուհետեւ, 1963ին, անդամ Արքայական Օդանաւային Ընկերակցութեան* (Fellow of the Royal Aeronotical Society):

Իրանի Շահն ալ պարգեւատրեց զայն 1961ին, Թաճ չքանչանով, ի դնահատութիւն իր ունեցած այս յաջողութեանց:

Հայկ Գալուստեան, մօտէն մասնակից իր բնակած Վիմպըլտոն թաղամասի հանրային կեանքին, տեղւոյն անկլիքան եկեղեցիին նուիրած է երկու տուներ, որոնք կը պործածուին իբրեւ ծերանոցներ, իսկ իր մօրը յիշատակին ալ նուիրած է «Գալուստեան պարտէզ» անունով պրօսպաչա մը, որ կ'օգտագործուի հասարակութեան կողմէ: Ակէ զատ, կ'անդամակցի նաեւ քանի մը անգլիական բարեսիրական միութեանց:

Աւելի ուշ՝ բերած է ան նմանապէս իր մասնակցութիւնը Լոնտոնի համայնքի ազգային – հասարակական կեանքին: Ընտրուած է անդամ Համայնական Խորհուրդին 1960ին եւ կը պահէ իր այդ հանդամանքը նաեւ այսօր: Ակէ զատ կ'անդամակցի ան իբրեւ նախագահ՝ Հայ Տան Վարչութեան եւ իբրեւ անդամ՝ Հայ Տան Ֆոնտի Հայթայթիչ Յանձնախումբին: Աչխատանքի այս մարզերուն մէջ ալ ունեցած է ան օգտաչատ գործունէութիւն, որուն մէկ դրական արտայայտութիւնը եղաւ Հայ Տան հիմնադրութեան գործին մէջ իր բարոյական եւ նիւթական մասնակցութիւնը:

Առնցմէ զատ, Հայկ Գալուստեան ունեցաւ նախաձեռնութիւն մըն ալ, երբ անցեալ տարուան Ապրիլին սկսաւ հրատարակել «Արեգակ» ամսաթերթը, թէեւ փոքր ծաւալով, բայց յառաջիկային աւելի մեծցուելու կարելիութեամբ: Եւ իրապէս, այս ամսաթերթը առաւել եւս պիտի բաւարարէր գաղութին պահանջները, եթէ վերածուէր չարաթաթերթի մեծցած ծաւալով եւ մանաւանդ յառաջիկային եւս չարունակէր պահել իր անկողմնակալ ուղղութիւնը, յօդուտ անդլահայ գաղութի միասնականութեան պահպանման: Անպատեհութիւնը այն է, որ հայկական տպարան գոյութիւն չունի Լոնտոնի մէջ, այս պատճառով ալ «Արեգակ» կը տպուի Փարիզ: Ամսաթերթի մը համար հասկնալի ու տանելի է այս հեռաւորութիւնը, բայց երբ օր մը

Fonds A.R.A.M

«Արեգակ» վերածուի չարաթաթերթի, այդ պարագային աւելի քան անհրաժեշտ պիտի դառնայ հայկական փոքր տպարանի մը հիմնումը Լոնտոնի մէջ, զարձեալ իր նախաձեռնութեամբ:

Աւելցնենք նաեւ, որ կառավարական շրջանակներու հետ իր ունեցած կապերով, Հայկ Գալուստեան օգտակար կը դառնայ Անգլիա հաստատուղ այն բոլոր Հայերուն, որոնք զժուարութեանց կը մատնուին պաշտօնական ձեւակերպութեանց ամբողջացման անհրաժեշտութեան պարագային:

ԵԴՈՒԱՐԴ Ե. ՊԷՆԼԵԱՆ

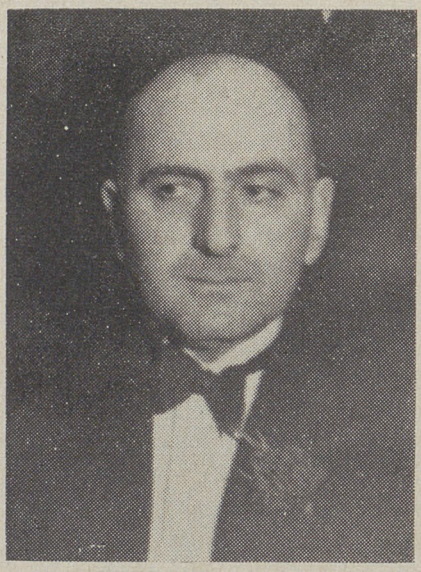

ԵԴՈՒԱՐԴ Ե. ՊԷՆԼԵԱՆ

Եդուարդ Ե. Պէնլեան ծնած է Պոլիս, 1899ին եւ զաւակն է ե-զոբոս Պէնլեանի, որ գործի իր վաճառատունը հիմնած է Լոնտոնի մէջ, 1889ին: Այս իրողութեամբ ալ, մինչեւ այսօր գոյութիւն ունեցող այս տունը կը ներկայանայ իբրեւ հնագոյնը Լոնտոնի հայկական առեւտրական հաստատութեանց մէջ:

Ամուսնացած է 1927ին Շուշանիկ Փանոսեանին հետ եւ այդ թուականէն սկսեալ այր ու կին բերած են իրենց մասնակցութիւնը համայնքի հանրային կեանքին: Այդ օրերուն, ուրիշներու ալ գործակցութեամբ կը հիմնեն անոնք Հայ Աղքատախնամ Միութիւնը, չքաւոր Հայերու նեղութիւնները թեթեւցնելու նպատակով:

Քսանամեակ մը եաքը, 1947ին, երբ կը կազմուի Համայնական Խորհուրդը, Ե. Պէնլեան կ'ընտրուի փոխ – նախագահ, իսկ 1955ի ընտրութիւններէն եաքը իրեն կը վստահուի Խորհուրդին նախագահութիւնը եւ մինչեւ այսօր ալ կը պահէ՝ ան իր այդ հանգամանքը:

Մօտէն հետեւած է ան միշտ համայնքի կեանքին եւ դրական օժանդակութիւններով բերած է իր մասնակցութիւնը այն բոլոր ձեռնարկներուն, որոնք եղած են նիւթական հասոյթներ ապահովելու առաջադրութեամբ:

Ընթերցողը 398րդ էջին վրայ կը կարդայ այն տեղեկութիւնը, որով, Ե. Պէնլեան, Հայ Տան գնման Ֆոնտին իր բաժինը նուիրելէ եաք, 7 տարիներու ընթացքին իր կողմէ վճարուելիք գումարներով Հայ Տան նուիրած պիտի ըլլայ նաեւ հիմնադրամ մը, որուն գումարը

Fonds A.R.A.M

պիտի հասնի 15·000 սթերլինի եւ որ պիտի գործածուի Տան կարիքներուն համար :

Ե. Պէնլեան նախագահն է նմանապէս Հայ Տան Վարչութեան, ինչպէս նաեւ վեց տարի նախագահած է Հ. Բ. Ը. Միութեան Լոնտոնի մասնաճիւղին :

Իր ամբողջ կեանքը անցուցած է ան Լոնտոնի մէջ, ուր եւ ստացած է իր կրթութիւնը : Մասնագիտութիւն մը դարձած է իրեն համար այլատեսակ բոյսերու եւ ծաղիկներու մշակութիւնը, որուն կը տրամադրէ ազատ ժամերը, իր ընդարձակ պարտէզին մէջ :

Ե. Պէնլեանի ձգտումը եղած է միշտ օգտակար ըլլալ Լոնտոնի հայ համայնքին եւ ապահովել անոր վերելքն ու յառաջդիմութիւնը, բոլոր գործօն տարրերու միասնական գործակցութեամբ :

ԱՐՏԱՇԷՍ Մ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

Լոնտոնի մէջ իր աւելի քան քառասնամեայ բնակութեամբ եւ հին օրերէն մինչեւ այսօր ունեցած ազգային – հասարակական գործունէութեամբ, Արտաշէս Խաչատուրեան իր կարգին կը հանդիսանայ մէկը համայնքի կարեւոր դէմքերէն :

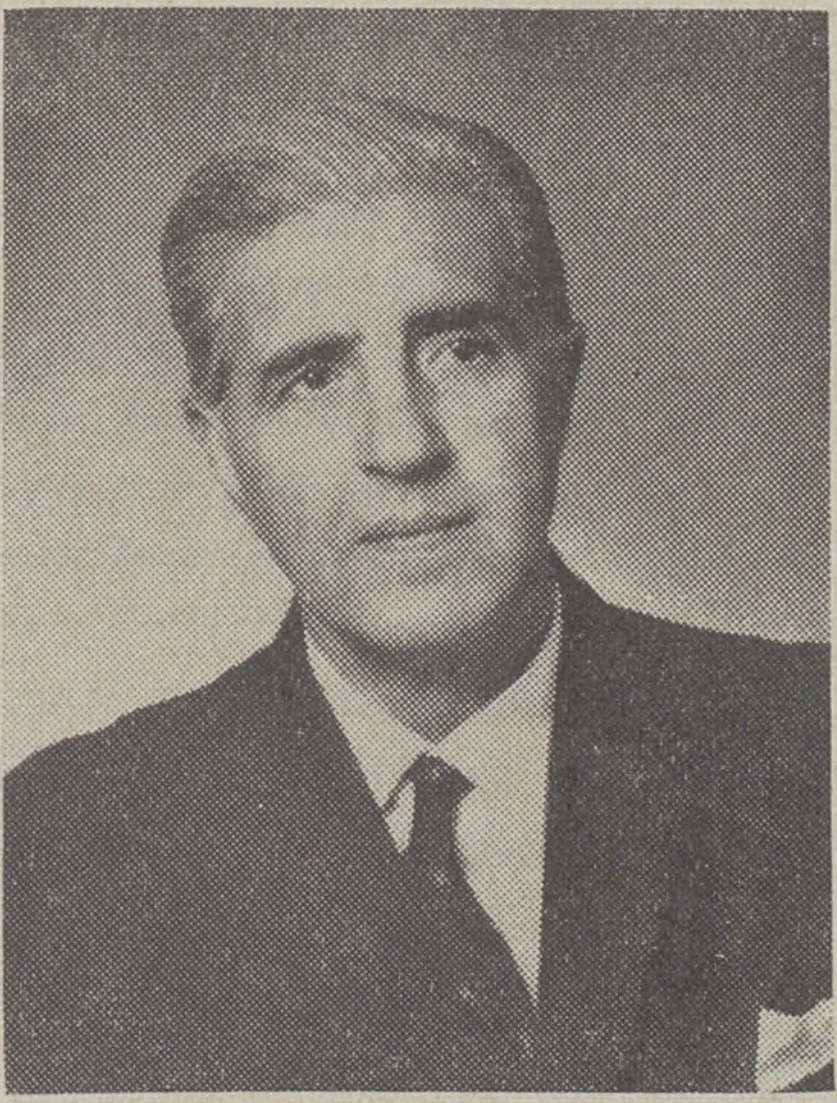

ԱՐՏԱՇԷՍ Մ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

Ծնած է ան Կիպրոս, 1904ին, խարբերդցի ծնողքէ եւ իր նախնական ու երկրորդական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն հայկական եւ անգլիական վարժարաններուն մէջ : Հոնկէ Անգլիա փոխադրուած է 1923ին : Լոնտոնի մէջ հետեւած է ընկերաբանական դասընթացքներու եւ սկսած է հետաքրքրուիլ ընկերային – քաղաքական հարցերով, ի մասնաւորի գաղթականութեան ենթակայ ժողովուրդներու կեանքով : Այս շրջանին ալ անդամագրուած է Աշխատաւորական Կուսակցութեան : "British Subject" (Բրիտանական Հպատակ) անունով ամսաթերթ մըն ալ հրատարակած է 1938 – 39ի շրջանին, պարզելով անոր մէջ անգլիական տիրապետութեան ենթակայ գաղութներուն կեանքը :

Բ. աշխարհամարտի օրերուն, Ա. Խաչատուրեան կը ծառայէ նախ Տեղեկատուութեան Նախարարութեան մէջ եւ ապա կը ղրկուի

Fonds A.R.A.M

պատերազմական փոխադրութեանց նաւային բաժինը, իբրեւ կապի սպայ (liaison officer) բրիտանական եւ յունական կառավարութեանց միջեւ, նաւային գործերու կապակցութեամբ: Այնուհետեւ կ'ունենայ պաշտօնի բարձրացում եւ կը պաշտօնավարէ Անգլիոյ Գաղթային Պաշտօնատան մէջ (Colonial Office), մինչեւ 1948:

Խումբ մը երիտասարդներ եւ երիտասարդուհիներ, Ա. Խաչատուրեանին հետ միասին, 1936ին կը հիմնեն Armenian Club անունով Միութիւն մը, որ մինչեւ Բ. աշխարհամարտին բռնկումը կը դառնայ Լոնտոնի հայ համայնքին միակ կազմակերպութիւնը: Իր նախագահութեամբ գործող այս Միութեան կը վիճակի առաջին պատեհութիւնը յանուն հայութեան պատուելու մեծանուն դրագէտ Ֆրանց Վէրֆէլը, Լոնտոնի մէջ, անոր «Մուսա Տաղի Քառասուն Օրերը» գրքին անգլերէն թարգմանութեան առիթով:

Ա. Խաչատուրեանի կողմէ Լոնտոնի հայ համայնքին հանդէպ այդ շրջանին ցոյց տրուած հետաքրքրութիւնը առաւել եւս չեչուեցաւ պատերազմէն ետք: Գործօն մասնակցութիւն ունեցաւ ան 1947ին, Համայնական Խորհուրդի կազմութեան աշխատանքներուն մէջ եւ ընդաւ այդ ընտրովի կազմի առաջին անդամներէն մէկը: Այնուհետեւ անդամակցեցաւ միշտ այդ մարմնի յաջորդական կազմերուն, ինչպէս կ'անդամակցի նաեւ այսօր:

Ակէզ գաս, տասնամեակէ մը ի վեր անդամներէն մէկն է ան Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ Խնամակալութեան, այլեւ նախագահը Հայ Տան Մշակութային Ձանձնախումբին: Եւ վերջապէս, մասնակցեցաւ ան 1962ի Էջմիածնի եկեղեցական համագումարին, իբրեւ ներկայացուցիչը Անգլիոյ հայութեան:

Արտաշէս Խաչատուրեան ամուսնացած է Անգլուհիի մը՝ Vera Harold–ի հետ: Ունին անոնք երկու մանչ եւ երեք աղջիկ զաւակներ: Բծախնդիր՝ իր զաւակներու հայեցի դաստիարակութեան, իր երեք աղջիկներն ալ ղրկած է ան Փարիզի Դպրոցասէր Տիկնանց վարժարանը, անոնց հայերէն սորվեցնելու նպատակով եւ անչուշտ յաջողած է իր առաջադրութեան մէջ:

Ունի շատ ճոխ գրադարան մը, ուր կարելի է գտնել, ի միջի այլոց, հայկական նիւթերու շուրջ օտար լեզուներով հրատարակուած հազուագիւտ գիրքեր:

Հայ մարդու հարազատ ապրումներով տոգորուած՝ Լոնտոնի հայ համայնքի ժրաջան անդամներէն մէկն է Արտաշէս Խաչատուրեան: Ներկայ է ան ամէն ժամանակ հանրային կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ եւ կ'աշխատի հոգեկան լայն բաւարարութեամբ, օգտակար հանդիսանալով իր պատկանած համայնքին եւ մասնաւորապէս նպաստելով անոր մշակութային վերելքին ու այս միջոցով ապահովուած խանդավառ մթնոլորտին:

Fonds A.R.A.M

ՏՈՔԹ. ԳՐԻԳՈՐ ԿՈՐԿՈՏԵԱՆ

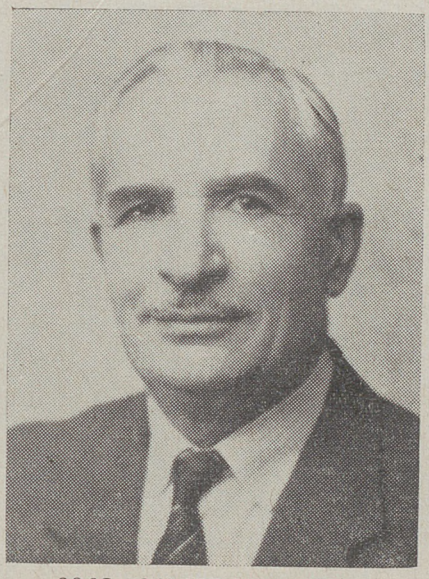

ՏՈՔԹ. ԳՐԻԳՈՐ ԿՈՐԿՈՏԵԱՆ

Լոնտոնի հայ համայնքին յարգուած անդամներէն մէկն ալ վիրաբոյժ – ատամնաբոյժ Տոքթ. Գրիգոր Կորկոտեանն է: Ծնած է ան Սեբաստիա, 1909ին եւ առաջին աշխարհամարտի վաղորդայնին փոխադրուած է Լիբանան, Ճիպէյլի որբանոցը: Այնուհետեւ յաճախած է Պէյրութի Հայ Աւետարանական Բարձրագոյն Վարժարանը, որուն ընթացքը աւարտած է յաջողութեամբ: Մինչնակարգ կրթութենէն ետք բարձրագոյնն ալ ստանալու նպատակով յաճախած է ան Պէյրութի ամերիկեան համալսարանը եւ 1936ին վկայուած է հոնկէ իբրեւ վիրաբոյժ – ատամնաբոյժ: Եւ, վկայականը գրպանը, մեկնած է Ծայրագոյն Արեւելք եւ իր մասնագիտութեամբ երկար տարիներով աշխատած է Հնդկաստանի եւ Պիրմանիոյ մէջ: Իսկ երկրորդ աշխարհամարտի շրջանին, միշտ իբրեւ վիրաբոյժ – ատամնաբոյժ, ծառայած է բրիտանական բանակին մէջ: Պատերազմի աւարտումէն ետքն է, որ 1947ին փոխադրուած է Լոնտոն, եւ, ձեռնարկելով իր անհատական գործին, հոն ալ հաստատուած է վերջնական կերպով:

Բարի ու ծառայասէր, այլեւ շատ համեստ իր խառնուածքով, Տոքթ. Գ. Կորկոտեան սիրուած է բոլորէն եւ բերած է իր աջակցութիւնը Լոնտոնի ազգային – հասարակական կեանքին: Կ'անդամակցի ան Համայնական Խորհուրդի կազմին, ինչպէս նաեւ Հայ Համայնքի Հոգաբարձութեան (Trust), եւ, Հայ Տան շէնքին իր բնակարանին ղրացնութեամբ, հայկական այդ կեդրոնն ալ զարճած է տեսակ մը երկրորդ տուն իրեն համար: Մինչեւ Լոնտոն հաստատուելու թուականը հեռաւոր երկիրներու օտարութեան մէջ հայկական կեանքէն զրեթէ խզուած ըլլալով հանդերձ, անաղարտ մնացած են Հայու զիտակցութիւնն ու զգացումները իր մօտ: Եւ ասիկա լաւագոյն բարեհնչեն է իրեն համար: Ու բարեհնչին հետ նաեւ ճշդրիտ բացատրութիւնը հայկական այն լմաստալից առածին, թէ «կաթի հետ մտածը հոգու հետ դուրս կու գայ»:

Fonds A.R.A.M

ՌՈՊԸՐԹ ՄԱՅՔԸԼ

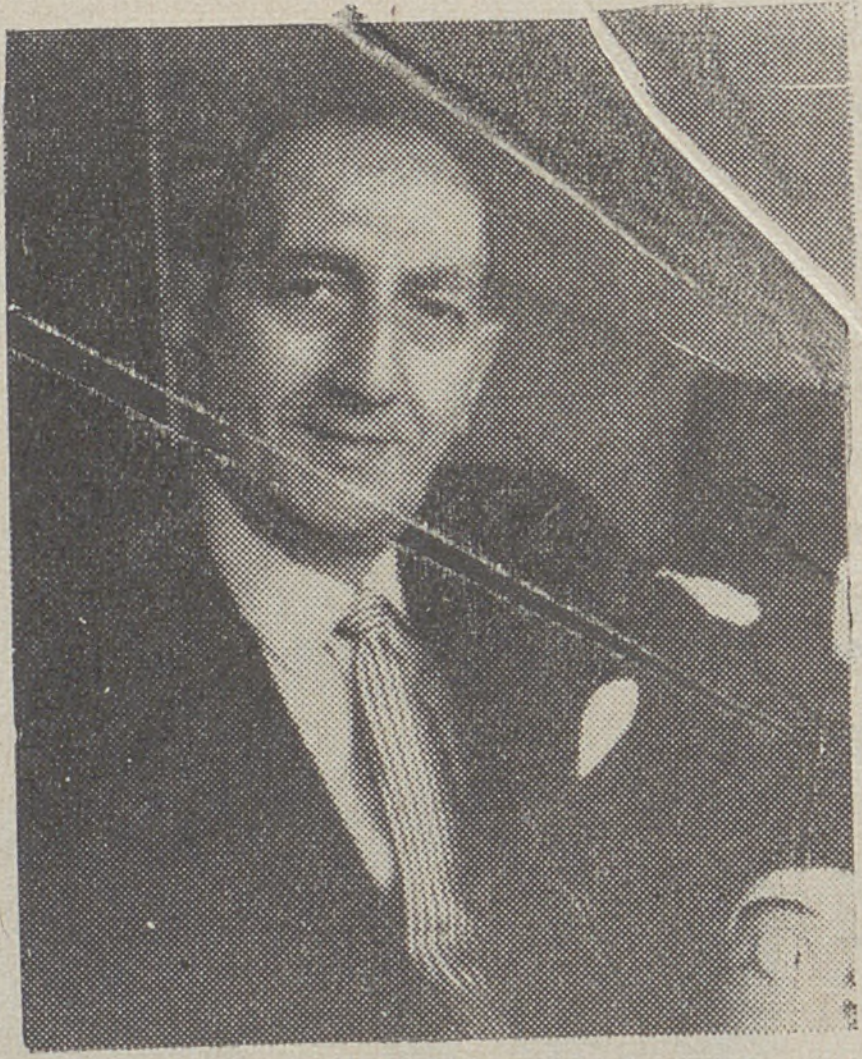

ՌՈՊԸՐԹ ՄԱՅՔԸԼ

Աւազանի անունով Սարգիս Միքայէլեան, Ռոպըրթ Մայքըլ ծնած է Սինկափուրի մէջ, 1900-ին։ Զաւակն է բնիկ հին Ջուղացի Գէորգ Միքայէլեանին կամ Ճորճ Մայքըլին, որ ժամանակին Սինկափուրէն Լոնտոն փոխադրուած եւ հոն ալ հաստատուած է, բերելով մասնակցութեան իր բաժինը, մասնաւորաբար հայկական դատին համար տարուած աշխատանքներուն։ Ռոպըրթ Մայքըլ իր միջնակարգ կրթութիւնը ստացած է Սըրրէյի Granleigh School-ին մէջ։

Իբրեւ Լոնտոնի հին համայնքին մէկ անդամը, այդ շրջանի սակաւաթիւ Հայերու կարգին ինքն ալ բերած է իր օժանդակութիւնը ազգային գործերուն։ Ներկայիս կ'անդամակցի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ խնամակալութեան, որուն պատուակալ գանձապահն է (Trustee and honorary treasurer)։ Միաժամանակ ատենապետն է Էջմիածնի Ֆոնտի Կեդրոնական Կոմիտէին (Etchmiadzin Central Committee Fund)։

Ռոպըրթ Մայքըլ տիպար օրինակն է օտարութեան մէջ ծնած եւ միջավայրի բերմամբ անունով միայն օտարացած այն հայորդիներուն, որոնց մօտ «արիւնը ջուր չէ դարձած» բնաւ, հակառակ արտաքին աննպաստ պայմաններուն եւ իրենց վրայ ճնշող շրջապատին։ Այդպիսին եղած ըլլալուն համար ալ, Լոնտոն հաստատուելէ ետք, փնտռած եւ գտած է ան իր հարազատ միջավայրը, որուն հետ կապուած է ամբողջ էութեամբ։ Միշտ պատրաստակամ եւ բարեսիրտ, աջակցած է ան ազգային - հասարակական բոլոր ձեռնարկներուն, այլ մանաւանդ ձեռքի տակէ յաճախ օգնած է նիւթական կարօտութեան մէջ գտնուողներուն եւ յատկապէս համալսարան յաճախող կարիքաւոր հայ ուսանողներուն։

Իր անշահախնդրութեամբ, ուղղամտութեամբ եւ մարդկային ջերմ զգացումներով միշտ եղած է ան սիրուած ու յարգուած անձնաւորութիւն մը Լոնտոնի հայ համայնքին մէջ, որուն աչքի զարնող անդամներէն մէկն է նաեւ ինքը։

Fonds A.R.A.M

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Կ. ՉԱԼԸՔԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՉԱԼԸՔԵԱՆ

Հանրածանօթ առեւտրական մը կամ բարերար մը եւ կամ անուն ունեցող մտաւորական մը ըլլալու պէտք չկայ անպատճառ, գաղութի մը ազգային – հասարակական կեանքին մէջ լուսած – փնտռուած դէմք մը դառնալու համար։ Առանց այդ հանգամանքներուն ալ կարելի է դառնալ այդպիսին, եթէ տուեալ անձը կ'արժեւորէ իր կեանքը գնահատանքի արժանի այլ բարեմասնութիւններով։ Օրինակը կուտայ ահա Յովհաննէս Չալըքեանը, որ, առանց այդ հանգամանքները ունենալու, եղած է, այսօր ալ է եւ ապագային եւս պիտի մնայ այդ փնտռուած դէմքը, Լոնտոնի հայ կեանքին մէջ մանաւանդ։

Ծնած է ան Պրուսայի շրջանի Կէյվէ – Էշմէ գիւղը, բայց չի գիտեր ծննդեան թուականը։ Աղօտ կերպով կը յիշէ միայն, որ սուլթան Համիտի տապալման օրը կէս գիշերին, հայրը, ի նշան մեծ ուրախութեան ատրճանակովը կրակած է օդին մէջ։ Բազմանդամ գերդաստանի մը զաւակ՝ իր ծնողքին, եղբայրներուն, հօրեղբայրներուն, անոնց ընտանիքներուն եւ գիւղի բոլոր Հայերուն հետ կը բռնէ անաքսորի ճամբան Էսկիշէհիրէն մինչեւ Գոնիա, Էրէյլի, Տարսոն, Քաթմա, Մէսքէնէ, Տէր Զօր եւ մինչեւ Շէտտատէ ըսուած վայրը։ Կը կոտորուին իր բոլոր հարազատները եւ ինքն ալ կը բռնուի մահուան յորձանքին մէջ։ Իր թափառումներուն մէջ, գիշեր մը, կոտորածէն ետք կը պահուըտի դիակներու կոյտի մը տակը եւ երբ առաւօտուն, Ջարդարարները կը խուժեն պարպելու մեռեալներուն գրպանները, կը գտնեն տասնամեայ Յովհաննէսը այնտեղ։ Կրնային անշուշտ զինքն ալ սպաննել տեղն ու տեղը, բայց Ջարդարարներէն մէկը կը խղճայ վիճակին, կը նստեցնէ ձիուն ետեւը, կը տանի գիւղ եւ կը նետէ տան յարդանոցը։ Ջարդարարին պառաւ մայրն է որ կը խնամէ զինք ու կը կերակրէ։ Ամիսէ մը կը վերագտնէ իր առողջութիւնը եւ կը սկսի աշխատիլ Արաբի մը տունը։ Երկու տարի կը մնայ հոն եւ ապա փախելով կ'ապաստանի Շամմար աշիրէթին մօտ։ Կեանքին այս շրջանը կը տեւէ չորս տարի եւ օր մըն ալ, զինադադարէն

Fonds A.R.A.M

ետք, դարձեալ փախուստ տալով կը հասնի Նիսիպին եւ հոնկէ Հալէպ։ Այնուհետեւ որբախնամ մարմնոյն միջոցով կը ղրկուի Պոլիս, Խասգիւղի որբանոցը։

Ինքն ալ եղաւ մէկը այն որբերէն, որոնք, ինչպէս պատմուած է ողբացեալ Կոպեռնիկ Թանդրճեանի յուշերուն մէջ (էջ 307 – 319), մաս կազմեցին նախ Արմաշի եւ ապա Նոր Բայազիտի գիւղատնտեսական վարժարանի աշակերտներու բազմութեան։ Ինք սակայն Դիլիջանի խմբական բանտարկութենէն ազատելէ ետք, Ղարաքիլիսէի վրայով փախուստ կու տայ, կը յաջողի հասնիլ Պաթում եւ այնտեղ, միշտ փախստական, մտնելով իտալական շոգենաւ մը կը վերադառնայ Պոլիս։ Երկու տարի կ'աշխատի հոն ամերիկեան արհեստանոցի մը մէջ, մինչեւ որ 1923ին, որբերու բազմութեան հետ կը փոխադրուի Յունաստան, Գորֆուի որբանոցը։

Երիտասարդ է արդէն եւ ի վիճակի այլեւս գլխուն ճարը նայելու։ Եւ սակայն, Գորֆուէն ալ կը սկսի իր թափառական կեանքին երկրորդ շրջանը։ Փարիզի Ազգային Պատուիրակութեան օժանդակութեամբ կը փոխադրուի Փարիզ, կը մնայ հոն մինչեւ 1924ի վախճանը եւ 1 Յունուար 1925ին կը մեկնի Գուպա։ Հոն ալ կը մնայ աւելի քան երեք տարի եւ ապա կ'անցնի նախ Նիքարակուա եւ ապա Փանամա։ Փարիզ կը վերադառնայ 1929ին եւ յաջորդ տարին կը փոխադրուի Նիւ Եորք։

Իր այս թափառումները, որոնք վերջնական կայքի մը պիտի յանգէին Լոնտոնի մէջ, երկրորդ աշխարհամարտէն ետքը միայն, շարունակուեցան նաեւ այնուհետեւ։ Այնպէս որ շրջան մը եւս Նիւ Եորք մնալով, 1941ին դարձեալ կ'անցնի Փանամա։ Հոն կամաւոր կ'արձանագրուի բրիտանական բանակին եւ 2 Փետրուար 1942ին կը փոխադրուի Լոնտոն։ Ամբողջ չորս տարի կը ծառայէ բանակին մէջ, զանազան ճակատներու վրայ եւ ի վերջոյ, 1946ի Մայիսին ծառայութենէ արձակուելով, կը հաստատուի Լոնտոնի մէջ։

Շատ խտացած տողերով արձանագրեցինք Մեծ Եղեռնէն հրաշքով վերապրած եւ աշխարհը ոտքին տակ առած Յովհաննէս Զալըքեանին կենսագրական գիծերը, որոնք կը ներկայացնեն աւելի քան երեսնամեակ մը շարունակուած իր թափառական կեանքը։ Տաք ու պաղ տեսած եւ իր թափառումներով թրծուած, Լոնտոնի մէջ իր հանգիստը ապահովելէն ետք, կեանքին իմաստը գտաւ ան հայ ժողովուրդին ծառայելու պարտականութեան մէջ։ Ծանր աշխատանքի շնորհիւ ունեցաւ ան իր նիւթական ապահովութիւնը եւ ատկէ ետք, իր անձէն առաջ մտածեց միշտ իր շրջապատին օգտակար ըլլալու մասին։

Պաշտամունքին առարկան է Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, որուն շարքերը մտած է ան դեռ որբանոցային կեանքի շրջանին։ Երբ սակա–

Fonds A.R.A.M

տաթիւ եղած են գաշնակցականները Լոնտոնի մէջ եւ կուսակցական կազմ դոյութիւն չէ ունեցած, իր եւ իր ընկերներուն նախաձեռնութեամբ եւ հրապարակային հանդիսութեամբ տօնուած է միայն Մայիս 28ի անկախութեան տարեդարձը: Եւ յետոյ, երբ կազմը ստեղծուած է, իր կարգին եղած է ան Նաւասարդեան Կոմիտէին հիմնադիրներէն մէկը, իր խորհուրդներով, գոհաբերութեամբ եւ աշխատանքով նպաստած է անոր գործողութեան եւ բնականաբար ալ որոմադրած է իբրեւ ժողովատեղի կուսակցական հաւաքոյթներու համար: Եղած է ան միանգամայն հայ գրքի եւ թերթի տարածիչը համայնքին մէջ եւ նոյն իսկ, կիրակի առաւօտներուն, եկեղեցիին դրան առջեւը կեցած եւ ծրարը անութին տակ, գնդապան թերթեր բաժնած է ամէնուն, ձրիաբար:

Ըսինք, որ պաշտամունքի տաճիճանին հասցուցած է ան իր սէրը իր պատկանած կուսակցութեան՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան հանդէպ: Աւելցնենք նաեւ, որ մոլեռանդ մըն է ան այս գետնի վրայ: Այդպիսին է ան, բայց եւ այնպէս բարեկամն է ամէն անոնց, որոնք դաշնակցականներ կամ համակիրները չըլլալով հանդերձ, պարկեշտ են Դաշնակցութեան եւ դաշնակցականներու հանդէպ իրենց վերաբերումին եւ ընդհանրապէս, ազգային – հասարակական աշխատանքներու գծով իրենց գործելակերպին մէջ: Այլապէս, ամէն անպարկեշտ ելոյթ կամ արարք կը բախի իր զայրոյթին եւ անհեղհեղալի անհանդուրժողութեան:

Յովհաննէս Զալըքեան չ'անդամակցիր որեւէ ազգային – հասարակական մարմնի, բայց եւ այնպէս ամէն տեղ է ան դարձեալ Լոնտոնի համայնական կեանքին մէջ: Իր անունն ու համբաւը չդիտցող չկայ հոն եւ այլուր: Կը փնտռեն պինք ոչ միայն Սփիւռքի այլապան չըլլաններէն Լոնտոն այցելող Հայերը կամ ուսանելու նպատակով հոն գացող երիտասարդները, այլեւ Հայաստանէն եկող այցելուները: Ամէնուն հիւրընկալն է ինք, առաջնորդը, ուղեցոյցը, պաշկիցը եւ խորհրդատուն: Մանաւանդ որ, նկատի առնուած ըլլալով, որ մեծ մի քանի տարիներ է, որ ան իր ամբողջ ունեցածը, իր սեփականութիւնը եղող երեք բնակելի շէնքերով, նուիրած է ան իր շատ սիրած մէկ կազմակերպութեան:

Այսպիսին է Յովհաննէս Զալըքեանը: Եւ իբրեւ այսպիսին, իր ազգային գիտակցութեամբ, նուիրումով, գոհաբերութեան ոգիով եւ իր բոլոր առաքինութիւններով կրնայ ան օրինակ ծառայել շատ շատերու, մեր հաւաքական կեանքին մէջ:

Fonds A.R.A.M

ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԱՐԱՅԵԱՆ

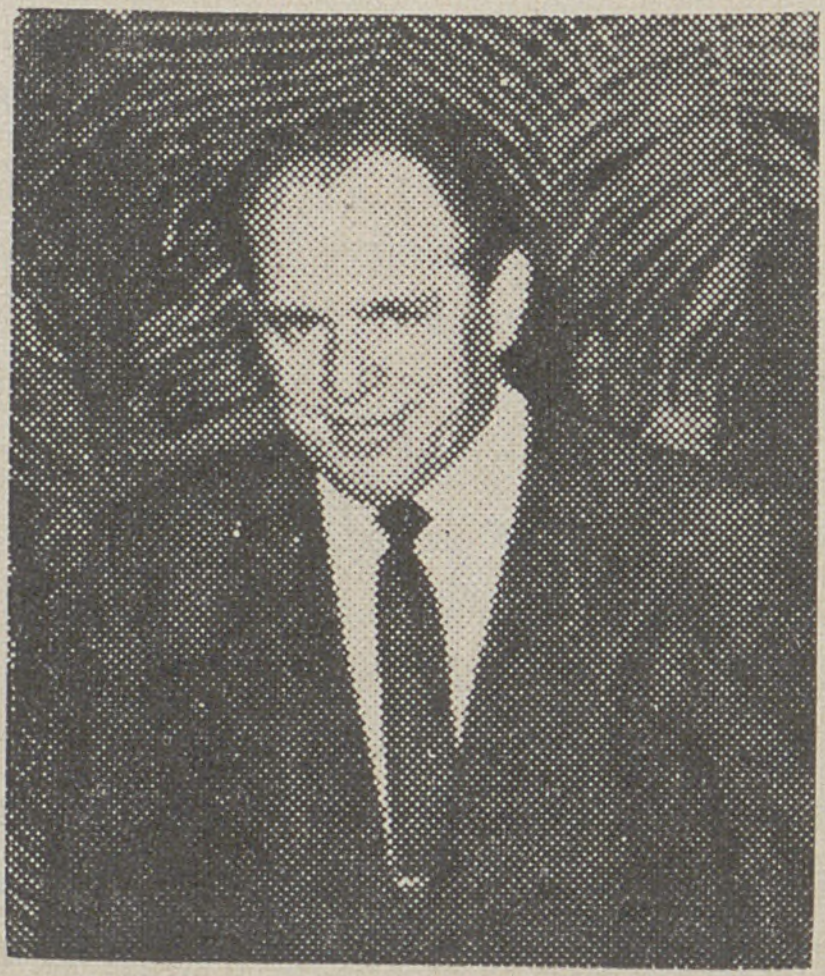

ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԱՐԱՅԵԱՆ

Գրած ենք իր մասին, անգամ մը, Տարեգրքիս 1962ի հատորին մէջ (էջ 575 – 576)։ Նոր հաստատուած՝ Լոնտոնի մէջ, քանի մը տարուան ընթացքին յաջողած էր ան ստեղծել տեղւոյն առեւտրական հրապարակին վրայ դիրք մը, որ զարմանք եւ հիացում կը պատճառէր բոլորին։ Ունէր Փրանսական շաքարին եւ այլատեսակ քաղցրեղէններու նեռածման բացարձակ մենաշնորհը այնտեղ։ Եւ սակայն կարճ տեւեց իր այս յաջողութիւնը։ Տեղական շաքար արտադրող ընկերութեանց ճնշման տակ, կառավարութիւնը յաւելեալ ծանր մաքսատուրք դրաւ ներածուող շաքարին վրայ եւ այդ պատճառով, մէկ անգամէն կասեցաւ Ն. Թարայեանին մեծ ձեռնարկը, ահագին վնասներ պատճառելով իրեն։ Այդ շրջանէն կանգուն մնաց միայն «Օմար Խայեամ» անունով այլեւս հանրածանօթ եւ գեղեցիկ ու ընդարձակ երկյարկանի ճաշարանը, որ իր տեսակին մէջ Լոնտոնի ամէնէն ինքնատիպ եւ ներկայանալի հաստատութիւններէն մէկն է։

Եւ հիմա, երեք տարի անց, պատեհութիւնը կը տրուի մեզի արձանագրելու ձեռներէց ու հնարամիտ Ն. Թարայեանին մէկ այլ շատ աւելի ընդարձակ ձեռնարկն ու արդէն իսկ այդ գետնի վրայ իր ունեցած յաջողութիւնները։

Օգտուելով արաբական շրջանակներու եւ մասնաւորապէս Արաբական Միացեալ Հանրապետութեան ղեկավարներէն ոմանց հետ իր ապահոված կապերէն, յղացաւ ան այս անգամ Անգլիայէն դէպի Եգիպտոս զբօսաշրջիկներու հոծ բազմութիւններ ղրկելու ծրագիրը, որ, յետ ուսումնասիրութեան, արժանացաւ ԱՄՀ – ի պատկան իշխանութեանց եւ յատկապէս մշակոյթի եւ ազգային ուղղութեան նախարար Տոքթ. Ապտիւլ Գատէր Հաթէմի վաւերացման։ Այս նպատակով հիմնեց ան նոր ընկերութիւն մը Omar Khayyam Hotels (Overseas) Ltd. անունով եւ գործի անցաւ անմիջապէս։

Ըստ ԱՄՀ–ի իշխանութեանց հետ ստորագրուած համաձայնութեան, այս վերջինները, առաջին հերթին տրամադրեցին իրեն նախ–

Fonds A.R.A.M

կին արքայական զերդաստանէն մնացած պալատները, որոնք, կառավարութեան ծախքով, արագօրէն վերածուեցան արդիական ու հանդըստաւէտ բոլոր պայմանները լրացնող չորս վեղեցիկ պանդոկներու: Առնցմէ մէկը Մոնթազայի պալատին կից Սալամլըք չքեղ պանդոկն է Աղեքսանդրիոյ մէջ, երկուքը՝ Լուքֆալլա Փալաս եւ Մանիալ Փալաս պանդոկները Գահիրէի մէջ եւ չորրորդը՝ Օմար Խայեամ պանդոկը Լուքսորի մէջ: Եւ այսքանը, դեռ սկիզբն էր երկանց: Զեռնարկը, ակնկալուածէն ալ աւելի մեծ յաջողութեամբ պսակուած ըլլալով, ԱՄՀ – ի իշխանութիւնները սկսան արագօրէն պանդոկներու վերածել ուրիշ չէնքեր ալ, որոնք վերջացած եւ կահաւորուած պիտի ըլլան մինչեւ տարւոյս սկիզբը:

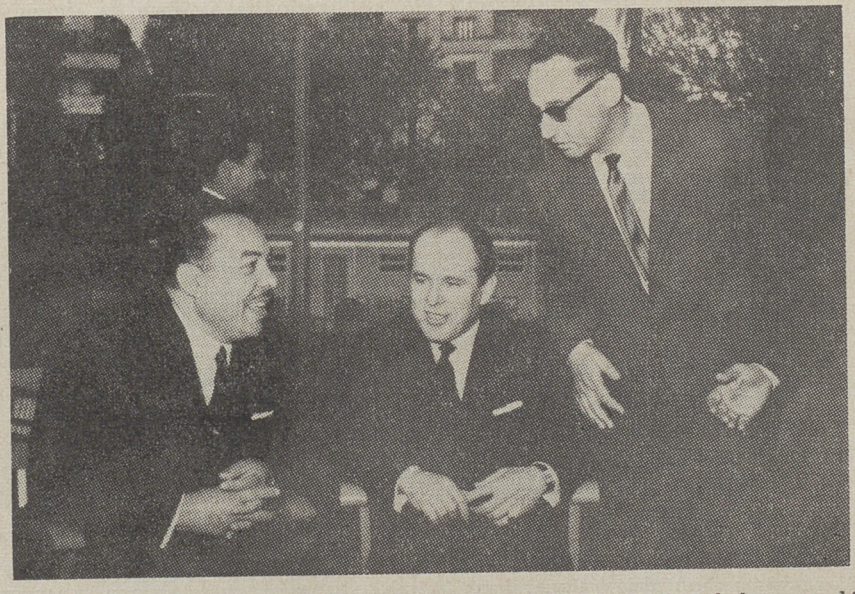

Նիկողոս Թարայեան կը խորհրդակցի Գահիրէի մէջ մշակոյթի եւ ազգային ուղղութեան նախարար Տոքթ. Ապտիլ Գատէր Հաթէմի հետ (ձախին, նստած): Աջին, ոտքի՝ տեղեկատուութեան փոխ – նախարարը Պահիէտտին Նասր:

Մինչեւ Եգիպտոս երթալու եւ վերադառնալու պայմանները այնքան նպաստաւոր են, որ օրէ օր չատցան զբօսաշրջիկներու բազմութիւնները: Ն. Թարայեան ունեցաւ մխայն մէկ դժուարութիւն, — օդանաւային այլ ընկերութեանց հետ մրցակցութիւն մը նկատելով չատ աժան գիներով երթուղարձը, անգլիական կառավարութիւնը արգիլեց այս նպատակով օդանաւերու թռիչքը Անգլիայէն: Գանուեցաւ սակայն ատոր ալ ճարը եւ ճամբորդութեան մեկնակէտը դարձաւ Հոլանտայի Ամսթէրտամ քաղաքը: Ճամբորդները կ'երթան հոն եւ ապա, անմիջապէս կը չարունակեն ճամբան դէպի Եգիպտոս: Ամէն

Fonds A.R.A.M

մէկ պօսաչրջիկ կը վճարէ 59,5 կինէա, որ հաւասար է մօտաւորապէս 62,5 սթերլինի: Այս գումարը սակայն հապիւ փոխարժէքն է պանդոկին, օրուան բոլոր ճաշերուն եւ մինչեւ Լուքսոր ու այլ տեսարժան վայրեր կազմակերպուած պօսապաոյաններուն, ընդամէնը երկու շաբաթ տեւողութեամբ: Այնպէս որ երթուղարձի թռիչքը կը կատարուի ձրիօրէն:

Նիկողոս Թարայեան առաջադրած է տարեկան մինչեւ 100·000ի բարձրացնել իր միջոցով Եգիպտոս երթալիք պօսաչրջիկներու թիւը, ամենօրեայ թռիչքներով, ինչ որ մեծ նպաստ մը պիտի ըլլայ Եգիպտոսի մէջ պօսաչրջիկութեան զարգացման:

Այս տարուընէ սկսեալ միեւնոյն ձեռնարկը միեւնոյն պայմաններով պիտի կազմակերպուի նաեւ Լիբանանի համար եւ վատահօրէն պիտի արձանագրէ միեւնոյն յաջողութիւնը:

Իր այս ծաւալուն ձեռնարկին մէջ Ն. Թարայեանին ալ բա-

Անցեալ գարնան, Լուքփալլա պանդոկի բացման առթիւ, անգլիացի պօսաչրջիկներու առաջին խումբին հետ Գահիրէ գացին նաեւ Օմար Խայեամ Պանդոկներու Ընկերութեան սեփականատէրերը: Նկարին մէջ աջէն ձախ երրորդը եւ չորրորդը՝ տէր եւ տիկին Նիկողոս Թարայեաններ եւ անոնց էովը՝ տէր եւ տիկին Սարգիս Գրիգորեաններ:

ղուկն է իր քեռորդին՝ Սարգիս Գրիգորեանը, որ նոյնպէս հաստատուած է Լոնտոնի մէջ, ուր կը վարէ ընկերութեան տեղւոյն գլխաւոր գործակալութիւնը եւ անոնց հետ նաեւ «Օմար Խայեամ» ճաշարանը:

Ձեռնարկը եւ գործունեայ երիտասարդ մըն ալ ինքն է: Ծնած է Պէյրութ 1937ին եւ 1955ին աւարտած է տեղւոյն Հայ Աւետարանական Բարձրագոյն Վարժարանը: Լոնտոն փոխադրուած է 1958ին եւ 1962ին աւարտած է հոն London City College–ի իրաւաբանական ճիւղը: Եւ այնուհետեւ, ձեռք ձեռքի տուած իր մօրեղբօրը հետ, դիւրերը ցերեկին խառնած սկսած է աշխատիլ, առաւել եւս ընդարձակելու համար ծանր յոգնութիւն պահանջող իրենց այս մեծ ձեռնարկը: Նոր ամուս-

Fonds A.R.A.M

նայաւ ան պէյրութցի Հայուհիի մը հետ:

Ինչ կը վերաբերի Նիկողոս Թարայեանի կենսագրական պիծերուն, ըսենք որ ծնած է ան 1921ին, Բալու, ուր յաջողած էր մնալ իր ծնողքը Մեծ Եղեռնի տարիներուն եւ այնուհետեւ մինչեւ 1922: Այս թուականին փոխադրուած են անոնք Հալէպ: Երկար տարիներով ապրած է ան Սուրիա, Իրաք եւ Լիբանան, հուսկ յետոյ, 1955ին փոխադրուելու համար Լոնտոն: Ամուսնացած է հոն Անգլուհիի մը հետ, որ նոյնպէս մէկն է այս ձեռնարկի վարիչներէն: Ունին երեք զաւակներ:

ՍԱՐԳԻՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՄԷՐԻ ՄԱԿԻ ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ

Այժմ, փակելու համար այս էջերը, կ'ուզենք քանի մը տող ալ արձանագրել ի յիշատակ Անգլուհիի մը, որ հնչակեան մտաւորական Պետրոս Տօնապետեանին կինը եղաւ եւ իր ամբողջ կեանքովը ձուլուեցաւ հայութեան հետ: Աղջկունութեան անունն է Mary Maggie Bishop, ծնած 30 Մարտ 1877ին եւ հօրը վաղահաս մահով որբ մեծցած: Բարի, առաքինի և ծառայասէր, Մէրի Տօնապետեան, թէ՛ ամուսնոյն ողջ եղած չրջանին եւ թէ՛ այնուհետեւ, մինչեւ իր մահը, բաց պահեց տան դուռը իր մայրական դուրդուրանքին կարօտ բոլոր Հայերու եւ առանձնապէս հայ ուսանողներու առջեւ, ծառայեց անոնց եւ հիւրընկալեց, իր կարելիութեանց առաւելագոյնը տրամադրելով ամէնուն անձնուիրաբար եւ զառնալով ամէնուն սիրելի «մայրիկ»ը: Կնքեց իր մահկանացուն 9 Օգոստոս 1960ին, բոլոր վինք ճանչցողներուն համար անմոռանալի յիշատակ մը ձգելով եաին:

Յովհաննէս Զալբէեան իր անմոռանալի «մայրիկ»ին՝ տիկին Մէրի Տօնապետեանին հետ նկարուած:

Fonds A.R.A.M

ԻՏԱԼԻՈՅ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ
ԻՐ ԱՆՑԵԱԼ ԵՒ ՆԵՐԿԱՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՄԲ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՏՔԵՐ ՀՆԱԳՈՅՆ ԴԱՐԵՐԷՆ·— ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ, ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ, ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀՌՈՄԻ, ՎԵՆԵՏԻԿԻ, ՃԵՆՈՎԱՅԻ, ԼԻՎՈՐՆՈՅԻ ՄԷՋ ԵՒ ԱՅԼՈՒՐ·— ԴԷՄՔԵՐ ՀԻՆ ՕՐԵՐԷՆ·— ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՂՈՒԹԸ ԺԳ· ԴԱՐՈՒՆ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏՊԱՐԱՆՆԵՐԸ·— ԳԱՂՈՒԹԸ ԱՑՍՕՐ·— ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԱՏՐԱՎԱՆԴԸ:

Իտալիոյ հայ գաղութը թէեւ չատ փոքր է իր այսօրուան համբանքով, բայց ունի անցեալ մը, որ կը կեցնէ զինք գաղութներու մեր պատմութեան առաջին գծերուն վրայ:

Շատ են այդ անցեալին հետքերը, որոնք կապուած են այլատեսակ իրաւարձութեանց եւ անոնց մէջ դեր ունեցած դէմքերու հետ: Իտալիան, իր աշխարհագրական դիրքով, երկրէ երկիր իր թափանցումներով, իր համաշխարհային ազդեցութեամբ եւ քրիստոնէական կրօնքի հնագոյն ու մեծագոյն կեդրոնի իր հանգամանքով, Հայոց համար եւս գարձած էր ձգողական ոյժ մը, որ կապած էր զիրենք այդ պատմական երկրին:

Դարեր գլորած են դարերու վրայէն եւ մեր ալ դարաւոր պատմութեան գանազան անցքերն ու դրուագները կամայ ակամայ ընդելուզուած են հարուստ անցեալով այդ երկրի պատմութեան հետ: Այսպէս եղած է դեռ հռոմէական կայսրութեան չրջանէն, երբ պարագայօրէն ինկած ենք անոր լուծին տակ, այդպէս եղած է նաեւ այնուհետեւ, երբ, աւելի բնականոն եւ յարաբերաբար խաղաղ պայմաններու ներքեւ, ուղած ենք օգտուիլ այդ երկրին ընծայած առաւելութիւններէն, այլեւ տալ անոր մաս մը մեր ունեցածէն:

Պատմութիւնը չատ բան կ'ըսէ այդ բոլորի մասին: Շատ բան կ'ըսեն այն բոլոր յիշատակարանները, քանդակները, արձանագրութիւնները, եկեղեցիները եւ բերնէ բերան խօսուած եւ մինչեւ մեր ժամանակները հասած պատմութիւնները, որոնք, իրական տուեալներով կը հաստատեն Հայուն ներկայութիւնը կամ գործունէութիւնը իտալական աշխարհին մէջ:

Շատ են օրինակները:

ՀՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՏՔԵՐ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԷՋ

Վենետիկի ամէնէն տպաւորիչ կառուցուածքներէն մէկն է Ս· Մարկոսի տաճարը, իր ընդարձակ ու աքանչելի հրապարակով: Տա-

Fonds A.R.A.M

ճարի ճակատին վերեւ կան չորս պղնձեայ ոսկեզօծ հսկայ ձիեր, ո– րոնք յոնիական արուեստի հրաշալիքներ են եւ չինուած են Քրիստոսէ դար մը առաջ: Ըստ պատմութեան, այս չորս ձիերը Արեւելքէն Հռոմ բերուած են մեր Տըղատ թագաւորին կողմէ իբրեւ նուէր Ներոնին, որ Հայաստանի թագով պսակած է Հայոց արքան: Հետագային, այս ձիերը Պոլիս փոխադրուեցան Մեծն Կոստանդին կայսեր կողմէ, բայց դարեր եաքը դարձեալ տարուեցան Վենետիկ եւ դեռեզուեցան Ս. Մարկոսի տաճարին վերեւ:

Հայազգի Ներսէս Պատրիկն է որ Յուստինիանոսի բանակներուն դլուխն անցած ազատած է Իտալիան բարբարոսներու լուծէն 451–455 թուականներուն: Եւ, Վենետիկն ալ գրաւելով, հիմնած է հոն քա– դաքին առաջին մատենադարանը, այլեւ կառուցած է տեղւոյն առա–

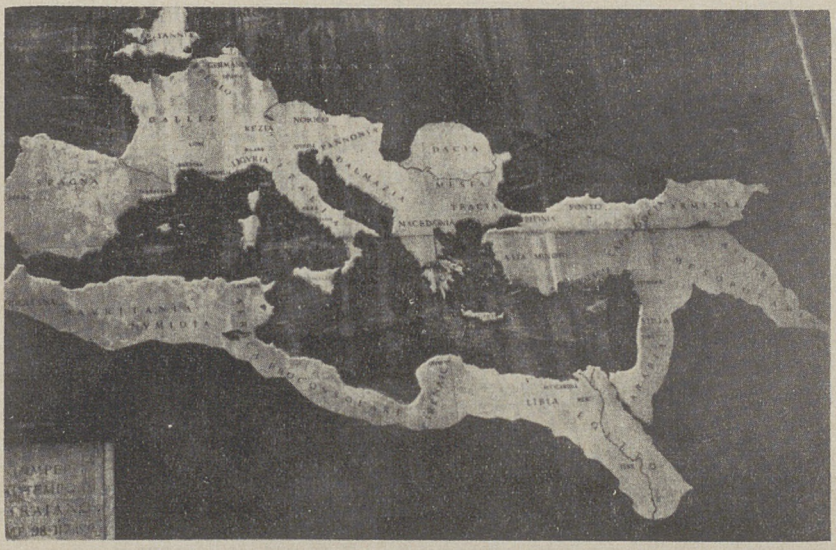

Հռոմի մէջ, պողոտայի մը երկայնքին, պատի մը վրայ գետեղուած են շարք մը ընդարձակ բարեէսներ, որոնք ցոյց կու տան հռոմէական կայսրութեան ծնունդն ու աստիճանական ընդարձակումը, զանազան ժամանակաշրջաններուն: Այդ բարեէս– ներէն վերջինն է այս մէկը, որուն վրայ, Հռոմայեցիներու կողմէ գրաւուած եր– կիրներու կարգին կը տեսնուի նաեւ Հայաստանը: Այդ շրջանին Հռոմի կայսրն էր Մարկոս Թրայանոս, որ գահ բարձրացած էր Քրիստոսէ ետք 98 թուականին, 46 տա– րեկանին եւ որ մեռաւ 117ին, Կիլիկիոյ մէջ, կիսատ ձգելով Պարթեւներու դէմ ձեռ– նարկած արշաւանքը, ներքին ապստամբութեան մը վտանգը կանխելու նպատակով:

Չին տաճարը անունովը Ս. Թէոդորոսին, որ այնուհետեւ զարձած է քաղաքին պաշտպան Սուրբը:

Բիւզանդիոնի հայ կայսրը՝ Լեւոն Հայկազն զարձած է Վենե– տիկի բարեբարը, երբ 818 թուականին քաղաքին նուիրած է կարդ մը զանձեր, ինչպէս նաեւ թանկագին նշխարներ Տիրամօր պատմուճանէն

Fonds A.R.A.M

եւ կենաց Փայտէն, այլ մանաւանդ Ս. Յովհաննէս Մկրտիչի հօր Զաքարիայի մարմինը, որ մինչեւ այսօր կը մնայ անաղարտ եւ որուն վրայ կառուցուած է՝ ցարդ կանգուն մնացող Ս. Զաքարիա գեղեցիկ տաճարը:

Ըստ աւանդութեան, Ներսէս անունով ուրիշ Հայ մըն ալ, Թ. դարուն կառուցած է Ս. Ճեմինիանոյի եկեղեցին, Ս. Մարկոսի տաճարին դիմացը: Նափոլէոնի տիրապետութեան ժամանակ եւ անոր հրամանով, սակայն, քանդուած է այս եկեղեցին, Ս. Մարկոսի տեսքը պահպանելու համար:

ՀԱՅՈՑ Ս. ԽԱՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Դարձեալ Վենետիկի մէջ, հայկական առաջին համայնքը սկըսած է կազմուիլ 1253ին, երբ բացուած է հոն ազգային տուն մը հայ ղաղթականներու համար: Հայերը տեղաւորուած են քաղաքին կեդրոնը, ուր, Ս. Ճուլիանօ եկեղեցիին քովը 1400ին հիմնած են իրենց Ս. Խաչ եկեղեցին, որ նորոգուած է 1700ին, Հայոց ծախքով: Մինչեւ այսօր, ամէն կիրակի, Մխիթարեան մայրավանքէն Հայր Վահան Յովհաննէսեան թիւ – պատարագ կը մատուցանէ այնտեղ, իսկ ամէն տարի, Երեւման Ս. Խաչի կիրակին, կը կատարուի հանդիսաւոր տօնակատարութիւն եւ յաւարտ պատարագի տեղի կ՚ունենայ հոգեհանգիստ ի յիշատակ հոն թաղուած Հայերու, որոնց տապանաքարերուն վրայ կան հայերէն արձանագրութիւններ: Ս. Խաչ եկեղեցին այժմ Մխիթարեան մայրավանքին սեփականութիւնն է:

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆՆԵՐԸ

Մեղապարտ Յակոբ պանդուխտ Հայը հիմնած է առաջին հայկական տպարանը Վենետիկի մէջ եւ հրատարակած է 5 գիրքեր 1512 – 13 թուականներուն, — Պարզատօմարը, Պատարագատետրը, Ուրբաթագիրքը, Տաղարանը եւ Աղթարքը: Այնուհետեւ, 1565ին լոյս տեսած են հոն ուրիշ հայերէն գիրքեր ալ շնորհիւ եւդոկիացի Աբգար Դպիրի, որ 1562ին Հռոմ ղրկուած էր Միքայէլ Ա. Կաթողիկոսին կողմէ իբրեւ պատգամաւոր, Ս. Պապէն օգնութիւն խնդրելու համար յօգուտ տառապեալ հայ ժողովուրդին, մեր պատմութեան այդ տըխուր ժամանակաշրջանին: Իրեն կ՚ընկերանար զաւակը՝ Սուլթան Շահ, որ յետոյ կոչուած է Մարկոս Անտոնիոս: Ուրեմն, Հռոմէն Վենետիկ դառնալով, Աբգար Դպիր կը հրատարակէ նախ օրացոյց մը (Խառնայ փնթուր տումարի գեղեցիկ եւ պիտանի) եւ յետոյ Սաղմոսարան մը: Հետագայ տարիներուն, 1587էն մինչեւ 1687, ուրիշ Հայեր ալ կը տպեն զանազան գիրքեր, որոնց մէջ ուշագրաւ է Թադէոս Երէց Համազասպեանի եռահատոր, գեղազարդ եւ մեծադիր Ճաշոց գիրքը, տպուած 1686ին, դժբախտաբար լեզուական եւ ուղղագրական բազմաթիւ սխալներով:

Fonds A.R.A.M

Հուսկ յետոյ կու գան Մխիթար Աբբան եւ Մխիթարեան Հայրերը, որոնք, ժամանակ մը օտար տպարաններու մէջ իրենց գիրքերը տպելէ ետք, Աբբահայր Մելքոնեանի ճիգերով կ'ունենան իրենց սեփական տպարանը 1789ին։

Վենետիկի հայատիպեան մասին արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններ ունի Հայր Ղեւոնդ Ալիշան իտալերէնով ու հայերէնով եւ «Հայ Վենետը» անունով։ Այս գիրքը կը ներկայացնէ տեղւոյն հայութեան պատկերը մինչեւ 1800 թուականը, իր տաղանդաւոր դէմքերով։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆՆԵՐ ՆԱԵԻ ԼԻՎՈՐՆՈՅԻ ՄԷՋ

Վենետիկէն ետք հայկական տպարաններ գոյութիւն ունեցած են նաեւ Լիվորնոյի մէջ։ Այնտեղ, առաջին տպագրիչը եղած է Էջմիածնի մխիթարեանէն Յուդայեցի Յովհաննէս վարդապետը, որ 10 Մայիս 1643ին հրատարակած է Գիրք եւ Սաղմոսք Դաւթի գործը, իր բացած տպարանի հայերէն տառերով։

Այս տպարանը փակուելէն ետք, 1670ին իրենց տպարանը ունեցած են Լիվորնոյի մէջ Ոսկան վրդ. եւ իր եղբայրը, որոնք հրատարակած են հոն իտալերէնէ հայերէնի թարգմանուած երկու գիրքեր — Պելլարմինոսի Քրիստոնէականը ըստ Արեւմտեան Եկեղեցւոյ Վարդապետութեան եւ Պարտէզ Հոգեւորը։

Դարձեալ այս մեւնոյն քաղաքին մէջ 1701ին տպարան ունեցած է նաեւ Աստուածատուր անունով Հայ մը։

Եւ վերջապէս, 1767ին, Պարսկաստանի Շահրիման կոմսերէն Մարգար անունով Հայ մըն ալ տպարան բանալու իրաւունք ստացած է այնտեղ։

Լիվորնոյի մէջ 1670 – 1702 թուականներուն գոյութիւն ունեցած հայ տպարանները կը կրէին «Տպարան Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի Զօրավարի» անունները։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՏՔԵՐ ՀՌՈՄԻ ՄԷՋ

Հռոմի մէջ իր անջնջելի հետքը ձգած է աշխարհահռչակ բեմբասաց Պարոյր Հայկազն, որուն անունը լատիներէնով եղած է Պրոյերեսիս։ Անտիոքէն Աթէնք անցնելէն ետքն է որ ի յայտ կու գայ հռետորական իր մեծ տաղանդը եւ համբաւը արագօրէն կը տարածուի մինչեւ Փոքր Ասիա, Եգիպտոս, Լիպիա եւ այլուր։ Աթէնքէն կ'անցնի ան նախ Ֆրանսա եւ հոնկէ Հռոմ երթալով, դրուատական հոյակապ ճառ մը կը խօսի Յաւիտենական Քաղաքին մասին։ Վարձատրութիւնը կ'ըլլայ անմիջական եւ Հռոմի մէջ կը բարձրացնեն անոր արձանը հետեւեալ մակագրութեամբ։— «Regina Regum Roma, Regi Eloquentiae» (Թագուհին Թագաւորաց Հռոմ, Թագաւորի Բանիին)։ Ի վերջոյ կը վերադառնայ Աթէնք եւ հոն ալ կը մեռնի 95ամեայ

Fonds A.R.A.M

ծերութեան մէջ։ Պարոյր Հայկազնի աշակերտը եղած է Մեծն Բարսեղ Հայրապետը։

Դ. դարու կէսին կիւրեղ եւ Հեպերիքիա անունով ամոլ մը ուխտի դացած են Հռոմ Կապադովկիայէն։ Կիւրեղ մեռած է հոն 385ին։ Տապանաքարը կը դտնուի Վատիկանի թանգարանին մէջ, իր եւ հետագային մեռած կնոջը Հայ եղած ըլլալը ճշդող լատիներէն արձանագրութեամբ։

Հռոմ, Պետրոս եւ Պօղոս Առաքեալներու դերեզմաններուն ուխտի գացած է նմանապէս Մովսէս Խորենացին, 440 թուականին։

Սիմէոն Հայկազն եւ Դաւիթ անունով երկու հայ ճգնաւորներ եւս ուխտի գացած են Հռոմ 1016ին։

Հռոմ այցելած են նաեւ Մայր Աթոռի Կաթողիկոսներէն Յովհաննէս Է. (1220ին), Ստեփանոս Լեհացի (1549ին) եւ Միքայէլ Կաթողիկոս (1562ին)։ Այցելած են նմանապէս ուրիշ շատ մը հայ կրօնաւորներ։ Սալուեան Ջուրերուն մօտ այժմ անհետացած վանատան մը մէջ, 1305 թուականով տապանաքարի մը վրայ արձանագրուած են 5 հայ սուրբերու անունները։

Ըստ պատմական արձանագրութեանց կը յիշատակուին ուրիշ հայկական վանքեր եւ հոգեւտուներ ալ, Վատիկանի մէջ կամ անոր մերձակայքը։ Ս. Պետրոսի մայր տաճարի դաւիթին ձախակողմը, օրինակի համար, մինչեւ 1450 թուականը դոյութիւն ունեցած է Ս. Յակոբայ մատուռն ու հոգեւտունը, որոնք քանդուած են այդ թուականին, ուրիշ մատուռներու եւ հոգեւտուներու կարգին։

ՈՒՐԻՇ ՀԵՏՔԵՐ ՈՒՐԻՇ ՎԱՅՐԵՐՈՒ ՄԷՋ

Բիզայէն 10 քիլոմէթր հեռաւորութեան վրայ Գալէի կոչուող ձիթենիներու հովտին մէջ, արքունիքի մը հոյակապ տեսքով կը բարձրանան Զերթոզա կամ Կարթուս վանքն ու Ս. Աստուածածին տաճարը, որոնք կառուցուած են 1320ին եւ որոնց հիմնադիրը – բարեբարը եղած է 1366ին մեռած Միհրանի կամ Միրանդի որդի Պետրոս անունով հայ վաճառական մը։ Վանքն ու եկեղեցին սեփականութիւնն են այժմ Կարթուսեան միաբանութեան։

Լուկկայի Ս. Մարտինոս մայր տաճարի մուտքին կից դանդաղաստան դաւիթին մէջ մինչեւ այսօր ալ կը մնայ հայերէն արձանագրութիւն մը.— «ԶՅակոբ Կարցին յիշեցէք»։ Այս անձը եղած է հաւանաբար Լուկկայի կամ մօտակայ այլ քաղաքի հայ համայնքի մը կամ վանատան մը մէջ ապրած նշանաւոր անձ մը, որուն շուրջ Միխիթարեան Հայրերը կը շարունակեն իրենց պրպտումները։ Ողբացեալ Հայր Եղիա Փէչիկեանի կարծիքով, Յակոբ Կարցին եղած է Կարուց կամ Կարսի նահանգէն Լուկկա ապաստանած եւ ԺԳ. դարուն ալ հոն մեռած հայ պանդուխտ մը։

Fonds A.R.A.M

ԱՆՏՈՆ ՀԱՅ — ANTONIO ARMENO
ԱԿԱՆԱՒՈՐ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՎԵՆԵՏԻԿԻՆ

Ընենք նաեւ համառօտ պատմութիւնը մէկ ուրիշ մեծանուն Հայու, որ անգնահատելի ծառայութիւններ մատուցած է Վենետիկեան Հանրապետութեան ԺԶ. դարուն, այն ալ այն վտանգաւոր շըրջանին, երբ Թուրքերը կը սպառնային Իտալիոյ կարեւորագոյն կեդրոններէն Վենետիկին եւ Ճենովային։

Հայր Ղեւոնդ Ալիշան, իր Հայ վենետը պատմական գրքին մէջ գրած է Անտոն Յովսէփի Սիրունեան կոչուող այս Հայուն մասին, որ Վենետիկի մէջ ճանչցուած էր Անտոն Հայ — Antonio Armeno անունով։

Եւրոպական պետութեանց միացեալ նաւատորմը, 7 Հոկտեմբեր 1571ին, Կորնթոսի ծովախորշին մէջ մղուած մեծ նաւամարտին արդիւնքով, ջախջախիչ պարտութեան մատնած էր Թրքական նաւատորմը։ Եւրոպացի պատմագիրները, «Մեծ Օր» կոչելով այս Թուականը, հատորներ նուիրած են Կորնթոսի այդ պատմական ու ճակատագրական նաւամարտին, որուն շնորհիւ եւրոպական քաղաքակըրթութիւնը փրկուեցաւ Թրքական հորդաներու շատ վտանգաւոր սպառնալիքէն։ Գովաբանած են անոնք իրենց հայրենակիցներուն հերոսութիւնները, բայց երբեք չեն անդրադարձած այն մեծ դերին, զոր Անտոն Հայը ունեցած է այդ նաւամարտին մէջ։

Անտոն եղած է ծովային հրետանիի մեծ մասնագէտ մը, որուն ցուցմունքներով բարեփոխուած էր վենետիկեան հրետանին։ Թնդանօթներուն ուժը կրկնապատկուած էր եւ ռումբերուն հեռահասութիւնը աւելցած էր մէկուկէս անգամով։ Եւ այդ նաւամարտի ընթացքին, ծովային հրետանիին դասաւորումը ղեկավարած էր Անտոն Հայ եւ յաջողած էր ոչ միայն փրկել Թուրքերու կողմէ ռմբակոծուած եւ ընկղմելու վտանգին ենթակայ մեծ բերդանաւ մը, այլեւ զայն եւս մասնակից դարձուցած էր մղուող նաւամարտին։

Անոր անունին հետ կապուած է նաեւ աշխարհի առաջին փրկարար նաւերէն մէկուն ստեղծումը։ Վենետիկի դիւանատան մէջ կայ իր մէկ դիմումնագիրը, որով արտօնութիւն կը խնդրէ ան իր հնարած փրկարար «նաւակ»ով (գործածած է նաւակ հայերէն բառը) Վենետիկի ծովախորշին տակէն հանելու համար այնտեղ ընկղմած եւ մեծ նաւերու նաւահանգիստ մուտքը դժուարացնող ռազմանաւ մը։ Կը ստանայ ան 17 Յուլիս 1561 Թուականով արտօնագիր մը եւ գործի անցնելով կը յաջողի դուրս բերել այդ ընկղմած մեծ մարտանաւը։ Իր այս գիւտին մենաշնորհը կը պահէ ան 30 տարի եւ ժամանակի ընթացքին ծովուն մակերեսը կը բերէ ընկղմած ուրիշ երկու ռազմանաւեր եւս՝ «Տէլա Վէկա Անտոն»ը եւ «Շկլավոնիա»ն, այլեւ Ֆրանսա-

Fonds A.R.A.M

կան «Մարսիլիանա»ն, կիպրական «Կիրանտա»ն եւ ուրիշ չատ մը փոխադրանաւեր, որոնց ամէնէն հինը ընկղմած էր 500 տարի առաջ։ Անտոն իր հնարած մեքենաներուն օդնութեամբ տիղմէն կը մաքրէր նաեւ Վենետիկի նաւահանգիստն ու ջրանցքները։

Եւ, աւելի հետաքրքրականը։ Փաստեր կան, որ այս մեծանուն գիտնականը իր ամէնէն մեծ ծառայութիւնը մատուցած է 1575 – 77 թուականներուն, երբ ժանտախտի համաճարակը աւերներ կը գործէր Վենետիկի մէջ։ Ըստ կարգ մը փաստաթուղթերու, Անտոն Հայ պատրաստած է դեղ մը, որու չնորհիւ չատեր բուժուած են։ Բայց իր չատ մը գիւտերուն պէս, այս դեղն ալ մոռցուած է եւ կորսուած է նաեւ դեղատոմսը։

Դիւանատան մէջ գոյութիւն ունեցող եւ Անտոնին ու իր գաւկին Յովսէփի կողմէ գրուած խնդրագրերէն ի յայտ կու գայ, որ ան նիւթական ու բարոյական ծանր պայմաններու մէջ իրագործած է իր գիւտերը։ Առաջին փորձարար «նաւակ»ը, օրինակի համար, չինած է իր խնայած գրամով եւ ծախսած է 1500 ոսկի ֆրանք։ Այլեւ հնթարկուած է Վենետիկի ծովակալութեան հալածանքին եւ պէտք եղած է յաճախ, որ Տոժը եւ ծերակոյտը միջամտեն։

Եւ, խմացէք վախճանը այս ականաւոր գիտնականին։

Բոլորովին անանկացած, օր մը, 34 դուկատ պարտքի մը համար վտարուած է ան իր բնակարանէն եւ իշխանութիւնները միջամտած են տանտիրոջ մօտ, որպէսզի սպասէ մինչեւ պարտքին վճարումը։

Ու այսպէս, մեռած է ան 1591ին, Վենետիկի Ս. Մարթինոս եկեղեցւոյ թաղամասը գտնուող իր բնակարանին մէջ, ծերացած, մոռցուած եւ աղքատ վիճակով...

ԵԿԵՂԵՑԻ ՄԸ ՁԵՆՈՎԱՅԻ ՄԷՋ ՎԵՑ ԴԱՐԵՐՈՒ ՀՆՈՒԹԵԱՄԲ

Մեր կիլիկեան թագաւորութեան հաստատումէն եաք կանոնաւոր կապ պահուած է Ձենովայի հետ, ուր գացած են բազմաթիւ պետական մարդիկ, եկեղեցականներ եւ առեւտրականներ։ Այնտեղ, Մոնթալթօ կոչուած թաղամասին մէջ, բարձրադիր հրապարակի մը վրայ կայ հայկական Ս. Բարթուղիմէոս եկեղեցին, որ կառուցուած է՝ Կիլիկիոյ Ամանոսի վանքէն գացած, հալածանքներէ փախստական եւ Բարսեղեան կոչուող հայ վանականներու կողմէ։

Եկեղեցւոյն հիմնադիրները եղած են Մարտին եւ Կուլիէլմոս վանականները, որոնք, 25 Փետրուար 1308ին, Աւինիոն ապրող Կղեմէս Ե. Պապէն ստացած են արտօնագիր մը, չինելու համար Տիրամօր եւ Հայոց առաքեալ Ս. Բարթուղիմէոսին նուիրուած այս աղօթատեղին։ Հիմնարկէքը կատարուած է նոյն տարին Ումպէրթօ Փուրփուրէոյ անունով հարուստ լումայափոխի մը նուիրած եւ 4000 քառա-

Fonds A.R.A.M

կուսի մէջը տարածութեամբ հողմասի մը վրայ, ուր կը չինուի նը-մանապէս վանատուն մը եւ դերեզմաննոց մը:

Հայը Վահան Յովհաննէսեան, որ պըղտած է այս եկեղեցւոյն պատմութիւնը, հաստատած է որ մինչեւ 1350 թուականը, ժամերդութիւնն ու պատարագը եկեղեցւոյն մէջ կը կատարուէին հայկական ծէսով եւ հայերէնով: Յետոյ սակայն, երբ Իտալացիներ ալ կ'անդամակցին միաբանութեան, ծէսն ու լեզուն կը դառնան ամբողջութեամբ Իտալական:

Այս պատմական եկեղեցւոյն մէջ կայ նոյնքան պատմական մասունք մը, — Եղեսիոյ Աբգար թագաւորէն մնացած Յիսուսի Դաստառակը, որ ձեռք ձեռք անցնելով, Լէոնարտօ Մոնթալտօ իշխանին կողմէ Պոլսէն բերուեցաւ ճենովա եւ իշխանը 1384ին նուիրեց զայն Բարսեղեաններու վանքին: Դաստառակը ունեցաւ իր մասնաւոր խորանը եւ մինչեւ այսօր ալ այս մասունքը Ս. Բարթողիմէոս եկեղեցիին ամէնէն թանկագին նշխարն է, այդ պատճառով ալ զարճած է ան նուիրական ուխտատեղի մը: Ակէ պատ, 1430ին այս եկեղեցին կը փոխադրուի նաեւ նահատակուած Ս. Բարթողիմէոս առաքեալի ոտքերէն մասունք մը:

Հետզհետէ զարերուն, Բարսեղեան միաբանութիւնը պատակոծելով պատահած են ծանր դէպքեր, այս պատճառով ալ Իննովիկենտիոս Ժ. Պապը, 1650ին, հրամանագրով մը լուծած է միաբանութիւնը, որմէ հազիւ 25 հոգի մնացած էին: Վանքն ու եկեղեցին 1655ին յանձնուած են Պառնապիթեան միաբանութեան:

Շատոնց քանդուած են հիմնադիրներուն չիրիմներն ու հայկական տապանաքարերը, իսկ Նափոլէոնի հրամանով փճացուած են նաեւ վանատան դիւանն ու վաւերաթուղթերը: Ինչպէս եղած է, որ պաւիթին մէջ մնացած է Հայու մը տապանաքարը, հետեւեալ լինքնատիպ արձանագրութեամբ.—

Այս է տապան Յայրապետ	– ին
Որ է որդի Անանիայ	– ին
Սա երկրէն է Գոխտան տան	– ին (*)
Եւ ի գեղջէ Նըջնաբերդ	– ին
Վաղճանեցաւ Հայոց թվ	– ին
Հազար հարիւր երեսուն եւ վեց	– ին (*)
Եւ Ապրիլի ըսան եւ չնգ	– ին
Ով հանդիպի այս տապան	– ին
Հայր մեր յերկինս շնորհ	– ին
Վասն սիրուն Քրիստոս	– ին

(*) Գոխտան = Գողթան: Հայոց 1136 թուականը հաւասար է Քրիստոսի 1687 թուականին:

Fonds A.R.A.M

ԻՏԱԼԻՈՅ ՀԱՅԵՐԸ ՄՕՏԱԻՈՐ ԱՆՑԵԱԼԻՆ

Իտալիոյ հայ գաղութը փոքր եղած է նաեւ մօտաւոր անցեալին եւ կեդրոնացած է գլխաւորաբար Միլանօ, Հռոմ եւ մասամբ նաեւ Վենետիկ։ Գաղթականներով կազմուած 250 – 300 հոգինոց համայնք մըն ալ գոյութիւն ունեցած է Պարիի Արաքս դիւղին մէջ, ինչպէս նաեւ փոքրաթիւ Հայեր ապրած են հոս – հոն ցրուած, զանազան քաղաքներու մէջ։

Այդպէս է նաեւ այսօր, բացառութեամբ Արաքս դիւղին, որ պարպուած է չուրջ 20 տարի առաջ իր հայկական բնակչութենէն եւ այժմ հազիւ թէ 20 – 25 հոգի մնացած են այնտեղ։

Միլանոն եղած է բաղդատաբար գաղութին լաւագոյն կեդրոնը դեռ 900ական թուականներուն, այնտեղ հաստատուած փոքրաթիւ առեւտրականներով եւ համալսարանական կրթութիւն ստացող ուսանողներով, թէեւ անկազմակերպ վիճակի մէջ։ Իսկ առաջին աշխարհամարտի նախօրեակին եւ այնուհետեւ, աւելի քան տասնամեակ մը, Հռոմը դարձած էր իր կարգին կարեւոր կեդրոն մը, հայկական դատի գծով տարուած աշխատանքներուն համար մանաւանդ։

ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԴԱՏԻՆ ՀԵՏ ԿԱՊՈՒԱԾ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ

Հայկական դատի արծարծման կապակցութեամբ, 13 Փետր. 1903ին, Փարիզի մեծագոյն սրահներէն մէկուն մէջ 6000 հոգիի ներկայութեան եւ Տ'Էթուրնէլ տը Քոնսթանի նախագահութեամբ կայացած հսկայական միթինկը, ուր բանախօսած էին մեր աննկուն պաշտպաններէն Փրէսանսէ, Ժորէս, Տընի Քոչէն, Փոլ Լըրոյ եւ ուրիշներ, իր անմիջական արձագանգները դտած էր եւրոպական երկիրներու, որոնց կարգին նաեւ Իտալիոյ մէջ։ Հայասիրական մեծ յոյզեր կազմակերպուեցան այդ առթիւ Հռոմի, Միլանոյի, Ձենովայի եւ այլ քաղաքներու մէջ, եւ, հանրային բեմերէն թէ մամուլի էջերէն, մեր դատին ի նպաստ արտայայտութիւններ ունեցան ընկերվարական ղեկավարներէն Թուրաթիին, բանաստեղծուհի Ատա Նեկրին, մեծանուն մտաւորականներ Սերճին, Անճելոն, Մոնիտան, Լուցցատտին եւ ուրիշ կարեւոր դէմքեր։

Իսկ այնուհետեւ, 1915 թուականին, երբ տակաւին Իտալիան չէր մասնակցած պատերազմին, վերսկսան հոն մեր դատին հետ կապուած աշխատանքները։ Մ. Վարանդեանի նախաձեռնութեամբ եւ մեր մեծանուն բարեկամ Լուիճի Լուցցատտիի նախագահութեամբ կազմուեցաւ Հայկական Անկախութեան Կոմիտէ մը, որ հետագային դարձաւ Իտալահայ Կոմիտէ եւ Փրօ–Արմենիա, որուն կ'անդամակցէին նախկին վարչապետ Պոնոմիի, ծնեռապետ Պանթալէոնիի, Տի Զեզարոյի եւ Պիսոլատիի նման ականաւոր դէմքեր։ Այդ շրջանին ալ

Fonds A.R.A.M

քիչ էր Հայոց թիւը Հռոմի մէջ, այնպէս որ գործի հոգին Լուցցատտին էր: Անոր կ'աջակցէին քանի մը տեղական ուժեր միայն եւ պարբերաբար արտասահմանէն հոն այցելող քաղաքական գործիչները, ինչպէս Միքայէլ Վարանդեանը կամ Մկրտիչ Տամատեանը: Այս վերջինը Հռոմ մնացած էր 1918ին, քանի մը ամիսով, իբրեւ ներկայացուցիչը Հայկական Միացեալ Պատուիրակութեան եւ մեծ դարկ տուած էր հայ դատի փրոփականտին, Լուցցատտիի գործակցութեամբ:

ՀԱՑ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՄԵԾ ԲԱՐԵԿԱՄԸ

Իտալահայ գաղութի մօտաւոր անցեալի պատմութեան կապակցութեամբ, կ'արժէ աւելի հանդամանօրէն ներկայացնել այս մեծանուն Իտալացին մեր ընթերցողներուն:.

Լուիճի Լուցցատտի ծնած էր Վենետիկ եւ իբրեւ անտեսագէտ, քաղաքագէտ եւ համագործակցական չարժման տեսաբան եւ կազմակերպիչ մեծ համբաւ ունէր Իտալիոյ եւ արտասահմանի մէջ: Հարազատ հօր մը զգացումներով կապուած էր ան հայ ժողովուրդին եւ կը պատմէր, թէ հայկական դատին նուիրուած էր դեռ իննսունական թուականներուն, համխառն սարսափներու չրջանին, երբ օր մը ծանօթացած էր մեր դատի անդուլական ախոյեան եւ այցելութեամբ Վենետիկ գացած Մեծն Բրիտանիոյ վարչապետ Մեծն Կլատսթոնին հետ: Իրենց զրոյցի ընթացքին Կլատսթոն ըսած էր իրեն.

— Պաշտպանեցէք Հայոց դատը. քաղաքակրթութեան դատն է ան:

Եւ այնուհետեւ, երբ դարձաւ ան մեծագոյնը մեր իտալացի բարեկամներուն մէջ եւ տասնամեակներով արծարծեց հայկական դատը թերթերու էջերէն, իտալական խորհրդարանի բեմէն եւ քաղաքական չրջանակներու մօտ, այլեւ Իտալիոյ վարչապետը եղած չրջանին, յաճախ կը յիշատակէր Կլատսթոնին անունը, նաեւ զաղափարական դեմնի վրայ անոր հետ ունեցած իր ազգակցութեամբ:

Համբանք չունին այս պատկառելի ծերունիին մատուցած ծառայութիւնները մեր դատին, մինչեւ իր մահը՝ 29 Մարտ 1927ին, 85 տարեկանին: Մեծ պետութեանց ամէն մէկ խորհրդաժողովի նախօրեակին մեր մասին դիմումներ կը կատարէր դեսպաններուն, նամակներ կը գրէր վարչապետներուն եւ անձամբ կ'երթար տեսնելու Իտալիոյ պատասխանատու նախարարները: Արտասովոր ճիգեր թափեց ան Լոզանի չարաչուք խորհրդաժողովի ընթացքին, երբ Իտալիան հանդիսացաւ այնտեղ մեր դատն ու իրաւունքները պաշտպանող միակ մեծ պետութիւնը:

ԼՈՒՑՑԱՏՏԻԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՃԱՌԸ

Ուժեղ գրիչ ունէր եւ ի միջի այլոց նաեւ մեր դատին հետ կապուած իր յօդուածները կը հրատարակէր այդ չրջանի ամէնէն լուրջ ու

Fonds A.R.A.M

չատ տարածուած թերթին՝ Corriere Della Sera–յի մէջ։ Գրչին հետ ուժեղ էր նաեւ իր խօսքը եւ մէկն էր ան Եւրոպայի լաւագոյն հռետորներէն։ Հայկական դատին ի նպաստ իր բազմաթիւ ճառերուն մէջ ամէնէն նշանաւորը եղած էր 1919ի գարնան Իտալիոյ խորհրդարանին բեմէն խօսածը։ Այդ օր եւս իր խօսքը սկսած էր յիշելով Կլատսթոնը, «Գաւուրէն հետ 19րդ դարու երկրորդ կէսի ամէնէն հռչակաւոր պետական գործիչը, զոր հաւասարապէս սիրեցին երկու ազգեր՝ Իռլանդիներն ու Հայերը, — ա՛յն Կլատսթոնը, որ այնքան ուրախացաւ տեսնելով Իտալիոյ ազատագրումը եւ որ խորհուրդ տուաւ Անգլիոյ եւ Իտալիոյ իր բարեկամներուն պաշտպանել դատն ու անկախութիւնը նաեւ Հայաստանին, որ իր աչքին, տառապանքներու խորհրդանիշն էր»։ Եւ, ճառի չարունակութեան մէջ հայկական ողբերգութեան պատմականը ընելէ ետք, Լուցցատտի եզրակացուցած էր.

— «Ճշմարիտ են Կլատսթոնի այն խօսքերը, թէ անկարելի է երեւակայել աւելի դժբախտ ճակատագիր, քան այն որ վիճակուեցաւ վերին աստիճանի արժանաւոր հայ ժողովուրդին։ Թոյլատրելի է հետեւաբար յուսալ, որ հաչտութեան յառաջիկայ խորհրդաժողովը կ'պատասխրէ նաեւ մեծապէս տանջուած այս ժողովուրդը եւ խորհրդաժողովէն վերադառնալիք մեր պատուիրակները կ'աւետեն մեզի Հայաստանի կատարեալ ազատութիւնը։»

Իր այդ ճառին մէջ չեչտած էր նաեւ այն իրողութիւնը, թէ Իտալիոյ այդ չրջանի վարչապետը Օրլանտօ հանդիսաւոր խոստում տուած էր իրեն այս մասին եւ ըսած էր.— «Յայտնեցէք Հայերուն, որ ես իրենց դատը կը նկատեմ իրրեւ իմ սեփական դատը։» Արդարեւ, Իտալիոյ ամէնէն գրաւիչ դէմքերէն մեծանուն Օրլանտօն, որ մտերիմն էր Լուցցատտիին, չգաւաճանեց իր խոստման եւ ոգի ի բուն պաշտպանեց մեր իրաւունքները վեհաժողովին մէջ։

«ԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՐՆ ԵՄ» ... «ԵՍ ԱԼ ԵՂԲԱՅՐԸ»...

Օր մը, երբ Լուցցատտի Մ. Վարանդեանը կը ներկայացնէր Օրլանտոյին, կ'ըսէ անոր.

— Tu sai che io sono il padre dell' Armenia (դուն գիտես, որ ես Հայաստանի հայրն եմ)...

Եւ Օրլանտօ կը պատասխանէ.

— E io ne sono il fratello (եւ ես ալ եղբայրն եմ)...

Միքայէլ Վարանդեան, որ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպան նշանակուեցաւ իտալական կառավարութեան մօտ 1920ի Փետրուարին, իր գործունէութեան ընթացքին իրրեւ լաւագոյն խորհրդատու ունեցաւ Լուիճի Լուցցատտին, որուն բնակարանին դրեթէ կէտ էր դեսպանատունը։ Բնակարանը հսկայ դրադարան մըն էր եւ յատուկ անկիւն մը ունէին հոն Հայաստանին վերաբերեալ հրատարակութիւններն ու վաւերագրերը։

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆՆԵՐԵԼԻ ԹԵՐԱՅՈՒՄ ՄԸ

Շքեղ յուղարկաւորութիւն կազմակերպուած էր Լուցցատաթի մահուան առթիւ, կը պատմէր Մ. Վարանդեան «Հայրենիք Ամսագրի» իր յուշերուն մէջ (1927 Յուլիս)։ Ներկայ գտնուած էին Վիքթոր Էմմանուէլ թագաւորը, վարչապետ Մուսոլինին, որ ապաւորիչ դամբանական մը խօսած էր, բազմաթիւ ֆաշիստ եւ հակաֆաշիստ դէմքեր եւ յուղարկաւորներու հոծ բազմութիւն։ «Ցաւ է յիշատակել, որ հայկական մասնակցութիւնը այդ ընդհանուր սուգին չափազանց թոյլ ու ժժգոյն եղաւ, կ'ըսէր Մ. Վարանդեան. ոչ իսկ մի փոքրիկ պատուիրակութիւն. ունինք սակայն դաղութներ եւ բազմաթիւ ուսանողներ Վենետիկ, Միլան, Թուրինօ եւ այլուր։» Թերթերէն իմացեր էր որ բանաստեղծ Հրանտ Նազարեանց անհատաբար ներկայ գտնուեր է թաղման, բայց, կ'աւելցնէր, «ասիկա քիչ բան մըն է եւ մենք ապերախտութեան ախուր ապացոյցը տուինք Իտալիոյ մեր բարեկամներուն»...

ՀԱՅ ԱՆՈՒՆԸ ԳԻՏԵՆ ԲՈԼՈՐԸ

Պէտք է ըսել, որ եւրոպական երկիրներու մէջ Իտալիան է որ ամէնէն աւելի ծանօթ է հայ անունին։ Armeno բառը չգիտցող չկայ այնտեղ։ Ուրիշ երկիրներու մէջ յաճախ չփոթուած են, օրինակի համար, Ամէննները Ռումէններուն հետ եւ չատ տեղեր ալ կան, ուր Հայուն անունը չեն լսած։ Մինչդեռ Իտալիոյ մէջ Armeno–ն կը ճանչնան իբրեւ այդպիսին եւ չեն չփոթեր ուրիշ ազգերու պատկանող մարդոց հետ։ Եւ ասիկա հակառակ այն իրողութեան, որ մենք երբեք աչքի զարնող դաղութ մը չենք ունեցած Իտալիոյ մէջ։

Այս ծանօթացման նպաստած է անկասկած ու նախ եւ առաջ Վենետիկի Մխիթարեան մայրավանքն ու անոր կից Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանը, ինչպէս նաեւ Հռոմի Լեւոնեան վարժարանը։ Կրթական եւ կրօնական այս երկու հաստատութիւնները, իրենց դասաւոր դոյութեամբ, իրենց հոգեւորականներով եւ Իտալիոյ մէջ մասնագիտացած ու հոն հաստատուած երիտասարդներով, այլեւ առհասարակ իտալական շրջանակներու հետ իրենց ունեցած կապերով, ճանչցուցած են Հայը իտալացի ժողովուրդին, անոր մեծ դէմքերէն մինչեւ հասարակ քաղաքացիին։ Կրնան անոնք չգիտնալ այս կամ այն կարեւոր ազգի պատկանիլը, բայց չգիտցող չկայ, օրինակի համար, որ Կարեւոր Աղաճանեանը Հայ մըն է։

Ու դարձեալ, այս ծանօթացման նպաստած են մամուլով ու հանրային բեմերէն մեր իտալացի բարեկամներուն եւ անոնց հայ գործակիցներուն կատարած վերոփականը ի նպաստ հայկական դատին, ինչպէս նպաստած են նաեւ պատմական անցեալին հետ կապուած այն բոլոր անցքերը, դէմքերն ու յիշատակարանները, որոնք իրենց հայկականութեան դրոշմն ու հետքերը ձգած են յիշողութեանց մէջ եւ փոխանցուած են սերունդէ սերունդ։

Fonds A.R.A.M

ՄԻԼԱՆՈՅԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԸ

Ինչպէս ըսինք, Միլանոյի հայ համայնքին կազմութիւնը կը սկսի 1900ին, հոն հաստատուած վոքրաթիւ առեւտրականներով եւ համալսարան յաճախող ուսանողներով: Այնուհետեւ, մինչեւ 1914ի պատերազմը համրանքը քիչ մը կ'աւելնայ, բայց համայնքը կը մնայ ցրուած եւ անկազմակերպ: Մեծ Եղեռնի ահաւոր դէպքերն են որ իրարու կը մօտեցնեն խումբ մը սրտցաւ Հայեր, որոնք առաջին անգամն ըլլալով հիմը կը դնեն հոն Գաղութային Միութեան:

Պատերազմական անցքերու պատճառով չատ սահմանափակ էր անշուշտ այս Միութեան գործունէութեան դաշտը, բայց եւ այնպէս անոր անդամները, մասնակի այլ աշխատանքներու կարգին, օժանդակեցին նաեւ Տոքթ. Նչան Տէր Սահակեանի կողմէ այդ չրջանին Թորինոյի մէջ խտալերէնով հրատարակուող Armenia գրական – քաղաքական պարբերաթերթին, որ լոյս տեսաւ ամբողջ պատերազմի ընթացքին եւ ձեռնհասօրէն ներկայացուց Իտալացիներուն Հայոց մարտակոիւը, հայ ժողովուրդին ապրած ողբերգութիւնը եւ հայկական դատը:

Քէմալական ուժերու կողմէ Իզմիրի եւ Պոլսոյ գրաւումէն ետք, դէպի եւրոպական երկիրներ դաղթող Հայերէն մաս մըն ալ կ'ապաստանի Իտալիա եւ մասնաւորաբար Միլանօ: Նոր կեանք կը ստանայ հոն գոյութիւն ունեցող Գաղութային Միութիւնը, որուն հետ կը գործակցին նաեւ Միլանոյի համալսարանը նախընտրող եւ տարուէ տարի աւելցող Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին չրջանաւարտները, որոնք եւս կ'ունենան իրենց Ուսանողական Միութիւնը:

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՑԸ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԵՂԱՒ ԲԱՑՁ ԳՈՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՋԻՒ ՈՒԹ ՏԱՐԻ ՏԵՒԵՑ

Երբ յոյնեւիտալական ծանր միջադէպի մը հետեւանքով Իտալացիները ռմբակոծեցին Գորֆուն 1923ին, հոն գտնուող եւ ռմբակոծումէն վնասուած հայ որբերու հաշուոյն իրրեւ հատուցում իտալական կառավարութենէն ստացուեցաւ դումար մը, որ յանձնուեցաւ Մխիթարեան Մխարանութեան: Այս դումարով Միլանոյի մէջ 1924ին դնուեցաւ ընդարձակ չէնք մը, ուր տեղաւորուեցան Գորֆուէն բերուած եւ Մխիթարեաններու հոգատարութեան յանձնուած 84 որբեր:

Նոր բացուած այս որբանոցին տեսչութիւնը սիրով ընդ առաջ կ'երթայ Գաղութային Միութեան առաջարկին եւ չէնքին ընդարձակ սրահները կը տրամադրէ համայնքին: Եւ իրապէս, միլանահայութեան կեանքը նոր թափ կը ստանայ այս հաստատութենէն ներս: Հանդէսներ, բանախօսութիւններ, վիճաբանական ժողովներ, թա-

Fonds A.R.A.M

տերական ներկայացումներ եւ այլ հաւաքոյթներ իրարու կը յաջորդեն ոգեւորիչ մթնոլորտի մը մէջ:

Գոյութիւն ունեցող Միութեանց վրայ 1927ին կ'աւելնայ նաեւ ուրիշ մը՝ Մուրատ – Ռափայէլեան Նախկին Սաներու Միութիւնը, որուն շուրջը կը հաւաքուին համանուն վարժարանին Իտալիա կամ այլ երկիրներ բնակող բոլոր ընթացաւարտներն ու կիսաւարտները: Միութիւնը կը հրատարակէ նաեւ իր թերթը «Մուրատ – Ռափայէլ» անունով:

Այս Միութեանց խանդավառ ու ներդաշնակ գործունէութիւնը սակայն մէկ անգամէն կը չլատուի, երբ Մխիթարեան Հայրերը կը ստիպուին ծախել որբանոցին շէնքը 1932ին: Այնուհետեւ անկարելի կը դառնայ սեփական նոր հաւաքատեղի մը ունենալու ցանկութեան իրականացումը եւ ստիպուած կը փոխանան վարձու սրահներու ընծայած յարմարութիւններով:

ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏԱԳՐԵՐԸ ՆԱԵՒ ՀԱՅՈՑ ԱՐԻԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Այդ շրջանին շուրջ 400 անձ կը հաշուէր Միլանոյի հայ համայնքը եւ չատեր, ոչ մէկ հպատակութիւն ունենալով, առեւտրական եւ այլ գործերու մէջ կը մատնուէին դժուարութեանց: Գաղութային Միութեան դիմումներուն շնորհիւ կը հարթուին նաեւ այս դժուարութիւնները եւ իշխանութիւնները իրաւասութիւն կու տան անոր համապատասխան վկայականներով հաստատել հպատակութիւն չունեցող Հայերուն իրաւական վիճակը, — ծննդեան վայրն ու թուականը, ամուսնացած ըլլալը կամ չըլլալը, բարի վարքը, եւայլն: Քաղաքապետութեան վաւերացումով այս վկայականները կը դառնան պաշտօնական վաւերաթուղթեր: Իսկ երկրորդ աշխարհամարտի ընթացքին տրուած վկայականներով կը հաստատուի նաեւ Հայոց արիական ծագումը:

Պատերազմէն ետք, նոր եկուորներով աւելի կը շատնան Միլանոյի Հայերը: Նախկին Ուսանողական Միութեան տեղը կը գրաւէ Մշակութային Միութիւնը, որ նոյնպէս կը սկսի գործել եռանդով:

ԵԿԵՂԵՑՒՈՑ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ՄԷՋ ՊԱՇՏՕՆԱՎԱՐԱԾ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐԸ

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն պատկանող Միլանահայերը 1924ին կը կազմեն նաեւ եռանդամ Հոգաբարձութիւն մը Արշակ Մնոփկեանի նախագահութեամբ եւ նոյն տարուան աշնան իբրեւ հոգեւոր հովիւ կը հրաւիրուի մշեցի պատուական եկեղեցական մը՝ Տ. Եղիշէ քհնյ. Պարսամեանը, ազգային հերոս Անդրանիկին նախկին թիկնապահը: Տեղւոյն անկլիքան վարդապետն ալ համայնքին կը տրամադրէ Վիա

Fonds A.R.A.M

Սոլֆէրինոյի վրայ գտնուող իրենց եկեղեցին, ուր Պատարագ կը մատուցուի կիրակի եւ տօն օրերուն: Այս եկեղեցին գտնուեցաւ համայնքի սրամադրութեան տակ աւելի քան 30 տարիներ, մինչեւ սեփական եկեղեցւոյն կառուցումը:

Հոգեւոր Հովիւը՝ Տ. Եղիշէ քհնյ. յանկարծամահ կ'ըլլայ 1937ի ամառը, ծովեզերեայ օդափոխութեան վայրի մը մէջ եւ մարմինը Միլանօ փոխադրուելով, կը թաղուի Մուղոքքօ դերեզմանատունը: Ակէ ապին, ամբողջ մէկուկէս տասնամեակ, համայնքը հոգեւոր հովիւ չ'ունենար, բայց բոլոր առիթներով եկեղեցականներ կը հրաւիրուին Մարսէյլէն, Փարիզէն եւ Վիեննայէն: Ի վերջոյ, 1952ին հոգեւոր հովուութեան պաշտօնին կը կոչուի Միացեալ Նահանգներէն Տ. Զգօն ծ. վրդ. Տէր Ցակոբեանը, որ կը մնայ իր պաշտօնին վրայ երեք տարի եւ 1955ին, էմֆիսէմի կարգադրութեամբ Իրաքի թեմին առաջնորդ նշանակուելով, կը մեկնի Պաղտատ: Երեք տարի եւս առանց հոգեւոր հովիւի մնալէ ետք, 1958ին, նորակառոյց եկեղեցւոյ օծման առթիւ Միացեալ Նահանգներէն կը հրաւիրուի Տ. Օշին աբեղայ Նիկոլեանը, որուն պաշտօնավարութիւնն ալ կը տեւէ մէկ տարի: Այնուհետեւ, 1959ին, Հոգաբարձութիւնը մեծագոյն սիրալը կը դործէ պաշտօնի կոչելով Ցունաստանի մէջ ծանրօրէն վարկաբեկուած եւ հոնկէ հեռացուած Տ. Իսահակ վրդ. Ղազարեանը, որ Միլանոյի մէջ եւս փորձանք դառնալէ ետք, այնտեղէն ալ կը հեռացուի 1962ի աշնան: Ի վերջոյ, նոյն տարուան վախճանին հովուական պաշտօնով դարձեալ Միլանօ կը հրաւիրուի՝ մինչ այդ եպիսկոպոսացած նախկին հոգեւոր հովիւ Տ. Զգօն եպիսկ. Տէր Ցակոբեանը, որ բոլորէն սիրուած ու յարգուած, կը պաշտօնավարէ հոն մինչեւ այսօր:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԱՑԺՄՈՒ ԿԱԶՄԸ

Կազմութեան օրէն մինչեւ այսօր եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան նախագահութիւնը վարած են, Արշակ Մնախկեանէն եառ, Թորոս Զարմանեան (1927 – 37), Գէորգ Պէքէմիրեան (1938 – 46) եւ Տիգրան Յովակիմեան (1950 – 51), բոլորն ալ մեռած: Իսկ 1953էն մինչեւ այսօր նախագահն է Երուանդ Հիւսիսեան:

Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան այժմու կազմին կ'անդամակցին Երուանդ Հիւսիսեան՝ նախագահ, Սահակ Սրապեան՝ փոխ–նախագահ, Արիս Շալճեան՝ քարտուղար, Վահէ Փափազեան՝ դանձապահ եւ անդամներ՝ Տոքթ. Օննիկ Աւագեան, Հրանտ Բամպակեան եւ Մարտիկ Գազազեան:

Հոգաբարձութեան ընտրութիւնը կը կատարուի համայնքին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մաս կազմող անդամներուն կողմէ: Իսկ Հոգաբարձութեան տարեկան պիւտճէն կը հասնի չուրջ 3 միլիոն լիրէթի, որ կը գոյանայ անդամավճարներով եւ նուէրներով (620 – 630 լիրէթը կ'արժէ 1 տոլար):

Fonds A.R.A.M

ՍԵՓԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ ՏԻԱՐՊԼՔԻՐԵԱՆ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԵԱՄԲ

Միլանոյի փոքր համայնքը երբեք չէր յուսար, որ օրին մէկը կրնայ ունենալ իր սեփական եկեղեցին, նկատի ունենալով որ մինչ այդ չատ դժուարութեամբ յաջողած էին գլուխ հանել Հայ Տան սրահին գնումը: Գանուեցան սակայն երկու բարերարներ՝ Յովհաննէս եւ Սարգիս Տիարպէքիրեան եղբայրները, որոնք յանձն առին համայնքը օժտել սեփական եկեղեցիով: Գնուեցաւ հողը եւ երբ սկզբնական ձեւակերպութիւններէն ետք պիտի կատարուէր հիմնարկէքը, ոստիկանութիւնը արգիլեց կառուցումը, յայտնելով որ իտալական օրէնքի տրամադրութեանց համաձայն, նախ քան կառուցումը պէտք է պատկան իշխանութեան ճանչցնել հայ համայնքին գոյանալը: Դժուարութիւնը կու գար այն իրողութենէն, որ ոչ կաթոլիկ եկեղեցի մը պիտի կառուցուէր Միլանոյի պաշտպան սուրբի անուան ճոխ ուած Sant' Ambrogio եկեղեցիին մօտերը, ուր գնուած էր հողը:

Միլանոյի Ս. Գառասնից Մանկանց եկեղեցին

Բազմաթիւ դիմումներու եւ աղեղնիկ անձերու միջամտութենէն չնորհիւ ի վերջոյ ստացուեցաւ կառուցման արտօնութիւնը, պայմանով որ եկեղեցին չինուի ուրիչ թաղամասի մը մէջ: Հարկ եղաւ հետեւաբար գտնել եւ գնել ուրիչ հող մը, որուն վրայ ալ կառուցուեցաւ եկեղեցին: Մինչ այդ, 1955ին ստացուած էր նաեւ Իտալիոյ Հանրապետութեան Նախագահին հրովարտակը, որով կը ճանչցուէր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն դաւանանքը: Ամէն կարգի ձեւակերպութենէ եւ

Fonds A.R.A.M

կառուցման աշխատանքներու աւարտումէն ետք, 15 Սեպտեմբեր 1958ին, Պոլսոյ Պատրիարք Տ. Գարեգին արքեպ. Յակոբեանի ձեռամբ կատարուեցաւ օծումը «Քառասուն Մանկունք» մարմարակերտ եկեղեցիին, որ կառուցուած էր ի յիշատակ բարերար եղբայրներու Ծնողաց՝ Զարուհի եւ Մանուկ Տիրպիէքիրեաններու:

Եկեղեցւոյ շինութեան սկզբնական յանձնախումբը կազմուած էր 1948ին, նախագահութեամբ Տօքթ. Երուանդ Արզումանեանի եւ անդամակցութեամբ Տիգրան Յովակիմեանի, Հրանտ Տէօվլէթեանի եւ Ճոն Յովհաննէսեանի: Իսկ 1954ին, երբ արտօնութիւն ստանալու խնդիրը բարդացած էր, կազմուեցաւ նոր յանձնախումբ մը նախագահութեամբ դարձեալ Տօքթ. Երուանդ Արզումանեանի եւ անդամակցութեամբ Երուանդ Հիւսխեանի, Ճոն Յովհաննէսեանի, Յարութիւն Տիլսիզեանի եւ Տօքթ. Աբրահամ Սրապեանի, որոնց բոլորն ալ իրենց լաւագոյն ծառայութիւնները բերին ամբողջացնելու համար կառուցման գործը: Արձանագրենք նաեւ գործակցութիւնը Սահակ Սրապեանին, որ յանձնախումբին չանդամակցելով հանդերձ, իր ամենօրեայ զբաղումին առարկան դարձուց շինութեան աշխատանքները եւ պարապայթէն իր կարգին դիմումները կատարեց առ որ անկ է:

Եկեղեցւոյ սարկաւագն է Տօքթ. Օննիկ Աւագեան, իսկ երկբեմպակեան:

Եկեղեցւոյ բարերարները, իրենց ծնողքին հետ Միլանօ գաղթած են Իզմիրի ազէտին (1922) եւ հոն հիմնած են կերպասեղէնի գործ մը, որ երթալով ընդարձակուած է: Ծնողքը մեռած է հոն, իսկ զաւակները վերադարձած են իրենց գործը Ռումանիա 1928ին եւ Արժանթին 1936ին:

Եկեղեցւոյ բարերարները

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԵԱՆ

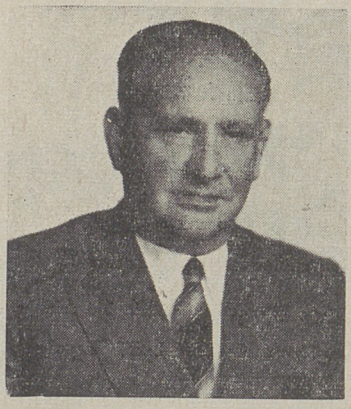

ՍԱՐԳԻՍ ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԵԱՆ

սեռ. զպրաց դասի վարիչը՝ Հրանտ

Fonds A.R.A.M

ԻՏԱԼԻՈՅ ՀԱՅՈՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Իբրեւ ազգային մարմին, Միլանոյի մէջ կը գործէ Իտալիոյ Հայոց Միութիւնը, որուն կ'անդամակցին բոլոր Հայերը, առանց սեռի, դաւանանքի եւ հպատակութեան խորութեան, պայմանով որ Իտալիա բնակելու իրաւունքն ունենան: Այս Միութեան գործերը կը վարէ ընդհ. ժողովէն ընտրուած հնգանդամ մարմին մը, որ կը կոչուի Իտալիոյ Հայոց Վարչութիւն կամ Կոմիտէ: Միութեան նպատակն է սատարել Հայոց ազգային – մշակութային վերելքին, յարաբերութիւններ մշակել համանման կազմակերպութեանց եւ տեղական իշխանութեանց հետ, Հայոց անցեալ եւ ներկայ մշակոյթը ծանօթացնել Իտալացիներուն եւ Իտալականը Հայերուն եւ իր միջոցներուն ներած չափով օգնել կարիքաւոր ազգակիցներուն: Միութիւնը չի զբաղիր քաղաքական եւ կրօնական բնոյթ ունեցող խնդիրներով: Իւրաքանչիւր անդամ կը վճարէ տարեկան անդամատուրք մը ընթացիկ ծախքերուն համար, որոնց գումարը 1000 տոլարը չ'անցնիր: Միութիւնը ճանչցուած է նաեւ պետութենէն, մանաւանդ արտօնագրով մը:

Անցեալ տարուան Յունիս 4ին ընտրուած այժմու Վարչութեան կամ Կոմիտէին կ'անդամակցին Սահակ Սրապեան՝ նախագահ, Տօքթ. Երուանդ Արզումանեան՝ փոխ – նախագահ, Տօքթ. Տիգրան Ալեքսանեան՝ քարտուղար, Յ. Սկիւրեան՝ դանձապահ եւ Ա. Շալճեան:

ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ՍԵՓԱԿԱՆ ՏՈՒՆԸ

Համայնքին հետ կապուած ամէն կարգի հաւաքոյթներ ու ձեռնարկներ սեփական հաւաքավայրի մէջ յաջողցնելու նպատակով կը դումարուի խորհրդակցական ժողով մը, օրակարգի միակ հարց ունենալով ակումբի մը անհրաժեշտութիւնը: Տրուած որոշումով կ'ընտրուի յանձնախումբ մը, որուն պարտականութիւնը պիտի ըլլար հանդանակել պէտք եղած գումարը: Բաւական դժուարութեամբ կարելի կ'ըլլայ հաւաքել 14 միլիոն լիրէթ: Գնուելիք սրահը կ'արժէր 20 միլիոն, այնպէս որ 6 միլիոն եւս փոխառութեամբ ապահովուելէ եաք, կը գնուի ընդարձակ սրահ մը քաղաքին կեդրոնը, Փիացցա Վելասկա, թիւ 4 նորակառոյց չէնքի երրորդ յարկին վրայ եւ 1953ին կը կատարուի հանդիսաւոր բացումը: Սրահը կը կոչուի Հայ Տուն (Casa Armena): Կը խմբագրուի միաժամանակ Հայ Տան ծրագիր – կանոնագիրը եւ կ'ընտրուի վարչութիւնը:

Այդ թուականէն ասդին այնտեղ տեղի կ'ունենան համայնքի բոլոր կազմակերպութեանց ժողովները եւ կը կազմակերպուին հանդէսներ, ընդունելութիւններ, բանախօսութիւնները, պարերեկոյթներ եւ այլ ձեռնարկներ:

Առանձին սենեակի մէջ է նախկին Ուսանողական եւ այժմու

Fonds A.R.A.M

Մշակութային Միութեան դրադարանը, որուն վրայ աւելցած են նաեւ Հայր Սիմէոն Երեմեանին գիրքերը, նուիրուած իր կողմէ Միլանոյի համայնքին: Գրադարանը կը սպասէ թերթեր եւ նոր գիրքեր:

Հաստատուած է նաեւ հայերէնի դասընթացք մը: Մանուկներու ուսուցչուհին է տիկին Արփինէ Փափազեան, իսկ պատանիներուն՝ Տ. Զգօն եպիսկ. Տէր Յակոբեան:

Հայ Տան վարչութեան անդամներն են.— Երուանդ Հիւսիսեան՝ նախագահ, Արիս Շալճեան՝ քարտուղար, Միհրան Պէքճէմիրեան՝ դանձապահ եւ անդամներ՝ Եդուարդ Տէմիրճեան, Զաւէն Մընտիկեան, Տօքթ. Կարպիս Պորանեան եւ Ծրարուհի:

ԻՏԱԼԻՈՅ ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Իտալիոյ Հայ Մշակութային Միութիւնը հիմնուեցաւ 1945ի վերջաւորութեան, նախաձեռնութեամբ Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանի խումբ մը նախկին աշակերտներու, բոլորն ալ բժիշկներ, ճարտարագէտներ, տարրարաններ, դեղագործներ, եւլն.: Ներկայիս անդամներուն թիւն է 78 եւ կեդրոնն է Հայ Տունը:

Երկրորդ աշխարհամարտի վախճանին, երբ ընդհանուր բեկում կար հոգիներու մէջ, անհրաժեշտ էր նման ձեռնարկի մը կազմակերպումը, աղջային – հասարակական դեռնի վրայ տիրող անչարժութիւնը վերակենդանացնելու համար: Եւ պէտք է ըսել, թէ Միութիւնը առաջին օրէն յաջողեցաւ իր առաջադրութեան մէջ: Մօտ քսանամեայ իր գործունէութեան վերաքաղը կը բաւէ լաւագոյն գնահատանքը ընծայելու համար այս կենսունակ Միութեան, որ պիտի յաւերժնել իր կոչումը:

Այս քսանամեակի ընթացքին իրագործած է ան բազմաթիւ մշակութային եւ այլ ձեռնարկներ, մասնակից դարձնելով անոնց Միլանոյի եւ այլ վայրերու Հայերը: Կազմակերպած է՝ գեղարուեստական բաժիններով ճոխացած քանի մը տասնեակ բանախօսութիւններ հայ գրականութեան մասին: Ամբողջ դաղութին մասնակցութեամբ ոգեկոչած է Հայր Ղեւոնդ Ալիշանը, մահուան 60ամեակին առթիւ, ինչպէս նաեւ Դ. Վարուժանը, Նիկոլ Աղբալեանը, Լ. Շանթը, Վահան Տէրեանը, Եղիշէ Զարենցը, Վահան Թէքէեանը, Պետրոս եւ Եղիշէ Դուրեան հարազատները, Սիամանթոն, Յ. Օշականը, Ա. Ահարոնեանը, Ա. Զօպանեանը, Ռուբէն Սեւակը, Մ. Մեծարենցը, Մ. Զարիֆեանը, Յովհաննէս Թումանեանը, Ինտրան, Ա. Խաչատուրեանը, Գուրգէն Այվազեանը եւ դեռ ուրիշ ականաւոր դէմքեր:

Իտալիոյ Հայոց Կոմիտէին եւ Հայ Տիկնանց Միութեան հետ միասնաբար Միլանօ հրաւիրած է «Քայէէ տիւ Սիւտ»ի խմբագիր Ժան Պալարը եւ գրագէտներ Լիւք – Անտրէ Մարսէլը, Շ. Նարդունին եւ Կ. Փոլատեանը: Ապրիլեան Սպասօնին առթիւ եւ Միլանոյի բոլոր

Fonds A.R.A.M

հայկական կազմակերպութեանց գործակցութեամբ իբրեւ գլխաւոր բանախօս հրաւիրած է նմանապէս անմոռանալի հրապարակագիր Շաւարշ Միսաքեանը իր տիկնոջ հետ եւ այդ առիթով ալ Հայ Տան մէջ զետեղուած է մեր նահատակներուն յուշատախտակը:

Հայագիտական նիւթերու շուրջ յաճախ բանախօսած են Վենետիկի Ս. Ղազար կղզիին Մխիթարեան Հայրերը:

Դարձեալ, քոյր Միութեանց հետ յիշատակի հանդիսութիւններով ոգեկոչած է Ս. Էջմիածնի եւ Կիլիկիոյ Հայրապետներուն կեանքն ու գործը, շեշտը դնելով մասնաւորաբար անոնց ազգային – հասարակական գործունէութեան վրայ:

Մասնակցած է Մխիթար Աբբահօր յիշատակին նուիրուած բոլոր տօնակատարութեանց, ինչպէս նաեւ Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանի ամավերջի հանդիսութեանց, պատշաճ նուէրներ յատկացնելով յաջող աշակերտներուն:

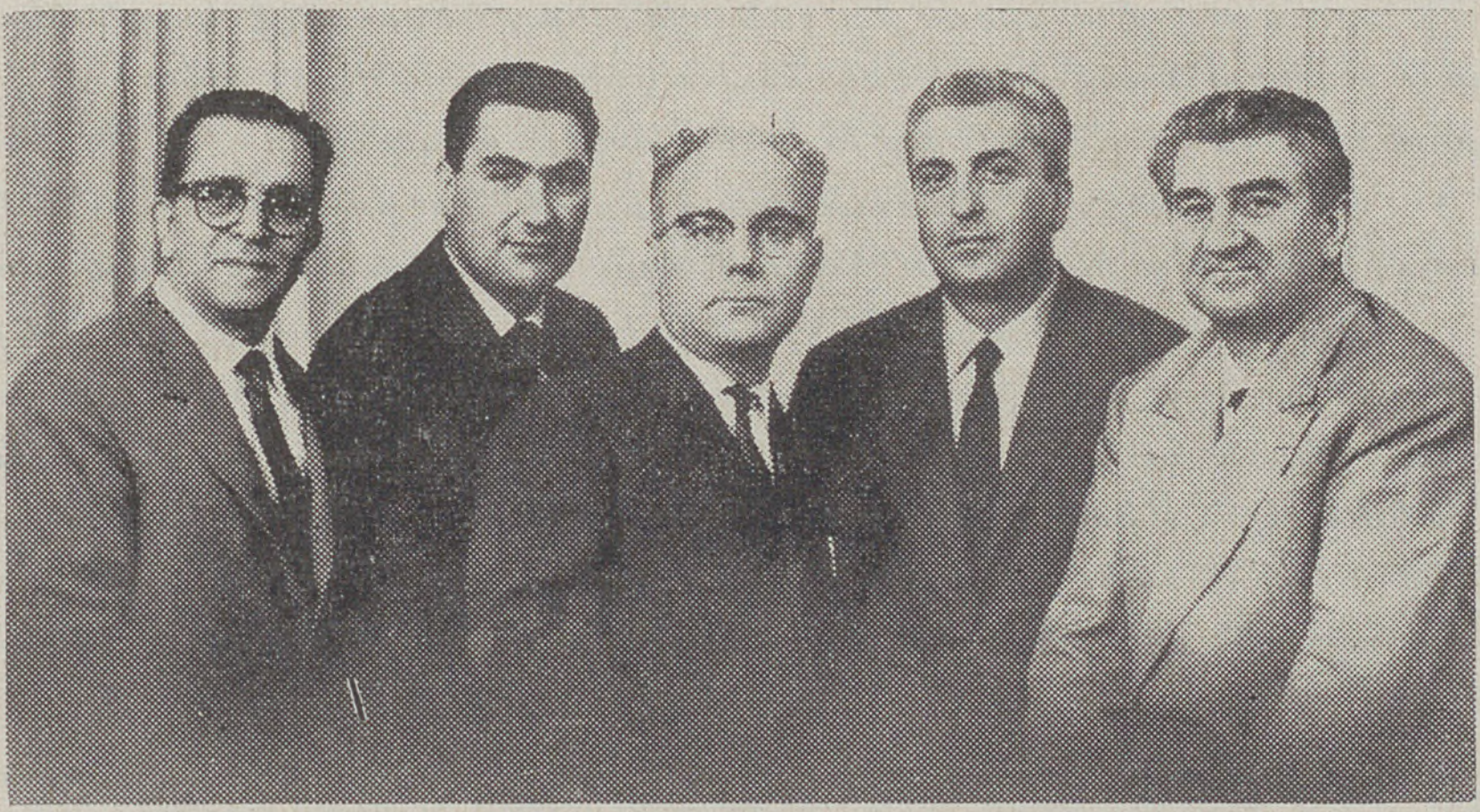

Իտալիոյ Հայ Մշակութային Միութեան վարչական կազմը: Ձախէն աջ՝ Տոքթ. Կարապետ Գորանեան, Յարութիւն Ալեքսանեան, Տոքթ. Վիչէն (Արամայիս) Սրապեան, Ջաւէն Մնտիկեան եւ Յարութիւն Գազանճեան:

Միլանոյի կաթողիկէ համալսարանի սրահին մէջ տօնած է «Բագմավէպ»ի հարիւրամեակը: Իսկ Մշակոյթի Տան մայր սրահին մէջ գրական – գեղարուեստական հանդէսով մը պանծացուցած է Ֆրանց Վէրֆէլը եւ այս առթիւ խօսք առած են նմանապէս իտալացի գրագէտներ:

Մասնաւոր հանդիսութեամբ ոգեկոչուած է Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600ամեակը: Եւ երկու յաջորդական հանդէսներով պանծացուած է նաեւ Սայեաթ Նովայի կեանքն ու գործը:

Միութիւնը մեծ շուքով եւ համահայկական մասնակցութեամբ պատուած է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Վազգէն Ա.ը, Միլանօ

Fonds A.R.A.M

այցելութեան առթիւ: Միեւնոյն ինքնաբուխ հիւրամեծարութեամբ պատուած է նմանապէս Հայաստանէն Միլանօ այցելած հիւրեր, ինչպէս Արամ Խաչատուրեանը, ուսուցչապետ Գաղիկ Դաւթեանը, Թըւաբանագէտ Մկրտիչ Մերկիւլեանը, նկարիչ Գրիգոր Խանջեանը, ճարտարապէտ Ծիմ Թորոսեանը, քանդակագործ Ղ. Ջուբարեանը եւն.:

Իտալիոյ Հայ Մշակութային Միութեան գործունէութիւնը տարածուած է նաեւ այլ մարզերու մէջ:

Այսպէս, քոյր Միութեանց կողքին եւ իր կարգին՝ Ս. Ղազարու կղզին ընդարձակման աշխատանքներուն համար անհրաժեշտ գումարը ապահովելու գործին բերած է իր ալ մասնակցութիւնը:

Իսկ Հայ Տան գնման հանգանակութեան մասնակցած է 800.000 *լիրէթի պատկառելի գումար մը տրամադրելով իր սնտուկէն:*

Միութիւնը իր ձեռքէն եկած օժանդակութիւնը ընծայած է նաեւ առաւելապէս Արեւելքի երկիրներէն Միլանօ եկած երիտասարդ հայ արուեստագէտներուն եւ զանազան սրահներու մէջ կազմակերպած է երգահանդէսներ: Իսկ նիւթական գետնի վրայ օգնած է իր երկսեռ անդամներէն ոմանց եւ ոեւէ կարօտ ազգակցի:

Եւ վերջապէս 1955*ին տօնած է իր հիմնադրութեան տասնամեակը, օրուան բանախօս ունենալով ողբացեալ Հրանտ Քէհեայեանը:*

Իր բոլոր անդամներով, որոնք եղած են Վենետիկի, Պոլսոյ, Պէյրութի, Հալէպի, Փարիզի եւ այլ վայրերու մեր կրթական հաստատութեանց նախկին աշակերտներն ու աշակերտուհիները, Հայ Մշակութային Միութիւնը ըրած է ցարդ իր լաւագոյնը եւ պիտի շարունակէ ընել նաեւ ապագային, որպէսզի օտարութեան այս անկիւնէն ալ լսուին մեր սքանչելի մշակոյթին եւ անոր պանծացման նուիրուած այս Միութեան գործունէութեան արձագանգները:

Հայ Մշակութային Միութեան ներկայ Վարչութեան կ՚անդամակցին Տոքթ. Վիչէն (Արամայիս) Սրապեան՝ նախագահ, ուսուցչապետ – ճարտարապէտ Յարութիւն Գազանճեան՝ փոխ – նախագահ, Յարութիւն Ալեքսանեան՝ քարտուղար, Ջաւէն Մնտիկեան՝ գանձապահ եւ Տոքթ. Կարապետ Պօրանեան:

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՈՒՐԻՇ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առենօք, Միլանոյի մէջ գոյութիւն ունեցած է 1946*ին կազմուած Հայ Տիկնանց Բարեսիրական Միութիւնը, որ սակայն, օգտաշատ գործունէութեան երկարամեայ շրջան մը բոլորելէ ետք, լուծուեցաւ* 1957*ին: Միութիւնը պաշտօնապէս լուծուած ըլլալով հանդերձ կայ դարձեալ տիկնանց օժանդակ մարմին մը, որուն կ՚անդամակցին տիկիններ Արմինէ Սրապեան, Սոնա Իպիշեան եւ Մարի Մընտիկեան եւ որ ամէն ժամանակ կը գործէ հանրային կեանքին մէջ,*

Fonds A.R.A.M

հոգ տանելով եկեղեցւոյ բարեզարդման եւ կատարելով ամէն կարգի օգտակար աշխատանք համայնքին մէջ։

Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնը Միլանոյի մէջ ալ ունի իր մասնաճիւղը, որուն վարչութեան կ'անդամակցին Երուանդ Հիւսիսեան՝ նախագահ, Ստեփան Սրապեան՝ փոխ – նախագահ եւ քարտուղար, Արիս Շալճեան՝ գանձապահ եւ անդամներ՝ տիկին Սոնա Իպիչեան եւ Հրանտ Պէքթէմիրեան։

Թէեւ «անցեալ անցելոց», բայց եւ յիշատակենք, որ առեղծ մարզական չարժում ալ գոյութիւն ունեցած է Միլանոյի հայ համայնքին մէջ մասնակցութեամբը այն որբերուն, որոնք Գորֆուէն հոն փոխադրուած էին 1924ին։ Կը մասնակցէին անոնք մարզական մրցումներու Միլանոյի մէջ, լաւ մրցանիշներով։ Որբանոցին սկաուտական խումբը, որուն պետն էր Ստեփան Սրապեան, ուշագրաւ յաջողութիւններ ձեռք ձգած էր նիզակ նետելու, ծանրութիւն վերցնելու, վազքի եւ բարձրութիւն ցատկելու մէջ ու այսպէս, 1925 – 1931, ախոյեաններ դարձած էին Ստեփան Սրապեան ծանրութիւն վերցնելու, Յակոբ Թաչճեան նիզակ նետելու եւ Սարաֆեան եղբայրներ 200 մէթր վազքի մէջ։ Իսկ Թիւավարութեան մէջ Իտալիոյ ախոյեան հռչակուած էր Սարգիս Տէր Ստեփանեանը, 1938էն մինչեւ 1940։ Այժմ մարզական չարժում չկայ Միլանոյի համայնքին մէջ։

ԻՏԱԼԻՈՅ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ՀԱՄԱՐԱՆՔԸ

Տեղւոյն վրայ մեր պրպտումներու ընթացքին մեզի ըսուեցաւ, որ Իտալիոյ հայ գաղութը կը համրէ չուրջ 2000 Հայեր։ Զափազանցուած կը թուի մեզի այս թիւը, երբ նկատի ունենանք, որ ամէնէն մեծ համրանքը ներկայացնող Միլանոյի համայնքը 400 հոգիէ աւելի չէ։

Կ'ենթադրեն եւ կ'ըսեն, թէ Հռոմի մէջ կ'ապրին չուրջ 300 Հայեր, որոնք սակայն համայնական ոչ մէկ կազմակերպութիւն ունին եւ չատ հազուադէպ առիթներով միայն — ինչպէս եղաւ երեք տարի առաջ Արամ Խաչատուրեանին Հռոմ այցելութեան պարագային — հարիւրեակ մը Հայեր կ'ունենան քով քովի գալու պատեհութիւնը։

Վենետիկի մէջ, Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին աշակերտներն ու Մխիթարեան Հայրերն ալ հաշուելով, Հայոց թիւը 150ը չ'անցնիր։

Ու տակաւին հինգով – տասնով ցրուած Հայեր կ'ապրին Թուրինոյի, Ճենովայի, Փարմայի եւ կարգ մը այլ քաղաքներու մէջ։

Պարիի Արաքս միւղին մէջ մնացած են այժմ հազիւ 20–25 հոգի։

Ուսանողներ կան նաեւ Հռոմի եւ Փատովայի համալսարաններուն մէջ եւ ունին իրենց Ուսանողական Միութիւնները։

Գումարելով այս բոլորը եւ մոռցուածներն ալ հաշուելով, չենք կարծեր որ 1000էն աւելի ըլլայ իտալահայ գաղութին համրանքը։

Fonds A.R.A.M

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՀԱՅՐԵՐՈՒ

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԸ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԷՋ

ԱՆՈՆՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՐՈՒՍՏ ԱՆՑԵԱԼՆ ՈՒ ՆԵՐԿԱՆ

ՀԻՄՆԱԴԻՐԸ ՄԽԻԹԱՐ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ

Ճիշդ ու ճիշդ երկու հարիւր յիսուն տարիներ անցած են այն թուականէն, երբ Մխիթարեան Միաբանութեան հիմնադիրը Մխիթար Սեբաստացի, իր խումբ մը միաբաններուն եւ աշակերտներուն հետ, առաջին անգամն ըլլալով ոտք կոխեց Վենետիկի հողին վրայ, 1715ի Ապրիլին:

Մինչ այդ, կրօնական ասպարէզին նուիրուելու ցանկութեամբ 15 տարեկանին ծննդավայրին Ս. Խաչ վանքը մտած եւ Մխիթար անունով սարկաւագ ձեռնադրուած պատանի Մանուկը, չատ չանցած, կրօնաւորական ուսման եւ պրպտումներու նպատակով դուրս կուգայ վանքէն եւ կը ձեռնարկէ երկար պտոյտներու: Կը հասնի մինչեւ Էջմիածին, մինչեւ Սեւանայ վանքը եւ եկեղեցական ուրիշ կեդրոններ: Այս թափառումներու ընթացքին կը ծանօթանայ ան նաեւ կաթոլիկէ կրօնաւորներու հետ: Եւ ի վերջոյ կ'որոշէ անցնիլ Եւրոպա: Զկարենալով սակայն իրականացնել իր ծրագիրը, կը վերադառնայ ծննդավայրը, նորէն կը մտնէ Ս. Խաչ վանքը եւ 17 Մայիս 1696ին, 20 տարեկանին, կ'ընդգրկէ կուսակրօն քահանայութեան ասպարէզը: Կը ձեռնադրուի արեզայ եւ քիչ յետոյ կ'ընդունի վարդապետական աստիճան:

ՍԵԲԱՍՏԻԱՑԻՆ ՊՈԼԻՍ

Ժամանակ մը կը մնայ Սեբաստիա, կը դառնայ Ս. Նշան եկեղեցւոյ քարոզիչը, կ'այցելէ նաեւ մերձակայ քաղաքներու եկեղեցիները եւ կ'ունենայ ասանեակ մը աշակերտներ, որոնց հետ կ'ուզէ հիմնել հայկական վանք մը: Բաղձանքը սակայն չ'իրականանար: Ոչ միայն աջակցութիւն չի գտներ, այլեւ կը հանդիպի բազմաթիւ խոչընդոտներու: Ասոր վրայ Պոլիս կը փոխադրուի 1700 թուականին: Իրեն կ'ընկերանան նաեւ իր աշակերտներէն 8 հոգի: Կը դառնայ հոն Ս. Գ. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն քարոզիչ, կը պրաղի 10ի բարձրացած իր աշակերտներուն հոգեւոր կրթութեամբ եւ յաջորդ տարին, 8 Սեպտեմբեր 1701ին, անոնց հետ կը հիմնէ իր միաբանութիւնը: Շատ չանցած, սակայն, Մխիթար Սեբաստացի կը տեսնէ, որ իր եւ իր միաբանութեան գործունէութեան համար հող չկայ նաեւ Պոլսոյ մէջ: Այս պատճառով, հոն եւս կարճատեւ կ'ըլլայ իր բնակութիւնը:

Fonds A.R.A.M

ՊՈՂՍԷՆ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

Յրուելով իր աշակերտները, օրին մէկը, վաճառականի հագուստով ծպտուած կը հեռանայ Պոլսէն եւ կ'ապաստանի Յունաստանի Մորէա թերակղզին, որ այդ թուականներուն մաս կը կազմէր Վենետիկի հանրապետութեան(*): Շատ չանցած, մաս առ մաս հոն կը հասնին նաեւ իր աշակերտները: Կը հաստատուին Մեղոնա քաղաքը (Քալամաթայի մօտ) եւ 1706ին կ'ունենան հոն իրենց վանքն ու եկեղեցին, վայելելով վենետիկեան իշխանութեանց անվերապահ հոգատարութիւնը:

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԷՆ ՎԵՆԵՏԻԿ՝ ԵՐԿՈՒԲՈՒԿԷՍ ԴԱՐԵՐ ԱՌԱՋ

ՄԽԻԹԱՐ ԱԲԲԱՀԱՅՐ

Մորէայի մէջ ալ, սակայն, հազիւ տասնամեակի մը կեանքը կ'ունենայ իրենց բնակութիւնը: Թուրքերը, պատերազմ հռչակելով Վենետիկի հանրապետութեան դէմ, կ'արշաւեն եւ կը գրաւեն այդ չրջանը 1715ին: Կը թալանեն ու կ'այրեն նաեւ Մեղոնայի Մխիթարեան վանքը, իսկ վանականներէն 4 հոգի ձերբակալելով կը բանտարկեն եւ ապա կը պղտկեն Պոլիս: Մխիթար Սեբաստացի եւ մնացեալ միաբաններն ու աշակերտները իշխանութեանց աջակցութեամբ կը յաջողին մըտնել վենետիկեան նաւ մը, եւ, ինչպէս ըսինք, 1715ի Ապրիլին կը հասնին Վենետիկ:

Այնտեղ եւս կը գտնեն լաւ ընդունելութիւն, եւ, Վենետիկի դուքսին աջակցութեամբ, 8 Սեպտեմբեր 1717ին կը սահանան՝ սկիզբը իբրեւ բնակավայր եւ այնուհետեւ իբրեւ սեփականութիւն, Մ. Ղազարի կղզին, որ նախապէս բորոտներու կայան մը եղած էր:

ՄԽԻԹԱՐ ԱԲԲԱՀՕՐ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ՄԱՀԸ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԷՋ

Մխիթար Աբբահայր եւ իր գործակիցները ամէն աշխատանք տարին վերանորոգելու համար կզղին եւ օժտելու զայն ամէն կարգի յարմարութիւններով: Եւ այնուհետեւ նուիրուեցան իրենց հիմնական

(*) Մորէա կը կոչուի նաեւ Պելոպոնէս: Թերակղզի էր մինչեւ 1893, բայց այնուհետեւ, երբ բացուեցաւ Կորնթոսի ջրանցքը, դարձաւ կղզի:

Fonds A.R.A.M

առաջադրութեան, — ծառայել Եկեղեցիին եւ հայ ժողովուրդին, իրենց բոլոր միջոցներով: Աբբահայրը իր կենդանութեան տեսաւ ոչ միայն վերանորոգեալ կղզիին բարգաւաճումը, այլեւ Միաբանութեան սկզբնական յաջողութիւնները մշակութային եւ այլ աշխատանքներու մէջ:

Դարերէն փոխանցուած երկու արձանագրութիւններ կը բնորոշեն կեանքն ու գործունէութիւնը Մխիթարեան Միաբանութեան: Առաջինը կը սահմանէ անոր հանգամանքն ու կոչումը, իբրեւ «Որդեգիր Կուսին – Վարդապետ Ասպաշխարութեան», իսկ երկրորդը կը հանդիսանայ յուշարարը անոր հիմնադրին մեծագործութեան, 1740էն ի վեր սեղանատան դրան վերեւ պահուած հետեւեալ արձանագրութեամբ (հայերէնով եւ լատիներէնով).—

Մեհեաստանս այս ըստ բոլորին
Շինեալ եղեւ ի փառս Փրկչին,
Յաբբայութեան Սեբաստացւոյ
Մխիթարայ Վարդապետին:

Մխիթար Աբբահայր, որ Սեբաստիա ծնած էր 7 Փետրուար 1676ին, իր յաւիտենական հանդիստը գտաւ 27 Ապրիլ 1749ին: Իր ոսկորները կը հանգչին մայրավանքի եկեղեցւոյն աւագ խորանին տակ:

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՌԱԿՏՈՒՄԸ ԱԲԲԱՀՕՐ ՄԱՀԷՆ ԵՏՔ

Իր կենդանութեան եւ իր չունչին տակ արդիւնաչատ չրջան մը բոլորած Միաբանութիւնը, սակայն, իր մահէն ետք եւ իր յաջորդին՝ Հ. Սահակեան Մելքոնեանի աբբահայրութեան օրով ունեցաւ ցնցում մը, որ ի վերջոյ պառակտեց Մխիթարեան Միաբանութիւնը:

Շատ երկար է այս պատմութիւնը իր բոլոր անցքերով, դերակատարներով եւ բազմատեսակ մանրամասնութիւններով, որոնք աւելի քան քանամեակ մը չոգիի վրայ պահեցին մայրավանքին երկու տասնեակ միաբանները: Առանց նիւթին մէջ խորանալու ըսենք միայն այն, որ Աբբահայր Մելքոնեան, ըստ դժգոհ միաբաններու մեղադրանքներուն, առաջին օրէն իսկ սկսաւ ինքնագլուխ կառավարել վանքը: Եւ երբ մեղադրողներուն բողոքները չլսուեցան, ծայր տուին անկարգութիւններ, որոնք իրենց զագաթնակէտին հասան 1773ի ընկերները եւ որոնց ի վերջոյ միջամտեցին Վենետիկի Պատրիարքն ու իշխանութիւնները: Ըմբոստ միաբաններէն արդիւնցի Հ. Մինաս Գասպարեանն ու Ջուղայեցի Հ. Աստուածատուր Բաբիկեանը, պատրիարքական հրամանագրով հեռացուեցան Վենետիկէն եւ զացին Թրիէսթէ, իսկ մնացեալ դժգոհները մեղայի եկան եւ յայտնեցին իրենց հնազանդութիւնը:

Fonds A.R.A.M

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԷՋ

Հեռացուած երկու վարդապետները գործի անցան այս անգամ Թրիէսթէի մէջ եւ հակառակ իրենց դէմ յարուցուած դժուարութեանց, յաջորդ տարին իսկ, իրենց միացած ուրիշ երեք վարդապետներու եւ երկու աշխարհականներու հետ, յաջողեցան 30 Մայիս 1775ին ստանալ Աւստրիոյ Մարիա Թերեզա կայսրուհիին արտօնագիրը, որով կը վաւերացուէր իրենց Միաբանութիւնը պետութեան կողմէ եւ իրենք ալ կը ճանչցուէին իբրեւ աւստրիահպատակներ:

Ահա այսպէսով հիմը կը դրուէր Մխիթարեան երկրորդ Միաբանութեան, որ պիտի գործէր Թրիէսթէի մէջ մինչեւ քաղաքին Նափոլէոնի իշխանութեան ենթարկուիլը 1809ին եւ ապա նիւթական մեծ դժուարութեանց հետեւանքով պիտի քայքայուէր եւ ցրուէր:

Տարի մը ետքն էր որ Հ. Ա. Բաբիկեան Վիեննա անցնելով գործակցեցաւ հոն գտնուող Հ. Արիստակէս Ազարեանին հետ, եւ, շատ չանցած, Ֆրանց Ա. կայսեր 5 Դեկտեմբեր 1810 թուակիր հրամանագրով յաջողեցան անոնք ստանալ Գափուչիններու մէկ հին վանքը եւ տպարան բանալու արտօնութիւն: Ու այսպէս, ցրուած միաբանները հաւաքուեցան անգամ մըն ալ այս վանատան մէջ եւ նորէն կեանք առաւ իրենց Միաբանութիւնը, այս անգամ իբրեւ Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութիւն, որուն առաջին Աբբահայրը եղաւ Հ. Աստուածատուր Բաբիկեանը, բայց բուն հիմնադիրը նկատուեցաւ՝ տեղւոյն կաթողիկէ շրջանակներուն մէջ մեծ յարգանք վայելող Հ. Արիստակէս Ազարեանը, որ իբրեւ Աբբահայր յաջորդեց Հ. Ա. Բաբիկեանին, անոր մահէն ետք:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՎՏԱՆԳ ՄԸՆ ԱԼ ՆԱՓՈԼԷՈՆԻ ՕՐՈՎ

Վենետիկի Միաբանութիւնը, ըմբոստ միաբաններու հեռացումէն ետք, հանդարտած մթնոլորտի մէջ շարունակեց իր գործունէութիւնը, արձանագրելով նոր յառաջդիմութիւններ: Եւ սակայն, Աբբահայր Ստեփանոս Մելքոնեանի յաջորդած Ստեփանոս Ագոնց Աբբահօր օրով պայթեցաւ այս անգամ արտաքին վտանգ մը, որ քիչ մնաց մոխիրի վրայ պիտի նստեցնէր Մխիթարեան մայրավանքը: Իտալիան իր տիրապետութեան ենթարկած Նափոլէոն Պոնափարթը, 1807ին, հրամանագրով մը արգիլեց ու փակեց երկրին մէջ գտնուող բոլոր կրօնական հաստատութիւնները, վանքերն ու կազմակերպութիւնները: Մխիթարեան մայրավանքն ալ կ՚իյնար բնականաբար այս արգելքին ներքեւ, բայց Միաբանութիւնը ամէն դուռ զարկաւ, որպէսզի իրենց վանքը, իբրեւ օտար հաստատութիւն եւ իբրեւ գիտական կաճառ մը զերծ մնայ փակման վտանգէն: Եւ յաջողեցաւ՝ մասնաւորաբար Իտալիոյ փոխարքայ Եօժէն Պոհարնէի սենեկապետ ընիկ ղարաբաղցի

Fonds A.R.A.M

Պետրոս Աբեսովի մէջամտութեան շնորհիւ։ Հայազգի սենեկապետը, 1810ին, փոխարքային մէջոցով կըգայ Նափոլէոնէն յատնալ հրամանագիրը մը, որով կ'արտօնուէր հայկական վանքին դպրութիւնը Ս. Ղազարի մէջ, իբրեւ պետական կամաւ մը։

ՄԽԻԹԱՐ ԱԲԲԱՀՕՐ ԳԵՂԵՑԻԿ ՄԷԿ ԽՕՍՔԸ

Այս ալ կ'ըլլար վերջին կարեւոր տպագրութիւնը, որուն փարատումէն եաք բնականոն կեանքը կը վերահաստատուէր Մխիթարեան մայրավանքին մէջ միանգամ ընդ միշտ եւ Միաբանութիւնը հաւատքով ու եռանդով կը նուիրուէր իր ստանձնած առաքելութեան, մասնաւորաբար ազգային – մշակութային ու կրթական – գաստիարակչական մարզերու մէջ, առանց կանգ առնելու պատահական դժուարութեանց առջեւ։ Այդպէս էր կտակը իր հիմնադրին՝ Մխիթար Աբբահօր, որ իր հրատարակած «Աստուածաչունչ Գիրք»ին մէջ (1733), ի՛ր մասին խօսելով կը գրէր.

— «Սէրն իմ եւ ջան աշխատանացս առ օգուտն ազգին իմոյ ոչ երբեք թուլանայ։»

Ծօգուտ ազգին ջանք ու աշխատանք թափելու եւ այդ գեանի վրայ երբեք չթուլանալու այս յայտարարութիւնը, որ կտակի մը իմաստն ու տարողութիւնը ունեցաւ այնուհետեւ, անչեղօրէն գործադրուեցաւ եւ մինչեւ այսօր ալ կը գործադրուի Մխիթարեան Հայրերուն կողմէ եւ ինչ որ ստացուած է յարդ ու պիտի ստացուի նաեւ այսուհետեւ ամէն կարգի գործունէութեան մարզերու մէջ, կրած է եւ պիտի կրէ հիմնադիր Աբբահօր չունչն ու հոգեւոր դրոշմը։

ԼՈՐԴ ՊԱՅՐՐՆ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Նափոլէոն Ա.ի տիրապետութիւնը վերջ դաւ նաեւ Իտալիոյ մէջ, 1815ին, Ուաթըրլոյի ռազմաճակատի ջախջախիչ պարտութեան հետեւանքով։ Օգտուելով Անգլիոյ եւ Իտալիոյ մէջեւ յարաբերութեանց վերահաստատումէն, Վենետիկը եւ անոր հետ նաեւ Ս. Ղազարի կղզին անակնկալ բախտաւորութիւնը կ'ունենային ողջունելու անգլիացի հռչակաւոր բանաստեղծ Լորդ Պայրընը, որ հոն կը հասնէր 1816ին։ Հանճարեղ քերթողը հետացած էր հայրենիքէն միանգամ ընդ միշտ եւ կարճ ժամանակ մը Պելճիքա եւ Զուիցերիա մնալէ եաք, գացած էր Վենետիկ։ Հայրենիքէն հեռանալուն պատճառն էր սիրարկած մը, որուն հետեւանքով կինը դատուած էր լրմէ, իսկ ամբողջ այս պատմութիւնը սաստկօրէն լարած էր հանրային կարծիքը իրեն դէմ։ Այդ հեռանալն էր եւ անդամ մըն ալ չվերադարձաւ այնտեղ։

Հետագային, երբ կը գրէր Չ. Ցարութիւն Աղերեանի կողմէ Անգլիացիներու համար պատրաստուած հայերէն քերականութեան յառաջաբանը, Լորդ Պայրըն կ'ակնարկէր իր ենթարկուած կացութեան եւ կ'ըսէր.

Fonds A.R.A.M

— «Երբ Վենետիկ հասայ, ենթարկուած էի այնպիսի հոգեվիճակի մը, որ անհրաժեշտ կը գտնէի կապուիլ մեծ դժուարութիւններ ներկայացնելիք կլանող աշխատանքի մը, երեւակայութեանս սանձ մը կարենալ դնելու համար։»

ԲԱԽԱԿԱՆ ԼԱՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ՍՈՐՎԵՑԱՒ ՀԱՑՐ Ց. ԱԻԳԵՐԵԱՆԷՆ

Այդ կլանող աշխատանքը ուրեմն եղաւ հայերէն սորվելու նախաձեռնութիւնը, երբ առիթն ունեցաւ այցելելու Մ. Ղազար եւ Ծանօթանալու Մխիթարեան Հայրերուն։ Այնքան բարեկամացաւ անոնց հետ, որ գրեթէ ամէն օր կ'այցելէր վանք եւ անոնցմով չըլլապատուած, կը հետաքրքրուէր Արեւելքի եւ մասնաւորաբար Հայաստանի պատմութիւնով եւ միաժամանակ հայերէնի կանոնաւոր դասեր կ'առնէր Հ. Յարութիւն Աւգերեանէն։

ԼՈՐԴ ՊԱՅՐՐՆ

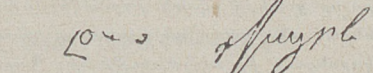

Լորդ Պայրընի ստորագրութիւնը հայերէնով

Լորդ Պայրընն Վենետիկ մնաց չուրջ երեք տարի եւ երբեք չխըզեց իր կապերը Մխիթարեան Հայրերուն հետ։ Դեռ առաջին օրերէն արդէն արտայայտած էր ան իր խանդավառութիւնը Լոնտոնի իր հրատարակչին՝ Մըրրէյին ուղղած 4 Դեկտ. 1816 թուակիր իր մէկ նամակին մէջ, ուր կը գրէր.

— «Սկսայ հայերէն սորվիլ եւ կը շարունակեմ աշխատանքս Հայոց վանքին մէջ, ուր կ'երթամ դասեր առնելու գիտուն կրօնաւորէ մը։ Շատ հիանալի եւ օգտակար բաներ սորվեցայ իրենց գրականութեան եւ բարբերուն մասին։ Անոնք հոս ունին վանք մը եւ եկեղեցի մը։ Իննսուն վանականներ են հոս, որոնք իրապէս համուտ եւ գիտուն մարդիկ են։ Ունին նոյնիսկ տպարան մը եւ յամառ ճիգով մը կ'աշխատին կրթելու իրենց ազգը։ Դժուար կը թուի ինծի ուսումը հայերէն լեզուին, որ կը բաժնուի երկու մասի՝ դասականին եւ արդիականին, բայց անյաղթահարելի չէ։ Պիտի շարունակեմ մինչեւ վերջը»։

Fonds A.R.A.M

... ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԸՐԱՒ ՀԱՅԵՐԷՆԷ ԱՆԳԼԵՐԷՆ

Ու չարունակէց իրապէս : Հայերէնի ուսման մէջ այնքան յառաջ գնաց, որ քաջութիւնն ունեցաւ ան հայերէնէ անգլերէնի թարգ–

ԼՈՐՏ ՊԱՅՐՐՆ ԿԸ ՀԻՒՍԷ ԳՈՎՔԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ԵՒ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Հատուած՝ Քերականութեան գրքին համար գրած Յառաջաբանէն)

... «Այդ ժամանակամիջոցին, ես ալ, ուրիշ ճամբորդներու պէս մեծապէս հետաքրքրուած էի ճանչնալու Ս. Ղազարի Միաբանութիւնը, որ կը թուի իր մէջ կեդրոնացուցած ըլլալ կրօնական հաստատութեան մը բոլոր լաւագոյն յատկութիւնները, առանց ունենալու անոնց որեւէ մէկ պակասութիւնը : Բնակավայրի հանդստաւէտութիւնն ու մաքրութիւնը, անկեղծ բարեպաշտութիւնը, տաղանդն ու առաքինութիւնը անտարակոյս պիտի համոզեն աշխարհիկ մարդը, թէ կայ ուրիշ լաւագոյն վիճակ մը նոյնիսկ այս կեանքին մէջ : Ասոնք քահանաներն են ճնշուած ազգի մը, որ Հրեաներուն ու Յոյներուն պէս դերի մնացած կամ տարապրուած էր : Այս ժողովուրդը հարստացաւ, առանց կեղեքող մը ըլլալու եւ արժանի դարձաւ գովեստներու եւ պատիւներու, զորս կարելի է ունենալ տարիային վիճակի մէջ, առանց խարեբայութեանց : Գոյութիւն չունին թերեւս ժողովուրդներու տարեգրութիւններ, որոնք բեռնաւորուած ըլլան ոճիրներով այնքան չատ, որքան Հայոց տարեգրութիւնները են բեռնաւորուած, որովհետեւ իրենց առաքինութիւնը խաղաղութեան համար իրենց տածած սէրն է, մինչդեռ իրենց բոլոր թերութիւնները յառաջ կու գան օտար տիրապետութենէն եւ անողոք բռնակալութենէն, որուն ենթարկուած էին : Այսուհանդերձ, հակառակ իրենց տխուր անցեալին եւ անստոյգ ապագային, իրենց հոգւոյ մասը միշտ եւ բոլոր ժամանակներու համար պիտի մնայ աշխարհիս ամէնէն հետաքրքրականը եւ իրենց լեզուն, եւս կրնայ պիտի դառնայ, եթէ եւս լաւ ուսումնասիրուի : Եթէ կ'ուզենք կարեւորութիւն տալ Ս. Գրոց, պիտի կրնանք հաստատել, թէ Աստուած Հայաստանի մէջ հիմնեց դրախտը եւ Հայաստանի մէջ է որ հանդարտեցան ջրերը հեղեղին ջուրերը, իսկ աղաւնին ալ ազատ տեղ մը գտաւ իր ոտքերը դնելու համար : Բայց պէտք է ըսել, որ երկրային դրախտը կորսուելէն ետք, բոլոր ցաւերը սկսան յարձակիլ այս երկրին վրայ ու թէեւ դարերով անեցաւ ան բաւական զօրաւոր թագաւորութիւն մը, այնու ամենայնիւ կորնցուց իր անկախութիւնը : Պարսիկներն ու Թուրքերը աւերեցին այս երկիրը, ուր Աստուած ստեղծած էր մարդը ըստ պատկերի իւրում :»

Lord Byron.

մանելու կտոր մը Մովսէս Խորենացիէն, էջ մը Ներսէս Լամբրոնացիի ճառէն, դլուխ մը Պօղոս Առաքեալի «Թուղթ առ Կորնթացիս»էն, եւայլն : Օգնեց ան միաժամանակ իր ուսուցչին՝ Հ. Յարութիւն Աւ–

Fonds A.R.A.M

պերեանի անդլերէնէ հայերէն եւ հայերէնէ անդլերէն բառարաններուն պատրաստութեան եւ խոստացաւ նոյնիսկ նիւթապէս աջակցիլ, որպէսզի Հ. Ց. Ա.ղերեան կարենայ հրատարակել նաեւ իր անդլերէն քերականութիւնը Հայերուն եւ հայերէն քերականութիւնը Անգլիացիներուն համար։

Իտալիա բնակութեան երեք տարիներու ընթացքին, Լորտ Պայրըն անգլիական եւ համաշխարհային գրականութեան նուիրեց նաեւ չարք մը նոր ստեղծագործութիւններ, — «Մանֆրէտ»ը, «Մարին Ֆալիէրօ»ն, «Մացեպփա»ն, «Տոն Ժուան»ը եւ մանաւանդ «Չայլտ Հարոլտի Ուխտագնացութեան» Չորրորդ Երգը, որ առանձնապէս գրած է Մայրավանքի առանձնութեան մէջ։

ԳՆԱՑ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ ԵՒ ԿՈՒԻԵՑԱԻ ԹՈՒՐՔԵՐՈՒ ԴԷՄ

Սքանչելի չնորհներով ու արժանիքներով օժտուած մեծանուն բանաստեղծը, սակայն, չկրցաւ աւելի երկար մնալ Իտալիա։ Տեսնելով որ ոստիկանութեան կողմէ կը լրտեսուէր՝ Իտալիոյ միութեան եւ ազատութեան ձգտող Կարպոնարիներու գաղտնի կազմակերպութեան հետ ունեցած յարաբերութեանց պատճառով, Լորտ Պայրըն մեկնեցաւ Իտալիայէն եւ գնաց Յունաստան, ուր կը չարունակուէր համահեղլեռնական ազատամարտութիւնը Թրքական բռնակալութեան դէմ։ Գնաց հոն եւ իր կարգին միացաւ՝ իրենց հայրենիքի ազատութեան համար մարտնչող հեղլէն հայրենասէրներուն։ Մնաց ան Մորէայի Միսոլոնկի քաղաքը, որ Թրքական նաւատորմի դվնաւոր թիրախներէն մէկն էր եւ որ անմահացաւ Յունաստանի ազատագրական պատմութեան մէջ, իր անառիկաւալի դիմադրութեամբ եւ անոր յաջորդած ամբողջական ողջակիզումով, 1826ին։

Լորտ Պայրըն չտեսաւ իր այնքան սիրած Միսոլոնկիին մատնուած աղէտը։ Արդէն իսկ տկարակազմ, չկրցաւ տոկալ քաղաքի վրակուած կլիմային եւ իր կարգին վարակուելով, աւանդեց հոգին 19 Ապրիլ 1824ին, 36 տարեկանին (ծնած էր Լոնտոն 1788ին)։

ԼՈՐՏ ՊԱՅՐՐՆԻ ՍԵՆԵԱԿԸ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Ս. Ղազարի մայրավանքին մէջ մինչեւ այսօր ալ մասնաւոր խնամքով կը պահուի այն սենեակը, ուր Լորտ Պայրըն հայերէնի դասերը կ'առնէր Հ. Յարութիւն Ա.ղերեանէն։ Այդ սենեակի գրադարաններուն մէջ պահուած են բանաստեղծի ստեղծագործութեանց բոլոր հատորները երեք չարքերով, նուիրուած երեք զանազան նուիրատուներու կողմէ։ Այնտեղ կան Պայրընին հայերէն եւ անդլերէն տարբերութիւնները, նկարները եւ հանճարեղ քերթողը յիշեցնող ուրիշ բաներ։ Վանք այցելող բոլոր օտարները եւ մանաւանդ անդլիացի զբօսաշրջիկները չատ կը հետաքրքրուին Լորտ Պայրընին յատկացուած այս պատմական սենեակով։

Fonds A.R.A.M

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԸ

ԵՒ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԷՆ ՆԵՐՍ

Լորա Պայրընի նամակի մէկ հատուածին մէջբերումէն կը պարզուի, որ ասկէ շուրջ մէկուկէս դար առաջ, 1816ին, Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութիւնը ունեցած է 90 հոգինոց կազմ մը։ Տարիներու ընթացքին եւ պայմաններու բերմամբ աւելցած կամ պակսած է անշուշտ այս համրանքը, բայց հանդրուանէ հանդրուան քանի հոգի որ ալ եղած են Միաբանութեան անդամները, գործը քալած է միշտ առաւել կամ նուազ արդիւնքներով։ Առաջադրութիւններ կամ որոշումներ իրականացնելու ճիգը տուած է միշտ իր բարեբար արդիւնքները յօդուտ մեր մշակութային – կրթական կեանքին մասնաւորաբար, եթէ արտաքին ազդակներն ու դէպքերը չեն խանգարած իրերու բնականոն ընթացքը կամ չեն քանդած տասնամեակներու ջանքերամբ իրագործուած ձեռնարկները։ Յատկանշականն այն է, որ այդ արտաքին դէպքերն ու ազդակները երբեմն չատ ուժգնօրէն ցնցած են նաեւ Մխիթարեաններուն գործունէութիւնը արտասահմանի եւ մասնաւորաբար Թուրքիոյ մէջ։ Այս իրողութիւնը չեշտուած է յատկապէս կրթական ճակատին վրայ, եւ, ինչպէս քիչ եւքը պիտի արձանագրենք, Միաբանութեան հիմնադրութեան չորրորդէն մինչեւ այսօր, դանազան երկիրներու մէջ բացուած 26 մեծ ու փոքր Մխիթարեան վարժարաններէն հազիւ 5ը միայն բաց կը մնան այսօր։ Մնացեալ 21էն տասնեակ մը վարժարաններ քանդուած են Թուրքիոյ մէջ, Մեծ Եղեռնի տարիներուն։

ԲԱՐԻՒ ԴԱՐՁԱԾ ՁԱՐԻՒԸ

Եւ, լսենք այս առթիւ.

— Ինչպէ՞ս չտեսնել Նախախնամութեան մատը այն զժուարութեանց ու խոչընդոտներուն մէջ, որոնք հետացուցին Մխիթար Աբբահայրը իր ծննդավայրէն եւ ապա Պոլսէն, տեղաւորելու համար զայն աշխատելու եւ յառաջդիմելու ամէն հնարաւորութիւն ներկայացնող ազատ ու ապահով երկրի մը մէջ։ Մխիթար Աբբահօր անունն անդամ մոռցուած պիտի ըլլար վաղուց, եթէ երբեք առենօք չյօդուած ըլլար ան իր վանքն ու միաբանութիւնը կազմակերպել թրքական դժոխքին մէջ, ինչպէս իր ծրագիրն էր։ Ու վաղուց կորսուած պիտի ըլլային իր հիմնած վանքին ու Միաբանութեան հետքերը։ Դժբախտութիւններ կան, որոնք ի վերջոյ բախտաւորութեան կը յանգին եւ չարիքներ կան, որոնցմէ բարիքներ կը ծնին, — այդ կարգի բարիք մը դարձաւ ահաւասիկ Աբբահօր քշուիլը իր ծնած ու ապրած երկրէն մինչեւ Վենետիկի զեղատեսիլ ափերը։

Fonds A.R.A.M

ՄԻԱԲԱՆՆԵՐՈՒՆ ԹԻՒԸ ԵՒ ԵՐԿՈՒ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆՆԵՐԸ

Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութիւնը իր կազմութեան օրէն մինչեւ այսօր ունեցած է 347 միաբաններ, որոնց 304ը վախճանած են: Այժմու կազմը կը բաղկանայ 43 միաբաններէ:

Կազմակերպուած աշխատանք կը տարուի բնականաբար միաբաններուն թիւը բազմացնելու, կամ, դէթ վախճանածներուն տեղը լեցնելու եւ հանգստեան կոչուածները թարմ ուժերով փոխարինելու համար: Այս նպատակով Միաբանութիւնը կը պահէ երկու ընծայարաններ Վենետիկի մէջ եւ Պէյրութի մօտերը Պիքֆայա գիւղը:

Վենետիկի ընծայարանը կը պատուի մայրավանքին մէջ: Ուսումնական ծրագիրը կ'ընդգրկէ ամբողջական նախակրթարան մը եւ երկրորդական վարժարանի պատրաստական բաժիններ: Ըստ այնմ աշակերտներն ալ կը բաժնուին երկու դասերու, փոքրերը՝ 11 – 15 տարեկան եւ մեծերը՝ 16 – 19 տարեկան: Ուսուցչական կազմը կը բաղկանայ միաբաններէն եւ իտալացի դասախօսներէ, որոնք կ'ուսուցանեն իտալերէն եւ գիտութիւն: Երբ աշակերտները կ'աւարտեն ընծայարանին դասընթացքը եւ կ'ուզեն նորընծայ նկատուիլ, տարի մը կը հետեւին դասախօսութեանց վանական կեանքին մասին, այնուհետեւ գիմում կ'ընեն միաբան դառնալու համար եւ ընդունուելու պարագային կը դառնան այդպիսին, առանց սակայն եկեղեցական աստիճանի:

Այս աստիճանը կարենալ ստանալու համար պէտք է երթան Հռոմ, մնան Միաբանութեան վանատունը եւ յաճախեն համալսարանի կրօնագիտական բաժանմունքը 6 – 7 տարի, աստուածաբանութիւն եւ իմաստասիրութիւն ուսանելու համար: Այս ուսման դուռը թաց, ուսանողները վանատան մէջ կ'ուսանին նաեւ հայկական գիտութիւն, կանոնագիտութիւն, եւայլն: Ջարգացման այս շրջանը աւարտելէ ետք միայն կը ձեռնադրուին սրեղայ, իսկ 7 – 8 տարի ետքն ալ կը ստանան վարդապետական աստիճան ու դաւազան:

Ընծայարանի փոքրերու խումբին մեծաւորն է Հ. Անդրէաս Ֆոկոլեան, իսկ մեծերու խումբինը՝ Հ. Սամուէլ Ադամեան: Աշակերտներու ընդհանուր թիւն է 20 եւ գացած են Պէյրութէն, Հալէպէն եւ Պոլսէն:

Միաբանութեան Պիքֆայայի ընծայարանն ալ կը յաճախեն 15 աշակերտներ: Մեծաւորն է Հ. Մանուէլ Թաշճեան:

ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԻԱԲԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ ԵՒ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ԱԲԲԱՀԱՅՐԸ՝ Հ. ՀՄԱՅԵԱԿ ԿԻՏԻԿԵԱՆ

Մայրավանքը ունի իր ներքին սահմանադրութիւնը, որուն հիման վրայ դասաւորուած է ներքին – կազմակերպական մեքենան: Ըստ այս կանոնադրութեան, միաբանական ընդհանուր ժողով կը դումարուի վեց տարին անգամ մը եւ կը պրպտի մայրավանքը շահագրգռող

Fonds A.R.A.M

բոլոր խնդիրներով։ Ժողովին կը մասնակցին պատասխանատու հանդամանքներ ունեցող 12 միաբաններ ի պաշտօնէ եւ Միաբանութեան կողմէ ընտրուած 12 այլ պատուիրակներ։

Վերջին միաբանական ընդհանուր ժողովը գումարուեցաւ անցեալ տարուան Յուլիսի 15ին, օրակարգի վրայ ունենալով նաեւ նոր Աբբահօր ընտրութիւնը, ինչպէս նաեւ վերամեայ գործունէութեան տեղեկագրի ընթերցումը, պատասխանատու պաշտօններու բաշխումը եւ այլ հարցեր։ Ներդաշնակ մթնոլորտի մէջ գումարուած այս ժողովի վերջաւորութեան կատարուեցաւ ընտրութիւնը Աբբահօր, որ պիտի յաջորդէր 30 երկար տարիներ իրրեւ այդպիսին արժանապէս ծառայած եւ տարիքի ու հիւանդութեան բերմամբ հանգստեան կոչուելիք Հ. Սրապիոն արքեպ. Ուլուհոճեանին։

Քուէարկութեան արդիւնքով Աբբահայր ընտրուեցաւ Հ. Հմայեակ Կէտիկեանը, որ մինչեւ այդ թուականը կը պաշտօնավարէր իրրեւ մեծաւոր Հռոմի Մխիթարեան վանատան։

Ըստ սահմանադրութեան, Աբբահայրը կ'ունենայ չորս միաբաններէ բաղկացած վարչական կազմ մը, իրրեւ իր խորհրդականները։ Նորընտիր վարչական կազմին կ'անդամակցին 1) Միաբանութեան երիցագոյն անդամը՝ ընդհանուր աթոռակալ եւ ձեռագրատան տեսուչ Հ. Քերովբէ Զրաքեան. 2) Մատենադիր եւ բանասէր Հ. Կիւրեղ Քիւպարեան. 3) Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանի նորընտիր տնօրէն Հ. Սերովբէ Ապըլեան եւ 4) Միւնոյն վարժարանի ընդհ. մատակարար Հ. Իգնատիոս Ադամեան։

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐՈՒԱՆ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌԹԻԻ ՆԿԱՐՈՒԱԾ

Նստած, ձախէն աջ.— Հ. Կիւրեղ Քիւպարեան, Հ. Յակոբոս Բոսպըլըղեան, Հ. Քերովբէ Զրաքեան, Հ. Սրապիոն արքեպ. Ուլուհոճեան, Հ. Ալփ. Ռաս, Հ. Հմայեակ Կէտիկեան (նորընտիր Աբբահայրը), Հ. Ղեւոնդ Տայեան, Հ. Գարեգին Լազարեան եւ Հ. Մանուէլ Թաշճեան։

Միջին կարգ, ձախէն աջ.— Հ. Նիկողոս Քէհեայեան, Հ. Յուսիկ Պուշլիկեան, Հ. Բարսեղ Զեփճեան, Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան, Հ. Սահակ Ֆէրահեան, Հ. Սերովբէ Ապըլեան, Հ. Յակոբ Զանթայեան, Հ. Իգնատիոս Ադամեան, Հ. Վահան Յովհաննէսեան, Հ. Աթանաս Քէսէճեան, Հ. Սահակ Արամեան եւ Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեան։

Վերի կարգ, ձախէն աջ.— Հ. Պօղոս Անանեան, Հ. Մարտիրոս Ասպահեան, Հ. Յարութիւն Պզտիկեան, Հ. Արսէն Ադամեան, Հ. Յովհաննէս Դերձակեան, Հ. Անդրէաս Փոկոլեան, Հ. Ղուկաս Փոկոլեան, Հ. Գէորգ Պալեան, Հ. Սահակ Ձեմճեմեան, Հ. Եփրեմ Տէր Ղազարեան, Հ. Աւետիք Թալաթինեան եւ Հ. Վրթանէս Ուլուհոճեան։

Վերի կարգէն ընդհ. ժողովին չեն մասնակցած այն միաբանները, որոնց անունները գրուած են նոսր գիրերով։

Fonds A.R.A.M

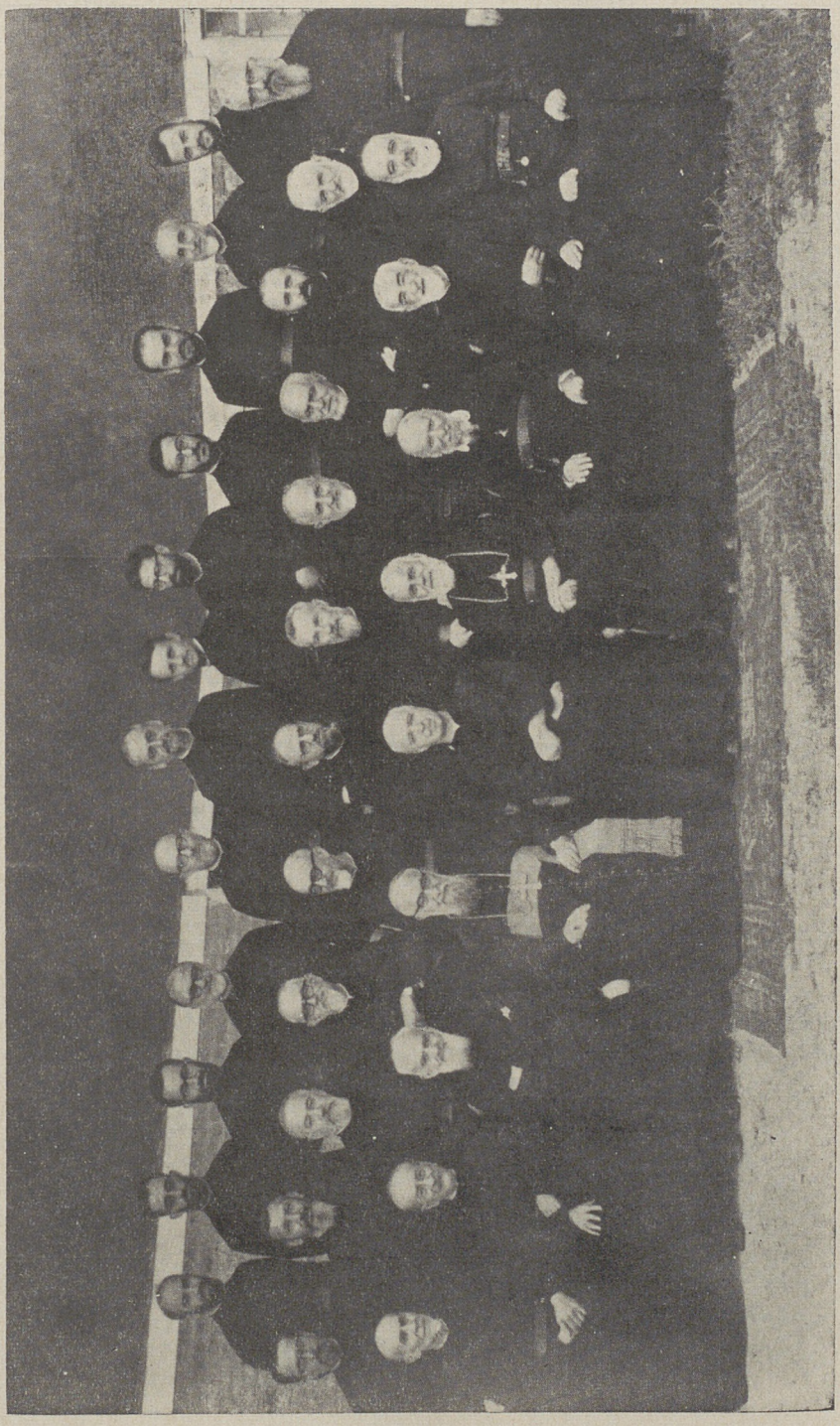

Fonds A.R.A.M

Մխիթարեան ընդհ. քարտուղարի պաշտօնը յանձնուեցաւ Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեանի, ընդհ. մատակարարի պաշտօնը՝ Հ. Յուսիկ Պուչլիկեանի, իսկ Վատիկանի մօտ ընդհ. ներկայացուցիչ նըշանակուեցաւ Հ. Պօղոս Անանեան։

Մխիթարեան ընդհանուր ժողովին կողմէ կատարուած պաշտօններու այս բաշխումէն զատ, Աբբահօր եւ վարչական կազմին կարգադրութեամբ պարտականութիւններ ստանձնեցին նաեւ ուրիշ մխիթարեաններ, ուրիշ գործերու համար (տպարան, պարբերաթերթերու խմբագրութիւն, մատենադարան, եւայլն), զորս պիտի արձանագրենք իրենց կարգին։

ՇԱՐՔԸ ԻՆԸ ԱԲԲԱՀԱՅՐԵՐՈՒՆ

Մինչեւ չարքը այն 9 Աբբահայրերուն, որոնք յաջորդեցին Մխիթարեան հիմնադիր Մխիթար Աբբահօր (առաջին 6ը ունեցած են մշտնջենաւոր հանգամանք, ըստ մինչեւ 1921 ի գործու եղած սահմանադրութեան)։—

1) Մեծն Մխիթար Սեբաստացի	1701 – 1749
2) Հ. Մեսրոպ Մելքոնեան	1750 – 1799
3) Հ. Մեսրոպ արքեպ. Ագոնց	1800 – 1824
4) Հ. Սուքիաս արքեպ. Սոմալ	1824 – 1846
5) Հ. Գէորգ արքեպ. Հիւրմիւզ	1846 – 1876
6) Հ. Իգնատիոս արքեպ. Կիւրեղեան	1876 – 1921
7) Հ. Յովհ. Թորոսեան (տեղապահ)	1921 – 1929
8) Հ. Յովհաննէս Աւգեր	1929 – 1935
9) Հ. Սրապիոն արքեպ. Ուլուհոճեան	1935 – 1964
10) Հ. Համազասպ Կէտիկեան	1964 –

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՅԺՄՈՒ ԿԱԶՄԸ

Եւ հիմա անուանացանկը Մխիթարեան այժմու կազմը ներկայացնող Հայրերուն, ըստ հանգամանքի, աստիճանի եւ տարիքի, իրենց ծննդավայրերով։—

1. Հ. Համազասպ Կէտիկեան, 1905, Տրապիզոն, Աբբահայր
2. Հ. Սրապիոն արքեպ. Ուլուհոճեան, 1890, Դաառեմ.
3. Հ. Կարապետ Եղիսկ. Ամատունի, 1900, Էնկիւրի.
4. Հ. Քերովբէ Զրաքեան, 1877, Կ. Պոլիս.
5. Հ. Ղեւոնդ Տայեան, 1884, Պարտիզակ.
6. Հ. Գարեգին Լազարեան, 1885, Ախլցխա.
7. Հ. Յակոբոս Բոսպըլըքեան, 1885, Պլէճիկ.
8. Հ. Մանուէլ Թաչճեան, 1889, Մեզրէ.
9. Հ. Կիւրեղ Քիւլարեան, 1891, Պանտըրմա.

Fonds A.R.A.M

10. Հ. Վահան Յովհաննէսեան, 1894, Ախլցխա.
11. Հ. Սահակ Ֆէրահեան, 1898, Էնկիւրի.
12. Հ. Սամուէլ Արամեան, 1900, Արաճուշ.
13. Հ. Խաչատուր Վրթանէսեան, 1902, Պիլէճիկ.
14. Հ. Պետրոս Ձիզմէճեան, 1904, Իսկէնտէրուն.
15. Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան, 1908, Էնկիւրի.
16. Հ. Իգնատիոս Ադամեան, 1909, Կէմէրկէկ.
17. Հ. Աթանաս Քէսէճեան, 1910, Էնկիւրի.
18. Հ. Բարսեղ Զէփիճեան, 1910, Քէօթահիա.
19. Հ. Միքայէլ Յովհաննէսեան, 1910, Խարբերդ.
20. Հ. Սերովբէ Ապըլեան, 1910, Մարաչ.
21. Հ. Աբրահամ Ադամեան, 1911, Մարտին.
22. Հ. Յովհ. Տիլիղեան, 1911, Էսկիշէհիր.
23. Հ. Յակոբ Զանթայեան, 1912, Էնկիւրի.
24. Հ. Աւետիք Թալաթինեան, 1912, Մարաչ.
25. Հ. Արսէն Ադամեան, 1914, Մարտին.
26. Հ. Յուսիկ Պուչլիկեան, 1915, Թրանսիլվանիա.
27. Հ. Անդրէաս Փոկոլեան, 1915, Թրանսիլվանիա.
28. Հ. Անտոն Ձիվանեան, 1916, Հալէպ.
29. Հ. Նիկողոս Քէհեայեան, 1920, Կ. Պոլիս.
30. Հ. Եփրեմ Տէր Ղազարեան, 1920, Մարաչ.
31. Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեան, 1920, Պերլին.
32. Հ. Կոմիտաս Ունճեան, 1921, Կ. Պոլիս.
33. Հ. Պօղոս Անանեան, 1922, Կ. Պոլիս.
34. Հ. Յովհաննէս Դերձակեան, 1924, Հալէպ.
35. Հ. Յովսէփ Պէհէնիլեան, 1926, Ախիս Ապապա.
36. Հ. Ղուկաս Փոկոլեան, 1927, Պուտափէշթ.
37. Հ. Արիստակէս Մանուկեան, 1927, Ճարապլուս.
38. Հ. Վարդան Քէչիչեան, 1933, Քէսապ.
39. Հ. Գէորգ Պալեան, 1936, Թրիփոլի, Լիբանան.
40. Հ. Յարութիւն Պապիկեան, 1937, Պէյրութ.
41. Հ. Մարտիրոս Ապաճեան, 1937, Եօղուն Օլուք.
42. Հ. Վրթանէս Ուզուհոճեան, 1939, Լիոն.
43. Հ. Սահակ Ձեմճեմեան, 1939, Հալէպ:

Միխիթարեան Միաբանութեան կողմէ մեզի տրուած այս ցանկին մէջ կայ անունը նաեւ Հ. Գրիգոր Սարգիսեանին, որ վերջին 15 տարիներուն իբրեւ ժողովրդապետ պաշտօնավարած էր Սուրիոյ մէջ, Գամըշլը եւ շրջակայքը եւ որ վախճանեցաւ անցեալ տարուան Սեպտեմբեր 3ին Հալէպ, յետ վիրաբուժական գործողութեան: Գրած ենք իր մասին «Մահագրութեան» բաժնին մէջ:

Fonds A.R.A.M

ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐԸ ԱՆՑԵԱԼԻՆ ՄԷՋ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

Իր կազմակերպման օրէն սկսեալ, Մխիթարեան Միաբանութիւնը ասպարէզ իջած է քանի մը հիմնական առաջադրութիւններով, որոնցմէ մէկն էր — թէեւ ոչ անմիջականը — կրթական – դաստիարակչական գեանի վրայ տարուելիք աշխատանքը, մասնաւորաբար հայաբնակ վեհամնաց չրջաններու մէջ: Առաջին հաբիւրամեակին զարկ տուած է ան առաւելաբար հրատարակչական – տպարանական գործին եւ հպիւ թէ կրցած է մասնակի աշխատանք մը տանիլ Թրանսիլվանիոյ մէջ, ձուլման ճամբան բռնած հունդարահայ գաղութին համար քանի մը դպրոցներ բանալով:

Առաջին դպրոցը բացուած է Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ 1746ին: Այնուհետեւ Վարսաինի մէջ եւս 1749ին բացուած է դպրոց մը, որուն մէկ աշակերտը եղած է Մուրատեան վարժարանին ապագայ բարերարը Սամուէլ Մուրատեան, 1775ին: Եւ, հաբիւրամեակի մը չրջանը փակուած է՝ 1797ին Սիբիւիւի մէջ բացուած երրորդ նախակրթարանով մը:

Ուրեմն, Միաբանութեան հիմնումէն հաբիւրամեակ մը եաքն է որ աշխատանքը սկսած է տարածուիլ նաեւ կրթական ճակատին վրայ: Պոլսոյ մէջ Մխիթարեան առաջին դպրոցը կազմակերպուած է 1803ին եւ ապա երկու ուրիչ վարժարաններ բացուած են 1808ին, Բերա եւ Կալաթա: Զորրորդ եւ վերջին վարժարանի մըն ալ հիմը դրուած է 1870ին Գատըքէօյի մէջ: Շատ ներկայանալի չէնքով մը օժտուած այս միջնակարգ վարժարանը կանգուն մնաց 45 տարի, մինչեւ առաջին աշխարհամարտը, փակուելու ու ըրաւուելու այնուհետեւ հակահայ հալածանքներու հետեւանքով եւ ապա հրդեհ մը մոխիր դարձուց զայն բոլորովին:

Միաբանութիւնը ունեցաւ այնուհետեւ Տրապիզոնի մէջ երեք դպրոցներ, որոնք բացուեցան 1817ին, 1847ին եւ 1886ին, ինչպէս նաեւ Պարտիզակի եւ Իզմիրի մէջ մէկ – մէկ դպրոց, հիմնուած 1883ին եւ 1887ին: Մշոյ եւ չրջակայ գիւղերուն մէջ ալ բացուեցան քանի մը նախակրթարաններ 1892էն սկսեալ եւ վերջապէս նախակրթարան մը հիմնուեցաւ Մարտինի մէջ 1911ին եւ նախակրթարան մըն ալ Խարբերդ, 1912ին:

Թուրքիայէն դուրս եւս դպրոց մը բացուած է Խարասուր (Ղրիմ) 1825ին, ուրիչ մը Ախլցխայի մէջ 1831ին եւ ուրիչ մըն ալ Սիմֆերոպոլ 1850ին: Եւ վերջապէս Սաւուրայի մէջ ալ (Պարսկաստան) 1885ին կը բացուի դպրոց մը, որ կը չարունակուի մինչեւ 1900:

Fonds A.R.A.M

ԴՊՐՈՑՆԵՐ ՈՐՈՆՔ ԲԱՑ ԵՆ ՄԻՆՉԵՒ ԱՅՍՕՐ

Բոլոր այս վարժարաններու կարգին առաջնութեան պատիւը կ'երթայ Վենետիկի Մուրատ Ռափայէլեան եւ Սեւրի Մուրատեան միջնակարգ վարժարաններուն, որոնց առաջինը հիմնուած է 1836ին եւ երկրորդը 1846ին եւ որոնք բաց կը մնան մինչեւ այսօր, գրաւելով իրենց պատուոյ տեղերը արտասահմանի մեր լաւագոյն կրթական հիմնարկութեանց չարքին։

Վերոյիշեալ կրթական հաստատութիւններէն բաց կը մնայ նը-մանապէս Սաքըզաղաճի Մխիթարեան վարժարանը Պոլսոյ մէջ։ Մը-նացեալ բոլոր դպրոցները անցած են պատմութեան։ Մեծ Եղեռնը վերջ տուած է անոնց գոյութեան թրքական դժոխքին մէջ, իսկ այլուր փակուած են իրենց բերմամբ։

Ներկայիս, ուրեմն, գոյութիւն ունին ընդամէնը Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան պատկանող հինգ վարժարանները, — երեքը վերը յիշուածները, չորրորդ մը Հալէպի մէջ եւ հինգերորդ մըն ալ Պուէնոս Այրէս։ Վեցերորդ մըն ալ գոյութիւն ունէր մինչեւ անցեալ տարի Ադեքսանդրիոյ մէջ, բայց արտագաղթի պատճառով աշակերտութեան թիւը պակասած ըլլալով, 1936ին հիմնուած այդ կըր-թական հաստատութիւնն ալ հաշուեյարդարի ենթարկուեցաւ միան-գամ ընդ միշտ։

Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին տնօրէնն է Հ. Սերովբէ Ագըլեան, ընթացիկ տարեշրջանէն սկսեալ փոխարինելով նախկին տնօրէն Հ. Նիկողոս Քէհեայեանը, որ նշանակուեցաւ Սեւրի Մու-րատեան վարժարանին տնօրէն։

Սաքըզաղաճի վարժարանին տնօրէնն է Հ. Յակոբոս Բոսպըջը-եան, Հալէպինը՝ Հ. Յովհաննէս Դերձակեան եւ Պուէնոս Այրէսինը՝ Հ. Սահակ Յէրահեան։

Կրթական գեհենի վրայ տարուած այս աշխատանքէն զատ, Միաբանութիւնը որբանոցի գործունէութիւն ալ ունեցած է առաջին աշխարհամարտի ընթացքին եւ այնուհետեւ Պոնտոսի, Կովկասի, Պոլ-սոյ եւ Միլանոյի մէջ ու տարիներով իր հոգատարութեան տակ պա-հած է Մեծ Եղեռնէն փրկուած բազմաթիւ որբեր։

Արձանագրենք այս առթիւ նաեւ, որ ժամանակի ընթացքին եւ իր կարգին տասնեակ մը վարժարաններ պահած Վիեննական Մխի-թարեան Միաբանութիւնն ալ ներկայիս ունի երեք կրթական հաստա-տութիւններ Պէյրութի, Պոլսոյ եւ Գահիրէի մէջ։

Հետապայ էջերու վրայ առանձին գլուխի տակ խօսած ենք Վե-նետիկի Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին մասին, իրրեւ Իտա-լիոյ փոքրաթիւ հայ գաղութին մաս կազմող կրթական կարեւոր հիմ-նարկութիւն մը։

Fonds A.R.A.M

ՎԱՍՏԱԿԸ ԱՅԼ ՄԱՐԶԵՐՈՒ ՄԷՋ

ԵՒ ԻՐԵՆՑ ԳՈՐԾԵՐՈՎԸ ՀԱՄԲԱԽՈՒԱԾ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԴԷՄՔԵՐ

Շատ աւելի ընդարձակ եւ ամէն տեսակէտով արդիւնաշատ գործունէութիւն մը ունեցաւ Մխիթարեան Միաբանութիւնը վերջին 250 տարիներու ընթացքին, ուսումնասիրական եւ մշակութային զանազան մարզերու մէջ։ Վանական կեանքը առանձնապէս յարմար է այդ կարգի աշխատանքներու համար, անշուշտ եթէ պայն ստեղծած ու անոր կապուած վանականները ունին անհրաժեշտ ընդունակութիւնն ու պատրաստութիւնը։ Մխիթարեան Հայրերը առաջին օրէն իսկ ի յայտ բերին իրենց արժանիքները այս տեսակէտով, հետեւաբար եւ արդարացուցին իրենց կոչումը նաեւ այս գետնի վրայ։ Տքնեցան, յողնեցան եւ տարիներ ապառեցին անոնք պեղելու համար խաւարին մէջ մնացած մասեր մեր գարաւոր անցեալէն եւ լոյսին բերելու անտեսուած, մոռցուած եւ նոյնիսկ անծանօթ էջերը այս կամ այն անցքին եւ անոր դերակատարներուն։

Այս տեսակէտով կարեւոր դրամագլուխի տէր են Վենետիկի Մխիթարեանները եւ անոնց հանդուգնալ ու ապրող վաստակաշատ գրիչները մեր հարուստ պատմութեան ընծայաբերած են իրենց համբերատար պրպտումներուն եւ ուսումնասիրութեանց նպաստը։ Հատորներ դիզուած են հատորներու վրայ եւ յորդած են իրենց հրատարակութիւնները այս կարգի որակաւոր նիւթերով։ Ճոխ է անշուշտ իրենց մատենադարանը նման աշխատանքներու համար։ Ըլլալով հնադարեան հաստատութիւն մը եւ առաջին օրէն իսկ ձգտելով դարձնել զայն գանձատուն մը հայկական արժէքներու, Մխիթարեան մայրավանքը ուսումնասիրական պրպտումներու ամէն կարելիութիւն ընծայած է ոչ միայն իր միաբաններուն, այլեւ ամէն անոնց, որոնք աղբիւրներ կը փնտռեն հիմնաւորելու եւ առաւել եւս ճոխացնելու համար իրենց ուսումնասիրութիւնները։

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՅԼԱԶԱՆ ՃԻՒՂԵՐ

Այս գետնի վրայ ճիւղ չկայ, որ հետաքրքրութիւն ստեղծած չըլլայ Մխիթարեան գիւանի ու մատենադարանի նիւթերէն օգտուիլ ուզողներու մօտ։ Բանասէրը, պատմագիրը, աստուածաբանը, հայագէտը, հնագէտն ու գրագէտը յաջողած են իրենց բանասիրական, պատմագրական, աղդագրական, աշխարհագրական, կրօնագիտական, ծիսագիտական, լեզուական, հայագիտական, հնագիտական կամ գրաբարեան վաստակին վրայ բան մը աւելցնել, այնտեղ իրենց տրամադրութեան տակ ունեցած աղբիւրներուն չնորհիւ։

Ուսումնասիրական այս տարածուն ճիւղէն զատ, Մխիթարեան

Fonds A.R.A.M

մայրավանքը զարկ տուած է նաեւ հայ գրականութեան եւ հայկական արուեստի զարգացման, իր տպարանութեան տակ ունեցած բոլոր միջոցներով։ Զարկ տուած է նմանապէս թարգմանչական, յուշագրական եւ գեղարուեստական գրականութեան, այլ մանաւանդ իր հմուտ վարժարաններուն շնորհիւ, հանդրուանէ հանդրուան հասցուցած է գրագէտներու, երաժշտագէտներու եւ այլ արուեստագէտներու պատկառելի հոյլ մը, որ կը կազմէ իր արդար հպարտութիւնը։ Եւ ասիկա՝ աւելի քան հարիւրամեակէ ի վեր։

Այս արդիւնքներուն ստացման ոչ նուազ կարեւորութեամբ նպաստած է նաեւ այն իրողութիւնը, որ Մխիթարեան Հայրերը, դեռ հին ժամանակներէն, բացառիկ հոգածութեամբ պահած են իրենց ձեռքը հասած ամէն կարգի նիւթ, — հին ու նոր հրատարակութիւններ, գրաւոր վկայութիւններ, ուսումնասիրութիւններ, ձեռագրեր, թղթակցութիւններ, թերթեր, նկարներ, եւայլն, որոնք պարագայօրէն օգտագործուած են պրպտումներու հետամուտ անձերու կողմէ եւ միշտ ալ պիտի օգտագործուին, մշակելի նիւթերու պատրաստութեան ընթացքին։

ՇԱՐՔԸ ՎԱՍՏԱԿԱՇԱՏ ՀԱՅՐԵՐՈՒՆ

Հայ իրականութեան մէջ անչուշտ եղած են եւ այսօր ալ կան — կան մանաւանդ մայր – հայրենիքի մէջ — ուրիշ հիմնարկութիւններ ալ, ուր նոյնպէս տարուած է ու կը տարուի համանման աշխատանք։ Բոլոր ասոնք պիտի կը լրացնեն։ Իսկ պիտի լրացնողներու այդ համրանքին մէջ անչուշտ իրենց պատուոյ տեղն ունին նաեւ Մխիթարեան Հայրերը։

Մեծանուն Մխիթար Աբբահայրը, ամէնէն առաջ։

Հեղինակաւոր պատմահայր Հ. Միքայէլ Չամչեանը, այնուհետեւ։

Կամ, բանասէր եւ լեզուաբան Հ. Մկրտիչ Ալէրեանը։

Լեզուագէտ Հ. Ներսէս Այտընեանը։

Աստուածաբան եւ բանասէր Հ. Գաբրիէլ Ասեմիքեանը։

Նշանաւոր թարգմանիչ Հ. Արսէն Բագրատունին։

Մխեւնոյն մասնագիտութեամբ ծանօթ Հ. Եղուարդ Հիւրմիւզը։

Պատկառելի բանաստեղծ, բանասէր, պատմագէտ եւ աշխարհագրագէտ Հ. Ղեւոնդ Ալիշանը։

Բանասէր ու դրաբարագէտ Հ. Վարդան Հայկունին։

Կամ անմոռանալի հայագէտ եւ թարգմանիչ Հ. Արսէն Ղապիկեանը։

Եւ դեռ այնքան ուրիշներ, որոնք իրենց կարգին եւ իրենց այլազան գործերով Վենետիկի մայրավանքը դարձուցին հայ կեանքի անցեալին ու ներկային վրայ լոյս արձակող մշտավառ փարոս մը։

Fonds A.R.A.M

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

ԵՒ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԸ ՀԻՄՆՈՒՄԸ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Բոլոր այս ստեղծագործական աշխատանքները անմիջական կերպով կապուած են հրատարակչական գործին հետ: Իրագործուած յաջողութիւն մը կամ մշակուած ուսումնասիրութիւն մը իր արժէքն ու նորութիւնը կիսով չափ կորնչուցած պիտի ըլլար, եթէ դատապարտէր մնալու դարակներու փոշիներուն մէջ: Անոնց հրատարակութիւնն է որ երեւան պիտի բերէր տարուած աշխատանքին արժէքն ու չահեկանութիւնը եւ պիտի հանդիսանար գրգիռ մը կամ քաջալերանք մը հեղինակներուն համար:

Հրատարակչական գործին հետ կապուած է նաեւ իրագործումը Միսրանութեան մէկ այլ առաջադրութեան.— Տարածել հայ գիրն ու խօսքը եւ մատչելի դարձնել գանոնք ամէնուն: Առաջադրանքը իր բացառիկ կարեւորութիւնը կը ստանար մանաւանդ նախորդ դարերուն, երբ հայ ժողովուրդին ստուար զանգուածը կը խարխափէր խաւարին մէջ:

Իր այս առաքելութեան դիտակից Միսրանութեան գործերէն մէկը եղաւ ուրեմն կազմակերպել տպարանական սարքաւորում մը, գործ տալու համար հրատարակչական գործին: Մխիթար Աբբահօր կենդանութեան, սակայն, կարելի չէր եղած վանքը օժտել տպարանով մը: Այդ բանը յաջողեցաւ 1789ին, Մելքոնեան Աբբահօր օրով: Քիչով սկսաւ եւ աստիճանաբար զարգանալով, քայլ նեսեց ժամանակին հետ, բոլորելու համար վերջին հարիւրամեակի յարաճուն վերելքը: Ձեռնարկը այնքան լաւ զարգացաւ, որ Միսրանութեան սեփական հրատարակութիւնները միայն կը բաւէն այսօր նկատելու Վենետիկի մայրավանքը իբրեւ մէկը մեր լաւագոյն տպագրական – հրատարակչական առւներէն, արտասահմանի մէջ: Մէկը, որ կը մրցի նոյնիսկ իտալական հրատարակչական հաստատութեանց հետ: Այդպէս եղած է նոյնիսկ դէտ հարիւրամեակ մը առաջ, երբ իր գանգատն չգեղ հրատարակութիւններով մասնակցած է միջազգային ցուցահանդէսներու եւ ստացած է չարք մը մէտալներ, — Փարիզի մէջ 1855ին եւ 1867ին, Լոնտոն՝ 1862ին, Ֆլորանս՝ 1865ին եւ Թորինօ՝ 1911ին:

Տպարանը, որ բաւական ընդարձակ տարածութիւն մը կը բռնէ, օժտուած է ամէնէն արդիական սարքաւորումներով, — տասնեակ մը տողաչար եւ տպագրական մեծ ու փոքր մեքենաներով, որոնց կարգին նաեւ օֆսէթ տպագրական մեքենայի կազմածներ, դունաւոր եւ այլ տպագրական գործերու համար:

Անշուշտ, Մխիթարեան տպարանը չի բաւականանար միայն սեփական հրատարակութիւններով, որոնք աշխատանքին փոքր մէկ մասը կը ներկայացնեն, այլ առեւտրական կարեւոր ապսպրանքներ կը ստանայ նաեւ դուրսէն:

Fonds A.R.A.M

Այժմ պարագայի տակ հայկական հրատարակութեանց քանակը կարելի է դոհացուցիչ նկատել տրուած պայմաններու մէջ։ Իսկ «տրուած պայմանները» կ'երթան առաւելապէս ընթերցողներու մօտ հետաքրքրութեան եւ քաջալերանքի պակասին, հայ գրքին հանդէպ, ընդհանրապէս։

«ԲԱԶՄԱՎԷՊ» ԵՒ «ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔ»

Մայրավանքին մնայուն հրատարակութիւնն է պաշտօնաթերթ «Բազմավէպ»ը, որ կը բոլորէ արդէն իր 122րդ տարին եւ իրրեւ այդպիսին հնագոյնն է հայ պարբերական հրատարակութեանց մէջ։ Հիմնուած եւ երկար տարիներով կանոնաւոր կերպով լոյս տեսած է իրրեւ ամսագիր։ վերջին տարիներուն է որ անոր հրատարակութիւնն ալ դարձած է անկանոն։ Երկու, երեք եւ նոյնիսկ չորս ամիսներու միացեալ թիւերը սովորական բան եղած են այլեւս։ Այստեղ ալ պարագան, ապահովաբար, հարկադրական հակադարձութիւնն է այն անտարբերութեան, զոր ընթերցող հասարակութիւնը ցոյց կու տայ ընդհանրապէս մեր պարբերական հրատարակութեանց հանդէպ։ Ճոխ է «Բազմավէպ»ին բովանդակութիւնը եւ ունի այլազանութիւն։ անթերի է նաեւ տպագրութիւնը։

«Բազմավէպ»ին կողքը (գունաւոր)

Մխիթարեաններուն երկրորդ պարբերական հրատարակութիւնն է՝ գունաւոր, պատկերազարդ եւ մեծն ու պզտիկը հաւասարապէս հետաքրքրող «Մխիթարեան Ընտանիք» ամսաթերթը։ Արդէն կը բոլորէ ան իր հրատարակութեան 17րդ տարին, բայց այս ամսաթերթն ալ, իր միացեալ թիւերով, երբեմն կը դառնայ երկամսեայ հրատարակութիւն։

ՈՒՐԻՇ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ուրիշ հրատարակութիւններ ալ լոյս կը տեսնեն պարբերաբար Մխիթարեան տպարանէն։ Ասոնց չարքէն յիշատակենք «Հայկական մանրանկարչութիւն» գունաւոր եւ մեծադիր հրատարակութիւնը, որ քաղուած է Ս. Ղազարի մատենադարանի ձեռագրերէն եւ որ լոյս տեսաւ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600ամեակին առիթով։ Այս

Fonds A.R.A.M

հրատարակութեան մէջ, նկարչական հոսանքներու յստակ բաժանում–ներով ներկայացուած են լաւագոյն նմոյշները հայկական մանրա–նկարչութեան, ԺԲ. դարէն մինչեւ ԺԸ. դար: Այնտեղ կը տեսնուին Կոնստանդին Սկեւռացին, Իշնատիոս մանրանկարիչը, Թորոս Տարօ–նացին, Սարգիս Պիծակը, Նաղաշը, եւայլն, իրենց լաւագոյն գործե–րով եւ կենսագրական դիծերով: Կան նմանապէս ուսումնասիրական էջեր եւ յատուկ յառաջաբան: Այս ինքնատիպ albumը կազմուած է չորս լեզուներով, — հայերէն, իտալերէն, անգլերէն եւ ֆրանսերէն եւ տպուած է ընտիր թուղթի վրայ:

Ցիշատակենք նմանապէս վեթերան միաբաններէն վաստակա–շատ երաժշտագէտ Հ. Ղեւոնդ Տայեանի թանկարժէք շարքը Հայաս–տանեայց Եկեղեցւոյ շարականներուն, զորս տարիներէ ի վեր կը հա–րունակէ դաշնաւորել եւ հրատարակել եւրոպական ձայնագրութեամբ: Արդէն իսկ լոյս տեսած են 5 հատորներ, աւելի քան 2000 մեծադիր էջերով եւ հարիւրաւոր շարականներով:

Բոլոր այս հրատարակութիւնները, սակայն, փնտռել կու տան նաեւ անմոռանալի «Գեղունի»ն, Մխիթարեան մայրավանքի այդ սքան–չելի եւ բացառապէս մեծադիր, դուռնատիպ հրատարակութիւնը, որ դադրած է երկար տարիներէ ի վեր:

Տպարանի եւ հրատարակչական գործի վարիչն ու ընդհ. պա–տասխանատուն է Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան:

«Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը կը վարէ Հ. Ներսէս Տէր Ներ–սէսեան, իսկ «Մխիթարեան Ընտանիք»ինը՝ Հ. Վահան Յովհաննէս–եան:

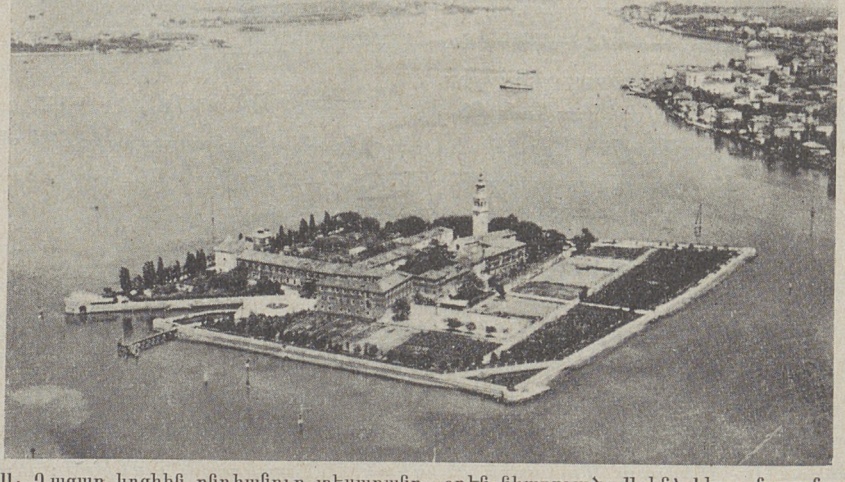

Ս. Ղազար կղզիին ընդհանուր տեսարանը, օդէն նկարուած: Աջին՝ Լիտօ բաղաքը:

Fonds A.R.A.M

Ս. ՂԱԶԱՐԸ ԻՆՉՊԷՍ ՈՐ Է

ԻՐ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ ԵՒ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

Եւ հիմա քանի մը խօսք Մխիթարեաններու պատմական մենաստանին, Ս. Ղազարի մայրավանքին մասին:

Քառակուսի տարածութեամբ, կանաչազարդ, փոքր կղզի մը, Վենետիկը կազմող ուրիշ շատ մը կղզիներու եւ կղզեակներու նման, թէեւ ոչ անոնց միացած իրրեւ քաղաքի ամբողջութեան մէկ օղակը, այլ բուսած վենետիկեան ծովալճին մէջ, առանձին, Վենետիկի եւ Լիտոյի դէմն ու դէմը: Աւելի մօտ Լիտոյին քան թէ Վենետիկին, ուրկէ մինչեւ կղզի հեռաւորութիւնը 15 վայրկեան է ճամբորդատար փոքր շոգենաւով:

Նաւամատոյցէն ներս՝ ալ կղզին կանդնած է Մխիթար Աբբահօր դեղակերտ, հսկայ արձանը, որուն առջեւը փռուած է կանաչազարդ եւ ծաղկաւէտ տարածութիւն մը եւ ուղիներ, որոնք կը տանին դէպի մայրավանքին դլխաւոր մուտքն ու դէպի դալարագեղ պարտէզն ու ծովեզերեայ դարաստանը: Ամէն ինչ մշակուած եւ խնամուած, մաքուր ու դրաւիչ: Պարտէզը՝ պտղատու ծառերով, որթատունկերով եւ կանաչեղէններով հարուստ: Ու չքջպատը՝ նոճիներով զարդարուն: Եւ անդորրութիւն մը համատարած օրուան այն բոլոր պահերուն, երբ կղզին դրաւուած չէ այցելուներով կամ դբօսաշրջիկներով: Իսկ երբ դբօսաշրջիկները չկան, կղզին մէջ դանուողներու,

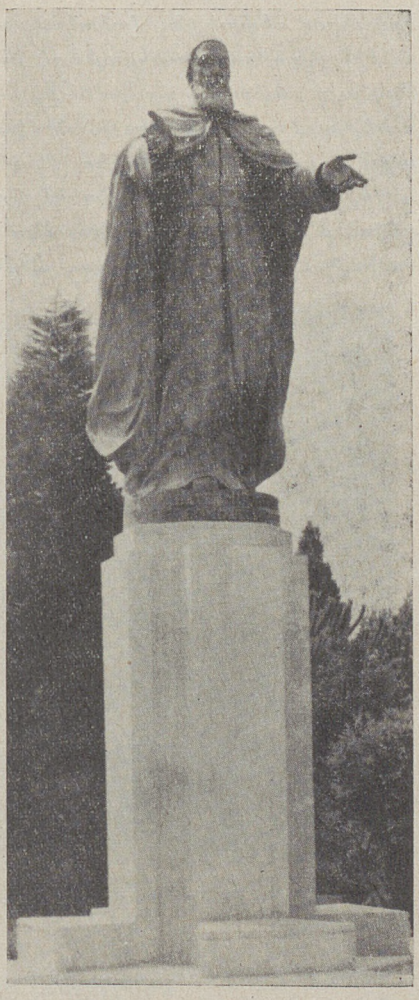

Մխիթար Աբբահօր պղնձեայ նորակերտ արձանը, մայրավանքի մուտքին, կանգնեալ 1962 Օգոստոսին: Պատուանդանին երեք կողմերը արձանագրուած են.— «Մխիթար Աբբահայր, 1676–1749: Հիմնարկութիւն Մխիթարեան Միաբանութեան 8 Սեպտեմբեր 1701:» — «Մուտք ի Սուրբ Ղազար 8 Սեպտեմբեր 1717:» — «Կանգնեցաւ յուշարձանս յամի Տեառն 1962:» Նոյնը՝ իտալերէնով: Արձանը շինուած է արձանագործ Antonio Baggio-ի կողմէ:

Fonds A.R.A.M

— վանականներու, աշակերտներու եւ վանքին ծառայող պաշտօնեաներու, արհեստաւորներու կամ ծառաներու թիւը 75 – 80ը չ'անցնիր, — այսքան է կղզիին բնակչութեան թիւը, քանի որ իրրեւ Մխիթարեաններու սեփական, վանական հոգամասս մը, իրենցմէ եւ իրենց հետ անմիջական կապ ունեցողներէ զատ ուրիշ ոչ ոք կը բնակի այնտեղ։ Իսկ այդ սեփական հոգամասը, դեռ քսանամեակ մը առաջ, հազիւ ունէր այժմու տարածութեան մէկ մասը։ Կարելի եղած է ընդարձակել զայն, հսկայական քանակութեամբ հող փոխադրելով եւ լեցնելով կղզիին եզերքները։ Վենետիկի իշխանութեան կողմէ օժանդակութիւն զատած այս ծանր ու բազմածախս չինարարութեան չնորհիւ ալ կղզիին տարածութիւնը 17·000 քառ. մէթրէն հասած է այժմու 28·000ին։

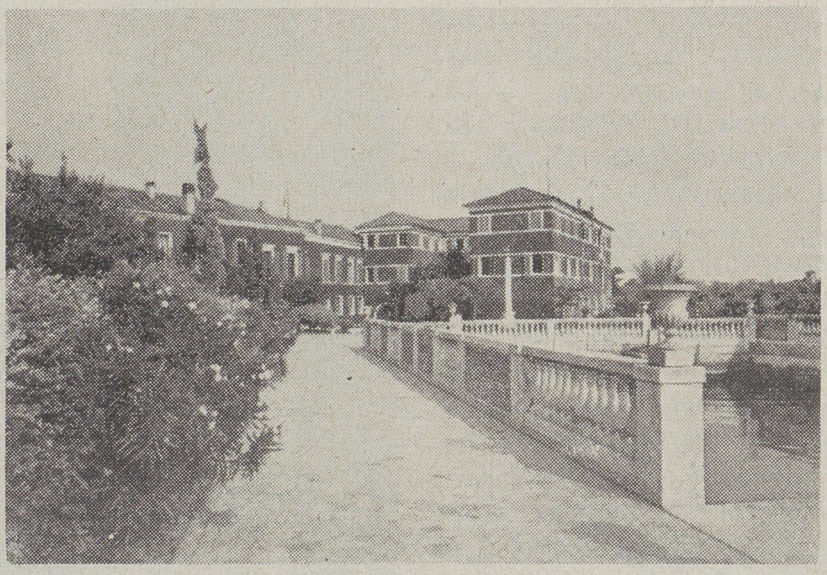

Ս. Ղազարի մայրավանքը, Փափենվարդերու ուղիով։ Աջի յառաջամասին՝ ճաւամատոյցը։

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ

Այցելուներն ու ըրօսաշրջիկները ամէնէն չատ չահագրգռողը անշուշտ Ս. Ղազարի մայրավանքին ներքին բաժանումներն են։

Նախ համանուն եկեղեցին, որ գոյութիւն ունէր արդէն, երբ Մխիթարեանները տէր դարձան կղզիին եւ որ կառուցուած էր՝ ԺԲ. դարուն հիմնուած հին եկեղեցւոյ փլատակներուն վրայ։ Տէր դառնալէ ետք սակայն ըրին անհրաժեշտ նորոգութիւնները ու բարեփոխումները, տեղ – տեղ հայկական դրոշմ մը տալով անոր ներքին սարքաւորումներուն, — պատկերներով եւ արձանագրութիւններով մասնաւորաբար։

Fonds A.R.A.M

Այնուհետեւ, առաջին յարկին վրայ փռուած է մայրավանքին ամբողջ հարստութիւնը, իր մատենադարանով, ձեռագրատունով, թանգարանով, արժէքաւոր իւղանկարներու հաւաքածոներով եւ այլ թանկագին իրերով:

Թանգարանին մէջ պահուած են աւելի քան 2000 կտոր հին դրամներ, որոնց մէջ մասնաւորաբար Մեծն Տիգրանի դրամներէն 40 հատ: Կան 4 – 5 դարերու հնութեամբ թանկագին զօրպեր, հայկական հին կերպասներ եւ առանձին սենեակի մը մէջ՝ Պօղոս Խապէնեանի նուիրած Քէօթահիոյ յախճապակիներու արժէքաւոր հաւաքածոն: Ու տակաւին Կիլիկիոյ Հեթում թագաւորին կնիքը, Զէյթունի հերոս Ազասիին զգակը, Աւետարանի արծաթեայ կողքեր, սկիհներ, սաղա-

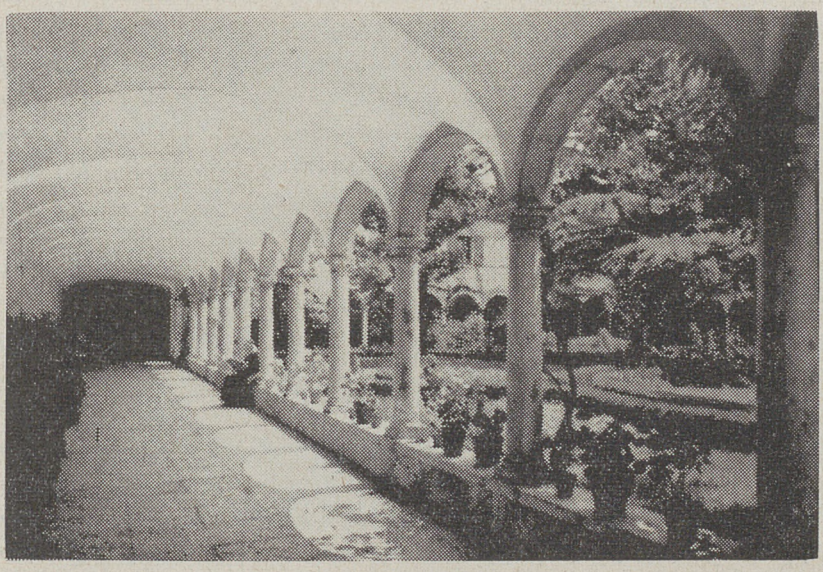

Ս. Ղազարի մայրավանքին կամարակապ գեղատեսիլ բառանգիւնը եւ մէջտեղի ծաղկազարդ պարտէզը:

ւարտներ, վակասներ (ԺԶ. եւ ԺԻ. դարերէն), հնադարեան արձանիկներ, հայկական գահ մը փղոսկրով զարդարուած, Նափոլէոն Պոնափարթի կողմէ Մարի – Լուիզ կայսրուհիին նուիրուած թանկագին զարդեղէններու տուփը, հանգքարանական ճոխ հաւաքածոն, բրածոներու հաւաքածոյ մը եւ մանաւանդ եղիպտացի եղիտասարդի մը 3500 տարիներու հնութեամբ մոմիան, որ վանքին նուիրուած էր եդիպտոսի փոխարքայ Մոհամմէտ Ալի փաշայի ազ բազուկը եղած բնիկ կեսարացի Պօղոս ալէյ Եուսուֆի կողմէ (1768 – 1843): Եւ դեռ բազմաթիւ ուրիշ հնութիւններ, որոնց ամէն մէկ կտորը պատմութիւն մը ունի իր ետին:

Fonds A.R.A.M

ՁԵՌԱԳՐԱՏՈՒՆ, ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ, ԹԵՐԹԵՐ ԵՒ ՆԿԱՐՆԵՐ

Առանձնապէս հետաքրքրական է ձեռագրատունը, ուր կեդրոնացած են շուրջ 3000 ձեռագրեր, — Մաշտոց մը 885ին գրուած, Մլքէ Թագուհիին Աւետարանը, որ գրուած էր 902ին եւ նուիրուած էր Վարագայ վանքին եւ որ կը կրէ Թագուհիին ստորագրութիւնը, մանրանկարիչ եւ զարդարիչ Կոնստանդին Սկեւռացիի Աւետարանը՝ գրուած 1196ին, Գլաձորի վանքէն Սարգիս Տարօնացիինը՝ 1307ին, Սարգիս Պիծակինը՝ 1330ին եւ դեռ ուրիշ արժէքաւոր ձեռագրեր։

Արտակարգօրէն ճոխ է մատենադարանի բաժանմունքը, ուր դասաւորուած են շուրջ 30·000 հայերէն հին ու նոր գրքեր եւ 45·000ի չափ եւրոպական լեզուներով հրատարակութիւններ, որոնց մէջ կան հնագիտական արժէք ներկայացնող հատորներ։ Առանձին բաժնի մէջ կը պահուին Հայաստանի հրատարակութիւնները, որոնք Վենետիկ կը ղրկուին Երեւանէն, կանոնաւոր կերպով։ Բաժանմունքի մը մէջ ալ ի պահ կը մնան մէկ – մէկ օրինակ այն բոլոր գիրքերէն, որոնք տպուած են սեփական տպարանին մէջ սկիզբէն մինչեւ այսօր եւ որոնց համրանքը կը հասնի շուրջ 1800ի։ Կայ նմանապէս բաժանմունք մը, ուր պահուած են Եագուպ Արթին փաշա Զորաքեանի կողմէ նուիրուած եւ մեծ մասով Եգիպտոսի եւ Մերձաւոր Արեւելքի պատմութեան հետ կապուած հազարեակ մը հատորներ։ Եագուպ Արթին փաշա (1842 – 1919), որ ծնած է Գահիրէ, մէկն է Մուրատեան վարժարանին ընթացաւարտներէն եւ եղած է ականաւոր պետական դէմք մը Եգիպտոսի մէջ։

Մեծ արժէք կը ներկայացնէ նաեւ մամուլի հաւաքածոներու բաժանմունքը, ուր կազմուած վիճակով եւ խնամքով շարք շարք պահուած են հնօրեայ եւ ժամանակակից գրեթէ բոլոր հայերէն օրաթերթերու եւ պարբերաթերթերու հաւաքածոները։ Հնագոյնը Մատրասի «Ազդարար»ի հաւաքածոն է։

Եւ վերջապէս երկար է շարքը նրբանցքներուն եւ սենեակներուն, որոնց պատերէն կախուած են հայ, իտալացի եւ ուրիշ ազգերու պատկանող նկարիչներու իւղանկարները։ Ասոնց մէջ ուշագրաւ են Այվազովսքիին ստեղծագործութիւնները, որոնցմէ մէկը՝ «Նափոլիի փարոսը փոթորկոտ գիշեր մը», համբաւաւոր արուեստագէտը նկարած է տեղւոյն վրայ և ապա Վենետիկ այցելութեան առթիւ, 1844ին, նուիրած է մայրավանքին։

ՕՏԱՐ ՁԲՕՍԱՇՐՋԻԿՆԵՐՈՒ ԲԱԶՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Անշուշտ այս բոլորը դիտելու կու գան իտալացի կամ այլ օտար զբօսաշրջիկներու բազմութիւններ աշխարհի բոլոր կողմերէն։ Վենետիկը, ըլլալով աշխարհի ամէնէն ինքնատիպ քաղաքներէն մէկը, կը

Fonds A.R.A.M

վկտայ այդ բազմութիւններով։ Ս. Ղազարն ալ, ըլլալով մէկը այդ աննման քաղաքի տեսարժան վայրերէն, որոնց անունները կը տրուին հիւրերուն յատուկ ցանկով մը, գրեթէ ամէն օր կէսօրուան ժամերուն կը լեցուի Եւրոպայի զանազան կողմերէն հասած երկսեռ զբօսաշրջիկներով, որոնք, վարդապետի մը ուղեկցութեամբ կ'առաջնորդուին շէնքին զանազան մասերը եւ կը տրուին անոնց կարճ բացատրութիւններ ցուցադրուած պատմական իրերու մասին։

Արգիլուած է կիներուն անցքը նկարազարդ նրբանցքներէն, որոնց վրայ կը բացուին վանական Հայրերու ննջարաններուն դռները։ Միակ զրկանքն է, որուն կ'ենթարկուին անոնք այդ այցելութեան առթիւ եւ խումբ կազմած կը սպասեն այրերու վերադարձին, միասին շարունակելու համար իրենց պտոյտը շէնքի մնացեալ մասերուն մէջ։

Յուշանկար մը Մխիթարեան Մայրավանքէն.— Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան նախագահ եւ մեծանուն գրագէտ Աւետիս Ահարոնեան, իր տիկնոջ Նուարդին հետ, շրջապատուած Մխիթարեան Հայրերէ, վանքի շրջափակին մէջ, 1920ին։

ԱՒԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆԻՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ 1920ԻՆ

Մայրավանքը, իր գոյութեան հարիւրամեակներու ընթացքին ունեցած է հայ եւ օտար բազմաթիւ ականաւոր այցելուներ, — բարձրաստիճան եկեղեցականներ, իշխաններ, դուքսեր, պետական դէմքեր, քաղաքական գործիչներ, գրագէտներ, գիտնականներ, եւայլն, որոնք շատ լաւ տպաւորութեամբ մեկնած են Ս. Ղազարէն։ Լորտ Պայրընի մասին գրեցինք արդէն։ Ամերիկացի մէկ այլ նշանաւոր բանաստեղծ եւս, Լոնկֆէլլօն, 1874ին այցելած է Ս. Ղազար եւ նուիրած է իր մէկ ինքնագիր բանաստեղծութիւնը։ Այս կարգի հայ այցելու–

Fonds A.R.A.M

ներէն յիշենք ի միջի այլոց անուանի գրագէտ եւ Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան նախագահ Աւետիս Ահարոնեանը, որ իր տիկնոջ հետ այցելեց Ս. Ղազար 1920ին եւ մեծ խանդավառութեամբ ընդունուեցաւ Միաբանութեան եւ այդ առթիւ հոն հաւաքուած վենետիկցի Հայերու կողմէ։

ՕԳՏԱԿԱՐ ԹԵԼԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Այս առթիւ եւ օտար զբօսաշրջիկներու այցելութեան կապակցութեամբ պէտք ուզէինք օգտակար թելադրութիւն մը յանձնել Մխիթարեան Միաբանութեան ուշադրութեան։

Զբօսաշրջիկները կու գան ու կ՚երթան, գրեթէ ամէն օր, հինգով-տասնով կամ յիսունով-ութսունով։ Կու գան իբրեւ ուսանողական խումբեր կամ հետաքրքրուած պարզ այցելուներ, կու գան բան մը տեսնելու եւ սորվելու համար։ Գերմանացիներ են կամ Հոլանտացիներ, Դանիացիներ, Շուէտացիներ, Զուիցերիացիներ, եւայլն, որոնցմէ շատերը, վստահօրէն, առաջին անգամն ըլլալով կը լսեն Հայ անունը։ Կը լսեն, բայց լսելով հանդերձ, այդ կարճ ժամանակի ընթացքին եւ իրենց մշտաշարժ վիճակին մէջ, տարրական գաղափարն անգամ չեն կրնար ունենալ, թէ ի՛նչ է Հայը, ի՛նչ անցեալ ունի կամ ո՛ւր է անոր հայրենիքը։

Աւետիս Ահարոնեան ստորագրած եւ Մխիթարեան Միաբանութեան նուիրած էր իր լուսանկարը, մայրավանք այցելութեան առթիւ, 1920ին։ Ստորագրութեան տակը, իր ձեռագրով.—«Վենետկի Ս. Ղազարի սրբակրօն հայրենաշունչ Միաբանութեան, 24 Յուլիս 1920։»

Արդ, ինչո՞ւ կարելի չըլլար օգտագործել այս ինքնեկ եւ գրեթէ ամենօրեայ այցելութեանց պատեհութիւնները, մեր պատմութիւնը իր գլխաւոր գիծերուն

Fonds A.R.A.M

մէջ եւ չատ համառօտակի ներկայացնելու այս օտար գրօսաշրջիկնե-րուն, որոնք նոր բան մը սորվելու հետաքրքրութիւնը ունին ընակա-նարար: Սենեակէ սենեակ կամ նրբանցքէ նրբանցք այս բանը ընելը դժուար է անոնց ընկերացող վարդապետին համար, որ այդ պահե-րուն ստիպուած է ցուցադրուած իրերուն մասին բացատրութիւններ տալ այցելուներուն: Պէտք է հետեւաբար ընել ատիկա, դեռ չէնքին մէջ պատյտը չսկսած: Ընել այսինքն այն պահուն, երբ հաւաքուած են անոնք վանատան մայր դրան առջեւ:

Արձանագրող մեքենայի մը վրայ դարձող եւ ոչ աւելի քան հինգ վայրկեան տեւելիք ժապաւէն մը լծովին պիտի կրնար այդ գործը տեսնել եւ հետաքրքրութեամբ ունկնդրող գրօսաշրջիկներուն ըսել անհրաժեշտը մեր ժողովուրդի անցեալին եւ ներկային մասին: Կա-րելի է պատրաստել ժապաւէններ անգլերէնով, գերմաներէնով, ֆր-անսերէնով, իտալերէնով կամ այլ լեզուներով եւ ձայնասփռել մէկն ու մէկը ըստ այցելու բազմութեանց պղտութեան: Երբ այսպէս, դէթ հինգ վայրկեան հաղորդուին անոնք հայութեամբ, ոչ միայն աւելի լաւ պիտի կրնան ըմբռնել իրենց տեսնելիք իրերուն պատմութիւնը, այլեւ որոշ գաղափար մը ունեցած պիտի ըլլան հայ ժողովուրդի մասին: Ճիշդ է, կան գրքոյկներ այդ բոլորը բացատրելու համար, բայց գրօսաշրջիկ մը ժամանակ չի գտներ կարդալու զանոնք, նախ քան մուտքը մայրավանքէն ներս եւ դուրս նաեւ հոնկէ հեռանալէ ետք:

Ըսինք արդէն, թէ Մխիթարեան Միաբանութիւնը լաւագոյնս կատարած է ցարդ իր գերն ու պարտականութիւնը, հայ անունը ա-ռանձնապէս Իտալացիներուն ծանօթացնելու համար: Նոյն գերն է որ կատարած պիտի ըլլայ ան, այս անգամ, Հայն ու Հայաստանը ուրիշ օտարներու ալ ճանչցնելու ուղղութեամբ:

ՀԱՍՈՑԹԻ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ ԵՒ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մեր արձանագրած այս չատ համառօտ տեղեկութիւններն իսկ ցոյց կու տան, որ բազմածախս հիմնարկութիւն մըն է Ս. Ղազարի մայրավանքը: Այնու ամենայնիւ ունի ան հաւասարակշռուած եկա-մուտք մը: Ունի վարձու տրուած սեփական չէնքեր Լիտոյի եւ Վենե-տիկի մէջ, ինչպէս նաեւ ընդարձակ կալուածներ Վենետիկէն 60 քի-լոմէթր հեռու Ս. Զենոնի գիւղական շրջանակին մէջ, ուր կը գտնուի նաեւ Միաբանութեան ամարանոցը: Եկամուտ մըն ալ կ'ապահովեն անշուշտ տպարանն ու պատահական նուիրատուութիւնները:

Նուիրատուներու կարգին պիտի ուզէինք արձանագրել անունը Միլանոյի մերձակայ Գոմօ քաղաքը բնակող եւ ներկի արտադրութեան գործարան ունեցող ազգային բարերար Օննիկ Մանուկեանին, որ այս անգամ առանձնած է մայրավանքի շրջափակին մէջ իր ծախքով կա-ռուցումը հրդեհի դէմ պաշտպանուած չէնքի մը, ուր պիտի պահուին

Fonds A.R.A.M

մասնաւորաբար հին ձեռագրերն ու այլ արժէքաւոր իրեր: Օննիկ Մանուկեան իր առատաձեռնութեամբ օգտակար եղած է նաեւ այլ առիթներով, օգնած է մանաւանդ կարիքաւոր հայ ուսանողներու:

ԲԱՐԻ ԵՒ ՀԻՒՐԱՍԷՐ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Այսպէս է Վենետիկը: Այսպէս է նաեւ Հայոց Ս. Ղազարը, ուր ապրող Մխիթարեան Հայրերը ամէն աշխատանք կը տանին՝ իր աւանդական բարձրութեան ու գրաւչութեան վրայ պահելու համար մայրավանքին համբաւը: Այնքան ջերմ է այնտեղ մթնոլորտը, որ ռեւէ այցելու Հայ երբեք ինքզինքը օտար չի զգար այդ շրջապատին մէջ: Եւ ինչպէ՞ս զգայ, երբ այնքան բարի, ծառայասէր եւ հիւրասէր են մայրավանքին համակրելի միաբանները, որոնք միշտ կ'ուզեն օգտակար ըլլալ՝ այս կամ այն խնդրանքով իրենց դիմող բոլոր այցելուներուն:

Եւ իրապէս: Մխիթարեան Միաբանութիւնը օրհնութիւն մըն է Վենետիկի մէջ: Այլեւ օտարներու առջեւ հայ անունը միշտ բարձր բռնող կրօնական հայապրոշմ կազմակերպութիւն մը, որ ահա աւելի քան երկեակ դարերէ ի վեր կը քալէ իր մեծ հիմնադրին՝ Մխիթար Աբբահօր գծած ճամբէն, ամենայն հաւատարմութեամբ եւ իրեն վիճակած առաքելութեան յստակ գիտակցութեամբ:

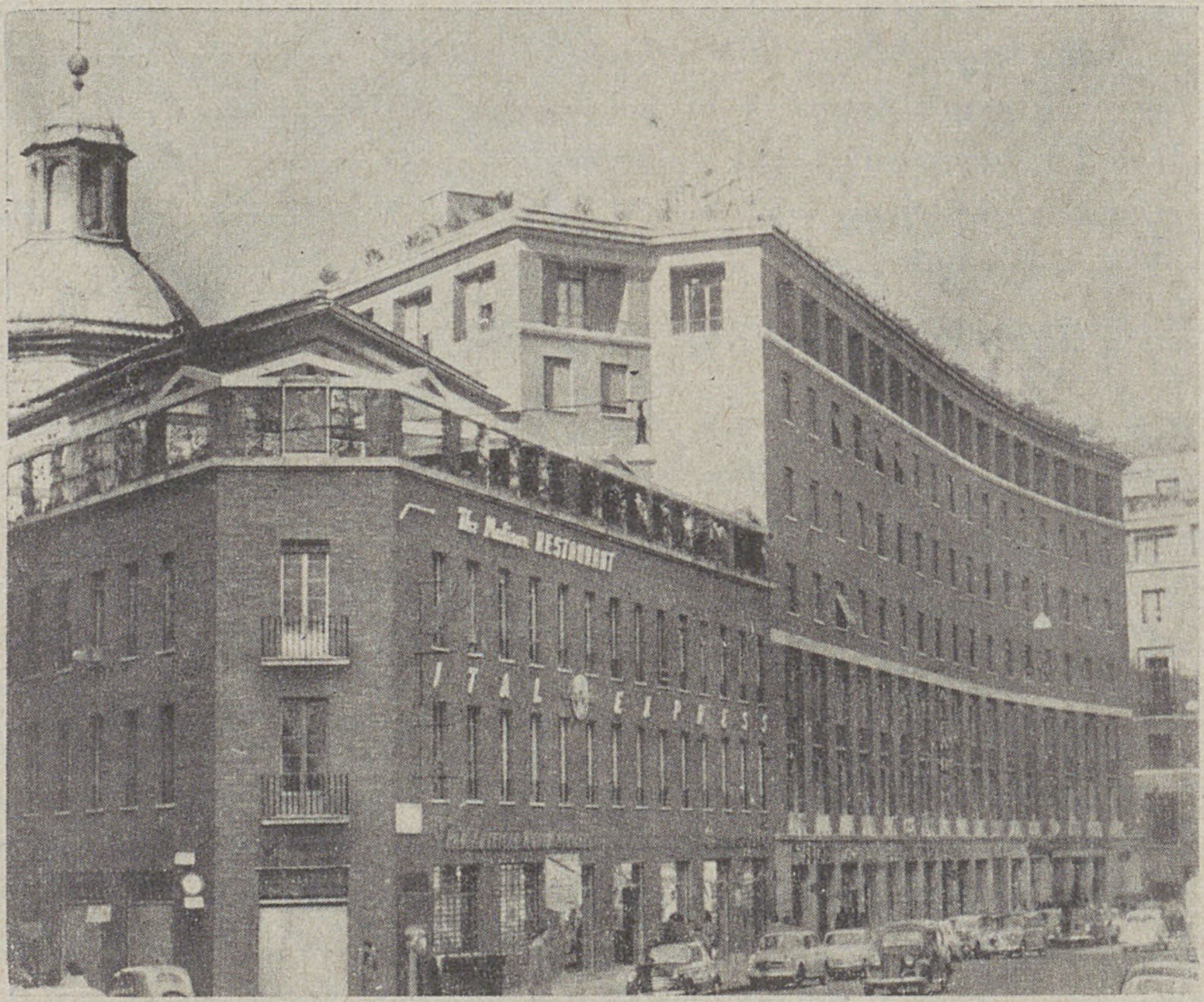

Հռոմի Լեւոնեան Քահանայապետական Վարժարանին հոյակապ շէնքը, Հռոմի կեդրոնը, Պիսոլադի փողոցին վրայ:

Fonds A.R.A.M

ԼԵՒՈՆԵԱՆ
ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ ՀՌՈՄԻ ՄԷՋ

Լեւոնեան քահանայապետական վարժարանը հիմնուած է 1883*ին, Հռոմի մէջ։ Հիմնադրութեան յղացումն ու նախաձեռնութիւնը ունեցած է Լեւոն ԺԳ. Պապը, որ իբրեւ արեւելագէտ հայրապետ մը, մասնաւոր սէր ու հետաքրքրութիւն կը տածէր հայ ժողովուրդին հանդէպ, նկատելով զայն, իր բառերով, «Արեւելեան ազիւս վեհագոյնս»։*

Այդ չրջանին Պոլսէն Հռոմ փոխադրուած կարտինալ Անտոն Հասունին հետ բազմաթիւ խորհրդակցութիւններ ունենալէ ետք, Քահանայապետը նիւթական եւ բարոյական ամէն աջակցութիւն խոստացած էր իրականացնելու համար ձեռնարկը։ Եւ սակայն առաջին օրէն իսկ դժուարութիւններ ծագած են Վատիկանի եւ իտալական կառավարութեան յարաբերութեանց լարուածութեան պատճառով։ Բացուելիք վարժարանին հողն ու յարակից Ս. Նիկողայոս եկեղեցին կառավարական սեփականութիւն դարձած ըլլալով, կարտինալ Հասուն ստիպուած էր դրծ ունենալ քաղաքապետութեան հետ, իսկ այդ չրջանին օտար կարտինալի մը միջամտութիւնը մանաւանդ, անպատճառ պիտի յանգէր ձախողանքի։ Այս նախատեսութեամբ, կարտինալը օգտագործեց Հռոմի օսմանեան հիւպատոս Հայդզի Գարլօ Կալլիանի ներկայութիւնը եւ անոր միջոցով, իբրեւ Պոլսոյ Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքարանին փոխանորդը, կատարել տուաւ պաչտօնական դիմումը, հայկական վարժարանի մը բացման եւ այդ նպատակով հողի եւ չէնքի գնման խնդրանքով։

Երկար սակարկութիւններէ ետք, հիւպատոսը կը յաջողի Պատրեան Կաթողիկոս–Պատրիարքին անունով եւ 148·000 *լիրէթի փոխարէն,* 26 *Դեկտ.* 1882*ին գնել Ս. Նիկողայոս վանքին հին չէնքն ու հողերը (*4583 *քառակուսի մէթր տարածութեամբ, որուն* 815 *մէթրին վրայ կառուցուած էր հին չէնքը)։ Հետագային հին չէնքին վրայ կը կառուցուի նոր թեւ մըն ալ եւ այնուհետեւ* 1 *Նոյեմբեր* 1883*ին կը կատարուի բացումը վարժարանին, որ կոչուած է Լեւոն ԺԳ. Պապին անունով, ի նշան երախտապիտութեան։ Կարտինալ Հասուն այս մասին տեղեակ պահած էր արդէն Քահանայապետը։*

Բոլոր այս իրազարձութիւններով եւ անոնց արդիւնքով, կարտինալ Հասուն կը նկատուի վարժարանին իրական հիմնադիրը։

Յետոյ եւ հինգ տարիներ չարունակ իր հին վիճակով դրծածուելէ ետք, չէնքը կը փլչուի 1938*ին, որպէսզի անոր տեղը կառուցուի աւելի արդիական եւ ընդարձակ նոր չէնք մը։ Եւ իրապէս,* 1940*ի Յունիսին կը սկսի կառուցումը եւ* 1942*ի վախճանին վարժա-*

Fonds A.R.A.M

րանը տէր կը դառնայ իր այսօրուան գեղակերտ, եօթն յարկանի շէնքին, գետնայարկի հասութաբեր խանութներով:

Վարժարանին այս ընդարձակ շէնքը կը գտնուի Հռոմի ամէնէն կեդրոնական մէկ կէտին վրայ, երբեմնի արքայական պալատին, Պարպէրինի հրապարակին, Մովսէսի աղբիւրին եւ Պորկէզէ հանրային պարտէզին մէջտեղը: Շէնքին կից է Ս. Նիկողայոս եկեղեցին, որ նմանապէս հայկական սեփականութիւն է:

Լեւոնեան քահանայապետական վարժարանը այն հայկական կեդրոնական հաստատութիւնն է, ուր կը պատրաստուին հայ կաթողիկէ հոգեւորականներ, ծառայելու համար իրենց համայնքներուն մէջ, ի սփիւռս աշխարհի: Ուսանողներու զարգացման համար վարժարանը ունի երեք ճիւղեր, որոնց երրորդը Վատիկանի Գրիգորեան կրօնական համալսարանի դասընթացքներն են:

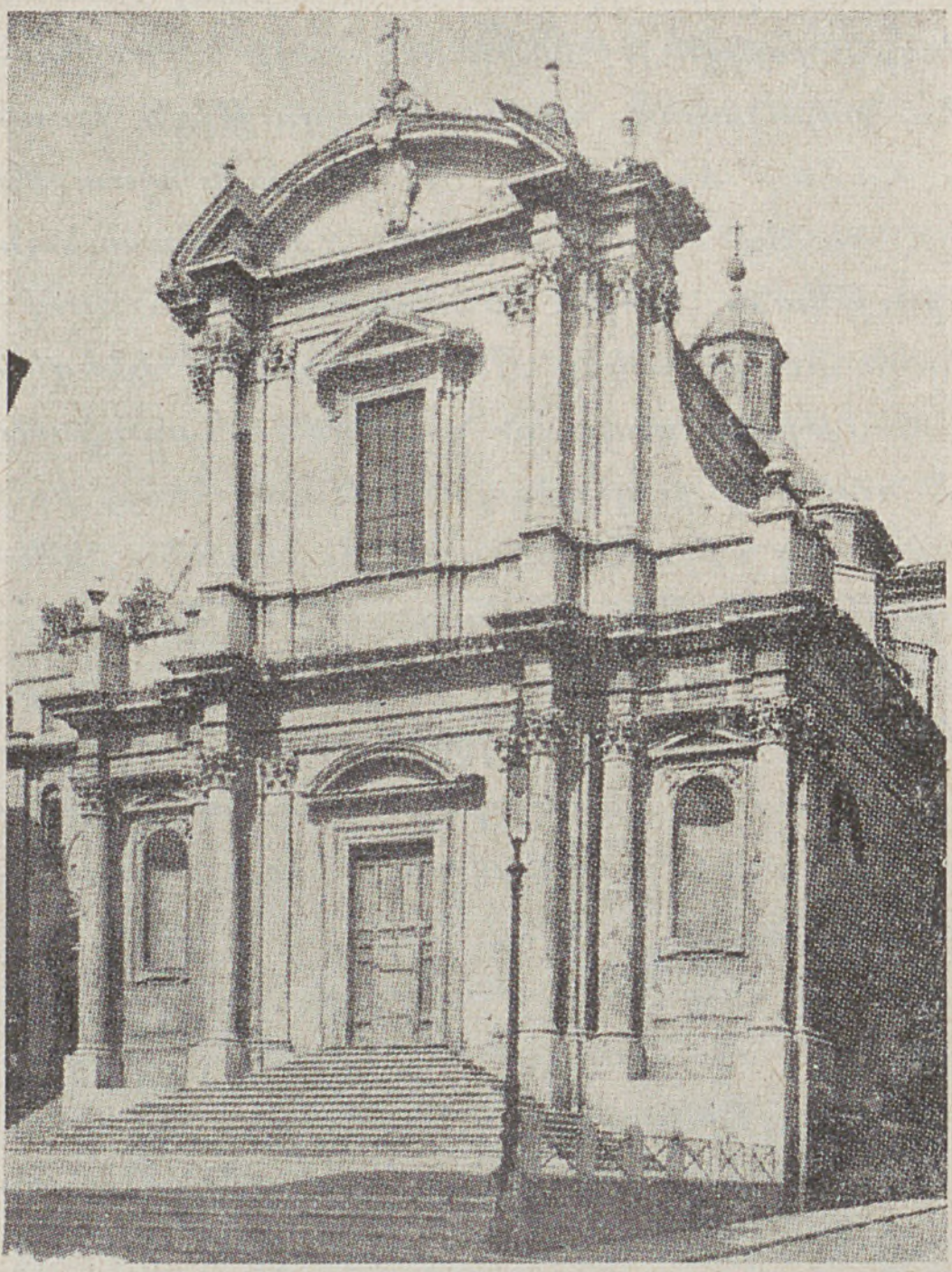

Լեւոնեան Քահանայապետական Վարժարանին սեփական Ս. Նիկողայոս եկեղեցին:

Առաջին ճիւղով ուսանողները կը սորվին Հայոց Պատմութիւնը, մշակոյթն ու լեզուն, վարժարանին մէջ: Երկրորդ ճիւղը յատուկ է հոգեւոր կրթութեան եւ կուսակրօն վարդապետի պատրաստութեան: Եւ երրորդը, ինչպէս ըսինք, կը վերաբերի՝ աւելի քան 3000 ուսանողներ ունեցող Գրիգորեան միջազգային համալսարանի փիլիսոփայական եւ աստուածաբանական դասընթացքներուն, որոնց կը յաճախեն կանոնաւոր կերպով, 6 – 7 տարի, առանց ընդմիջումի: Փիլիսոփայութեան դասընթացքը 2 – 3 տարի է, իսկ աստուածաբանութիւնը 4 տարի: Այս տարիներու ընթացքին կը ստանան անոնք միաժամանակ իրենց հայեցի կրթութիւնը, վարժարանին մէջ:

Վարժարանին մէջ տիրապետող լեզուն հայերէնն է, բայց ուսանողները կը սորվին նաեւ օտար լեզուներ, առաջին հերթին՝ իտա–

Fonds A.R.A.M

լերէնը: Մանուկէա ուսուցիչներ կը դասաւանդեն նաեւ գրաբար, մատենագրութիւն, ծիսակատարութիւն, եւրոպական եւ եկեղեցական երաժշտութիւն, եւայլն:

Լեւոնեան քահանայապետական վարժարան կարենալ մտնելու համար, ուսանողները պէտք է ունենան լիսէի վկայական եւ ըլլան 18 – 19 տարեկան: Աստուածաբանական դասընթացքի վերջին տարին, այսինքն 25 – 26 տարեկանին, կը ստանան իրենց հոգեւորական կոչումը, կը ձեռնադրուին վարդապետ եւ կը վերադառնան իրենց թեմերը: Այսուհանդերձ, եթէ ուսանող մը, իր եօթնամեայ կրթութիւնը ստանալէն ետքն ալ հոգեւորական դառնալու կոչումը չի զգար իր մէջը, կրնայ մնալ աշխարհական: Այս է պատճառն ալ, որ իր գոյութեան օրէն մինչեւ այսօր, միջին հաշուով վարժարան յաճախած 1200 ուսանողներէն 190ը միայն ձեռնադրուած են վարդապետ:

Այս ձեռնադրուածներուն 20ը, ժամանակի ընթացքին, արժանացած են նաեւ եպիսկոպոսական օծման եւ ձեռնադրութեան:

Վարժարանը կ'ունենայ տարեկան միջին հաշուով 15–20 ուսանողներ եւ ամէն տարի 2 – 3 հոգի պատրաստ կ'ըլլան ձեռնադրուելու համար: Անցեալ տարեշրջանին ուսանողներուն թիւը կը հասնէր 14ի, որոնց երկուքը աւարտեցին իրենց ուսումը:

Ներկայիս, այս վարժարանէն ընթացաւարտ 80 հոգեւորականներ կը պաշտօնավարեն հայ կաթողիկէ համայնքներու մէջ, ի սիրուս աշխարհի:

Վարժարանը, Վատիկանին իր մերձաւորութեամբ եւ իր կըրթական առաքելութենէն անկախաբար, կը ներկայանայ իբրեւ հայ կաթողիկէ հասարակութեան երկրորդ հոգեւոր կեդրոնը, Պէյրութի Պատրիարքարանէն ետք: Մանաւանդ որ հոն կը բնակի Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովին վարիչը Կարտինալ Ազաճանեան, իր հայրական հովանին տարածելով ամբողջ հասատատութեան վրայ: Հոն կը հիւրընկալուին Հռոմ այցելող հայ կաթողիկէ հոգեւորականները: Իսկ անցեալ եւ նախանցեալ տարիներուն այնտեղ էր Տիեզերական Ժողովներուն մասնակցելու համար Հռոմ հաւաքուած բարձրաստիճան կըղերը, ամբողջութեամբ:

Իր այլ բաժանումներով, չէնքը կը ծառայէ իբրեւ դպրոց, դասարաններով եւ պիէերօթիկ ուսանողներու ննջարաններով, ունի չատ լաւ կահաւորուած իր ընդարձակ հիւրասրահը, պաշտօնական ընդունելութեանց համար, ունի մանաւանդ իր ձեռագրատունը 200ի չափ արժէքաւոր ձեռագրերով եւ մատենադարանը 25·000է աւելի հատորներով, որոնցմէ կ'օգտուին ուսանողները: Ընթերցարանը կը ստանայ Սփիւռքի մէջ հրատարակուող չատ մը հայերէն թերթեր: Կայ նմանապէս դեղեցիկ կահաւորումով ու իւղանկարներով հարուստ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ մատուռը, ուր առանձնապէս ուշադրութիւն կը

Fonds A.R.A.M

պրաւէ տաղանդաւոր նկարիչ Յարութիւն Ամէմեանի (Արիէլ) «Նարեկի Ատուածամայրը», իբրեւ նկարչական արուեստի խոհական դլուխ – դործոց մը (յարակից նկարը):

Լեւոնեան քահանայապետական վարժարանը, Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքարանին ենթակայ ըլլալով հանդերձ, ենթակայ է նաեւ Վատիկանին, իր կալուածներով եւ պատկանելիութեամբ եւ հետեւաբար համարուած է նաեւ անոր: Ունի մատակարար մարմին մը, որ նոյնպէս ենթակայ է Վատիկանին:

Հաստատութեան պիւճէն հաւասարակշռուած է իր եկամուտներով, որոնք կը գոյանան դանձուած վարձքերէ, կտակներէ, նուիրատուութիւններէ, եւայլն:

ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ ՀՌՈՄԻ ԼԵՒՈՆԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ ՆԿԱՐՈՒԱԾ 1963ԻՆ

Նստած, ձախէն աջ·— Հ. Կարապետ եպիսկ. Ամատունի, Տ. Գէորգ արքեպ. Լայէքեան, Հ. Մեսրոպ արքեպ. Հապոպեան, Տ. Պօղոս արքեպ. Գիւրէղեան, Տ. Գրիգոր – Պետրոս Կարթինալ Ագաճանեան՝ վարիչ Հաւատոյ Տարածման Ժողովին, Տ. Իդնատիոս – Պետրոս Ժ.Ջ. Պապանեան՝ Կաթողիկոս – Պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ, Տ. Ներսէս արքեպ. Թայրոյեան, Հ. Սրապիոն արքեպ. Ուլուհոճեան, Տ. Մկրտիչ եպիսկ. Աբզալ եւ Տ. Կիւրեղ եպիսկ. Զօհրապեան:

Միջին կարգ, ձախէն աջ·— Ուսանող Տիրան Գեւէն, ուսանող Գրիգոր Պոյման, Տ. Ներսէս Ծ. վարդ. Սէթեան, Հ. Մինասյէ Յովհաննէսեան, Տ. Յովսէփ Թ. Ծ. վարդ. Խանոյեան, Տ. Յակոբ եպիսկ. Պայեան, Տ. Մեսրոպ եպիսկ. Թէքդեան, Տ. Յակոբ Թ. Ծ. վարդ. Կիրակոսեան, Հ. Համայեակ Կէտիկեան, Հ. Գրիգոր Պետրոսեան, ուսանող Յովհաննէս Օրջանեան, Տ. Յովսէփ Ծ. վարդ. Գաֆթանճեան եւ ուսանող Գրիգոր Ղազարեան:

Վերի կարգ, ձախէն աջ·— Ուսանողներ Անտոն Փանոսեան, Պետրոս Թարմունի, Էմմանուէլ Տատդեան, Միքայէլ Մանկոյեան, Յովհաննէս Պօղոսեան, Յովսէփ Ղուկասեան, Յովհաննէս Ուրֆալեան, Ուիլեըմ Գալուստեան, Նազարէթ Աւետիսեան եւ Յովհաննէս Թորոսեան:

Fonds A.R.A.M

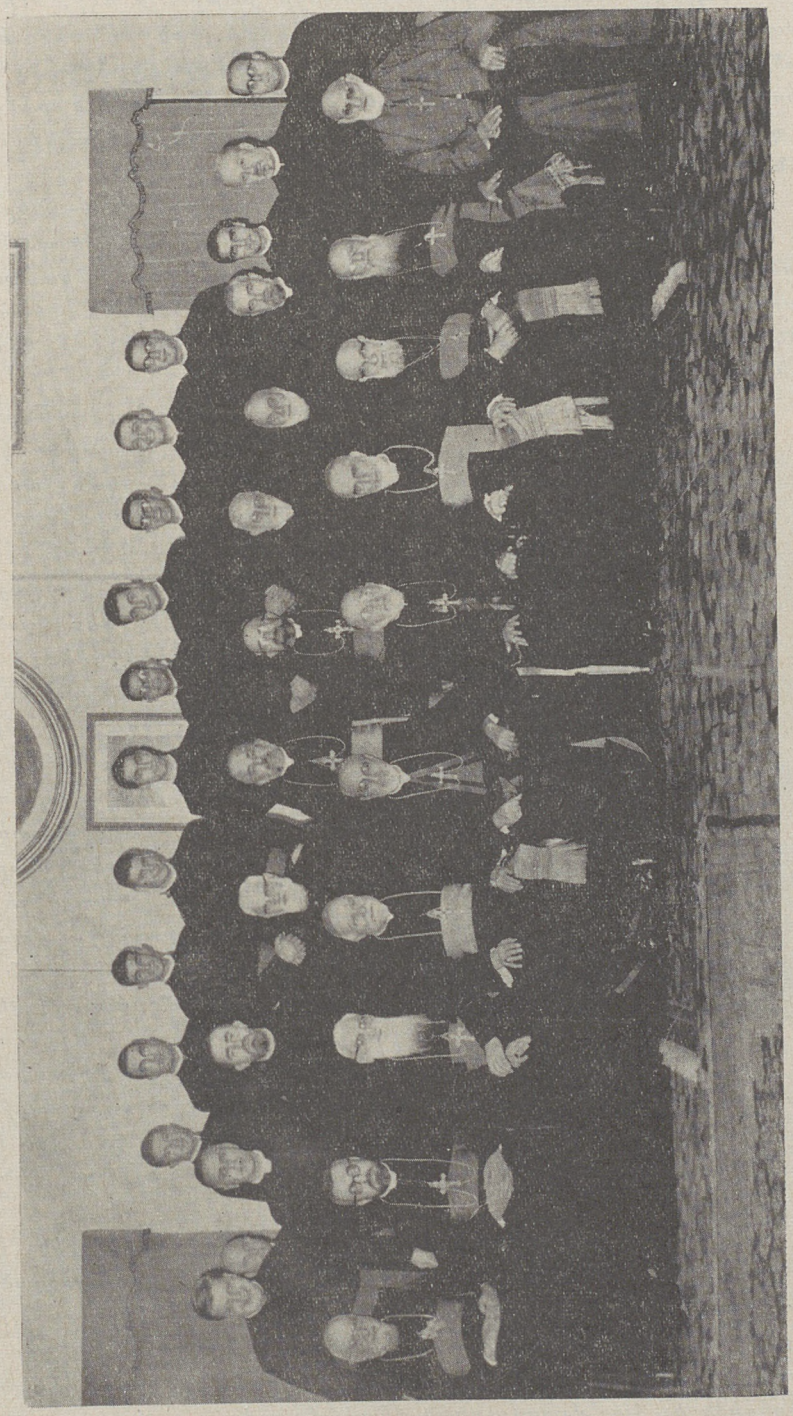

Fonds A.R.A.M

Դպրոցը ունի նաեւ իր ամարանոցը Գաթինոյի մէջ, ուր ամառնային արձակուրդին օդափոխութեան կ'երթան ուսանողները, իրենց ուսուցիչներուն հետ: Այս ամարանոցը, որ ապարակ մըն է, գնուած է 250·000 լիրէթի 1942ին եւ մեծ օգտակարութիւն ունեցած է դպրոցին պարենաւորման համար, մանաւանդ պատերազմի տարիներուն:

Վարժարանին այժմու մեծաւորն ու տեսուչն է Տ· Ներսէս ծ· վ· Սէթեան եւ փոխ – տեսուչը՝ Տ· Գրիգոր վ· Պետրոսեան (Լեհահայ), որոնք ուսուցիչներ են միաժամանակ: Վաստակաւոր եւ փորձառու ուսուցիչ է նմանապէս Տ· Յովսէփ ծ· վ· Գաֆթանճեանը: Իսկ հաստատութեան գործակատարն է Տ· Յակոբ Թ· ծ· վ· Կիրակոսեան:

Տ· ՆԵՐՍԷՍ Ծ· Վ· ՍԷԹԵԱՆ

Մեծաւոր Տ· Ներսէս ծ· վ· Սէթեան ծնած է Զառա (Սեբաստիա) 1918ին: Սկզբնական կրթութիւնը ֆրանսական վարժարանի մը մէջ առնելէ ետք, 17 տարեկանին փոխադրուած է Լեւոնեան վարժարան: Կարդացած է հոն 10 տարի եւ վկայուած է 1945ին: Այնուհետեւ վերադարձած է Պոլիս եւ 2 տարի, իբրեւ Թրքահպատակ, ծառայած է Թրքական ծովային ուժերու մէջ: Ցետոյ եղած է Պոլսոյ աթոռանիստ եկեղեցւոյն ժողովրդապետը եւ Թեմական փոխանորդը մինչեւ 1960, դաստիարակելով միաժամանակ դրաբար, մատենագրութիւն, հոգեբանութիւն եւ փիլիսոփայութիւն տեղւոյն Կեդրոնական, Էսայեան, Մխիթարեան եւ Ֆէրիքէօյի վարժարաններուն մէջ, իսկ 5 տարի ալ խմբագրած է «Ս· Յակոբ» ամսաթերթը: Պոլսէն հեռացած է 1960ին եւ այդ թուականէն սկսեալ կը վարէ Լեւոնեան վարժարանին տեսչութիւնը, իբրեւ հաստատութեան մեծաւորը:

Իր գոյութեան ութսուն եւ աւելի տարիներու ընթացքին, Լեւոնեան քահանայապետական վարժարանը լիովին արդարացուցած է իրեն վիճակած առաքելութիւնը եւ Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյն ընծայած է պատրաստուած հոգեւորականներու բազմութիւն մը, որ իր մատուցած բազմատեսակ ծառայութիւններով օգտակար եղած է Եկեղեցիին եւ հայ ժողովուրդին միաժամանակ:

Fonds A.R.A.M

ԱՆԱՐԱՏ ՅՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅ ՔՈՅՐԵՐՈՒ
ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱԶՄԱԹԻՒ ԴՊՐՈՑՆԵՐ ԵՒ ՀԱԶԱՐԱՒՈՐ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Լեւոնեան քահանայապետական վարժարանին պէս Անարատ Յղութեան Հայ Քոյրերու Միաբանութեան հիմնադիրն ալ եղած է Կարաւնալ Անտոն Հասուն եւ ասիկա դեռ այն օրերուն, երբ կը մնար ան Պոլիս, իբրեւ նախապահ–արքեպիսկոպոս։ Եւ եղած է այդպիսին, Լեւոնեան վարժարանի հիմնադրութենէն 36 տարիներ առաջ։ Իսկ հիմնադրութենէն մինչեւ 1884, իր մահուան թուականը, տեւապէս զբաղած է Միաբանութեան կազմակերպութեամբ եւ այն բոլոր աշխատանքներով, որոնք անհրաժեշտ նկատուած են բազմատեսակ խոչընդոտներ մէյմէկէն վերցնելու, այլեւ միաբանութեան յառաջդիմութեան գործ տալու համար։ Մէկ խօսքով, եղած է ան բուն իսկ ոգին այս օգտաշատ կազմակերպութեան, որուն բարիքները, կրթական – դաստիարակչական գետնի վրայ մանաւանդ, վայելեց հայ իգական սեռը առաջին օրերէն մինչեւ այսօր։

ԿԱՐՏԻՆԱԼ Ա. ՀԱՍՈՒՆ

Արդարեւ, սկզբնական աշխատանքներէ հետ, Անտոն Հասուն արքեպ., 5 Յունիս 1847 թուակիր իր կոնդակով, Պոլսոյ մէջ կը հիմնէր «ի պատիւ Անարատ Յղութեան ամենասրբուհի Կուսին Մարիամու Աստուածածնի Հայ Քոյրերու Միաբանութիւնը» եւ նոյն տարուան Դեկտեմբերի 9ին, Անարատ Յղութեան տօնին օրը, 5 քոյրեր կ'ընդէին իրենց ուխտը — «հնազանդութիւն, աղքատութիւն, ողջախոհութիւն եւ խոստում նուիրուելու աղջիկներու, մանաւանդ աղքատներու դաստիարակութեան»։ Միւս կողմէ, առաւել եւս ապահովելու համար Միաբանութեան գոյութիւնը, կը դնէր զայն Հաւատոյ Տարածման ժողովի պաշտպանութեան տակ։

Այդ պատմական թուականէն ասդին Ա. Յ. Հայ Քոյրերու համ–

Fonds A.R.A.M

բանքը հետզհետէ չատցաւ նորընծաններով, իսկ կազմակերպութիւնը սկսաւ ծաւալիլ մասնաւորաբար Թուրքիոյ հայաշատ կեդրոններուն մէջ։ Եւ իրապէս, այդ շրջանին եւ մինչեւ Մեծ եղեռնը, Քոյրերու դործունէութեան գլխաւոր կեդրոնը եղաւ Թուրքիան։ Միաբանութիւնը, մինչեւ 1915ի աղէտը, յաջորդաբար դպրոցներ բացաւ Պիլէճիկ (1861), Մարզուան (1864), Տրապիզոն (1867), Մարաչ (1867), Պարտիզակ (1867), Կարին (1872) եւ Մալաթիա (1879), — ասոնք հիմնադրին կենդանութեան, իսկ անոր մահէն ետք՝ Ատանա (1881), Արդուին (1885), Եւդոկիա (1886), Բրգնիք (1892), Պանտրմա (1892), Խարբերդ (1892), Կիւրին (1893), Համըն (1893), Հալէպ (1897), Վան (1899), Տիգրանակերտ (1910), իսկ արտասահմանի մէջ՝ Ազեքսանդրիա (1913)։

Մեծ եղեռնը ցնցեց նաեւ Ա. Ց. Հայ Քոյրերու Միաբանութիւնը։ Քանդուեցան վարժարանները, տարագրուեցան աշակերտուհիները եւ քչուեցան մայրապետները, որոնք ենթարկուեցան անլուր չարչարանքներու, իսկ 13 կոյսեր ալ նահատակուեցան ջարդարարներու ձեռքով։ Ու այսպէս, ընդամէնը 55 մայրապետներէն, դինադադարին ողջ մնացած էին 42 հոգի ցիրուցան։ Այս ողջ մնացողներն էին, որ վերականդնեցին Միաբանութիւնը Պոլսոյ մէջ եւ սկսան ամէն բանէ առաջ զբաղիլ որբերու եւ որբուհիներու հոգատարութեամբ։

Ժամանակաւոր կերպով ստանձնեցին 200 որբերու պաշտպանութիւնը Պոլիս՝ Շիշլի, Ֆրանսական չէնքի մը մէջ եւ ապա բացին աղջկանց որբանոց մը Սամաթիա, 400 որբուհիներու համար։ Կարճ ժամանակ ետքը որբերը յանձնուեցան Վենետիկի Մխիթարեան Հայրերու հոգատարութեան, իսկ Սամաթիոյ աղջկանց որբանոցը բաց մնաց մինչեւ 1922ի ձմեռը, այն է՝ մինչեւ քէմալականներու կողմէ Պոլսոյ զբաւումը, երբ, Վատիկանի եւ Պոլսոյ Կաթողիկէ Պատրիարքարանի կարգադրութեամբ, 400 որբուհիները, 12 մայրապետներու ընկերակցութեամբ, փոխադրուեցան Իտալիա, 11 Դեկտ. 1922ին։ Պիոս ԺԱ. Պապը կարգադրած էր, որ որբուհիներու այդ բազմութեան տրամադրուի Գասթէլ Կանտոլֆոյի իր ամառնային պալատը։ Այդպէս ալ եղաւ եւ որբուհիները հոն պատսպարուեցան չուրջ 10 ամիս, փոխադրուելու համար այնուհետեւ Թորինոյի որբանոցը։

Որբուհիներու եւ մայրապետներու մէկ մասին Իտալիա փոխադրութենէն ետք, նոյն տարուան վախճանին Պոլսէն Հռոմ փոխադրուեցաւ նաեւ Միաբանութեան կեդրոնը, անոր ապագան փրկելու մտահոգութեամբ։ Ու հոն, տարի մը ետքը, 8 Դեկտ. 1923ին, Մալթայի Ասպետներուն տրամադրած դումարով, որ ստացուած էր իտալական կառավարութենէն, գնուեցաւ եւ Միաբանութեան նուիրուեցաւ Վինչենցօ Մոնթի փողոցի թիւ 9 չէնքը, ուր եւ հաստատուեցաւ Միաբանութեան մայր տունը։

Fonds A.R.A.M

Քոյրերը այնուհետեւ լծուեցան իրենց կիսաքանդ գործունէութեան նոր թափով մը վերակազմելու աշխատանքին: Եւ որովհետեւ Թուրքիոյ երբեմնի հայաշատ գաւառներուն մէջ գործելու կարելիութիւն չէր մնացած, անոնք իրենց տուները վերականգնեցին արտասահմանի նորակազմ գաղութներուն մէջ: Միայն, յարմարելով ժամանակի պայմաններուն ու պահանջներուն եւ նկատի ունենալով, որ հայկական հոծ համբանք մը կը մնայ տակաւին Պոլսոյ մէջ, անոնք չարունակեցին պահել իրենց վարժարանները նաեւ այնտեղ:

Միաբանութեան հարիւրամեայ յոբելեանը տօնուեցաւ 1947ին: Այդ առթիւ հրատարակուած եւ Յովհաննէս արքեպիսկ. Նազլեանի կողմէ խմբագրուած ընդարձակ յուշամատեանին մէջ հետեւեալ տո-

Անարատ Յղութեան Հայ Քոյրերու Միաբանութեան մայր տունը Հռոմի մէջ

ղերով կը բնորոշուի Ա. Ց. Հայ Քոյրերու Միաբանութեան առաքելութիւնը.

— «Հայ Ազգի աղջկանց տոհմիկ դաստիարակութեան համար հիմնուած է Միաբանութիւնս հայ կուսաններու եւ այդ պատճառաւ նա ԿԵԱՆՔ եւ ԳՈՐԾ ունեցած է ու կը վարէ Հայ կաթողիկէ Նուիրապետութեան կողքին ու կը գործակցի ասոր առաքելութեանը Հայ Ազգի մէջ: Ուստի եւ թէ՛ Ազգին առհասարակ, թէ՛ նուիրապետութեանս պատմական ամէն անցուդարձերու մէջ իր տեղն ու դերն ունեցած է: Ասոր ճակատագիրը, պիտի ըսէինք աշխարհիկ բացատրու-

Fonds A.R.A.M

թեամբ, կապուած է Հայութեան եւ Հայ Եկեղեցւոյ ճակատագրին»:

Քալելով հետեւաբար այս ճամբուն վրայ, Ա. Յ. Հայ Բոյրերու Միաբանութիւնը, յաջողած է առաւելապէս արդիւնքներով իրագործել իր առաջադրութիւնները, — այն է՝ սատարել հայ աղջիկներու կրթութեան եւ տոհմիկ դաստիարակութեան: Այս նպատակին համար չէ խնայած ան իր ճիգերն ու ընդհանրապէս յաջող արդիւնքներու յանգած իր նախաձեռնութիւնները: Վայելած է հայ ծնողքներու քաջալերանքը եւ առիթէ առիթ կրցած է նիւթական յենարաններ գտնել բարերար հիմնարկութեանց եւ անհատներու մօտ, ձեռնարկ մը կարենալ իրականացնելու կամ իրականացածը առաւել եւս արդիւնաւորելու համար: Մէկ խօսքով, հայ իրականութեան մէջ միակ կանացի լայնացանց կազմակերպութիւնն է, որ ահա 116 տարիներէ

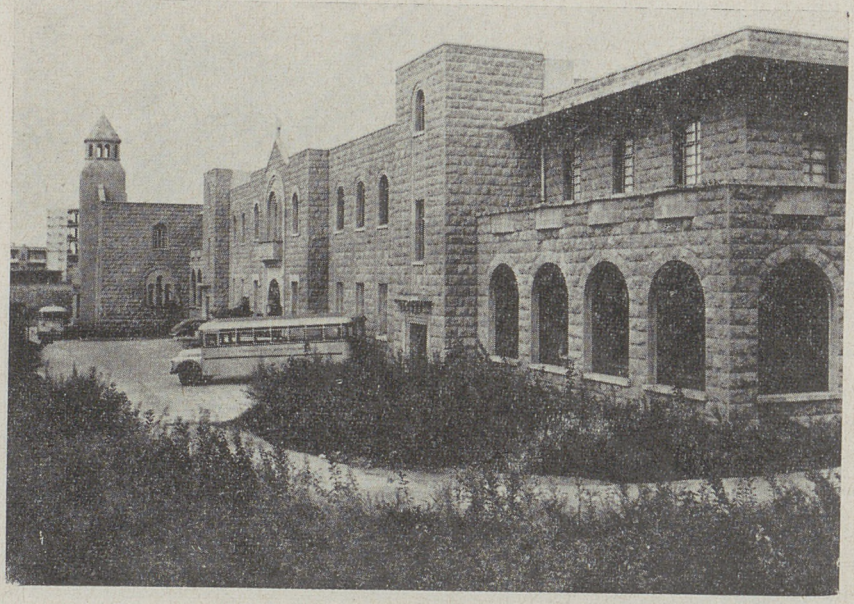

Ա. Յ. Հայ Բոյրերու Ս. Հռիփսիմեանց վարժարանը Ճիւնիի մէջ (Լիբանան): Շէնքը, որ Զմմառի Միաբանութեան սեփականութիւնն է, մինչեւ երկու տարի առաջ կը գործածուէր իբրեւ Զմմառի ընծայարան: Ա. Յ. Բոյրերը պիտի պահեն հոն իրենց դպրոցը, մինչեւ որ ի մօտոյ, Պէյրութի մերձակայ վայրի մը մէջ բարձրացնեն իրենց սեփական շէնքը:

ի վեր, իր օգտաչատ ներկայութեամբ ու գործունէութեամբ այժ կու տայ հայ կրթական կեանքի վերելքին, Հայկական Սփիւռքի մէջ:

Այս աշխատանքին համար Միաբանութիւնը ունի երկարամեայ փորձառութեամբ օժտուած քոյրեր, որոնք իրենց ուսումը ստացած են Իտալիոյ եւ Ֆրանսայի մէջ եւ ապա նուիրուած են ուսուցչական ասպարէզին: Ու վստահ իր ուժերուն, այլեւ ենթարկուելով իր դոր-

Fonds A.R.A.M

ծած երկիրներու օրէնքներուն, պահած է ու կը պահէ իր սեփական կրթական հաստատութիւնները, որբանոց – ծաղկոց – նախակրթարաններէն մինչեւ միջնակարգ վարժարանները, «պաքալորէա»ի քննութիւններով:

Աշդ, Ա. Ց. Հայ Քոյրերու Միաբանութիւնը ունի ընդամէնը 25 միջնակարգ եւ տարրական դպրոցներ, հետեւեալ երկիրներու եւ վայրերու մէջ.—

Լիբանան.— Մ. Հռիփսիմեանց (Ձիւնի), Ս. Ապնէս (Պուրճ Համուտ), Ս. Շուշան (Էշրէֆիէ), Լուսաբեր Տիրամայր (Այնճար), Ս. Սիրա (Զահլէ) եւ Զմմառի որբանոցը:

Թուրքիա – Կ. Պոլիս.— Ս. Հռիփսիմեանց (Բերա), Ս. Աննա (Բերա), Ս. Սեսիլ (Բանկալթի), Ս. Թերեզ (Սամաթիա) եւ Ս. Եւփիմ (Գասըքէօյ):

Սուրիա.— Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Ս. Թերեզ, Ս. Վառվառէ եւ Նախախնամութիւն (որբանոց), բոլորն ալ Հալէպի մէջ, Ս. Մարիա Կորէթթի (Դամասկոս), Ս. Յովսէփ (Դամբէլը) եւ Նախակրթարան մը Հասիչէ (հայ եւ արաբ խառն):

Յորդանան.— Ս. Սահակ – Մեսրոպ (Ամման):

Եգիպտոս.— Ս. Սիրա (Գահիրէ – Հէլիոպոլիս) եւ Ս. Յովսէփ (Ալեքսանդրիա):

Իրաք.— Ս. Աննա (Պաղտատ):

Իրան.— Ս. Մարիամ (Թէհրան):

Ֆրանսա.— Նախակրթարան մը Ս. Գ. Լուսաւորիչ եկեղեցիին կից, Առնուվիլ-լէ-Կոնէսի մէջ (Փարիզի շրջան) եւ Լուսաբեր Տիրամայր (Մարսէյլ):

Ասոնցմէ զատ 3 քոյրեր կը մնան Ֆիլատելֆիա (Մ. Ն.), ուր, թէ՛ կ'ուսանին եւ թէ՛ հայերէն կը սորվեցնեն հայ աղջիկներուն:

Եւ վերջապէս ընծայարան մըն ալ գոյութիւն ունի Հռոմի կեդրոնին մէջ, ուր կը դաստիարակուին ապագայ մայրապետները:

Բոլոր այս վարժարանները յաճախող հայ աշակերտուհիներու թիւը կը հասնի 6500ի: Իսկ Միաբանութեան կ'անդամակցին ընդամէնը 170 քոյրեր, որոնց 24ը կը մնան Հռոմ:

Ա. Ց. Հայ Քոյրերու Միաբանութիւնը կը պահէ ընդհանրապէս իր այս համբաւը, այլեւ տարուէ տարի կ'ունենայ թարմ ուժեր իր շարքերուն մէջ:

Միաբանութեան անդամակցիլ ուզողը կը մտնէ ընծայարան: Կ'ուսանի ու կը կրթուի իբրեւ նորընծայ՝ մէկ տարի, որուն կը յաջորդէ ուխտադրութիւնը: Այսպէս, երեք անդամ մէկ – մէկ տարիով կը բոլորուի առաջին շրջանը: Այնուհետեւ կը բոլորէ երկու անդամ երեքական տարի եւս եւ ինը տարիներու երեք շրջանները բոլորելէ ետք միայն կը դառնայ մայրապետ: Առաջին տարուան ուխտադրու-

Fonds A.R.A.M

թենէն եաք թեկնածուն կրնայ պաշտօններ ստանձնել կամ դպրոց յաճախել: Համազգեստ կը ստանայ ուխտադրութեան առաջին տարին իսկ, բայց խաչ կրելու իրաւունք չ'ունենար: Խաչը կը կրէ երբ աւարտէ իններորդ տարին եւ վերջնապէս նկատուի Միաբանութեան անդամ:

Միաբանութեան անդամները կը կոչուին Քոյր, բացառութեամբ մեծաւորուհիին եւ 50 տարուան անդամակցութիւնը աւարտողներուն, որոնք կը կոչուին Մայր:

Միաբանական եւ կրթական այս ընդարձակ ցանցին ելեւմուտքը ապահովուած է դպրոցներու հաստոյթներով, կտակներով, նուիրատուութիւններով, եւայլն: Ոչ միայն ելեւմուտքն է ապահովուած, այլեւ միշտ կարելիութիւններ կը ստեղծուին նոր չէնքերով

ՄԱՅՐ ԱՏՐԻՆԷ ՓԷՇԻՄԱԼՃԵԱՆ
Մեծաւորուհի Ամերիկայի Հայ Քոյրերու Միաբանութեան

օժտելու կրթական հիմնարկութիւնները, որոնք մեծ մասով պատսպարուած են արդէն սեփական կալուածներու մէջ:

Ըստ կանոնադրի, Միաբանութեան մեծաւորուհին կ'ընտրուի 6 տարին անգամ մը եւ վերընտրելի է մէկ անգամ եւս: Ներկայ մեծաւորուհին է Մայր Ատրինէ Փէշիմալճեան, իսկ փոխանորդը՝ Մայր Ազատուհի Ոսկեան, որ միաժամանակ քարտուղարուհին է եւ ընդհանուր խորհրդականը: Մեծաւորուհին ունի երեք խորհրդականներ եւս, որոնցմէ Մայր Մարգրիտ Գասանճեանն ու Մայր Գարմէլ Ղուկասեանը կը մնան Հալէպ, իսկ Մայր Էրմինիա Քէչէճեանը՝ Կ. Պոլիս:

Մայր Ատրինէ Փէշիմալճեան մեծաւորուհի ընտրուեցաւ 1962ին: Գրած էինք այս մասին մեր 1963ի հատորով: Այս առթիւ եւս թարմացնելու համար վաստակաւոր մայրապետին կենսագրական դիծերը, արձանագրենք, որ Մայր Ատրինէ ծնած է Մարզուան 1909ին եւ Միաբանութեան մաս կազմած է 1934ին: Ներկայիս իբրեւ ուսուցչուհի եւ ապա իբրեւ տնօրէնուհի պաշտօնավարեց Պէյրութի Հռիփսիմեանց վարժարանին մէջ: Լիբանանեան Արժանեաց ոսկեայ չքանչանը ստացաւ 1959ին, իսկ Կաճառի Ասպետի չքանչանն ալ Ֆրանսայի կրթական նախարարութենէն՝ 1961ին: Կը մնայ Հռոմ,

Fonds A.R.A.M

ՄՈՒՐԱՏ - ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԷՋ

Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան ամէնէն հիմնական ու մնայուն ձեռնարկներէն եղան նաեւ իր երկու միջնակարգ վարժարանները, որոնք հանրածանօթ են իբրեւ Սեւրի Մուրատեան եւ Վենետիկի Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարաններ:

Մուրատեան վարժարանը հիմնուած է 1834ին, նախ Փատուայի մէջ եւ ապա փոխադրըուած է Սեւր (Փարիզ): Իսկ Ռափայէլեան վարժարանը բացուած է երկու տարի ետքը, 1836ին, Վենետիկի մէջ եւ միշտ մնացած է այնտեղ:

ԵԴՈՒԱՐԴ ՌԱՓԱՅԷԼ ՂԱՐԱՄԵԱՆՑ

Այս երկու վարժարաններն ալ կեանքի կոչուած են՝ իրարու ազգական երկու բարերարներու կտակած հիմնադրամներով: Մուրատեան վարժարանին բարերարն է Աղա Սամուէլ Մուրատեան, որ ծնած է 1760ին Եւդոկիա (Թոքատ), ծնողքին հետ շրջան մը ապրած է Հունգարիոյ Վարատին քաղաքը, ուր յաճախած է Մխիթարեաններու հիմնած դպրոցը, այնուհետեւ, գործի ձախողանքով, հայր ու տղայ վերադարձած են Վենետիկ եւ Մխիթարեան Հայրերու կողմէ չորս ամիս հիւրասիրուելէ ետք, գացած են Մատրաս, Հնդկաստան եւ հոն ալ հաստատուած վերջնական կերպով: Հոգեկան այս կապն է, որ հետագային

բայց յաճախ կ'այցելէ այն բոլոր վայրերը, ուր Միաբանութիւնը ունի իր հաստատութիւնները: Կ'երթայ մասնաւորաբար Զմմառ, ուր ամառուան արձակուրդին հաւաքուած կ'ըլլան շատ մը մայրապետներ, ամէն կողմէ եւ խորհրդակցութիւններ կ'ունենայ անոնց հետ:

Խտացած տողերու մէջ տուինք պատկերը Անարատ Յղութեան Հայ Քոյրերու Միաբանութեան գործունէութեան, որ պատիւ կը բերէ իր անունին եւ վաստակաշատ անցեալին: Իսկ այդ գործունէութեան երախտաւորեալները կը հանդիսանան ամէնէն առաջ այն տասնեակ հազարաւոր Հայուհիները, որոնք իրենց ուսումն ու կրթութիւնը ստացան անոր հաստատած կրթական յարկերուն տակ, ի սփիւռս աշխարհի:

Fonds A.R.A.M

հարստացած որպէս Մուրատեանը մղած է ընելու իր մեծ բարերարութիւնը Մխիթարեան Միաբանութեան, «զպէս որբ եւ աղքատ մանկանց դպրատան չինութեան համար»:

Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին ալ բարերարն է Աղա Եղուարդ Ռափայէլ Ղարամեանց, բնիկ Նոր Ջուղայեցի, որ իր կարգին զաղթած եւ հաստատուած էր Մատրաս ու հոն ալ հարստացած:

Այնտեղ ամուսնացուցած էր իր աղջիկը Սամուէլ Մուրատեանին հետ: Ան ալ, նախ քան մեռնիլը, կտակած էր 65·000 ֆրանք, որպէսզի տոկոսով բացուի դպրոց մը հայ որբերու համար:

Այս դումարը, սակայն, ոչինչ էր այն միւսին մօտ, զոր Սամուէլ Մուրատեան կտակեց հետագային միեւնոյն նպատակով եւ որ, տարիներու ընթացքին, տոկոսները բարդուելէն եւ ժառանգական ու դատական ծախքերը հանուելէն ետք, 1·700·000 ֆրանքէն բարձրացաւ 1·815·000ի:

ՍԱՄՈՒԷԼ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Ու այսպէս, երկու դումարներն ալ աւելիովը բաւեցին, որպէսզի կարելի ըլլայ հիմնել այս երկու դպրոցները: Աւելցնենք որ Եղուարդ Ռափայէլի մահէն (1791) մինչեւ Ռափայէլեան վարժարանին բացումը (1836) անցած էին 45 տարիներ, իսկ Սամուէլ Մուրատեանի մահէն ետքն ալ (1816) մինչեւ Մուրատեան վարժարանին բացուիլը (1834) անցած էին 18 տարիներ, հետեւաբար եւ այս տարիներու տոկոսներն ալ բարդուած էին կտակուած մայր դումարներուն վրայ:

Վենետիկի դպրոցը հիմնուեցաւ Ռափայէլեան վարժարան անունով եւ այդպէս ալ ճանչցուեցաւ մինչեւ 1870: Երբ սակայն, այդ թուականին, Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ միջեւ պայթած պատերազմին հետեւանքով Սեւրի Մուրատեան վարժարանը փակուեցաւ եւ աշակերտներէն 16 հոգի Վենետիկ ապաստանեցան ու հոն պատըսպարուեցան երկար ժամանակով, Ռափայէլեան անունին կցուեցաւ նաեւ Մուրատեան անունը: Ահաւ ի վեր եւ մինչեւ այսօր դպրոցը կը կոչուի Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարան:

Մեծապէս արդիւնաւոր եղած է այս հաստատութեան հունձքը իր բոլորած երկար տարիներու ընթացքին: Տուած է դէմքեր, որոնք իրենց տեղը ունեցան հայկական կեանքին մէջ եւ որոնց մէկ մասը,

Fonds A.R.A.M

իրենց համբաւով, դարձան բոլոր ժամանակներու սեփականութիւնը: Այս վարժարանէն ընթացաւարտ կամ թերաւարտ բազմաթիւ արուեստագէտներ, արձակագիրներ, բանաստեղծներ, հրապարակագիրներ և քաղաքական դէմքեր բարձր պահած են անոր անունը եւ չատեր խոստովանած են, թէ Մուրատ – Ռափայէլեանին եւ առ հասարակ Մխիթարեան Հայրերու ջամբած կրթութեան պարտական են իրենց հետագայ յաջողութիւնները: Ասոնցմէ մէկն է հռչակաւոր դերասանապետ Պետրոս Ադամեանը, որ ըսած է.— «Ինչ որ եղայ՝ «Բագմավէպ»ով եղայ:»

Յիշենք այլ դէմքերէն — չատ հիներէն — թատերագիրներ Սրապիոն Հէքիմեանն ու Սրապիոն Թղլեանը, պատմագէտ Ստեփան Պալասանեանը, հրապարակագիր եւ քաղաքական գործիչ Արփիար Արփիարեանը, բանաստեղծներ Թովմաս Թէրզեանն ու Մկրտիչ Աճէմեանը, քաղաքական դէմքերէն Եաղուպ Արթին, Միքայէլ Փորթուգալ, Յովհ. Սաքըզ փաշաներն ու Մելքոն Խանը եւ համեմատաբար աւելի նորերէն բանաստեղծներ Դանիէլ Վարուժանն ու Արիս Իսրայէլեանը, քաղաքական գործիչ Բարսեղ Շահպազը, նկարիչներ Էտկար Շահինը, Յարութիւն Աճէմեան – Արիէլն ու Կարապետ Ադամեանը, երաժշտագէտներ Գուրգէն Ալէմշահը, Դաւիթ Դաւիթեանը, Էտկար Մանասը, — ասոնք մեռածները, իսկ ապրողներէն՝ նշանաւոր դերասանապետ Վահրամ Փափազեանը, բանաստեղծներ եւ գրողներ Ահարոն Տատուրեանը, Արամայիս Սրապեանը, Հրաչ Քաջարենցը եւ վերջին տարիներուն իբրեւ տաղանդաւոր երաժշտագէտ այնքան լաւ անուն հանած ընիկ հալէպցի Աւետիս Նազարեանը, որ կը մնայ Վենետիկ:

Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանին շէնքը ջրանցքին եզերքը

Այսքանը՝ իբրեւ պատմական չատ համառօտ ակնարկ մը Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանի անցեալին մասին: Հիմա արձանագրենք այժմու պատկերը:

Fonds A.R.A.M

Վարժարանը կիսէ կամ Լսարան, Ա. եւ Բ. Պաքալորէայի սահմաններով։ Ամբողջ Իտալիոյ մէջ միակ միջնակարգ դպրոցն է, ուր տարեվերջի քննութեանց առեն դուրսէն քննիչներ չեն գար։ Քննութիւնները կը կատարեն վարժարանի ուսուցիչներէն կազմուած ներքին յանձնախումբերը եւ յաջողած աշակերտները համալսարան կը մտնեն առանց քննութեան։ Մուրատ – Ռափայէլեանը այս բացառիկ առանձնաշնորհին արժանացած է 1890ին։

Դպրոցին մայր լեզուն հայերէնն է։ Իրրեւ օտար լեզու կը դասաւանդուին իտալերէն, ֆրանսերէն եւ անգլերէն։ Իսկ հայկական նիւթերու կարգին աշակերտները կը սորվին հայերէն՝ դրաբար եւ աշխարհաբար, Հայոց պատմութիւն, Հայաստանի աշխարհագրութիւն, մատենագրութիւն, հայ դրականութեան պատմութիւն եւ կրօնագիտութիւն։ Մխարան – ուսուցիչներէն զատ կը պաշտօնավարեն նաեւ 15 իտալացի ուսուցիչներ։

Անցեալ տարեշրջանին աշակերտներու թիւն էր 70, բոլորն ալ

Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին 1963 – 64 տարեշրջանի շրջանաւարտները, վարժարանին վարիչներով։ Նստած, ձախէն աջ։— Հ. Իգնատիոս Ադամեան (մատակարար), Հ. Գարեգին Լազարեան (մեծաւոր), Հ. Նիկողոս Բէհեայեան (տեսուչ) եւ Հ. Կոմիտաս Ուլնեան (ուսումնապետ)։ Ոտքի, ձախէն աջ, շրջանաւարտներ Յովսէփ Գույումճեան (Հալէպ), Տիգրան Զավուշեան (Պէյրութ), Յարութիւն Պաստրմաճեան (Հալէպ), Խոսրով Սապահի (Թէհրան), Ռուբէն Սարգիսեան (Թէհրան), Լեւոն Սէյրանեան (Թէհրան), Վահէ Մոմճեան (Հալէպ), Տիգրան Մարտիկեան (Պրէշիա – Իտալիա), Եդուարդ Պէհէճիլեան (Ատիս Ապապա), Զարեհ Տէրվիշեան (Հալէպ) եւ Սարգիս Մազկերտեան (Հալէպ)։

Պիւլկարիան, Իրանէն, Պոլսէն, Պէյրութէն, Հալէպէն, Յունաստանէն եւ Իտալիայէն։ Վճարումները մեծ մասով կ'ընեն իրենք, աշակերտները. չքաւոր տաներ պահելով կ'օգնեն դանազան նուիրատուներ, որոնց կարգին Կիւլպէնկեան Ֆոնտը, որ կը պահէ 5 տան։ Առհասարակ, վարժարանը ունեցած է մինչեւ 120 աշակերտ, ինչպէս 1910 – 12 թուականներուն։ Այժմ համրանքը կը խաղայ 70 – 75ի միջեւ. աւելին համար արդէն տեղ չկայ։

Fonds A.R.A.M

Ընթացաւարտներուն մեծ մասը կը յաճախէ իտալական եւ այլ օտար համալսարաններ։

Ուժեղ է մարզական չարժումը վարժարանին մէջ։ Վենետիկի 28 դպրոցներու 100էն պակաս աշակերտ ունեցողներուն մէջ Մուրատ – Ռափայէլեանի աշակերտները միշտ առաջին ելած են։ Իսկ ամբողջ Վենետիկի մէջ չհաճած են անոնք գունդ եւ սկաւառակ նետելու մրցումներուն առաջնութիւնը։ Ունին պասքէթպոլի խումբ մը, որ անցեալ տարի երրորդ ելաւ՝ արհեստով խաղցողներու հետ կատարուած մրցումներու մէջ։ Տարիներու ընթացքին վարժարանին մարզական խումբերը ստացած են բազմաթիւ բաժակներ եւ մետալներ։

Վարժարանը 1850էն ի վեր կը գտնուի իր այժմու չատ ըն-

Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին ամարանոցը Ազոլոյի մէջ· կողքին՝ Ս· Խաչ եկեղեցին։

դարձակ չէնքին մէջ, ուր ստեղծուած են միջնակարգ եւ պիչերօթիկ դպրոցի մը համար անհրաժեշտ բոլոր դասասենեակներն ու յարմարութիւնները։ Կը գտնուի ջրանցքի մը եզերքը։ Շէնքին հետեւը կայ բաւական մեծ ու ծառախիտ պարտէզ մը, իրրեւ գիշերավայր եւ խաղավայր։

Ամառնային արձակուրդներուն աշակերտները կը վերադառնան իրենց տուները· կը մնան միայն սակաւաթիւ տաներ, որոնք արձակուրդի չրջանը կ'անցնեն, իրենց ուսուցիչ միաբաններուն հետ, Ազոլո պիւղի գեղեցիկ ամարանոցը, որ իր ընդարձակ ծառաստաններով

Fonds A.R.A.M

դպրոցին սեփականութիւնն է: Ամարանոցին կից է նաեւ հայկական ոճով շինուած Ս. Խաչ եկեղեցին:

Մինչեւ անցեալ տարեշրջանի վերջաւորութիւնը դպրոցին տնօրէնն էր Հայր Նիկողոս Քէհեայեան, որ այնուհետեւ ղրկուեցաւ Սեւր, իբրեւ տնօրէն Մուրատեան վարժարանին: Եւ, փոխանակութեան կարգով, Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին տնօրէնութիւնն ալ ստանձնեց Սեւրի Մուրատեան վարժարանին տնօրէնը Հ. Սերովբէ Ագբլեան:

Վարժարանին մեծաւորն է Հ. Գարեգին Լազարեան, ուսումնապետը՝ Հ. Կոմիտաս Ունճեան, մատակարարը՝ Հ. Իգնատիոս Ադամեան, իսկ իբրեւ հայկական նիւթերու ուսուցիչներ անցեալ տարեշրջանին կը պաշտօնավարէին Հ. Միքայէլ Յովհաննէսեան, Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեան, Հ. Յակոբ Զանթայեան և Հ. Յարութիւն Պըզտիկեան (այժմ փոխադրուած Հալէպի Մխիթարեան վարժարանը):

Մխիթար Աբբահայր՝ դաստիարակ հայ սերունդին (իւղանկար՝ նկարիչ Յարութիւն Աճէմեանի — Արիէլ):

Եւրոպական դոյզ կեդրոններու մէջ հարիւր այսքան տարիներէ ի վեր կանգուն մնացող Մուրատեան եւ Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարաններուն բարերարները յաւերժօրէն արժանի են հայ ժողովուրդի խոր երախտագիտութեան: Իսկ անոնց ըրած կտակներուն ամբողջական դործադրութեան պատիւն ալ կ'երթայ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան, որ լաւագոյն արդիւնքներով իրականացուց բարերարներ Սամուէլ Մուրատեանի եւ Եդուարդ Ռափայէլ Ղարամեանցի ցանկութիւնները, — տոհմիկ կրթութիւն տալ օտարութեան մէջ մեծցող հայ պատանիներուն, որպէսզի պահեն անոնք իրենց հայկական դիմագիծը եւ չայլասերին օտար ազդեցութեանց տակ:

Fonds A.R.A.M

ԴԷՄՔԵՐ ԻՏԱԼԻՈՅ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԷՆ

ԿԱՐԴԻՆԱԼ Տ. ԳՐԻԳՈՐ – ՊԵՏՐՈՍ ԺԵ. ԱՂԱՃԱՆԵԱՆ

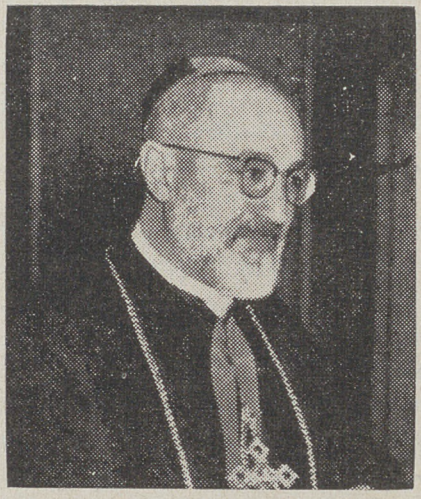

ԿԱՐԴԻՆԱԼ Գ. Պ. ԱՂԱՃԱՆԵԱՆ
Նախագահ Հ. Տ. Ժողովին

«Ամէնուն Տարեգիրքը» յաճախ առիթը ունեցած է անդրադառնալու մեծանուն հայ եկեղեցական կարդինալ Տ. Գրիգոր – Պետրոս ԺԵ. Ագաճանեանի գործունէութեան, բայց չէ արձանագրած ցարդ իր կենսագրութեան գլխաւոր դիծերը: Այս անգամ, իտալահայ գաղութի անցեալ եւ ներկայ պատմութեան յատկացուած այս էջերը պատեհութիւն մը կը նկատենք տալու համար նաեւ այդ դիծերը, մանաւանդ որ Հռոմի մէջ իր մնայուն բնակութեամբ, կարդինալ Աղաճանեան ինքն ալ կը նկատուի այդ գաղութին մէկ անդամը:

Ազգանէ անունով Ղազարոս՝ կարդինալ Ագաճանեան ծնած է Ախալցխա, Կովկաս, 18 Սեպտեմբեր 1895ին: Հազիւ 11 տարեկան՝ կը ղրկուի ան Հռոմ, իբրեւ աշակերտ Ռոբրանեան վարժարանի: Ամբողջ 13 տարի, այսինքն մինչեւ 1919, կը տառնայ հոն իր ուսումը եւ կը վկայուի փիլիսոփայութեան, աստուածաբանութեան եւ իրաւագիտութեան վարդապետական աստիճաններով:

Համալսարանական իր այդ ուսումը չաւարտած, 23 Դեկտ. 1917ին կը ձեռնադրուի քահանայ՝ Ֆրանկիսկոս անունով եւ այնուհետեւ, պատերազմի աւարտումին, 1919ին, կը ղրկուի Կովկաս, ուր կը նշանակուի Թիֆլիսի ժողովրդապետ: Երկու տարի ետքը կը հրաւիրուի Հռոմ եւ կը տառնձնէ Լեւոնեան վարժարանին փոխ – մեծաւորի պաշտօնը, զոր կը վարէ 11 տարի, մինչեւ 1932: Այդ շրջանին կը դասախօսէ նաեւ Հաւատոյ Տարածման համալսարանին մէջ, այլեւ կը նշանակուի պանապան ապրերու պատկանող ժառանգաւորներու քընննիչ մարմնոյն անդամ: Ի վերջոյ, 1932ին, կը նշանակուի մեծաւոր Լեւոնեան վարժարանին, բայց կը պաշտօնաւարէ հինգ տարի միայն, որովհետեւ 21 Յուլիս 1935ին եպիսկոպոս օծուելէ ետք, 1 Դեկտ. 1937ին կ'ընտրուի կաթողիկոս – Պատրիարք Կիլիկեան Աթոռին, Գրիգոր – Պետրոս ԺԵ. անունով:

Այդ թուականէն ասդին կը հաստատուի Պէյրութ, ուր կը բո-

Fonds A.R.A.M

լորէ համաշխարհային երկրորդ պատերազմի տարիները: Ջինադարէն եաքն է որ կը վերադառնայ Հռոմ եւ 23 Դեկտեմբեր 1945ին, Պիոս ԺԲ. Պապէն կը ստանայ կարտինալական ծիրանին:

Կարտինալ Աղաճանեան կաթողիկոսական հանդամանքը պահեց 25 տարի եւ ստիպուեցաւ հրաժարիլ 1962ին, որովհետեւ 15 Յունիս 1958ին աթոռին իր վրայ կը ծանրանար նաեւ Հաւատոյ Տարածման ժողովը վարելու պարտականութիւնը: Արդարեւ, 20 Օգոստոս 1962 թուակիր գրութեամբ մը հրաժեշտ տալով իր հօտին, բացատրեց ան հրաժարման պատճառները եւ այնուհետեւ իր մնայուն բնակութիւնը հաստատեց Հռոմի մէջ:

Այսօր, կաթողիկէ եկեղեցականութեան ամենամեծ դէմքերէն մէկն է ան եւ իր հանդամանքով հեղինակութիւն մը, որուն իշխանութիւնը կը տարածուի աշխարհի հինգ ցամաքամասերու բազմամիլիոն այլացեղ կաթողիկէներուն վրայ: Փնտռուած, յարգուած եւ սիրուած է ան ամէն տեղ եւ Քահանայապետներուն իսկ կարգադրութեամբ ղեկավարած է եւ անչուշտ ապագային ալ պիտի ղեկավարէ բազմաթեւակ կարեւոր առաքելութիւններ արտասահմանի մէջ: Տէրն է ան միջազգային համբաւի մը, որ պատիւ կը բերէ նաեւ իր պատկանած ժողովուրդին, իբրեւ մէկը անոր հարազատ եւ չատ սիրուած զաւակներէն:

Հ. ՍՐԱՊԻՈՆ Ա.ՐՔԵՊ. ՈՒԼՈՒՀՈՃԵԱՆ

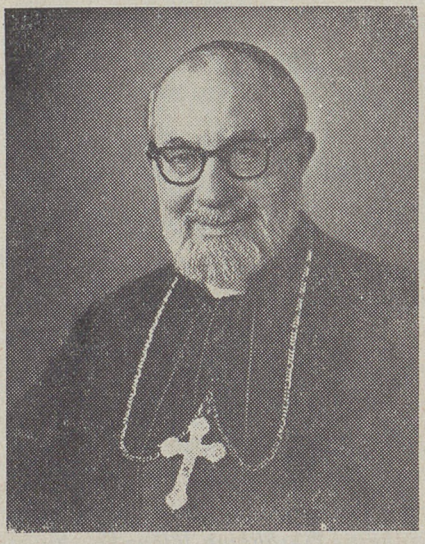

Հ. ՍՐԱՊԻՈՆ Ա.ՐՔ. ՈՒԼՈՒՀՈՃԵԱՆ
Նախորդ Աբբահայրը

Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան եւ մայրավանքին վաղեմի Աբբահայրը՝ Հ. Սրապիոն արքեպ. Ուլուհոճեան, իբրեւ այդպիսին երկարամեայ գործունէութիւն մը ունենալէ եաքը, անցեալ ամառ իր աթոռը փոխանցեց իր արժանաւոր յաջորդին՝ Հ. Համայեակ վ. Կէտիկեանին: Երեսուն տարիներու ընթացքին քանիցս ընտրուած ու վերընտրուած էր ան այդ աթոռին համար եւ վեցամեակներու ամէն մէկ շրջանը բոլորած էր գնահատելի արդիւնքներով:

Հ. Սրապիոն արքեպիսկոպոս, աւազանի անունով Սահակ, ծնած է Խարբերդի Դաւեմ

Fonds A.R.A.M

դիւղը 14 Փետրուար 1890ին եւ 10 Սեպտ. 1905ին անցած է վենետիկ, Մխիթարեան մայրավանքը եւ տասնամեակ մը ետքը քահանայ ձեռնադրուած է հոն 23 Մայիս 1915ին, Աբրահայր Կիւրեղեան արքեպ.ի կողմէ: Այնուհետեւ Հռոմի մէջ աւարտած է Angelicum *համալսարանի դասընթացքները 1920ին, Տոքթորայի աստիճանով:*

Յաջորդաբար եղած է ան տեսուչ Հռոմի ուսանողական տան (1920 – 24) եւ ուսումնասէր Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանին մինչեւ 1928: Այս թուականին կը նշանակուի ուսումնասէր Սեւբի վերաբացուած Մուրատեան վարժարանին եւ կը վարէ այդ պաշտօնը մինչեւ 1935: Ու դարձեալ, այս թուականի Օգոստոս 12ին կ'ընտրուի Աբրահայր: Իր արքահայրութեան առաջին շրջանին կը բացուի Հալէպի Մխիթարեան վարժարանը, յաջորդ տարին ալ՝ Աղեքսանդրիայինը:

Քահանայութեան 25ամեակը տօնուեցաւ 1940ին, սեղմ շրջանակի մէջ, պատերազմական անցքերու պատճառով: Իսկ յետպատերազմեան առաջին միաբանական ընդհ. ժողովը 2 Սեպտ. 1946ին վերահաստատեց պինքը իբրեւ Աբբահայր իր հանգամանքին մէջ: Այնուհետեւ, իր օրով, տեղի ունեցաւ բացումը Պիքֆայայի Մխիթարեան ընծայարանին 1947ին, տօնուեցաւ «Բազմավէպ»ի 100ամեակը միեւնոյն թուականին, իսկ 1949 – 50ին ալ ոգեկոչուեցաւ Մխիթար Աբբահօր մահուան 200ամեակը, շքեղ հանդիսութիւններով եւ այս առթիւ հրատարակուեցաւ «Գեղունի»ի նոր ու շքեղ մէկ թիւը, որ եւ եղաւ վերջինը:

Հ. Սրապիոն արքեպ. Ուլուհոճեան իտալական կառավարութենէն ստացած է «Ան Լազարօ է Մաւրիցիօ» կարգին հրամանատարի շքանշանը 1936ին, Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանի 100ամեայ յոբելեանին առթիւ, իսկ Մխիթար Աբբահօր մահուան 200ամեակի յուշատօնին առթիւ ալ ֆրանսական կառավարութիւնը պարգեւատրեց զայն Պատուոյ Լեգէոնի ասպետի շքանշանով: Ու նորէն վերընտրուեցաւ ան իբրեւ Աբբահայր 4 Օգոստոս 1952ին:

Աբբահայր Ուլուհոճեան մասնաւոր առաքելութիւններով այցելեց Եգիպտոս, Սուրիա, Լիբանան եւ Փարիզ, ապա երկու անգամ գնաց Ամերիկա, նախ 1950ին եւ ապա 1955ին: Ամերիկայի մէջ, երկու անգամին ալ, նուիրական միջոցներ ապահովեց ան Մխիթարեան մայրավանքին եւ վարժարաններուն համար:

Ի վարձ իր օգտաշատ ծառայութեանց, կարտինալ Աղաճանեան, Քահանայապետին որոշումով եպիսկոպոս ձեռնադրեց զայն Վենետիկի Ս. Մարկոս տաճարին մէջ, 30 Հոկտ. 1960ին, արքունեան տիպոսն ալ պարգեւելով անոր:

Իր այս բազմատեսակ գործունէութեան կողքին, Միաբանութեան նախորդ Աբբահայրը զբաղած է նաեւ գրական աշխատանքով:

Fonds A.R.A.M

Թարգմանած է իտալացի նշանաւոր դրագէտ Ճովաննի Փափինիի «Զարչարանքի Վկաները» դիրքը 1946ին: Իր լաւագոյն երկասիրութիւնն է սակայն Աւետարանին աշխարհաբար թարգմանութիւնը (պատկերազարդ), զոր աւարտած է 1952ին, 10 տարուան համբերատար աշխատանքէ մը ետք: Թարգմանութեան կցած է նաեւ զանազան մեկնութիւնները, բացատրութիւնները, ցանկերը, եւայլն, — եւ այս բոլորը չատ ներդաշնակ աշխարհաբարով մը:

Այս տողերուն վրայ կարելի էր աւելցնել դեռ ուրիշ տեղեկութիւններ ալ, յաւելեալ օրինակներով եւս հաստատելու համար, թէ Հ. Սրապիոն արքեպիսկոպոս, իր երկարամեայ դործունէութեամբ ու վաստակով եղաւ մէկը այն Աբրահայրերէն, որոնք լաւագոյնս ծառայեցին իրենց ղեկավարած Միաբանութեան եւ անոր միջոցով եկեղեցւոյն եւ հայ ժողովուրդին:

Հ. ՀՄԱՅԵԱԿ Վ. ԿԷՏԻԿԵԱՆ

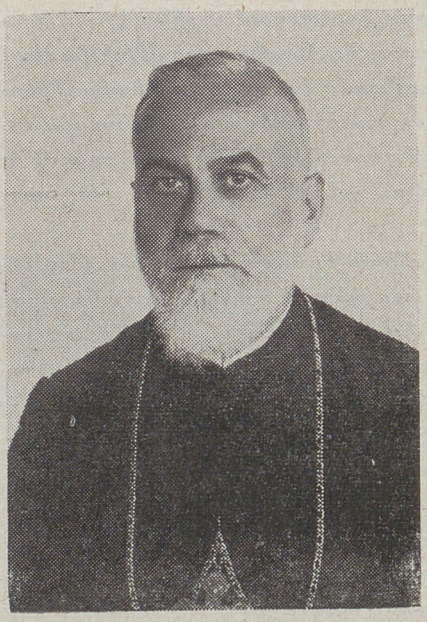

Հ. ՀՄԱՅԵԱԿ Վ. ԿԷՏԻԿԵԱՆ
Նորընտիր Աբբահայրը

Անցեալ ամառ, Վենետիկի մէջ դումարուած Մխիթարեան Միաբանութեան ընդհ. ժողովը, իր Յուլիս 15ի նիստին մէջ կատարեց նոր Աբբահօր ընտրութիւնը, որուած ըլլալով, որ նախորդ Աբբահայրը՝ Հ. Սրապիոն արք. Ուլուհոճեան, տարիքի բերմամբ, հարկադրուած էր դադրեցնել իր երկարամեայ պաշտօնավարութեան չրջանը: Քուէարկութեան արդիւնքով Աբբահայր ընտրուեցաւ Հ. Հմայեակ վ. Կէտիկեան, որ Վատիկանի մօտ Միաբանութեան ներկայացուցչի եւ Մխիթարեան ուսանողական տան մեծաւորի իր հանդամանքով կը մնար Հռոմ:

Հ. Հմայեակ վ. Կէտիկեան ծնած է Տրապիզոն, 2 Հոկտ. 1905ին եւ մկրտուած է Վարդ անունով: Նախնական կրթութիւնը առած է տեղւոյն Մխիթարեան վարժարանին մէջ: Մնողքն ու իր բազմաթիւ ազգականները կը նահատակուին Մեծ Եղեռնին, իսկ ինք, սպանդէն հրաչքով ճողոպրած, կը յաջողի անցնիլ Պոլիս եւ ապաստանիլ տեղւոյն Մխիթարեան վարժարանը: Հոն կը մնայ որոշ չրջան

Fonds A.R.A.M

մը եւ ապա, 8 Նոյեմբեր 1921ին կը մահէ Ս. Ղազարի վանքը։ Ուսումնական փայլուն շրջանէ մը ետք, 1923ի վերջերը կը ստանայ Մխիթարեան կրօնաւորի սքեմը, իսկ 1924ի Նոյեմբերին ալ, ընելով իր ուխտը, կ'անդամակցի Միւթարեանութեան։ Այնուհետեւ կը յաճախէ Հռոմի Գրիգորեան համալսարանը, ուրկէ 1927ին կը ստանայ «Իմաստասիրութեան Տոքթոր»ի աստիճան, իսկ 1930ին՝ աստուածաբանութեան վկայական։ Կուսակրօն քահանայ կը ձեռնադրուի 19 Հոկտ. 1930ին եւ աւելի ետքը կը ստանայ վարդապետական աստիճան, իբրեւ մասնագիտութիւն ընտրելով եւ ուսումնասիրելով եկեղեցական օրէնսդրութիւնը։

Տասնամեակ մը ամբողջ, 1932 – 1942, պաշտօնավարած է ան վանքին եւ Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին մէջ իբրեւ ուսուցիչ եւ ապա իբրեւ ուսումնասէր, լիսէի բարձրագոյն դասարաններուն դասաւանդելով իր նախասիրած ճիւղերէն իմաստասիրութիւնն ու թուաբանական գիտութիւնները, մասնաւորաբար։ Ցետոյ, չորս տարի ալ, 1942 – 1946, եղած է միեւնոյն վարժարանին տեսուչը, չարունակելով անչուշտ իր դասաւանդութիւնները։

Այնուհետեւ, 12 տարի, 1946 – 1958 ստանձնեց ան Մխիթարեան Միաբանութեան ընդհ. մատակարարի պաշտօնը եւ իր այս հանգամանքով, երկար ժամանակ մնաց Պէյրութ, Հալէպ, Աղեքսանդրիա եւ Պոլիս։ Ի վերջոյ նշանակուեցաւ Միաբանութեան ներկայացուցիչ Վատիկանի մօտ մինչեւ անցեալ տարուան ամառը, երբ ընտրութեան արդիւնքով դարձաւ Աբբահայր Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան։

Ինչպէս յիշատակեցինք, նորընտիր Աբբահայրը մասնագէտ է հայ եկեղեցական օրէնսդրութեան։ Հեղինակն է ան «Կանոնագիրք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ» չարքին, որուն առաջին հատորը — «Ա-ռաքելական կանոնք» — լոյս տեսած է արդէն։ Ծրագրած է ան ամբողջացնել այս չարքը յաջորդական հատորներով։ Աշխատակցած է «Բազմավէպ»ին, ուր հրատարակած է ուսումնասիրութիւններ, դանազան նիւթերու կարգին նաեւ Մխիթար Գօշի «Դատաստանագրքին» մասին։

Կենսագրական այս համառօտ դիծերն իսկ ցոյց կու տան, որ Հ. Համազասպ Վ. Կէտիկեան պատրաստուած միտք մըն է, ըստ ամենայնի եւ ունի մանաւանդ երկարամեայ փորձառութիւն կրթական, վարչական եւ մատակարարական մարզերու մէջ։ Այսքանը արդէն բաւարար հիմնաւորում մըն է նախատեսելու համար, թէ իրբեւ Աբբահայր եւս պիտի բոլորէ ան ազգային փայլուն գործունէութեան շրջան մը, Մխիթարեան Միաբանութեան հետապնդելիք ծրագիրներու իրականացման եւ տարուող ու տարուելիք աշխատանքներու արդիւնաւորման ճամբուն վրայ։

Fonds A.R.A.M

ՄԻԼԱՆԱՀԱՅ ԴԷՄՔԵՐ

Տ· ԶԳՕՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

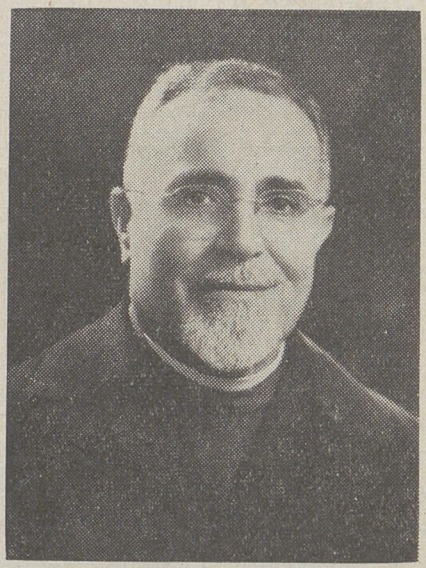

Տ· ԶԳՕՆ ԵՊԻՍԿ· ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Տարեգրքիս 1957ի հատորին մէջ, ուր հանդամանօրէն ներկայացուցած էինք Իրաքի հայ գաղութը, հրատարակած ենք նաեւ կենսագրականը Տ· Զգօն Ծ· վ· Տէր Յակոբեանին, որ այդ օրերուն իրաքահայ թեմին Առաջնորդն էր։

Այսօր ալ, իբրեւ Իտալիոյ Հայոց հոգեւոր հովիւը եւ այս անգամ իր եպիսկոպոսական աստիճանով, իր տեղն ունենալու իրաւունքը կը վայելէ ան Տարեգրքիս այս բաժնին մէջ։ Կրկնութեան մէջ իյնալու անպատեհութիւնը աչքի առջեւ ունենալով հանդերձ, ստիպուած ենք անգամ մը եւս անդրադառնալ Տ· Զգօն եպիսկոպոսի կեանքին ու գործունէութեան, 1957ին հրատարակուածը չվարդացած Իտալահայերուն դէմ ծանօթացնելու համար իրենց հոգեւոր հովիւը։

Ծնած է ան 1904ին Քէօչանի (Վասպուրական) եւ մկրտուած է Ներսէս անունով։ Մինչ ապեաքի Արարատեան որբանոցին մէջ նախակրթութեան շրջանը բոլորելէ ետք երկրորդական ուսումը ստացած է Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանին եւ Կիւլպէնկեան ընծայարանին մէջ, 1922 – 1930։ Այնուհետեւ, իբրեւ ուսուցիչ պաշտօնավարած է միեւնոյն հաստատութեանց մէջ, մինչեւ 1937։ Այդ թուականին նշանակուած է առաջնորդական տեղապահ Հարաւային Ֆրանսայի թեմին։ Հոնկէ անցած է Ամերիկա, նախ իբրեւ շրջուն հովիւ, 1940ին, ապա հոգեւոր հովիւ Շիքակոյի եւ շրջականերու 1940 – 1942, Նիւ–Եորքի՝ 1943 – 1946 եւ Սան Ֆրանչիսքոյի՝ 1947 – 1950։ Ամերիկա գտնուած շրջանին յաճախած է Շիքակոյի եւ Նիւ Եորքի աստուածաբանական ճեմարանները, ինչպէս նաեւ Գոլըմպիա համալսարանն ու Պըրքլիի կրօնական վարժարանը, մինչեւ Ամերիկայէն Եւրոպա վերադառնալու թուականը, 1952ին։

Եւրոպա հասնելուն կը պաշտօնավարէ ան Միլանոյի մէջ իբրեւ հոգեւոր հովիւ Իտալիոյ Հայոց, 1952 – 1955 եւ այնուհետեւ կը

Fonds A.R.A.M

մեկնի Իրաք, իբրեւ թեմակալ Առաջնորդ, 1956ին եւ կը մնայ հոն մինչեւ 1960: Ի վերջոյ, կը հրաւիրուի դարձեալ Միլանօ, իր նախկին հովուական հանդամանքով, 1962ին: Իբրեւ այդպիսին ալ կը մնայ հոն մինչեւ այսօր: Միլանօ հասաւ ան էջմիածնէն, ուր գացած էր եպիսկոպոս օծուելու համար:

Գրելու չնորհ ունեցող եկեղեցական է Տ. Զգօն եպիսկոպոս: Աչխատակցած է «Սիոն» ամսաթերթին եւ 1942 – 1946 խմբագրած է Նիւ Եորքի «Հայաստանեայց Եկեղեցի» պարբերաթերթը: Հրատարակած է նաեւ «Սէր եւ ամուսնութիւն» անունով գիրք մը, որ տըպուած է Վենետիկի տպարանը 1954ին: Անոխակ կը մնան իր շարք մը այլ հեղինակութիւնները, — Փրկութեան վարդապետութիւն, Շահեղու համար, Աւետարանի շունչով, Վարդանանց ուղիով, Սրբոց վերաբերող խնդիրներ, Մարդը բիւստոնէական ըմբռնումով, Հոգեւոր պարգեւները, Սէր – Ագապի (ըստ Նոր կտակարանի) եւ Հայերը Իրաքի մէջ (պատկերազարդ):

Տ. Զգօն եպիսկոպոս սիրած է իր պաշտօնավայրը, եւ, տակէ աւելի կարեւորը, իր հանդարտ բնաւորութեամբ ու պարտաճանաչութեամբ սիրուած եւ յարգուած է իր կարգին իտալահայ գաղութի բոլոր խաւերէն:

ԵՐՈՒԱՆԴ ՀԻՒՍԻՍԵԱՆ

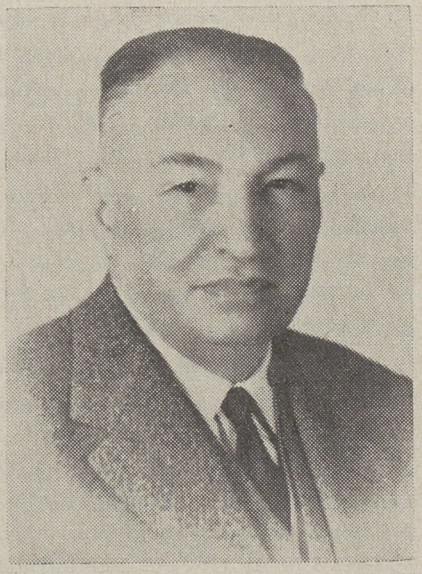

ԵՐՈՒԱՆԴ ՀԻՒՍԻՍԵԱՆ

Եթէ չենք սխալիր, Իտալիոյ հայ գաղութի աչխարհական անդամներէն երիցագոյնն է երուանդ Հիւսիսեան, որ է նաեւ Միլանոյի հայ համայնքի սիւներէն, թէ՛ անհատական կեանքի մէջ իր ապահոված դիրքով եւ թէ՛ ազգային – հասարակական կեանքին բերած իր գործօն մասնակցութեամբ:

Ծնած է ան Թոքատ, 10 Դեկտ. 1888ին: Տեղւոյն ճեմարանը 15 տարեկանին աւարտելէ ետք նետուած է գործի աշխարհ եւ ապա 1906ին, 18 տարեկանին, հեռացած է իր ծննդավայրէն, գացած է Սամսոն, ուր մնացած է մինչեւ 1912: Այս թուականին, իր զարմիկին՝ Գրիգոր Սկիւդրեանի հետ մեկնած է Եթովպիա եւ

Fonds A.R.A.M

հոն միասին ապրած ու աշխատած են երկար տարիներով: Հիմնած են ալի, սուրճի եւ մոլթեղէնի արտադրութեանց եւ առեւտուրի տարածուն գործ մը, արտածելով իրենց ապրանքները աշխարհի չորս կողմը:

Սէֆէրեան – Հիւսիսեան ընկերութիւնը, 1953էն ի վեր, գերմանական Ֆոլֆսվակըն ինքնաշարժի վաճառման մենաշնորհը ունի Միլանոյի մէջ եւ շրջակայքը: Նոյն մենաշնորհը ունի նաեւ Եթովպիոյ, Էրիթրէայի եւ Սոմալիի մէջ:

Երուանդ Հիւսիսեան Միլանօ հաստատուած է 1946էն ի վեր եւ այդ թուականէն ասդին ունեցած է օգտաշատ գործունէութիւն մը տեղւոյն հայ համայնքին մէջ: Տարիներէ ի վեր եւ մինչեւ այսօր կը վարէ երեք կազմակերպութեանց՝ Հայ. Առաքելական Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան, Հայ Տան վարչութեան եւ Հ. Բ. Ը. Միութեան Միլանոյի մասնաճիւղին նախագահութիւնը: Ծանօթ է ան ազգային – հասարակական բնոյթ ունեցող իրազարձութեանց հանդէպ ցոյց տուած հետաքրքրութեամբ, որ կ'ընդգրկէ յաճախ Իտալիայէն հեռու նաեւ այլ հայաբնակ երկիրներու ազգային կեանքը: Միլանոյի համայնքի կեանքին մէջ իր գործակիցներէն Ստեփան Սրապեանին հետ 1963ի Հոկտեմբերին դնաց ան Պէյրութ եւ Երուսաղէմ, թէ՛ Հ. Բ. Ը. Միութեան ժողովին մասնակցելու եւ թէ՛ ազգային – եկեղեցական ծանօթ տագնապին լուծում մը փնտռելու նպատակով եւ այդ առթիւ Երուսաղէմի մէջ տեսակցեցաւ Էջմիածնի եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետներուն հետ(*):

Ծանօթ է ան իր ազգային – բարեսիրական գործունէութեամբ, որուն ամենավերջին արտայայտութիւնը եղաւ հայապիտական ուսումնարու դասընթացքի մը հաստատումը Պէյրութի մէջ, «Հ. Բ. Ը. Միութեան Ցովակիմեան – Մանուկեան վարժարանի Երուանդ Հիւսիսեան հիմնարկ հայապիտական ուսմանց» անունով եւ եռամեայ ծրագրով: Իսկ ատկէ առաջ ալ օժանդակած է ան իր սրտին խօսող ազգային – հասարակական այլ ձեռնարկներու:

Էջմիածնի Վեհափառը Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոս, գնահատելով Երուանդ Հիւսիսեանի ազգային – բարեսիրական օգտաշատ գործունէութիւնը, տարիներ առաջ պարգեւատրած էր զայն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Ա. կարգի ադամանդակուռ չքանշանով:

(*) Պառակտումը, որուն ենթարկուած է Հ. Բ. Ը. Միութիւնը վերջին տարիներուն, յանգած է Միութեան Ամերիկայի կեդր. վարչութեան այն որոշման, որով պաշտօնանկ կը հռչակուի Եւրոպայի կեդր. Ցանձնաժողովը (Փարիզ) եւ անոր տեղ պաշտօնի կը կոչուի նոր Ցանձնաժողով մը: Արդ, այս նոր Ցանձնաժողովին իբրեւ նախագահ կ'անդամակցի Երուանդ Հիւսիսեան եւ իբրեւ անդամ՝ Ստեփան Սրապեան:

Fonds A.R.A.M

ՏՈՔԹ. ԵՐՈՒԱՆԴ ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

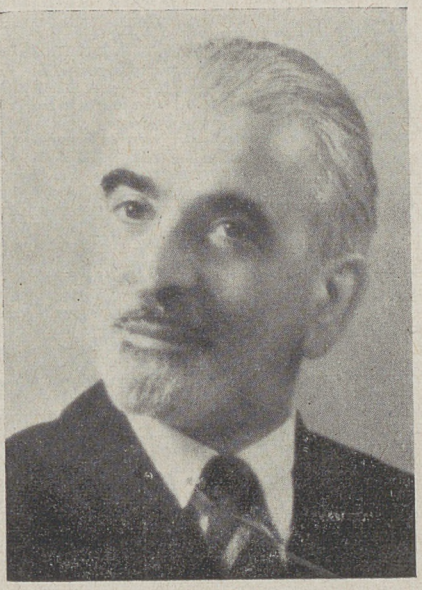

ՏՈՔԹ. ԵՐՈՒԱՆԴ ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

Կան մարդիկ, որոնց համար ազգային – հասարակական կեանքին մասնակցութիւնը պարտականութիւն մըն է, իսկ կան ուրիշներ ալ, որոնց համար առիկա պարտականութիւն մը ըլլալով հանդերձ՝ նաեւ ապրում մը, որ իր բաւարարումը կը փնտռէ — ու յաճախ կը գտնէ — այդ մասնակցութեան հետ կապուած գործօն աշխատանքի մէջ։

Այդ «ուրիշներէն» է ահաւասիկ Միլանոյի մեր ազգային գէմքերէն Տոքթ. Երուանդ Արզումանեանը, որ 1930էն ասդին աւելի քան երեսնամեայ վաստակ մը ունի տեղւոյն ազգային – հասարակական կեանքին մէջ, Իտալիոյ Հայոց Միութեան նախագահի իր հանգամանքով մասնաւորաբար։ Եւ իրապէս, եթէ այդ «ուրիշներէն» եղած չըլլար, գժուա՛ր թէ տարիներով եւ տասնամեակներով իր ժամանակը գոհէր ան պրպտելու միլանահայ համայնքն ու ընդհանրապէս իտալահայ գաղութը չհաղորդող խնդիրներով, որոնց հետապնդման ու լուծման մէջ, անշուշտ ուրիշներու ալ գործակցութեամբ, ունեցաւ ան իր գործօն մասնակցութեան լայն բաժինը։

Տոքթ. Երուանդ Արզումանեան ծնած է Երզնկա, 15 Նոյեմբեր 1895ին եւ նախնական կրթութիւնը տեղւոյն Եղնիկեան վարժարանին մէջ ստանալէ եաք, ծնողքին հետ կը փոխադրուի Պոլիս 1909ին եւ կը շարունակէ իր ուսումը Բերայի Մխիթարեան վարժարանին մէջ։

Պոլսէն կ՚անցնի Վենետիկ եւ Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանէն վկայուելով կ՚երթայ Զուիցերիոյ Լոզան քաղաքը, ուր կը յաճախէ համալսարանի բժշկական ճիւղը։ Հետագային կը շարունակէ իր ուսումը Հռոմի համալսարանին մէջ եւ հոնկէ կը ստանայ բժշկական վկայականը 1922ին։ Ի վերջոյ իբրեւ այդպիսին կը փոխադրուի Միլանօ եւ հոն ալ կը հաստատուի վերջնական կերպով, տարիներու ընթացքին իր մասնագիտութեամբը գրաւելու համար պատուաւոր դիրք մը տեղւոյն բժշկական շրջանակներուն մէջ։

Դէպ ուսանողութեան շրջանին անդամակցած է ան ազգային եւ

Fonds A.R.A.M

ուսանողական միութեանց վարչութեանց, որոնց կարգին եւ 1927ին Միլանոյի մէջ կազմուած Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանի նախկին սաներու միութեան վարչական կազմին, իսկ գաղափարական դեսանի վրայ եղած է միչա Հ. Յ. Դաշնակցութեան կողքին: Վերջին համաշխարհային պատերազմի շրջանին մատուցած է իր ծառայութիւնները Իտալիա ապաստանած հայ տարագիրներու պատսպարման գործին եւ եղած է՝ պատերազմէն ետքը կազմակերպուած «Անչա»ին Իտալիոյ ներկայացուցիչը եւ իր այդ հանդամանքով ալ օժանդակած է հայ տարագիրներու այլուր փոխադրութեան աշխատանքներուն:

Տոքթ. Երուանդ Արզումանեան ամուսնացած է վաղամեռիկ դերասանուհի Յ. Սեւումեանի այրիին՝ տաղանդաւոր արուեստագիտուհի տիկին Լիւսի Սեւումեանին հետ:

Իր ծառայասիրութեամբ, բարեմտին խառնուածքով եւ համեստութեամբ, Տոքթ. Երուանդ Արզումանեան յարգուած – փնտռուած դէմք մը եղած է միչա Իտալիոյ հայ գաղութին մէջ եւ երբեք չէ դադցած իրմէ ակնկալուած դերն ու աշխատանքը, յօդուտ հանրային առաջադրանքի մը իրականացման: Այդպիսին եղած է ան անցեալին մէջ եւ այդպիսին ալ կը մնայ այսօր, աշխատունակ մարդու իր լաւագոյն տրամադրութիւններով:

ՍՏԵՓԱՆ ՍՐԱՊԵԱՆ

ՍՏԵՓԱՆ ՍՐԱՊԵԱՆ

Իր մանկական տարիքին իսկ տարիներով տառապած եւ Մեծ Եղեռնէն հրաշքով վերապրած որը մը, — մէկը, որ աչքերը լոյսին բացած էր 1918ի դինադադարին, մեծնալու համար այնուհետեւ ազատ ու անկաշկանդ պայմաններու մէջ եւ աստիճանաբար զարգացնելու իր ընդունակութիւնները, որոնք ի վերջոյ պիտի հասցնէին զինք իր այսօրուան դիրքին, — ահաւասիկ միլանահայ գաղութի ազգային դէմքերէն Ստեփան Սրապեանը, իր շատ հակիրճ կենսագրականով:

Այդ «հակիրճ»ը սակայն պէտք է քիչ մը ընդլայնել, դէթ ընդհանուր գիծերու մէջ ըսելու համար, որ ան կեանքի մէջ իր ունեցած յաջողութիւնները պարտական մնաց դերազանցապէս իր ճարտարութեան, ձեռներէցութեան եւ հեռատես-

Fonds A.R.A.M

սութեան, այլ խօսքով ա՛յն փորձառութեան, որ պարագաներու բերմամբ իրը եղած էր դեռ մանկական տարիքէն սկսեալ: Որը տղու չարքաշ կեանքը վարժեցուցած էր դինքը տոկալու ամէն տեսակի դժուարութեան եւ թրծած էր այնպիսի կամքով մը, որուն առջեւ ի վերջոյ պիտի հարթուէին պատահական բոլոր խոչընդոտները:

Այսպէս մեծցաւ Ստեփան Սրապեան, որ ծնած էր Կէյվէի Օրթաղիւղը, 14 Փետր. 1908ին: Եօթը տարեկանին բռնած էր արդէն տարագրութեան ճամբաները, որոնց վրայ, որբացած վիճակով պիտի թափառէր մինչեւ մեծ եղեռնագործին չախչախումը 1918ի Հոկտեմբերին: Այնուհետեւ քանի մը տարի ապրած է Պոլսոյ Գուլէլիի եւ Խասգիւղի որբանոցները, յետոյ փոխադրուած է Ճունաստան եւ Գորֆուի մէջ եւս բոլորած է որբանոցային կեանքը մինչեւ 1924ի Մարտը: Այս թուականին փոխադրուած է Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան Ֆիէսսո տ'Արթիքոյի եւ Միլանոյի վարժարանները: Աւարտած է այս վերջինը 1927ին եւ նոյն տարին սկսած է յաճախել Միլանոյի կերպասագործութեան վարժարանը, ուրկէ վկայուած է 1928ին, ոսկեայ առաջին մրցանակով:

Արդէն 20 տարեկան, նետուած է այնուհետեւ կեանքի մէջ, փորձելով ամէն ուղի եւ ամէն արհեստ, միաժամանակ մաս կազմելով Միլանոյի «Փրօ Փաթրիա» մարզական նշանաւոր խումբին 1932 – 1942 տարիներուն եւ դառնալով Իտալիոյ ախոյեանը թեթեւ, թեթեւ – միջին եւ միջին ծանրութիւն վերցնելու մրցումներուն մէջ:

Վերջին աշխարհամարտի նախօրեակին է որ կը հիմնէ ան կաշեղէն իրերու նորաձեւութեանց իր այժմու գործատունը, որ տարուէ տարի զարգանալով դարձած է այսօր իր տեսակին մէջ Իտալիոյ լաւագոյն գործատուներէն մէկը: Այս իրողութեամբ ալ անոր արտադրութիւնները կը սպառուին աշխարհի ամէն կողմը:

Ստեփան Սրապեան իր կարգին կապուած է ազգային – հասարակական կեանքին եւ կը բերէ իր մասնակցութիւնը իրմէ ակնկալուած ամէն աշխատանքի, վայելելով այս գետնի վրայ առանձնապէս Երուանդ Հիւսիսեանին քաջալերանքը: Անոր հետ էր, որ 1963ի Հոկտեմբերին ճամբորդեց Պէյրութ եւ երկուքով մասնակցեցան Հ. Բ. Ը. Միութեան ժողովին, որ կը զբաղէր քանի մը կնճռոտ հարցերու լուծման օրակարգով եւ հոնկէ անցան Երուսաղէմ: Այնտեղ, խորհրդակցական ժողովի ընթացքին, Ստեփան Սրապեան ընտրուեցաւ պատգամաւոր, էջմիածնի Վեհափառ Կաթողիկոսին բաղձանքները փոխանցելու համար Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Կաթողիկոսին: Քանի մը օր ետքը այդ բաղձանքները կը դառնային իրականութիւն եւ Երուսաղէմի մէջ տեղի կ'ունենար երկու Հայրապետներու պատմական ողջագուրումը:

Իտալիոյ Հայոց Միութեան Վարչութիւնը կամ Կոմիտէն Ստե-

Fonds A.R.A.M

վան Սրապեանը ընտրեց Միւթեան նախագահ անցեալ տարուան Յունիսին: Փոխ – նախագահն է ան նմանապէս Հայ Աւաքելական Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան, ինչպէս նաեւ Հ. Բ. Ը. Միւթեան Միլանոյի մասնաճիւղին:

Իր գործատունը, որ կը գտնուի Via Jommelli–ի վրայ, թիւ 35 – 37, ճիշդ Հայոց եկեղեցիին դէմը, Միլանօ այցելող մեր հայրենակիցներու ժամադրավայրերէն մէկն է: Եւ իր մարդամօտ խառնուածքով կը դրաւէ ան բոլոր հայ եւ օտար այցելուներուն համակրանքը:

Սեփան Սրապեանն ալ արժանացած է էջմիածնի Վեհափառ Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի գնահատանքին իր ազգային – բարեսիրական երկարամեայ գործունէութեան համար եւ իր կարգին վարձատրուած է անցեալ տարի անոր կողմէ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Ա. կարգի ադամանդակուռ չքանշանով:

ՏՈՔԹ. ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ

ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ
(ներքեւս երիտասարդ — այժմու նկարը տեսնել էջ 106ի վրայ)

Գիտական եւ գրական ասպարէզներու մէջ հաւասարապէս յաջողած անձնաւորութիւն մըն է Արամայիս Սրապեան: Բժիշկ է եւ գրագէտ, միանգամայն: Ճանչցուած է բժիշկ – վիրաբոյժի տիտղոսով, ինչպէս ճանչցուած է իբրեւ արձակագիր եւ բանաստեղծ Հայոց ժամանակակից գրականութեան մէջ:

Իր երէց եղբօր Սեփան Սրապեանին պէս, ինքն ալ ծնած կէյլէի Օրթագիւղը, 25 Հոկտ. 1910ին: Ու անոր պէս մանկութիւնը անցուցած է աքսորավայրերու մէջ: Չինադադարէն եաքը միայն կրցած է փրկուիլ Թրքական գեհենէն եւ պատսպարուիլ նախ Պոլիս, Խասպիւղի եւ Գուլէի եւ ապա Յունաստանի կղզիներէն Գորֆուի կեդրոնական որբանոցներուն մէջ:

Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան Ֆիէսսօ տ'Արթիքոյի եւ Միլանոյի վարժարանները փոխադրուած է 1924ին եւ յաջորդ տարին աշակերտած է Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին, որուն ընթացքը աւարտած է 1929ին: Ստացած է համալսարանական կրթաթոշակ եւ յաճախած է Միլանոյի համալսարանը. այնուհետեւ վկայ-

Fonds A.R.A.M

ուելով հռնկէ բժիշկ – վիրաբոյժի տիտղոսով, հաստատուած է միեւնոյն քաղաքին մէջ:

Իբրեւ իտալահպատակ ատարտած է Ֆիրենցէի բժիշկ – սպաներու վարժարանը եւ չուրջ 3 տարի իր մասնագիտութեամբ ծառայած է զանազան զօրագունդերու մէջ: Այնուհետեւ, 1939ին, համաշխարհային պատերազմի պայթումով առնուած է զարձեալ զէնքի տակ եւ ծառայած է այս անգամ լեռնային հրետանաձիգներու 5րդ զօրագունդին մէջ, զանուելով Ֆրանսական, յոյնեւալպանական եւ պալքանեան ռազմաճակատներու առաջին գծերուն վրայ: Ծառայութենէն արձակուած է 1944ի կէսին, պահեստի հարիւրապետ բժիշկի աստիճանով:

Միլանոյի հայ մշակութային չարժման կազմակերպիչներէն է Տոքթ. Արամայիս Սրապեան, որ հոգեւին նուիրուած է ատոր հետ կապուած աշխատանքներուն: Եւ երբ Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանի նախկին աշակերտներէն խումբ մը Իտալիոյ Հայ Մշակութային Միութեան հիմը դրաւ 1945ին, Միլանոյի մէջ, ինք ընտրուեցաւ Միութեան նախագահ եւ այդ հանգամանքը կը պահէ մինչեւ այսօր: Համայնքին մէջ իր եւ իր գործակիցներու տարած մշակութային աշխատանքներուն մասին կարելի է գաղափար մը կազմել կարդալով 448–450 էջերուն վրայ, այս Միութեան գործունէութեան վերաբերեալ տողերը:

Սայեաթ Նովայի ծննդեան 250ամեակին առիթով Հայաստան հրաւիրուած էր ան 1963ի Հոկտեմբերին եւ հոն, փառաշուք հանդիսութեան մը ընթացքին խօսեցաւ պատշամ ճառ մը, յանուն արտասահմանի իր գրչեղբայրներուն:

Գրական ստեղծագործութեանց չարքէն ցարդ հրատարակած է 4 գործեր, — Հանդիպումներ Մուսային հետ, Ազոլոյէն Վենետիկ, Ջէնիի տակ եւ Ալպեան ռազմիկներուն հետ: Իսկ հրատարակութեան համար պատրաստ են հետեւեալ գործերը.— Օրերու լուսանցքին վրայ (բանաստեղծութիւններ) եւ արձակներէն Ուղեւորութեան մը արդիւնքը, Զուիցերիոյ հոգին վրայ, ինչպէս նաեւ Ուղեւորութիւն դէպի հայրենիք, Հայրենի հոգին վրայ եւ երեւանէն Միլանօ եւ վերջապէս ազատ չափով ծաւալուն բանաստեղծութիւն մը՝ Ահա՛ մեր հայրենիքը:

Արամայիս Սրապեան աշխատակցած է նաեւ հայ պարբերականներու հրատարակութիւններէն — Բազմավէպ–ի, Գեղունի–ի, Մխիթարեան ընտանիք–ի, Յառաջ–ի, Երկունք–ի, Զուարթնոց–ի, Կեանք եւ Արուեստ–ի եւ Նայիրի–ի: Այս անգամ բերաւ ան իր աշխատակցութիւնը նաեւ մեր Տարեգրքին, որուն 106–113 էջերուն վրայ հրատարակած ենք իր մէկ գրութիւնը, վերջին համաշխարհային պատերազմի օրերէն:

Fonds A.R.A.M

ՀՐԱՆՏ ԲԱՄՊԱԿԵԱՆ

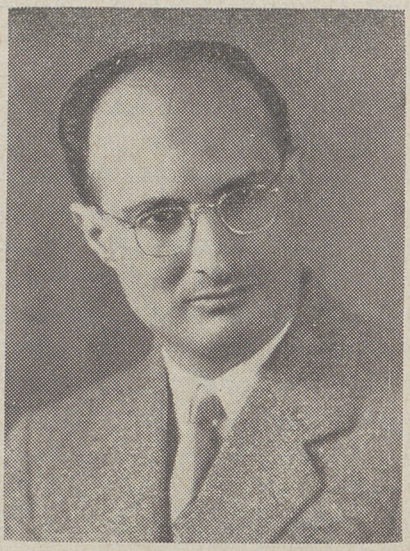

ՀՐԱՆՏ ԲԱՄՊԱԿԵԱՆ

Զեռնեըէց եւ գործունեայ երկու եղբայրներ են Հրանտ եւ Վազգէն Բամպակեաններըը, ո-րոնք այսօր Միլանոյի հրապա-րակին վրայ գրաւած են փայլուն դիրք մը, մանաւանդ գրա-գումի մը շնորհիւ: Իսկ այդ գրագումը գունաւոր ֆիլմերու եւ նկարներու գեղարուեստական արտադրութիւնն է ամենօրեայ մեծ քանակութեամբ, — գրա-գում մը, որ այնքան լաւ կ'ար-դիւնաւորուի գրօսաշրջիկներու հոծ բազմութեանց այցելութիւն-ներով մանաւանդ:

Երկու եղբայրներու ընդար-ձակ գործը ներկայացնելէ առաջ, սակայն, ծանօթացնենք զանոնք: Նախ երէցը՝ Հրանտ Բամպակեանը:

Ծնած է ան Իզմիր – Գարաթաշ, 23 Նոյեմբեր 1906ին: Նախա-կրթութիւնը թաղի ազգային եւ քաղաքի Վիեննական Մխիթարեան վարժարաններուն մէջ ստանալէ ետք, աշակերտած է ֆրանսա-կան Sacre Cœur College–ը, բայց, հպիւ աւարտելու վրայ, պայթած է փոքր Ասիոյ աղէտը եւ 1922ի աշնան ընտանեօք գաղթած են Յունաստան (հայրը միայն դոհ դացած է քէմալականներու վայ-րագութեան):

Հաստատուած են Աթէնք, ուր աշխատած է կարճ ժամանակ մը իբրեւ դեղագործի օդնական եւ ապա պաշտօն ստանձնած է նորաբաց Kodak ընկերութեան մօտ: Քանի մը տարուան ընթացքին մասնա-գիտացած է լուսանկարչական արուեստին մէջ եւ այնքան յառաջ դացած է, որ 1928ին Լոնտոնի լուսանկարչական ցուցահանդէսին մէջ արժանացած է երկու արծաթ մէտալներու: Իսկ այդ օրերուն իրեն վստահուած է հեղինէն գահաժառանգ իշխան եւ հետագային թագա-ւոր Եորկիոսի հարսանիքին գունաւոր չարժանկարահանումը, զոր իրագործած է մեծ յաջողութեամբ:

Kodak–էն հրաժարելով, եղբօրը Վազգէնին եւ այժմ քահա-նայ (Արժանթին) Համօ Մեհրապեանին հետ գործակցաբար բացած են լուսանկարչական աշխատանոց մը, որ քանի մը տարի ետքը փակ-ուած է, երբ Բամպակեանները քաղաքացիական պատերազմի վտան-

Fonds A.R.A.M

դէն փախելով, 1944ի վերջերը ապաստանած են Վիեննա: Ճամբան, եուկոսլաւեան հողի վրայ, օդանաւային ռմբակոծումի զոհ գացած են Հրանտին կինը՝ Ագաւուհին եւ իրենց փոքրիկ զաւակը՝ Օննիկը:

Վեց ամիս ետքը, երկու եղբայրները անցած են Վենետիկ եւ հոն, ուրիշ երկու երիտասարդ հայ գաղթականներու հետ բացած են լուսանկարչատուն մը Foto Record անունով: Եւ գործը առած – քալած է տարիներու ընթացքին, մանաւանդ որ սկսած են զբաղիլ նաեւ դունաւոր ֆիլմերու dévelopement–ի գործով: Այս շրջանին է որ առիթը ունեցած են գործակցելու Մխիթարեան Միաբանութեան հետ, «Գեղունի»ի յեսպատերապմեան բացառիկ թիւի գեղազարդման եւ դունաւոր նկարներու վերարտադրութեան աշխատանքներու ընթացքին:

Վենետիկը, սակայն, իր սահմանափակ շրջանակով աւելի զարգանալու կարելիութիւնը չէր ընծայեր: Այդ պատճառով ալ 1948ին կը փոխադրուին Միլանօ, որ Իտալիոյ մեծագոյն ճարտարարուեստական կեդրոնն է: Համպակեան եղբայրներուն Միլանոյի մէջ ունեցած վերելքին մասին կը գրենք այս էջերու չարունակութեան մէջ, առանձին գլուխի տակ:

Հրանտ Համպակեան ունեցած է հանրային բեղուն գործունէութիւն Ա.Թէնքի մէջ, քսանամեակի մը չրջանին: Շարքային դաշնակցական 1925էն ի վեր, մասնակցած է կուսակցական մարմիններու, ինչպէս նաեւ Հ. Կ. Խաչի Թաղային եւ չրջանային վարչութեանց: Եղած է Ա.Թէնքի Հայ Մաքի Տան հիմնադիրներէն, Գէորգ Կառավրենցի եւ Գրիգոր Գրյըճեանի հետ: Երկար տարիներով վարած է Հ. Մ. Ը. Մ.ի քարտուղարութիւնը, տանելով նաեւ աշխատանք մարզական եւ սկաուտական ձեռնարկներու մէջ: Եւ վերջապէս, յաճախ, պիտական յօդուածներով եւ այլ նիւթերով ու թարգմանութիւններով աշխատակցած է Ա.Թէնքի «Նոր Օր» օրաթերթին: Մէկ խօսքով եղած է գործօն դէմքերէն մէկը նախապատերազմեան յունահայ գաղութին մէջ, որ այնքան խանդավառ տարիներ բոլորած է իր եւ իր նմաններու յարատեւ աշխատանքներուն եւ զոհողութեանց չնորհիւ:

Հրանտ Համպակեան վերամուտնացած է օր. Անահիտ Կիւլպէնկեանին հետ եւ զարձեալ վերստեղծած է՝ պատերազմի ընթացքին քանդուած իր ընտանեկան բոյնը:

Թէեւ Միլանոյի մէջ, զբաղումներուն բերմամբ, սահմանափակուած է իր առջեւ հանրային գործունէութեան ասպարէզը, բայց եւ այնպէս հոն ալ կը բերէ ան իր մասնակցութիւնը՝ զանազան կազմակերպութեանց ազգային եւ մշակութային ձեռնարկներու երաժշտական բաժիններուն մասնաւորաբար: Ու կ'անդամակցի Քառասնից Մանկանց Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան, այլեւ կը զեկավարէ դըպրոց երգեցիկ խումբը:

Fonds A.R.A.M

ՎԱԶԳԷՆ ԲԱՄՊԱԿԵԱՆ

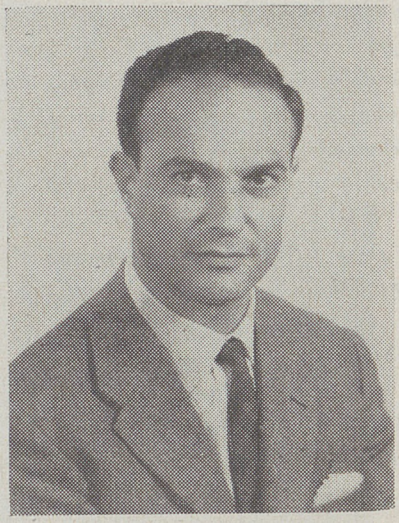

ՎԱԶԳԷՆ ԲԱՄՊԱԿԵԱՆ

Բամպակեան եղբայրներուն կրտսերը, Վազգէնը, ծնած է նոյնպէս Իզմիր, 5 Յունուար 1920ին եւ 3 տարեկան իսկ չեղած, ընտանիքին հետ գաղթած է Ամէնք: Նախակրթութիւնը կը ստանայ ան Ֆիքր Թաղամասի ազգային վարժարանին մէջ, որուն շրջանը աւարտելէ ետք, քանի մը տարի ալ կը յաճախէ Ամէնքի Ֆրանսական վարժարանը: Կեանքի հարկադրանքին տակ, սակայն, կ'իսաւ կը ձգէ իր ուսումը եւ կը նետուի գործի աշխարհ, հետեւելով միաժամանակ դիշերային դասընթացքներու: Սկիզբը կը հետեւի փորագրութեան, յետոյ սակայն երբ եղբայրը կը հիմնէ իր լուսանկարչական աշխատանոցը, կը միանայ անոր եւ հետզհետէ կը տիրանայ արհեստի գաղտնիքներուն: Ոչ միայն կը տիրանայ, այլեւ, պատերազմի տարիներուն մանաւանդ, իր նախաձեռնութիւններով մեծապէս կը նպաստէ գործին պարզացման:

Դէպքերը սակայն կը ստիպեն, որ ինքն ալ ընտանիքին հետ հեռանայ Յունաստանէն: Կ'անցնի Վիեննա եւ վեց ամիս ետքը կը փոխադրուի Վենետիկ, պատերազմի վերջաւորութեան նորէն Վիեննա երթալու եւ հոն, լուսանկարչական վարժարանին մէջ դասնաւոր լուսանկարչութեան արուեստը սորվելու համար:

Վենետիկ վերադարձին կարճատեւ կ'ըլլայ իր ալ բնակութիւնը այնտեղ եւ 1948ին, եղբօրը հետ կը փոխադրուի Միլանօ, յաջողութեան փայլուն հեռանկարով, ինչ որ ճիշդ էր իրրեւ նախատեսութիւն: Եւ, Միլանոյի մէջ աստիճանաբար կ'ընդլայնուի Վենետիկ սկսած գունաւոր ֆիլմերու նկարահանման գործը, որու մասին կը դրենք այս տողերու չարունակութեան մէջ:

Վազգէն Բամպակեան ամուսնացած է միլանահայ օր. Վարդուհի Տէմիրճեանի հետ եւ իրենց ընտանեկան բոյնը բախտաւորուած է չորս հայադրոշմ եւ հայախօս զաւակներով:

Հ. Ց. Դ. Պատանեկան Միութեան անդամակցութեան շրջանը Ամէնքի մէջ բոլորելէ ետք, Վազգէն Բամպակեան մաս կազմած է նաեւ գաղնակցական շարքերուն, բերելով իր մասնակցութեան բա-

Fonds A.R.A.M

ժինը ազգային եւ մշակութային ձեռնարկներուն: Միլանոյի մէջ իր չատ բազմազբաղ վիճակը, դժբախտաբար, հեռու կը պահէ զինքը համայնքի հասարակական կեանքէն:

ԲԱՄՊԱԿԵԱՆ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐՈՒ COLOR RECORD ԳՈՒՆԱՒՈՐ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Բամպակեան եղբայրներու վէնեթիկի Foto Record գունաւոր լուսանկարչութեան աշխատանոցը դարձած է այժմ Color Record, Միլանոյի մէջ: Ոչ միայն դարձած է այդպիսին, այլեւ իր երբեմնի աշխատանոցային վիճակէն վերածուած է գիտական ու մեքենական ամենանոր սարքաւորումներով օժտուած արդիական դործատան մը, սեփական նոր չէնքի մը մէջ, հինգ յարկերով (Via Cavalcandi, 5):

Սկիզբի չըջանին եղածը Միլանոյի մէջ ալ համեստ աշխատանոց մըն էր: Բայց այնքան կը հաւնուի իրենց աշխատանքը, որ կարճ ժամանակի մէջ, այդ փոքր ու համեստ աշխատանոցը կը ստանայ համբաւ, տեղւոյն լուսանկարչական չըջանակներուն մէջ: Համբաւը կը հասնի մինչեւ Գերմանիա եւ օր մը, Բամպակեան եղբայրները հրաւէր կը ստանան հռչակաւոր Agfa ընկերութենէն, որպէսզի այցելեն իրենց գործարանը եւ մասնագիտանան նորահնար Agfacolor-ի գունաւոր տպագրութեանց ճիւղին մէջ: Հրաւէրին կը պատասխանեն անոնք, կ'երթան Լեվկուսէն եւ հետեւելով այնտեղ հիմնուած Agfa-ի մասնագիտական վարժարանի դասընթացքներուն, կը վկայուին յաջողութեամբ: Ու կը վերադառնան Միլանո, ի ձեռին ունենալով այս անգամ պայմանագրութիւն մը, որով իրենց մենաշնորհը կը դառնար Agfacolor գունաւոր թուղթի վրայ լուսանկարչական տպագրութեանց մենաշնորհը ամբողջ Լոմպարտիոյ նահանգին մէջ (Միլանօ եւ չըջակայքը): Ասկէ գատ Color Record-ը կ'ըլլար նաեւ Իտալիոյ մէջ առաջին աշխատանոցը, ուր կը սկսէին կատարուիլ Agfacolor, Ektachrome եւ Anscochrome ֆիլմերու dévelopement-ի աշխատանքները:

Գործը երթալով կ'ընդարձակուի եւ կը մեծցուի աշխատանոցը, որ սակայն քանի մը տարիէն իր կարգին նեղ կու գայ: Իսկ ընկերութիւնը, դնահատելով Բամպակեան եղբայրներու հմտութիւնը, անոնց կը վստահի նաեւ Agfacolor diapositif-ներու եւ 8 – 16 մ. մ. չարժանկարի գունաւոր ֆիլմերուն dévelopement-ի եւ տպատարկութեան մենաշնորհը ամբողջ Իտալիոյ մէջ: Ի վերջոյ, երբ գործը առաւել եւս կը մեծնայ, այս անգամ հրամայական կը դառնայ մասնաւոր չէնքի մը կառուցումը, որուն կը ձեռնարկուի 1960ի Սեպտեմբերին եւ որ պատրաստ կ'ըլլայ 1961ի վերջերը, գործին պահանջած բաժանումներով եւ անհրաժեշտ գետեղումներով:

Fonds A.R.A.M

Color Record–ը, իբրեւ անհատական ձեռնարկ մանաւանդ, իր տեսակին մէջ Եւրոպայի արդիական հաստատութիւններէն մէկն է: Շէնքին 4 յարկերը օժտուած են նորագոյն սարքաւորումներով, տարրալուծական աշխատանոցով, էլեկտրոնիկ եւ բոլորովին ինքնագործ դունաւոր տպագրական մեքենաներով ու այլ կազմածներով, որոնց չնորհիւ կարելի կ'ըլլայ օրական բազմահազար դունաւոր ֆիլմեր եւ լուսանկարներ պատրաստել: Գործին անհեղեակ այցելուին համար կատարեալ լաբիւրինթոս մը, որ գլխու պտոյտ կու տայ եւ որ, սակայն, գիտական մանրակրկիտ հաշիւներով դասաւորուած, իրարու օղակուած եւ ժամացոյցի կանոնաւորութեամբ գործող ամբողջութիւն մըն է:

Առաջին յարկին վրայ են գրասենեակները, որոնց վարիչն է Բամպակեան եղբայրներուն գործընկեր Թիւրայր Մաւեանը: Ու այսպէս, երեքով, ձեռք ձեռքի տուած կը տանին գործ մը, որ ցցուն օրինակն է եւ արգասիքը միանդամայն՝ տարիներով բազմատեսակ դժուարութեանց եւ նեղութեանց մէջ տապլկած, բայց երբեք չյուսահատած երկու եղբայրներու կամքին ու նախաձեռնութեան ոգիին:

ԼԱԻ ԴԻՐՔ ՈՒ ԱՆՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ՈՒՐԻՇ ՀԱՅԵՐ

Փակելէ առաջ իտալահայ գաղութի անցեալին ու ներկային յատկացուած այս էջերը, պիտի ուզէինք արձանագրութիւն մը ձգել նաեւ տասնեակ մը ուրիշ հայրենակիցներու մասին, որոնք լաւ դիրք ու անուն ունին այնտեղ: Թիչատակենք ուրեմն.—

Տոքթ. Փրոֆ. Անահիտ Քէհեայեան, մասնագէտ մանուկնեբու հիւանդութեանց: Կը բնակի Միլանօ:

Փրոֆ. Մ. Ասլան, դասախօս քթի, կոկորդի եւ ականջի հիւանդութեանց Փատուայի համալսարանին մէջ:

Եղբայրը՝ Փրոֆ. Ե. Ասլան, որ Փատուայի համալսարանի դեղարուեստի պատմութեան դասախօսն է:

Փրոֆ. Կ. Քէշիշեան, անատոմարուժութեան դասախօս Պոլոնիայի համալսարանին մէջ:

Տիկին Լիւսի Արզումանեան, անմոռանալի դերասանապետ Յովհաննէս Սեւումեանի այրին, որ վերամուսնացած է Տոքթ. Երուանդ Արզումանեանին հետ: Տիկին Լիւսի հանդիսացած է ծափահարուած սոփրանօ երգչուհի մը եւ փայլուն յաջողութիւններ ունեցած է միլա Իտալիոյ թատրոններուն մէջ, prima donna–յի դերերով:

Գրիգոր եւ Արբուն Թոփաճեան եղբայրներ, բնիկ Իզմիրցի, չուրջ 20 տարի Յունաստան ապրած եւ աւելի քան 20 տարիէ ի վեր հաստատուած Վենետիկի մէջ, ուր տիրացած են լաւ դիրքի առեւտրական հրապարակին վրայ, լուսանկարչական մեքենաներու եւ

Fonds A.R.A.M

յարակից իրերու իրենց բանուկ վաճառատունով:

Տիգրան Շիրինեան, *Միլանոյի բազմարհեստեան վարժարա-նէն ընթացաւարտ ճարտարապետ, որ Հռոմ կը մնայ եւ կ'աշխատի* աէրոտինամիք *սպասարկութեան մէջ:*

Լեւոն Ազնաւուրեան, *նկարիչ, անմոռանալի նահատակ Ռ. Սեւակին ընկերը Լոզանի մէջ, կը բնակի Ճենովայի շրջանը, Սանթա Մարկարիթա – Լիկուրէ քաղաքը: Մեզի տրամադրած եւ Ռ. Սեւա-կին վերաբերեալ նկարները հրատարակած ենք հատորիս* 126 – 130 *էջերուն վրայ:*

Յովհաննէս Կիւրեղեան, *տրապիզոնցի, ճարտարապետ· կը բնակի Ազոլօ, իր սեփական «Արարատ» վիլլային մէջ: Հեղինակն է նաեւ Վենետիկի Մխիթարեանց տպարանը տպուած հայերէն ընթեր-ցանութեան դասագրքերու շարքին:*

Ճիրոնօ Հանկէլտեան, *գործի մասնագէտ, որ լաւ դիրք ունի Միլանոյի առեւտրական հրապարակին վրայ:*

ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԸ ՍԱՄՈՒԷԼ ՄՈՒՐԱՏԻ ԿՏԱԿԷՆ

… «Ես իմ հաշուագրէումն որբոց, աղքատաց եւ տնանկաց հաշիւ ունեմ· իմ ստացուածիցն մին հարիւր եւ յիսուն հազար հուն(*) հանեն եւ տան նոյն հաշիւն· ասացեալ գումարի բոլորն թողման ամ Հայոց ազգի որբ եւ աղքատ մանկանց դպրատան շինութեան համար, որ ըստ խորհրդոյ եւ միջնորդութեան Վենետիկի Հայոց միաբանաց, որ մի կողմն Եւրոպիոյ որ աջողակ համարեն գետին գնեն եւ ասաց-եալ գետնի եկամուտն քանի մանկանց տարեկան ծախուցն որ բաւական առի, այնքան Հայոց ազգէն որբ եւ աղքատ մանկունք ասացեալ դպրատանն ճրիապէս ուսումն եւ լեզուք ուսանեն եւ դառնան իւրեանց հայրենիքն: ··· Եւ յուսամ յԱստուած, զի եւ այլք հարուստ անձինք յազգէս Հայոց, յետ ճաշակելոյ զքաղցրութիւն ուսման դպրատան, զորս ի-մով միջնորդութեամբ սկսանի, եւ նոքա իմոց շաւղաց հե-տեւեսցեն եւ այնու կարելի լինիցի սփռել ի մէջ ազգիս, եթէ ոչ բոլորովին, գոնէ ըստ մասին, զլոյս գիտութեան եւ ի-մաստութեան եւ անտէրունչ ազգս զարթնուցու ի քնոյ թըմ-բութեան եւ անհոգութեան:»

(*) Մէկ հունը կ'արժէր 9·32 ֆրանք եւ այդ ժամանակուան հաշուով գումարը կ'ընէր 1·700·000 ֆրանք:

Fonds A.R.A.M

ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՅՍ ՇԱՐՔԸ

Մեր այս հատորով ալ եւ ընդամէնը 140 էջերու վրայ կրցանք տալ անցեալ եւ ներկայ պատմութիւնը Անգլիոյ եւ Իտալիոյ հայկական փոքր գաղութներուն, տեղւոյն վրայ հաղելէ ետք անհրաժեշտ տեղեկութիւնները, անցեալ տարուան մեր շրջապտոյտի ընթացքին: Ինչպէս միշտ, այս անգամ եւս անհրաժեշտ բծախնդրութեամբ մօտեցած ենք մեր խմբագրած էջերուն, բայց եւ այնպէս, եթէ դարձեալ կան վրիպումներ, սխալներ կամ մոռացումներ, ամենայն հաճոյքով կը կատարենք անհրաժեշտ սրբագրութիւնները կամ յաւելումները մեր յաջորդ հատորով, մեզի ըլլալիք մատնանշումներու հիման վրայ:

Անցեալ տարի այցելած էինք նաեւ Վիեննա եւ այդ առթիւ հաղած էինք անհրաժեշտ տեղեկութիւնները ու նոթերը նաեւ Աւստրիա ապրող փոքրաթիւ հայութեան, ինչպէս նաեւ Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան մասին, որպէսզի հրատարակէինք ներկայ հատորով: Կը ցաւինք սակայն ըսելու, որ հակառակ մեր կողմէ իրենց տրուած խոստման, գտնուեցանք այդ նիւթն ալ այս հատորին մէջ ամփոփելու անկարելիութեան առջեւ, — այնքա՜ն շատ էին նախորդ բաժիններու մէջ հրատարակուած նիւթերը, մանաւանդ Մեծ Եղեռնի Յիսնամեակին առթիւ հրատարակուածները:

Ուրեմն, Աւստրիոյ հայութեան կամ աւելի ճիշդ բառով Վիեննայի փոքրաթիւ հայ համայնքին մասին մեր հաղած տեղեկութիւնները պիտի հրատարակենք Տարեգրքիս յաջորդ հատորով: Արդէն ճանի մը ամիսէն կը սկսինք խմբագրել նաեւ այդ հատորը, այնպէս որ հերթը կու գայ նաեւ Վիեննայինն: Ու թերեւս մինչ այդ յաւելուածական նորութիւններ ալ կ'իմանանք տեղւոյն հայկական կեանքին մասին:

Եթէ պայմանները թոյլատրեցին եւ կրցանք դիմագրաւել գաղութներու այս բաժնին յարուցած դժուարութիւնները, պիտի ջանանք տալ մինչեւ 5 – 6 մեծ ու փոքր գաղութներու պատմութիւնն ալ մեր յաջորդ հատորներով, որպէսզի ներկայացուցած ըլլանք Սփիւռքի հայութեան համապատկերը, ամբողջութեամբ:

Տեսնե՛նք, թէ ինչ ցոյց կու տայ ապագան:

Fonds A.R.A.M

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹ

Մ. Ա. ՆԻՇԿԵԱՆ

Միացեալ Նահանգներու արեւելեան չրջանին մէջ հանրածանօթ է Գլըճեան Ճարտարապետական Ընկերութիւնը, իսկ արեւմտեան մասին մէջ ալ՝ Մ. Ա. Նիչկեանին հիմնածը, ճարտարապետական մրեւնոյն մասնագիտութեամբ:

Մ. Ա. ՆԻՇԿԵԱՆ

Մ. Ա. Նիչկեան Ճարտարապետական Ընկերութեան գրասենեակները կը գտնուին Լոս Անճէլըսի մօտակայ Լոնկ Պիչ ծովեզերեայ քաղաքին մէջ: Այս հաստատութեան տէրն ու նախագահն է՝ ասկէ մօտ 50 տարիներ առաջ Գալիֆորնիա ծնած Մ. Ա. Նիչկեանը, որուն ծնողքը վաղուց գաղթած էր Ամերիկա, Արեւմտեան Հայաստանէն: Աշարատած է ան Գալիֆորնիա համալսարանը եւ ապա յաւելեալ մասնագիտական ուսում ստացած է Սթէնֆըրտ համալսարանին մէջ: Իսկ, նախ քան այս ընկերութիւնը հիմնելը, Մ. Ա. Նիչկեան ունեցած է փայլուն անցեալ մը իբրեւ ճարտարապետ:

Եղած է ան, 1934 – 1935 թուականներուն, մէկը այն ղեկավարիչ ճարտարապետներէն, որոնք մասնակցած են Սան Ֆրանչիսքօ – Օքլէնտ կամուրջին կառուցման (այս կամուրջը, մինչեւ անցեալ տարի, աշխարհի ամէնէն երկար կամուրջն էր. այժմ սակայն ամէնէն երկարն է նոր չինուած այն հսկայ կամուրջը, որ Պրուքլինը կը միացընէ Սթեթըն Այլընտի (Նիւ Եորքի չրջան): Ցաջորդ տարին աշխատած է աշխարհահռչակ Կոլտըն Կէյթ կամուրջի չինութեան մէջ, իր համբաւաւոր մեծ հօրը՝ Լ. Հ. Նիչկեանի հետ, որ եղած է այդ կամուրջին աւագ ճարտարապետը:

Fonds A.R.A.M

Այնուհետեւ, մինչեւ 1942, վեց տարի եղած է ան Օյլ Ֆիլտ Կառուցումներու Ընկերութեան գլխաւոր ճարտարագէտը եւ ապա եօթը տարի, մինչեւ 1949, պաշտօնավարած է, դարձեալ իբրեւ ճարտարագէտ եւ փոխ – նախագահ, Օֆքօ Կառուցումներու Ընկերութեան մօտ, նոյն ինքն Լոնկ Պիչ քաղաքին մէջ։ Ի վերջոյ, 1949ին սկսած է հիմնել իր սեփական հաստատութիւնները, — առաջին հերթին Մանքօ Ճարտարագիտական Ընկերութիւնը եւ ապա Արխս Հողային Զարգացման Ընկերութիւնը, դառնալով երկուքին ալ նախագահն ու տէր եւ տնօրէնը։ Վերջինը եւ գլխաւոր հաստատութիւնը եղած է Մ. Ա. Նիշկեան Ճարտարագիտական Ընկերութիւնը, որուն բացարձակ տէրն է եւ ղեկավարը։

Այս ընկերութեան գրասենեակներուն մէջ կ՚աշխատին շուրջ 40 մասնագէտ ճարտարագէտներ եւ աւելի քան 15 զանազան մասնագէտներ, գծագրիչներ, տոմարակալներ, քարտուղարներ, եւլն.։

Նիշկեան Ընկերութիւնը կը ստանձնէ ամէն կարգի կառուցման եւ այլ ճարտարագիտական աշխատանքներ։ Եւ սակայն, առանձնապէս փնտռուած մասնագէտ է ջեռուցիչ, սառուցիչ, գտարանային, խտացուցիչ եւ ջրաբաշխական գործերու համար։ Արձանագրենք իրագործուած աշխատանքներէն մէկ քանին.—

Միացեալ Նահանգներու հիւլէական ուժի յանձնախումբի ազգային րէակտորային փորձառական կայանին տաք ջուրի, ինչպէս նաեւ ջուրի քիմիական պրոցէսի ամբողջ դրութիւնները։ — Աշխարհի մեծագոյն Թունա ձուկի Սթար Քիստ ընկերութեան պահածոներու կեդրոնական շէնքին ամբողջական սարքաւորումը, Գալիֆորնիոյ Թէրմինըլ Այլէնտ քաղաքին մէջ։ — Միացեալ Նահանգներու ծովային մարզումի կեդրոնին կեդրոնական ջեռուցիչ դրութիւնը, Սան Տիէկօ քաղաքին մէջ։ — Գալիֆորնիոյ նահանգային մայրաքաղաք Սաքրամէնթոյի կառավարական շէնքին ջեռուցիչ եւ զովացուցիչ դրութիւնը, այլեւ նոյն դրութեան ամբողջական կիրարկումը Լոս Անճէլըսի կառավարական շէնքին մէջ։ — Ու տակաւին Լոնկ Պիչ քաղաքի օդային կայքի բաժնի Թիւ 6 խտացուցիչ բարդ դրութիւնը։ — Եւ վերջապէս զետեղումները Թաունի քաղաքի Րանչօ Լոս Ամիկոս հիւանդանոցին, որուն կառուցումը արժած է 2.5 միլիոն տոլար։

Մ. Ա. Նիշկեան հաստատութեան տարեկան գործառնութիւնները կը հասնին աւելի քան 15 միլիոն տոլարի։ Իսկ մինչեւ 180.000 տոլարի կը բարձրանան պաշտօնեաներուն ստացած ամսականները։

Ընկերութեան սեփականատէր Մ. Ա. Նիշկեան կը մասնակցի նաեւ ուրիշ ամերիկեան եւ հայկական ընկերութեանց ձեռնարկներուն։

Անձնական կեանքի մէջ իր ամէնէն շատ սիրած ժամանցը ձըկնորսութիւնն է։ Կ՚անդամակցի ան Հայ Կրթական Հիմնարկութեան։

Fonds A.R.A.M

ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՃԱՆԵԱՆ

Լոս Անճէլըսի հայ համայնքի ծանօթ դէմքերէն է նաեւ Յակոբ Աղաճանեան, որ ծնած է Կարսի Օրթաքիւիւղ գիւղաքաղաքը, երկրագործ եւ ապարակատէր ընտանիքի մէջ եւ որ, նոր պսակուած, Մխայեալ Նահանջները գաղթած է 1913ին իր կնոջ հետ եւ տուն – տեղ եղած է Լոս Անճէլըսի մէջ:

Ծանր ու դժուարին օրեր անցուցած է ան այնտեղ: Օրը երեք մղոն քալած է մինչեւ Ալեքսանտր պանդոկը եւ խոհանոցին մէջ պնակ լուացած է մէկ տոլար օրականով: Այս պայմաններու մէջ ծնած է իր անդրանիկ որդին, Ճէյ Սին: Այնուհետեւ դարձած է ան բանուոր պահածոներու գործարանին մէջ, 18 ժամուան աշխատանքի փոխարէն տասնալով երկուքուկէս տոլար: Ու յաջորդաբար զբաղած է աւելցած աննղեղէնի հաւաքման եւ խոզերուն համար ուտելիք ապահովելու գործով: Այս նպատակով կը դանէ ան սայլ մը եւ երկու ձի ու կը կապուի գործին: Յաջորդ տարին պայմանագրութիւն կը կնքէ քաղաքապետութեան հետ եւ ինք կը ստանձնէ իր շրջանին աղբերը հաւաքելու գործը: Շահած դրամով կը դնէ 5 արտաւար հող եւ 150 խոզ: Եւ, երբ 1920ին կը փոխադրուի Ֆրէզնօ, կը դնէ այդի մը 80 արտաւար մեծութեամբ, զոր քիչ եօքը կը փոխանակէ 120 կով, 20 հորթ եւ 15 ձի ունեցող ապարակի մը հետ: Արդէն ամսական եկամուտը հասած է 500 տոլարի, իսկ զաւակներուն թիւն ալ չորսի: Վերադառնալով Լոս Անճելըս, 1923ի Մայիսին, կը պայմանագրուի տեղական կառավարութեան հետ ու այսպէս, տարիներու ընթացքին, Յակոբ Աղաճանեան կը դիզէ պատկառելի հարստութիւն մը:

Լոս Անճէլըսի մէջ, 1962ին տօնուած է տէր եւ տիկին Յակոբ Աղաճանեաններուն ոսկեայ յոբելեանը, 600 հոգիի ներկայութեան: Յոբելեար ամոլը տէր է արդէն երեք մանչ եւ երկու աղջիկ զաւակներու եւ տասնըչորս թոռներու:

Զաւակներէն անդրանիկը, Ճէյ Սին, միջազգային համբաւ կը վայելէ ինքնաշարժի մրցումներու մէջ: Կը գրենք իր մասին առանձին: Ու կը գրենք նաեւ երկրորդ զաւկին՝ Բենիամինի մասին, որ ամերիկեան ֆութպոլի ախոյեաններէն է:

Այս միւնոյն Աղաճանեան գերդաստանէն է Անդրանիկ Աղաճանեանը, որ Քարֆիլա գրամատան հիմնադիր – սեփականատէրներէն է եւ որու մասին գրած ենք արդէն մեր 1963ի հատորով:

Յակոբ Աղաճանեան մասնակցած է ազգային բոլոր ձեռնարկներուն եւ հանգանակութեանց Գալիֆորնիոյ մէջ: Օգնած է նաեւ Մխայեալ Նահանջները գաղթող Հայերուն:

Այս բոլորի կողքին, Յակոբ Աղաճանեան ունի հազարաւոր

Fonds A.R.A.M

արժէքաւոր դրքերով ճոխ դրադարան մը, որ ամբողջ Միացեալ Նահանգներու մէջ մէկն է անհատական լաւագոյն դրադարաններէն: Իրաւամբ հպարտ է ան իր դրադարանով, որու դրքերուն քանակն ու որակը տեւապէս կ'աւելնայ: Հպարտ է նմանապէս, որ ինք զարգացած է ինքնաչխատութեամբ եւ մէկն է այն քիչերէն, որոնք կը կարդան իրենց ունեցած դրքերը: Զկայ հայկական լրագիր, պարբերաթերթ կամ դիրք, որու մասին տեղեկութիւն ունեցած եւ կամ կարդացած չըլլայ ան, — այնքան սուր է իր հետաքրքրութիւնը հայկական հրատարակութեանց հանդէպ:

ՃԷՅ ՍԻ ԱՂԱՃԱՆԵԱՆ

Յակոբ Աղաճանեանի անդրանիկ զաւակը, որ համաչխարհային հռչակ ունի ինքնաշարժի մրցումներու մէջ իր ՃԷյ Սի անունով, ծնած է Լոս Անճէլըս եւ իր նախնական ու երկրորդական ուսումը ստացած է Սան Փիէթրօ քաղաքի վարժարաններուն մէջ:

Գործնական կեանքի սկիզբի շրջանին եղած է ան հօրը աջակիցը, միասին բանեցուցած են պէնզինի կայան մը, յետոյ օդնած է անոր՝ ապարակին մէջ եւ զրաղած է խոզարուծութեամբ, աւելի ուշ՝ պայմանագրութիւններ կնքած են Լոս Անճէլըսի, Փիէթրոյի, Ուիլմինկթընի եւ Քարաինայի քաղաքապետական իշխանութեանց հետ, այդ քաղաքներու մէջ աղբահաւաքումը ապահովելու յանձնառութեամբ:

Երիտասարդ ՃԷյ Սին, որ ինքնաշարժի նկատմամբ մեծ սէր ունէր, օրին մէկը կը գնէ մրցումներու մասնակցող ինքնաշարժ մը, ուզելով ինք ըլլալ անոր չարժավարը: Հայրը, վտանգ տեսնելով անոր այդ ցանկութեան մէջ, կ'ընդդիմանայ այդ մտքին դէմ եւ կ'ըսէ, որ եթէ այդ ասպարէզին պիտի նուիրուի, պէտք է անունը փոխէ եւ դադրի այլեւս ըլլալէ իր զաւակը:

— «Երկար վիճելէ եւ պայքարելէ ետք, կ'ըսէ ՃԷյ Սի, յանգեցանք այն եզրակացութեան, որ հայրս պիտի օդնէ ինծի նիւթապէս եւ արգելք պիտի չըլլայ փափաքիս, պայմանով որ չարժավարը ես չըլլամ:»

Երկրորդ աշխարհամարտը պայթելէն ետք, ՃԷյ Սի, ըլլալով հօրը անդրանիկ զաւակը, զերծ կը մնայ պինուորական ծառայութենէն եւ կ'աշխատի հօրը հետ: Կը զառնան գործի ընկերը եւ աւելի քան մէկ միլիոն փառնա միս կը հայթայթեն ամերիկեան բանակին: Եւ երբ պատերազմը կը վերջանայ, ՃԷյ Սին կը նուիրուի զարճեալ ինքնաչարժի մրցաշարքին: Յատկապէս իրեն համար չինել կու տայ իր մասնաւոր կառքը, ըստ իր տուած չափերուն եւ հրահանգներուն եւ 1948ին կը մասնակցի Ինտիանապոլոյ մրցումներուն: Ապսպրած

Fonds A.R.A.M

ինքնաշարժը կ'արժէր 40·000 տոլար: Եւ 15 տարի ետքը, 1963ին, իր ինքնաշարժին նոր մէկ մասնակցութեամբ, ձէյ Սի կը չահի առաջին մրցանակը՝ 300·000 տոլար: Ինքնաշարժին չարժավարը, այսինքն մրցման մասնակցողը Պարնէլլի Ճոնսը ըլլալով, ձէյ Սի մրցանակին կէսը կու տայ անոր:

Այս ինքնաթիռ ինքնաշարժին անունն է «Ագաճանեան Սփէչըլ 98», որ միշտ կը մնայ անփոփոխ: Հայերը որ հակառակած էր իր դաւիթ ասպարէզին, այժմ կը պնդէ որ ինքնաշարժին վրայ գրուի

AGAJANIAN "98" FAN CLUB

OFFERS A COMPLETE PACKAGE TOUR
TO MEMBERS OF AGAJANIAN FAN CLUB AND THEIR IMMEDIATE FAMILY ONLY

Fly To Indianapolis "500" Race

MAY 30, 1964
ON A SLEEK DOUGLAS DC-8 FAN JET

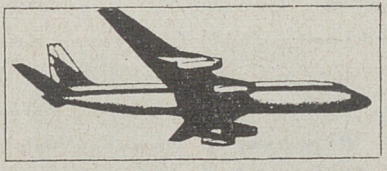

Total time you are away is less than 20 hours!

HURRY LIMITED RESERVATIONS

Plan "A"
YOUR PACKAGE TOUR INCLUDES:
- AIR TRANSPORTATION VIA T I A (Trans International Airlines)
- $12.00 TICKET ON TURN 3 (by popular demand)
- TRANSPORTATION TO SPEEDWAY
- MEALS AND BEVERAGES

FOR ONLY **$198.00**

Plan "B"
YOUR PACKAGE TOUR INCLUDES:
- AIR TRANSPORTATION VIA T I A (Trans International Airlines)
- $30.00 PENT HOUSE TICKET
- TRANSPORTATION TO SPEEDWAY
- MEALS AND BEVERAGES

FOR ONLY **$216.00**

INDIANAPOLIS MOTOR SPEEDWAY

Make Your Reservtations Now!

LOS ANGELES AREA	BAKERSFIELD AREA	FRESNO AREA	OAKLAND—SAN FRANCISCO AREA
AGAJANIAN 98 FAN CLUB	MANUEL CARNAKIS	HAROLD MURRELL	SPEED REILLY
P. O. BOX 98	2812 HARMONY DRIVE	505 W. KEARNEY BLVD.	4409 EDGEWOOD AVE. Apt. 10
GARDENA, CALIF.	BAKERSFIELD, CALIF.	FRESNO, CALIF.	OAKLAND, CALIF.
Phone FA 1-5323 — AX 4-3336	Phone FA 2-5215	Phone AM 8-8856	Phone 536-1328

Please note: All passengers are covered by life insurance coverage of $100.000.00 per passenger.

ձէյ Սի Ագաճանեան ունի նաեւ իր «Մոլեռանդներու Ալբումը», 98 թիւով եւ կը կազմակերպէ խմբական թռիչքներ դէպի Ինտիանապոլիս, ամէն անգամ որ ինճինաշարժի մեծ մրցում մը կայ այնտեղ: Մեր հրատարակած այս կոչը կը բաբատէ թռիչքին պայմանները, մրցման ներկայ ըլլալ ուզողներուն: (Fan, որ կրճատումն է fanatic բառին, կը տրուի անոնց, որոնք մոլեռանդօրէն կապուած են իրենց պատկանած մարզական մէկ միութեան:) Ինտիանապոլիսը, որ Ինտիանա նահանգին մայրաքաղաքն է, աշխարհի մեծագոյն մրցավայրն է ինճինաշարժի մրցումներուն համար:

Fonds A.R.A.M

անոր անունը: Այս յաղթանակէն ետք, ձէյ Սի Ադաճանեան ծանօթ դէմք է այլեւս ինքնաշարժի մրցումներու համար, ամբողջ աշխարհի մէջ: Կը կոչեն զայն «լայն ղլխարկով մարդը», որովհետեւ, ինչպէս մեր հրատարակած խմբանկարն ալ ցոյց կու տայ, այդ լայն ղլխարկը միշտ կը պահէ ղլխուն վրայ:

Այժմ, Ադաճանեանի կազմակերպութիւնը տարածուած է 7 նահանգներու մէջ, դարձնելով զինք ինքնաշարժի մրցումներուն մեծագոյն կազմակերպիչը, ամերիկեան հողին վրայ: Փոխ նախագահն է ան Միացեալ Նահանգներու ինքնաշարժի սեփականատէրներու կազմակերպութեան եւ տնօրէններէն մէկը՝ այդ երկրի ինքնաշարժի Ակումբին:

ձէյ Սի Ադաճանեան մասնակցած է նաեւ եւրոպական մրցաշարքերու: Իտալական մրցումներու մէջ, 1956ին եւ 1957ին, իր ինքնաշարժը ելած է երկրորդ եւ եօթներորդ:

Այս բոլոր զբաղումներու կողքին կ'աշխատի ան նաեւ հօրը հետ, իրենց առեւտրական գործերուն մէջ:

Ինքնաշարժի արագութեան ախոյեան ձէյ Սին ամուսնացած է եւ ունի չորս զաւակներ: Կ'անդամակցի ան Ազատ Որմնադիրներու կազմակերպութեան:

ՊԷՆ ԱՂԱՃԱՆԵԱՆ

Ահա եւ ձէյ Սիին կրտսեր եղբայրը՝ Պէն կամ Բենիամին Ադաճանեանը, որ այլապէս ուշադրաւ դէմք մըն է մարզական աստղարէզի մէջ:

Միացեալ Նահանգներու մէջ երեք տեսակ են խմբական եւ ամէնէն ժողովրդական մարզախաղերը.— Ֆութպոլը, պէյզպոլը եւ պասքէթպոլը: Ասոնց ամէն մէկը ունի իր եղանակը, — պէյզպոլը կը սկսի գարնան եւ կը շարունակուի նաեւ ամառը, Ֆութպոլը աշնան եւ պասքէթպոլը ձմեռը, դոց մարզարաններու մէջ:

Ամերիկեան Ֆութպոլի համամերիկեան ախոյեաններէն է Պէն Ադաճանեանը, որ ծնած է Գալիֆորնիոյ Սանթա Էնա քաղաքը, ուր եւ սոսկած է իր նախնական կրթութիւնը: Այնուհետեւ յաճախած է Քոմարնի դոլէճը եւ աւելի ուշ վկայուած է Նիու Մեքսիկոյի համալսարանէն, մասնագիտանալով մարմնակրթութեան մէջ: Հազիւ համալսարանաւարտ՝ ծայր կու տայ երկրորդ աշխարհամարտը եւ Պէն կը մտնէ բանակ: Բարեբախտաբար չի ղրկուիր արտասահման եւ իր վաչտը կը մնայ Սան Տիէկօ քաղաքը: Զինուորական ծառայութեան շրջանին իսկ Պէն Ադաճանեանը կը գրաւէ մարզական մեծ ղեկավարներուն ուշադրութիւնը եւ հրաւէր կը ստանայ երեք հանրածանօթ խումբերէ, մասնակցելու իրենց մրցումներուն:

Fonds A.R.A.M

Պատերազմի աւարտումին կը պայմանագրուի ան «Ֆիլատէլ–ֆիա Իկլզ» նշանաւոր խումբին եւ այնուհետեւ նաեւ «Փիցպըրկ Սթիլըրզ»ի հետ: Մրցումներէն մէկուն ընթացքին կը կոտրի Պէնի թեւին ոսկորը:

— «Ահիկա, կ'ըսէ Պէն, անկիւնադարձ մը եղաւ ասպարէզիս մէջ: Թէեւ թեւս գամի մէջ առնուած եւ կապուած, խումբին վարիչը հրահանգեց ինծի մասնակցիլ խաղին եւ ոտքով հարուածել գնդակը: Եւ ես այնպիսի արդիւնք մը ապահովեցի ի նպաստ մեր խումբին, որ այնուհետեւ որոշեցի դառնալ ոտքով հարուածելու մասնագէտ մի–այն: Ծանօթ է որ ամերիկեան ֆութպոլը մեծ մասով կը խաղցուի ձեռքերով եւ ոտքը կը գործածուի վճռական պարագաներու տակ

Աղաճանեան ընտանիքը.— Ձախէն աջ՝ Ճէյ Սի Աղաճանեան, Յակոբ Աղա–ճանեան, Եղիշէ Աղաճանեան եւ Պէն Աղաճանեան:

միայն: Ամբողջ Միացեալ Նահանգներու մէջ ես եղայ առաջինը, որ ֆիքըր է, այսինքն ոտքով միայն հարուածող:»

Ու այսպէս, Պէն Աղաճանեան, առաջին օրերէն իսկ կը դառ–նայ Միացեալ Նահանգներու ամէնէն չատ փնտռուած ֆութպոլիստը: Մեծ խումբերը ձեռք ձեռք կը խլեն զայն: Կ'անցնի մէկ խումբէն միւսը: Կը միանայ Հոլիվուտի «Պէրզ» խումբին եւ յաջորդ տարին՝ Լոս Անճէլըսի «Տանդ»ին: Այս առթիւ կը կոտրէ ան ֆութպոլի լիկի մրցանիշը, 53 եարտա նետելով գնդակը: Նիւ Եորքի նշանաւոր «Ճա–յընթզ» միջազգային խումբին կը մասնակցի 1949ին ու այսպէս, հետզհետէ կը խաղայ ամերիկեան բոլոր կարեւոր խումբերու մէջ,

Fonds A.R.A.M

ինչպէս Լոս Անճըլըսի «Րամզ»ն է, կամ «Զարճըրզ»ը, «Կրին Պէյ»ը, եւայլն, միշտ հաստատելով նորանոր մրցանիշներ։ Երբ Նիւ Եորքի «Ճայընթզ»ը կը հռչակուի աշխարհի ախոյեան 1956ին, յաղթական մրցման մէջ Պէն կ'արձանագրէ 11 կէտ։

Հրապարակէն կը քաշուի ան 1958ին, որովհետեւ ամուսնացած է արդէն, ունեցած է զաւակներ եւ չի կրնար այլեւս ամբողջ ժամանակով ծառայել իր ասպարէզին։ Տարիներ առաջ բացած է իր սեփական խանութը, ուր կը ծախէ մարմնամարզի վերաբերեալ ապրանքներ։ Կ'ուզէ ընդլայնել իր այս գործը եւ նուիրուիլ իր ընտանիքին։ Եւ սակայն հանգիստ չեն ձգեր զինքը։ Փնտռուած մարզիկ մըն է ան, որուն տեղը միշտ կը մնայ բաց։ Եւ, հոգ չէ թէ կարճ ժամանակով, կը քաշեն զինք դարձեալ խաղադաշտէն ներս։

— «Եւ ահա, կը պատմէ Պէն, սկսաւ կեանքիս մէկ նոր շըրջանը։ Ամէն շաբաթ կամ կիրակի օդանաւով կը փոխադրեն զիս այս կամ այն քաղաքը մրցումներուն մասնակցելու համար եւ նոյն իրիկունն իսկ կը վերադարձնեն զիս գործիս։»

Պէն Աղաճանեան, 1960ին հռչակուեցաւ «Տարուան մարզիկը» ամբողջ Ամերիկայի մէջ եւ ստացաւ 1000 տոլարի մրցանակ։ Իսկ յաջորդ տարին մասնակցեցաւ Ազգային Լիկայի մրցաշարքին եւ խումբը հռչակուեցաւ աշխարհի ախոյեան։ Ու ահա հասաւ նաեւ մեծագոյն պատիւը, — Պէն Աղաճանեան բարձրացաւ «Հոլ օֆ Ֆէյմ», այսինքն մուտք գործեց ֆութպոլի պանթէոնէն ներս։

Այժմ նուիրուած է ան իր գործին։ Խանութներուն թիւը հասած է ութի, Լոս Անճըլըսի մէջ եւ շրջակայքը։ Զաւակներուն թիւն ալ բարձրացած է չորսի։

— «Կեանքիս մէջ, կ'ըսէ ան գոհունակութեամբ, առաջին անգամն է որ խաղաղութիւն կը վայելեմ երկու տարիէ ի վեր։»

Ոչ ոք կրնայ սակայն երաշխաւորել, թէ վաղը նորէն պիտի չքաշեն զինք ֆութպոլի ասպարէզը։

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Թ. ՄԱՍ

ԵՐԳԻՉԱՆՔ – ԾԻԾԱՂ

ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐ ՄԸ ԻՆՉՊԷՍ ՈՐ Է

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ··· ԹՈՒԱՄԱԼՈՒԹԻԻՆ

ԸՍՏ ՖՐԱՆՍԱՑԻ ԵՐԳԻՉԱԲԱՆԻ ՄԸ

ԵՐԳԻՉԱՆՔԸ ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՐԱԳՈՅՐԻՆ ԵՏԵՒԸ

ԵՒ ԼԵՀԱԿԱՆ ՍՐԱՄՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՓՈՐՁԱՌՈՒՆԵՐԸ ԿԸ ԽՕՍԻՆ

ԾԻԾԱՂԱՇԱՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ԾԱՂՐԱՆԿԱՐՆԵՐ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

ԳԷՈՐԳ ՄԱՐՏՈՒՆԻ

Գրեց ՄԵԼԻՔ ՇԱՀ

«Դէմքը հոգուն հայելին է» կ'ըսուի: Եթէ այս ասացուածքը ճիշդ ալ չըլլայ ուրիշներու համար, չա՛տ ճիշդ է Գէորգ Մարտունիին համար:

Առէք լիալուսին մը, դրէք վրան երկու մշտաժպիտ աչքեր, պեռեղեցէք սիրունիկ քիթ մը չափաւոր բերնին վրայ, օժտեցէք կարմիր ու ճերմակ թուչերով եւ կ'ունենաք իր դիմագիծը:

Եւ որքա՜ն անճաշակ ու անճարակ մէկը եղած պիտի ըլլաք, եթէ ասանկ աղուորիկ դէմք մը չհամբուրէք:

Տարբերութիւն մը կայ սակայն իր եւ լուսնին միջեւ: Լուսինը որքան ալ պայծառ ըլլայ, աւազ ուրբաթի պէս տխուր է. մինչդեռ ինք որքան ալ սրտնեղ ըլլայ, Յարութեան առաւօտուն կը նմանի:

Մանկամարդ աղջկայ մը դէմքին նման գուարթ ու փափուկ է իր ալ դէմքը, իսկ կազմը ըմբրիչի մը մարմնոյն պէս լայնանիստ է, բայց մարզիկի մը պէս ալ ճկուն:

***

Ծնած է հազար ինը հարիւր չեմ պիտեր ո՛ր թուականին, Բարձր Հայքի համբաւաւոր մէկ քաղաքին մէջ: Հասակ նետած է Պոլսոյ մէջ: Պայքարած է Հայաստանի Հանրապետութեան համար: Ճաշակած է թրքական գերութեան արհաւիրքները եւ կարգ մը տաք ու պաղ պատահարներէ ետք վերջապէս ողջունած է Ազատութեան Արձանը Նիւ Եորքի նաւահանգստին առջեւ եւ այդ օրէն նոր անկիւնադարձ մը սկսած է իր կեանքին մէջ: Առիթ չի փախցներ ան բանախօսով, հեռանկարով, թերթերով, բեմերով եւ դրքերով հպարտօրէն ըսելու աշխարհին, թէ «նոր մարդ եղած է այդ օրէն ասդին»:

***

Ո՞վ ըսաւ որ մեծութեան չափանիշը հարստութիւնն է, կամ պաշտօնական հանդամանքը եւ կամ չահուսած սիտղոս մը: Անհրաժե՞շտ է ծովի պէս խոր ըլլալ եւ բարձր՝ լերան մը հանգոյն. մի՞թէ նուաղ բանաստեղծական է եւ հրապուրիչ վճիտ առուակի մը զեղեցկութիւնը:

Գէորգ սկզբունքով յեղափոխական է, գործով՝ բարեչրջական, բնաւորութեամբ՝ դիւրահաղորդ եւ ընկերական:

Ա՛յնքան հաղորդական, որ կրնայ ամէն դասակարգի մարդոց

Fonds A.R.A.M

հետ խօսիլ իրենց հասկցած լեզուով: Հօտոյի մը կը խօսի հօտոյերէն: Ագնուականի մը հետ կը խօսի պերճաբարբառ: Երգիծարանի մը հետ կը զաւեչտաբանէ: Ողբերգակի մը հետ յուզական ապրումներ կ'ունենայ: Ֆմբագրի մը հետ ալ կրնայ դիւանագիտութիւն խաղալ:

Ամէն արտունջ կը լսէ, — վաստաբան չէ. ամէն վէմի սփոփանք մը ունի, — քահանայ չէ. ամէն վէրքի սպեղանի կը դնէ, — բժիշկ չէ. չատ մը ովկիանոսներ եւ ծովեր կարած է, — նաւապետ չէ. ճակատամարտներէ կը ճարէ, — զօրավար չէ: Հաւկիթներ կ'ածէ, — հաւ չէ, բայց իր ածած հաւկիթները A B C D եւ բժիշկներուն պիտցած եւ չպիտցած բոլոր կենսանիւթերը կը պարունակեն:

***

Հիւրանոցի դրան պէս բաց է իր սիրտը, բաց է իր դուռը եւ բաց է իր ձեռքը: Մարդասիրութիւնն ու բարեբարութիւնը իր տարբերքն են:

Մարդ մըն է, որուն հարուստ կամ աղքատ ըլլալը մեծ տարբերութիւն մը չ'ըներ: Եթէ անկուտի է՝ կու տայ իր ժպիտը, խորհուրդները, կամեցողութիւնը եւ ընկերակցութիւնը: Եթէ դրամ ունի՝ իր առաքինութիւններուն կը միացնէ իր հազարներն ու տասնեակ հազարները: Դպրոց, եկեղեցի, մամուլ, արուեստագէտներ, դրագէտներ չեն վրիպած իր ուշադրութենէն:

— Տաղանդ՝ այո, բայց հանճար՝ ոչ...

Մարդ մըն է, որ տալուն մէջ կը փնտռէ իր սփոփանքն ու երջանկութիւնը: Իր մեծագոյն ուրախութիւնը ուրիշին ուրախութիւնն է:

Ունինք չատ մը խմաստուն եւ տիեղասաւոր մեծեր, որոնք իրենց քանքարները խորունկը կը թաղեն նուաստութեան բարդոյթէ վարակուած, մինչդեռ այս համեստ խմաստունը, օրն ի բուն թերթով, բառիսյով, խօսքով եւ գրքով իր ազգը կը ծանօթացնէ, սիրցնել կու տայ արար աշխարհին, ներբողելով անոր արժանիքներն ու առաքինութիւնները:

Դարուս ոգին լաւ է սերտած: Այլաբանութենէն մինչեւ

Fonds A.R.A.M

պիւանապիտական լեզուին նրբութիւնները լաւ է ուսումնասիրած։ Մինչեւ էշը ջուրէն անցընելը կրնայ ութէ մարդու մօրուքին սանտր մը յատկացնել։

*
**

Գիտուն, խմաստասէր կամ փիլիսոփայ ըլլալու պէտք չկայ մարդկային կեանքի պարզացման եղելջները չափելու, պատերազմներու պատճառներն ու արդիւնքները պարզելու եւ խաղաղութիւն հաստատելու կերպեր ու միջոցներ որոնելու համար։

Հարցուցէք իրեն եւ ան ձեզի կ'ըսէ, —

Թէ մարդկային կեանքի առաջին հիմնական պահանջն է լաւ ուտել։ Ուտելը արուեստ է եւ ախորժակով ուտելը՝ գեղարուեստ։ Թէ քաղաքակրթութիւնները կ'աճին ու կը զարգանան լաւ սննդառութիւններով։ Թէ անճաշակ ուտող ազգերը անհանգիստ եւ կռուազան կ'ըլլան եւ պատերազմներու պատճառ կը դառնան։ Թէ պնդութիւնը — պէշ ուտելու հետեւանք — Սթալիններու եւ Հիթլէրներու նման անժպիտ բռնակալներ կը ծնի։ Թէ աշխարհիս վրայ խաղաղութիւն հաստատելու համար կարիք չկայ միջազգային համագումարներ կազմելու եւ բարելռնեան լեզուներով իրար չհասկնալու, այլ ունենալու է լաւ խոհանոցներ եւ տանտիկին կնիկներ, որոնք փոխանակ օրը հինգ ժամ հայելիին դիմաց քթին, բերնին, յօնքերուն հետ խաղալու, խաղան տանին, տատակին հետ եւ ախորժաբեր կերակուրներ պատրաստելով լաւ տրամադրութիւններ առեղծեն կատակելու, կուշտ ու կուռ խնդալու, իրար հասկնալու եւ իրական երջանկութիւնը վայելելու համար։

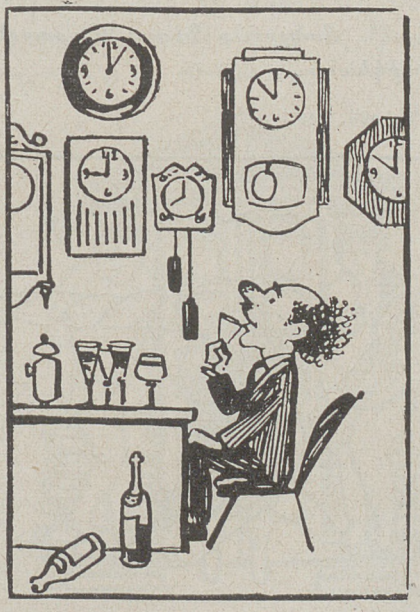

Ժամագործին նոր տարիները ըստ իր ժամացոյցներուն։

Քաղաքակրթութեան ծառայելու համար կը բաւէ՞ միայն պիտութիւնը։ Նոյնքան կենսական չէ՞ զուրգուրալ ստամոքսին վրայ, ներաչխարհի պահանջներուն բաւարարութիւն տալու համար։

*
**

Ահա մէկը, որ չ'ապրիր միայն իր անձին համար։ Այլասիրութիւնը զուգընթաց կը քալէ անձնասիրութեան հետ եւ ասոր

Fonds A.R.A.M

համար փոխադարձ բարեկամութեան մէջ անկեղծութիւնը ամէնէն ծանր պէտք է կշռէ։

Բարեկամներ գտնելը դժուար չէ, պահելն է կարեւորը։ Ան իր պարզութեամբ, համեստ ընկերակցութեամբ, վարակիչ ժպիտով ստեղծած է չատ մը լաւ բարեկամներ եւ կը պահէ զանոնք։ Թշնամին՞ը, — եթէ ունի, վերջանձնօրէն անյիշաչար է անոնց հանդէպ։

Զկայ մէկը, որ ինք չսիրէ։ Զկայ մէկը որ զինք չսիրէ։ Մեր աւգործ կուսակցութեան խմբապիրներն են որ չեն կրնար հանդուրժել իրեն։

Երկի անծանօթ մըն էր. այսօր ոչ մէկուն համահայկական, համամերձկեան դէմք մըն է, այլեւ կ'արշաւէ համաշխարհային հորիզոններէն ներս։

Վկա՞յ։ Կարդացէք անոր արձանագրութեանց այն հաստափոր ալպոմը, ուր դրուատիքներով իրենց ստորագրութիւնները դրած են պարզէն ամենաբազադրեալ մարդիկ, հասարակ մահկանացուներէն մինչեւ յաւուկ անմահները, ասուպներէն մինչեւ աստղերը, դրամդէմներէն մինչեւ դիւանագէտները, նախագահներ, թագաւորներ, իշխաններ, իշխանուհիներ, նախարարներ եւ զօրավարներ։ Ջմռոնանք նաեւ ընթերցողներէն մինչեւ խմբագիրները, ամէն ազգէ, սեռէ, դոյնէ եւ դաւանանքէ։

*
**

Ճանչցա՞ք Գէորգ Մարտունին, կամ, նոյնինքն Ճորճ Մարտիկեանը։

Ֆրէզնօ, 1964

Մելիք – Շահ

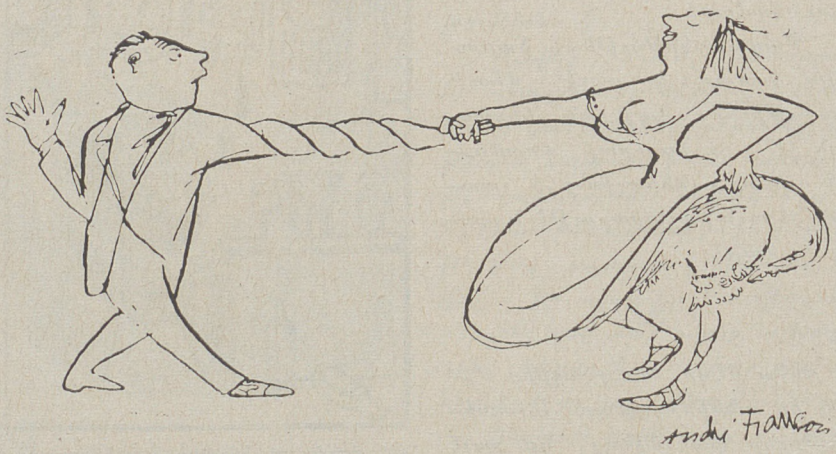

Թուխսքը այսպէ՞ս պարելուն մէջ է վարպետութիւնը...

Fonds A.R.A.M

ԹԻՒԵ՛Ր, ԹԻՒԵ՛Ր, ԹԻՒԵ՛Ր···

ԵԱՆՔԻՆԵՐԸ ԻՆՉՊԷՍ ՈՐ ԵՆ

Գրեց ՓԻԷՐ ՏԱՆԻՆՕ

Քրիստափոր Գոլոմպոսի պէս, բայց անկէ աւելի քան չորս դարեր ետքը, գտայ Ամերիկան չոգենաւի մը վրայ: Ամերիկեան չոգենաւ մը — United States:

Ճամբորդները մեծ մասով գրօսաշրջիկներ էին, որոնք Եւրոպայէն կը վերադառնային եւ այդ առթիւ կը փոխանակէին իրենց յուշերը: Եւ այնպէս մը կը փոխանակէին, որ իրենց շրթունքներէն դուրս եկածը բառեր չէին, այլ թիւեր:

— *Այս փոքր պայուսակը* 10 *տոլարի գնեցի Ֆլորէնսի մէջ:*

— *Տեսէք, ճիշդ նոյնն է, բայց՝ կարմիր գոյնով: Վճարեցի* 8 *տոլար* 25 *Հռոմի մէջ. նոյնը կար կապոյտ գոյնով եւ սեւով* 9 *տոլարի:*

— *Ինչպէ՞ս անցուցիք ձեր* one-month-trip-*ը (մէկ ամսուան ճամբորդութիւնը):*

— *Օ՛,* simply marvellous *(պարզապէս հրաշալի): Փարիզ մնացինք* 5 *եւ կէս օր, Ֆլորէնս* 3 *օր, Հռոմ* 4 *օր, Վենետիկ* 2 *օր: Ընդհանրապէս թանգարան մը կը տեսնէինք առաւօտները եւ երկու յուշարձաններ կէսօրէ ետք: Սփէնսըրը երբեմն կը փոխէր···* You know··· *կը նախընտրէր երկու եկեղեցիներ առաւօտները եւ միայն մէկ պալատ կէսօրէ ետք: Կը հաւատայի՞ք որ* 10.000 *մղոն ճամբայ կտրեցինք··· Օ՛, շատ* nice *էր···*

Ֆլորէնսի մէջ կէս – փանսիոնով մնացինք պանդոկը··· կը վճարէինք 5700 *լիրէթ, թէեւ* 5000*ով ալ կ'ըլլար··· Իսկ դո՞ւք···*

Թիւ ծամելու այս տարօրինակութիւնը վերստին յայտնուեցաւ յաջորդ օրը, երբ չոգենաւի կամրջակին վրայ ծանօթացայ պարոն Սայրըս Պ. Լիփքոթին հետ: Մաքուր հագուած, լաւ ածիլուած, ձիւնի պէս ճերմակ շապիկով, ակնոցներու եռին անկեղծ նայուածքով եւ կոկիկ կօշիկներով մէկն է պ. Լիփքոթ, որուն փողկապները միայն ափ–

Գտաւ ճի՛շդ տեղը···

Fonds A.R.A.M

րիկեան բան մը ունին: Բայց ներկայացնեմ պինքը ձեզի այնպէս, ինչպէս ինք ներկայացուց ինքզինքը այդ օր ինծի, իր շէզ–լոնկը մոտեցնելով իմինիս:

— My name is Lippcott··· Cyrus B. Lippcott···

Քանի մը վայրկեանի ընթացքին տորվեցայ, որ Մայրըս Լիփքոթ 51 տարեկան պիտի ըլլար Մայիս 6ին, որ ծնած էր Քանզաս Սիթի (Միսուրի), տարին կը չահէր 25·000 տոլար, ունէր 6 սենեակով տուն մը Շէնկթիէսի մէջ (Նիւ Եորքի նահանգ), ապահովագրուած էր 60·000 տոլարի եւ անգամ մը իրմէ 7 տարի մեծ կնոջ մը հետ ամուսնանալէ ետք, վերամուսնացած էր ուրիշ կնոջ մը հետ, որ իրմէ 6 տարի պզտիկ է:

Զորս վայրկեանէն պակաս ժամանակի ընթացքին, պ· Լիփքոթ իր մասին ըսած էր չատ աւելի, քան Ֆրանսացի մը պիտի ըսէր 4 ամսուան ընթացքին եւ Անգլիացի մը բազմաթիւ սերունդներ փոխելէ ետք··· Երթալով աւելի բացուեցաւ, երբ գրպանի թղթապահակէն հանեց թարմատիպ աղջկան մը լուսանկարը:

— Թոյլ տուէք որ ձեզի ցոյց տամ իմ կրտսեր աղջիկս, անունը Փաթրիչիա է եւ չատ սիրուն է, այնպէս չէ՞···

— Fine··· պատասխանեցի ես մատներուս ծայրովը դպելով այս գոլֆական օրիորդին, որ 6 մը ունէր իր փռնչ – օվըրին վրայ:

— Well··· չարունակեց պ· Լիփքոթ: Պիտի չհատատաք, բայց հարիւր 16 տարեկան է եւ հասակը արդէն հասած է 5 ոտք 5 մատնաչափ···

Այսպէ՞ս ալ ներքափանցում···

— Հինգ ոտք 6 մատնաչափ, Մա՛յ··· (Մայրըս) ճչդեց՝ ճիշդ այդ պահուն մեզի մօտեցած աիկին Լիփքոթը:

— Oh, yes, darling··· 5 ոտք 6 մատնաչափ··· Nice girl··· Կէս երկվեցեակ մը իրեն տարեկից boy friend–ներ ունի և չատ կը սիրէ իր գոլֆը··· Այնտեղ կան 2400 աղջիկներ ու մանչեր եւ մեզմէ 166 մղոն հեռու է, ինչ որ թոյլ կու տայ մեզի ամիսը երկու անգամ այցելել հոն··· Nice place···

Պահանջը կը զգայի երթալու կամուրջին զլուխը, քիչ մը անթիւ fresh air (թարմ օդ) առնելու համար, նայիկս քաչուելէ

Fonds A.R.A.M

առաջ: Եւ սակայն, Թիւերը, յայտնօրէն կը հալածէին զիս: Promenade deck-էն սալոն գացած ատենս աչքիս զարկաւ սիրուն, սեւ քարետախտակ մը, որուն վրայ սպիտակ տառերով գրուած էին օրուան ժամանցի նիւթերը: Ֆիլմը ներկայացուած էր սապէս.—

ԼԷՅՏԻ ՍԻՆԹԻԱՅԻ ՉԱՐՉԱՐԱՆՔԸ
(112 վայրկեան)
Իսթմէնքոլոր

Շատ լաւ կ'ըմբռնեմ, որ ամերիկեան հպատակ մը, շոգենաւի մը սինէմայի սրահէն ներս մտնելէ առաջ բացարձակ պահանջը կը զգայ գիտնալու, թէ Լէյտի Սինթիայի Չարչարանքը 112 վայրկեան պիտի տեւէ: Հաշուըւած է իր ժամանակը, — կրնայ ըլլալ որ կառախումբի մը պիտի հասնի: Երբ շոգենաւի մը վրայ կամ ուրիշ տեղ մը ես չեմ զգար Լէյտի Սինթիայի Չարչարանքին քառորդ ժամ կամ 1 ժամ 52 վայրկեան տեւելու պահանջը, այդ կը նշանակէ պարզապէս, որ American citizen մը դառնալու համար ստեղծուած չեմ ես:

Սայրըս Պ. Լիփքոթ, որուն հետ բարեկամացայ, ժամադրութիւն տուաւ ինծի Նիւ Եորքի մէջ, ուր յաճախ կ'երթար գործերուն բերմամբ: Այդ օր զինքը պիտի գտնէի Փարք Լէյն Հոթէլը: Պանդոկի գեղեցիկ ու հսկայ պատին մէջ ամէնէն առաջ աչքիս զարկաւ հետեւեալ ազդը.—

Այս սրահին մէջ
366էն աւելի անձերու
ներկայութիւնը ապօրինի է
եւ վտանգաւոր

(Կ'ըսեմ 366 եւ ոչ թէ 350 կամ 400. Թերահաւատներուն կը մնայ անձամբ ստուգել այս թիւը Փարք Լէյն Հոթէլ երթալով. հեռու է, բայց կ'արժէ տեսնել:)

Երբ աչք մը նետեցի շուրջս, արագ գաղափար մը ունենալու համար ներկաներու թիւի մասին — 366 հոգի չկային — ապըսպրեցի հուիսքի մը: Ու ինծի բերին շիշ մը Grant's Scotch որուն շուրջը կախուած թղթիկի մը վրայ գրուած էր — 4·207·680 վայրկեան: Եւ ինչո՞ւ 4·207·680 վայրկեան: Որովհե-

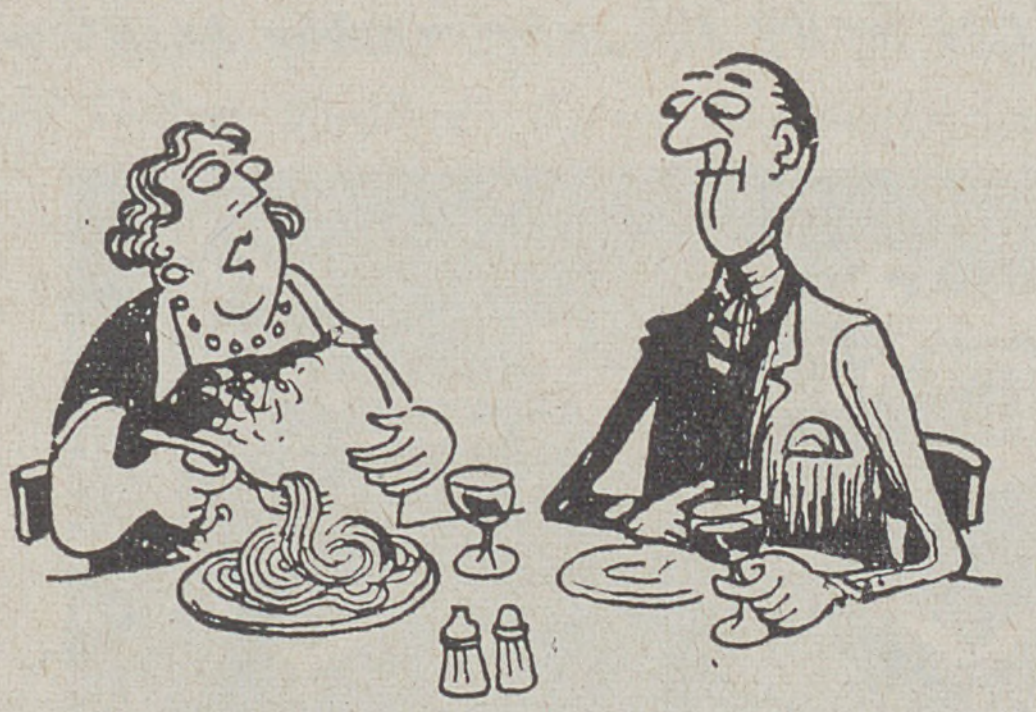

— Ինչպէ՞ս կրնայ այս մաքարոնին գիրցնել, քանի որ մէջը եղածին պէս պարապ է···

Fonds A.R.A.M

տեւ այս հուխքին ունի 8 տարուան հնութիւն եւ Ամերիկացիի մը համար 4·207·680 վայրկեանը հաւասար է 8 տարուան, ինչպէս ութ անգամ չորսը պիտի ընէր երեսուներկու…

Պ. Լիփքոթ կը նախընտրէր չամփանիան։

— Շաւտոն Մօէ 49 մը տուէք ինծի, ըսաւ ան դրպանի թղթապանակէն հանելով հետաքրքրական ցանկ մը, ուր, բոլոր տեսակի չամփանիաներն ու գինիները թուագրուած էին 0–էն (No good) մինչեւ 7 (The best) եւ 1931էն մինչեւ 1959…

— Կը տեսնէք, ըսաւ ինծի, 49ը կ'արժէ 6, հետեւաբար լաւ է։

Պ. Սայրըս Լիփքոթ չի խօսիր Փիքասոյի մը մասին, այլ կ'ըսէ 30·000 տոլարնոց Փիքասոն, չ'ըսեր չէնք մը, այլ 2·000·000նոց չէնք մը, կամ 75·000 հատորնոց մատենադարան մը եւ կամ 38 սենեակներով դղեակ մը։ Նոյնիսկ մարդու մը համար կ'ըսէ յաճախ չարաթական 150 կամ 500 տոլարնոց մարդ մըն է (a 500 dollars a week man)։

Եւրոպացիները կը նեղուին երբեմն, որովհետեւ Ամերիկացի մը, փոխադարձ ծանօթացման յաջորդած վայրկեանին իսկ կը հարցնէ, թէ տարին ի՛նչ կը չահին, կամ քանի՛ կ'արժէ իրենց հագած զգեստը։ Կրթութեան պակաս մը կը տեսնեն առջեւ մէջ։ Կը սխալին։ Եղածը բոլորովին տարբեր դաստիարակութեան եւ մտայնութեան մը արտայայտութիւնն է։ Զրսեւ թէ ինչ կը չահիս, կը նշանակէ բան մը պահել դրացիէն, կը նշանակէ չունենալ փոխադարձ հասկացողութեան եւ գործակցութեան ոգին, որ ձեզ «100ին 100 Ամերիկացի» կը դարձնէ։ Մանաւանդ որ դեռ նախակրթարանի նստարաններուն վրայ կը թրծեն ձեզ թիւերով։

Մինչ Ֆրանսացի աշակերտը կը սորվի, թէ իր գաղիացի նախահայրերը կ'ապրէին ցիցերու վրայ չինուած հիւղակներու տակ եւ երկար պեխեր ունէին, ամերիկացի աշակերտը կը սորվի, թէ 16 Սեպտեմբեր 1620ին ՍաուԹհեմփթընէն ճամբայ ելած Mayflower–ին վրայ կային 102 ուխտաւորներ եւ թէ այս 102 ուհովիւրանները, 35 օրուան ընթացքին 3200 մղոն երկարութեամբ ճամբորդութիւն մը ընելէ եւք պիտի դառնային 166 միլիոններոց ազգ մը, 66·3 միլիոն տոլարի պիւտճէով մը։

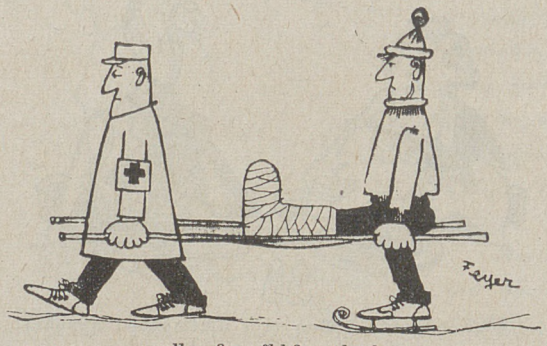

Առանց մեկնութեան

Պահած եմ տակաւին այն թերթը, զոր, դեռ եւս դլուխս թի-

Fonds A.R.A.M

ւերով լեցուած, գնած էի այն իրիկունը, երբ Պ. Լիւքթի հետ ժամագրութենէս առաք պանդոկ կը վերադառնայի: Աչքս ո՛ր սիւնակին վրայ որ ալ իյնար, կը տեսնէր թիւեր: Ահաւասիկ, իրենց բնագրով.

2 MILES OF PIERS SET FOR BROOKLYN IN 7 YEARS PROJECT $ 85.000.000 WORK.
FORD MOTOR COMPANY : $ 2.000.000.000 INDUSTRIAL EMPIRE.
PRESIDENT BETTER : 46 MINUTES TALK WITH 5 COUNSELLORS.

(Օգնամեայ ծրագրով եւ 85·000·000 տոլար պիւտճէով 2 մղոն երկարութեամբ բարափ Պրուքլինի համար: — Ֆորտի ընկերութիւնը՝ 2 միլիառ տոլարնոց կայսրութիւն մը: — Նախագահը աւելի լաւ է· 46 վայրկեան տեսնուեցաւ 5 խորհրդականներու հետ:)

Ոչ մէկ բան կը փախի ամենազօր թիւին ձեռքէն: Ոչ Բողոքականն եկեղեցին, որ աւելի քան մէկ միլիառ տոլար կը ծախսէ տարին 3000 ըրասենեակներու խողովակով 11 միլիոն կաթօլիկներու բարեկեցութեան համար: Ոչ Միացեալ Նահանգներու Նախագահը, որ 46 վայրկեան տեսնուած էր իր 5 խորհրդականներուն հետ: Ոչ Նիու Ճըրզի նահանգի 5·200·383 բնակիչները, որոնք ամենայն կարգապահութեամբ հասած են իրենց 63·483 ապաստանարանները ժամը 18ին, 809 սուլարձակ կայաններու կողմէ ազդարարուած եւ 25·000 պաշտօնեաներու հսկողութեան տակ 20 վայրկեան տեւած կրաւորական ինքնապաշտպանութեան փորձի ընթացքին: Ոչ Ֆորտի կայսրութիւնը, որ 2 միլիառ տոլարի այժ ունի եւ որ ստեղծուած էր 53 տարի առաջ 28·000 տոլարի կանխիկ դրամագլուխով: Ոչ 57,475 մարպասէրները, որոնք նեղկայ գտնուած են Տիթրոյիթի Առիւծներու յաղթանակին Շիքակոյի Արջերուն վրայ (Ֆութպոլ), ճիշդ այն պահուն, երբ 6 ոտք 9 մատնաչափ հասակով 21 տարեկան ձիմ Մալոնին, չորրորդ չրջանին, 12 մէթր փասով մը կարած էր 20 եարտա հեռաւորութիւնը, չահելու համար 26–19ով: Ոչ ալ վերջապէս ստամոքսը հանդուցեալ Ուիլսըն Ուըտուըրտ ճիւնեըրին, որ սխալմամբ սպաննուած էր կնոջը կողմէ: Միլիառատէրը, 35 տարեկան սփորթսմէնի մարմնոյն մէջ գտած են 100ին 0·065 քանակութեամբ ալքոլ,

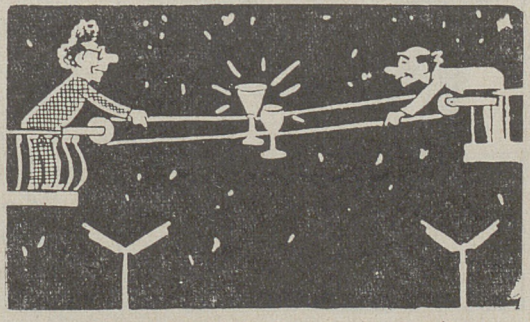

— Նոր տարիդ շնորհաւոր, հարեւա՛ն...

Fonds A.R.A.M

մինչ օրինական թուհաւորումը կը պահանջէ 100ին 0·15:

Այս անվերջանալի թիւերուն չնորհիւ Միացեալ Նահանգները նկատած են, որ երկրին մէջ ջուրի սպառումը, 35 տարիներէ ի վեր կը մնար նոյնը ժամը 21էն 21·30ի միջեւ, մինչդեռ երկու տարիէ ի վեր աւելցած է դղալապէս: Ինչո՞ւ: Հեռատեսիլի պատճառով: Եւ ինչո՞ւ հեռատեսիլի պատճառով: Որովհետեւ այդ նոր նախախնամութեան կողմէ պարտադրուած ըլլալով նստած մնալ ժամը 19էն մինչեւ 21, 60 միլիոն Ամերիկացիները լուացարան կը մտնեն ժամը 21էն 21·30ի առեններդ...

Ա՛յ մարդ, դուն թիւ ես միայն եւ թիւ՝ թիւերու մէջ, հազարեակ կամ հսկայական, չարաթիական 2000 տոլարնոց անօքէն թէ 86 տոլարնոց աշխատաւոր, — թիւ պիտի մնաս եւ թիւ ալ պիտի մեռնիս...

Երաժշտագէտ կէրշվին, օր մը Հոլիվուտի մէջ սարքեց հացկերոյթ մը, ուր հրաւիրեալները կը յայտարարուէին իրենց չարաթական վաստակի գումարով: Իսկ Նիւ Եորքի մէջ մէկ այլ հացկերոյթի ընթացքին, ուր հաւաքուած էին ամերիկեան ճարտարարուեստի մեծագոյն դէմքերը, ասոնցմէ մէկը, պատուելով փանաիթ Նէհրուն, ըսած էր անոր·

— Պարոն վարչապե՛տ, դուք այս պահուս նստած էք 20 միլիառ տոլարի մէջտեղը...

Եթէ կը կարծուի, թէ կը հնարեմ, այս պարագային կը յիշեցընեմ, որ այս բանը Նէհրուն ի՛նք պատմած է Միացեալ Նահանգներու վերաբերեալ իր յուշերուն մէջ: Ահա թէ բառացի ինչպէս խօսած է այդ դործարանատէրը·— "Mr. Prime Minister, do you realize how much money is represented at this table ? I just added it up. You are eating dinner with at least 20 billion dollars." *Ու թարգմանի· — «Պարոն վարչապետ, կրնա՞ք պիտնալ, թէ որքան դրամ կը ներկայացնէ այս սեղանը: Ճիշդ հիմա գումարեցի: Դուք կը ճաշէք առ նուազն 20 միլիառ տոլարի հետ:»*

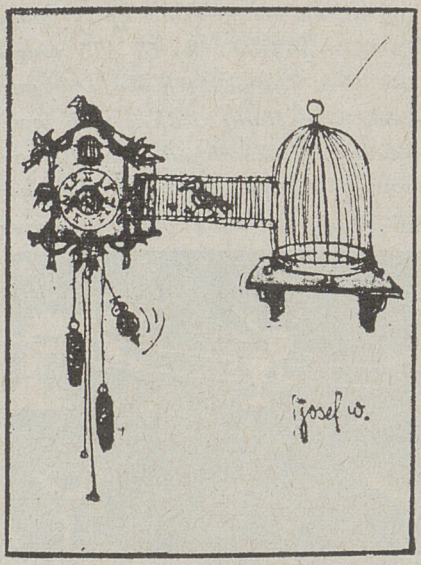

Կեղծիք տեղ իրական «ֆուֆուֆ»

Բուրգերու բարձունքէն, քառասուն դարեր կը դիտէին Նափոլէոնին բանակները: Իրենց աթոռներու վրայէն ալ 20 միլիառներ կը նայէին Նէհրուին...

ՓԻԷՐ ՏԱՆԻՆՕ

Fonds A.R.A.M

ԻՆՉՊԷ՞Ս ԱԼ ԿԸ ՀՆԱՐԵՆ

Համայնավար բռնատիրութեան տակ ապրող ժողովուրդները, իրենց վրայ ճնշող լուծէն վրէժ լուծելու միակ ճեւը գտած են այն բոլոր սրամիտ պատմութեանց մէջ, որոնք շրջան կ'ընեն քերնէ քերան եւ կը ծաղկեն բռնատէրն ու բռնատիրութիւնը: Հատորներ կարելի է կազմել լաւագոյնները միայն օգտագործելով, — այնքան շատ են այդ պատմութիւնները: Այս անգամ մեր ընթերցողներուն կը ներկայացնենք լեհական հաւաքածոյ մը, որուն մէջ դերակատարներէն մէկն է ողջ բայց «մեռած» Նիխիթա Խրուշչեւը այն տարիներուն, երբ դեռ Խորհրդային Միութեան տէր – տիրականն էր:

Ուրեմն՝ զուարթութեամբ լուարուք...

Տարիներ առաջ Ֆրանսա այցելութեան ընթացքին Խրուշչեւ կը տեսնուի զօր. ժը Կոլի հետ, զանազան մարզերու մէջ երկու երկիրներու ճեռք ճգած արդիւնքներու մասին: Ժը Կոլ լսելէ եաք անջըրպետին մէջ թռիչքներու վերաբերեալ Խրուշչեւին ինքնագովութիւնները, կ'ըսէ·

— Արդարեւ, այդ դեռնի վրայ չատ եա կը մնանք Ռուսերէն: Բայց բժշկութեան մէջ, օրինակի համար, Ֆրանսայի բժիշկները ունեցած են արտակարգ յաջողութիւններ: Մենք յաղթած ենք մահուան: Ֆրանսական բժշկութիւնը կրնայ այսօր մեռեալներուն յարութիւն տալ:

— Շատ հետաքրքրական է, կը պատասխանէ Խրուշչեւ. մենք տակաւին չենք ըրած այդ դիւտը: Սփոռի մէջ սակայն մեզի հաւասարը չունինք: Այժմ ունինք վազողներ, որոնք կրնան ժամական 200 քիլոմէթր կտրել:

— Անկարելի է, կը բացագանչէ Ժը Կոլ: Ֆրանսացիները պէտք է տեսնեն ասիկա: Կ'առաջարկենք, որ մեզի ղրկէք այդ վազողներէն մէկը, իսկ մենք ալ փոխարէնը պիտի ղրկենք մէկը, որ մեռեալները պիտի ողջնդնէ Մոսկուայի մէջ:

Խրուշչեւ կը սոիպուի ընդունիլ Ժը Կոլի առաջարկը: Մոսկուա վերադարձին, սակայն, կը տեղեկանայ որ ժամական 200 քիլոմէթր արագութեան հասնող մարզիկ չկայ Մոսկուայի մէջ: Ու կը զայրանայ:

Fonds A.R.A.M

— Ա՛լ Ֆրանսա երթալու երես չեմ կրնար ունենալ, կը բացագանչէ։ Հսկայ գումարներ կը ծախսենք սփոռը զարգացնելու համար եւ երբ կ՚ուզենք լաւ վազող մը... չկա՜յ։ Հիմա ո՞ւր կրնամ գտնել այդքան արագ վազող մը, Տը Կոլին ներկայացնելու համար...

— Մէկ լուծում կայ միայն, կը պատասխանէ Միկոյեան։ Լուր ղրկէ Տը Կոլին, որ նախ մեզի ղրկէ իր բժիշկը, Սթալինը ողջնցնելու համար եւ այն ատեն, կ՚երդնում քեզի, Նիքիթա Սերգէյեւի՛չ, որ դուն, ժամական 200 քիլոմէթրէն ալ աւելի պիտի վազես...

×

Խորհրդային Միութեան մէջ, քաղաքական հաւաքոյթի մը ընթացքին, ճառախօսը երկարօրէն կը նկարագրէ կեանքին առաւելութիւնները երկրին մէջ, ինչպէս նաեւ բնակիչներուն դնելու կարողութեան յարաճուն յաւելումը։ Ճառի վերջաւորութեան կը հարցնէ ներկաներուն, թէ կա՞յ հարցում ընել ուզող մէկը։ Մարդ մը ոտքի կ՚ելլէ։

— Ձեր անո՞ւնը, կը հարցնէ ճառախօսը։

— Պորնշթայն։

— Մտիկ կ՚ընեմ ձեզ, ընկեր Պորնշթայն։

— Կ՚ըսէք, ընկե՛ր, որ մեր մօտ ամէն ինչ հրաշալի է, բայց պիտի ուզէի գիտնալ, թէ ինչո՞ւ միս չկայ մեր մօտ։

— Ատիկա բաւական բարդ խնդիր մըն է, ընկե՛ր։ Ձեր հարցման կը պատասխանեմ յաջորդ անգամ։

Յաջորդ ժողովին կը խօսի միեւնոյն ճառախօսը, բայց ոչ մէկ խօսք միսի մասին։ Վերջաւորութեան, ըստ սովորականին կը հարցնէ, թէ կա՞յ հարցում ընել ուզող մէկը։ Դարձեալ մարդ մը կ՚ելլէ ոտքի։

— Ձեր անո՞ւնը, կը հարցնէ ճառախօսը։

— Ռուպինշթայն։

— Կ՚ուզէք անշուշտ գիտնալ, թէ ինչո՞ւ միս չկայ մեր մօտ։

— Ոչ, ընկե՛ր, կ՚ուզէի միայն գիտնալ, թէ Պորնշթայնը ինչո՞ւ անյայտացաւ...

×

— Ի՞նչ է տարբերութիւնը գիտնականի մը, գաղափարապաշտ փիլիսոփայի մը եւ մարքսիստ փիլիսոփայի մը միջեւ։

— Գիտնականը մութ սենեակի մը մէջ բանտարկուած մարդ մըն է, որ պէտք է հոն գտնէ գոյութիւն չունեցող կատու մը։ Գիտէ սակայն, որ կատուն չկայ։

Գաղափարապաշտ փիլիսոփան մութ սենեակի մը մէջ բանտարկուած մարդ մըն է, որ պէտք է հոն գտնէ գոյութիւն չունեցող կատու մը։ Եւ սակայն կը փնտռէ։

Fonds A.R.A.M

Իսկ մարքսիստ փիլիսոփան մութ սենեակի մը մէջ բանտարկուած մարդ մըն է, որ պէտք է գտնէ դռնակը չունեցող կատու մը։ Կը փնտռէ եւ երբեմն երբեմն կը պոռայ — գտա՛յ, գտա՛յ...

×

Վարչատա, յաճախորդներով լեցուած նպարեղէնի խանութի մը մէջ, կին մը կը հարցնէ.

— *Ալիւր ունի՞ք։*

— *Այո, տիկին, փառք Աստուծոյ։*

— *Աղ ալ ունի՞ք։*

— *Այո, տիկին, փառք Աստուծոյ։*

Այս խօսակցութիւնը մոխիկ ընող պաշտօնեայ մը դիտել կուտայ ծախողին.

— *Ձեմ հասկնար թէ ինչո՞ւ միշտ կ'ըսէք փառք Աստուծոյ, երբ պէտք է ըսէք փառք կուսակցութեան։*

Ծախողը ներողութիւն կը խնդրէ եւ երբ կինը նորէն կը հարցընէ՝

— *Հապա կարագ ալ ունի՞ք...*

— *Ոչ, տիկին, փա՛ռք կուսակցութեան, չկայ, կ'ըլլայ պատասխանը։*

×

Մխիթարեան խցիկին մէջ ապրող երկու բանտարկեալներ կը խօսին իրարու հետ, երբ մէկը հարց կու տայ.

— *Ինչո՞ւ ձերբակալուած էք։*

— *Քիչ մը ապրանք թոգուցի այն մթերանոցէն, ուր կ'աշխատէի, կը պատասխանէ միւսը։ Իսկ դո՞ւք։*

— *Ծոյլ ըլլալուս համար...*

— *Ի՞նչ, ծուլութեան համա՞ր ալ կը ձերբակալեն հիմա։*

— *Այո, բարեկամ, մոխիկ ըրէ, հիմա կը հասկնաս։ Իրիկուն մը կուսակցական ժողով ունէինք։ Երբ վերջացաւ եւ դուրս ելանք, մեր կազմակերպութեան քարտուղարը հրաւիրեց զիս ընթեռնուն, բաժակ մը բան խմելու համար։ Դժուար էր մերժել քարտուղար մը։ Գացինք եւ սկսանք չատախօսել։ Գիտես որ վոտքդ կը քակէ մարդուս լեզուին կապերը։ Երբ տուն վերադարձայ, ուշեցի երթալ ոստիկանատուն, տեղեկագրելու համար մեր խօսակցութիւնը, բայց չատ յոգնած ըլլալով ըսի ես ինծի, — է՛, վաղը կ'երթաս։ Ու ահա, այդ վաղը չեղած, քարտուղարը գացեր էր նոյն գիշերն իսկ, անմիջապէս... Կը տեսնե՞ս ծուլութեանս հետեւանքը...*

×

Fonds A.R.A.M

— Ինչո՞ւ համար մխ չկայ Լեհաստանի մէջ:

— Այնքան արագ կ'երթանք դէպի ընկերվարութիւն, որ անասունները չեն կրնար մեզի հետեւիլ:

×

Մոսկուա բնակող ծեր կին մը, երկար տարիներու վնտռտուքներէ ետք կը տեղեկանայ, թէ իր միակ զաւակը, որ կորսուած էր Մոսկուայի պարպումի օրերուն տասնըվեց տարեկանին, ողջ է եւ կ'ապրի հեռաւոր խորհրդային հանրապետութեան մը մէջ: Նամակ կը գրէ անոր եւ չուտով կը ստանայ պատասխանը, ուր կ'ըսէ թէ չատ լաւ է, գործարանի մը տնօրէնն է եւ մօտ ատենէն պիտի գայ Մոսկուա պինք տեսնելու համար:

— Եթէ վերարկուդ չըլլար, ուրկէ՞ պիտի ճանչնայի քեզ...

Որոշուած օրը, ծեր կինը կ'երթայ կայարան չատ մտահոգ, որովհետեւ չի գիտեր թէ պիտի կըրնա՞յ ճանչնալ իր զաւակը քսան տարիներու բաժանումէն ետք:

Երբ կառախումբը կը հասնի, ճամբորդներու հոծ բազմութիւն մը կ'ողողէ կայարանը: Եւ ծեր կինը, քիչ մը հոս-հոն նայելէ ետք, առանց վարանելու կը մօտենայ մօրուսաւոր մարդու մը:

— Ա՛խ, զաւա՛կս... սիրելի՛ զաւակս...

Կը փաթթուին, կը համբուրուին եւ յուզման առաջին պահը անցնելէն ետք, զաւակը կը հարցնէ մօրը.

— Բայց չեմ հասկնար, մայրիկ... ինչպէ՞ս կրցար ճանչնալ զիս:

— Շատ պարզ է, զաւակս... եթէ վերարկուդ չըլլար, ուրկէ՞ պիտի ճանչնայի քեզ...

Fonds A.R.A.M

×

— Ո՞րն է Վարշավայի ամէնէն ընկերվարական փողոցը։

— Այդ ալ չգիտցող կա՞յ··· Ռաքովիէցքա փողոցը, որովհետեւ կը սկսի Մոսկուայէն (արդարեւ, փողոցին անկիւնը կայ «Մոսկուա» անունով սրճարան մը), կ'անցնի բանտին քովէն (այս փողոցին մէջ կը գտնուի Վարշաւայի մեծագոյն բանտը) եւ կը վերջանայ չուանի հանդոյցի մը տակ (լուրերը այսպէս կը կոչեն հանրակառքի դիծերուն վերջացած տեղը)։

×

Երկու բարեկամներ իրարու կը հանդիպին Վարշաւայի մէկ հանրակառքին մէջ։ Մէկը միւսին կը հարցնէ·

— Կրնա՞ս գիտնալ, թէ ինչ տարբերութիւն կայ անձեռոցի մը եւ կառավարութեան միջեւ։

··· իսկ դուք պիտի իջնէք ինծի հետ յաջորդ կայանը···

Բարեկամը, որ կծու լեզու մը ունէր, կը բացատրէ·

— Անձեռոցը կը ծառայէ սրբելու բերանը, իսկ կառավարութիւնը միակ բանն է սրբելու համար յետոյքը···

Այս պատասխանին վրայ, երբորդ ճամբորդ մըն ալ կը խառնուի խօսակցութեան եւ կը հարցնէ·

— Հապա ի՞նչ տարբերութիւն կայ ձեր եւ տոմսակավաճառին միջեւ։

Երկու բարեկամները չեն կրնար գտնել պատասխանը։ Այն ատեն, անծանօթը ցոյց կու տայ անոնց գաղտնի ոստիկանապետի իր քարտը եւ կ'ըսէ·

— Տարբերութիւնը այն է, որ տոմսակավաճառը պիտի երթայ մինչեւ գծին վերջաւորութիւնը, իսկ դուք պիտի իջնէք ինծի հետ յաջորդ կայանը։

Այն ատեն, առաջին հարցումին հեղինակը կը բողոքէ·

— Կառավարութիւնը ըսելով երբեք մտքէս չանցուցի լեհ կառավարութիւնը, կ'ըսէ ան։

— Պարո՛ն, կը պատասխանէ ոստիկանապետը, ես տասնըհինգ

Fonds A.R.A.M

տարիէ ի վեր կը ծառայեմ ոստիկանութեան մէջ եւ ոեւէ մէկէ աւելի լաւ գիտեմ, թէ ո՛ր կառավարութիւնը լաւ է յետոյքը սրբելու համար...

×

— *Ինչո՞ւ համար ընկերվարութիւնը երբեք պիտի չկրնայ դրամատիրութիւնը անցնիլ:*

— *Պարզ այն պատճառով, որ դրամատիրութիւնը կը գտնուի անգունդին եզերքը:*

×

— *Ի՞նչ տարբերութիւն կայ համայնավարութեան եւ դրամատիրութեան միջեւ:*

— *Դրամատիրութիւնը մարդուն չահագործումն է մարդուն կողմէ, իսկ ընկերվարութիւնը՝ ճիշդ հակառակը:*

×

Խրուչչեւ եւ Մաո – Ցէ – Թունկ կը հանդիպին իրարու վերջապէս եւ քիչ մը վիճաբանելէ ետք, կ'որոշեն վագրի որսորդութեան երթալ:

Վագրը կը տեսնուի: Մաո կը կրակէ, բայց չի կրնար զարնել: Կը կրակէ երկրորդ անգամ, նորէն չի կրնար: Նիքիթա Սերգէյեւիչ կը կրակէ իր կարգին եւ վագրը, կայծակէն զարնուածի պէս կը գլորուի դեռին: Երկուքով կը մօտենան վագրին, կը չօշափեն, բայց կը դտնեն որ չատ ծանր է եւ չեն կրնար փոխադրել:

Նիքիթան կ'ըսէ, թէ կ'երթայ օգնող մը բերելու եւ Մաոն կը ձգէ վագրին քովը: Երբ սակայն կը վերադառնայ, վագրէն հետք չէր մնացած:

— *Բայց ո՞ւր է վագրը, կը հարցնէ զարմացած:*

Քաղաքավար՝ Մաոն կը հարցնէ իր կարգին.

— *Ո՞ր վագրին մասին կը խօսիք:*

Աւսոր վրայ Նիքիթա կը դիմէ իր անողոք դիալեկտիկային եւ կ'ըսէ.

— *Կը յիշէ՞ք որ միասին դուրս ելանք վագր որսալու համար:*

— *Այո:*

— *Տեսա՞ք վագրը:*

— *Բնականաբար:*

— *Առաջին անգամ դուք կրակեցիք եւ ձախողեցաք, այնպէս չէ՞:*

— *Ճիշդ է:*

— *Կրակեցիք երկրորդ անգամ մըն ալ եւ նորէն չկրցաք, չէ՞:*

Fonds A.R.A.M

— Շատ ճիշդ :

— Այն ատեն ես կրակեցի եւ սպաննեցի, ճի՞շդ է :

— Այո եւ սպաննեցիք առաջին հարուածով :

— Եւ քը մօտեցանք վագրին եւ չօշափեցինք, այդ եւս ճի՞շդ է :

— Այո :

— Շատ ծանր էր եւ երկուքով չէինք կրնար փոխադրել. ասոր վրայ ես չդայի՞ օգնական փնտռելու համար :

— Բոլորովին ճիշդ :

— Եւ սակայն, երբ վերադարձայ, վագրը չկար :

— Ո՞ր վագրը, ընկեր Ջան...

ՋԱՆԱՋԱՆՔ

Նշանաւոր դերասանուհի Զա – Զա կապոր ըսած է օրագրողի մը.— «Կեանքիս մէջ երբեք չեմ ատած այր մը այնքան, որ ստիպուիմ իրեն վերադարձնել ինծի նուիրած գոհարեղէնները»...

×

Ամերիկեան հեռատեսիլին մէջ Զա – Զա կապոր կը պատասխանէր կիներու հարցումներուն, երբ կին մը հարցուց իրեն.— «Ամուսինս չի սիրեր զործածած անուշահոտութիւնս : Պէ՞տք է որ փոխեմ :» = «Բայց անչո՛ւշ, պատասխանեց Զա – Զա խանդավառուած. տիկի՛ն, փոխեցէք ձեր ամուսինը»...

×

Նիւ Եորք, 3rd Avenue–ի մէկ վաճառատան յուցափեղկին վրայ փակցուած է հետեւեալ ազդը.— «Եթէ չէք գիտեր թէ ինչ է ձեր փափաքածը, ներս եկէք, մենք ունինք :»

×

Տարօրինակ ծանուցում մըն ալ հետեւեալը.— «Մեր պանդոկը ծանօթ է ամէն անոնց, որոնք առանձնութիւնը կը սիրեն. այս պատճառով ալ հոս կու գան աշխարհի ամէն կողմէն :»

×

Այս ալ ամուսնական ծանուցում մը.— «երիտասարդ, 33 տարեկան, 1·61 մէթր հասակով, թոքով, կ'ուզէ ամուսնանալ խուլ աղջկայ մը հետ :»

×

— «Եղբա՛յր, ամբողջ տասնըհինգ տարի փնտռեր էի գաղափարական կինը եւ դեղեցիկ օր մը գտայ վերջապէս :» = «Է՛, ամուսնացա՞ր անոր հետ :» — «Ոչ, եղբայր, ոչ, որովհետեւ ան ալ կը փնտռէր գաղափարական այրը»...

Fonds A.R.A.M

ՓՈՐՁԱՌՈՒՆԵՐԸ ԿԸ ԽՕՍԻՆ

Ճէնթլմէնը այն մարդն է, որ մոխիկ կ'ընէ ձեր պատմած պատմութիւնը այնպէս ձեւացնելով որ կը լսէ զայն առաջին անգամն ըլլալով:

× Լորա Պայրըն կ'ըսէ.— Անգլիական ձմեռը կը վերջանայ Յուլիսին, վերսկսելու համար Օգոստոսին:

× Հաճոյքը քնանալը չէ, այլ քնացած ըլլալը:

× Կինը մարդկային էակ մըն է, զոր մենք կը հաղցնենք, որպէսզի ուրիշները հանուեցնեն:

× Ալէքսանդր Տիւմա կ'ըսէ.— Ամուսնութեան չղթաները այնքան ծանր են, որ երկու հոգիի պէտք կայ զանոնք վերցնելու համար, երբեմն նոյնիսկ երեք հոգիի...

× Քաղաքավար ըլլալու համար մարդ պէտք է գիտնայ յօրանջել բերանը փակ:

× Քաղաքավարութիւնը կեղծիքին ամէնէն ընդունելի ձեւն է:

× Տարօրինակ է կիներու տեսողութիւնը, կը դանդաղէր պարոն մը. իմ կինս հինգ մէթր հեռուէն կը տեսնէ բաճկոնիս վրայի մազի թել մը, բայց երբ ինքնաշարժ կը քշէ, չի կրնար ծառերը տեսնել...

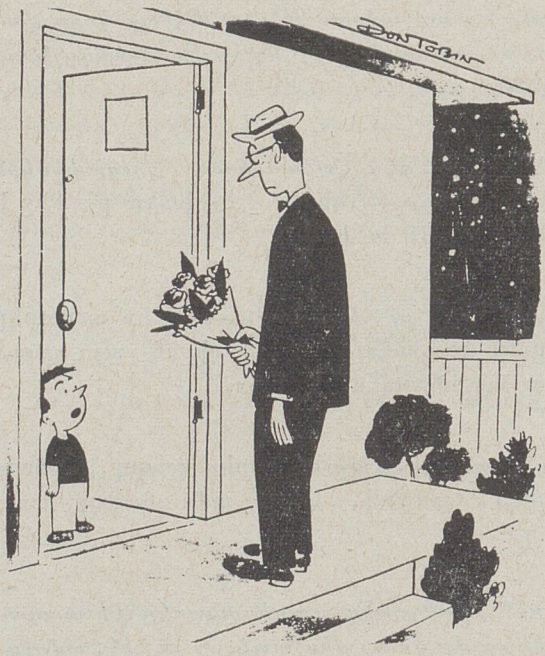

— Ջոյրիկս դուրս եկաւ... Սխալ ըրած էմ, առաջուընէ հեռաձայնելու չէի՛մ...

× Կին մը կրնայ դերի դարձնել իր չսիրած մարդը եւ դերի դառնալ իր սիրածին:

× Մարաջախտ Ֆոչ կ'ըսէ.— Մարդկային հոգիին կրակը մարդուն առաջին պէնքն է:

× Աչխարհիս վրայ ամէնէն դժուար բանն է մտածելով ըսել այն բանը, զոր ամէն մարդ կ'ըսէ առանց մտածելու:

× Սէրը կը մազըլցի, երբ չի կրնար քալել:

Fonds A.R.A.M

ԻՆՉԵ՛Ր ԿԸ ՊԱՏՄԵՆ

ԽԵՆԹԻ ԳՈՐԾ.— Կը հնչէ յիմարանոցի մը հեռաձայնին զանգը։ Հիւանդապահուհին կը վերցնէ ընկալուչը եւ խօսելէ ետք, գոցելով հեռաձայնը, կ'երթայ տնօրէնին մօտ եւ կ'ըսէ. — «Մարդ մըն էր, որ կ'ուզէր գիտնալ, թէ փախա՞ծ է արդեօք մեր պատսպարեալներէն մէկը։ Պատասխանեցի՝ ոչ, այդ տեսակ բան չկայ եւ հարցուցի թէ ինչու կը հարցնէ։» = «Ինչո՞ւ կը հարցնէ եղեր։» — «Որովհետեւ մէկը իր կինը փախցուցած է եղեր քանի մը օր առաջ»...

×

ՄՈՒԹԻՆ ՄԷՋ.— Ընդունելութիւն կայ հարուստ ընտանիքի մը տան մէջ, գիշերուան ժամը 9ին։ Ներկայ են բազմաթիւ հրաւիրեալներ։ Տանտիրուհին, որ շնորհալի դաշնակահարուհի մըն է, կ'անցնի դաշնակին առջեւը, կը հանէ մատանիները, որպէսզի մատները շարժին աւելի դիւրութեամբ, կը դնէ զանոնք սեղանին վրայ եւ կը սկսի նուագել գիշերային սոնատ մը։ Եւ որպէսզի ունկնդրութիւնը դառնայ աւելի տպաւորիչ, ամուսինը կը մարէ լոյսերը։ Երբ նուագը կը վերջանայ եւ լոյսերը կը վառին, կը տեսնեն որ մատանիները թռա՜ծ են սեղանին վրայէն... — «Յարգելի՛ բարեկամներ, կը բացագանչէ ամուսինը շատ նեղուած, չեմ համարձակիր հաւատալ, թէ գող մը կայ հոս, մեր մէջ։ Անհամ կատակ մըն է եղածը, որուն հեղինակը չէ հաշուած արարքին տգեղութիւնը։ Ուրեմն այժմ պիտի տամ իրեն նոր պատեհութիւն մը։ Հիմա նորէն պիտի մարեմ լոյսերը։ Իրեն կը մնայ մատանիները դնել այս արծաթեայ պնակին մէջ, զորահա կը տեսնէք սեղանին վրայ»... Լոյսերը կը մարին։

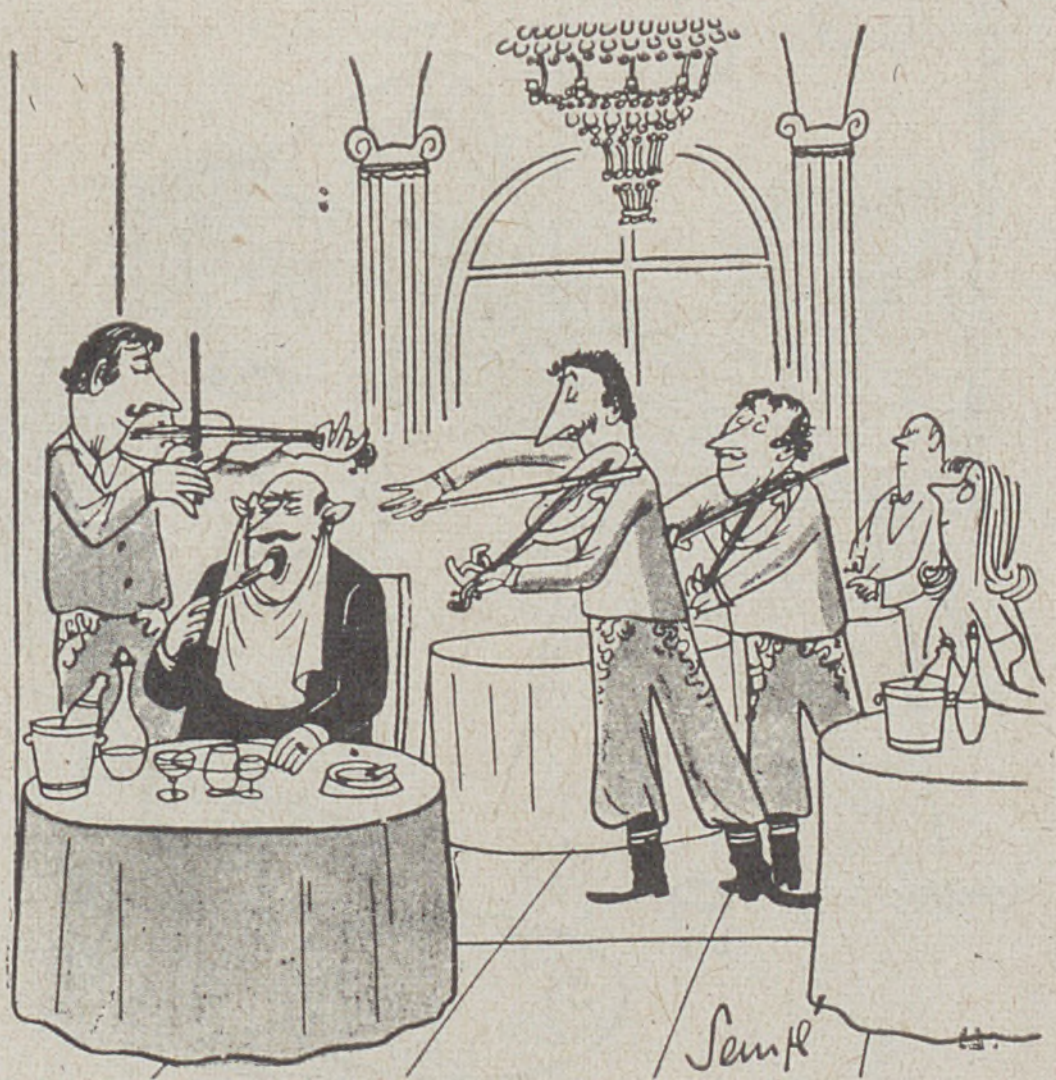

Առանց մեկնութեան

Fonds A.R.A.M

Եւ երբ նորէն կը վառեն, կը տեսնեն, որ պնակն ալ անյայտացած է…

×

ԱՆԻՄԱՍՏԻՆ ԻՄԱՍՏԸ.— Ամերիկեան քաղաքի մը մէջ մարդուն մէկը, Ճէք Սմիթ, կը մտնէ հեռագրատուն մը եւ կը գրէ հետեւեալ հեռագիրը. — «Վու – վու, վու – վու, վու – վու, վու – վու, վու – վու»… («Վու» — woo — անգլերէն բառ է եւ կը նշանակէ սիրել – զարպասել:) Պաշտօնեան գլուխը կը վերցնէ եւ կը հարցնէ. = «Հեռագի՞ր է սիկա:» — «Այո», կ՚ըսէ Ճէք: = «Միեւնոյն գինով դեռ երեք բառի իրաւունք ունիք. կ՚ուզէ՞ք աւելցնել երեք վու – վու եւս:» — «Ա՜, ոչ, երբեք… Որովհետեւ այն ատեն հեռագիրս կը կորսնցնէ իր ամբողջ իմաստը»…

×

ԵՐԷԿ ԼԱՒ ԷՐ ՔԱՆՑ ՎՈՒՐ ԷՍՕՐ.— Մասնագէտ բժիշկ մը կ՚ըսէ իր հիւանդին. — «Բժշկութիւնը հսկայ յառաջդիմութիւններ իրագործած է, տիկին: Ձեր զգացած նեղութիւնները նախապէս կը վերագրուէին ատամնային խանգարումներու: Մինչդեռ հիմա հաստատուած է որ պատճառը անծանօթ է:»

×

ԱՌ ՔԵԶԻ ԱՆԱԿՆԿԱԼ.— Երկու կիներ կը շատախօսեն: Մէկը կը հարցնէ միւսին. — «Իրա՞ւ է, իմացայ որ մեծ աղջիկդ կ՚ամուսնացնես:» = «Այո, շատ ճիշդ է, մինչեւ անգամ որոշուած է հարսանիքին թուականը. ութ օրէն կ՚ամուսնանան:» — «Է՜, ըսէ տեսնեմ, ապագայ փեսացուդ գիտէ՞ որ աղջիկդ փայտէ ոտք մը ունի:» =«Ինչո՞ւ գիտնայ… Աղջիկս բաւ ինծի, որ կ՚ուզէ անոր անակնկալ մը ընել»…

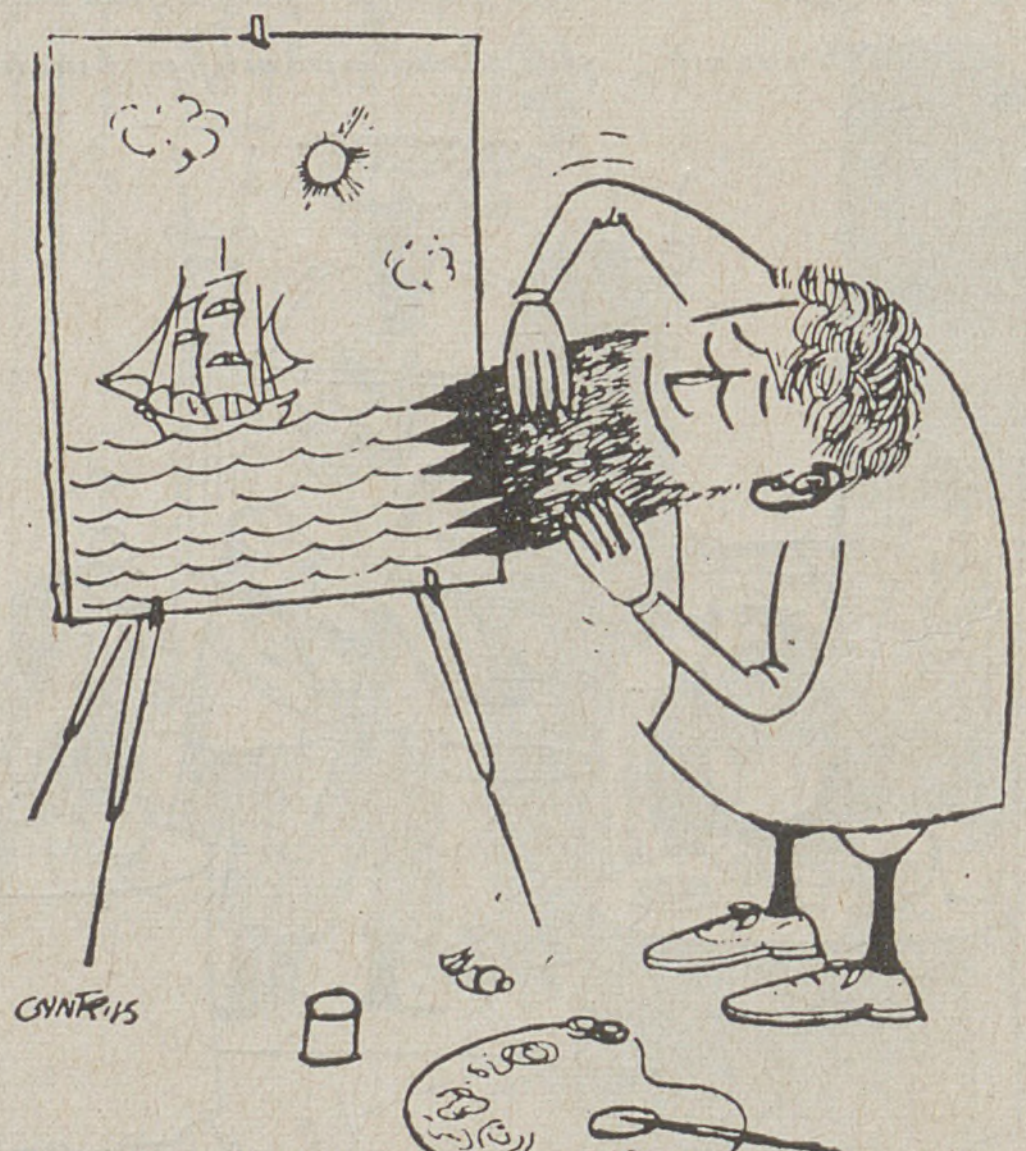

Հնարամիտ նկարիչը

×

Fonds A.R.A.M

ՈՒՇԱՑԱԾ ԽՐԱՏ.— Ծերացած այր ու կին մը, հին օրերու յիշատակներով, զգացական ուխտի կ'երթան գաւառական քաղաք մը եւ երբ կը հասնին ճամբաներուն խաչաձեւած տեղը, կինը կը բռնէ ամուսնոյն թեւէն։ — «Կը յիշե՞ս, սիրելիս, կ'ըսէ հառաչելով, հոս է որ իրարու կը հանդիպէինք այն օրերուն, երբ դուն եռեւէս ինկած էիր»... = «Այո, սիրելիս, չատ լաւ կը յիշեմ, բայց այդ օրերուն այս ցուցատախտակը չկար այստեղ։» Եւ կնոջը ցոյց կու տայ ցուցատախտակ մը, ուր գրուած էր.— «Վտանգաւոր խաչաձեւում։ Զգոյշ եղէք»։

×

ԿԸ ՍՊԱՍԵՄ, ԺԱՔԼԻՆ.— Այս անունով երիտասարդ եւ սիրուն այրի կինը, որ ութ օր առաջ կորսնցուցած էր իր ամուսինը, կ'ընդունի դարձդարձիկ ճամբաներ բնաւ չսիրող ընտանեկան բարեկամի մը այցելութիւնը։ Եւ բարեկամը յանկարծ կը նեռուի կնոջ վրայ եւ կը բացագանչէ.— «Ժաքլին, խենթի պէս կը սիրեմ քեզ։» = «Այդ չեղաւ, Ժա՛ն, չեղաւ... Սիրոյ մասին լռեի խօսելու համար պիտի սպասէիր, որ հանեմ այս սուգի զգեստս»... — «Անչուշտ կը սպասեմ, հոգիս... Այդ հանելդ որքա՞ն ժամանակ կ'առնէ... Չի՞նդ վայրկեան... Տես, մէկ վայրկեանը անցաւ արդէն»...

×

ՇԱՏ ՏՐԱՄԱԲԱՆԱԿԱՆ.— Նկարչական գերվերացական այլանդակութեանց ցուցահանդէսի մը մէջ։ — «Սա նկարը ի՞նչ կը

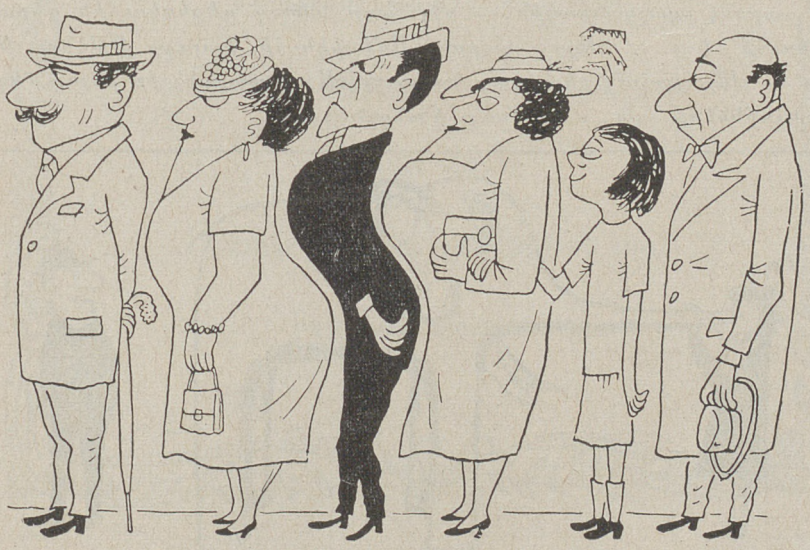

Ի մէջ երկուց անօրինաց...

Fonds A.R.A.M

ներկայացնէ, արեւածա՞գը թէ արեւամուտը:» = «Արեւամուտը:» — «Ինչէ՞ն հասկցար:» = «Ինչէն պիտի հասկնայի··· Կը ճանչնամ նկարողը, որ մինչեւ հիմա, կեանքին մէջ, բնաւ ժամը 11էն առաջ արթնցած չէ»···

×

ԸՍՏ ՅԱՆԿԻ·— Շուն մը կը խածնէ մէկը, որ սակայն կարեւորութիւն չի տար առաջին օրերուն: Այնուհանդերձ, դրացիներու խորհուրդով կ'երթայ բժիշկին, որ կը յայտնէ իրեն, թէ դժբախտաբար շատ ուշ է, որովհետեւ շունը կատղած էր եւ իրեն ալ վտանգ կը սպառնայ: Երբ այս կ'իմանայ մարդը, լուռ կը մնայ քանի մը վայրկեան, յետոյ գրպանէն կը հանէ թուղթ — մատիտ եւ կը սկսի գրել: — «Համբերեցէք, կ'ըսէ բժիշկը, նոտար մը կանչեմ:» = «Օ՛, հարկ չկայ, կ'ըսէ մարդը· կտակս չէ որ կը գրեմ, այլ կը պատրաստեմ ցանկը այն մարդոց, զորս պէտք է խածնեմ մէկիկ մէկիկ»···

×

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆՔ·— Կնոջ մը ձայնը հեռաձայնին մէջէն· — «Ակումբին ղռնապա՞նն էք··· այո՞··· լա՛ւ, պիտի ուզէի հարցնել, թէ այնտե՞ղ է ամուսինս:» = «Կը ցաւիմ, տիկին, բայց ձեր ամուսինը ակումբը չէ:» — «Բայց ամուսնոյս անունը դեռ չտուի ձեզի, ինչէ՞ն գիտցաք:» = «Եթէ տուած ալ ըլլայիք, օգուտ մը չունէր, տիկին, որովհետեւ ոչ մէկ ամուսին ակումբն է, ըստ մեր օրէնքին»···

×

ՄՆԱՅՈՒՆ ՅԱՃԱԽՈՐԴ·— Քան, պանդոկի մը մէջ պարոն մը կը հարցնէ պաշտօնեային·— «Դիմացը նստող գեղեցկուհին դերասանուհի՞ է:» = «Այո, պարոն, Ամերիկուհի Փաուլա Սթէնրայթն է:» — «Ա՛, յաճա՞խ կու գայ հոս:» = «Այո, պարոն, իր բոլոր մեղրալուսինները հոս, մեր մօտը կ'անցընէ»···

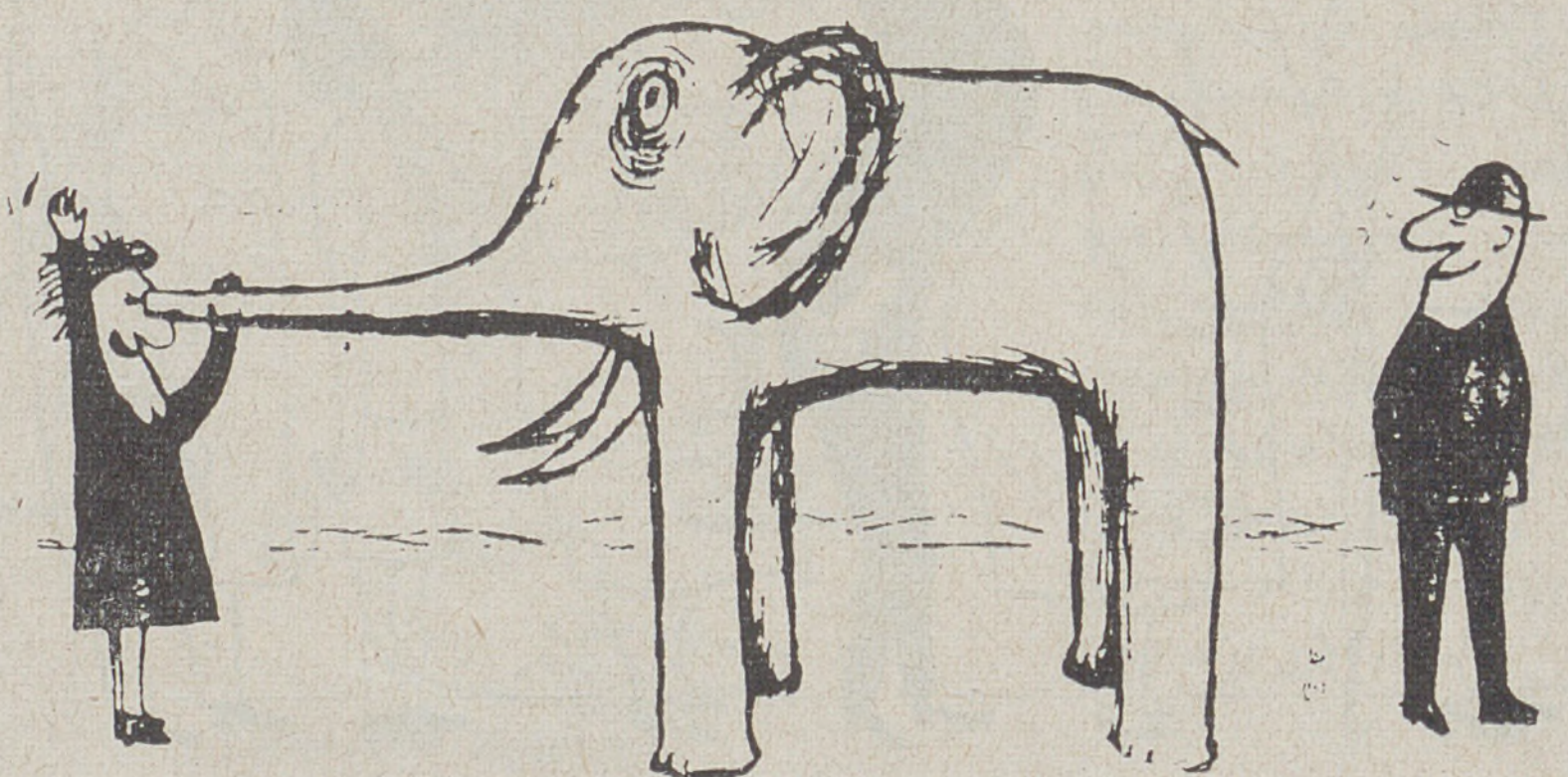

— Հէ՜լլօ, պօ՛յ··· Ի՜նչ լաւ կը տեսնուիս···

Fonds A.R.A.M

1965

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳՐՔԸ

Ժ. ՄԱՍ

ԱՆՑՔԵՐԸ ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻՆ

23 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1963 — 31 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1964

Ի ՍՓԻՒՌՍ ԱՇԽԱՐՀԻ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՎԷՃԵՐ, ԱՂԷՏՆԵՐ

ՎԵՀԱԺՈՂՈՎՆԵՐ, ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ, ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԱՅԼ ԱՆՑՔԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

ԲԱԶՄԱԹԻՒ ՆԿԱՐՆԵՐՈՎ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

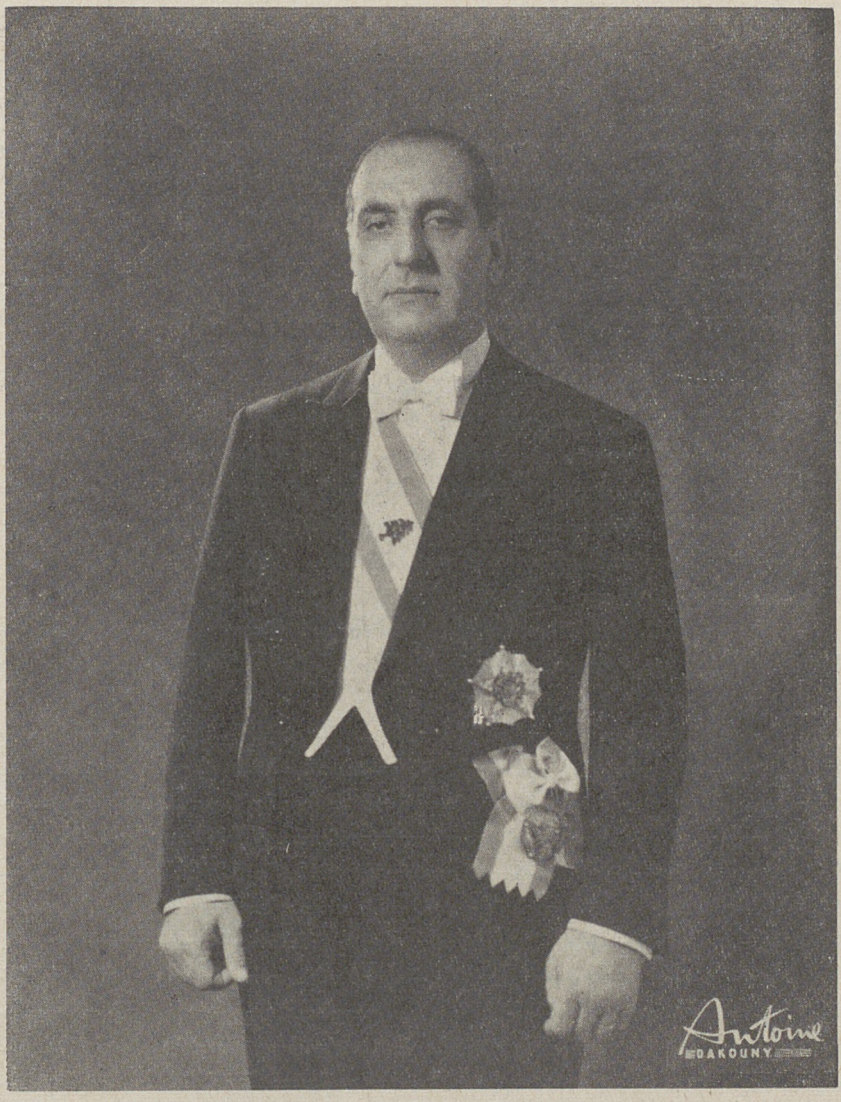

فخامة رئيس الجمهورية اللبنانية
الاستاذ شارل الحلو

ՆՈՐԻՆ ՎԱՍԵՄՈՒԹԻԻՆ ՇԱՐԼ ՀԷԼՈՒ
Նախագահ Լիբանանի Հանրապետութեան

Fonds A.R.A.M

ՇԱՐԼ ՀԷԼՈՒ

ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՆԱԽԱԳԱՀ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Վարչապետ Համ Հիւսէյն Ուէյնիի դահլիճին մէջ կրթական նախարարի պաշտօնը վարող, փաստաբան եւ օրագրող Շարլ Հէլու, Լիբանանի Հանրապետութեան Նախագահ ընտրուեցաւ անցեալ տարի, Օգոստոս 18ին, Խորհրդարանի 99 անդամներու 92ին քուէներով: Ընտրութիւնը կատարուեցաւ սահմանադրական օրինաւոր պայմանաժամին, նկատի ունենալով, որ Նախագահ Ֆուատ Շէհապի պաշտօնավարութեան շրջանը կ'աւարտէր Սեպտեմբեր 23ին: Լիբանանի քաղաքական դէմքերն ու խորհրդարանական շրջանակները, մինչեւ վերջին չաթթները մեծ աշխատանք տարին, որպէսզի ապահովուի Նախագահ Ֆուատ Շէհապին վերընտրութիւնը, բայց չյաջողեցան, որովհետեւ Նախագահը կտրուկ կերպով մերժեց դնել իր թեկնածութիւնը: Ու այսպէս, խորհրդարանական զանազան խմբակցութեանց միջեւ կատարուած բանակցութիւններէն ետք որոշուեցաւ Լիբանանի Նախագահ ընտրել Շարլ Հէլուն, ինչ որ տեղի ունեցաւ խանդավառ մթնոլորտի մէջ:

Ընտրութենէն 36 օր ետքը, Նախագահ Շարլ Հէլու Խորհրդարանին առջեւ իր երդումը ընելով, Սեպտեմբեր 23ին ստանձնեց իր բարձր պաշտօնը:

Նորընտիր Նախագահը ծնած է Պէյրութ, 25 Սեպտեմբեր 1913ին: Վկայուած է Պէյրութի իրաւաբանական վարժարանէն եւ հանրային կեանքէն ներս մուտք գործած է իբրեւ իրաւաբան եւ հրապարակագիր – օրագրող: Պաշտօնավարած է «Լ'Ինֆորմասիոն» եւ «Լը Ժուր» ֆրանսատառ թերթերուն մէջ մինչեւ 1946: Յաջորդ տարին նշանակուած է դեսպան Վատիկանի մօտ: Նախարարական առաջին աթոռը գրաւեց 1949ին, Ռիատ Սոլհի վարչապետութեան օրով, բայց հրաժարեցաւ սկզբունքային հարցի մը պատճառով: Պէյրութի երեսփոխան ընտրուեցաւ 1951ին եւ դարձաւ արտաքին նախարար Ապտալլահ Եաֆիի դահլիճին մէջ: Ու դարձեալ, Սամի Սոլհի դահլիճին մէջ ստանձնեց դատական եւ առողջապահական նախարարութիւնները: Եւ վերջապէս կրթական նախարար էր անցեալ տարուան փետրուարէն ի վեր Համ Հիւսէյն Ուէյնիի դահլիճին մէջ, երբ իրեն վիճակուեցաւ Լիբանանի Հանրապետութեան Նախագահ դառնալու մեծադոյն պատիւը:

Նախագահ Շարլ Հէլու ամուսնացած է, բայց զաւակ չունի: Լիբանանի Հանրապետութեան չորրորդ Նախագահն է ան: Առաջինն էր Շէյխ Պշարա էլ Խուրի, երկրորդը Գամիլ Շամուն եւ երրորդը Ֆուատ Շէհապ:

Fonds A.R.A.M

«ՏԱՐՊԵԱՆ ԺԱՅՌԸ ՄՕՏ Է ԿԱՊԻՏՈԼԻ»

ՆԻՔԻԹԱ ԽՐՈՒՇՉԵՒԻ ՊԱՇՏՕՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

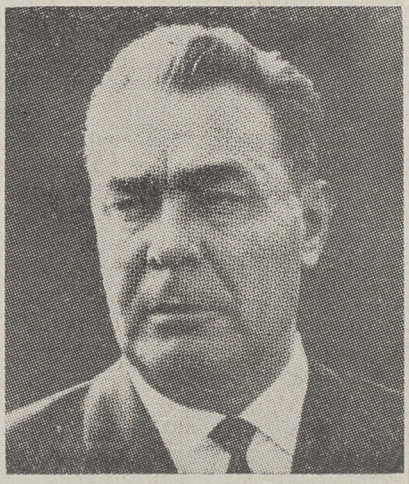

ԼԷՈՆԻՏ ՊՐԷԺՆԵՒ

Վերջացած տարւոյն կարեւոր աղոյն անցքերէն մէկն էր Խորհրդային Միութեան սիրապետող դէմքերէն վարչապետ եւ համամիութենական կոմկուսի ընդհանուր քարտուղար Նիքիթա Խրուշչեւի անսպասելի չնորհազրկումն ու պաշտօնանկութիւնը, կուսակցութեան կեդրոնական կոմիտէին որոշումով, որ դրծադրուեցաւ Հոկտեմբեր 15ի գիշերը:

Ն. Խրուշչեւ այդ օրերուն կը գտնուէր Սոչի, Սեւ ծովու եզերքը, ուր գացած էր օգափոխութեան: Որոշումը իրեն հաղորդուելէն անմիջապէս եաքը անշուշտ վերադարձաւ ան Մոսկուա, բայց այդ երթալն էր, — ա՛լ աւելի եաքը ոչ ձայնը լսուեցաւ եւ ոչ ալ տեղ մը տեսնուեցաւ: Ոչ միայն լինք չտեսնուեցաւ, այլեւ մէկ օրէն միւսը անոր նկարները վար առնուեցան պետական պաշտօնատուներու մէջ, պիրքերը վերցուեցան դրատուներու ցուցափեղկերէն եւ անունը դադրեցաւ յիշուելէ թերթերու մէջ: Խրուշչեւը այլեւս կար ու չկար: Շուրջ տասնամեակ մը Ն. Միութեան սիրապետող դէմքը ըլլալէ եաք, մէկ անդամէն կը թաղուէր ողջ – ողջ իր ընկերներուն եւ գործակիցներուն ձեռքով:

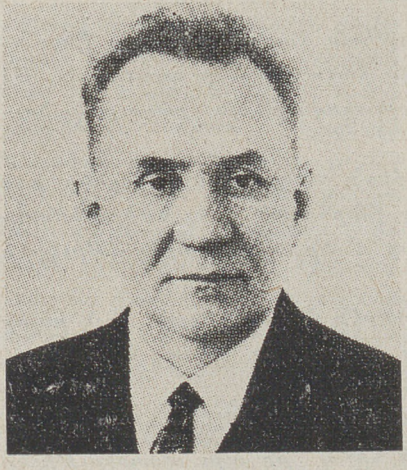

ԱԼԵՔՍԷՅ ԿՈՍԻԿԻՆ

Անշուշտ իր պաշտօնանկութեան օրն իսկ գինք փոխարինողները պիտի ըլլային: Կեդրոնական կոմիտէի որոշումով, իր այդ ընկերներէն եւ գործակիցներէն Լէոնիտ Իլիչ Պրէժնեւ ստանձնեց կուսակցութեան ընդհանուր քարտուղարութիւնը, իսկ Ալեքսէյ Նիքո-

Fonds A.R.A.M

լայեւիչ Քոսիկին իր կարգին նշանակուեցաւ Խորհրդային Միութեան վարչապետ:

Օրեր ու շաբաթներ եաքը հրապարակուեցան իրեն դէմ բանաձեւուած մեղադրանքները, որոնց ծանրագոյնները էին իր ինքնադլուխ գործունէութիւնը, երկրագործական քաղաքականութեան ձախողանքը, ապստամբներ քայլերելու եւ իր փեսային պատասխանատու գործեր վստահելու իր ընթացքը եւ մանաւանդ չինեւխորհրդային լարուածութիւնը, զոր հասցուցած էր իր դադաթնակէտին:

Երբ Խրուշչեւի տապալումէն քանի մը շաբաթ եաքը եւ 1961ին ի վեր առաջին անգամն ըլլալով, բոլշեւիկեան յեղափոխութեան 47րդ տարեդարձին առթիւ Մոսկուա գնաց Չինաստանի վարչապետը Զու Էն – Լայ, ձեւական խորհրդակցութիւններ կատարուեցան՝ Մոսկուայի եւ Փեքինի միջեւ մերձեցում մը յառաջ բերելու համար, բայց ամէն ինչ անցաւ ապարդիւն եւ Զու Էն – Լայ վերադարձաւ Փեքին ձեռնունայն:

Այս փոփոխութեամբ, փոփոխութիւն մը չկրեց Սովետներու արտաքին քաղաքականութիւնը, առանձնապէս Արեւմուտքի հետ յա-

Միկոյեան, Խրուշչեւ եւ Ֆրէժնեւ դեռ այն օրերուն, երբ դիրքերը չէին փոխուած եւ մէջտեղինը երեք մեծերէն առաջինն էր խորհրդային կայսրութեան մէջ:

բաբերութեանց եւ խաղաղ դոյակցութեան մարզերուն մէջ: Ընդհակառակն, պաշտօնական եւ անպաշտօն հաւաստիքներ տրուեցան, թէ պիտի չարունակուի փոխադարձ հասկացողութեան քաղաքականութիւնը:

Իսկ ներքին ճակատին վրայ ձեռք առնուեցան միջոցներ քաջալերելու համար կոլխոզները իրենց չնորհուած որոչ նախաձեռնութիւններով, այլեւ չատցնելու համար մանր արդիւնաբերութիւնը ի պէտս տեղական սպառման:

Եւ վերջապէս իրենց պաշտօններէն հեռացուեցան այն բոլոր կարեւոր խրուշչեւականները, ասոնց կարգին եւ փեսայ Ատժուպէյը, որոնք կ'օգտուէին ընծայուած չնորհներէն:

Խրուշչեւ կ'ապրի բոլորովին մեկուսացած: Սկիզբները ոչ ոքի արտօնուած էր մօտենալ իրեն: Իսկ հիմա որ այդ արտօնութիւնը կայ — կ'ըսեն օրուան վարիչները — ինք չ'ուզեր տեսնուիլ ոեւէ

Fonds A.R.A.M

Է՛ր երբեմն...

մէկուն հետ: Կ'ապրի կնոջը՝ Նինա Փեթրովնայի հետ Մոսկուայի շրջակաները, ուր կառավարութիւնը տրամադրած է «տաչա» մը: Առաջարկուած էր իրեն ունենալ Մոսկուայի մէջ 4 սենեակով յարկաբաժին մը, բայց ինք նախընտրած էր ապրիլ առանձնութեան մէջ: Երբեմն երբեմն եւ միշտ մինակը, հրացանն ուսին նապաստակ որսալու կ'ելլէ Մոսկուայէն 25 քիլոմէթր հեռու ձիւնապատ անտառներու մէջ:

Ա. ՄԻԿՈՅԵԱՆ ՉՀԱՍԱՒ ՆՊԱՏԱԿԻՆ

Խ. Միութեան առաջին փոխվարչապետը Ա. Միկոյեան Թոքիօ գնաց անցեալ Մայիսին, մերձեցում մը յառաջ բերելու համար իր երկրին եւ Ճափոնի միջեւ: Հետը տարած էր վարչապետ Հայաթօ Իքէտային ուղղուած Խրուշչեւի մէկ նամակը, որով կը Թելադրուէր վերջ տալ զինադադարի գոյավիճակին եւ երկրորդ աշխարհամարտին վախճանը նուիրագործող հաշտութեան դաշնագիր մը կնքել երկու երկիրներու միջեւ, որպէսզի բնականոն դառնան անոնց յարաբերութիւնները: Ճափոնի վարչապետը պատասխանեց, Թէ հաշտութեան դաշնագիր չի կրնար կնքուիլ, մինչեւ որ Խ. Միութիւնը Ճափոնին չվերադարձնէ՝ երկրորդ աշխարհամարտի ընթացքին գրաւուած եւ Ճափոնի հիւսիսը գտնուող Քուրիլ կղզիները: Ի զուր անցան նաեւ Ա. Միկոյեանին ձեռնարկները Ճափոնը հեռացնելու Միացեալ Նահանգներէն: Ու այսպէս, յայտնելէ ետք իր յոյսը, Թէ ապագային կարելի պիտի ըլլայ Մոսկուա – Թոքիօ օդանաւային գիծ մը հաստատել, այլեւ առեւտրական կարելիութիւններ ստեղծել Սիպերիոյ մէջ, Ա. Միկոյեան ձեռնունայն վերադարձաւ Մոսկուա:

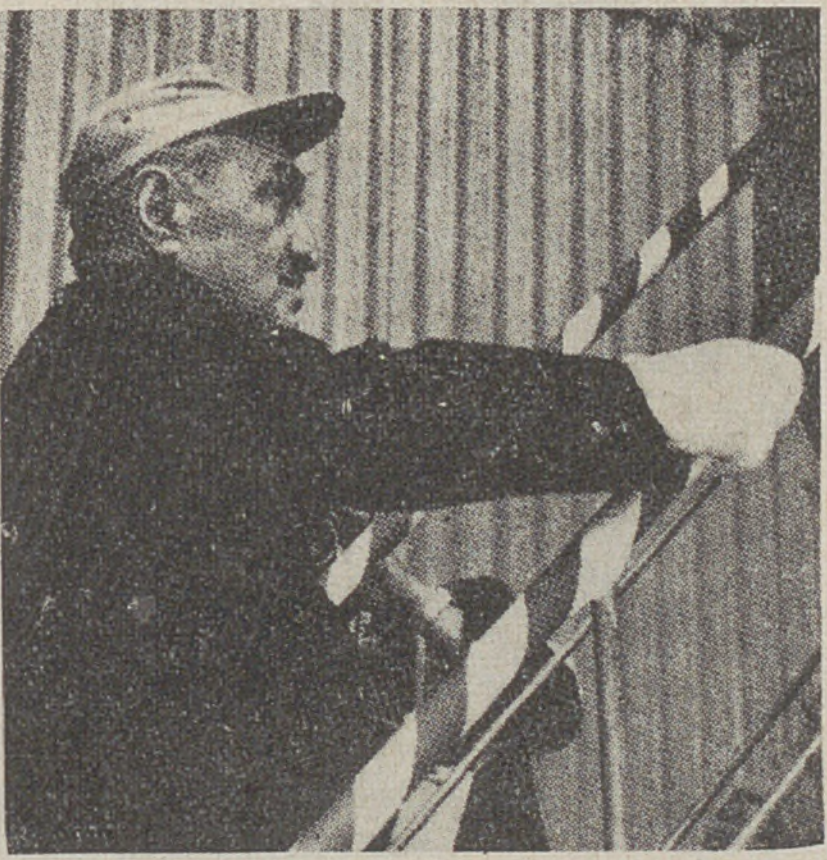

Ա. Միկոյեան օդանաւ կը նստի Թոքիօ երթալու համար, այս շատ ինքնատիպ գլխարկը գլուխն անցուցած:

Fonds A.R.A.M

ԿԻՊՐՈՍԻ ՏԱԳՆԱՊԸ
ԵՒ ՄԷԿ ՏԱՐՈՒԱՆ ԱՆՑՔԵՐՈՒ ԱՄՓՈՓ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Նիկոսիոյ մէջ, 21 Դեկտ. 1963ին, յոյն ոստիկաններուն եւ կատղած Թուրք բազմութեան մը միջեւ տեղի ունեցած բախումը, որուն ընթացքին այր մը եւ կին մը սպաննուեցան, եղաւ ազդանշանը Թուրքերու կողմէ շղթայազերծուած ապստամբութեան, կղզիին օրինաւոր իշխանութեան դէմ: Թուրք ապստամբները արագօրէն դիրքեր բռնեցին Նիկոսիոյ Թրքաբնակ թաղերուն մէջ եւ գրաւեցին միաժամանակ դէպի Քիրէնիա երկարող խճուղին, որպէսզի կարենան Թրքական ծովեզերքին դիմաց ծովային ելք մը ունենալ: Գրաւեցին մանաւանդ այդ տարածութեան վրայ իշխող Հիլարիոնի դղեակը եւ ամրացան իրենց գրաւած այդ կէտերուն վրայ: Ու սկսաւ արիւնալի

Տ. Մակարիոս արքեպ.-ի հանդիպումը Աթէնքի մէջ զօր. Եորկիոս Գրիվասի հետ

պատերազմ մը՝ մինչ այդ իրարու հետ խաղաղ ապրող յոյն եւ Թուրք համայնքներուն միջեւ:

Ղեկավարները վաղուց լարուած էին արդէն իրարու դէմ: Ստեղծուած էր անտանելի կացութիւն մը այն հիմնական իրողութեամբ, որ կղզիի բնակչութեան հազիւ 100էն 18ը կազմող Թուրքերը, Լոնտոնի եւ Ցիւրիխի անզործնական համաձայնագրերու գործադրութեամբ եւ իրենց ունեցած վէթոյի իրաւունքով, յաճախ անշարժութեան կը մատնէին պետական մեքենան: Ուրեմն, Թուրքերու պայթեցուցած ըմբոստութիւնը առիթ մը եղաւ, որ Նախագահ Մա-

կարիս արքեպ. Ջնջուած հռչակէ այդ համաձայնագրերով Թուրք փոքրամասնութեան արուած իրաւունքները:

Երբ կռիւները սաստկացան, ՄԱԿ–ը որոշեց միջամտել: Մարտ 27ին դարձի անցան ՄԱԿ–ի ապահովութեան ուժերը — 6400 հոգի — կանխելու կամ արգիլելու համար բախումները: Սկիզբները չօչափելի օգուտ մը չունեցաւ այս միջամտութիւնը, բայց երթալով կրնայ եղաւ ծանր կռիւներու առաջքը առնել: ՄԱԿ–ի ուժերը ղրկուած էին 3 ամսուան համար, բայց այդ եռամսեան 4 անգամ երկարաձգուեցաւ մինչեւ տարւոյս Մարտի 27ը:

Անքարան անմիջապէս դիմեց ի նպաստ Թուրք փոքրամասնութեան եւ պահանջեց կղզին կիսել Յոյներու եւ Թուրքերու միջեւ: Կիպրական կառավարութիւնը կարուկ կերպով յայտարարեց, թէ ի պէն ամէն բանի պիտի ապահովուի կղզիին ամբողջականու–

Կիպրոսի քարտէսը: 1) Քիրենիա կամ անգլիական հնչումով Քայրինիա, թուրք ապստամբներու ամրացած շրջանն է, նաեւ այն կէտը, ուր Անգլիացի օդանաւերուն անկարգելները կը նետուին: 2) Թրքական կամրջագլուխ: 3) Թրքական պարենաւորումներու կեդրոն: 4) Յունական մթերանոցներ եւ մարզավայրեր Թրոոսի լեռներուն մէջ: 5) Յունական ցամաքահանումներու կեդրոն: 6) Յունական մարզավայրեր: 7) Յունական պարենաւորումներու կեդրոն: Թիւ 1ի վարը, դէպի աջ, Հայոց Ս. Մակարայ վանքը:

Թիւնն ու մեծամասնութեան տիրապետութիւնը, փոքրամասնութեան վերապահուած օրինական իրաւունքներով:

Միջազգային դիւանագիտութիւնը իր կարգին խաղայ իր դերը: Անգլիա, բացայայտօրէն պաշտպանեց Կիպրոսի Թուրքերը: Միացեալ Նահանգները պաթեցին երկու լարի վրայ: Իսկ Սովետները Կիպրոսի արտաքին նախարար Սփիրոս Քիփրիանոսին հետ

Fonds A.R.A.M

Սեպտ. 30ին Մոսկուայի մէջ տեղադրեցին համաձայնագիր մը, որով յանձն առին պինուորական օժանդակութիւն ընծայել Կիպրոսի կառավարութեան եւ յայտարարեցին, թէ իրենք կ'երաշխաւորեն կղզիին հողային ամբողջականութիւնը: Հակառակ այս խոստումնեռուն, սակայն, Սովետներն ալ սկսան Թուրքին թմրուկը պարնել, երբ Թուրքիոյ արտաքին նախարարը էրքին Մոսկուա գնաց եւ սիրալե՛ղ բանակցութիւններ վարեց բոլշեւիկ վարիչներուն հետ:

Մեծերու մրցակցութիւնն ու դիւրքաւորումները դժուարացուցին Մակարիոս արքեպ.ի դիրքը: Կ'ակնկալուէր, սակայն, որ ՄԱԿ-ի ընդհ. ժողովը, որուն օրակարգին վրայ կը դանուի Կիպրոսի խնդիրը, պիտի պաշտպանէ յունական տեսակէտը:

Այս բոլորը անդրադարձան Յունաստանի եւ Թուրքիոյ յարաբերութեանց վրայ: Երբ Կիպրոսի կացութիւնը քանիցս ծանրացաւ, անխուսափելի նկատուեցաւ պատերազմ մը երկու երկիրներու միջեւ, մանաւանդ, երբ Օպոտոս 9ին, թրքական 64 օդանաւեր, վայրէնօրէն ռմբակոծեցին կղզիին հիւսիս – արեւմտեան ջրջանի կարգ մը քաղաքներն ու գիւղերը, հարիւրաւոր զոհեր եւ մեծ վնասներ պատճառելով յոյն բնակչութեան: Ռմբակոծումը պիտի չարունակուէր անկասկած, եթէ Ամէնքը չսպառնար եւ չյայտնէր, թէ կրկնութեան պարագային պատերազմ պիտի հռչակէր Թուրքիոյ դէմ անմիջապէս: Ամէն հաւանականութեան դէմ, Յունաստան պինուորական ամէն աջակցութիւն հասցուց Կիպրոսին, անոր ինքնապաշտպանութիւնը լաւագոյնս ապահովելու համար: Անցեալ Յուլիսէն ի վեր Նիկոսիա հաստատուած է «էօքա»յի նշանաւոր զեկավարը զօր. Եորկիոս Ղրիվաս եւ անոր հսկողութեամբ կը մարզուի Կիպրոսի պինեալ յոյն երիտասարդութիւնը:

Ալեհեր բահանաներն անգամ զէնք վերցուցին Կիպրոսի բարբարոս Թուրքերուն դէմ, ինչպէս յունական ազատագրական պայքարներու այլ շրջաններուն: Զէնքը ուսին այս բահանան եկեղեցի կ'երթայ, ամէն պատահականութեան դէմ կազմ ու պատրաստ...

Կիպրոսի յոյն բնակչութեան ճակատագիրն է՝ օրին մէկը իրականացնել կցումը մայր հայրենիքին՝ Յունաստանի հետ (էնոսիս): Եւ սակայն, պարզ է, որ Կիպրոսի հարցը չլուծուած, նման ցանկու-

Fonds A.R.A.M

թեան մը իրագործումը կարելի պիտի չըլլայ: Իսկ թէ ինչ պիտի ըլլայ այդ վերջնական լուծումը, — Սովետներու վերջին դիմափոխութենէն ետք մանաւանդ դժուար է նախատեսել ըլլալիքը:

Ամէն պարագայի տակ կացութիւնը կը մնայ միշտ լարուած: Անքարան չկրցաւ դործադրել իր սպառնալիքը — զօրահանումի ապրատամբ Թուրքերը պաշտպանելու համար: Պիտի չկրնայ վստահօրէն նաեւ ապագային, որովհետեւ նման քայլ մը պիտի նշանակէ պատերազմ Ցունաստանի ու կղզիի Յոյներուն եւ Թուրքիոյ միջեւ:

Կացութիւնը լարուած կը մնայ նաեւ այն իրողութեամբ, որ Թուրքիա հետզհետէ իր երկրէն կ'արտաքսէ բոլոր յունահպատակ Յոյները, որոնց թիւը կը հասնէր 12·000ի: Արտաքսուած են արդէն 2346 հոգի մինչեւ Դեկտեմբերի վերջը, իսկ ասոնցմէ զատ 30·000 Թրքահպատակ Յոյներ ալ փախած եւ Ցունաստան ապաստանած են: Ու տակաւին Անքարան բազմաթեակ սեղմումներու ենթարկած է Թուրքիա բնակող Յոյները: Աթէնքը, սակայն, ամենայն վեհանձնութեամբ կը մերժէ միեւնոյն վայրագ միջոցները կիրարկել Ցունաստան ապրող Թրքահպատակ եւ յունահպատակ Թուրքերուն դէմ:

Բոլոր այս ծանր իրադարձութեանց մէջ պիտի տուժէին բնականաբար նաեւ Կիպրոսի Հայերը: Եւ տուժեցին չարաչար, բարեբախտաբար առանց մարդկային կորուստի: Նիւթական վնասները, սակայն, գնահատուեցան չուրջ մէկ միլիոն սթերլին: Ըմբոստութեան պայթումէն քանի մը չաբաթ ետք, 250 հայ ընտանիքներ սոխպուեցան հեռանալ իրենց բնակարաններէն, որոնք կը գտնուէին Թուրքերուն դրաւած քաղաքամասին մէջ: Թուրքերը բռնագրաւեցին բոլոր պարպուած բնակարանները, խանութները, նոյնիսկ Հայոց եկեղեցին ու դպրոցը: Միւս կողմէ հարիւրաւոր հայ ընտանիքներ դաղթեցին այլ երկիրներ, — Անգլիա, Հայաստան, եւլն., այնպէս որ զգալապէս պակսեցաւ հայկական համրանքը կղզիին մէջ:

ԱՇԽԱՐՀԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆԸ 3 ՄԻԼԻԱՌ 283 ՄԻԼԻՈՆ

ՄԱԿ–ի կազմած վիճակագրութեանց համաձայն, անցեալ տարուան վերջաւորութեան աշխարհի բնակչութեան թիւը կը հասնէր 3 միլիառ 283 միլիոնի: Տարեկան աճը 100ին 2 է (65 միլիոն): Կը նախատեսուի թէ 1980ին աշխարհի բնակչութիւնը պիտի հասնի 4 միլիառ 300 միլիոնի եւ 2000 թուականին՝ 7 միլիառի: Ամէնէն հոծ բնակչութիւնը ունի Չինաստանը, 690 միլիոն հոգի կամ աշխարհի բնակչութեան չուրջ 100ին 20ը: Չինաստանէն ետքը կու գան Հընդկաստանը 449 միլիոն, Խորհրդային Միութիւնը 221 միլիոն, Միացեալ Նահանգները 187 միլիոն, Ինտոնեզիան 98 միլիոն, Փաքիստանը 97 միլիոն, Ճափոնը 95 միլիոն, Պրազիլիան 75 միլիոն, Արեւմտեան Գերմանիան 55 միլիոն, Անգլիան 53 միլիոն, եւայլն:

Fonds A.R.A.M

ԼԻՆՏԸՆ Պ. ՃՈՆՍԸՆ

ՅԱՐԴ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ

Նախագահական ընտրութիւնները տեղի ունեցան Նոյեմբեր 3ի երեքշաբթի օրը, Միացեալ Նահանգներու մէջ եւ ամերիկացի ժողովուրդին բոլոր խաւերն ու հոսանքները ընդգրկած բուռն պայքարէ մը ետք յաղթական հռչակուեցան Դեմոկրատ Կուսակցութեան թեկնածուները՝ Լինտըն Պ. Ճոնսըն, իրրեւ նախագահ եւ Հիւպըրթ Հ. Համֆրի՝ փոխ – Նախագահ: Հանրապետականներու թեկնածուն էր Պէրրի Կոլտուոթըը, որ պարտուեցաւ, քուէներու մեծ տարբերութեամբ (Ճոնսըն ստացած է Կոլտուոթըրէն 15 միլիոն քուէ աւելի):

Լ. Ճոնսընի ի նպաստ քուէարկեցին ընտրողներուն 100ին 61·3ը, իսկ Պ. Կոլտուոթըը ստացաւ 100ին 38·7: Եւ որովհետեւ ամերիկեան ընտրութիւնները ունին դերազանցապէս նահանգային նշանակութիւն, այս համեմատութիւնը մեծապէս պակսեցաւ, երբ Լ. Ճոնսըն ստացաւ 44 նահանգներու եւ Կոլըմպիա դաւառի (մայրաքաղաք Ուաշինկթընի շրջանակը) 486 ընտրական ձայները, Պ. Կոլտուոթըրի չհաած 6 նահանգներու 52 ընտրական ձայներուն դէմ:

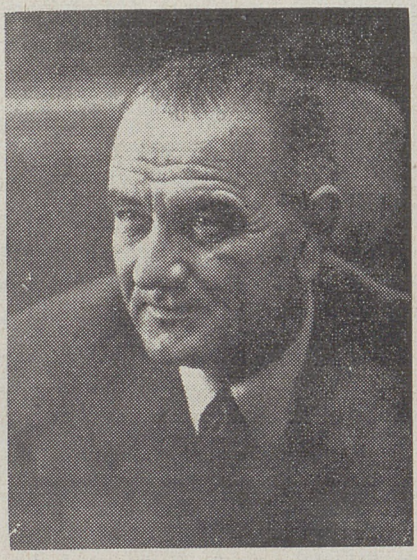

ԼԻՆՏԸՆ Պ. ՃՈՆՍԸՆ

Լ. Ճոնսընի յաղթանակին դրդապատճառ նպաստեցին սեւամորթները, որոնց 100ին 96ը քուէարկեցին ի նպաստ դեմոկրատներուն, նկատելով զանոնք ցեղային խտրականութեան դէմ պայքարող կուսակցութիւն մը:

Նոյն օրը տեղի ունեցած նահանգապետներու, ծերակուտականներու եւ երեսփոխաններու ընտրութեանց մէջ եւս դեմոկրատները դերազանցեցին հանրապետականները, այնպէս որ ծերակոյտին թէ երեսփ. ժողովին մէջ դեմոկրատները ունին այժմ չափազանց մեծամասնութիւն: Նոյնն է պարագան նաեւ չատ մը նահանգային ներկայացուցչական ժողովներու մէջ:

Դեմոկրատներու յաղթանակին նպաստեցին 1) Պ. Կոլտուոթըրի ռազմաչունչ եւ ծայրայեղ դաղափարներէն խրտչող բոլոր Ամերիկացիները, առանց կուսակցական խտրութեան եւ ասոնց կար-

Fonds A.R.A.M

պին առանձնապէս կիները, ինչպէս նաեւ արուարձաններու բարեկեցիկ բնակչութիւնները. 2) պետական յատկացումներէն օգտուողները, ինչպէս Միջին Արեւմուտքի ապարակապանները, կենսերային պետնի վրայ ապահովագրեալները, պետական ապրպրանքներ ընդունող գործարաններու պաշտօնեաներն ու բանուորները, եւլն. 3) սեւամորթները, ինչպէս նաեւ 4) մտաւորականները, միջին պուրժուաները, որակաւոր աշխատաւորները, գործի մարդիկը, եւլն.:

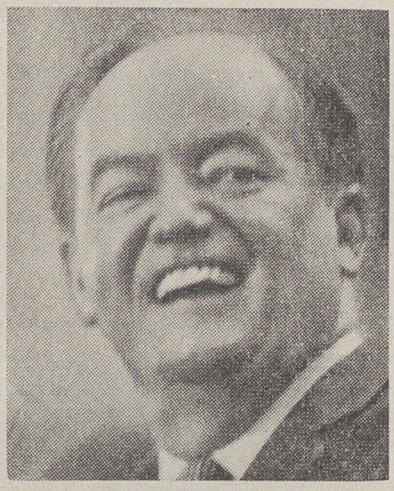

ՀԻՒՊԸՐԹ ՀՈՐԱՑԻՕ ՀԸՄՓԻ

× Լինաըն Պ. Ճոնսըն ծնած է 27 Օգոստոս 1908ին, Թէքսաս նահանգին մէջ եւ 1937էն ի վեր անդամակցած է Քոնկրէսին: Ունի երկու աղջիկ զաւակներ: Իսկ Հիւպըրթ Հ. Հըմփրի, որ 53 տարեկան է, ծնած է Սաուէթ Տաքոթա նահանգին մէջ եւ անդամակցած է Քոնկրէսին 1948էն ի վեր: Արհեստով դեղագործ է եւ ունի երեք մանչ զաւակներ: Դաւանանքով երկուքն ալ կը պատկանին Աւետարանական Եկեղեցիին:

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՉԱՊԵՏԸ ԼԱԼ ՊԱՀԱՏՈՒՐ ՇԱՍԹՐԻ

ԼԱԼ ՊԱՀԱՏՈՒՐ ՇԱՍԹՐԻ

Հնդկաստանի մեծանուն վարչապետ Նեհրուի մահէն ետք (տես «Մահագրութիւն»), Յունիս 1ին վարչապետ նշանակուեցաւ Լալ Պահատուր Շաստրի, որ երկար տարիներէ ի վեր Նեհրուի օգնականներէն եւ գործակիցներէն մէկն էր: Ճանչցուած է ան իբրեւ չատ ուղղամիտ մարդ մը եւ իր քաղաքական անցեալով կը վայելէ ժողովուրդին սէրն ու վստահութիւնը: Մէկն է ան, որ երբեք Հընդկաստանէն դուրս չէ ելած, ոչ ալ որեւէ համալսարան յաճախած է Անգլիոյ մէջ, հնդիկ այլ ղեկավարներու նման: Արտաքինով երբեք ապաւորիչ մէկը չէ, — ունի 1·52 մէթր հասակ եւ 42 քիլօ ծանրութիւն, այնպէս որ կոչած են զայն «հնդկական քաղաքականութեան ճնճղուկը»: Տարիքը 59:

Fonds A.R.A.M

ԱՆՑՔԵՐԸ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ԿՈՆՍՏԱՆԴԻՆ Բ. ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԸ.— «Մա-հադրութեան» բաժնին մէջ գրած ենք Յունաստանի Փաւլոս Թագաւորի մահուան մասին (Մարտ 6): Նոյն օրն իսկ արքայական զոյգը բարձրացաւ հանգուցեալին զաւակը Կոնստանդին Բ., եւ հօրը մահէն երեք ժամ յետոյ կատարեց ան իր հանդիսաւոր երդումը արքայական պալատին մէջ, Աթէնքի եւ համայն Յունաստանի Մետրոպոլիտ Խրիսոսթոմոս արքեպ.ի, Ս. Սինոդի անդամներուն, զահաժառանգ իշխանուհի Իրինէի, վարչապետ Ե. Փափանտրէուի, նախարարներու եւ ընդհ. սպայակոյտի բարձրաստիճան սպաներու ներկայութեան: (Եկեղեցիներու մէջ Կոնստանդին Բ. կը յիշուի իբրեւ Կոնստանդին

Հօրը մահէն անմիջապէս յետոյ Հելլէններու Թագաւոր հռչակուած Կոնստանդին Բ. նոյն օրն իսկ ըրաւ իր երդումը ձեռքը Աւետարանին վրայ դնելով եւ հետեւելով Աթէնքի եւ Համայն Յունաստանի Մետրոպոլիտ Տ. Խրիսոսթոմոս արքեպ.ի կարդացած երդման բանաձեւին: Նկարին աջ կողմը, ծայրը, վարչապետ Ե. Փափանտրէու, շուրջն ունենալով նախարարները եւ վարը, բանակի ընդհ. սպայակոյտին զինուորականները: Թագաւորին ետեւը, կիսով, իշխանուհի Իրինի:

ժԹ., նկատի ունենալով բիւզանդական համանուն 11 կայսրերու շարքը եւ 12րդը, այժմու արքային մեծ հայրը:)

Ո՞Վ Է ԹԱԳԱՒՈՐԸ.— Կոնստանդին Բ. ծնած է 2 Յունիս 1940ին: Նախակրթութիւնը աւարտեց ան 1953ին, զինուորական վարժարան մտաւ 1956ին եւ չափահաս դառնալէ ետք, 1958ին, զարճաւ ցամաքային, ծովային եւ օդանաւային ուժերու սպայ: Այնուհետեւ ուսումը շարունակեց ժամանակ մը Ամերիկայի զինուորական կեդ-

Fonds A.R.A.M

բոններուն մէջ, իսկ վերադարձին, Աթէնքի մէջ ալ ընդլայնեց իր պարզացումը համալսարան յաճախելով կամ մասնաւոր ուսուցիչներէ դասեր առնելով։ Զորս տարի առաջ, 1960ին, Հոմմի 17րդ Ողիմպիականին, նաւարկութեան մրցման մէջ առաջին ելաւ ան եւ ստացաւ ոսկեայ մէտալ։ Ցունարէնէն զատ գիտէ ան նաեւ անգլերէն եւ գերմաներէն։

Հօրը մահուան պատճառով հռչակուած վեցամսեայ պետական սուգի շրջանը աւարտելէ ետք, Կոնստանդին Բ., ժողովրդական խանդավառ ցոյցերու մէջ ամուսնացաւ Սեպտեմբեր 18ին, Տանըմարքայի Աննա – Մարիա իշխանուհիին հետ։ Այս առթիւ կառավարութիւնը հրապարակ հանեց երկու միլիոն կարը 30 տրախմինոց (1 տոլար) յուշադրամներ, իսկ փոստ – հեռադրական սպասարկութիւնն ալ, ամուսնութենէն երկու օր առաջ շրջաբերութեան դրաւ 1·50, 2·50 եւ 4·50 տրախմինոց դրոշմաթուղթերու չարք մը, թագաւորին եւ թագուհիին նկարներով։

Ցունաստանի Կոնստանդին Բ. թագաւորը եւ Աննա – Մարիա թագուհին

Ե. ՓԱՓԱՆՏՐԷՈՒԻ ՑԱՂԹԱՆԱԿ.— Ընտրութիւններ տեղի ունեցան Ցունաստանի մէջ փետրուար 16ին եւ այս առթիւ բուռն պայքար մը մղուեցաւ յունական երկու գլխաւոր կուսակցութեանց՝ Կեդրոնի Միութեան եւ Ազգային Արմատական Միութեան միջեւ։ Այս վերջինը, որ նախորդ վարչապետ Քարամանլիսի կուսակցութիւնն էր, չարաչար պարտուեցաւ եւ օրուան յաղթականը դարձաւ Եորկիոս Փափանդրէուի Կեդրոնի Միութիւնը։

Քուէարկելու իրաւունք ունեցող 5·662·965 քաղաքացիներէն 4·445·500ը մասնակցեցան քուէարկութեան։ Կեդրոնի Միութիւնը ստացաւ 2·369·658 ձայն կամ ձայներու 100ին 53·47ը, իսկ Ազգային

Fonds A.R.A.M

Արմատական Միութիւնը 1·572·043 ձայն կամ ձայներու 100էն 35·45ը։ Երրորդ կուսակցութիւնը, որ ձախակողմեան Համայնավար եւ Համայնավարամիտ հոսանքն է, բուն անունով Ձախակողմեան Դեմոկրատներու Միութիւնը, ստացաւ մնացեալ 558·743 քուէները կամ ձայներուն 100էն 11·08ը։ Ձախակողմեան այս հոսանքը շատ աւելի զօրաւոր է Յունաստանի մէջ, բայց այս անգամ, անոնցմէ շատեր քուէարկեցին Փափանտրէուի կուսակցութեան ցանկերուն, աջակողմեան Քարամանլիսի կողմնակիցները ի գին ամէն բանի տկարացընելու համար։

Այս ջախջախիչ յաղթանակին վրայ, յունական նոր կառավարութիւնը կազմուեցաւ Ե. Փափանտրէուի կողմէ։

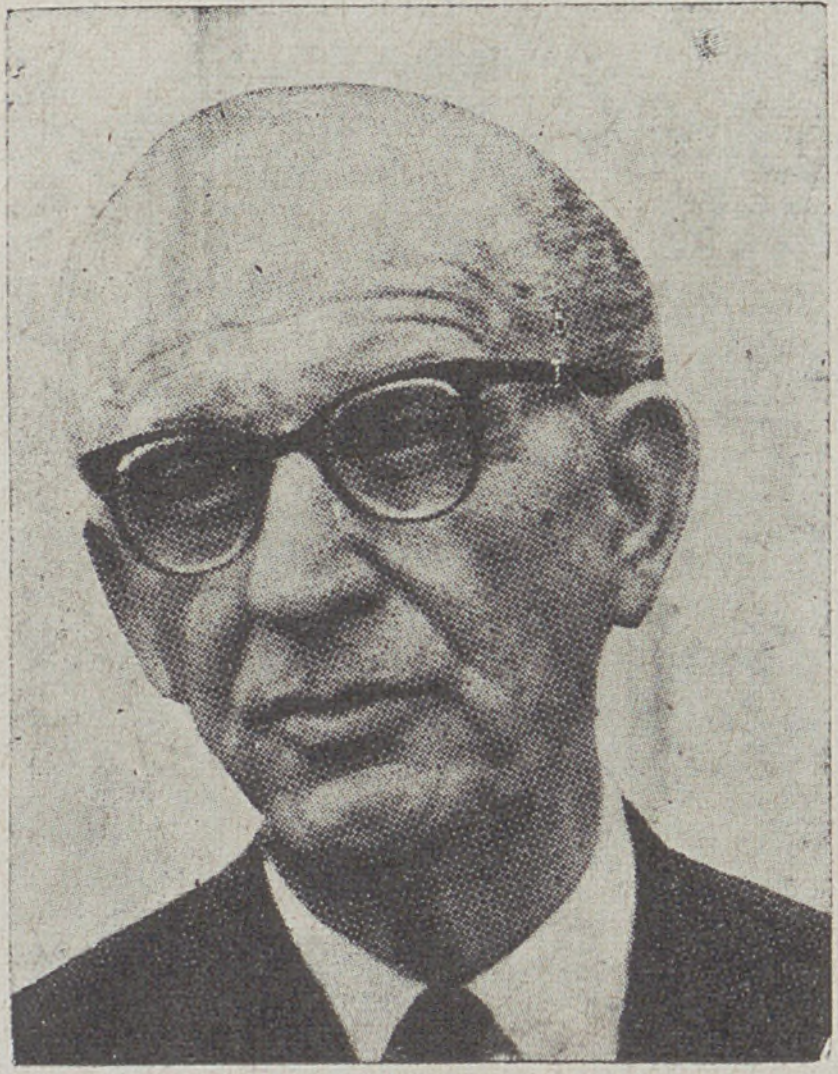

ՎԱՐՉԱՊԵՏ Ե. ՓԱՓԱՆՏՐԷՈՒ

Ո՞Վ Է Ե. ՓԱՓԱՆՏՐԷՈՒ.— Եօրկիոս Փափանտրէու մէկն է Յունաստանի քաղաքական հին ու անուանի դէմքերու վերջիններէն։ Ծնած է ան 1888ին, Փաթրասի մօտերը Քալենցի գիւղը։ Քաղաքական ասպարէզի մէջ անոր առաջին ուսուցիչը եղաւ Էլէֆթէրիոս Վէնիզէլոս։ Համոզումով ընկերվարական, փոքրասիական պատերազմի շրջանին, 1921ին, բուռն յօդուած մը գրեց Կոնստանդին թագաւորին դէմ, պահանջելով անոր գահընկէցութիւնը։ Ձերբակալուելով, դատապարտուեցաւ 18 ամսուան բանտարկութեան, բայց 4 ամիս ետքը ազատ արձակուեցաւ։ Այնուհետեւ, 1923ի Յունուարին, Կոնաթասի յեղափոխական կառավարութեան մէջ ստանձնեց արտաքին նախարարի պաշտօնը։ Պայքարեցաւ ան Թէոտոր Փանկալոսի դիկտատուրային դէմ եւ աքսորուեցաւ 1926ին։ Փանկալոսի անկումէն ետք վերադարձաւ եւ կրթական նախարարի պաշտօնը վարեց 1930–32։ Ապա հեռացաւ Է. Վէնիզէլոսի Ազատական Կուսակցութենէն եւ հիմնեց Դեմոկրատ Կուսակցութիւնը։ Ու դարձեալ պայքարեցաւ Եոաննիս Մէթաքսասի դիկտատուրային դէմ, ձերբակալուեցաւ եւ աքսորուեցաւ կղզի մը։ Յունաստանի գրաւման շրջանին մաս կը կազմէր դիմադրական ճակատին, այս պատճառով ալ Իտալացիները ձերբակալեցին եւ բանտարկեցին զայն, բայց յաջողեցաւ փախիլ ու ապաստանիլ Միջին Արեւելք։ Եւ երբ գրաւումը վերջանալէն ետք

Fonds A.R.A.M

վերադարձաւ Աթէնք, եղաւ ան առաջին վարչապետը ազատագրուած Յունաստանին: Այդ շրջանին, անգլիական ուժերու օգնութեամբ կրցաւ վրկել մայրաքաղաքը համայնավարներու պինդ տիրապետութենէն: Այնուհետեւ նախարարական պաշտօններ վարեց զանազան դահլիճներու մէջ, պայքար մղեց վարչապետ Գարամանլիսի դէմ եւ ի վերջոյ պարտութեան մատնելով զայն անցեալ տարուան ընտրութիւններուն, առաւ անդամ մըն ալ երկրին ղեկը իր ձեռքերուն մէջ:

Դրոշմաթուղթ արբայական նկարով

ՁՕՐ· ՏԸ ԿՈԼԻ ՊՏՈՑՑՆԵՐԸ

Ֆրանսական Հանրապետութեան Նախագահը զօր· տը Կոլ 27 օր տեւած երկար շրջագայութիւն մը կատարեց անցեալ տարուան Սեպտ· 20էն սկսեալ եւ կարգով այցելեց Հարաւային Ամերիկայի երկիրները; — Վենեզուէլա, Գոլոմպիա, Էքուատոր, Բերու, Պոլիվիա, Չիլի, Փարակուէյ, Արժանթին, Ուրուկուէյ եւ Պրազիլիա ուրկէ Հոկտ· 16ին վերադարձաւ Փարիզ: Բոլոր այս երկիրներու մէջ, զօր· տը Կոլ արժանացաւ համաժողովրդական խանդավառ ընդունելութեանց եւ դրեթէ ամէն տեղ ճառեր խօսեցաւ նաեւ սպանիերէնով: Այցելած բոլոր վայրերուն մէջ, ոստիկանութիւնը ապահովութեան արտակարգ միջոցներ ձեռք առած էր պաշտպանելու համար զայն համայնավար ահաբեկիչներու կամ Ֆրանսացի ազգայնականներու պատահական մէկ վրէժխնդրութեան դէմ: Ամէն ինչ սակայն անցաւ հանդարտ եւ Նախագահը Ֆրանսա վերադարձաւ բարձր տրամադրութիւնով, եւ, հակառակ իր 73 տարիներուն, առանց յոգնութեան սրեւէ նշանի: Զօր· տը Կոլ Մարտ 16ին զացած էր նաեւ Մեքսիկա այցելութեան երեք օրուան համար եւ հոն եւս ընդունուած էր բացառիկ պատիւներով:

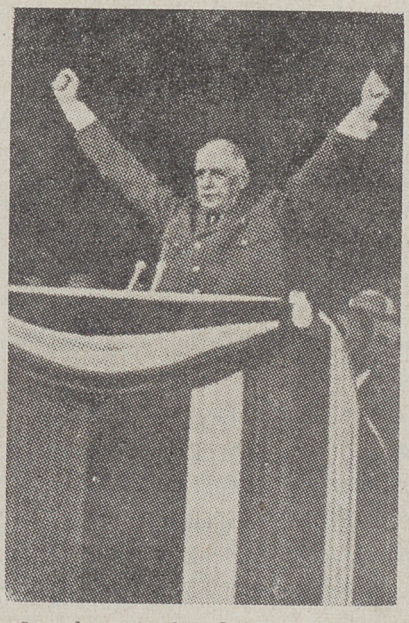
Զօրավար տը Կոլ խօսած պահուն

Fonds A.R.A.M

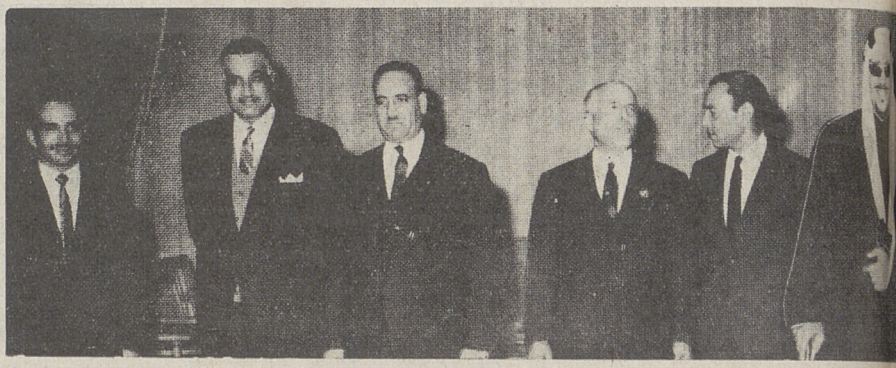

Գահիրէի մէջ, Յունուար 13 – 17 գումարուած արա

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳԵՐԱՍՏԻՃԱՆ ՎԵՀԱԺՈՂՈՎՆԵՐ

Յունուար 13ին Գահիրէի մէջ գումարուեցաւ արաբական գերաստիճանի վեհաժողովը, 13 արաբական երկիրներու մասնակցութեամբ եւ պատմական մնալու սահմանուած ջերմ մթնոլորտի մը մէջ։ Վեհաժողովը հրաւիրուած էր Նախագահ Կամալ Ապտէլ Նասըրի կողմէ եւ բոլորն ալ սիրով պատասխանած էին հրաւէրին։ Ժողովի ընթացքին սառոյցը հալեցաւ իրարու հակառակորդ երկիրներու ներկայացուցիչներուն միջեւ, բոլորն ալ մօտեցան իրարու եւ ունեցան դլուխ – դլխի տեսակցութիւններ։

Փոխադարձ հասկացողութեամբ, վեհաժողովը որոշեց ի միջի այլոց դործնական միջոցներ ձեռք առնել սիոնական վտանգին դէմ, կազմակերպել պաղեստինցի ժողովուրդը, ճչդել արաբական երկիրներու կեցուածքը միւս պետութեանց հանդէպ, պաղեստինեան հարցին մէջ անոնց դիրքը նկատի ունենալով, ստեղծել միացեալ հրամանատարութիւն մը, որ յանձնուեցաւ եդիպտացի մարշալ Ամր Ամէրի, դումարել երկրորդ դերաստիճան վեհաժողով մը մօտ ապադային, եւայլն։

Եւ իրապէս, այդ երկրորդ դերաստիճանն ալ դումարուեցաւ

(*) Ձախէն աջ՝ Հիւսէյն թագաւոր (Յորդանան), Կամալ Ապտէլ Նասըր (Արաբական Միացեալ Հանրապետութիւն), Մարաջախտ Ապտէլ Սալէմ Արէֆ (Իրաք), Հապիպ Պուրկիպա (Թունուզ), Հասան Բ· Թագաւոր (Մարոք), Սէուտ Թագաւոր (Սէուտական Արաբիա), Պրն Պէլլա (Ալժէրիա), Զօր· Ամին էլ Հաֆըզ (Սուրիա), Ռաշիտ Քարամէ՝ Նախագահ Ցուատ Շէհապին ներկայացուցիչը (Լիբանան), Գահաժառանգ Իշխան էլ Ռիտա (Լիպիա) եւ Ապտէլ Խալէք Հասունա (Արաբական Լիկայի Քարտուղար)։ Խմբանկարէն կը բացակային Մարաջախտ Ապտալլա Սալալ (Եմէն), Մարաջախտ Իպրահիմ Ապպուտ (Սուտան) եւ Էմիր Ապտալլա էլ Սալամ էլ Սապահ (Քուէյք)։

Fonds A.R.A.M

ի երկիրներու գերաստիճան վեհաժողովին անդամները(*)

Սեպտեմբեր 5 – 11, Ազգքանդրիոյ մէջ, դարձեալ բոլոր արաբական երկիրներու մասնակցութեամբ: Այս անգամ Լիբանան մասնակցեցաւ իր նորընտիր Նախագահով, յանձին Շարլ Հէլուի: Այս վեհաժողովին դլխաւոր օրակարգն էր Իսրայէլի հանդէպ արաբական պետութեանց կեցուածքը եւ ճշդումը այն բոլոր միջոցներուն, որոնք ի գործ պիտի դրուին հրէական նախայարձակում մը դիմագրաւելու համար այն պարագային, երբ Յորդանանի օժանդակ վէտերը չեղելու ծրագիրը պիտի սկսի գործադրուիլ: Այս մասին արուեցան համապատասխան որոշումները, ինչպէս նաեւ նկատի առնուեցաւ այն վճռական կեցուածքը, որ պիտի որդեգրուի Իսրայէլը թեւարկող օտար պետութեանց հանդէպ:

ՆԱԽԱԳԱՀ ՔԷՆԷԴԻԻ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Ողբացեալ Նախագահ Ճոն Ֆ. Քէնէտիի սպանութեան գաղտնիքը լուծուեցաւ պաշտօնապէս հրատարակութեամբը այն մանրամասն տեղեկագրին, զոր կազմած էր՝ այդ նպատակով պաշտօն ըստանձնած Ուորրընի յանձնախումբը եւ որ Սեպտեմբեր 27ին հրատարակուեցաւ յանձնուեցաւ Նախագահ Լ. Ճոնսընին: Յանձնախումբը 300·000 բառ պարունակող իր այդ տեղեկագրով կու գայ ի միջի այլոց հետեւեալ եզրակացութեանց.—

1) Ոճրագործը Լի Հէրվի Օզվալտն է, որ սպանութեան առտուն իր աշխատած շէնքի 6րդ յարկը տարած էր իրեն պատկանող դէնքը եւ առով ալ պարպած էր 3 գնդակները: 2) Նոյն այդ Օզվալտն էր նաեւ սպանիչը ոստիկան Թիփիթին, որ կ'ուզէր զայն ձերբակալել: 3) Օզվալտ Նախագահը սպաննեց իր նախաձեռնութեամբ եւ առանց ոեւէ մէկէ թելադրուելու: 4) Օզվալտին սպանիչը ձէք Րիւպի (որ մահուան դատապարտուեցաւ) նոյնպէս գործած է ինքնաբերաբար

Fonds A.R.A.M

եւ որեւէ կապ կամ նոյնիսկ ծանօթութիւն ղոյութիւն չէ ունեցած այդ երկուքին միջեւ, եւայլն, եւայլն:

Այս տեղեկագրին դէմ անմիջապէս բողոքեցին ամէն անոնք, որ վերջերը կամ յօդուածներ հրատարակելով, խորհրդաւոր մարդիկ կը տեսնէին Օզվալտին եաեւը եւ կը պնդէին, թէ անոնց թելադրութեամբ ալ գործուած է ոճիրը: Անոնք, այդ տեղեկագրէն եաքն ալ կը պնդեն, որ ըստ պանապան վկայութեանց, Օզվալտ եւ Րիւպի յաճախ միասին եղած են եւ հետեւաբար կապեր ղոյութիւն ունեցած են այդ երկուքին միջեւ: Պնդելով իրենց այդ ըսածներուն վրայ, անոնք կ'աւելցնեն, թէ Ուորրընի տեղեկագիրը պիտի մնայ երբեւ Տրէյֆիւսը մեղադրող պատմական ամբաստանագրին երկրորդ տպագրութիւնը: Ըսել կ'ուզուի, որ օրին մէկը Ուորրընի յանձնախումբին տեղեկագիրն ալ, փաստերու լոյսին տակ, Տրէյֆիւսի ամբաստանագրին նման չեղեալ պիտի նկատուի: Բոլոր այս ըսուածները, սակայն, չեն կրնար վերածածել հարցը, որ փակուած կը նկատուի Ուորրընի յանձնախումբին պաշտօնական եզրակացութիւններով:

Ձոն Պուք եւ Լի Օզվալտ
երկու ահաբեկիչները

ՏԱՐՕՐԻՆԱԿ ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Ինչպէս ծանօթ է, ԱՄՆ-ի 16-րդ Նախագահը Աբրահամ Լինքընն ալ զոհ դնաց մահափորձի մը 1865ին: Նախագահ Քէնէտիի սպանութեան առթիւ, տարօրինակ նմանութիւններ երեւան հանուած են այս երկու մահափորձներուն միջեւ: Այսպէս՝

Լինքընն ընտրուած էր 1860ին, Քէնէտի՝ 1960ին: Երկուքին անուններն ալ կը պարունակեն եօթնական տառեր, — Lincoln եւ Kennedy: Նմանապէս, սպանիչներուն անուն – մականունները կը պարունակեն 15ական տառեր, — John Wilkes Booth (Լինքընի սպանիչը) եւ Lee Harvey Oswald: Երկու նախագահներն ալ սպաննուեցան ուրբաթ օր մը: Երկուքն ալ սպաննուեցան իրենց գլուխներէն, եաեւէն եւ ի ներկայութեան իրենց կիներուն: Երկու մարդասպաններն ալ գեաին փութացան նախ քան դատաւարութիւնը: Լինքընին յաջորդեց Ձոնսընն անունով Նախագահ մը, նոյնը պատահեցաւ Քէնէտիի մահէն եաք: Երկու Ձոնսըններն ալ կու գային հարաւային Նահանգներէն,— Թէնէսիի Անտրիւ Ձոնսընը — Լինքընի յաջորդը — ծնած էր 1808ին, իսկ Թէքսասցի Լինտըն Ձոնսընը ծնած է 1908ին: Երկու Նախագահներուն ալ կիները մէկ մէկ զաւակ կորսընցուցին իրենց ամուսիններու պաշտօնավարութեան չրջանին:

Fonds A.R.A.M

ՆԻՔԻԹԱ ԽՐՈՒՇՉԵՒ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՄԷՋ

Ձախէն աջ՝ Նախագահ Կամալ Ապտէլ Նասըր, վարչապետ Նիքիթա Խրուշչեւ, Նախագահ Ապտէլ Սալէմ Արեֆ (Իրաք), եւ Նախագահ Ապտալլա Սալլալ (Եմէն)։

Անցեալ Մայիսի 9ին, Խ. Միութեան վարչապետը Նիքիթա Խրուշչեւ, արտաքին Նախարար Անդրէյ Կրոմիքոյի ընկերակցութեամբ, այցելեց Եգիպտոս, ներկայ գտնուելու համար Ասուանի ամբարտակի աշխատանքներու առաջին հանդրուանին աւարտումը յատկանշող գործողութեան, որ պիտի չեղեցնէր Նեղոսի ջուրերուն ուղղութիւնը։

Վարչապետ Ն. Խրուշչեւ արժանացաւ խանդավառ ընդունելութեան եւ Մայիս 14ին, Նախագահ Կամալ Ապտէլ Նասըրի, Իրաքի Նախագահ Մարաջախտ Ապտէլ Սալէմ Արէֆի, Եմէնի Նախագահ Մարաջախտ Ապտալլա Սալլալի, Մարաջախտ Ամէրի եւ իր հետեւորդներուն ընկերակցութեամբ գնաց Ասուան եւ հոն, Նախագահ Նասըրին հետ միաժամանակ կոխելով երկու կոճակներու վրայ, օդը հանեցաւ հսկայ ապառաժ մը եւ երբ մուխերը փարատեցան, տեսնուեցաւ որ Նեղոսը փոխած էր իր ուղղութիւնը։

Մինչեւ այս հանդրուանը աշխատանքները տեւած էին 1550 օր եւ աշխատած էին 35·000 բանուորներ։ Երբ մէկ միլիառ տոլար արժելիք ամբողջ աշխատանքը վերջանայ 1970ին, Եգիպտոս պիտի ունենայ երկու միլիոն արտաւար տարածութեամբ մշակելի նոր հողատարածք մը, որ ութ միլիոնի պիտի բարձրացնէ այսօրուան վեց միլիոն արտաւարը։

Այս առթիւ, վարչապետ Խրուշչեւ Նախագահ Նասըրին ընծայեց Լենինեան եւ Կարմիր Աստղ շքանշանները, «Հերկրպային Միութեան հերոս»ի տիտղոսով։ Այս տիտղոսին արժանացաւ նաեւ մարաջախտ Ամէրը։

Ակնկ զատ, Սովետները 252 միլիոն րուբլիի նոր վարկ մը բացին ԱՄՀ–ին, ճարտարարուեստական նոր ձեռնարկներու համար։

Ն. Խրուշչեւ Մոսկուա վերադարձաւ Մայիս 25ին։

Fonds A.R.A.M

ԱՆԳԼԻՈՅ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

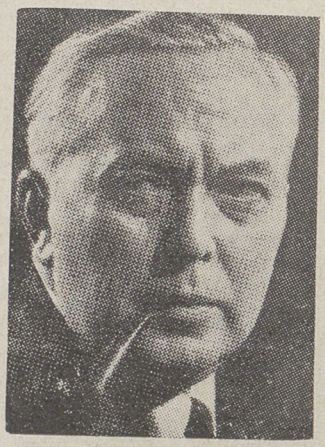

ՀԱՐՈԼՏ ՈՒԻԼՍԸՆ

Հոկտեմբեր 15ին երեսփոխանական ընտրութիւններ տեղի ունեցան Անգլիոյ մէջ։ Ուրիշ տարիներու պէս, այս անգամ ալ պայքարը մղուեցաւ երկու գլխաւոր կուսակցութեանց՝ պահպանողականներու եւ աշխատաւորականներու միջեւ։

Ընտրութեանց արդիւնքով, ընդամէնը 630 երեսփոխաններու վրայ աշխատաւորականները չահեցան 317 երեսփոխան, պահպանողականները, որոնք մեծամասնութիւն էին նախորդ խորհրդարանին մէջ, 304 երեսփոխան, 9 երեսփոխան ալ ունեցան ազատականները։

Ընտրութեանց մասնակցեցան ընդամէնը 27·650·213 քաղաքացիներ եւ քուէներու ընդհանուր բաշխումը պարզեց հետեւեալ պատկերը.—

Աշխատաւորականներ 12·205·576 քուէ կամ 100ին 44·1ը
(1959ի ընտրութիւններէն 10·596 պակաս)։
Պահպանողականներ 12·002·407 քուէ կամ 100ին 43·4ը
(1959ի ընտրութիւններէն 1·748·468 պակաս)։
Ազատականներ 3·093·316 քուէ կամ 100ին 11·2ը
(1959ի ընտրութիւններէն 1·452·556 աւելի)։
Ջանազանք 348·914 քուէ կամ 100ին 1·3ը
(1959ի ընտրութիւններէն 94·069 աւելի)։

Ստացուած այս արդիւնքներուն վրայ, թագուհին նոր կառավարութիւնը կազմելու պաշտօնը յանձնեց աշխատաւորականներու ղեկավար Հարոլտ Ուիլսընին։ Նկատի ունենալով սակայն աշխատաւորականներուն ունեցած անչնչին մեծամասնութիւնը (313ի դէմ 317 երեսփոխան), կը նախատեսուէր թէ նոր ընտրութիւններ անխուսափելի պիտի դառնան մօտաւոր ապագային։

ԵՒՐՈՊԱՑԻՆԵՐՈՒ ՋԱՐԴԸ ԳՈՆԿՈՅԻ ՄԷՋ

Գոնկոյի վարչապետ Մոյիզ Զոմպէի իշխանութեան դէմ ապստամբութիւնը չարունակուեցաւ անցեալ տարի, քաջալերութիւն գտնելով ափրիկեան զանազան երկիրներէն։ Ապստամբներուն ձեռքը կը գտնուին հազարաւոր քրիստոնեայ պատանդներ։ Անցեալ Նոյեմբերի վերջերը, երբ հաստատուեցաւ որ վտանգի տակ են Սթէնլիվիլի մէջ ձերբակալուած հազարեակ մը պատանդներ, պելճիքացի

Fonds A.R.A.M

օդանաւորդներ անկարգելներով եւ ամերիկեան օդանաւերու միջոցով մէկ անդամէն իջան Սթէնլիվիլի օդակայանը եւ յառաջանալով քաղաքին մէջ փրկեցին մեծ մասով պելժիքացի 800 պատանդները, որոնց կոտորածը սկսած էր արդէն եւ փոխադրեցին զանոնք Լէոփոլվիլ: Մինչ այդ զնդակահարուած էին 50 հոգի: Մարդակերութեան չատ մը դէպքեր ալ պատահած են ապստամբներու դրաւած շրջաններուն մէջ: Ապստամբներուն հակառակորդ սեւամորթներէն ալ սպաննուած են հազարաւորներ:

ԱԽԱՂ ՓԱՌԱՑՍ ԱՆՑԱԽՈՐԻ...

Երէկ եւ այսօր...

Ճանչցա՞ք մէկը պոչ կապողներու այս չարքին մէջ: Պատկերը չատ անգամներ տեսած էք դեռ մինչեւ տարի մը առաջ, թերթերու առաջին էջերուն վրայ, բայց հիմա չէք անդրադառնար ապահովաբար, թէ ով է այդ մէկը: Ուրեմն ըսենք, որ ձախէն ալ՝ երկրորդը Մեծն Բրիտանիոյ նախկին վարչապետ Հարոլտ Մաքմիլլընն է, — այո՛, նոյն ինքն նախկին վարչապետը, որ ամենա՛յն խոնարհութեամբ պոչ բռնած է Լոնտոնի մէջ, Թրաֆալկար Սքուէրի թիւ 11 օթոպիւսի կայանին առջեւ: Երէկ վարչապետ, այսօր հասարակ մահկանացու: Զարմանալին այն է, որ ոչ իր առջեւը եւ ոչ ալ եւ-

տեւը կեցողները չեն անդրադարձած եւ չեն ճանչցած զայն, — դէթ այդպէս ցոյց կուտայ իրենց դիմագծերուն անտարբերութիւնը: Պատահական լուսանկարիչ մը միայն նկատած եւ վայրկենաբար լուսանկարած է. ապա նկարը ծախած է «Տէյլի Մէյլ»ին: Հաստատուած է, որ Մաքմիլլըն 3 փէնիննոց տոմսակով մը կ'երթար իր զաւկին տունը: Իսկ իր նախկին օգնականներէն մէկն ալ եղածը վերապրած է ... կծծիութեան եւ ըսած է.— «Սկովտական արիւնն է որ կը խօսի անոր մօտ: Հիմա որ կորսնցուցած է ան իր պաշտօնական ինքնաշարժը, աւելի աժան կը թուի իրեն ճամբորդել օթոպիւսով:» «Նիւ Եորք Հէրըլտ Թրիպիւն»ն ալ նկարն ու դրուագիւնը խորագրած է — «Աւա՛ղ փառացս անցաւորի»...

Fonds A.R.A.M

Ս. ՊԱՊԻՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ԵՒ ՊՈՄՊԷՅ

Անցեալ տարեսկիզբին և տարեվերջին, Վատիկանի դահակալը պաշտօնական երկու այցելութիւններով գնաց Երուսաղէմ եւ Պոմպէյ: Յունուար 4ին, օգի ճամբով եւ իր հետեւորդներուն հետ հասաւ ան Ամման, ուր դիմաւորուեցաւ Հիւսէյն Թագաւորին կողմէ եւ առանց մնալու հոն, ինքնաշարժով չարունակեց ճամբորդութիւնը դէպի Երուսաղէմ: Ճամբան կանգ առաւ եւ աղօթեց Յորդանան գետի այն կէտին, առջեւ, ուր տեղի ունեցած էր Քիստոսի մկրտութիւնը:

Քահանայապետը Յորդանան գետին առջեւ

Կանգ առաւ նաեւ Բեթանիա եւ ապա, ինքնաշարժէն իջնելով հեծիտան մտաւ Ս. Քաղաքը, ուր անմիջապէս սկսաւ բարձրանալ Ս. Խաչի ճամբան, տեղ – տեղ կանգ առնելով եւ աղօթելով: Եւ երբ հասաւ Ս. Յարութեան տաճարը, ուր կը գտնուի Քիստոսի գերեզմանը, պատարագեց Ն ա ե ւ այնտեղ: Ապա, տաճարէն դուրս գալով, չարունակեց իր ճամբան ինքնաշարժով, գնաց պապական նուիրակին բնակարանը եւ ընթրելէ ետք, դիչերուան ժամը 10ին այցելեց Գեթսեմանիի պարտէզը, ուր մնաց աւելի քան մէկ ժամ եւ միշտ աղօթեց:

Յաջորդ օրը Քահանայապետը անցաւ Իսրայէլ եւ հեռագիրով այցելեց բոլոր պատմական վայրերը, — Նազարէթ, Կանա գիւղը, Կափառնայում, բարձրացաւ Թափոր լեռը, իսկ իրիկուան ուշ ատեն աղօթեց Սիոն լերան վրայ եւ ապա վերադարձաւ Երուսաղէմի յորդանանեան մասը:

Երրորդ օրը, երկուշաբթի, առաւօտ կանուխ գնաց ան Բեթ-

Fonds A.R.A.M

դեհէմ եւ պատարագեց, իսկ վերադարձին այցելեց Հայոց Պատրիարքարանը, ուր ընդունուեցաւ մեծ պատիւներով, Պատրիարք Տ. Եղիշէ արքեպ. Տէրտէրեանի եւ հոգեւորական դասուն կողմէ։

Վերջին երկու օրերու ընթացքին, Քահանայապետը տեսակցութիւններ ունեցաւ Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ Տիեզերական Պատրիարք Աթենագորաս արքեպ.ին հետ, որ այս առթիւ յատկապէս Երուսաղէմ եկած էր Պոլսէն։ Տեսակցութիւնները տեղի ունեցան սիրալիր մթնոլորտի մէջ։

Քահանայապետը Ամման վերադարձաւ Յունուար 6ին, երկուշաբթի կէսօրէ ետք եւ գնաց ուղղակի օդակայան, ուր դարձեալ իրեն կը սպասէր Հիւէյն թագաւորը։ Ու հոն, փոխադարձ մաղթանքներէ ետք, նստաւ օդանաւ եւ վիշերուան ժամը 7·30ին հասաւ Հռոմ։

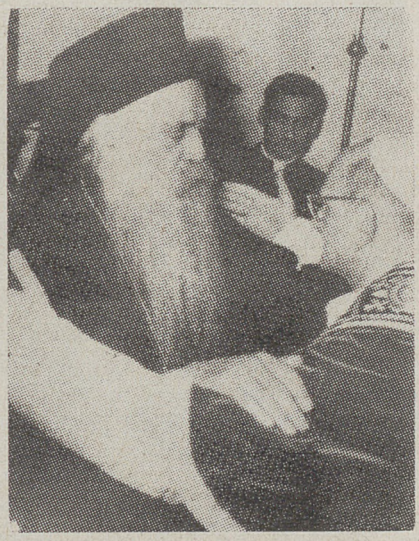

Պօղոս Զ. Պապին եւ Աթենագորաս Պատրիարքին ողջագուրումը Երուսաղէմի մէջ։

Պօղոս Զ. Պապին երկրորդ ճամբորդութիւնը տեղի ունեցաւ Դեկտեմբեր 2ին դէպի Պոմպէյ, Հնդկաստան, ուր գնաց եռօրեայ այցելութեամբ, մասնակցելու համար Մ. Հաղորդութեան համագումարին։ Իրմէ առաջ Պոմպէյ գացած էր արդէն Հաւատոյ Տարածման Ժողովին վարիչը Կարտինալ Ագաճանեան եւ կատարած էր համագումարին բացումը։

Քահանայապետը դէպի Պոմպէյ ճամբուն վրայ ժամ մը կանգ առաւ Պէյրութի օդակայանին մէջ, որ լեցուած էր պաշտօնական անձնաւորութիւններով եւ տասնեակ հազարաւոր հաւատացեալներով։ Ընդհանուր խանդավառութեան մէջ ողջունուեցաւ ան Հանրապետութեան Նախագահ Շարլ Հէլուի, քրիստոնեայ համայնքներու պետերուն եւ պետական բարձրաստիճան անձնաւորութեանց կողմէ։ Փոխադարձ ուղերձներէ ետք, Պօղոս Զ. Պապը բարձրացաւ օդակայանի կեդրոնական չէնքին վերի յարկը եւ հոնկէ իր ողջոյնի խօսքը ըսաւ ընդարձակ տարածութեան մը վրայ խռնուած ժողովուրդին։ Ապա, միեւնոյն խանդավառ ցոյցերու մէջ նստաւ ան օդանաւ եւ չարունակեց ճամբան դէպի Պոմպէյ։

Մինչ այդ բնաւ չտեսնուած եւ 2 – 3 միլիոն գնահատուող հնդիկ բազմութեան մը կողմէ դիմաւորուեցաւ ան Պոմպէյի մէջ։

Fonds A.R.A.M

Տեսնուեցաւ հոն պետական ատեանին հետ եւ ուր որ այցելեց, ընդունուեցաւ չատ խանդավառ ցոյցերով։

Երեք օր Պոմպէյ մնալէ ետք, Ս. Պատրը Հռոմ վերադարձաւ Դեկտեմբեր 5ին։

Քահանայապետը Պէյրութի օդակայանին մէջ զուարթ տրամադրութեամբ կը խօսակցի Մարոնիներու Պատրիարք Տ. Մէուշի արբեպ.ին հետ, Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Տ. Խորէն Ա.ի եւ Յոյն – Օրթոտոքսներու Պէյրութի Առաջնորդ Տ. Սալիպի արբեպ.ի ներկայութեան։

ՎԱՏԻԿԱՆԻ Բ. ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻՆ Գ. ՆՍՏԱՇՐՋԱՆԸ

Սեպտեմբեր 14ին, Ս. Պետրոս մայր – տաճարին մէջ տեղի ունեցաւ Վատիկանի Բ. համաժողովի Գ. նստաշրջանին բացումը, Պօղոս Զ. Քահանայապետին նախագահութեամբ եւ աւելի քան 2500 բարձրաստիճան եկեղեցականներու եւ ոչ – կաթողիկէ դիտողներու մասնակցութեամբ։

Այս նստաշրջանին օրակարգը կը պարունակէր կարգ մը հարցեր, որոնք խոր տարակարծութիւններ յառաջացուցին մասնաւորաբար ժողովականներու պահպանողական փոքրամասնութեան եւ ապառամիտ մեծամասնութեան միջեւ։ Այս կարգի հարցերուն մէկ մասին քննութիւնը յետաձգուեցաւ համաժողովի Դ. նստաշրջանին, որ պիտի գումարուի տարւոյս ընթացքին։ Յետաձգուած հարցերէն մէկն ալ այն յայտարարութիւնն է, ուր կ'ըսուէր թէ «հրէութիւնը երբեք պէտք չէ ներկայացուի իբրեւ մերժուած, անիծուած եւ աստուածասպանութեամբ մեղադրուած ժողովուրդ մը»։ Յայտարարու-

Fonds A.R.A.M

Թիւնը քուէարկուեցաւ 1657 ձայներով, ուրիչ 242 եկեղեցականներ քուէարկեցին վերապահութեամբ, իսկ մեծ մասով Մերձաւոր Արեւելքէն եղող 99 ներկայացուցիչներ դէմ քուէարկեցին: Ցետոյ սակայն յայտարարութիւնը փոխանցուեցաւ յատուկ յանձնախումբի մը, որպէսզի որոշ փոփոխութիւններ մացուելէ եաք բերուի դարձեալ յառաջիկայ ժողովին:

Հրէութեան վերաբերեալ այս յայտարարութիւնը դժգոհու-

Վատիկանի Տիեզերական ժողովի Գ· նստաշրջանին բացումը Ս· Պետրոս մայր տաճարին մէջ: Բացման առթիւ Քահանայապետը պատարագեց 24 ժողովականներու մասնակցութեամբ եւ խօսեցաւ ներկաներուն (նկարին վերի անկիւնը):

Թեան ալիք մը բարձրացուց արաբական աշխարհի մէջ, բայց մըտքերը քիչ մը հանդարտեցան, երբ լսուեցաւ որ այդ հարցին չուրջ վերջնական քուէարկութիւնը յետաձգուած է յաջորդ նստաշրջանին:

Համաժողովը աւարտեց իր աշխատանքները Նոյեմբեր 21ին:

Fonds A.R.A.M

ՁԱԽՈՂԱԾ ԴԱԻԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԻՐԱՔԻ ՄԷՋ

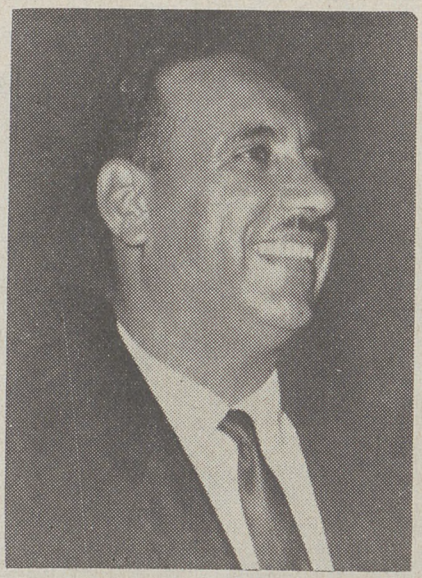

ՄԱՐԱՋԱԽՏ ԱՊՏԷԼ ՍԱԼԷՄ ԱՐԷՖ

Իրաքի ազգային ուղղութեան նախարար Ապտէլ Քէրիմ Ֆարհամ «Ալ Սաուրա ալ Արապիա» թերթին միջոցով անցեալ Օգոստոսի 15ին յայտարարեց, թէ «երեւան հանուեցաւ յեղափոխական եւ կայսերապաշտական դաւադրութիւն մը, որուն մէջ մատ ունէին անկեալ վարչակարգի կարգ մը պետերն ու սիոնականութեան եւ մասոնականութեան գործակալներուն մեղսակից դրամատէրները»: Ամէն ինչ նախատեսուած էր դաւադիրներու կողմէ, կազմած էին մինչեւ անգամ կառավարութիւնը, որ գործի դլուխ պիտի դար դաւը յաջողելուն եւ իշխանութիւնը դրաւուելուն պէս:

Իշխանութիւնները ձերբակալեցին միապետական վարչակարգին ծառայած երկու վարչապետներ եւ հանգստեան կոչուած հինգ զօրավարներ ու գնդապետներ, հաստատած ըլլալով որ անոնք ալ մատ ունին երեւան հանուած այս դաւադրութեան մէջ, գրաւուեցան նաեւ անոնց կալուածները: Պատժուեցան նմանապէս խումբ մը ուրիշ սպաներ, որոնք պիտի գործադրէին դաւադրութիւնը, ըստ նախագծուած ծրագրի:

Նախագահ մարաջախտ Ապտէլ Սալէմ Արէֆ կը մնայ կացութեան տէրն ու տիրականը, մանաւանդ որ միաժամանակ գործնական քայլերը առնուեցան Արաբական Միացեալ Հանրապետութեան հետ գործակցութիւնը զօրացնելու համար, պինդուորական զեռնի վրայ մասնաւորաբար: Արդէն իսկ եգիպտական զօրամասեր, որոնք Իրաք փոխադրուած են, իրաքեան բանակին հետ միացեալ ռազմափորձեր կը կատարեն: Այս գործակցութիւնը ապագային առաւել եւս պիտի զօրացուի նաեւ քաղաքական, անտեսական եւ այլ մարզերու մէջ:

Միւս կողմէ, Եգիպտոսի մէջ եղածին նման, իրաքեան կառավարութիւնն ալ սկսաւ ազգայնացնել ճարտարարուեստական, առեւտրական եւ արդիւնաբերական մեծ ձեռնարկները ամբողջ երկրին մէջ եւ ասոնց հետ նաեւ ներածումներն ու արտածումները առաւ իր անմիջական հակակշռին տակ:

Fonds A.R.A.M

ԱՆՑՔԵՐԸ ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻՆ

ՍՈՒՐԻՈՅ ՎԻԺԱԾ ԸՄԲՈՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Սուրիոյ ներքին նախարար Տոքթ. Նուրէտտին Աթասի, Ապրիլ 15ին ճառ մը խօսելով յայտնեց, թէ աւատապետներու եւ յետադիմականներու կողմէ նիւթուած դաւադրութիւն մը երեւան հանուած է Համայի մէջ եւ արագօրէն ճզմուած է բանակին կողմէ: Դաւը երեւան հանուած է, երբ ուսանող մը Պաաս կուսակցութեան դէմ բուռն ճառ մը խօսած պահուն ձերբակալուած եւ դատուելով մէկ տարուան բանտարկութեան դատապարտուած էր: Ասոր վրայ տեղի ունեցած է ցոյց մը, որ երկրի զինեալ ուժերուն դէմ ըմբոստութեան մը բնոյթը առնելով, մարդիկ սպաննուած եւ վիրաւորուած են: Ի վերջոյ բանակը զսպած է պոռթկումը եւ կացութեան տէր դառնալով, կատարած է ձերբակալութիւններ աւատապետական ընտանիքներու շրջանակներէն:

ԶՕՐ. ԱՄԻՆ ԷԼ ՀԱՖԸԶ
Ազգային խորհուրդի Նախագահը

Այս միջոցներուն դէմ իբրեւ բողոքի ցոյց խանութպանները գործադուլի դիմեցին Հալէպի, Հոմսի եւ Դամասկոսի մէջ, բայց շուտով տեղի տուին, երբ Ազգային Խորհուրդի Նախագահը զօր. Ամին էլ Հաֆըզ հրամայեց կտրուկ միջոցներ ձեռք առնել նաեւ այս քաղաքներու խանութպաններուն դէմ:

Կացութիւնը հանդարտեցաւ շուտով եւ Համայէն վերադարձին, զօր. Ամին էլ Հաֆըզի հրամանով կրակմարը վերցուեցաւ: Զօրավարը դէպքին գիշերն իսկ Համա գացած էր անձամբ հսկելու համար զսպումի գործողութեանց եւ մնացած էր հոն քանի մը օր: Խօսելով պաշտօնական միթինկի մը առջեւ, զօր. Ամին էլ Հաֆըզ դատապարտեց այս դէպքերուն հեղինակները:

— «Կ'ուզենք, ըսաւ ան, այս քաղաքէն դուրս բերել չարիքի տարրերը, որոնք գործիք դարձած են հայրենիքի թշնամիներուն ձեռքը: Մեր գեղեցիկ երկրին մէջ կան տակաւին աւատապետներ, դրամատէրներ եւ շահագործողներ: Մենք զանոնք նկատի ունինք իբրեւ մեր հիւանդ եղբայրները: Պիտի փորձենք դարմանել զանոնք պարզ դեղերով, բայց ընաւ պիտի չվարանինք կատարել նաեւ անդամահատումներ, եթէ վիրաբուժական գործողութեան կարիքը ըլլայ:»

Fonds A.R.A.M

ՍԸՐ ՈՒԻՆՍԹՐՆ ԶԸՐՉԻԼԻՆ ԻՆՆՍՈՒՆԱՄԵԱԿԸ

Պատկառելին Սըր Ուինսթըրն Զըրչիլ, Հայտ Փարք կէյթ 28ի իր բնակարանի պարտէզին մէջ, շրջապատուած՝ նոյն օրն իսկ ամուսնացած իր թոռան՝ օրագրող Ուինսթըրն Զըրչիլի, հարսին՝ Մինիի եւ կնոջը՝ Էէյտի Զըրչիլի հետ: Նկարուած է իր 90ամեայ յոբելեանէն չորս ամիս առաջ:

Նոյեմբեր 30ին, ամբողջ անգլիացի ժողովուրդը տօնեց իր անզուգական զաւկին՝ Սըր Ուինսթըն Զըրչիլին ծննդեան 90ամեակը: Լոնտոնի իր բնակարանին մէջ սեղմ էր ընտանեկան շրջանակը այս առթիւ նկատի ունենալով յոբելեարին յառաջացած տարիքը: Հաղարաւոր շնորհաւորական հեռագիրներու եւ նամակներու կարգին իրենց մաղթանքները ուղղած էին Էլիզապէթ Թագուհին, Պալը, Զօրավար Կոլը, Նախագահ Ճոնսընը, Նախագահ Լիւպքէն, Ժիւլիանա Թագուհին եւ այլ վեհապետներ ու պետական դէմքեր: Այս առթիւ պատրաստուած էր 60 քիլօ կշռող հսկայ խմորեղէն մը, որ կրնար 500 հոգիի բաւել:

× *Յուլիս 27ին, Ուինսթըն Զըրչիլ ներկայացաւ խորհրդարան եւ յայտնելով թէ յաջորդ ընտրութեանց պիտի չկրնայ այլեւս թեկնածու ներկայանալ, հրաժեշտ առաւ բոլորէն: Այս կարճ խօսքը ըսելու համար, մեծ դժուարութեամբ ոտքի ելաւ եւ աւանդական խոնարհութիւնը ըրաւ նախագահին: Ընդհանուր յուզում կը տիրէր խորհրդարանին մէջ, — կը հեռանար մէկը, որ ամբողջ 64 տարի եղած էր անոր անբաժանելի անդամը: Ժողովը միաձայնութեամբ քուէարկեց երախտապիտութեան բանաձեւ մը, յանուն ամբողջ ազգին: Բոլոր կուսակցապետները հիւսեցին Զըրչիլին գովեստը, իսկ նախորդ վարչապետ Մաք Միլըն, խօսքը մասնաւորաբար երիտասարդ երեսփոխաններուն ուղղելով ըսաւ.— «Որքան ալ երկար ապրիք, անոր նմանը պիտի չտեսնէք անգամ մըն ալ:»*

Fonds A.R.A.M

ՉԻՆԱԿԱՆ ՀԻՒԼԷԱԿԱՆ ՌՈՒՄԲԸ

Տարօրինակ դուգադիպութեամբ մը, Չինաստանի թշնամի Նիքիթա Խրուշչեւի պաշտօնանկութեան յաջորդ օրն իսկ, Հոկտ. 16ին, Հիմալայայի հիւսիսային կողմը փեքին կը պայթեցնէր իր առաջին հիւլէական ռումբը, որուն համար ամբողջ 14 տարի աշխատանք թափած էին 1800 գիտնականներ եւ ծախսուած էր աւելի քան 200 միլիոն տոլար: Կը կարծուի թէ այս ռումբը աւելի փոքր է, քան 19 տարիներ առաջ Ամերիկացիներու կողմէ Հիրոշիմայի վրայ նետուածը: Իրազեկները կ'ըսեն, թէ Չինացիները 5 – 10 տարիներու ընթացքին եւ տարեկան 500 միլիոն տոլար ծախսելով միայն պիտի կրնան 30 նմանօրինակ ռումբեր պատրաստել: Իսկ նման ռումբերով բեռնաւորուած օդային տորմիղ մը կարենալ մէջտեղ բերելու համար, փեքին պէտք է աշխատի 15 – 20 տարի եւ ծախսէ 10էն մինչեւ 20 միլիառ տոլար:

× Ֆրանսա ճանչցաւ համայնավար Չինաստանը անցեալ Յունուարի 27ին եւ կարճ ժամանակ եաքը տեղի ունեցաւ դեսպաններու փոխանակութիւն: Այս ճանաչման հետեւանքով Փարիզէն հեռացաւ ազգայնական Չինաստանի դեսպանը: Մինչ այդ 46 պետութիւններ ճանչցած էին փեքինի կառավարութիւնը եւ Ֆրանսա եղաւ 47րդը: Ֆրանսայի այս քայլը դժգոհութիւն պատճառեց առանձնապէս Միացեալ Նահանգներուն:

ՈՉ – ՅԱՆՁՆԱՌՈՒ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆՑ ԺՈՂՈՎԸ

Հոկտեմբեր 5ին Գահիրէի մէջ դումարուեցաւ ոչ – յանձնառու մեծ ու փոքր 46 պետութեանց ժողովը: Նախագահ Կամալ Ապտէլ Նասըր կատարեց բացումը եւ այնուհետեւ խօսեցան մասնակցող պետութեանց ներկայացուցիչները, պարզելով իրենց տեսակէտները բազմատեսակ միջազգային հարցերու մասին: Շեշտուեցաւ մանաւանդ այն տեսակէտը, թէ անհրաժեշտ է խաղաղ դոյակցութիւնը ընկերային տարբեր վարչակարգեր ունեցող երկիրներու մէջ:

Այս ժողովին ամէնէն ուշագրաւ դէպքը Գոնկոյի վարչապետ Զոմպէի պարագան էր: Զոմպէ, որ պիտի մասնակցէր ժողովին, առանց եգիպտոս մուտքի վիզան առնելու օդանաւ կը նստի Լէոփոլդվիլի մէջ եւ ճամբայ չելած վէճ կ'ունենայ եգիպտական դեսպանին հետ ու կը վռնտէ զայն օդանաւէն: Լուրը կը հասնի Գահիրէ եւ Նախագահ Ապտէլ Նասըր կը հրամայէ զայն փոխադրող օդանաւին եւ վերադառնալ: Զոմպէ կ'ինչնէ Աթէնք, կը յաջողի հոն տեղ գտնել եթովպական օդանաւի մը մէջ եւ կը հասնի Գահիրէ, ուր սակայն անմիջապէս վար կը դրուի, բանտարկուելու համար այնուհետեւ ապրանքի մը մէջ ամբողջ չորս օր: Երբ եղածը կ'իմացուի Լէոփոլդվիլի

Fonds A.R.A.M

մէջ, իշխանութիւնները կը պաշարեն տեղւոյն եկեղեցական եւ ազգային դեսպանատունները, իսկ Գահիրէի մէջ կը հաղորդուի Զմմպէին, թէ ազատ պիտի չձգուի, մինչեւ որ դեսպանատուներուն պաշարումը չվերնայ: Այն ատեն Զմմպէ կը սպիտակի հեռաձայնել Լէոփոլտվիլ, որպէսզի վերցուի պաշարումը եւ ասոր վրայ ազատ ձգուելով կը հեռանայ եկեղեցւոյն:

Զմմպէին մասնակցութեան ամէնէն չատ ընդդիմացած են Եուկոսլաւիոյ մարաջախտ Թիթոն եւ Ալժերիոյ Պըն Պէլլան:

ԹՐՔԱԿԱՆ ԴՐՈՇՄԱԹՈՒՂԹ ... ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՎ

Առաջին իսկ ակնարկով զարմանալի կը թուի, թէ ուրկէ՛ ուր հայկական ոճով կառուցուած այս եկեղեցին տեղ գտած է այս դրոշմաթուղթին վրայ, որ Թրքական է իր ամբողջ հարազատութեամբ եւ որ հրապարակ հանուած է Թուրքիոյ մէջ անցեալ տարի, կարսի գրաւման 900ամեակին առթիւ (1064 – 1964): Գրաւողը անշուշտ այսօրուան Թուրքը չէ, որովհետեւ ինք դար առաջ դեռ գոյութիւն չունէր ան իբրեւ ազգութիւն, թէեւ Սելճուքներն ալ կը նկատուին այսօրուան Թուրքին նախահայրերը: Ճիշդ այդ թուականին, այսինքն 1064ին, անոնց Ալփ – Արսլան Բ. սուլթանն էր որ կը հռչակուէր թագաւոր եւ արշաւելով Հայաստանի եւ Վրաստանի վրայ, կը գրաւէր գանոնք: Կը գրաւէր հետեւաբար եւ Կարսը, ինչպէս կը գրաւէր նաեւ Անին եւ քարուքանդ ընելէ ետք կը կոտորէր բնակչութիւնը: Այսօրուան Թուրքիան, որ չարունակութիւնն է օսմանեան կայսրութեան, հիմնուած է երիտթուրքերուն որդի Օսման Ա.ի կողմէ, այդ թուականէն 235 տարիներ յետոյ, 1299ին, սելճուքեան իշխանութեան քայքայումէն ետք:

Մեր խելքը չհասաւ, թէ իր արտաքինով հարազատօրէն հայկական եկեղեցին, նոյնիսկ մղկիթի վերածուած վիճակի մը մէջ, ի՛նչ գործ կրնար ունենալ Ալփ – Արսլանի արշաւանքի յիշատակին հետ, այն ալ այնպէս մեծագիր դծուած: Եթէ ուզած են իբրեւ իրենց գործը ցոյց տալ զայն, — ապրանքը իրենցը չէ, իսկ եթէ ուզած են պատկերացնել իբրեւ իրենց նախահայրերուն ձեռք ձգած աւարը, — այդ պարագային պէտք էր ներկայացնէին զայն հարազատօրէն Թրքական «ստեղծագործութեամբ», — քարուքանդ վիճակի մէջ...

Դրոշմաթուղթին վերի կողմը գրուած է Թուրքերէնով «Կարսին գրաւումը», իսկ տակը՝ «Կարսի բերդը»:

Fonds A.R.A.M

ԾԱՆՐ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆ ՎԻԷԹՆԱՄԻ ԵՒ ԼԱՈՍԻ ՄԷՋ

Շատ խռովայոյզ կացութիւն մը տիրեց անցեալ տարեշրջանին Ծայրագոյն Արեւելքի կարգ մը շրջաններուն, եւ մասնաւորապէս Վիէթնամի եւ Լաոսի մէջ: Հարաւային Վիէթնամը երբեք չզտաւ իր ներքին անդորրութիւնը եւ Սայկոնը զարձաւ ամէն կարգի դաւադրութեանց ու խռովութեանց վտանգաւոր խառնարան մը: Այս իրադարձութեանց գլխաւոր առանցքը զարձաւ Ամերիկացիներուն հետ գործակցող երկտասնեակ մը զինուորական, զօր. Խանհը: Տապալեցաւ ան յեղափոխական ուժերու ճնշման տակ, Օդոստոսի վերջերը, բայց յետոյ նորէն գործի գլուխ անցաւ:

Հարաւային Վիէթնամի կացութիւնը առաւել եւս կը ծանրանար Հիւսիսային — համայնավար — Վիէթնամէն գործուած յարձակումներով: Օդոստոսի սկիզբներէն Հիւսիսային Վիէթնամի թորփիլարձակ նաւերը յարձակեցան ամերիկեան մարտանաւերու վրայ: Փոխադարձութիւնը եղաւ անմիջական եւ Օդոստոս 3ին, ամերիկեան օդանաւային ուժերը յաջորդական 64 յարձակումներ գործեցին Թոնքինի վրայ եւ քարուքանդ ըրին տեղւոյն նաւային խարիսխները: Երկու օր ետքը, համայնավար Վիէթնամցիները նոր յարձակում մը գործեցին ամերիկեան երկու մարտանաւերու վրայ, միջազգային ջուրերու մէջ, բայց չկրցան վնաս մը հասցնել: Ու այսպէս, ամբողջ տարին կացութիւնը ուռած – լարուած մնաց Վիէթնամի մէջ:

Չհանդարտեցաւ նաեւ Լաոսը, որուն Փաթեթ – Լաոսի մասը կը գտնուի համայնավարներուն ձեռքը: Արիւնալի կռիւներ տեղի ունեցան այս համայնավարներուն եւ հակահամայնավար ուժերու միջեւ: Միայն Մայիսին, կռիւներու շրջանէն փախչող 4000 քաղաքացիներ սպաննուեցան: Համայնավարները այժ կը տանին Հիւսիսային Վիէթնամէն: Փաթեթ – Լաոսցիները կը յարձակին նաեւ շրջանի ամերիկեան ուժերուն վրայ, որոնք կը փոխադարձեն բնականաբար, ռմբակոծելով անոնց համախմբումները:

Ամերիկեան ուժերը կարեւոր կորուստներ ունեցած ըլլալով այս շրջաններուն մէջ, Ամերիկացիներուն մօտ սկսած է ձեւաւորուիլ հանրային կարծիք մը, որ կը պահանջէ հեռանալ այդ կողմերէն եւ ձգել, որ կողմերը տեղւոյն վրայ հակակշռութեան լեզու մը գտնեն:

ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԻ ԱՐԱԲՆԵՐՈՒՆ ԹԻՒԸ.— Արաբական Լիկայի Պաղեստինի ներկայացուցիչ Ահմէտ Շուքէյրիի հաղորդած թիւերուն համաձայն, Յորդանանի մէջ կան 1·100·000 պաղեստինցի զաղթականներ, Սուրիա եւ Լիբանան՝ 250·000, Կատա (ԱՄՀ) 250·000, Քուէյթ եւ Սէուտական Արաբիա՝ 30·000, Իրաք եւ Հիւսիսային Ափրիկէ՝ 10·000: Իսրայէլի մէջ ալ կ'ապրին 250·000 պաղեստինցի Արաբներ:

Fonds A.R.A.M

ԹՈՔԻՈՅԻ 18ՐԴ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՕԼԻՄՊԻԱԿԱՆԸ

Հոկտեմբերի 10ին Թոքիոյի ընդարձակ մարզարանին մէջ կատարուեցաւ 18րդ միջազգային Օլիմպիականին պաշտօնական բացումը, ճապոնի Հիրոհիթօ կայսեր կողմէ, իսկ յաջորդ օրը սկսաւ մըցումներու յայտագրին դործադրութիւնը, ծովածաւալ բազմութեանց ներկայութեան։ Օլիմպիականին մասնակցեցան 98 երկիրներէ 8129 մարզիկները, իրենց ղեկավարներով։ Այս մասնակցող երկիրներէն 41ին մարզիկները միայն յաջողեցան ոսկի, արծաթ և պրոնզ մէտալներ շահիլ, իսկ մնացեալ 57 երկիրներու մարզիկներուն ճիգերը անցան ապարդիւն։ Առաւելագոյն մէտալները ստացան Միացեալ Նահանգներն ու Խորհրդային Միութիւնը, առաջինը 36 ոսկի, 26 արծաթ եւ 28 պրոնզ մէտալներ եւ երկրորդը 30, 31 եւ 35։ Առաւելագոյն մէտալ ստացողներն են այնուհետեւ ճապոնը 16, 5 եւ 8, Գերմանիան (միացեալ) 10, 22 եւ 28, Իտալիան 10, 10 եւ 7, Հունգարիան 10, 7 եւ 5, Լեհաստանը 7, 6 եւ 10, Աւստրալիան 6, 2 եւ 10, Չեխոսլովաքիան 5, 6 եւ 3, Մեծն Բրիտանիան 4, 12 եւ 2, Պուլկարիան 3, 5 եւ 2, Ֆինլանտան 3, 0 եւ 2, Նոր Զէլանտան 3, 0 եւ 2, Ռումանիան 2, 4 եւ 6, Հոլանտան 2, 4 եւ 4, Թուրքիան 2, 3 եւ 1, Շուէյտ 2, 2 եւ 4, Տանըմարքա 2, 1 եւ 3, Եուկոսլաւիա 2, 1 եւ 2, Պելժիքա 2, 0 եւ 1, Ֆրանսա 1, 8 եւ 6, Գանատա 1, 2 եւ 1, Զուիցերիա 1, 2 եւ 1, Պահամաս, Եթովպիա եւ Հնդկաստան մէկ – մէկ ոսկի մէտալները, իսկ մնացեալ 15 երկիրներու մարզիկները չհասած են արծաթ և պրոնզ մէտալներ միայն։

Ամէնէն աւելի ծափահարուած մարզիկներէն մէկը եղաւ Եթովպացի Ապէպին, որ երկրորդ անգամն ըլլալով չհեցաւ Մարաթոնի վազքը։ Այս անգամ 42·195 քիլոմէթրը կտրեց ան 2 ժամ 12 վայրկեան եւ 11 երկվայրկեանէն (նոր չափանիշ)։ Ապէպի, որ Եթովպիոյ կայսերական պալատի թիկնապահներէն է, յայտարարեց թէ պիտի չահի այս վազքը նաեւ 1968ի Օլիմպիականին, որ տեղի պիտի ունենայ Մեքսիկոյի մէջ։

ԱՆԴՐԷԱՍ ԱՌԱՔԵԱԼԻՆ ՄԱՍՈՒՆԸԸ

Հինգ դարերէ ի վեր Վատիկանի մէջ պահուած Ս. Անդրէաս առաքեալին գլուխը, Պապին կարդադրութեամբ վերադարձուեցաւ Յունաստանի Օրթոտոքս Եկեղեցիին և յանձնուեցաւ Փաթրասի Մետրոպոլիտին։ Ս. Անդրէաս, որ եղած էր Յիսուսին հետեւած առաջին Առաքեալը, հեթանոսներու կողմէ խաչուած էր Փաթրասի մէջ։ Դարեր յետոյ Առաքեալին գլուխը փոխադրուած էր Պոլիս եւ հոնկէ փախցուած էր Հռոմ ժե. դարուն, երբ Թրքական արշաւանքը սկսած

Fonds A.R.A.M

էր Պոլսոյ վրայ: Հոն ալ կը մնար մատրան մը մէջ: Պապը ընդ առաջ երթալով փաթրասի Մեսրոպոլիտի դիմումին հաւանած էր մասունքը ղրկել Յունաստան, ինչ որ տեղի ունեցաւ Սեպտեմբեր 26ին, երբ յունական եւ պապական երկու պատուիրակութիւնները փոխադրեցին մասունքը փաթրաս, ժողովուրդի խանդավառ ցոյցերուն մէջ: Վատիկանի այս ժեսթը անսահման ուրախութիւն պատճառեց ամբողջ յոյն ժողովուրդին:

ԱՂԷՏՆԵՐ ՕԴԻՆ ՄԷՋ ԵՒ ՅԱՄԱՔԻ ՈՒ ԾՈՎՈՒ ՎՐԱՅ

«Էր Գանատա» ընկերութեան պատկանող օդանաւ մը կրակ առաւ Մոնթրէալի մօտերը եւ պեսին իյնալով ջախջախուեցաւ 30 Նոյեմբեր 1963ին: Կային 111 ճամբորդներ եւ 7 հոգի անձնակազմ, որոնց բոլորն ալ մեռան: Օդանաւը կ'երթար Մոնթրէալէն Թորոնթօ:

× «Փան Ամերիքըն» ընկերութեան պատկանող օդանաւ մը, որ Ֆիլատէլֆիա կ'երթար, Մէրիլէնտի մէջ վար ինկաւ 8 Դեկտ. 1963ին: Օդանաւը կը փոխադրէր 145 ճամբորդներ, որոնց 71ը Պալթիմոր իջած էին ազէտէն կէս ժամ առաջ: Մնացեալ 75ը, 8 հոգինոց անձնակազմին հետ, զոհ դացին ազէտին: Ականատեսներու համաձայն, կայծակ ինկած էր օդանաւին վրայ, որ յանկարծ կրակ առած էր:

× Ծովային մեծ ազէտ մը պատահեցաւ 23 Դեկտ. 1963ին, երբ ռօնական օրերու առթիւ հազարեակ մը Անգլիացիներ — այրեր, կիներ, մանուկներ — յունական «Լակոնիա» չոգենաւով դբօսապրոտյի ելած էին փորթուկալեան ջուրերու մէջ: Շոգենաւը կրակ առաւ եւ մեծ դժուարութեամբ կարելի եղաւ փրկել 910 հոգի: Զոհերու թիւն էր 96 մեռեալ եւ 22 հոգի ծովամոյն կորսուած:

× «Իսթըրն Էրլայնզ» ընկերութեան պատկանող օդանաւ մը, իր 56 ճամբորդներով ինկաւ ու ջախջախուեցաւ Նիւ Օրլէանի մօտերը, Փոնչարթրին լիճին մէջ, Փետրուար 25ին: Ազէտէն ազատածներ չկան: Օդանաւը Մեքսիկոյէն կ'երթար Նիւ Եորք:

× Սարսափելի երկրաշարժ մը քարուքանդ ըրաւ Ալասքայի Անքըրէյճ քաղաքն ու չրջակաները Մարտ 27ին: Մեռան 114 հոգի, իսկ նիւթական վնասները հասան 750 միլիոն տոլարի: Երկրաշարժը կրկնուեցաւ նաեւ Ապրիլ 13ին, թէեւ ոչ նախորդին սաստկութեամբ:

× Ֆութպոլի տարեգրութեանց մէջ չպատահած ազէտ մը պատահեցաւ Փերուի մայրաքաղաք Լիմայի մէջ Մայիս 25ին, Փերու – Արժանթին մրցումի մը հետեւանքով: Ուրուկուէյցի իրաւարարին վերապրուած կոմնակալութեան մը պատճառով ծագեցաւ մեծ կռիւ մը, որուն յաջորդեց 50·000 հանդիսականներուն մատնուած սարսափելի խուճապը: Ահա այս խուճապին հետեւանքով էր որ ժողո-

Fonds A.R.A.M

վուրդը, իբարու վրայ իյնալով, ճղմուելով ու կոխկռտուելով, 315 մեռելները եւ 800 վիրաւորները ձղեց տեղւոյն վրայ:

× Մեծ ողողումներ ամերիկեան Մոնթանա նահանգի գլխաւոր քաղաքին Կրէյթ Ֆոլզի մէջ, Յունիս 10ին: Մեռան 30 հոգի եւ անհետացան 38 ուրիշներ: Անպատսպար մնացին հազարաւորներ: Վնասները՝ 3 միլիոն տոլարէն աւելի:

× Յուլիս 24ին ալժերիական Պոն քաղաքի նաւահանգստին մէջ պայթեցաւ եւ ընկղմեցաւ «Սթար օֆ Ալեքսանդրիա» եգիպտական չոգենաւը: Պայթումը այնքան զօրաւոր էր որ կարգ մը չէնքեր փլան ցամաքին վրայ: Հարիւրաւոր մարդիկ մեռան կամ վիրաւորուեցան: Պայթումը վերագրուեցաւ խափանարարութեան:

× Նոյեմբեր 23ին, TWA ընկերութեան պատկանող օդանաւ մը պայթեցաւ Հռոմի օդակայանին մէջ: Ճամբորդներու եւ անձնակազմին թիւը կը հասնէր 72ի, որոնց 57 հոգին մեռան: Օդանաւը Ամերիկայէն եկած էր եւ Աթէնքի վրայով պիտի հասնէր Գահիրէ:

ՀԻԹԼԷՐԻՆ ԳԱՂՏՆԻՔԸ ՎԵՐԱՊԷՍ ԼՈՒԾՈՒԵՑԱՒ

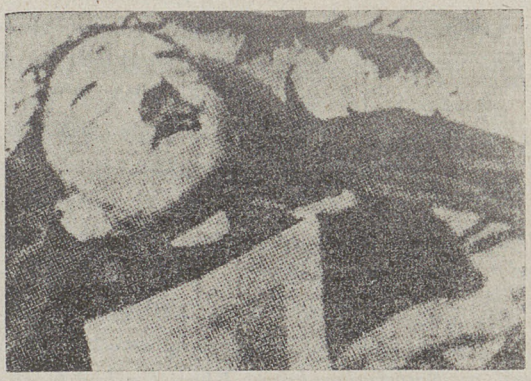

Երկրորդ աշխարհամարտի դինադադարէն ետք, տարիներով առեղծուած մնաց Հիթլէրին ողջ կամ մեռած ըլլալը եւ ոչ ոք կրցաւ վճռական խօսք մը ըսել այդ մասին: Ռուսերը պիտէին եղելութիւնը, բայց ձայն չհանեցին: Անցեալ տարուան վերջաւորութեան միայն պաղտնիքը լուծուեցաւ, երբ Արեւելեան Գերմանիոյ թերթերը հրատարակեցին Հիթլէրի դիակին այս նկարը:

Այժմ կը հաստատուի, թէ Հիթլէր անձնասպան եղած է Պերլինի մէջ 30 Ապրիլ 1945ին, կարմիր բանակին Պերլին մուտքէն քիչ առաջ: Անոր մասնաւոր բժիշկներէն մէկը լուսանկարած էր դիակը եւ ապա պէնզինով այրած էր զայն: Երբ այս բժիշկը գերի բռնուած է, Ռուսերը անոր պայուսակին մէջ գտած են դիակին նկարը պարունակող ֆիլմը, զոր ամբողջ 19 տարի պաղտնի պահելէ ետք, անցեալ տարի միայն համաձայն են անոր ամէնէն պատմական նկարը, — Հիթլէրը, բերանը ջախջախուած եւ արիւնլուայ վիճակի մէջ: Կ'ըսուի թէ մեռած պահուն, Հիթլէր իր ձախ թեւին տակ սեղմած էր մօրը մէկ լուսանկարը:

Fonds A.R.A.M

ԿԱՐԵՒՈՐ ԱՆՑՔԵՐ ԵՐԿՐԷ ԵՐԿԻՐ

(ՀԱՄԱՌՕՏ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ)

ՄԱՐՏ

14· Կանխամտածուած ոճիր դործած ըլլալուն պատճառով Տալլասի ոճրագործ ատեանը մահուան դատապարտեց ձկք Ռիւպին, որ սպաննած էր Նախագահ Քէնէտիին սպանիչ Լի Օզվալը:

25· Առաջին անդամն ըլլալով դիւանագիտական յարաբերութիւններ հաստատուեցան Յորդանանի եւ Խորհրդային Միութեան մէջեւ, երբ Ամմանի արքայական պալատին մէջ Խորհրդային դեսպան Փիթըր Կոնստանդինովիչ Սլուսարէնքօ իր հաւատարմագրերը ներկայացուց Հիւսէյն Թագաւորին:

ԱՊՐԻԼ

2· Պրազիլիոյ նախագահը եօան կամ Եանկօ Կուլարը, որ իր քաղաքականութեամբ համայնավար սիրապետութեան ճամբան կը հարթէր երկրին մէջ, կուանապարայի նահանգապետ Գարլոս Լաչէրտայի եւ անոր համամիտ զօրավարներու կազմակերպած ապստամբութեան հետեւանքով տապալեցաւ եւ հեռացաւ Պրազիլիայէն:

22· Բացում Նիւ Եորքի համաչխարհային ցուցահանդէսին, Նախագահ Ճոնսընի կողմէ: Կը մասնակցին 80 երկիրներ: Ուրիշ համաչխարհային ցուցահանդէս մը տեղի ունեցած էր դարձեալ Նիւ Եորքի մէջ, 1939ին: Վեց ամիս բաց մնալէ ետք, ցուցահանդէսը փակուեցաւ, վերաբացուելու համար տարուան Ապրիլին:

ՅՈՒՆԻՍ

29· Սոֆիայի մէջ ստորագրուեցաւ հելլէն եւ պուլկար համաձայնագիր մը, որով լուծուեցան անտեսական առկախ հարցեր, մանաւանդ Պուլկարիոյ վճարելիք պատերազմական հատուցումներու խնդիրը: Համաձայնագիրը կը պարունակէ նաեւ ուրիշ կէտեր գետերու օգտագործման, նաւարկութեան, ցամաքային փոխադրութեանց, մաքսային դիւրութեանց եւ այլ հարցերու մասին: Ակկ պատ, Պուլկարիա պաշտօնապէս յայտարարեց, թէ հրաժարած է Յունաստանէն ունեցած հոդային պահանջներէն:

30· Գուպայի բռնակալ Ֆիտէլ Գաստրոյի քոյրը՝ Խուանա Գաստրօ Ռուիզ, 41 տարեկան, Մեքսիկա ապաստանելով, իբրեւ քաղաքական փախստական բնակութեան իրաւունք ստացաւ հոն: Սարսափելի մերկացումներ ըրաւ ան կղզիին մէջ տիրող բռնակալութեան եւ ահ ու սարսափի մասին եւ ըսաւ ի միջի այլոց, թէ 75·000 քաղաքական բանտարկեալներ կը չարչարուին հոն բանտերու մէջ:

Fonds A.R.A.M

ՅՈՒԼԻՍ

2· Բախումներ սուրբիական – իսրայէլեան սահմանագծին վրայ, հրէական նախայարձակումով: Սպաննուեցան 5 Հրեաներ: Սուրիացիներէն ոչ մէկ կորուստ:

31· Ամերիկեան Ռէնճըր 7 հրթիռը, որ հասաւ մինչեւ լուսին, կրցած է նկարել 4316 նկարներ, որոնց վերջինը 300 մէթր հեռաւորութենէն: Այս նկարները ղրկուեցան երկիր: Անջրպետի հետախուզութեան ամերիկեան սպասարկութիւնը 260 միլիոն տոլար ծախսած է Ռէնճըր 7ի այս յաջողութիւնը ձեռք ձգելու համար:

ՕԳՈՍՏՈՍ

25· Սուրիոյ նախագահական խորհուրդի նախագահ զօր· Ամին Էլ Հաֆըզ կատարեց Դամասկոսի 11րդ միջազգային տօնավաճառին բացումը:

28· Կիպրոսի Նախագահ Մակարիոս արքեպ· Աղեքսանդրիա հասաւ եւ յաջորդ օրը տեսնուեցաւ Նախագահ Կամալ Ապտէլ Նասըրի հետ, որ ամէն ջակցութիւն խոստացաւ Կիպրոսի ժողովուրդին, կղզին կայսերապաշտներու ձեռքէն ազատելու համար:

29· Թուրքերը իրենց վայրենութեան նոր մէկ փաստը տուին յարձակելով Իզմիրի միջազգային տօնավաճառի ամերիկեան, խորհրդային, անգլիական, եգիպտական, պուլկարական եւ չեխոսլովաքեան տաղաւարներուն եւ տեղւոյն յունական հիւպատոսարանին վրայ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

19· Նախագահ Ֆուատ Շէհապ, զորձէ քաշուելէն հազիւ քանի մը օր առաջ, հրամանագրով մը ներում չնորհեց Պէյրութի մէջ բանտարկուած Ղոմմիներուն, որոնք մահուան դատապարտուած էին 31 Դեկտ· 1962ին կազմակերպուած ըմբոստութեան համար: Պատիժը փոխուեցաւ ցմահ բանտարկութեան:

20· Մալթա կղզին տիրացաւ իր անկախութեան: Այսպէսով կը դառնայ ան Բրիտանական Հասարակապետութեան 19րդ անդամը: Բնակչութեան թիւը՝ 330·000:

28· Սուրիոյ նախկին նախագահ Ատիպ Զիէէլի սպաննուեցաւ Պրազիլիոյ Կոյեաս նահանգին մէջ, կամուրջի մը վրայէն անցած պահուն: Սպանիչը ձերբակալուեցաւ քանի մը օր ետքը եւ յայտարարեց, թէ Տիւրզի մըն է, իսկ սպանութեան չարժառիթն ալ վրէժխնդրութիւնն է այն վայրագութեանց, զորս Զիէէլի ի զոյծ դրած էր պահելու համար 1954ի Յունուարին ձէպէլ Տրիւզի մէջ պայթած ըմբոստութիւնը: Զսպած ըլլալով հանդերձ սակայն ինքն ալ տապալեցաւ 25 Փետր· 1954ին, Հալէպի մէջ իրեն դէմ պայթած եւ իր խժդժութիւնները դատապարտող ըմբոստութեան հետեւանքով: Եւ, կինն ու 8 զաւակները Դամասկոս ձգելով, ձիւնամրրիկի մէջէն եւ

Fonds A.R.A.M

լեռներու վրայէն կրցաւ ապաստանիլ Պէյրութ։ Պրազիլիա փոխադրուած էր 1958ին, վերամուսնացած էր հոն Ֆրանսուհիի մը հետ եւ դնած էր ապարակ մը, ուր կ'ապրէր առանձին։

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

13· Խորհրդային «Վոսխոտ» տիեզերանաւը, որուն մէջ նըստած 3 աստղանաւորդներ երկրին չրջանը ըրին 24 ժամ չարունակ, հանգիստ եւ ապահով իջաւ ցամաք։

21· Մեծ պիտական եւ Խորհրդային Միութեան դլխաւոր պատուիրակ ակադեմիկոս Նորայր Սիսակեան ընտրուեցաւ նախագահ ՄԱԿ–ի Ունէսքօ դիտական, կրթական եւ մչակութային կազմակերպութեան 13րդ ընդհ· ժողովին, Փարիզի մէջ։

ՆՈՑԵՄԲԵՐ

3· Սէուտի Արաբիոյ Սէուտ թագաւոր հրաժարեցաւ գահէն եւ

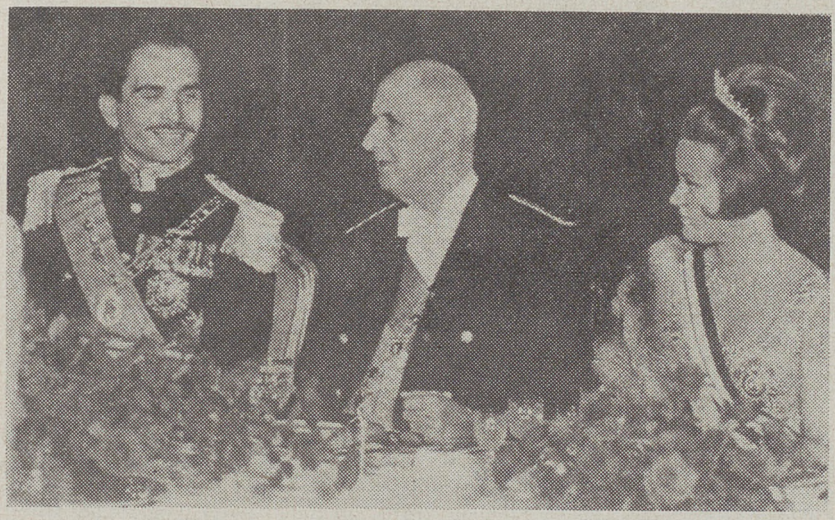

Յորդանանի Հիւսէյն թագաւորին ի պատիւ հացկերոյթ էլիզէի պալատին մէջ։ Ձախէն աջ՝ թագաւորը, Նախագահ Զօր· տը Կոլ եւ իշխանուհի Մուննա, թագաւորին կինը, բոլորն ալ պաշտօնական զգեստներով։

իր տեղը թագաւոր հռչակուեցաւ եղբայրը՝ Էմիր Ֆէյսալ։

17· Յորդանանի Հիւսէյն թագաւորն ու Մուննա իշխանուհին ընդ առաջ երթալով գօր· տը Կոլի հրաւէրին այցելեցին Փարիզ, հրաւիրողին կողմէ Ամման ղրկուած նախագահական մասնաւոր օդանաւով։ Թագաւորն ու իշխանուհին արժանացան արտակարգ պատիւներու եւ երեք օր պաշտօնապէս հիւրասիրուելէ ետք, քանի մը օր ալ անպաշտօն կերպով մնացին Փարիզ։

17· Պելճիքայի Պոտուէն թագաւորն ու Ֆապիոլա թագուհին

Fonds A.R.A.M

հասան Թէհրան, ընդ առաջ երթալով Ռըզա Շահի հրաւէրին։ Ընդունուեցան անոնք արտակարգ պատիւներով եւ իրենց հիւրընկալ արքայական ամոլին ընկերակցութեամբ այցելեցին նաեւ Շիրազ, Իսպահան եւ Նոր Ջուղա։ Իրան պիտի մնային անոնք 10 օր եւ պիտի այցելէին նաեւ Կասպից ծովու եզերքը, բայց այդ օրերուն Գոնկոյի մէջ պատահած դէպքերուն հետեւանքով փութացուցին իրենց վերադարձը եւ Պրիւքսէլ հասան Նոյեմբեր 24ին։

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

7· Հարաւային Սուտանցիները, որոնք ըմբոստութեան դրօշակ պարզած են հիւսիսին դէմ, Խարթումի մէջ կազմակերպեցին խռովութիւններ, որոնց ընթացքին սպաննուեցան 14 հոգի եւ վիրաւորուեցան 400 ուրիշներ։ Օր մը առաջ ալ տեղի ունեցած խռովու-

Պելժիքայի Փոտուէն թագաւորն ու Ֆապիոլա թագուհին Կոլէստանի պարտէզին մէջ, իրենց հիւրընկալներուն՝ Մոհամմէտ Ռըզա Շահին եւ Ֆարահ թագուհիին հետ, Թէհրան հասած գիշերնին։ «Վարդերու Պարտէզ»ի պալատին մէջ քնացեալ Պելժիքայի արբայական ամոլը Թէհրան գտնուած օրերուն։

թեանց ընթացքին սպաննուած էին 23 հոգի եւ վիրաւորուած՝ 400։

9· Իտալիոյ 11·000 լրտվողները զորձադուլ հռչակեցին եւ ամբողջ 7 օր ոչ մէկ թերթ լոյս տեսաւ երկրին մէջ։

28· Մորհրդարանին կողմէ Իտալիոյ Հանրապետութեան Նախագահ ընտրուեցաւ Ճուզէփփէ Սարագաթ, 13 օր չարունակուած 21 քուէարկութիւններէ ետք։ Սարագաթ նախագահն է Սոցիալ Դեմոկրատ Կուսակցութեան։

Fonds A.R.A.M

ԼԻԲԱՆԱՆԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹ

Մ. Տ. ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

ԼԻԲԱՆԱՆԵԱՆ ԲԱՐՁՐ ՊԱՏՈՒԱՆՇԱՆ ՎԵՀԱՓԱՌԻՆ

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Խորէն Ա.

Ինչպէս ամէն տարի, անցեալ տարի եւս, Հոգեգալստեան տօնին առթիւ, Լիբանանի Հանրապետութեան Նախագահը պէտք էր այ–

Fonds A.R.A.M

ցելէը Կաթողիկոսարան եւ ներկայ գտնուէը՝ այդ առթիւ մատուցուելիք Պատարագին եւ սակայն, անհանդիստ ըլլալով չկրցաւ անձամբ ներկայ ըլլալ, այլ իր տեղը ղրկեց վարչապետ Հաճ Հիւսէյն Ուէյնին, որուն կ՚ընկերանային կրթական նախարար Շարլ Հէլուն, Լիբանանի այժմու Նախագահը եւ այլ նախարարները։ Ցաւարտ Պատարագի, վարչապետը, յանուն Նախագահ Ճուատ Շէհապի, Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսի վրէն անցուց Մայրիներու Ա. կարգի մեծ ժապաւէնին չքանչանը։

ԱՑՑԵԼՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ

Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Տ. Խորէն Ա., Լիբանանի Հայոց Առաջնորդ Տ. Տաճատ արքեպ. Ուրֆալեանի, պետական երեսփոխան Մովսէս Տէր Գալուստեանի եւ դաւազանակիր Տ. Եղնիկ վրդ. Բա-

Պատուանշանը յանձնելէն ետք վարչապետ Հաճ Հիւսէյն Ուէյնի կը մեկնի Կաթողիկոսարանէն։ Վարչապետին հովը Լիբանանի Հայոց Առաջնորդը Տ. Տաճատ արքեպ. Ուրֆալեան, վեհափառին հովը՝ Պզրեվանիի տեսուչը Տ. Գարեգին եպիսկ. Սարգիսեան։ Իսկ ետեւը, վարչապետին եւ Տաճատ Սրբազանին մէջտեղը, Լիբանանի Հանրապետութեան այժմու նախագահը Շարլ Հէլու, որ այդ թուականին կրթական նախարար էր Ուէյնիի դահլիճին մէջ։

լայեանի ընկերակցութեամբ, Օգոստոս 24ին այցելեց Լիբանանի Հանրապետութեան նորընտիր Նախագահ Շարլ Հէլուին եւ չնորհաւորեց անոր ընտրութիւնը։

ՄԻԻՌՈՆՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

Տարւոյս Մայիսի ընթացքին Կաթողիկոսարանին մէջ պիտի դումարուի Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան կապուած 9 թեմերու ընդհանուր ժողովը, համապատասխան կեդրոններէն Անթիլիաս

Fonds A.R.A.M

ժամանելիք եկեղեցական եւ աշխարհական պատգամաւորներու մասնակցութեամբ: Ժողովը կը դումարուի երկու տարին անգամ մը եւ նախորդը դումարուած էր 1963ին, կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ:

Դարձեալ, Մայիս 30ին, կաթողիկոսարանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ մայր տաճարին մէջ պիտի կատարուի սրբալոյս Միւռոնի օրհնութիւնը:

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ մայր տաճարին մէջ, Յունուար 19ին, Տ. Խորէն Ա. կաթողիկոսի ձեռամբ եւ արժանաւոր չուքով ու հանդիսաւորութեամբ կատարուեցաւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնն ու օծումը Կիլիկեան Մխիթարեան անդամներէն Տ. Գարեգին Ծ. վ. Սարգիսեանի եւ Տ. Արտաւազդ Ծ. վ. Թրթռեանի: Ներկայ գտնուե-

Վեհափառ Հայրապետը, իր հետեւորդներով, Հանրապետութեան նորընտիր Նախագահ Շարլ Հէլուի մօտ: Ձախէն աջ՝ պետական երեսփոխան Մովսէս Տէր Գալուստեան, Տ. Խորէն Ա. կաթողիկոս, Նախագահ Շարլ Հէլու, Տ. Տաճատ արքեպ. Ուրմպեան եւ Տ. Նշնիկ վարդ. Բալայեան:

ցան եկեղեցական եւ աշխարհական բազմաթիւ պաշտօնական անձնաւորութիւններ եւ հաւատացեալներու խուռն բազմութիւն մը: Հիւրերու կարգին ներկայ եղան նմանապէս մէկ օր առաջ այս նպատակով Վատիկանէն ղրկուած պապական երկու ներկայացուցիչներ, Մոնս. Ուիլըպրանտոը եւ Հայր Պ. Տիւպրէյը: Պատարագեց Վեհափառը եւ Պատարագի կիսուն կատարեց օծումը: Ձեռնադրութեան խարատիրական էր Յունաստանի Հայոց Առաջնորդ Տ. Սահակ արքեպ. Այվազեան: Այս առթիւ Անթիլիաս եկած էին նաեւ Բեքիոյ, Թէհ-

Fonds A.R.A.M

րանի եւ Նոր Ջուղայի թեմերուն Առաջնորդները։ Պատարագի աւարտումէն ետք տեղի ունեցաւ աղհամբոյր եւ հիւրասիրութիւն վեհարանին մէջ։

ԴՊՐԵՎԱՆՔԸ ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻՆ

Անցեալ 1963 – 64 տարեշրջանին, Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանքը ունեցաւ ընդամէնը 55 ուսանողներ, հետեւեալ բաժանումներու մէջ։— Ընծայարան Բ. տարի 2 եւ Ա. տարի 4 սարկաւագներ, ժառանգաւորաց՝ Դ. դասարան 6, Գ. դասարան 13, Ա. դասարան 12 եւ նախապատրաստական 13 ժառանգաւորներ, իսկ քահանայից դասընթացք Բ. տարի 4 ուսանողներ եւ 1 մանաւոր ուսանող։ Ժառանգաւորաց Դ. դասարանի 6 ընթացաւարտներէն 5ը ստացան կուսակրօն սարկաւագութեան կարգը, իսկ քահանայ ձեռնադրուեցան քահանայից դասընթացքի 4 ուսանողները։ Ընծայարանի բաժինը անցեալ տարի չրջանաւարտ չունեցաւ։

ՊԱՏԻԻ ԱՐԺԱՆԱՒՈՐԱՑ

«Հասկ»ի մէջ անցեալ տարեշրջանին հրատարակուեցան պատճէնները այն կոնդակներուն, զորս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը Տ. Խորէն Ա. ստորագրած եւ ուղղած է իրենց ազգասիրական գործունէութեամբ ծանօթ կարգ մը հիմնարկութեանց եւ ազգայիններու։ Այսպէս, կոնդակներ ուղղուեցան.—

Հայ Կրթական Հիմնարկութեան հիմնադիր անդամներուն, Լոս Անճէլըս, 25 Հոկտեմբեր 1963ին.

Տիկին Սոֆիա Յակոբեանին, Ֆրէզնօ, 30 Հոկտեմբեր 1963ին.

Ճորճ Մարտիկեանին, Սան Ֆրանչիսքօ, 20 Փետրուար 1964ին.

Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան նախագահին եւ անդամներուն, Լիզպոն, 11 Մարտ 1964ին.

Միսաք Ազիրեանին, Պէյրութ, 7 Մայիս 1964ին.

Երուանդ Բաստրմաճեանին, Մոնթրէալ, 22 Մայիս 1964ին.

Հայ Օգնութեան Միութեան, Մ. Ն., 15 Յունիս 1964ին.

Եղիշէ Մելիքեանին, Ֆիլատելֆիա, 13 Սեպտեմբեր 1964ին.

Հէրբրի Պըրթ Մովսէսեանին, Փրովիտէնս, 13 Սեպտեմբեր 1964ին.

Սուրէն Յանամիրեանին, Պէյրութ, 10 Հոկտեմբեր 1964ին.

Խորէն Թահանին, Պէյրութ, 28 Նոյեմբեր 1964ին։

ՆՈՒԷՐՆԵՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԻՆ

Բարեբար հայ ամոլ մը՝ տէր եւ տիկին Վարդգէս եւ Ասաղիկ Սարաֆեաններ 55·000 լիր. ոսկի տրամադրեցին Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսին, մայր տաճարին հիւսիսային կողմը գտնուող եւ 1100

Fonds A.R.A.M

քառ. մէթր տարածութեամբ նարինջենիի պարտէզը դնելու եւ կաթողիկոսարանին նուիրելու նպատակով:

Ազգային բարերար Միսաք Ազիւեան, որ իր առատաձեռն նուէրներով միշտ օժանդակած է լիբանանահայ գաղութի կարիքներուն, այս անգամ եւս կաթողիկոսարանին նուիրեց Պէյրութի Մուտավար թաղին մէջ գտնուող իր մէկ հողամասը, որուն վրայ պիտի բարձրացուի հասութաբեր մեծ շէնք մը:

Լոս Անճէլըսէն Գէորգ Քէշիշեան 10·000 տոլար նուիրեց երջանկայիշատակ Զարեհ Ա. կաթողիկոսին յիշատակը յաւերժացնելիք կաթողական չինութեան մը կառուցման համար:

Թուսան քաղաքէն (Աբիզոնա Նահանգ, Մ. Ն.) փրոֆ. Սահեան ձէյմս Ավեան յետ մահու գործադրելի կտակով կաթողիկոսարանին նուիրեց 45·000 տոլար, որ 10 տարուայ ընթացքին տարեկան 4500 տոլարով պիտի յատկացուի երեք նպատակներու, — կէսը՝ կաթողիկոսարանին եւ Դպրեվանքին, մէկ քառորդը հայկական փրոփականոին եւ միւս քառորդն ալ ազգային Մարաթիկեան վարժարանի չքաւոր աշակերտներուն: Իսկ իր մահուան տասնամեակը աւարտելուն, իր ամբողջ ձգածը — կալուած, արժեթուղթ, դրամ, եւլն. — ամբողջութեամբ պիտի պատկանի Մ. Տ. Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան:

Գ. ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԸ ԵՒ ՀԱՅԿ. ԲԱԺՆԻ ՏՆՕՐԷՆԸ ԱՆԹԻԼԻԱՍԻ ԵՒ ԽԶՄԻԱԾՆԻ ՄԷՋ

Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան նախագահը Տոքթ. Ագէրբօ Փերտիկեան, հայկական բաժնի տնօրէն Ռոպէր Կիւլպէնկեանին ընկերակցութեամբ ժամանեց Պէյրութ եւ անցեալ Մարտի 11ին այցելեց Տ. Խորէն Ա. կաթողիկոսին: Ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան ազգային վերին իշխանութեանց եւ այլ մարմիններու ներկայացուցիչները: Այս առթիւ նախագահ Փերտիկեանին յանձնուեցաւ Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան բարեսիրական գործունէութիւնը գնահատող կաթողիկոսական կոնդակը:

Իրենց Պէյրութ ժամանման առթիւ կատարուեցաւ նաեւ Ազնիւի ապաքինարանին մէջ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հետազննական կեդրոնին բացումը, բազմաթիւ պաշտօնական անձնաւորութեանց ներկայութեան:

× Տոքթ. Ա. Փերտիկեան, իր տիկնոջ, Գ. Կիւլպէնկեանի աղջկան՝ տիկ. Ռիթա Եսայեանի, Ռոպէր Կիւլպէնկեանի եւ ճարտարապետ Եղուարդ Իւթիւճեանի ընկերակցութեամբ Հոկտ. 2ին գնաց Եբեւան, ուր մնաց մէկ շաբաթ եւ այս առթիւ ներկայ գտնուեցաւ Տ. Վազգէն Ա. կաթողիկոսի գահակալութեան 9րդ տարեդարձի հանդիսութեան:

Fonds A.R.A.M

Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Ազգանի անունով Նչան, Տ. Գարեգին եպիսկ. Սարգիսեան ծնած է Քէսապ 1932ին եւ յետ նախնական կրթութեան, 1946ին ընդունուած է Անթիլիասի Դպրեվանքը: Վեց տարուան չրջանը աւարտելէ ետք, 1952ին ձեռնադրուած է ան կուսակրօն եկեղեցական: Այդ թուականէն ասդին չարունակած է իր վերելքը եկեղեցական ասպարէզին մէջ: Վարդապետ ձեռնադրուած է 1954ին եւ 1956ին նչանակուած է Դպրեվանքի տեսուչ եւ «Հասկ»ի խմբագիր: Օքսֆորտի մէջ երկու տարի հետեւած է համալսարանի դասընթացքներուն եւ 1959ին վերադառնալով, վերստանձնած է Դպրեվանքի տեսչութիւնն ու «Հասկ»ի խմբագրութիւնը:

Եկեղեցական միջազգային համաժողովներու մէջ կիլիկեան Աթոռի ղկխաւոր պատուիրակն է եղած ան եւ յաջորդաբար մասնակցած է 1961ին Եկեղեցիներու Ընդհ. Համաչխարհային Գ. Համագումարին (Հնդկաստան), 1962ին՝ Ս. Գրական Քոնկրէսին (Երուսաղէմ), Եկեղեցիներու Համաչխարհային Խորհուրդի կեդր. Յանձնախումբի ժողովին (Փարիզ) եւ Արեւելեան ու Արեւմտեան Աստուածարանութեանց Խորհրդակցական ժողովին (Ժընեւ), 1963ին՝ Հաւատք եւ Կարգի Դ. Համաժողովին (Մոնթրէալ), 1964ին՝ Ուղղափառ Եկեղեցիներու Երիտասարդական Կազմակերպութեանց Երկրորդ ընդհ. ժողովին (Փունքահարիոս – Ֆինլանտա) եւ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Վատիկանի Բ. ժողովի երեք նստաչրջաններուն (1962 – 64):

Տ. Գարեգին եպիսկ. հեղինակած է զանազան կրօնական – բանասիրական ուսումնասիրութիւններ, — «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Աստուածարանութիւնը ըստ չարականներու», իբրեւ վարդապետական թեզ (1954), «Հայաստանեայց Եկեղեցին իր ծառայական կերպին մէջ» (1955), «Անթիլիասի մայր տաճարի նկարազարդումը (1955), «Հաղորդութիւն Սրբոց» – Քառասնից Մանկանց մասին (1956), «Ս. Լուսաւորչի Աչքը եւ իր գործը» (1957), «Քաղկեդոնի ժողովը եւ Հայկ. Եկեղեցին», անդլերէնով, իբրեւ համալսարանա-

Fonds A.R.A.M

կան թէզ (1959) եւ «Ներածութիւն Հայ Քրիստոնէական Գրականութեան», անգլերէն (1960)։ Առնցմէ զատ աշխատակցած է ան հայ մամուլին։

Ծայրագոյն վարդապետի աստիճանին արժանացաւ ան 16 Յունիս 1963ին եւ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ 19 Յունուար 1964ին, ինչպէս գրած ենք 593րդ էջին վրայ։

Տ. ԱՐՏԱԽԱԶԴ ԵՊԻՍԿ. ԹՐԹՌԵԱՆ

Տ. ԱՐՏԱԽԱԶԴ ԵՊԻՍԿ. ԹՐԹՌԵԱՆ

Տ. Գարեգին Սրբազանին հետ միաժամանակ եպիսկոպոս ձեռնադրուած Տ. Արտաւազդ Սրբազանն ալ ծնած է Քէսապ 1931ին եւ կնքուած է Աբրահամ անունով։ Նախնական կրթութիւնը ծննդավայրին մէջ ստանալէ ետք Անթիլիասի Դպրեվանքը ընդունուած է 1945ին։ Բոլորած է այդ հաստատութեան շրջանը եւ 1952ին ընդգրկած է կուսակրօն եկեղեցականութեան ասպարէզը, իսկ երկու տարի ետքն ալ ձեռնադրուած է վարդապետ, այդ առթիւ իբրեւ թէզ ներկայացնելով «Կրօնաչունչ հատուածներ հայ հին մատենագրութենէն» ուսումնասիրութիւնը։ Մինչեւ 1959 վարած է դպնապան պաշտօններ Կաթողիկոսարանին մէջ եւ եղած է մանաւորապէս ուսուցիչ Դպրեվանքին։ Այնուհետեւ երեք տարի ապրած է Ֆրանսա, — ուր ամիս Լիոն, ուր հետեւած է Faculté Catholique–ի աստուածաբանական դասընթացքներուն, յետոյ Փարիզ, ուր 1961ին աւարտած է Institut Catholique–ի շրջանը, աստուածաբանութեան վկայականով եւ յետոյ տարի մը եւս մնացած է Փարիզ, հետեւելով այս միեւնոյն հաստատութեան եւ Սորպոնի փիլիսոփայական ճիւղերուն։ Անթիլիաս վերադառնալով, կարճ ժամանակ մը դասաւանդեց ան Դպրեվանքին մէջ ու վարեց «Հասկ»ի խմբագրութիւնը, եւ, 16 Յունիս 1963ին Ծայրագոյն վարդապետի աստիճանը ստանալէ, իսկ 19 Յունուար 1964ին ալ եպիսկոպոս ձեռնադրուելէ ետք, մեկնեցաւ Մարսէյլ, իբրեւ Հարաւային Ֆրանսայի թեմին Առաջնորդ։

Տ. Արտաւազդ Սրբազանն ալ Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան անունով մասնակցեցաւ Վատիկանի Բ. Տիեզերական Ժողովի Բ. եւ Գ. նստաշրջաններուն։

Fonds A.R.A.M

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ԵՐԵՍՓ· ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

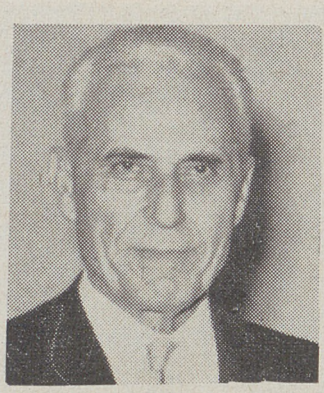

ՄՈՎՍԷՍ ՏԷՐ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

ԽԱՉԻԿ ՊԱՊԻԿԵԱՆ

ՍՈՒՐԷՆ ԽԱՆԱՄԻՐԵԱՆ

Երեսփոխանական ընտրութիւններ տեղի ունեցան անցեալ տարի Լիբանանի մէջ, չորս առ չորս, չորս յաջորդական կիրակի օրերուն: Լիբանահայութիւնը առանձնապէս հետաքրքրուած էր՝ Ապրիլ 26ին Պէյրութի առաջին ընտրաշրջանին եւ միաժամանակ Մեթնի մէջ կատարուելիք ընտրութիւններով, որոնց արդիւնքով երեք հայ լուսաւորչական եւ մէկ հայ կաթողիկէ թեկնածուներ պիտի ընտրուէին Պէյրութէն եւ մէկ լուսաւորչական ալ Հիւսիսային Մեթնի ընտրաշրջանէն:

Ընտրութեանց թուականէն երկու չաբաթ առաջ պարզուեցաւ, որ Պէյրութի առաջին ընտրաշրջանին մէջ Դաշնակցականն – Քաթաէպ (Քրիստոնեայ Փաղանգաւորներ) միացեալ ցանկի հայ թեկնածուներուն դէմ ուրիշ թեկնածուներ հրապարակ չեն իջած եւ հետեւաբար այդ չորս թեկնածուները ինքնաբերաբար ընտրուած հռչակուեցան:

Ուրեմն Պէյրութէն երեսփոխան ընտրուեցան նախորդ քառամեակի չորս երեսփոխանները յանձին Մովսէս Տէր Գալուստեանի, Խաչիկ Պապիկեանի, Սուրէն Խանամիրեանի եւ հայ կաթողիկէ համայնքէն Ժոզէֆ Զաարբի:

Իսկ Ապրիլ 26ին ալ տեղի ունեցան Հիւսիսային Մեթնի ընտրութիւնները, որոնց արդիւնքով ընտրուեցաւ դաշնակցականներու թեկնածուն Անտրէ Թապուրեան:

Քանիցս ընտրուած ըլլալով, ասկէ առաջ մեր ընթերցողներուն ներկայացուցած ենք լիբանահայ չորս երեսփոխանները, հետեւաբար միեւնոյնը կրկնելու հարկ չկայ նաեւ այս անգամ: Ընտրուածներուն մէջ նորը միայն Անտրէ Թապուր-

Fonds A.R.A.M

եանն է, այդ պատճառով ալ իր մասին պիտի տանք կարգ մը ծանօթութիւններ:

Նորընտիր երեսփոխանը պէյրութցի է եւ ծնած է 1930ին: Վկայուած է Պէյրութի ամերիկեան համալսարանէն 1950ին, Պաքալաւր Արուեստից Առեւտրական Գիտութեանց տիտղոսով: Ապա յաճախած է Նիւ Եորքի համալսարանին միջազգային առեւտուրի եւ տնտեսագիտութեան ճիւղը եւ իրրեւ թէզ ներկայացնելով «Լիբանանի դիրքը միջազգային տնտեսութեան մէջ» ուսումնասիրութիւնը, ստացած է Մագիստրոս Առեւտրական Գիտութեանց տիտղոսը:

ԺՈԶԷՖ ՃԱՏՐ

Իրրեւ Պէյրութի ամերիկեան համալսարանի Շրջանաւարտից Միութեան ներկայացուցիչը, 1955ին կը մեկնի ան Ամերիկա, մասնակցելու համար ամերիկեան համալսարաններու պատգամաւորական ժողովին: Այնուհետեւ կը շրջի կարգ մը նահանգներու մէջ եւ կը խօսի արաբական դաւին մասին: Լիբանան վերադարձին, 1956ին, կը պարգեւատրուի Արժանեաց կարգի Մայրիներու շքանշանով: Անտրէ Թապուրեան Միջին Արեւելքի մէջ եղաւ առաջին անձը, որ 1958ին յաճախեց նաեւ Հարվըրտ համալսարանը Ֆորտ Հիմնարկութեան կրթաթոշակով: Այնտեղ ալ կատարելագործեց իր զարգացումը, միշտ առեւտրական պիտութեանց ճիւղին մէջ: Ժամանակ մը եղաւ ան հանդուցեալ հըրչակաւոր վաճառական Էմիլ Պուստանիին անձնական քարտուղարը եւ այդ հանգամանքով ալ ճամբորդեց զանազան երկիրներ:

ԱՆՏՐԷ ԹԱՊՈՒՐԵԱՆ

Պէյրութ վերադարձին, 1959ին, կը ձեռնարկէ իր անձնական գործին, որ կ'ընդարձակուի արագօրէն: Ներկայիս խորհրդատուն է ան ամերիկեան «Քէնթ» սիկարէթի վաճառման սպասարկութեան Մերձաւոր Արեւելքի մէջ եւ ներկայացուցիչը «Ամերիքըն Էքսփրէսի» փոխադրական մեծ ընկերութեան, Փաքիստանէն մինչեւ Լիպիա երկարող շրջանակին մէջ, ինչպէս նաեւ պահածոներու «Լիպպիզ» ընկերութեան:

Անտրէ Թապուրեան, իր անձնական ընդունակութեանց եւ ճիգերուն շնորհիւ հասած է դիրքի մը, որ կը կեցնէ զինքն անկասկած աւելի փայլուն յաջողութեանց հեռանկարներու առջեւ:

Fonds A.R.A.M

ՆՈՐ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՍՈՒՐԷՆ ԽԱՆԱՄԻՐԵԱՆ ԳՈԼԷՃ.— Պետական երեսփոխան եւ ծանօթ առեւտրական Սուրէն Խանամիրեանի մեծադումար նուիրատուութեամբ Ս. Նշան մայր եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ կառուցուած եւ նուիրատուին անունով կոչուող ազգային գոլէճի շէնքին պաշտօնական բացումը տեղի ունեցաւ Հոկտեմբեր 11ին, յաւարտ Պատարագի։ Ներկայ գտնուեցան Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոս, կրթական նախարար Էտմոն Կասպար, որ կտրեց մուտքի ժապաւէնը, Լիբանանի Հայոց Առաջնորդ Տ. Տաճատ արքեպ., բարերար Սուրէն Խանամիրեան իր ընտանեկան պարագաներով եւ կարգ մը ուրիշ հրաւիրեալներ, այլեւ ժողովրդական խաւերէ խուռն բազմութիւն մը։

ՀԱՅ ԿՐԹ. ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԼԵՒՈՆ ԵՒ ՍՈՖԻԱ ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԳՈԼԷՃ.— Հոկտեմբեր 25ին կատարուեցաւ նոյնպէս բացումը Պուրճ Համուտի Հայկական Գոլէճին, որ կառուցուեցաւ Հայ Կրթական Հիմնարկութեան եւ բարերարուհի տիկին Սոֆիա Յակոբեանի նուիրած գումարներով. այս իրողութեամբ ալ վարժարանը կոչուեցաւ Հ. Կ. Հիմնարկութեան Լեւոն եւ Սոֆիա Յակոբեան Գոլէճ։ Բացման ներկայ եղան Հ. Կ. Հիմնարկութեան նախագահը Յովսէփ Փիրումեան, անդամներէն Ճօն Կոկեան եւ քարտուղար Բիւզանդ Կռանեան, որոնք յատկապէս Պէյրութ եկած էին այս առթիւ Լոս Անճելըսէն։ Ներկայ եղան նմանապէս Մ. Տ. Կիլիկիոյ կաթողիկոսը Տ. Խորէն Ա., Առաջնորդ Տ. Տաճատ արքեպ., Լեռնալիբանանի կուսակալ Ֆաուզի Պարտաուիլ, պետական երեսփոխանները, Պուրճ Համուտի քաղաքապետը, ազգային իշխանութեանց ներկայացուցիչները եւ հոծ բազմութիւն մը։ Բացման յաջորդած հացկերոյթի ընթացքին կուսակալը, յանուն Հանրապետութեան Նախագահին, Մայրիներու առաջին կարգի շքանշանով պատուեց Հ. Կ. Հիմնարկութեան նախագահ Յովսէփ Փիրումեանը, իսկ երկրորդ շքանշան մըն ալ յանձնուեցաւ անոր, տրուելու համար տիկին Սոֆիա Յակոբեանին։

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻՆ ՆՈՐ ՇԷՆՔԸ.— Ս. Նշան մայր եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ կառուցուած Առաջնորդարանի նոր շէնքին պաշտօնական բացումն ալ տեղի ունեցաւ Նոյեմբեր 29ին, յաւարտ Պատարագի, որուն նախագահեց Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոս։ Առաջնորդարանի շինութեան բարերարներն են գործի ծանօթ առեւտրական Խորէն Թահան եւ տիկինը։ Բացման հանդիսութեան ներկայ եղան Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին լուսարարապետ Տ. Հայրիկ արքեպ., Առաջնորդ Տ. Տաճատ արքեպ., տէր եւ տիկին բարերարները, պետական երեսփոխանները, ազգային իշխանութեանց ներկայացուցիչները եւ հոծ բազմութիւն մը։

ՋՄՄԱՌԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.— Թէհրանաբնակ Պօղոս Ջիլոյեանի

Fonds A.R.A.M

նուիրատուութեամբ, Զմմառի վանքի շրջափակին մէջ կառուցուեցաւ նոր թանգարան մը, ուր պիտի պահուին այսուհետեւ վանքին հնադարեան հարստութիւնները, — նուիրական մասունքներ, ձեռագրեր, նկարազարդ Աւետարաններ, զոհարազարդ թագեր, հին զրամներ, հին գրքեր, եւլն.: Թանգարանին բացումը տեղի ունեցաւ Սեպտ. 8ին, նախագահութեամբ Տ. Իգնատիոս – Պետրոս ԺԲ. Կաթողիկոս – Պատրիարքին եւ ի ներկայութեան բարերարին ու իր զաւակը՝ Տոքթ. Մարիա Զիլոյեանի, բարձրաստիճան հոգեւորականներու, այլ հրաւիրեալներու եւ բազմաթիւ ազգայիններու:

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻԻՆ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը Տ. Խորէն Ա. հայրապետական գոյզ կոնդակներով Ծայրագոյն Վարդապետութեան իշխանութիւն տուաւ 2 Փետրուար 1964ին Իրանա – Հնդկաստանի թեմի Առաջնորդ Տ. Ներսէս վրդ. Բախտիկեանին, «ըստ խնդրանաց ժողովականութեան իւրոյ որ ի Նոր Ջուղա» եւ 26 Ապրիլ 1964ին՝ Կիպրոսի թեմի Կաթողիկոսական Պատուիրակ եւ Առաջնորդ Տ. Երուանդ վրդ. Աբէլեանին: Պատարագի ընթացքին խոյր կրելու իրաւունքն ալ արուած է անոնց:

Տ. ՆԵՐՍԷՍ Ծ. Վ. ԲԱԽՏԻԿԵԱՆ

Տ. Ներսէս ծայր. վրդ. Բախտիկեան իբրեւ առաջնորդական տեղապահ պաշտօնի կոչուած է Նոր Ջուղայի թեմական պատգամաւորական ժողովի 1 Նոյեմբեր 1960 թուակիր որոշումով եւ առանձնած է իր այդ պաշտօնը 24 Մարտ 1961ին, իսկ փորձի կարճ շրջանէ մը ետք հաստատուած է Առաջնորդի իր հանգամանքը:

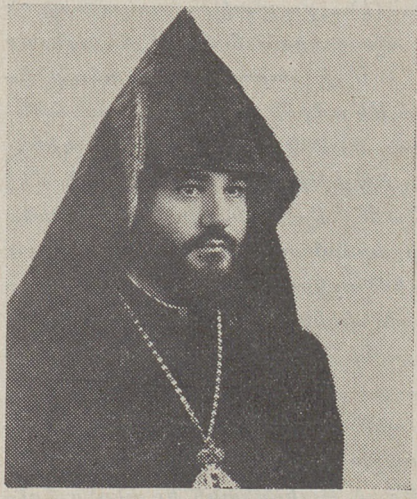

Տ. ԵՐՈՒԱՆԴ Ծ. Վ. ԱԲԷԼԵԱՆ

Տ. Երուանդ ծայր. վրդ. Աբէլեանն ալ Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին կարգադրութեամբ ղրկուած է Նիկոսիա իբր-

Fonds A.R.A.M

րեւ կաթողիկոսական Պատուիրակ, իսկ թեմական իշխանութիւնն ալ ընդունած է դինք իբրեւ թեմակալ Առաջնորդ։

Երկու թեմերն ալ դոհ են իրենց Առաջնորդներուն անձնուէր գործունէութենէն։

ՀԱՄԱՌՕՏ ՆՈԹԵՐ ԼԻԲԱՆԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԷՆ

Պէյրութէն ծանօթ նկարիչ Մանուկ Ալէմեան (Ֆոթօ Մանուկ), որ ասկէ առաջ ապահոված է Միւնիխէնի միջազգային մրցման առաջին եւ երկրորդ մրցանակները, անցեալ տարեսկզբին ալ չահեցաւ «Քոռաք» ընկերութեան կազմակերպած դունաւոր նկարներու մրցման առաջին եւ երկրորդ մրցանակները։ Մանուկ Ալէմեանին պատրաստած եւ Լիբանանը ներկայացնող մեծադիր նկարները կը զարդարեն արտասահմանի լիբանանեան բոլոր հիւպատոսարաններուն պատերը, իբրեւ զբօսաշրջիկները քաջալերելու կոչուած քարոզչական գործնական միջոց։

× Պուրճ Համուտի ընդարձակ մարզաւանի հիմնարկէքին առթիւ, որ տեղի ունեցաւ Ապրիլ 11ին, Լեռնալիբանանի կուսակալ Ֆաուզի Պարտաուիլ, յանուն Հանրապետութեան Նախագահին, տեղւոյն քաղաքապետ Յակոբ Աչճեանին կուրծքը զարդարեց Մայրինեռու ասպետի կարգի շքանշանով։

× Հայ Օգնութեան Միութեան «Պնակ մը կերակուր»ի անցեալ տարուան հանգանակութենէն գոյացաւ 15·655 լիբանանեան ոսկի։

× Համազգայինի անցեալ տարուան «Անահիտ» գրական մրցանակը, յանձնախումբին որոշումով, տրուեցաւ գրագէտ Շաւարշ Նարդունիին, անոր «Սպիտակ Առաւօտ» անունը կրող գրքին համար։

× Հ· Մ· Ը· Մ·ի Պէյրութի մասնաճիւղի նորակառոյց ակումբին բացումը տեղի ունեցաւ Մայիս 31ին, բազմաթիւ պաշտօնական անձնաւորութեանց ներկայութեան։ Խօսուեցան ճառեր եւ շեշտը դրուեցաւ մասնաւորաբար Հ· Մ· Ը· Մ·ի յարատեւուն նուաճումներուն վրայ։ Այս առթիւ եւ ի նպաստ Ակումբին կատարուեցաւ հանդանակութիւն, որուն գումարը հասաւ 30·000 լիբանանեան ոսկիի։

× Անցեալ տարուան կանանց աթլեթիզմի մրցումներուն մէջ Լիբանանի ախոյեան հանդիսացաւ Հ· Մ· Ը· Մ·ի Ճիւնիի աղջկանց խումբը, 9ի վրայ 7 յաղթութիւններ արձանագրելով։

× Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը 10·000 տոլար յատկացուց Համազգայինի Գասպար Իփէկեան թատերախումբին, Պուրճ Համուտի ժողովրդային թատրոնի ներքին սարքաւորումները պլուխ հանելու համար։

× Գալիֆորնիայէն Արխատակէս Յակոբեան, յետ մահու դանձելի 20·000 տոլար կտակած է Համազգայինի Նշան Փալանճեան Ճեմարանին, ի յիշատակ իր եղբօրը՝ Արամ Յակոբեանի եւ կնոջը Լուսաւարդի։

Fonds A.R.A.M

ԳԱՂՈՒԹԷ ԳԱՂՈՒԹ

ՖՐԻՏԵՈՖ ՆԱՆՍԷՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

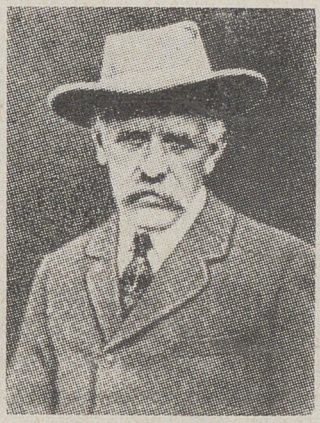

ՖՐԻՏԵՈՖ ՆԱՆՍԷՆ

Ցուցիչ հանդիսութեամբ մը, Հոկտ. 10ին, Թեսալոնիկիի մէջ կատարուեցաւ հայ ժողովուրդի անմոռանալի բարեկամ Ֆրիտեոֆ Նանսէնի յիշատակին նուիրուած, անոր անունով կոչուող եւ մինչեւ 50 հայ ծերերու պատսպարման համար հիմնուած ծերանոցին բացումը։ Ներկայ գտնուեցան Ֆ. Նանսէնին զաւակը՝ Օլաֆ Նանսէն, Նորվեկիոյ խնամատարական նախարար Օլաֆ Երեւոլի, Աթէնքի Նորվեկեան դեսպանը, ՄԱԿ–ի Գաղթականաց Գրասենեակի բարձր կառավարիչ Սատրուտին Ագա Խան, Հիւսիսային Ցունաստանի նախարար Թալիատուրոս, նահանգապետ Քուրնավոս, Թեսալոնիկիի քաղաքապետ Ցիրոս, Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան ներկայացուցիչ Կորիւն Քէշիշեան, Ա–ռաջնորդ Տ. Սահակ արքեպ. Այվազեան, Թաղական Խորհուրդի անդամները եւ շատ մը ուրիշ հրաւիրեալներ։ Գրեթէ բոլորն ալ խօսեցան այս առթիւ եւ ոգեկոչեցին մեծանուն մարդասէրին յիշատակը։ Բոլոր խօսողներուն մէջ ամէնէն յուզիչն էր Օլաֆ Նանսէնին ճառը, որ ոգեկոչումն էր իր հօրը հայասիրական գործունէութեան եւ այդ գործունէութեան հանդէպ աշխարհի հզօրներուն ցոյց տուած անտարբերութեան։

— «Իր խօսքերը ուղղուած էին չլսող ականջներու, քանի մի մէջի այլոց։ Այս պատճառով, ոչ մէկ առեն կրցաւ ան դլուխ հանել այն, ինչ որ կը ծրագրէր ընել յօդուտ հայ ժողովուրդին։ Եւ ճիշդ ասիկա էր՝ աշխարհի ղեկավարներուն անսիրտ անտարբերութենէն զգացած ցաւին մեծագոյն պատճառը։»

Արդարեւ, Նորվեկիոյ անուանի զաւկին՝ մարդասէր եւ յատկապէս հայասէր Ֆ. Նանսէնին անունը կապուած մնաց Մեծ Եղեռնին զոհ հայ գաղթականներու բարմութեանց հետ մանաւանդ։ Ան–քան սիրած էր մեզ, որ բարմաթիւ առիթներով ներկայացաւ ան միջազգային ժողովներուն, մեր դատը պաշտպանելու եւ արդարութիւն պահանջելու համար։ Բայց մեր այլ անմոռանալի բարեկամներու կարգին նաեւ իր ձայնը մնաց անլսելի։ Հայաստան զգացած էր

Fonds A.R.A.M

1927ին եւ վերադարձին, Ապպերու Դաշնակցութենէն պահանջեց մէկ մլիոն սթերլին, 15·000 Հայեր իրենց հայրենիքին մէջ տեղաւորելու համար եւ սակայն մէ՛կ սթերլին իսկ չտրամադրուեցաւ: Այդ ճամբորդութեան առթիւ գրած գիրքը կը մնայ հայ ժողովուրդին հանդէպ իր տածած մեծ սիրոյն լաւագոյն յուշարարը:

Օլաֆ Նանսէն յիշեց այս բոլորը եւ անզուսպ ընդվզումով մը յայտարարեց իր ճառի վերջաւորութեան.

— «Իր պաշտպանեալ Հայերը հիմա չատ աւելի մոռցուած են, քան այն առեն երբ ինք եւս կը պաշտպանէր անոնց դատը: Քառասուն տարիէ ի վեր անոնք կ'ապրին կեանք մը, զոր մենք պիտի չհամարձակէինք տալ մեր ընտանի կենդանիներուն: Եւ այլեւս չունին Ֆրիտեոֆ Նանսէնը, որ խօսի իրենց մասին: Ունին միայն անոր յիշատակը, որ դեռ կ'ապրի իրենց սրտերուն մէջ եւ որ եղաւ դիչերուան մէջ փայլող լոյսի յոյսը:»

Թեսաղոնիկէին մօտիկ բարձունքի մը վրայ գտնուող այս Նանսէնեան Տան բացումէն ետք, բոլոր հրաւիրեալները իջան քաղաք եւ գացին Հայոց եկեղեցին, ուր մասնաւոր հոգեհանգիստ կատարուեցաւ Ֆրիտեոֆ Նանսէնի յիշատակին: Իսկ դիչերը ներկայ գտնուեցան անոնք Հիւսիսային Յունաստանի նահարար Թալիատուրոսի կողմէ իրենց ի պատիւ արուած հացկերոյթին:

ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՅՈՑ ՊՈՒԹԿՈՒՄԸ

Անցեալ Յունիսին, Ապրպէյճանի ենթակայ Լեռնային Ղարաբաղի գուտ հայկական ինքնավար չրջանի բնակիչներէն 2500 Հայեր, հանրադրութիւնով մը բողոքած են Նիքիթա Խրուչչեւին, հայ ժողովուրդին ի վնաս ի գործ դրուած ճնշումին եւ ցոյց արուած խտրականութեան, այլեւ ապրուստի ծայրայեղօրէն աննպաստ պայմաններուն դէմ:

Այս հանրադրութեան վրայ, Մոսկուայի կառավարութիւնը անմիջապէս Ղարաբաղ ղրկած է Ա. Միւթեան հերոս մարաջախտ Բաղրամեանը, որպէսզի հանդարտեցնէ ընդվզած բազմութիւնները: Ըստ երեւոյթին, մարաջախտին միջամտութիւնը արդիւնք մը չէ տուած, որովհետեւ լարուածութիւնը չարունակուած է Հայերու եւ Թաթարներու միջեւ: Աւոր մէկ ապացոյցն է այն լուրը, թէ Հոկտեմբերին 18 Հայեր սպաննուած են Ապրպէյճանի մէջ եւ բազմաթիւ ուրիչներ ալ ձերբակալուած են թաթար կառավարութեան կողմէ: Սպաննուածներուն 10ը այրեր են եւ 8ը կիներ:

Հայաստանի մէջ ալ համալսարանական երիտասարդութիւնը բողոք ներկայացնելով պահանջած է Հայաստանին կցել անկէ խլուած եւ օտարներուն տրուած հողամասերը: Բողոքողներէն 5ը պատ-

Fonds A.R.A.M

ժուած են մէկէն մինչեւ հինգ տարուան բանտարկութեամբ...

Այս կարգի հարցերու իրրեւ մասնագէտ Ամերիկայի մէջ ա-նուն հանած է Պոսթընի Գոլէճի ընկերաբանութեան դասախօս Տօքթ. Վահագն Տաթրեանը, որուն կը դիմեն ամերիկեան թերթերը ամէն անգամ, երբ Մ. Մխիթեան վերաբերեալ նման հարցեր ծագին մի-ջազգային մամուլին մէջ:

ՏԻԿ. ՍՈՖԻԱ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻՆ ՄԵԾԱԳՈՒՄԱՐ ՆՈՒԻՐՆԵՐԸ

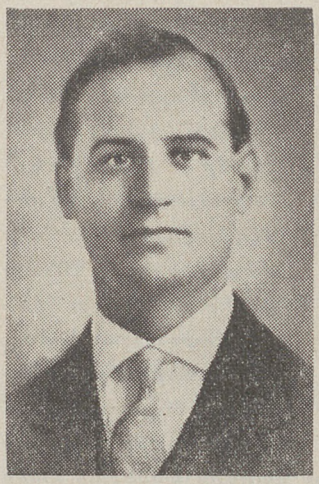

ԼԵՒՈՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Համբաւեալ բարերարուհի տիկին Սոֆիա Յակոբեան, անցեալ տարեշրջա-նին եւս փայլեցաւ 100·000 տոլարի հաս-նող իր առատաձեռն բարերարութեամբ: Այս դումարին 50·000ը նուիրեց ան՝ Հայ կրթական Հիմնարկութեան նախաձեռ-նութեամբ Լոս Անճէլըսի արեւելեան մա-սին մէջ Մեսրոպեան Վարժարանին կա-ռուցման, իսկ երկրորդ 50·000ը տրա-մադրեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան Լիբա-նանի Կեդր. Կոմիտէին, որպէսզի դոր-ծածուի կուսակցական սեփական տան մը շինութեան համար:

Այս երկու նպատակներուն իրագոր-ծումէն եւսք Լոս Անճէլըսի վարժարանը պիտի կոչուի Լեւոն եւ Սոֆիա Յակոբ-եաններուն անունով, իսկ Պէյրութի ա-կումբին պիտի տրուի Հ. Յ. Դ. Լեւոն Յակոբեան Տուն անունը:

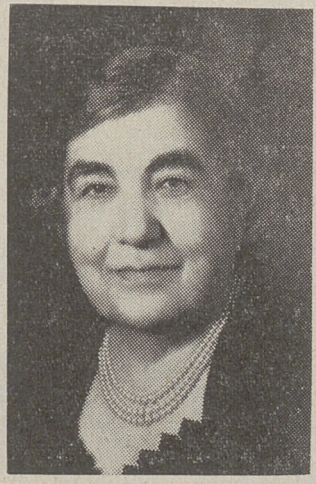

ՍՈՖԻԱ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Ի դնահատութիւն տիկին Սոֆիա Յա-կոբեանի արդիւնաչատ գործունէութեան, Հայ Օգնութեան Միութիւնը Փրկդնոյի մէջ ի պատիւ բարերարուհիին կազմա-կերպեց ընդունելութիւն մը, որուն ներ-կայ գտնուեցաւ նաեւ արեւմտեան նա-հանգներու լիբանանեան հիւպատոսը Ուատիի Տիպ: Ընդհանուր խանդավառու-թեան մէջ, հիւպատոսը, տիկին Սոֆիա Յակոբեանին կուրծքը զարդարեց Մայրի-ներու առաջին կարգի լիբանանեան չքա-նշանով: Տէր Խորէն Ա. Կաթողիկոսն ալ պրկած էր օրհնութեան դիր մը, որ յանձնուեցաւ իրեն, ի վարձ իր առատաձեռն բարերարութեանց:

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՅՈՅՑ ՈՒՐՈՒԿՈՒԷՅԻ ՄԷՋ ԱՊՐԻԼ 24ԻՆ

Յուցատախտակներով թափոր կազմած ժողովուրդը Աթէնէոն սրահի մուտքին առջեւ:

Անցեալ տարուան Ապրիլի 24ին, Սփիւռքի մեր պատմութեան մէջ իրրեւ հպարտագէպ երեւոյթ մը, անխտիր բոլոր հոսանքներու մասնակցութեամբ եւ իրապէս համազգային դեմքի վրայ տօնուեցաւ Ապրիլեան Մեծ Եղեռնի 49րդ տարելիցը Ուրուկուէյի մայրաքաղաք Մոնթեվիտէոյի մէջ, ուր կ'ապրին չուրջ 10·000 Հայեր: Բոլոր հոսանքներու պատկանող երիտասարդական Միութիւնները, միասնաբար, թափոր կազմած անցան գլխաւոր փողոցներէն եւ ապա հանդէսով մը տօնեցին սուգի այդ օրը տեղւոյն «Աթէնէոն» սրահին մէջ: Հայ բանախօսներու կարգին խօսեցան նաեւ Ուրուկուէյցի դէմքեր, ինչպէս գոյց կու տայ մեր հրատարակած նկարը: Ակռ պատ, ոչ – պետական հեռատեսիլի եւ ձայնասփիւռի կայաններէն, ինչպէս նաեւ թերթերու էջերէն բացատրուեցաւ Մեծ Եղեռնին բնոյթը եւ հրատարակուեցան յօդուածներ ու նկարներ թրքական վայրագութիւններէն:

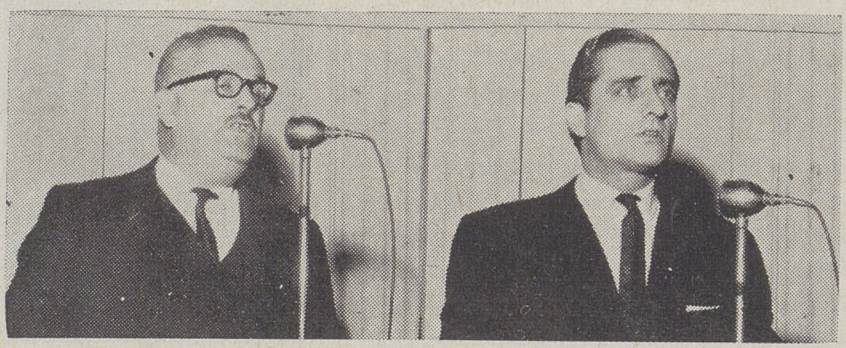

Ուրուկուէյի երեսփոխաններէն Տոքթ. Ենրիքէ Մարքիսէս Մորէնօ (ձախին) եւ ծերակուտականներէն Ուաշինկթոն Կուտտալուփէ կը բանախօսեն Ապրիլեան Եղեռնի սգատօնին առթիւ, Մոնթեվիտէոյի մէջ:

Fonds A.R.A.M

Ա.ԶԳ. ԲԱՐԵՐԱՐ Ճ. ՄԱՐՏԻԿԵԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն բանէ առաջ արձանագրենք, որ ազգային բարերար եւ հայ գաղթականներու հայր Ճորճ Մարտիկեան, 1963ին անցուցած հիւանդութենէն ետք, առողջական տեսակէտով զոհացուցիչ տարեշրջան մը բոլորեց 1964ին: Այնքան զոհացուցիչ, որ կրցաւ մինչեւ անգամ ճամբորդել Աւստրալիա, թէեւ հեռագային բժիշկներու կողմէ յանձնարարուեցաւ իրեն դէթ ժամանակի մը համար հրաժարիլ նման ճամբորդութիւններէ:

× *Անցեալ ամառ, երբ Միացեալ Նահանգներու մէջ նախընտրական պայքարի պատրաստութիւնները կը տեսնէր նաեւ Հանրապետական Կուսակցութիւնը, քննութեան առնուելոյն զայն չհապրզռող բազմաթիւ ուրիշ հարցեր եւս, որոնց կարգին եւ դերեալ ազգերու ազատագրման հարցը: Այս առթիւ, Ճորճ Մարտիկեան, ներկայանալով իր պատկանած այդ կուսակցութեան քաղաքական յանձնախումբի Ցուլիս 9ի նիստին, չատ տպաւորիչ ճառ մը խօսած է այս տեղ այդ հարցին չուրջ, չեշտը դնելով այն կէտին վրայ, թէ «Ամերիկայի ապահովութեան համար իսկ անհրաժեշտ է մարդկօրէն հնարաւոր ամէն միջոց ի գործ դնել, ազատագրելու համար դերեալ ժողովուրդները Երկաթեայ Վարագոյրի բռնատիրութենէն»:*

× *Ինչպէս ծանօթ է, Հայերը հետզհետէ կը չատնան հեռաւոր Աւստրալիոյ մէջ, — կ'երթան անոնք մեծ մասով Եգիպտոսէն ու կը հաստատուին այնտեղ: Շարունակուող այս արտագաղթով ամէնէն առաջ հետաքրքրուողը պիտի ըլլար բնականաբար Անչայի հիմնադիր – նախագահը Ճորճ Մարտիկեան: Ինչպէս քիչ վերը ակնարկեցինք, գնաց ան Աւստրալիա, որպէսզի անձամբ ծանօթանայ տեղւոյն պայմաններուն եւ ուսումնասիրէ՝ գաղթողներուն համար աւելի դիւրատար կեանք մը ստեղծելու պայմանները: Սիտնէյ հասաւ ան Մարտ 28ին: Միաժամանակ հոն հասան նաեւ եգիպտահայ ազդայիններէն Աւետիս Զաքըճեան եւ Պերճ Մըսըրլեան: Այցելուներուն ներկայութիւնը մեծ հետաքրքրութիւն եւ ոգեւորութիւն ստեղծեց գաղութին մէջ: Անոնք խորհրդակցութիւններ ունեցան պետական իշխանութեանց հետ Սիտնէյի եւ մայրաքաղաք Գանպէրայի մէջ: Ճորճ Մարտիկեան վերադարձաւ Կալիֆորնիա Ապրիլ 4ին, իսկ իր երկու ընկերները մեկնեցան 6 օր ետքը, Մելպուրնի Հայերուն եւս այցելելէ ետք: Այս այցելութեան առթիւ կազմուեցան Անչայի յանձնախումբեր Սիտնէյի եւ Մելպուրնի մէջ:*

× *Սեպտեմբեր 26ին Սան Ֆրանչիսքոյի Ուինպլատ Կալըրիներու սրահներուն մէջ բացուեցաւ Ճորճ Մարտիկեանի անձնական հաւաքածոյէն ընտրուած 80ի չափ գլուխ – գործոց իւզանկարներուն նկարահանդէսը: Կալըրիներու վարչութիւնը այս առթիւ հրատա-*

Fonds A.R.A.M

բական թերթիկով մը վեր առած է ձորձ Մարտիկեանին տածած սէրը, չատ մը բաներու կարգին, նաեւ արուեստին հանդէպ։ — «Ձորձ Մարտիկեան, ըսուած է այնտեղ, բաժնած է իր ունեցածը ուրիշներու հետ, բաժնած է իր ժամանակը, իր ինչքերը, իր սէրն ու իր աննկուն ոգին։» Եւ, չարունակութեան մէջ նկարագրուած է անոր կատարած գործը, իր ժողովուրդին բերած օժանդակութիւնը, ամերիկեան հայրենիքին մատուցած ծառայութիւններն ու ընդհանրապէս մարդասիրական գործունէութիւնը։

× Մ. Տ. Կիլիկիոյ գահակալը, Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոս, 20 Փետր. 1964 թուակիր կոնդակով մը իր անսահման գնահատանքը յայտնեց Ձորձ Մարտիկեանին, աչքի առաջ ունենալով անոր «ազգային գործը, առաքինազարդ կեանքն ու բոլորանուէր ծառայութիւնները», իբրեւ իրագործումը կեանքի մը, որ «միշտ ներշնչուած եղաւ քրիստոնէական աղնուացուցիչ սկզբունքներով ու հայկական վսեմ առաքինութիւններով»։

ԼՈՍ ԱՆՃԷԼԷՍԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

Լոս Անճէլըսի մերձակայ Սան Ֆէրնանտօ հովիտին կամ Ենսենոյի մէջ, անցեալ Սեպտեմբեր 15ին կատարուեցաւ բացումը Սըբոց Նահատակաց հայկական բարձրագոյն վարժարանին, որուն նախաձեռնութեան եւ իրագործման պատիւը կ'երթայ տնօրէն Գաբրիէլ Ինճէճիկեանին։ Անցեալ տարի Պէյրութ գտնուած աեն կապմած էր ան Օժանդակ Յանձնախումբ մը, որ յաջողեցաւ նուէրներ հաւաքել այս նպատակով։ Եւ, Ամերիկա վերադարձին լծուեցաւ գործի։

Վարժարանը, որ կոչուած է համանուն եկեղեցւոյն անունով, կը գտնուի նոյն այդ եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ։ Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւնն ալ, որ առանձնած է վարժարանին հոգատարութիւնը, տրամադրած է երկյարկանի ընդարձակ չէնք մը։ Քիչ է առ այժմ աշակերտներուն թիւը — հասիւ 25 հոգի, հայախօս եւ անգլիախօս — սակայն հիմեր կան նախատեսելու, թէ ժամանակի ընթացքին պիտի չատնայ համբանքը, մանաւանդ որ ամերիկեան High School–ի համաստիճան այս դպրոցն ալ ձրի է բոլորովին։ Աշակերտները պըս–ով դպրոց կը բերուին առաւօտները եւ երեկոյեան կը տարուին իրենց տուները։ Ուսուցչական կազմը կը բաղկանայ խումբ մը մնայուն եւ այցելու որակաւոր ու փորձառու երկսեռ ուսուցիչներէ, որոնք կ'աշխատին անձնուիրօրէն։

Այս առթիւ կը մտածուի վարժարանի օգտին յատկացնել յառաջիկային Մ. Գ. Ֆէրահեանի 250·000 տոլարնոց կտակը, որ սահմանուած է նման նպատակի մը իրականացման։ Կտակակատարներ Արշակ Տիգրանեան եւ Ալպէրթ Յարութիւնեան համակարծիք են այս ծրագրին, զոր ապահովաբար կարելի պիտի ըլլայ իրագործել կարգ մը խոչընդոտներ հարթելէ ետք։

Fonds A.R.A.M

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՏԱՓՆԱՊ ՄԱՐՍԷՅԼԻ ԹԵՄԻՆ ՄԷՋ

Մարսէյլի 9 եկեղեցիներէն 8ի դիմումին ընդ առաջ երթալով, Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը Հարաւային Ֆրանսայի թեմին իրեւ Առաջնորդ ղրկեց իր միաբաններէն Տ. Արտաւազդ եպիսկ. Թրթըռեանը, որուան ըլլալով որ մասնաւորաբար Մարսէյլը երկար ժամանակէ ի վեր ղրկուած էր բարձրաստիճան հոգեւորականի մը ներկայութենէն: Այս կարգադրութիւնը երբեք չէր նշանակեր միջամտութիւն մը էջմիածնական թեմէ մը ներս, որուան ըլլալով որ թեմը կը շարունակէր պահել իր ենթակայութիւնը Մայր Աթոռին:

Տ. Արտաւազդ Սրբազան իր պաշտօնավայրը հասաւ Փետրուար 29ին եւ դիմաւորուեցաւ ժողովրդական մեծ ոգեւորութեամբ: Մինչ այդ, Ազգային Կեդր. Վարչութիւնը քաղաքի կեդրոնին մէջ վարձած էր ներկայանալի Առաջնորդարան մը, ուր պիտի բնակէր նաեւ Առաջնորդը:

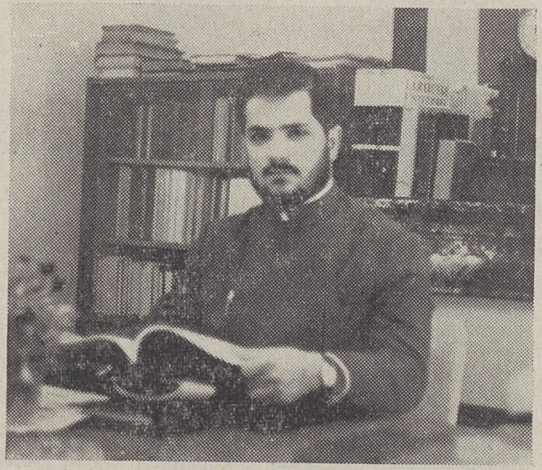

Հարաւային Ֆրանսայի թեմին Առաջնորդ Տ. Արտաւազդ եպիսկ. Թրթռեան, Մարսէյլի Առաջնորդարանի իր աշխատասենեակին մէջ:

Եւ սակայն, եղածը, որ երբեք յետին մտքի մը չէր կրնար ծառայել, ստեղծեց արուեստական տագնապ մը էջմիածնէն Անթիլիաս եւ Մարսէյլէն մինչեւ աշխարհի չորս կողմը: Ախթը ախթ է ըսելով փոթորիկ փրցուցին մանաւանդ 1963ի Երուսաղէմի «ողջադուրումէն» դժգոհ մնացած տարրերը եւ փոթորիկի այդ յորձանքին մէջ առին նաեւ Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսը: Բոլորը մէկ ապօրինի հռչակեցին Մարսէյլի Ազգային Կեդր. Վարչութեան ընթացքը եւ դատապարտեցին Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, իբրեն չպատկանող թեմի մը գործերուն միջամուխ եղած ըլլալուն համար: Յարուցուած աղմուկի առաջին ամիսներուն, կրակին վրայ իւղ լեցնողներէն մէկն ալ եղաւ դժբախտաբար հայրապետական պատուիրակ Տ. Սերովբէ արքեպ. Մանուկեանը (Փարիզ), որ մինչեւ Մարսէյլ նպատակաւոր երթեւեկներով եւ էջմիածին յղած իր նամակներով առաւել եւս բարդացուց կացութիւնը: Ցետոյ, իր ալ համաձայնութեամբ, գտնուեցաւ այս արուեստական տագնապին

Fonds A.R.A.M

լուծման մէջին ճամբայ մը, երբ, հակադիր հոսանքէն մարդիկ ալ առնուելով, վերակազմուեցաւ Ազգային կեդր. Վարչութիւնը, մէկ տարուայ ընթացքին ընտրովի թեմական ժողով եւ նոր վարչութիւն մը յառաջ բերելու յանձնառութեամբ: Վերջին ամիսներուն, սակայն, այդ մէջին ճամբան ալ խցուեցաւ եւ կացութիւնը մնաց հոն, ուր որ էր տարուդն սկիզբները:

Շատ ցաւալի է, որ արժանաւոր եկեղեցականի մը ներկայութենէն օգտուիլ չուզելու դնով, մարդիկ չարունակեցին այսպէս շահագործել ստեղծուած արուեստական տագնապը:

ԳՐԱԳԷՏ ԼԵՒՈՆ Զ. ՍԻՒՐՄԷԼԵԱՆԻՆ ՇՐՋԱՊՏՈՒՅՏԸ

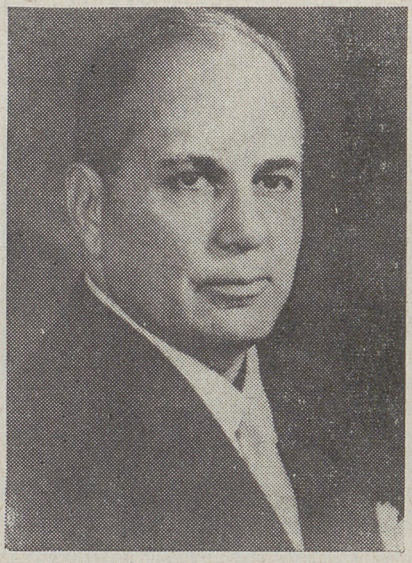

ԼԵՒՈՆ – ՋԱՒԷՆ ՍԻՒՐՄԷԼԵԱՆ

Ամերիկահայ ծանօթ գրագէտ Լեւոն – Զաւէն Սիւրմէլեան երկար շրջապտոյտի մը ձեռնարկեց անցեալ ամառ: Առաջին անգամ հանդիպեցաւ ան Յունաստան: Հոն, երախտապիտութեան տուրք մը ունէր տալիք իրեն քաղաքակից եւ ընտանեկան վաղեմի բարեկամ յոյն ընտանիքի մը, Բրժիչկ Մէթաքսասի պարագաներուն, որոնք փրկած էին մանուտրարար իր երէց եղբօր Օննիկին կեանքը 1915 – 18ի եղեռնական տարիներուն, Տրապիզոնի մէջ: Այնուհետեւ այցելեց ան Պէյրութ, ուր եւս մնաց քանի մը օր եղբօրը Օննիկին հետ, զոր չէր տեսած քառասուն տարիներէ ի վեր: Եւ ի վերջոյ, Թէհրանի վրայով մեկնեցաւ Հայաստան, տասօրեայ այցելութեամբ:

Հայաստանի գրական շրջանակները ջերմ ընդունելութիւն մը ըրին իրեն եւ ունեցան հանդիպումներ ու տեսակցութիւններ, որոնք արձագանգ գտան նաեւ Երեւանի թերթերուն մէջ: Հայաստանէն դնաց ան Թիֆլիս, ուր գտնուած էր 1920ին, իբրեւ մէկը Արմաշի գիւղատնտեսական վարժարանի շրջերէն, ինչպէս գտնուած էր, այդ թուականին եւ աւելի երկար ժամանակով, Դիլիջան եւ Երեւան:

Ճամբորդութիւնը չարունակելով այցելեց ան նաեւ Մոսկուա եւ Խորհրդային Միութեան քանի մը այլ կեդրոնները եւ Սեպտեմբերի վերջերը վերադարձաւ Փալիֆորնիա:

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԴՊՐՈՑԸ ՍԵՓԱԿԱՆ ՇԷՆՔՈՎ.— Լոս Անճէլըս բնակող խումբ մը ծնողքներ, Հայ Կրթական Հիմնարկութեան ղեկավարութեամբ, ձեռնարկեցին սեփական չէնքով հայկական դպրոցի մը կառուցման աշխատանքներուն: Գնուած է արդէն երեք արտավար տարածութեամբ հողամաս մը, որուն վրայ պիտի չինուի դպրոցին երկյարկանի չէնքը, 12 դասարաններով եւ այլ յարմարութիւններով: Պիտի չինուի նմանապէս մեծ սրահ մը, որ պիտի կրնայ առնել հազար հոգի: Կառուցումը պիտի արժէ շուրջ 300·000 տոլար, որ պիտի հանգանակուի գաղութին մէջ: Ազգային բարերարուհի տիկին Սոֆիա Ցակոբեան նուիրած է արդէն 50·000 տոլար: Իր այս բարերարութեան վսեմարէն ալ հիմնուելիք վարժարանը պիտի կոչուի իր ողբացեալ ամուսնոյն Լեւոնին եւ իր անունով: Այս նպատակով 3500ական տոլար նուիրած են նաեւ Ֆրէզնոյի Կովկասահայ Հայրենակցական Միութիւնը, տէր եւ տիկին Արամ Մովէլ, տէր եւ տիկին Մարկոս Ադամեան եւ Բ. Մ., որպէսզի իրենց կամ իրենց հանգուցեալ սիրելիներուն անունով դասարաններ պահուին դպրոցին մէջ:

ԿԱՐԵՒՈՐ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ ՄԸ.— Տէր եւ տիկին Պօղոս եւ Եղիսաբեթ Տէր Պետրոսեաններէ, 1935ին ինքնաշարժի արկածով մահացած իրենց զաւկին՝ Հրանտ – Վան Տէր Պետրոսեանին յիշատակը յաւերժացնելու համար, այժմէն, Հայ Կրթական Հիմնարկութեան կը տակած են յետ մահու գործադրելիք 70·000 տոլարի արժեթուղթեր, որոնց վրայ պիտի աւելնայ նաեւ իրենց ամբողջ հարստութիւնը: Ցոնաթ պիտի մնայ անձեռնմխելի եւ եկամուտին 100ին 75ը միայն պիտի յատկացուի կրթական նպատակներու: Տիկին Սոֆիա Ցակոբեանի 260·000 տոլարի նուիրատուութենէն եաք, Հայ Կրթական Հիմնարկութեան տրամադրուած մեծագոյն նուէրն է ասիկա:

ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ ՊԻՏՐՈՒԹ ԵՒ ԱԹԷՆՔ.— Անցեալ Հոկտեմբերի 16ին Լոս Անճէլըսէն Պէյրութ ժամանեցին Հայ Կրթական Հիմնարկութեան նախագահ Յովսէփ Փիրումեանն ու քարտուղար Բիւզանդ Կառնեանը — որոնց քանի մը օր եաքը միացաւ նաեւ Հիմնարկութեան անդամներէն Ճոն Կոկեանը — Պուրճ Համուտի Հայ Կրթական Հիմնարկութեան Լեւոն եւ Սոֆիա Ցակոբեան Գոլէճի բացման ներկայ գտնուելու համար: Այս առթիւ այցելեցին անոնք նաեւ ազգային հիմնարկութիւնները եւ ամէն տեղ արժանացան խանդավառ ընդունելութեան: Յ. Փիրումեան եւ Բ. Կառնեան Պէյրութէն վերադարձան Աթէնք, ուր նոյնպէս գոյութիւն ունի Հիմնարկութեան ու Լեւոն եւ Սոֆիա Ցակոբեաններու անունով կառուցուած ազգային վարժարանը: Աթէնքի մէջ ալ իրենց ներկայութիւնը առեղծեց մեծ խանդավառութիւն:

Fonds A.R.A.M

ՊԱՌԱԿՏՈՒՄԸ Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԾՈՑԻՆ ՄԷՋ

Հատորիս 506րդ էջին վրայ արձագանգ եղած ենք տեղեկութեան մը, որուն համաձայն Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութեան Ամերիկայի կեդր. վարչութիւնը պաշտօնանկ ըրած է Եւրոպայի կեդր. Ցանճնաժողովը եւ անոր տեղ պաշտօնի կոչած է նոր Ցանճնաժողով մը: Բարեգործականի այս երկու — ամերիկեան եւ եւրոպական — հատուածներուն միջեւ տարիներէ ի վեր պայթած վէճը այնքան խորացած է, որ դժուար թէ Եւրոպայի կեդր. Ցանճնաժողովը պիտի ուզէր գլուխ ծռել Ամերիկայի կեդր. վարչութեան այդ կարգադրութեան առջեւ: Այդ ցոյց կու տայ կեդր. Ցանճնաժողովինատենապետ Նուրհան Ֆրէնկեանի եւ ատենադպիր Օգսէն Հարբութեանի ստորագրութիւններով Փարիզի «Ցառաջ»ի Նոյեմբեր 14ի թիւին մէջ հրատարակուած զեկոյց մը, որով ապօրինի կը հռչակուի «Դեկտ. 12 – 13ին ի Նիւ Եորք գումարելի Հ. Բ. Ը. Միութեան 51րդ ընդհ. ժողովը», զոր, իր այդ ձեւին մէջ, թոյլ չի տար զուիցերիական օրէնքին ենթակայ եւ միշտ ի գործու եղող Միութեան հիմնական կանոնադիրը:

Փոխադարձ լարուածութեան սաստկութիւնը պարզելու համար կը բաւէ արձանագրել, թէ կեդր. Ցանճնաժողովը, իր այդ զեկոյցին մէջ, բացէ ի բաց կը դատապարտէ Բարեգործականի Ամերիկայի ղեկավարները, որոնք դիւրացուցին «Միութեան չարժուն հակայական գանձին բռնագրաւումը փոքրաթիւ խմբակի մը կողմէ եւ անոր քմահաճ գործածութիւնը առանց իրական հակակշռի եւ յաճախ ալ ի հեճուկս նուիրատուներու կամքին», այլեւ, «խուսափեցան անցեալի հաշիւները տալէ եւ ընկերա – խնամիական մենաշնորհի մը վերածեցին Հ. Բ. Ը. Միութեան գանձին մատակարարութիւնը»:

Այսքանը պիտի բաւէր նախատեսելու համար, թէ Եւրոպայի կեդր. Ցանճնաժողովը պիտի չենթարկուի իր պաշտօնանկութեան վերաբերեալ որոշումին, այլ պիտի չարունակէ իր ձեռնարկները, Միութեան հիմնական կանոնադիրը դատական ճամբով Նիւ Եորքի կեդրոնին պարտադրելու եւ որուած որոշումները չեղեալ նկատելու համար:

Կեդր. Ցանճնաժողովին ակնարկած ընդհ. ժողովը, այսուհանդերձ, գումարուեցաւ Նիւ Եորքի մէջ Դեկտեմբեր 12 – 13ին եւ իր օրակարգը սպառելէ ետք, նախորդ անդամներով վերակազմեց Հ. Բ. Ը. Միութեան Ամերիկայի կեդր. վարչութիւնը: Պակասած անդամի մը տեղ միայն նորակազմ կեդր. վարչութեան մէջ առնուեցաւ Բարեգործականի վեթերաններէն միլանաբնակ Երուանդ Հիւսիսեանը, որ միաժամանակ ընտրուած է նաեւ անդամ եւ նախագահ Եւրոպայի Նշանակովի կեդր. Ցանճնաժողովին:

Fonds A.R.A.M

ՅՈՒՆԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻ ԹԵՄԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Թեմական ընտրութիւններ տեղի ունեցան անցեալ Դեկտեմբերի 13ին յունահայ գաղութին մէջ, կառավարական արտօնութեամբ եւ ոստիկանական հսկողութեան տակ: Ընտրութիւնները պիտի կատարուէին մէկ եւ կէս ամիս առելի կանուխ, բայց «Իջմիածնական» ձակատի բազմաթիւ դիմումներուն վրայ, կրօնից նախարարութիւնը յետաձգեց երկու անդամով, երրորդ եւ վերջին թուական նշանակելով Դեկտեմբերի 13ը:

Գաղութը, ինչպէս ծանօթ է, բաժնուած է երկու հոսանքներու, — Ազգային Միութեան ձակատը եւ այսպէս կոչուած «Իջմիածնականները: Այլ առիթներով, այս վերջիններս, նախատեսելով իրենց պարտութիւնը, պոյքոթի կ'ենթարկէին ամէն ընտրութիւն: Այս անգամ, սակայն, հարկադրուեցան մասնակցիլ՝ նախարարութենէն երեք անգամ յետաձգում պահանջած ըլլալնուն համար: Ընտրական բոլոր մարմինները կազմուեցան երկու հոսանքներու ներկայացուցիչներուն ալ մասնակցութեամբ, այնպէս որ երկուստեք ի գործ դրուեցաւ անհրաժեշտ հակակշիռը:

Արդ, չարաթներ տեւած բուռն պայքարէ մը յետոյ, ընտրութիւնները վերջացան Ազգային Միութեան ձակատին յաղթանակով: Քուէարկութեան մասնակցեցան 6961 այր եւ կին ընտրողներու վրայ 5780 քուէարկողներ, ընտրական 12 շրջաններու մէջ, Ցունաստանի մէկ ծայրէն միւսը: Ազգային Միութեան ձակատը ստացաւ 3529 քուէ, «Իջմիածնականները» 2209: Իսկ պատգամաւորներու համրանքով յաղթական ձակատը ունեցաւ 40 ձայն եւ պարտեալը միայն 4:

Այս մեծամասնութեամբ ալ, երեք չարաթ եառքը, Աթէնքի մէջ դումարուեցաւ Թեմական ժողովը, որ ընտրեց Ազգային կեդրոնական վարչութիւնը, իր նախորդ անդամներով:

ԹԵՍԱՂՈՆԻԿԻի ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԼՈՒԱԾԸ.— Թեսաղոնիկէի Հայոց եկեղեցին կը պատուի քաղաքի ամէնէն գեղեցիկ մէկ կէտին վրայ: Եւ, ճիշդ այդ կէտին վրայ ալ, եկեղեցիին կից, անցեալ ամառ սկսաւ կառուցումը գրեթէ կիսովի ազգապատկան եւ եօթն յարկանի մեծ կալուածի մը, որուն 100ին 45ին սեփականատէրն է Թեսաղոնիկէի հայ համայնքը (100ին 55ը բաժինն է՝ ամբողջական կառուցումը իր ծախքով ղլուխ հանող ձեռնարկուին):

Շէնքը, իր ճոխ յարդարանքով, կ'աւարտի աշնան եւ իր բերելիք մեծ եկամուտով, պիտի ըլլայ ոչ միայն Թեսաղոնիկէի համայնքին, այլեւ ամբողջ յունահայ գաղութին վերկուբիւնը: Առաջին յարկը պիտի ծառայէ իբրեւ ազգային հաւաքատեղի եւ սրահ՝ հանդէսներու կամ երեկոյթներու համար:

Fonds A.R.A.M

ԹԷՀՐԱՆԻ «ԱՐԱՐԱՏ»ԻՆ ՔՍԱՆԱՄԵԱԿԸ

Անցեալ տարուան Մայիսի 9 – 14 Թէհրանի մէջ մեծ խանդավառութեամբ տօնուեցաւ Հայ Մշակութային «Արարատ» Կազմակերպութեան 20ամեակը: Իրանահայ գաղութի պատմութեան մէջ (1958ի հատոր, էջ 391 – 395) հանդամանօրէն խօսած ենք այս հաստատութեան եւ լայնացնց կազմակերպութեան մասին, ըսելով որ «Արարատ»ը մշակութային եւ մարմնակրթական նպատակներ հետապնդող մեծագոյն երիտասարդական Միութիւնն է Թէհրանի մէջ: Իրրեւ «Հայ Պատանեկան Մշակութային Միութիւն» հիմնուած ըլլալով 4 Յուլիս 1944ին, 1964ը հետեւաբար կը նկատուի իրրեւ 20ամեայ հանդրուանը հետագային «Արարատ» կոչուած կազմակերպութեան:

Անվերապահ ժողովրդականութիւն վայելող այս կազմակերպութեան չուրջը բոլորուած է Թէհրանի հայութիւնը եւ իր առաւելագոյն աջակցութիւնը կը բերէ օգտակար ըլլալու համար անոր հետապնդած ծրագիրներուն իրականացման: Այս 20ամեակի առթիւ տեղի ունեցած հաւաքոյթի մը ընթացքին, ներկաները ինքնաբուխ պատրաստակամութեամբ նուէրներ արձանագրուեցան, որպէսզի մօտ ապագային կարելի ըլլայ կազմակերպութիւնը օժտել սեփական կեդրոնատեղիով: Եւ վստահ պէտք է ըլլալ, որ չատ չանցած, այս ծրագիրն ալ իրականութիւն պիտի դառնայ Իրանահայերու առատաձեռնութեան շնորհիւ:

«Արարատ»ը բազմաթիւ շնորհաւորական հեռագիրներ ու նամակներ ստացաւ արտասահմանէն եւ Իրանի զանազան չրջաններէն, 20ամեակի այս հանդիսութեանց առթիւ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓԱՌԱՏՕՆԸ ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ՄԷՋ

Մայիս 31ին տեղի ունեցան հայկական փառատօնի մշակութային հանդիսութիւնները Նիւ Եորքի միջազգային ցուցահանդէսի մեծ հանդիսավայրին մէջ, ուր, հազարաւոր օտարներու հետ համախմբուած էին աւելի քան 10·000 Հայեր: Փառատօնին իրենց մասնակցութիւնը բերին Պոսթընի Կոմիտաս եւ Նիւ Եորքի Գուսան երգչախումբերը, Պոսթընի Հայկական եւ Նիւ Եորքի Նայիրի պարախումբերը, այլեւ անոնց խմբավարները՝ Ալան Յովհաննէս, Ռուբէն Գրիգորեան, Տ· Գարեգին վրդ· Փիլէճեան եւ Հայկազ Մկրտիչեան, ինչպէս նաեւ անհատ արուեստագէտներ Մարօ եւ Անահիտ Ազէմեաններ, Անիթա Տէրեան, Լուսին Իշխանեան, Նուարդ Համբարեան եւ ուրիշներ: Գործադրուեցան ճոխ յայտագիրներ, որոնք ծափահարուեցան խանդավառօրէն: Փառատօնի այս ձեռնարկը կրկնուեցաւ երկու անգամ եւս, երրորդը եւ վերջինը՝ Սեպտեմբերի 20ին: Այս տարի ալ Հայերը պիտի բերեն իրենց մասնակցութիւնը՝ վերաբացուելիք միջազգային ցուցահանդէսի մշակութային հանդիսութեանց:

Fonds A.R.A.M

ՀԱՄԱՌՕՏ ՆՕԹԵՐ ԳԱՂՈՒԹՔ ԳԱՂՈՒԹ

Հակառակ թուրք կառավարութեան ի գործ դրած ճնշումներուն, Մէթրօ Կոլտուին չարժանկարի ընկերութիւնը վերջապէս ձեռնարկեց Ֆրանց Վէրֆէլի «Մուսա Տաղի Քառասուն Օրերը» հռոմապատումին նկարահանման։ Շարժանկարի սրահներուն մէջ սկսած է արդէն ծանուցուիլ այս պատմական ֆիլմին ի մօտոյ ցուցադրութիւնը։ Գլխաւոր հերոս Բագրատեանին դերը կը խաղայ հռչակաւոր դերասան Օմար Շէրիֆ (բուն անունով Միշէլ Շալհուպ եւ ծագումով լիբանանցի)։ — Վստահ եմ, լաւ Բագրատեան մը պիտի մարմնաւորեմ» ըսած է Շէրիֆ, որ ասկէ առաջ ալ ստանձնած էր հայ թագաւորին դերը «Հռոմէական կայսրութեան անկումը» ֆիլմին մէջ։

× *Երուսաղէմի Պատրիարքը Տ. Եղիշէ արքեպ. Տէրտէրեան, Տ. Շահէ վրդ. Ա.ճէմեանի ընկերակցութեամբ, այցելեց Էջմիածին Սեպտեմբեր 26ին եւ մինչեւ Հոկտ. 12 Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին հիւրը ըլլալէ ետք, անոր հետ մեկնեցաւ Մոսկուա, ուրկէ Երուսաղէմ վերադարձաւ Հոկտ. 15ին։ Էջմիածին երթալէ առաջ, Տ. Եղիշէ Պատրիարք գացած էր Հարաւային Ամերիկա Յուլիս 12ին եւ հոնկէ անցած էր Նիւ Եորք Օգոստոս 29ին։ Իր այցելած երկիրներուն մէջ — Արժանթին, Պրազիլիա եւ Վէնէզուէլա — Պատրիարքը հանդանակութիւններ կազմակերպեց Երուսաղէմի Ս. Յարութիւն տաճարի վերանորոգման համար։*

× *Իբրեւ Էջմիածնի ուխտաւոր եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին հիւր, Սեպտեմբերի սկիզբը Հայաստան այցելեց Բերիոյ (Հալէպի) Թեմին Առաջնորդը Տ. Ղեւոնդ արքեպ. Զէպէեան։ Վերադարձին, Սեպտ. 18ին, Հռոմի մէջ հիւրը եղաւ Հայ Կաթողիկէ Պատրիարք Տ. Իգնատիոս – Պետրոս ԺԶ. Պաթանեանին, Լեւոնեան վարժարանին մէջ, իսկ 24ին ալ ունկնդրութեան ընդունուեցաւ Ս. Քահանայապետին կողմէ։ Նոյն օրն իսկ վերադարձաւ Պէյրութ եւ Հոկտ. 1ին հասաւ Հալէպ։*

× *Ներկայիս Թուրքիոյ մէջ կ'ապրին 70 – 80 հազար Հայեր, որոնց 60 – 65 հազարը Պոլսոյ մէջ։ Կեսարիոյ, Տիարպէքիրի եւ Իսկէնտէրունի վտքը համայնքները ունին եկեղեցիներ, իրենց քահանաներով, բայց չունին դպրոց։ Պոլսոյ Հայերը ունին 35 եկեղեցիներ եւ նոյնքան թիւով քահանաներ, ունին նաեւ 30 վարժարաններ, որոնց 4ը լիսէներ են։ Կարեւոր հաստատութիւն մըն է Սկիւտարի Ս. Աստուածածին Դպրեվանքը, որուն ուսանողներուն թիւն է 160։ Իբրեւ բարեսիրական հաստատութիւն կը շարունակեն գործել Ս. Փրկիչ ազգային հիւանդանոցը, Գալֆայեան աղջկանց որբանոցը եւ Գարակէօզեան մանչերու որբանոցը։*

Fonds A.R.A.M

× Նոյեմբեր 8ին Հալէպէն Հայաստան մեկնեցաւ ներպաղթի կարաւան մը 1000 Հայերով (300 ընտանիք)։

× Պէյրութի Նշան Փալանճեան ձեմարանի չրջանաւարտներէն Վարդան Գրիգորեան նշանակուած է դասախօս Սան Ֆրանչիսքոյի համալսարանին եւ չաբաթական 12 ժամ կը դասաւանդէ 1) Եւրոպական քաղաքակրթութեան պատմութիւն, 2) Արդի Մէջին Արեւելքի պատմութիւն եւ 3) Արդի Եւրոպայի պատմութիւն (1914 – 1947)։

× Լիբանահայ ժան Կոկիկեան, որ ասկէ առաջ իբրեւ լիբանանեան հիւպատոս կը պաշտօնավարէր Թէհրանի մէջ, անցեալ Փետրուարի սկիզբները հիւպատոսական միեւնոյն պաշտօնով փոխադրուեցաւ Աթէնք։

× Ողբացեալ Հայկ Սէրէնկիւլեանի այրին՝ տիկին Տիրուհի եւ զաւակը՝ Վազգէն Սէրէնկիւլեաններէն, ի յիշատակ իրենց ամուսնոյն եւ հօր տրամադրած են 4 միլիոն ֆրանք (8000 տոլար), որուն տոկոսով, ամէն տարի պիտի հրատարակուի մրցանակի արժանացած հայերէն կամ հայ մշակոյթին ու պատմութեան վերաբերեալ օտար լեզուով դիրք մը, կաթողիկոսարանի տպարանին մէջ, Անթիլիաս։ Այս բանին համար նշանակուած է մարմին մը, որուն կ'անդամակցին Շ. Նարդունի, Կ. Մեհեան եւ Յ. Եղիազարեան։ Հիմնադրամը դրուած է Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին տրամադրութեան տակ։

× Յորդանանի Հիւսէյն թագաւորը «Նահատա»յի առաջին կարգի բարձր չքանչանը շնորհեց Երուսաղէմի Պատրիարք Տ. Եղիշէ արքեպ. Տէրտէրեանին, 19 Դեկտ. 1964ին, Ամմանի մէջ, վարչապետ Պահճաթ Թալհունիի ձեռամբ։

× Ընդ առաջ երթալով Յունաստանի Զբօսաշրջիկային կազմակերպութեան հրաւէրին, աչխարհահռչակ երաժչտագէտ եւ խմբավար Արամ Խաչատուրեան Աթէնք պիտի երթայ Օպոստոսի երկրորդ կիսամսեակին եւ չարք մը նուագահանդէսներ պիտի տայ յունական նուագախումբով եւ յայտագրով մը, որ կազմուած է միայն իր ստեղծագործութիւններով։

× Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքը Տ. Շնորհք արքեպ. Գալուստեան Անքարա գնաց Սեպտ. 28ին, պետական հայ համայնքները հետաքրքրող հարցերու առընչութեամբ թրքական իշխանութեանց մօտ դիմումներ կատարելու համար։ Պատրիարքը, իրեն ընկերացող պատուիրակութեան հետ, այցելեց Հանրապետութեան Նախագահ զօր. Կիւրսէլին եւ վարչապետ Ըմէրէթ Ինէօնիւին։

× Պուէնոս Այրէսի ազգայիններէն Գրիգոր Ճամպազեան չորս միլիոն փէսօ տրամադրած է՝ Խրմեան վարժարանին կից երկրորդական վարժարանի մը կառուցման համար։ Դպրոցը պիտի կոչուի բարեբարին հօրը՝ կարապետ Ճամպազեանի անունով։

Fonds A.R.A.M

ԺԱ· ՄԱՍ

ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՑԼԸ ԱՆԴԱՐՁ ՄԵԿՆԱԾՆԵՐՈՒՆ

ԳԱՂՈՒԹԷ ԳԱՂՈՒԹ ԵՒ Ի ՍԿԻԶԲՆ ԱՇԽԱՐՀԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐ, ԱՐՁԱԿԱԳԻՐՆԵՐ

ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏՆԵՐ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ, ՀԱՑԴՈՒԿՆԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՆԵՐ

ԱՇԽԱՐՀԱՀՌՉԱԿ ՕՏԱՐ ԴԷՄՔԵՐ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐՈՎ, ԵՒ ՆԿԱՐՆԵՐՈՎ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ՏԵՐԵՒԱԹԱՓԸ ՀԱՅԱՇԽԱՐՀԻ ՄԷՋ

ԿՈՊԵՈՆԻԿ ԹԱՆՏՐՃԵԱՆ

ԿՈՊԵՈՆԻԿ ԹԱՆՏՐՃԵԱՆ

Գրած ենք իր մասին հատորիս 303 – 306 էջերուն վրայ, իրրեւ յուշերով բեռնաւոր մեր յուզման ու ցաւի զգացական արտայայտութիւնը: Ամբողջացնելու համար, սակայն, իր մասին գըրուելիքը, «Մահագրութեան» այս բաժնին մէջ անհրաժեշտ է տալ նաեւ իր կենսագրական համառօտ պիծերը, որոնց աւելի ընդարձակն ալ հրատարակած ենք 1963ի մեր հատորով, ամերիկահայ գաղութի պատմութեան առընչութեամբ (էջ 558 – 560):

Կոպեոնիկ Թանտրճեան ծնած է Պոլիս, իր պատմական անցեալովը համբաւուած Սկիւտարի մէջ, 1 Յունուար 1890ին: Տեղւոյն Պէրպէրեան վարժարանէն չըլանաւարտ՝ վկայուած է նաեւ Հալքալըի երկրագործական վարժարանէն իրրեւ դիւղատնտես եւ ապա, մասնագիտանալու համար, պետութեան ծախքով ղրկուած է Փարիզ: Վերադարձին կարճ ժամանակ մը պաշտօնավարած է Պրուսայի ազգ. վարժարանին մէջ եւ այնուհետեւ, երկրագործական նախարարութեան կողմէ պաշտօնով ղրկուած է Հալէպ: Ու հոն գտնուած է, երբ սկսած են տարագրութիւններն ու կոտորածները 1915ին: Կեանքը յաջողած է ազատել երկրագործական ընդհ. քննիչ գերմանացի Պրէհմանին չնորհիւ եւ ողջ – առողջ կրցած է ողջունել 1918ի զինադադարը:

Հանրային գործունէութեան լայն չրջան մը բացուեցաւ իր առջեւ, երբ զինադադարէն յետոյ վերադարձաւ Պոլիս: Այդ օրերու իր գլխաւոր աշխատանքը հանդիսացաւ Ամասիա եւ ապա Նոր Բայազիտի դիւղատնտեսական վարժարաններուն կազմակերպումը, որուն մանրամասնութիւնները, իր իսկ յուշերով, հրատարակած ենք հատորիս 307 – 319 էջերուն վրայ: Հայասատանէն Պոլիս վերադարձին, Կոպեոնիկ Թանտրճեան յայտնուեցաւ գործիչի ու դեկավարի իր բոլոր ընդունակութիւններով Դաշնակցութեան մէջ, որուն կ'անդամակցէր դեռ ուսանողութեան օրերէն: Տասնմէկ միաժամանակ ուսուցչական պաշտօններ պոլսահայ երկրորդական վարժարաններու մէջ:

Ընտանեօք հեռացաւ ան Պոլսէն 1923ի Օգոստոսին եւ դադթեց Ամերիկա: Հիմնեց հոն ապահովագրական գործակալութեան գրասենեակ մը, բայց միաժամանակ մխրճուեցաւ ազգային եւ կուսակցական գործունէութեան մէջ: Դարձաւ կուսակցական գործիչ եւ մասնակցեցաւ Պատգամաւորական ժողովներու Ամերիկայի մէջ: Մասնակցեցաւ նմանապէս Հ. Ց. Դաշնակցութեան վերջին ութ Ընդհ. ժողովներուն: Երկար տարիներով անդամակցեցաւ կուսակցութեան Գերագոյն Մարմնոյն՝ Բիւրոյին եւ իր այդ հանգամանքով ալ գործեց նաեւ Ամերիկայէն դուրս, այլ գաղութներու մէջ:

Վերջին տարիներուն կը տառապէր ան սրտի տկարութեամբ, բայց հակառակ բժշկական արգելքներու, երբեք չլքեց հանրային եւ մանաւանդ կուսակցական գործի ասպարէզը: Եւ օր մը, 2 Սեպտեմբեր 1964ին, ընկերոջ մը բնակարանին մէջ, ուր այցելութեան գացած էր, գործաւ յանկարծամահ:

Fonds A.R.A.M

ՍԱՐԳԻՍ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

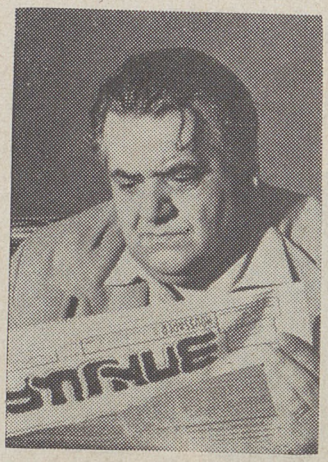

ՍԱՐԳԻՍ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Ընկերական չրջանակի մէջ ճանչցուած էր Սէրեժա անունով: Եւ ճանչցուած էր, ամէն տեղ, իբրեւ քաղաքական եւ ընկերային դիտութեանց մէջ մասնագիտացած, այլեւ երկար տարիներու փորձառութեամբ օժտուած դէմք մը, որ վերջին տասնամեայ չրջանին մանաւանդ, իր պաշտօնին բերմամբ, վայելեց օտար կազմակերպութեանց եւ անհատներու անվերապահ յարգանքն ու վստահութիւնը:

Ծնած էր Ղարաբաղ 1898ին եւ փոքր տարիքէն երեւան փոխադրուելով, հոն ալ ստացած էր իր երկրորդական կրթութիւնը: Իբրեւ յառաջադէմ ուսանող, 1916ին ղրկուած էր Ս. Փեթերսպուրկի պետական բժշկական վարժարանը, ուր կրցած էր յաճախել մէկուկէս տարի միայն եւ յեղափոխութեան պայթումէն ետք վերադարձած էր Երեւան: Ու հոն, այնուհետեւ, նետուեցաւ հայկական փոթորկոտ կեանքէն ներս: Գտնուեցաւ կամաւորական չարքերու մէջ եւ մասնակցեցաւ Ղարաքիլիսայի կռիւներուն: Այնուհետեւ դարձաւ Հայաստանի Հանրապետութեան հիմնադիր Արամ Մանուկեանին քարտուղարը: Արամի մահէն ետքն ալ նոյն պաշտօնը ստանձնեց վարչապետ Ա. Խատիսեանին մօտ: Հայաստան մնաց մինչեւ խորհրդայնացումը, մասնակցեցաւ Փետրուար 18ի ապստամբութեան եւ այնուհետեւ անցաւ Պարսկաստան:

Կեանքի նոր չրջան մը սկսաւ իրեն համար այդ թուականէն ասդին: Կարճ ժամանակ մը Թաւրիզ մնալէ ետք, իբրեւ ուսանող, ուրիչ բախտակիցներու հետ, ղրկուեցաւ Փրահայի համալսարանը, որուն իրաւաբանական ճիւղը աւարտեց 1927ին: Ցետոյ մեկնեցաւ Ռումանիա, ուր ամուսնանալէ եւ հազիւ տարի մը մնալէ ետք, կնոջը հետ գնաց Փարիզ եւ հոն ալ հաստատեց իր մնայուն բնակութիւնը: Փարիզի մէջ դարձաւ տղաչարի վրայ աչխատող զրաչար, ռուսական օրաթերթի մը տպարանը եւ միաժամանակ լծուեցաւ հանրային – կուսակցական գործունէութեան: Դաշնակցական էր 1916էն ի վեր եւ ստանձնեց ամէն կարգի կուսակցական պատասխանատու աչխատանք: Ունէր դերասանական չնորհ եւ կազմակերպեց հոն թատերական ձեռնարկներ: Ունէր նմանապէս սահուն գրիչ եւ աչխատակցեցաւ դաշնակցական մամուլին:

Երկրորդ աչխարհամարտին գտնուեցաւ Գերմանիա եւ զրաղեցաւ հայ ռազմագերիներու եւ տարագիրներու խնամարկութեան գործով: Իսկ պատերազմի աւարտումէն ետք, երբ կազմակերպուեցաւ Միւնխէնի ամերիկեան բատիկասյանը, վստահուեցաւ իրեն, 1953ին, այդ կայանի հայկական բաժնին դեկավարութիւնը: Անդամակցեցաւ հոն նոյնպէս Խորհրդային Միութիւնը ուսումնասիրող միջազգային Խորհուրդին եւ 1961ին ու 1963ին դարձաւ անոր նախագահը: Մամուլիներէն մէկն էր միաժամանակ Caucasian Review պարբերաթերթին, որուն աչխատակցած է մասնագիտական յօդուածներով:

Սէրեժա Թորոսեան իր պաշտօնավարութեան վերջին տարին կը բոլորէր Միւնխէնի մէջ: Լրացուցած ըլլալով 65ը, հանգստեան պիտի կոչուէր ու վերադառնար Փարիզ: Ձակատագիրը սակայն չատ դաժան եղաւ իրեն հանդէպ: Դեկտեմբերի 16ին ինքնաչարժ մը դեմին տապալեց զայն: Ծանրօրէն վիրաւորուելով փոխադրուեցաւ հիւանդանոց, ուր, հակառակ ամէն խնամքի, աւանդեց հոգին Դեկտ. 29ին: Մարմինը փոխադրուեցաւ Փարիզ եւ թաղուեցաւ Պանեէօի գերեզմանատունը:

Fonds A.R.A.M

ԱՀԱՐՈՆ ՏԱՏՈՒՐԵԱՆ

ԱՀԱՐՈՆ ՏԱՏՈՒՐԵԱՆ

Տարեգրքիս հրատարակութեան յապաղումը հնարաւոր դարձուց, որ այս հատորին մէջ իսկ կարենանք արձանագրել նաեւ բանաստեղծ եւ ուսուցիչ Ահարոն Տատուրեանին մահը: Պիտի ըսէինք «վաղահաս» մահը, աչքի առաջ ունենալով Մոնմորանսիի Հանգստեան Տունէն մեզի ուղղուած 24 Յունուար 1961 թուակիրը իր մէկ նամակը: — «Ես բաւական լաւ եմ առողջութեամբ, կը գրէր ան այդ օրերուն ամենայն լաւատեսութեամբ. չեմ մեռնիր տակաւին: Աստուծոյ հրամանն է, որ պիտի ապրիմ մինչեւ 83 – ութսուներեք – տարեկանս. 1961 Սեպտեմբեր 19ին ճիշդ 75 տարեկան կ'ըլլամ:» Եւ սակայն, «խորհուրդ մարդկան, կամք Աստուծոյ»: Չիրականացաւ իր նախատեսածը, դժբախտաբար, այլ, սրտի տագնապով հիւանդացոց փոխադրուելէն ետք, աւանդեց իր հոգին 31 Յունուար 1965ին, 79 տարեկանը չլրացուցած:

Ահարոնին մահով հայ գրականութիւնը կորսնցուց վաւերական մեծ բանաստեղծ մը, որ կու գար հին օրերէն, տարիքով եւ յայտնութեամբ Դ. Վարուժանին ժամանակակիցը: Սկզբնական շրջանին (1910 – 1914) աշխատակցեցաւ ան «Ազատամարտ», «Մեհեան», «Ազդակ» եւ «Երկունք» պարբերաթերթերուն, իսկ 1918ի զինադադարէն յետոյ՝ «Ճակատամարտ»ին, տաղաչափեալ եւ արձակ արժէքաւոր էջերով: Անուն մըն էր դեռ այդ տարիներուն եւ այդպիսին ալ մնաց այնուհետեւ, թէեւ վերջին տարիներուն, ճանճրոյթով չաղախուած հոգեվիճակի, արտադրութեան պակասի եւ տարիքի հետեւանքով վերջ տուաւ իր ստեղծագործական խոյանքին եւ ապրեցաւ առանձնացած կեանք մը:

Կը տիրապետէր ան հայերէնին մանրազիտական հեղինակութեամբ եւ իրրեւ այդպիսին ապրուստի ասպարէզ ընտրեց ուսուցչութիւնը Պոլսոյ եւ ապա Փարիզի մէջ: Կը հետեւէր միջազգային գրական շարժումին, այլ մանաւանդ ունէր ֆրանսական գրականութեան համառօտիւնը: Ուշագրաւ էին միշտ գրական կամ այլ հարցերու շուրջ իր իւրայատուկ ըմբռնումներն ու վերլուծումները, անձերու մասին իր դատաստանը, իր արտայայտութեանց ինքնատպութիւնը, մէկ խօսքով՝ տրամաբանելու, աւելի ճիշդը փիլիսոփայելու իր ուրոյն եղանակը: Պոլսոյ մէջ կ'անդամակցէր գաղնակցական շաբթերուն: Հետագային ալ դանուեցաւ միշտ իր վաղեմի գաղնակցական ընկերներու շրջանակին մէջ:

Կ'արժէ աւելի հանգամանօրէն գրել Ահարոնին մասին եւ կը գրենք մեր յաջորդ հատորով, հրատարակութեան տալով մանաւանդ հատուածներ չատ ինքնատիպ բովանդակութեամբ գեղուն եւ Տարեգրքիս խմբագրին ուղղուած իր տասնեակ մը նամակներէն: «Մահպրութեան» այս խիտ բաժինը դժբախտաբար թոյլատուէ չէ աւելիին համար: Կը վերջացնենք հետեւեալ տալով նաեւ իր կենսագրութեան գլխաւոր դիծերը:

Ահարոն ծնած է Նիկոմիդիոյ շրջանի Օվաճըգ հայարնակ գիւղը, 19 Սեպտեմբեր 1886ին: Աւարտելէ ետք Պոլսոյ մէջ Գատըգիւղի Մխիթարեան վարժարանը 1907ին, փոխադրուեցաւ Վենետիկի Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանը, որուն լսարանական դասընթացքն ալ աւարտեց 1909ին եւ ապա վերադարձաւ Պոլիս, ուսուցչութեամբ պարապելու համար: Փրակա փոխադրուեցաւ 1923ին, իրրեւ համալսարանական ուսանող, մնաց հոն մինչեւ 1929 եւ ապա դնաց հաստատուելու

Fonds A.R.A.M

Ֆրանսա, ուր կ'ապրէր իր եղբայրը: Փարիզի մէջ պաշտօնավարեց Ռէնոսիի Դըպրոցասէր Տիկնանց ազգկանց եւ Սեւրի Մուրատեան վարժարաններուն մէջ: Իսկ ի գնահատութիւն իր քերթողական արուեստին եւ ուսուցչական գործունէութեան, 1957ին այնտեղ տօնուեցաւ իր ծննդեան 70ամեակը:

Վեց տասնեակ գրքերով լոյս տեսած են իր քերթուածները, — Մագաղաթներ, Պոհեմականք, Սօսեաց անտառ, Բագիններուս կրակին դէմ, Կարմիր Աւետարան եւ Երկնէր երկիր: Հաղորդուեցաւ որ իր եղբայրը Գրիգոր Տատուբեան եօթնեւորդ եւ վերջին գրքով մը պիտի հրատարակէ Ազատնէն անտիպ մնացած քերթուածներն ու պարբերականներու մէջ լոյս տեսածները: Հանգուցեալը ինք որոշած էր արդէն գրքին անունը, — պիտի կոչուի Վերջին կաթիլներ:

Հ· ԵՂԻԱ Վ· ՓԷՋԻԿԵԱՆ

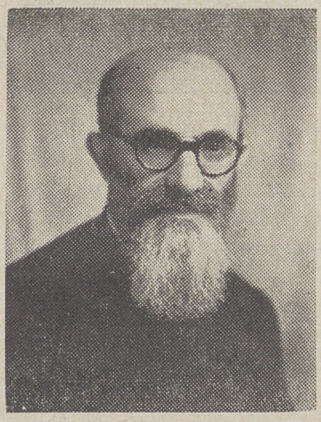

Հ· ԵՂԻԱ Վ· ՓԷՋԻԿԵԱՆ

Անփոխարինելի կորուստ մը ունեցաւ Վէնեւիկի Մխիթարեան Միաբանութիւնը յանձին Հայր Եղիա վրդ· Փէջիկեանի, որ յետ երկարատեւ ու տաժանելի հիւանդութեան, փակեց իր աչքերը Լիտոյի հիւանդանոցը 2 Փետր· 1964ին: Մէկն էր ան Միաբանութեան ամէնէն գործօն անդամներէն եւ սիրայօժար կը տառնձնէր ամէն կարգի աշխատանք վանական, կրթական եւ բարեսիրական մարզերու մէջ: Ոչ կը յոգնէր, ոչ ալ կը ձանձրանար եւ երբեք չէր մերժեր իրմէ ակնկալուած որեւէ ծառայութիւն:

Հայր Եղիա վրդ· Փէջիկեան ծնած է Ալաստան (Ախալքալաքի գաւառ) 4 Հոկտ· 1895ին: Վենետիկի վանքը մտած է 9 Յուլիս 1908ին, իսկ ուխտ ընդունած է Միաբանութեան 9 Նոյեմբեր 1913ին սկսեալ: Երեք տարի ետքը գացած է Հռոմ եւ աւարտած է հոն իմաստասիրութեան եւ աստուածաբանութեան դասընթացքները:

Վանք վերադարձին, 1923ին, յաջորդաբար տառնձնած է պատասխանատու պաշտօններ: Մինչեւ 1927 եղած է ընծայարանի փոխ – մեծաւոր եւ յետոյ, մինչեւ 1930, ուսումնասէր Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին: Վարած է «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը 1930 – 39 եւ 1952 – 53: Եղած է նմանապէս ընծայարանի մեծաւոր 1947 – 52 եւ Մուրատ – Ռափայէլեանի տեսուչ 1953 – 58: Ու վարած է Միաբանութեան ընդհ· քարտուղարի պաշտօնը 1935էն ի վեր: Այս բոլորի կողքին, ամբողջ քառասնամեակ մը դաստիարակած է գրաբար, աշխարհաբար եւ հայ գրականութիւն: Այլեւ աշխատակցած է «Բազմավէպ»ին բանասիրական արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններով: Տարեգրած է նաեւ քերթուածներ, որոնց մէկ մասը ամփոփած է «Գնարական Մրմունջներ» անունով գրքի մը մէջ:

Աւելցնենք այս բոլորին վրայ նաեւ իր զոհաղութեան ոգին, զոր ի յայտ կը բերէր ան բոլոր առիթներով եւ ի յայտ բերաւ մանաւանդ պատերազմի տարիներուն, հայ փախստականներուն օգնելու գործին մէջ եւ այն դուրգուրանքը, զոր ցոյց տուաւ միշտ աշակերտութեան կարօտ հայ ուսանողներուն:

Այս համառօտ տողերն իսկ ցոյց կու տան, թէ ինչպիսի՛ վաստակ մը ունեցաւ Հայր Եղիան քառասնամեակի մը չրջանին եւ դեռ ինչպէ՛ս պիտի կրնար աշխատիլ, եթէ մահը չխափանէր իր ճամբան միանգամ ընդ միշտ:

Fonds A.R.A.M

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ՎԱՉԵԱՆՑ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ՎԱՉԵԱՆՑ

Պատկառելի դէմք մը, ըստ ամենայնի: Նախ իր տարիքով, որ բոլորած էր հարիւրամեակը: Եւ յետոյ իր հանրանուէր կեանքով, Կովկասէն մինչեւ Փարիզ: Ա. Վաչեանց ծնած է Մեղրի 1863ին, իսկ ուսումը կատարելագործած է նախ Թիֆլիս եւ ապա Ս. Փեթերսպուրկ: Վկայուած է իբրեւ ճարտարագէտ եւ հաստատուած է Բագու, իբրեւ վերատեսուչ նաւթային ընկերութեան: Դեռ ուսանողական տարիներէն նուիրուած է ազգային – հասարակական գործունէութեան: Եղած է «Բագուի Հայոց Մարդասիրական Ընկերութեան» եւ «Արամազդ» մշակութային ընկերութեան հիմնադիրներէն մէկը (այդ շրջանի Ա. Վաչեանցը ընթերցողը կրնայ տեսնել 140րդ էջի խմբանկարին մէջ): Իննսունական թուականներուն մտած է Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը եւ շրջանէ շրջան յաճախակի ճամբորդութիւններով արծարծած է ազգայնական ոգին երիտասարդութեան մօտ: Իր միջոցներով հոգացած է ծախքերը տասնեակ մը հայ ուսանողներու (Աւետիս Ահարոնեան, Արամ Զարբք – Վտարանդի, Յովսէփ Թաղէոսեան, եւլն.): Ասկէ զատ օգնած է հայ դպրոցներուն առատաձեռնօրէն: Ինք կը պատմէր, թէ 20 տարիներու ընթացքին, հայ դպրոցներուն եւ թոշակաւոր ուսանողներուն համար միայն ծախսած է 250.000 ռուբլիի հասնող գումար մը:

Անհաշիւ են արդարեւ Ա. Վաչեանցին բարեգործութիւնները: Գլխաւորներէն մէկ ուրիշը յիշելու համար ըսենք, որ 1916ին, Ղարաբաղի Կարիագիկ գիւղին մէջ, 20.000 ռուբլիով գնած եւ շրջանի հողազուրկ գիւղացիներուն նուիրած է 4226 հէքթար տարածութեամբ պետական կալուած մը:

Անսահման հաւատք ունէր ան հայ ժողովուրդի փայլուն ապագային մասին: Անսահման էր նաեւ իր ատելութիւնը Թուրքին հանդէպ: — «Նրա փորած վիհը, կ'ըսէր ան, մենք ցատկել անցել ենք եւ այժմ ինքն է, այդ տմարդ ու տգէտ Թուրքիան է, որ պիտի լցնի մեզ համար փորած այդ նոյն վիհը տռ յաւէտ:» Եւ, վիճակագրական թիւերու լեզուով կը հաստատէր, թէ 15 – 25 տարիներու ընթացքին պիտի կրկնապատկուի հայ ժողովուրդին համրանքը:

Մինչեւ իր կեանքին վերջը երբեւիցէ չխզուեցաւ հայ կեանքէն Փարիզի մէջ, ուր հաստատուած էր քառասնամեակէ մը ի վեր: Չկար դասախօսութիւն մը, որուն ներկայ չգտնուէր նաեւ իր այդ յառաջացած տարիքին: Մինչեւ անգամ կը մասնակցէր վիճաբանութեանց: Կը հետեւէր հայ թերթերուն եւ մանաւանդ «Յառաջ»ին: Եւ կ'աշխատակցէր երբեմն:

Աստուածատուր Վաչեանց կեանքին վերջին քանի մը տարիները անցուց Փարիզի մերձակայ Մոնմորանսիի ազգային Հանգստեան Տան մէջ, ուր եւ փակեց իր աչքերը 100 տարեկանին, 1963 Դեկտեմբերի վերջերը. (մեռնելէն երեք ամիս առաջ, Սեպտ. 28ին, տօնուած էր այնտեղ իր ծննդեան հարիւրամեակը): Կրկնապէս ցաւալին այն էր, որ Հանգստեան Տան վարչութիւնը մահը չէր տեղեկացուցած հայ թերթերուն եւ թաղած էր զայն իր կարգադրութեամբ: Եւ մարդիկ այս ազնուական Հայուն մահը իմացեր էին թաղուելէն օրեր ետքը միայն եւ չէին կրցած իրենց սրտագին յարգանքի տուրքը ընծայել իր քաղցր յիշատակին...

Fonds A.R.A.M

ՎԱՀԱՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ՎԱՀԱՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Դաշնակցական միջին սերունդի մտաւորական դէմքերէն մէկն էր Վահան Համբարձումեան, որ ունէր իր կեանքն ու կարողութիւնները հայրենիքին ընծայելու մտասեւեռումը եւ որ, սակայն, իր բազմաթիւ բախտակիցներուն պէս, մաշեցաւ օտարութեան մէջ տառապանքներով, ի վերջոյ օտար եւ հեռաւոր հողի վրայ ալ փակելու համար իր կարօտակէզ աչքերը ընդ միշտ:

Ծնած էր ան հերոս Մուրատի ծննդավայր Կովտուն գիւղին մէջ, Սեբաստիոյ գաւառ եւ կը մեռնէր յանկարծակի, Օգոստոս 11ին, մարդկեան հողին մէջ թաղուելու համար: Կովտունը ո՛ւր, Գազապլանքան ո՛ւր ... Նախակրթութիւնը ծննդավայրին մէջ առնելէ յետոյ ղրկուած է Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարանը, ուր ստացած է իր միջնակարգ կրթութիւնը: Այնտեղ գտնուեցաւ պատերազմի տարիներուն եւ իր կարգին, ուրիշ շատ մը ուսանողներու պէս, դարձաւ կամաւոր եւ կռուեցաւ դարաւոր թշնամիին դէմ: Հայաստանի անկախութեան շրջանին, երկու տարի, ծառայեց հայրենիքին, բայց որպէսզի ապագային այդ ծառայութիւնը աւելի եւս կարենայ արժեւորել, 1920ի ամառը գնաց Փարիզ, համալսարանական կրթութիւն ստանալու համար: Եւ, 1923ին աւարտեց հոն իրաւաբանական փարժարանը: Աւարտեց, բայց Հայաստանի խորհրդայնացման եւ հոն վերադառնալու արգելքին հետեւանքով դատապարտուեցաւ մնալու Ֆրանսա: Մնաց ու զբաղեցաւ հոն այլատեսակ գործերով, ի խնդիր ապրուստի: Ճաշարան բացաւ, իրաւագիտական գրասենեակ հաստատեց եւ ժամանակ մը, իբրեւ գրաշար աշխատեցաւ «Յառաջ»ի տողաշար մեքենային վրայ: Բախտ չունեցաւ եւ ի վերջոյ ձգեց Լոյս – Քաղաքը եւ անցաւ Ափրիկէ: Նախ հաստատուեցաւ Ալժերիա, միշտ ի խնդիր հացի, իսկ տարիներ ետքը փոխադրուեցաւ Մարոք, իբրեւ հայ առեւտրական տուներու պաշտօնեայ: Վերջին կայքը եղաւ ուրեմն Գազապլանքան, ուր եւ աւանդեց իր հոգին, երակային խցումի մը հետեւանքով, պա՛տն երեսին, մինակ ու անտէր: Իր միակ աղջիկը, որ ամուսնացած է Նիւ Եորք եւ պաշտամունք ունի հօրը հանդէպ, հասած էր անմիջապէս Գազապլանքա, տեղացի քանի մը բարեկամներու հետ հողին յանձնելու համար անոր անշունչ մարմինը:

Փարիզ ապրած շրջանին Վահան Համբարձումեան անդամակցած է Դաշնակցական Տեղական եւ Կեդրոնական Կոմիտէներուն, ինչպէս նաեւ, 1934 – 38, Ընկերվարական Միջազգայինի դաշնակցական պատուիրակութեան: Ունէր խօսելու ընդունակութիւն եւ յաճախ բանախօսած է Փարիզ եւ գաւառները: Աշխատակցած է դաշնակցական մամուլին, պատմական ու այժմէական այլատեսակ ուսումնասիրութիւններով: Յաջողեցաւ հրատարակել իր մէկ գործը՝ «Գիւղաշխարհ»ը, 277 էջերով հատոր մը, ուր կը պատկերանայ իր ծննդավայրին շրջանը, բոլոր մանրամասնութիւններով: Պատրաստած էր նաեւ իրաւագիտական բառերու հայերէն բառագրքոյկ մը, որ մնաց անտիպ:

Վերջին տարիներուն կորսնցուցած էր իր մէկ աչքին տեսողութիւնը եւ շատ կը տառապէր, մանաւանդ որ առիկա արգելք կ'ըլլար իր գրական աշխատանքներուն, որոնց կրնար լծուիլ գիշերուան ժամերուն միայն:

Վահան Համբարձումեանին մահով անհետացաւ բոլոր ամենայնի պատրաստուած եւ յամառօրէն աշխատող դաշնակցական մտաւորական մը:

Fonds A.R.A.M

ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐԵԱՆ

Այս տողերը յաւելուածն են հատորիս 300 – 306 էջերուն վրայ հրատարակուած յուշագրութեան, արձանագրելու համար ողբացեալ Գրիգոր Ամիրեանին կենսագրական պիծերը եւ յատկապէս իր երիտասարդութեան տարիներուն կարդ մը հանգրուանները, որոնց մէջ ի յայտ կու գայ անհրենանուէր Հայու իր ամբողջ կերպարանքով: Եւ իրապէս, իր բազմատեսակ առաքինութեանց մէջ մեծագոյն առաքինութիւնը եղաւ անկասկած կեանքին գնով Հայաստանին ծառայելու եւ ի հարկին անոր ազատութեան համար զոհուելու իր պատրաստակամութիւնը: Այդպէս ըլլալուն համար ալ անմիջապէս պատասխանեց ան 1914ի աշնան Թիֆլիսէն հասած կոչին եւ փութաց այնտեղ, կամաւորական չարքերուն մաս կազմելու համար: Առաւելութիւն մըն էր իրեն համար՝ իբրեւ թըրքական բանակի սպայ պինուորական կրթութիւն ստացած ըլլալուն պարագան, ինչ որ մեծապէս պիտի արժեւորէր իր դերը հայկական բանակի չարքերուն մէջ:

Գրիգոր Ամիրեան ծնած էր Նոր Բայազիտ, 1888ին, բայց մանկական տարիքին իսկ փոխադրուած էր Բաբերդի շրջանը, Քաղնթա գիւղը եւ հոն ալ մեծցած՝ Ամիրեան բազմանդամ գերդաստանի շրջապատին մէջ: Ուսումը առած է Բաբերդի մէջ եւ 21 տարեկանին հետեւելով ծննդավայրէն, գացած է Պոլիս եւ մտած է Հարպիէի պահեստի սպայից վարժարանը: Հազիւ աւարտած՝ պայթած է պալքանեան պատերազմը, զրկուած է Լխիրնէ, պաշարուած է այնտեղ եւ ապա 1913ի Մարտին գերի ինկած է Պուլկարներուն ձեռքը:

Մկկուկէս տարի ապրեցաւ ան Սոֆիա, գերութենէն ազատ արձակուելէն ետք եւ 1914ի աշնան գնաց Կովկաս, իբրեւ կամաւոր սպայ մասնակցելու Դիլմանի պատմական ճակատամարտին, զոր· Նազարբէկեանի հրամանատարութեան տակ, այլեւ Ռէվանտուզի կռիւներուն, որոնց ընթացքին, իր այ ներկայութեան հերոսարար պիտի նահատակուէր աննման քաջին:

Կռուի առաջին պիծերուն վրայ գտնուեցաւ մինչ մինչեւ Կովկասեան ռազմաճակատին քայքայումը 1917ին: Ժամանակ մը զբաղեցաւ Կովկաս խուժող գաղթականներու փրկութեան գործով: Այնուհետեւ զօր· Սեպուհի կողքին մասնակցեցաւ Պաքուի կռիւներուն, որոնց ընթացքին նահատակուեցաւ հերոս Սերաստացի Մուրատը եւ ի վերջոյ, Հայաստան անցնելով, զարձաւ նորակազմ հայկական բանակի անձնուէր սպաներէն մէկը: Ծառայեց հայրենիքին մինչեւ անոր խորհրդայնացումը եւ հայրենի բանակի կազմալուծումէն ետք յաջողեցաւ անցնիլ Պոլիս: Տարիներ տեւած էր զէն ի ձեռին իր մասնակցութիւնը Հայաստանի մէջ եւ Հայաստանի շուրջը մղուած օրհասական կռիւներուն, կամ հայրենասէր մարդու իր պարտականութիւնները կատարած էր, երբ հայրենիքը ապրած էր յարաբերաբար խաղաղ պայմաններու մէջ: Ճակատագիրն ուզած էր, սակայն, որ միանգամ ընդմիշտ ընդհատուի ծառայութեանց այդ շրջանը եւ ինքն ալ դառնայ, չատերու նման տարագիր, օտար երկինքներու տակ:

Պոլսէն անցաւ ան Ռումանիա, ապրեցաւ Փլոէշտ եւ Քոնսթանցա աւելի քան 25ամեակ մը եւ Բ. աշխարհամարտէն ետքն էր, որ իր քեռորդւոյն՝ Ճորճ Մարտիկեանի ջանքերով յաջողեցաւ բնտանեօք փոխադրուիլ նախ Իտալիա եւ ի վերջոյ Ամերիկա, տուն – տեղ ըլլալու համար Լոս Անճելըսի մէջ:

Գրիգոր Ամիրեան իր անկեղծութեամբ, համեստութեամբ եւ ընկերական,

Fonds A.R.A.M

անձնուէր ու բարի մարդու իր խառնուածքով սիրուեցաւ միշտ իր շրջապատէն, ուր որ ալ գտնուեցաւ, սիրուեցաւ մանաւանդ դաշնակցական շարքերէն, որոնց մաս կը կազմէր դեռ իր ծննդավայրին մէջ։ Լոս Անճըլըսը եղաւ իր վերջին կայանը, ուր եւ աւանդեց իր հոգին Օգոստոս 8ին։

ԳԷՈՐԳ ԴԱՐՖԻ

ԳԷՈՐԳ ԴԱՐՖԻ

Ստեղծագործելու անսպառ եռանդով եւ կարողութեամբ օժտուած գրագէտ մը եղաւ իրանահայ Գէորգ Յովհաննիսեանը, որ աւելի ծանօթ էր ամենուրեք իր Դարֆի գրչանունով։ Մշակեց գրական շատ մը սեռեր, — պոէմ կամ երկարաշունչ բանաստեղծութիւն, թարգմանչական գրականութիւն, այլ մանաւանդ թատերգութիւն, որ իր նախընտրած սեռը եղաւ։

Իր ստեղծագործական դրամագլուխին մաս կազմեցին եւ առանձին գրքերով լոյս տեսան շարք մը պոէմներ եւ թատերգութիւններ, ինչպէս Հաֆըզի մէկ պոէմէն առնուած «Սիավուշ եւ Սուդաբէ»ն, «Ազատութեան Արշալոյսին» պոէմը, «Ողջոյն քեզ Միլանօ»ն, Պէյրութի Թէքէեան Միութեան գրական առաջին մրցանակին արժանացած «Մեսրոպ Մաշտոց»ը եւ կիլիկեան թագաւորութեան կեանքէն առնուած «Արիւնոտ թագ» ողբերգութիւնը։ Իսկ տպագրութեան համար պատրաստ մնացին «Վահան եւ Ռազմիդուխտ» եւ «Անքաւելին» ողբերգութիւնները, ինչպէս նաեւ փոքրերու համար գրուած «Լուսերես»ը։ Բոլոր այս պատմական նիւթերը քաղուած են հայկական կեանքէն եւ ներկայացուած են տաք ու հաղորդական շունչով։ Ունի ան տակաւին բազմաթիւ օտար թատերգութեանց եւ վէպերու թարգմանութիւններ, ինչպէս «Րիչըրտ Երրորդ»ը, «Թրիստան եւ Իզոլտ»ը, «Լիոնի Թղթատարը», «Ջոհարերումի գիշեր»ը, «Աննա Քրիստի»ն, «Սիտ»ը, եւայլն։ Եւ ըսել, որ այսքան ծանրաբեռնուած պայմաններու մէջ, տակաւին ժամանակ կը գտնէր ան աշխատակցելու մամուլին եւ առանձնապէս Թեհրանի «Ալիք»ին յօդուածներով եւ այլ գրութիւններով։ Լաւատեղեակ էր համաշխարհային գրականութեան եւ մայրենի լեզուէն զատ կը տիրապետէր նաեւ պարսկերէնին, ֆրանսերէնին ու անգլերէնին։

Գ. Դարֆի ուսուցիչ էր գործնական ասպարէզով, ուր եւ աշխատեցաւ աւելի քան տասնամեակ մը, մինչեւ 1936, հայկական դպրոցներու փակման թուականը։ Այնուհետեւ անցաւ հարաւային Իրան եւ պաշտօնավարեց Մասջիտ Սուլէյմանի նաւթային ընկերութեան մէջ, մինչեւ իր հանգստեան կոչուիլը 1960ին։ Թեհրան վերադարձին սկսաւ զբաղիլ գրական աշխատանքով եւ դասաւանդութիւններով, մինչեւ որ թոքերու ծանր բորբոքման հետեւանքով ինկաւ անկողին, ա՛լ ոտքի չելլելու համար։ Ու փակեց իր աչքերը Օգոստոս 5ին։

Ծնած էր ան Սարամերիկ գիւղը, Սալմաստի շրջան, 1907ին։ Մեծցած է որբ, — հայրը սպաննուած է Քիւրտերու ձեռքով իր ծնած տարին եւ մէկ տարեկանին ալ մեռած է մայրը։ Իսկ 8 – 10 տարեկանին ինկած է պատերազմի յորձանքին մէջ, գաղթած է Թիֆլիս եւ երկու տարի յետոյ վերադարձած է Սալմաստ։ Միջնակարգ կրթութիւնը ստացած է Թաւրիզ, Լազարխաններու գոլէժը եւ այնուհետեւ նուիրուած է ուսուցչական ասպարէզին։ Եւ, ինչպէս արձանագրեցինք, 1927էն սկսեալ ունեցած է գրական բեղուն գործունէութիւն մը, մէկը միւսէն արժէքաւոր իր ստեղծագործութիւններով։

Fonds A.R.A.M

Ա.ԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԵԼԻՔ – ՓԱՇԱՅԵԱՆ

Ա. ՄԵԼԻՔ – ՓԱՇԱՅԵԱՆ

Անցեալ Յուլիսի 9ին, 58 տարեկան հասակին, Մոսկուայի մէջ մեռաւ նուագախումբի անուանի խմբավար Ալեքսանդր Մելիք – Փաշայեանը: Ծնած էր ան Թիֆլիս, հոն ալ անցուցած էր իր պատանեկութիւնը եւ դեռ 17 տարեկանին յաջողած էր դեկավարել Օփէրային նուագախումբը: Երաժշտական ուսումը կատարելագործած է ան Լէնինգրատի մէջ եւ այնուհետեւ Մոսկուա հրաւիրուելով առժամապաս առանձնած է Պոլշոյ թատրոնի նուագախումբին խմբավարութիւնը: Ամբողջ երեսնամեակ մը եղած է ան Սովետական Միութեան գնահատական առաջնակարգ թատրոնի նուագախումբին խմբավարը եւ այնուհետեւ 1953ին նշանակուած է աւագ խմբավար Պոլշոյ թատրոնին:

Երաժշտութեան դասականն ու արդիականը սքանչելի արուեստով մը մեկնաբանելու իր ընդունակութիւնը հետզհետէ պատճառած է մինչեւ անդամ ամէնէն խստապահանջ երաժշտական քննադատներուն: Կարելի է ըսել, թէ անմրցելի վարպետ մըն էր ռուսական դասական երաժշտութեան եւ մասնաւորաբար Չայքովսքիի օփէրաներու մեկնաբանութեան մէջ: Մեծ յաջողութեամբ կը դեկավարէր նոյնպէս ժԹ. դարու իտալական օփէրաները:

Իր արուեստը խորապէս գնահատուած էր նաեւ Հայաստանի մէջ, ուր կարեւոր դեր մը խաղաց ան օփէրային թատրոնի կազմակերպման եւ գործարկման գործին մէջ: Այնտեղ եւս իբրեւ խմբավար ունեցաւ ան բազմաթիւ ելոյթներ եւ ծափահարուեցաւ բոլորէն:

ՄԱՐԳԱՐ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

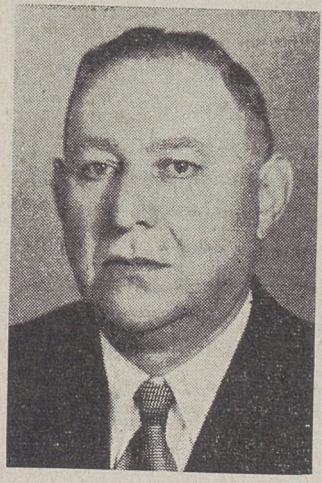

ՄԱՐԳԱՐ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Զբաւորութեան մէջ մեծցած եւ պատերազմական անցքերու հետեւանքով, ամբողջ քանամեակ մը կովկասի, Պոլսոյ, Յունաստանի եւ այլ վայրերու մէջ գաղթականի կեանք ապրած Մարգար Սարգսեանը ուրիշին օգնութեան հասնիլը իրեն սկզբունք դարձուցած էր այն օրէն ասդին, երբ Պարսկաստան վերադառնալով եւ Թէհրան հաստատուելով արագ վերելք մը ունեցած էր արդիւնաբերական եւ առեւտրական կեանքի մէջ:

Թէեւ իր բազմազբաղ վիճակին բերմամբ գործօն դեր մը չէ առանձնած ազգային – հասարակական գետնի վրայ, բայց գրպէս հետաքրքրուած է իրանահայ գաղութին կարիքներով: Այդ հետաքրքրութեան արդիւնքն էր՝ Թէհրանի մէջ, 1954ին, ի յիշատակ իր վաղամեռիկ աղջկան Մարիամի կառուցած եւ հետզհետէ աւելի ընդարձակած Մարիամեանց աղջկանց միջնակարգ դպրոցը:

Երբ 1962ին դժբախտութիւնը ունեցաւ կորսընցնելու իր կինը՝ Յանում Սարգսեանը, խոս-

Fonds A.R.A.M

տացաւ անոր յիշատակին բարձրացնել Թէհրանի թեմին Առաջնորդարանի շէնքը: Իսկ երբ 1963ին Պէյրութ եկաւ իրրեւ պատգամաւոր մասնակցելու կաթողիկոսական ընտրութեան, յանձն առաւ կառուցանել շէնք մը Անթիլիասի մէջ, միաբաններու բնակութեան համար: Եւ սակայն չհասաւ անձամբ իրագործելու իր այդ բարեգործութիւնները: Երբ 19 Դեկտ. 1963ին Թաւրիզ կ'երթայ հանգուցեալ բարեբար Մկրտչէ Սահակեանի հիմնած ազգկանց միջնակարգ դպրոցի բացման ներկայ գտնուելու համար, յանկարծամահ կ'ըլլայ երկու օր ետքը, 21 Դեկտեմբերին: Մարմինը կը փոխադրուի Թէհրան եւ կը թաղուի Հայոց գերեզմանատունը:

Մահէն ետքը, հանգուցեալին զաւակները՝ Գուրգէն եւ Վազգէն Սարգսեաններն ամենայն պատրաստակամութեամբ իրագործեցին իրենց հօրը ցանկութիւնները: Ապրիլ 3ին, արդէն իսկ գնուած 2454 քառ. մէթր տարածութեամբ հողին վրայ սկսաւ շինութիւնը ոչ միայն Թէհրանի Առաջնորդարանին, այլեւ յաւելուածարար եւ անոր կողքին Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն, — այս վերջինը իրենց հօրը յիշատակին: Իսկ 1965ի առաջին օրերուն ալ սկսաւ կառուցումը միաբանական շէնքին, Անթիլիաս, կաթողիկոսարանի շրջափակին մէջ:

Մարզպետ Սարգսեան ծնած էր Սալմաստ գաւառի Հաֆթեան գիւղը 1891ին: Աղքատ ընտանիքի մէջ որբ մեծցած եւ թշուառ մանկութիւն բոլորած այս ազգասէր Հայուն պիտի վիճակէր մեծանուն բարեգործի համբաւով հրաժեշտ տալ անցաւոր կեանքին եւ ըստ այնմ լուսեղէն հետք ու յիշատակ մը ձգել իրանահայ գաղութի պատմութեան մէջ:

ՄԱՆՈՒԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

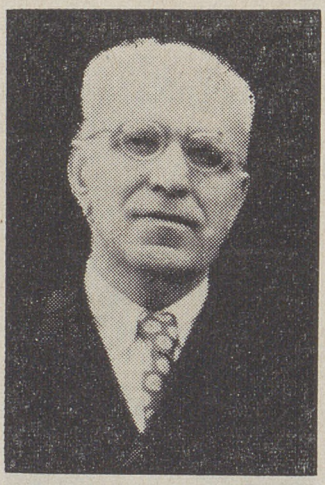

ՄԱՆՈՒԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Մեր 1963ի հատորով (էջ 561 – 562) եւ ամերիկահայ գաղութի պատմութեան հրատարակութեան առիթով տուած էինք մեր գնահատանքի տուրքը գաշնակցական վեթերան գործիչ Մանուկ Համբարձումեանին կամ Համբարին, ինչպէս կը կոչէին զինք մտերմօրէն: Պարտականութիւնը կը պարտադրէ մեզի անգամ մը եւս խօսիլ իր մասին «Մահագրութեան» այս բաժնին մէջ, քանի որ ան ալ հրաժեշտ տուաւ իր անցաւոր կեանքին, Ֆրէզնոյի մէջ, յետ երկարատեւ հիւանդութեան:

Ամերիկահայ գաղութի հանրածանօթ դէմքերէն մէկը հանդիսացաւ ան իրրեւ խմբագիրը – հրապարակագիրը, հանրային գործիչ, բեմբասաց եւ իրաւաբան: Աւագ խմբագիրը եղաւ Պոսթընի «Հայրենիք»ին 1914 – 1916 պատմական տարիներուն, վարեց Ֆրէզնոյի «Ասպարէզ»ին խմբագրութիւնն ալ 1922ին եւ 1945 – 1947 թուականներուն, իրրեւ գործիչ տարիներով չրջեցաւ ամերիկահայ գաղութի բոլոր կեդրոնները եւ բանախօսեց հանրային բեմերէն, ինք եղաւ մէկը չորս ամերիկահայ (գաշնակցական) պատգամաւորներէն, որոնք մասնակցեցան Փարիզի Ազգային Համագումարին (1919), եղաւ քարտուղարը Ամերիկահայ Ազգային Միութեան (1917 – 1919) եւ Ուաշինկթընի հայկական դեսպանատան (1920) եւ այս ամէնուն հետ, ամէն ժամանակ գտնուեցաւ ան ազգային – հասարակական – կուսակցական աշխատանքի բոլոր ճակատներուն վրայ, մշտատեւ պատրաստակամութեամբ:

Մանուկ Համբարձումեան ծնած էր Սեբաստիա 20 Մարտ 1882ին: Չօրը նահատակութեամբ որբ մնացած, իր նախնական ուսումը առած է ծննդավայրի

Fonds A.R.A.M

զուիցերիական որբանոցին մէջ եւ 1907ին, Մարզուանի Անաթոլիա Գոլէճը աւարտելէ եւ երկու տարի իբրեւ հայերէնի եւ մաթեմաթիկի ուսուցիչ հոն պաշտօնավարելէ ետք, 1909ին կը մեկնի Ամերիկա: Կը վկայուի եէյլ համալսարանի քաղաքական գիտութեանց, տնտեսագիտութեան եւ փիլիսոփայութեան ճիւղերէն «Մաստըր օֆ Արթզ» տիտղոսով, իսկ Ֆրէնչօ բնակութեան չրջանին ալ, 1925ին, կը ստանայ իրաւաբանի վկայականը եւ կ'ունենայ հոն իր փաստաբանական գրասենեակը:

Իր կեանքին վերջին չրջանը անցուց ան ծանրօրէն խանգարուած առողջութեամբ, եւ, ոչ միայն քաչուեցաւ հանրային կեանքէն, այլեւ չկրցաւ մինչեւ անդամ տունէն դուրս ելլել տարիներով: Ի վերջոյ պատահեցաւ անխուսափելին եւ 3 Դեկտ. 1963ին աւանդեց իր հոգին:

ՓՐՈՖ. ՎԱՀԱՆ ՏՈՏՈՄԵԱՆՑ

ՓՐՈՖ. ՎԱՀԱՆ ՏՈՏՈՄԵԱՆՑ

Միջազգային գիտական աչխարհին մէջ մեծ համբաւ վայելող դէմք մը հանդիսացաւ Փրոֆ. Վահան Տոտոմեանց, համադործակցական չարժման այս մեծ քարոզիչը, որ փակեց իր աչքերը Մայիս 9ին, 89 տարեկանին, ռուսական Հանրբատեան Տան մը մէջ ի Փարիզ: «Փակեց»ը ըսելու ձեւ մըն է այս պարագային, վասնզի փրոֆ. Վ. Տոտոմեանցին աչքերը փակուած էին վաղուց եւ 45 տարիէ ի վեր կ'ապրէր ան կուրացած տեսողութեամբ, հակառակ սակայն իր այդ վիճակին, անխոնջ կ'աչխատէր, — կը գրէր ու կը դասաւանդէր:

Ծնած էր ան 3 Փետր. 1875ին Ատրպատականի մէջ, Կասպից ծովու եզերքը, ուր հայրը ուսուցիչ էր տեղւոյն հայկական վարժարանին մէջ: Թէեւ մայրը ռիկացի Գերմանուհի մըն էր, իսկ ինքն ալ իր կեանքին կէսէն աւելին անցուցած էր ռուսական չրջանակներու մէջ, բայց եւ այնպէս չատ սահուն կը խօսէր հայերէնը: Իր մանկավարժական ուսումը ստացած էր Զուիցերիոյ, Գերմանիոյ եւ Պելժիքայի համալսարաններուն մէջ, 1894 – 1898, զարգանալով մասնաւորապէս քաղաքական տնտեսութեան եւ ընկերային գիտութեանց ճիւղերուն մէջ: Եւ, Պելժիքայի մէջ էր որ կապուեցաւ համագործակցական չարժման եւ հետզհետէ զարձաւ անոր մասնագէտ տեսաբանը, իրրեւ այդպիսին իր համբաւը պատուելով երկիէ երկիր:

Ունի բազմաթիւ հրատարակութիւններ ռուսերէն եւ գերմաներէն լեզուներով: Պաշտօնավարած է Ս. Փեթերսպուրգ, Մոսկուա, Քիեւ, Թիֆլիս, Փրակա, Պերլին եւ Սոֆիա, ուր ապրեցաւ 1932էն մինչեւ 1951 եւ ապա գնաց Փարիզ: Իր ապրած բոլոր վայրերուն մէջ երբեք չխզուեցաւ ան հայութենէն, ընդհակառակն կապը միշտ պահեց իր ժողովուրդին հետ: Սոֆիայի մէջ մանաւանդ, իր 20ամեայ բնակութեան չրջանին, միշտ գտնուեցաւ հայկական չրջանակներու մէջ, մասնակցեցաւ ազգային ոճնակատարութեանց, հիմնեց «Թրակիա» հայկ. համագործակցական դրամատունը եւ, առաւել եւս, իր քարոզած չարժումը տարածեց պուլկարական

Fonds A.R.A.M

լան չրջանակներու մէջ։ Քանի մը տարի առաջ Փարիզի մէջ ալ նախագահած էր Հայաստանի Անկախութեան ոճնակատարութեան։

Իր գրած գիրքերը թարգմանուած են 22 լեզուներու եւ տպագրուած են չատ անգամներ։ Գերմաներէնով գրածներուն մէջ նչանաւոր են իր «Համագործակցական Հանրապետարան»ին չորս հատորները։ Սպառած են անոր բոլոր հրատարակութիւնները եւ որովհետեւ համագործակցական չարժումը խորթ է Սորվրդային Միութեան մէջ, անոր մեծարժէք եւ ուսեալներնով գրուած գործերէն ոչ մէկը վերահրատարակուած է այնտեղ, վերջին 40 – 45 տարիներու ընթացքին։

ՏԻՐՈՒՀԻ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

ՏԻՐՈՒՀԻ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

Մէկը մեր ազգային – հասարակական կեանքին հոգեւին նուիրուած Հայուհիներէն։ Ազգանուէր՝ բառին լաւագոյն նչանակութեամբ ու նաեւ պատմական իմաստով, քանի որ ատենօք ունեցած ենք այդ ճշդիւր որակումով ստեղծուած ու գործած կանացի մեծ կազմակերպութիւն մը։ Իր այդ նուիրումը Տիրուհի Միսաքեան ի չայտ բերած է դեռ նորահաս երիտասարդութեան չրջանէն, երբ Ազարեան էր մականունով եւ Պոլսոյ Խայեան վարժարանը աւարտելէն ետք ուսուցչական պաշտօն ստանձնած էր նախ նոյն այդ դպրոցին եւ ապա Տէօրթ Եոլի ազգային վարժարանին մէջ, իսկ պատերազմի պայթումէն եւ տեղահանութեանց չղթայազերծումէն ետքն ալ աքսորուած էր Հալէպ։

Պոլիս վերադարձին վերստանձնեց ան ուսուցչական պաչտօնը Խայեան վարժարանին մէջ եւ երբ սկսաւ «Ձակատամարտ»ի հրատարակութիւնը, ստանձնեց նաեւ անոր վարչական դեկը եւ վարեց այդ պաչտօնը ամենայն ձեռնհասութեամբ մինչեւ 1923։ Յետոյ կը սկսէր անմոռանալի Շաւարչ Միսաքեանին հետ իր ծանօթութիւնը, որ 1923ի Հոկտեմբերին պիտի չանգէր իրենց ամուսնութեան Սոֆիայի մէջ, ուր, դէպքերու հետեւանքով ապաստանած էր Շաւարչը։

Տէր եւ տիկին փոխադրուեցան Փարիզ 1925ին եւ ձեռնարկեցին «Ցառաջ»ի հրատարակութեան։ Յոն ալ թեւ ու թիկունք դարձաւ ան իր ամուսնոյն, որոնց պիտի դար մնանալու նաեւ տարիներ ետքը իրենց աղջիկը՝ Արփիկը, իսկ 1945էն 1957 վարեց ան թերթին վարչական գործերը։ Այս աչխատանքի կողքին աչխատակցեցաւ նաեւ թերթին յօդուածներով եւ «Օրը օրին»ներով, զորս կը սորագրէր Սօսի կամ Նոճի գրչանուններով։

Փարիզի մէջ իր բնակութեան չրջանին եւս հպարտ – սրտով փարեցաւ հանրային գործին Հայ Կասպոյ Ցաչի չարքերուն մէջ, որոնց դեկավարներէն մէկը եղաւ ինքը եւ եղաւ նաեւ տարիներով անոր նախագահուհին։ Իր փորձառութեամբ, աչխատունակ ոգիով, կամքով ու նուիրումով մեծապէս նպաստեց ան կանացի այդ մեծ կազմակերպութեան յառաջդիմութեան եւ ապահոված յաջողութեանց ֆրանսահայ գաղութին մէջ։

Ամուսնոյն անժամանակ մահը չատ ընկճեց զինք եւ ասիկա ազդեց իր առողջութեան վրայ, որ հետզհետէ քայքայուեցաւ։ Իսկ 1963ին եւ 1964ին պատահած երկու արկածները զամբին զինք անկողնին, տարուան մը տառապանքը պարտադրելով իրեն։

Տիրուհի Ազարեան – Միսաքեան ծնած էր Պոլիս 25 Օգոստոս 1891ին։ Փակեց իր աչքերը 9 Դեկտեմբեր 1964ին, Փարիզի մէջ։

Fonds A.R.A.M

ՄԻՔԱՅԷԼ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

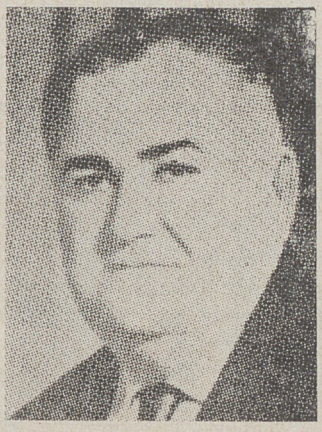

ՄԻՔԱՅԷԼ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Իրանահայ բարերարներու չարքին իր պատուոյ տեղը ունի հանգուցեալ Միքայէլ Սահակեանը, որուն մահը մոռցած էինք արձանագրել մեր նախորդ համարին մէջ: Իր պատուոյ տեղը ունի ան մանաւանդ իր վերջին, մեծագոյն նուիրատուութիւնով, որու չնորհիւ կառուցուեցաւ Թաւրիզի աղջկանց վարժարանին ընդարձակ չէնքը, արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող աղջկային վարժարանի նոյնքան ընդարձակ չէնքին հետ միեւնոյն շրջափակին մէջ: Կառուցումը սկսած էր իր կենդանութեան, բայց աշխատանքները աւարտեցան իր մահէն ամիսներ յետոյ, 1963ի Նոյեմբերին, կնոջ՝ տիկին Աչխէնին եւ զաւակներուն՝ Խոբերտի, Բաֆֆիկի եւ Քրիստափորի ջանքերուն չնորհիւ: Վարժարանական այս չէնքի բացման ներկայ դրուած էր նաեւ Թէհրանէն յատկապէս Թաւրիզ գացած ազգային բարերար Մարզար Մարգսեանը, որ դժբախտաբար, յաջորդ օրն իսկ պիտի կնքէր այնտեղ իր մահկանացուն:

Միքայէլ Սահակեան ծնած էր 1902ին, Սալմաստ գաւառի Խոսրովա գիւղը: Եւ մեռաւ 23 Յունիս 1963ին, Թէհրանի մէջ:

ՋՕՐԻԿ ՄԻՐԶԱՅԵԱՆ

ՋՕՐԻԿ ՄԻՐԶԱՅԵԱՆ

Իրանահայ ժամանակակից գրականութիւնը կորսնցուց իր լաւագոյն ներկայացուցիչներէն մէկը յանձին երիտասարդ գրող – բանաստեղծ Զօրիկ Միրզայեանի, որ վակեց իր աչքերը Թէհրանի մէջ Յուլիս 13ին, 48 տարեկան հասակին: Ծնած էր Թէհրան 1916ին եւ իր նախնական կրթութիւնը Հայոց ազգային վարժարանին մէջ առնելէ ետք, աւարտած էր տեղւոյն Ամերիկեան Գոլէճը:

Գրական հակումներով օժտուած իր հանդուցեալ հօրը՝ ազգային – քաղաքական եւ իրանեան – պետական գործիչ Յովսէփ Միրզայեանի ուղիին հետեւելով, Զօրիկ Միրզայեան եղաւ հայ գրական կեանքին անխոնջ նուիրեալ մը եւ առանձնապէս գրաղեցաւ պարսիկ դասական եւ ժամանակակից գրականութեան լաւագոյն էջերը հայերէնի թարգմանելու աշխատութեամբ: Ստորագրեց միաժամանակ բազմաթիւ քերթուածներ եւ պատմուածքներ հայերէնով, որոնք լոյս տեսան պարբերաբար թերթերու մէջ:

Եղաւ ան չնորհալի արձակագիրը, բանաստեղծ, թարգմանիչ եւ ուսումնասիրող մեծ մը, որ յաջնիլ չդիտցաւ վերջին քառորդ դարու շրջանին: Կը պատկանէր իրանահայ «Նոր էջ» գրական խմբակին 1938էն ի վեր եւ անոր համանուն պարբերականը յաճախ հրատարակուած է իր խմբագրութեամբ: Աշխատակցեցաւ ան նմանապէս Իրանի եւ արտասահմանի գրական պարբերաթերթերուն, ինքնագիր

Fonds A.R.A.M

նիւթերով կամ պարսիկ ու օսար դրականութենէն թարգմանութիւններով։

Իր թարգմանութիւններէն առանձին դրքոյկներով լոյս տեսած են «Արու Ալի Սինայի կեանքը» եւ «Բարա Թահերի քառեակները»։ Վերջերս վերահրատարակած էր իր հօրը թարգմանութեամբ ժամանակին լոյս տեսած «Օմար Խայեամի քառեակները», որոնց կցած էր մեւնոյն հեղինակէն ցարդ չթարգմանուած 30 նոր քառեակներ եւս։

Զօրիկ Միրզայեանէն անտիպ կը մնան չարք մը աշխատութիւններ, որոնց մէջ կարեւորագոյն տեղը կը գրաւէ «Պարսիկ բանաստեղծութեան պատմութիւնը», — հինգերորդ դարէն մինչեւ մեր օրերը պարսիկ բանաստեղծներու ուսումնասիրութիւնն ու հատընտիր քերթուածներու թարգմանութիւնները։ Պարսկերէնէ զատ հայերէնի թարգմանած է նաեւ էջեր ուրիշ լեզուներէ, ինչպէս Մարք Թուէյնէն, Տոսթոյեւսքիէն, եւայլն։

Իր դրական վաստակով, այլեւ ընկերական անկեղծութեամբ եւ միշտ ժպտուն, բարի ու համեստ խառնուածքով, Զօրիկ Միրզայեան սիրուած էր բոլորէն. այդ է պատճառն ալ, որ բոլորը ողբացին անոր վաղաժամ կորուստը այնքան երիտասարդ տարիքի մէջ։

ՄՈՎՍԷՍ ԱՐԱԶԻ

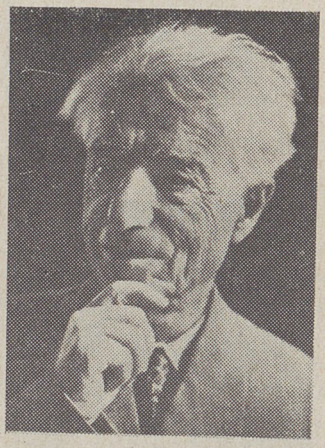

ՄՈՎՍԷՍ ԱՐԱԶԻ

Արեւելահայ դրականութեան երիցագոյն ներկայացուցիչը արձակագիր Մովսէս Յարութիւնեան, որ աւելի հանրածանօթ է Արագի գրչանունով, կարճատեւ հիւանդութենէ մը յետոյ փակած է իր աչքերը Երեւանի մէջ 21 Դեկտ. 1964ին, 86 տարեկանին։ Մնած էր ան Թիֆլիս նահանգի Շուլավեր գիւղը եւ այնուհետեւ իր ուսումը ստացած էր Թիֆլիսի մէջ, իր դասընկերներուն մէջ ունենալով Սահեան Շահումեանը։ Թիֆլիսէն ան-ցած էր Ս. Փեթերսպուրկի արհեստագիտական վարժարանը եւ մասնակցած էր ցարական բռնապետութեան դէմ ուղղուած 1905ի յեղափոխական դէպքերուն։

Մովսէս Արագին իր դրական առաջին քայլերը առած է 1905ին, աշխատելով այդ չրջանի պարբերական մամուլին, պատմուածքներով եւ արձակ բանաստեղծութիւններով։ Բանաստեղծ Յակոբ Յակոբեանին հետ 1914ին հրատարակած է երկու դրական տարեգրքեր՝ «Կարմիր մեխակներ» եւ «Բանուորի ալարմ» անուններով։ Իսկ Հոկտեմբերի խորհրդայնացումէն յետոյ, դարձեալ Յակոբ Յակոբեանին հետ, 1922ին, Թիֆլիսի մէջ հրատարակած է «Դարբնոց» ամսագիրը։ Այնուհետեւ Երեւանի մէջ առեղծագործած է բազմաթիւ պատմուածքներ եւ վէպ մը՝ «Այրուող հորիզոնը», ուր կը պատկերացնէ ռուսական առաջին յեղափոխութեան ժամանակաշրջանը։ Իր լաւագոյն գործը սակայն եղաւ յառաջացած տարիքի մէջ հեղինակած «Խորայէլ Օրի» պատմավէպը, երկու հատորներով։ Անոր չատ մը գործերը հրատարակուած են նաեւ ռուսերէնով, վրացերէնով, թաթարերէնով եւ քանի մը այլ լեզուներով։

Շատ անգամներ ընտրուած է ան Հայաստանի խորհրդարանի անդամ, — ամենաերջինը 1956ին եւ իր գրական ու հասարակական գործունէութեան համար ալ պարգեւատրուած է Լենինի, Աշխատանքային կարմիր դրօշի եւ Պատուոյ Նշան շքանշաններով։

Fonds A.R.A.M

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԹԱՇԻՆԵԱՆ

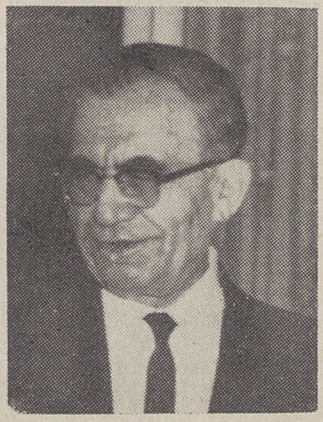

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԹԱՇԻՆԵԱՆ

Երբ մեր 1963ի հատորին համար կը խմբագրէինք ամերիկահայ գաղութի պատմութեան երկրորդ մասը եւ կը ներկայացնէինք, ի միջի այլոց, թատերական չարժման անցեալ եւ ներկայ պատմութիւնը, մեծ հաճոյքով կը յատկացուցինք այդ չարժման անխոնջ նուիրեալներէն Յարութիւն Թաշինեանին: Այս ուղղութեամբ մեր արամադրութեան տակ ունէինք ոչ միայն յիսնամեակի մը դրուագ հատատումները, այլեւ իրեն տարեկից եւ ըստ ամենայնի իրազեկ անձերու վկայութիւնները, որոնք կու գային մէկ բերան դնահատելու անոր արժանիքներն ու մատուցած ծառայութիւնները ամերիկահայ բեմին, այլեւ ընդհանրապէս ազգային – հասարակական կեանքին:

Այդ օրերուն երբեք չէինք կրնար նախատեսել, թէ երկու տարի անց, մեր այս 1965ի հատորով պիտի դնուէինք նաեւ իր մահը արձանագրելու հարկադրանքին տակ: Հիւանդութեան հետքն իսկ չկար վրան, երբ 1961ի մեր չրջապտոյտի ընթացքին կը ծանօթանայինք իրեն հետ Սան Ֆրանչիսքոյի մէջ: Ջուարթ էր եւ կենսուրախ, իսկ իր ընթացիկ հետաքրքրութեան մաս կը կազմէր առանձնապէս կեանքն ու գործունէութիւնը դաչնակցական չարքերուն, որոնց կ'անդամակցէր վանի մէջ անցուցած պատանեկութեան օրերէն: Մեզի ուղղած իր 27 Մայիս 1963 թուակիր նամակով միայն կ'անդրադառնար իր հիւանդութեան եւ կ'ըսէր, թէ հիւանդանոց երթալով կը դարմանուի «քանսըր»ի մասնագէտ լաւագոյն բժիչկներու ձեռքով: Եւ, զրելէ յետոյ, թէ անոնք «յոյս ունին որ պիտի լաւանամ», կ'աւելցնէր.— «Եթէ հակառակը պատահի, այն առեն գալիք Տարեգրքին համար նկարիս քըթը (profile) կրնայ օգտակար ըլլալ, ինձ եւս դասելու համար անցեալ սերունդի անդամներուն չարքը»... Այդ «եթէ»ն իրականացաւ դժբախտաբար: Բայց իրականացաւ մէկ տարուան յապաղումով եւ ահա այժմ ինքն ալ, «Մահազրութեան» այս բաժնին մէջ, իր նկարին քըթովը եւ իրրեւ մէկը «անցեալ սերունդի անդամներուն չարքէն»:

Յ. Թաշինեան ծնած էր 1891ին, Վանայ Այգեստան թաղամասին մէջ եւ յաճախած է երամեան վարժարանը: Ամերիկա գաղթած է 1913ին եւ 13 տարի Ֆրէզնօ բնակելէ յետոյ, ընտանեօք կը հաստատուի Սան Ֆրանչիսքօ, 1926ին: Դերձակ էր արհեստով, բայց իրեն իրրեւ ապրուստի միջոց ծառայող այդ արհեստէն աւելի կը սիրէր հայ թատրոնը: Կը սիրէր եւ իր տաղանդին ապաւինած, կ'որոշէր ծառայել ժողովուրդին թատերական արուեստի գծով: Իր այդ որոշումը կիրարկեց ան ամբողջ յիսնամեակի մը չրջանին աչխատելով, յորդելով եւ միշտ զոհաբերելով: Սան Ֆրանչիսքոյի մէջ տօնուեցաւ իր բեմական գործունէութեան 50ամեակը, 1956ին, «Պատուի համար» թատերախաղի բեմադրութեամբ, որուն մէջ ինք ստանձնած է գլխաւոր դերը: Եւ ասիկա եղաւ հրապարակային վերջին դնահատանքը հայ բեմին ծառայած վաստակաչատ նուիրեալին հանդէպ:

Ի վերջոյ, երկար ու տառապալից հիւանդութեան մը անխուսափելի վերջարանով, բոլորէն սիրուած Յարութիւն Թաչինեանը կամ Թաչինը, ինչպէս կը կոչէին զինք մտերմօրէն, փակեց իր աչքերը Յունիս 23ին, սուգի մատնելով Սան Ֆրանչիսքոյի հայ համայնքը ընդհանրապէս եւ իր բոլոր սիրելիները մասնաւորապէս:

Fonds A.R.A.M

ՂԱԶԱՐ ՔՈՉԱՐԵԱՆ

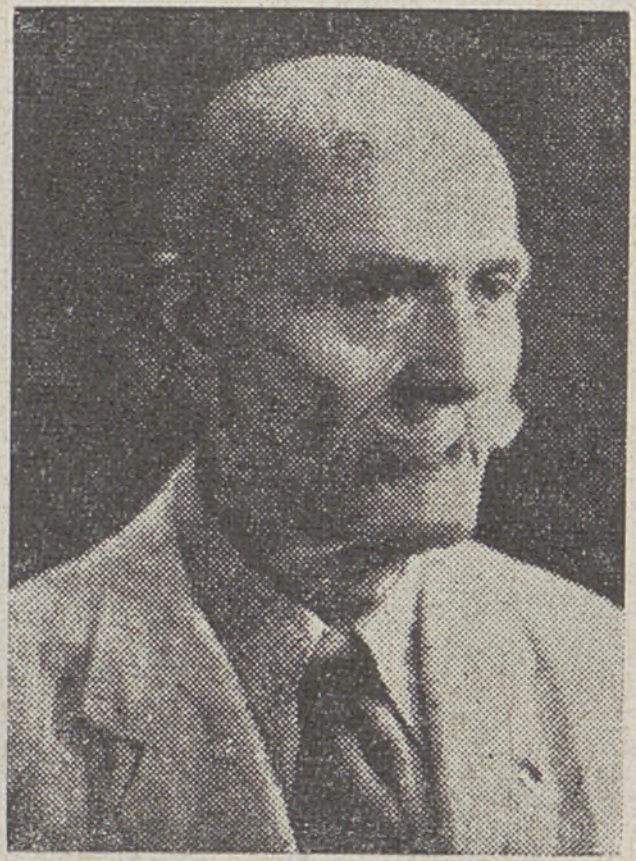

ՂԱԶԱՐ ՔՈՉԱՐԵԱՆ

Կամ «Խմբապետ Քաչալ Ղազար», ինչպէս ճանչցուած էր իր հայդուկային գործունէութեան տարիներուն: Մէկը վերջին մնացորդներէն փէտայիներու այն բազմութեան, որոնք գերագոյն զոհաբերութեամբ մը կերտեցին հայ ժողովուրդի նորագոյն շրջանի հերոսական պատմութիւնը: Ու մէկը այն անձնուրաց ուխտաւորներէն, որոնք արժանացան՝ այդ պատմութեան մէջ անուն մը ունենալու պատուին: Խմբապետ Ղազար ճանչցուեցաւ իբրեւ այդպիսին, որովհետեւ դրապէս բերաւ իր մասնակցութեան բաժինը մեր ազատագրական պայքարին:

Ծնած էր Բաշ – Գեառնի 1874ին: Իննսունական թուականներու սկիզբները կը մտնէ ան Հնչակեան կուսակցութեան շարքերը, բայց շատ չանցած կը հիասթափուի եւ հեռանալով՝ կ'անդամակցի Հ. Յ. Դաշնակցութեան: Կրակի առաջին մկրտութիւնը ունեցաւ ան 1902ին, երբ իբրեւ տասնապետ մասնակցեցաւ Մօսունի եւ Զօրի արշաւանքին, հարիւր հոգինոց հայդուկային արշաւախումբի մը հետ, Գայլ Վահանի եւ Միհրանի առաջնորդութեամբ: Մասնակցեցաւ այնուհետեւ 1905 – 1907ի հայ – թաթարական կռիւներուն, Բաշ Գեառնեցի Մարտիրոսի եւ իր այլ ընկերներուն հետ եւ կազմակերպեց իր շրջանին եւ Կոտայքի ու Գողթանի գաւառներուն ինքնապաշտպանութիւնը, Նիկոլ Դումանի ցուցմունքներով: Յետոյ, 1908ին անցաւ Պարսկաստան եւ Ռոստոմի անմիջական ղեկավարութեան տակ բերաւ իր մասնակցութեան բաժինը սահմանադրական կռիւներուն: Եւ երբ կը վերադառնար Նախիջեւան, ձերբակալուեցաւ եւ տարիներով բանտարկուեցաւ Երեւանի, Թիֆլիսի եւ Նովոչերքասքի բանտերուն մէջ: Երաշխաւորութեամբ ազատ ձգուելէ ետք վերադարձաւ Բաշ Գեառնի, բայց շատ չանցած, հոն ալ ձերբակալուեցաւ իբրեւ վտանգաւոր յեղափոխական եւ աքսորուեցաւ Պեսարապիոյ Քիշնեւ քաղաքը, ուր մնաց մինչեւ 1914ի պատերազմին հռչակումը:

Երբ այդ առթիւ ներման արժանանալով վերադարձաւ Թիֆլիս, կազմեց անմիջապէս կամաւորներու խումբ մը եւ միացաւ Դրոյի գունդին, դառնալով վաշտապետը երկրորդ գումարտակի երրորդ վաշտին: Կռուեցաւ զանազան ճակատներու վրայ եւ երբ 1917ին լուծուեցան կամաւորական գունդերը, Ղազար վար չդրաւ զէնքը եւ մինչեւ վերջը, մինչեւ Հայաստանի անկախութեան հռչակումը մասնակցեցաւ Թուրքերու դէմ մղուող կռիւներուն: Կառավարութեան կարգադրութեամբ կազմակերպեց Գողթանի եւ Նախիջեւանի ինքնապաշտպանութիւնը թշնամիի յարձակումներուն դէմ եւ ապա նշանակուեցաւ այդ շրջանի հայկական ուժերու հրամանատար: Այնուհետեւ անցաւ Լեռնահայաստան 1921ի սկիզբները եւ իբրեւ զօր. Նժդեհի օգնականը մասնակցեցաւ Զանգեզուրի եւ Սիւնիքի կռիւներուն: Ի վերջոյ, նոյն տարուան Յուլիսին, զօր. Նժդեհին հետ գնաց Պարսկաստան եւ հոնկէ, միշտ անոր հետ, փոխադրուեցաւ Պուլկարիա եւ Սոֆիա մնաց մինչեւ 1936: Ապա, կուսակցական կարգադրութեամբ մեկնեցաւ Իրաք, ուր ապրեցաւ մինչեւ 1954: Այս թուականին է որ անցաւ Իրան, իր զաւկին մօտ, զոր չէր տեսած 35 տարիներէ ի վեր եւ որ նոր վերադարձած էր Հայաստանէն կնոջը եւ զաւակներուն հետ: Ու այսպէս, ամբողջ կեանքի ընթացքին թափառական ապրած Խմբապետ Ղազարը վերջին տասնամեակը բոլորեց իր հարազատներուն մօտ եւ ի վերջոյ, իննսունամեայ խոր ծերութեան մէջ, փակեց իր աչքերը Յուլիս 14ին, Թեհրանի մէջ:

Fonds A.R.A.M

ՀՈՂԱՎՐՏԻՔ

ՏՈՔԹ. ԲԱՐՍԵՂ ԽԱՆԼԵԱՆ

ՏՈՔԹ. ԲԱՐՍԵՂ ԽԱՆԼԵԱՆ.— Աւելի քան յիսնամեակ մը առաջ Պարտիզակի ուսանողական տարիներէն դաշնակցական գաղափարաբանութեամբ մեծցած Տոքթ. Բարսեղ Խանլեանը այդպիսին ալ մնաց մինչեւ իր անսպասելի մահը: Ունէր անխախտ հաւատքը ոչ միայն իր պատկանած կուսակցութեան վիճակած առաքելութեան, այլեւ հայ ժողովուրդի յաւիտենական գոյութեան եւ փայլուն ապագային: Եւ իր այս համոզումները կ'արտայայտէր ամէն անգամ, երբ իբրեւ հրապարակախօս առիթը կ'ունենար գտնուելու բեմերու վրայ, ունկնդիր բազմութեանց առջեւ: Ծնած էր ան 25 Հոկտ. 1893ին, Թալաս, ուր ստացած էր իր նախնական կրթութիւնը: Տարի մը Պոլսոյ Ֆրանսական վարժարանը յաճախելէ յետոյ, տարեշրջաններ բոլորեց ան Պարտիզակի Ամերիկեան Բարձրագոյն Վարժարանին մէջ, որուն ընթացքը աւարտեց 1913ին: Կարճ ժամանակ մը կարդաց Պէյրութի համալսարանը եւ 1914ին անցաւ Ամերիկա, ուր բժշկական վկայականը ստացաւ 1920ին, Շիքակոյի Rush Medical-էն: Տոքթ. Բ. Խանլեան ուսանողական շրջանին եւ պատերազմի օրերուն տարի մը ծառայեց ամերիկեան բանակին մէջ, իսկ տարի մըն ալ Շիքակօ բժշկութիւն ընելէ ետք անցաւ Պարսկաստան իր ընտանեկան պարագաներուն մօտ: Վերջնական կերպով Շիքակօ հաստատուած էր 1939ին եւ հոն ալ զբաղեցաւ բժշկութեամբ մինչեւ յանկարծամահ ըլլալը 13 Դեկտ. 1963ին:

ԳՈՒՐԳԷՆ ՐԻՒՋԿԷՐԵԱՆ

ԳՈՒՐԳԷՆ ՐԻՒՋԿԷՐԵԱՆ.— Անուն մը, դէմք մը, համբաւ մը միջազգային լուսանկարչական աշխարհին մէջ: Արուեստագէտ մը, որու մասին հանգամանօրէն արտայայտուած ենք մեր 1963ի հատորի «Արուեստի աշխարհ» բաժնին մէջ (էջ 283 - 289): Մեր այդ հրատարակութեան վրայէն տարի մը չանցած, մահը զգետնեց նմանապէս այս պատուական Հայորդին, որ ամէնուն Գուրգէնն էր, բարի, անկեղծ եւ ծառայասէր բարեկամը իր մտերմութիւնը կամ նոյնիսկ ծանօթութիւնը փնտռող բոլոր մարդոց: Առանց քաղաքական կամ կուսակցական պատկանելիութեան, սիրուած էր ան բոլոր հոսանքներու բազմահազար հետեւորդներէն եւ իրեն ծանօթ ամերիկեան շրջանակներէն: Մաքուր մարդ էր ու հայրենասէր Հայ եւ ասիկա կը բաւէր սիրցնելու ինքզինքը: Ծնած էր ան Երզնկա, 9 Յունուար 1907ին եւ տեղահանութեանց ու կոտորածներու սարսափին մէջ բոլորած էր որբացած եւ տառապագին մանկութիւն մը Հալէպ, Տէր Զօր եւ այլուր: Ուսումը առած էր գիւղաղարէն յետոյ, եղած էր Հալէպ, Ատանա եւ աւելի ետքը Փարիզ, ուրկէ մեկնած էր Ամերիկա 1920ին: Հոն էր որ մասնագիտացաւ լուսանկարչական արուեստին, ինչպէս նաեւ նկարչութեան մէջ: Իր ար-

Fonds A.R.A.M

ուեստանոցը ունէր Լոս Անճէլըսի կից Փասատինա քաղաքին մէջ: Գուրգէն մասնակցած է բազմաթիւ լուսանկարչական մեծ ցուցահանդէսներու եւ միշտ ալ շահած է առաջին մրցանակներ: Փակեց իր աչքերը 20 Դեկտ. 1963ին, Փասատինայի մէջ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՃԷՄԵԱՆ
(ԱՐԻԷԼ)

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՃԷՄԵԱՆ – ԱՐԻԷԼ.— Դասական ոճով առաջնակարգ նկարիչ, որ արուեստը հասցուցած էր կատարելութեան: Ծնած է Պրուսա 1904ին, 15 տարեկանին գացած է Վենետիկ եւ մինչեւ 1923 աշակերտած է Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին: Այնուհետեւ հետեւած է տեղւոյն Գեղարուեստից Ակադեմիայի նկարչական բաժնին եւ վկայուած է ոսկեայ մետալով: Վենետիկէն փոխադրուեցաւ Փարիզ, ուր մնաց մինչեւ 1939: Այս թուականին մեկնեցաւ Ամերիկա եւ հաստատուեցաւ Պրուքլինի մէջ (Նիւ Եորքի շրջան): Յարութիւն Աճէմեան նկարչական աշխարհին մէջ ճանչցուած էր Արիէլ կեղծանունով: Ստորագրած է բազմաթիւ պաստառներու տակ, որոնցմէ ամէնէն նշանաւորներն են «Նարեկի Տիրամայր»ը, «Հայաստանի փառքը», «Հայկական Պանթէոնը», «Մխիթար Դաստիարակ»ը, զանազան կենդանագիրներ եւ մանաւանդ Աւետարանի եւ Ս. Գրոց պատկերազարդումները, այնքան նուրբ եւ արտայայտիչ: Մեռաւ Պրուքլին, 28 Նոյեմբեր 1963ին:

ՎԵՐ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ն. ՂԱԶԱՐՈՍԵԱՆ.— Հնագոյնը Ֆրանսայի Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ հովիւներէն: Երկար տարիներով եւ մինչեւ մահը վարեց ան Ֆրանսահայ առաջին աւետարանական համայնքի՝ Մարսէյլի կեդրոնական եկեղեցւոյն հոգեւոր հովուութիւնը: Ունեցած է արդիւնաշատ գործունէութիւն թէ՛ իբրեւ քարոզիչ եւ թէ՛ իբրեւ երկարամեայ խմբագիր իր հիմնած «Բանբեր» կրօնական ամսաթերթին, որ Ֆրանսայի հայ աւետարանական համայնքներու պաշտօնաթերթն է: Օգտակար եղած է Մարսէյլի հայութեան, մանաւանդ գաղթականական բազմութեանց հոգատարութեան հետ կապուած աշխատանքներու մէջ, 1922 – 1925 թուականներուն: Վերապատուելի Յովհաննէս Ն. Ղազարոսեան վախճանեցաւ 8 Դեկտեմբեր 1963ին, Մարսէյլի մէջ: Տարիքը 75ի շուրջ:

ՎԵՐ. Յ. Ն. ՂԱԶԱՐՈՍԵԱՆ

ՓՐՈՖ. ԼԵՒՈՆ ՄԵԼԻՔՍԵԹ – ԲԷԿ.— Նշանաւոր հայագէտ, կովկասագէտ եւ մասնաւորաբար վրացագէտ: Օտէսայի համալսարանը 1913ին աւարտելէ յետոյ նուիրուած է հայագիտութեան,ստանձնելով միաժամանակ Թիֆլիսի համալսարանին հայագիտական ամպիոնին դասերը: Մասնագիտօրէն տեղեակ էր ան Հայոց եւ Վրաց եկեղեցական ու մատենագրական պատմութեանց եւ ունի ուսումնասիրութիւններ անոնց մասին: Իր կարեւոր գործերէն մէկն է «Վարդապետք Հայոց հիւսիսային կողմանց»ը, որ հրատարակուած է վրացերէնով Թիֆլիսի մէջ 1928ին, բայց իր կարեւորագոյն երկասիրութիւնն է «Վրաց աղբիւրները Հայաստանի եւ

Fonds A.R.A.M

Հայերի մասին» քառահատոր գործը, որոնց երեքը տպուած են Երեւանի մէջ 1934ին, 1936ին եւ 1955ին, իսկ չորրորդ հատորը, որոնց մէջ ներկայացուած պիտի ըլլան հայերէնի թարգմանուած երկերու փոփոխակները, ժողովրդային բանահիւսութիւնը, յուշերուածներն ու ցանկերը, կը մնայ անտիպ։ Փրոֆ. Լեւոն Մելիքսէթ – Բէկ աշխատակցած է «Քրիստոնեայ Արեւելք» ուսերէն պարբերաթերթին, որ լոյս կը տեսնէր նախ քան Ա. աշխարհամարտը Թիֆլիսի մէջ, ինչպէս նաեւ Գարեգին Լեւոնեանի «Գեղարուեստ»ին։ Թիֆլիս ապրած է ընդհանրապէս եւ հոն ալ մեռաւ 5 Մեպտ. 1963ին, 73 տարեկան հասակին։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ.— Սուրբհայ դաղութին եւ մասնաւորաբար Լաթաքիոյ մէջ իր վայելած լայն ժողովրդականութեամբ արժանացած էր ան քիչերուն արուած եւ դլխապրով գըրուած «Ազգապետ» փաղաքչական տիտղոսին։ Այս որակումն իսկ կը հաստատէ, թէ ան որքան սիրուած էր իր շրջապատին մէջ։ Արդարեւ, իր դիրքով, անձնուիրութեամբ, համեստութեամբ եւ բարեմտոյն խառնուածքով, Յարութիւն Գուլումճեան չատ սիրուած ու յարգուած մէկն էր հայկական եւ սուրիական շրջանակներու մէջ հաւասարապէս։ Հակառակ իր բազմապրակ վիճակին — Յարութիւն Մաքինաճեանի հետ հիմնած էր Լաթաքիոյ Մաքինաճեան – Գուլումճեան դրամատունը — միշտ ժամանակ կը գտնէր զբաղելու ազգային – եկեղեցական – կրթական գործերով։ Միշտ վերընտրուած՝ մնայուն ատենապետն էր Թազական Խորհուրդին եւ կ'անդամակցէր Բերիոյ Գաւառական Ժողովին։ Իր թեմէն երկու անգամ իբրեւ պատգամաւոր մասնակցեցաւ 1956ի կաթողիկոսական ընտրութեան եւ ապա թեմերու ընդհ. ժողովին։ Երիտասարդ կեցուածք ունեցաւ կաթողիկոսական պայքարի ընթացքին եւ ոտի ի բուն պաշտպանեց իր այնքան չատ սիրած անմոռանալի Տ. Զարեհ Վեհափառը։ Յարութիւն Գուլումճեան ծնած էր Առանա 1910ին։ Ծնողքին հետ ինքն ալ կրցած է ազգ մնալ Մեծ Եղեռնի տարիներուն, բայց յետոյ, կիլիկեան ապստին հետեւանքով ընտանեօք գաղթած են Լաթաքիա 1922ին։ Ուսումը առած է տեղւոյն ազգ. վարժարանին եւ ապա Ֆրէգներու Գոլէժին մէջ։ Փայլեցաւ ան սեղանաւորական հրապարակին վրայ, ուր ունեցաւ իր դրամատունը։ Սուրբհայկան հայրենիքին մատուցած իր ծառայութեանց համար վարձատրուեցաւ Հանրապետութեան Ա. կարգի շքանշանով։ Ունեցաւ սակայն չատ դժբախտ վախճան մը։ Երբ 27 Նոյեմբեր 1963ին, իր վարած ինքնաշարժով եւ տիկնոջ ընկերակցութեամբ Դամասկոսէն Լաթաքիա կ'երթար, զոհ գնաց ծանր արկածի մը եւ ընդհարման ուժգնութեան հետեւանքով մեռաւ տեղն ու տեղը, մինչ կինը փոխադրուեցաւ հիւանդանոց։

ՀԵՐՄԻՆԷ ՍԻՆԱՆԵԱՆ.— Արուեստի ոլորտներուն մէջ՝ բանաստեղծ, իսկ առօրեայ կեանքի մէջ՝ խմբագիր, — դլխաւորաբար այս երկու արժանիքներով բնորոշուեցաւ Պոլսոյ մէջ վաղահասօրէն մեռած այս Հայուհին։ Տարիներով խմբագրեց ան «Սուրբ Փրկիչ» պարբերաթերթը, ի յայտ բերելով իր հմտութիւնը մայրենի լեզուին մէջ, այլեւ խմբագրական կարողութիւնն ու գեղագիտական ճաշակը։ Իսկ իր քերթողական արուեստին մէջ աչքի կը զարնէր առաւելապէս կեանքէն ունեցած իր հիասթափութեամբ ու դառնութիւններով եւ ասոնց չայողրած յոռետեսութեամբ, թէեւ, մարդկօրէն ըմբռնելի այն ըղձանքով, որ «յամենայ ծա-

Fonds A.R.A.M

նոթ տուները մահուան, որ մշուշին հետ իրիկուան՝ կը մեծնայ անխնայ»։ Հերմինէ Սինանեան ծնած էր Պոլիս եւ զաւակն էր բնիկ պարտիզակցի Սինան հանրածանօթ ընտանիքին։ Կնքեց ան իր մահկանացուն Պոլսոյ մէջ, անցեալ Ապրիլին։

Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ա. ՔՀՆՅ. ՀԱՃԵԱՆ.— Վաստակաշատ անցեալով հոգեւորական մը, որ հասարակական բեղուն գործունէութիւն մը ունեցած է նաեւ աշխարհական եղած շրջանին, յատկապէս Կարսի շրջանին մէջ, որուն ենթակայ էր իր ծննդավայր Մազրա հայաբնակ գիւղը։ Ծնած է 1885ին։ Կարսի քաղաքային դպրոցը աւարտելէ յետոյ, Մազրայի մէջ կը պարապի ուսուցչութեամբ եւ մաս կազմելով դաշնակցական շարքերուն, կը կազմակերպէ շրջակայքի երիտասարդութեան այն մասը, որ չէր մասնակցած հնչակեան շարքերուն։ Հետզհետէ կը դառնայ շրջանի լաւագոյն դաշնակցական գործիչը։ Թիֆլիս կը մեկնի 1905ին եւ կ՚ընդունուի Ներսիսեան դպրոցը, ուր երաժշտութիւն եւ ձայնագրութիւն կը սորվի Ռոմանոս Մելիքեանէն։ Այնուհետեւ չորս տարի ալ կ՚ուսանի Թիֆլիսի երաժշտանոցին մէջ։ Քանի մը տարի ուսուցչութեամբ պարապելէ ետք կը վերադառնայ Կարս եւ ժողովուրդի պահանջով կը ձեռնադրուի քահանայ։ Կը հաստատուի Մազրա եւ կը նուիրուի դարձեալ հասարակական կեանքին։ Երբ 1917ին Կարսը վտանգուեցաւ, Տ. Յովհաննէս քհնյ. կազմակերպեց Մազրայի եւ շրջանի գիւղերը, զինեց երիտասարդութիւնը եւ երբ 1918ի Յունուարին Թուրքերը յարձակեցան հայ գիւղերու վրայ, Տէր Յովհաննէսի ղեկավարութեամբ ոչ միայն կատաղի դիմադրութիւն ցոյց տրուեցաւ, այլեւ պաշտպանուեցաւ Կարս – Ալեքսանդրապոլ գիծը, որու շնորհիւ 150.000 Հայեր կրցան գաղթել Ալեքսանդրապոլ։ Հայաստան մնաց ան մինչեւ 1921ի Ապրիլը, ապա գաղթեց նախ Թաւրիզ, ուր պաշտօնավարեց ամերիկեան որբանոցին մէջ իբրեւ ուսուցիչ եւ համայնքին ներս իբրեւ հոգեւոր հովիւ։ Թէհրանցիներու պահանջով մայրաքաղաք փոխադրուեցաւ 1937ին եւ պաշտօնավարեց հոն իբրեւ գործակալ – քահանայ եւ առաջնորդական փոխանորդ, մօտ 27 տարի։ Վախճանեցաւ 16 Յունուար 1964ին։

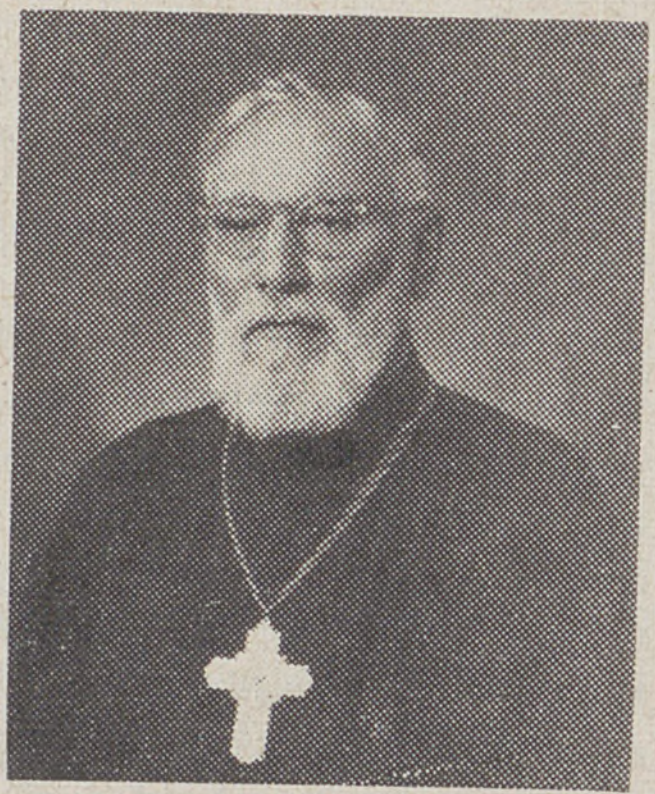
Տ. ՅՈՎՀ. Ա. ՔՀՆՅ. ՀԱՃԵԱՆ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԾԱՏՈՒՐՈՖ.— Թրակիոյ հայ գաղութին մէջ անուն եւ դիրք ունեցող մէկը եղաւ 1886ին Ֆիլիպէ ծնած Կարապետ Ծատուրոֆը։ Մականունին ռուսական կամ պուլկարական «օֆ» մասնիկով վերջաւորութիւնը ժառանգական փոխանցում մըն էր մեծ հօրմէն, որ ռուսական հպատակ եղած է առենօք Ֆիլիպէի մէջ եւ կոչուած է միեւնոյն մականունով։ Պալքանեան պատերազմին, 1913ին, երբ Էտիրնէն գրաւուեցաւ Պուլկարներէն, գացած է հոն եւ ամուսնացած ու հաստատուած է այդ հայաշատ քաղաքին մէջ։ Թէ՛ հոն եւ թէ՛ հետագային Տէտէաղաճի մէջ, ուր ընտանեօք փոխադրուած էր 1922ի փոքրասիական աղէտէն ետք, բերաւ ան իր գործօն մասնակցութիւնը ազգային – հասարակական կեանքին, մանաւանդ գաղթականներու փոխադրութեան եւ հոգատարութեան հետ կապուած գործերու մէջ։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԾԱՏՈՒՐՈՖ

Fonds A.R.A.M

Յունական դրաւումէն ետք, Տէմէտագճի կամ այժմու անունով Ալէքսանդրուպոլիսի մէջ ապրեցաւ ան մինչեւ 1933 եւ ապա փոխադրուեցաւ Փարիզ: Իր կեանքի ամբողջ տեւողութեան պահեց իր ռուսական հպատակութիւնը, հետեւաբար եւ խորհրդայինը, վերջին քառասնամեակին: Բայց ասիկա երբեք պատճառ մը չեղաւ, որ մինչեւ Յունաստանէն հեռանալը քաշուի դաշնակցական շարքերէն, որոնց մաս կազմած էր դեռ Ֆիլիպէ ապրած օրերէն եւ ծառայած էր կուսակցութեան հաւատարմօրէն: Ֆրանսայի մէջ, պարապանքու բերմամբ ի վիճակի չեղաւ շարունակելու իր գործօն աշխատանքը, բայց հոգեւին մէջտ կապուած մնաց իր վաղեմի զաղափարանուիրեան: Մեռաւ Փարիզ, 29 Սեպտ. 1963ին, 77 տարեկանին:

ՄԱՏԹԷՈՍ ԼԷՅԼԷԿԵԱՆ

ՄԱՏԹԷՈՍ ԼԷՅԼԷԿԵԱՆ.— Արթոյի պատմական ճակատամարտի հերոսներէն, որ տարիներ յետոյ, մեր ազգային արթուեանց դէմ շղթայազերծուած կատաղի պայքարի օրերուն, այդ պայքարը հրահրողներուն կողմէ մեզադրուեցաւ իբրեւ Ղեւոնդ եպիսկ. Դուրեանի սպանիչ, իր անբաժանելի ընկեր Նշան Սարգիսեանին հետ: Ինչպէս գրած էինք Նշանին մահուան առթիվ մեր 1959ի հատորին մէջ (էջ 608), Մատթէոսն ալ, Նշանին պէս, հակադաշնակցական ճակատին դաւերով ու զրպարտութիւններով, զատապարտուեցաւ մահուան, որ սակայն անմիջապէս փոխուեցաւ ցմահ բանտարկութեան: Մատթէոս բանտը մնաց 25 տարի եւ նեղման արժանանալով ազատ արձակուեցաւ 17 Դեկտ. 1958ին: Ամբողջ այս երկարին մաղաճափ չխախտեցաւ անոր պաշտամունքը մեր սըրբութեանց եւ մանաւանդ Հայկական Եռագոյնին հանդէպ եւ իր հաւատքը հայ ժողովուրդի ապագային եւ իր պատկանած կուսակցութեան՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան վիճակած դերին մասին: Մատթէոս ծնած էր Բալուի Հաւաս գիւղը 1894ին կամ 1895ին, — ճիշդ թուականը ինքն ալ չէր գիտեր: Գիւղացիի պատակ՝ մինչեւ գիւղն գոնը գալը զբաղեցաւ դաշտային աշխատանքներով, իսկ մինչեւ պատանեկան տարիքը յաճախեց նաեւ գիւղին վարժարանը: Ամերիկա գաղթեց 1914ին, երբ բռնկած էր մեծ պատերազմը եւ երբ, չատ չանցած կը շղթայազերծուէր նաեւ Մեծ Եղեռնը, կամաւոր արձանագրուեցաւ 1917ին եւ մասցաւ Պաղեստինի զօցող կամաւորներու բազմութեան: Ինչն ալ եղաւ մէկը այն հերոսներէն, որոնք Արթոյի պատմական ճակատամարտը մղեցին, փառաւոր յաղթութեամբ: Վերադարձաւ Ամերիկա 1920ին եւ հոն ալ հաստատուեցաւ մինչեւ մահ: Ցանկարձամահ եղաւ 19 Փետր. 1964ին Լոնկ Այլընտի բնակարանին առջեւ, երբ ոտքի վրայ կեցած կը խօսէր իր բարեկամներէն մէկուն հետ:

ՎԱՀԱԳՆ ԽԶՈՒԼԱՅԵԱՆ.— Վաղեմի հնչակեան գործիչ, ուսուցիչ եւ հրապարակագիր: Ուսանողական շրջանէն նուիրուած էր հանրային գործունէութեան եւ այդպէս ալ մնաց ան մինչեւ կեանքին վերջին օրերը: Ուսուցչութիւնով զբաղած է Պոլսոյ մէջ, իսկ Դպրոցասէր Տիկնանց եւ Օրթոյի ազգային վարժարաններուն անօրէնութիւնը վարած է տասնեակ տարիներով: Աշխատակցած է մամուլին եւ առհասք եղած է Հնչակեան Ուսանողական Միութեան ամսաթերթ «Կայծ»ի խմբագրական կազմին մէկ անդամը: Կուսակցութեան մէջ գտնուած է պատասխանատու դիրքերու վրայ եւ 1924ին ընտրուած է անդամ անոր վերին մարմնին: Ծնած էր ան Կարին, 1890ին: Տեղւոյն ազգային վարժարանը աւարտելէ յետոյ վկայուած էր նաեւ Սանասարեան վարժարանէն: «Հիւրիրէթ»ի հաշակումէն ետք բնաւանեօք

Fonds A.R.A.M

փոխադրուած է Պոլիս եւ Ֆրանսա անցած է, երբ փոքրասիական աղէտին հետեւանքով գաղթը սկսած է Պոլսէն 1922ի վերջերը: Մեռաւ Փարիզի մէջ Ապրիլ 20ին:

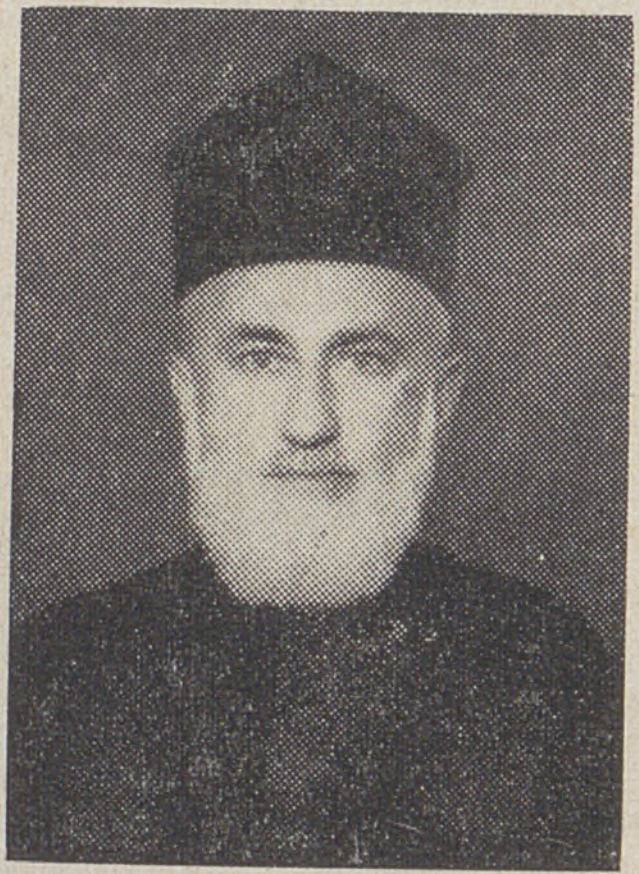

Տ. ԽՈՐԷՆ ՔՀՆ. ՄԻՍԱՔԵԱՆ

Տ. ԽՈՐԷՆ ՔՀՆՑ. ՄԻՍԱՔԵԱՆ.— Աթենահայութեան սակաւաթիւ քահանաներէն մէկն էր Ֆիքս – Տուրղութի Թաղամասի Հայոց Հոգեւոր հովիւ Տ. Խորէն քհնյ. Միսաքեանը, որ անակընկալօրէն վախճանեցաւ Աթէնքի մէջ 20 Փետր. 1964ին: Ծնած էր Մանիսա 1906ին եւ ընտանեկան պարագաներուն հետ Յունաստան ապաստանած էր 1922ի փոքրասիական աղէտէն ետք: Փոքր տարիքէն կապուած էր եկեղեցիին եւ տարիներ շարունակ ծառայեց իբր դպիր ու սարկաւագ Աթէնքի եկեղեցիներուն մէջ, ձեռք ձգելով միաժամանակ եկեղեցագիտական հմտութիւն: Ի վերջոյ, աշխարհական անունով սարկաւագ Միսաքը քահանայ ձեռնադրուեցաւ 6 Սեպտ. 1953ին Տէր Խորէն անունով, ձեռամբ Եգիպտոսի Հայոց Առաջնորդ Տ. Մամբրէ Սրբազանի, որ այդ շրջանին նաեւ յունահայ թեմի այցելու Առաջնորդն էր: Այնուհետեւ ստանձնեց Ֆիքս – Տուրղութի Թաղամասի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ հովուութիւնը: Պարտաճանաչ եւ աշխատասէր քահանայ մը եղաւ ան եւ սիրուեցաւ իր հօտէն: Մահէն քանի մը տարի առաջ, երանաշնորհ Տ. Զարեհ Ա. Կաթողիկոսը իրեն շնորհած էր լանջախաչ կրելու իրաւունքը:

ՎԱՀՐԱՄ ԳՈՆՏԱՅԵԱՆ.— Անմոռանալի Պարտիզակի զաւակ՝ իր կարգին օժտուած այն բոլոր շնորհներով, որոնք իրենց ծագման հպարտութիւնն ունեցող Պարտիզակցիներու սեփականութիւնը եղած են: Վահրամ Գոնտայեանն ալ եղաւ մէկը այդ հպարտութիւնն ունեցողներէն եւ ըստ այնմ կեանքի մէջ արժեցուց Պարտիզակցի մը եղած ըլլալու իր հանգամանքը: Արժեցուց ան՝ նոյն այդ կեանքին մէջ ունեցած յաջողութիւններով եւ երբեմն նոյնիսկ անոնց ընկերացող պատահական ձախողանքներով, որոնք երբեք չընկճեցին զինքը, այլ ընդհակառակն խթան մը եղան յաւելեալ հաստատամտութեամբ մը շարունակելու համար իր վերելքը կեանքի մէջ: Ուսումը ստացած էր ան իր գիւղի Ամերիկեան Բարձրագոյն Վարժարանին մէջ, որուն ընթացքը աւարտեց 1913ին: Յետոյ յաճախեց Պոլսոյ Ռոպէրթ Գոլէճը: Զինադադարէն ետքը ժամանակ մը մնաց Իտալիա, յետոյ գաղթեց Ամերիկա 1924ին եւ երբ սկսաւ արտածման առեւտուրին, գնաց Ափրիկէ եւ հաստատուեցաւ Ճիպութի: Հակառակ այդ շրջանին ամերիկեան քաղաքացի մը եղած չըլլալուն, ամերիկեան կառավարութիւնը ընտրեց զինք այնտեղ իբրեւ իր պատուակալ հիւպատոսական գործակալը եւ Վահրամ Գոնտայեան ձեռնհասօրէն կատարեց իր պարտականութիւնը այդ մարզին մէջ: Առեւտրական գործը Ճիպութիի մէջ հիմնելէ յետոյ ընտանեօք վերադարձաւ Նիւ Եորք եւ հաստատուեցաւ Ֆորէսթ Հիլզի մէջ: Երկար տարիներով կարուած ըլլա–

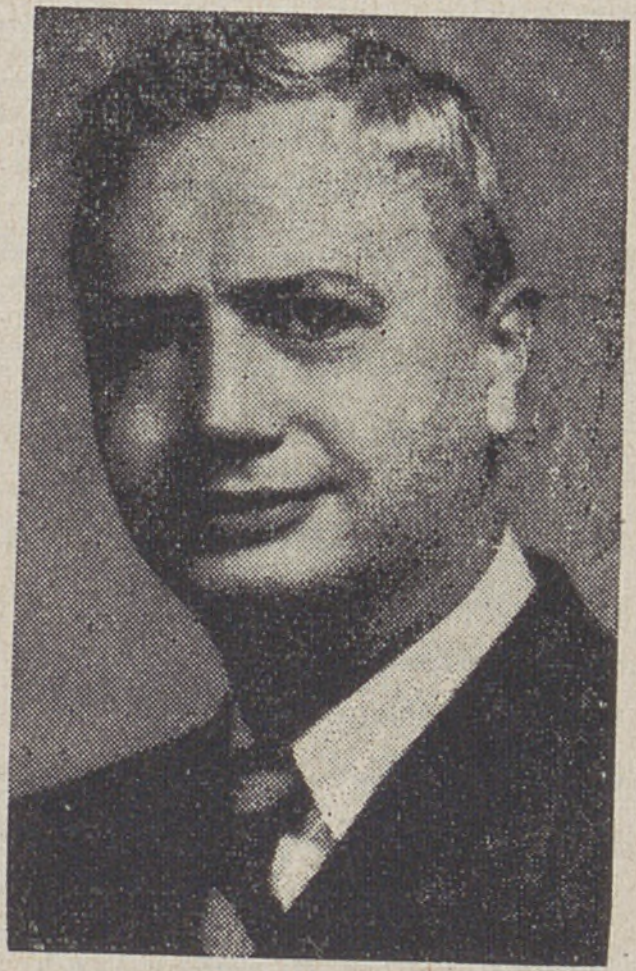

ՎԱՀՐԱՄ ԳՈՆՏԱՅԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

լով հայկական կեանքին Ափրիկէի մէջ, հնարաւորութիւն չունեցաւ ան զբաղելու հանրային գործերով, բայց միշտ հետաքրքրուեցաւ ազգային – մշակութային հարցերով: Պաշտամունք ունէր մանաւանդ մայրենի լեզուին հանդէպ: Իր բազմաթիւ ընկերներուն եւ բարեկամներուն մօտ լաւ յիշատակ մը ձգելէ յետոյ, մեռաւ ան Մարտ 19ին, Նիւ Եորքի իր բնակարանին մէջ, 67 տարեկան հասակին:

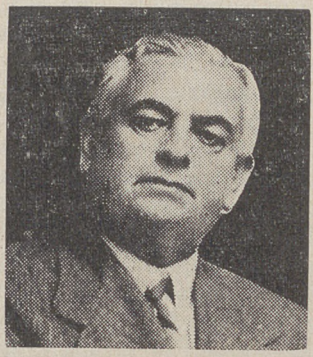

ԹՈՎՄԱՍ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

ԹՈՎՄԱՍ ՊՕՅԱՃԵԱՆ.— Երկարամեայ փորձառութեամբ եւ վաստակով կրթական մշակ մը, որ իր կեանքին մեծ մասը տրամադրեց նորահաս սերունդներու կրթութեան գործին Իզմիրի, Սեւաստիայի եւ Փարիզի մէջ, ընդհանրապէս պաշտօնավարելով իբրեւ վարժարանաց տնօրէն: Ծնած էր Իզմիր (Իզմիր) եւ Թուլուզի (Ֆրանսա) վարժապետանոցէն վկայուելէ յետոյ վերադարձած է Իզմիր եւ դարձած է ուսուցիչ եւ ապա տնօրէն 1799ին հիմնուած Մեսրոպեան վարժարանին, ուր ինքն ալ սաւած էր իր նախակրթութիւնը: Վարած է նմանապէս Հոփսիմեանց աղջկանց վարժարանին տնօրէնութիւնը, իսկ ժամանակ մըն ալ ունեցաւ իր անհատական դպրոցը: Փոքրասիական ազէտէն յետոյ ապաստանեցաւ Յունաստան: Հաստատուեցաւ Սելանիկ 1923ին, ուր, նշանակուեցաւ Ազգային Ինամատարութեան տնօրէն եւ ապա տարիներով վարեց Խանճեան չերամի հնոտարուժութեան տունը: Այնուհետեւ տառնձնեց տեղւոյն Կիւլլապի Կիւլկնկեան վարժարանին տնօրէնութիւնը եւ գործեց մինչեւ երկրորդ աշխարհամարտին պայթումը: Թովմաս Պօյաճեան փոխադրուեցաւ Փարիզ 1946ին եւ հոն նշանակուեցաւ տնօրէն Իպերցասէրի աղջկանց վարժարանին: Տարիքը առած եւ առողջութեամբ փայքայուած, այլ մանաւանդ աշխատելու անկարող, 1958ին մեկնեցաւ Հայաստան, ուր կը գտնուէր իր այրիացած աղջիկը: Հոն ալ, հանգստեան համեստ թոշակով ապրեցաւ եւ անցեալ ամառ կնքեց իր մահկանացուն Երեւանի մէջ: Տարիքը 83ի չուրջ:

ԱՐՇԱԻԻՐ ՀԱԲԷԼԵԱՆ

ԱՐՇԱԻԻՐ ՀԱԲԷԼԵԱՆ.— Իր ծննդավայրին պարզեւած ընդհներովը օժտեալ մէկ այլ Պարտիզակի մըն էր հանգուցեալ Արշաւիր Հարքլեանը, որ վկայուած էր տեղւոյն ազգային Ներսէս – Շնորհալեան եւ Ամերիկեան Բարձրագոյն Վարժարաններէն եւ այլ պատրաստութեամբ նեռուած էր կեանքի պայքարին մէջ: Նախ քան առաջին մեծ պատերազմը պաշտօնավարեց ան Արմաթրոնկ – Վիքըը ընկերութեան Պոլսոյ կեդրոնին մէջ եւ ապա, աւարտելով պահեստի սպայից վարժարանը, պարձաւ թրքական բանակի սպայ: Զինադադարին Թարլման էր Պոլիս անգլիական ծովային ուժերուն մօտ, իսկ քէմալական յառաջխաղացումէն յետոյ գաղթեց Ֆրանսա, ընտանեկան պարագաներուն հետ: Ատեն մը վարեց Լիոնի Ազգային Միութեան քարտուղարութիւնը: «Յառաջ»ի առաջին թիւէն զարձաւ անոր մնայուն աշխատակիցը, իսկ 1946 – 47ին ալ մաս կազմեց անոր խմբագրութեան: Աւելի ետքը պաշտօնավարեց Սեւրի Մուրատեան վարժարանին մէջ եւ ի վերջոյ վերադարձաւ Լիոն,

Fonds A.R.A.M

սատանձնելու համար անգամ մըն ալ Ազգային Միութեան մօտ իր երբեմնի պաշտօնը: Շահեկան յուշեր ունէր ծննդավայրէն եւ պատերազմի օրերէն: «Շարա» գրչանունով սկսած էր հրատարակել գանոնք, բայց չկրցաւ շարունակել, առողջութեան խանգարման պատճառով: Երակային խցումով մեռաւ Մայիս 1ին, Լիոնի մէջ: Ծնած էր 1896ի Հոկտեմբերին: Արշաւիր Հարէլեան եղաւ ազգային – հասարակական կեանքին նուիրեալ մը, որ հաւատարմօրէն կատարեց իր պարտականութիւնները: Եւ, ի գնահատութիւն իր հանրօգուտ անցեալին, թաղուեցաւ ազգային յուղարկաւորութեամբ:

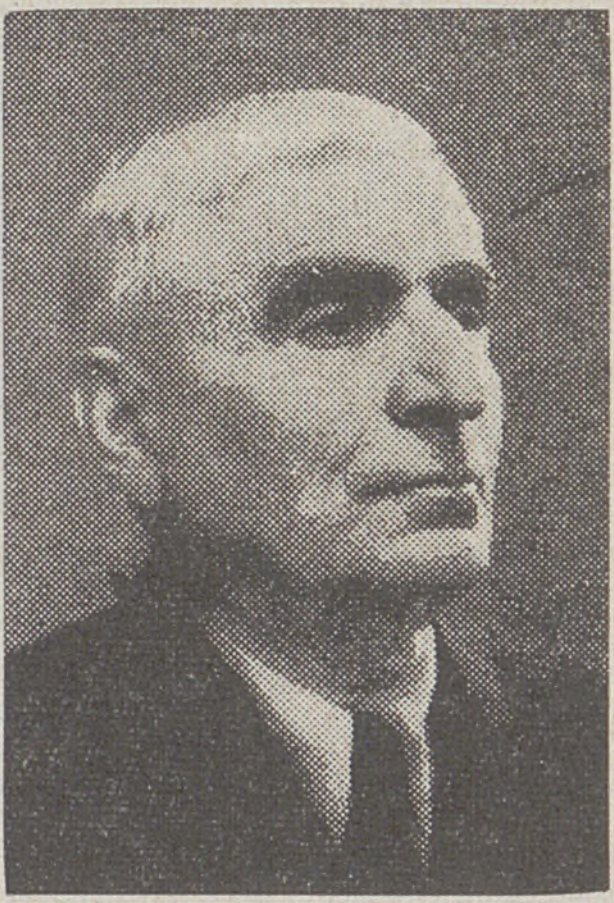
ՎԵՐ. ԵՆՈՎՔ ՀԱՏԻՏԵԱՆ

ՎԵՐ. ԵՆՈՎՔ ՀԱՏԻՏԵԱՆ.— Լիբանանի հայ աւետարանական համայնքի կարեւորագոյն դէմքերէն մէկը եղաւ բազմավաստակ հոգեւորական Վերապատուելի Ենովք Հատիտեանը: Ունեցաւ ան երկարամեայ գործունէութիւն մը, որ յատկանշուեցաւ առանձնապէս իր շինարարական բընոյթով: Կամքի եւ նախաձեռնութեան տէր, այլեւ իրատես ու հեռատես, իրագործեց ան ձեռնարկներ, որոնք իրմէ մնացած մէկ մէկ շօշափելի յիշատակներ են այլեւս: Հիմնեց ան երեք աւետարանական եկեղեցիներ եւ ութ վարժարաններ, որոնցմէ մէկը գոլէճ մը: Այլ մանաւանդ յղացաւ եւ առաւելաբար իր ջանքերով հիմնուեցաւ Մամըլթէյնի Թօքախաուրներու ապաքինարանը, որ հետագային փոխադրուեցաւ Ազունիէ եւ Կաթողիկոսարանին գործակցութեամբ դարձաւ այսօրուան անուանի Հայ Ազգային Բուժարանը: Վեր. Ե. Հատիտեան ծնած էր Այնթապ 29 Օգոստոս 1883ին: Այնթապ Գոլէճին մէջ առած է իր ուսումը եւ իբրեւ Հայ. Աւետարանական Եկեղեցւոյ գաւակ — հայրը սարկաւագ էր — շրջուն քարոզիչ եղած է Այնթապի շրջակայ գիւղերու Հայ. Աւետարանական եկեղեցիներուն մէջ: Գոլէճը կ'աւարտէ 1903ին, հինգ տարի յետոյ 1908ին կ'աւարտէ նաեւ Մարաշի Աստուածաբանական Ճեմարանը եւ 1911ին Էյպէգի մէջ կը ձեռնադրուի Աւետարանական Եկեղեցւոյ հովիւ: Պէյրութ հաստատուած էր 1922էն ասդին եւ 1926էն մինչեւ 1960, հանգստեան կոչուելու թուականը, վարեց Էշրէֆիէ թաղամասի աւետարանական եկեղեցւոյ հոգեւոր հովուութիւնը: Իր մատուցած ծառայութեանց համար 1957ին պարգեւատրուած էր լիբանանեան Մայրիներու շքանշանով: Վախճանեցաւ 25 Յունուար 1964ին:

ՀԱՅԿ ԹԻՒՐՔԵԱՆ.— Զարմանալի պիտի թուի անշուշտ, երբ ըսուի, թէ մինչեւ վերջերս, գերմանական — նահանգային — իշխանութեանց կողմէ ճանչցուած եւ Հայաստանի անկախութեան շրջանէն մնացած հիւպատոսարան ունեցած ենք Համպուրկի մէջ: Եւ հիւպատոսն ալ եղած է գերմանահայ գաղութի վաղեմի գործիչներէն Հայկ Թիւրքեան, որ, իր այդ հանգամանքը օգտագործած է ամէն անգամ, երբ պէտք եղած է դժուարութեանց մատնուած հայրենակցի մը գործը կարգադրել գերմանական իշխանութեանց մօտ: Շատ աշխատանք տարած է ան հայութիւնը Գերմանացիներուն ծանօթացնելու համար, — գրած է գերմանական թերթերու մէջ, կազմակերպած է մշակութային ձեռնարկներ եւ խօսած ու քարոզած է առանց յոգնելու եւ ձանձրանալու: Յարգուած դէմք էր իր շրջապատին մէջ եւ նահապետն էր Համպուրկի փոքրաթիւ հայ համայնքին: Հայկ Թիւրքեան ծնած էր Կարին, 31 Յուլիս 1887ին եւ պատերազմի տարիներուն գաղթած է Կովկաս: Հայաստանի անկախութեան շրջանին աշխատած է Թիֆլիսի հայկական հիւպատոսա-

Fonds A.R.A.M

րանին մէջ, իսկ Կովկասի խորհրդայնացումէն յետոյ փոխադրուած է Գերմանիա եւ հաստատուած է Համպուրկ: Կը գրաշէր գորգի առեւտուրով: Մեռաւ ան Մայիս 22ին, յետ կարճատեւ հիւանդութեան:

ԲԵՆՕ ՆԱԼՋԱՃԵԱՆ.— Հին սերունդի դաշնակցական նուիրեալներէն, շուրջ վաթսունամեայ օգտաշատ գործունէութեամբ: Բնիկ Գանձակեցի, Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը մտած է 1904ին եւ այնուհետեւ, մինչեւ հայրենիքէն հեռանալը, տեսնուած է միշտ պարտականութեանց առաջին գծերուն վրայ: Գտնուած է հայդուկային խումբերու եւ կամաւորական շարքերու մէջ, իսկ հայրենիքի անկախութեան հռչակումէն յետոյ, վարած է Իջեւանի գաւառապետի պաշտօնը: Ունէր մտաւորական պաշար եւ պարագայօրէն կ՚աշխատակցէր դաշնակցական թերթերուն: Տարագրի իր քառասնամեայ կեանքը ապրեցաւ Փարիզ եւ տարիներով բանուորութիւն ըրաւ Ռընոյի գործարանին մէջ: Աշխատանքի ժամերէն դուրս իր ամբողջ ժամանակը կը տրամադրէր հանրային եւ կուսակցական գործերու եւ իր համեստ միջոցներով կ՚օգնէր նոյնիսկ իր անգործ եւ կարօտ ընկերներուն: Ու կը բերէր միշտ իր մասնակցութիւնը հանդէսներու գեղարուեստական բաժիններուն երգ ու նուագով: Ամուրի մնաց եւ երբ վերջին տարիներուն տկարացաւ առողջութեամբ, ստիպուեցաւ ապաստանիլ Մոնմորանսիի Հանգստեան Տունը: Հոն ալ փակեց իր աչքերը Յունիս 21ին, շուրջ 80 տարեկան հասակին:

ԲԵՆՕ ՆԱԼՋԱՃԵԱՆ

ՌԱՖԱՅԷԼ ԱՊՏՈՒԼԼԱՀ.— Արդիւնաշատ անցեալով դիւանագէտ եւ ուսուցիչ մը եղաւ Ռաֆայէլ Ապտուլլահ, որ շառաւիղն էր Ախալցխայէն Պոլիս գաղթած եւ հոն մեծ դիրք գրաւած Ապտուլլահ ընտանիքին: Ծնած էր Պոլսոյ մէջ 2 Յունուար 1874ին եւ կարեւոր պաշտօններ վարած էր Թուրքիոյ երկրագործական ապասարկութեանց մէջ, իբրեւ վկայեալ հողագէտ եւ դիւանագէտ: Առաջին աշխարհամարտի զինադադարէն յետոյ միացաւ ուսուցչական այն խումբին, որ վարեց Արմաշի եւ հետագային Նոր Բայազիտի դիւանագիտական վարժարանները: Այնուհետեւ վերադարձաւ Պոլիս 1921ին եւ նոյն տարին իսկ փոխադրուեցաւ Ֆրանսա: Մինչ այդ պաշտօնավարած էր նաեւ Պոլսոյ Մխիթարեան վարժարաններուն մէջ: Ֆրանսա գտնուած շրջանին զբաղեցաւ մասնաւոր գործերով եւ երբ այլեւս ծերացաւ, հարկադրուեցաւ ապաստան փնտռել Մոնմորանսիի Հանգստեան Տան մէջ: Հոն ալ կնքեց իր մահկանացուն, Օգոստոսի սկիզբները, 90 տարեկանին:

ԱՆՆԱ ԲՈՒԴԱՂԵԱՆ.— Հայ թատրոնի զարգացման լաւագոյնս սատարած Հայուհի մը եղաւ տիկին Աննա Բուդաղեան, որ 1923էն ի վեր հաստատուած էր Փարիզ: Ծնած էր ան Շուշի, Ղարաբաղ եւ բարձրագոյն ուսում ստացած էր նախ Ս. Փեթերսպուրկի եւ ապա Ցիւրիխի մէջ, ուր վկայուած էր համալսարանի բժշկական ճիւղէն: Իր թատերասիրական գործունէութիւնը տարածուած էր Թիֆլիսի եւ Պաքուի մէջ, ուր մեր բոլոր մեծանուն դերասանները վայելած են անոր բարոյական եւ նիւթական լայն աջակցութիւնը: Փարիզի մէջ ալ ամէն ճիգ ի գործ դրաւ ան կանգուն պահելու համար հայ բեմը: Տիգրան Բէկզատեանի գործակցութեամբ հիմնեց «Մայրենի բեմ» թատերախումբը, որ սակայն երկար կեանք չունեցաւ: Բայց Աննա Բուդաղեան վհատիլ չգիտցաւ: Շարունակեց ընծայել իր օժանդակութիւնը փարիզահայ դերասաններուն եւ սիրողներուն, իսկ Փարիզէն անցորդ բոլոր

Fonds A.R.A.M

հայ դերասանները, առանց բացառութեան, լաւագոյնս օգտուեցան օգտակար դառնալու իր պատրաստակամութենէն: Փակեց ան իր աչքերը Յունիս 16ին, 83 տարեկանին:

ԱՀԱՐՈՆ ՍԱՋԱՔԼԵԱՆ

ԱՀԱՐՈՆ ՍԱՋԱՔԼԵԱՆ.— Հ. Բ. Դաշնակցութեան ամերիկահայ կազմին գործօն դէմքերէն մէկը եղաւ պատկառելի տարիքով եւ վաստակաշատ անցեալով վեթերան Ահարոն Սաջաքլեանը: Մէկը, որ ամենայն պատրաստակամութեամբ կատարեց իրեն բաժին ընկած պարտականութիւնները հայ ժողովուրդին եւ իր պատկանած կուսակցութեան հանդէպ: Եւ ասիկա աւելի քան վաթսունամեակ մը, աշխատանքի այլատեսակ մարզերուն մէջ: Ծնած էր ան Մալաթիա 1879ին եւ Ամերիկա գաղթած է 1890ին: Ուսումը առած է Հարթֆըրտի մէջ եւ վկայուած է իբրեւ մասնագէտ – հաշուապահ: Երիտասարդութեան ամէնէն խանդավառ տարիներէն նուիրուած է ան ազգային – հասարակական կեանքին: Տասնամեակ մը, 1911 – 1920, եղած է «Հայրենիք»ի գործակատարն ու հաշուապահը: Անդամակցած է Կեդր. Կոմիտէին եւ մասնակցած է կուսակցութեան ամերիկահայ կազմի Պատգամաւորական ժողովներուն եւ Գերագոյն Ընդհ. Ժողովին: Ինքն ալ մէկն էր, 1919ին, Փարիզի Ազգային Համագումարի ամերիկահայ չորս պատգամաւորներէն: Կ'անդամակցէր նաեւ Մասնական Օթեակին եւ բարձրացած էր այդ կազմակերպութեան վեթերաններու 32րդ աստիճանին: Կը բնակէր Սիրաքիւզ քաղաքը 33 տարիներէ ի վեր եւ հոն ալ կնքեց իր մահկանացուն Ապրիլ 4ին, 85 տարեկան հասակին:

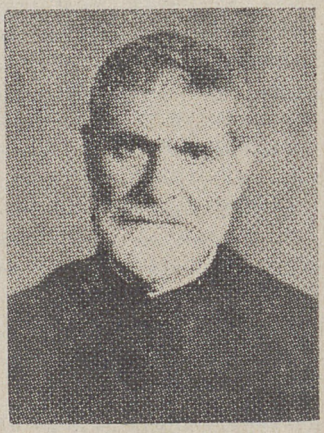

Հ. ԳՐ. ՎՐԴ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Հ. ԳՐԻԳՈՐ ՎՐԴ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ.— Աւազանի անունով Գաբրիէլ, ծնած էր ան 1896ին, Մարաշի Թէլէրմէն հայարնակ գիւղին մէջ: Վենետիկի Մխիթարեան վանքը մեկնած է 1913ին եւ ուխտը 1915ին ընելէ եւ համալսարանական զարգացումն ալ ստանալէ յետոյ, վարդապետ ձեռնադրուած է 1922ին: Ուսուցչական պաշտօններ վարած է Ընծայարանին եւ Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանին մէջ, զբաղած է միաժամանակ մատենագիտական ուսումնասիրութիւններով: Իրրեւ որակեալ բանասէր, հմուտ էր գրաբարի եւ լատիներէնի, այլեւ ունէր ձեռագրային մարզի մէջ փորձառութիւն: Բանասիրական նիւթերով աշխատակցած է «Բազմավէպ»ին եւ առանձին հրատարակութիւններով լոյս տեսած են իր չարք մը երկասիրութիւնները: Ունի նաեւ կարգ մը անտիպ ուսումնասիրութիւններ: Վանքէն դուրս՝ երկար տարիներով պաշտօնավարեց ան իբրեւ ժողովրդապետ Հալէպի, Հասիչէի եւ տասնամեակ մը ի վեր Գամբըլըի մէջ: Սիրուած եւ յարգուած էր ամէն տեղ ոչ միայն իր հօտին, այլեւ քոյր համայնքներէն: Տժգոհելի եւ անբուժելի հիւանդութեան մը հետեւանքով Հ. Գրիգոր վրդ. Սարգիսեան վախճանեցաւ Սեպտ. 3ին, յետ վիրաբուժական գործողութեան:

Fonds A.R.A.M

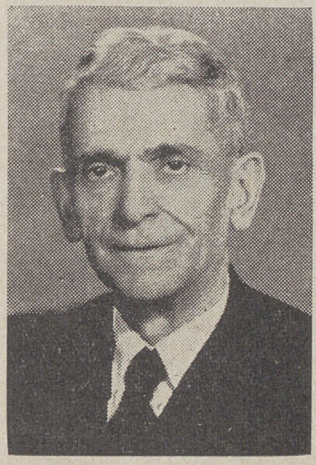

ԼԵՒՈՆ ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆ

ԼԵՒՈՆ ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆ.— Հայ Յեղափոխութեան վաղեմի նուիրեալներէն Լեւոն Քալանթարեան ծնած է Զաքաթալա, Նուխիի մօտ (Ադրպէյճան), 13 Մարտ 1879ին: Տասներկու տարեկանին ընտանիքով փոխադրուած են Պաքու եւ հոն յաճախած է Մեսրոպեան վարժարանը, որ, աշակերտութիւնը որսալու ուղղութեամբ, դաշնակցական – հնչակեան մրցակցութեան բոյն մըն էր: Լեւոն կ'իյնայ դաշնակցական ցանցին մէջ եւ լաւագոյնս կը թրծուի յեղափոխական գաղտնապահութեան ու գործունէութեան մէջ: Այդ թուականէն սկսեալ, երբ հազիւ 15 – 16 տարեկան պատանի մըն էր, իրեն համար մանաւանդ աշխատանք կը գտնէ գաղտնի միջոցներով դէնքերու փոխադրութիւնը հեռաւոր շրջաններէն մինչեւ թրքական սահմանը: Եւ ան այդ աշխատանքը տարաբաղձ յաջողութեամբ մինչեւ 1908 թուականը: Մինչ այդ, 1904ին, Թուման խումբին միանալով, ճամբայ կ'ելլէ դէպի Երկիր: Խումբը, ճիշդ սահմանին վրայ, կ'իյնայ սահմանապահ ցարական ոստիկանութեան ձանկը եւ կը կոտորուի մեծ մասով, նաեւ թուրքերու մասնակցութեամբ: Լեւոն Քալանթարեան կը ձերբակալուի, բայց կարճ ժամանակ մը բանտարկուելէ յետոյ, Դաշնակցութեան կարեւ կեդր. կոմիտէին ջանքերով ազատ կ'արձակուի: Կը վերադառնայ Պաքու եւ կը վերսկսի զէնքերու գնման եւ փոխադրութեան գործին: Կը սահեցնէ ընդարձակ ցանց մը Բիւրէն կամ Խարկովէն մինչեւ Թիֆլիս եւ հոնկէ ալ մինչեւ թրքական սահման ու կը յաջողի գլուխ հանել զէնքերու փոխադրութիւնը: Պաքու կը հաստատուի 1908էն յետոյ եւ կը մնայ հոն մինչեւ 1918ի եղերական իրադարձութիւնները: Այնուհետեւ կ'անցնի Երեւան եւ կը նշանակուի պահեստի մթերքայիւ պետ: Ու կը մնայ այդ պաշտօնին վրայ մինչեւ Հայաստանի խորհրդայնացումը: Երեւանէն կ'անցնի Թաւրիզ եւ յետոյ Թէհրան, ուր եւ կը հաստատուի մնայուն բնակութեամբ: Այնտեղ ալ իր գործօն մասնակցութիւնը կը բերէ կուսակցական աշխատանքներուն եւ օգտակար կ'ըլլայ մասնաւորաբար «Ալիք» օրաթերթի հրատարակչական գործի կազմակերպման մէջ: Մինչեւ իր կեանքին վերջը վայելեց ան իր ընկերներուն սէրն ու գնահատանքը եւ ամբողջ 70 տարի Դաշնակցութեան չունչով ապրած Լեւոն Քալանթարեանը փակեց իր աչքերն ընդ միշտ Հոկտեմբեր 26ին, 85 տարեկանին:

ԵՂԻԱ ՄՐՑՄՐԵԱՆ.— Մայիս 5ին, Նիւ Եորքի մէջ, կեանքի հիւանդութեան իր մահկանացուն կնքեց չրջանի ազգային – հասարակական կեանքի հանրածանօթ գործիչներէն Եղիա Մրմրեան: Եղած է ան մասնաւորապէս թատերական չարժման յառաջապահներէն մէկը ամերիկահայ գաղութի արեւելեան հատուածին մէջ գեթ ասկէ 50 – 55 տարիներ առաջ, իր մարզած թատերական խումբերով եւ բեմադրութիւններով: Կ'աշխատակը նաեւ հասարակական գործի այլ մարզերուն մէջ, իբրեւ մշակութային ձեռնարկներու կազմակերպիչ կամ իբրեւ ազգային մարմիններու գործօն անդամ: Տարիներէ ի վեր կ'անդամակցէր Ամերիկայի կիլիկեան թեմի Ազգային Կեդր. Վարչութեան: Իսկ նախանցեալ տարի, հակառակ իր խանգարուած առողջութեան, Պէյրութի մէջ մասնակցեցաւ կաթողիկոսական ընտրութեան եւ Ազգային Ընդհ. ժողովին, իբրեւ թեմի պատգամաւորներէն մէկը: Կ'անդամակցէր դաշնակցական չարքերուն եւ եղած էր Նիւ Եորքի եւ Փրովիտէնսի կոմիտէներուն առենապետը, տասնեակ տարիներով: Եղած է նաեւ կեդր. կոմիտէի անդամ:

Fonds A.R.A.M

ՏՐԴԱՏ ՆՇԱՆԵԱՆ

ՏՐԴԱՏ ՆՇԱՆԵԱՆ.— Առաջին աշխարհամարտի զինադադարէն յետոյ պոլսահայ բեմին վրայ յայտնուած դերասան մը եղաւ Տրդատ Նշանեան: Այդ օրերուն կեանքի կոչուած Հայ Տրամաթիք Թատերախումբին միջոցով մեծ խանդավառութիւն ստեղծուած էր հայ թատրոնին շուրջ Պոլսոյ մէջ, 1919 – 1922 թուականներուն: Տրդատն ալ մէկն էր այդ խումբի անդամներէն եւ բեմ կու գար գրեթէ բոլոր թատերախաղերու մէջ, իր կազմին ու խառնուածքին համապատասխան դերերով: Ծնած էր ան Պոլիս եւ զաւակն էր խոհարար Նշանին, որ Նըլտըրգի Պոմպայի դէպքին առթիւ ձերբակալուած եւ անձնապան եղած էր: Երբ 1922ի աշնան փախուստը ծայր տուաւ Պոլսէն, Տրդատ Նշանեան անցաւ Փարիզ եւ հոն ալ կազմեց Հայ Տրամաթիք Թատերախումբը եւ ժամանակ մը, տեղական պայմաններուն ներած չափով, հետաքրքրութիւն ստեղծեց հայ բեմին շուրջ: Տարիներ յետոյ թատերական շրջապտոյտի ելաւ գաղութներու մէջ եւ այցելեց Պէյրութ, Կ. Պոլիս, եւայլն: Փորագրիչ, գծագրիչ եւ նկարիչ էր միաժամանակ եւ վերջին տարիներուն կը զբաղէր Փարիզի մէջ այս կարգի գործերով: Յանկարծամահ եղաւ իր բնակարանին մէջ Սեպտ. 28ին: Տարիքը՝ 72 – 73ի շուրջ:

Տ. ՄԵՍՐՈՊ Ա. ՔՀՆՅ. ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ.— Աշխարհական անունով Արմենակ, քահանայ ձեռնադրուած էր Մագլըմեան արքեպ.ի կողմէ 1949ին, Գոքինիոյ (Փիրէա) Ս. Յակոբ եկեղեցւոյն մէջ: Ծնած էր Կեսարիոյ Էֆքէրէ գիւղը եւ փոքր տարիքէն փոխադրուած էր Կ. Պոլիս, ուր եւ ստացած էր իր կրթութիւնը: Հոն ալ մնաց մինչեւ 1922ի գաղթը եւ զբաղեցաւ լրագրութեամբ: Ունէր երգիծանքի եւ մանաւանդ ծաղրանկարչութեան շնորհը եւ իբրեւ այդպիսին աշխատակցեցաւ պոլսական թերթերուն: Շրջուն խմբագիրն էր «Վերջին Լուր» իրիկնաթերթին: Պոլսէն ապաստանեցաւ Յունաստան եւ քանի մը տարի Գորֆուի որբանոցներուն մէջ պաշտօնավարելէ յետոյ հաստատուեցաւ Աթէնք, ուր գործօն մասնակցութիւն ունեցաւ ազգային, կրթական, լրագրական եւ եկեղեցական կեանքին մէջ: Հեղինակն է զանազան երգիծական գրութեանց եւ բանաստեղծութեանց, ինչպէս նաեւ հրատարակած է «Արտաւազդ Շղթայուած» թատերգութիւնը: Մինչեւ քահանայանալը աշխատակցած է Աթէնքի եւ Սելանիկի դաշնակցական թերթերուն: Յունահայ գաղութի վերջին պառակտումէն ասդին միացած էր հակադաշնակցական ճակատին եւ հովիւն էր Փէրիսթէրիի եկեղեցիին: Փոքր եղբայրն էր 1960ին Փարիզի մէջ մեռած գրագէտ Յակոբ Տէր Յակոբեանին: Մեռաւ Աթէնք, Օգոստոս 3ին, 73 տարեկանին:

ՏԻԳՐԱՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ.— Ժողովրդական դէմք մը, մասնաւորաբար Նիւ Ճըրզիի շրջանին մէջ: Ծնած էր Վան: Ինն ամսու էր, երբ ծնողքին հետ փոխադրուած է Ամերիկա, 1912ին եւ ընտանեօք հաստատուած են Նիւ Ճըրզի: Միջնակարգ կրթութիւնը ստանալէն յետոյ կը յաճախէ Պոսթընի համալսարանին դրականութեան եւ լրագրութեան ճիւղը: Ապա կը նետուի գործնական կեանքի մէջ, ի խնդիր ապրուստի, իր ժամանակին կարեւոր մէկ մասն ալ տրամադրելով հանրային գործունէութեան: Մեծ եղած է իր դերը Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան կազմակերպման շրջանին, իբրեւ մէկը շարժման վարիչներէն: Իսկ երկրորդ աշխարհամարտէն ետք, Հայ Դատի Յանձնախումբի քարտուղարի հանգամանքով կատարած աշխատանքը կը մնայ անմոռանալի: Տիգրան Յակոբեան պատասխանա-

Fonds A.R.A.M

տու պաշտօններ վարած է նաեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի կազմին մէջ: Լուրջ, պատրաստուած, լայնախոհ ու պարտաճանաչ՝ սէր ու յարգանք ներշնչեց ան ամէնուն իր անձին հանդէպ: Փակեց իր աչքերը Օգոստոս 26ին, Նիւ Ճըրզիի մէջ, 53 տարեկանին:

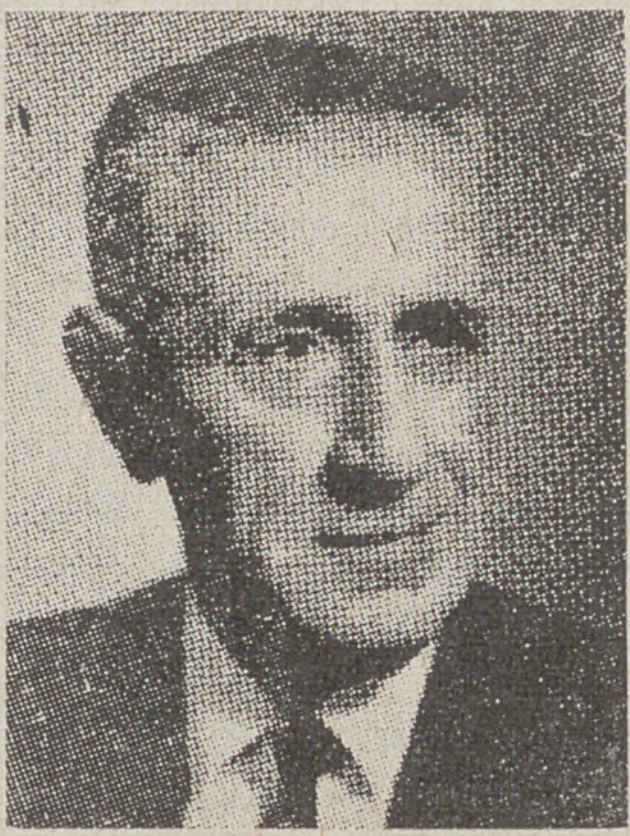

ՄԵԹՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

ՄԵԹՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ. — Ծանօթ իրաւաբան եւ ազգային – հասարակական վաստակաւոր գործիչ: Ծնած էր Հաճըն 1892ին եւ իրաւաբանական ուսումը ստացած էր Կ. Պոլսոյ համալսարանը: Երկար տարիներով օգտաշատ գործունէութիւն ունեցած է Կիլիկիոյ մէջ, որուն պարպումէն յետոյ փոխադրուած է նախ Սուրիա, ապա Լիբանան եւ գտնուած է միշտ ազգային պատասխանատու դիրքերու վրայ: Անդամակցած է ազգային մարմիններուն եւ տարիներով եղած է Լիբանանի Հայոց Առաջնորդարանին իրաւագէտ – խորհրդականը: Անկախ մտածողութեան տէր մարդ էր եւ սակայն երբեւան կու գայ՝ մահէն հազիւ քանի մը ամիս առաջ հրատարակած մէկ գրքէն — «Հայ ժողովուրդի քաղաքական ճակատագիրը անցեալին եւ ներկայիս» — որ, ինչպէս ինք կ'ըսէ, «վերամշակումն է աւելի քան երկոտասնեակ մը դասախօսութիւններու, զորս կարդացած էի 1955 եւ 1956 թուականներուն»: Իսկ այդ դասախօսութիւնները կարդացած էր ան Պէյրութի մասնական «Արմէն» Օթեակին մէջ: Մեթր Կարապետ Իզմիրլեան, որ ընդհանուր սէր ու յարգանք կը վայելէր Լիբանանի մէջ, կնքեց իր մահկանացուն Հոկտ. 14ին:

ՍՈՂՈՄՈՆ Մ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՍՈՂՈՄՈՆ ՄԵԼԻՔ – ՅԱԿՈԲԵԱՆ. — Հանճարեղ վիպասան Րաֆֆիի եղբօրորդին, աւելի քան կէս դարու վաստակով ուսուցիչ եւ արձակագիր գրագէտ: Ծնած է 16 Յուլիս 1883ին Րաֆֆիի հօրենական տան մէջ, Սալմաստի Փայաջուկ գիւղը: Թիֆլիս ղրկուելով, աւարտած է Ներսիսեան դըպրոցը եւ ապա ընդունուած է Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանը, բայց ստիպուած է կէս ձգել իր ուսումը 1903ին, հիւանդութեան պատճառով: Այնուհետեւ նուիրուած է ուսուցչական ասպարէզին եւ պաշտօնավարած է Սալմաստի, Թաւրիզի, Նիշապուրի, Մէշէդի, Նոր Ջուղայի, Մարաղայի եւ ի վերջոյ Թէհրանի ազգային վարժարաններուն մէջ, մինչեւ պարսկահայ վարժարաններուն փակումը 1936ին: Այս թուականէն մինչեւ 1942, այսինքն վարժարաններու վերաբացման թուականը, զբաղած է հայերէնի մասնաւոր դասաւանդութիւններով, իսկ վերաբացումէն ետքը դարձեալ շարունակած է իր պաշտօնավարութիւնը մինչեւ 1955, երբ, 52 տարուան ծառայութենէ մը յետոյ, տարիքի եւ առողջական վիճակի բերմամբ ստիպուած է դադրեցնել աշխատանքը: Սողոմոն Մելիք – Յակոբեան շնորհալի գրող էր միանգամայն: Ստորագրած է բազմաթիւ գեղեցիկ պատմուածքներ թերթերու մէջ (շատ սիրուն հէքեաթով մը աշխատակցած էր նաեւ մեր Տարեգիրքին — «Բրահման եւ մարդը», 1956, էջ 59 – 65): Ի մօտոյ առանձին հատորով կամ զոյգ հատորներով պիտի հրատարակուին այդ պատմուածքները, անտիպ մնացած ուրիշներու հետ: Հանգուցեալը եղաւ պարտաճանաչ եւ իր կոչման գիտակից կրթական մշակ մը եւ

Fonds A.R.A.M

ՎԱՐԴԳԷՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Տարեգրքիս տպագրութիւնը հասած էր այս էջերուն, երբ Ամերիկայէն հաղորդուեցաւ նոր գոյժ մը։ Պոսթընի մէջ, Փետրուար 18ի համաժողովրդական պստամբութեան տարեդարձին առթիւ Փետրուար 14ին կայացած հանդէսին բանախօսած պահուն յանկարծամահ եղած է վեթերան դաշնակցական գործիչ եւ հրապարակագիր Վարդգէս Ահարոնեան, մեծանուն գրագէտ Աւետիս Ահարոնեանին անդրանիկ զաւակը։ Ճիշդ կրկնութիւնը այն մահուան, որով իր աչքերը փակած էր վաստակաւոր գրագէտ եւ հրապարակագիր Գուրգէն Մխիթարեանը, 25 Նոյեմբեր 1962ին, Դաշնակցութեան Օրուան առթիւ Ուստըրի մէջ բանախօսած պահուն։

Ողբացեալը ծնած էր Սուրմալու գաւառի Իգտիրմաւա գիւղը, 1888ին։ Երեւանի ռուսական միջնակարգ վարժարանը աւարտած է 1903ին եւ այնուհետեւ վկայուած է նաեւ Մոսկուայի համալսարանի իրաւաբանական ճիւղէն, 1912ին։ Կամաւորական շարժման օրերուն, 1914ին, եղած է Անդրանիկին քարտուղարն ու ռուսերէնի թարգմանը։ Կամաւորական գունդերու ցրուումէն յետոյ, երբ Անդրանիկ կը վերադառնայ Կովկաս, Վարդգէսն ալ կ'երթայ Թիֆլիս եւ հոն կ'ամուսնանայ բանաստեղծուհի Արմենուհի Տիգրանեանին հետ (մեռած՝ 9 Դեկտ. 1962ին)։

Հայաստանի անկախութեան շրջանին վարած է ան ընդհ. դատախազի պաշտօններ, իսկ հայրենիքի խորհրդայնացումէն յետոյ գաղթած է Պոլիս եւ ապա Փարիզ։ Երկու տարի յետոյ, 1923ին, մեկնած է Ամերիկա, իբրեւ դաշնակցական շրջուն գործիչ եւ հաստատուած է այնտեղ։

Ամերիկայի մէջ Վարդգէս Ահարոնեան ժամանակ մը աշխատեցաւ «Հայրենիք»ի խմբագրական կազմին մէջ եւ անդամակցեցաւ Հ. Յ. Դ. Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէին։ Իսկ իբրեւ շրջանի պատգամաւոր մասնակցեցաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատգամաւորական ժողովներուն եւ 1947ի Ընդհ. Ժողովին։ Եւ ընդհանրապէս գործօն դեր մը ստանձնեց ան ամերիկահայ ազգային – հասարակական եւ դաշնակցական կեանքին մէջ։

Անցեալ ամառ այցելած էր Հայաստան եւ վերադարձին կարճ ժամանակ մըն ալ մնաց Պէյրութ։

Այս սեղմ տողերուն չկրցանք կցել նաեւ իր նկարը, որովհետեւ չունէինք։ Կը հրատարակենք յաջորդ հատորով։

իր համեստ ու բարի խառնուածքով սիրուեցաւ միշտ իր շրջապատէն։ Մեռաւ Դեկտեմբեր 7ին, Թէհրանի մէջ։

ՄԻՀՐԱՆ ՍԷՖԷՐԵԱՆ.— Վաստակաւոր կրթական մշակ, հանրային գործիչ եւ յօդուածագիր։ Ծնած էր 1902ին Ատանայի մերձակայ Շէյխ Մուրատ գիւղաքաղաքը եւ նախնական ու միջնակարգ կրթութիւնը ստացած էր Ատանայի մէջ եւ հետագային առաւել եւս զարգացած էր ինքնաշխատութեամբ։ Կիլիկիոյ պարպումէն յետոյ ուսուցչական պաշտօններ վարեց ան Դամասկոսի եւ Պէյրութի մէջ։ Իր հնչակեան պատկանելիութեամբ աշխատակցած է առաւելաբար «Արարատ» օրաթերթին եւ ժամանակ մը մասնակցած է անոր խմբագրական կազմին։ Մեռաւ Սեպտ. 8ին։

ԽՏԿԱՐ ՄԱՆԱՍ.— Դարձեալ Պոլսոյ մէջ, անցեալ Ապրիլին, խոր ծերութեան մէջ իր մահկանացուն կնքեց վաստակաւոր երաժշտագէտ, երգահան եւ խմբավար Խտկար Մանաս։ Միջազգային գնահատանքի արժանացած արուեստագէտ մըն էր ան։ Հեղինակած է երաժշտական գործեր, որոնք կը բնորոշեն իր տաղանդը։ Ցիշենք իր դաշնաւորած Պատարագը, դաշնակի եւ ջութակի քոնչէրթոնները, վիպերգներ, քայլերգներ, երաժշտական պատկերներ, եւայլն։ Եղած է նաեւ երգչախումբերու խմբավար։ Մեռաւ 89 տարեկանին։

Fonds A.R.A.M

ԱՆՀԵՏԱՁԱԾ ՕՏԱՐ ԴԷՄՔԵՐ

ՍԸՐ ՈՒԻՆՍԹՐԸՆ ԶԸՐՉԻԼ

ՍԸՐ ՈՒԻՆՍԹՐԸՆ ԶԸՐՉԻԼ

Աւելի քան չարաթ մը չարունակուած հոգեվարքէ մը յետոյ, Սըր Ուինսթըն Զըրչիլ փակեց իր աչքերն ընդմիշտ, Լոնտոնի իր բնակարանին մէջ, 24 Յունուար 1965ի կիրակի առաւօտուն, 90 տարեկանին (ծնած էր 1874ին)։ Աւելի քան չարաթ մը, ամբողջ աշխարհ հետեւեցաւ հիւանդութեան ընթացքին եւ խորապէս տխրեցաւ, երբ մահը յաղթողեց երկարատեւ հոգեվարքին։

Նմանը չունեցող տիտան մըն էր հանդուցեալը, որ իր կամքին ու յանդգնութեան ուժով ոչ միայն յաղթած էր փոխել Պատմութեան ընթացքը, այլեւ կրցած էր իր այդ կամքին հպատակեցնել անխուսափելի կարծուած ճակատագիրը։ Այն պահուն, երբ 1940ին Ֆրանսան ծունկի բերելէ յետոյ Հիթլէր կը կարծէր, թէ նոյն ձեւով պիտի հպատակեցնէ նաեւ Մեծն Բրիտանիան, Զըրչիլ ծառացաւ այդ վտանգին դէմ ապառաժի մը կարծրութեամբ։ Վարչապետ դարձաւ 1940ի Մայիսին, երբ իր հայրենիքը կ'ապրէր կեանքի եւ մահուան մեծագոյն ճգնաժամը։ Առաւ ղեկը իր ձեռքերուն մէջ եւ յայտարարեց ձայնասփիւռէն.

— Հիմա մենք պէտք է առանձին դիմագրենք խրամատին մէջ... Կը սպասենք յարձակման։ Թերեւս տիկա պիտի դայ այս իրիկուն, թերեւս ութ օրէն, թերեւս երբեք պիտի չդայ ... Մենք պիտի պաշտպանենք ամէն մէկ դիւղը, ամէն մէկ ւանը, ամէն մէկ քաղաքը եւ երբե՛ք անձնատուր պիտի չըլլանք...

Եւ, գիտնալով որ այդպէս պիտի ըլլայ, կ'ըսէր նաեւ խորհրդարանին բոլորին, ի լուր բոլոր Բրիտանացիներուն.

— Քրտինքէն, աշխատանքէն, արցունքէն եւ արիւնէն զատ ուրիշ բան չեմ կրնար խոստանալ ձեզի...

Չէ մոռցուած իրապէս Անգլիոյ ապրած ողբերգութիւնը պատերազմի այդ օրերուն։ Երկիրը դերծ չմնաց թշնամիին օդային յարձակումներէն եւ աւերումներ չատ տեսաւ։ Բայց Զըրչիլի վճռական կեցուածքին առջեւ, յամառ հանման ոչ մէկ փորձ կատարուեցաւ։

— Կը սպասենք խոստացուած յամառ հանման, կ'ըսէր ան մէկ այլ անգամ ձայնասփիւռին առջեւ, կծու հեղնանքը շրթներուն. ձուկերն ալ կը սպասեն...

Այդ ձեռքին յուցամատովն ու միջնամատովը կազմած եւ ամէն անգամ ամբողջ աշխարհին յուցադրած հռչակաւոր V նշանը, իրրեւ Victory — յաղթանակ — բառին սկզբնատառը, յաւելեալ շեշտ մը կը դնէր միշտ իր կամքին, վճռակամութեան եւ հաւատքին վրայ։

Պատերազմի հինգ տարիներու ընթացքին Զըրչիլին ունեցած անձնական հեղինակութիւնը ուրիշ ոչ մէկ վարչապետ ունեցած է բրիտանական պատմութեան մէջ։ Տպաւորի ամէնէն ծանրակշիռ օրերուն բրիտանացի ժողովուրդը տեսաւ, որ

Fonds A.R.A.M

Զըրչիլ, հակառակ ամէն կարգի աննպաստ տուեալներու, յաղթելու կամքին մարմնացումն էր, չնորհիւ իր անսասան ինքնավստահութեան ու կեցուածքին: Բայց, իրեն յատուկ բոլոր բարեմասնութեանց մէջ իր մեծագոյն առաքինութիւնը հանդիսացաւ անկասկած իր քաջութիւնը, որ դարձուց զինքը վճռական ու անահեկտալի՝ այդ օրերու յաղթական թշնամիին առջեւ: Եւ ան արժեցուց իր բոլոր առաքինութիւնները, որովհետեւ բոլոր հանճարեղ մարդոց պէս ունեցաւ դերմարդկային ինքնակեդրոնացման կարողութիւն մը, գոյն դրսեւորելու բոլոր կարելիութիւններով: Այդպէս սկսած էր իր կեանքը եւ այդպէս ալ չարունակուեցաւ:

Ութնտքն Զըրչիլ մասնակցեցաւ հինգ պատերազմներու, առաջին երեքը պատերազմական թղթակից հանդամանքով, ինչպէս Հնդկաստանի հիւսիս – արեւմտեան չրջանին մէջ մղուածն էր եւ Սուտանի պատերազմը, որոնց 1899ին պիտի յաջորդէր երրորդը՝ Պոէրնեբունը, Հարաւային Ափրիկէի մէջ, ուր դերի պիտի իյնար, բայց եւ պիտի յաջողէր փախիլ եւ վերադառնալ Անգլիա 1900ին: Դարձած էր արդէն ազգային հերոս մը եւ վերադարձէն չորս ամիս յետոյ, 25 տարեկանին, կ՚ընտրուէր երեսփոխան բրիտանական խորհրդարանին: Մինչեւ 1908 միացած էր պահպանողականներուն, յետոյ սակայն անցաւ ազատականներուն կողմը եւ Ասքուիթի կառավարութեան մէջ դարձաւ նեբքին նախարար: Այս անգամ առելին էր ան պահպանողականներուն, որոնք կը նկատէին զինքը դաւաճան մը իր ազնուապետական դասակարգին, երազորձել ուզած ընկերային բարեկարգութեանց պատճառով: Սկսաւ զրաղիլ ռազմական հարցերով, երբ 1911ին Գերմանիան ի յայտ կը բերէր ռազմասիրական հակումներ: Այդ տարուան Հոկտեմբերին էր, երբ նշանակուեցաւ ծովային նախարար: Զօրացուց նաւատորմը եւ կազմակերպեց առաջին օդանաւային տորմիղը: Հնարեց նաեւ այլանդակ տեսքով կառք մը, որ «Ութնթըննան յիմարութիւն» որակուեցաւ եւ որ սակայն նախատիպն էր ծանօթ թանկին:

Իր այդ զիրքին վրայ էր, երբ առաջին աշխարհամարտի պայթումէն վեց ամիս յետոյ, 1915ի Փետրուարին, ձեռնարկեց Տարտանէլի պատմական արշաւանքին, որ իր կեանքին մեծագոյն ձախողանքը եղաւ: Սախտուեցաւ հրաժարիլ նախարարի իր հանգամանքէն եւ դէը – դնդապետի աստիճանով անցաւ յամաքային բանակին չարքերը, Ֆրանսայի մէջ: Ցետոյ վերադարձաւ Լոնտոն եւ 1917ին նշանակուեցաւ ռազմանիւթերու նախարար, իսկ 1921ին ալ՝ պղեցային նախարար:

Պատերազմի աւարտումին վերադարձաւ պահպանողական կուսակցութեան գիրկը եւ 1924ին զբաղաւ գանձային նախարար, ամբողջ հինգ տարի: Աւելի ուշ՝ աշք – ականջ կոչած էր, երբ Հիթլէրը յայտնուած էր բեմին վրայ, իր ռազմաչունչ բռնկումներով: Եթովպիոյ վրայ 1935ին Մուսոլինիին յարձակումէն յետոյ Ազգերու Դաշնակցութեան քաչքայումը առաջին ազդանչանն էր, որուն կը յաջորդէին զերմանական մեծ պատրաստութիւններն ու մեծ դէպքերը եւրոպական հողին վրայ, — Հռենոսեան չրջանին զրաւումը 1936ին, «Անչլուս» անունով ծանօթ Աւբսրիոյ կցումը եւ Չիւտէթէնլանտի չրջանն ալ կցելու պահանջը Չեխոսլովաքիայէն: Ցետոյ, վարչապետ Չէմպըլէյնը Միւնխէնի մէջ, Չիւտէթէնլանտի զրաւումը եւ վերջապէս յարձակումը Լեհաստանի վրայ 1 Սեպտ. 1939ին, իրրեւ սկիզբը համաշխարհային երկրորդ պատերազմին: Երկու օր յետոյ Զըրչիլին վստահուեցաւ ծովային նախարարութիւնը, իսկ երբ սկսաւ զերմանական արշաւանքը Ֆրանսայի եւ զրացի երկիրներուն վրայ, 10 Մայիս 1940ին զարձաւ ան Մեծն Բրիտանիոյ ամենազօր վարչապետը:

Եւ սակայն յաղթական Զըրչիլը պարտուեցաւ 1945 Յուլիսի ընտրութիւններուն, — ճիշդ այն օրերուն, երբ Փոցտամի ժողովը կը գումարուէր: Միշտ պահելով իր աթոռը խորհրդարանին մէջ, անդոզբ պայքար մղեց ան Ատլիի կառավարութեան դէմ, զոր կրցաւ տապալել 1951ին եւ զարձաւ զարձեալ վարչապետ, 76 տարեկանին: Այս չրջանին էր որ արժանացաւ ան մեծագոյն պատիւներու, — թա-

Fonds A.R.A.M

դուհին շնորհեց Ծնրակապի պատուանշանը եւ 1953ին իրեն տրուեցաւ նաեւ գրականութեան Նոպէլեան մրցանակը, իր պատմական երկերուն համար։ Չորս տարի յետոյ 1955ին հրաժարեցաւ վարչապետութենէն, իրեն յաջորդ նշանակելով Սըր Անթընի Իտընը։ Շա՛տ էր ծերացած ու յոգնած եւ հանգստի պէտք ունէր։ Կը պահէր երեսփոխանի իր հանգամանքը, բայց քիչ անգամ ներկայ կ՚ըլլար խորհրդարանի նիստերուն։ Ու այսպէս, ամբողջ 64 տարիներ խորհրդարանին անդամակցելէ յետոյ, իր վերջնական հրաժեշտը տուաւ անցեալ տարուան Յուլիսի 27ին, ինչպէս գրած ենք 580րդ էջին վրայ։

Սըր Ուինսթըն Չըրչիլ — Մեծն Բրիտանիոյ Մեծ Առիւծը — սքանչելի գրող եւ սրամիտ ճարտասան էր միաժամանակ։ Այլեւ նկարիչ մը, որ բնանկարներու նախընտրութիւնը ունէր։ Գլուխ-գործոց մըն է իր «Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմը» երկասիրութիւնը, վեց հատորներով։

Այսքան մեծ արժանիքներով օժտուած Հսկային առջեւն էր, որ մէկ մարդու պէս խոնարհեցաւ Մեծն Բրիտանիոյ 53 միլիոն ժողովուրդը եւ սգաց անոր անփոխարինելի կորուստը։

ԶՕՐԱՎԱՐ ՏՈՒԿԼԱՍ ՄԱՔ ԱՐԹԸՐ

Միացեալ Նահանգներու զինուորական փառքերէն մէկը եղաւ այս անուանի զօրավարը, որ երկրորդ աշխարհամարտի վերջաւորութեան ամերիկեան ուժերու ընդհանուր հրամանատարն էր Ծայրագոյն Արեւելքի մէջ եւ որուն անձնատուր եղաւ պարտուած Ճափոնը։ Զօր. Մաք Արթըր իշխեց այդ երկրին վրայ ամբողջ հինգ տարի եւ իր իշխանութեան եղանակը այնպէս «կայսերական» էր, որ Ամերիկացիները կը կոչէին զայն «Աստղազարդ Միքատոն»։ Մարդ մըն էր, որ յարգանք կը ներշնչէր։ Եւ իրապէս, ամերիկեան պատմութեան մեծագոյն զօրավարներէն մէկը եղաւ ան։ Մէկը, որ վայելեց սէրն ու յարգանքը ամերիկացի ժողովուրդի ջախջախիչ մեծամասնութեան։ Եւ երբ Նախագահ Թրումանին հրամանով վերադարձաւ Ամերիկա 1951ին, արժանացաւ ան համաժողովրդական այնպիսի ընդունելութեան մը, որուն չէր արժանացած նոյնիսկ զօր. Տուայթ Այզընհաուըրը, վեց տարի առաջ։

ԶՕՐ. ՏՈՒԿԼԱՍ ՄԱՔ ԱՐԹԸՐ

Երբ 1950ին պայթեցաւ Քորէայի պատերազմը, արդէն իսկ եօթանասնամեայ զօր. Մաք Արթըր մեկնեցաւ Սէուլ։ Երկար չտեւեց եւ քորէացի կարմիրները ջախջախուեցան։ Բայց այս անգամ, շատ չանցած, չինացի կարմիրները իրենց յարձակումներով վերսկսան կռիւը։ Եւ այն ատեն Մաք Արթըր որոշեց դիմել ամէնէն արմատական միջոցին, — չինացի կարմիրները բնաջնջել իրենց իսկ հողին վրայ, բոլոր միջոցներով։ Իրականանալի ծրագիր էր, որուն սակայն հակառակեցաւ ամերիկեան ուժերու գերագոյն հրամանատարը Նախագահ Թրումըն, վախնալով որ նման քայլ մը կրնայ համաշխարհային երրորդ պատերազմի մը վերածուիլ։ Եւ երբ Մաք Արթըր չհամոզուեցաւ առաջ քշուած պատճառաբանութեան եւ պնդեց, Նախագահը պաշտօնանկ ըրաւ զայն։

Դէպքը մեծ ցնցում առաջ բերաւ Ամերիկայի մէջ եւ Ամերիկայէն դուրս։ Ամերիկացի ժողովուրդին ջախջախիչ մեծամասնութիւնը զօրավարին հետ էր եւ կը դատապարտէր Նախագահը իր թուլութեան համար։ Իսկ զօրավարին ժողովր-

Fonds A.R.A.M

դականութիւնը հետզհետէ կ'աճէր, երբ ան հրապարակով կը բացատրէր իր ծրագրին գործնական բնոյթը, որուն շնորհիւ աշխարհ պիտի ազատէր կարմիր Չինաստանի մեծ վտանգէն։ Այս ձեւով պաշտպանեց ան իր համոզումը նաեւ Քոնկրէսի հրապարակային նիստին եւ արժանացաւ համաժողովրդական գնահատանքի։ Այս իմաստով ճառեր խօսեցաւ ան ամէն տեղ, խօսեցաւ նաեւ Հանրապետական Կուսակցութեան 1952ի համագումարին առջեւ, խստիւ դատապարտելով Թրումանին քաղաքականութիւնը։ Եւ կարելի է ըսել, որ իրօք զինուոր՝ հերոս ճանչցուած Մաք Արթըրը, կրկնապէս հերոսացաւ իր այդ պաշտօնանկութեամբ։

Մինչեւ 80 տարեկանը զօրավարը երբեք լրջօրէն հիւանդացած եւ հիւանդանոց պառկած չէր։ Վիրաբուժական գործողութիւն մը ունեցաւ 1960ին եւ աւելի քան երեք տարի առողջ ապրելէ յետոյ, 1964ին, երկու շաբթուան ընթացքին, երեք յաջորդական եւ սախողական գործողութեանց ենթարկուելով չկրցաւ դիմանալ եւ աւանդեց իր հոգին Ապրիլ 5ին, 84 տարեկանին։

ՀԷՐՊԸՐԹ ՀՈՒՎԸՐ

ՀԷՐՊԸՐԹ ՀՈՒՎԸՐ
(իր այս նկարը նուիրած էր ան Տէր եւ Տիկին Ճորճ Մարտիկեաններուն)

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու 31րդ Նախագահը Հէրպըրթ Հուվըր ծնած էր 1874ին Այովա Նահանգի Ուէսթ Պրէնչ գիւղը։ Ու կը մեռնէր 24 Հոկտ. 1964ին, իր անհատական կեանքով իբրեւ համաշխարհային հռչակ վայելող հանքային երկրաչափ մը, որ մինչեւ 40 տարեկանը դիզած էր աւելի քան չորս միլիոն տոլարի հարստութիւն մը։ Իր այս արտակարգ յաջողութիւնը սակայն ի վերջոյ ստուերի մէջ պիտի մնար այն հռչակին քով, որուն տիրացաւ ան իբրեւ աշխարհի մեծագոյն մարդասէրներէն մէկը, վերջին կէս դարու ընթացքին։ Արդարեւ, առաջին աշխարհամարտը պայթելուն պէս, ձգեց ան ամէն գործ։ — «Սատանան տանի հարստութիւնը», բացագանչեց եւ անմիջապէս նուիրուեցաւ մարդասիրական գործունէութեան։ Կրցաւ հայրենիք վերադարձնել Անգլիոյ մէջ բռնուած 120·000 Ամերիկացիները։ Ու կրցաւ մանաւանդ անօթութենէ փրկել Պելժիքայի ժողովուրդը գերմանական գրաւման շրջանին։ Գրաւման ուժերուն արտօնութեամբ, Հուվըր մէկ միլիառ տոլարի արժէքով ուտելիք եւ հագուստեղէն հասցուց Պելժիքա։ Ինք ղեկավարեց 60 բեռնատար շոգենաւերը եւ 40 անգամ ճեղքեց ականներով լեցուած Հիւսիսային ծովու ջուրերը։

Այնուհետեւ գործեց Միացեալ Նահանգներու մէջ, միշտ պարենաւորման աշխատանքով։ Պատերազմը վերջանալուն, Նախագահ Ուիլսընի կարգադրութեամբ, Հուվըր կազմակերպեց 22 երկիրներու 300 միլիոն բնակիչներուն պարենաւորումը, հայթայթելով անոնց 20 միլիոն թոն ուտելիք։

Անոր այս մարդասիրական գործը շարունակուեցաւ առանց ընդմիջումի։ Առեւտրական նախարար էր 1927ին, երբ ղեկավարեց ողողումներու ենթարկուած մէկուկէս միլիոն Ամերիկացիներու Միսիսիփիի շրջանէն այլուր տեղափոխութիւնն ու պարենաւորումը։ Իսկ երկրորդ աշխարհամարտի վերջաւորութեան, Նախագահ Թրումանի խնդրանքով 35·000 մղոն ճամբայ կտրեց եւ այցելեց 25 երկիրներ, որոնք սննդեղէնի տագնապ կ'անցընէին։ Վերադարձին երբ յանձնեց իր տեղեկա-

Fonds A.R.A.M

դիրը, ստեղծուեցաւ մարդասիրական այն մեծ մարմինը, որ ճանչցուեցաւ իբրեւ Hoover Commission եւ որ անօթութեան ճիրաններէն փրկեց մարդկային անհամար բազմութիւններ (այս մարմնոյն կ՚անդամակցէր նաեւ Ճորճ Մարթիկեան, որ Հուվըրի անձնական մտիկ բարեկամներէն մէկն էր):

Պետական ծառայութեանց չարքին, սակայն, դժբախտ քառամեակ մը բոլորեց ան իբրեւ Հանրապետութեան Նախագահ, 1928էն մինչեւ 1932: Դժբախտութիւնը կայացաւ անտեսական այն ահաւոր վիւժման մէջ, որուն ենթարկուեցան Միացեալ Նահանգները 30ական թուականներուն: Հակառակ իր երկարամեայ փորձառութեան, մանաւանդ իբրեւ առեւտրական նախարար (ութ տարի) եւ հակառակ ի գործ դրած ճիգերուն, չկրցաւ առնել ազէտին առաջքը: Թէեւ երկրորդ անգամ Նախագահ չընտրուեցաւ, բայց տակէ հաքն ալ ոչինչով պակսեցաւ իր վայելած ժողովրդականութիւնը, մանաւանդ երբ դարձաւ մարդասիրութեան աննկուն հերոսը:

Ի պահիւ իրեն կատարուեցաւ համազգային յուզարկաւորութիւն նախ Նիւ Եորքի մէջ, ուր կը բնակէր հանգուցեալը եւ ապա Ուաշինկթըն, Կապիտոլի կամարներուն տակ: Այնուհետեւ մարմինը փոխադրուեցաւ իր ծնած գիւղը եւ թաղուեցաւ այնտեղ:

ՓԱԻԼՈՍ Ա. ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԵԼԼԷՆՆԵՐՈՒ

ՓԱԻԼՈՍ Ա. ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԵԼԼԷՆՆԵՐՈՒ

Հելլէններու սիրուած վեհապետը Փաւլոս Ա. կնքեց իր մահկանացուն Մարտ 6ին, երկարատեւ եւ տառապալից հոգեվարքէ մը ետք: Սիրուած ու համաժողովրդական դէմք մըն էր ան եւ այդ իսկ պատճառով, մահը մեծ ցաւ պատճառեց հելլէն ժողովուրդին:

Փաւլոս Ա. ծնած էր Աթէնք 14 Դեկտ. 1901ին: Կը սերէր Կլիւքսպուրկի դանիական արքայական տոհմէն, որ 17 թագաւորներ տուած է Տանիմարքային, 3 թագաւորներ Շուէտիոյ, 7 կայսրեր Ռուսիոյ, իսկ Եորկիոս Ա.ի հիմնած հելլէնական արքայատոհմին 2րդ թագաւորն էր Փաւլոս Ա., որ աւարտած էր ծովային սպաներու վարժարանը եւ 1922ին, իբրեւ ծովային սպայ, մասնակցած էր վոքքրասիական հելլէնեւթուրք պատերազմին: Հօրը՝ Կոնստանտին թագաւորին գահընկէցութենէն եւ հանրապետական վարչաձեւի հաստատումէն յետոյ, իշխան Փաւլոս եղբօրը իշխան Եորկիոսին հետ հեռացաւ Յունաստանէն: Վերադարձաւ Աթէնք 1935ին, միապետութեան վերահաստատումէն եւ գործօն ծառայութեան մտաւ նաւատորմին մէջ: Պրունսվիքի դքսուհի Ֆրեդերիքային հետ ամուսնացաւ 9 Յունուար 1938ին: Երկրորդ անգամ ըլլալով հեռացաւ Յունաստանէն 1941ի Ապրիլին, երբ երկիրը գրաւուեցաւ Գերմանացիներէն եւ Իտալացիներէն: Գնաց կրեաէ ու հանկէ ամբողջ ընտանեօք անցաւ Եգիպտոս եւ յետոյ Հարաւային Ափրիկէ: Յունաստան վերադարձաւ 1946ին եւ գահ բարձրացաւ 1947ին, եղբօրը՝ Եորկիոս Բ. թագաւորի մահէն ետք: Թագաւորեց ան ընդամէնը 16 տարի, 10 ամիս եւ 6 օր, միշտ պահելով իր ժողովրդականութիւնը երկրին մէջ:

Fonds A.R.A.M

ՃԱՎԱՀԱՐԼԱԼ ՆԵՀՐՈՒ

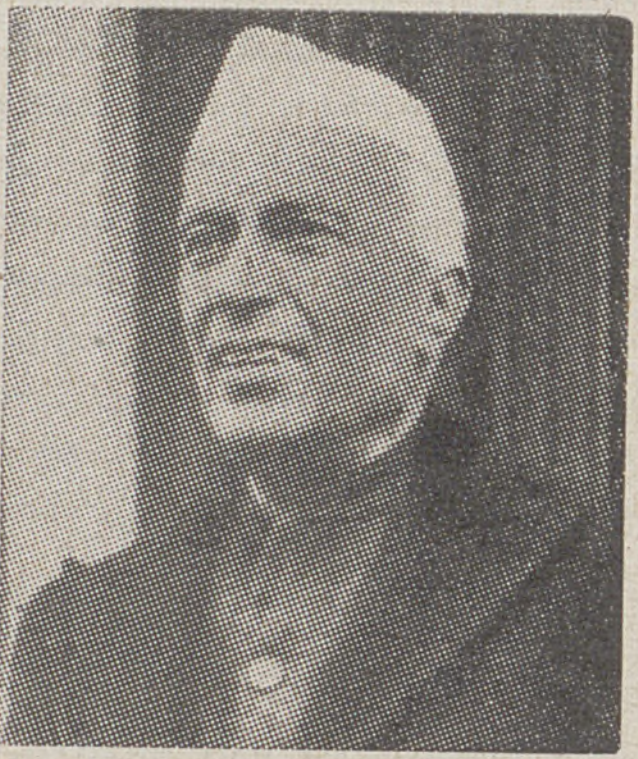

ՃԱՎԱՀԱՐԼԱԼ ՆԵՀՐՈՒ

Համաշխարհային չափանիշով մեծ դէմք մը հանդիսացաւ Հնդկաստանի այս անուանի զաւակը, որ այնքան երկար տարիներով պայքարեցաւ ի խնդիր իր հայրենիքի անկախութեան:

Ճավահարլալ Նեհրու ծնած էր 1889ին հիւսիսային Հնդկաստանի Ալլահապատ քաղաքին մէջ եւ համալսարանական ուսումը ստացած էր Անգլիա, խորապէս տպաւորուելով այդ շրջանին Անգլիոյ մէջ արծարծուող ընկերվարական եւ այլ յեղաշրջական գաղափարներէն: Երբ 22 տարեկանին Հնդկաստան վերադարձաւ, ծանօթացաւ Մահաթմա Կանտիին, որուն աջ թեւը պիտի ըլլար քանի մը տարիներ ետքը: Իսկ 30 տարեկանին պատրաստ էր ան արդէն ամէն կարգի ընդվզումի եւ ըմբոստութեան Մեծն Բրիտանիոյ գաղթատիրութեան դէմ: Արդիւնքը եղած էր՝ երկու անգամով աւելի քան տասնամեայ բանտարկութիւն: Պայքարը սակայն գտած էր իր արձագանգը ժողովուրդին մօտ եւ բոլորին աչքերը յառած էին Կանտիին եւ Նեհրուին վրայ: Կանտին ազատութեան ճամբան լուսաւորող ջահն էր, իսկ Նեհրուն կազմակերպիչն էր այդ ճամբէն յառաջացող ազատատենչ ըմբոստներուն: Ի վերջոյ պայքարը պսակուեցաւ, երբ 15 Օգոստոս 1947ին հռչակուեցաւ Հնդկաստանի անկախութիւնը եւ անկախ հայրենիքին վարչապետը դարձաւ Նեհրուն: Մինչեւ իր մահը, 17 տարի, մնաց ան այդ դիրքին վրայ, եւ, ոչ միայն ճարտարօրէն վարեց իր հայրենիքն ու անոր 462 միլիոննոց ժողովուրդը, այլեւ դարձաւ աշխարհի մեծագոյն առաջնորդներէն մէկը, շնորհիւ իր իմաստուն քաղաքականութեան:

Նեհրուի մեծութիւնը բնորոշուեցաւ մանաւանդ իր խաղաղասիրական առաքելութեամբ թէ ներքին կեանքի մէջ եւ թէ արտաքին ճակատի վրայ: Թերեւս իր մեծագոյն առաքինութիւնն էր նուիրումը ժողովրդավարական սկզբունքներու: Կրնար ան Հնդկաստանի դիկտատորը դառնալ, բայց նախընտրեց գործել խորհրդարանական կարգուսարքով: Իսկ արտաքին ճակատի վրայ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց միշտ ժողովուրդներու խաղաղ համակեցութեան վրայ: Ինք մէկն էր այն առաջնորդներէն, որոնք կազմակերպեցին կողմ չեզող կամ ոչ – յանձնառու 46 պետութեանց համախմբումը, իբրեւ պատնէշ մը խաղաղութեան սպառնացող վտանգներու դէմ: Այս նպատակով ալ ձեռնարկեց ան բազմաթիւ ճամբորդութեանց եւ խորհրդակցեցաւ մեծ պետութեանց ղեկավարներուն հետ:

Վարչապետ Նեհրուին մահը արտակարգ յուզումի մատնեց հնդիկ ժողովուրդը: Մայիս 27ի առտուն արթնցած էր ան կռնակին վրայ սուր ցաւերով: Զանցաւ քանի մը վայրկեան եւ ինկաւ մահաքունի մէջ: Կէսօրէ վերջ ժամը 2ին փչած էր արդէն իր վերջին շունչը: Ժողովուրդը կու լար անվերջ եւ օրուան մնացեալ մասը կ'անցընէր ծոմապահութեամբ: Մարմինը, պարզ թնդանօթի մը վրայ դրուած եւ երեք միլիոն Հնդիկներու ուղեկցութեամբ, անցաւ Նոր Տէլհիի փողոցներէն եւ տարուեցաւ քաղաքէն դուրս, Ճամունա սուրբ գետին այն կէտը, ուր 16 տարի առաջ հրկիզուած էր Մահաթմա Կանտիին մարմինը: Այնտեղ դրուեցաւ նախապէս պատրաստուած խարոյկի մը վրայ եւ ապա, ըստ հնդկական օրէնքի, երկու քուրմեր առաջնորդեցին իր թոռնիկը՝ 17 տարու Սանճէյ Կանտին խարոյկին առջեւ: Տղան, իր մեծ հօրը ձեռքերը կուրծքին տանելէ եւ սուրբ ջուրով անոր մարմինը օծելէն յետոյ, ձեռքին ջահը դողդղալով մօտեցուց խարոյկին, որ անմիջապէս

Fonds A.R.A.M

կրակ առաւ եւ սկսաւ այրել Նեհրուին մարմինը(*): Այսպէսով դործադրուեցաւ Նեհրուին յուղիչ կտակը, զոր պատրաստած էր 21 Յունիս 1954ին: Հետեւեալ այդ կտակէն քանի մը հատուածներ.

— «Ամենայն պարկեշտութեամբ կը ցանկամ յայտնել, թէ չեմ ուզեր որեւէ կրօնական արարողութիւն ինծի համար, մահէս յետոյ: Չեմ հաւատար այդ կարգի արարողութեանց եւ նոյնիսկ ձեւի համար անոնց ենթարկուիլը կեղծիք մը եղած պիտի ըլլար: ... Երբ մեռնիմ, պիտի ուզէի որ մարմինս այրուէր: Եթէ մեռնիմ օտար երկրի մէջ, մարմինս հոն պէտք է այրել եւ ապա ճաիւններս ղրկել Ալլահաբատ (իր ծննդավայրը): Այդ ճաիւններէն ափ մը պիտի նետուի Գանգէս գետին մէջ (Հնդիկներու սուրբ գետն է Գանգէսը): Անոնց ոչ մէկ մասը վար պիտի ղրուի եւ պահուի: Աթիկա կրօնական նշանակութիւն մը չունի. մասը մէջ ես ալ կրօնական զգացում մը չունիմ. Գանգէսին կապուած եմ մանկութենէս ի վեր եւ եղած է ան խորհրդանշան մը Հնդկաստանի դարաւոր մշակոյթին եւ քաղաքակրթութեան: ... Ճաիւններուս մնացեալ մեծ մասը պիտի գործածուի այլ ձեւով: Կ'ուզեմ որ անոնք օդանաւով բարձրացուին երկինք եւ այդ բարձրութենէն ցանուին արտերուն վրայ, ուր հնդիկ գիւղացիները կ'աշխատին, որպէսզի խառնուին անոնք Հնդկաստանի փոշիներուն եւ հողին հետ եւ ըստ այնմ դառնան հայրենիքին անբաժանելի մէկ մասնիկը:»

ՇԷՅԽ ՊԵՇԱՒԱ ԷԼ ԽՈՒԲԻ

ՇԷՅԽ ՊԵՇԱՒԱ ԷԼ ԽՈՒԲԻ

Երկար սպասումներէ ետք 1943ին անկախ հռչակուած Լիբանանի Հանրապետութեան առաջին Նախագահը Շէյխ Պըշարա Էլ Խուրի փակեց իր աչքերը Պէյրութի մէջ, 11 Յունուար 1964ին, յետ երկարատեւ հիւանդութեան:

Ծնած էր ան 1890ին Պէյրութ: Միջնակարգ ուսումը Սէն Ժոզէֆ վարժարանին մէջ ստանալէ յետոյ իրրեւ իրաւարան վկայուած է Փարիզի մէջ, 1912ին: Առաջին աշխարհամարտին, Լիբանանի անկախութիւնը պահանջող խնդրագիր մը ստորագրած ըլլալով, փախած է Եգիպտոս: Պէյրութ վերադարձած է 1919ին եւ չաղախուելով երկրի պետական կեանքին, «Ճառագիմութիւն» կուսակցութիւնը հիմնած է 1922ին:

Շէյխ Պըշարա Էլ Խուրի առաջին անգամ նախարար եղաւ 1926ին եւ այնուհետեւ երեք անգամ դարձաւ նախարարապետ: Ու այսպէս, երկար տարիներով հայրենիքին ծառայելէ յետոյ, 21 Սեպտ. 1943ին ընտրուեցաւ Հանրապետութեան Նախագահ: կարճ տեւեց սակայն լիբանանցի ժողովուրդին ուրախութիւնը, որովհետեւ մէկուկէս ամիս չանցած, Ֆրանսական հոգատար իշխանութիւնը տակախեց ի զօրու եղող Սահմանադրութիւնը եւ ձերբակալելով Հանրապետութեան Նախագահը, վարչապետ Ռիատ Սոլհն ու կառավարութեան անդամները, արգելափակեց զանոնք Ռաշայայի բերդին մէջ: Տասներկու օր յետոյ, հոգատար իշխանութիւնը, դէպքերու ծանրացու-

(*) Սանճէյ Կանտի Նեհրուի աղջկան՝ Ինտիրա Կանտիին մանչ զաւակն է (ազգականական կապ մը չունի Մահաթմա Կանտիին հետ): Հնդկական օրէնքով, եթէ մեռեալը մանչ զաւակ չունի, ինչ որ Նեհրուի պարագան էր, ամենամօտիկ մանչ զաւակ – ազգականը պէտք է վառէ խարոյկը:

Fonds A.R.A.M

մէն վախնալով, ազատ արձակեց արդելափակուածները, որոնք Պէյրութ վերադառնալով վերստանձնեցին իրենց պաշտօնները:

Հինգ տարի յետոյ, 1948ին, Շէյխ Պըշարա Էլ Խուրի Նախագահ վերընտրուեցաւ երկրորդ անգամ, բայց չլրնցը վերջացնելու ինն ամիս մնացած, հրաժարեցաւ 1952ին եւ այնուհետեւ զործօն մասնակցութիւն մը չբերաւ երկրի քաղաքական կեանքին:

ՎԼԱՏ ՊՐՆԸՑԵԱՆՈՒ

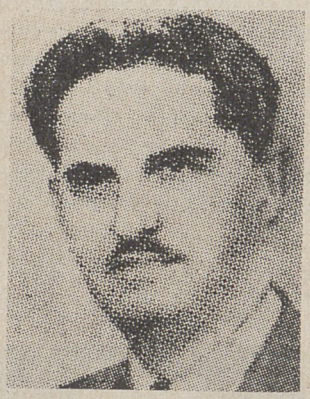

ՎԼԱՏ ՊՐԼԸՑԵԱՆՈՒ

Շատ մեծ կորուստ մը ունեցան արեւելագիտութիւնն ու մանաւանդ հայագիտութիւնը յանձին հոչակաւոր ռումանացի պիտնական վրոֆ. Վլատ Պրնըցեանուի, որ սրտի տագնապով յանկարծամահ եղաւ Պուքրէշի մէջ 9 Նոյեմբեր 1963ին: Մեծարժէք հայագէտ մը ըլլալով հանդերձ, Վլատ Պրնըցեանու էր նաեւ հայ ժողովուրդին թանկագին բարեկամը, — այնքան թանկագին ու հարազատ, որ կատարած էր թաղել զինք հայկական դերեզմանատան մէջ, ինչ որ կատարուեցաւ մահուան յաջորդ օրը:

Ծնած էր ան 22 Օգոստոս 1900ին, Ռումանիոյ Պուքովինա նահանգի Թիմիշոարա քաղաքին մէջ: Բարձրագոյն ուսումը ստացաւ Չէրնըուցի համալսարանը եւ իրրեւ իրաւաբան վկայուեցաւ 1925ին: Նոյն տարին գնաց Փարիզ եւ հինգ տարի Սորպոնի մէջ ուսումնասիրեց հնդեւրոպական լեզուներու բաղդատական լեզուաբանութիւնը, այլեւ սորվեցաւ կարգ մը արեւելեան լեզուներ, ինչպէս սանսկրիտը, հին պարսկերէնը եւ զրաբարը: Այս հինգ տարիներուն մէկ մասն ալ անցուց ան Լոնտոնի եւ Տրպլինի համալսարաններուն մէջ, ուր ուսումնասիրեց կելտական լեզուները եւ յատկապէս միջնադարեան գաղիերէնը:

Վլատ Պրնըցեանու վկայուեցաւ Փարիզի նշանաւոր Ecole Pratique des Hautes Etudes վարժարանէն եւ Ռումանիա վերադառնալով, սկսաւ իր գիտական աշխատանքին: Հեղինակն է ան հրատարակուած ու անտիպ 200ի չափ վաւերական ուսումնասիրութեանց, որոնց մէջ պատկառելի տեղ մը կը բռնեն զուտ հայագիտական զործերը (200ի վրայ 90), ֆրանսերէնով, անգլերէնով, գերմաներէնով, ռուսերէնով, հայերէնով եւ ռումաներէնով: Հրատարակուած զործերն են «Հայերը ռումանական պատմութեան եւ կեանքին մէջ» (1938), «Յունարէն գերբայերով կազմուած զարձուածքներու հայերէն թարգմանութիւնը» (1937), «Ուրարտական անձանցները զասական հայերէնի մէջ» (1960), «Հայ ժողովուրդի ծագման քանի մը խնդիրները» (1960), «Ուրարտական տեղանուններդ հայերէնի մէջ» (1961), «Հայկական ծագում ունեցող բարձրաստիճան պաշտօնեաները Մոլոատիոյ մէջ» (1960), «Դերբայի արտայայտչական կարելիութիւնները զրաբարի մէջ» (1937), «Հայ զրական լեզուի միասնութեան խնդիրները» (1954), «Միջկրաւորական «Ի» տառը զրաբարի մէջ» (1957), «Հայ ցեղարանութեան հարցեր» (1931), եւայլն:

Ասոնք՝ հրատարակուածները: Իսկ անտիպ մնացածներէն արձանագրենք «Հնադարեան Հայաստանի մշակոյթը եւ քաղաքակրթութիւնը» (մեքենագրուած 279 էջ), «Հայ հնագրութեան ալպոմ»ը (81 լուսանկարուած բնագրերով), «Զրաբարի քերականութիւն»ը (մեքենագրուած 130 էջ), «Հայերու ապստամբութիւնը Դարե-

Fonds A.R.A.M

հի դէմ», եւայլն: Անոնք կը մնայ նաեւ իր ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը Ռապինարանաթ Թակորի մասին:

Իր միւս ուսումնասիրութիւնները կը պարունակեն նիւթեր հնդկարանութեան, հին պարսկերէնի, յունարէնի, լատիներէնի, գերմաներէնի, կեղտերէնի եւ սլաւական լեզուներու մասին: Կը տիրապետէր ան բոլոր այս լեզուներուն, այլեւ դիտէր եւրոպական նորագոյն ու կարեւորագոյն լեզուները, որոնց կարգին եւ իրլանտերէնն ու հոլանտերէնը:

Վլատ Պընըցեանու հրատարակած է զանազան բանասիրական հանդէսներ: Կ'աշխատակցէր երեւանի «Պատմա – բանասիրական Հանդէս»ին եւ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի «Բանբեր»ին: Իսկ 1931էն սկսեալ դասաւանդած էր Պուքրէշի համալսարանին եւ այլ կրթական բարձրագոյն հաստատութեանց մէջ:

Այսքան մեծ կորուստէն յետոյ դժուար թէ մէկ օրէն միւսը լեցուի այս հոչակաւոր վիմանականին՝ Վլատ Պընըցեանուին բաց ձգած տեղը:

ՋՕՐԱՎԱՐ ՄԱՌՍԻՄ ՎԷԿԱՆ

ՋՕՐ. ՄԱՌՍԻՄ ՎԷԿԱՆ
(1930ի նկար)

Ֆրանսական Զրդ բանակի սպայակոյտի պետի հանդամանքով՝ Մառնի պատմական ճակատամարտին յաղթականը 1916ին: = Դաշնակից բանակներու ընդհ. հրամանատար մարշալ Ֆոշին աջ բազուկը եւ մէկը 11 Նոյեմբեր 1918ի զինադադարի կերտիչներէն: = Մանաւանդ առաքելութեամբ Վարշաւա ղրկուած եւ Լեհաստանի վրայ յարձակող կարմիր բանակը ետ մղած զօրավարը՝ 1920ի Օգոստոսին: = Սուրիոյ եւ Լիբանանի բարձր քոմիսէր եւ Մերձաւոր Արեւելքի Ֆրանսական ուժերու ընդհ. հրամանատար՝ 1923ին: = Ֆրանսական բանակի ընդհ. սպայակոյտի պետ՝ 1930ին: = Ֆրանսական Ակադեմիայի անդամ՝ 1931ին: = Եւ, ի վերջոյ, մարշալ Փէթէնի կողմէ 16 Յունիս 1940ին նշանակուած պաշտպանութեան նախարարը, որ հրամայեց ստորագրել գերմանաֆրանսական զինադադարը 24 Յունիսի կէս գիշերին:

Ահա ամէնէն ցայտուն հանգրուանները զօր. Մաքսիմ Վէկանի երկարամեայ կեանքին եւ գործունէութեան: Ամենավերջին հանգրուանն էր, որ մեծ փոթորիկ առեղծեց իր շուրջը: Մեղադրուեցաւ ան անարի անձնատուութեամբ, թէեւ, նոյն տարին իսկ սկսաւ կասկածելի նախատիլ օրուան վարչապետ Փիէր Լաւալի եւ մանաւանդ գերման զրաման իշխանութեանց կողմէ, իբրեւ փէթէնեան պատուիրակ Ալժերիա ղրկուելէ ետք, հոն ունեցած գործունէութեան պատճառով: Կանչուեցաւ Վիշի եւ գործէ հեռացուեցաւ: Եւ երբ կատարուեցաւ զաշնակիցներու ափրիկեան յաղթանակը 8 Նոյեմբեր 1942ին, զօր. Վէկան առնուեցաւ հսկողութեան տակ եւ չորս օր յետոյ, Հիթլէրի հրամանով ձերբակալուեցաւ ու աքսորուեցաւ Գերմանիոյ նեբսբերը:

Ազատ արձակուեցաւ գերմանական պարտութեան վազորդայնին եւ հայրենիք վերադառնալով, ինքզինքը դրաւ զինուորական դատական իշխանութեանց տրա-

Fonds A.R.A.M

մադրութեան տակ։ Դատուեցաւ եւ ի վերջոյ անպարտ արձակուեցաւ։

Զօր. Մաքսիմ Վէկան ծնած էր 21 Յունուար 1867ին, Պրիւքսէլի մէջ, անյայտ ծնողքէ եւ արձանագրուած էր տեղւոյն քաղաքապետութեան մօտ իբրեւ Պելժիքացի, Մաքսիմ անունով, առանց մականունի։ Իբրեւ օտար տեղակալ զինուորական վարժարանը աւարտելէն ետքն է, որ նոտարի մօտ կատարուած արձանագրութեամբ մը, 1888ին, իբրեւ իր հայրը ներկայացած է Մարսէյլ բնակող Սթրազպուրկցի տոմարակալ մը՝ Ֆրանսուա – Ժոզէֆ Վէկան եւ ասոր վրայ, ընտանեկան մականուն մըն ալ ունենալով, դարձած է ֆրանսական քաղաքացի։

Կարճ շրջան մը, 1939ի Սեպտեմբերէն մինչեւ 19 Մայիս 1940 մնաց ան Պէյրութ, իբրեւ Մերձաւոր Արեւելքի Ֆրանսական բանակի ընդհանուր հրամանատար։ Ատենօք իբրեւ բարձր քոմիսէր ալ գտնուած ըլլալով հոն, ծանօթ դէմք էր ան արաբական շրջանակներու մէջ։ Մինչեւ այսօր ալ Պէյրութի գլխաւոր չուկան կը կոչուի զօր. Մ. Վէկանի անունով։

Հեղինակն է ան բազմաթիւ երկասիրութեանց եւ անոնց ներկայացուցած գրական ու պատմական արժէքով է որ ընդունուեցաւ ան Անմահներու Կաճառը։

Մեռաւ 98 տարեկանին, 28 Յունուար 1965ին։ Կառավարութիւնը, զօր. տը Կոլի հրահանգով, չմասնակցեցաւ յուղարկաւորութեան ոչ իսկ մէկ ներկայացուցիչով։ Ոչ ալ եկեղեցական արարողութիւնը կատարուեցաւ ազգային հերոսի մը վայել պաշտօնական շուքով։ Կառավարութեան այս ոխակալ ընթացքը արժանացաւ թերթերու խիստ քննադատութեան։ Բայց, հակառակ այս բոլորին, ծովածաւալ բազմութիւն մը յարգեց մեծանուն զինուորականին յիշատակը։

ԹԷՈՏՈՐ ՀՈՅՍ

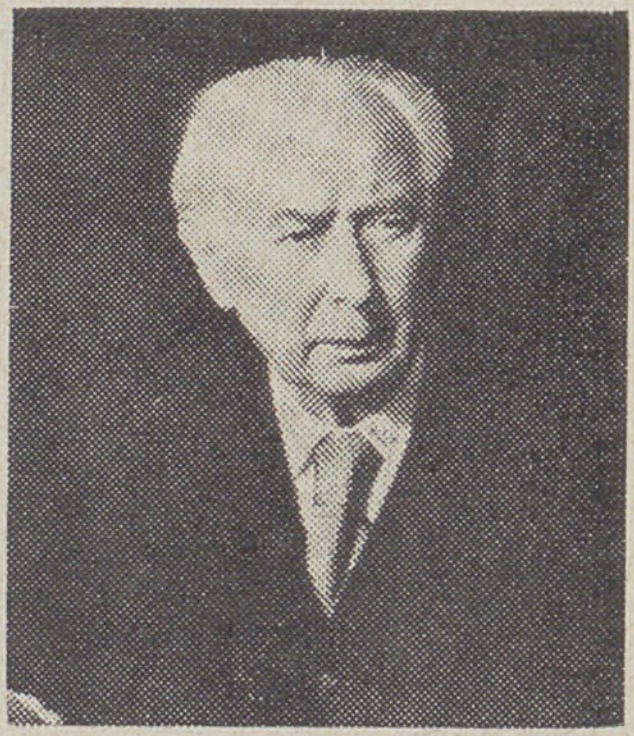

ԹԷՈՏՈՐ ՀՈՅՍ

Փրոֆ. Թէոտոր Հոյս, որ Գերմանիոյ Դաշնակցային Հանրապետութեան Նախագահը եղաւ 1949էն մինչեւ 1959, փակեց իր աչքերը 12 Դեկտ. 1963ին, Շթութկարտի մէջ։ Դասախօս էր ան Պերլինի քաղաքական գիտութեանց բարձրագոյն վարժարանին մէջ եւ միաժամանակ Ռայխսթակի երեսփոխան, երբ 1933ին, իբրեւ հականացի, հեռացուեցաւ վարժարանէն եւ առնուեցաւ խիստ հսկողութեան տակ։ Գրաւուեցան իր բոլոր գործերը եւ այրուեցան հրապարակով։ Ասոնց մէջ ամէնէն ուշագրաւն էր 1931ին հրատարակուած «Հիթլէրի ճամբան» գիրքը, որ կը նախատեսէր Ֆիւրէրի ցեղապաշտ ու մոլեռանդ տեսութեանց աղիտալի հետեւանքները։ Ատկէ յետոյ, Փրոֆ. Թ. Հոյս ապրեցաւ շատ զգուշաւոր ինքնամեկուսացումով մը ամբողջ 22 տարի, մինչեւ հիթլէրական վարչաձեւին տապալումը։

Իբրեւ փորձառու հրապարակագիր, 1945ի զինադադարէն յետոյ դարձաւ Հայտէլպէրկի «Ռայն Նէքար Ցայթունկ»ի խմբագրապետ եւ Նախագահ Ազատական Կուսակցութեան։ Գերմանական խորհրդարանի երեսփոխան ընտրուեցաւ 1949ին եւ նոյն թուականին ալ, Սեպտ. 12ին, ընտրուեցաւ Հանրապետութեան Նախագահ։ Այնուհետեւ վերընտրուեցաւ անգամ մը եւս 1954ին։ Երբ երկրորդ հնգամեակն ալ վերջացաւ, առաջարկուեցաւ փոխել Սահմանադրութեան յօդուածը նախագահական ընտրութեան մասին, որպէսզի Փրոֆ. Թ. Հոյս ընտրուի երրորդ անգամ մըն ալ։ Բայց ինք մերժեց եւ ասոր վրայ Նախագահ ընտրուեցաւ Հայնրիխ Լիւպքէն։

Այնուհետեւ քաշուեցաւ Շթութկարտի իր բնակարանը, ուր կ'ապրէր իր միակ զաւկին՝ Տոքթ. Լուտվիկ Հոյսի հետ (կինը մեռած էր 1952ին)։ Ծնած էր ան 31 Յունուար 1884ին, Պրաքէնհայմի մէջ (Վիւրթէմպէրկ)։ Մայրը ռուսական ծագում ունէր։

Fonds A.R.A.M

ԼԷՅՏԻ ԱՍԹՈՐ

ԼԷՅՏԻ ՆԱՆՍԻ ԱՍԹՈՐ

Լէյտի Նանսի Ասթոր եղաւ առաջին կին եր-
եսփոխանը բրիտանական խորհրդարանին մէջ։ Տարօրինակն այն էր որ ծագումով Ամերիկուհի մըն էր ինք, — ծնած էր Վըրճինիա նահանգը, ա-մուսնացած էր Պոսթըն, բայց ամուսնալուծուած էր ամուսնոյն դինովութեան պատճառով, յետոյ նորէն ամուսնանալով անգլիացի Վալտորֆ Ասթո-րի հետ, հաստատուած էր Անգլիա եւ դարձած էր «Անգլուհի»։ Ու միշտ կ'ըսէր, թէ «մէ՛կը, բրի-տանական խորհրդարանին առաջին կին երեսփո-խանը ըլլալու պատիւը տեղացիի մը չվիճակուե-ցաւ»։

Աւելորդ պիտի ըլլար ըսել, թէ երեսփոխանի իր հանգամանքով, բուռն պայքար մղեց ան կի-ներու քաղաքացիական իրաւունքներուն համար, ընտրուած օրէն, 1919էն սկսեալ։ Եւ բազմաթիւ բախումներ ունեցաւ երեսփոխաններուն հետ, որոնք յաճախ տեղի կու տային իր կանացի չնորհներուն, զուարթ կամ կծու կատակներուն եւ սրամտութեանց առջեւ։ Ճախուռն էր ան իր արտայայտութեանց մէջ եւ խնայել չէր գիտեր սեւէ մէկուն։ Չէր պիտեր նաեւ խօսքի տակ մնալ եւ խօսիլ ցած ձայնով։ Մէկ խօսքով, 1919էն մինչեւ 1945, երեսփոխանութենէն հրաժարելու թուականը, դարձած էր ան Անգ-լիոյ ամէնէն հետաքրքրական կինը։

Անգամ մը, Ուինսթըն Չըրչիլի դէմ դայրացած, պոռաց անոր երեսին.

— Եթէ ամուսինս եղած ըլլայիք, պիտի թունաւորէի ձեր սուրճը...

— Եւ եթէ դուք ալ իմ կինս եղած ըլլայիք, պիտի խմէի զայն ... եղաւ Չըրչիլին այնքան սրամիտ պատասխանը։

Լէյտի Ասթոր ծնած էր 1879ին եւ մեռաւ անցեալ Մայիսին։

ԼՈՐՏ ՊԻՎԸՐՊՐՈՒՔ.— Բրիտանական մամուլի արքան, որ միլիոնատէր դարձած էր դէռ 30 տարեկանին։ Ծնած էր Գանատա 1879ին եւ Անգլիա գաղթելով ու բրիտանական հպատակութիւն ստանալով, երեսփոխան ընտրուած էր 1910ին։ Նախարար՝ 1918ին, Լոյտ Ճորճի եւ 1940ին՝ Ուինսթըն Չըրչիլի դահլիճներուն մէջ։ Բրիտանական կայսրութեան պահպանման մեծագոյն ախոյեաններէն, շատ մը վար-չապետներու գաղտնի խորհրդատուն, իսկ ուրիշներուն կատարի հակառակորդը, դերմանատեաց, Հասարակաց Շուկային թշնամի եւ չնորհիւ իր մամուլին, մեծ հեղինակութիւն մը երկրի քաղաքական կեանքին մէջ, — այսպէս էր Լորտ Պիվըր-պրուքը։ Սեփականատէրն էր ան «Տէյլի Էքսփրէս» օրաթերթին (տպաքանակը 4 միլիոն 300 հազար), «Սընտէյ Էքսփրէս» կիրակնօրեայ (4 միլիոն 500 հազար) եւ «Իվնինկ Սթանտարտ» իրիկնաթերթին (750 հազար)։ Մեռաւ Յունիս 9ին։

ՍՈՖՈՒԼԻՍ ՎԻՆԶԼՈՍ.— Մեծանուն էլէֆթէրիոս Վէնիզէլոսին երկրորդ զաւակը։ Ծնած էր Կրետէ, 1894ին։ Օժտուած քաղաքական դործիչի յատկութիւն-ներով, կարեւոր դիրքեր դրաւեց ան Յունաստանի պետական եւ հանրային կեան-քին մէջ։ Եղաւ պետս հօրը հիմնած Ազատական Կուսակցութեան եւ բազմիցս վար-չապետ, փոխ – վարչապետ, նախարար եւ երեսփոխան։ Վերջին անգամ արտաքին նախարարն էր ե։ Փափանդրէուի կառավարութեան։ Հօրը նման ինքն ալ Հայոց ջերմ բարեկամն էր։ Ցանկարձամահ եղաւ 7 Փետր. 1964ին, չոգենաւին վրայ, երբ Կրետէի մէջ ընտրական ճառ մը խօսելէ յետոյ կը վերադառնար Աթէնք։

Fonds A.R.A.M

ՄՈՐԻՍ ԹՈՐԷԶ.— Դէպի Սեւ ծովու եզերքը օդափոխութեան երթալուն առթիւ, շոգենաւին վրայ եւ Պոլսոյ ու Վառնայի միջեւ, Յուլիսի 14ին ուղեղային արիւնահոսութեան հետեւանքով յանկարծամահ եղաւ Ֆրանսայի Համայնավար կուսակցութեան ղեկավարներէն Մորիս Թորէզ: Ծնած էր 1900ին: Ընկերվարական էր 1919ին, Համայնավար կուսակցութեան անդամակցեցաւ 1921ին: Արագ վերելքով մը, Կեդր. Կոմիտէի անդամ դարձաւ 1924ին, Քաղաքական Բիւրոյի անդամ՝ 1925ին եւ Կոմկուսի ընդհ. քարտուղար՝ 1930ին: Ընտրուեցաւ նաեւ երեսփոխան: Երկրորդ աշխարհամարտի նախօրեակին, երբ կնքուեցաւ գերմանեւխորհրդային համաձայնութիւնը, իսկ պատերազմի պայթումէն ետքն ալ երբ Հիթլէր եւ Սթալին իրենց մէջ բաժնեցին Լեհաստանը, Մորիս Թորէզ դիրք բռնեց ի նպաստ Գերմանիոյ: Իբրեւ հայրենադաւ մահուան դատապարտուեցաւ ի բացակայութեան եւ հազիւ կրցաւ գլուխը ազատել, Զուիցերիոյ վրայով գաղտնօրէն Մոսկուա ապաստանելով: Այնուհետեւ ներման արժանացաւ զօր. տը Կոլի կողմէ եւ վերադարձաւ Ֆրանսա 1944ին: Մինչեւ անգամ, համագործակցական գետնի վրայ մաս կազմեց զօր. տը Կոլի, Պիտոյի եւ Ռամատիէի դահլիճներուն, մինչեւ որ 1947ին, Ռամատիէ հեռացուց համայնավարները կառավարութենէն: Ուղղափառ համայնավար էր՝ Մոսկուային հլու – հնազանդ ենթակայութեամբ: Իրեն համար Խորհրդային Միութիւնը տեսակ մը «գերագոյն հայրենիք» էր: Ամէն պարագայի տակ, իր գործունէութեան վերջին տարիներուն, Ֆրանսական Կոմկուսին շարքերը բաւական նօսրացան եւ ան ու իր ընկերները ի վիճակի չեղան կասեցնելու այս տեղատուութիւնը: Վառնայէն մարմինը օդանաւով տարուեցաւ Փարիզ եւ թաղուեցաւ այնտեղ:

ՓԱԼՄԻՐՕ ԹՈԼԻԱԹԻ.— Ֆրանսայի համայնավար ղեկավարներէն Մորիս Թորէզին պէս, Իտալիոյ եւ կարելի է ըսել արեւմտեան աշխարհի մեծագոյն համայնավար ղեկավարը Փալմիրօ Թոլիաթին ալ իր աչքերը փակեց Օգոստոս 21ին, խորհրդային հողի վրայ, Սեւ ծովու եզերքը, ուղեղային արիւնախռնումի հետեւանքով: Ծնած էր ան Ճենովա, 1893ին, Ծաղկազարդի օրը, այդ պատճառով ալ իր հաւատացեալ ծնողքը կնքած էր զայն Փալմիրօ (արմաւենի) անունով: Իրաւաբան էր, ունէր նաեւ աստուածաբանական զարգացում: Նախ ընկերվարական (1914ին), յետոյ համայնավար (1919ին), Կեդր. Կոմիտէին կ'անդամակցի 1922ին: Ճշմարտօրէն խաղաղասէր, դէմ էր ան ամէն տեսակի արկածախնդրութեան: Քաղաքացիական պատերազմէն վախնալով, երբեք չուզեց գրաւել իշխանութիւնը: Մէկն էր, որ համոզուած համայնավար մը ըլլալով հանդերձ, կը մտածէր նախ ժողովուրդին եւ ապա կուսակցութեան մասին: Թոլիաթի Արեւմուտքի առաջին համայնավար կուսակցութիւնը դարձուցած էր իտալական Կոմկուսը, իր 1·631·889 անդամներով եւ ընտրութեանց ատեն ապահոված 8 միլիոն ձայներով: Մեծ ազդեցութիւն ունէր զանգուածին վրայ: Որոշ անկախութիւն մը պահած էր Մոսկուայի նկատմամբ, խորհրդային բոլոր վարչաձեւերու օրով: Մարմինը փոխադրուեցաւ Հռոմ, մասնաւոր օդանաւով եւ հոն ալ կատարուեցաւ թաղումը:

ԿԱՊԻ ՄՈՐԼԷՅ.— Համբաւաւոր դերասանուհի: Ծնած է Ալժերիա 8 Յունիս 1897ին եւ 15 տարեկանին փոխադրուած է Փարիզ, ուր ի յայտ եկած են իր դերասանական շնորհները: Երկու տարի յետոյ սկսած է դերեր ստանձնել շարժանկարի ֆիլմերուն մէջ եւ յայտնուած է նմանապէս թատերական բեմերու վրայ: Մասնակցած է հարիւրէ աւելի ֆիլմերու բեմադրութեանց եւ իբրեւ վաւերական արուեստագիտուհի միշտ ծափահարուած է հանդիսական բազմութեանց կողմէ: Հակառակ երեք տարիէ ի վեր հիւանդ ըլլալուն — խլիրդէ կը տառապէր — Կապի Մորլէյ կը շարունակէր խաղալ: Շատ բարի սիրտ մը ունէր եւ ձեռքի տակէ շատ մը բարիքներ ըրած է զրկուած մանուկներուն եւ կարօտ հիւանդներուն: Գիտէր թէ պիտի մեռնէր, բայց ըլլալով խոր հաւատացեալ մը, հոգեպէս պատրաստուած էր յաւիտենական կեանքին: Կը բնակէր Նիս եւ հոն ալ աւանդեց իր հոգին, Յուլիս 4ին:

Fonds A.R.A.M

«ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ»Ի ԲԱԺԻՆ

ԿԱՐԳ ՄԸ ՆՈՐ ԱՆՑՔԵՐՈՒ ԱՐՁԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԻՆՉԵՒ 28 ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1965

ՍԸՐ ՈՒԻՆՍԹՐՆ ԶԸՐՉԻԼԻ ՄԱՀԸ

ԵՒ ՄԵԾԱՇՈՒՔ ՅՈՒՂԱՐԿԱՒՈՐՈՒԹԻՆԸ ԼՈՆՏՈՆԻ ՄԷՋ

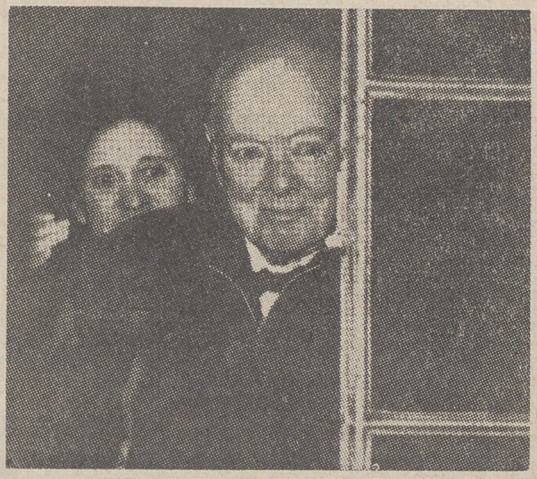

Սըր Ուինսթըն Զըրչիլի ամենավերջին նկարը: Անցեալ տարուան Նոյեմբեր 30ին, իր ծննդեան 90ամեակին առթիւ, ծերացած Առիւծը պատուհանէն ժպտելով կը դիտէ փողոցը լեցուած բազմութիւնը:

Ինչպէս գրած ենք այս հատորի «Մահապրութեան» բաժնին մէջ, շատ երկար տեւած հոդեվարքէ մը յետոյ, Զըրչիլ մեռաւ 24 Յունուար 1965ին: Գոյժը հաղորդուելուն պէս սկսան յուղարկաւորութեան պատրաստութիւնները, որոնք սասցան աննախընթաց չուք, պաշտօնական գեանի վրայ: Էլիզապէթ Թագուհին փափաքով կատարուեցաւ բացառիկ յուղարկաւորութիւն, որուն արքայական ծագում չունեցող ոչ մէկ մահկանացու արժանացած էր Անգլիոյ մէջ, վերջին 60 – 70 տարիներու ընթացքին: Նման մեծ պատիւներով թաղուած էին միայն Նափոլէոն Պոնափարթը պարտութեան մատնած Ուաթըրլոյի հերոս Ուէլլինկթընի դուքսը, 1852ին եւ Մեծն Բրիտանիոյ հռչակաւոր վարչապետ Ուիլեըմ Կլատսթոնը, 1898ին:

Երկու օր առքը, Յունուար 26ի երեկոյեան, հանգուցեալին մարմինը, բրիտանական դրօշով ծածկուած եւ վրան Ծնրակապի Պատուանշանը ունեցող դագաղով փոխադրուեցաւ Ուէսթմինսթրի Աբբայարանը եւ տեղաւորուեցաւ մահարեմի մը վրայ, որուն չորս անկիւնները պատուոյ պահակ կեցած էին 20 վայրկեանը անգամ մը փոխուող եւ պինուորական ուժերու բոլոր դասակարգերուն պատկանող մէկ – մէկ սպայ: Նոյն իրիկունն իսկ սկսաւ լուռ եւ կարգա-

Fonds A.R.A.M

պահ ժողովուրդին տողանցքը դադրեցուց երկու քովերէն եւ չարունակուեցաւ առանց դադարի մինչեւ առաւօտեան ժամերը: Բացմութիւնը պոչ կապած էր Ուէսթմինսթրի դուրսը, զէրոյէն վար ցուրտ օդով, ձիւնի տակ եւ սառեցնող հովի մէջ: Իւրաքանչիւր վայրկեանին պոչը կ'երկարէր 80 հոգիով, պոչին երկարութիւնը ամէն վայրկեան կը հասնէր աւելի քան երեք քիլոմէթրի եւ պոչին մաս կազմող մը հազիւ կրնար չէնքէն ներս մտնել՝ երկուքուկէս ժամ մեծ համբերութեամբ սպասելէ ետք: Ու այսպէս, տողանցքը չարունակուեցաւ ցերեկ եւ գիշեր, մինչեւ յուղարկաւորութեան օրուան ժամը 6ը:

Արձանագրեցինք այս մանրամասնութիւնը ցոյց տալու համար, թէ որքան խոր սէր ու պաշտամունք ունէր անգլիացի ժողովուրդը իր Մեծ Ազատարարին հանդէպ:

Յուղարկաւորութիւնը տեղի ունեցաւ Յունուար 30ի չաբաթ օրը կէսօրէ առաջ եւ մարմինը մեծ թափօրով փոխադրուեցաւ Ս. Պօղոս մայր տաճարը, ուր ներկայ եղան հանդուցեալին կինն ու զաւակները, էլիզապէթ Թագուհին, իր ամուսնոյն իշխան Ֆիլիփ, զաւկին՝ Կալլէսի զահաժառանգ իշխանին եւ արքայական ընտանիքի այլ անդամներուն հետ, այլեւ 112 պետութեանց պաշտօնական ներկայացուցիչները, — դօր· տը Կոլը, դօր· Այզընհաուըրը, Նախագահ Ճոնսընին ներկայացուցիչը արտաքին նախարար Տին Ռըսք, արքաներ, նախագահներ, իշխաններ, պետական դէմքեր, եւայլն:

Կրօնական արարողութիւններէն յետոյ դագաղը հանուեցաւ մայր տաճարէն եւ թափօրը սկսաւ յառաջանալ Լոնտոնի զլխաւոր փողոցներէն: Հասնելով դեպը սաստիկ ցուրտ օդով, դագաղը զրուեցաւ չոգեմակոյկի մը վրայ եւ փոխադրուեցաւ Ուաթըրլօ երկաթուղային կայարանը: Ու հոնկէ, կառախումբով եւ միայն ընտանեկան պարագաներուն ուղեկցութեամբ, տարուեցաւ մինչեւ Հէնտլորօ կայարանը (Օքսֆորտէն ոչ այնքան հեռու): Ի վերջոյ, փոխադրուելով կայարանին մօտիկ Պլատոնի փոքր դերեզմանատունը, թաղուեցաւ այնտեղ հօրը՝ Լորտ Ռանտոլֆ Չըրչիլի եւ Ամերիկուհի մօրը՝ Ժերոմի դերեզմաններուն քովը: Այս էր Սըր Ուինսթըն Չըրչիլին վերջին ցանկութիւնը:

Սըր Ուինսթըն Չըրչիլին ամմոռաճալի գիւտը V = Victory = Յաղթանակ

ՉՐՉԻԼ ԵՒ «ԵՐԿԱԹԵԱՑ ՎԱՐԱԳՈՅՐ»Ը

Ուինսթըն Չըրչիլի մահուան առթիւ, միջազգային մամուլին մէջ քանիցս յիշուեցաւ այն ճառը, զոր մեծանուն վարչապետը խո-

Fonds A.R.A.M

սած էր 5 Մարտ 1946ին Միացեալ Նահանգներու Ֆուլթըն քաղաքին մէջ (Միսուրի) եւ մանաւանդ ճառին այն հատուածը, ուր գործածած էր ան «երկաթեայ վարագոյր» (Iron curtain) պատկերաւոր բացատրութիւնը: Մինչեւ այսօր ալ ամէն մարդ գիտէր, թէ այդ բացատրութեան «հայրութիւնը» կը պատկանի Չըրչիլին: Բայց ահա, անոր մահէն չաբաթ մը ետքը, Պոսթընէն հաղորդուեցաւ տեղեկութիւն մը, որուն համաձայն «երկաթեայ վարագոյր»ը երբեք չէ եղած Չըրչիլին գիւտը, այլ այդ բացատրութիւնը արտասանուած է 23 անգամ, ամերիկեան ծերակոյտին առջեւ, ծերակուտական Արթըր Վանտէնպէրկի կողմէ 15 Նոյեմբեր 1945ին խօսուած ճառին մէջ: Այս ճշդումը ըրած է Պոսթըն Գլոպ նախկին դասախօսներէն Ցիւսեան կրօնաւոր մը, Հայր Սիանի Սմիթ, որ կ'ըսէ թէ ծերակուտական Վանտէնպէրկի ճառը արձանագրուած է «Գոնկրէսընըլ Րըքորտ»ի մէջ, վերոյիշեալ թուականին:

ՍՈՎԵՏՆԵՐԸ ԿՈՆԱԿ ԴԱՐՁՈՒՑԻՆ ԿԻՊՐՈՍԻՆ

Յունուար 4ին Անգարա այցելեց խորհրդային պատուիրակութիւն մը, Սովետներու կարեւորագոյն դէմքերէն Նիքոլա Փոտկորնիի գլխաւորութեամբ եւ տասն օր տեւած խորհրդակցութիւններ ունեցաւ թուրք կառավարութեան հետ: Արդիւնքը՝ Թրքական տեղատուութիւն ի նպաստ Սովետներուն եւ Թրքասիրական զեղումներ՝ այս վերջիններէն: Թուրքերը, յայտնօրէն Մոսկուան սիրաշահելու համար, Յունուարի սկիզբները որոշած էին արդէն չմասնակցիլ հիւլէական բազմակողմանի նաւատորմ մը ստեղծելու ամերիկեան ծրագրին, իսկ Յունուարի վերջերն ալ յայտարարեցին, թէ կը մերժեն ընդունիլ ամերիկեան «Սաւանա» հիւլէական նաւին այցելութիւնը:

Սովետները փոխարինեցին Թրքական այս տեղատուութիւնը և հակառակ Սեպտ. 30ին Մոսկուայի մէջ կնքուած սովետեւկիպրական համաձայնագրին, սկսան պաշտպանել Թրքական տեսակէտները: Իրենց արտաքին նախարարը Անարէ Կրոմիքօ Յունուար 21ին յայտարարեց, թէ Սովետները կողմնակից են կիպրական հարցին դաշնակցային ձեւով լուծման, — այն է երկու հատուածներու բաժնել կիպրոսը եւ թուրք փոքրամասնութիւնը նկատել տէրն ու տիրականը կղզիի մէկ մասին, — տեսակէտ մը, որուն խստիւ դէմ է կիպրական կառավարութիւնը:

Իսկ Փոտկորնի բազմիցս յայտարարեց, թէ պէտք է սովետեւթուրք յարաբերութեանց մէջ բացուի բոլորովին նոր էջ մը, որ յիշեցնէ Լենինի եւ Քէմալի գործակցութիւնը...

Աւելորդ է ըսել, թէ Սովետներու այս դիմափոխութիւնը առաւել եւս չփացուց Թուրքերը եւ հիասթափութիւն ու դայրոյթ պատճառեց Կիպրոսի եւ Յունաստանի Ցոյներուն:

Fonds A.R.A.M

ԻՐԱՆԻ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՎԱՐՉԱՊԵՏԸ

ԱՄԻՐ ԱՊՊԱՍ ՀՈՎՀԷՏԱՆ
Իրանի նոր վարչապետը

Յունուար 21ին, երիտասարդ մը, ազգանունակի հինգ հարուածներով ծանրօրէն վիրաւորեց Իրանի վարչապետ Ալի Մանսուրը: Հակառակ չտայլուած ամէն կարգի բժշկական խնամքներու, Յունուար 26ի գիշերը աւանդեց ան իր հոգին: Ոճրագործը ձերբակալուեցաւ: Կը պատկանի կրօնական աղանդի մը, որուն պետը Այաթոլլահ Խոմէյնի Թուրքիա աքսորուած էր վերջերս:

Շահը վարչապետ նշանակեց Ամիր Ապպաս Հովէյտան, որ փոխ – վարչապետ եւ էմտաական նախարար էր Ալի Մանսուրի գահլիճին մէջ: Բոլոր նախարարները պահեցին իրենց աթոռները:

Նորընտիր վարչապետը ծնած է 1919ին եւ ուսումը առած է Իրանի, Պելժիքայի եւ Ֆրանսայի մէջ: (Անցեալ Հոկտ.ին եկած էր Պէյրութ եւ կաթոլիկոսարան երթալով այցելած էր պերեզմանին երջանկայիշատակ Տ. Զարեհ Վեհափառին, որուն մօտիկ բարեկամն էր Պելժիքայի ուսանողութեան օրերէն):

ԹՐՔԱԿԱՆ ՄԵԾ ՈՃԻՐԸ ՄԱԿ–ԻՆ ԱՌՋԵԻ

Կիպրոսի արտաքին նախարարը Քիւչիւքանու ՄԱԿ–ի Յունուար 25ի նիստին մէջ խօսած ճառին առթիւ խիստ բառերով պատասխանեց Թուրքիոյ արտաքին նախարար Էրքինը, որ երկու անգամ, Կիպրոսի մէջ իրրեւ թէ Յոյներու կողմէ գործուած ջարդերը կը յիշատակէր, բայց կը մոռնար անդրադառնալ Թուրքերու կազմակերպած ջարդերուն մօտաւոր անցեալին մէջ: Եւ յիշատակեց ան այս առթիւ հայասպան Մեծ Եղեռնը, որուն զոհ գացին Թուրքերու ձեռքով կոտորուած մէկուկէս միլիոն Հայեր եւ որուն 50ամեակը կը պատրաստուի ոգեկոչել հայ ժողովուրդը, այս տարի, ի սփիւռս աշխարհի:

ՄԱԿ–ի Թուրք ներկայացուցիչը Օրհան Էրալփ իր պատասխանով անպատակառօրէն ուրացաւ ջարդերը, որոնք «իբրեւ թէ» գործուած են Թուրքերու կողմէ ... Այս թրքամարի ուրացումը դէպ տպաւորութիւն գործեց ՄԱԿ–ի այն պատուիրակներուն վրայ, որոնք տեղեակ են թրքական դանդուածային ոճիրներուն:

Ամերիկահայ եւ եգիպտահայ դաղութներու մէջ գործող բազմաթիւ հայկական կազմակերպութիւններ հեռագրերով չնորհաւորեցին արտաքին նախարար Քիւչիւքանուն, իր այս հրապարակային արդար պոռթկումին համար:

Fonds A.R.A.M

ԱՆՑՔԵՐԸ ՍՈՒՐԻՈՅ ՄԷՋ

Յունուար 3ին, 107 սուրիական առեւտրական ընկերութիւններ, որոնց դրամագլուխը կը հասնի 160 միլիոն սուրիական ոսկիի, կառավարական հրամանագրով մը ազգայնացուեցան։ Այս առթիւ պատահական ամէն ցոյց եւ դիմադարձութիւն կանխելու համար կառավարութիւնը ստեղծեց զինուորական արտակարգ դատարաններ, որոնք պիտի դատեն յանցանքի վրայ բռնուածները եւ անվերաքննելի վճիռներով պիտի պատժեն յանցաւորները։

Դէպքեր պատահեցան Յունուարի երրորդ տասնօրեակի շրջանին, երբ Դամասկոսի առեւտրականները գործադուլ հռչակելով փակեցին իրենց վաճառատուները։ Կառավարութիւնը անմիջապէս ձերբակալեց 28 վաճառականներ, որոնք դատարան յանձնուեցան։ Ասոնցմէ 8 հոգի դատապարտուեցան մահուան, իսկ 20ը անպարտ արձակուեցան։ Այս առթիւ մեծ ցոյցեր տեղի ունեցան ի նպաստ կառավարութեան։ Պատշգամ ելլելով, Սուրիոյ Ազգային Խորհուրդին նախագահը եւ կառավարութեան պետը զօր. Ամին էլ Հաֆըզ ըսաւ ցուցարարներուն.— «Պիտի ճզմենք այդ յետադիմական գայլերը։ Անոնք կը շահագործեն կրօնքն ու մզկիթները, խանգարելու համար ի նպաստ ժողովուրդին կատարուող ազգայնացումները։ Այդ վաշերը սպաննեցին մեր զինուորներն ու բանուորները, մենք ալ զիրենք պիտի սպաննենք։»

Ու դարձեալ, այս առթիւ, փակ մնացող 69 վաճառատուներ ու մթերանոցներ բռնագրաւուեցան եւ 11 ընկերութիւններ եւս ազգայնացուեցան։ Ի վերջոյ խռովութիւնները վերջ գտան եւ կացութիւնը ստացաւ իր բնականոն վիճակը։

ԱՄՀ–Ի ԵՒ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՄԻՋԵՒ

Իմացուած ըլլալով որ Արեւմտեան Գերմանիա ծանր զէնքեր կը ղրկէ Իսրայէլ, ԱՄՀ–ի Նախագահը Կամալ Ապտէլ Նասըր կտրուկ կերպով պահանջեց Պոննի կառավարութենէն դադրեցնել այդ առաքումները, որպէսզի անոնց շարունակումը գէշ անդրադարձ չունենայ արաբական աշխարհի հետ Արեւմտեան Գերմանիոյ ապագայ յարաբերութեանց վրայ։ Պոննի կառավարութիւնը տեղի տուաւ այս պահանջին առջեւ եւ խոստացաւ դադրեցնել առաքումները։ Փոխարէնը սակայն պահանջեց ջնջել Արեւելեան Գերմանիոյ վարչապետ Ուլպրիխթին՝ ԱՄՀ–ի կողմէ եղած Եգիպտոս այցելելու հրաւէրը։ Նախագահ Կամալ Ապտէլ Նասըր ընթացք չտուաւ Պոննի այս պահանջին եւ Ուլպրիխթ պաշտօնապէս այցելեց Եգիպտոս, Փետր. 24ին եւ մնաց հոն մինչեւ Մարտ 2, իբրեւ Նախագահին հիւրը։

Fonds A.R.A.M

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԴԱՒԱՆԱԿԻՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

ՄԵՐ ԵՐԿՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ ԱՏԻՍ ԱՊԱՊԱՅԻ ՄԷՋ

Եթովպիոյ Հայկէ Սկզբասիէ կայսեր հրաւէրով, Յունուար 15 – 21, Ատիս Ապապայի մէջ կայացաւ Արեւելեան (դաւանակից) Ուղղափառ Եկեղեցիներու Հոգեւոր պետերուն համագումարը, որուն մասնակցեցան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Կաթողիկոսները՝ Տ. Վազգէն Ա. եւ Տ. Խորէն Ա., իրենց ընկերացող եկեղեցականներու պատուիրակութիւններով։ Քոյր Եկեղեցիներու ներկայացուցիչներն էին Ղպտիներու Աղեքսանդրիոյ Տ. Կիւրեղ Պատրիարքը, Ուղղափառ Ասորիներու Անտիոքի Տ. Իգնատիոս Եաղուպ Պատրիարքը, Մալապարի (Հնդկաստանի) Ասորական Եկեղեցւոյ Տ. Պաղիլիոս Կաթողիկոսը եւ անկողնոյ ծառայող Եթովպիոյ Տ. Պաղիլիոս Պատրիարքին ներկայացուցիչը Տ. Թէոֆիլոս արքեպիսկոպոս։

Համագումարի բացման նիստին յաջորդած առաջին նիստին, Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոս գերապահութեան խնդիր արծարծեց, յայտարարելով որ Հայ. Եկեղեցին մէկ գերապոյն պետ ունի եւ ան ալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն է, հետեւաբար ուղիղ չէ երկրորդ Կաթողիկոսի մը անջատ պատուիրակութեամբ մասնակցութիւնը. այդ պատուիրակութիւնը պէտք է մաս կազմէ Մայր Աթոռի պատուիրակութեան։

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Տ. Խորէն Ա. հարկադրուեցաւ հակաճառել եւ պատմական փաստերով հաստատեց, թէ Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը, Մայր Աթոռին հաւասար հանգամանքներ ունեցող եւ հաւասար իրաւունքներ վայելող դարաւոր հաստատութիւն է եւ կարելի չէ էջմիածնին ստորադասուող Աթոռ մը ներկայացնել զայն համագումարին առջեւ։ Այնու ամենայնիւ առաջարկեց միացնել երկու պատուիրակութիւնները եւ այդ միացեալին Ա. Նախագահ ընտրել Տ. Վազգէն Ա.ը եւ Բ. Նախագահ՝ Տ. Խորէն Ա.ը։ Տ. Վազգէն Ա. մերժեց այս առաջարկը։ Ի վերջոյ համաձայնութիւն գոյացաւ, որ համագումարին մասնակցելու համար Ատիս Ապապա հրաւիրուած երկու Կաթողիկոսները ... չմասնակցին համագումարին, այլ փոխարինուին երկ – երկու դիտողներով, — էջմիածնէն՝ Տ. Կոմիտաս եպիսկ. Տէր Ստեփանեանը եւ Տ. Մեսրոպ Ծ. վրդ. Գրիգորեանը եւ Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութենէն՝ Տ. Գաբրիէլ եպիսկ. Սարգիսեանն ու Տ. Երուանդ Ծ. վրդ. Աբէլեանը։

Այդպէս ալ եղաւ։ Միայն Տ. Վազգէն Ա. չանդրադարձաւ, — կամ ուշ անդրադարձաւ, — որ երկ – երկու անջատ դիտողներու ներկայութեան ձեւը ընդունելով, հակասեց ինքն իրեն եւ ըստ ինքեան ընդունած եղաւ նաեւ Մ. Տ. Կիլիկիոյ անջատ պատուիրակութեան գոյութեան իրաւունքը...

Fonds A.R.A.M

Զորս օտար Պատրիարքներու ներկայութեան դրեթէ երկու օր տեւած այս անճառ միջադէպի «կարզադրութենէն» յետոյ, համապումարը, առանց մեր կաթողիկոսներու մասնակցութեան, չարունակեց իր նիստերը եւ վակուեցաւ Յունուար 21ին։

Երկու կաթողիկոսները, ինչպէս միւս Եկեղեցիներուն պետերը, արժանացան արքայավայել պատիւներու Հայլէ Սէլասիէ կայսեր եւ եթովպական կառավարութեան կողմէ։ Կայսրը չնորհեց անոնց Սարայի Թաղուհիին բարձրադոյն շքանշանները եւ ուրիշ նուէրներ։ Պատուեց պանոնք հացկերոյթներով եւ այլ ընդունելութիւններով։ Յունուար 24ին անձամբ ներկայ գտնուեցաւ Մեծ Եղեռնի մէկուկէս միլիոն նահատակներու յիշատակին կայսերական Ս. Երրորդութիւն

Ատիս Ապապայի մէջ գումարուած Օրթոտոքս եկեղեցիներու համագումարին բացման նիստը։ Վերը, նստած՝ Խայիլէ Սէլասիէ կայսրը, ետեւը, ոտքի՝ Ապապա Ռէքթա, առողջապահական նախարար, կայսեր ներկայացուցիչ եւ ընդհ. քարտուղար համագումարին։ Վարը, համագումարին նախագահութիւնը, ձախէն աջ՝ Ղպտիներու Աղեքսանդրիոյ Տ. Կիւրեղ Պատրիարքը, Ուղղափառ Ասորիներու Անտիոքի Տ. Իգնատիոս Եագուպ Պատրիարքը, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Վազգէն Ա., Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Տ. Խորէն Ա., Մալապարի «Ջըրչ օֆ Ինտիա»յի Տ. Պազիլիոս պատրիարքը եւ Տ. Թէոփիլոս արքեպ., ներկայացուցիչ Եթովպիոյ Պազիլիոս Պատրիարքին, որ հիւանդ ըլլալով չկրցաւ մասնակցիլ։

եկեղեցւոյն մէջ Տ. Խորէն Ա.ի կողմէ մատուցուած Պատարագին, որու ընթացքին խօսեցաւ Տ. Վազգէն Ա.։ Արարողութեան ներկայ գտնուեցան նմանապէս գահաժառանգ իշխանը, վարչապետը, նա-

Fonds A.R.A.M

«ՄԵՂԱԴՐԱՆՔ»

Փարիզէն Գրիգոր Ծօլօլեան, կարդալէ յետոյ Տարեգրքի նախորդ հատորին մէջ ստորագրած յօդուածս՝ «Ճակատամարտ»ի Հնգեակը, սաստի՛կ պայթակղած, աշխարհ իրար անցուցած է եւ դաշնակցական թերթերուն շրջաբերականի մը ձեւով ղրկած է երկարապատում յօդուածաշարք մը։ Շարժառիթը այդ շրջաբերականին, որ լոյս տեսաւ միայն «Յուսաբեր»ի տասներեք յաջորդական թիւերուն մէջ, այն «մեղադրանք»ն է, թէ գրելով «Ճակատամարտ»ի մասին, ես անտեսած եմ իր եղբայրը՝ Յ. Ճ. Սիրունին, չեմ յիշատակած անոր անունը եւ Վեցեակը դարձուցած եմ Հնգեակ։ Այսինքն ըսել կ'ուզէ, որ Յ. Ճ. Սիրունին ալ գտնուած է թերթի խմբագրական կազմին մէջ, իմ գտնուած շրջանիս, իսկ ես քմահաճօրէն չեմ գրած անոր մասին։

Ողբացեալ Գուրգէն Մխիթարեանի յիշատակին ձօնուած այդ գրութեամբս ես չեմ պատմած «Ճակատամարտ»ի ԱՄԲՈՂՋ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ հետ կապուած յուշեր։ Եթէ պատմած ըլլայի — ինչ որ չէի կրնար, քանի որ մինչեւ 1921ի աշունը չեմ գտնուած խմբագրութեան մէջ — իրապէս աններելի մեղք մը գործած պիտի ըլլայի չարձանագրելով նաեւ Յ. Ճ. Սիրունիին մասնակցութիւնը թերթի խմբագրութեան, հրատարակութեան առաջին օրէն մինչեւ 1921ի աշունը։ Իմ գրածս կապ ունէր միայն եւ միայն իմ մէկ տարուան պաշտօնավարութեանս շրջանէն ունեցած յուշերուս հետ։ Իսկ այդ մէկ տարուան շրջանին — յօդուածագիրը թող լաւ իմանայ — Յ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻՆ ՄԱՍ ՉԷՐ ԿԱԶՄԵՐ «ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ, որ կը բաղկանար յիշուած հինգէն միայն։ Երբ այս է իրողութիւնը, ինչպէ՞ս կրնայի յուշերէս բաժին հանել նաեւ Յ. Ճ. Սիրունիին, որուն հետ չեմ գտնուած միեւնոյն խմբագրական կազմին մէջ։

Եթէ այդ երկար յօդուածաշարքը գրուած է ներկայացնելու համար Յ. Ճ. Սիրունին իր ամբողջական, վաւերական արժէքով եւ յօդուածագիր եղբայրը՝ իր ինքնակենսագրութեան մէկ մասով, ունի անշուշտ իր բացատրութիւնը։ Այլապէս, իբրեւ «մեղադրանք» ինծի վերագրուած թերացման, բացարձակապէս կապ չունի իմ հրատարակած յուշագրութեանս հետ։

Կրցա՞նք հասկցուիլ։

Կ. Գ.

խարարները, քոյր Եկեղեցիներու պետերը եւ Եթովպիոյ Հայերը։ Կաթողիկոսները փոխադարձաբար պատուեցին կայսրը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եւ Կիլիկեան Մեծ Խաչի շքանշաններով։

Տ. Խորէն Ա. Պէյրութ վերադարձաւ Յունուար 25ին, իսկ Տ. Վազգէն Ա. գնաց Փարիզ եւ Լոնտոն, ուրկէ Մոսկուայի վրայով մեկնեցաւ Էջմիածին։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆՍ ՂՐԿՈՒԱԾ ԳԻՐՔԵՐ 1964ԻՆ

«ԿՏԱԿՆ ԻՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ».— Հեղինակ՝ Արշաւիր Շիրակեան: Իր տեսակին մէջ հազուագիւտ, մէկ չունչով կարդացուելիք եւ ապրուած օրերու վերք մը, ուր կը պատմուին Մեծ Եղեռնի կազմակերպիչ երեք հրէշներու եւ հայանուն լրտեսի մը ահարեկումները, բուն իսկ ահաբեկիչ – հեղինակին կողմէ: Հրատարակութիւն «Համազգային» Հայ Մշակութային Ընկերակցութեան: Հեղինակին եւ Ընկերակցութեան կողմէ վերջը ձօնուած է մեր բիւրաւոր նահատակներու յիշատակին, Ապրիլեան Եղեռնի ցիանամակին առթիւ: Էջ՝ 344, պատկերազարդ: Տպագր. Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան տպարանին, Անթիլիաս, 1965: Գինը 7 Լիր. ոսկի, լաթակազմ:

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԱՐԴԻ ԳՐՈՂՆԵՐ.— Առաջին վերք: Հրատարակութիւն Իրանահայ Գրողներու Միութեան, թիւ 1: Ձափածոյ եւ արձակ հատընտիր էջեր 42 իրանահայ գրողներէ, իրենց լուսանկարներով: Ծաւալը՝ 516 մեծադիր էջեր: Տպագրութիւն Մոդերն, Թէհրան, 1964: Գինը 3 տոլար, լաթակազմ:

ՍՊԻՏԱԿ ԱՌԱԻՕՏ.— Հեղինակ՝ Շաւարշ Նարդունի: Գրական ագանչելի վայելք մը, իր 16 հէքեաթներով եւ արձակ բանաստեղծութիւններով: Հրատարակութիւն Մատենաշար «Ճառասջ»ի, Փարիզ, 1963:

ԼՈՑՄԵՐԸ.— Հեղինակ՝ Կ. Փօլատեան: Գրական էջեր, պատկերներ, արձակ եւ չափածոյ, նկարիչ Շարթի ինքնատիպ նկարներով: Էջ՝ 61, մեծադիր: Տպագր. Արաքս, Փարիզ, 1964: Գինը 20 ֆրանք:

ՄԱՍԻՍԱՑԻՆ.— Հեղինակ՝ Ժող Ս. Ցակորեան: Հայրենադարձ 64 քերթուածներ: Էջ՝ 100: Տպագր. Սեւան, Պէյրութ, 1963: Գինը 1 տոլար:

ԳԱՑԻԼԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆ.— Հեղինակ՝ Գայլ Վահան: Ձափածոյ եւ յանգաւոր 16 առակներ: Էջ՝ 47: Տպագր. Ատլաս, Պէյրութ, 1963: Գինը 1·50 տոլար:

THE GOLDEN AGE IN THE FIFTH CENTURY.— Հեղինակ՝ Վեր. Ա. Ա. Պեհիկեան: Անգլիախօս սերունդներուն համար չատ օգտակար եւ Ոսկեդարու հայ գրականութեան նուիրուած ուսումնասիրութիւն մը, նկարագրող գրչադրերու արտատպումներով: Էջ՝ 128: Տպագրուած՝ Նիւ Եորք, 1963, լաթակազմ:

CONTES ET LEGENDES ARMENIENS.— Ֆրանսախօս հայ մանուկներու համար 15 հետաքրքրական հայկական հէքեաթներ եւ պատմուածքներ: Ֆրանսերէնի թարգմանեց Շաբէ Տէր Մելքոնեան, Փարիզ: Էջ՝ 153, պատկերազարդ: Տպագր. Մշակ, Պէյրութ, 1964: Գինը 5 ֆրանսական ֆրանք:

ԱՑՍ ԵՐԿԱՐ ՃԱՄՓԱՆ.— Հեղինակ՝ Դեւ, Թէհրան: Ձանազան թուականներուն եւ զանազան վայրերու մէջ գրուած 60է աւելի քերթուածներու փունջ մը: Հրատարակութիւն՝ Հայկահրատ, Երեւան, 1963: Էջ՝ 154: Գինը 34 կոպէկ, լաթակազմ:

ՀԱՐՔ – ԽՆՈՒՍ.— Հեղինակ՝ Եղիշէ Ց. Մելիքեան, Ֆիլատելֆիա: Պատմական բնաղաւառի աւանդութեանց, սովորութեանց, անցքերու եւ դէմքերու վերաբերեալ խնամուած ուսումնասիրութիւն մը, շրջանի բանահիւսութիւնով եւ գաւառաբարբառի բացատրութիւններով: Էջ՝ 584, մեծադիր եւ բազմաթիւ նկարներով: Տպագր. Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան տպարանին, 1964: Գինը 8 Լիր. ոսկի, լաթակազմ:

ԱՆԼՈՑՍ ԳԻՇԵՐՆԵՐ.— Հեղինակ՝ Արամ Սեփէթճեան, Քուէյթ: Գեղեցիկ ոճով ու ապրումներով զրուած եւ պանդուխտի կեանքէն առնուած պատկեր – պատմուածքներ: Էջ՝ 131: Տպագր. Մշակ, Պէյրութ, 1964: Գին 2·50 Լիր. ոսկի:

Fonds A.R.A.M

ԱՊՐՈՒՄՆԵՐ (*Հայ կեանքի մութ ու լուսաւոր իրականութիւններուն հետ*).— *Հեղինակ՝ Գ. Մելիսինեցի* (*Գէորգ Թօփալեան, Գլենտէյնա, Օհայօ*)։ *Օրը օրին թուղթին տրուած եւ մամուլին մէջ հրատարակուած հրապարակագրական յօդուածներու հաւաքածոյ մը, որուն չատ մը նիւթերը կը պահեն տակաւին իրենց այժմէութիւնը։ Էջ՝ 544, մեծադիր, լաթակազմ։ Տպագր. Մշակ, Պէյրութ, 1963։*

ՄԵՐ ՋՄԻՒՌՆԻՄԱՆ.— *Յիշատակարան – ալպոմ երբեմնի Չէն ու բարգաւաճ ժմիւռնահայ գաղութին, ամբողջութեամբ պատկերազարդ եւ մեծ մասամբ հին ու պատմական նկարներով եւ անցեալ կեանքէն չահեկան տեղեկութիւններով։ Հրատարակութիւն Ժմիւռնահայ Միութեան, Նիւ Եորք, 1961։ Էջ՝ 208, մեծադիր եւ գեղատիպ։ Տպագր. «Կոչնակ», Նիւ Եորք։ Գինը Ամերիկայի համար 10 տոլար, արտասահման՝ 5։*

ՏԱՐՕՆԱԲՈՑՐ.— *Կազմեց՝ Արտաշէս Տոնճայենց։ Զանազան գրողներու կողմէ ժամանակի ընթացքին հրատարակուած գրութեանց փունջ մը, նուիրուած Տարօն աշխարհին։ Էջ՝ 160։ Տպագր. Սեւան, Պէյրութ, 1961։ Գինը 3 լիր. ոսկի։*

ՓԵՐԻԱՑԻ ՀԱՅ ԱՇՈՒՂՆԵՐԸ (*իրենց համառօտ կենսագրականներով եւ առեղծագործութեանց նմոյշներով*)։ *Կազմեց եւ խմբագրեց՝ Լ. Գ. Մինասեան, Նոր Զուղա։ Էջ՝ 250։ Տպագր. Մոզերն, Թէհրան, 1964։ Գինը 1·50 տոլար։*

Ի ՍԷՐ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻ.— *Գրեց Մեսրոպ Տէր Գրիգորեան, Փարիզ։ Ցուշխառն գրքոյկ մը, ի սէր մայրենի լեզուին։ Էջ՝ 63։ Տպագր. Արաքս, Փարիզ։ Գինը 3 ֆրանք։*

ՑԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԱԼՊՈՄ.— *Անցեալ տարեշրջանին լոյս տեսած բոլոր թիւերը։ Պատկերազարդ։ Կազմեց նկարիչ Աւօ։ Տարեկան բաժնեգինը 10 լիր. ոսկի, Ամերիկայի համար 5 տոլար։*

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ԹԵՐԹԵՐ 1964ԻՆ

Շնորհակալութեամբ ստացանք հետեւեալ օրաթերթերն ու պարբերաթերթերը, անցեալ տարեշրջանին.— *ՅՈՒՍԱԲԵՐ (Գահիրէ), ՀԱՅՐԵՆԻՔ (Պոսթըն), ՑԱՌԱՋ (Փարիզ), ԱԼԻՔ (Թէհրան), ԱՐՄԵՆԻԱ (Պուէնոս Այրէս), ԱԶԱՏ ՕՐ (Աթէնք), ԱԶԴԱԿ (Պէյրութ), ԱՑԳ (Պէյրութ), ԱՍՊԱՐԷԶ (Ֆրէզնօ), ՀԱՑԱՍՏԱՆ (Փարիզ), ՄԱՍԻՍ (Պէյրութ), ՍԻՓԻՒՌ (Պէյրութ), ՋԱՆԱՍԷՐ (Պէյրութ), ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԱՄՍԱԳԻՐ (Պոսթըն), ՀԱՅ ԲՈՑԺ (Փարիզ), ԲԱԳԻՆ (Պէյրութ), ՁՈՒԱՐԹՆՈՑ (Փարիզ), ԲԺԻՇԿ (Պէյրութ), ՀԱՄԿ (Անթիլիաս), ՀԱՑԱՍՏԱՆԻ ԿՈՉՆԱԿ (Նիւ Եորք), ԽԹԱՆ (Փարիզ), ՔՈՒԼԻՍ (Իսթանպուլ), ԲԱԶՄԱՎԷՊ (Վենետիկ), ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔ (Վենետիկ), ՆԵՐԿԱՑ (Պուէնոս Այրէս), ԿԻԼԻԿԻԱ (Նիւ Եորք) պաշտօնաթերթք Ազգային Առաջնորդարանի, ՎԱՐԱԴ (Թինէք, Նիւ Ճըրզի), ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻ (Նիւ Եորք) պարբերաթերթք Ս. Լուսաւորիչ մայր եկեղեցւոյ, ՀԱՑ ԾԵՐԱՆՈՑ (Հալէպ)։*

ԱՄԷՆ ՏԱՐԵՄՈՒՏԻ ՓՆՏՌԵՑԷՔ
ՏԱՃԱՏ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ
Թէհրան հրատարակուող եւ բոլոր հայաշատ գաղութներու մէջ ծախուող, գունաւոր, գեղատիպ եւ պատկերազարդ
«ՐԱՖՖԻ» ՊԱՏԻ ՕՐԱՑՈՑՑԸ
որ յաջորդ տարի կը բոլորէ իր հրատարակութեան
ՔՍԱՆԵԻ ՀՆԳԱՄԵԱԿԸ

Fonds A.R.A.M

ՏԱՐԵԳԻՐՔ ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

(Հաճրայինն հաստատութեանց եւ անձերու եղած նուէրներ 1965ի հատորէն)

ՏՔՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՃՈՐՃ ՄԱՐՏԻԿԵԱՆՆԵՐ — 127 օրինակ։

Մեր այս հատորէն եւս, ուրիշ տարիներու պէս, ՏՔՐ եւ Տիկին Ճորճ Մարտիկեաններ (Սան Ֆրանչիսքօ) մէկ մէկ օրինակ կը նուիրեն գաղութներու հայ վարժարաններուն, ըստ այն ցանկին որ հրատարակուած էր մեր նախանցեալ տարուան հատորով։ Փակուած ըլլալով, ցանկէն պակսած են երկու վարժարաններ, այնպէս որ ընդամէնը 127 կրթական հաստատութիւններ կը առնան այս հատորէն։

ԱԼԵՔ ՓԻԼԻՊՈՍ (Գալիֆորնիա) 5 օրինակ։

1) Stanford University Hoover Library, Palo Alto, Calif. 2) University of California, Berkeley, Calif. 3) University of California, Los Angeles, Calif. 4) Fresno State College, Fresno, Calif. 5) Public Library Fresno, Calif.

ԱՐԱՄ ԹԱԳԻՈՐԵԱՆ (Սելանիկ) 10 օրինակ.—

1) *Հայաստանի Պետական Մատենադարանին՝ Երեւան։* 2) *Համազգայինի Նշան Փալանճեան Ձեմարանի Մատենադարանին՝ Պէյրութ։* 3) *Թռչնոց Բոյնին՝ Պէյրութ։* 4) *Հ. Մ. Ը. Մ.ին՝ Երուսաղէմ։* 5) *Հայասէր Զուիցերիացիներու Ընկերակցութեան Վերանոցին՝ Գոքինիա, Փիրէա։* 6) *Եղիա Տէմիրճիպաշեան Մատենադարանին՝ Պոսթըն։* 7) *Հայ Երիտասարդաց Միութեան՝ Քոմոթինի, Ցունաստան։* 8) *Մոնմորանսիի Վերանոցին՝ Փարիզ։* 9) *Հայ Երիտասարդաց Միութեան՝ Նիկոսիա։* 10) *Քէսապի Ժողովրդային Գրադարանին։*

ԺԻՐԱՅՐ ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ (Պէյրութ) 10 օրինակ.—

1) *Ազգային Գրադարանին՝ Վալլետա, Ֆրանսա։* 2) *Հայ Կաթողիկէ Երիտասարդաց Միութեան՝ Քէհրան։* 3) *Հ. Ց. Դ. Երիտասարդաց Միութեան՝ Աթէնք։* 4) *Ռոստոմ – Գասպար Գրադարանին՝ Թաւրիզ։* 5) *Հ. Ց. Դ. Թանգարանին՝ Փարիզ։* 6) *«Ցառաջդիմասէր»ի Գրադարանին՝ Ադէքսանդրիա։* 7) *Հայ Մշակութային «Արարատ» Կազմակերպութեան՝ Քէհրան։* 8) *Հայ Կաթողիկէ Երիտասարդաց Միութեան՝ Պուրճ Համուտ։* 9) *Հայ Երիտասարդաց Մշակութային Միութեան՝ Մասջիտ Սուլէյման, Իրան։* 10) *Սրբոց Նահատակաց միջնակարգ վարժարանին (Լոս Անճէլըս)։*

ՎԱՀԷ ՍԷԹԵԱՆ (Պէյրութ) 10 օրինակ։

1) *Հայաստանի Պետական Մատենադարանին՝ Երեւան։* 2) *Հայաստանի Ակադեմիայի Մատենադարանին՝ Երեւան։* 3) *Արտասահմանի հետ Մշակութային կապի Ընկերութեան՝ Երեւան։* 4) *Թորգոմեան Ազգային Մատենադարանին՝ Գահիրէ։* 5) *Հ. Բ. Ը. Միութեան Նուպարեան Մատենադարանին՝ Փարիզ։* 6) *Մ. Տ. Կիւլկիոյ Կաթողիկոսարանի Մատենադարանին՝ Անթիլիաս։* 7) *Ամենափրկչեան Վանքի Մատենադարանին՝ Նոր Ջուղա։* 8) *Զմմառու Վանքի Մատենադարանին՝ Պէյրութ։* 9) *Սէն Ժոզէֆ Համալսարանի Մատենադարանի Հայկական բաժնին՝ Պէյրութ։* 10) *Գ. Կիւլպէնկեան Մատենադարանին՝ Երուսաղէմ։*

ՄԵԼԱՆԳԹՕՆ ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ (Անվերս) 10 օրինակ։

1) *Ազունիէի Բուժարանին՝ Պէյրութ։* 2) *Հ. Մ. Ը. Մ.ի եւ Լիբանահայ Օգնութեան Խաչի Մանանաճիւղի Գրադարանին՝ Թրիփոլի։* 3) *Վերանոցին՝ Հալէպ։* 4) *Կիրակնօրեայ Դպրոցներու Գրադարանին՝ Պէյրութ։* 5) *Քրիստափոր Ընթերցասրահին՝ Հալէպ։* 6) *Հայ Աւետարանական Երիտասարդաց Միութեան՝ Ադէքսանդրիա։* 7) *Հայ Մշակութային Միութեան՝ Ապատան։* 8) *Էչմիածնի «Ազատամարտ» Ակումբի*

Fonds A.R.A.M

Գրադարանին՝ Պէյրութ։ 9) Հ. Յ. Դ. Պատանեկան Միութեան Գրադարանին՝ Պէյրութ։ 10) Հայ Աւետարանական եկեղեցւոյ Գրադարանին, Թորոնթօ, Գանատա։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԶԱԼԸՐԵԱՆ (Լոնտոն) 10 օրինակ։

1) Լոնտոնի Հայ Տան Գրադարանին։ 2) Հ. Մ. Ը. Մ.-ին՝ Սելանիկ։ 3) «Գաստպար Իփկեան» Թատերասէրներու Միութեան Գրադարանին՝ Պէյրութ։ 4) Հայ Գրողներու Միութեան՝ Երեւան։ 5) Հայաստանի Ակադեմիայի Մատենադարանին՝ Երեւան։ 6) Րաֆֆի Գրադարանին՝ Նոր Ջուղա։ 7) Նշան Փալանճեան Մատենադարանին՝ Գահիրէ։ 8) Յոյդանի Արուեստի Գրադարանին՝ Նոր Ջուղա։ 9) «Գլաձոր»ի խմբագրութեան՝ Անթիլիաս։ 10) Գարատուբանի գրադարանին, Քէսապ։

ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԱՐԱՑԵԱՆ (Լոնտոն) 10 օրինակ։

1) Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց՝ Մ. Էջմիածին։ 2) Տ. Յովսէփ Ա. Կաթողիկոսին Մեծի Տանն Կիլիկիոյ՝ Անթիլիաս։ 3) Հայաստանի կառավարութեան կից կրօնից գործերու ատենութեան։ 4) «Էջմիածին» ամսաթերթի խմբագրութեան՝ Մ. Էջմիածին։ 5) Մխիթարեան Մխարանութեան՝ Վիեննա։ 6) Մխիթարեան Մխարանութեան՝ Վենետիկ։ 7) Վենետիկեան Մխիթարեաններու Վանքին՝ Պիքֆայա, Պէյրութ։ 8) Վենետիկեան Մխիթարեաններու Վանատան՝ Հռոմ։ 9) Գանթինայի Ակումբի Գրադարանին՝ Պէյրութ։ 10) Գեարզարաան Ակումբի Գրադարանին, Թաւրիզ։

ԵՂԻՇԷ ՄԵԼԻՔԵԱՆ (Փիլատելֆիա) 5 օրինակ։

1) Մ. Էջմիածնի Մատենադարանին։ 2) Սողոմոն Տարօնցիին՝ Երեւան։ 3) Խաչիկ Դաշտենցին՝ Երեւան։ 4) Ժան Էլոյեանին՝ Երեւան։ 5) Ամերիկահայոց Ազգային Առաջնորդարանին (Մ. Տ. Կիլիկիոյ Թեմ) Նիւ Եորք։

ԵԴՈՒԱՐԴ ՍԱՀԱԿԵԱՆ (Նիւ Եորք) 2 օրինակ։

1) Լեւոնեան Վարժարանին՝ Հռոմ։ 2) Հ. Յ. Դ. Երիտասարդաց Միութեան՝ Գահիրէ։

ՋԱՆԱՋԱՆ ՆՈՒԻՐՆԵՐ

Միսաէ Ամիրխանեան (Լոս Անճելըս) 4 օրինակ։ 1) Հ. Անդրէասեանին՝ Սթուտիօ Սիթի, Գալիֆորնիա։ 2) Տիկին Ագաւնի Մարտիկեանին՝ Նիւ Եորք։ 3) Աբէլ Պօղոսեանին՝ Պրոնքս։ 4) Շմաւոն Անդրէասեանին՝ Հալէպ։

Տոքթ. Ս. Նաճարեան (Տիթրոյիթ) Տ. Յովսէփ Վրդ. Գալայճեանին։ Սուրէն Փափազեան (Նիւ Եորք) Տ. Մեսրոպ Վրդ. Աշճեանին՝ Անթիլիաս։ Օննիկ Փիլիկեան (Պէյրութ) Սարգիս Փիլիկեանին՝ Սէն Թէթիէն, Ֆրանսա։ Գէորգ Թոփալեան (Գլիվլէնտ) Տէր եւ Տիկին Յովհաննէս Թոփալեաններուն՝ Լառնաքա, Կիպրոս։

ՄԵՐ ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՆԵՐԷՆ ԱՆՈՆՑ

ՈՐՈՆՔ ԿՈՒԶԵՆ ԴԱՌԵՑՆԵԼ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս ամէն կարգի հրատարակութեանց, այնպէս եւ «Ամէնուն Տարեգրքի» ընթերցումը, բաժանորդագրութեան ճամբով, պարտաւորիչ չէ որեւէ պարագայի տակ։ Միայն ջերմօրէն պիտի խնդրէինք, որ իրենց բաժանորդագրութիւնը դադրեցնել ուզող մեր ընթերցողները հաճին, նոր հատորը լոյս չտեսած, իմացնել մեզի իրենց յանկութիւնը, որպէսզի պարապ տեղը առաքում չկատարենք եւ դիրքը չվերադարձուի կամ փոխարժէքը անվճար չմնայ։ Տարի մը ժամանակ ունին մեզ տեղեակ պահելու համար։

Fonds A.R.A.M

ԺԲ· ՄԱՍ

ՕՐԱՑՈՑՑ - ՏՕՆԱՑՈՑՑ

(ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՕՆԵՐՈՎ)

1965

ԹՈՒԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ (ԸՍՏ ՆՈՐ ՏՈՄԱՐԻ)

ԲՈՒՆ (ՇԱՐԺԱԿԱՆ) ԹՈՒԻՆ ՀԱՑՈՑ ՏՆԾԷ – ՏՆԾԸ (4457 – 4458)

ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ (ՀԱՍՏԱՏՈՒԻՆ) ԹՈՒԻՆ ՌՆԺՊ – ՌՆԺԵ (1414 – 1415)

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

1· +ՈՒՐ· ԿԱՂԱՆԴ եւ Տարեմուտ
2· ՇԲ· Դ· օր Պահոց Ծննդեան
3· +ԿԻՐ· Ե· օր Պահոց Ծննդեան
4· ԲՇ· Զ· օր Պահոց Ծննդեան
5· +ԳՇ· Ճրագալոյց Մ· Ծննդեան
6· +ԳՇ· Մ· ԾՆՈՒՆԴ ՅՄ·Ի ՔՄ·Ի – ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ
7· +ԵՇ· Յիշատակ Մեռելոց
8· ՈՒՐ· Գ· օր Ծննդեան
9· ՇԲ· Դ· օր Ծննդեան
10· +ԿԻՐ· Ե· օր Ծննդեան
11· ԲՇ· Զ· օր Ծննդեան
12· ԳՇ· Է· օր Ծննդեան
13· +ԴՇ· Անուանակոչութիւն Յիս·ի
14· ԵՇ· Մ· Յովհաննու Կարապետին
15· ՈՒՐ· Պահք
16· ՇԲ· Մ· Պետրոսի Հայրապ·ին
17· +ԿԻՐ· Ա· Կիր· զկնի Ծննդեան
18· ԲՇ· Մ· Անտոնի Ճգնաւորին
19· ԳՇ· Մ· Թէոդոսի Թագաւորին
20· ԴՇ· Պահք
21· ԵՇ· Մ· Կիրակոսի, Եւլն·
22· ՈՒՐ· Պահք
23· ՇԲ· Մ· Աթանասի եւ Կիւրղի
24· +ԿԻՐ· Բ· Կիր· զկնի Ծննդեան
25· ԲՇ· Վահանայ, Եւդինեայ
26· ԳՇ· Պարսամայ, Ննոփրեոսի
27· ԴՇ· Պահք
28· ԵՇ· Եւդինէոսի, Մակարիոսի
29· ՈՒՐ· Պահք
30· ՇԲ· Գրիգորի Աստուածաբանին
31· +ԿԻՐ· Գ· Կիր· զկնի Ծննդեան

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

1· ԲՇ· Եղիսպարու քահանային
2· ԳՇ· Երկոտասան մարգարէից
3· ԴՇ· Պահք
4· ԵՇ· Սոփեայ, Էլպիսէ, Ագապեայ
5· ՈՒՐ· Պահք
6· ՇԲ· Աբիսաակէսի, Վրթանէսի
7· +ԿԻՐ· Բարեկ· Առաջ· Պահոց
8· ԲՇ· Մ· օր Առաջաւորաց Պահոց
9· ԳՇ· Բ· օր Առաջաւորաց Պահոց
10· ԴՇ· Գ· օր Առաջաւորաց Պահոց
11· ԵՇ· Դ· օր Առաջաւորաց Պահոց
12· ՈՒՐ· Յովհաննու մարգարէին
13· ՇԲ· Մ· Սարգսի զօրավարին
14· +ԿԻՐ· ՏԵԱՌՆԷՆԴԱՌԱՋ
15· ԲՇ· Առաւմեանց զօրավարաց
16· ԳՇ· Սուքիասեանց վկայից
17· ԴՇ· Պահք
18· ԵՇ· Մ· Ոսկեանց – Տարեդարձ
19· ՈՒՐ· Պահք [փետր· Ազատամբ·
20· ՇԲ· Մ· Խահակայ Պարթեւի
21· +ԿԻՐ· Զ· զկնի Ծննդեան
22· ԲՇ· Մ· Մարկոսի եպիսկոպոսին
23· ԳՇ· Մ· Ղեւոնդեանց քհնյից·
24· ԴՇ· Պահք
25· +ԵՇ· Մ· ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ
26· ՈՒՐ· Պահք
27· ՇԲ· Կ· Պոլսոյ Մ· Ժողովոյն
28· +ԿԻՐ· ԲՈՒՆ ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆ

Fonds A.R.A.M

ՄԱՐՏ

1·	ԲՇ·	Ա· օր Մեծի Պահոց
2·	ԳՇ·	Բ· օր Մեծի Պահոց
3·	ԴՇ·	Գ· օր Մեծի Պահոց
4·	ԵՇ·	Դ· օր Մեծի Պահոց
5·	ՈՒՐ·	Ե· օր Մեծի Պահոց
6·	ՇԲ·	Թէոդորոսի զօրավարին
7·	+ԿԻՐ·	Արտաքսման Կիրակին
8·	ԲՇ·	Ը· օր Մեծի Պահոց
9·	ԳՇ·	Թ· օր Մեծի Պահոց
10·	ԴՇ·	Ժ· օր Մեծի Պահոց
11·	ԵՇ·	ԺԱ· օր Մեծի Պահոց
12·	ՈՒՐ·	ԺԲ· օր Մեծի Պահոց
13·	ՇԲ·	Ս· Կիւրղի Հայրապետին
14·	+ԿԻՐ·	Անառակի Կիրակին
15·	ԲՇ·	ԺԵ· օր Մեծի Պահոց
16·	ԳՇ·	ԺԶ· օր Մեծի Պահոց
17·	ԴՇ·	ԺԷ· օր Մեծի Պահոց
18·	ԵՇ·	ԺԸ· օր Մեծի Պահոց
19·	ՈՒՐ·	ԺԹ· օր Մեծի Պահոց
20·	ՇԲ·	Գրիգորի Տաթեւացւոյն Ի· օր Մեծի Պահոց
21·	+ԿԻՐ·	Տնտեսի Կիրակին
22·	ԲՇ·	ԻԲ· օր Մեծի Պահոց
23·	ԳՇ·	ԻԳ· օր Մեծի Պահոց
24·	ԴՇ·	Միջինք Մեծի Պահոց
25·	ԵՇ·	ԻԵ· օր Մեծի Պահոց
26·	ՈՒՐ·	ԻԶ· օր Մեծի Պահոց
27·	ՇԲ·	Ս· Քառասնից Մանկանց
28·	+ԿԻՐ·	Դատաւորի Կիրակին
29·	ԲՇ·	ԻԹ· օր Մեծի Պահոց
30·	ԳՇ·	Լ· օր Մեծի Պահոց
31·	ԴՇ·	ԼԱ· օր Մեծի Պահոց

ԱՊՐԻԼ

1·	ԵՇ·	ԼԲ· օր Մեծի Պահոց
2·	ՈՒՐ·	ԼԳ· օր Մեծի Պահոց
3·	ՇԲ·	Ս· Գրիգորի Լուսաւորչին մուտն ի վիրապ
4·	+ԿԻՐ·	Գալստեան Կիրակին – Ուխտի օր Մ· Տ· Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին
5·	ԲՇ·	ԼԶ· օր Մեծի Պահոց
6·	ԳՇ·	ԼԷ· օր Մեծի Պահոց
7·	+ԴՇ·	Աւետումն Ս· Աստծ·ի
8·	ԵՇ·	ԼԹ· օր Մեծի Պահոց
9·	ՈՒՐ·	Խ· օր Մեծի Պահոց
10·	ՇԲ·	Յիշ· Յարութեան Ղազարու
11·	+ԿԻՐ·	ԾԱՂԿԱԶԱՐԴ — Դռնբացէք
12·	ԲՇ·	Աւագ Բշ· — Պահք
13·	ԳՇ·	Աւագ Գշ· — Յիշատակ տասն կուսանաց — Պահք
14·	ԴՇ·	Աւագ Դշ· — Յիշատակ մատնութեան — Պահք
15·	+ԵՇ·	Աւագ Եշ· — Յիշ· Ընթրեաց — Ոտնլուայ — Խաւարում — Պահք
16·	+ՈՒՐ·	Աւագ Ուր· — Յիշ· Չարչ· Խաչել· Թաղման — Պահք
17·	+ՇԲ·	Աւագ Շաբաթ — Խթում
18·	+ԿԻՐ·	ԶԱՏԻԿ — ՏՕՆ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՈՒՍԻ
19·	+ԲՇ·	Յիշատակ Մեռելոց
20·	ԳՇ·	Գ· օր Զատկի
21·	ԴՇ·	Դ· օր Զատկի
22·	ԵՇ·	Ե· օր Զատկի
23·	ՈՒՐ·	Զ· օր Զատկի
24·	+ՇԲ·	ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՍԳԱՏՕՆ — Յիշ· բիւրաւոր Նահատակաց մերոց (1915 - 1918) — Յիսնամեակ Մեծ Եղեռնին (1915 - 1965)
25·	+ԿԻՐ·	Նոր Կիրակի — Կրկնազատիկ
26·	ԲՇ·	Թ· օր Յինանց
27·	ԳՇ·	Ժ· օր Յինանց
28·	ԴՇ·	ԺԱ· օր Յինանց
29·	ԵՇ·	ԺԲ· օր Յինանց
30·	ՈՒՐ·	ԺԳ· օր Յինանց

ՄԱՅԻՍ

1·	ՇԲ·	ԺԴ· օր Յինանց
2·	+ԿԻՐ·	Կանաչ Կիրակի
3·	ԲՇ·	ԺԶ· օր Յինանց
4·	ԳՇ·	ԺԷ· օր Յինանց
5·	ԴՇ·	ԺԸ· օր Յինանց
6·	ԵՇ·	ԺԹ· օր Յինանց
7·	ՈՒՐ·	Ի· օր Յինանց
8·	ՇԲ·	ԻԱ· օր Յինանց
9·	+ԿԻՐ·	Կարմիր Կիրակի
10·	ԲՇ·	ԻԳ· օր Յինանց
11·	ԳՇ·	ԻԴ· օր Յինանց
12·	ԴՇ·	ԻԵ· օր Յինանց

Fonds A.R.A.M

13· ԵՇ· ԻԶ· օր Յինանց
14· ՈՒՐ· Իէ· օր Յինանց
15· ՇԲ· Իը· օր Յինանց
16·+ԿԻՐ· Տօն երեւման Ս· Խաչին
17· ԲՇ· Լ· օր Յինանց
18· ԳՇ· ԼԱ· օր Յինանց
19· ԴՇ· ԼԲ· օր Յինանց
20· ԵՇ· ԼԳ· օր Յինանց
21· ՈՒՐ· ԼԴ· օր Յինանց
22· ՇԲ· ԼԵ· օր Յինանց
23·+ԿԻՐ· ԼԶ· օր Յինանց
24· ԲՇ· ԼԷ· օր Յինանց
25· ԳՇ· ԼԸ· օր Յինանց
26· ԴՇ· ԼԹ· օր Յինանց
27·+ԵՇ· ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՆ ՅԻՍՈՒՍԻ
28·+ՈՒՐ· ՏԱՐԵԴԱՐՁ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ (1918)
29· ՇԲ· ԽՌ· օր Յինանց
30·+ԿԻՐ· Երկրորդ Ծաղկազարդ
31· ԲՇ· ԽԴ· օր Յինանց

ՅՈՒՆԻՍ

1· ԳՇ· ԽԵ· օր Յինանց
2· ԴՇ· ԽԶ· օր Յինանց
3· ԵՇ· ԽԷ· օր Յինանց
4· ՈՒՐ· ԽԸ· օր Յինանց
5· ՇԲ· ԽԹ· օր Յինանց
6·+ԿԻՐ· ՀՈԳԵԳԱԼՈՒՍՏ — Բարեկենդան եղիական Պահոց
7· ԲՇ· Բ· օր Հոգեգալստ· — Պահք
8· ԳՇ· Գ· օր Հոգեգալստ· — Պահք
9· ԴՇ· Դ· օր Հոգեգալստ· — Պահք
10· ԵՇ· Ե· օր Հոգեգալստ· — Պահք
11· ՈՒՐ· Զ· օր Հոգեգալստ — Պահք
12· ՇԲ· Է· օր Հոգեգալստ· — Պահք
13·+ԿԻՐ· եղիայի մարգարէին
14· ԲՇ· Ս· Հռիփսիմեանց
15· ԳՇ· Ս· Գայեանեանց
16· ԴՇ· Պահք
17· ԵՇ· Յով· Կրպ·, Աթանագինեայ
18· ՈՒՐ· Պահք
19· ՇԲ· Ս· Գ· Լուս· ելն ի վիրապէ
20·+ԿԻՐ· Տօն Կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ Ս· Էջմիածնի
21· ԲՇ· Ս· Մանկանցն Բեթղեհէմի
22· ԳՇ· Կուս· Նունեայ եւ Մանեայ
23· ԴՇ· Պահք
24· ԵՇ· Իչխ· Սահակայ, Յովսէփայ
25· ՈՒՐ· Պահք
26· ՇԲ· Մեծին Ներսիսի եւ Խադայ
27·+ԿԻՐ· Բարեկ· Ս· Գ· Լուսաւորչի
28· ԲՇ· Եպիփանու Կիպրացւոյն
29· ԳՇ· Կոնստանդին, Հելինէ
30· ԴՇ· Պահք

ՅՈՒԼԻՍ

1· ԵՇ· Թէոդիտոնի Գաղատացւոյն
2· ՈՒՐ· Պահք
3·+ՇԲ· Գիւտ Նշխ· Ս· Գր· Լուս·ի
4·+ԿԻՐ· Դ· կիր· զկնի Հոգեգալստ·
5· ԲՇ· Անաստինոսի, Թէոդիլոսի
6· ԳՇ· Դանիէլ, Սեդրակ, Միսաք
7· ԴՇ· Պահք
8·+ԵՇ· Ս· ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ՄԵՐՈՑ ՍԱՀԱԿԱՑ ԵՒ ՄԵՍՐՈՊԱՑ
9· ՈՒՐ· Պահք
10· ՇԲ· Տրդատայ, Աչխէնի
11·+ԿԻՐ· Գիւտ Տփոյ Ս· Ստեփն·ի
12· ԲՇ· Կալիստրատոսի, եւլն·
13· ԳՇ· Զաքարիայի մարգարէին
14· ԴՇ· Պահք
15· ԵՇ· Եղիսէի մարգարէին
16· ՈՒՐ· Պահք
17· ՇԲ· Երկոտասան Առաքելոյն
18·+ԿԻՐ· Բարեկ· Վարդավառի Պէց·
19· ԲՇ· Ա· օր Պահոց Վարդավառի
20· ԳՇ· Բ· օր Պահոց Վարդավառի
21· ԴՇ· Գ· օր Պահոց Վարդավառի
22· ԵՇ· Դ· օր Պահոց Վարդավառի
23· ՈՒՐ· Ե· օր Պահոց Վարդավառի
24· ՇԲ· Ցիշատակ Տապանակի
25·+ԿԻՐ· ՎԱՐԴԱՎԱՌ — Տօն Այլակերպութեան Քրիստոսի
26·+ԲՇ· Ցիշատակ Մեռելոց
27· ԳՇ· Գ· օր Վարդավառի
28· ԴՇ· Պահք
29· ԵՇ· Եսայեայ Մարգարէին
30· ՈՒՐ· Պահք
31· ՇԲ· Ս· Թադէոսի Առաքելոյն եւ Սանդխտոյ Կուսին

ՕԳՈՍՏՈՍ

1·+ԿԻՐ· Բ· կիր· զկնի Վարդավառի
2· ԲՇ· Եւփիմեայ, Քրիստինեայ
3· ԳՇ· Աթանագինեայ եպիսկ·ին
4· ԴՇ· Պահք

Fonds A.R.A.M

5· ԵՇ. Աբէլի, ենովքայ, եւլն.
6· ՈՒՐ. Պահք
7· ՇԲ. Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն
8·+ԿԻՐ. Բարեկ. Պահոց Ս. Աձն.ի
9· ԲՇ. Ա. օր Պահոց Ս. Աձն.ի
10· ԳՇ. Բ. օր Պահոց Ս. Աձն.ի
11· ԴՇ. Գ. օր Պահոց Ս. Աձն.ի
12· ԵՇ. Դ. օր Պահոց Ս. Աձն.ի
13· ՈՒՐ. Ե. օր Պահոց Ս. Աձն.ի
14· ՇԲ. Տօն Շողակաթի էջմիածնի
15·+ԿԻՐ. ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ
16·+ԲՇ. Ցիչառակ Մեռելոց
17· ԳՇ. Գ. օր Վերափոխման
18· ԴՇ. Դ. օր Վերափոխման
19· ԵՇ. Ե. օր Վերափոխման
20· ՈՒՐ. Զ. օր Վերափոխման
21· ՇԲ. Է. օր Վերափոխման
22·+ԿԻՐ. Բ. կիր. զկնի Վերափոխման
23· ԲՇ. Թ. օր Վերափոխման
24· ԳՇ. Յովակիմայ եւ Աննայի
25· ԴՇ. Պահք
26· ԵՇ. Երեմիայի մարգարէին
27· ՈՒՐ. Պահք
28· ՇԲ. Թովմայի առաքելոյն
29·+ԿԻՐ. Գիւտ գօտւոյ Ս. Աձն.ի
30· ԲՇ. Գոհարինեայ
31· ԳՇ. Եղեկիէլի, Զաքարիայի

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

1· ԴՇ. Պահք
2· ԵՇ. Ցովհ. Կրպտ.ին եւ Ցորայ
3· ՈՒՐ. Պահք
4· ՇԲ. Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն
5·+ԿԻՐ. Բարեկ. Պահոց Ս. Խաչի
6· ԲՇ. Ա. օր Պահոց Ս. Խաչի
7· ԳՇ. Բ. օր Պահոց Ս. Խաչի
8·+ԴՇ. Ծնունդ Ս. Աստուածածնի
9· ԵՇ. Դ. օր Պահոց Ս. Խաչի
10· ՈՒՐ. Ե. օր Պահոց Ս. Խաչի
11· ՇԲ. Նաւակատիք Ս. Խաչի
12·+ԿԻՐ. ՅԱԶՎԵՐԱՑ
13·+ԲՇ. Ցիչառակ Մեռելոց
14· ԳՇ. Տօն Եկեղեցւոյ
15· ԴՇ. Տօն Եկեղեցւոյ
16· ԵՇ. Տօն Եկեղեցւոյ
17· ՈՒՐ. Տօն Խաչի
18· ՇԲ. Տօն Խաչի
19·+ԿԻՐ. Բարեկ. Վարագայ Ս. Խաչի
20· ԲՇ. Մամասայ, եւլն. — Պահք
21· ԳՇ. Բերբեռնեայ կուսին եւ Շուշանայ՝ դստերն Մեծին Վարդանայ
22· ԴՇ. Պահք
23· ԵՇ. Բարաղամայ, եւլն — Պահք
24· ՈՒՐ. Պահք
25· ՇԲ. Ս. Գէորգայ զօրավարին
26·+ԿԻՐ. Տօն Վարագայ Ս. Խաչին
27· ԲՇ. Գաւթի Դրունեցւոյն
28· ԳՇ. Երմոնեայ, Նեկտաբինեայ
29· ԴՇ. Պահք
30· ԵՇ. Սահակայ, Համազասպայ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

1· ՈՒՐ. Պահք
2· ՇԲ. 72 աշակերտացն Քրիստոսի
3·+ԿԻՐ. Դ. կիր. զկնի Ս. Խաչի
4· ԲՇ. Փոկասի եւ Երանոսի
5· ԳՇ. Թեկղեայ, Վառվառեայ
6· ԴՇ. Պահք
7· ԵՇ. Պանտալէոնի, Եւրաքսեայ
8· ՈՒՐ. Պահք
9·+ՇԲ. Ս. Թարգմանչաց Եղիշէի, Գրիգորի Նարեկացւոյ, եւն.
10·+ԿԻՐ. Ե. կիր. զկնի Ս. Խաչի
11· ԲՇ. Գիւտ Նշխ. Գր.ի Աղուանից
12· ԳՇ. Անանեայ, Մատթեայ
13· ԴՇ. Պահք
14· ԵՇ. Դիոնիսիոսի, Տիմոթէոսի
15· ՈՒՐ. Պահք
16· ՇԲ. Զորից Աւետարանչաց
17·+ԿԻՐ. Զ. կիր. զկնի Ս. Խաչի
18· ԲՇ. Ցովսէփայ Արեմաթացւոյն, Ցովսէփայ Աստուածահօրն, Ղազարու, Մարթայի
19· ԳՇ. Ջենոնի, Մակարայ
20· ԴՇ. Պահք
21· ԵՇ. Աբեմեայ, Քրիստափորի
22· ՈՒՐ. Պահք
23· ՇԲ. Ռեթիկոսի, Եփրեմի
24·+ԿԻՐ. Է. կիր. զկնի Ս. Խաչի
25· ԲՇ. Անաստասայ, Վարոսի
26· ԳՇ. Սրբոց Հիսկերիքեանց
27· ԴՇ. Պահք
28· ԵՇ. Սեւերիանոսի, Բարեկայ
29· ՈՒՐ. Պահք
30· ՇԲ. Ցովհաննու Ոսկեբերանին
31·+ԿԻՐ. Ը. կիր. զկնի Ս. Խաչի

Fonds A.R.A.M

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

1· ԲՇ· Ստեփանոսի Հռոմի Հայր·ին
2· ԳՇ· Ակիմխիմեայ, Պղատոնի
3· ԴՇ· Պահք
4· ԵՇ· Աղեքսանդրոսի, եւլն·
5· ՈՒՐ· Պահք
6· ՇԲ· Սրբոց Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի
7·+ԿԻՐ· Թ· Կիր· զկնի Ս· Խաչի
8· ԲՇ· Մելիտոսի Հայր·ին
9· ԳՇ· Դեմետրեայ վկային
10· ԴՇ· Պահք
11· ԵՇ· Ռոմանոսի, եւլն·
12· ՈՒՐ· Պահք
13· ՇԲ· Անդրէասի եւ Փիլիպոսի
14·+ԿԻՐ· Ժ· Կիր· զկնի Ս· Խաչի
15· ԲՇ· Անարգի զօրավարին
16· ԳՇ· Ադրիանոսի, եւլն·
17· ԴՇ· Պահք
18· ԵՇ· Աբրահամու եւ Սորէնայ
19· ՈՒՐ· Պահք
20· ՇԲ· Տօն Ամենայն Սրբոց
21·+ԿԻՐ· Ընծայումն Ս· Աստծն·ի Բարեկ· Պահոց Ցիսնակաց
22· ԲՇ· Ա· օր Պահոց Ցիսնակաց
23· ԳՇ· Բ· օր Պահոց Ցիսնակաց
24· ԴՇ· Գ· օր Պահոց Ցիսնակաց
25· ԵՇ· Դ· օր Պահոց Ցիսնակաց
26· ՈՒՐ· Ե· օր Պահոց Ցիսնակաց
27· ՇԲ· Դրիպորի Սքանչելագործ
28·+ԿԻՐ· Ա· Կիրակի Ցիսնակաց
29· ԲՇ· Յուլիանոսի, Վասիլուհւոյ
30· ԳՇ· Ղուկիանոսի, եւլն·

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

1· ԴՇ· Պահք
2· ԵՇ· Կղեմայ, Բազարատայ
3· ՈՒՐ· Պահք
4·+ՇԲ· Ս· Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի Ա· Լուսաւորչացն
5·+ԿԻՐ· Բ· Կիրակի Ցիսնակաց
6· ԲՇ· Գենատիոսի եպիսկ·ին
7· ԳՇ· Պօղայ, Մակարայ, եւլն·
8· ԴՇ· Պահք
9·+ԵՇ· Յղութիւն Ս· Աստուածածնի յԱննայէ
10· ՈՒՐ· Պահք
11· ՇԲ· Նիկողայոսի Հայրապետին
12·+ԿԻՐ· Գ· Կիրակի Ցիսնակաց
13· ԲՇ· Մինասայ, Երմոգինեայ
14· ԳՇ· Կուռնելիոսի, Շմաւոնի
15· ԴՇ· Պահք
16· ԵՇ· Եւսեբատիոսի, Եւգինէոսի
17· ՈՒՐ· Պահք
18· ՇԲ· Ս· Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին — Պաչտպան ի մահ տարաժամէ
19·+ԿԻՐ· Դ· Կիրակի Ցիսնակաց
20· ԲՇ· Իգնատիոսի, Ադդէի
21· ԳՇ· Արքարու Թագաւորին
22· ԴՇ· Պահք
23· ԵՇ· Դաւթի մարգարէին
24· ՈՒՐ· Պահք
25·+ՇԲ· Ստեփանոսի Նախավկային – Ծնունդ Ցիսուսի Կաթողիկէ եւ Յոյն եկեղեցեաց
26·+ԿԻՐ· Ե· Կիրակի Ցիսնակաց
27· ԲՇ· Առաք· Պօղոսի եւ Պետրոսի
28· ԳՇ· Որդւոց Որոտման Յակոբայ եւ Յովհ· Աւետարանչին
29· ԴՇ· Բարեկ· Պահոց Ծննդեան
30· ԵՇ· Ա· օր Պահոց Ծննդեան
31· ՈՒՐ· Բ· օր Պահոց Ծննդեան

ՄՇԱԿ
ՏՊԱՐԱՆԸ
կը ստանձնէ ամէն կարգի տպագրական գործեր, նաեւ արտասահմանէն գրքերու հրատարակութիւններ: Ունի տողաշար, տպագրական լաւագոյն մեքենաներ եւ ամէն տեսակի տառեր: Բծախնդիր աշխատանք եւ անմրցելի գիներ: Տպարանին հասցէն՝ Մռնց փողոց, Պէյրութ: Նամակի հասցէ·—
Imprimerie MECHAG, P. O. B. 3166, Beirut, Lebanon.
Հեռաձայն 231·487

Fonds A.R.A.M

ԿԱՐԴԱՑԷՔ ԱՆՊԱՏՃԱՌ

Հազարաւորներ անհամբերութեամբ սպասեցին եւ վերջապէս ունեցան մեր սքանչելի հերոսներէն

ԱՐՇԱՒԻՐ ՇԻՐԱԿԵԱՆԻՆ

իրագործած աչաբեկումները մանրամասնօրէն պատմող եւ իր իսկ կողմէ գրուած ընդարձակ յուշագրութիւնը, որ լոյս տեսաւ Համազգային Մշակութային Ընկերակցութեան հրատարակութեամբ։

«ԿՏԱԿՆ ԷՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ»

ահա՛ անունը գրքին, որուն ընթերցումը կը յանձնարարուի բոլոր Հայերուն, անխտիր, Մեծ Եղեռնի Ցխնամեակին զուգադիպող այս օրերուն մանաւանդ, գիտնալու համար թէ ինչպէ՛ս սատկեցան չորս մահապարտ հրէշներ Պոլսոյ, Հռոմի եւ Պերլինի փողոցներուն մէջ։

Պատկերազարդ եւ լաթակազմ՝ այս գիրքը կ՚արժէ 7 լիր. ոսկի։ Կեդրոնատեղին՝ «Համազգային»ի գրատունը։

ՆՈՐ ԳԻՐՔ ՄԸ

Հայրենի յուշերով բեռնաւոր եւ անմահ Տարօնի չունչով օծուն, այլեւ պատմական, տեղագրական, վիճակագրական, բարբառային եւ այլ հետաքրքրական տեղեկութիւններով լեցուն գիրք մըն է

ՀԱՐՔ - ԽՆՈՒՍ

պատկերազարդ եւ 584 մեծադիր էջերով հատորը, զոր խմբագրած – պատրաստած է բնիկ խնուսցի եւ ներկայիս Ֆիլատելֆիա բնակող

ԵՂԻՇԷ Յ. ՄԵԼԻՔԵԱՆ

Մեծ Եղեռնին նահատակուած Խնուսցիներու եւ իր հօրը՝ Յովհաննէս Վարժապետ Մելիքեանի յիշատակին։

Հատորը լաթակազմ է եւ կ՚արժէ 8 լիբանանեան ոսկի։ Ամերիկայի համար 5 տոլար։

Հեղինակին հասցէն.— **Y. H. Melikian**
7954 Oak Hill Drive
Cheltenham, PA. 19012 — U. S. A.

Fonds A.R.A.M

ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ ՊԱՆԴՈԿ

ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄ

ՊԷՅՐՈՒԹ - ԼԻԲԱՆԱՆ

ԺՈՐԺ ՓԻՒՌՕ ՊՈՂՈՏԱՑ (ՍԹԱՐՒՌՕ ՇԷՆՔԻՆ ԴԻՄԱՑԸ)

ՀԵՌԱԶԱՅՆ 242.857, 243.097, 249.835

ՏԷՐ ԵՒ ՏՆՕՐԷՆ

ՄԻՀՐԱՆ ՄԱՄԲՐԷԼԵԱՆ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԿԱՀԱԻՈՐՈՒՄ
ՕԴԱՍՈՒՆ ԵՒ ՀԱՆԳՍՏԱՒԷՏ 60 ՍԵՆԵԱԿՆԵՐ
ԵՒ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՍԱԼՈՆՈՎ ՅԱՐԿԱԲԱԺԻՆՆԵՐ
ԲՈԼՈՐ ՍԵՆԵԱԿՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ՀԵՌԱԶԱՅՆ
ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՃԱՇԱՐԱՆ ԵՒ «ՊԱՌ ԱՄԵՐԻՔԷՆ»
ՋՄԵՌԸ՝ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՋԵՌՈՒՑՈՒՄ
ԵՒ ԱՄԱՌԸ՝ «ԷՐ ՓՈՆՏԻՍԻՈՆԷ»
ՎԵՐԵԼԱԿ ԵՒ ԻՆՔՆԱՇԱՐԺԻ ԿԱՐԱԺ
ԾՈՎԱՀԱՅԵԱՑ ԳԵՂԵՑԻԿ ՏԵՍԱՐԱՆ
ԱՆԹԵՐԻ ՍՊԱՍԱՐԿՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ՄԱՆԱՒԱՆԴ ԱՆՄՈՑԵԼԻ ԳԻՆԵՐ

Արտասահմանէն Պէյրութ եկող Հայերու ժամադրավայրն է
ֆաղաբին կեդրոնը գտնուող այս հայկական պանդոկը
որ ջերմօրէն կը յանձնարարուի Լիբանան այցելող
մեր բոլոր հայրենակիցներուն:

Fonds A.R.A.M

Մ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԹՐԻՆՁՈՒՈՐՆԵՐ, ԿՆՈՋԱԿԱՆ ԼՄՓԼՐՄԵԱՊԼԸՆԵՐ, ՌՈՊՏԸ ՇԱՄՊՐԵՐ, ՓԻՃԱՄԱՆԵՐ, ՇԱՊԻԿՆԵՐ, ԲՈՒՐԴԻ, ՄԵՏԱՒԵՍ ԿԵՐՊԱՍԵՂԷՆ ԵԻԱՅԼՆ

ՆԵՐԱԾՈՒՄ ԵՒ ԱՐՏԱԾՈՒՄ

ՄԵԾԱՔԱՆԱԿ ԵՒ ՓՈՔՐԱՔԱՆԱԿ

ՀԱՓՈՒՍՏԵՂԷՆ

Ե

Լ

Ի

ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

Կ

ՄԵԼԻՔ ՍԱՐՀԱՏԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻՔ

ՎԻԿԱՆ ՓՈՂՈՑ

P. O. B. 4581 — ՊԻՅՐՈՒԹ

Հեռաձայն 231·861 — 245·165

Fonds A.R.A.M

ՓԱՐԻԶ

այցելութեան պարագային, եթէ կ'ուզէք կնոջական զգեստեղէնի ամենավերջին նորաձեւութեան վերաբերեալ որեւէ գնում կատարել, ի մտի ունեցէք եւ անպատճառ այցելեցէք

Կ. ԳԱԶԱԶԵԱՆ

ՓԱՐԻԶԵԱՆ ՆՈՐԱՁԵՒՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆԸ

ՕՓԵՐԱՅԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

17, BOULEVARD DES CAPUCINES, 17

CAFÉ DE LA PAIX

աշխարհահռչակ սրճարանին ճիշդ դիմացը

ՀԵՌԱՁԱՅՆ — OPEra 80.34 ԵՒ 00.25

CLAIRE COMTE

վաճառատան մէջ, ձեր ճաշակին համաձայն պիտի գտնէք եւ կամ ապսպրանքի ու չափի վրայ պիտի ունենաք տարբեր բոլոր եղանակներուն ամենավերջին նորաձեւութիւնները, ձեր հաւնած ամէնէն ընտիր կերպասներով եւ անթերի կարուածքով։

ԱՆՄՐՑԵԼԻ ԵՆ ԱՅՍ ՎԱՃԱՌԱՏԱՆ ԳԻՆԵՐԸ

ԱՐԱԳՕՐԷՆ ԿԸ ՅԱՆՁՆՈՒԻՆ ԶԱՓԻ ՎՐԱՅ ԱՊՍՊՐԱՆՔՆԵՐԸ

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԶԳԵՍՏԵՂԷՆԻ

ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

ԱԼՑԱ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԲՈՒՐԴԷ ԿԵՐՊԱՍՆԵՐ

ԵՒ

ԶԱՓԻ ՎՐԱՅ ԿԱՄ ՊԱՏՐԱՍՏ

ՃԱՇԱԿԱՒՈՐ ՀԱԳՈՒՍՏՆԵՐ

ՎԷԿԱՆ ՓՈՂՈՅ

ՊԷՅՐՈՒԹ

ՀԵՌԱԶԱՅՆ 229.640

Fonds A.R.A.M

ԵԹԷ ԼՈՆՏՈՆ ԱՅՑԵԼԵՑԻՔ

Ձեր կէսօրուան ճաշին եւ երեկոյեան ընթրիքին համար
մի մոռնաք հասցէն

Զմար Քայհամ

հայկական շքեղ, արդիական եւ երկյարկանի

ՃԱՇԱՐԱՆԻՆ

որ Անգլիոյ մայրաքաղաքի առաջնակարգ հաստատութիւններէն մէկն է իր ընդարձակութեամբ, կահաւորումով, սպասարկութեամբ եւ մանաւանդ, մասնագէտ խոհարարներու կողմէ պատրաստուած

ՀԱՅԿԱԿԱՆ, ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵՒ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐՈՎ
ԵՒ ԱՄԷՆ ՏԵՍԱԿ ԸՄՊԵԼԻՆԵՐՈՎ

ՃԱՇԱՐԱՆԻՆ ԿԻՑ՝ ՊԱՐԱՍՊԱՇ ԵՒ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՔԱՊԱՐԷ
ԸՆՏԻՐ ՆՈՒԱԳԱԽՈՒՄԲՈՎ

Բաց է կէսօրուան ժամը 12էն մինչեւ կէս գիշերէն ետքը ժամը 1

Նախօրօք տեղ ապահովելու համար հեռաձայնել

CITY 2660 ԹԻՒՈՎ

Հասցէ՝ — **50, Cannon Street, London, E. C. 4**

Fonds A.R.A.M

ՍՈՒՐՃԻՆ ՀԱՄԵՂԸ ԵՒ ՄԻՇՏ ԹԱՐՄԸ

ՊԷՅՐՈՒԹԻ ՄԷՋ

կ'ուենեաք ձեր սեղանին վրայ եթէ նախընտրէք

CAFÉ DES GOURMETS

հանրածանօթ հաստատութեան արտադրածը

եւ դիմէք անոր երկու կեդրոններէն որեւէ մէկուն

ՍՈՒՐ ԷԼ ՖՐԷՆՃ — ՀԵՌԱՁԱՅՆ 231·709

ՀԱՈՒԶ ՍԱԱԹԻ — ՀԵՌԱՁԱՅՆ 227·396

Սուրճ էլ Ֆրէնճի կեդրոնին մէջ կրնաք խմել նաեւ

ԻՏԱԼԱԿԱՆ ԳԱՖԷ ԷՍՓՐԷՍՕ

հաղցրաբոյր սուրճը եւ թարմացնել ձեր յոգնած մարմինը

ԽՄՈՂԸ ԳԻՏԷ ՀԱՄԸ

Մեքենայի վրայ բանուած ամէն տեսակի

ՊՐՈՏԸՐԻՆԵՐ

ինչպէս նաեւ Ներվիւրներ, Փլիսէներ, եւլն· կը պատրաստէ

Ա Ր Շ Ա Կ

Պրոտըրին, մեծ խնամքով եւ ճաշակով:

Հասցէ՝ **ԱՐՇԱԿ ԳԱՄՊՈՒՐԵԱՆ**

Պապ Իտրիս, Ռիատ Սոլի փողոց, նախկին «Քաֆէ տիւ Պրեզիլ»ի շէնքին մէջ, Ա· յարկ — Հեռաձայն 239·170

ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ «ԼՈՅՏ» — ՊԷՅՐՈՒԹ

ՄԿՐՏԻՉ ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ

Կը կազմէ ամէն տեսակի դիրքեր, նկարի եւ երդապնակի ալպոմներ, հաւաքածոներ, եւլն·: «Ամէնուն Տարեգրքի» հատորները միշտ կազմուած են այս կազմատան կողմէ: Ճշմարտութեամբ, վարպետութեամբ, մաքուր եւ անսխալ, այլեւ ճիշդ պայմանաժամին հասցնելու յանձնառութեամբ կը կատարուի աշխատանքը այս կազմատան մէջ:

Պէյրութ, Սինէլֆիլ, Արագած թաղ, հեռաձայն՝ 261·173

Fonds A.R.A.M

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

ՏԱՍՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ — 1965

Ա. ՄԱՍ — ՄԵՆՔ ԵՒ ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԸ

1. Նամակներ եւ դրախօսականներ 5

Բ. ՄԱՍ — ԳՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՀ

Հայաստանի Գրականութիւն

2. Ուսուցիչը	ՀՐԱՉԵԱՑ ԿՈՉԱՐ	23
3. Քերթուածներ եւ քառեակներ	ՑՈՎՀԱՆՆԷՍ ՇԻՐԱԶ	36
4. Ծաղկած ալիքներ	ԲԵՆԻԿ ՍԷՓՐԱՆԵԱՆ	40
5. Երեք քերթուածներ	ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ	44
6. Տաւարած Գուրգէնը	Ա. ԳԻԻԼՆԱԶԱՐԵԱՆ	49
7. Զորս քերթուածներ	ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ	56
8. Քերթուածներ եւ քառեակներ	ԽԱՉԻԿ ԴԱՇՏԵՆՑ	60
9. Իմ ծննդավայրը	ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԳՍԵԱՆ	62
10. Երկու քերթուածներ	ՀԵՆՐԻԿ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ	67
11. Երեք առակներ	ԱՐՇԱԻԻՐ ԴԱՐԲՆԻ	69
12. Առակ մը	ՎԱՐԴԳԷՍ ԲԱԲԱՑԵԱՆ	70

Արտասահմանեան գրողներ

13. Տէր չեղանք անոնց	ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ	71
14. Քաղաքը	ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ	97
15. Հայ եմ ես	Ա. ԱՐՓԻՆԷ	99
16. Որբերը	Գ. ԿԱՌՎԱՐԵՆՑ	105
17. Պատերազմի օրերէն	ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ	106
18. Որբանոցի պիչեր	ՇԱԻԱՐՇԱՆ	114

Գ. ՄԱՍ — ՆՇԽԱՐՆԵՐ

19. Նահատակ Արտ. Յարութիւնեանին երկու նամակները 121
20. Նահատակ զրադէթին եղերական մահը 124
21. Անտիպ նկարներ Տօքթ. Ռ. Զիլինկիրեանէն 126
22. Տիկին Ռ. Սեւակի յուշիչ նամակը – Փրանսերէն եւ հայերէն 126
23. Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի նամակը Օրմանեան Սրբազանին 130
24. Թորոս Թորամանեան (անտիպ նկարով) 132
25. Զուարթնոց տաճարը եւ ուրիշ անտիպ խմբանկար մը 133
26. Գամառ Քաթիպա եւ իր կինը (պատկուած օրը) 134
27. Քալէ՛ կուրօրէն — Քերթուած մը Ռ. Սեւակէն 134
28. Հայոց Հայրիկին նամակը Օրմանեան Սրբազանին 135
29. Գրիգոր Զօհրապին կենսագրականը, իր ձեռագրով 137
30. Քերթուած մը Գրիգոր Զօհրապին, իր ձեռագրով 139
31. Խմբանկար մը յիսնամեայ հնութեամբ, Պաքուէն 140
32. Կիլիկիոյ Հեթում Ա. Թագաւորին տասրագրութիւնը 141

Fonds A.R.A.M

33· Ճշգում մը հրատարակուած խմբանկարի մը առթիւ 142
34· Դանիէլ Վարուժանին մէկ նկարը 143
35· Նամակ մը Յ. Գ. Մրմրեանէն 144
36· Ցուցանկար մը Պալպէքէն 145
37· Ցուցանկար մը Երեւանէն 146

Դ. ՄԱՍ — ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ ՀԱՅԱՁԻՆՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻՆ

38· Մեծ Եղեռնին եւ անոր Յիսնամեակին հետ կապուած բազմատեսակ նիւթեր եւ նկարներ 136 էջերու մէջ 148

Ե. ՄԱՍ — ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

39· Քրիստափոր Միքայէլեանի մահուան վաթսունամեակը 285
40· Գ. Նժդեհին դէմ եղած մատնութեան մը պատմութիւնը 288
41· Նկարներ Գ. Նժդեհի արձանին բացումէն (Պոսթըն) 295
42· Նոր կորուստներ — Գ. Ամիրեան եւ Կ. Թանտրճեան 300
43· Ողխական Արմաշի Դպրեվանքին — Կ. ԹԱՆՏՐՃԵԱՆ 307
44· Է. Վէնիզէլոսի ծննդեան հարիւրամեակը 320
45· Փարիզ մտնող առաջին զինուորը 1944ին 324

Զ. ՄԱՍ — ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՇԽԱՐՀ

46· Շէյքսպիրի ծննդեան չորս հարիւրամեակը 327
47· Շէյքսպիրը ընդամէնը 14 գիծերով 333
48· Շարլ Ազնաւուր Երեւանի մէջ 334
49· Ա. Մալաքեան — Անրի Վէրնէօյի նոր ֆիլմերը 338
50· Տիրան Կառվարենցի նոր յաջողութիւնները 342
51· Թաշկինակով աղջիկը 344
52· Հինգ նշանաւոր թէնորներ 345
53· Լուսին Իշխանեան 349
54· Հայնէի մարգարէութիւնը 350
55· Անայիս Պողապալեան 352

Է. ՄԱՍ — ՀԱՅԱՍՏԱՆ

56· Մայրաքաղաք Երեւանը 355
57· Սեւան քաղաքը 359
58· Սեւանայ լճին համեղ ձուկերը 362
59· Աշխարհի մեծագոյն փապուղին 365
60· Ա. Միկոյեան՝ Նախագահ Խորհ. Միութեան 367
61· Գիտնական Վերգինէ Թառայեան 368
62· Դարաւոր յուշարձանները 370
63· Ջուրը իր ճամբով կ'երթայ 373
64· Օհան Տուրեան 374
65· Ակսէլ Բակունցին կիսանդրին Գորիսի մէջ 376
66· Արձագանգներ 377

Ը. ՄԱՍ — ՄԵՐ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

Անգլիոյ հայ գաղութը

67· Գաղութին անցեալն ու ներկան 381

Fonds A.R.A.M

68· *Մարմիններ եւ կազմակերպութիւններ* 394
69· *Զանազան ասպարէզներու մէջ յաջողած Հայեր* 409
70· *Դէմքեր Անգլիոյ հայ գաղութէն* 410
Իտալիոյ հայ գաղութը
71· *Գաղութին անցեալն ու ներկան* 430
72· *Միլանոյի հայ համայնքը* 442
73· *Մխիթարեան Հայրերու Միաբանութիւնը* 452
74· *Լորտ Պայրըն Վենետիկի մայրավանքին մէջ* 456
75· *Միաբանութեան կազմը* 460
76· *Կրթական գործունէութիւն* 466
77· *Վաստակը այլ մարզերու մէջ* 468
78· *Հրատարակչական գործը* 470
79· *Ս· Ղազարը ինչպէս որ է* 473
80· *Լեւոնեան Քահ· վարժարանը Հռոմի մէջ* 481
81· *Անարատ Յղութեան Հայ Քոյրերը* 487
82· *Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանը* 493
83· *Դէմքեր Իտալիոյ հայ գաղութէն* 499
84· *Միլանահայ դէմքեր* 504
85· *Գաղութներու պատմութեան այս շարքը* 518
86· *Դէմքեր ամերիկահայ գաղութէն* 519

Թ· ՄԱՍ — ԵՐԳԻԾԱՆՔ – ԾԻԾԱՂ

87· *Գէորգ Մարտունի* *ՄԵԼԻՔ ՇԱՀ* 529
88· *Եանքինները ինչպէս որ են...* *ՓԻԷՐ ՏԱՆԻՆՕ* 533
89· *Ինչպէ՞ս ալ կը հնարեն* 539
90· *Զանազանք* 545
91· *Փորձառուները կը խօսին* 546
92· *Ինչե՛ր կը պատմեն* 547

Ժ· ՄԱՍ — ԱՆՑՔԵՐԸ ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻՆ

93· *Միջազգային անցքեր* 553
94· *Լիբանահայ գաղութ* 591
95· *Գաղութէ գաղութ* 603

ԺԱ· ՄԱՍ — ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

96· *Տերեւաթափը հայաշխարհի մէջ* 619
97· *Հողվրտիք* 635
98· *Անհետացած օտար դէմքեր* 649

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾԻ ԲԱԺԻՆ

99· *Կարգ մը նոր անցքեր մինչեւ 28 Փետր·* 1965 661
100· *Զանազանք* 669
101· *Օրացոյց – Տօնացոյց* 1965*ի* 673
102· *Յայտարարութիւններ, ծանուցումներ, եւայլն* 678

Fonds A.R.A.M

ԶՆԱԽԱՏԵՍՈՒԱԾ ՅԱՊԱՂՈՒՄ

Կ՚ապաւինինք մեր սիրելի ընթերցողներու նեղոզամտութեան այն յապաղման համար, որուն են թարկուեցաւ Տարեգրքիս այս հատորին հրատարակութիւնը: Մամուլին մէջ արուած յայտարարութեամբ, այդ յապաղման չրջանը նախատեսած էինք երկու ամիս, մինչդեռ, հակառակ մեր բոլոր ճիգերուն, հազիւ կարելի եղաւ հատորը աւարտել երեք ամսուան յապաղումով: Պատճառը, ինչպէս յայտարարութեան մէջ ըսուած էր, մեր համբագրին անակնկալ եւ դժբախտաբար երկարատեւ հիւանդութիւնն էր, ինչպէս նաեւ տպագրինման չրջանին չնախատեսուած երկարաձգումը, ինչ որ չատ դանդաղեցուց Տարեգրքի վերջին 250 էջերուն համբագրութիւնը: Ուրախ ենք, անշուշտ, որ ի վերջոյ կրցանք դլուխ հանել նաեւ այս 12րդ հատորը, ոչ միայն առանց որեւէ կրճատման, այլեւ յաւելեալ էջերով: Մաղթենք, որ առանց որեւէ նոր դժուարութեան կարենանք հրատարակել նաեւ յաջորդ հատորը, ի գոհացումն մեր հազարաւոր ընթերցողներու արդար հետաքրքրութեան:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐԵԳՐՔԻՆ ԳԻՆԸ ԱԻԵԼՑԱԾ Է

Ինչպէս դրած ենք այս հատորի «Մեր ընթերցողներուն» խորագրով յառաջաբանին մէջ, Տարեգրքի հրատարակութեան հետ կապուած եւ երթալով աւելցող ծախքերը կը կեցնեն մեզ այնպիսի դժուարութեանց առջեւ, որ անոնց յաղթահարման համար, վաճառման գինը աւելցնելէ զատ ուրիշ ելք մը չենք կրնար գտնել:

Տարեգիրքը սիրող ընթերցողներու ուշադրութեան յանձնելով այս պարագան, կը խնդրենք նկատի ունենալ այս հատորին նոր գինը, որ նշանակուած է կողքին եռեւը եւ ըստ այնմ ընել վճարումը:

Fonds A.R.A.M

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Գիրքը կարդալէ առաջ պէտք է սրբագրել հետեւեալ վրիպակները.—

Է.Ջ		ՏՈՂ.	ՍԽԱԼ.	ՈՒՂԻՂ
62	վերէն	12	*Ջրարատ*	*Ջրառատ*
166	»	26	*առաջիս*	*առաջին*
187	վարէն	13	*եօթը*	*հինգ*
190	»	14	*Թրքացած*	*Թրքացուած*
191	վերէն	7	*բարաժիններէն*	*բամասներէն*
265	վարէն	17	8 *փետր.*	18 *փետր.*
276	վերէն	15	*կ'աւելցուէր*	*կ'աւելցուէին*
319	»	21	*որոչեց*	*որոչեցին*
323	»	17	*Ա. Փափանարէու*	*Ե. Փափանարէու*
325	»	3	*Է. ՄԱՍ*	*Զ. ՄԱՍ*
353	»	3	*Զ. ՄԱՍ*	*Է. ՄԱՍ*
418	վարէն	4	398*րդ*	400*րդ*
444	»	15	*Հայպարարձութեան*	*Հոդպարարձութեան*
464	»	4	*Ախլցխա*	*Ախալցխա*
465	վերէն	1	*Ախլցխա*	*Ախալցխա*
510	»	2	*Հայ*	*Հայ.*
610	վարէն	4	*Դիլիջան*	*Նոր Բայազիտ*

ԾԱՆՕԹԻԹԻՒՆՆԵՐ.— Է.Ջ 80ի վրայ տպուած Արամ Հայկազին նկարը քաշուած է Պոլսոյ մէջ, 19 Մեպտ. 1919ին, Քիւրտիստանը ձգելէն վեց ամիս առքը եւ ոչ թէ Սեբաստիոյ որբանոցը, ինչպէս գրուած է սխալմամբ։

× Է.Ջ 648ի վարէն 7րդ տողի Գարմեալ–ը աւելորդ է։

ՏԱՐԵԳՐՔԻ ՀԻՆ ԹԻԵՐԸ Կ'ԱՐԺԵՆ
ԻՐԵՆՑ ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ԳԻՆԵՐԷՆ 100ԻՆ 25 ԱԻԵԼԻ

Տարեգրքիս տպագրութիւնը վերջացաւ 10 Մարտ 1965ին
Տողաչարի վրայ չարեցին
Ագարիկ Թօփճեան եւ Արամ ու Ալֆրէտ Ունճեան եղբայրները
Նկարները պատրաստեց պինկոկրաֆ Յովսէփ Գարճեան
Կազմարար՝ Մկրտիչ Տէմիրճեան — Կազմատուն «Լոյս» — Հեռաձայն 261·173
Տպագր. «Մշակ» տպարանի, Պէյրութ — Նամակատուփ 3166 — Հեռաձայն 231·487

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

Տարեգրքի խմբագրութեան հասցէն
GARO KEVORKIAN
B. P. 2453
Beyrouth - Liban

Հեռաձայն — 225·923

Գինը 21 ֆրանսական ֆրանք

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ՍԻՄՈՆ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԸՆՏԻՐ ԷՋԵՐ
ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԳՈՐԾԵՐԸ
ԲԱՌԱՐԱՆ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԿԸ ՊԱՐՈՒՆԱԿԷ ԱՐեՒԵԼԱՀԱՅ 42 ԳՐՈՂՆԵՐ, ՈՐՈՆՑ ՏԱՍ ՀԱՏԸ ԳԻՒՂԱԳԻՐՆԵՐ (ԱՐԻՒԵԼԱՀԱՅ) ԵՆ, ՈՐՈՆՑ ԱՒԱԶԻՆ ԱՆԴԱՄ ԸՆԼԱԿՈՎ ԿԸ ՄՏՆԵՆ ՆՄԱՆ ԴՈՐՁԻ ՄԸ ՄԷՋ: (ԹԻՖԼԻՍԻ ՄԷՋ, 1909 ԹՈՒԻՆ ՏՊՈՒԱԾ «ՌՈՒՍԱՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐ»ՈՒ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ ԿԸ ՊԱՐՈՒՆԱԿԷր ՄԻԱՅՆ 23 ԱՐԻՒԵԼԱՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐ):

Իւրաքանչիւր հեղինակի կ'ընկերանայ անպայման լուսանկար մը, նիւթին հետ կապ ունեցող պատկեր, ԳՐԱԿԱՆ — ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԴԱՏՈՒՄՆԵՐ, հեղինակին ընդարձակ եւ վաւերագրային կենսագրականը եւ գործերուն լիակատար ցուցակը: Վերջաւորութեան դրուած են բառարան (օտար եւ գաւառական բառերու), եւ ընդարձակ մատենագիտութիւն:

ԱՆՀՐԱՇԱՓԵՇՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ՝ ՀԱՅ ԲԱՐԶՐԱԳՈՅՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ԲՈԼՈՐ ԳՐԱՍԷՐՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ:

ԱՑԺՄԷՆ ԱՊԱՀՈՎԵՑԷՔ ՕՐԻՆԱԿ ՄԸ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ԹԻՒՈՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄ ԱՑՍ ԳՈՐԾԷՆ:

ԳԻՆ՝

Լիբանան	25 Լիր. Ոսկի
Սիւրիա	30 Սիւր. Ոսկի
Առաստահման՝	10 Տոլար

ԿԵԴՐՈՆԱՑԵԼԻ՝
«ՍԵՒԱՆ» Հրատ. Տունը
Փոստարկղ 2669 կամ
Հեռաձայն՝ 237433

Մամուլի տակ են, նոյն ծաւալով եւ ծրագրով՝

ՀԻՆ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՍՏԱՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄԵԼ՝

SEVAN
PUBLISHING HOUSE
P. O. BOX 2669
BEIRUT, LEBANON

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M